

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

1/3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

1/3-сан 2024

март

Шөлкемлестіріушілер:

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Улфат МАҲҚАМОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Сапардурды АБАЕВ	Сафо МАТЧОН
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Камаладин МАТЯКУБОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Раъно ОРИПОВА
Интизар АБДИРИМОВА	Бахтиёр РАХИМОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Фуркат РАЖАБОВ
Марифжон АХМЕДОВ	Светлана СМИРНОВА (Москва, Россия)
Умида БАҲАДИРОВА	Дилшода САПАРБАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Феруза САПАЕВА
Ботир БОЙМЕТОВ	Зайниддин САНАҚУЛОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Қаххор ТУРСУНОВ
Шахло БОТИРОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Нурзода ТОШЕВА
Асқар ДЖУМАШЕВ	Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тажибай УТЕБАЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Холбой ИБРАГИМОВ	Амангелди КАМАЛОВ
Шохида ИСТАМОВА	Вохид КАРАЕВ
Умида ИБРАГИМОВА	Гулмира ҚАРЛЫБАЕВА
Лола ИСРОИЛОВА	Ризамат ШОДИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Асқарбай НИЯЗОВ	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Сабит НУРЖАНОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Захия НАРИМБЕТОВА	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
	Гулрухсор ЭРГАШЕВА
	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

Султанов Б. Хуқық тарауының пайдаысы	8

ТИЛ ХАМ ӘДЕБИЯТ

Ғүломова Н.Р. Саёхатнома – ТРЭВЕЛ журналистиканинг асоси сифатида	16
Choriyeva F.A., Raxmatova M.U. Xorijiy tillarni o'zlashtirishda aksiologik komponentning o'rni	24
Sobirova N. Z. Etimologik tahlilga oid tadqiqotlar va ularning mazmuni	28
Расулова Р. Адабий таълимда интегратив ёндашув	33
Gulyamova X., Abdurazakova N. Ona tili ta'limida gap bo'laklarini o'qitishga qo'yilgan talablar	37
Allayorov T.R. Ona tili darslarida ta'limiy o'yinlarning ahamiyati	42
Турсынмуратов Ш.М. Проблемы перевода лирических текстов в каракалпакской литературе (на примере романа в стихах Т.Жумамуратова «Красавица Макарья» в русском переводе)	47
Кабулов С.Т., Сагындыков А.А., Якупова Д.М. Современные интерактивные методы как феномен формирования коммуникативной компетенции на занятиях по русскому языку как иностранному в каракалпакской школе	52
Айтмуратова А. Лагерная тема в творчестве С. Довлатова «Зона. Записки надзирателя»	57
Таженова Г.Т. Лексическая компетенция как цель обучения иностранным языкам в школе	62
Jo'rayeva M. Yu., Bakhromova M. B., Mamadova Sh.F. Stages of developing fluency in a foreign language	67

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Bekbergenov A. A. Talabalarning kommunikativ madaniyatini rivojlantirishning pedagogik- psixologik-aksiologik shart-sharoitlari	72
Pardayev X.O. Sinf soatlarida huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash	79
Usmonova A.T. Umumta'lim maktablari imijini shakllantirishda o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash masalalari	84
Kodirov I.N. Korxonalari bilan o'zaro hamkorlikda muqobil energetik kadrlar tayyorlashda dual ta'lim tizimining o'rni	89
Adashboyev Sh. "Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar" ochiq onlayn kursini loyihalash va mazmunini ishlab chiqish	97
Тилаев Э. Р. Олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган раҳбар кадрларда стратегик фикрлаш компетенцияларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари	106
Davronova D.S. Kompetentsiyaviy yondashuv asosida oilada ma'naviy muhitni barqarorlashtirish omillari	111
Po'latov Dj.A. Milliy o'zlikni anglash, millatlararo totuvlikni ta'minlash - shaxs ma'naviy barkamolligi mezonlari sifatida	117
Aslonova O.P. O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish aspektlari	124
Mamatqulova O.X. Globallashuv sharoitida o'smir yoshdagi o'quvchilarda milliy birlik tuyg'usini rivojlantirish imkoniyatlari	127
Jabborova M.K. Dastlabki chet tili ta'limida o'quvchilarda intellektual ijodiy yondashuvni shakllantirishning pedagogik modeli	132
Oripova N.X. Shaxs e'tiqodini shakllantirish borasidagi pedagogik tahlillarning mazmuni va mohiyati	137
Bobonazarova S., Ashurova S. O'qituvchi faoliyatini tashkil etishga innovatsion yondashuv	141
Astanov T.M. OTMlarda chizma geometriya fanini o'qitishning innovatsion usullari	146
Rashidova R., Po'latova F.R. Pedagogning sotsiologiyistik kompetensiyalari	151

Davronova F.L. Kimyo fanini o'rganishda imitatsion modellardan foydalanish afzalliklari (virtual laboratoriya misolida)	156
Muhammadiyeva M.M. Шахс масъулияти муаммоси ахлоқий категория сифатида	160
Yuldoshev J.T. O'quvchi talabalar o'rtasida steam ta'limni tatbiq etish texnologiyasi	164
Ashurova S.A. Jamiyat hayotida pedagogning maqomi ta'lim, imtiyozlar va natija	168
Hasanova S.K. PIRLS hikoyalari orqali tarbiyaviy jarayonni tashkil etish metodikasi	172
Nyutonova X.L. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda Mahmudxo'ja Behbudiy "Padarkush" dramasini o'rni	179
Rajabova G.Yu. O'qituvchi faoliyatida mediasavodxonlikning ahamiyati va dolzarbligi	184
Ismoilova Sh.N. Hirs va ta'magirlik hamda qanoatning talabalar ruhiy tarbiyasiga ta'siri	190
Kamolov I.B. Talabalarining kreativ loyihalash faoliyatini tashkil etish masalalari bo'yisha adabiyotlarni tahlili	195
Ogaev X.C. Ixtisoslashtirilgan umumta'lim muassasalari ўқитувчиларининг касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари	201
Эшанова М.Ю. Бўлажак иктисодчиларда касбий компетенцияларнинг шакллантиришнинг педагогик асослари	205
Avezov D.S. Masofaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda boshlang'ich ta'lim talabalarining kasbiy shakllanishi	209
Ботиров Х.Х. Таълим соҳасида рақобатбардошликка эришиш учун таълим муассасасининг стратегиялари	216
Raxmatullayeva A.Q. Biologiya o'qitishda o'quvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etish	224
Ботиров О.Қ. Олий таълимда масофавий таълимда ташкил этиш ижтимоий зарурат сифатида	229
Рўзиев Ф.Ж. Олий таълимда сифат ва самарадорликни баҳолаш механизмлари	224
Savriyeva I. B. Uzluksiz ekologik ta'limning didaktik tamoyillari	239
Rahimova M.A. O'quvchilarda empatiyani shakllantirish usullari	244
Umrzoqova S.X. Talabalarda kinetik intellektni rivojlantirishga oid sharq va g'arb olimlarining pedagogik-psixologik qarashlari	250
Yuldasheva N.N. Talabalarining tarixiy o'lkashunoslik va turizm ta'limida tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish xususiyatlari	255
Нуруллаева Ш.У. Педагогик таълим ва касбий тайёргарликнинг замонавий моделлари	260
Boyqobilova N.U. Sinergetik yondashuv asosida talabalarda liderlikni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	263
Allambergenov H., Normengliyeva D.B. Darsdan tashqari mashg'ulotlarda is'hoqxon ibrat hayoti va ijodini o'rgatish usullari	268
Zikriyev Z.M. Talabalar faoliyatini innovasion boshqarish asosida iqtisodiyotni rivojlantirish ga ta'sir etuvchi omillar	278
Махмудова Д.Б. Талабаларда мустақил таълим самарадорлигини оширишда медиатаълим воситаларини қўллаш аҳамияти	285
Бектурдиев Қ.Б. Мактаб директорининг бошқарув компетенциясининг услубий ва ижтимоий-психологик жиҳатлари	289
Kurbanbayev I. 4K tamoyili asosida ingliz tilidan o'quvchilarning kolloborativ ko'nikmalarini rivojlantirish paradigmasi	294
Джумагулов З.У., Аvezov Б. Д., Назарбеков К.К. Олий таълим муассасалари иқтидорли талабаларнинг тадқиқотчилик салоҳиятини моҳияти	302
Djurabekov E.T. O'qituvchilarning ta'lim jarayonida kreativ salohiyatini oshirish masalalari	311
Roximova N.E. Innovatsion ta'lim usullari va texnologiyalarini ta'lim jarayonida qo'llanilishi	315
Axunjonov A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida shaxmatni o'qitish tamoyillari	324
To'liqinova X.T. Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarning kasbiy qiziqishlarini ahamiyati	329
Jabborova D. S., Bayjonov F.B. Talabalarda gender madaniyatni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari	333
Egamberdiyeva M.Sh., Bayjonov F.B. Oliy talim muassasalarida xodimlarning gender madaniyatini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari	342

Raxmanova M.A. Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning mazmuni	349
Hamroyev R.R. Oliy ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlarni axborot texnologiyalaridan foydalanib o'qitishning muhim yo'nalishlari	354
Суяров А.М. Инновацион ёндашув асосида таълим муассасасида бошқарув фаолиятини ташкил этиш шарт-шароитлари	361
Kuchkinov A. Yu. Talabalarining ekopedagogik kompetentligini rivojlantirishda eko-steam yondashuvining imkoniyatlari	366
Mamatova A.M. Yangi tarbiya konsepti manbalari	372
Jumanova F.U. Yangi O'zbekiston sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion kompetentligining pedagogik tahlili	376
Rajabova M.T., Norbo'tayev X. B. Maktab o'quvchilarida milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini shakllantirishda xalq og'zaki ijodi namunalari o'rni	384
Keldiyorova M.F. Yosh mutaxassislarning kasbiy adaptatsiyasi jarayoniga tayyorlash	389
Allamberganova M.X. Oliy ta'limda axborot texnologiyalarini kasbiy faoliyatga yo'naltirish yo'llari	394
Purxanova T.J. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida elektron axborot-ta'lim resurslaridan foydalanishning ahamiyati	399

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Alikulova M.Sh. Talabalarning oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish troyektoriyasi	403
Раҳбаров У.Р. Мафқуравий иммунитетни шакллантиришда тарғибот технологияларидан фойдаланишнинг хориж тажрибаси	408
Taylakova Sh. Problems of juvenile delinquency: historical and modern approaches	413

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Purxanova T.J. Matematika sabaqlarında akademiyalıq licey oqıwshılarınıń ózbetinshe jumısların shólkemlestiriwdiń áhmiyeti	422
Sindarov S.Q. Bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish muammolari	427
Mallayev R.Q. Bo'lajak informatika o'qituvchilariga kompyuter ta'minoti fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishda mobil texnologiyalardan foydalanish	433
Xo'jamberdiyeva J.N. O'quv-tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirishda atom fizikadan o'quv materiallarini tanlash tamoyillari	440
Yuldasheva G.T. Fayzieva N.N. Ta'lim klasterida bo'lajak informatika fani o'qituvchilarini kasbiy tayyorgarligini tashkil etish	445
Мадримов Р.М., Мирзаев С.С. Норуда материалларини казиб олишда атроф-мухитга таъсирини ҳозирги ҳолати ва уларни олдини олиш йўллари	455
Musurmanov N. U., Madrimov R.M. Sirdaryo viloyatining ekologik holatiga ko'ra iqlim sharoitiga mos ihotada daraxtzorlarni barpo etish	459
Nurolliyev N.Sh. Fizikani o'qitish jarayonida talabalarda ilmiy bilish faolligini mustaqil faoliyat turi sifatida o'rganish	465

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӨРБИЯ

Jumabaeva M.P. Ana tili ham oqıw sabaqların basqa pánler menen integraciyalap oqıtıwdıń áhmiyeti	471
Tuzikenova J.A. So'zlarning nutqiy faoliyat turlari bilan bog'liq ravishda ishlatilishi	476
To'rayeva S.S. Boshlang'ich sinflarda frazeologik birliklar ustida ishlashda didaktik materiallarni tanlash mezonlari	481
Jabborova O.M. Saparbaeva D.T. Boshlang'ich ta'lim metodikasiga yangicha yondashuvlar	487

Nurmatova I.T. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatini tashkil etish uslubi	491
Jabborova O.M., Kamolova F.K. Boshlang'ich ta'limda individual metodikadan foydalanish mazmuni	496
Sayliyeva M. M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining gumanitar fanlar turkumimi o'qitish jarayonida kreativlik ko'nikmasini shakllantirish	504
Eshmanova N.N., Matupayeva Sh.Z. Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalarni joriy etishning o'ziga xos imkoniyatlari	508
Mamatova A.M. O'zbekistonda tarbiya masalasining yangi idroki	511
Tilavova S.B. STEAM yondashuvi asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirish	517
Usmanova Q.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash asoslari va tizimi	522
Mambetaliyev Q.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanqidiy fikrlashga o'rgatishning pedagogik asosi	525
Xo'jamiyarov S.Ch. Maktabgacha yoshdagi bolalarning mas'uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining ahamiyati	529
Турьмбетова З.Ю. Maktabgacha yoshdagi bolalarning xulq-atvorining shakllanishida nutqiy faoliyatning o'rni	535
Xamidjonova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning ahamiyati	539
Bo'riyeva T.A. Bolalarning tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida tarbiya turlarini rivojlantirish metodikasi	544
Tirkashov M. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarida axborot-tahliliy yondashuv asosida empirik tushunchalarni shakllantirish metodlari	549
Berdiyev B. R. Matematika darslarida kombinatorika elementlari, mantiqiy masalalar yechishga o'rgatish metodlari	553
Keldiyarova V.B. Konstruksiyaviy usullar orqali bolalarda ko'rgazmali-obrazli tafakkurni shakllantirish	557
Keldiyorova M.F. Yosh mutaxassislarning kasbiy adaptatsiyasi jarayoniga tayyorlash	562
Yakubova G.L. Rasmiy va norasmiy ta'limning integratsiyasi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy munosabatini shakllantirish metodikasi	567
Ashirova S.B. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta'minoti	571
Tilavova N.T. Montessori metodikasida bolalarga ekologik tarbiya berish	576
Nazirov U.Q. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirishning ilmiy-pedagogik jihatlari	581
Eshchanova G.O., Jumaniyozova N. F. Boshlang'ich sinf o'qish va matematika darslarida interfaol usullardan foydalanishga zamonaviy yondashuv	585
Rasulova Z. O'yinlar vositasi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish – didaktik zaruriyat sifatida	591
Ravshanqulova D.R. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni turizm vositasi orqali ma'naviy-ahloqiy sifatlarini shakllantirish	595
Eshchanova G.O., Boltayeva M.I. Boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari o'qish darslarini tashkil etishga zamonaviy yondashuv	601
Shabbazova D.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning ahamiyati	605
Xoliyeva S.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiy fanlarni o'qitishda kreativlikni rivojlantirish	610
Shermatova U.Sh. Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	613
Shermatova U.Sh. Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni rivojlantirish metodikasi	618
Ne'matova D.B. Mantiqiy masalalar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy fikrlashni rivojlantirish	623

Norqobilova R.D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining iqtidorini aniqlash va baholashda pirls xalqaro dasturining topshiriq turlari va mezonlaridan foydalanishning ahamiyati	626
Qahhorova M.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini faollashtirishda didaktik o'yinlarning ahamiyati	631
Mamatmurotova M.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining texnikasini steam texnologiyalari asosida rivojlantirish	635
Тажбенова С. С. Бошланғич синф она тили дарсларида лингвистик компетенция компоненти – қоидалар устида ишлаш	640
Abdrimova S.S. Boshlang'ich ta'limda rivojlantiruvchi hamda didaktik o'yinlarni qo'llash	646
Abdrimov I.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ fikrlashini rivojlantirish amaliy jarayonining tahlili	651
Наримбетова З.А., Давлатова М.А. Значимость организации упражнений для развития скорости устного счёта на уроках математики у учащихся начальных классов	658
Наримбетова З.А., Ким О.А. Связь уроков математики и трудового обучения в начальных классах	666

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Жуманиязов И.Р. Қарақалпақстанға чанг саз эсбабының кирип келиў тарийхы	671
Минбаева К.Б. Педагогические идеи в творчестве детского поэта т.самудинова в развитии мыслительной деятельности детей	676

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

Adilshaev P. M. Boksda tez-tez qo'llaniladigan yon tomonlama va pastdan zarbalar	680
Adilshaev P. M. Boksda tik turishlar va siljib yurishlar texnikasi	688
Xudayorov D.D. Mahalliy va milliy an'anamiz – kurash	694
Seytmuratov T.Q. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish	698
Xudoyberdiyev B.R. Jismoniy-aqliy rivojlanish asosida bilish faolligining shakllanishi va o'ziga xos jihatlari	703
Normurodov U.M. Voleybol sport turida o'yin texnikasi va uning tasnifi	708
Ibraximov S.U. Sport tashkilotlarida ziddiyatlar va nizolarni bartaraf etish yo'llari hamda boshqarish xususiyatlari	711
Ibragimova M.M. 10-12 yoshli badiiy gimnastikachi qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda milliy raqs san'ati elementlaridan foydalanish uslubi	719
Xoliqov B.X. Malakali kurashchilarning maxsus chidamliligi va texnik tayyorgarlik nisbatini takomillashtirish	725
Egamberdiyev A. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantirish jarayonini takomillashtirish	734
Рузибаева М. Э. Актуальные проблемы теоретико-методологические основы спортивно-оздоровительного туризма	740
Kdyrova M.A. The advantage of developing the skills in accordance with technical methods (in the example of volleyball)	747

ҲУҚЫҚ ТАРАҰЫНЫҢ ПИДАЙЫСЫ

Б. Султанов

*Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген
Халық билимлендириў хызметкери*

Өзбекстан Республикасы өз ғәрезсизлигин жәриялағаннан сон, мәмлекетимиз алдында, өз раўажланыў жолын белгилеп, социаллық хәм экономикалық раўажланыў бағдарында нық қәдем атып, халықты қоллап қуўатлаў, қорғаў, аўыл хожалығы менен санаатты раўажландырыў, мәкеме менен қәрханалардың материаллық базасын бекемлеў, илим хәм билимлендириў саласының сапасын жақсылаў, ден саўлықты сақлаў мәкемелерин аспаб үскене менен тәмийинлеў, елимизде билимли, тәжирийбели қәнигелерди таярлаў, нызам шығарыўшы, орынлаўшы хәм суд ҳәкимияты жумысларын жетилистириў хәм нызамластырыў, жақын қоңсылас хәм узақ мәмлекетлер менен дипломатиялық қатнасты жолға қойыў иләжлары исленди.

Мәмлекетимиздің дүзилиси, социаллық хәм экономикалық раўажланыў барысын жеделлестириў ушын жаңа нызам жойбарлары таярланып, тийисли тәртипте үйренилип, қарап шығылып қабыл етиле баслады.

Өзбекстан Республикасының нызам шығарыўшы, «Өзбекстан Республикасы Олий Мажлиси», орынлаўшы «Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети», жергиликли ҳәкимият, ҳуқық қорғаў уйымлары хаққында нызамлар жойбарларын таярлаў, қарап шығыў хәм қабыл етиў ўазыйпаларын әмелге асырыў зәрүр еди. Қабыл етилген нызамлар тийкарында, тийисли тәртипте Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети, министрликлер, мәкеме қәрханалар, оқыў орынлары тәрәпинен қарарлар қабыл етилип, избе-из орынланыўын тәмийинлеў иләжлары әмелге асырылып барылды.

Ғәрезсизликтің дәслепки жылларында, Өзбекстан Республикасының ишки хәм сыртқы сиясатын, елдің социаллық хәм экономикалық раўажланыў бағдарын белгилеп берийши бас нызамымыз, Өзбекстан

Республикасы Конституциясының жойбарын таярлаў ушын мәмлекетимиздин билимли, илимли жетик кәнигелеринен дүзилген топар ағзалары, кең жәмаатшилиқ, алымлар, елимиздин белсенди инсанлары менен пуқараларының пикирлери, усыныслары инабатқа алынып, ызам жойбары қарап шығылып, қабыл етилди. Бас ызамымыз болған Өзбекстан Республикасы Конституциясы тийкарында, билимлендириў, илим, мәденият, спорт, халқымыздың ден саулығын, турмысын жақсылаў, социаллық қорғаў илажларын әмелге асырыў жолларын белгилейтуғын ызамлар пакетин ислеп шығыў ўазыйпалары белгиленди.

Усы ўазыйпаларды мүлтиксиз атқарыў ушын юристлер менен бирге алымлар, ҳәр түрли кәсип ийелериниң хызмет зәрүрлиги келип шықты.

Бүгин мен елимизде қарап шығып қабыл етилиўи тийис ызамлар менен бирге, ызам асты ҳужжетлерин ислеп шығыўда белсене қатнасқан заманласымыз Парахат Айтниязовтың хызмет ҳәм мийнетлери ҳаққында сөз етиўди макул кордим.

Парахат Айтниязов 1950-жылы 14-декабрьде Қарақалпақстан Республикасы Нөкис қаласының, Қызкеткен аўылында, бурқып ағып турған «Жайхун» деп аталған Әмиўдәрья жағалаўында әпиўайы тоғай хожалығы хызметкери Айтнияз ата Сейтовтың шаңарағында дүньяға келген.

Әкеси мархұм Айтнияз Сейтов ҳазирги Кегейли районың аймағында (бурынғы Дослық совхозында) туўылып, 40-жылдан аслам Республика

тоғай хожалығында, тоғай хожалығы хызметкери, бажбан болып ислеген дәўиринде, елимизде тоғайларды сақлаў, тоғай егинлерин өсириў хәм көбейтиўде аянбай хызмет ислеген. Уллы Ыатандарлык урыс қатнасыўшысы. Елдиң тынышлығы ушын жанын аямастан саўашта мәртлик көрсетип, Урыс қатнасыўшысы» ордени хәм бир неше мәртебе, мәмлекетлик сыйлықлар менен сыйлықланған. 2-группа урыс майыбы.

Айтнияз Сейтов Қарақалпақстан Республикасына хызмет көрсеткен тоғай хожалығы хызметкери.

Анасы мархұм Даўлетбийке Сапарниязова Кегейли районынын, Халқабад аўылы аймағында дүньяға келген. Үй шарўа хожалығы жұмыслары менен шуғылланған. Ол бала тәрбиясы өзиниң баслы ўазыйпасы деп есаплаған.

Айтнияз ата менен Даўлетбийке апа аўыл аймақта, абыройлы шаңарақ болып, перзентлериниң тәрбиясына айрықша итибар берип келген.

Парахат ағаның балалық дәўири тийкарынан Назархан елатында өтеди. 1968-жылы мектепти жақсы тамамлаған Парахат аға, ата анасына жәрдемши болып, хожалықты қоллап қуўатлаў мақсетинде, шаңараққа келип турған дәрәматқа өз үлесимди қосайын деген мақсет пенен Әмиўдәрья районы «Бердақ» хожалығына жұмысшы болып жайласады.

Ер жеткен жигит 1969-жылы Қураллы күшлер қатарына әскерий хызметке шақырылып, 1971-жыл аралығында Ыатанға садық хызмет атқарып келгеннен соң, Ташкент қаласында, экскаватор заводында узақ жыллар, дәслепп жұмысшы, кейин аға диспетчер хызметлеринде 1980-жылға шекем жұмыс ислейди. Соның менен бирге ол Ташкент Мәмлекетлик Университетиниң юридика факультетиниң кешки бөлиминде, жұмыстан қол үзбестен оқыўын даўам етип, юрист қәнигелигин ийелейди.

П.Айтниязов 1980-81 жыллары Қарақалпақстан Республикасы Әдиллик министрлигинде аға консультант, Нөкис қаласы судының стажёр судьясы хәм судьялық лаўазымларында ислеген дәўиринде, Университетте алған теориялық билимлери менен жұмыс барысында ийелеген тәжирийбелери өз нәтийжелерин берип, ис жүзинде әмелге асырыўда тынып тыншымай хызмет иследи. Жас қәнигенин билимин жетилистириў бойынша өз үстинде үзликсиз ислеўи, билимин жетилистириў бойынша тийисли нызамлар, норматив хўжетлер, юридикалық кеңеслер берилген басылымлар, Пленум материалларын толық ўиренип барыўы, әсиресе инсан тәғдирине байланыслы дурыс шешим қабыл етилиўи ушын, ақыллы ис тутыўы менен зийреклик талап етилсе, қәниге санасында үлкен ўазыйпа турғанлығын ақыллы рәўиште сезип туратуғын еди. Жума апа Адилова,

Косберген аға Ильясов сыяклы билимлі, тәжірийбелі инсанлардың ұстазлық етіп жақыннан жәрдем бергенлігі, жас қәнигеге айдын жол ынам етті десек қәтелеспейміз.

1982-1984 жыллары Қоңырат районы судының баслығы болып сайланыў бахытына мияссар болған П.Айтаниязов, өзиниң билими, жуўапкерли хызметлерде аз мүддет ислеген болса да, ийелеген тәжирийбеси, талапшанлығы, бул лаўазымда ақ жүзли абыройлы ислеўине өз көмегин тийгизди.

Республика басшылары тәрәпинен П.Айтаниязовтың искерлигин, шөл-кемлестиріу уқыбын инабатқа алып дәслеп 1984-жылы Областлық партия комитетиниң инструкторы, 1987-жылы Қарақалпақстан Республикасы Әдилік министриниң орынбасары лауазымына тайынланып, елимизде ызам үстинлигин тәмийинлеу бойынша инабатлы хызмет атқарды.

Оның бұл хызметлерін есапқа алып, бұрынғы аўқам Әдиллик министрлиги 1987-жылы Москва қаласында бұрынғы аўқам Әдиллик министрлигиниң аға консультанты лаўазымына тайынлады. Кәсіплик шеберлигин арттырған тәжірийбелі П.Айтниязовты Республика басшылары 1988-жылы Областлық партия комитетиниң мәмлекетлик ҳуқық бөлими менгеріўши етип тайынлайды. Ол 1994-жылы Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңесиниң сессиясында, Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңеси Комитетиниң баслығы болып сайланады.

П.Айтаниязов 1990-93-жыллары Россия басқару Академиясында өз билимин бекемлеу хэм арттыру мақсетинде оқып билим алады.

Айтниязов Парахат 1994-жылы Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы суды баслығы болып сайланып, 1999-жылға шекем Республикада суд системасында әдиллик пенен ҳадал хызмет ислеп, халықтың хурмет иззетине бөленеди.

Билимли, тәжірийбелі қәнигенің хызметлерин есапқа алып, 1999-жылы Өзбекстан Республикасы Әдиллик министрлиги тәрепинен П.Айтаниязов министрликтің «Хуқықый сиясатын муъапықластырыў хәм оқыў орынлары» басқарма баслығы лаўазымына тайынланған болса, 2001-жылы Қарақалпақстан Республикасы пуқаралық ислер бойынша Жоқарғы судының баслығы лаўазымына сайланды. Бул лаўазымда ол узақ жыллар Қарақалпақстан Республикасында жаңадан шөлкемлестирилген Пуқаралық ислер бойынша Жоқарғы судының жумысларын жетилистириў, пуқаралық ислер бойынша ыызамлар, ыызам асты хўжетлериниң орынланыўын қадағалаў менен биргеликте пуқараларға хәм кең жәмаатшиликке түсиник жумысларын алып барды.

П.Айтнийзов 2004-жылы Москвада болып өткен Халқаралық юристлер аўқамының Съездинде усы аўқам баслығының орынбасары, аўқам ағзасы болып сайланған болса, ҳәзирги күнде усы аўқам ағзасы сыпатында өзиниң усыныс ҳәм пикирлери менен қатар шет еллерде болып өткен халықаралық анжуманларда белсендилик пенен қатнасып келмекте.

П.Айтнийзов 2011-2014жыллары Өзбекстан Республикасы Жоқарғы судының улыўмаластырыў бөлиминиң аға консультанты, 2014-2018 жыллары Қарақалпақстан Республикасы пуқаралық ислери бойынша Жоқарғы судының «Суд әмелияты ҳәм статистика анализлеў» бөлиминиң баслығы, 2018-2020 жыллары Өзбекстан Республикасы судьялар Ассоциациясы баслығынын орынбасары лаўазымларында жемисли хызмет ислеп, 2020-жылы 19-декабрьден баслап Қарақалпақстан Республикасы Конституциялық бақлаў комитети баслығы лаўазымында, Қарақалпақстан Республикасының жаңадан ислеп шығылып атырған нызамлар жойбарын өз ўақтында үйренип шығып тийисли тәртипте қарап шығыў ҳәм нызамлардың орынланыўын бақлап барыў жумысларын әмелге асырып келмекте.

П.Айтнийзов Өзбекстан Республикасы Конституциясының 1,10,15,25,30 жыллығы көкирек нышанлары менен сыйлықланған.1-дәрежели мийнет нураныйы, «Өзбекстан суд фахрийси», «Дослық» ордениниң ийеси. Қарақалпақстан Республикасында хызмет көрсеткен юрист.

Парахат аға қайсы лаўазымда илемесин ол қалыс хызмет ислеп, әдиликти, әдил шешимди өзи ушын баслы нызам деп есаплады. П.Айтнийзов «Судьялар, ҳуқық қорғаў уйымларының хызметкери барқулла өзиниң дүнья қарасын жаңалаў ҳәм кеңейтиў, өзиниң бар ийелеген билиминен пайдаланып, өз билимин жетилистирип барыўы, инсан қәдири, тәлим тәрбия, руўхий ағартыўшылық ислери, мәмлекетимиздиң миллий идеологиясын жәмәәт ағзалары, халқымыздың аңына синдириў ҳәм қәлиплестириў, әсиресе билимли ҳәм тәжирийбели инсанлар менен тез тез сәўбетлесип, олардың пикир ҳәм усынысларын есапка алып, шешим қабыллаўы зәрүр» - деп есаплайды.

Өзбекстан Республикасы суд ҳуқық системасында хызмет ислеген устазлары Даумжар Ожыраев, Турсынбай Қобланов, Нурулла Абдуллаев, Убайдулла Мингбаев, Алишер Мардиев, Григорий Шумскийлердиң инсанийлық пазыйлетлери, билими менен тажирийбелерин тереңнен үйренип, өзи де тәжирийбе топлаған Парахат аға өзиниң шәкиртлери менен жаслар ушын жаратылған үлкен мектеп десек орынлы болар еди. Бүгинги куни Республика суд системасында хызмет атқарып турған судьяларымыз ҳәм

суд хызметкерлери дәуиримиз қаҳарманы ақсақалымызды устазым деп мақтаныш етсе, биз сол инсанлардың адамгершилиги, хақ кеуил, бауыры кеңлиги, басықлығы, өзін тута билиулерине итибар берсек, ибратлы инсан Парахат ағамызды көз алдымызға елеслетеди.

Ўзбекистан Республикасы Судьялар Жоқарғы Кеңеси тәрәпинен, Қарақалпақстан Республикасына хызмет көрсеткен юрист, «Дослық» ордени», «Суд фахрийси» көкирек нышаны ийеси, жәмийетлик искер, елдиң белгили аксақалы пидайы инсан Парахат Айтниязовтың Өзбекистан Республикасының социаллық хәм экономикалық раўажланыў барысында суд хуқық тараўында ислеген мийнетлерин есапқа алып, Қарақалпақстан Республикасы Әмиўдәрья районында өзи оқыған 3-санлы улыўма орта билим бериў мектебине, усындай инсанға тәлим тәрбия берген мектеп педагогикалық жәмаатине, мектеп басшыларына миннетдаршылық билдирилиўи, Парахат Айтниязовты елимиздиң келешеги болған жас әўладларға ибрат етип, оларға тәлим хәм тәрбия бериў барысында оның үлги етип көрсетилиўи жаслардың өмирден өз орнын табыўға жол баслап беретуғыны сөзсиз.

Мен, билимлендириў тараўының жан күйери, кексе әўладлар ўәкили сыпатында хурметли Президентимиз Ш.М.Мирзиёев тәрәпинен тәлиминиң сыпатын көтериў, тәлим менен тәрбияның ажыралмас бир буўыны сыпатында алып барыў бойынша көрсетпелерин қоллап-қуўатлап киятырған Өзбекстан Республикасы Судьялар Жоқарғы Кеңесине өз миннетдаршылығымды билдиремен. 3-санлы улыўма орта билим бериў мектебиниң жәмаати ағзаларын қутлықлайман!

Педагогикалық жəмаати ағзаларына машақатлы, бирақ жас өспирим-лерди тəрбиялаўдай саўаплы ислеринде табыслар тилеймен!

Жақында усы мектепте еки нәрсени жәмлеген ўақыя: «Кекселерге ити-бар, жас әўладқа мотивация» - атамасында ушырасыў болып өтти.

Қарақалпақстан Республикасына хызмет көрсеткен юрист, «Дослық» орденинин, «Суд фахрийси» көкирек нышаны ийеси Парахат Айтниязов дәслепки билим сырларын үйренген, билим алған оқыу журты, Әмиўдәрья районы 3-санлы улыўма орта билим бериў мектебинин алтын босағасынан және бир мәртебе қутлы қәдем таслады. Онын менен бирге Өзбекстан Республикасы Судьялар Жоқарғы Кеңеси жуўаплы хызметкерлери, Қарақалпақстан Республикасы суд системасы судьялары, мәмлекетлик хәм жәмийетлик искерлери, елимиздин кексе аўлад ўәкиллери, бирге мектепке келди.

Инсан қанша даражеде билимге ийелик етип, аброй ҳам итибарға ерискен болса элбетте бул устазларының хызметиниң уллылығын көрсетеди. Сонлықтан ҳәр бир инсан өзиниң жетискенликлери ушын устазларға өз миннатдарлығын билдирип турса мақсетке муўапық болар еди.

Буннан 56 жыл бурын мектеп босағасынан жаңа турмысқа атланған Парахат ағаның да нийети ҳам мақсети өзи оқыған мектебине келип, бул жарық дүньяны ерте тәрк еткен тәлим тәрбия берген устазларын еслеп, мектеп педагогикалык жәмаатине өз миннетдаршылығын билдирип, жас өспиримлер, оқыўшылар менен ушырасып, мектепте алған билими нәтийжесинде ерискен жетискенликлери менен бирге өз турмыс тәжирийбелери менен бөлисиў еди.

Мектептиң педагогикалык ҳам оқыўшылар жәмаати усыған жараса Парахат ағаны ҳүрмет иззет пенен күтип алды. Солай етип, мектепте еки нәрсени жәмлеген ўақыя: «Кекселерге итибар жас әўладқа мотивация» - атамасында өткерилген ушырасыў, мийманлардың, мектеп жәмаати оқыўшылардың кекселерге ҳүрмет итибары, инсан қәдири көзге тасланған болса, кекселердиң турмыс тәжирийбелери жасларға ибрат, олардың келешек турмысында қосымша мотивация, алдына қойылған мақсетлерине жетеклеўши ўазыйпаны белгилейди.

П.Айтаниязовтың ушырасыўда өзиниң турмыс тәжирийбеси, аўыр шараятларда оқып, тәлим тәрбия алғанлығы сол күнлери тынып тыншымай оқып излениўи, ҳадал ҳам белсене ислеген хызметлери нәтийжесинде елдиң ҳүрметли инсанына айланғанлығын өзи ҳам қатнасыўшылар тәсирленип айтқанларын жас балаларымыз дыққат пенен тыңлады.

Ушырасыўға Судьялар Жоқарғы Кеңеси баслығы Холмумин Буврабоевич Ёдгоров қатнасып, Парахат ағаға Сиз қай жерде, қайсы лаўазымында ислесеңизде жумыс барысында қалыс хызмет ислеп пидайы инсан екенлигиниңди көрсете билдиңиз. Сонлықтан биз Сизди Ўзбекстан ҳам Қарақалпақстанда елдиң ҳүрметине сазаўар болған инсан, ажайып кем-тар ҳуқық хызметкери сыпатында билемиз. Бүгинги күни оның кәсиплеслери, елимиздиң әпўайы пуқаралары тәрепинен билдирилген пикирлер қалыс ҳам әдил айтылған.

Ушырасыў қаҳарманы мектепке ҳам оқыўшыларға таярлаған саўғаларын тапсырып, және бир мәртебе өзиниң оқыған мектебине ҳам оқыўшыларға ҳүрмет-иззетин көрсетти.

Жанлы сәўбетлесиў барысында қатнасыўшылар әсиресе мектеп оқыўшылары тәрепинен ҳәр сапары берилетуғын сораўлар менен биргеликте күтилмеген сораўларда да берилди.

Мектеп оқыушысының «Егерде таң қаларлық ұақыя жүз берип, Сіз мектеп оқыушысына айлансаңыз неге көбірек итибар берер едіңіз?» - деген сорауына жууап тәсирли болды.

Парахат аға, «Егерде маған усындай имканиятлар жаратылса, барлық пәнлерден айырықша бағаларға оқып, билимли, айырықша ата-аналарымызға, устазларға хұрмет иззет етип, заманның талабына мууапық шет тиллерин үйренген болар едим. Бул мен ушын әрман болса, сизлерге имканият. Имканияттан нәтийжели пайдаланыуыңыз лазым, Мениң бул әрманларым сизлердің турмысыңызда әмелге ассын» - деп жууап берип, өз тилегин билдирди.

«Президентимиз басшылығында бугинги күнде елимизде, әсиресе суд хуқық тараўында әмелге асырылып атырған реформалар көзди куўандырады. Хўрметли Президентимиздиң суд дизими басшылары менен ушырасыўда шығып сойлеген сөзи усы тараўдың кексе аўлад ўәкили сыпатында мени руўхлантырып, суд хуқық тараўының жумысларын жетилистирийў, тараўдағы өзгерислер менен жаңаланыўға мўнәсип үлесимди қосыўға, жас юристлерге бар билимим хәм тәжирийбемди үйретиў буннан кейинги хызмет барысында хәм тийкарғы талап болып қалады. Сонда ғана биз судьялық кәсибимизге садықлығымызды, елимиздиң раўажланыўына қосқан үлесимизди әмелде көрсеткен боламыз» - деди Парахат аға өз сөзинде.

Кекселеримиздің жас әулад ұякиллери менен жүзбе-жүз сәубетлесип барыўы соның ушын да зәрүр. Сонлықтан бундай ушырасыўлар оқыўшыларымызға тәлим бериўде ҳәм олардың тәрбиясында үлкен әҳмийетке ийе.

Хўрметли Президентимиздиң айтқанындай «Жаңа Өзбекстан мектеп босағасынан басланады».

Парахат аға хүрметли ата, азиз меҳрибан эке, сүйикли яр, жәмийетлик
искер, уллы инсан.

Парахат ағаның өмірлік жолдасы Убайда апа белгили медицина хызметкери. Убайда апа менен еки ул, еки қызды дүньяға келтирип, олар елимиздің раўажланыў барысында хызмет ислеп келмекте.

Өзбекстанымыз Қарақалпақстанымыздың раўажланыў барысында белсене хызмет ислеген, усындай инсанларды көзимиздиң қарашығындай сақлап, ҳүрмет ҳәм иззет етиў бәршемиздиң ўазыйпамыз.

Парахат аға Айтниязовқа бекем ден саулық, ұзақ мазмунлы өмір, ий-гиликли іслерінде табыстар тилеймен.

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

САЁҲАТНОМА – ТРЭВЕЛ ЖУРНАЛИСТИКАНИНГ АСОСИ СИФАТИДА

Ғуломова Н.Р.

*Ўзбекистон журналистика ва оммавий
коммуникациялар университети 2-босқич магистри*

Tayanch soʻzlar: jurnalistika, ixtisoslashuv, trevel-jurnalistika, janr, sayyohlik turlari, sayohatnoma, ocherk, hikoya, mass-media, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Ключевые слова: журналистика, специализация, туристическая журналистика, жанр, виды туризма, путевой очерк, очерк, рассказ, средства массовой информации, информационно-коммуникативные технологии.

Key words: journalism, specialization, tourism journalism, genre, types of tourism, travel literature, essay, story, mass media, IT.

Bugungi kunda turizmni tassurotlar, bilimlar, his-tuygʻular, istaklar va tilaklar manbasi boʻlgan zamonaviy mass-mediasiz tasavvur etib boʻlmaydi. Ushbu sohaning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlanishi ham jurnalistlarning asosiy eʼtibor predmetiga aylandi va ixtisoslashgan jurnalistika – trevel jurnalistika shakllandi.

Trevel jurnalistika keng jamoatchilikda sayyohat toʻgʻrisida tasavvur hosil qilish, geografik joylashuvi, milliy urf-odatlar va jahon xalqlarining turlicha mentaliteti, mamlakatlar va shaharlarning tarixi, madaniyati haqida eng muhim maʼlumotlarni beradi [5,70].

Tadqiqotchilar va sayohatchilar trevel jurnalistikaga turlicha taʼrif beradi. Jumladan, S.N.Ilchenkoning taʼkidlashicha, trevel jurnalistika (ingl. travel journalism) – mass mediadagi alohida yoʻnalish boʻlib, unda asosiy eʼtibor turli sayohatlar davomida toʻplangan maʼlumotlarga qaratiladi [2]. Trevel jurnalist M.Jelixovskaya sayohat jurnalistikasini tarix, sanʼat, astronomiya, etnografiya va boshqa jihatlarni uygʻunlashtirgan “keng qamrovli mutaxassislik”, - deb nomlashni taklif qiladi.

M.A.Panikovskayaning taʼkidlashicha, trevel jurnalistika yoʻnalish sifatida Qadimgi Rusda paydo boʻldi va shakllandi. Trevel jurnalistikada

jurnalistik ijodkorlik uchun keng imkoniyatlar mavjud bo'lib, ushbu yo'nalish teleprodyusserlar, hujjatli film va kino sohasi mutaxassislarini qiziqtirib keladi. Ushbu yo'nalishga talabning ortib borayotganligi, birinchidan, turizm biznesining tez rivojlanib borayotganligi, ikkinchidan, biror mamlakat haqida aniq tasavvurga ega bo'lish yoki jalb qiluvchi axborotga bo'lgan ehtiyojning ortayotganligi bilan belgilanadi.

Trevel jurnalistika mamlakatlarning moddiy va ma'naviy hayoti, o'lka tarixi va madaniyati, urf-odatlar va marosimlari haqida to'liq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Odamlarga boshqa mamlakatlar tarixi, madaniyati, iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti haqida ma'lumot beradi. Shu boisdan ham zamonaviy mass media bozorida trevel-jurnalistikaga ehtiyoj o'sib bormoqda. Sayyohlik turizmi mediasi zamonaviy auditoriya talablari asosida rivojlanmoqda. Gazeta, jurnal, televideniye, internet, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa media tarmoqlar turizm sohasida yangi bosqichga chiqmoqda.

Trevel jurnalistikaning ilmiy-nazariy asoslari respublikamizning yetakchi olimlari, MDH davlatlari, shuningdek, xorijlik tadqiqotchilar tomonidan chuqur o'rganilmoqda. Jumladan, Munira Isomiddinova tomonidan trevel jurnalistikasi tushunchasi va shakllanish bosqichlari, trevel jurnalistikaning asosi sifati sayohatnoma janri va bu masalada dunyo tajribasi o'rganilgan

Tadqiqotchi Sh.Askeraliyevaning ilmiy xulosalarida sayohat jurnalistikasi endi sayohat yozuvi haqidagi tarixiy tushunchadan ancha uzoq ekanligi, hozirgi kunda bu ommaviy axborot vositalarida sayohat haqida so'z yuritadigan, mavzuni geografiya, madaniyat, tarix, turizmning o'ziga xos xususiyatlari, din va boshqa jamoatchilikni qiziqtiradigan jihatlar orqali ochib beradigan alohida-alohida qatlam ekanligi ta'kidlanadi.

E.Konopleva tadqiqotida esa trevel jurnalistika asoslari televideniya ommabop bo'lgan tele-ko'rsatuv tahlili misolida ochib berilgan [5]. N.V.Krivsov bu yo'nalish juda kam o'rganilgan bo'lib, dastlabki tushunchalardan to asosiy tamoyillargacha chuqur o'rganilishi talab etilishini ta'kidlaydi [6].

Shu o'rinda trevel jurnalistikasining paydo bo'lishi, uning rivoji hamda bu boradagi ustuvor vazifalarga e'tiborni qaratsak. Ma'lumotlarga ko'ra, bir necha yuz yillar oldin odamlarda tevarak-atrof haqidagi ma'lumotlarni bilishga, balki, yangi mamlakatlar, xalqlarni kashf etish, ular bilan hamkorlik qilish, tashqi siyosiy faoliyatiga kirishga qiziqish paydo bo'lgan. Trevel jurnalistikaning tarixiy aspektlari qadimgi yozma va bosma manbalarda saqlanib qolgan. Sayohatchilarning yozma manbalari, taassurotlari bitilgan matnlar, o'zaro yozishmalarini trevel-jurnalistikasining poydevori, dastlabki og'zaki va yozma manbasi deyish mumkin.

Mashhur arab sayyohi Ibn Battutaning “Sayohatnoma” asari oʻrta asr mamlakatlari, shaharlari, ularning xalqlari madaniyati, turmush tarziga oid gʻoyat qimmatli, koʻp oʻrinlarda yagona maʼlumotlari bilan boshqalardan ajralib turadigan tengi yoʻq asar sifatida eʼtirof etiladi.

Zero, sayohatnomalar orqali jamiyat tarixi yaratiladi, podshohlarning boshqaruv usuli, siyosati, uning mohiyatini ochib beradi [15,131].

Filolog olim B.Alimovning xulosalariga koʻra, kishilik sivilizatsiyasining qaysi bosqichiga qaramang, maʼlum bir zamin va zamonda yashagan xalqning kundalik turmush tarzi, tevarak-atrofdagi oʻzgarishlarni, yangiliklarni, qolaversa, orzu-umidlarini batafsil ifodalashga, aniq maʼnoni anglatuvchi rasmlar, bitiklar, yozuvlar qoldirishga har doim ehtiyoj boʻlgan. Birinchi va Ikkinchi Renessans davridan boshlab taʼlim turizmi shakllanganligi bizga tarixdan maʼlum. Odamlar ilm izlab individul yoki guruh-guruh boʻlib shahardan-shaharga koʻchib oʻtganlar. Ilmiy tadqiqotlar natijasi shuni koʻrsatadiki, trevel jurnalistikasining paydo boʻlishi va koʻxna ildizlari kishilik jamiyatining dastlabki taraqqiyot bosqichiga toʻgʻri keladi [2].

Sharqning buyuk mutafakkiri va qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida shunday yozadi: “Adiblardan bir mendan (turli) xalqlar haqidagi tarixlar, ularning boshlanishlari va shaxobchalari, yaʼni oylar va yillari ustida u tarix egalarining ixtiloflari va bu ixtiloflar sabablari, mashhur bayramlar, turli vaqtlar va (har xil) yumushlar uchun belgilangan kunlar, millatlarning baʼzisi amal qilib, baʼzisi amal qilmaydigan boshqa (marosimlar) haqida soʻradi va meni imkon boricha ularni juda ravshan bayon etib, oʻquvchi fahmlaydigan, (turli) kitoblarni axtarish va u kitob egalarini surishtirishga ehtiyoj qoldirmaydigan (bir asar yozishga) daʼvat etdi. ... (butun) kuchimni yigʻib, (bor) imkoniyatni ishga solib, goh eshitish, goh koʻrish va qiyos qilish orqali, bilimim yetganicha, u narsalarni bayon etishga bel bogʻladim” [1,40].

Shuningdek, Abu Rayhon Beruniyning “Hindiston” asari haqida fikr bildirgan olimlar: Hindiston haqida haligacha hindlarning oʻzlari ham shunday batafsil va ilmiy jihatdan qimmatli asar yaratmagan, - deb taʼkidlaydi. Beruniy Hindiston haqida asar yozar ekan, hindlar hayoti, urf-odati, ayniqsa, eʼtiqodiga oid diniy kitoblar bilan batafsil tanishadi. Buyuk olim faqat hind kitoblari bilan qanoatlanmay, balki qadimgi yunon, rim adiblari asarlaridan ham keng foydalandi.

Yoki buyuk Shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Boburning (1483–1530) “Boburnoma” asari ham Oʻrta Osiyo, Afgʻoniston, Pokiston, Hindiston va Eronning tarixi, geografiyasi, topografiyasiga oid qimmatli maʼlumotlar

keltirilganligi bilan qomusiy manba hisoblanadi. Asarda adabiyotshunoslik, tilshunoslik, etnografiya, pedagogika va boshqa fan sohalariga doir juda qimmatli fakt va ma'lumotlar berilgan. "Boburnoma" XV asr oxiri XVI asrning birinchi yarmidagi Movarounnahr, Xuroson, Hindiston, Eron xalqlari tarixini o'zida aks ettirgan bo'lsa-da, o'sha davrdagi juda ko'p dolzarb iqtisodiy, ijtimoiy masalalar, hududlarning o'zaro siyosiy-iqtisodiy va savdo munosabatlari, jug'rofiy mavqei, iqlimi, o'simlik va hayvonot dunyosi, tog'lari, daryolari, xalqlari, qabila va elatlari va ularning yashash sharoitlari, urf-odatlar, muhim tarixiy inshootlari, shuningdek, hindu va musulmonlarning ibodatxonalari, to'y va dafn marosimlari haqida nihoyatda nodir ma'lumotlarni o'zida qamrab olgan asardir [2].

XX asr oxirlariga kelib sayohatnoma asrlari yaratila boshlangan bo'lib, Muqimiyning "Sayohatnoma" asarlarida joylarning toponimik nomlari, etnografiyasi, geografiyasi, odamlarning asosiy mehnat faoliyati, joylarning tabiati va o'ziga xos jihatlari batafsil yoritilganligi bilan haligacha sayyohlik jurnalistikasining ilk ko'rinishlari sifatida qadrlanadi:

"Vodil" maqomi dilkusho,

Ko'chalaridir dilkusho,

Anhorida obi safo,

Sebarga, obishor ekan. [9,429]

Shuningdek, Furqat, Zavqiy, Tajalliy kabi zabardast shiorlar Muqimiy asarining vazni va radifi bilan sayohatnomalar yozganlar. Zavqiy sayohatnomasi "Obid mingboshi haqida hajv" nomi bilan tanilgan, Tajalliy "Sayohatnoma" sidan parchalargina yetib ketgan [7,70].

Jadid namoyanlaridan Ishoqxon Ibrat 25 yoshida safarga chiqadi. "Ishoqxonning Sharq mamlakatlari safariga chiqishdan asosiy maqsadi, birinchidan, onasining hajga olib borish haqidagi iltimosini qondirish bo'lsa, ikkinchidan, chet el halqlari hayoti, madaniyati bilan yaqindan tanishish, bu mamlakatlarni o'z ko'zi bilan ko'rish istagi edi: "...Umrim naqdini havas bozorida kechirmak taqozosila o'lub, sinnim yigirma besh kechmish ekan, havo taqozoi muhtarama dushub sayohat etdum..." – deb yozadi u [7,110].

Sayohatnoma janri sayyohlarning yo'l xotiralari va bitiklari ta'siri ostida shakllandi. Sayyohlarning yo'l xotiralari asosida yuzaga kelgan afsona va rivoyatlar bu janr taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi.

XV-XVI asrlar geografik kashfiyotlar davridagi safarlarning g'oyat qiziqarli tafsilotlari, XVII-XVIII asrlardagi ekspeditsiyalar sayohatnoma janrini ommalashtirib yubordi va ushbu janrda ko'plab asarlar yaratildi. Sayohat eslatmalari va insholar endi nafaqat geografik bilimlarni uzatish vositasi,

balki mahalliy an'analar va etnografik voqelikni aks ettiruvchi mamlakatlar va sayohat-ziyosat joylari madaniyatini ommalashtiruvchi vositadir (Marko Poloning «Dunyo xilma-xilligi kitobi» (1299)), Petrarkaning Mont Ventuga yurish haqidagi hikoyasi (1336), mashhur marokashlik sayyoh Ibn Battutaning (1304–1377) eslatmalari [12,18] shular jumlasidandir. Tarixda yangi manzillarning ochilishiga doir Robinzon Kruzo, Gulliverning sarguzashtlari, Xristofor Kolumb sayohatlari haqidagi yozma manbalar muhim ahamiyatga ega bo'lganligi alohida ta'kidlanadi.

Keyinchalik safar va sayohatlar natijasida publitsistikada yo'l ocherki degan alohida janr shakllandi. Yo'l ocherklarida sayyohning safar qilgan mamlakatlarida ko'rgan-kuzatganlari, his-hayajonlari, ruhiy kechinmalari, sarguzashtlari, hayotiy xulosalari ifodalanadi. Badiiy publitsistika jurnalistik ijod mahoratining muhim yo'nalishi hisoblanadi. XVIII asrga kelib (1760 yildan) sayohatlar haqidagi ocherklar jurnallarda berila boshladi.

XIX asrga kelib sayohat kundaligi sayohat natijasi emas, balki uning maqsadiga aylandi. Sayohatchilar davriy nashrlar uchun o'zlarining ocherklarini yarata boshladilar. Bosma nashrlarda mashhur sayohlarning yo'l ocherklari nashr qilina boshlandi. Yo'l ocherki janri telefon, telegraf, fotoapparatlarning ommalashuvi bilan yangi bosqichga ko'tarildi [11,7]. Bugungi axborot asriga kelib yo'l ocherklarini yaratish imkoniyatlari yanada kengaydi. Yo'l ocherklarini Jahon Internet tarmoqlariga joylashtirish, foto va video materiallar joylashtirish, selfi qoldirish orqali o'quvchilarga sayohat manzillarini aynan ko'rsatish imkoniyatlari yaratildi. Shu bois, trevel jurnalistika jurnalistikaning alohida turi sifatida PR-faoliyatining elementi va reklamasi sifatida shakllandi va uzoq vaqt sayohat jurnalistikasi deb nomlanib keldi. Mazkur jarayonda OAVlarining alohida mavzuni yoritishga mo'ljallangan maxsus mediadan to oddiy qiziqishlarni yoritishga mo'ljallangan tip va janrlari shakllandi. Yo'l ocherklari, reportaj, tavsiya, eslatma, hikoyalar, trevel-fotosurat janri kabilar shular jumlasidadir.

L.A.Trotsenkoning fikricha trevel-jurnalistikaning turlicha matnlari mavjud: axborot-yangilik matni, ko'rsatma matni, masofaviy matn, sarguzashtli matn [13,231].

Amaliyotda ushbu janrlarni alohida uchratish qiyin. Janrlar bir-birini to'ldirgan holda sayyohlik obektlari haqida to'liq tasavvur qilish imkonini beradi. Masalan jurnalist yo'l ocherklariga tabiat manzaralarini uyg'unlashtiradi, geografik xaritalar yoki fotolavhalar bilan boyitiladi, infografika bilan to'ldiriladi. Bugungi kunda sayohat jurnalistikasi mass-mediada istiqbolli yo'nalish bo'lib, mavzular ko'lami kengayib bormoqda.

Taniqli trevel jurnalist Nargiza Qurbonning “Yo‘ldaman” deb nomlangan ocherkida [10,304] AQSH, Xitoy, Peterburg, Turkiya, Hindistonga sayohatlari bayon etilgan bo‘lib, safar taassurotlari, yo‘ldagi voqealar, mamlakatlar va odamlar hayoti chuqur yoritiladi, muammolar tahlil qilinadi. AQShga sayohat “O‘rta Osiyo va Amerika hamkorlik tashkiloti” tomonidan ishlab chiqilgan loyiha doirasida tashkil etilgan bo‘lib, o‘quvchini ushbu loyihadan ko‘zlangan maqsad bilan yaqinlan tanishtiradi. Kolumbiya, Nordistern, Garvard universitetlarida jurnalistika sohasi chuqur o‘rgatilishi hamda dunyoga mashhur professorlar dars berishi haqida ma’lumotlar beradi. Jurnalistlarni tayyorlashda nazariy bilimlardan ko‘ra ko‘proq e’tibor amaliy mashg‘ulotlarga qaratilishi, asosiy maqsad yaxshi reportyorlarni tayyorlashga qaratilishi soha mutaxassislari uchun albbata muhim ma’lumot.

Amerikaliklarning uylari tomiga ham bayroq ilinganligi va jurnalistning buning sababini so‘raganda: “Bu shunchaki amerikaliklarning o‘z mamlakatlariga bo‘lgan muhabbati belgisi, xolos”, - deya bergan javobi shu ondayoq insonda o‘z Vatani bayrog‘idan g‘ururlanish hissini tuyishiga undaydi, o‘quvchining qalblari iftixor paydo bo‘ladi. Amerikaning ko‘chalari, savdo shahobchalari, ko‘kka bo‘y cho‘zgan haykallari, turli millat vakillari yashaydigan shaharchalari, u yerda yashaydigan odamlar hayoti o‘z ifodasini topadi.

AQShdagi eng yirik telekompaniya faoliyati, axborot tezligi, voqealar, hodisalarning tezkorlik bilan uzatilishi, axborotlarni faqat eng to‘g‘ri va ishonchli manbalarga tayangan holda berilishida kompaniyaning mas’uliyati va jamiyatning ogohlighi alohida ko‘rsatib o‘tilaladi. Bosma nashrlarda ko‘tarilayotgan masalalar jamiyat hayotining aks-sadosi sifatida o‘z ifodasini topishi e’tiborni tortadi. Muallif Xitoy, Peterburg, Turkiya, Hindistonda ko‘rgan voqea-hodisalarni, xalqlarning madaniyati, aholisining turmush tarzi, urf-odatlarini, milliy bayramlari haqida ma’lumot beribgina qolmay, balki voqealarni hissiyotlar bilan to‘ldiradi, badiiy tashbeh bilan ifoda etadi.

Mazkur ocherk insonning qalbiga sayohat hissini olib kiradi, dunyo kezishga, sayohat qilishga undaydi, yangi-yangi maqsadlar sari rag‘batlantiradi. “Yo‘ldaman” ocherki yengil o‘qilishi, tabiiy va samimiy bildirgan fikrlari bilan inson qalbiga kirib boradi, o‘quvchi o‘zini jurnalist bilan birga sayohat qilayotgandek his qiladi.

Ular yurgan yo‘llarni, shaharlarni, muzeylar, kutubxonalar va muqaddas qadamjolarini ko‘rib turadi, qahramonlar bilan gaplashadi, ularning qiyofalarini aniq tasavvur qiladi. Katta-kichik detallar jurnalistning e’tiboridan chetda

qolmaydi. E'tibor qaratilishi zarur bo'lgan masalalarda shaxsiy tajribasi bilan o'rtoqlashadi.

Shu bilan birga muallif Xindiston safari haqida yozar ekan “Xorijda davolanish – chorasizlikka chorami?”, “Tibbiy sayyohlik zamonaviy biznesi yoki....” – degan savollar bilan o'quvchini mushohadaga ham chorlaydi. “Safar – sarguzasht bilan maroqli, zavqli. Bu kunlarni hali yuzda tabassum bilan eslaymiz”, - deya safarni taassurotlarini xulosalaydi. Ocherkda mavzular ko'lami keng bo'lib, o'quvchi sayohatdan o'zini qizqtirgan narsalarni izlaydi va uni topadi. “Yo'ldaman” ochekrining muvaffaqiyati ham shunda.

Xulosa o'rnida trevel jurnalistika xalqlar madaniyati, urf-odatlar, turmush tarzi haqidagi bilim va taassurotlarni kengaytirishga xizmat qilishi, madaniyatlar almashinuvi va sivilizatsiyalar rivojiga munosib hissa qo'shishi bilan xarakterlanadi.

Adabiyotlar:

1. Абу Райхон Беруний. Асарлар. /Таржимон А.Расулов. Изоҳларни И.Абдуллаев ва А.Расулов тузган. Мас'ул муҳаррирлар: И.Абдуллаев ва О.Файзуллаев/. Т.Т. Фан, 1968. – Б. – 40.
2. Алимов Б. Жаҳон тревел журналистикасининг қўҳна илдизлари //https://yuz.uz/news/jahon-trevel-jurnalistikasiningkohna-ildizlari. 2023. 21 июль.
3. Ильченко С.Н. Современная тревел-журналистика. – Москва: Берлин: Директ-Медиа, 2020. – 344 с.
4. Ихтисослашган журналистика IX жилд. – Тошкент. O'zbekiston, 2019. - 784 б.
5. Konopleva E.Y. Игровые концепции телепередачи “Орёл и Решка” - Санкт-Петербург. 2017. – 70 с.
6. Кривцов Н. В. Тревел-журналистика: специфика направления и его проблемы / Н. В. Кривцов // Вопросы теории и практики журналистики. — 2017. - Т. 6, № 3. - С. 347–365.
7. Миллий уйғониш даври адабиёти. – Тошкент, Маънавият, 2004. – Б. 70-б.
8. Муха А.В., Федосеева Н.И. Содержательная и жанровая специфика тревел-журналистики в зависимости от видов СМИ. URL: https://tourlib.net/stati_tourism/muha.htm
9. Муқимий. Асарлар. – Тошкент, Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1974. – Б. 429
10. Nargiza Qurbon. Yo'ldaman. Uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Afzalzoda books, 2023. – 304 b.
11. Радчук Н.В. Современная журнальная тревел-периодика в России (на примере журналов “Вокруг света” и “GEO”). – Краснодар, 2018. – С.7.
12. Ревенко, А.А. Предпосылки возникновения и этапы становления печатных изданий о путешествиях / А. А. Ревенко. Вестн. НГУ. Серия: История, филология. 2016. – Т.15, №6. – С. 7–18.
13. Троценко Л.А. Типологические и формально-содержательные особенности программ о путешествиях на российском телевидении // Ученые заметки ТОГУ. - 2017. Т. 8. - № 1.- С. 231.
14. Хаджаев А., Ҳайитов Ш. Радио ва телевидение. Ўқув-услугий қўлланма. Ijod-press, 2022. – Б. 97.
15. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент, Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006. - Б. 131.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada jurnalistik ixtisoslashuv, mass medianing alohida yo'nalishi bo'lgan trevel jurnalistikasi, uning shakllanish bosqichlari, trevel jurnalistikaning asosi sifati sayohatnoma janri va dunyo tajribasi, globallashuv va texnika asriga kelib trevel jurnalistikasining zamonaviy axborot-

kommunikatsiya texnologiyalari yordamida rivojlanishi, trevel-jurnalistikaning mass-mediada istiqbolli yoʻnalish sifatidagi taraqqiyoti masalalari yoritiladi. Shuningdek, odamlarda sayohatga boʻlgan qiziqishning oshishida trevel jurnalistikaning asosiy janrlaridan biri boʻlgan yoʻl ocherklarining ahamiyati bayon qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается журналистская специализация, трэвел-журналистика как особое направление средств массовой информации, этапы ее становления, жанр рассказа о путешествиях и мировой опыт как основа трэвел-журналистики, развитие трэвел-журналистики в век глобализации и технологий с помощью современных информационно-коммуникационных технологий, освещаются вопросы развития трэвел журналистики как перспективного направления в средствах массовой информации. Также описывается значение путевых очерков, одного из основных жанров трэвел-журналистики, в повышении интереса людей к путешествиям.

SUMMARY

This article considers journalistic specialization, travel journalism as a special area of the mass media, the stages of its formation, the genre of travel stories and world experience as the basis of travel journalism, the development of travel journalism in the age of globalization and technology with the help of modern information and communication technologies, the development of travel journalism as a promising direction in the mass media. It also describes the importance of travel essays, one of the main genres of travel journalism, in increasing people's interest in travel.

XORIJIY TILLARNI O'ZLASHTIRISHDA AKSIOLOGIK KOMPONENTNING O'RNI

Choriyeva F.A.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Raxmatova M.U.

Tayanch doktorant

Tayanch so'zlar: aksiologik komponent, ijodkorlik, didaktika, ma'naviy qadriyat, jamiyat, globallashuv, o'zlashtirish, madaniyat, adabiyot, muloqot, ko'nikma.

Ключевые слова: аксиологический компонент, творчество, дидактика, нравственные ценности, общество, глобализация, освоение, культура, литература, общение, мастерство.

Key words: axiological component, creativity, didactics, moral value, society, globalization, mastering, culture, literature, communication, skill.

Aksiologik komponentni takomillashtirish metodikalari, til o'rganuvchilarga manaviy qadriyatlar, adabiyot, madaniyat, va global jamiyatning birligini anglatishda muhim rol o'ynaydi. Ular til o'rganuvchilarga qadriyatlardan xabardorlikni shakllantirishga asoslangan. Bu jarayonda madaniyatning o'rganuvchilar o'z ijodiy faoliyatlari, muloqotlari uchun eng muhim qism ekanligini anglashadi. Bu ularga o'zining o'zlashtirishga qaratilgan axborotlarni samarali ravishda qabul qilish va o'zlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Aksiologik metodning asosi o'rganuvchilarning insoniy qadriyatlarni tushunish, ijodiy qobiliyatlarni va samaradorlikni oshirish uchun o'zlashtirishga qaratilgan muvaffaqiyatli usullarni qo'llab-quvvatlashdir. Bu usullar o'rganuvchilarni o'zlashtirish qobiliyatlarini oshirish, tarbiyalash, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va jamiyatdagi mas'uliyatni qabul qilishga yo'naltirilgan. Aksiologik komponentni takomillashtirish metodikalari, jamiyatning o'zaro munosabatlari va o'zlashtirishga qaratilgan yondashuvni rivojlantirish muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Bunday metodikalar til o'rganuvchilarga insoniy qadriyatlar, adabiyot, madaniyat, yaratuvchanlik va global jamiyatning birligini o'rgatish orqali, o'zlashtirishni osonlashtirish maqsadida yaratilgan.

Aksiologiya, insoniy faoliyatning qadr-qimmatini, manaviy qadriyatlar va etikani o'rganadigan fan sifatida tanilgan. Bu so'z, yunon tilidagi «aksioma»dan kelib chiqqan va «axborot» yoki «ilmiy ma'lumot» ma'nolarini ifodalovchi «logiya» so'zining aksiomatik ma'nosi bo'lishi orqali tushiniladi.

Aksiologiya insoniy faoliyatning maqsadlarini, ularga erishishning qiyinchiliklarini, yaxshilik va yomonlik, ular o'rtasidagi farqlarni, qadriyatlarni, ma'naviy boyliklarni, tinchlikni o'rganishga asoslangan. Bu fanni o'rganish odatda insonlar hayotining muhim qismiga oid mavzularni o'z ichiga oladi.

Aksiologiya, insoniy faoliyatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan omilni tushunishga yordam beradi, chunki bu omillar insoniy hayotning qadriyatini, odamlarning qadriyatini, ijtimoiy va siyosiy tuzumlarini, axloqiy va qonuniy normalarni aniqlash va ifodalashda o'rin oladi. Aksiologiya odatda etika, falsafa, psixologiya, madaniyatshunoslik va siyosatshunoslikning bir qismi sifatida o'rganilgan.

Aksiologik komponentning mohiyati va ma'nosi, o'quv jarayonida manaviy qadriyatlar, etika, insoniy qadriyatlar, va o'rganuvchilarning boshqa insonlarga, jamiyatga va dunyoga qarshi javobgarlik hissiyotini oshirishga qaratilgan.

Aksiologik komponent, o'quvchilarni insoniy qadriyatlar, adabiyot, madaniyat, ijodkorlik va global jamiyatning birligini o'rgatish orqali til o'rganish jarayonini osonlashtiradi. U insoniy qadriyatlar tizimi, uning hissiyot va qarorlari, ijodiy qobiliyatlar va ijodiy faoliyatlar, jamiyatga qiziqish, jamiyat bilan ishtirok, mas'uliyat hissiyoti, va shaxsiy rivojlanishga oid ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bu mazmun o'quvchilarning insoniy qadriyatlarini tushunish, qadriyat berish, ijodiy yaratish qobiliyatlari va o'zlashtirishni oshirish uchun o'zlashtirishga qaratilgan muvaffaqiyatli usullarni qo'llab-quvvatlashdir.

Didaktikaning aksiologik komponentini oshirishning zarurati va ahamiyati kundan kunga oshib bormoqda. Quyidagi sabablar bilan bu jarayonni oshirish zarurati va ahamiyatini ko'rishimiz mumkin:

1. Insoniy qadriyatlarning jamiyatning bir bo'lagiga aylanishi - jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lish, o'zlashtirish va ijtimoiy faollik jarayonida muhimdir.

2. Ijodkorlik va o'zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish - aksiologik komponentning takomillashuvi, o'rganuvchilarni ijodiy fikr yuritish, o'zlashtirish va ijtimoiy voqealarga qatnashishda ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu ularga jamiyat bilan faol munosabatda bo'lish va o'zlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

3. Jamiyatda mas'uliyatni qabul qilish - o'rganuvchilarga jamiyatdagi mas'uliyatni qabul qilish va o'z mehnatlarining natijalariga javobgarlikni o'rgatadi. Bunday komponent ularga shaxsiy va jamoaviy rivojlanishlarida o'zlashtirish uchun muhimdir.

4. Global jamiyatning birligini qoniqtirish - o'quvchilarga global jamiyatning birligini tushuntirish, boshqa insonlar va jamiyat a'zolari bilan tushunish va o'zaro munosabatlarda qatnashishning ahamiyatini anglab yetishga yordam beradi.

O'quvchilarning ma'naviy qadriyatlar va adabiyotga hurmatining tarbiyalanishi, ularning insoniy faoliyatlarini, jamiyat bilan munosabatlarini va shaxsiy rivojlanishlarini shakllantirishda aksiologiya katta ahamiyatga ega. Quyida keltirilgan sabablar bu ko'nikma o'quvchilarning insoniyat va adabiyotga hurmatni o'rganishi va qadriyatlarini rivojlantirishi muhimligini ochib beradi:

1. O'rganuvchilarning ma'naviy qadriyatlarini tushunish: ma'naviy qadriyatlar, insonning o'zining shaxsiy qadriyatlariga, boshqa insonlarga hurmat va ehtirom bilan munosabatda bo'lishiga asoslangan. O'rganuvchilar bu qadriyatlar orqali, o'zlashtirish jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishi va jamiyatda o'z o'riniga ega bo'lishi uchun zarurdir.

2. Adabiyotga hurmatning o'rgatilishi: adabiyot - madaniyatning, ijodiy yaratishning va insoniy qadriyatlarining asosiy qismidir. Adabiyotga hurmat til o'rganuvchilarga adabiyotlar dunyosini tushunish, uning o'ziga xosligini o'rganish, va insoniy qadriyatlarini tushunishda muhimdir.

3. Jamiyat bilan munosabatlarda hurmat va ehtirom: talabalar jamiyat bilan o'zaro munosabatlarda ehtirom, hurmat va adabiyotga hurmatni o'rganish, ularga jamiyatdagi o'z o'rinlarini aniqlash, qabul qilish, va jamiyat a'zolari bilan yaxshi aloqada bo'lishiga yordam beradi.

4. Shaxsiy rivojlanish uchun asosiy ko'nikma: o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatdagi o'z o'rinini topishi uchun adabiyotga hurmat va ma'naviy qadriyatlar juda muhimdir. Bu ko'nikma, ularning insoniy faoliyatini, o'zlashtirish va jamiyatda muvofaqiyatli a'zo bo'lishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Shuningdek, o'quvchilarning ma'naviy qadriyatlar va adabiyotga hurmatning tarbiyalanishi, ularning shaxsiy va jamoaviy rivojlanishiga ko'maklashadi, ularga jamiyat bilan samarali munosabatlarni shakllantirish, ijodiy yaratish va o'zlashtirish jarayonida muvaffaqiyatga erishishiga imkon beradi.

a) insoniy hurmat va ehtirom;

b) adolat va barqarorlik - o'quvchilarni o'zgaruvchan qonunlarga qarshi chiqishni, insonga murojaat qilishni va jamiyatdagi barqarorlikni o'rgatadi;

d) o'zlashtirish va ijtimoiy faollik - insonlar bilan samarali munosabatlarni shakllantirishga imkon beradi;

e) demokratiya va insofilik - til o'rganuvchilar jamiyatda demokratik holatlarni o'rganadi.

Aksiologik yondashuv talabalarda ijodiy fikrni rivojlantirish, muammolarni hal qilish, yangiliklarni kiritish, o'z fikrlarini ifodalash va o'ziga xos yondashuvlarini

shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bunday ko'nikma o'z fikr va tushunchalarini ifodalash, savollar berish va muammolarni yechishda ishtirok etish, ijodkorlikni rivojlantirish va shaxsiy rivojlanishni ko'paytirishga imkon beradi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, didaktik ta'minot aksologik komponenti, o'rganuvchilarda qadriyatlar, maqsadlar, etika qarashlar va insoniy g'oyalarini shakllantirishga yo'l ochadi. Bu komponent o'quvchilarga qadriyatlar va g'oyalarning til o'rganish jarayonidagi o'rni, ularning dunyoviy va ma'naviy qadrlarini tushuntirishning, adolatli va insoniy faoliyatni o'rganishning muhim qismidir. Xorijiy tillarni o'qitish jarayonida aksologik komponent, o'rganuvchilarni boshqa tillar va madaniyatlar bilan tanishish orqali ularning dunyoqarashlarini kengaytirish, global mazmunlarni tushuntirish va insoniy g'oyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu komponent o'quvchilarning insoniyatga hurmat va aloqani o'rganishda muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Ziyomuhhammadov B. Pedagogika. Oliy o'quv yurtlari uchun qo'llanma. - T.: «TuronIqbol». 2006.
2. Toxtaxodjayeva M.X. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. OTM uchun darslik. - T.: «Iqtisod-moliya», 2010.
3. Shokarimova K.A. Pedagogik qobiliyat va mahoratning ta'lim-tarbiya berishdagi ahamiyati. «Science and education», 2020.
4. State educational standards on foreign languages of the system of continuing education. Tashkent, 2013.
5. Richards R.C, Rodgers T.S. Approaches and methods in language teaching. - «Cambridge University Press», 2014.
6. Rahmanova M.K. Talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning nazariy metodologik asoslari. - «Xalq ta'limi», 2019.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitish jarayonida didaktik ta'minotning aksiologik komponentini muhim ahamiyatga ega bo'lgan metodikalardan biri ekanligi va u til o'rganuvchilarni global yangiliklar, ma'naviy qadriyatlarga hurmat, ijodiykorlik va o'zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida yaratilganligi haqida so'z boradi. Bu jarayon o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi va ularni global jamiyat bilan aloqa qilishga, jamiyatda o'zining o'rinini topishga ahamiyatga molik hodisalarda ishtirok etishga tayyorlaydi.

РЕЗЮМЕ

Данная статья носит дидактический характер в процессе обучения иностранным языкам большое значение имеет аксиологическая составляющая предложения что это одна из методологий, которая помогает изучающим язык узнавать о мировых новостях. Говорят, что он создан с целью развития уважения к духовным ценностям, творчества и мастерства. Этот процесс обеспечивает личностное и социальное развитие студентов и готовит их к общению с мировым сообществом, к участию в важных событиях, к поиску своего места в обществе.

SUMMARY

This article is about didactics in the process of teaching foreign languages the axiological component of supply is of great importance that it is one of the methodologies and it helps language learners to learn about global news, it is said that it was created for the purpose of developing respect for spiritual values, creativity and mastery skills. This process ensures the personal and social development of students and prepares them to communicate with the global society, to participate in important events to find their place in society.

ETIMOLOGIK TAHLILGA OID TADQIQOTLAR VA ULARNING MAZMUNI

Sobirova N. Z.

Qarshi davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim kafedrası doktoranti

Tayanch so'zlar: ona tili, etimologiya, fan, tadqiqot, tahlil, yondashuv, tarix, taraqqiyot, grammatika.

Ключевые слова: родной язык, этимология, наука, исследование, анализ, подход, история, развитие, грамматика.

Key words: native language, etymology, science, research, analysis, approach, history, development, grammar.

Bizga ma'lumki, zamonaviy texnologiyalar va virtual aloqalar kuchayib borayotgan bir davrda kishilarning ona tilini o'rganishga nisbatan qiziqishlari va savodxonligi pasayib bormoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 oktabrdagi PF-5850-sonli "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida keltirilgan quyidagi fikri diqqatga sazovor: "Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o'z milliy manfaatlarini ta'minlash, bu borada, avvalo, o'z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir" [1].

Bizningcha ushbu muammoni bartaraf etishning samarali yo'llaridan biri – o'quvchilarga boshlang'ich sinflardayoq ona tilini o'rganish motivatsiyasi, xususan, ona tili darslarida so'zlarning etimologiyasini o'rganishga nisbatan qiziqishini hosil qilishdir. Keyingi yillarda ta'lim sohasida ham boshqa sohalar kabi tezkor o'zgarishlar va integratsiya jarayoni ro'y bermoqda, bu esa o'z navbatida ko'plab davlatlar ta'lim tizimiga yangidan-yangi so'zlarning kirib kelishiga sabab bo'lmoqda. Albatta, bunday so'zlarning kirib kelishi lug'atlarning yo'nalishlari, shu jumladan darsliklar mazmuniga ham ta'sir

ko'rsatdi. Ushbu jarayon esa etimologiyaning dunyoda rivojlanishi va boyishi uchun imkoniyat yaratdi.

Etimologiya so'zi yunoncha so'zdan olingan bo'lib, u haqiqat, so'zning asl va haqiqiy ma'nosi degan tushunchani ifodalaydi. Ko'proq ushbu termin tilshunoslikda qo'llaniladi. Biroq, o'quvchilarga ta'lim jarayonida ular uchun notanish va mavhum bo'lgan tushunchalarni anglatish orqali uni o'rab turgan atrof-olam narsa, voqea, hodisa, kishilar haqidagi tasavvur va bilimlar, tafakkur va nutq rivojlantirib boriladi. Shuningdek, o'quvchilarning so'zlarni etimologik izohini o'rganish orqali ma'naviyati va mantiqiy fikrlashi ham yuksalib boradi.

Etimologiya – so'zlarning kelib chiqishini o'rganadigan tilning bir qismi, so'zlarning kelib chiqishini aniqlash uchun zarur bo'lgan tadqiqot usullari to'plami. “Qiyin” so'zlarni o'rganishning ilmiy usuli sifatida etimologik tahlilning asosiy vazifasi so'zning nafaqat “qanday” yozilishini, balki nima uchun shunday yozilishini ham tushunishdir.

Etimologiya (ἔτυμον - haqiqat va λόγος [logiya] - so'z; so'zning haqiqiy ma'nosi) -

so'z va morfemalarning kelib chiqishini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi;
so'zning kelib chiqishini aniqlashga qaratilgan tadqiqot usullari majmui;
so'zning kelib chiqishi.

“grammatika” ma'nosida ham qo'llangan. (19-asr tilshunosligi), [<https://uz.wikipedia.org/wiki/Etimologiya>]

Etimologiya - so'zning vaqt o'tishi bilan semantik ma'nosining kelib chiqishi va evolyutsiyasini, jumladan, uning tarkibiy morfema va fonemalarini o'rganuvchi ilmiy tadqiqotdir. Bu tarixiy tilshunoslik, filologiya va semiotikaning bir bo'limi bo'lib, qiyosiy semantika, morfologiya, pragmatika va fonetikaga tayanib, morfema, fonema, so'z yoki belgi olib yuradigan barcha ma'nolarning to'liq va xronologik katalogini yaratadi [<https://en.wikipedia.org/wiki/Etymology>].

Xorijiy olimlardan Arundhati Yamsani, Vilja Oja, R.Anttila, D. Harper, M.Webster, F.Khan, R. Mailhammer, R.Durkin, E.Partridge, J. Bronkhorst, C.Chiarcos, P. Axmetyanov kabilar etimologik yondashuv va etimologik tahlillarga doir tadqiqot ishlarini olib borishgan.

Vilja Oja tomonidan olib borilgan tadqiqot ishida konseptual tamoyilga asoslangan etimologik izlanishlarning mohiyati o'rganilgan. U tadqiqot ishida lug'at tahlillari etimologik tadqiqotlarning tashkil etilishiga yordam berishini va bu boradagi tadqiqotlar tizimli tahlil asosida olib borilsa, samarali natijalarga erishish mumkinligi aytib o'tadi. U tadqiqot ishi jarayonida ayrim tillarning boshqa tillarga ta'sirini, ular o'rtasida o'xshashlik mavjudligini

asoslab berishga harakat qiladi. Masalan, eston tilidagi ranglarning atamaları nemis tilidagi soʻzlarga juda oʻxshashligi isbotlab beradi [<https://euralex.org/publications/etymological-studies-based-on-a-conceptual-framework>].

Anas Fahad Khan izlanishlarida Semantik Web asosida etimologik maʼlumotlarning ifodalanishi muammosi tadqiq qilingan. Tadqiqotchi etimologik axborotlarni Resource Data Framework (RDF) maʼlumotlar modelidan foydalangan holda modellash tirish imkoniyatlarini ochib beradi. Buning natijasida esa tadqiqotchi ontalex-limon modeliga asoslangan etimologik maʼlumotlarni ifodalash uchun yangi lugʻatni taklif qiladi.

Tadqiqotchi fikricha, etimologiya - odatda tarixiy soʻzlar (yoki boshqa til hodisalari) boʻlib, bevosita yoki bilvosita (boshqa oraliq etimonlar/turdoshlarni hisobga olish maʼnosida) tarixiy-lingvistik jarayonlarni, toʻgʻrirogʻi, shu turdagi lingvistik mexanizmlarni ifodalovchi munosabatlardir [2; 9].

Robert Mailhammer izlanishlarida esa leksik va strukturaviy etimologiya masalalari oʻrganilgan. Uning fikricha, etimologiya leksik elementlarni oʻrganish bilan shugʻullanadi. Shuningdek, etimologiya koʻproq maʼlum bir soʻz yoki tuzilma qanday paydo boʻlganligi haqidagi savol bilan bogʻliq tadqiqot yondashuvi sifatida ham tushuniladi. Natijada, etimologiya soʻzlarning kelib chiqishini (leksik etimologiyani), shuningdek, morfemalar va konstrukt siyalar (struktura etimologiyasi) kabi tarkibiy elementlarni ham oʻrganishi mumkin.

MDH olimlaridan E. Sevortyan, G. Blagova, S. Starostin, A. Dybo, O. Mudrak, O.N. Levushkina, T. V. Babushkina, O.P. Bagaydina, L.A. Vvedenskaya, N.P. Kolesnikov, N.V. Galinova, YE.L. Berezovich, S.A. Yeremina, T. L. Mironova, YE. A. Konkova, O.A. Tarasova, V.I. Abayev, L. A. Vvedenskaya, Y.V. Otkupshikov, N.M. Shanskiy, V.V. Ivanov, T.V. Shanskaya kabilar taʼlim jarayonida etimologik yondashuvdan foydalanishning turli jihatlarini tadqiq etishgan.

A. G. Kosov “Этимология и орфография: новые образовательные технологии” nomli maqolasida etimologiyaga taʼrif berar ekan, uni quyidagicha ifodalaydi: “Etimologiya soʻzlarning kelib chiqishi, asl maʼnosi, til tarixidagi soʻzlarning oʻzgarishini oʻrganuvchi tilshunoslikning (aniqrogʻi qiyosiy-tarixiy tilshunoslik) boʻlimidir. Etimologik tahlil jarayonida soʻzning zamonaviy va tarixiy tuzilishi solishtirilib, soʻzning leksik va morfemik tarkibidagi oʻzgarishlar aniqlanadi. Gap shundaki, turli fonetik oʻzgarishlar natijasida soʻzlar tildagi ajdodlari va qarindoshlari bilan aloqani yoʻqotadi, yaʼni deetimologizatsiya jarayoniga uchraydi [4; 6-89].

Shuningdek, olim etimologik tahlil haqida fikr yuritir ekan, uni soʻzni yoki uning oʻzagini genetik jihatdan boshqa soʻz bilan yoki uning oʻzagini asl soʻz

sifatida aniqlash, shuningdek, soʻzning boshqa tarkibiy elementlarini tarixan maʼlum boʻlgan tarkibiy elementlar bilan solishtirish uchun moʻljallangan tahlil usuli, deb taʼriflaydi.

Mamlakatimiz tilshunos olimlaridan Gʻ. Abdurahmonov, Sh. Shukurov, H. Neʼmatov, Y. Tojiyev, T. Jumayev, O. Shukurov, H. Dadaboyev, U. Tursunov, A. Muxtorov, N. Axmedov, O. Axmedov, A. Primov, K. Rixsiyeva, A. Yesemuratov, T. Enazarov, H. Qudratullayev, Sh. Raxmatullayev kabilar tomonidan etimologik tahlilning ayrim jihatlari tadqiq etilgan.

Tilshunos olim T. Jumayev “Oʻzbek tili lisoniy sathlarining reliktolingvistik aspekti” mavzusidagi monografiyasida til etimologiyasi muammosini oʻrganar ekan, uning fikricha insonlar ijtimoiy hayotda foydalanadigan soʻzlar oʻz tarixi va ichki struktrasi, oʻziga xos murakkabliklariga ega. Shu boisdan ularni turli usul va muayyan fan mezonlari doirasida oʻrganish maqsadga muvofiqdir - deydi: “Insoniyat foydalanadigan zamonaviy tillarga zoʻhiriy jihatdan yondashilganda, uning vujudga kelish jarayonlari, ichki strukturasi, tarixi va etimologiyasini, tarixiy etimologik qatlamlarga munosabatini birdan ilgʻab olish mushkul. Buning uchun tilga turli usul, uslub va, joiz boʻlsa, muayyan fan mezonlari asosida yondashish taqozo qilinadi” [3;208].

Shuningdek, T. Jumayev ushbu monografiyasida etimologiyaning mazmun-mohiyati va uning vazifasini quyidagicha izohlab beradi: “Etimologiya muayyan lisoniy birlikning shakllanish asoslarini bir qancha obyektiv va subyektiv dalillarga asosan (qiyosan) tahlil etadi va yagona xulosaga keladi; bu har doim shubhali va eʼtirozli boʻladi. Shu bois bu jihatga relikktivlik pozitsiyasida turib yondashish mohiyatga bir qadar yaqin borish, uning yuzaga kelish omillarini qatʼiyoq amalga oshirish imkonini beradi“ [3;10].

Tadqiqotchi, M. Xudayarova oʻzbek tilidagi taom nomlarini etimologik jihatdan tahlil qiladi. U oʻzbek shevalaridagi yuzdan ortiq taom nomlarini, xususan, qadimiy taom nomlarini xronologik tartibda oʻrganadi, shuningdek, ayrim xalq marosimlarining taom nomi bilan bogʻliqligini va hududiy tarqalishini aniqlaydi. Shu bilan birga, tadqiqotchi etimologiyasiga oid yangi qarashlarni bildiradi [7;15].

Koʻrinadiki, etimologiya qiyosiy tarixiy usullardan biri boʻlib, u fonetik qonuniyatlar, morfologik qoidalar, morfologik oʻzgarishlarga tayanib ish koʻrivchi loʻgʻatshunoslikning bir boʻlimidir. Etimologiya fani eng qiziqarli fanlardan biri hisoblanadi. Chunki, bu fan orqali oʻquvchilar nafaqat bugungi taraqqiyotga oid soʻzlar balki, tarix haqida ham bilimlarga ega boʻladilar. Bolalar kichik yoshligidan boshlab soʻzlarning maʼnosi, u nimani anglatishi haqida bilishni hohlaydilar va kattalarga koʻplab savollar beradilar. Bolalarning

bu kabi ehtiyojlari maktab ostonasiga qadam qo'ygan kunlaridan boshlab qondiriladi. Ya'ni ular dars jarayonida lo'g'atlar yordamida o'zlariga notanish bo'lgan so'zlarning ma'nosini tushuna boshlaydilar. Biroq, o'quvchilar so'zlarning kelib chiqishi, qaysi tildan kirib kelganligi, ayrim so'zlardan yangi so'zlarning paydo bo'lganligi, ularning sinonimlari mavjudligini anglab yetmaydilar. Ana shunday jarayonda etimologik yondashuvdan foydalanish va o'quvchilarga qanday qilib yangi so'zlarning paydo bo'lganligini anglatish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сонли “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. // www.lex.uz <https://uz.wikipedia.org/wiki/Etimologiya>
2. Anas Fahad Khan. Towards the Representation of Etymological Data on the Semantic Web. Information 2018, 9, 304; doi:10.3390/info9120304
3. Жумаев Т. Ўзбек тили лисоний структурасининг реликтолингвистик аспекти (фонетик, лексик, морфологик сатҳ) / монография/ Т.Жумаев. Қарши: “Фан ва таълим нашриёти. 2021. 208 б.
4. Косов А.Г. Этимология и орфография: новые образовательные технологии. Инновационные технологии и электронное образование. Педагогический журнал Башкортостана. № 1.2023. С. 86-96.
5. Левушкина Ольга Николаевна. Этимологический анализ на уроках в начальных классах как средство обогащения словарного запаса учащихся : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 : Ульяновск, 2000 220 с.
6. Мадвалиев А. Ўзбек терминалогияси ва лексикографияси масалалари. –Тошкент: ЎМЭ, 2017. – Б. 214

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ona tilining qadriyat sifatida e'tirof etilishida etimologiya fanining o'rni va ahamiyati hamda etimologik tahlillarga oid olib borilayotgan tadqiqot ishlari, ularning mazmuni, etimologiya fanining dolzarb masalalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada etimologik tahlilga berilgan turli ta'riflar, yondashuvlar keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны роль и значение науки этимологии в признании родного языка ценностью, а также научные работы по этимологическому анализу, их содержание, актуальные вопросы науки этимологии. В статье также упоминаются различные определения и подходы к этимологическому анализу.

SUMMARY

This article describes the role and significance of the science of etymology in recognizing the native language as a value, as well as scientific works on etymological analysis, their content, and current issues in the science of etymology. The article also mentions various definitions and approaches to etymological analysis.

АДАБИЙ ТАЪЛИМДА ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ

Расулова Р.

*Чирчиқ давлат педагогика университети ўзбек адабиётишунослиги
кафедраси, н.ф.ф.д (PhD), катта ўқитувчи*

Таянч сўзлар: адабий таълим, инновацион технологиялар, интеграция, қиёслаш, таълим сифати, роман, драма, илм олиш, таҳлил.

Ключевые слова: литературное образование, инновационные технологии, интеграция, сравнение, качество образования, роман, драматургия, обучение, анализ.

Key words: literary education, innovative technologies, integration, comparison, quality of education, novel, drama, teaching, analysis.

Янгиланиб бораётган Ўзбекистонда таълимга эътибор, унинг сифатини ошириш ва бунинг натижасида ўсиб келаётган ёш авлодга сифатли, ҳар томонлама мукамал билим бериш бугунги куннинг долзарб масалаларига айланмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 30-августдаги “Ёшларни илм-фан соҳасига жалб этиш ва уларнинг ташаббусларини қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4433-сонли Қарорида кўзда тутилган вазифалар айнан шу масалаларни ижобий ҳал қилиш йўлидаги асосий ислохотлардан бири бўлиб хизмат қилмоқда.

Бугунги кун ёшлари қалбига адабиёт билан йўл топиш, адабиёт оламига ошно қилиш бироз мураккаблашиб бормоқда. Яъни китоб ўқишга нисбатан интернет тармоқлари ёшларимизни ҳар томонлама қуршаб олган. Бундай қалтис вазиятда адабиёт ўқитувчиларидан когнитивлик, креативлик, касбига юксак садоқат ва замон билан ҳамнафаслик юксак даражада талаб этилади. Ўқув жараёнини ташкил этишдаги асосий вазифа педагогик технологиядан самарали фойдаланиш эканлиги исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат. Аммо шу кунга қадар педагогик технологиянинг аксарияти назарий муаммоларга бағишланган бўлиб, унинг амалиётга таъсири камроқ сезилди. Бунинг учун замонавий технологияларни тезроқ амалиётга жорий этиш усуллари ишлаб чиқиш талаб этилади. Таълим интеграцияси – фанлараро алоқанинг

юқори даражаси, бир бутун интеграллашган билимларни яратишга имкон берувчи восита. Интеграция тушунчасига берилаётган таърифлар турлича ушбу таърифларнинг умумийлик томони - интеграция бу атрофимиздаги борлиққа яхлит қарашга эришишдан иборат. Хулоса қилиб айтганда адабий таълимда атроф-олам, борлиқ билан муносабат яхлитлигини ўзида акс эттиргандагина ўқувчиларни ҳақиқий китобхон даражасига кўтариш.

Ҳар бир дарсда, ҳар бир кичик матндан то бадиий асар таҳлилигача интегратив ёндашган тарзда амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади. Асар мазмун-моҳиятини ҳар бир ўқувчи тушуниши, қаҳрамонларнинг туйғуларини ҳис қилиши, асар ичида яратилган ҳаётда яшаши, энг муҳими, асардаги воқеалардан ўзи учун хулоса чиқара олиши ёки уларга нисбатан танқидий фикрлай олиши учун интеграцион ёндашув борлиқни ҳис самарадорлигини оширади.

Мисол учун, 11-синф “Адабиёт” дарслигида берилган “Кеча ва кундуз” асарининг мазмун-моҳиятини ўрганишда асарнинг ҳажман кўплиги ўқувчиларни зериктириши мумкин. Романнинг асосий мазмунини очиб берувчи воқеаларни эса асардан айро ҳолда тушунтириш мураккаб вазият бўлиб, асар воқеалари орасидаги узилишлар натижасида ўқувчиларда асосий мазмундан чалғиш ва тушунмаслик ҳолатлари юзага келиши мумкин. Бу вазиятда адабиёт дарсларида бадиий асарлар таҳлилини ўтказиш учун интегратив ёндашувдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Масалан, “Кеча ва кундуз” романи мазмунини тушунтиришда Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Падаркуш” драмасидан фойдаланиш мумкин. Маълумки, драма ҳажм жиҳатдан романдан анча кам. Бундан ташқари, романга нисбатан драмада образлар ҳам сон жиҳатдан кам бўлади, воқеалар эса шиддатлироқ кечади. Энди нима учун айнан “Падаркуш” драмаси билан қиёслаганимизга тўхталсак. “Падаркуш” драмаси сарлавҳасидаёқ асарнинг асосий мазмуни ёритилган бўлиб, ушбу асарда илмсиз, жаҳолат ботқоғига ботган инсонлар (-миллатимиз)нинг аянчли тақдири тасвирланган. Драмада илм олиш ҳақида берилган фикрлар “Кеча ва кундуз”да ҳам яққол акс этганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, “Падаркуш”да Зиёли образининг Бойга ўғлини ўқитиши лозимлиги ҳақида айтган фикрлари қуйидагича келтирилган: “Олими замоний бўлмоқ учун болаларни, аввало, мусулмоний хат ва саводини чиқаруб, зарурияти диния ва ўз миллатимиз тилини билатурғондан сўнгра ҳукуматимизни(нг) низомли мактабларига бермоқ керакдур, яъни гимназия ва шаҳар мактабларини ўқуб тамом қилғонларидан сўнг, Петербург, Масков дорилфунунларига юбориб, доктурлик, закунчилик, инженерлик, судялик, илми санъат, илми иқтисод, илми ҳикмат, муаллимлик ва бошқа илмларни

Ўқутмоқ лозимдир. Русия ватанина ва давлатина билфеъл шерик бўлмоқ керакдир ва давлат мансабларига кирмоқ лозим. Токи маишати эҳтиёжи замонамиз тўғрисида ватан ва миллати исломга хизмат қилинса ва ҳам давлати Русия подшоҳлик мансабларига кириб, мусулмонларга наф етқурулса ва ҳам давлати Русияга шерик бўлунса, ҳаттоки, шул тариқа ўқуган мусулмон болаларини Фарангистон, Америка ва Истанбул дорилфунунларига тарбия учун юбормоқ керакдур”. Худди шундай фикрлар “Кеча ва кундуз” романида жаҳиднинг Мирёкубга айтган гапларида ҳам ифодаланган.

Асарнинг яна бир жойида Зиёлининг илм ҳақидаги куйидаги фикрлари берилган: “Бизларни хонавайрон, бачагирён ва беватан ва банди қилгон тарбиясизлик ва жаҳолатдур: беватанлик, дарбадарлик, асорат, фақру зарурат ва хорликлар ҳаммаси илмсизлик ва бетарбияликнинг меваси ва натижасидур. Дунёга тараққий қилган халқ илм воситаси ила тараққий қилади. Асир ва забун бўлганларда беилмликлдан. Модомики, бизлар тарбиясиз ва болаларимизни ўқутмаймиз, бул тариқа ёмон ҳодисалар ва бадбахтликлар орамизда доимо ҳукм-фармо бўлса керак. Бу ишларни йўқ бўлмоғига ўқумоқ ва ўқутмоқдан бошқа илож йўқдур.

Юқорида келтирилган фикрларнинг исботи сифатида икки асарда ҳам Ҳадиси шарифдан мисол келтирилган. “Падаркуш”да Зиёли томонидан: “Ҳазрат пайғамбаримиз: илм Хитойга ҳам бўлса, талаб қилингиз, демадиларми?” тарзида ишлатилган ҳадис “Кеча ва кундуз”да домла-имом томонидан: “Чин мулкида, яъни Хитойда бўлса ҳам илм талабида бўлғил” тарзида ишлатилган.

Ушбу мисоллар асосида икки асарнинг мазмун-моҳиятини тушунтириш учун интерфаол методлардан унумли фойдаланиш керак.

Бундай методлар ёрдамида биз ўқувчиларнинг таққослаш, қиёслаш қўникмаларини ривожлантирамиз. Бу эса уларга ўз фикрини мустақил билдира олиш ва уни ҳимоя қилишни ўргатади.

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, икки асарнинг асосий мазмун-моҳияти илмнинг фазилати, жоҳилликнинг оғир ва аянчли оқибатларини очиб бериш десак, муболаға бўлмайди. Хулоса қилиб айтганда, ўқувчиларнинг таълим-тарбия олишида муҳим аҳамиятга эга бўлган адабиёт фанини ўрганиш масаласига алоҳида эътибор қаратилиши лозим. Зеро, маънан етук ўқувчилар келажак бунёдкорларидир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30.08.2019 даги “Ёшларни илм-фан соҳасига жалб этиш ва уларнинг ташаббусларини қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4433-сон Қарори.

2. Чўлпон. “Кеча ва кундуз”. Роман. – Т.: “Янги Аср Авлоди”, 2014. – 232-б.

3. Райхон Расулова "Она тили фанини ўқитишда иқтидорли ўқувчиларни аниклаш ва уларнинг нутқ маданиятларини оширишда замонавий педагогик технологияларидан фойдаланиш", Таълим, фан ва инновация, 2020.2,6.37-40

4. Rasulova R.B. Umumta'lim maktab o'quvchilarining matn yaratish kompetensiyasini shakllantirishda reminissensiya hodisasining ahamiyati (7-9-sinflarda matn yaratish kompetensiyasini shakllantirish metodikasi) Mug'allim ham uzluksiz bilimlendiriw. Ilmiy-metodikaliq jurnal № 6/1 2021. B. 8-12

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада адабий таълим жараёнида бадиий асарларни ўқитишда интегратив ёндашувнинг аҳамияти ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подчеркивается важность интегративного подхода к преподаванию художественных произведений в процессе литературного образования.

SUMMARY

This article emphasizes the importance of an integrative approach to the teaching of literary works in the process of literary education.

ONA TILI TA'LIMIDA GAP BO'LAKLARINI O'QITISHGA QO'YILGAN TALABLAR

Gulyamova X.

ChDPU dotsenti

Abdurazakova N.

NDPI stajyor - o'qituvchi

Tayanch so'zlar: gap bo'laklari, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, tahliliy, tanqidiy, ijodiy yondashish, qiyoslab o'rgatish, til bo'limlarini bog'lab o'rgatish, maktub metodi.

Ключевые слова: фрагменты предложений, личностно-ориентированное обучение, аналитический, критический, творческий подход, сравнительное обучение, обучение путем соединения языковых разделов, буквенный метод.

Key words: sentence fragments, student-centered learning, analytical, critical, creative approach, comparative learning, learning by connecting language sections, letter method.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili ta'limining sifati va samaradorligi ta'lim beruvchining metodik tayyorgarligiga, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ijodiy faoliyatini tashkil etish hamda sub'yekt - sub'yekt hamkorligiga asoslangan ta'lim jarayonini nazorat qilish va boshqarish strategiyalarining takomillashtirilishiga bog'liq. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitishni rivojlantirish konsepsiyasining "Kadrlar bilan bog'liq muammolar"ida "Oliy ta'limdagi nomukammalliklar tufayli bitiruvchilarning nazariy tayyorgarlik hamda amaliy kompetentligi bog'lanishlarida bo'shliqlar yuzaga kelgan" ligining qayd etilishi bejiz emas. Hozirgi kunda bu masala ona tilini o'qitish metodikasining ham dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. So'nggi yillarda ta'limning barcha bosqichlarida ona tilini o'qitish orqali ta'lim oluvchilarning ijodiy fikrlash kompetentligini rivojlantirish, tanqidiy tafakkurini yuksaltirish, o'zini-o'zi baholash qobiliyatini kamol toptirish, ijodiy faoliyatini to'g'ri yo'naltirishga xalqaro miqyosda alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim tizimining dunyo amaliyotida onatili o'qitish metodikasini individuallashtirish va kompetentsiyaviy yondashuvlar integratsiyasi asosida zamonaviy axborot-kommunikatsiya

texnologiyalarini joriy etishga ta'lim sifatini ta'minlashning yetakchi omili sifatida qaralmoqda. 5-11-sinflarning til ta'limida o'quvchi shaxsini mustaqil hayotga tayyorlash, tanqidiy qarashlarni shakllantirish, shaxslik sifatlarini qaror toptirish, fan yuzasidan nazariy bilimlarini takomillashtirish, til birliklaridan maqsadiga muvofiq tarzda to'laqonli foydalana oladigan darajaga olib chiqish kabi qator vazifalarni bajarish nazarda tutiladi. Mazkur vazifani bajarishda til ta'limini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish ta'lim samaradorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida jahon amaliyotida yetakchi o'rinda turishi bejiz emas. Shuning uchun ham pedagogika fanida ta'limni shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida shakllantirish yuzasidan salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Biroq uni har bir o'qitish metodikasiga, xususan, ona tili metodikasiga tatbiqan takomillashtirish til ta'limi oldida turgan muhim ilmiy-amaliy vazifalardandir.

Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasida "o'qitish usullarini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, kichik yoshdan o'quvchilarda o'qishga sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish" kabi muhim vazifalar belgilanganligi bevosita oliy ta'lim tizimida ona tili o'qitish metodikasiga ham taalluqlidir. Talabalarining o'quv-biluv faoliyatini rivojlantirish, ta'limda faolligi va mustaqilligini tarbiyalash o'qitishning asosiy talabi hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda bo'lg'usi o'qituvchini ham, maktab o'quvchisini ham ta'lim jarayonida faollashtiradigan o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish lozim.

Talabalarining ma'ruzaga ilmiy-nazariy va metodik jihatdan mustaqil tayyorlanishlari va ijodiy, tanqidiy yondashishlari uchun maxsus topshiriqlar tavsiya etiladi. Bu topshiriqlar darsdan tashqari vaqtda "Ta'lim tog'risida"gi Qonunni, "Davlat tili to'g'risida"gi Qonunni, ona tili konsepsiyasini, ona tili dasturining bo'limlari, mazmuni va talablarini, mavzu yuzasidan metodik adabiyotlarda berilgan ma'lumotlarni, tavsiyalarni, mavzu yuzasidan metodik adabiyotlardagi qarashlarni o'rganish va munosabat bildirish; dars jarayonida esa muayyan mavzuni o'rganishdan ko'zlangan maqsadni, o'ziga xos tamoyillarini aniqlash, ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyatini ochish, tavsiya etilgan o'qitish metodlari, usullar va vositalariga munosabat bildirish kabilar tashkil etadi. Jumladan, maktabda "Sintaksis nima maqsadda o'qitiladi?" savoli asosida talabalar mavzuni o'rganishga jalb qilinadi. Bu bilan maktabda o'rgatiladigan mavzuning ta'limiy ahamiyati aniqlashtiriladi.

Muayyan mavzuni o'rganish yuzasidan ilmiy-nazariy va metodik adabiyotlardagi qarashlarga munosabat bildirishga undovchi topshiriqlar ularni

ijodiy ishga yo‘llaydi, yangicha metodik yondashuvni yuzaga chiqishiga olib keladi. Masalan, “Metodik adabiyotlarda morfemika va morfologiyaning o‘rganish ob’ekti yuzasidan bildirilgan fikrlarni aniqlang va ularga munosabatingizni bildiring. Ularning o‘zaro alodorigini asoslang” kabi.

Talabalarni ona tili atamalarining ma’nosi ustida ishlashga jalb qilish maktabga o‘quvchilarni tilga qiziqtirishga asos bo‘ladi. Ma’lumki, ona til atamalarining ko‘pgina qismi xalq tilidan olingan. Masalan, oliy ta’limda talabalardan “fe’l” so‘zi qatnashgan ibora va birikmalarni keltirishlari va ularning ma’nolari asosida “Fe’l – arabcha harakat, ta’sir ko‘rsatish, ish, amal; kishi xarakterini tashkil etuvchi ruhiy xususiyatlar va undan yuzaga keluvchi xatti-harakatlar majmui” sifatida izohlanadi.

Talabalarni til bo‘limlarini o‘zaro bog‘lab, qiyoslab o‘rgatishga yo‘naltirish ijodiy metodik yondashuv ko‘nikma va malakalarini rivojlantiradi. Ona tilini o‘qitishda talabalarni so‘z turkumlarining grammatik ma’nodoshligini taqqoslab o‘rgatish yuzasidan ilmiy-metodik izlanishga undash ularni o‘quvchilarning umumlashtirish va xususiylashtirish ko‘nikmalarini aspectual tamoyil asosida shakllantirishga qaratilgan metodik jarayonga tayyorlaydi. Ko‘rinadiki, ona tili ta’limida shaxsga yo‘naltirilgan maxsus topshiriqlar ustida ishlash jarayonida til hodisalarining omonimlik, sinonimlik xususiyatlariga asoslanish, mustaqil so‘z turkumlari bilan yordamchi so‘z turkumlarining grammatik ma’nohdoshligi ustida ishlashga o‘rgatish nutqiy faoliyatda takrordan saqlaydi.

Bo‘lajak o‘qituvchi ona tilidan o‘quvchilarga o‘rgatiladigan mavzularning nazariy ma’lumotlariga asoslangan holda metodik ishlarini rejalashtira olishi lozim. Buning uchun avvalo talabalar e’tibori tilshunoslarlarning gap bo‘laklarining ilmiy-nazariy talqiniga tortilishi lozim. Masalan:

A.G‘ulomov va M.Asqarovalarning “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” darsligida gap bo‘laklariga quyidagicha ta’rif beriladi: “Gapda tobelanib bog‘lanishli va ma’lum so‘roqqa javob bo‘luvchi so‘z yoki so‘zlar birikmasi gap bo‘lagi deyiladi. Ular gap bo‘laklariga “gapning bo‘laklari ma’lum grammatik munosabat bilan hosil bo‘lgan butunlikning bo‘laklaridir”. N. Mahmudov, A. Nurmonovlar esa “Tobe aloqa tarkibida muayyan sintaktik vaziyatda keluvchi eng kichik sintaktik shakl gap bo‘lagi” deb izohlaydi. Aslida bu ikki ta’rif bir xil qarashning ikki xil shaklidir. Gap bo‘laklarini o‘rgatish metodikasi bilan tanishtirishda talabalarga mazkur ikki ta’rifga bo‘lgan munosabatlari aniqlanadi. Talabalar quyidagi savol va topshiriqlar asosida munozaraga tortiladi:

- Siz bu fikrlarni qanday talqin qilgan bo‘lardingiz?
- Hozirgi tilshunoslikda yana qanday qarashlar mavjud?

- Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda sintaktik aloqaga kirishadigan sintaktik shakllar - gap boʻlaklari: ega, kesim, toʻldiruvchi, aniqlovchi, hol ekani; sintaktik aloqaga kirishmaydigan sintaktik shakllar: undalma, kirish, kiritmalar ekani qayd etiladi. Mazkur tasnifni nazariy jihatdan asoslab bering.
- Ega ikki sostavli gapning bosh boʻlaklaridan biridir, u hokim sostavning grammatik markazi, shu sostavdagi boʻlaklarga, shuningdek, tobe sostavdagi bosh boʻlakka – kesimga ham hokimdir. Gapning grammatik va mazmuniy markazi egadir, kesim ham unga tobelanadi.
- Gapning bosh boʻlaklarining tasnifiga munosabat bildiring. 1. Ega gapda absolut hokim boʻlak. 2. Kesim gapda absolut hokim boʻlak. 3. Gapda ega ham, kesim ham birdek muhim. Ularni ajratgan holda mavqeini oshirish va kamaytirish mumkin emas. 4. Kesim - gapni markazlashtiruvchi boʻlak. 5. Hukm nima haqida boʻladi? Narsa va hodisalar boʻlmasa, u haqida hukmning boʻlishi mumkinmi?

Talaba bu muammoli savollarning javobini aniqlashtirib olishi va unga asoslanishi uchun tilshunoslarning qarashlari va tavsiyalari bilan birga ona tili darsliklaridagi maʼlumotlarni qiyoslashi lozim.

Gap boʻlaklari yuzasidan nazariy maʼlumotlarni oʻrganilgach, mazkur mavzu yuzasidan ona tili dasturi va darsligida berilgan maʼlumotlar bilan tanishish tavsiya qilinadi: - MOʻDida gap boʻlaklarini oʻrgatish mazmuni va izchilligini belgilab chiqing.

Shundan soʻng metodist olimlarning gap boʻlaklarini oʻrgatish boʻyicha metodik yonashuvlari va tavsiyalari bilan tanishtirish lozim.

Asqar Gʻulomov: “Oʻquvchi va talabalarni ona tili darslarida mustaqil, ijodiy fikrlashga oʻrgatish, ular ongida maʼnaviy-maʼrifiy inqilob qilishga intilish lozim. Zotan, chinakam mustaqil, ijodiy tafakkurni grammatikasiz, faqat soʻz yoki iboralarni yodlatish, matn oʻqitish orqaligina shakllantirishning aslo imkoni yoʻq” degan fikrni bildiradi.

Mavjud fikrga talabalarning munosabati aniqlanadi.

Maʼlumki, metodik qoʻllanmalarda, maqolalarda oquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqiy malakalarini rivojlantirishda gap boʻlaklarini oʻqitish masalasiga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Jumladan, gapning bosh boʻlaklari – ega va kesim munosabatini, ikkinchi darajali boʻlaklarni oʻrganishda “Tadqiqot” metodi talabalarni mustaqil fikrlashga va ijodiy yondashishga undaydi.

Tadqiqot metodida boʻlajak oʻqituvchilarga oʻrganilayotgan mavzu yuzasidan nazariy maʼlumotlarni oʻrganish barobarida ularga munosabatini bildirish, uning amaliy ahamiyatini aniqlash, shunga mos oʻrgatish usullarini

tanlash vazifa qilib beriladi. Masalan: 1. “Soʻz turkumlarini bilmagan oʻquvchi gap boʻlaklarini oʻzlashtira olmaydi. Shuning uchun oʻquvchilarga soʻz turkumlari bilan gap boʻlaklari orasidagi bogʻlanishni tushuntirish lozim” degan fikrga asoslanib, bu jarayonni yoriting.

2. Gap boʻlaklarini oʻrgatishda taʼlim samaradorligini oshiradigan interfaol metodlarni (oʻzaro va faol maʼnosini bildiradi) tanlang, gap boʻlaklarini oʻrgatish jarayoniga tatbiq eting.

Oʻqituvchi “Maktub” metodida gap boʻlaklarini oʻrgatish metodikasiga doir maʼlumotlarni talabalarga tarqatishi, ularni kursdoshlariga tushuntirishlarini topshiriq qilib berishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oliy taʼlimda talabalarni maktab amaliyotiga tayyorlashdamaavzu yuzasidan nazariy va metodik adabiyotlardagi maʼlumotlarga ijodiy munosabatni shakllantirish ona tili oʻqitish samaradorligini taʼminlaydi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги PF – 60-son Farmoni.-T.: 2022.
2. Umumiy oʻrta taʼlimning MOʻD. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida ona tili fanini oʻqitishni rivojlantirish konsepsiyasi. –T.: 2020.
3. Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Ўқитувчи, 1987.
4. Mahmudov N., Nurmonov A. O_zbek tilining nazariy grammatikasi. – Т.: O_qituvchi, 1995.
5. G'ulomov A. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Fan va texnologiya, 2002.
6. Toxliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova D. Ozbek tili o'qitish metodikasi. – Т, 2006.
7. S. Matchonov va b. Boshlangʻich sinflarda ona tili oʻqitish metodikasi. –T.: -Ishonchli hamkor. 2021.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada talabalarni maktabda gap boʻlaklarini oʻrgatish jarayoniga tayyorlashda maʼruzaga doir ilmiy-nazariy maʼlumotlarga va metodik tavsiyalarga tahliliy, ijodiy va tanqidiy yondashishga oʻrgatish xususida soʻz yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье говорится об обучении учащихся аналитическому, творческому и критическому подходу к научно-теоретической информации и методическим рекомендациям в процессе обучения частям речи в школе.

SUMMARY

This article talks about teaching students an analytical, creative and critical approach to scientific and theoretical information and methodological recommendations in the process of teaching parts of speech at school.

ONA TILI DARSLARIDA TA'LIMY O'YINLARNING AHAMIYATI

Allayorov T.R.

Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti, f.f.f.d., (PhD)

Tayanch so'zlar: maktab ta'limi, yangi pedagogik texnologiya, ta'limiy o'yinlar, ta'lim jarayonining sub'yekti, o'yin-topshiriqlar.

Ключевые слова: школьное образование, новые педагогические технологии, образовательные игры, субъект образовательного процесса, игровые задания.

Key words: school education, new pedagogical technology, educational games, the subject of the educational process, play assignments.

Muhtaram Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, "...Aziz ustozlar, maktab ta'limi sohasidagi islohotlarimizni amalga oshirishda men sizlarni o'zimning eng yaqin yordamchim, deb bilaman. Maktab ta'limini yanada yaxshilash bo'yicha qabul qilayotgan chora-tadbirlarimizning pirovard natijasi avvalo sizlarga, sizlarning fidokorona mehnatingizga bog'liq.

Men sizlarning timsolingizda o'z hayotini dunyodagi eng ulug' va olijanob ishga – yangi avlod tarbiyasiga bag'ishlagan, o'z kasbiga sodiq va fidoyi insonlarni ko'raman. Bugun sizlar ta'lim-tarbiya berayotgan, qalbini, ongini ezgulik bilan to'ldirayotgan millionlab farzandlarimiz ertaga Yangi O'zbekiston bunyodkorlari bo'lib, bizning safimizga kiradi. Vatanimiz, xalqimiz sizlarning bunday olijanob xizmatlaringizni hech qachon unutmaydi. O'qituvchilik kasbini e'zozlash, uning mehnatini qadrlash bundan buyon ham e'tiborimiz markazida bo'ladi. Yangilangan Konstitutsiyamizda o'qituvchi maqomini mustahkamlab qo'ydik. Kelgusida shu asosda, albatta, ko'p ishlarni amalga oshiramiz".

Ma'lumki, pedagogikamiz uzoq yillar o'quvchiga ta'lim jarayonining tinglovchisi (ob'yekti) sifatida qarab keldi. Bunday munosabat ulardagi faollikni bo'g'ishga va o'z ijodiy imkoniyatlarini to'la namoyish eta olmaslikka olib keldi. Aslida o'quvchi ta'lim jarayonining sub'yektiga aylantirilsagina, u

egallayotgan bilimlarni aqliy faoliyatidan o'tkazadi, har bir til hodisasi haqida o'z shaxsiy fikr-mulohazalarini bayon qiladi.

Yangilangan ta'lim mazmunini joriy etishda o'qituvchi asosiy shaxs hisoblanadi. Ta'lim mazmunini qancha yangilanmasin, yangi dastur, standartlar yaratilmasin, o'quv darsliklar nashr etilmasin – bularning hammasi etarli emas. Ularni ta'lim jarayoniga qay darajada joriy etish va belgilangan vazifalarni amalga oshirish haqiqiy pedagogga bog'liq bo'ladi. Chunki maktabga mohir ustoz, o'qituvchi kirib kelsagina ular jonlanadi, ijodiy pedagogikaning mash'alasi yoqiladi, pedagogik nazariya va tizimlar, ko'rgazmali qo'llanmalar harakatga keladi.

Hozirgi kunda ana shunday o'qituvchilarning yangi avlodini tarbiya qilish muhim vazifalardan biriga aylangan. Sababi – izlanuvchan, bilimli, ijodkor, o'z kasbining fidoyisi bo'lgan o'qituvchilarga ehtiyoj sezilmoqda.

Keyingi paytda pedagogik texnologiyaning turli usullari ta'lim tizimiga kirib kelmoqda. Bulardan maqsad o'quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikr yuritish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga o'rgatishdir.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlanganlaridek, «Yangi darsliklarni, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o'z vaqtida ishlab chiqish va joriy etishni ta'minlashni alohida nazorat ostiga olish zarur» .

Ona tili mashg'ulotlarida tashkil etiladigan ta'limiy o'yinlar o'quvchini ta'lim jarayonining sub'yektiga aylantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Ta'limiy o'yinlarning asosiy maqsadi o'quvchilarni zerikish va toliqishdan saqlash, o'yin orqali bilim olishini ta'minlashdir.

Ona tilidan o'quvchilarga beriladigan o'yin-topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra 3 turga ajratish mumkin:

1. Qayta xotirlashga asoslangan o'yin-topshiriqlar.
2. Qisman ijodiy faoliyat ko'rsatishga asoslangan o'yin-topshiriqlar.
3. Ijodiy o'yin-topshiriqlar.

Qayta xotirlashga asoslangan o'yin-topshiriqlar o'quvchidan hech qanday ijodiylikni, egallagan bilimlarini yaxshi sharoitda qo'llashni, yaratuvchilikni talab etmaydi. Bunday o'yin-topshiriqlarni bajarish o'quvchiga katta murakkablik ham tug'dirmaydi. Oldin o'rganilgan mavzular va muayyan bilimga ega bo'lgan o'quvchiga fonetika bo'limidan unli va undosh tovushlar o'rganilgach, muayyan bir tovush juftlari bilan farqlanuvchi (masalan, i-u, o-a, o'-u, i-e, v.h.) tovushdosh so'zlar hosil qilish yuzasidan musobaqa tashkil etilishi mumkin. O'quvchilar oldingi mashg'ulotda shu tovush juftlari asosida so'zlar hosil qilganligi tufayli bu o'yin-topshiriqni qiynalmay bajara oladilar.

Qisman ijodiy o'yin-topshiriqlar o'quvchidan ma'lum bir yordamga asoslangan holda ijodiy faoliyat ko'rsatishni talab etadi. Ta'limiy o'yinning qisman ijodiy bo'lishi o'quvchilarning bilim saviyasiga bog'liq. Agar o'quvchi oldin egallangan bilimlarni yangi sharoitda, tom ma'noda notanish sharoitda qo'llashda o'zida ishonch sezsa va uni bemalol uddalay olsa, topshiriqning qisman ijodiylikiga ehtiyoj qolmaydi. Topshiriqdagi shartni bajarish uchun o'quvchi tashqaridan (masalan, sinfdoshlaridan, o'qituvchisidan, darslik va o'quv qo'llanmasidan, lug'atlardan, ma'lumotlardan v.h.) yordam olsa, o'z-o'zidan ravshanki, topshiriq qisman ijodiy bo'lib qoladi. Buning uchun o'qituvchi sinf o'quvchilarining o'quv imkonini yaratganini puxta bilishi va topshiriq shartini bajarish uchun ularga qanaqa yordam zarurligini belgilay olishi kerak. Ijodiy o'yin-topshiriqlar oldin egallagan bilimlarni tamomila yangi sharoitda qo'llash demakdir. Shubhasiz, bu jarayon o'quvchilardan ijodiylikni, izlanuvchanlikni talab etadi.

Ta'limiy o'yinlarning samaradorligi undagi topshiriq shartining to'g'ri belgilanishi bilan bog'liq. O'yin-topshiriqlarni tuzishda tushunarliklik va ilmiylik prinsiplarining uyg'unligi, ularning tarbiyaviy, didaktik, psixologik va gigiyenik talablarga javob berishi, «til+me'yor+nutq mutanosibligi» ga bo'ysundirilganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik texnologiyalar masalalari, muammolarini o'rganayotgan o'qituvchilar, ilmiy-tadqiqotchilar, amaliyotchilarning fikricha, pedagogik texnologiya - bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog'liq hamda o'qitish jarayonida qo'llanishi zarur bo'lgan komp'yuter, masofali o'qish yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi.

Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya – bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u o'quvchi-talabaning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Darsning texnologik xaritasini qay ko'rinishda yoki shaklda tuzish, bu o'qituvchining tajribasi, qo'ygan maqsadi va mahoratiga bog'liq.

Texnologik xarita qanday tuzilgan bo'lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo'lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija jarayonini tashkil etishning texnologiyasi to'liq o'z ifodasini topgan bo'lishi kerak.

Keyingi paytda pedagogik texnologiyaning turli usullari ta'lim tizimiga kirib kelmoqda. Bulardan maqsad o'quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikr yuritish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga o'rgatishdir.

Muhtaram Birihchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlanganlaridek, "Yangi darsliklarni, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o'z vaqtida ishlab chiqish va joriy etishni ta'minlashni alohida nazorat ostiga olish zarur".

Ilg'or pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi samarali natijalar beradi. Chunki o'qituvchi o'qitishning yangi usullarini amaliyotga joriy etishni o'rganadi, zamon talablariga mos usullarini amaliyotga joriy etishni o'rganadi, zamon talablariga mos ravishga intilish kuchayadi, bilim, malaka, ko'nikmalari takomillashadi. Shuningdek, bu mashg'ulotlar orqali mashg'ulotlar tashkil etilsa, o'quvchilar ham mustaqil fikrlashga o'rganadi, faolligi ortib boradi, hayotda o'z o'rnini topishga intiladi, ijodiy tafakkuri rivojlanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlash, qiyoslash va to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatish, o'qitishning noan'anaviy usullardan foydalanish ilg'or pedagogik texnologiya mazmunini tashkil etar ekan, bu muayyan vaqt talab etadigan jarayondir. Bu esa ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglarning kasbiy mahorati, bilimi va o'z ishiga bo'lgan fidoyiligiga bog'liqdir.

So'z qudrati oshib borayotgan bugungi kunda insonni kamolot sari yetaklash, ularga ziyo nurini sochish, notiqlik san'ati, muomala madaniyatini o'rgatish pedagoglarning zimmasiga yuklanadi. Zero, o'qituvchi qadim-qadimdan ona yurtimizda ta'lim-tarbiyaning eng asosiy vositasi bo'lib kelgan.

Har bir xalqning saviyasi, uning san'ati, madaniyati o'z ona tili va adabiyotiga bo'lgan munosabatiga qarab belgilanadi. Chunki adabiyot o'zida xalq tarixi, madaniyati, tili va kelajagini uyg'unlashtiradi. Shunday ekan, bu fan o'qituvchisi avvalo, o'zi yuksak didli, ortidan o'zgalarni ergashtira oladigan darajada yetuk va mahoratli bo'lishi kerak.

Har bir o'qituvchining, u qanday texnologiyani qo'llamasin, o'z o'quvchilari bilan o'ziga xos munosabati, pedagog muomalasi betakrordir. Ayniqsa, bu ona tili va adabiyot darslarida o'zgacha ma'no kasb etadi.

Ona tilidan ta'limiy o'yinlarni tashkil etishda o'quvchilarning yosh xususiyati, mustaqil ishlay olish darajasi, sinf o'quvchilarining o'quv imkoniyati, mahalliy o'lka materiallari ham hisobga olinadi.

Ta'limiy o'yinlarni o'tkazish yuzasidan yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar ikki guruhga ajratiladi:

1. Ona tili ta'limining mazmuni bilan bog'liq kamchiliklar.
2. O'qituvchilar faoliyati bilan bog'liq kamchiliklar.

Birinchi guruhdagi kamchiliklarga ona tili darsliklarida tilga oid tushuncha, qoida va ta'riflarning me'yordan ortiqqligi, ularda o'yin-topshiriqlardan foydalanilmaganligi kabilardir.

Ikkinchi guruhdagi kamchiliklar esa ona tili o'qituvchilarining faoliyatida ijodkorlik va tashabbuskorlikning yetishmasligi, ta'limiy o'yinlarni tashkil etish yuzasidan ilg'or o'qituvchilarning tajribalari yetarli o'rganilmaganligi, o'qituvchilarning o'z metodik mahoratlarini yetarli darajada oshirib bormayotganliklari kabilarni qamrab oladi.

Birinchi bosqichda ona tili mashg'ulotlarida ta'limiy o'yinlardan foydalanish masalasi bilan bog'liq.

Bu o'rinda biz ilmiy-pedagogik va metodik adabiyotlarni ham tahlil qilishga harakat qildik. Bu o'rinda Platon, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Abdulla Avloniy, H.H.Niyoziylarning bolalarga bilim berish va turli yo'llar bilan ularning o'qishga qiziqishini kuchaytirish xususidagi g'oyalar berishganini kuzatdik.

Adabiyotlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023-yil 28-avgust kuni o'tkazilgan videoselektor yig'ilishidagi nutqi.
2. И.Каримов “Ўзбекистон XXI асрга интилоқда” “Ўзбекистон” нашриёти, 1999 йил.
3. В.То'хлиев, М.Шамсиева, Т.Зиёдова. О'zbek tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 2010-yil.
4. М.Аһмедова. О'zbek tilini o'qitishda kompyuterdan foydalanish. “Til va adabiyot ta'limi” jurnali, 2006-yil, 2-son, 73-75-betlar.
5. Mahmudov N. Til. – Toshkent: Yozuvchi, 1998.

РЕЗЮМЕ

Maqolada o'quvchilarga ona tili darslarini o'tishda ta'limning samarali, yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda ta'limiy o'yinlarning mazmumi va ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается содержание и значение развивающих игр в организации эффективно-го, на основе новых педагогических технологий обучения учащихся урокам родного языка.

SUMMARY

The article reflects on the content and importance of educational games in organizing students on the basis of effective, new pedagogical technologies of education when taking native language lessons.

**ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ В
КАРАКАЛПАКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
(НА ПРИМЕРЕ РОМАНА В СТИХАХ Т. ЖУМАМУРАТОВА
«КРАСАВИЦА МАКАРЬЯ» В РУССКОМ ПЕРЕВОДЕ)**

*Турсынмуратов Ш.М.
КГУ им. Бердаха г. Нукус*

Tayanch so'zlar: dastan - she'r, she'rda roman, tarjima, tarjima usullari, so'z - realiya, frazeologik birliklar.

Ключевые слова: дастан- поэма роман в стихах, перевод, способы перевода, слова-реалий, фразеологизмы.

Key words: dastan - a poem, a novel in verse, translation, methods of translation, words - realities, phraseological units.

История развития переводов с русского на каракалпакский и с каракалпакского на русский восходит к 20-30- годам XX века. Эти переводы способствовали дальнейшему развитию каракалпакско-русских литературных связей. В советский период художественные переводы лучших образцов национальных литератур обогатили и укрепили литературные связи. Переводческая деятельность в Каракалпакстане сыграла важную роль в процессе становления национальной литературы, и культурной интеграции в контекст общесоветской литературы. Взаимовлияние и взаимоотношение каракалпакской и русской литературы имеет очень глубокие и давние традиции. Разностороннее рассмотрение исторического опыта взаимных переводов дает основание сделать вывод, что двусторонний художественный перевод обогащает и укрепляет каракалпакско - русские литературные связи, а также предопределяет будущее взаимовлияния литератур. Именно благодаря труду первых переводчиков в каракалпакской литературе получили свое развитие новые жанры как проза и драматургия. Произведения классиков русской и мировой литературы стали неотъемлемой частью каракалпакской литературы. Начиная с 40-х до середины 90-х годов XX века лучшие образцы каракалпакской литературы стали переводиться на другие

языки, особенно часто на русский язык. В этом огромная заслуга русскоязычных поэтов-переводчиков. На русский язык были переведены произведения многих каракалпакских поэтов начиная с классиков каракалпакской литературы до современных (Ажинияза, Бердаха, Кунхожа и др.). Такого большого масштаба переводной литературы, как в советские годы к большому сожалению, уже не будет в каракалпакской литературе. Благоприятное влияние русской литературы особенно ярко видно на примере русско-каракалпакских литературных связей. Здесь уместно будет процитировать слова известного литературоведа Е.Эткинда: «... ни одна из великих европейских литератур не овладела чужим богатством с такой настойчивостью, такой спокойной уверенностью в собственной силе, в неизменности своего назначения». [1]

Актуальность художественного перевода еще и в том, что он связующий мост между разными народами, сближает культуры, помогает лучше понять друг друга и взаимно обогатиться. Особо хочется подчеркнуть роль русского языка, как языка межнационального общения в странах бывшего советского союза. Русско-советский писатель М.Горький отмечал: «Речевая культура наших братских народов, их эпос, их песня благодаря переводу на русский язык становится достоянием миллионов людей. Перевод на русский язык- это ворота в мир для национального писателя». [2]

Среди этих произведений особое место занимает многоплановая поэма-дастан «Красавица Макарья» народного поэта Узбекистана и Каракалпакстана Тлеубергена Жумамуратова. После издания «Красавица Макария» в 1975 году, стояла большая задача, осуществить перевод и познакомить русскоязычных читателей бывшего советского союза с этим замечательным произведением каракалпакского поэта. Эту задачу решил замечательный переводчик тюркоязычной литературы поэт-переводчик А.Каныкин. В 1978 году роман в стихах Жумамуратова в русском языке был издан в Ташкенте издательстве имени Гафура Гуляма.

Ему удалось передать ритм, стиль, образность, а в особенности национальный колорит каракалпакского народа. В переводе А.Каныкина сохранена легкость жумамуратовского стиха, роман читается легко. Строки Жумамуратова естественно легли в стихотворные строки русского перевода А.Каныкина. Переводчик смог справиться с поставленной задачей- он передал дух оригинального текста.

К большому сожалению, перевод А.Каныкина романа в стихах «Красавица Макария», хотя прошло более полувека с времени издания этой книги, до сих пор не подвергнут серьезному анализу, недостаточно изучен каракалпакскими литературоведами, отсутствуют критические анализы о достоин-

ствах, недостатках, и упущениях переводчика. Хотя появление этого перевода был большим событием в литературной среде. Например, вот что пишет писатель, литературовед, публицист, критик из Америки Джемс Паттерсон в 1979 году о достоинствах этого произведения: «В ней он остается верен традиции своего народа, создавшего такие совершенные творения, как героическая поэма «Сорок девушек», воспевающая идеалы справедливости и гуманизма» [3]

Безусловно это заслуженная оценка романа в стихах Тлеубергена Жумамуратова, где поэт умело, передал дастанный стиль в авторском переосмыслении. В произведении поэт сумел соединить дастанный романтический жанр с национально-исторической основой реальными событиями и лицами. (Ешмурат хан, Ерназар алакоз, письмо каракалпаков к Екатерине II и т.п.).

Историзм романа в стихах не внешний, а глубинный, цель поэта не только точное и достоверное изображение событий далеких лет, а еще и раскрытие правды исторических процессов. Поэт умело использовал литературный прием как художественный вымысел, опираясь при этом на фольклорные мотивы. Вот что пишет Людмила Кислова: «Современные поэты редко, к сожалению, пытаются творчески переосмыслить фольклорное наследие. Уже хотя бы поэтому опыт Тлеубергена Жумамуратова, создавшего самобытное произведение по мотивам народных сказаний, заслуживает внимания и изучения» [4]

Перевод- это сложный и трудоемкий вид творческой деятельности, это не только перевод «с одного языка на другой». Здесь есть свои «подводные камни», поэтому перевод художественного произведения требует всестороннего подхода к оригинальному тексту, мало знания конкретного текста нужно учитывать национальные и исторические, социальные особенности, тем более если это многоплановое произведение как «Красавица Макарья».

Следует подчеркнуть, что переводчик проделал большую и кропотливую работу, он старался сохранить авторский стиль. Необходимо отметить, что в переводе наряду с достижениями имеют место и определенные недочеты. Метафоры, эпитеты, сравнения. пословицы, слова-реалии и фразеологические обороты при переводе не получили своего полного раскрытия. Особенность дастана-поэмы Т.Жумамуратова - это рифмованность текста. Переводчик не смог, в некоторых местах передать эту художественную особенность в русском переводе.

Еще в прологе были опущены географические название местности Туран, Туркестан, Кызылкум, а река Жайхун заменена на Аму; «Жулкынар Жайхун ылғалды урып/ Люблю смотреть я, как летит Аму».

Следующая строка «... ғәрип- қәсир мәлленипти сол тойдан» из I главы в русском переводе передан не совсем верно: «Угощали всех бродяг, сирот и вдов», «ғәрип- қәсир» собирательный образ бедных и нищих, а использование слов бродяга, (диўана), сирота (жетим) и вдов (жесир) снижает ценность заложенной в нем мысли. При переводе отдельных выражений переводчик использовал лексические обороты, исходя во многом из собственных представлений. В качестве примера можно привести: «Теңге шашпақ жеңгелердин ырымы» в переводе «Давкара швырял в толпу деньги, как велит обычай вековой», что совсем не верно, во-первых «теңге»- монеты, а во-вторых бросают в толпу монеты, по обычаю каракалпакского народа исключительно женщины- снохушки. Перевод оборота «қара жарындай» как «черный водопад» нуждается в уточнении, поскольку слова «жар» - здесь в значении обрыв, яр, утёс, высокая скала, но никак не «водопад».

«Бурымлары таудың қара жарындай» / Стали косы – словно черный водопад.

Переводчик старался передать оригинальный текст более знакомыми лексемами для восприятия русскоязычного читателя, поэтому в некоторых местах он прибегнул вольному переводу, а иногда даже к пропускам словесных оборотов. Например:

*«Жеңилмес адамман»- деў мақұл болмас, «Не считай себя превыше
всех ни в чем»*

*«Утылса, өзін хорлаў – ақыл болмас, «Светлый день сменится
может черным днем»,*

*«Адам гейде жеңеди, жеңиледи, «Проиграв, найди причину-
почему,*

*Дуңыада оқ өтпестей батыр болмас. «А иначе будешь ты плохим
бойцом».*

Вот еще один пример того, что вольный перевод способен полностью раскрыть значение каракалпакского варианта. Вольный перевод существенно повышает их художественность, как в случае с этим примером:

Қызына унап орыстың жери, И времени не упуская зря.

Үйренип қалды келгеннен бери. Макарья, чуть затеплится заря,

Унатты бунда елинің салтын, С подругами шла в роуци и поля.

Жат көрмес жанды орыстың халқы. Понравилась ей русская земля.

Несмотря на некоторые допущенные ошибки, в целом Аркадии Коныкин смог передать лирический пафос, национальную мелодику и ритмический строй. Вот один из таких примеров:

*Шалқыған дәрья, бурқыған ағып, / Размеренна, упруга и сильна,
Таулайды Едил дабылын қағып / О берег была волжская волна.*

Переводчик сумел раскрыть те исконно каракалпакские понятия, выражения, которые перевалирует в творчестве Т. Жумамуратова. Он верно передал содержание и идею поэмы, сохранил форму стиха, в переводе не так много существенных отступлений от оригинального текста:

<i>Қәстерлеп ядта сақладым бирин,</i>	<i>Я много лет один такой рассказ,</i>
<i>Жаныма азық сезилди маған.</i>	<i>Хранил глубинах сердце моего.</i>
<i>Өрмегин төқып әсирлер бурын,</i>	<i>И кажется мне, должен я сейчас,</i>
<i>Жүректің сазын шертити бабам.</i>	<i>Доверить современникам его.</i>

Дастан- поэма «Красавица Макария», в котором выражено не только народнопоэтическая основа, но и сильное литературное начало. Об этом пишет московский критик Юрий Карасев: «Я беру на себя смелость утверждать, что «Красавица Макарья» в каракалпакской (да и в одной ли каракалпакской ?) литературе- произведение не только заметное, но и новаторское». [5]

Можно с уверенностью сказать, что в целом адекватный поэтический перевод осуществлен. Особо хочется отметить уважительное и бережное отношения Каныкина – переводчика к культурному наследию каракалпакского народа.

Литература:

1. Жумамуратов Т. Макарья сулығ. Нукус 1975 ж.
2. Жумамуратов Т. Красавица Макарья. Нукус 1986 г.
3. Эткинд Е. Русские поэты- переводчики от Тредиаковского до Пушкина. Ленинград., 1973, с.3.
4. Паттерсон. Я сердце, жизнь и песнь отдам стране. //Газета «Московский литератор». 8.06.1979. №22.
5. Караев Ю. Братство народов- братство литератур. //Газета «Вечерний Ташкент» 10.09.1979.
6. Кислова Л. Дружбе вековой я гимн пою!... //Журнал «Литературное обозрение» №9. 1976 г. С. 34.
7. Горький М. Собрание сочинении в 30- томах. М. Наука, 1988 г., с.342.

РЕЗИОМЕ

Ushbu maqola T.Jumamuratovning “Makarya go’zalligi” she’riy romanining rus tiliga tarjimasiga bag’ishlangan. Maqolada qoraqalpoq tilidan rus tiliga so’z – realiya, frazeologik birliklar, maqol, metaforalarni tarjima qilish muammolari ko’rib chiqilgan. Tarjimonning muvaffaqiyati ham, kamchiliklari ham tahlil qilinib, qisqacha bayon qilindi.

РЕЗИОМЕ

Настоящая статья посвящена переводу романа в стихах Т.Жумамуратова «Красавица Макарья» на русский язык. В статье рассматривается проблемы перевода слов – реалий, фразеологических оборотах, пословиц, метафор с каракалпакского на русский язык. Были проанализированы и кратко описаны, как и успехи, и недочеты переводчика.

SUMMARY

This article is devoted to the translation of the novel in verse by T. Zhumamuratov «Beauty Makarya» into Russian. The article deals with the problems of translation of words - realities, phraseological phrases, proverbs, metaphors from Karakalpak into Russian. Were analyzed and briefly described, as well as the successes and shortcomings of the translator.

СОВРЕМЕННЫЕ ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ КАК ФЕНОМЕН ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ В КАРАКАЛПАКСКОЙ ШКОЛЕ

Кабулов С.Т.

Научный руководитель

Сагындыков А.А.

Якупова Д.М.

Tayanch so'zlar: usul, hodisa, kompetensiya, rus tili chet tili sifatida.

Ключевые слова: метод, феномен, компетенция, РКИ.

Key words: method, phenomenon, competence, Russian as a foreign language.

Одна из важных особенностей современного образования, это его постоянное совершенствование, всё больше внимания уделяется развитию многогранной личности, способной к самооценке, к саморазвитию, к самоанализу. В связи с этим ощущается острая потребность в актуализации коммуникативной методики, связанной с активизацией процесса общения, формированием креативного мышления, оптимизацией межкультурной коммуникации. Отсюда не случайно формирование коммуникативной компетенции расценивается как обязательная учебная ситуация на занятиях по русскому языку. Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев подчеркнул, «что само время требует поднять на новый уровень развития все сферы жизни, в том числе науку, без которой трудно решать стоящие перед обществом актуальные задачи. Всесторонняя поддержка науки и ученых одна из приоритетных задач государства» [1;2].

Требование нового образовательного стандарта, включает умение применять приобретенные знания и навыки для решения различных типичных жизненных ситуаций, а также проблем, связанных с выполнением человеком типичных социальных ролей (член семьи. работник. собственник, потребитель и т.д.). Такие умения можно развивать, используя

кейс-метод. Речь идет о методе обучения, известном как кейс-метод (Case study) - метод анализа ситуаций. Суть его в том, что учащимся предлагают осмыслить реальную жизненную ситуацию, описание которой одновременно отражает не только какую-либо практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы. При этом сама проблема не имеет однозначных решений.[3;2]

Метод был впервые применен в Harvard Business School в 1924 году. Преподаватели Гарвардской бизнес школы быстро поняли, что не существует учебников, подходящих для аспирантской программы в бизнесе. Слушателям давались описания определенной ситуации, с которой столкнулась реальная организация в своей деятельности для того, чтобы ознакомиться с проблемой и найти самостоятельно и в ходе коллективного обсуждения решение. Кейс-метод широко используется в бизнес обучении во всем мире и продолжает завоевывать новых сторонников.

Кейс представляет собой описание конкретной реальной ситуации, подготовленное по определенному формату и предназначенное для обучения учащихся анализу разных видов информации, ее обобщению, навыкам формулирования проблемы и выработки возможных вариантов ее решения в соответствии с установленными критериями. [5]

Применительно к преподаванию русского языка пока не было проведено концептуальных исследований, связанных с использованием кейс-технологии при обучении русскому языку как иностранному уровня В1 в Республике Каракалпакстан. Значимость кейс-технологии обозначена в формировании коммуникативных умений и навыков, качественных знаний по русскому языку как иностранному на уровне В1, обогащении духовной культуры учащихся старших классов, учащихся лицеев и колледжей.

Проведенный эксперимент на базе школ города Нукуса(№1, академический лицей №1) выявил преимущества и недостатки кейс-технологии в обучении русскому языку как иностранному учащихся уровня В1 в республике Каракалпакстан. А также обосновал функциональные возможности кейс-технологии для более качественного изучения русского языка как иностранного учащимися уровня В1 в Республике Каракалпакстан.

Для проверки эффективности разработанной технологии была проведена опытно-экспериментальная работа.

В рамках формирующего эксперимента проводилась разработка кейс-технологии обучения, содержания технологических блоков, включавшая в себя подбор и компоновку учебного, подготовку аудио и разда-

точного материала. Были определены методы диагностики специальных способностей учащихся к изучению иностранного языка и проведена диагностика этих способностей. Затем был проведён курс занятий по разработанной кейс-технологии обучения.

Следующим этапом экспериментальной работы стал педагогический анализ результатов формирующего эксперимента по реализации кейс-технологии обучения русскому языку как иностранному языку учащихся уровня В1. Результаты работы показали, что сложной задачей для учителя, требующей эрудиции, педагогического мастерства и времени, является разработка кейса, т.е. подбора соответствующего реального материала, в котором моделируется проблемная ситуация и отражается комплекс знаний, умений и навыков, которыми учащимся нужно овладеть. Кейсы, обычно подготовленные в письменной форме, читаются, изучаются и обсуждаются. Эти кейсы составляют основы беседы класса под руководством учителя. Метод кейсов включает одновременно и особый вид учебного материала, и особые способы использования этого материала в учебном процессе. [5] Кейс также представляет собой и некоторую ролевую систему. Высокая концентрация ролей в кейсе приводит к превращению кейс-метода в игровой метод обучения, сочетающий в себе в себе игру с тонкой технологией интеллектуального развития и тотальной системой контроля. Действия в кейсе либо даются в описании, и тогда требуется их осмыслить (последствия, эффективность), либо они должны быть предложены в качестве способа разрешения проблемы. Учащиеся должны разрешить поставленную проблему и получить реакцию окружающих (других учащихся и учителя) на свои действия. При этом они должны понимать, что возможны различные решения проблемы. Поэтому преподаватель должен помочь учащимся рассуждать, спорить, а не навязывать им свое мнение. Учащиеся должны понимать с самого начала, что риск принятия решений лежит на них, преподаватель только поясняет последствия принятия необдуманных решений. [7] Роль преподавателя состоит в направлении беседы или дискуссии с помощью проблемных вопросов, в контроле времени работы, в побуждении учащихся отказаться от поверхностного мышления, в вовлечении всех учащихся группы в процесс анализа кейса.

Особенность работы преподавателя, практикующего кейс-метод, заключается в том, что он не только реализует максимально свои способности, но и развивает их. Основное содержание деятельности преподавателя включает в себя выполнение нескольких функций — обучающей, вос-

питающей, организующей и исследовательской. В процессе обучения преподаватель решает задачи обучения и развития учащихся. [7]

Деятельность преподавателя при использовании кейс-метода включает две фазы. Первая фаза представляет собой сложную творческую работу по созданию кейса и вопросов для его анализа.

Однако хорошо подготовленного кейса мало для эффективного проведения занятия. Для этого необходимо еще подготовить методическое обеспечение, как для самостоятельной работы учащихся, так и для проведения предстоящего занятия. Вторая фаза включает в себя деятельность преподавателя в классе, где он выступает со вступительным и заключительным словом, организует малые группы и дискуссию, поддерживает деловой настрой на уроке, оценивает вклад учеников в анализ ситуации. [5]

При открытии дискуссии нужно помнить, что каждое занятие имеет свое начало и свой конец. Начало дискуссии - это, возможно, единственный момент, когда ситуация полностью находится в руках преподавателя. И поэтому этим нужно воспользоваться наилучшим образом. Ведь от того, как начнется обсуждение, большой мерой будет зависеть общий тон, интерес и направленность всех занятий.

Наличие в структуре кейс-метода споров, дискуссий, аргументации довольно сильно тренирует участников обсуждения, учат соблюдению норм и правил общения. Еще больше нагрузка на преподавателя, который должен быть достаточно эмоциональным в течение всего процесса обучения, разрешать и не допускать конфликты, создавать обстановку сотрудничества и конкуренции одновременно, и самое главное, обеспечивать соблюдение личностных прав учащегося. [7] Для успешной реализации идей кейс-стади необходима соответствующая материальная база и техническое оснащение. Целью обучения русскому языку в рамках базового курса является овладение учащимися основами общения, в процессе которого происходит воспитание, развитие и образование личности учеников.

Повысить интерес к русскому языку и литературе, активизировать деятельность обучающихся можно с использованием на своих занятиях кейс-метода. Таким образом, внедрение кейс-технологии в процесс обучения сделает его более продуктивным и позволит организовать самостоятельную работу учащихся. Если подвести итог проведенной работы, то можно выделить следующее:

- у большинства учащихся сформировалась положительная мотивация изучения русского языка;

- более эффективно происходит развитие интеллектуальных умений и навыков учащихся, формируется умение творческого подхода к решению учебных задач, совершенствуется речевое развитие;
- обогащается культурный баланс, что позволяет учащимся добиваться реальных успехов в учебе, различных конкурсах, олимпиадах.

Заключение. В заключении нужно отметить, что на занятиях с использованием кейс-технологии учащиеся проявляют больше самостоятельности при планировании своей деятельности. Выбирая пути решения поставленных задач, учащиеся овладевают системой знаний и умений в профессиональной деятельности и самообразовании. В учебном процессе развивается активность личности, и формируются познавательные интересы компетентного специалиста.

Литература:

1. Ш.Мирзиев «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности Академии наук Республики Узбекистан» №263-1 2016.12.29.
2. Варданий М.Р., Палихова Н.А., Черкасова И.И., Яркова Т.А. «Практическая педагогика: учебно-методическое пособие на основе метода case-study». - Тобольск, 2009
3. Еремин А.С. «Обеспечение учебной работы с использованием кейс-метода». В сб. «Инновации в образовании», № 4 - 2010
4. Государственный образовательный стандарт среднего и среднего специального и профессионального образования от 6 апреля 2017года за №187
5. Михайлова Е. И. Кейс и кейс-метод: общие понятия. / Маркетинг, №1, 199 «Федеральный государственный образовательный стандарт для основной школы» - М., 2010
6. Прокументовой Г.Н. Изменения в образовательных учреждениях: опыт исследования методом кейс – стадии. Томск 2003
7. Шимутин Е. Кейс- технологии в учебном процессе народное образование.- 2009.-№2 с. 172-179

РЕЗЮМЕ

Maqolada Case usulining paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi berilgan. Qoraqalpoq tili darslarida rus tili darslarida holatlarga qo'yiladigan talablar, ushbu usuldan foydalanishning afzalliklari va qiyinchiliklari haqida so'z yuritiladi. Eksperimental ish natijasida Keys texnologiyasi maktab o'quvchilarida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga, rus tilidan foydalanish malaka darajasini oshirishga yordam beradi degan xulosaga keldi.

РЕЗЮМЕ

В статье дана история возникновения и развития Кейс метода. Обсуждаются требования, предъявляемые к кейсам, преимущества и трудности использования данного метода на уроках русского языка в каракалпакских классах. Результатом опытно-экспериментальной работы делается вывод, что Кейс-технология способствует развитию у школьников коммуникативных навыков, повышению уровня компетентности с использованием русского языка.

SUMMARY

The article gives the history of the emergence and development of the Case method. The requirements for cases, the advantages and difficulties of using this method in Russian language lessons in Karakalpak classes are discussed. As a result of experimental work, it is concluded that Case Technology contributes to the development of communication skills in schoolchildren, increasing the level of competence using the Russian language.

ЛАГЕРНАЯ ТЕМА В ТВОРЧЕСТВЕ С. ДОВЛАТОВА «ЗОНА. ЗАПИСКИ НАДЗИРАТЕЛЯ»

*Айтмуратова А.
КГУ им.Бердаха*

Tayanch so'zlar: qamoqxona, hikoyalalar, roman, erkinlik, yangi hayot.

Ключевые слова: драма, повесть, роман, свобода, новая жизнь.

Key words: prison, stories, novels, freedom, new life.

Одна из наиболее драматических и тяжелых тем в русской литературе – это тема лагерей. Ее появление в отечественной прозе связано с конкретным историческим периодом. Данная тема получила своё воплощение и осмысление в творчестве писателей XX в., судьба которых была так или иначе связана с политическими и уголовными лагерями. К наиболее ярким представителям лагерной прозы относятся произведения А. Солженицына «Один день Ивана Денисовича» и «Архипелаг ГУЛАГ», «Верный Руслан» Г. Владимова, «Колымские рассказы» В. Шаламова, «Зона. Записки надзирателя» С. Довлатова и другие. Все, что написано о тюрьмах, острогах, лагерных пунктах, является, в некоторой степени, своеобразными человеческими и историческими свидетельствами, дающими богатую пищу для размышлений о нашем эпохальном пути, природе социума и, что немаловажно, о природе самого человека, которая наиболее ярко проявляется именно в чрезвычайных ситуациях и обстоятельствах, какими и были для писателей- «лагерников» роковые годы тюремного заключения.

В настоящее время становится очевидным, что среди всего многообразия тем и персоналий в русской литературе лагерная тема заслуживает особого внимания. [1] Свидетельства очевидцев, чудом выживших и спасшихся, продолжают потрясать читателя нескрываемой правдой. Возникновение подобного рода прозы – явление уникальное в мировой литературе. В. Шаламов писал, что это проза «живой жизни, которая в то

же время является преобразенной действительностью, преобразенным документом». [2]

Писатель полагает, что читатель отчаялся, потерял надежду найти ответы на «вечные» вопросы в литературе, и поэтому ищет ответы в мемуарной беллетристике, доверие к которой безгранично. Произведения на лагерную тему очень разнообразны. В связи с этим подход к ним для литературоведов особенно труден и сложен. Эта тема огромна и многосторонняя, поскольку лагеря могут классифицироваться абсолютно по-разному. И сами писатели отмечают подобные различия. Например, в одном из писем к издателю С.Д. Довлатов, также затрагивающий лагерную тему в произведении «Зона. Записки надзирателя», писал: «Разумеется, я не Солженицын. Да и книги у нас разные. Солженицын описывает политические лагеря. Я – уголовные...». [3]

Таким образом, автор подчеркивает отличие между собственным видением лагерной темы и интерпретацией А. Солженицына: «Солженицын был заключенным. Я – надзирателем. По Солженицыну лагерь – это ад. Я же думаю, что ад – это мы сами...». «Каторжная» литература существует уже несколько веков и имеет собственную «шкалу» идейных представлений. С. Довлатов отмечает, что в данном случае каторжник является трагической, страдающей фигурой, заслуживающей жалости и восхищения, а охранник, соответственно, является монстром, воплощением жестокости и насилия. Этим «каторжная» тема и отличается от лагерной прозы автора, который убеждается, что «глупо делить людей на плохих и хороших». Застенок, тюрьма всегда были имманентными чертами русской жизни. Но они никогда не оказывались настолько тесно, обыденно и просто связанными с жизнью среднестатистического обывателя, как в нашем столетии.

Тема жертвы и палача, заключенного и надзирателя, отделенных друг от друга чертой еще более неодолимой, чем колючая проволока, актуальна и для современных писателей. Почти все они воспринимали лагерь как люди, прошедшие через арест, следствие, глазами того, кто неоднократно подвергался насилию. Но данная точка зрения все же не исключительна. Если в произведениях А. Солженицына и В. Шаламова хронотоп зоны – это тот же хронотоп войны, противостояния государству, борьбы, прежде всего, за выживание, то у С. Довлатова лагерь представляет собой довольно точную модель государства.

«Зона. Записки надзирателя» - повесть, состоящая из четырнадцати самостоятельных эпизодов, в которых рассказывается о жизни заключенных и их надзирателей, построена как чередование лагерных эпизодов с пись-

мами автора к издателю. Писатель воспроизводит в них фрагменты своей биографии, размышляет о сходстве между лагерем и волей, рассказывает о лагерном языке и быте.

В сборнике рассказов автор разворачивает драматичную и выразительную картину мира, охваченного насилием, жестокостью, абсурдом. «Зона» – записки тюремного надзирателя Алиханова, но, описывая лагерную жизнь, быт и условия, С. Довлатов интерпретирует данную тему по-своему, изображая не зону и зеков, а жизнь и людей. «Зона» писалась тогда, когда только что вышли в свет «Колымские рассказы» В. Шаламова и «Один день Ивана Денисовича» А. Солженицына, однако, С. Довлатов избежал соблазна эксплуатировать их суровый жизненный материал. Акцент у него поставлен не на воспроизведении жестоких подробностей солдатского и арестантского быта, а на выявлении обычных жизненных пропорций добра и зла, горя и радости, которые оставались неизменными даже в тех немыслимых условиях. Зона – своеобразная модель мира, государства и человеческих отношений, где, как отмечает сам автор, присутствуют и партийный аппарат, и культура, и индустрия – есть все, чему положено быть в государстве. [3]

В замкнутом пространстве лагерного пункта скапливаются и сосредотачиваются обычные для человека и жизни в целом разногласия и противоречия. Стил С. Довлатова также в корне отличается от слога иных писателей-«лагерников». Автор рассматривает лагерную жизнь через призму иронии, подшучивает над героями своего произведения. Таким образом, «Зона. Записки надзирателя» наполнена различными семиотическими и фольклорными моделями смехового мира писателя. [3]

В противовес существующим идейным моделям, согласно которым каторжник – это страдалец, а охранник – непременно злодей, С. Довлатов вычерчивает единую, уравнивающую эти понятия шкалу: «По обе стороны запретки расстился единый и бездушный мир. Мы говорили на одном прибалтийском языке. Распевали одинаковые сентиментальные песни. Претерпевали одни и те же лишения...». Стоит отметить, что в художественном мире С. Довлатова надзиратель – такая же жертва обстоятельств, как и заключенный. Здесь нет положительных и отрицательных героев, нет плохих и хороших людей. Есть просто люди. Люди как они есть, со всеми своими достоинствами и недостатками: «Мы были очень похожи и даже – взаимозаменяемы. Почти любой заключенный годился на роль охранника. Почти любой надзиратель заслуживал тюрьмы». [3]

С. Довлатов выходит из тесных рамок лагерной тематики. Как и Ф. Достоевский в «Записках из Мертвого дома», он протестует против откровенного и однонаправленного влияния среды на человека. Но если у Ф. Достоевского вера может одержать верх над личностной свободой, [4] то Довлатов и большинство его героев лишены подобного выбора. К вопросу о личностной свободе автор возвращается во многих своих рассказах, и если, например, В. Шаламов и А. Солженицын в своих художественных образах отображают обусловленность характера окружающей его средой, то Довлатов нарочито акцентирует внимание на обратную связь - воздействие человека на среду, на свободу выбора.

В «Зоне» Довлатову удалось собрать воедино все, что в реальной жизни и художественном творчестве было связано с понятием лагеря. Он отказывается от границ между заключенными и надзирателями, отмечая, что они «безумно похожи» и даже взаимозаменяемы. Писатель утверждал: «... моя рукопись законченным произведением не является. Это – своего рода дневник, хаотические записки, комплект неорганизованных материалов»

Безусловно, почти все рассказы в «Зоне» относительно автономны, в то же время очевидно, что «Зона. Записки надзирателя» - это целостное произведение, связанное единым лирическим героем, сознательно подобранным материалом, в котором соблюдено единство места и времени. Произведение обладает сюжетом, который складывается из небольших историй, где декларируется единственная идея об абсурдности мира. Относительная самостоятельность рассказов достигается за счет автономности передаваемого события. Каждый из эпизодов затрагивает какой-либо из вопросов советской лагерной действительности, в каждом рассказе свой герой, своя история.

В своем творчестве С. Довлатов сосредоточился на внутреннем мире героя, подчеркивая отсутствие как такового интереса к общественным проблемам. И именно этим ему удалось преодолеть узкие тематические рамки лагерной прозы. Он писал: «Моя литература стала дополнением к жизни. Дополнением, без которого жизнь оказывалась совершенно непотребной». [4]

Заключение. В заключении хотелось бы отметить, что произведение обладает сюжетом, который складывается из небольших историй, где декларируется единственная идея об абсурдности мира. И именно этим ему удалось преодолеть узкие тематические рамки лагерной прозы. Безусловно, почти все рассказы в «Зоне» относительно автономны, в то же время очевидно, что «Зона. Записки надзирателя» — это целостное

произведение, связанное единым лирическим героем, сознательно подобранным материалом, в котором соблюдено единство места и времени.

Литература:

1. Барт, Р. От произведения к тексту // Р. Барт. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М. - 1994. - С.413-423.
2. Довлатов С. Собрание сочинений в 4 т. Т.2/ Сост. А.Ю. Арьев. СПб.: Азбука, 2000.
3. Орлова Н.А., Петренко А.Ф. Семиотические и фольклорные модели смехового мира Сергея Довлатова. Пятигорск: ПГЛУ, 2011.
4. Петренко А.Ф. Русская литература II половины XX века: темы и персоналии. Пятигорск: ПГЛУ, 2006. 326 с

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola tahlil qilinadi, asar «zona» mavzusini ochish xususiyatlarini aniqlaydi. Nazoratchi С. Dovlatovning mahbuslar va ularning nazoratchilari hayoti haqida yozgan yozuvlari. Shuningdek, ushbu maqolada turli yozuvchilarning fikrlari, tadqiqotlari va qarashlari umumlashtiriladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется, произведение определяют особенности раскрытия темы «Зона. Записки надзирателя» С. Довлатова в которых рассказывается о жизни заключенных и их надзирателей. Также в данной статье обобщаются мнения, изучения и взгляды разных писателей.

SUMMARY

This article analyzes the work and determines the features of the disclosure of the theme "Zone. Notes of a Warden" by S. Dovlatov, which tells about the life of prisoners and their guards. This article also summarizes the opinions, studies and views of various writers.

ЛЕКСИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ЦЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В ШКОЛЕ

Таженова Г.Т.
КГУ имени Бердаха

Tayanch so'zlar: kompetensiya, lug'at, frazeologik birlik, lug'at, vositalar.

Ключевые слова: компетенция, лексика, фразеологическая единица, словарный запас, средство.

Key words: competence, vocabulary, phraseological unit, vocabulary, means.

Как известно, цель понимается в психологии как осознанный образ будущего результата действия. Это дает основание сформулировать цель применительно к обучению иностранным языкам как осознанно планируемый результат преподавания и изучения языка и культуры [1; 75].

В основе обучения иностранным языкам как явления социального лежит социальная деятельность людей, их отношения и взаимодействия. Следовательно, исходную точку анализа целевых аспектов языкового образования составляет группа так называемых социальных факторов, т.е. социально-экономические, политические и социально-педагогические факторы. Действие этих факторов проявляется, прежде всего, в отношении общества к иностранным языкам вообще и к людям, владеющим двумя или несколькими неродными (в том числе иностранными) языками, в частности, а также в тех требованиях, которые общество предъявляет к уровню и качеству языкового образования своих граждан на конкретном этапе своего социально-экономического развития. Совокупность социальных факторов обуславливает социальный заказ общества и государства по отношению к языковому образованию [3; 45].

Цель обучения иностранным языкам - важная методическая категория, так как определение цели определяет весь последующий выбор.

В настоящее время цель обучения иностранным языкам следует понимать, как формирование личности учащегося, способной и желающей уча-

ствовать в общении (опосредованном и непосредственном) на межкультурном уровне.

Возникновение компетентностного подхода связано с исследованиями известного американского лингвиста Н. Хомского, который сформулировал понятие компетенции применительно к теории языка, а затем Р. Уайт наполняет категорию компетенции собственно личностными составляющими, включая мотивацию [3;21].

Говоря о компетентностном подходе, необходимо уточнить такие понятия как «компетенция» и «компетентность».

Компетентность - владение, обладание человеком соответствующей компетенцией, включающей его личностные отношения к ней и предмету деятельности [2; 34].

Компетенция - включает совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов, необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним [3; 37].

Применительно к иностранным языкам рассматриваются 2 вида компетенции:

- общие компетенции;
- коммуникативная компетенция;

К общим компетенциям можно отнести способность учиться, декларативные знания, умения и навыки, процедурные знания.

Коммуникативная компетенция включает:

- лингвистическую: лексическую, фонологическую, грамматическую, семантическую;
- социолингвистическую;
- прагматическую: функциональную, дискурсивную, компетенцию схематического построения речи.

Лексическая компетенция - знания словарного состава языка, включающие лексические элементы, и способности их использования в речи. К лексическим элементам относятся слова, регулярные сочетания слов, устойчивые сочетания (фразовые глаголы), сложные предлоги, фразеологические единицы [6; 121].

Также под лексической компетенцией понимается основанная на лексических знаниях, навыках, умениях, а также личном языковом и речевом опыте способность человека определять контекстуальное значение слова, сравнивать объем его значения в двух языках, понимать структуру значения слова и выделять специфически национальное в значении слова [7; 141].

Лексические знания обеспечивают успешное овладение основами всех видов речевой деятельности. Под лексическими знаниями понимается не только совокупность языковых сведений об иноязычном слове, но и знание программ действия со словом, т.е. определенных стратегий обращения с иноязычным словом.

Овладение устной речью (аудированием и говорением) и чтением невозможно без речевых навыков. Особую значимость в этом процессе приобретают лексические навыки. Ведущая роль лексическому компоненту отводится в структуре содержания обучения иностранному языку в целом.

Вместе с процессом развития лексических навыков продуктивного и рецептивного характера происходит становление лексической компетенции - способности учащихся определять контекстуальное значение слова, сравнивать его объем в двух языках, выявлять в нем специфически национальное, характерное для культуры народа, который говорит на данном языке.

В лексической компетенции условно можно выделить несколько уровней. Под уровнем сформированности лексической компетенции нами понимается способность учащихся решать задачи, связанные с усвоением иноязычного слова при практическом пользовании им в речи на основе приобретенных знаний и соответствующих навыков.

Становление лексической компетенции обеспечивается специальной лексической стратегией, которая имеет два аспекта. Первый аспект связан с организацией и запоминанием лексического материала на основе специальных приемов, основанных на учете особенностей когнитивной деятельности обучаемых. Второй аспект стратегии обеспечивает усвоение самих лексических единиц, семантической информации о них, отработку практических действий со словом на разных уровнях сложности, выработку навыков по комбинированному использованию лексических единиц в самых разнообразных ситуациях речевого общения. Результаты использования лексической стратегии и ее аспектов проявляются в лексической креативности и в лексической саморефлексии.

Для лексической компетенции характерны следующие показатели умений (деятельностно-практический компонент):

- осознанно имитировать звуковой образ иноязычного слова;
- быстро находить слова в ментальном лексиконе;
- реконструировать ментальный (когнитивный) образ слова в естественную языковую форму;
- прогнозировать последующее слово с учетом правил лексической и грамматической валентности;

- ассоциировать словесные пары и целые тематические ряды при порождении высказывания;
- владеть разными аспектами лексической стратегии;
- использовать персональный стиль при усвоении лексического материала;
- выделять предмет говорения и организовывать вокруг него лексические единицы;
- выделять в текстах смысловые вехи и организовывать вокруг них единицы лексического уровня;
- выражать одну и ту же мысль разными лексическими средствами (лексическая гибкость);
- догадываться о значении неизвестных слов по их составляющим;
- добиваться выразительности речи путем подбора специальных лексических единиц;
- решать проблему нехватки лексических единиц разными путями;
- осуществлять лексическую самокоррекцию.

Данные психологии речи показывают, что речевые лексические навыки существенно отличаются от грамматических. Лексические навыки характеризуются большей осознанностью. В речи мы более всего осознаём её содержание, что проявляется в выборе слов, их правильном сочетании с другими словами в зависимости от целей коммуникации.

Кроме лексических речевых навыков можно выделить языковые лексические навыки оперирования лексическим материалом вне речевой коммуникации: навыки операции по анализу слова, операции по словообразованию, конструированию словосочетаний. Совершенное владение лексической стороной речи предполагает наличие у говорящего речевых и языковых лексических навыков.

Лексические речевые навыки, формирующиеся у учащихся в процессе овладения иностранным языком, испытывают воздействие со стороны лексических навыков родного языка. Главная задача обучения лексической стороне языка - это овладеть словоупотреблением.

Словоупотребление требует не только знание слов, но и умений манипулировать ими в ходе высказывания. Эта трудоёмкая задача решается в двух аспектах: необходимо не только научиться употреблять лексику в собственной речи, но и понимать её в речи других. Лексическая правильность иноязычной речи выражается, прежде всего, в правильном словоупотреблении, т.е. в сочетании слов изучаемого иностранного языка по его нормам, часто отличается от правил сочетания их эквивалентов в родном языке. Это несо-

впадение обусловлено расхождением в лексических системах двух языков как проявление расхождения между понятием и значением слов.

Таким образом, для успешного овладения иностранным языком обучаемый должен приобрести два вида языковых компетенций (лексическую и грамматическую), а также речевую (коммуникативную) компетенцию. Формирование лексической компетенции состоит в образовании и закреплении в сознании (ментальном лексиконе) обучаемого устойчивых ассоциативных связей между звуковой (графической) оболочкой иноязычных лексических единиц (слов, устойчивых словосочетаний) и их концептуальным содержанием.

Литература:

1. Гмурман В. Е. Уточнение и систематизация понятий и терминов в педагогике // Интегративные процессы в педагогической науке и практике воспитания и образования. М.: АПН СССР, 1983. С. 29-36.
2. Зеер Э. Ф. Саморегулируемое учение как психологодидактическая технология формирования компетенции у обучаемых // Психологическая наука и образование. 2004. № 3. С. 5-40. С. 40.
3. Хомский Н. Язык и проблемы знания // Вестник МГУ. Филология, 1995. № 4. С. 130-157.
4. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций. Инновации в общеобразовательной школе. Методы обучения // Сб. научн. трудов / Под ред. А. В. Хуторского. - 2006. С. 65.
5. Шамов А. Н. Лексические навыки устной речи и чтения - основа семантической компетенции обучаемых // Иностранные языки в школе. 2007. № 4.
6. Педагогический энциклопедический словарь. М.: Научное издательство «Большая российская энциклопедия», 2002. 528 с.

РЕЗЮМЕ

Maqola ingliz tilining frazeologik birliklarini o'rgatish muammolariga bag'ishlangan. Lug'at va frazeologiyani o'rganishning amaliy maqsadlari - o'quv tilining leksik va frazeologik ko'nikmalarini shakllantirish - ingliz tilida turli yo'nalishlarda ishlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradi: imlo va grammatika, talabalarning so'z boyligini boyitish.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблемам обучения фразеологическим единицам английского языка. Практические цели изучения лексики и фразеологии - формирование учебно-языковых лексикологических и фразеологических умений - способствует созданию предпосылок для работы по английскому языку в различных направлениях: по орфографии и грамматике, по обогащению словарного запаса учащихся.

SUMMARY

The article is devoted to the problems of teaching phraseological units of the English language. The practical goals of studying vocabulary and phraseology - the formation of educational language lexicological and phraseological skills - contributes to the creation of prerequisites for working in the English language in various directions: in spelling and grammar, in enriching the vocabulary of students.

STAGES OF DEVELOPING FLUENCY IN A FOREIGN LANGUAGE

Jo'rayeva M. Yu.

Teacher of Karshi State University

Bakhromova M. B.

Mamadova Sh.F.

Senior students of Karshi State University

Tayanch so'zlar: ravonlik, ishonch, maqsadli til, nutq, o'yinlar, lug'at, grammatika, sintaksis, xato, fikr-mulohaza.

Ключевые слова: беглость речи, уверенность, целевой язык, речь, игры, словарный запас, грамматика, синтаксис, ошибка, обратная связь.

Key words: fluency, confidence, target language, speech, games, vocabulary, grammar, syntax, error, feedback.

Introduction. Developing fluency in a target language is a rewarding and challenging journey that involves going through different stages. During this period, they experience gradual changes in their language skills, from initial difficulties, especially with vocabulary and grammar, for achieving native-like fluency. By understanding these stages, language learners can better manage their language learning journey and set goals to achieve fluency in the target language.

Let's find out what **fluency** itself is: «Fluency - the ability to speak or write a language easily, well, and quickly.» [1] Fluency in speech, it is assumed that a person can clearly convey his thoughts in the spoken language without any errors or mistakes.

Methods. Why children have fluency difficulties? We get the answer to this question in Adrian Tennant's article. «One of the main reasons is lack of **confidence**. They might know what they want to say in their head, but actually producing it is something else. Students need to develop confidence in their ability to say what they want to say and communicate effectively. [2]

Another reason is that often in a Elementary level children have little difficulty in being able to fully express themselves or speak fluently in their mother tongue. And now it does not refer to the **target language** being taught. At this stage learners may struggle with basic vocabulary and grammar rules. For example, they may mispronounce words or have difficulty forming simple sentences. «If you want to encourage **speech** development, or your child is a little late with producing their first words, there are lots of activities that you can do to develop your child's speech and help them produce more words.»[3]

In M.Jurayeva's article children were taught to improve their speaking fluency through various games and roles modelling. «Using **games** can motivate a child to make sounds. In our eyes, the term «game» means only an activity that brings joy. In order to understand it more widely, if we look at the definition of the concept of «game» in the national encyclopedia of Uzbekistan, we can be sure that its meaning is even broader: «Game is one of the means of education and recreation.»[4] In addition, developing **vocabulary** is an essential aspect of language learning, as it allows learners to communicate effectively and express themselves in various contexts. Here are the stages of developing vocabulary in a new language:

1. Basic Vocabulary Acquisition: In the initial stage of language learning, learners focus on acquiring basic vocabulary related to everyday topics such as, greetings, numbers, colors and common objects. This stage involves memorizing and practicing simple words and phrases to build a foundation for further language development.

2. Expanding Vocabulary: As learners progress, they start expanding their vocabulary by learning words related to specific topics or areas of interest. This stage involves acquiring more specialized vocabulary related to work, hobbies, travel or personal interests. Learners may use flashcards, vocabulary lists or language learning apps to enhance their word bank.

3. Contextual Vocabulary Learning: Understanding vocabulary in context is essential for effective communication. At this stage, learners focus on how words are used in sentences and conversations to grasp their meanings. Reading books, watching movies and engaging in conversation with native speakers can help learners contextualize new vocabulary.

4. Idiomatic Expression and Collocations: Languages often have idiomatic expressions and collocations that may not have direct translation in other languages. Learners at this stage focus on understanding and using these expressions appropriately to sound more natural and fluent in the target language.

5. **Advanced Vocabulary Acquisition:** In the advanced stages of vocabulary development, learners focus on acquiring sophisticated vocabulary to express complex ideas and emotions. This stage involves learning synonyms, antonyms and words with multiple meanings to expand linguistic proficiency.

By progressing through these stages of vocabulary development and actively engaging with the language, learners can enhance their linguistic skills and move closer to achieving fluency in their target language.

Reducing **grammar** and **syntax error** is another important aspect of language learning that contributes to effective communication.

1. **Understanding Basic Grammar Rules:** In the initial stage of language learning, learners focus on understanding basic grammar rules such as, sentence structure, verb conjugation, tense usage and word order. This stage involves familiarizing oneself with the fundamental building blocks of the language.

2. **Practicing Grammar Exercises:** To reduce grammar errors, learners need to practice grammar exercises regularly. This stage involves completing worksheets, quizzes and exercises that focus on specific grammar concepts to reinforce understanding and application.

3. **Seeking Feedback and Correction:** Learners can reduce grammar errors by seeking feedback from teachers, tutors or language exchange partners. Receiving corrections on written or spoken language helps identify rewarding mistakes and areas for improvement.

4. **Analyzing Mistakes and Patterns:** Learners should analyse their mistakes and identify patterns in their grammar errors. This stage involves keeping a record of common mistakes and actively working to correct them through targeted practice and reinforcement.

5. **Using Grammar Resources:** Utilizing grammar resources such as, textbook, online tutorials, grammar guides and language learning apps can help learners deeper their understanding of grammar rules and syntax in the target language.

6. **Engaging in Language Practice:** Regular practice is essential for improving grammar and syntax skills. Engaging in activities such as, reading writing, listening and speaking in the target language allows learners to apply grammar rules in real-life contexts and receive immediate feedback.

By progressing through these stages of decreasing grammar and syntax errors and actively engaging with the language, learners can enhance their grammatical accuracy and proficiency in their target language. However, «The term «Grammatical» Error Correction is thus something of a misnomer, but is nevertheless now commonly understood to encompass errors that are not

always strictly grammatical in natural. A more descriptive term is Language Error Correction[5].»

Results. Results of developing fluency for beginners are vary because, each people have their own individual learning style. It also depends on the level of knowledge of the language, how much time they spends on learning and how much effort they spends. Let's try this abstract theory in practice.

Our primary level student can only understand and speak simple compound sentences in the target language, but not perfectly. And we watched her apply the methods mentioned above, and she continued to apply them step by step just as we told her. In addition, she used audio dictionaries to correct her pronunciation and watched various short videos and repeated what the speaker said after her like a shadow. The next stage, we worked with her on using different idiomatic expressions in sentences and how she can discuss broader topics. At the same time, we explained her grammatical errors through various textbooks and videos. After these attempts, she began to speak with confidence and her fluency increased to a much higher level. Next a few months, she achieved a high level of fluency comparable to native speakers. She became able to communicate effectively in all aspects of language, including speaking, listening, reading and writing. Our main focus was on skill retention and continuous expansion of knowledge.

Discussion. Certainly! Let's delve deeper into developing fluency in our target language and discuss some important points: Language learning is a continuous process, and the level of fluency may vary depending on one's goals, motivation, habits, language exposure, and learning resources. Regular practice, immersion in the language environment, exposure to authentic materials, and interaction with native speakers will help develop language fluency. During the results we obtained, it is important to set realistic goals for students, monitor their progress, celebrate achievements, and maintain motivation through exposure to the target language. Each stage offers unique challenges and rewards that contribute to the overall journey of fluency development.

In addition, incorrect instructions and unreliable sources can also mislead students, so don't get lost in the selection.

In conclusion. The stages of developing fluency in target language learners gain a great deal of experience and knowledge as they pass through a challenging and rewarding journey with the teacher. How to multiplication vocabulary and how to reduce grammar errors. By understanding these steps, they will learn to better manage their language learning and reach their goals of achieving fluency with ease.

Literature:

1. <https://dictionary.cambridge.org/>
2. <https://www.onestopenglish.com/support-for-teaching-speaking/speaking-matters-developing-fluency/154629.article>, by Adrian Tennant
3. <https://americanjournal.org/index.php/ajper/article/view/1548>, by Mohira Jurayeva, Stimulating Development Of Children's Speech Competence With The Help Of Didactic Tools, page- 281
4. <https://americanjournal.org/index.php/ajper/article/view/1548>, by Mohira Jurayeva, Stimulating Development Of Children's Speech Competence With The Help Of Didactic Tools, page-281
5. <https://direct.mit.edu/coli/article/49/3/643/115846/Grammatical-Error-Correction-A-Survey-of-the-State>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ravonlik rivojlanishi tahlil qilinadi va ularning grammatik va sintaktik xatolarini tuzatish yo'llari taklif etiladi. Talaffuz ko'nikmalarini oshirish yo'llari ham berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется развитие беглости речи учащихся начального уровня и предлагаются способы устранения их грамматических и синтаксических ошибок. Также даны способы улучшения навыков произношения.

SUMMARY

In this article, the development of beginner level of student's speech fluency is analyzed and how to eliminate their grammar and syntax errors are offered. Also, ways for improving their pronunciation skills are given.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

TALABALARNING KOMMUNIKATIV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK- AKSIOLOGIK SHART-SHAROITLARI

Bekbergenov A. A.

Qoraqalpoq davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: taʼlim, tarbiya, madaniyat, hulq-atvor, muloqot, didaktika, psixologiya, aksiologik komponent, kognitiv komponent, kasbiy komponent, texnologik komponent, kommunikativ komponent, oʻz-oʻzini onglash, motivatsiya, faoliyat, shaxs.

Ключевые слова: образование, воспитание, культура, поведение, общение, дидактика, психология, аксиологический компонент, когнитивный компонент, профессиональный компонент, технологический компонент, коммуникативный компонент, самосознание, мотивация, деятельность, личность.

Key words: education, upbringing, culture, behavior, communication, didactics, psychology, axiological component, cognitive component, professional component, technological component, communicative component, self-awareness, motivation, activity, personality.

Dunyoda ijtimoiy institutlar, davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligi asosida yoshlarda qatʼiy hayotiy pozitsiyani qaror toptirish, axloqiy-estetik tarbiyaning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish, aksiologik yoʻnalganlikni tarkib toptirishning autopsixologik mexanizmlarini takomillashtirishga va ularning kommunikativ madaniyatini rivojlantirishga doir qator ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Talabalarni umuminsoniy qadriyatlar negizida axloqiy-estetik tarbiyalashning koʻmakchi kompyuterli tizimi va virtual taʼlim texnologiyalarini ishlab chiqish, auditoriya va auditoriyadan tashqari mashgʻulotlarning pedagogik imkoniyatlarini integratsiyalash asosida talabalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning maqbul yoʻllarini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarning kommunikativ madaniyatini shakllantirish orqali kelajak yoshlar uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratiladi. Pedagogikadagi «shart-sharoit» orqali biz taʼlim tizimini tashkil etuvchi komponentlarning xususiyatlari mazmunini tushunishimiz mumkin.

V.Ye. Akinteva shart-sharoitlarning uchta guruhini aniqlaydi: oliy ta'lim muassasasida psixologik-pedagogik madaniyatni rivojlantirish ta'lim va tarbiya jarayoniga intilishi kerak bo'lgan, o'zini o'zi anglaydigan shaxs modelini shakllantirish bilan bog'liq [1; b. 67].

“Tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar: a) yaratishga yunaltirilganlik yaxlit ta'lim maydoni, shu jumladan auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar; b) o'quv-moddiy bazani tayyorlash; V) individual tabaqalashtirilgan yondashuv uchun sharoit yaratish; G) talabalar tanlovi bo'yicha darslarni o'tkazish uchun shart-sharoitlarni tayyorlash.

Didaktik shart-sharoitlar: a) shakllantirish maqsadini belgilash kommunikativ madaniyat maxsus o'quv vazifasi sifatida; b) o'quv mashg'ulotlari mazmuniga rivojlanishga yo'naltirilgan tuzatishlar kognitiv, shaxsiy va amaliy komponentlar kommunikativ madaniyat; v) maxsus topshiriqlardan foydalanish; g) darslarni o'tkazishda dialogli o'qitish usullaridan foydalanish; d) amalga oshirish uchun maxsus ta'lim texnologiyalaridan foydalanish nazorat qilish va o'zini o'zi boshqarish; f) individual tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish; g) jarayonda muvaffaqiyatga erishish holatlarini yaratish o'quv mashg'ulotlari.

Psixologik-pedagogik madaniyat umumiy kasbiy madaniyatning quyi tizimi sifatida qaraladi va kompleks bilan tavsiflanadi: komponent tarkibi, jumladan aksiologik, kognitiv, kasbiy-ta'lim, texnologik, kommunikativ, tartibga soluvchi quyi tizimlar.

Psixologik shart-sharoitlar: a) talabalarda nisbatan munosabatni shakllantirish kommunikativ madaniyatni shakllantirishga ijobiy munosabat; b) o'qituvchi va talabalar o'rtasida o'zaro hurmat asosida hamkorlikni o'rnatish; c) atmosferani yaratish psixologik qulaylik; d) guruh xususiyatlarini hisobga olgan holda”.

Madaniyat quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- bir qator psixologik va ruhiy xususiyatlarni rivojlantirish, ayniqsa aloqa jarayonida aniq namoyon bo'ladi;
- aloqa vositalarini o'zlashtirishga yordam berish; shakllanishi samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan bir qator ijtimoiy munosabatlar;
- muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish va shakllantirish”.

E.I. Michko [1; b. 126] shaxsning kommunikativ madaniyatining quyidagi mexanizmlarni aniqlaydi:

- kommunikativ, axborot almashinuvini ta'minlash;
- interaktiv, hamkorlarning o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi aloqa;
- idrok etish, muloqotda o'zaro idrokni tashkil qilish.

Karimova E.G [2; b. 56] kommunikativ madaniyat quyidagi komponentlarning bir qatori bilan ifodalanadi, deb hisoblaydi:

- «o‘z harakatlarini muvofiqlashtirish va o‘zaro bog‘lash qobiliyati, boshqasini qabul qilish, tanlash va taqdim etish argumentlar, muqobil tushuntirishlarni ilgari surish qobiliyati, muammoni muhokama qilish, boshqalarning fikrini tushunish va hurmat qilishga asoslanadi.

Bu talabalar hamjamiyatini yaratish uchun munosabatlarni tartibga solish uchun faoliyatning umumiy maqsadiga erishish;

- aloqa hamkori sifatida boshqa ehtiyoj, kengaytirish aloqa chegaralari, nuqtai nazarlarni taqqoslash;
- boshqalar bilan moslashuvchan xushmuomalalik bilan munosabatda bo‘lishga tayyorlik aks ettirish faoliyati, muloqot qobiliyatlarini loyihalash va ularni yangi vaziyatda qo‘llash».

Muloqot madaniyati, turli asoslarda tuzilgan har qanday tizim kabi bo‘lishi mumkin.

O.V. Gusevskaya [1; b. 46] kommunikativ madaniyatni ko‘rib chiqadi, bir tomondan, xalq madaniyatining bir qismi sifatida, ikkinchi tomondan, kommunikativ madaniyat jarayonda bog‘lovchi bo‘g‘in vazifasini bajaruvchi madaniyatlar muloqoti sifatida tahlil qiladi.

Karimova E.G [3; b. 25], quyidagi komponentlarni ko‘radi:

Kommunikativ madaniyat:

- kognitiv yoki belgi-ramziy, ta‘minlovchi aloqa;
- xulq-atvor;
- me‘yoriy-qiymat.

Valitova R.R. [1; b. 42] kommunikativ madaniyatni o‘rganishda talabalar quyidagi tarkibiy qismlarni aniqlaydi:

- hissiy;
- kognitiv;
- xulq-atvor.

E.I. Michko [1; b.126] quyidagi strukturaviy komponentlarni aniqlaydi:

O‘qituvchining muloqot madaniyati:

- motivatsion va qadriyatga asoslangan;
- mazmunli;
- amaliy.

Karimova E.G. shunday yozadi: «Kommunikativ konsepsiyaning tuzilishi madaniyat uchta komponentni o‘z ichiga oladi: kognitiv-motivatsion, faol va ritorik...» [3; b.120]. Quyidagi komponentlarni ko‘rib chiqadi:

- talabalarining kommunikativ madaniyati:
- mazmunli;
- motivatsion;
- shaxsiy va faol.

“Insonning qobiliyati ishda, jamiyatda moslashishi; ta’sirni kamaytirish qobiliyati uning hissiy holatiga salbiy omillar, o‘z-o‘zini anglash, Ermekova T.N., Abishev K.S. L.M. Bochkova [2; b.34] quyidagi darajalarni belgilaydi.

Kommunikativ madaniyatni shakllantirish:

- ideal (amalda erishib bo‘lmaydi);
- optimal (aloqa muammolarini hal qilish istagi, umuminsoniy ideallarga maksimal darajada e’tibor berish);
- maqbul;
- qabul qilib bo‘lmaydigan (antisotsial xatti-harakatlar, qo‘pollik, foydalanish haqoratli so‘zlar, yomon so‘z boyligi, noto‘g‘ri tan olinishi va madaniy jihatdan mos belgilar va xatti-harakatlardan foydalanish).

Aripova G.Sh. [1; b.35] asosida quyidagi mezonlarni belgilaydi:

kommunikativ shakllanish darajasini belgilaydigan asoslar:

- boshqalar bilan aloqa o‘rnatish zaruratining ifodaliligi;
- muloqot va fikr bildirish qobiliyati, faol tinglash texnikasi;
- empatik qobiliyatlarni rivojlantirish;
- muloqot va tuzatishda o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyati vaziyatga va o‘zaro hamkorlarga qarab aloqa;
- og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan vositalardan foydalanish; mahorat semantik va hissiy jihatlarni kodlash va dekodlash bayonotlar aloqa holatiga adekvat va o‘ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda aloqa hamkorlari.

Karimova E.G. [3; b. 167] doktorlik tadqiqotida mezon-indikativ xususiyatlar tizimi orqali kommunikativ madaniyat darajasini aniqlashni taklif qiladi:

- professional va shaxsiy muloqot qobiliyatlari (kommunikativ va axloqiy qadriyatlarni bilish, yo‘naltirish va ularga munosabat;
- ularni ijtimoiy-pedagogikda amalga oshirish muvaffaqiyati faoliyat;
- professional muloqotga intilish takomillashtirish);
- prognostik-texnologik muloqot qobiliyatlari o‘zaro ta’sirlar (muloqot strategiyalarining xabardorligi va yo‘nalishi);
- kommunikativ uchrashuvni modellashtirish va bashorat qilish qobiliyati ijtimoiy-pedagogik faoliyat sub’ektlari bilan, egalik qilish kommunikatsiya texnologiyalari va texnikasi;
- optimal muloqotni tanlash qobiliyati pedagogik ahamiyatga ega natijaga erishish texnologiyasi;
- semiotik potensial (tizimli mavjudligi fanlararo, umumiy kasbiy va kommunikativ bilimlar, ijtimoiy intellektning rivojlanish darajasi, operativ o‘zlashtirish hislarni idrok etish, ma’noni anglash, ma’noni shakllantirish va uzatishni anglatadi).

O'qituvchining kommunikativ madaniyatining zarur darajasi bilan biz uni ijobiy qilishga imkon beradigan darajani tan olish kerak deb hisoblaymiz. O'z talabalari va hamkasblarini idrok etish, shuningdek, samarali ta'minlash ta'lim va tarbiya maqsadlariga erishish yo'llari.

Mavjud yondashuvlarni tahlil qilib, biz struktura keltiramiz:

kommunikativ madaniyat uchta asosiy komponentdan iborat: bilim, faoliyat va motivatsion-tartibga solish;

- bilimga asoslangan, ikkala mavzuning mavjudligini nazarda tutuvchi (didaktik, psixologik, uslubiy) bilimlar va integrativ psixodidaktik mutaxassisni shakllantirish bilim;

- tizimni o'z ichiga olgan faoliyat komponenti uslubda amalga oshirilgan professional muloqot qobiliyatlari bo'lajak mutaxassislarning yoshlar guruhi bilan pedagogik muloqoti, mahoratida yoshlar uchun xavfsiz ta'lim muhitini yaratish;

- kommunikativning motivatsion-tartibga soluvchi komponenti yoshlarning madaniyati qadriyat tizimini belgilaydi.

Talabalarda kommunikativ madaniyatni shakllantirish samaradorligi quyidagi pedagogik shart-sharoitlar bilan ta'minlanadi:

- talabalarining kommunikativ madaniyatni shakllantirish maqsadini aniqlash;
- yaxlit ta'lim va tarbiyani tashkil etish kommunikativ shakllanishiga yordam beradigan universitet makonini ko'nikmalar va malakalar bo'yicha o'quv ishlari mazmunini yo'naltirish kommunikativ madaniyatni shakllantirish;

- oliy ta'lim tizimining o'quv jarayoniga joriy etish;

- shaxsga yo'naltirilgan, malakaga asoslangan, madaniy, kommunikativni shakllantirish uchun faoliyatga asoslangan yondashuvlar talabalar madaniyati;

- dialog, bahs va munozaralardan keng foydalanish talabalarni o'qitishning muammoli usullari;

- kelajakdagi o'qituvchining ijodiy hamkorligini tashkil etish jamiyat darajasini rivojlantirishda talabalarining motivatsion faoliyati muloqot madaniyati;

- o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirish;

- muvaffaqiyat holatini tashkil qilish.

Psixologik sharoitlar:

- talabalar va bo'lajak o'qituvchilarning ijobiy munosabati kommunikativ madaniyatni shakllantirish;

- o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik va talabalar;

- har bir insonning psixologik qulayligi uchun sharoit yaratish talaba;

- o'quvchilarning yosh va guruh xususiyatlarini hisobga olish jamoa.

Biz tadqiqot ishimizda ba'zi pedagogik (didaktik) shartlarni tahlil qilishga urg'u beramiz.

Ragʻbatlantiruvchi eng muhim pedagogik shart kommunikativ madaniyatni, muloqot qobiliyatlarini shakllantirish, malakalar oliy taʼlim muassasasining yaxlit taʼlim makonini tashkil etishdir. Universitetning taʼlim maydoni koʻp jihatdan uning mazmuniga bogʻliq tarbiyaviy qadriyatlar, jamoada oʻrnatilgan anʼanalardan tortib to talabalar va oʻqituvchilar oʻrtasidagi munosabatlar aynan shunday qulay taʼlim maydoni yaratilgan kommunikativ madaniyatni shakllantirish uchun psixologik iqlim sanaladi. Talabalarning auditoriyadan tashqari mashgʻulotlarda faol ishtirok etishi faoliyat olingan bilim, koʻnikma va malakalarni mustahkamlash imkonini beruvchi muloqot, shaxslararo munosabatlarni mustahkamlaydi.

Samaradorlikni taʼminlovchi ikkinchi pedagogik shart-sharoitlar talabani harakatlarining kommunikativ madaniyatini shakllantirish oliy taʼlim muassasasining oʻquv jarayoniga bunday asoslarni joriy etish uslubiy yondashuvlar, masalan: tizimli, madaniy, malakaga asoslangan, faoliyatga asoslangan, shaxsga yoʻnaltirilgan uslubiy yondashuvlar qoidalariga muvofiq, jarayon talabalar muhitida kommunikativ madaniyat darajasini shakllantirish individual, shaxsiy hisobga olish asosida tizimli ravishda amalga oshiriladi.

Talabalar oʻz hayotiy faoliyatining subʼekti sifatida oʻziga nisbatan munosabati rivojlanadi.

Talabalarning jamiyatda ijodiy hamkorligini tashkil etish oʻrnatishga hissa qoʻshadigan boshqa odamlar, hamkasblar bilan muloqot qilish uchinchi pedagogik shartdir. Talabalarni kommunikativ faoliyatga faol jalb qilish va muloqot ijtimoiy aloqalarni oʻrnatish qobiliyatini shakllantiradi.

Toʻrtinchi shart, motivatsion faoliyat, darajani rivojlantirishda muloqotni ragʻbatlantirish boʻlajak mutaxassisning muloqot madaniyati deb hisoblaymiz. Muloqot tabiatiga taʼsir qiluvchi eng muhim omil odamlar oʻrtasida, oʻqituvchi va talabalar oʻrtasida motivatsiya omilidir.

Talabalar uchun oliygoh taʼlimining zamonaviy sharoitida koʻnikmalarga ega boʻlish istagini rivojlantirish, muloqot va kommunikativ faoliyat uchun oʻz-oʻzini ragʻbatlantirish juda muhimdir. Musobaqalar, festivallar, sport tadbirlari, ilmiy-amaliy konferensiyalarda ishtirok etish nafaqat talabalarning muloqotga ishtiyoqini uygʻotadi, balki umumiy madaniy darajani yaxshilashga yordam beradi, zamonaviy oʻqituvchi uchun zarur boʻlgan kasbiy fazilatlarni, muloqot madaniyatini rivojlantiradi.

Psixologik-pedagogik madaniyatning tuzilishi quyidagilar:

aksiologik komponent - bu professional gumanistik qadriyatlar, standartlar va meʼyorlar;

kognitiv komponent - fikrlash jarayonlari, protsessual bilimlar, kognitiv qobiliyatlar;

kasbiy va ta'lim komponenti – asosiy kompetensiyalar mutaxassislarni kasbiy tayyorlash asosi sifatida;

texnologik komponent - texnologik daraja ijodiy o'zini o'zi anglash, shu jumladan muloqot usullari;

kommunikativ komponent - ijtimoiy va kommunikativ integratsiya, idrok etish adekvatligi, muloqotchanlik;

Tartibga soluvchi komponent - bu faoliyat va ruhiy holatni tartibga solish, introspeksiya qobiliyati, o'z-o'ziga hisobot berish, shaxsning ruhiy holati, faoliyati va tashqi muhit bilan o'zaro ta'sir natijalarini tushunish orqali o'zini o'zi qadrlash va o'zini o'zi tashkil etish.

Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadi, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning millatlararo muloqotida kommunikativ madaniyatini rivojlantirishda dastavval uning falsafiy, sotsiologik, psixologik, aksiologik va pedagogik aspektlarida olib borilgan tadqiqot ishlarining yutuqlarini inobatga olgan holda, kelajak yoshlarning millatlararo bag'rikengligi masalalarini nazariy va amaliy tomonini ochib berdik.

Адабиётлар:

1. Асаматдинова Ж. Технологии формирования ценностной ориентации учащихся на основе их нравственно-эстетического воспитания. Монография. Ташкент, 2016. - С.167.
2. Байбаков, А.М. Введение в педагогику толерантности: учеб. – метод. пос. для педагогов и студентов. – Волгоград: Изд. во ВГИПК РО, 2002. – 12 с.
3. Каримова Э.Г. Ўзбек толерантлининг этнорегионал хусусиятларини социологик ўрганиш. Дис.авт...соц.ф.н. –Т.: 2003. –23 б;
4. Ҳусниддинов З.М. Ўзбекистонда диний бағрикенгликни мустаҳкамлаш омиллари ва муаммолари: Дис. авт.фалс.ф.н. –Т.: 2000. –26 б;
5. Арипова Г.Ш. Оилада толерантлик тафаккурини шакллантириш (ўсмир ёшли болаларда). Пед. фан.номз.дисс.автореф. – Т.: 2011. -25 б.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning millatlararo muloqotida kommunikativ madaniyatini rivojlantirishda falsafiy, sotsiologik, psixologik, aksiologik va pedagogik aspektlarida olib borilgan ishlarining yutuqlarini inobatga olgan holda, kelajak yoshlarning millatlararo bag'rikengligi masalalarining nazariy va amaliy asoslari ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье учитывая достижения работ, проведенных в философском, социологическом, психологическом, аксиологическом и педагогическом аспектах по развитию коммуникативной культуры студентов в межнациональном общении в высших учебных заведениях, рассматриваются теоретические и практические основы вопросов межнациональной толерантности будущей молодежи.

SUMMARY

The article discusses the theoretical and practical foundations of issues of interethnic tolerance of future youth. This takes into account the achievements of work carried out in philosophical, sociological, psychological, axiological and pedagogical aspects on the development of the communicative culture of students in interethnic communication in higher educational institutions.

SINF SOATLARIDA HUQUQBUZARLIK SODIR ETISHGA MOYILLIGI BO'LGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH

Pardayev X.O.

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar, tarbiyasi qiyin o'quvchi, sinf soatlari, maktab psixologi, sinf rahbari, ota-onalar, maxalla, yosh xususiyatlari, bilim darajasi.

Ключевые слова: делинквентные ученики, трудный ученик, классное время, школьный психолог, классный руководитель, родители, соседство, возрастные особенности, уровень образования.

Key words: delinquent students, difficult student, classroom hours, school psychologist, class leader, parents, neighborhood, age characteristics, educational level.

Ma'lumki, sinf soatlari o'quvchilar bilan tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishning asosiy shaklidir. Sinf rahbarining tarbiyaviy ishlar rejasi asosida sinf soatlarining mazmuni belgilab olinadi. Sinf soatlarida sinf rahbari o'quvchilar bilan aniq mavzularda muloqotni tashkil qiladi. Sinf soatlarida o'quvchilar o'z fikr-muloxazalarini erkin bayon qilishlari uchun qulay sharoit yaratiladi. Sinf soatlarini tashkil etishda pedagoglar o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi, dunyoqarashi, nuqtai nazarlarini aniq hisobga olishlari talab etiladi.

“Sinf soat”larida o'quvchilarda sog'lom fikrlash, tibbiy madaniyat, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish, odob-axloq qoidalariga rioya etish, darslarga jiddiy tayyorlanib kelish, bo'sh vaqtlarida to'garaklarga qatnashish va kitobxonlikni targ'ib qilish tizimi haqida ma'lumot beriladi.

Huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan yakka tartibda shug'ullanishni tashkil etishda umumiy o'rta ta'lim maktablarining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosarining asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

biriktirilgan mas'ul xodimlarga, sinf rahbarlari va psixologga tegishli metodik yordam ko'rsatish;

o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan suhbatlar olib borishda ishtirok etish;

ta'lim muassasasida tashkil etiladigan turli madaniy-ma'rifiy tadbirlarga ichki nazorat ro'yxatidagi o'quvchilarning jalb etilishini ta'minlash;

o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan tajribali pedagog xodimlar, ta'lim muassasasi xotin-qizlar qo'mitasi raisi, hududiy profilaktika inspektori va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi faollari bilan suhbatlar uyushtirish;

ta'lim muassasasi huzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi Jamoat Kengashi yig'ilishlarida tarbiyasi og'ir, muntazam dars qoldiruvchi o'quvchilar ota-onalarining farzand tarbiyasidagi mas'uliyatsizliklarining muhokama qilib borilishini tashkil etish;

ichki nazorat ro'yxatida turgan har bir o'quvchining xulqidagi ijobiy o'zgarishlar va ular tomonidan erishilgan har bir yutuqning e'tirof etilishi va rag'batlantirib borilishini ta'minlash.

Huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan yakka tartibda shug'ullanishni tashkil etishda umumiy o'rta ta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan sinf rahbarlarining asosiy vazifalari:

"Tarbiyaviy soat"larda o'quvchilarda sog'lom fikrlash, tibbiy madaniyat, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish, odob-axloq qoidalariga rioya etish, darslarga jiddiy tayyorlanib kelish, bo'sh vaqtlarida to'garaklarga qatnashish va kitobxonlikni targ'ib qilish;

ta'lim muassasasi va undan tashqarida o'quvchilar tomonidan taqiqlangan buyumlar (o'tkir tig'li jismlar, o'yin kartasi, turli zararli kimyoviy moddalar va pirotexnik vositalar, maxsus gaz sachratuvchi moslamalar, qimmatbaho buyumlar, ma'naviyatga va xulqqa salbiy ta'sir ko'rsatuvchi boshqa predmetlar) ni olib yurish mumkin emasligi haqida doimiy tushuntirish ishlarini olib borish;

o'quvchilarning oilaviy sharoitini o'rganish va ota-onasiga pedagogik-psixologik yordam ko'rsatish; o'quvchining qiziqishlarini e'tiborga olgan holda to'garaklarga jalb qilish;

o'quvchini ta'lim muassasasi va sinf miqyosida o'tkaziladigan turli madaniy-ma'rifiy tadbirlarga muntazam ravishda jalb qilish;

o'quvchining bo'sh o'zlashtirayotgan fanlar bo'yicha faoliyatini muntazam tahlil qilib borish, fan o'qituvchisiga darslarda ushbu o'quvchini faollashtirish yuzasidan kerakli tavsiyalar berish;

o'quvchilarning darslarga to'liq o'quv qurollari bilan ishtirok etishi va davomatini, shuningdek odob-axloq qoidalariga rioya qilishini kunlik nazorat qilib borish;

o'quvchilar maktabga kelmay qolgan holatda zudlik bilan shu kunning o'zida (soat 10:00 gacha) ularning ota-onalari bilan telefon orqali bog'lanib, vaziyatga oydinlik kiritish, ota-onasi bilan bog'lanish imkonini bo'lmaganda, ta'lim muassasasi rahbariyatini ogohlantirish;

o'quvchining o'qishi va xulqida kuzatilayotgan har qanday o'zgarishlarni ularning ota-onalari va maktab rahbariyatiga ma'lum qilish;

o'quvchining xulqidagi va fanlarni o'zlashtirishidagi har qanday ijobiy o'zgarishlarni rag'batlantirish choralari ko'rish.

Huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan yakka tartibda shug'ullanishni tashkil etishda umumiy o'rta ta'lim maktablari psixologlarining asosiy vazifalari:

sinf rahbarlari bilan birgalikda o'quvchilarning "ijtimoiy pasporti"ni (o'quvchi va uning ota-onasi, oilaviy sharoiti to'g'risida to'liq ma'lumotlar banki) o'quv yili boshida tuzish va uni tizimli ravishda (har chorakda) yangilab borish;

ta'lim muassasasining ichki nazorat ro'yxatiga olingan o'quvchilar uchun alohida yig'majild shakllantirgan holda ular bilan tizimli ravishda yakka tartibda psixologik suhbat (haftada kamida 1 marta) va so'rovnomalar (oyda kamida 1 marta) o'tkazish;

o'quvchining xulqini va tarbiyasini ijobiy tomonga o'zgartirish bo'yicha hamda ijtimoiy moslashtirish jarayonlarini tezlashtirish maqsadida turli psixologik metodlar orqali ularning qiziqishi, qobiliyati va imkoniyatini hisobga olgan holda sinf rahbari, yoshlar yetakchisi bilan hamkorlikda tegishli tadbirlarni amalga oshirish;

amalga oshirilayotgan profilaktik chora-tadbirlar natijasida huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilarning ruhiyatida kuzatilayotgan o'zgarishlar to'g'risida uning ota-onasini xabardor qilish va bu borada ular bilan hamkorlik qilish;

huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchining ota-onasiga farzand tarbiyasi bo'yicha pedagogik-psixologik yordamlar ko'rsatish.

Huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan yakka tartibda shug'ullanishni tashkil etishda umumiy o'rta ta'lim maktablari yoshlar yetakchilarining asosiy vazifalari:

psixolog xulosasiga ko'ra huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchini to'garaklar va sport seksiyalariga jalb etish hamda doimiy ishtirokini nazoratga olish;

ta'lim muassasasi "Yoshlar ittifoqi" va "Kamalak" tashkilotlari sardorlarini ichki nazorat ro'yxatidagi o'quvchiga birlashtirish;

sinf rahbarlari bilan hamkorlikda tuman (shahar)dagi maktabdan tashqari muassasalar bilan tanishtirish choralari ko'rish;

o'quvchini ta'lim muassasasi va O'zbekiston yoshlar ittifoqining tuman (shahar) kengashi tomonidan tashkil etiladigan turli madaniy-ma'rifiy tadbirlarga muntazam ravishda jalb etib borish;

huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar tomonidan bajarilgan har qanday ijobiy ishlar va yutuqlarni turli tadbirlarda va "Ertalabki saflanish"larda e'tirof etib borilishini ta'minlash.

Huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan yakka tartibda shug'ullanishni tashkil etishda umumiy o'rta ta'lim maktablari rahbarlari ta'lim muassasasining ichki nazorat ro'yxatiga olingan o'quvchilar bilan olib boriladigan profilaktik va tarbiyaviy ishlar, ularga birlashtirilgan mas'ul xodimlarning faoliyati, o'quvchilar bilan yakka tartibda shug'ullanish rejalarining sifatli va o'z vaqtida bajarilish holati, sinf rahbarlari, maktab psixologi va yoshlar yetakchisining faoliyati ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari tomonidan muntazam ravishda kunlik nazorat qilib borishlari va muvofiqlashtirishlari zarur. Mas'ul xodimlar, sinf rahbarlari, psixolog, yoshlar yetakchisi va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari tomonidan ta'lim muassasasining ichki nazorat ro'yxatiga olingan huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash holati har hafta yakunlari bo'yicha maktab rahbari tomonidan tahlil qilib boriladi. Mas'ul xodimlarning faoliyati va tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan tegishli ishlarning olib borilish holati, ushbu toifaga kiruvchi o'quvchilardagi ijobiy (salbiy) o'zgarishlar ta'lim muassasasi pedagogik kengashi yig'ilishlarida har oy yakunlari bo'yicha muntazam ravishda muhokama qilib boriladi. Bunda mas'ul xodimlarning hisobotlari ham eshutiladi.

O'quvchilar orasida huquqbuzarlik sodir etishga moyillikni oldini olishda "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorlik mexanizmini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksini ishlab chiqish va amalga oshirishga qaratilgan vazifalarni bajarish uchun tadqiqot doirasida quyidagi ishlar amalga oshirildi: joylarda ota-onalar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlari, pedagoglar ishtirokida oila, umumta'lim maktablari, professional ta'lim muassasalari va mahalla hamkorligiga erishish; jamoat kengashlarini tashkil etish, ular ishtirokida ta'lim sifatini muntazam ravishda o'rganish va uning belgilangan standartlarga mosligi borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish; ta'lim muassasalariga bevosita yaqin hududda alkogol va tamaki mahsulotlari sotilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida jamoatchilik nazoratini o'rnatish kabi tadbirlar amalga oshirilishi o'zining ijobiy samarasini beradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashni jonlantirishda sinf soatlarining tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish, ular huquqbuzarligining oldini olish masalalariga e'tiborni kuchaytirish, pedagogik va psixologik korreksiya metodlariga murojaat etishni talab etadi. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining shaxs va sub'ekt sifatida shakllanishi, aqliy rivojlanishi, tarbiyalanganlik darajasining o'sishi, jamiyat tomonidan belgilangan odob-axloq, xulq normalariga mosligi ularning kelajakda jamiyatning teng huquqli fuqarosi sifatida faoliyat yuritishiga zamin yaratadi. Chunki, tezlik va o'ta shiddat bilan o'zgarib borayotgan dunyoda globallashuv jarayonlarining ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, uning salbiy oqibatlar ham hayotimizga kirib kelmoqda. Bunday xatarlardan yoshlarni asrash, ma'naviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik, jahon maydonida yuz berayotgan keskin aql-zakovat va iste'dod musobaqasida bellashuvga qodir bo'ladigan yoshlarni tarbiyalash hayot taqozosidir.

Adabiyotlar:

1. Zaripov F.M. O'quvchilar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olish ijtimoiy zarurati. // "Xalq ta'limi" jurnali. Toshkent 2018 yil №3 – B. 84-88.
2. Asadov Yu.M., Musurmanov R. O'smirlar deviant xatti-harakatining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari O'quv-metodik qo'llanma // T.: «Sano standart» 2011.
3. Rashidov H., Musurmonov R., Alimxodjaeva S. O'qituvchilarni dars intizomiga salbiy munosabatdagi o'smirlar bilan ishlashga tayyorlash // Maktab va hayot. – Toshkent, 2014. - № 6. - 8-13 betlar.
4. Umarov B. Bolalar tarbiyasi buzilishi va uning oldini olish yuzasidan ota-onalarga maslahatlar / Uslubiy qo'llanma/. – Toshkent, 2012. –76 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada sinf soatlarida huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashning o'ziga xos yo'llari, imkoniyatlari, bu jarayonda maktab psixologi, yoshlar yetakchisi hamda direktor o'rinbosari tomonidan amalga oshiriladigan vazifalar haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются конкретные способы и возможности работы с учащимися, имеющими склонность к совершению преступлений во время уроков, задачи, выполняемые школьным психологом, молодежным лидером и заместителем директора в этом процессе.

SUMMARY

This article discusses the specific ways and possibilities of working with students who have a tendency to commit crimes during class hours, the tasks performed by the school psychologist, youth leader and deputy director in this process.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI IMIJINI SHAKLLANTIRISHDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL HAYOTGA TAYYORLASH MASALALARI

Usmonova A.T.

A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti tayanch doktranti

Tayanch soʻzlar: ta'lim, inson kapitali, imij, imijni shakllantirish.

Ключевые слова: образование, человеческий капитал, имидж, формирование имиджа.

Key words: education, human capital, image, image formation.

Maktab – koʻplab ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda ishlashi bilan ijtimoiy-pedagogik tizim hisoblanadi. Uning tashqi koʻrinishi ahamiyati doim ham zarur boʻlgan boʻlsa, bugungi ijtimoiy madaniy rivojlanish davrida bu masala yanada dolzarblik kasb eta boshladi. Zamonaviy ishlab chiqarish tezkor rivojlanayotgan jamiyatda ta'lim, fan va madaniyat asosiy “ishlab chiqarish” resurslari hisoblanadi. Ta'lim madaniy va intellektual salohiyatni yetishtiruvchi, inson kapitalini koʻpaytiruvchi, ijtimoiy jarayonlarda yangi jamiyat, yangi hayot yaratuvchi, kelajakka sarmoyadir. Innovatsion dasturlarning davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlanishi, umumta'lim maktablarining toʻliq texnik jihozlanishi, ilgʻor oʻqituvchi va iqtidorli oʻquvchilarning ragʻbatlantirilishi mamlakat kedajagiga befarq qaralmayotganligining koʻrinishi deyish mumkin. Bugun jamoatchilik tomonidan maktab ta'limini rivojlantirishga katta qiziqish bildiridayotgani, ta'lim tizimini rivojlantirishni qoʻllab-quvvatlayotgani diqqatga sazovor. Mazmunan boy, qiziqarli, jozibador maktab hayoti sogʻlom turmush tarzini shakllantirishning zaruriy omiliga aylandi [1]. Maktab haqidagi yangi tasavvurda bu nafaqat oʻquvchilar kelib-ketadigan, darslarda zerikishni his qiladigan, bitiruv hujjatini oladigan maskan, balki, oʻquvchini mustaqil hayotga tayyorlash, uning maktabdan keyingi faoliyatida muvaffaqiyatiligini stimullovchi maskandir. U oʻquvchilar uchun madaniy va ilmiy markaz, qiziqishlar klubi, oʻz imkoniyatlarini va oʻz-oʻzini kashf qilish hududidir. Har bir maktab murakkab, rang-barang olam, jamoatchilik nazdida boshqalardan

farq qiluvchi o'ziga xos ko'rinishga ega muassasadir. Zamonaviy boshqaruvda bu imijni ifodalaydi.

Keng ma'noda imij tushunchasi ilmiy adabiyotlarda ma'lum ob'ektning tabiiy va maxsus sifatleri yig'indisi, deb izohlangan bo'lsa, tor ma'noda esa, imij – ongli ravishda anglashilgan qiyofa tasviri, o'z qadriyatlariga ega bo'lgan, maqsadga yo'naltirilgan va hissiy idrok etilishiga olib keladigan, uni yaratuvchilar uchun munosabat bildirish va baxo berish imkonini yaratadigan ob'ekt [2]. Shu asosda rahbar munosib darajada ob'ekt boshqaruv faoliyatini ifodalaydi – ta'lim muassasasi tegishli obrazlar yig'indisi va ular asosida muvofiq qarorlar qabul qiladi. Agar imijning shakllantirilganlik xolatida namoyon bo'lishini hisobga olsak, ko'pchilik tadqiqotchilar ma'lum resurslar asosida rejalashtirilgan imijni yaratish jarayonini anglaydilar.

Ta'lim xizmatlari bozorida raqobatga asoslangan imijni shakllantirishda maktab o'quvchilarining ta'limdan yuzaga kelgan natijadorligi asosiy ko'rsagich hisoblanadi. Samarali natijaga erishishda maktab ta'lim xizmatlari sifatini oshirish, sog'lom ta'lim muhiti yaratishga erishish muhim. Bu faoliyatda quyidagi vazifalar hal etilishi lozim:

ta'lim xizmatlari sifatini oshirish, sifatli ta'limdan teng foydalanish imkonini yaratish;

o'quvchilar bilim darajasining DTS talablariga mos ravishda bo'lishiga erishish;

ta'lim texnologiyalari va mazmunini takomillashtirish va axborot texnologiyalarini rivojlantirish;

ta'lim muassasasining o'quv va moddiy bazasini yangilab borish;

muassasada sog'liqni saqlash tadbirlari tizimini rivojlantirish, o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shallantirish;

o'quvchilarning potentsial qobiliyatlarini yuqori darajada rivojlantirish;

havfsiz ta'lim muhitini ta'minlash shart-sharoitlarini yaratish;

moliyaviy resurslarni boshqarish samaradorligini oshirish;

ta'lim boshqaruvida ijtimoiy-siyosiy tizimni takomillashtirish.

Davlatning strategik maqsadlarga erishishdagi asosiy omil inson imkiniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, u asosan ta'limning sifati va rivojlanishi bilan belgilanadi. Bunda yaqin va uzoq muddatli iqtisodiy o'sish istiqbollari ta'minlanadi. Ta'lim tizimi boshqaruvining asosiy muammosi ta'lim mazmuniga qo'yilayotgan talablarni amalga oshirishda tajriba va malakali kadrlar ega ega bo'lish hisoblanadi. So'ngi yillarda kadrlar siyosatida bir muncha ilgarilash kuzatilmoqda, bu ta'lim muassasasiga pedagog va rahbar kadrlar tayyorlash, ularning mehnatini rag'batlantirish, malakasini oshirish

tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasidir. Pedagog va rahbar kadrlar ta'limni rivojlantirishda kasbiy kompetensiyalari yuqori bo'lishi, ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan vazifalarni bajarishda samaraga erisha olishlarini ta'minlaydi.

Inson imkoniyatlarini rivojlantirishda maktab ta'limidan boshlab o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalari, kasb va mutaxassisliklarga yo'naltirishning pedagogik-psixologik yondashuvlari amalga oshiriladi. Bu jarayonda ko'plab ijtimoiy ob'ektlar teng ishtirok etishlari samaradorlikka xizmat qiladi. Hususan, maktab va kasb-hunar sohalari, oliy ta'lim muassasalari, oila instituti, mehnat bozorini o'rganish va o'zaro hamkorlik tizimining ishlashi bilan erishish mumkin. Maktabda ta'limida o'quvchining imkoniyatlarni rivojlanish davrida uning kasb-hunar va mutaxassislikni egallashga doir qobiliyat va qiziqishlari yuzaga chiqqan boradi. Ayni shu jarayonda o'quvchi bilan ishlaydigan sub'ektlarning mas'uliyati yanada oshadi. Ota-ona, pedagoglar tomonidan o'quvchiga noto'g'ri yondoshilishi uning mavjud imkoniyatlarini yo'qola borishi sabab bo'ladi. Bunga quyidagi ko'rinishlarni keltirish mumkin:

ota-onalarning farzand bilan ishlashda noto'g'ri yondashuvlari natijasida egoistiklik, erkalik, jamoaga qo'shila olmaslik, o'z "men"ining shakllanmaganligi xolatlari o'quvchilar bilan ishlashda murakkablikka sabab bo'lmoqda. Hududiy boshqaruv organlari, mahalla instituti ish samaradorligini oshirish ehtiyoji oiladagi nosog'lom muhitning ta'lim sifat, samaradorligiga erishishga nojo'ya ta'sirini bartaraf etish bilan yuzaga kelmoqda;

o'quvchilar o'rtasida jinoyatchilik, zo'ravonlik, erta xomiladorlik kabi muammolar. Statistik tahlil natijalariga ko'ra[3] yildan yilga o'quvchilar o'rtasida jinoyatchilik xolatlari kamayib borayotgani quvonarli, ammo, bugun o'quvchilar o'rtasida axloqsizlik, zo'ravonlik, xurmatsizlik, o'qituvchiga nisbatan keskin va qo'pol munosabatga kirishish kabi xolatlar ta'lim sifat-samaradorligiga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi.

mehnat bozori xolati, kadrlar tayyorlash, kasblarga ehtiyoj, mutahassislar tayyorlashdagi aniq statistika bilan ishlashdagi uzviylikning yo'qligi. Ta'lim tizimi bosqichlari va mehnat bozori xolati bo'yicha hamkorlik, uzluksizlikka erishmasdan ta'lim samaradorligiga erishib bo'lmaydi. Keltirilgan muammolarga qarshi kurashishda ta'lim muassasaning ta'limga qo'yilayotgan talablar va ehtiyojlar bilan ishlash bilan erishiladi. Maktab imijini oshirish talablari ham ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, bunda boshqaruvni imij shakllantirish kopponentlariga kopmleks yondashuv orqali tashkil qilish maqsadga muvofiq. Maktab imijini shakllantirish zahirida maktab

rahbari, pedagog, o'quvchilardagi insoniy fazilatlar, milliy o'zlikni anglash, milliy qadriyatlar ruhini singdirish, kelajakka ishonch hissini rag'batlantirish masalasi turadi.

O'quvchilar iqtidorini aniqlashni tizimli tashkil qilish, maktabda ijodiy muhit yaratish, har bir bolaning qobiliyatini yuzaga chiqarish, rivojlantirish, rag'batlantirish va yutuqlarni qo'llab-quvvatlash ishlarini amalga oshirish lozim [4]. Bunda shahar va tumandagi barcha ta'lim muassasalari faol ishtirokida bir qator yo'nalishlarda (fan, madaniyat, sport, san'at, hunarmandchilik va b.) maktablararo va tuman, viloyat, shahar miqiyosida tanlov va festivallar tashkil etish. Maktab o'quvchilarining turli mahalliy va xalqaro konferensiya, seminar va loyihalarda ishtiroklarini rag'batlantirish yaxshi samara beradi. Bu kabi ishlarni amalga oshirishda mahalliy boshqaruv organlarining ta'lim muassasasi imijini shakllantirishga ta'sirini quyidagicha namoyon bo'ladi:

mahalliy boshqaruv organlari tomonidan ta'lim muassasalarini rivojlantirishga ko'proq e'tibor qaratilishi ta'lim texnologiyalari sifatini oshirishga va muvofiq ravishda kasbiy faoliyat samaradorligiga, jamiyat rivojlanish bosqichlariga mos inson kapitalini o'stirishga yordam beradi;

tuman, shahar, viloyat miqiyosida ta'lim xizmatlari bozori talablari asosida ta'lim muassasalarining maqsadga yo'naltirilgan faoliyatini taqdim eta borishi, bunda mavjud resurslaridan foydalangan holda ta'lim muassasasining respublika va xalqaro miqiyosidagi seminar-treninglar, konferensiya va loyihalarda ishtirok etishlarini rag'batlantirish;

maktab jamoasining maktab imijini shakllantirishga bo'lgan tashabbuskorlik va qiziqishlari o'z istaklari bilan yuzaga kelishida rahbar imij yaratish uchun barcha mavjud imkoniyatlarni yaxshi bilishi lozim. Bunda umumiy sa'y-harakatlarni to'g'ri taqsimlash, pedagogik jarayonni mazmunan boyita borish talab etiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, umumta'lim maktablari imiji jamiyat taraqqiyotiga xissa qo'shadigan munosib kadrlar yetishtirining tayanch bo'g'ini sifatida inson kapitalini shakllantirish, o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlashga kuchli e'tibor qaratish bilan yuzaga chiqadi.

Adabiyotlar:

1. Национальная образовательная инициатива «Наша новая школа», утвержденная Президентом Российской Федерации Д. Медведевым 04 февраля 2010 г. Пр-271.
2. Пискунов М. С. Имидж образовательного учреждения: структура и механизмы формирования // Стандарты и мониторинг в образовании. 1999. № 5. С. 4-11
3. https://t.me/xtv_press/1368

4. Муниципальная целевая программа «Развитие образования в городском округе Первоуральск («Наша новая школа») на 2011-2015 годы, утвержденная постановлением Администрации городского округа Первоуральск от 31.08.2011 г. №2173.

РЕЗЮМЕ

Ushba maqolada ta'lim tizimi inson kapitalini rivojlantirishning asosiy jabhasi ekanligi, maktab imijini shakllantirishda mahalliy boshqaruv organlarining o'rni haqida, shuningdek, inson kapitalini boshqarishda ta'lim texnologiyalarining muhimligi tahlil etiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется то, что система образования является основным аспектом развития человеческого капитала, роль органов местного самоуправления в формировании имиджа школы, а также значение образовательных технологий в управлении человеческим капиталом.

RESUME

This article analyzes the fact that the education system is the main aspect of human capital development, the role of local government in shaping the image of the school, and the importance of educational technology in human capital management.

KORXONALAR BILAN O'ZARO HAMKORLIKDA MUQOBIL ENERGETIK KADRLAR TAYYORLASHDA DUAL TA'LIM TIZIMINING O'RNI

*Kodirov I.N.
QarMII professori*

Tayanch so'zlar: muqobil energetika yo'nalishi, dual ta'lim tizimi, muhandis-texnik kadrlar, samarali va moslashuvchan mexanizm, o'quv dasturlari, ishlab chiqarish korxonalari, xususiy firmalar.

Ключевые слова: направление альтернативной энергетики, дуальная система образования, инженерно-технические кадры, эффективный и гибкий механизм, образовательные программы, производственные предприятия, частные фирмы.

Key words: alternative energy direction, dual education system, engineering and technical personnel, effective and flexible mechanism, educational programs, production enterprises, private firms.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 21 fevraldagi yildagi PF-37 – sonli «O'zbekiston - 2030» strategiyasini «Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida farmoni e'lon qilindi. Farmondagi «O'zbekiston - 2030» strategiyasining «Har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish» yo'nalishi bo'yicha 2024 yilga mo'ljallangan amaliy tadbirlar rejasida qo'yilgan maqsadlardan biri bu - Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish bo'lib, uni bajarishda «Ta'lim tizimini xalqaro mehnat bozoridagi o'zgarishlar, texnologik jarayonlarga mos tashkil etish, oliygohlardagi ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish» vazifasini bajarish ko'zda tutilgan. Bunday vazifalarni bajarish uchun amaliy chara tadbirlar sifatida birinchi navbatda Oliygohlarda amaliyotga yo'naltirilgan mutaxassislarni tayyorlash muddatlari va o'quv-uslubiy qo'llanmalarni qayta ko'rib chiqish, ta'lim dasturlarini dunyoning nufuzli universitetlari andozasi asosida takomillashtirish talab etiladi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini yanada mukammalltirish borasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida"gi 163-son qarori bilan professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida Nizom tasdiqlandi.

Bundan tashqari, Mamlakatimizda oliy ma'lumotli malakali muhandis-texnik kadrlarni tayyorlashda kasbiy tayyorgarlik muammosini hal qilishga imkon beruvchi va qayta tiklanuvchi energiya manbalari yo'nalishi bo'yicha ham muhandis-texnik kadrlarni tayyorlashda milliy reja, maxsus dastur ishlab chiqish, mazkur soha uchun oliy va o'rta-maxsus o'quv yurtlarida dual ta'lim tizimini qo'llagan holda kadrlar tayyorlash bo'yicha yangi tizim yaratish kabi dolzarb vazifalarning amaliyoti muhim ahamiyatga ega. Chunki muqobil energiya manbalaridan amalda foydalanish iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va malakali kadrlarning raqobatbardoshligini oshirishning eng muhim omili sifatida qaralmoqda.

Bizga ma'lumki, professional ta'lim tizimida olib borilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy islohotlar mehnat bozorini raqobatbardosh malakali kadrlar bilan ta'minlash jarayonini yanada takomillashtirishni taqazo etadi. Professional ta'lim sohasida olib borilgan islohotlar natijasi shundan iborat bo'ladiki, bunda ta'limning xalqaro standart tasniflagichi bilan uyg'unlashgan mutloqo yangi tizimi joriy qilindi. Shuningdek, hozirgi kunda ta'lim-tarbiya mazmuni, fan va ishlab chiqarishning integratsiyalashuvini dual ta'lim tizimi asosida shakllantirish borasida tizimli islohatlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi paytda oliy ta'lim muassasalarining ta'lim tizimidagi ta'lim muassasalarining asosiy muammosi tayyorlanayotgan yosh mutaxassis bitiruvchilarning o'z mutaxassisliklari bo'yicha bandligining past foizlarni tashkil etayotganligi dolzarb masalalardandir. Bu muammoning yechimi esa oliy ta'lim muassasalarining ta'lim tizimiga dual ta'lim tizimini joriy etishdan iborat.

"Dual" degan nom haqida to'xtaladigan bo'lsak, dualizm (lot. dualis - ikki yoqlama) - bir-biri bilan birlashtirib bo'lmaydigan holatlar, tamoyillar, fikrlash tarzi, dunyoqarash, intilish va gnoseologik tamoyillar yonma-yon mavjudligini targ'ib qiluvchi ta'limot. Dualizm plyuralizm ko'rinishlaridan biri. Dualizm terminini nemis faylasufi X.Volf (1679- 1754) kiritgan. Dualizm quyidagi juft tushunchalarni ifodalaydi: g'oyalar dunyosi va voqeyiy dunyo. Dualizm falsafiy, diniy, antropologik, etik shakllarda namoyon bo'lishi mumkin. Kasb-hunar ta'limining dual ta'lim shakli olimlar tomonidan bozor iqtisodiyoti sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashtirilgan ta'lim hodisasi sifatida qaraladigan bo'ldi.

Ma'lumki, nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovut kasbiy ta'limning ko'p yillik muammolardan biridir. Bu muammo turli vaqtlarda turlicha yo'llar bilan

hal qilingan. Dunyo miqyosida dual ta'lim tizimi bu masalani hal qilishda o'z samaradorligini isbotladi. Yaqin Ittifoq davri o'tmishida professional kadrlar tayyorlash tizimi dual ta'lim tizimiga o'xshash tizimi prinsipi bo'yicha tuzilgan va shuni aytishim kerakki, bu tizim natija ham bergan va ma'lum muvaffaqiyatlarga erishilgan edi. Biroq bu ta'lim tizimi hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan fan – texnikaning talablariga javob berishda ko'p kamchiliklardan iborat ekanligi bilinib qoldi. O'zbekiston Respublikasida joriy etilayotgan zamonaviy dual ta'lim tizimi nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga imkoniyat beradi.

Dual ta'lim – ta'lim muassasasida nazariy tayyorgarlik (o'quv vaqtining 30%-40 foizi) va ishlab chiqarish korxonasida amaliy mashg'ulotlar (o'quv vaqtining 60-70 foizi)ni birlashtirgan kadrlar tayyorlash shaklidir.

Dual ta'lim tizimining asosiy tamoyili - kadrlar tayyorlash sifati uchun ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalarning teng javobgarligidadir.

Dual ta'lim tizimi unda ishtirok etuvchi barcha tomonlar – ishlab chiqarish korxona va tashkilotlari, talabalar, davlat manfaatlariga javob beradi:

- ishlab chiqarish korxonasi uchun - bu o'zi uchun kadrlar tayyorlash, ishchilarni qidirish va tanlash, ularni qayta tayyorlash va moslashtirish uchun xarajatlarni kamaytirish imkoniyatidir;
- talabalar uchun - bu bitiruvchilarning haqiqiy ishlab chiqarish korxonalarining sharoitlariga moslashishi va o'qishni tugatgandan so'ng o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlab chiqarish korxonalariga muvaffaqiyatli ishga joylashish ehtimolining yuqori bo'lganligidadir;
- butun iqtisodiyot uchun malakali kadrlar tayyorlash masalasini samarali hal etayotgan davlat ham bundan naf ko'radi.

Xorijiy mamlakatlarda dual ta'limdan foydalanish muammosiga bag'ishlangan adabiyotlarni tahlil qilish ushbu tizimni bizning ta'lim tizimimizga moslashtirish mumkinligidan darak beradi va bunda:

1) ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasida o'zaro yaqin integratsiyani ta'minlash zarur;

2) kimga va qancha ishchi kerakligini aniq bilish uchun ishlab chiqarish korxonalarning ishchilarga bo'lgan ehtiyojini oldindan ayta bilish kerak;

3) moslashtirilgan kasbiy standartlarni ishlab chiqish va ular asosida ta'lim dasturlarini yaratish kerak;

4) nazariya va amaliyot bloklarining butun o'quv jarayoni davomida almashinishini (masalan, bir hafta nazariya va darhol ikki hafta amaliyot) erishilishini ta'minlash kerak;

5) talabalarning kelajakdagi kasbini tanlashi mazmunli bo'lishi uchun ular bilan kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish zarur.

Oliy ta'lim tizimida dual ta'lim muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim jarayonida ishtirok etuvchilar o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan dual ta'lim modelini ishlab chiqish taklif etiladi.

Ushbu modelning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

- huquqiy komponentlar;
- konseptual komponentlar;
- oliy ta'lim tashkilotlari uchun dual ta'limni joriy etish dasturi;
- kadrlar komponenti.

Har biri taklif qilingan elementlar o'zaro boshqasini e'tirof etadi. Bunda konseptual komponent texnologik, uslubiy, shaxsiy-natijaviy darajalari, mexanizmlari va talabning o'qitish uchun motivatsiyaning bir qancha shartlari faoliyati bilan ifodalanadi.

“Dual ta'lim modeli” ni joriy etishning maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Mintaqalarning investitsiya jozibadorligini oshirish uchun iqtisodiyotning malakali kadrlarga bo'lgan real ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishchi kadrlarni tayyorlash modelini takomillashtirish;
- Biznes va tegishli kasblar uchun professional standartlarni ishlab chiqish;
- Professional standartlar talablariga muvofiq ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va modernizatsiya qilish;
- Ta'lim dasturlarini tashkil etish va mazmuniga qo'yiladigan majburiy talablarni o'zgartirish;
- Ishchilar malakasini mustaqil baholash mexanizmini ishlab chiqish;
- Ishchilarni tayyorlashni moliyalashtirish uchun korxonalarni jalb qilish uchun soliqqa tortishni optimallashtirish.

Dual ta'limni tashkil etishning vazifalari quyidagilardan iborat:

- korxona (tashkilot) dagi ishlab chiqarish sharoitlari bilan ta'lim muassasalari o'quv jarayonlarini o'zaro bog'lash;
- o'quvchilarni mehnat faoliyati ishtirokchisiga aylantirish orqali ta'limning ishlab chiqarish bilan bog'liq amaliy qismini korxona (tashkilot) larda hamda nazariy va o'quv – amaliy qismini Ta'lim muassasalarida tashkil etish;
- hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish hamda iqtisodiyotning real ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'rta bo'g'in kadrlarini tayyorlashni takomillashtirish;
- korxona (tashkilot) lar hamda ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorlik shartlari va modellarini ishlab chiqish;
- ta'lim dasturlarini mehnat faoliyati bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirgan holda kompetensiyalarni shakllantirish;

- ta’lim dasturlarini ish beruvchilarning talablari va ulardagi texnologik yangilanishlar asosida takomillashtirib borish;
- kadrlarni tayyorlash va ta’lim dasturlarini amalga oshirishni moliyalashtirish;
- korxona (tashkilot) lar hamda ta’lim muassasalari o’rtasidagi o’zaro tarmoq hamkorligining shakl va uslublarini takomillashtirish;
- bitiruvchilarni baholashda korxona (tashkilot) larning ishtirokini yanada kengaytirish.

Dual ta’limda universitet va korxona talaba uchun maxsus o’quv dasturini ishlab chiqadi, bu mutaxassislik bo’yicha ish dasturi bilan organik ravishda birlashtiriladi.

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Muqobil energiya manbalari” kafedrasida bilan Qashqadaryo viloyati Qarshi shahrida joylashgan **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filiali o’rtasida dual ta’lim tizimini joriy qilishni yo’lga qo’yish rejasini ustida ish olib borilmoqda.

Shuni ta’kidlab o’tish lozimki, **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** mamlakatimizda quyosh fotoelektr stansiyalarini o’rnatish va ekspluatatsiyasi sohasida eng yetakchi tashkilotlardan biri hisoblanadi.

Dual ta’lim tizimi - bu ish beruvchi korxonalar va Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti ta’lim muassasasining o’zaro hamkorligiga asoslangan tarmoq shakli, ya’ni Qashqadaryo viloyati Qarshi shahrida joylashgan **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filialining muvofiqlashtirilgan o’zaro hamkorligiga asoslangan tarmoq shakli ekanligi nazarda tutiladi.

Dual ta’lim nazariy va amaliy mashg’ulotlarning kombinatsiyasini o’z ichiga oladi, bunda talaba oliy ta’lim muassasi hisoblangan Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Muqobil energiya manbalari” kafedrasida kasbiy faoliyat asoslarini (nazariy qism) o’zlashtirishi kerak va mashg’ulotning amaliy qismini esa bevosita ish joyi hisoblanadigan Qarshi shahrida joylashgan **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filialida amalga oshiradi.

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Muqobil energiya manbalari” kafedrasida professor-o’qituvchilari muayyan ish joylari hisoblangan Qarshi shahrida joylashgan **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filialida amalga oshiriladigan dual ta’lim dasturlari uchta asosiy komponentni o’z ichiga oladi:

- 1) o’quv, ishlab chiqarish (pedagogik) amaliyot;
- 2) amaliy va laboratoriya mashg’ulotlari;
- 3) auditoriyadan tashqari ishlar (ekskursiyalar, davra suhbatlari, mahorat darslari).

Hozirgi vaqtda Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti 60711000 -Muqobil energiya manbalari (Quyosh va shamol energetikasi) mutaxassisligi bo’yicha

talabalar uchun dual ta'lim elementlarini joriy etish maqsadida ishlar olib borilmoqda.

Maqsad: Bitiruvchilarning zamonaviy iqtisodiyotda talab etilayotgan malaka sifatiga ega raqobatbardoshligini oshirish uchun hamda bitiruvchilar soni bo'yicha ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlash tizimini yaratish.

Vazifalar quyidagilardan iborat:

1) ish beruvchilar tomonidan kutilayotgan malaka darajasi yuqori bo'lgan bitiruvchilarni tayyorlash;

2) mintaqaning investitsion jozibadorligini oshirish;

3) oliy ta'lim muassasalari ta'limi tizimiga investitsiyalarni jalb etish.

Ishtirokchilar: Qarshi shahrida joylashgan **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filiali, institut talabalari, professor- o'qituvchilar.

Hujjatlar: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi “Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida” gi 163-son qarori bilan professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida Nizom.

Qashqadaryo viloti Qarshi shahrida joylashgan **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filiali bilan Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Muqobil energiya manbalari” kafedrasida dual ta'lim tizimini joriy qilishni yo'lga qo'yish rejasi bo'yicha tayyorgarlikni amalga oshirish ikki bosqichdan iborat bo'ladi:

Birinchi bosqich - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Muqobil energiya manbalari” kafedrasida dual ta'limga tayyorgarlikning dual ta'lim tizimi bo'yicha quyidagi meyoriy, o'quv va uslubiy hujjatlar ishlab chiqiladi:

- Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti va Qarshi shahrida joylashgan **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filiali bilan talabalarga dual ta'lim berish to'g'risidagi shartnomalar;
- ta'lim muassasasida dual ta'limning ayrim turlarini o'tkazish qo'shimcha ravishda belgilandi;
- 60711000 -Muqobil energiya manbalari (Quyosh va shamol energetikasi) mutaxassisligi bo'yicha dual ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi, dasturlarni **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filiali bilan muvofiqlashtirilgan holda tayyorlanadi;
- mutaxassislik bo'yicha **“SUN-HIGHTECH” MCHJ** Qashqadaryo filiali bilan kelishilgan holda o'quv rejasi ishlab chiqiladi;
- dual ta'lim rejalari va jadvallari tayanch ta'lim muassasasi bilan kelishiladi;
- dual ta'limni joriy etish doirasida ta'lim jarayonini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar rejasi tuziladi;

- “Ishlab chiqarish korxonalarida dual ta’limni tashkil etish va o’tkazish to’g’risida” gi Nizom tayyorlanadi va tasdiqlanadi;
- dual ta’lim bo’yicha shartnomalari ishlab chiqiladi va talabalar bilan shartnomalar tuzishga tayyorgarlik ko’riladi.

Ikkinchi bosqich – dual ta’lim dasturlarini amalga oshirish bosqichida tasdiqlangan jadvallar asosida 3- 4 kurs talabalarini dual o’qitish amalga oshirilib, amaliy mashg’ulotlarto’g’ridan-to’g’ri va ish beruvchi korxona yoki tashkilotlarda turli xilda amaliyot o’tash yo’li bilan amalga oshiriladi.

Dual ta’lim elementlari doirasidagi amaliyot professional modullar bo’yicha tashkil etiladi. Amaliyot turlari tugatilgandan so’ng, differensial testlar o’tkaziladi. Amaliyot natijalarini himoya qilish (malakaviy) imtihonning ajralmas qismiga aylanadi. Ijtimoiy sheriklar o’rganilayotgan modullar bo’yicha o’tkaziladigan imtihonlarda (malakaviy) ishtirok etishi, mutaxassislik bo’yicha malakalarni berish bilan davlat yakuniy attestatsiyasida ishtirok etish orqali mutaxassislarni tayyorlash sifatini baholashda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Oliy ta’lim muassasalari talabalarini ishlab chiqarish korxonalarida amaliyot o’taydilar, shuning uchun ish beruvchilar ushbu bosqichda oliy ta’lim muassasalari talabalarining nazariy ta’lim jarayonida oladigan bilim va ko’nikmalari haqida fikrlarini shakllantiradilar. Shu bilan birga, amaliyot jarayonida talabalar korxona yoki tashkilotning ish tartibi, korxona sharoitlari va iqtisodiy imkoniyatlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Maxsus fanlar professor-o’qituvchilari ham ijtimoiy sheriklar korxonalarida amaliyot o’tash imkoniyatiga ega bo’ladilar, shuningdek, mahorat darslarida, seminarlarda, turli xil konkurslarda qatnashib, buning natijasida esa o’zlarining malakaviy darajalarini oshirishlari va yangi zamonaviy asbob-uskunalarining texnologik imkoniyatlarini bilishlari hamda ularni egallashlari mumkin bo’ladi.

Xulosa. Shunday qilib, dual ta’lim tizimiga o’tish jarayoni bo’yicha quyidagi xulosalar chiqarish mumkin :

1) korxonalar faoliyatga to’liq tayyor bo’lgan mutaxassislarni tayyorlash muammosini hal qilishga yordam beradi. Bitiruvchi talabalarning kasbiy harakatchanligi va mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi;

2) dual ta’lim tizimi tufayli ishlab chiqarishning o’ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun haqiqiy o’qitish samaradorligiga erishish mumkin bo’ladi;

3) oliy ta’lim muassasalari ta’limning davlat ta’lim standarti talablarini amalga oshirishni ta’minlaydigan nazariy tayyorgarlik darajasini saqlab qolgan holda, o’quv jarayonining amaliy tarkibiy qismini sezilarli darajada mustahkamlaydi;

4) oliy ta’lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari faoliyatlari o’rtasidagi munosabatlar mustahkamlanadi. Yoshlar - davlat manfaatlarini birlashtirish

imkoniyatiga ega bo'linadi va uch tomonlama sheriklik munosabatlarining mutlaqo yangi bosqichiga olib chiqilishiga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida"gi 163-son qarori.
2. Xadjaboev A., Xusanov I. "Kasbiy ta'lim metodologiyasi" – T., 2007 yil.
3. Mullaboyeva N. Kasbiy pedagogika. Namangan, 2019, 364 bet.
4. Rastegayeva D.A., Filimonov L.A. osnovi realizatsii sistemi dualnogo obucheniya v professionalnoy podgotovke studentov organizatsiy visshogo obrazovaniya. Mir nauki, kulturi, obrazovaniya. 2017; 6 (67): 110 – 112.
5. Tereshenkova YE.V. Dualnaya sistema obrazovaniya kak osnova podgotovki spetsialistov. Nauchno-metodicheskiy elektronniy jurnal «Konsept». 2014; 4:41- 45.
6. G.N. Uzakov, X.A. Almardanov, I.N. Kodirov, L.A. Aliyarova. Modeling the heat balance of a solar concentrator heliopyrolysis device reactor. BIO Web Conf., 71 (2023) 01098. DOI: <https://doi.org/10.1051/bioconf/20237101098>
7. Uzakov, G.N., Almardanov, X.A., Kodirov, I.N., Aliyarova, L.A. Studying the temperature regime of the heliopyrolysis device reactor. E3S Web of Conferences, 2023, 411, 01040 DOI: 10.1051/e3sconf/202341101040
8. Kodirov I. N. et al. Thermal efficiency of the solar heating system based on flat reflectors installed from the Northern side of the building //Austrian Journal of Technical and Natural Sciences. – 2018. – №. 5-6. – S. 25-26.
9. Kodirov I. N. et al. Investigation of surface layers composition of the silicon epitaxial films used in the printed circuits //Uzbekiston Fizika Zhurnali. – 1996. – T. 3. – S. 31-35.
10. Kodirov Ismoil Norkobilovich. (2023). Physical Basics of Semiconductors. Texas Journal of Engineering and Technology, 26, 1–5.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy ta'limda kasbiy ta'limni tashkil etishning eng yangi shakllaridan biri sifatida qaratilgan dual ta'lim tizimidan foydalanish mumkinligi ko'rsatilgan. Dual ta'lim tizimi zamonaviy ishlab chiqarish korxonalari faoliyatida talab qilinadigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradigan moslashuvchan va samarali mexanizm hisoblanadi ekanligi to'g'risida ma'lumotlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье показана возможность использования системы дуального образования, которая рассматривается как одна из новейших форм организации профессионального образования в современном образовании в высших учебных заведениях. Утверждается, что система дуального образования представляет собой гибкий и эффективный механизм, позволяющий подготовить высококвалифицированных специалистов, необходимых в деятельности современных производственных предприятий.

SUMMARY

This article shows the possibility of using the dual education system, which is considered as one of the newest forms of organizing professional education in modern education in higher education institutions. It is stated that the dual education system is a flexible and effective mechanism that enables the training of highly qualified specialists required in the activities of modern production enterprises.

“PEDAGOGIK FAOLIYATDA RAQAMLI KOMPETENSIYALAR” OCHIQ ONLAYN KURSINI LOYIHALASH VA MAZMUNINI ISHLAB CHIQISH

Adashboyev Sh.

*Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti tadqiqotchisi*

Tayanch soʻzlar: malaka oshirish, raqamli ta'lim texnologiyalari, raqamli ta'lim muhiti, raqamli kompetentlik, onlayn kurs.

Ключевые слова: повышение квалификации, цифровые технологии обучения, цифровая среда обучения, цифровая компетентность, онлайн-курс.

Key words: advanced training, digital learning technologies, digital learning environment, digital competence, online course.

Kirish. Ta'limni raqamlashtirish sharoitida axborot almashish va taqdim etish shakllarini keng miqyosda oʻzgarib borishi kuzatilmoqda. Raqamli ta'lim resurslari taqdim etayotgan imkoniyatlar inson faoliyatining barcha sohalarida samarali hamkorlik tizimlarini yaratish uchun asos boʻlmoqda. Mamlakatimizda uzluksiz malaka oshirish jarayonida oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining raqamli kompetentligini rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga koʻtarish imkoniyatlari oshirilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish” [1] kabi ustuvor vazifalar ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini takomillashtirish va zamonaviy raqamli ta'lim texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etishni nazarda tutadi.

Bunday sharoitda pedagog kadrlarning uzluksiz malaka oshirish jarayonida ta'lim sifatini oshirish muammosi alohida ahamiyat kasb etdi. Raqamli ta'lim jarayonida pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini rivojlantirish kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish muammosini hal qilish vositalaridan biriga aylanmoqda.

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining pedagog kadrlari uchun "Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar" ochiq onlayn kursi o'quv rejasi va malaka oshirish kurslari dasturini ishlab chiqish masalalari yoritilgan.

Adabiyotlar tahlili. Ta'limni raqamlashtirish ta'lim beruvchilarning raqamli texnologiyalarga asoslangan axborotni to'plash, saqlash, qayta ishlash va uzatish usullarini pedagogik jarayonga keng joriy etish kabi intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni rag'batlantiradigan shart-sharoitlarni yaratish lozim.

Raqamli ta'lim muhitini samarali tashkil etishning asosiy sharti nafaqat raqamli infratuzilmaning tayyorligi, balki ta'lim munosabatlarining asosiy ishtirokchilari – ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning ham raqamli ta'lim muhitida o'z vazifalarini bajarishga tayyorligi hisoblanadi [5].

M.Mirsoliyevaning fikriga ko'ra, "bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar raqamli kompetensiyalarning tarkibiy qismini belgilaydi. Bunday ta'lim makonini yaratish, shuningdek, ta'lim muammolarini hal qilish va raqamli kompetensiyani qo'llash jarayonida mustaqil tajribani shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydigan o'quv jarayonini amalga oshirish zamonaviy raqamli jamiyatda muhim ahamiyatga ega" [6].

Raqamli texnologiyalar ta'lim oluvchilarga ma'lumotlarni turli xil usullarda olish, qayta ishlash, saqlash va ko'paytirish imkonini beradi. Shuning uchun pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini rivojlantirish ilg'or innovatsion va ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

N.Nichkalo o'z tadqiqotida raqamli kompetentlikni ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilarning ichki motivlarini hisobga olgan holda rivojlantirishni ta'minlovchi tarbiyaviy va tadqiqot xarakteridagi faoliyatga asoslangan pedagogik shartlarni belgilab olish lozimligini ta'kidlab o'tgan. [9].

Bir qator tadqiqotchilar pedagogik shart-sharoitlar – didaktik maqsadlarga erishish uchun ta'lim texnologiyalari, usullari va tashkiliy tuzilmalarini to'g'ri tanlay olish va qo'llash natijasi deb ta'kidlagan. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar pedagogik shart-sharoitlarni pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui sifatida qaraydi [2, 4].

Pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

1. Oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarida raqamli kompetentlikni rivojlantirish uchun qulay muhitni yaratish uchun malaka oshirish jarayonining zarur va yetarli chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqish;

2. Malaka oshirish jarayonida raqamli kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan kurs mazmunini doimiy ravishda yangilab borish;

3. Pedagog kadrlarning turli xil axborotlar bilan ishlash bo'yicha innovatsion ta'lim metodlari va shakllarini qo'llash;

4. Malaka oshirish jarayonida pedagogik vositalarni tanlash va maqsadga muvofiqligi aniqlangandan keyin amaliyotga tatbiq etish.

Mazkur shartlarni amalga oshirish uchun faoliyat shaklida o'qitish usuli mohiyatini belgilovchi kompetensiyani belgilab olish kerak.

“Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” ochiq onlayn kursi ta'lim jarayonini raqamlashtirish sharoitida pedagoglarning raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish, masofaviy ta'lim texnologiyalari va raqamli ta'lim resurslari asosida ta'lim jarayonini loyihalash bo'yicha raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Shu sababli “Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” ochiq onlayn kursi o'quv dasturini ishlab chiqish uchun biz nafaqat pedagog kadrlar ehtiyojlarini tahlil qilishni, balki oliy ta'lim jarayonini raqamlashtirish sharoitida ilmiy va pedagogik faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim va kompetensiyalarni ham o'z ichiga olgan kompleks yondashuvdan foydalanishni taklif etamiz.

Metodologiya. “Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” ochiq onlayn kursi o'quv dasturini ishlab chiqish jarayonida jarayonida o'rganish, tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish, suhbat, kuzatish, so'rovnoma-anketa kabi usullardan foydalanildi.

Maqsadli guruh sifatida ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha malaka oshirish kursi tinglovchilari tanlandi. Tanlangan maqsadli auditoriya ehtiyojlarini tahlil qilish o'quv dasturini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

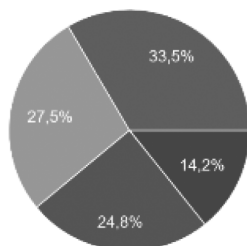
2020-yilning oxirida qayta tayyorlash va ularning malaka oshirish yo'nalishlari bo'yicha o'quv rejalar tahlili asosida ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha malaka oshirish kursi tinglovchilaridan turli xil anketa-so'rovlar o'tkazildi va kuzatishlar olib borildi. So'rovnomada 218 nafar tinglovchilar ishtirok etishdi (1-jadval).

1-jadval

Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha anketa-so'rovnoma natijalari

№ Savolnoma

1. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish deganda nimani tushunasiz?

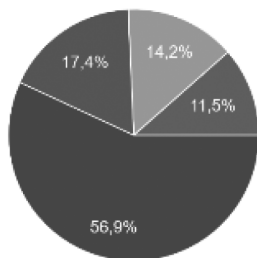

- ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish – 31 nafar
- ta'lim jarayonida raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish – 54 nafar
- ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish – 60 nafar
- ta'lim jarayonida raqamli didaktik vositalarni yaratish va ulardan foydalanish – 73 nafar

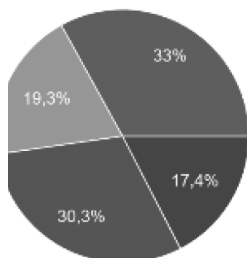
2. Ta'lim jarayonini raqamlashtirishga munosabatingiz?

№ Savolnoma

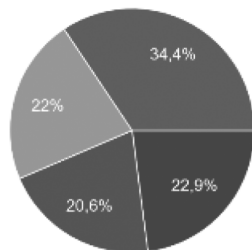
- ijobiy, chunki bu zamon talabi – **124** nafar
- men uchun ahamiyatga ega emas – **38** nafar
- bu haqda ma'lumotga ega emasman – **31** nafar
- salbiy, chunki bu ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi – **25** nafar

3. Ta'limni raqamlashtirish jarayoni muvaffaqiyatli bo'lishi uchun qanday sharoitlarni yaratish kerak?

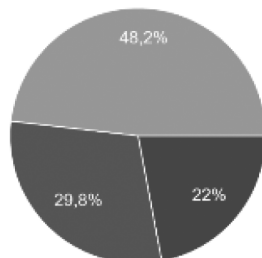
- texnik infratuzilmaning mavjudligi (kompyuter texnikasi) – **38** nafar
- axborot va ta'lim muhitining mavjudligi – **66** nafar
- o'qituvchilarning AKT-kompetensiyalari mavjudligi – **42** nafar
- ta'lim faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish sohasida raqamli kompetensiyaning mavjudligi – **72** nafar

4. Ta'limni raqamlashtirish bo'yicha malaka oshirish kurslarining zaruriyati qanchalik muhim va qanday shaklda?

- qisqa muddatli kurslar (72 soat) – **50** nafar
- qayta tayyorlash – **45** nafar
- onlayn kurs – **48** nafar
- malaka oshirish kurslari tarkibiga modul sifatida kiritish – **75** nafar

5. Malaka oshirish kurslari tarkibidagi "Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish" moduli mazmuni ta'lim jarayonini raqamlashtirish sharoitiga qanchalik mos keladi?

- to'liq mos keladi – **48** nafar
- qisman mos keladi – **65** nafar
- modul tarkibini takomillashtirish lozim – **105** nafar

Natijada oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining raqamli kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan modul mazmunini takomillashtirishga zarurat mavjudligi aniqlandi.

Onlayn kurs mazmunini loyihalash. “Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” ochiq onlayn kursining maqsadi ta'lim jarayonini raqamlashtirish sharoitida pedagoglarning raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish, masofaviy ta'lim texnologiyalari va raqamli ta'lim resurslari asosida ta'lim jarayonini loyihalash kabi o'qitishning zamonaviy shakllari bilan tanishtirishdan iborat.

Onlayn kurs vazifalari: ta'lim jarayonini raqamlashtirish sharoitida pedagoglarning raqamli ta'lim resurslari, jarayonini loyihalashda masofaviy ta'lim texnologiyalari va raqamli ta'lim resurslarining imkoniyatlarini ochib berishdan iborat.

“Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” ochiq onlayn kursining tematikasi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish yo'nalishlari umumiy malaka talablari asoslanadi va aralash ta'lim texnologiyalaridan amaliyotda faol foydalangan holda tegishli bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirishga qaratilgan. Onlayn kurs mazmunini raqamli iz (Digital Footprint), raqamli ko'nikmalar (Digital Skills), raqamli etika (Digital Ethics) xususiyatlarini belgilash orqali takomillashtirilgan. Kurs mazmuni quyidagi modul va mavzularni o'z ichiga oladi:

Raqamli iz (Digital Footprint):

1-modul. Ta'lim jarayonining raqamli transformatsiyasi:

- 1.1. Raqamli ta'lim muhitida pedagoglarning raqamli kompetentligi;
- 1.2. “Raqamli iz” tushunchasi: mohiyati va boshqaruv bosqichlari;

Raqamli ko'nikmalar (Digital Skills):

2-modul. Raqamli ta'lim texnologiyalari:

- 2.1. Raqamli didaktika. Raqamli ta'lim resurslariga qo'yiladigan talablar;
- 2.2. Raqamli ta'lim resurslarini yaratish va amaliyotda qo'llash;
- 2.3. Ochiq raqamli ta'lim resurslari va veb-xizmatlar;
- 2.4. Bulutli texnologiyalar va undan raqamli ta'lim jarayonida foydalanish;
- 2.5. Raqamli ta'lim muhitida VR, AR, MR texnologiyalaridan foydalanish;

3-modul. Masofaviy ta'lim texnologiyalari:

- 3.1. Ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOC) va ularni yaratish bosqichlari;
- 3.2. Onlayn mashg'ulotlarni o'tkazishda webinar platformalaridan foydalanish;
- 3.3. Raqamli ta'lim muhitini tashkil etishda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish;

Raqamli etika (Digital Ethics):

4-modul. Raqamli etika va kiberxavfsizlik:

4.1. Raqamli etika: asosiy tushuncha va tamoyillari. Mualliflik huquqlarini himoya qilish usullari;

4.2. Raqamli ta'lim muhitida kiberxavfsizlik: asosiy tushunchalar va kiberxavfsizlik siyosatini boshqarish.

Pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini rivojlantirishda raqamli iz (Digital Footprint), raqamli ko'nikmalar (Digital Skills) va raqamli etika (Digital Ethics) muhim o'rin tutadi.

Raqamli iz (Digital Footprint) – bu pedagogning kasbiy faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonida qoldiradigan ma'lumotlar to'plamidir. Bu pedagogning raqamli kompetentlik darajasini aks ettiradi va undan raqamli muhitda uning faoliyatini baholash uchun foydalanish mumkin [8].

Raqamli iz pedagog kadrlarning raqamli muhitdagi onlayn faoliyati ularning kasbiy obro'siga va hamkasblari, ta'lim oluvchilar va ularning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlariga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, ularga raqamli ta'lim muhitida raqamli texnologiyalardan ongli ravishda foydalanishni o'rgatish, ularning harakatlari va ma'lumotlarini istalmagan ma'lumotlardan himoya qilish uchun o'z raqamli izlarini qanday himoya qilishni o'rgatishdir.

Raqamli ko'nikmalar (Digital Skills) – o'quv jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyati, shuningdek, pedagogik faoliyatda talabalarni ushbu texnologiyalardan foydalanishga o'rgatish qobiliyati kiradi [3].

Kompyuter va dasturiy ta'minot bilan ishlash, internet va elektron pochtdan foydalanish, raqamli ta'lim resurslari va multimedia texnologiyalaridan foydalanish, ijtimoiy media resurslar va boshqa onlayn platformalardan foydalanish, masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish kabi ko'nikmalar pedagog kadrlarning asosiy raqamli ko'nikmalarini tashkil etadi (1.9-rasm)

Raqamli ko'nikmalar raqamli ta'lim muhitining asosiy ko'nikmalari qatoriga kiradi. Bugungi kunda ta'lim beruvchilar uchun raqamli ta'lim muhitida ta'lim platformalari, onlayn kurslar, multimedia materiallari va boshqa raqamli texnologiyalardan foydalanishga tobora ko'proq ehtiyoj tug'ilmoqda. Shu sababli, ta'lim beruvchilar turli xil raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, o'quv materiallarini yaratish, ta'lim oluvchilar va hamkasblari bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Raqamli etika (Digital Ethics) — raqamli texnologiyalardan foydalanishda ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan raqamli muhitda o'zaro aloqada

bo'lganda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan axloqiy tamoyillar va me'yorlar to'plamidir. Bu pedagogik faoliyatda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish qoidalari, maxfiylik va ma'lumotlarni himoya qilish qoidalari va boshqalar kiradi [8].

Raqamli etika bu raqamli ta'lim muhitidan ongli ravishda foydalanish bo'yicha axloqiy mezonlarni o'z ichiga oladi. Bu nafaqat raqamli texnologiyalardan foydalanishning texnik tomonini tushunish, balki tarmoqdagi xatti-harakatlar qoidalariga rioya qilish va boshqa foydalanuvchilarni hurmat qilishdir. Pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini rivojlantirishda raqamli etikani targ'ib qilish, tarmoqdagi o'quv jarayonida boshqa ishtirokchilariga hurmat va ochiq munosabatni shakllantirish, mualliflik huquqi va tarmoqdagi boshqa axloqiy me'yorlarga rioya qilishni o'z ichiga olishi kerak. Ushbu yondashuv tarmoq xavfsizligi, ijtimoiy o'zaro ta'sir va o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Kursni tashkil etish. Baholash "Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar" ochiq onlayn kursi mazmunini loyihalash jarayonining bir qismi bo'lib, kurs maqsadlariga erishishga, shuningdek natijalarni o'lchashga va uning qanchalik muvaffaqiyatli topshirilganligi haqida ishonchli ma'lumotlarni taqdim etishga yordam beradi.

"Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar" ochiq onlayn kursining mazmunini baholash maqsadida 2023-yilning mart-may oylarida tashkil etilgan 173 nafar tinglovchilar ishtirok etishdi (2-jadval).

2-jadval

"Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar" masofaviy malaka oshirish kursi bo'yicha tajriba-sinovda ishtirok etgan tinglovchilar

№	Bilim sohalari	Tinglovchilar soni	O'rtacha yoshi
1	Gumanitar soha	25	41
2	Ishlab chiqarish-texnik soha	46	39
3	Ijtimoiy, iqtisod va huquq, xizmat ko'rsatish sohalari	29	40
4	Qishloq va suv xo'jaligi sohasi	34	42
5	Sog'liqni saqlash va ijtimoiy ta'minot sohasi	39	43
	JAMI	173 nafar	41

"Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar" ochiq onlayn kursi ehtiyojlarga yo'naltirilgan masofaviy malaka oshirish platformasi negizida tashkil etildi.

Ehtiyojlarga yo‘naltirilgan ochiq onlayn kurslarida tinglovchilarning raqamli kompetentligining rivojlanganligini aniqlash bo‘yicha diagnostik test natijalari asosida individual o‘quv reja va o‘quv dasturi shakllantiriladi va guruhning xususiyatlarini inobatga olgan holda masofaviy malaka oshirish metodikasi tanlanadi. Masofaviy malaka oshirish samaradorligi tinglovchi va ta‘lim beruvchining unumli muloqotiga, qo‘llanilayotgan pedagogik texnologiyalarga, yaratilgan o‘quv-metodik materiallarning sifati va ularni tinglovchiga yetkazishga va teskari aloqaning mavjudligiga bog‘liq bo‘ladi. Masofaviy malaka oshirish jarayonining markazida tinglovchining mustaqil bilim olish faoliyati (o‘qish, o‘qitish emas), tinglovchi bilimlarni mustaqil egallashi, turli axborot manbalari bilan ishlashi, ulardan foydalanish malakasiga ega bo‘lishi, tinglovchining ta‘lim beruvchi bilan faol muloqoti, boshqa tinglovchilar bilan ham muloqotni o‘rnatish samaradorligiga bog‘liq bo‘ladi.

Natijalar: Kurslar yakunida tinglovchilar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnoma tahlili shuni ko‘rsatdiki, tinglovchilarning:

- uzluksiz ta‘lim dasturlarini amalga oshirish uchun tegishli malaka darajasiga yo‘naltirilgan raqamli tashkiliy-metodik ta‘minotni amalga oshirish;

- raqamli muhitda uzluksiz ta‘lim dasturlari asosida o‘quv fanlari, kurslari, modullarini ishlab chiqish va o‘quv faoliyatini tashkil etish;

- uzluksiz ta‘lim dasturlarini amalga oshirishni ta‘minlaydigan raqamli ilmiy va o‘quv-metodik materiallarini ishlab chiqish kabi raqamli kompetensiyalari rivojlantirildi.

Xulosa. Maqolada zamonaviy zamonaviy raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish uchun zarur bo‘lgan ehtiyojlar, bilim va malakalarni tahlil qilishni hisobga olgan holda “Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” ochiq onlayn kursi mazmunini ishlab chiqish bosqichlari va mazmuni ochib berilgan.

Tinglovchilar tomonidan oliy ta‘lim muassasalari pedagog kadrlarining raqamli kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan modul mazmunini takomillashtirishga ijobiy munosabat aniqlandi va samarali natijalarga erishildi. Shunday qilib, pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini rivojlantirish ta‘lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalari bilan bog‘liq bo‘lib, ularga raqamli texnologiyalardan samarali va etika qoidalariga amal qilgan holda foydalanish hamda ijobiy raqamli iz qoldirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta‘lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida» 2019 yil 27 avgustdagi PF-5789-son Farmoni.

2. Адашбоев Ш., Чориев И. Формирование информационной компетентности педагогов в условиях личностно ориентированного обучения — как важный фактор успешной профессиональной деятельности // International Scientific Conference “Society, integration, education”. – Latvia: 2015. – Volume IV. – P. 311-321. ISSN 1691-5887 Society.
3. Iordache, C. & Mariën, I. & Baelden, D. (2017). Developing Digital Skills and Competences: A Quick-Scan Analysis of 13 Digital Literacy Models. Italian Journal of Sociology of Education. 9. 6-30. 10.14658/pupj-ijse-2017-1-2.
4. Возгова З. Андрагогический подход и система непрерывного профессионального развития научно-педагогических работников // Европейское обозрение общественных наук. – 2016. – Т. 3, № 1. – С. 48-59. – EDN VKIPJV.
5. Колыхматов В. И. Образование будущего: технологии цифровизации // Современное образование: содержание, технологии, качество: сборник статей – СПб.: Изд-во СПбГЭТУ «ЛЭТИ». – 2019. – С. 12-15.
6. Mirsolieva, M., Giyasova, U., & Sultanov, A. (2015). Modern Tendencies Indevlopment of Pedagogical Staff’s Professional Development System. (<http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/323>)
7. Герасимова О.И. Цифровой этикет в профессиональной деятельности педагога // Гуманитарные исследования. Педагогика и психология. 2022. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-etiket-v-professionalnoy-deyatelnosti-pedagoga>.
8. Дьяченко М. С., Леонов А. Г. Цифровой след в образовании как драйвер профессионального роста в цифровую эпоху // E-Management. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-sled-v-obrazovanii-kak-drayver-professionalnogo-rosta-v-tsifrovuyu-epohu>
9. Ничкало Н. Г., Филонова Г.Н., Суходольской-Кулешовой О.В. Современное образование как открытая система // – М.: Юркомпани, 2012. – 576 с. URL: <http://ivo.garant.ru/#/document/58084938>

РЕЗЮМЕ

Ta’limni raqamlashtirish ta’lim beruvchilarning raqamli texnologiyalarga asoslangan axborotni to’plash, saqlash, qayta ishlash va uzatish usullarini pedagogik jarayonga keng joriy etish kabi intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni rag’batlantiradigan shart-sharoitlarni yaratish lozim. Maqolada ta’lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida tashki etish va zamonaviy raqamli ta’lim texnologiyalarini amaliyotga keng joriy, shuningdek pedagog kadrlarning raqamli kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan onlayn kursni mazmuni yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

Цифровизация образования должна развивать интеллектуальные способности педагогов и создавать условия, которые их поощряют, такие как широкое внедрение в педагогический процесс методов сбора, хранения, обработки и передачи информации на основе цифровых технологий. В статье описано содержание онлайн-курса, направленного на организацию образовательных процессов на основе цифровых технологий и широкое внедрение в практику современных цифровых образовательных технологий, а также развитие цифровой компетентности педагогических кадров.

SUMMARY

Digitalization of education should develop the intellectual abilities of teachers and create conditions that encourage them, such as the widespread introduction into the pedagogical process of methods of collecting, storing, processing and transmitting information based on digital technologies. The article describes the content of an online course aimed at organizing educational processes based on digital technologies and the widespread introduction of modern digital educational technologies into practice, as well as the development of digital competence of teaching staff.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТАЁТГАН РАҲБАР КАДРЛАРДА СТРАТЕГИК ФИКРЛАШ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЎЎНАЛИШЛАРИ.

Тилаев Э. Р.

*Шахрисабз давлат педагогика институти
Ижтимоий фанлар факультети декани, т.ф.н.*

Таянч сўзлар: раҳбар кадрларда стратегик фикрлаш компетенцияларини шакллантириш, олий таълим тизими, раҳбар кадрлар таркибини шакллантириш жараёни, таълим муассасаси бошқарув раҳбари, педагог кадрларнинг универсал компетенцияларини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш.

Ключевые слова: формирование компетенций стратегического мышления у управленческих кадров, система высшего образования, процесс формирования управленческих кадров, совершенствование механизмов развития универсальных компетенций руководителей образовательных учреждений, педагогов.

Key words: formation of strategic thinking competencies among management personnel, higher education system, process of formation of management personnel, improvement of mechanisms for the development of universal competencies of heads of educational institutions and teachers.

Олий таълим муассасаларида раҳбар кадрлар заҳираси давлат органларининг юқори малакали, маҳоратли раҳбар кадрлар таркибини шакллантириш жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Кадрлар бошқарув тизимида фуқаролик хизматчиларининг ўз касбий ва шахсий сифатлари кадрлар заҳирасини шакллантириш жараёнида юқори баҳо олиши туфайли нафақат лавозимда ўсишига, балки энг маҳоратли фуқароларнинг излаб топилишига олиб келади. Бундай ходимлар бўш лавозимларга тайинлаганда, улар эга бўлган билим, тажриба, қўникма ва малакалар орқали давлат органи фаолияти энг самарали ва сифатли амалга оширилиши имкони яратилган бўлади. Муваффақиятли шакллантирилган бошқарув кадрлар заҳираси бўш ўринлар юзага келганда давлат фуқаро-

лик хизмати лавозимларини ўз вақтида тўлдириш имкониятини берадики, ташкилот ишининг самарали бўлишида бунинг аҳамияти жуда катта.

Рахбарлик лавозимларига захирани энг истиқболли ходимлар орасидан шакллантириш марказий ўринни эгаллайди. Ушбу вазифаларни ечимини топишда бошқарув органларига номзодларни танлаб олишда ва уларни лавозимларга кўтаришда илмий асосланган психологик баҳолаш тизими сезиларли ёрдам кўрсатиши мумкин. Бугунги кунда давлат бошқарувини модернизациялашда профессионал йўналтирилган кадрларни тайёрлаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Давлат бошқарувининг самарадорлиги кўп жиҳатдан давлат органлари фаолияти сифатига, шунингдек, давлат хизматчиларининг профессионал маҳоратига боғлиқ. Давлат органларининг вазифаларини амалга ошириш, кун тартибига қўйиладиган янги вазифаларни ҳал этишнинг самарали усуллари излаш давлат хизматчиларининг профессионал жиҳатдан юқори маҳоратга эга бўлишини, касбий ривожланишини талаб қилади.

Шиддатли равишда ўзгариб бораётган ижтимоий муҳитда бошқарув эгилувчан бўлиши керак. Шу билан бирга, бошқарув қарорларини тезкорлик билан қабул қилиш ва уларни амалга оширишни таъминлаш ҳамма бошқарувчиларнинг қўлидан келмаслиги ҳам мумкин. Олий таълим муассаларида рахбар кадрлар– вазифа ва функцияларни амалга оширишда доимо ижодий ёндашувни талаб қиладиган касб. Шунинг учун, олий таълим тизимидаги мутахассислардан ўз профессионал фаолиятида илмий даражаларини мунтазам ошириб бориш талаб қилинади. Мамалакатимиздаги давлат бошқарувининг тарихий шаклланиши ва ривожланиши тенденцияларининг мавжудлиги бошқарув кадрларини компетенцияларни оширилишида муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, бугунги кунда рахбар кадрларнинг стратегик режалаштириш компетенцияларини оширишда жаҳон тажрибасида тан олинган илмий назарияларнинг ҳамоҳанглигини таъминлаш тараққиётимизнинг асосий устувор вазифаларидан ҳисобланади. Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида “Компетенция” (лот. сомпето – эришяпман, муносибман, лойиқман) – 1) муайян давлат органи (маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органи) ёки мансабдор шахснинг қонун, устав ёки бошқа ҳужжат билан белгиланган ваколатлари, ҳуқуқ ва бурчлари доираси; 2) у ёки бу соҳадаги билимлар, тажриба” -дея қайд этилган. Компетентлик - шахснинг муайян таълим йўналиши ёки мутахассислиги бўйича олган билим, малака ва кўникмалари ҳамда шаклланган шахсий хислатларини меҳнат фаолиятида муваффақиятли қўллай олиш қobiliятидир. Шунингдек, бошқарув тизимида компетентлик масаласи ҳақида

тўхталганимизда, давлат хизматчиларининг ўз соҳасидаги билими, малакаси, кўникмаси ва унинг амалиётга татбиқ этилиши билан биргаликда муҳтарам юртбошимизнинг таъбири билан айтганда уларнинг “Ҳалоллик вакцинаси” билан эмланганлиги билан чамбарчас боғланиб кетади.

Мамлакатимизда бу борада амалга оширилаётган ислохотлар натижасида Раҳбар кадрлар бошқарув тизимини замонавий стандартлар асосида ташкил этиш мақсади кун тартибига қўйилмоқда.

Таълим муассасаси бошқарув раҳбари касбий компетенциясини узлуксиз равишда оширишдан мақсад унинг самарали фаолият юритиши учун зарур бўлган билимлар, кўникмалар ва малакаларни эгаллаши учун шарт-шароитлар яратишдан иборатлиги; Давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенцияси даражаси унинг билимлари, кўникмалари ва малакалари даражасини аниқлаш имконини берувчи ахборот тизимлари орқали давлат органи томонидан мунтазам равишда баҳолаб борилиши. Қайта тайёрлаш, малака ошириш ва мустақил таълим олиш давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенциясини узлуксиз равишда оширишнинг асосий шакллари эканлиги;

Қайта тайёрлаш таълим муассасаси бошқарув раҳбарининг самарали фаолияти учун зарур бўлган қўшимча касбий билимлар, кўникмалар ва малакаларни эгаллаши мақсадида ташкил этилган таълим жараёни эканлиги. Малака ошириш давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенциясини оширишга ва мунтазам равишда янгилаб боришга қаратилган таълим жараёни эканлиги. Мустақил таълим давлат фуқаролик хизматчисининг янги билимлар ва тажрибага эга бўлиш бўйича ишдан бўш вақтида касбий компетенциясини ошириш жараёни эканлиги; Давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенциясини узлуксиз равишда ошириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан белгиланиши. Соҳибкирон Амир Темур курган буюк давлатчилик жаҳон тарихида улкан из қолдиргани билан муҳим аҳамият касб этади. Амир Темурнинг давлатни бошқариш услуги ўзига хос хусусияга эга бўлиб, давлат бошқарувида стратегик жиҳатлари бутун дунёда ўрганилиб келинмоқда.

Юртимизда барқарорлик, ижтимоий-иқтисодий фаровонлик, аҳолининг муносиб ҳаёткечириши давлат фуқаролик хизматида давлат хизматчиларининг авваламбор маънавий етуклиги ҳамда уларнинг касбий компетентлигининг ошириб борилиши давр талабидир. Давлат фуқаролиги хизматчисининг касбий компетентлиги қуйидаги ҳолатларда яққол

намоён бўлади

Мазкур вазифалар ижроси раҳбар ва педагог кадрлар касбий компетентлигини ривожлантиришнинг ташкилий бошқарув, педагогик механизмларини касбий таълим сифатини ошириш борасидаги инновацион ёндашувлар асосида такомиллаштиришни тақозо этади.

Бу борада республикамізда олий таълим сифатини ошириш, кадрлар тайёрлаш тизимини фан ва технологиялар тараққиётининг устувор йўналишлари билан интеграциялашувини таъминлаш жараёнларида раҳбар ва педагог кадрлар касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Хулоса қилиб шуни айтмоқчиманки, Шахрисабз давлат педагогика институтида ҳам педагогик кадрларни тайёрлашда талабаларда муомила маданиятига, кийиниш маданиятига, узининг устида мустақил ишлашига, укувчиларга меҳр қурсатишга алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Ёш педагоглар мактабга амалиётга борганда, ишга борганда яхши фазилатларинг бошқаларга қурсатиши керак бўлади.

Дунё таълим тизимида раҳбар ва педагог кадрларнинг универсал компетенцияларини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш, замонавий сифат менежменти тамойиллари асосида корпоратив таълим ва коучинг хизматларини кенгайтириш, кадрлар инновацион фаоллигини оширишнинг интеллектуал ахборот тизимларини яратиш, форсайт методологияси асосида замонавий касбий компетенциялар тизимини прогнозлаштиришга қаратилган.

Адабиётлар:

1. Ш.Мирзиёев Танқидий таҳлил, қатъий тартиб – интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. -Т.: Ўзбекистон, 2017. -104 б.
2. Ш.Мирзиёев Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси -Т.: Ўзбекистон, 2022. -440 б.
3. М.Мирсолиева Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагогик кадрларнинг компетентлигини ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш. Педагогика фанлари доктори (DSc)
4. О.Хайитов Олий таълим муассасаси ўрта бўғин раҳбари психологик компетентлигини оптимallasштиришнинг комплекс модели.
 2. Норматив -ҳуқуқий ҳужжатлар.
 1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 07.02.2017 й., ПФ-4947.
 2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори 27.08.2019 йилдаги ПФ-5789-сон “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида”.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар тўплами.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 29.10.2020 йилдаги ПФ-6079-сон Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида Фармонига илова

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги 5847 сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони // 06.11.2020 йилдаги ПҚ-4884-сон “Олий таълим муассасалари раҳбар

ва педагог кадрларнинг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги қарори <https://Lex.uz/docs/-4545884>

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 06.11.2020 йилдаги ПҚ-4884-сон “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларнинг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги қарори <https://Lex.uz/docs/-4490760>

РЕЗЮМЕ

Oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan o'zgarishlarning ijtimoiy iqtisodiy-xuquqiy asoslari tahlili berilgan. Unda OTMda ta'lim sifatini oshirish maqsadida xodimlarni boshqarish tizimini yaratish, rahbar kadrlarda ta'lim jarayonida strategik fikrlash kompetensiyalarini takomillashtirish omillari tajribalarni samarali qo'llash sohasida Shaxrisabz davlat pedagogika institutida olib borilayotgan ishlar keng yoritilib, tegishli taklif va tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ

Дан анализ социально-экономической и правовой основы изменений, проводимых в высших учебных заведениях. В целях повышения качества образования в высших учебных заведениях в Шахрисабзском государственном педагогическом институте проводится работа в области создания системы управления персоналом, совершенствования компетенций стратегического мышления в образовательном процессе, а также факторы Широко освещены вопросы эффективного применения факторов, даны соответствующие предложения и рекомендации.

SUMMARY

The analysis of the socio-economic and legal basis of the changes carried out in higher educational institutions is given. In order to improve the quality of education in higher educational institutions, work is being carried out at the Shakhrisabz State Pedagogical Institute in the field of creating a personnel management system, improving the competencies of strategic thinking in the educational process, as well as factors The issues of effective application of factors are widely covered, relevant proposals and recommendations are given.

KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA OILADA MA'NAVIY MUHITNI BARQARORLASHTIRISH OMILLARI

Davronova D.S.

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti "Pedagogika va
psixologiya" kafedrası dotsenti
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy)*

Tayanch so'zlar: oila, farzand tarbiyasi, ma'naviyat, xalq an'analari, milliy tarbiya, jahon tajribasi, oila pedagogikasi, ijtimoiy muhit, tarbiya sub'ektlari, ma'naviy kamolot, kompetentsiyaviy yondashuv, kreativlik, evristik ta'lim.

Ключевые слова: семья, воспитание ребенка, духовность, народные традиции, национальное воспитание, мировой опыт, семейная педагогика, социальная среда, субъекты воспитания, духовная зрелость, компетентностный подход, творчество, эвристическое воспитание.

Key words: family, child upbringing, spirituality, folk traditions, national education, world experience, family pedagogy, social environment, subjects of education, spiritual maturity, competence approach, creativity, heuristic education.

Mamlakatimizda aholining farzand tarbiyasi bo'yicha bilimlarini, pedagogik madaniyatini oshirish, fuqarolarni uzluksiz ma'naviy tarbiyaning jahon tajribasida sinovdan o'tgan samarali pedagogik texnologiyalari, usullari va amalga oshirish shakllari bilan muntazam tanishtirib borish masalalariga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Shuningdek, respublikamizda oila huquqiy sub'ekt maqomiga ega bo'lib, "Oila Kodeksi" orqali tartibga solinadi. [1]

Shu nuqtai nazardan yondashganda oila – ma'naviyatimiz tayanchi, farzand tarbiyasidagi ilk kamolot va ma'naviy tarbiya maskani.

Milliy tarbiya rivojida oilada ma'naviy muhitni barqarorlashtirish, oilada farzandlarning ma'naviy kamolotiga erishuvi uchun ijtimoiy pedagogik, psixologik jihatlarini o'rganish oila pedagogikasi sohasidagi dolzarb muammolardan biri bo'lib, tadqiqotlarda milliy qadriyatlar, xalq og'zaki ijodi, yoshlarda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ma'naviy tarbiya sub'ektlari tizimiga oila, ta'lim muassasalari (maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus-xunar va oliy ta'lim), mahalla va korxonalar kiradi. Shubxasiz, bu tizimda oila instituti alohida mavqe va o'ringa ega. Oilada ma'naviy muhitni barqarorlashtirish ahamiyatini tahlil qilishda qo'yidagi asosiy ikki jihatga e'tibor qilish kerak.

Birinchidan, ijtimoiy muhit va shart-sharoitlar ob'ektiv tarzda inson shaxsi shakllanishida etakchi omillardan biri sifatida maydonga chiqadi. Oila ma'naviyati tarbiya jarayonida ob'ektiv xususiyatga egadir.

Ikkinchidan, oila ma'naviy tarbiya sub'ektidir. Tarbiya tizimida oila ob'ekt va sub'ekt mavqelarida namoyon bo'lishi nisbiy bo'lib, ularning munosabati dialektik xarakterga ega. [11]

Alohida e'tirof etish joizki, obod turmush, farovon hayot, el va millat tinchligini kafolatlovchi omil va shart-sharoitlardan biri jamiyat bo'lagi bo'lmish oiladagi farovonlik, tinchlik-xotirjamlik va turmushning kam-ko'stsizligidir, bu oilaviy qadriyatlarning ko'lam va qamrovi, so'zsiz oila ma'naviyatiga bevosita bog'liqdir. Oilaviy munosabatlar chin insoniyligining, yuksak ahloqiy talablar darajasida bo'lishining, ijtimoiy vazifalarini (funktsiyalarini) to'lato'kis bajarilishining asosiy shart-sharoiti va omili oilaviy ma'naviyatdir.

Biroq kompetentsiyaviy yondashuv asosida oilada ma'naviy muhitni barqarorlashtirish omillari, oilada farzand tarbiyasiga global internet tarmog'ining "TIK TOK", telegramm, instagramm va boshqa ijtimoiy tarmoqlarning "o'zgacha" ta'siri masalalari etarli darajada o'rganilmagan.

Ilmiy izlanishlarimizga tayanib aytishimiz mumkinki, oila ma'naviyati oila a'zolarining shaxsiy ma'naviyatlariga asoslanib, millat ma'naviy qadriyatlari ta'sirida yuksalib boradi. Oilada ma'naviy barqaror muhitni takomillashtirishda ota-ona va oilaning keksa avlod vakillari muhim rol o'ynaydi. Sababi oila a'zolarining har biri shaxs sifatida muayyan ma'naviy dunyoga ega bo'lib, ular o'rtasidagi yaqin munosabatlar, muloqotlar natijasida oilada o'ziga xos oilaviy ma'naviyat yozaga keladi.

Amerikalik psixolog va psixoterapevt Virdjiniya Satir «Вы и ваша семья» kitobida "Oilal - butun olam mikrokoinoti. [13] Uni tushunish uchun oilani o'rganish etarli. Oilada mavjud bo'lgan hokimiyat, sirdoshlik, mustaqillik, ishonch, muloqot ko'nikmalari - hayotdagi ko'pgina xodisalar kaliti. Agar biz dunyoni o'zgartirmoqchi bo'lsak, oilani o'zgartirishimiz zarur", degan fikrlarni bildiradi. Virdjiniya Satir oilaviy an'analarni davom ettirishda, oiladagi muhim voqealarni belgilab beruvchi bir necha avlod vakillari tomonidan "oilal xaritasi"ni tuzish muhim ahamiyat kasb etishini alohida e'tirof etib o'tadi.

Fikrimizcha, oilada ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda oiladagi munosabatlar va rollar taqsimotiga, milliy madaniy muhitga, hamda undagi an'analarga, milliy psixologiyaga, [10] asrlar davomida xalq ongiga saqlanib kelinayotgan tarbiya uslublariga alohida ahamiyat qaratish lozim. Shu nuqtai nazardan qaraganda oila ma'naviy ko'rg'on bo'libgina kolmay yosh avlod ta'lim tarbiyasining ilk maskanidir. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: «Insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyokarashini belgilaydigan mezon va qarashlari yaxshilik va ezgulik, oliyanoblik va mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir»

Darhaqiqat oila ma'naviyatida ota va onaning ma'naviy fazilatlari er-xotinlik munosabatlarining sharqona yuqori insoniylik va axloqiylik darajasi, ularning ijtimoiy hayotdagi roli va vazifalari farzand tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Oila ma'naviyat olamining debochasi sifatida o'zaro hurmat, qadrlash, hamkorlik, murosasozlik, mehribonlik, rahmdillik, mehr-oqibat, sabr-bardoshlilik, insonsevarlik, oliyanoblik, kattalarga xurmat, kichiklarga izzat kabi ma'naviy kadriyatlarni o'zida mujassamlashtirishi bilan belgilanadi.

Bunday kadriyatlarining oilada e'zozlanishi, bunga amal qilinishi oilada shunday ma'naviy muxit va iqlimni yaratadiki, o'sib kelayotgan avlod sof qalbi va ongi shakllanishida o'ta ahamiyatlidir.

Xo'sh kompetentsiyaviy yondashuv asosida oilada ma'naviy muhitni barqarorlashtirish omillari nimalardan iborat? -degan savol tug'ilishi tabiiy. Ilmiy adabiyotlarda «kompetentsiya» hamda «kompetentlik» tushunchalari qo'llaniladi. Pedagog olimlar I.V.Lyoxina hamda F.N.Petrovalar «Kompetentsiya» tushunchasi lotin tilidan olingan bo'lib, kompetensia – «tegishli», «bilgili bir sohani biluvchi», «to'liq huquqqa ega», «muayyan bir shaxs yoki korxonaning to'liq huquqqa egaligi», «shaxsning bilimlari va tajribalari atrofidagi masalalar» - degan ma'nolarni bildirsa, kompetentlik tushunchasi o'z bilimlari va huquqlariga suyangan holda muayyan bir masalalarni hal etish va echa olishga loyiqligi, fikr iorita olish malakasiga ega ekanligini bildiradi.[5;6]

Biz oila pedagogikasi, oilada ma'naviy tarbiyani takomillashtirish masalalari to'g'risida fikr ioritganda kompetentli ota - ona farzand tarbiyasidagi ma'suliyatidan kelib chiqib, «muayyan bir shaxs tarbiyasida to'liq huquqqa egaligi», farzandlari bilimli va zakovatli bo'lishi uchun o'z bilimlari va tajribalariga tayanishi muhimligi nuqtai nazaridan yondashib, bugungi zamon talablariga javoban ota-onalarning salohiyati va ma'naviy etukligi, oilada ijobiy

psixologik muhitni shakllantirib, milliy, ma'naviy tarbiya samaradorligini va intensivligini ta'minlashga, ikkinchidan, farzandlarini etuk va barkamol inson bo'lib ulg'ayishida, shuningdek iort ravnaqi va kelajak rivojlanishida ahamiyatli o'rin egallaydi.

Pedagogik jihatdan olib qaraganda kompetentli yondashuv asosida oilada ma'naviy muhitini barqarorlashtirish quyidagi komponentlardan iborat:

- yosh avlodni milliy va umuminsoniy yuksak madaniy va ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalash;
- ota-onalarni ta'lim-tarbiya ishlarini gumanistik pozitsiyadan boshqarishi; (tarbiya jarayonida bu asosiy fenomen bo'lib, tajribalarimizda ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyati susayib borayotganligi, boshlang'ich sinfdagi o'quvchilarga jiddiy e'tibor qaratib, yuqori sinflarga kelganda bolaga e'tibor("nazorati") yo'qligini nazarda tutdik).
- oilada farzand tarbiyasida erkinligini ta'minlash, rag'batlantirish, jazolash jarayonini me'yor darajasida tashkil etish, bunda ota-onalarning muloqot madaniyati, o'z ustida ishlashi, yangi axborotlar bilan tanishish masalasi va ularni bolalarning yosh individual xususiyatlardan kelib chiqib bilimlarini oshirib borishi;
- oilada ta'lim-tarbiya ishlarini muayyan tizim va evristik nuqtai nazardan kreativlik asosida olib borish alohida ahamiyatga ega.

Evrastika – grek tilidan olingan bo'lib, izlayman, topaman ma'nolarini ifodalaydi. [12] Mazkur metod doirasida ijodiy faoliyat usullari o'rganilib ushbu usullardan yangiliklarni kashf etish va ta'lim tarbiya jarayonini loyihalashda keng foydalaniladi. Oiladagi ta'lim tarbiya jarayonida pedagogik evristikaning asosiy mohiyatini ota-onalarning ijodiy mahsuldorligi –g'oyalari, hukmlari, tarbiyaviy faoliyat natijasida vujudga kelgan xulosalar bilan belgilanadi. Ota-onalarning dunyoqarashining chuqurligi evristik faoliyati natijasining mantiqiy asosini tashkil etadi. Ota-onalarning ijodiy tafakkurining kengligi va moslashuvchanligi unga o'z-o'zini hamda ijodiy xarakterdagi yondashuvlarni namoyon qilish imkonini beradi.

Demak oilada ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda, ma'naviy shaxs shakllanishida ta'lim va tarbiya tizimlari asosiy omillar hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya tizimlarning uzviy bog'liqligi, biri ikkinchisini taqozo qilishi ma'lum haqiqatlardir. Birortasidagi kemtik va kamchiliklar mavjudligi shaxs fazilatlaridagi ayrim qusurlarga olib keladi. Ta'lim mukammal bo'lsa-ku, tarbiya etarli bo'lmasa, yoki aksincha xolda ham baribir ko'zlangan maqsadga erishish mushkul bo'lib qolaveradi. [9]

Hozirgi kunda yoshlarimizdagi ma'naviyat, ahloq to'g'risidagi bilimlar doirasi etarli darajada bo'lsa-da, xayotda ularga amal qilmayotganlari, mensimayotganlari va hatto to'g'ridan-to'g'ri inkor qilayotganlari holatlarini uchratishimiz mumkin. Bu fikr kontseptsiyada ham ifodalangan: «Vatanga sadoqat, burch va ma'suliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa xar yili mustaqil xayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning xayotda o'z o'rinlarini topishda bir qator muammolar keltirib chiqarmoqda»(2).

Xulosa qilib aytganda, inson ma'naviy barkamol bo'lishi uchun, eng avvalo, jismonan sog'lom bo'lishi lozim. Bu oddiy hol, ammo u jamiyatimiz rivoji – kelajagini ta'minlovchi omildir. Shaxs ma'naviyati, uning dunyoqarashi, e'tiqodiga ko'nikmalar majmui asosan oilada shakllanadi. Shu ma'noda, oila-haqiqiy ma'naviyat o'chog'i va ko'rg'oni, mafkuraviy tarbiya omili va muhitidir. Binobarin, milliy g'oyamiz, mafkuramizga xos yuksak tuyg'ular ilk bor oila muhitida singadi. Bu jarayon bobolar o'giti, ota ibrati, ona mehri orqali amalga oshiriladi. Oila uning asrlar mobaynida saqlanib kelayotgan muqaddas an'analar orqali yoshlarda vatanga muhabbat, iymon-e'tiqod, mas'uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik, ilmga ishtiyoq, mehnatsevarlik ko'nikmalari shakllanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T: O'zbekiston, 2023. –<https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda 1059-son “Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontseptsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” Qarori. <https://lex.uz/uz/docs>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-sonli “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori. <https://lex.uz/acts/5344692>
4. Narbaeva T.K. Ta'lim tizimida yosh avlodni ijtimoiy himoyalashning pedagogik asoslari. Ped.fan. nomz. ... diss. – T.: 2009. -176 b.
5. Musurmanova O. Oila jamiyat tayanchi: Monografiya /O.Musurmanova. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – B. 252.
6. Mucurmanova O. va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. / o'zbek, rus, ingliz tillarida / T.: “TURON - IQBOL”, 2019. – 844 b
7. Mucurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta'lim camaradorligi omili; monografiya / T.: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020. -184 b
8. Najmiddinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni: Fal. fan. nom. ... dis. avtoref. –T.: 2006. – 23 b.
9. Pardaeva O.M.Xizmat ko'rsatish sohasida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va samaradorligini oshirish yo'llari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand 2020

10. Ochilova G.O Yoshlardagi tadbirkorlik motivatsiyasiga oilaviy biznes ta'sirining gender xususiyatlari. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent 2020

11. National University of Uzbekistan Volume 4 | NUU Conference 2 | 2023 Google Scholar indexed Current Issues of Social Sciences and Humanities DOI: 10.24412/2181-1385-2023-2-310-315 Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb masalalari 311 April, 2023 <https://nuu.uz/> International Scientific and Practical Conference

12. Pedagogik atamalar lug'ati. // tuzuvchilar: jamoa. – T.: Fan, 2008. –B. 144.

13.<https://www.google.com/>

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bugungi zamon talablariga javoban oilada ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda ota-onalarning salohiyati va ma'naviy etukligi, oilada ijobiy psixologik muhitni shakllantirib, milliy, ma'naviy tarbiya samaradorligini va intensivligini ta'minlashdagi roli, asrlar davomida xalq ongiga saqlanib kelinayotgan tarbiya uslublariga alohida ahamiyat qaratish lozimligi ilmiy - nazariy jihatdan yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются потенциал и духовная зрелость родителей в стабилизации духовной среды в семье в ответ на требования сегодняшнего времени, их роль в формировании положительной психологической среды в семье и обеспечении эффективности и интенсивности национального, духовного воспитания. , методы воспитания, сохранившиеся в сознании людей на протяжении веков. Необходимость уделять этому особое внимание объяснена с научно-теоретической точки зрения.

SUMMARY

This article examines the potential and spiritual maturity of parents in stabilizing the spiritual environment in the family in response to the demands of today, their role in creating a positive psychological environment in the family and ensuring the effectiveness and intensity of national, spiritual education. , methods of education that have been preserved in the minds of people for centuries. The need to pay special attention to this is explained from a scientific and theoretical point of view.

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH, MILLATLARARO TOTUVLIKNI TA'MINLASH - SHAXS MA'NAVIY BARKAMOLLIGI MEZONLARI SIFATIDA

Po'latov Dj.A.

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası
dotsenti Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy)*

Tayanch so'zlar: milliy o'zlikni anglash, millatlararo totuvlik, Vatan, xalqaro terrorizm, ekstremizm, radikalizm, ma'naviyat, ma'naviy tarbiya, internet, jahon axborot tarmog'i, madaniyat, g'oyaviy, axborot xurujlari, mafkuraviy immunitet.

Ключевые слова: осознание национальной идентичности, межнациональное согласие, Родина, международный терроризм, экстремизм, радикализм, духовность, духовное образование, Интернет, мировая информационная сеть, культура, идеологические, информационные атаки, идеологический иммунитет.

Key words: awareness of national identity, interethnic harmony, Motherland, international terrorism, extremism, radicalism, spirituality, spiritual education, Internet, global information network, culture, ideological, information attacks, ideological immunity.

Davlat barqarorligiga qarshi qaratilgan tahdidlarning mavjudligini inobatga olsak, talaba yoshlarni hayotning barcha jabhalarida Vatanini, yurtini, moddiy va ma'naviy boyliklarini, xalqini himoya qilishga tayyor turadigan, xalqaro terrorizm, ekstremizm va radikalizm xavfi, ularning salbiy mohiyatini tushunib etadigan, nostandart vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila oladigan, o'z burchi va Vataniga sodiq qoladigan ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Buning uchun:

-talabalarni ta'lim jarayonida milliy o'zlikni anglash, millatlararo totuvlikni ta'minlash, yon-atrofimiz va jahonda ro'y berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish ko'nikmalarini, turli ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish;

- O'zbekiston manfaatlarini nafaqat ta'lim sohasida, balki yurt uchun fidoyi bo'lish bugungi kun talabi ekanini hayotiy misollar va ta'sirchan vositalar

orqali yoshlar ongiga singdirib borish ustuvor vazifa sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda 1059-son "Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontseptsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarorida "ma'naviy tarbiyani baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish" masalalariga alohida urg'u berib o'tilgan. [1] Haqiqatdan ham Yangilanayotgan O'zbekistonda ta'lim sohasida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar va bunyodkorlik ishlari natijasida yoshlarimiz ongu tafakkuri, dunyoqarashi o'zgarmoqda, tajribalarimizga asoslanib aytishimiz mumkinki, hanuzgacha ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalaridagi yangilanishlar jarayonida ma'naviy-ma'rifiy islohotlarning samaradorligiga to'siq bo'layotgan bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-sonli "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida:[3]

- ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan «Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari» g'oyasini keng targ'ib etish orqali jamiyatda sog'lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish;

- oila, ta'lim tashkilotlari va mahallalarda ma'naviy tarbiyaning uzviyligini ta'minlash;

- targ'ibot-tashviqot va tarbiya yo'nalishidagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, soha bo'yicha ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish;

- el-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug'-aymoqchilik, korruptsiya, oilaviy qadriyatlarga bepisandlik va yoshlar tarbiyasiga mas'uliyatsizlik kabi illatlarga barham berishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- aholining Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanish madaniyatini oshirish, g'oyaviy va axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetini kuchaytirish;

- madaniyat, adabiyot, kino, teatr, musiqa va san'atning barcha turlari, noshirlik-matbaa mahsulotlari, ommaviy axborot vositalarida ma'naviy-axloqiy mezonlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligiga erishish;

- geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarni muntazam o'rganish, terrorism, ekstremizm, aqidaparastlik, odam savdosi, narkobiznes va boshqa xatarli tahdidlarga qarshi samarali g'oyaviy kurash olib borish hamda bu borada

xalqaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilab berilgan.

Haqiqat ko'zgusi bilan qaraganda ma'naviyat ijtimoiy munosabatlarning asosini tashkil etuvchi omillardan biridir. Olimlar tomonidan ma'naviyat tushunchasining mazmun mohiyatini talqin etishda turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, "Ma'naviyat" tushunchasining ilmiy, falsafiy, adabiy yoki oddiy tilda ifodalanadigan ko'plab ta'riflarini keltirish mumkin. Fikrimizcha, bu masala bo'yicha ilmiy adabiyotlarda, kundalik matbuotda bir – biridan farq qiladigan fikr–mulohazalarni uchratganda bundan taajjublanmasdan ularning qaysi muallifning o'ziga xos dunyoqarashi, mushohada tarzi ifodasi sifatida qabul qilish o'rinlidir.[4]

O'zbek tilining izohli lug'atida ma'naviyat axloqiy holat, barcha axloqiy narsalar, xususiyatlar sifatida talqin etilib, insoniyatning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy, axloqiy tasavvurlari va tushunchalar majmuidir deyilgan. SHuningdek, mazkur lug'atda ma'naviyat insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch qudratidir, u yo'q joyda hech qachon baxt saodat bo'lmaydi deya izoh berilgan. Shunga ko'ra aytish mumkinki, ma'naviy tarbiyaning tadrijiy rivojlanish va uzluksizlik tamoyillariga asoslanishi yoshlar tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish, mafkuraviy immunitetini boyitish zaruriyatini ko'rsatmoqda. [8]

Shu nuqtai nazardan qaraganda ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish sifatini yaxshilash maqsadida Oliy ta'lim tizimida monitoring o'tkazishning dolzarbligi oshmoqda. Mazkur jarayonda tarbiya qonuniyatlaridan foydalanib ma'naviy-ma'rifiy tadbir dastur va rejalarini alohida baholash mezonlari doirasida talabalarining qiziqishlari va bugungi kun islohotlari talabidan kelib chiqib qayta ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Talaba-yoshlar ongi va qalbiga milliy, umuminsoniy ma'naviy qadriyatlarni singdirish orqali ularda yuksak ma'naviyat va ma'naviy qashshoqlashuvning inson va jamiyat hayotidagi mohiyatni tushunib etish hamda yuksak ma'naviyatga ega bo'lish malakalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun esa:

– talaba ma'naviyat nima ekanligini teran anglab etishi, ma'naviyatni shakllantiradigan asosiy mezonlarni bilishi, ma'naviy va moddiy hayotning uyg'unligini, ma'naviy yuksalishda milliy g'oyaning rolini, ma'naviyatning jamiyat yangilanishida rolini, islohotlar hamda ularning mezonlarini tushunishlari va ularni turmushda qo'llay bilishi;

– talaba shaxs va jamiyatning ma'naviy yuksalishi, uning kamoloti darajasi pirovard natijada millatning ma'naviy salohiyatini belgilashini nazarda tutib, ajdodlarimiz yaratgan benazir ma'naviy merosimizni har taraflama

va chuqur o'zlashtirishi, uning mazmun mohiyatini va g'oyaviy-falsafiy asoslarini bilishni uslub va uslubiyatlari haqida ko'nikmalarga ega bo'lishi ;

- talaba hozirgi globallashuv jarayonlari va ma'naviy tahdidlarni bilishi, fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya bilan kurash olib borish lozimligini;

- inson qalbiga yo'l topish, ma'naviy kamolot ekanligini va mamlakat ravnaqi yo'lida fidoiylilik jasorat ekanligini anglab etishi hamda g'oyaviy kurashish usullarini hayotda qo'llay olishi muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat jarayonini tashkil etish qoidalari, globallashuv va texnogen tsivilizatsiya talablaridan kelib chiqib, xududiy imkoniyatlarni inobatga olgan holda davriy kuzatishlarda ta'lim monitoringi vazifalari qatorida quyidagilarni kiritish zarur:

- ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni o'tkazish uchun mavjud bo'lgan shart-sharoitlardan kelib chiqib, tadbirlarni tashkil etish vaqti, mavzulari, manzilini (talabalar turar joyi, ma'naviyat xonasida, universitet faollar zalida, universitet hovlisida shuningdek mahallalarda, tashkilotlarda) monitoringi;

- ta'lim sohasida kechayotgan islohotlarni ma'naviy-tarbiyaviy faoliyat jarayoniga tatbiq etish infratuzilmasini ("Besh muhim tashabbus doirasi"da talabalar iqtidor va qiziqishlariga qarab, festivallarga va ko'rik tanlovlarga) monitoring qilish va xaritalash;

- tarbiyaviy faoliyat jarayonida uchraydigan salbiy jarayonlar dinamikasini o'rganish (talabalar orasi bilib bilmay diniy aqidaparastlik oqimiga tushib qolgan, devinat xulq-atvorga moyil);

- universitetda "nosog'lom muhit oqimiga tushib qolgan" talabalarni aniqlash;

- tarbiyaviy, ma'naviy ishlarni loyihalashtirishni axborotlashtirish;

Yuqorida belgilangan vazifalardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, fikrimizcha, milliy o'zlikni anglash, millatlararo totuvlikni ta'minlash - shaxs ma'naviy barkamolligi mezonlari va ustuvor yo'nalishlari sifatida, O'zbekiston Respublikasida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini yanada oshirish, talaba yoshlarning intellektual salohiyati va dunyoqarashini yuksaltirishga, mafkuraviy immunitetini mustahkamlashga qaratilgan quyidagi tadbirlarni tashkil etish ijobiy samara beradi. Bular:

- mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining mazmun va mohiyatini aholining keng qatlamlariga etkazishga qaratilgan targ'ibot tadbirlarini tashkil etish;

- dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlarning mazmun-mohiyatini har tomonlama chuqur yoritish, terrorizm,

diniy ekstremizm, aqidaparastlik, separatizm, odam savdosi, “ommaviy madaniyat” va boshqa tahdidlarga qarshi samarali g’oyaviy kurash olib borishga oid tadbirlar uyushtirish;

- jamiyatimizning barqaror rivojlanishiga to’sqinlik qilayotgan ichki tahdidlar — korruptsiya, mahalliychilik, loqaydlik va ota-onalarning yoshlar tarbiyasiga e’tiborsizligi kabi holatlarga barham berishga qaratilgan tadbirlar tashkil etish;

- ma’naviy-ma’rifiy targ’ibot ishlari samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot tadbirlar;

- yoshlarda sog’lom dunyoqarash, jumladan kitobxonlik ko’nikmasini shakllantirish, internet, axborot - kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish madaniyatini oshirish va ularda axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetni mustahkamlashga qaratilgan tadbirlar;

- xalqimizning tarixiy merosi, urf-odatlar va milliy tarbiya an’alarini asrab-avaylash, keng aholi qatlamlari, ayniqsa yoshlar o’rtasida dinlararo bag’rikenglik, millatlararo totuvlik va o’zaro mehr-oqibat muhitini mustahkamlashga doir tadbirlar;

- mahallalarda uyushmagan yoshlar bilan ishlash, ushbu yoshlarni ijtimoiy-iqtisodiy faollashtirishda jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikni yo’lga qo’yishga qaratilgan tadbirlar;

- mamlakatimizda keng nishonlanadigan bayramlar va boshqa sanalarda keng aholi orasida amalga oshiriladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar.[5]

Mazkur tadbirlar tarbiyaviy ahamiyatga molik bo’lib, talabalarda milliy o’zlikni anglashning pedagogik shart - sharoitlarini ishlab chiqish zaruriyatini belgilaydi. Talaba milliy o’z-o’zini anglash tushunchasining mazmun mohiyatini bilish jarayonida:

- ona tiliga, tug’ilib o’sgan zaminiga, o’z milliy ma’naviyati, tarixi, merosi, urf-odatlar, an’analari va qadriyatlariga mansubligini tushunib etishi, ularni o’zlashtirish va rivojlantirish yo’lida g’amxo’rlik ko’rsatishi;

- o’zbek millatining jahon tsivilizatsiyasida tutgan o’rnini, milliy ehtiyojlari mohiyatini tushunish va uning manfaatlarini amalga oshirishda fidoiylilik ko’rsatish har bir millat vaqilining ma’naviy burchi ekanligini;

- milliy manfaatlarni tushunish milliy o’z-o’zini anglash ekanligini qalban his etishi ;

- mamlakatda yashayotgan turli millat va elatlar vaqillariga, ularning qadriyatlariga, urf-odatlariga, an’analariga, meroslariga, tarixlariga hurmat bajo keltirish, ular bilan do’stona hamda insoniy munosabatlarni o’rnatish

millatlararo totuvlikni ta'minlovchi omil va shaxs yuksak ma'naviy fazilati ekanligini bilishi;

- milliy o'z-o'zini anglash millat abadiyligini ta'minlovchi omil ekanligini bilishi muhim ahamiyatga ega.

Siyosatshunos S. Otamurodov fikricha milliy - ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash har bir vatandoshimiz ongida vatanparvarlik, ona Vatanimizning chegara daxlsizligini asrash, xalqparvarlik, o'z xalqi, Vatani manfaatlarini yo'lida fidoyilik, uning barqarorligini, nufuzini asrashda mas'ullik, g'urur, iftixor, yoshlarimizni yovuz g'oyalar tajovuzidan himoya qilish mamlakatimizda ma'naviy - ruhiy yuksaklikni ta'minlash zarurligini anglab etishdek muhim vazifalarni hal qilish imkonini beradi. Ma'naviyati qashshoq inson, millat va xalqda ana shu tuyg'ular mavjud bo'lmaydi, u ruhan tushkunlikka muhtalo bo'lgan, o'zgalarga itoatkor, ularning orqasidan yuradigan bo'lib qoladi. [7]

Yuqoridagi olimlarimizning mushohadalari va pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Oliy ta'lim tizimida ma'naviy–ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish jarayonida talabalar ijodiy tafakkurni rivojlantirish, uyg'unlashtirilgan mashg'ulotlar bilan birgalikda integrallashtirilgan ikki komponentli mashg'ulot loyihalaridan foydalanish talabalarda:

- hayot voqea - hodisalaridagi milliy ma'naviy an'ana va qadriyatlarimizni his qila olishi, tushunishi, ularni idrok eta olishi, undan faxrlanishi va ma'naviy etuk shaxs sifatida jamiyatda tutgan o'rnini anglashi;

- tevarak atrofida bo'layotgan voqea-hodisalarning ma'naviy qimmatini baholay olishi;

- ma'naviy-ma'rifiy qonuniyatlarga rioya qilgan holda yashashga ehtiyojning va talabning mavjudligi;

- ma'naviy-ma'rifiy milliy qadriyatlarni ko'paytirish;

- ma'naviy-ma'rifiy sohaga doir o'z bilimini takomillashtirib borishda muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T: O'zbekiston, 2023. –<https://lex.uz/uz/docs/-6445145>

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda 1059-son "Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontseptsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori. <https://lex.uz/uz/docs>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-sonli "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz/acts/5344692>

4. Kinjaeva G. S Talabalarni kasbiy - pedagogik ta'lim jarayonida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishga tayyorlash texnologiyasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent-2020

5. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta’lim samaradorligi omili; monografiya. - T.: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020. -184 b
6. Musurmanova O. va boshqalar. Pedagogik atamalar lug’ati. / o’zbek, rus, ingliz tillarida - T.: “TURON - IQBOL”, 2019, -844 b
7. Otamurodov S. “Globallashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik”(siyosiy-falsafiy tahlil). T.: “O’zbekiston” 2013 – 3 b
8. O’zbek tilining izohli lug’ati: 80000dan ortiq so’z va so’z birikmasi. J-III-N-Tartibli/ -T.: O’zbekiston milliy entsiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 563 b

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada talabalarni ta’lim jarayonida milliy o’zlikni anglash, millatlararo totuvlikni ta’minlash, yon-atrofimiz va jahonda ro’y berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish ko’nikmalarini, turli ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalalari ilmiy -nazariy jihatdan yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В этом состоянии и в процессе образования учащиеся осваивают навыки понимания национальной идентичности, обеспечения межнационального согласия, подхода к политическим и социальным процессам, создания мира, в котором работают люди, работы со своими национальными интересами, идеологической чувствительности к различным внутренним и внешним угрозам. Поясняется формирование вопросов с научной и теоретической точки зрения.

SUMMARY

In this state and in the process of education, students master the skills of understanding national identity, ensuring interethnic harmony, approaching political and social processes, creating a world in which people work, working with their national interests, and ideological sensitivity to various internal and external threats. The formation of questions is explained from a scientific and theoretical point of view.

O'QUVCHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH ASPEKTLARI

Aslonova O.P.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: dunyoqarash, ilmiylik, tafakkur, tushuncha, sezgi, aspekt, jarayon, integratsiya.

Ключевые слова: мировоззрение, научное, мышление, понимание, интуиция, аспект, процесс, интеграция.

Key words: worldview, scientific, thinking, understanding, intuition, aspect, process, integration.

Mamlakatimizda boshlang'ich ta'limning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, o'quv-metodik adabiyotlar mazmuni va pedagog kadrlar tayyorlash tizimini tubdan yangilash bo'yicha amalga oshirilgan tizimli islohotlar natijasida tizimini o'qitishga qaratilgan ta'lim texnologiyalarini qo'llash, innovatsion yondashuvlar, multimediyali ta'lim resurslarini joriy etish imkoniyatlari kengaydi. Shu bilan birga, ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning metodik ta'minotini takomillashtirish zarurati ham mavjud.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xos jihati talaba shaxsini tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga hizmat qiladi. Buturdagi ta'limni tashkil etishda pedagoglardan har bir talabaga imkon qadar individual yondashish, uning shaxsini hurmat qilish va ishonch bildirishni taqozo etadi. Qolaversa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qitish jarayonining ishtirokchilari pedagog-talaba yoki talaba-talaba, talaba-o'quvchilar jamoasi tarzida o'zaro hamkorlikda bilim olish, shaxs sifatida kamol toptirish uchun qulay pedagogik sharoitni yaratish zaruratini ifodalaydi.

Pedagogika fanidan izohli lug'atda ham dunyoqarash tushunchasiga ko'p ta'rif va izohlar keltirilgan: "dunyoqarash - bu kishilarning olam va uning o'zgarishi,

rivojlanishi haqidagi ilmiy, falsafiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy va hokazo qarashlari va tasavvurlari majmuasidir”. “Dunyoqarash - bu olam haqidagi yaxlit umumlashtirilgan bilimlar to‘plamidir”. Dunyoqarash tushunchasi “dunyoni his qilish”, “dunyoni tushunish” iboralari bilan uzviy bog‘liqdir.

Dunyoqarash faqat insongagina xos xususiyat bo‘lib, hayvonot dunyosi, boshqa narsa, buyumlar va mavjudotlar uchun bu hol yotdir [1].

O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasida dunyoqarash tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan: “Dunyoqarash - dunyoga va insonning undagi o‘rniga, kishilarning o‘z atrofidagi voqealikka va o‘z -o‘ziga munosabatiga bo‘lgan umumiy qarashlar tizimi, shuningdek, bu qarashlarga asoslangan odamlarning e’tiqodlari, ideallari, bilish va faoliyat tamoyillari” [2].

Mashg‘ulotlarni tashkil etishda o‘qituvchilar o‘quv axborotlarining o‘quvchi bilim, ko‘nikma, malaka va tajribalariga tayangan holda ularni qiziqтира oladigan, fikrlashga, ijodiy yondashishga undaydigan imkoniyatga ega bo‘lishini ta’minlashga alohida e’tibor qaratishlari zarur.

N. I. Ataqulovanning “O‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish yo‘llari” nomli metodik qo‘llanmasida umumta’lim maktablari o‘quvchilarining ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning nazariy asoslari, pedagogik-psixologik imkoniyatlari, shakllari, usul va vositalari bayon qilingan bo‘lsa, professor E.O.Turdiqulov tadqiqotlarida uzluksiz ta’lim jarayonida o‘quvchilarda umumbashariy ekologik dunyoqarashni shakllantirish texnologiyasi, umumbashariy ekologik dunyoqarashni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari muammosi o‘z aksini topgan va ekologik dunyoqarashni shakllantirishga yo‘naltirilgan uslubiy qo‘llanma va tavsiyalar ishlab chiqilgan [2].

A.T.Ayupov muharrirligida chop etilgan “Falsafa” o‘quv qo‘llanmasida dunyoqarash tushunchasi “insonning zaruriy ravishda dunyoni anglashi, tushunishi, bilishi natijasida yuzaga keladigan qarashlar sistemasi” tarzida ta’riflanadi. Dunyoqarash dunyoning inson ongidagi o‘ziga hos in’ikosi bo‘lib, insonning dunyoni va o‘z-o‘zini anglashining alohida shaklidir. Dunyoqarash insonning uni qurshab turgan dunyoga bo‘lgan munosabatlarini ifodalaydigan muayyan ko‘nikmalari, bilimlaridir. Dunyoqarash, shu bilan birga, insonning dunyoni ma’lum darajada ushunishi, anglashi, baholashi va shular asosida amaliy o‘zlashtirishi hamdir. U insonning dunyoni bir butun yoki turli-tuman holda ko‘rishi, idrok etishi, tasavvur qilishi, tushunishi, insonning dunyodagi o‘z o‘rni va rolini belgilishi hamdir [2].

O‘quvchilar ilmiy dunyoqarashining shakllanish jarayoni uning tabiiy-ilmiy madaniyatiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Bu quyidagilarni anglatadi:

- o‘quvchi zamonaviy ilmiy metodning imkoniyati va vazifalarini tushunadi;

- zamonaviy sivilizatsiyaning asosi hisoblangan dunyoni anglash ilmiy shakllarining o‘ziga xosligini biladi;
- ilmiy ratsionallikning tarixiy tiplarini aks ettiruvchi tabiiy fanlarning metodologik ko‘rsatmalarini o‘zlashtiradi;
- zamonaviy fanlarning asosini tashkil qiluvchi tabiatning fundamental qonunlarini bilib oladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘qitishda o‘quvchilarning barkamolligini ta’minlash, tabiat va ijtimoiy muhitga nisbatan ongli munosabatni namoyon etish, falsafiy, ilmiy, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, axloqiy, estetik ideallar va e’tiqodlar yig‘indisi, shuningdek, moddiy borliq haqidagi qarashlarga muayyan o‘zgartirishlar kiritish, ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish tabiiy-ilmiy dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirish maqsadida biologik tushuncha, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish imkonini beradigan innovatsion va axborot texnologiyalardan o‘z o‘rnida va samarali foydalanishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Raximov A.K. O‘quvchilarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish jarayoniga innovatsion yondashuvni amalga oshirish metodikasi // O‘zMU xabarleri. - Toshkent, 2017. - №1/5. - B 259-260 .
2. Raximov A.K. O‘quvchilarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti. - T.: “NAVRO”Z”, 2018. - 160 b.
3. Рахимов А.К. Theoretical Basis for Formation Students’ Natural-Science Outlook // Eastern European Scientific Journal. - Dusseldorf-Germany, 2017. - №4. 50-54 p.
4. Saïda Aroua, Maryline Coquide, Salem Abbes. Overcoming the Effect of the Socio-cultural Context: Impact of Teaching Evolution in Tunisia. *Evo Edu Outreach*. 2009. 2. P. 474-478.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada dunyo va uning rivojlanish qonuniyatlarini bilish ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishdan boshlani haqida fikr bildirilgan. Ma’lumki, o‘quvchi o‘z sezgilari orqali faqat narsa va hodisalarning tashqi belgi va xossalari gina bilish bilan cheklanmay, uning ichki mohiyatini ham bilib oladi. Bu esa dunyoqarashni shakllantirish aspektlari hisoblanadi. Mazkur psixo-pedagogik jarayonning mazmuni maqolada o‘z ifodasini topadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье высказывается мнение, что познание мира и законов его развития начинается с развития научного мировоззрения. Известно, что ученик не ограничивается познанием посредством своих органов чувств только внешних признаков и свойств вещей и событий, но познает и их внутреннюю сущность. Это аспекты формирования мировоззрения. Содержание этого психолого-педагогического процесса выражено в статье.

SUMMARY

This article expresses the opinion that knowledge of the world and the laws of its development begins with the development of a scientific worldview. It is known that the student is not limited to knowing through his senses only the external signs and properties of things and events, but also cognizes their inner essence. These are aspects of worldview formation. The content of this psychological and pedagogical process is expressed in the article.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARDA MILLIY BIRLIK TUYG'USINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Mamatqulova O.X.

*T.N.Qori -Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy
tadqiqot instituti tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: ta'lim, raqamli texnologiya, transformatsiya, yoshlar, o'smir yoshdagi o'quvchilar, milliylik, milliy birlik, milliy o'z-o'zini anglash, ma'naviyat, ma'naviy tahdidlar, mafkura, "elektron hukumat", "elektron savdo", "raqamli iqtisodiyot", Internet, kompyuter, kompyuter savodxonligi.

Ключевые слова: образование, цифровые технологии, трансформация, молодежь, студенты-подростки, национальность, национальное единство, национальное самосознание, духовность, духовные угрозы, идеология, "электронное правительство", "электронная коммерция", "цифровая экономика", Интернет, компьютер, компьютерная грамотность.

Key words: education, digital technology, transformation, youth, adolescent students, nationality, national unity, national self-awareness, spirituality, spiritual threats, ideology, "electronic government", "e-commerce", "digital economy", Internet, computer, computer literacy.

Bugun insoniyat XXI asrda yashamoqda. Hozirgi davr dunyoda g'oyaviy-mafkuraviy qarama-qarshiliklar murakkab tus olgan, mafkura poligonlari yadro poligonlaridan ham kuchliroq bo'lib borayotgan davrdir. Insoniyat XX asr oxiriga kelib bir qator chegara bilmaydigan, juda ko'plab falokatlariga sabab bo'lgan muammolarga duch keldi. Urush, ekologik falokatlar, ma'naviy qashshoqlik, narkobiznes, terrorizm kabi muammolar ana shular jumlasidandir. Shu bilan birga dunyoda globallashuv natijasida axborot oqimining tezlashuvi va intensivlashuvi, universal texnologiyalar bilan bog'liq umumbashariy jarayonlar ham bormoqda. Bu shunday jarayonki, undan hech qaysi davlat chetda qolib ketmaydi. Buyuk hind arbobi Mahatma Gandi bu jarayonning mazmun-mohiyati xususida to'xtalib, shunday degan edi: "Men uyimning darvoza va eshiklarini mahkam berkitib o'tira olmayman. Chunki unga toza havo kirib turishi kerak. Va shu barobarida eshik va

derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo‘lib, xonadonimni ag‘dar-to‘ntar qilib, o‘zimni yiqitib tashlashini ham xohlamayman” .

Butun Yer yuzi odamzod uchun yagona makon ekanligi aniq. Bunga shakshubha yo‘q, albatta. Ammo tarixda mavjud chegaralarni o‘zgartirish, muayyan hududlarni bosib olish uchun son-sanoqsiz urushlar bo‘lgani ma‘lum. Bu jarayonda esa urush qurollari muntazam takomillashib borganini bilamiz. Mazkur urushlar to XX asrgacha asosan ko‘proq bir davlat ichida, ikki davlat o‘rtasida yoki nari borganda bir mintaqa doirasida bo‘lishi mumkin edi. To‘g‘ri, aytaylik, Aleksandr Makedonskiy, Chingizxonning ulkan davlat barpo etish uchun yoki o‘rta asrlardan boshlab yevropalik istilochilarning boshqa qit‘alarni zabt etish uchun olib borgan urushlari ko‘lami jihatidan ajralib turadi. Ammo bunday holatlar istisno hodisalar sifatida baholanmog‘i kerakka o‘xshaydi.

XX asrda ro‘y bergan ikkita jahon urushida o‘nlab davlatlar, bir necha qit‘a mamlakatlari ishtirok etganligini eslasak, bunday xulosa muayyan darajada o‘rinli ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin. Urush qurollari takomillashib boraverdi. Bugungi kunda ular boshqa hududni bosib olish u yoqda tursin, balki butun Yer sayyorasidagi hayotni bir necha marta yo‘q qilib tashlashga yetadi. Shu bilan birga, hozirgi vaqtda mafkuraviy vositalar orqali o‘z ta‘sir doirasini kengaytirishga intilayotgan siyosiy kuchlar va harakatlar ham yo‘q emas. Tajovuzkor millatchilik va shovinizm, neofashizm va kommunizm, irqchilik va diniy ekstremizm mafkuralari shular jumlasidandir. Natijada dunyoda inson qalbi va ongini egallash uchun kurash tobora kuchayib bormoqda. Bu hol bugungi kunda dunyoning mafkuraviy manzarasini belgilab bermoqda.

Kishilik jamiyati tarixi insonda olijanob fazilatlarning shakllanishi va rivojlanishiga ham, ayni paytda g‘ayri insoniylikning xilma-xil ko‘rinishlari ildiz otib, o‘zining mudhish qiyofasini namoyon qilishiga ham ko‘p bor guvoh bo‘lgan. Afsuski, insoniyatning butun tarixi davomida bunday illatlar unga hamrohlik qilib keldi, turli davrlarda yangi shakl-shamoyil, xususiyat kasb etdi. Bugungi kunda ularning eng yovuzlari Yer yuzidagi tinchlik va totuvlik, hamkorlik hamda hamjihatlikka va oxir-oqibatda, insoniyatning yagona birlik sifatida erkin taraqqiy qilishiga katta xavf tug‘dirmoqda. Mana shunday vaziyatda yuqorida sanab o‘tilgan tahdidlarga sabot va matonat bilan qarshi tura olish uchun insonlar qalbi va ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu borada, ayniqsa, milliy birlik va hamjihatlikni ta‘minlashning o‘rni beqiyosdir.

Zero, milliy birlikni anglash, nafaqat o‘z zaminlari asosida rivojlanish, o‘z millatining manfaatlarini himoya qilish ruhiyatining mustahkamligi, shuning bilan birga millatning jahonning taraqqiy qilgan mamlakatlari darajasida rivojlanish yo‘lida fidoyilik ko‘rsatishga intilishga harakat qiluvchi vakillarining salmog‘ining oshib borishida ham o‘z ifodasini topadi.

Davlatimiz rahbari “Biz jamiyatda millatlararo totuvlik, diniy bag’rikenglik muhitini mustahkamlash borasidagi ishlarni izchil davom ettiramiz. Mamlakatimizda “jaholatga qarshi – ma’rifat” degan ezgu g’oya asosida islom dinining insonparvarlik mohiyatini, tinchlik va do’sstlik kabi olijanob maqsadlarga xizmat qilishini targ’ib etish kun tartibimizdagi doimiy masalalardan biri bo’lib qoladi”, deb ta’kidlab o’tgandi. Bir so’z bilan aytganda, muayyan mamlakatning yuksalishi, unda tinchlik va osoyishtalikning hukmron bo’lishi, bu yerda yashaydigan insonlarning qanchalik ahil va inoqligiga bog’liqdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni qayd etishim joizki, insonlar va ayniqsa, Vatanimiz kelajagi bo’lmish yoshlarning qalbi va ongida milliy birlik tuyg’usini shakllantirish muhim ahamiyatga ega va bunda ta’limning o’rni beqiyos sanaladi. Zotan, aynan ta’lim ularda milliy birlik haqidagi muhim tushunchalarning shakllanishiga xizmat qiluvchi omillardan sanaladi va bunda ayniqsa, ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish ko’zlangan maqsadga yetishimizda samarali ahamiyat kasb etadi.

Chunki, biz xohlaymizmi yoki yo’qmi, bugungi kundagi taraqqiyot ko’p jihatdan raqamli texnologiyalarining rivojlanish ko’rsatkichlariga bog’liq bo’lib qoldi. Shuning uchun ham yoshlarning raqamli texnologiyalar bo’yicha zarur bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishi bugungi zamon talabi sanaladi. Xususan, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan yoshlarning ma’naviyatini yuksaltirish, ularning bo’sh vaqtini mazmunli va samarali tashkil etish bo’yicha “Besh tashabbus”ning uchinchi tashabbusi “aholi va yoshlar o’rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etish” ga qaratilganligi bejiz emas edi.

So’nggi yillarda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi tufayli ta’limni samarali tashkil etishda ularning imkoniyatlaridan yanada kengroq foydalanila boshlandi. Ta’kidlash joizki, bugungi kunda ta’limni raqamli texnologiyalarisiz tasavvureta olmaymiz. Zero, bugungi kundata’lim muassasalarida foydalaniladigan multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlarning o’rni beqiyosdir.

Raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshishiga xizmat qiluvchi vositalardan sanaladi. Xususan, bu kabi texnologiyalar ta’limda o’quvchilar bilim olishining faollashishiga, turli raqamli texnologiyalardan foydalana olish imkoniyatining shakllanishiga imkon yaratadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalanish auditoriyaning to’liq qamrab olish va fanga nisbatan ijobiy munosabatni uyg’otishga sabab bo’ladi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalardan ta’lim tizimida foydalanilishi o’quvchilarga dars mashg’ulotlarini sifatli o’tilishini ta’minlaydi. Birgina, pandemiya sharoitining o’zi ham ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning qo’llanilishi yaxshi samara berishini isbotladi.

Raqamli ta'limga o'tishning boshqa ijobiy tomonlari xususida fikr yuritadigan bo'lsak, darsliklar elektron shaklda ekranlarga ko'chadi, o'quvchilar o'zlariga qulay bo'lgan vaqtda ta'lim olish imkoniga ega bo'ladi, internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi, ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi, vaqt va mablag' sarfini kamaytiradi va boshqalar.

Ayni shuning uchun ham hozirgi kunda jamiyat hayotining barcha sohalari qatori, ta'lim tizimining ham jadal raqamli rivojlanishini ta'minlash, shu jumladan, elektron davlat xizmatlarini ko'rsatish mexanizmlarini yanada takomillashtirish juda katta ahamiyatga ega. Buning tasdig'i o'laroq, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, № PF-60-son Farmonining 41-maqsadining beshinchi qismida "kompyuter va IT texnologiyalari sohasida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari uchun zarur jihozlar bilan ta'minlangan 100 mingdan ortiq bepul to'garaklar faoliyatini yo'lga qo'yish" belgilanganligi juda katta ahamiyatga egadir.

Shuningdek, bu boradagi ishlarni takomillashtirish maqsadida 2020 yil 5 oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-6079 – sonli Farmoni qabul qilingan bo'lib, mazkur huquqiy qonunosti hujjati O'zbekiston Respublikasining raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni rivojlantirishning ustuvor maqsadlari, muhim yo'nalishlari hamda istiqbolli vazifalarini belgilaydi. Bundan tashqari BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari va Elektron hukumatni rivojlantirish reytingida qayd etilgan vazifalardan kelib chiqib, raqamli texnologiyalarni yanada keng joriy etish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonini yanada takomillashtirish uchun axborot texnologiyalaridan ta'lim berish jarayonini yanada optimallashtirish, buning uchun esa o'sib kelayotgan yosh avlod orasida axborot texnologiyalarini yanada ommalashtirish, shuningdek, aholining barcha qatlamlari orasida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish, turli yoshdagi aholiga Internet tarmog'ida ishlash, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalidan va boshqa texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tegishli bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga qamrab olgan kompyuter savodxonligi o'quv kurslarini tashkil etish, axborot texnologiyalari sohasida masofaviy, onlayn va virtual o'qitish texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish, onlayn kurslar uchun platformalar ishlab chiqish, raqamli texnologiyalar sohasida yuqori bilim va malakaga ega bo'lgan kadrlarni shakllantirish maqsadida umumta'lim maktabi o'quvchilariga dasturlashni o'rgatish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratib berish va boshqalardan iborat.

Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarning joriy etilishi va bu boradagi ishlarning yanada kengaytirilishi ta'lim jarayoni ishtirokchilari uchun juda katta afzalliklarga ega. Aytaylik, umumta'lim maktablarining birinchi sinfiga, oliy ta'lim muassasalariga hujjatlarning onlayn shaklda topshirilishi bu ularning ham vaqtini, ham "naqd"ini tejaliishiga xizmat qilmoqda. Yokida ta'lim jarayonida dars mashg'ulotlarini raqamli texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etilishi ta'limdan ko'zlangan maqsadga erishilishiga olib keladi. Misol uchun, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda turli vatanparvarlik ruhidagi videoroliklarning namoyish etilishi yoshlarning qalbida milliy birlik tuyg'usining shakllanishiga sababchi bo'lishi mumkin.

Shu sababli, ta'lim sohasida ham raqamli ko'nikmalarni oshirish muhim ahamiyatga ega va ushbu jarayonni takomillashtirish uchun ta'lim tizimining boshlang'ich bosqichida o'quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali ularda raqamli ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo'ladigan keng ko'lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko'nikmalar berish lozim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezident SHavkat Mirziyoyevning "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079 – sonli Farmoni. 2020 yil 5 oktabr. lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24-yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga yo'llagan Murojaatnomasida so'zlagan nutqi// Xalq so'zi, 2020-yil 25 yanvar.
3. "2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, № PF-60-son , 28 yanvar 2022 yil. Lex.uz.
4. "Dunyo globallashuv jarayoni va O'zbekiston yoshlari" mavzusidagi onlayn xalqaro yoshlar ilmiy-amaliy va nazariy konferensiyasi maqolalar to'plami. Rajabov Orifjon Xonimqulovichning "Globallashuv jarayonida iqtidorli yoshlarning Ijtimoiylashuvi muammolari: axborotlar ta'siri va himoyalaniish mexanizmlari" nomli maqolasi. – T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020. - 13 b.
5. R.Ishmuxamedov, M.Yuldashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T.: Nihol, 2016

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada globallashuv sharoitida o'smir yoshdagi o'quvchilarda milliy birlik tuyg'usini rivojlantirish imkoniyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, mazkur mavzu yuzasidan tegishli tavsiya va xulosalar keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещаются возможности развития чувства национального единства у школьников-подростков в условиях глобализации. Также по данной теме даны соответствующие рекомендации и выводы.

SUMMARY

This article highlights the possibilities of developing a sense of national unity among adolescent students in the context of globalization. Also, relevant recommendations and conclusions are given on this topic.

DASTLABKI CHET TILI TA'LIMIDA O'QUVCHILARDA INTELEKTUAL IJODIY YONDASHUVNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI

Jabborova M.K.
QarDU doktranti

Tayanch soʻzlar: model, modellashtirish, kognitiv, operativ, adekvativ, indikativ, gnostik, metodologik, aksiologik, informatsion, motivatsion, baholovchi-natijaviy.

Ключевые слова: модель, моделирование, когнитивный, оперативный, адекватный, индикативный, гностический, методологический, аксиологический, информативный, мотивационный, оценочно-результативный.

Key words: model, modeling, cognitive, operational, adequate, indicative, gnostic, methodological, axiological, informative, motivational, evaluative-resultative.

Tashqi dunyoni oʻrganishning eng samarali ilmiy usullaridan biri bu – modellashtirishdir. Modellashtirish obyekt va hodisalarning modelini yaratish orqali amalga oshiriladi. Ensiklopedik lugʻatda, “Model” tushunchasi umumiy maʼnoda anʼanaviy tasvirlash boʻlib, tabiatdagi har qanday obʼyekt, hodisa va jarayonlarni “haqiqiy” koʻrinishining “vakil”i sifatida namoyon boʻladi. Falsafiy lugʻatda esa modellashtirish obʼyektning xususiyatlarini boshqa bir obyektga takrorlash sifatida belgilanadi va aynan ularni oʻrganish uchun maxsus ishlab chiqilgan.

I.B.Novik oʻzining “Murakkab tizimlarni modellashtirish” nomli falsafiy ocherkida, modelni sunʼiy deb hisoblaydi va oʻrganilayotgan narsaning tabiiy koʻrinishidir deydi. Yozuvchining fikricha, “Oʻrganilayotgan obyekt haqidagi maʼlumotlarni maʼlum bir qoida ososida turli bosqichlarda amalga oshirishni oʻrgatadi va tajriba asosida tasdiqlaydi”. [5; 42-,6]. U S.I.Ojegova esa, model tushunchasiga -“Biror bir predmetning qisqartirilgan koʻrinishi yoki aynan tabiiysiga oʻxshagan kichik oʻlchamidir” deya taʼrif beradi. [6; 944-6.]

V. A. Shtoffning model haqidagi fikrlari eng samarali metodologik asos boʻlib xizmat qilmoqda. Uning fikricha “Model maʼnaviy yoki moddiy jihatdan amalga oshirilgan tizim sifatida namoyon boʻladi. U oʻrganilayotgan obyekt

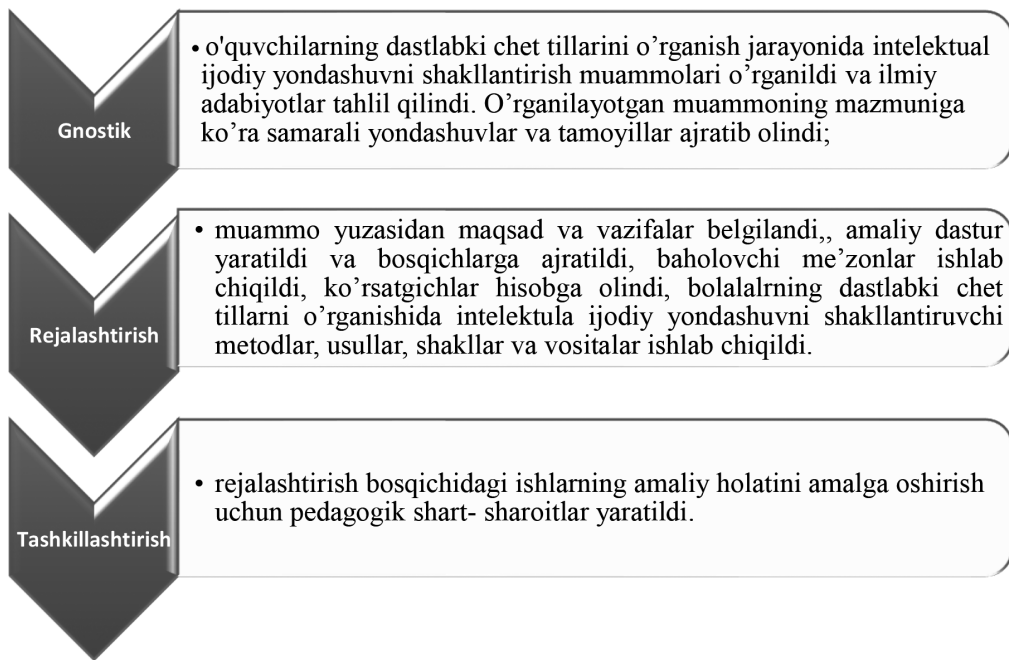
yaqindan o'rganishga imkoniyat yaratadi hamda obyekt to'g'risida bizga yangi ma'lumotlar beradi". V.A.Shtoff o'z ilmiy izlanishlarida har qanday model tabiatan cheklanganligini isbotladi, va ularning muhim xususiyatlarini keltirib o'tdi. Ular-natijaviy, oddiy, taxminiy va adekvativ xususiyatlardir. Shunga o'xshash fikrlarni V.V. Guzeev [2], L. B. Itelson [3], N. V. Kuzmina [4], va boshqa tadqiqotchilar ham ma'qullashgan va ular modelni muayyan xususiyatga ega bo'lishi kerak deb hisoblashgan. Ularning fikricha modelning yana bir muhim xususiyati uning ko'p qirrali ekanligi va nostandart turdagi muammolarga yechim topa olishidir.

Bir qancha olimlar o'z tadqiqot ishlarida bolaning ijodkorligi va intellektual rivojlanishlanishi jarayoni muammolarini o'rganishgan. Ushbu muammo yuzasidan o'z modellarini yaratishgan. Jumladan, bolaning psixologik qobiliyatlarini G.J.Eyzenk [1], N.V.Volinkina [14], J.Piaje [7], S.L.Rubinshteyn [8], B. M. Teplov [9], M. A. Xolodniy, V.D.Shadrikov, ijodkorlik faoliyatining muhim mexanizmlarini darajali modelini Ya. A. Ponomarev, intellektual va ijodiy harakatlarning o'zaro bog'liqlik modelini M. Vallach, N. Kogan, shaxsiy motivlar asosida ijodiy qobiliyatlarning rivojlanish darajasini aniqlash modelini D. Hargreaves, P. Vernonlar, yaratishgan. Shuningdek, 5 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni intellektual va ijodiy rivojlantirishning zamonaviy modelini G. X. Vaxitova [11], M. A. Zamuraeva, T.V.Simaeva [10] va boshqalar yaratishgan.

Bolani intellektual va ijodiy rivojlantirishning bir qancha modellarini ko'zdan kechirdik, tahlil qildik va natijalarini xulosaladik. Ana shu modellar asosida o'quvchilarning dastlabki chet tilidagi ta'limida intellektual ijodiy yondashuvini shakllantirishning pedagogik modelini yaratdik. Pedagogik modelni yaratishda ko'zlangan natijaga erishish uchun, bolalarning intellektual ijodiy shakllanishiga e'tibor qaratdik. Intellektual ijodiy yondashuvning komponentlari sifatida: *emotsional-motivatsion, informatsion- kognitiv, operativ va reflektiv-axloqiy* komponentlardan foydalandik. Bu komponentlar o'quvchilarning intellektual ijodiy yondashuvini psixologik nuqtai nazardan yanada to'liqroq o'rganishga imkon berdi. Ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglash va ularga asoslangan holda pedagogik modelning yaratilishi bolaning intellektual ijodiy yondashuvi mazmunini nazariy va amaliy jihatdan yanada to'liqroq ochib berishga xizmat qildi.

Dastlabki chet tili ta'limida o'quvchilarda intellektual ijodiy yondashuvni shakllantirishning pedagogik modelini amalga oshirilish bosqichlari:

Dastlabki chet tili ta'limida o'quvchilarda intellektual ijodiy yondashuvni shakllantirishning pedagogik modelini tarkibiy qismlari:

Maqsadli	Metodologik	Amaliy	Diagnostic
- maqsad - vazifalar	- tamoyillar - yondashuvlar	- dastur - dasturning amalga oshirilish bosqichlari - shakllari - metodlar - vositalar	- mezonlar - darajalar

Maqsadli qism. Modelning maqsadi- o'quvchilarda dastlabki chet tili ta'limida intellektual ijodiy yondashuvni shakllantirish jarayonidir. Belgilangan maqsad quyidagi **vazifalarni** hal etish orqali amalga oshiriladi:

1. Bolaning har kungi kundalik hayot faoliyatida bajaradigan vazifalari va ta'lim jarayonidagi topshiriqlarini chet tilidagi o'quv materiallari asosida olib borish;

2. Atrofni o'rab turgan barcha predmetlar va voqea- hodisalarga ijodiy yondashuvchi munosabatni shakllantirish;

3. Axloqiy xulq- atvorini nazoratga olish orqali kelajakdagi ijodiy faoliyatini rivojlantirish;

Metodologik qism. O'quvchilarning dastlabki chet tili ta'limida intellektual ijodiy yondashuvini shakllantirish jarayonini takomillashtirishda bir qancha yondashuvlarga asoslanamiz. Ushbu yondashuvlar: ***Tizimli yondashuv-*** bolalarning intellektual ijodiy rivojlantirishni barcha komponentlarini uzluksiz va yaxlit tizim sifatida o'rganishga imkon beradi. ***Madaniy- tarixiy yondashuv-*** intellektual ijodiy yondashuvni maksimal darajada rivojlantirishni hisobga olgan holda tashkil etilgan o'yin shakli orqali amalga oshiriladi. Madaniy sohadagi muloqotlar katta maktabgacha yoshdagi bolalarning milliy madaniyatini shakllantirishga hissa qo'shadi. O'z ona tilidagi so'zlarning axloqiy sifatlariga e'tibor qaratadi, kundalik hayotda hamda ta'lim jarayonida ularni qo'llay olish malakasiga ega bo'ladi. ***Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv-*** bolalarni intellektual ijodiy rivojlantirishda yosh xususiyatlarini hisobga oladi. Bu jarayonda kattalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik faoliyati faol tarzda amalga oshiriladi. ***Faoliyatga asoslangan yondashuv-*** bolalarni intellektual ijodiy rivojlantirishda ma'lum bir maqsadli faoliyatga asoslaniladi. Muammolarni hissiy jihatdan hal etish va bartaraf etishga imkon beradi. Qo'yilgan maqsadga erishish va natijalarga ega bo'lishda bola shaxsiga motiv beradi. ***Aksiologik yondashuv-*** bolaning intellektual ijodiy yondashuvini shakllantirishda qadriyatlarni hisobga olish bo'yicha ko'rsatmalar beradi.

Yuqoridagi yondashuvlar asosida ish olib borish bolaning nafaqat chet tillari balki ona tilida ham muloqot qilish darajasining oshishiga hissa qo'shadi, intellektual ijodiy rivojlanishda yetakchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari bu yondashuvlardagi integratsiya bolaning kelajakda *o'z-o'zini rivojlantirish* mexanizmlarini ishga tushirishga imkon beradi. Ushbu mexanizm bolaning ta'lim olish jarayonida, ma'lum bir kasbiy faoliyatida va kundalik turmush tarzida o'z aksini topadi.

Amaliy qismi. Pedagogik modelning amaliy qismi ko'zlangan natijaga erishishimiz uchun muhim hisoblanadi. O'quvchilarning dastlabki chet tili ta'limida intellektual ijodiy yondashuvini shakllantirishimizda bu bosqichning o'zni eng yuqori darajada desak adashmaymiz. Uning asosida biz olib borayotgan

ishlarimizning amaliy holatini ta'lim jarayonida va kundalik faoliyatda ma'lum bir Dastur asosida amalga oshiramiz.

Yaratilgan Dastur quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Informatsion
2. Motivatsion
3. Faoliyatga doir
4. Baholovchi-natijaviy

Berilgan fikrlarga asoslanib shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, dastlabki chet tili ta'limida o'quvchilarda intellektual ijodiy yondashuvini shakllantirishning pedagogik modelini tashkil etgan maqsadli, metodologik, amaliy va diagnostik qismlaridan ta'lim jarayonida unumli foydalanish kerakli natijaga erishish imkonini beradi. Erta yoshda bolalarga chet tillarini o'rgatishning qulay va samarali usullarini qo'llay olishimiz uchun pedagogik shart- sharoit yaratadi. Va aynan ushbu jarayonda o'quvchilarda intellektual ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Бондарь Е. И. Создание ситуации успеха – условие развития одаренной личности “Одаренный ребенок” – 2008. 93–97-с.
2. Гузеев В.В. Методы и организационные формы обучения. Москва: Народное образование, 2001. – 128 с.
3. Ительсон Л. Б. Лекции по общей психологии – издательство: АСТ, Харвест. – 2002. – 896 с.
4. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя– Ленинград: Знание, 1985. – 32 с.
5. Новик И. Б. О моделировании сложных систем (философский очерк)– Москва, 1965. – 134 с
6. Ожегов С. И, Н. Ю. Шведова “Толковый словарь русского языка” – Москва: Азбуковник, 2000. – 944с.
7. Пиаже Ж. “Психология интеллекта”– Питер, 2004. –386 с.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'quvchilarining dastlabki chet tilidagi ta'limida ijodiy intellektual yondashuvini shakllantirishning pedagogik modeli haqida ma'lumot berilgan. Modelning maqsadi, vazifalari va uni amalga oshirish bosqichlari hamda bu jarayonda foydalaniladigan yondashuvlar, metodlar, usullar, shakllar bilan tanishtirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация о педагогической модели формирования творческого интеллектуального подхода учащихся в процессе начального иноязычного образования. Представлены цель, задачи и этапы реализации модели, а также подходы, методы, методы и формы, используемые в этом процессе.

SUMMARY

This article provides information about the pedagogical model of forming the creative intellectual approach of students in their initial foreign language education. The purpose, tasks and stages of the model's implementation, as well as the approaches, methods, methods and forms used in this process are introduced.

SHAXS E'TIQODINI SHAKLLANTIRISH BORASIDAGI PEDAGOGIK TAHLILLARNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Oripova N.X.

Qarshi davlat universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrası mudiri, p.f.d., prof.

Tayanch so'zlar: shaxs, e'tiqod, ta'lim-tarbiya, pedagogik, psixologik, tizim, intellektual, sobitqadamlik, dadillik.

Ключевые слова: личность, вера, образование, педагогическое, психологическое, системное, интеллектуальное, настойчивость, мужество.

Key words: personality, faith, education, pedagogical, psychological, systemic, intellectual, perseverance, courage.

Kishilik taraqqiyotining turli davrlarida ustoz va murabbiylar oldiga qo'yiladigan talablar, ularning mahorati, e'tiqodini shakllantirish muammosining turli yo'nalishlari, xususiyatlari yuzasidan ilmiy asoslangan g'oyalar, fikrlar, qarash va yondashuvlar bayon etilgan. Jumladan, zamonaviy pedagogika fanining ibtidosi bo'lgan xalq pedagogikasi va eng qadimgi milliy-ma'naviy qadriyatlar – "Avesto", Qur'oni karim va Hadisi sharifda, Markaziy Osiyo allomalari – Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Nasriddin Tusiy, Kaykovus, Amir Temur, Alisher Navoiy hamda jadid ma'rifatparvarlari – Abdulla Avloniy, Maxmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Munavvarqori kabilarning amalga oshirgan ishlari, yozgan darsliklari, risolalari, ilmiy maqolalarida ilmga e'tiqod, xususan, pedagogik kasbga e'tiqod muammosiga alohida e'tibor qaratilgan.

Keyingi davrlarda ham ushbu muammoning turli yo'nalishlarini tadqiq etish masalasi bilan mahalliy olimlar: M. Ochilov, R. X. Djurayev, T.G'afforova, R. Shodiyev, S.Qahhorov, B.Adizov D. Himmataliyev, Sh. Nurullayevalar shug'ullanishgan. Pedagogik kasbining psixologik muammolari va uning o'ziga xos yechimini taklif etishda M.G.Davletshin, E.G'.G'oziyev, A.Jabborovlarning izlanishlari diqqatga sazovor.

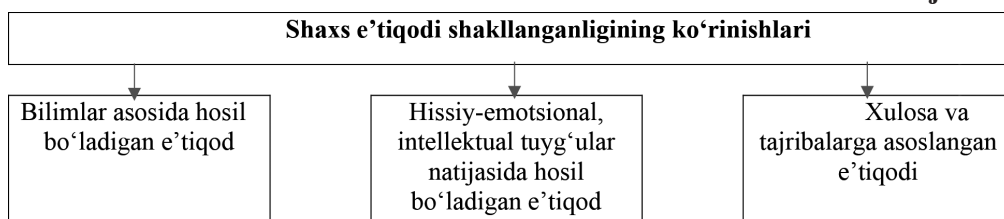
Oliy ta'lim tizimida shaxs e'tiqodini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari va bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda insonparvarlik e'tiqodi muammosi MDH

mamlakatlari olimlaridan S.A. Gogunova, R.B. Rogachyov, E.A. Majayeva, N.N. Yuryeva, S.Y. Borodulina, R.L. Valdes, V.A. Slastenin, V.I. Gracheva kabilar tomonidan tadqiq etilgan.

Xorijlik olimlardan Kvintilian, Y.A. Komenskiy, Djon Lokk, I.G. Pestalotssi, L. Disterverg va so'nggi yillarda Aleks Mur, A.M. Malkoln, D. Dikson, J. Gaillardlar pedagoglik kasbini tashkil etishning ilmiy va amaliy jihatlarini yuzasidan tadqiqotlar olib borgan. Demak, mavjud manbalar tahlili va amaliy kuzatishlarga ko'ra shaxsda e'tiqod shakllanganligi bir necha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi hamda e'tiqod shakllanishida boshqa tarbiya maskanlari qatori ta'lim muassasalari oldiga qator vazifalar yuklanadi. Shaxsda e'tiqod shakllanganligining ko'rinishlari va bu borada ta'lim-tarbiya jarayoni oldiga qo'yilayotgan vazifalar quyidagi jadvalda aks etgan.

1-jadval

Har uchala ko'rinishdagi e'tiqod ma'lum bir asosga egaligi bilan ajralib turadi. Ya'ni, bu yerda bilim, intellekt, xulosa va tajriba shaxs e'tiqodining mazmunini tashkil etadi. Aslida shaxsda e'tiqod bilimlarga asoslangan holda shakllanadi. Biroq, ijtimoiy hayotda ko'pchilik shaxslarda e'tiqod tajriba va hayotiy xulosalarga asoslanib tarkib topadi. Shuningdek, ayrim shaxslarda e'tiqod intellektual tuyg'ularga ko'ra namoyon bo'ladi. Bunday shaxslarda voqea-hodisalarga nisbatan teran mushohada yuritish, mantiqiy fikrlash ustun bo'ladi. Ular aql kuchiga tayanib hayotda o'z e'tiqodlariga ega bo'lib boradilar. Bunday shaxslarning qarashlarida boshqalarga ishonch, qat'iyatlilik, maqsadga intiluvchanlik, talabchanlik kabi xislatlar kuzatiladi.

Ushbu fikrlarga asoslanib, shaxsdagi e'tiqodning mazmuni va ahamiyatini quyidagicha ifodalash mumkin.

2-jadval

E'tiqodning mazmuni va ahamiyati

E'tiqodning mazmuni	shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, voqea-hodisalar, jarayonlar va shaxslarga oid bilimlar asosida shakllangan qarashlari. shaxsning o'z qadriyatlari, ideallari, qiziqishlari, xulq-atvori bilan bog'liq qarashlari va ishonchi. shaxs faoliyatining qaysi turi bo'lishidan qat'i nazar mazkur jarayon haqidagi to'plangan bilimlari, tajribasi, ishonchi va sadoqati.

Shaxs e'tiqodning ahamiyati	e'tiqod shaxsning ichki imkoniyatlari, individual xususiyati, motiv va qarashlarining namoyon bo'lishi va uning jamiyatdagi o'rni, ijtimoiy erkinligi, qadriyatlarini, maqsad va faoliyatdagi harakatini ifoda etishida yordam beradi. e'tiqod shaxsni boshqalarning manfaatlarini hurmat qilishga, axloqiy meyorlarga amal qilishga, o'z xatti-harakatiga mas'uliyat bilan yondoshishga da'vat etadi. e'tiqod shaxsda sobitqadamlik, dadillik, qat'iyatlilik, o'ziga bo'lgan ishonch, tashqi ta'sir va g'oyalarga berilmaslik kabi xususiyatlarning namoyon bo'lishida o'z ifodasini topadi. shaxs e'tiqodi uning vatan, xalq, ota-ona va yaqinlari, do'st va ustozlari oldidagi burchi, sadoqati, vafodorligini tarbiyalashga xizmat qiladi. e'tiqodning mustahkamligi shaxsning bir kasbda uzoq va samarali, halol mehnat qilishiga hamda kasbini hayotining ajralmas bo'lagi sifatida idrok etishiga yordam beradi. sog'lom e'tiqodli shaxslarda dunyoqarash, ijtimoiy faollik pozitsiyasi shakllanadi, xususan, ularda tevarak-atrof, jamiyatdagi voqea-hodisalar, kishilarning xatti-harakatiga nisbatan aniq tasavvur, xulosalar mavjud bo'ladi. shaxsda e'tiqodning mavjudligi uni har qanday muammoli vaziyatlardan chiqib ketishga va o'zini o'zi boshqara olishga, to'g'ri va tezkor qaror qabul qilishga o'rgatadi. o'z e'tiqodiga ega bo'lgan shaxs ijtimoiy hayotdagi muammolarni mustaqil hal eta oladi va tezkor qaror qabul qiladi. e'tiqodi mustahkam shaxsda jamiyatdagi voqea-hodisalarga teran, tanqidiy va tahliliy munosabat shakllanadi, mavjud muammolarning yechimini topishda o'z fikrini yakdil himoya qila oladi.

Demak, bugungi shiddatkor zamonda ta'lim-tarbiya jarayonining yana bir muhim vazifasi – shaxs e'tiqodini shakllantirish bo'lmog'i lozim. Zero, e'tiqodi mustahkam shaxs o'z-o'zini aqliy, axloqiy, emotsional, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantira oladi. Eng muhimi, bunday shaxslar boshqalarga nisbatan o'zining ijodiy qobiliyatini erkin namoyon etishga, vatan oldidagi fuqarolik burchi va mehnat vazifalarini mustaqil bajarishga o'zida kuch topa oladi.

Shaxs e'tiqodi uning axloqiy qarashlari, jamiyatdagi o'zgarishlar, axborotlarga nisbatan munosabati, qarashi va ishonchidir. Shu boisdan shaxs e'tiqodini shakllantirishga, jamiyatning barcha qatlamlari, ta'lim-tarbiya maskanlari birdek mas'ul hisoblanadi. Buning uchun ular oldiga quyidagi talablarni qo'yish maqsadga muvofiq:

Shaxs tarbiyasi va kamoloti bilan shug'ullanuvchi ta'lim-tarbiya maskanlari: oila, maktabgacha ta'lim, maktab, professional ta'lim, oliy ta'lim o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish orqali yosh avlod e'tiqodini shakllantirish;

Ota-onalarga shaxs tarbiyasi haqida chuqur pedagogik-psixologik bilimlar berishni kuchaytirish orqali ularda farzand tarbiyasiga nisbatan mas'ullikni oshirish

va oilada farzand tarbiyasini samarali yo'lga qo'yishda milliy qadriyatlarga tayanish;

Har bir tarbiya maskani amalga oshiradigan tadbirlarida yosh avlod tarbiyasini vatan va millat taqdiri bilan bog'lay olishi, unga erishishi, buni o'zlarining vatan oldidagi oliy burchi deb bilishi;

Yoshlarda e'tiqod mustahkamligini rivojlantirish orqali axborotlashgan jamiyatda yashash, faoliyat yuritish hamda axborotlardan o'z bilimi va ma'naviyatini yuksaltirish yo'lida foydalanish ko'nikmasi va malakasini hosil qilish;

Yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etishga yordam berish, irodasi va e'tiqodini mustahkamlash.

Yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib etuvchi va ijtimoiy faollikka undovchi pedagogik tadbirlarni ommaviy shaklda tez-tez tashkil etish hamda ularda o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni hosil qilish.

Yuqoridagi fikrlarga ko'ra shuni ta'kidlashimiz joizki, shaxs e'tiqodini shakllantirish murakkab va mas'uliyatli jarayondir. Bu jarayonda, ayniqsa, otana va pedagoglar shaxs tarbiyasi, chunonchi uning e'tiqodini shakllantirishga alohida e'tibor bermoqliklari lozim. Zero, har bir e'tiqodli shaxs o'z hayotini yuksak maqsadlar asosida quradi va kasb-korining halol bo'lishiga, xalqi va vataniga sadoqat bilan xizmat qilishga, boshqalar manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yishga intiladi.

Adabiyotlar:

1. Бородулина С.Ю. Формирование у будущих учителей основ мастерства убеждения: дис. ... канд. пед. наук. М.: 1999. 183 с.
2. Жабборов А.М. Ўзбек мактаби ўқитувчисининг психологик ва этник хусусиятлари. Психол. фанл. докт. дисс. –Т.: 1999 й. – 317 б.
3. Орипова Н.Х. Вариатив моделлаштириш асосида бўлажак ўқитувчилар касбий педагогик эътиқодини шакллантириш назарияси. Монография. Қарши: Фан ва таълим, 2022. – 132 б.
4. Халиков А.А. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини ривожлантириш: пед. фан. докт.... дисс. –Т.: 2016. – 236 б.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada shaxs e'tiqodini shakllantirish borasidagi pedagogik tahlillarning mazmuni va mohiyati yoritilgan bo'lib, unda tarixiy taraqqiyot jarayonida shaxs e'tiqodini shakllantirish muammosi, uning o'ziga xos jihatlari bayon qilingan. Shuningdek, maqolada shaxs e'tiqodining inson hayotidagi o'rni va ahamiyati, ta'lim va tarbiya jarayonida shaxs e'tiqodini shakllantirish vazifalari keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрывается содержание и сущность педагогического анализа формирования личных убеждений, а также раскрывается проблема формирования личных убеждений в процессе исторического развития, ее специфические аспекты. Также в статье говорится о роли и значении личных убеждений в жизни человека, задачах формирования личных убеждений в процессе обучения и воспитания.

SUMMARY

This article reveals the content and essence of the pedagogical analysis of the formation of personal beliefs, and also reveals the problem of the formation of personal beliefs in the process of historical development, its specific aspects. The article also talks about the role and significance of personal beliefs in a person's life, the tasks of forming personal beliefs in the process of training and education.

O'QITUVCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHGA INNOVATSION YONDASHUV

Bobonazarova S.

Qarshi davlat universiteti doktoranti

Ashurova S.

Qarshi davlat universiteti 1-bosqich talabasi

Tayanch so'zlar: ta'lim, innovatsion yondashuv, mustaqil fikrlash, shakl, metod, vosita.

Ключевые слова: образование, инновационный подход, самостоятельное мышление, форма, метод, инструмент.

Key words: obrazovanie, innovative approach, independent thinking, form, method, instrument.

Globalashuv va jamiyatni isloh etish sharoitida yangicha fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash ta'lim tizimida ham jiddiy o'zgarishlar kiritishni talab etadi. Bunday o'zgarishlardan biri ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvdir.

Adabiyotlarda "Yangi tartib-qoida", "yangilik", "innovatsiya" tushunchalarining ma'naviy mazmunini aniqlashning turlicha talqinlari mavjud. Hozirgi zamon tilida bu so'zlar yetarlicha o'xshash va ular yangi qoida, yangi tartib, usul yoki ixtiro sifatida talqin etiladi [1, 34-35].

Biroq har qanday tasniflash tegishli mezonlarning bo'lishini talab etadi. R.Marklund "tiplashtirishning yagona mezoni, bu –ta'limda yangi tartib-qoidalar jarayoni amalga oshiriladigan daraja"- deb hisoblaydi.

Bunday mezonlar bir nechta bo'lib, ular majmuiga quyidagilar kirishi mumkin, ya'ni:

birinchi – innovatsiya amalga oshiriladigan soha;

ikkinchi – yangi tartib-qoidani amalga oshirish usuli;

uchinchi – innovatsiyalarning kengligi va chuqurligi;

to'rtinchi – innovatsion jarayonning ro'y berish bazasi [2, 48].

K.Rojers yangilikni bunday ta'riflaydi: "Yangilik – bu aniq bir shaxs uchun yangi bo'lgan g'oya bo'lib, u ob'ektiv yangi bo'ladimi yoki yo'qmi buning

ahamiyati yo‘q. Biz uni g‘oya yaratilgan yoki birinchi bor foydalanilganidan beri o‘tgan vaqt ichida ta‘riflaymiz”. S.Mayls esa “Yangilik – maxsus yangilik, maxsus o‘zgarish bo‘lib, biz sistematik maqsadlarni amalga oshirishda undan samaradorlik kutamiz” - deb ta‘riflaydi [3,56].

Biz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda **“Reklama” metodidan** foydalandik. Metodni qo‘llash jarayonida quyidagi harakatlar amalga oshiriladi.

1. o‘quvchilar guruhlariga ajratiladi.
2. o‘quvchilarga ertak yoki biror bir asarning mavzusi e‘lon qilinadi.
3. o‘quvchilar mavzudagi jarayonlarni, undagi qahramonlarni qisqa fikrlar bilan reklama qiladilar.

4. boshqa o‘quvchilar esa ertak yoki asarning nomini topishadi.

5. mazmunli, aniq va qiziq reklama tayyorlagan o‘quvchilar rag‘batlantiriladi.

Mavzu: Qarg‘a bilan tulki masali

Darsning maqsadi:

a) ta‘limiy maqsad:

Qarg‘a va tulki masali yuzasidan o‘quvchilar ga keng tushuncha berish, masal haqida ma‘lumotlar berish, tabiatni asrab-avaylashga o‘rgatish, dars davomida o‘quvchilarda nutq malakasini shakllantirish,

b) tarbiyaviy maqsad:

Masalda berilgan ijobiy sifatlarni o‘quvchilar ongiga singdirish, salbiy jihatlardan ogoh bo‘lishga o‘rgatish. Do‘stlik tartib-intizomga rioya qilishga o‘rgatish, kamtarlik, to‘g‘ri gapirish, shirinsuhanlik, rostgo‘ylik fazilatarini tarbiyalash;

v) rivojlantiruvchi maqsad:

O‘quvchilarda erkin va mantiqiy fikrlash, mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish. Ularni hozirjavoblikka o‘rgatish.

Darsning turi:

Yangi bilim beruvchi , bilimlarni mustahkamlovchi

Dars shakli: noan‘anaviy dars

Dars metodi: suhbat , izlanish metodi , savol javob , baxs-munozara

Dars metodikasi: REKLAMA metodi,

Dars jihozi: chizmalar, hayvonlarni ifodalaydigan rasmlar, tarqatmali kartochkalar, rag‘batlantirish uchun jetonlar, ko‘rgazmali qurollar, darslik, sinf taxtasi, proyektor, kompyuter;

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism

2. O‘tgan darsni so‘rash

O'qituvchi: – Bolajonlar biz o'tgan darsiimizda nimalarni o'rgangan edik?

Botirova Shaxlo: – Somon, cho'g' va loviya ertagini o'rgangan edik. Ertakni o'qib, ertak asosida rebus tuzish, rasmlarni chizib kelish kerak edi.

O'qituvchi: – uyga berilgan topshiriqlarni hammamiz tayyorladikmi? O'qituvchi o'tgan mavzuni mustahkamlash uchun o'quvchilarga tarqatmalar tarqatadi. Bu tarqatmalar REKLAMA metodi asosida tayyorlangan bo'lib unda quyidagicha yozilgan bo'ladi.

Reklama qiling: LOVIYA
Reklama qiling: SOMON
Reklama qiling: CHO'G'

O'quvchilar tarqatmalarni olgandan so'ng o'sha shaxs yoki predmetga xos sifatlar, hatti harakatlar, asardan parchalar, rolli ko'rsatmalar orqali reklama qilib berishlari kerak bo'ladi. Buni esa qolgan o'quvchilar nima yoki kim haqidagi sifatlar ekanligini aniqlaydilar. O'quvchilar baholanadilar.

O'qituvchi: – Ertak qahramonlarini sanab bering.

- Loviya, somon, cho'g' qanday uchrashib qolishdi?
- Loviya va somonning suxbatini gapirib bering.
- Somon nimaga daryoga tushib ketdi?
- Loviyaning qilgan ish to'g'rimi?
- Do'stlik haqida maqol bilasizmi?
- Somon, cho'g' va loviyani haqiqiy do'stlar deya olamizmi?

O'quvchilar savollarga javob beradilar, rag'batlantiriladilar. O'tgan mavzu yuzasidan bajarilgan rebuslar tekshiriladi. O'quvchilar rag'batlantiriladilar. O'tilgan dars shu tariqa takrorlanadi.

3. Yangi mavzuning bayoni:

O'qituvchi yangi mavzu "Qarg'a va tulki" masalini ifodali o'qib beradi.

O'qituvchi: Bolajonlar, deylik sizlarni kelajakda 3ta kasb kutmoqda: uchuvchi bo'lish, jurnalist bo'lish va harbiy bo'lish. Aytingchi kim qaysi kasbni tanlagan bo'lardi. Tanlangan kasblar bo'yicha o'quvchilar guruhlariga bo'linadilar va o'zlariga nom tanlaydilar.

Chaqqonlar. Topqirlar. Ziyraklar.

4. yangi mavzuni mustahkamlash

1-topshiriq

Tarqatmalar tarqatilgandan soʻng guruhlar topshiriqlarga tayyorgarlik koʻradilar. Belgilab berilgan vaqt tugagach har bir guruhdan oʻz fikrlarini bayoni haqida soʻraladi. Har bir guruh javobini tinglab olgan holda muhokama olib borishadi.

Maqollar aytiladi: Ozga qanoat qilmagan koʻpdan qolur.

Koʻp boʻlsa ketar, kam boʻlsa yetar.

Eng yaxshi fikrlar bildirgan guruh gʻolib deb topiladi. Oʻquvchilar nomdor jetonlar bilan taqdirlanadilar.

Oʻqituvchi: Aziz bolajonlar mana bitta guruhimiz oldinga qarab suzib ketyaptilar, boshqa guruhlarimiz ham jadalroq harakat qilishlarini istardim. Baliqchaga yordam berishimiz kerak axir.

2-topshiriq: Baliqchani baliqlar orasidan qidirish.

Bunda qarmoqlar yordamida karton qogʻozdan tayyorlangan baliqchalar ovlanadi. Baliqchalarning orqa tomonida yozilgan savollarga javob berish kerak.

3-topshiriq: “Zanjir” oʻyini oʻynaladi. Oʻqituvchi bir turga mansub narsalar nomini aytadi. Oʻquvchilar esa unga tegishli narsa nomini topib aytadi. Masalan: – “gul”, – “lola”, – “xayvon”, – “ayiq”... Toʻxtab qolgan guruh oʻyinni toʻxtatadi. Gʻolib guruh ragʻbatlantiriladi.

4. Darsni yakunlash:

Gʻolib guruh aniqlanadi. Ularga tilla baliqcha sovgʻa qilinadi.

Oʻqituvchi: Aziz bolajonlar bugun darsda barcha oʻquvchilarimiz faol ishtirok etishdi. Gʻolib guruhimizni tabriklaymiz, qolganlar esa boshqa darslarimizda yana ham yaxshi ishtirok etishadi. Shunga harakat qilishadi. Biz bir-birimiz bilan ahil inoq oʻzbek farzandlarimiz!

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, pedagogik taʼlim jarayonini davr talablari va mavjud ijtimoiy-taʼlimiy ehtiyoj asosida tashkil etish uchun asosiy yoʻnalishlarni belgilab olish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Eng avvalo, oʻqituvchilarni kasbiy-ijodiy faoliyatga tayyorlashga innovatsion yondashuv asosida hal qilishga, fikr yuritishga, ijodiy faoliyat yuritishga undashda samarali boʻlgan taʼlim metodlarini tanlash, pedagogik taʼlim jarayonini maqsadga muvofiq loyihalashtirish talab etiladi. Taʼlim jarayonini loyihalashda milliy taʼlim bilan birga xorijiy taʼlim tajribalaridan ham izchil foydalanish kutilgan natijalarni qoʻlga kiritishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003.

2. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
3. Kenjayeveva.D.T. Ways to use the national-spiritual heritage of Eastern thinkers in the development of independent thinking of preschool children. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 12, Issue 4, Month 2021: 54-60
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyoti. – T.: Fan, 2005. – 205 b.
5. www.edu.uz
6. www.ziynet.uz

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o‘qituvchi faoliyatini tashkil etishga innovatsion yondashuvning muhim jihatlari yoritilgan. “Innovatsiya” va “innovatsion faoliyat” tushunchasi ning mazmun-mohiyati chet el olimlari nuqtai nazaridan tahlil qilingan. O‘qituvchi faoliyatini tashkil etishga innovatsion yondashuvni Reklama metodi asosida tashkil etish afzalliklari bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещаются важные аспекты инновационного подхода к организации педагогической деятельности. Проанализирована сущность понятия «инновация» и «инновационная деятельность» с точки зрения зарубежных ученых. Описаны преимущества организации инновационного подхода к организации деятельности учителя на основе рекламного метода.

SUMMARY

This article highlights the important aspects of the innovative approach to the organization of teacher activity. The essence of the concept of «innovation» and «innovative activity» was analyzed from the point of view of foreign scientists. The advantages of organizing an innovative approach to the organization of teacher activity based on the advertising method are described.

OTMLARDA CHIZMA GEOMETRIYA FANINI O'QITISHNING INNOVATSION USULLARI

Astanov T.M.

Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: oliy kasbiy ta'lim, kasbiy kompetensiyalar, uslubiy yordam, chizma geometriya va muhandislik grafikasi.

Ключевые слова: начертательная геометрия, методика преподавания, практическая подготовка, инженерное образование.

Key words: descriptive geometry, teaching methods, practical training, engineering education.

Texnik mutaxassislarni tayyorlash katta hajmdagi grafik axborotni (chizmalarni) uzoq masofalarga uzatishni talab qiladi. Bundan tashqari, chizmalar yoki agar chizma geometriya haqida gapiradigan bo'lsak, epyurlar ikkala yo'nalishda ham yuborilishi kerak: talabadan o'qituvchiga va orqaga sharhlar bilan. Masofaviy usullardan foydalanish oddiy pochta o'rniga kompyuter tarmoqlari yordamida ma'lumotlarning dinamik almashinuvini o'z ichiga oladi. Shu munosabat bilan, o'qitishda qog'oz muhandislik grafikasidan voz kechish va dizayn hujjatlarini kompyuterda saqlash vositalariga o'tkazish bilan bog'liq muammo birinchi o'ringa chiqadi. Bunday holda, AutoCAD tizimida kompyuterda tayyorlangan grafik fayllarni yuborish hech qanday muammo tug'dirmaydi, faqat ta'lim standartlari barcha chizmalarni faqat kompyuter grafik tekisligiga o'tkazishni talab qilmaydi.

Chizmageometriyaning asosi geometrik tasvirlarni ortogonal proyeksiyalarda o'rganishdir, ya'ni fazoviy shakllarning xossalari bevosita chizmaning o'zidan o'rganiladi. Boshqacha qilib aytganda, talabning oldida o'rganilayotgan asl nusxalar emas, balki faqat ularning tekis tasvirlari mavjud. Bu ko'rib chiqilayotgan fanning eng katta murakkabligidir. Demak, chizma geometriya chizmachilik kursining nazariy asosi bo'lib, u bilan chambarchas bog'liqdir.

Chizma geometriya kursi elementar geometriya asoslarini - planimetriya va stereometriyani bilishga asoslanadi, shuning uchun keyinchalik chizma geometriya kursida qo'llaniladigan elementar geometriyaning ta'riflari va teoremlariga katta e'tibor berish kerak. Bunday holda, ayniqsa, nuqta va chiziqlarning geometrik joylashuvi usuliga to'xtash kerak.

Talabalarni birinchi navbatda fazoda masalalar yechishga, ya'ni vazifani fazoviy tasavvur kuchi bilan modellashtirishga o'rgatish kerak. Masalaning barcha elementlari o'z joylariga joylashtirilgandan keyingina, ya'ni o'quvchi o'z masalasini fazoda ko'rgandan keyingina uni chizma geometriya usullari yordamida tekislikda tasvirlashga o'tishi mumkin. Vazifaning dastlabki ma'lumotlarini to'g'ri tahlil qilish qobiliyatiga alohida e'tibor beriladi, chunki to'g'ri o'tkazilgan tahlildan keyingi barcha operatsiyalar bajariladi.

Chizma geometriya uchun maxsus tayyorlangan modellardan ham, tabiiy texnik detallardan ham foydalanish, shuningdek, Flash animatsiyalarini namoyish qilish kursni o'zlashtirishga yordam beradi. Ammo tajriba shuni ko'rsatadiki, siz modellar bilan ortiqcha shug'ullanmasligingiz kerak, chunki bu mustaqil fazoviy fikrlashni sekinlashtiradi. Modellardan faqat talabalar har qanday qiyinchiliklarga duch kelgan hollarda foydalanish tavsiya etiladi.

Har bir o'quv predmeti, jumladan, chizma geometriya fanning mohiyatini tasdiqlovchi hamda yondashuvlar va o'qitish usullarini aniqlashga yordam beradigan o'qitish konsepsiyasini ishlab chiqishi kerak. Fanni o'qitish metodikasi umumiy didaktikaga asoslangan bo'lsa, bu metodologiya didaktikaning zarur manbasini ifodalaydi. Didaktika va metodologiya o'rtasida umumiy va xususiy o'rtasida mavjud bo'lgan munosabatlar mavjud. Didaktikaning asosiy vazifalaridan biri - alohida fanlar bo'yicha o'qitish metodida mavjud bo'lgan tajriba va umumlashmalarni imkon qadar chuqurroq aks ettirishdir.

Oliy ta'lim metodikasi ilmiy va ta'lim asoslarini o'zida mujassam etgan bo'lsa, ta'lim asoslari doimo ilmiy asosga asoslanadi. O'qitish metodikasi ilmiy mazmun va metodlardan kelib chiqadi. Ilmiy usul fanda nima mumkin va nima mumkin emasligini baholash imkonini beradi.

Ma'ruza o'qishning uslubiy tomoni o'rganish nazariyasidan ijodiy foydalanishga asoslanadi.

Asosiy pedagogik talablardan biri – har bir dars qiziqarli bo'lishi, o'quvchilarda mavzu mohiyatini chuqur anglash istagini uyg'otishidir.

O'qitishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, o'qitish usullarini aniq ta'lim muammolarini hal qilishning didaktik tizimini loyihalash va faoliyat ko'rsatishi deb hisoblash mumkin.

Chizma geometriya bo'yicha topshiriqlar juda ko'p murakkablikni o'z ichiga oladi - oddiy o'quv muammolaridan tortib, original, dizaynga oid qo'llaniladigan savollarni aniqlash va hal qilishgacha. Muammoli ta'lim o'quvchilardan mustaqil ijodiy izlanishni talab qiladi.

Muallif rahbarligida Monj diagrammasi bo'yicha konstruksiyalarni bajarish va bir vaqtning o'zida ob'ektlarning uch o'lchovli tasvirlarini yaratish hamda aksonometriyada natijalarni ko'rish imkonini beruvchi o'quv tizimining bir necha versiyalari ishlab chiqilgan. Tizim foydalanuvchi nazorati ostida ishlash uchun ham, o'quv darslarini o'ynash rejimida ham foydalanish mumkin. Darslarni yaratish uchun geometrik shakllar va ular ustidagi operatsiyalarni tavsiflovchi maxsus til ishlatiladi. Darslar matn muharriri yordamida ham, foydalanuvchi harakatlarini eslab qolish rejimida ham yaratilishi mumkin. Bunday holda, ob'ektlar ustidagi har bir operatsiya yuqorida tilga olingan tilning bir yoki bir nechta jumalari bilan bog'lanadi.

O'quv jarayoniga kompyuter texnologiyalarini joriy etish bugungi kunda ayniqsa dolzarb bo'lib bormoqda. Insoniyat taraqqiyoti uning ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanish darajasi va eng avvalo, inson aql-zakovati bilan belgilanadi, uning shakllanishi muayyan talablarga bo'ysunadi; diqqatni taqsimlash va vaqtni cheklash sharoitida ma'lumotni adekvat idrok etish va qayta ishlash; professional kompetentsiya.

Grafik o'qitishning maqsadlari: elementar geometrik konstruksiyalar bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish, grafik muharrirda ishlash bo'yicha dastlabki ko'nikmalar (geometrik grafika, og'zaki-vizual axborotni tahlil qilish (proyektsiyaviy grafika), texnik hujjatlarni yaratishda mehnat unumdorligini oshirish (kompyuter grafikasi). O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi o'quv dasturlarida fikrlashning og'zaki-mantiqiy tabiatini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, uning mantiqiy-majoziy komponentini rivojlantirish e'tiborga olinmaydi. Bundan tashqari, so'nggi yillarda makonni idrok etishni rivojlantiruvchi fanlar hajmining muntazam ravishda qisqarishi kuzatilmoqda. Xayoliy geometrik tafakkurning shakllanishi hozirgi holatdan ko'ra erta yoshda boshlanishi kerak. Boshlang'ich, o'rta va oliy kasb-hunar ta'limi tizimini isloh qilishda izchillik yo'q. Buning oqibati birinchi ikki yil talabalari orasida fazoviy tushunchalarning rivojlanmaganligidir.

Fazoni idrok etish malakalarini shakllantirish geometriya, chizma geometriya, muhandislik grafikasini o'rganishdan boshlanadi. An'anaviy fazoviy idrokni o'qitishning tashkiliy tamoyillari nisbatan katta o'quv yukiga asoslangan edi. Ushbu yondashuv o'zini oqladi, ammo intizomning tizimli ravishda qisqarishi tayyorgarlik darajasining sezilarli darajada pasayishiga olib keldi. Hozirda

umumta'lim maktablari o'quv dasturidan chizmachilik kursi chiqarib tashlandi va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida muhandislik grafikasi soatlari deyarli ikki barobarga qisqartirildi. Bu fikrlashda analitik ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini sezilarli darajada kamaytirdi.

Kompyuterda loyihalash usullari va vositalarini rivojlantirishning yuqori tezligi geometrik modellashtirishning pedagogik jihatlarini o'rganishning dolzarb ehtiyojini keltirib chiqardi.

Oliy va o'rta maxsus ta'limning ko'pgina yo'nalishlarining o'quv rejalari – alohida fan sifatida yoki uning tarkibiy qismi sifatida – chizma geometriyani o'z ichiga oladi.

Ushbu fan ikki o'lchovli geometrik apparat va geometrik jismlarning xususiyatlarini o'rganish uchun algoritmlar to'plamidir.

Texnik universitet yoki texnikumda asosiy o'quv fanlaridan biri bo'lgan chizma geometriyani o'qitish analitik va sintetik usullarning yaqin birikmasiga asoslangan. Chizma geometriya kursi elementar geometriya asoslari - planimetriya va stereometriyani bilishga asoslanadi va shuning uchun ham ushbu fanni o'zlashtirish jarayonida qo'llaniladigan elementar geometriyaning ta'riflari va teoremlariga katta e'tibor berish kerak.

Hozirgi vaqtda chizma geometriya fani kompyuter texnologiyalari va chiziqli algebra apparatlarining rivojlanishi tufayli amaliy ahamiyatga ega emas degan fikr mavjud, ammo fan va ishlab chiqarishdagi mutaxassislarning faoliyati bu bayonotni rad etadi: u almashtirib bo'lmaydigan narsadir, mashinasozlik va qurilish mutaxassisliklari bo'yicha umumiy muhandislik ta'limining ajralmas qismidir. Zamonaviy muhandislik-texnik xodim o'z faoliyatini kompyuter bilan aloqa qilmasdan amalga oshira olmaydi. Kuchli hisoblash vositalarining rivojlanishi yangi dizayn usullarini, ularning dasturlarida turli xil uch o'lchovli modellarni qurishni, ushbu modellarda ko'plab ish rejimlarini o'rganishni va hokazolarni rag'batlantiradi. Bunday sharoitda fanga bo'lgan ehtiyojning o'zi yo'qolmaydi, balki uni o'rganishga yondashuv o'zgaradi, uni rivojlantirish usullari va vositalariga yangi talablar qo'yiladi. [3.25]

Har bir o'quv predmeti, jumladan, chizma geometriya fanining mohiyatini tasdiqlovchi, yondashuvlar va o'qitish usullarini aniqlashga yordam beradigan o'qitish konsepsiyasini ishlab chiqishi kerak. Fanni o'qitish metodikasi umumiy didaktikaga asoslangan bo'lsa, bu metodologiya didaktikaning zarur manbasini ifodalaydi.

Adabiyotlar:

1. E.I.Ro'ziyev, A.O.Ashirboyev. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi. -T.: "Fan texnologiya", 2010.

2. Абрамян А. В. Исследование возможности широкого применения программированных заданий и алгоритмов для формирования познавательной самостоятельности учащихся. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ереван, 1978. - 22 с.

3. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса (Метод. основы). М.: Просвещение, 1982. - 192 с.

РЕЗЮМЕ

Chizma geometriya - nuqtalar, chiziqlar, sirtlar yig'indisi bo'lgan fazoviy figuralarni ularning tekis tasvirlari yoki proyeksiyalari orqali o'rganiladigan geometriya sohalaridan biri. Chizma geometriyaning asosiy vazifasi uch o'lchamli ob'ektni uning tekis proyeksiya modeli bilan solishtirishdir. Oliy o'quv yurtlarida chizma geometriyani o'qitishning innovatsion usullari modernizatsiyani talab qiladi.

РЕЗЮМЕ

Начертательная геометрия - один из разделов геометрии, в котором пространственные фигуры, представляющие собой совокупность точек, линий, поверхностей, изучаются по их плоским изображениям или проекциям. Основная задача начертательной геометрии заключается в сопоставлении трехмерного объекта с его плоской проекционной моделью. Инновационные методы преподавания начертательной геометрии в вузах требуют модернизации.

SUMMARY

Descriptive geometry is one of the branches of geometry in which spatial figures, which are a collection of points, lines, surfaces, are studied by their flat images or projections. The main task of descriptive geometry is to compare a three-dimensional object with its flat projection model. Innovative methods of teaching descriptive geometry in universities require modernization.

PEDAGOGNING SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYALARI

Rashidova R.

Qarshi davlat universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Po'latova F.R.

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi

Tayanch so'zlar: pedagogik kompetensiya, sotsiolingvistika, psixologik omillar, situativ omillar, pedagogning sotsiolingvistik kompetensiyalari, adekvat, ijtimoiy-pedagogik.

Ключевые слова: педагогическая компетентность, социолингвистика, психологические факторы, ситуативные факторы, социолингвистические компетенции педагога, адекватные, социально-педагогические.

Key words: pedagogical competence, sociolinguistics, psychological factors, situational factors, sociolinguistic competencies of an educator, adequate, socio-pedagogical.

Pedagogik ta'lim jarayoni oldiga qo'yilayotgan zamonaviy ijtimoiy talablar jarayonga kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Ya'ni bugungi kunda pedagog kadrlar tayyorlash tizimiga malakali, izlanuvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, yuksak ma'naviyatli mutaxassislarni tayyorlash talabini qo'ymoqda. Kompetensiya va pedagogik kompetensiyalarga doir qarashlar va tadqiqotlar tahlili bo'lajak o'qituvchilarda sotsiolingvistik kompetensiyalarni shakllantirish muammosining dolzarb va ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni talabalarda faqatgina grammatik savodxonligini va lug'at boyligini oshirishni nazarda tutib qolmasdan, ijtimoiy, situativ va psixologik omillar ta'siri ostida to'g'ri muloqot variantini tanlashni ham qamrab oladi.

Pedagogning sotsiolingvistik kompetensiyalari – bu pedagogik faoliyatni va pedagogik muloqotni ijtimoiy, pedagogik va psixologik omillarni hisobga olgan holda samarali tashkil etish uchun til birliklari va kategoriyalarini chuqur o'zlashtirishi, muloqot kechayotgan vaziyatni to'g'ri baholay olishi natijasida suhbatdoshiga samarali pedagogik ta'sir o'tkazish va nutq madaniyati meyorlaridan

adekvat foydalanish qobiliyati hamda ushbu jarayonda zarur bo'ladigan ijtimoiy, pedagogik, lingvistik, psixologik bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisidir.

Pedagogik kompetensiyalar sirasiga kiruvchi sotsiolingvistik kompetensiya quyidagi komponentlardan iborat:

- Ijtimoiy-pedagogik subkompetensiya;
- Lingvistik subkompetensiya;
- Psixologik subkompetensiya.

Pedagogik faoliyat va pedagogik muloqot jarayonida o'qituvchi uchun zarur bo'ladigan sotsiolingvistik kompetensiya komponentlar o'z navbatida qator bilim va ko'nikmalarni qamrab oladi. Ularning har biri ustida batafsil to'xtalib o'tamiz.

Pedagogning ijtimoiy-pedagogik subkompetensiyasi komponentlari.

Ijtimoiy-pedagogik subkompetensiya ijtimoiy vaziyatni to'g'ri baholay olish, pedagogik bilim va ko'nikmalarni qamrab olgan holda quyidagi komponentlardan iboratdir.

Pedagogning ijtimoiy-pedagogik subkompetensiyasi sotsiolingvistik kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, o'qituvchiga pedagogik faoliyat davomida ijtimoiy muhit ta'sirini inobatga olish va o'z navbatida ijtimoiy muhitga faol ta'sir o'tkazish imkonini beradi.

Ijtimoiy pedagogik kompetensiyaga ega bo'lish uchun quyidagi bilim va ko'nikmalarni egallash lozim:

Ijtimoiy-pedagogik bilimlar – pedagogning jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sohadagi vaziyat haqidagi, o'zi a'zosi bo'lgan jamoadagi munosabatlarga doir, suhbatdoshining ijtimoiy mavqei hamda qarashlarini aniqlashga doir, pedagogik vaziyatni to'g'ri tahlil etish va talqin eta olishga doir bilimlari doirasini qamrab oladi. Bunday bilimlar samarali pedagogik faoliyatni, muloqotni tashkil etishda konseptual asos bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy munosabatlarga kirishuvchanlik o'qituvchidan suhbatdoshi (shaxs yoki jamoa) bilan muloqotga kirishishda uning psixologik holatini aniqlash, chuqur tahlil qilish hamda to'g'ri muloqot shakli, uslubini tanlay bilimsh ko'nicasini talab etadi. Tashkilotchilik qobiliyati ijtimoiy-pedagogik jarayonni tashkil eta olish, muloqot jarayonini, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etish, boshqaruv uslublarini to'g'ri tanlay bilish, vaqtni va ish tartibini oqilona tashkil etish hamda boshqarish imkoniyatlarini ishga solishni talab etadi.

Variativlik – pedagogik muloqot jarayonini tashkil etish hamda til birliklaridan foydalanishda bir qancha variantlarga ega bo'lish, ularni vaziyat hamda suhbatdoshining ijtimoiy-psixologik va pedagogik darajasi, mavqei hamda holatiga mos ravishda tanlashga yordam beradi.

Adaptivlik – pedagogning turli pedagogik vaziyatlarga moslashuvchanligi bo‘lib, pedagogik faoliyatni tashkil etish jarayonida o‘qituvchiga o‘z kayfiyati, his-tuyg‘ularini boshqarishga, pedagogik muloqot sharoitiga moslashishga va o‘z navbatida turli salbiy ta’sirlardan o‘zini himoya qilishga doir ko‘nikmalarini qamrab oladi. Adekvatlik – pedagogik imkoniyatlari, lingvistik kompetensiyalaridan turli pedagogik vaziyatlar uchun to‘g‘ri bo‘lgan holatda foydalanishga doir ko‘nikmalarni qamrab oladi. Adekvatlik turli til birliklari, barqaror lingvistik kombinatsiyalar, jumlar, iboralar, sitatalardan pedagogik muloqot jarayonida adekvat ravishda foydalanishga doir bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z ichiga oladi.

Lingvistik subkompetensiya sotsiolingvistik kompetensiya asosiga kiruvchi komponent bo‘lib, u o‘qituvchiga pedagogik faoliyati davomida amalga oshiradigan muloqotni mazmundorligi, samaradorligini taqsimlashga xizmat qiladi. Ushbu subkompetensiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Leksik bilim va ko‘nikmalar-pedagogik muloqot jarayonida foydalaniladigan tildagi so‘zlar, iboralar, tilning tarkibi haqidagi bilimlar hamda ulardan amalda to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini qamrab oladi. Bunday bilimlar ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, o‘qituvchiga ayni vaziyat uchun mos bo‘lgan so‘zlarni tanlash, lug‘at tarkibini yangi so‘zlar bilan boyitish, eskirgan so‘zlarni nutqdan chiqarish kabi vazifalarni amalga oshirishga yordam beradi.

Grammatik bilim va ko‘nikmalar – gap va nutqni tashkil etishda adabiy til meyorlari, grammatik qoidalarga amal qilishni ta’minlashga xizmat qiluvchi bilim va ko‘nikmalar yig‘indisi hisoblanadi. ya’ni nutqni ifodalashda so‘zning grammatik turkumlari, morfologik kategoriyalar, so‘z shakllari, so‘z shakllarining o‘zaro birikishi, gap kategoriyalari, grammatik ma’no kabilarni inobatga olish talab etiladi. Umumiy holda grammatik bilim va ko‘nikmalar morfologiya va sintaksisga doir ma’lumotlarni qamrab oladi. Semantik bilim va ko‘nikmalar – o‘zlashtirilgan til birliklarining ma’noviy jihatlariga doir bilimlar hamda ulardan nutq mazmuniga ma’no jihatidan mos holda foydalanishga doir ko‘nimalardan iborat. Ushbu komponent o‘qituvchiga so‘z, jumla, frazeologizmlardan ma’nosini anglagan holda to‘g‘ri foydalanish orqali nutq samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Orfoepik bilim va ko‘nikmalar – tilning xususiyatiga va talaffuz meyorlariga mos holda og‘zaki nutqni tashkil etilishini ta’minlashga xizmat qiladi. So‘zlar va tovushlarning adabiy til meyorlariga mos holda talaffuz etilishi, nutqning mazmundorligi va ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Til birliklari va kategoriyalaridan to‘g‘ri foydalanish – o‘qituvchidan o‘zlashtirgan lingvistik subkompetensiya doirasiga kiruvchi bilim va ko‘nikmalardan pedagogik faoliyat

va muloqot jarayonini samarali tashkil etishda o‘rinli foydalanishni nazarda tutadi. ya’ni o‘qituvchi o‘z nutqida suhbat mazmuniga grammatik, leksik, semantik jihatdan mos bo‘lgan so‘zlardan, jumalalardan, frazeologizm va sitatalardan o‘rinli foydalanishiga yordam beradi.

O‘qituvchining sotsiolingvistik kompetensiyasi yana bir tarkibiy qismi bu uning psixologik subkompetensiyasidir. Psixologik kompetensiyalar pedagogik kompetensiyaning asosiy kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. ushbu o‘rinda o‘qituvchining sotsiolingvistik kompetensiyasi asosiy komponentlaridan biri sifatida qayd etilishiga asosiy sabab o‘qituvchiga pedagogik muloqot jarayonini tashkil etishga ijtimoiy muhitni, suhbatdoshini psixologik holatini bilish, uni to‘g‘ri baholash hamda boshqarish muhim talablardan biri hisoblanadi. Pedagogning psixologik subkompetensiyasi komponentlari. Psixolik bilim va ko‘nikmalar – pedagogik faoliyat davomida shaxs va jamoa psixologik holatini o‘rganish, uni to‘g‘ri tahlil va talqin qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu bilim va ko‘nikmalardan foydalanish o‘qituvchiga muloqot jarayonini va umuman jamoa faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish hamda boshqarish imkonini beradi.

Kuzatuvchanlik – pedagogik muloqot ishtirokchilari holatini, psixologik vaziyatni o‘rganish, tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Kuzatuv jarayoni o‘qituvchi tomonidan rejali, qisqa muddatli va uzoq muddatli kuzatuv tarzida amalga oshirilishi mumkin. Sezgirlik – ijtimoiy muloqot jarayonida har bir ishtirokchining kayfiyati, his-tuyg‘ularini, fikr-mulohazalarini aniqlashga, muloqot yo‘nalishini o‘rganishga yordam beradi. Sezgirlik o‘qituvchiga jarayon natijasini avvaldan prognoz qilish hamda boshqarish, to‘g‘ri yo‘naltirish imkonini beradi.

Empatiya – suhbatdoshiga nisbatan bildiriladigan hamdardlik, hamfikrlilik kayfiyati bo‘lib, muloqot jarayonida suhbatdoshining psixologik holati, kayfiyatiga nisbatan bildirilgan hamfikrlilik jarayonni to‘g‘ri tashkil etilishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari muloqot jarayonida har ikkala tomon o‘rtasidagi yakdillik muloqotning ochiqligi, batafsilligiga yordam beradi.

Umumiy holda xulosa qilishimiz mumkinki, pedagogik jarayonda sotsiolingvistik kompetensiya o‘qituvchiga kommunikativ jarayonda ijtimoiy muhitga mos lingvistik meyorlar asosida o‘z-o‘zini va atrofdagilarni ijtimoiylashtirib borishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Avlaev.O.U. Abdusalilova S. A. (2020). The Role of Social Intelligence in Personality Maturity. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(4), 3983-3991.
2. Jabborova O. M., Jumanova F.U. Mahkamova R. (2020). Formation of Artistic Perception of Future Teachers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(4), 4087-4095.

3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar Strategiyasi. 2017 yil 7 fevrvldagi PF-4947-sonli farmoni.
4. Tojiboeva, G. R. (2020). The Training Improve Future Elementary School Teachers. The Way of Science, 1(71), 80-82.
5. Saydaxmetova, D. X. (2020). Mejdunarodniye otsenochniye programmi (PISA, TIMSS, PIRLS) i podgotovka uchениkov k nim. Science and Education, 1(Special Issue 2), 112-120.
6. Tojiboyeva, G. R. (2020). Psixologo-pedagogicheskaya kompetentnost uchitelya nachalnix klassov. Science and World, 1(77), 32-33.
7. Ernazarova G. O., Islamova M. Sh. (2019). Sovershenstvovaniye podgotovki k professii uchashixsya professionalnix kolledjey na osnove akmeologicheskogo podxoda. Pedagogy-Psychology Theory and practice International Scientific Journal, 6(26), 52-55.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada pedagoglarining sotsiolingvistik kompetensiyalariga urg'u berilgan. Pedagog-o'qituvchilar uchun sotsiolingvistik kompetensiyaning ahamiyati, uning o'rganilganlik darajasiga to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, maqolada bugungi kunda butun dunyoda pedagog-o'qituvchilar ustida olib borilayotgan tajriba-sinov ishlari, hamda mamlakatimiz pedagog-o'qituvchilarida o'rganilayotgan jihatlarga ham e'tibor qaratilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье делается упор на социолингвистические компетенции своих педагогов. Подчеркивается значение социолингвистической компетентности для педагогов-педагогов, степень ее изученности. В статье также рассматриваются опытно-экспериментальные работы, проводимые сегодня педагогами во всем мире, а также аспекты, изучаемые педагогами нашей страны. ubkompetensiya.

SUMMARY

This article emphasizes the sociolinguistic competencies of their educators. The importance of sociolinguistic competence for educators-teachers, its level of study, is touched upon. The article also focuses on the experience and testing work carried out on educators and teachers all over the world today, as well as the aspects studied by educators and teachers of our country.

KIMYO FANINI O'RGANISHDA IMITATSION MODELLARDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI (VIRTUAL LABORATORIYA MISOLIDA)

Davronova F.L.

QarshiDU 1-kurs tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: imitatsion modellashtirish, visual foydalanish, virtual muhit, virtual xavfsizlik, virtual laboratoriya vositalari.

Ключевые слова: имитационное моделирование, визуальное использование, виртуальная среда, виртуальная безопасность, инструменты виртуальной лаборатории.

Key words: simulation modeling, visual use, virtual environment, virtual security, virtual laboratory tools.

Kasbiy ta'lim muammolaridan biri tayanch bo'lmagan fanlarni o'qitish muammosidir. Asosiy fanlarni o'rganish dasturlari muntazam ravishda takomillashtiriladi va amaliyot ehtiyojlariga muvofiq tuzatiladi, asosiy bo'lmagan fanlar ko'pincha metodistlar e'tiboridan chetda qoladi. Ko'plab kimyoviy laboratoriya jarayonlarida murakkab dinamik tizimlar bo'lib, ular dastlabki ma'lumotlardagi noaniqlikning yuqori darajasi va ularning xatti-harakatlarining murakkabligi bilan tavsiflanadi. Bun-day tizimlarni boshqarish bilan bog'liq ko'plab muammolarni hal qilish, shuningdek, muhandislik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar va texnologlar ishini yengillashtirish uchun imitatsion modellashtirishdan foydalanish mumkin. Asosiy bo'lmagan fanlarni o'rganish uchun odatda kichik miqdordagi akademik soatlar ajratiladi. Bu vaqt davomida o'qituvchilar maksimal hajmdagi material-larni, asosan, nazariy jihatdan taqdim etishga harakat qilishadi. Bu kamdan-kam hollarda tizim-lashtirilgan bilimlarning shakllanishiga olib keladi, bu yodlash va ma'lumotlarni ko'paytirishga, so'ngra modul yakunlangandan keyin materialni to'liq unutishga olib keladi. Muayyan ma'noda, bu muammoni imitatsion modellardan foydalanish orqali hal qilish mumkin. Imitatsion modellashtirish - tadqiqot usuli bo'lib, unda o'rganilayotgan tizim haqiqiy tizimni yetarlicha

aniqlik bilan tavsiflovchi model bilan almashtiriladi va bu tizim haqida ma'lumot olish uchun u bilan tajribalar o'tkaziladi. Imi-tatsion modellashtirish vaqt o'tishi bilan tizimning harakatini taqlid qilish imkonini beradi. Haqiqiy tajribalar qimmat, inkonsiz yoki xavfli bo'lgan obyektlarning xatti-harakatlariga taqlid qilish mumkin. Kompyuter imitatsiyalari kasbiy bilimlarni rivojlantirish va kengaytirishga, kasbiy fikrlashni kuchaytirishga va o'quvchilarning fikrlash qobiliyatiga, yangi g'oyalarni amalga oshirishga yordam beradi. Eksperimental o'qitishni nazariy ta'lim bilan birlashtirish kompyuterda yaratilgan imitatsiyalar orqali rag'batlantiriladi [1].

Zamonaviy ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish faol rivojlanmoqda va dars jarayonlarini imitatsion modellar bilan integratsiyalash tobora ortib bormoqda. Eng ommabop va istiqbolli yo'nalishlar multimedia texnologiyalarini joriy etishdir. Ular bizga ma'lumotni taqdim etishning turli shakllaridan foydalanishga va ular bilan faol aloqada bo'lish imkonini beradi. Vizual foydalanish va eshitishni rag'batlantirish, axborotni idrok etish va qayta ish-lashning turli kanallarini faollashtirish o'quv jarayonini yanada qizg'in, yengilroq, samaraliroq, rang-barang, va subyektiv qiladi.

Shu munosabat bilan o'quv jarayoniga multimedia texnologiyalarni joriy etish uchun keng imkoniyatlar yaratadigan virtual haqiqatda ishlash ko'nikmalaridan ta'limda foydalanish istiqbolli natijalarga erishish imkonini beradi.

Virtual laboratoriya deganda muhit tushuniladi ya'ni planshet, smartfon, kompyuter yoki in-teraktiv panel ekranida imitatatsiya qilish kimyoviy, fizik va boshqa jarayonlarni taqlid qilish, ularning sharoitlari va parametrlarini o'zgartirish imkonini beruvchi o'quv laboratoriya vositalari, kompyuter dasturlarini tasavvur etishimiz mumkin.[2].

Ko'pgina ta'lim muassasalari raqamli o'qitishni amalga oshirish uchun o'zlarining virtual laboratoriyalarini yaratadilar. Ular muhandislik kasblari, neft va gaz kimyoviy texnologiya ta'limi sohasida, o'qituvchilar, shifokorlar va boshqalarni tayyorlashda kasbiy tayyorgarlikni optimallashtirish uchun qo'llaniladi. Laboratoriya materiallari bilan erkin mavjud elektron resurslar faol qo'llaniladi, turli fanlar va mavzular bo'yicha ishlaydi, ular an'anaviy shakllarni to'ldirib, o'quv jarayoniga birlashtiriladi. Virtual laboratoriyalardan o'qituvchi ishtirokida, internetda yoki mahalliy kompyuter-da, yakka tartibda yoki guruhda dars mashg'ulotlarida foydalanish mumkin. Virtual kimyoviy laboratoriyada ma'lum bir xususiyat yoki hodisani ko'rsatish uchun individual tajribalar va muayyan mavzular bo'yicha laboratoriya ishlarini bajarish mumkin. Virtual kimyoviy laboratoriyada, talaba kimyoviy reaksiyalarni

kuzatishi yoki kimyoviy moddalar va laboratoriya asboblari manipulyatsiya qilish orqali mustaqil ravishda tadqiqot olib borishi mumkin. Ko'pincha virtual laboratoriya bo'limlar - yorliqlar - nazariy material, ish, ishini bajarish tartibi, laboratoriyani sozlash, hisobot tavsif shaklida taqdim etiladi. Ba'zilarida veb-saytlar animatsion belgilar va o'yin elementlaridan foydalanadi.

Kimyo fanidan laboratoriya ishlari taqdim etilgan hozirgi vaqtda tegishli ochiq elektron resurslar mavjud bo'lib ulardan eng mashhurlaridan biri bu virtual laboratoriyalarga bag'ishlangan uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan ixtisoslashgan portal <http://www.virtulab.net>. Fizika, kimyo, bi-ologiya va ekologiya fanlaridan virtual laboratoriya ishlarini olib borish uchun sharoit yaratildi. La-boratoriya ishlarining mazmuni maktab dasturlariga, universitet va kollejlarda kasbiy tayyorgarlikning turli yo'nalishlari dasturlariga mos keladi. <http://chemcollective.org> - bu kimyoni o'rganish uchun virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan resurs. Resursda kimyo bo'yicha bir nechta ko'p yo'nalishli virtual laboratoriyalar mavjud. <https://melscience.com> ilovasi turli xil kimyoviy reaksiyalarni amalga oshirish uchun reagentlar va asboblarga to'plamini taklif qiluvchi virtual va real laboratoriyalarni ulash imkonini beradi. Virtual laboratoriyalardan qo'llanilishining eng muhim foydalaridan biri bu darslarni o'tkazishda ushbu shaklning ta'lim motivatsiyasiga ijobiy ta'siridir [3].

Xaridlar: Virtual laboratoriya darslarida materiallarni xarid qilish, yetkazib olish yoki mahsulotlarni qaytarish zarur emas. Bu, o'quvchilar uchun qulay va tez-tez darsda ishlov berish uchun foydalanish imkoniyatini beradi.

Moslashuvchan: Virtual laboratoriya darslari o'quvchilar uchun qulay bo'lib, har doim va har yerda, internetga ulanish orqali foydalanish mumkin. Bu o'quvchilar uchun mustaqil darslar tashkil etish imkoniyatini beradi. Iqtisodiy foyda: Virtual laboratoriya darslari tizimli va iqtisodiy foydani oshirishga yordam beradi. Materiallarni olish, saqlash va qaytarish, virtual laboratoriyalar orqali barchasi tez va samarali bo'lishi mumkin.

O'zlashtirish: Virtual laboratoriya darslari o'quvchilarga kimyo ko'nikmalarini o'rgatish va amaliyot tajribasini oshirish uchun moslashtirilgan. Bu o'quvchilar uchun amaliy mashg'ulotlarni o'rganishda va kimyo fanining muhim qismlarini o'zlashtirishda juda foydali bo'ladi. O'quvchilarni jalb etish: Virtual laboratoriya darslari o'quvchilarni jalb etish uchun muhim bo'lgan texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini beradi. Bu ularni so'nggi texnologiyalarni o'rganish va virtual laboratoriyalarni samarali ishlash ko'nikmalarini hosil qilishga va tajribaga ega bo'lishlari uchun xizmat qiladi.

Bunday virtual o'quv usullari, jahon ta'lim sohasida aynan kimyoviy jarayonlarni taqqoslab ko'rish, hodisalarni ko'rib chiqish, xavfsizlikni ta'minlash va o'quvchilarni o'zlashtirishda yaxshi natijalarni ko'rish uchun muhim bo'lishi mumkin. Kelajakda ushbu texnologiyalar ta'lim va tadqiqot sohalarida yanada keng qo'llanilishi kutilmoqda, bu esa kimyo fanining rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar:

1. Ezechiel Nsabayeze, Aloys Iyamuremye, Janvier Mukiza, Agnes Mboniyirivuze, Emmanuel Gakuba, Francois Niyongabo Niyonzima, Theophile Nsengimana Impact of computer-based simulations on students' learning of organic chemistry in the selected secondary schools of Gicumbi District in Rwanda Education and Information Technologies September 2022 DOI: 10.1007/s10639-022-11344-6
2. Гавронская, Ю. Ю. Виртуальные лабораторные работы в интерактивном обучении физической химии / Ю. Ю. Гавронская, В. В. Алексеев. Текст: непосредственный // Известия Рос-сийского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2014. №168. С. 79–84.
3. Коваленок, Е. Н. Представления студентов вуза о научно-исследовательской деятельности в учебном процессе / Е. Н. Козленкова, Л. В. Сосина. Текст: непосредственный // Доклады ТСХА: сборник статей. Москва: Рос. гос. аграр. ун-т– Моск. с.-х. акад. им. К.А. Тимирязева, 2016. С. 219–222.
4. Ruth N.Schwartz, Catherine Milne, Bruce D.Homer va Jan L. Plass "Designing and Implementing Effective Animations and Simulations for Chemistry Learning" American Chemical Society doi: 10.1021/bk-2013 1142.ch003 In Pedagogic Roles of Animations and Simulations in Chemistry Courses; Suits, J., et al.; ACS Symposium Series; American Chemical Society: Washington, DC, 2013.
5. Mirzahmedova Nargiza Dilmurodovna Nizomiy nomidagi TDPU "Axborot texnologiyalari" kafedrasi katta o'qituvchisi RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINING TA'LIM SOHASIDA QO'LLANILISHI <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-5-2-538-545>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada kimyo fanini asosiy bo'lmagan fan sifatida o'qitishni optimallashtirish yo'nalishi, multimedia texnologiyalaridan va imitatsion modellardan foydalanishning afzalliklari keltirilgan. Shu bilan birga, virtual laboratoriyalarda kimyodan amaliy ishlarni olib borish ushbu asosiy bo'lmagan fanga qiziqishni rivojlantirishga yordam berishi va rag'batlantirishi, o'quvchilarning aql-zakovati va umuman bilish faolligini rivojlantirishi haqida ma'lumotlar yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены направления оптимизации преподавания химии как непрофильного предмета, преимущества использования мультимедийных технологий и имитационных моделей. При этом выявлено, что проведение практических работ по химии в виртуальных лабораториях помогает и стимулирует развитие интереса к этой нефундаментальной науке, развивает интеллект и познавательную активность учащихся.

SUMMARY

This article presents the direction of optimizing the teaching of chemistry as a non-major subject, the advantages of using multimedia technologies and simulation models. At the same time, it is revealed that conducting practical work in chemistry in virtual laboratories helps and encourages the development of interest in this non-basic science, develops students' intelligence and cognitive activity.

ШАХС МАСЪУЛИЯТИ МУАММОСИ АХЛОҚИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА

Muhammadiyeva M.M.

Qarshi davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti

Tayanch soʻzlar: шахс, мезон, талаб, масъулият, ахлоқ, назорат, одат, жавобгарлик, фазилят, инсон, онг, менталитет.

Ключевые слова: человек, критерий, требование, ответственность, мораль, контроль, привычка, ответственность, добродетель, человек, разум, менталитет.

Key words: man, criterion, requirement, responsibility, morality, control, habit, responsibility, virtue, mind, mentality.

Yurtimizda qadimdan ajdodlarimiz ma'naviy merosidan tortib hozirgi kunda yaratilayotgan ilmiy, siyosiy manbalarda ham shaxs mas'uliyatligi muammosiga atroficha yondashib kelingan. Jumladan, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev asarlarida har bir fuqaroning mas'ullik va shaxsiy javobgarlik hissi jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim o'rin tutishi alohida ta'kidlanadi. Yosh avlod tarbiyasida asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan axloqiy sifat tarzida Amir Temur "Tuzuklar"ida ham alohida qayd etiladi. Shuningdek, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Kaykovus, Sa'diy SHeroziy, Abdulla Avloniy asarlarida ham faoliyatiga javobgarlik bilan yondashadigan va shijoatli yoshlarni tarbiyalash maqsadga muvofiq ekanligi xususida to'xtalib o'tiladi.

Shaxsni axloqiy mezon va talablarga rioya qilishga odatlantirib borish tashabbuskorlik, tashkilotchilik, mustaqillik, mas'uliyatlilik kabi asosiy shaxsiy fazilatlar shakllanashda muhim ahamiyat kasb etadi, zero shaxsning xulq-atvor meyorlari bilan mas'uliyati uzviy aloqadadir.

Zamonaviy sharoitlarda shaxsni turli faoliyatlarga jalb etish, ularda axloqiy fazilatlarni shakllantirish masalalari, ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Bunday axloqiy sifatlar jamiyatdagi insoniy xatti-harakatlarda, atrof olamga nisbatan munosabatida, meyorlar va qoidalarda namoyon bo'ladi; ularni o'zlashtirgach, bola salbiy holatlarga konstruktiv ravishda qarshi turish tajribasiga ega bo'la boshlaydi, axloqiy qonun-qoidalarga muvofiq atrofdegilar bilan munosabatda bo'lishni o'rganadi. Ushbu axloqiy qadriyatlar o'quvchilarda atrof

olam obrazi mazmunini boyitish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ularni bilgan holda, bola atrof olamni va sodir bo'layotgan hodisalarni anglashni, baholashni va ular uchun qayg'urishni o'rganadi, uni o'z faoliyatida qayta yaratadi va shu bilan o'z hayotiy pozitsiyasini shakllantiradi.

Yuqoridagi tahlillar natijasida davlatning ta'limdagi ijtimoiy buyurtmasi mas'uliyatli tanlov sharoitida mustaqil ravishda qaror qabul qilishga tayyor bo'lgan shaxsni tarbiyalashga qaratilgan, degan xulosaga kelamiz. Har davrda va har qanday jamiyatda ham shaxs faoliyatining natijadorligi va yuqori samaradorligi undagi mas'uliyatlilik darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ijtimoiy hayotda ma'suliyat bilan amalga oshirilayotgan faoliyat natijasida shaxs albatta yuqori samaradorlikka erishadi va shu bilan birga intizomlilik, vatanparvarlik, insonparvarlik, sabr-qanoatlilik kabi yuksak ma'naviy-axloqiy hamda irodaviy sifatlarni ham egallab boradi.

Mas'uliyat atamasiga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha ta'rif beriladi: mas'uliyat arab tilidan olingan bo'lib – "javobgarlik", "hisob berishlik" ma'nolarini anglatadi va u biror ish, xatti-harakat oqibati, natijasi uchun bo'lgan javobgarlik demakdir" [6; 555].

Pedagogik manbalarda, jumladan, "Oliy ta'lim" nomli lug'at-ma'lumotnomada mas'uliyat atamasiga "shaxsning o'z-o'zini boshqarish shakli, o'zini amalga oshirgan xatti-harakatlari va ularning oqibatiga sabab deb bilishda namoyon bo'ladi, shuningdek, atrof muhitda va shaxsiy hayotdagi o'zgarishlar sababi bo'lishdagi o'z qobiliyatini tushunish va nazorat qilishda aks etadi" [2; 171]. Yuqoridagi keltirilgan "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi ta'rifda "mas'uliyat" tushunchasining lug'aviy ma'nosi va mohiyati ochib berilgan bo'lsa, pedagogik lug'atda bu atamaga ijtimoiy fan va shaxsning ijtimoiy faoliyati nuqtai nazaridan izoh berilgan.

Shaxs mas'uliyati ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan axloqiy sifatlardan biri hisoblanganligi sababli ham falsafiy, pedagogik va badiiy adabiyotlarda ushbu muammoga juda ko'p marotaba murojaat etiladi.

Mas'uliyat, mas'ullik tushunchalari axloqiy-etika kategoriya sifatida ham olimlar tomonidan pedagogik, psixologik va falsafiy jihatdan o'rganilib kelayotgan muhim masalalardan biridir. G'arb olimlaridan V.F.Safinning ta'kidlashicha, mas'ullik yetakchi axloqiy jihat sifatida faqatgina "subyekt tomonidan uning hoxishiga ko'ra o'zgarmaydigan bo'ladi".

Umuman olganda pedagog-psixologik olimlar tomonidan, mas'ullikning axloqiy-etik jihatlariga o'rganish va bu boradagi fikr-muloha, ilmiy qarashlar nihoyatda xilma-xildir. Tadqiqotchi olimlardan J. Piaje., J.P. Satr va boshqalar mas'uliyatni bajarilayotgan harakatning moddiy natijasini baholashga asoslanilgan obyektiv javobgarligidan tortib, mutlaqlashtiruvchi ichki javobgarlikgacha bo'lgan qarashlarda deb ko'rsatadi.

Shubhasiz, insonda har bir xodisaga axloqiy qarashlarsiz, insoniy yondoshuvlarsiz, voqeani qat'ian, vijdonan baholamagan holda o'zgalarga yordam qo'lini "boshqacha bo'lishi mumkin emas" tarzida chiqishi, yordam ko'rsatishi mumkin emas.

Bu borada mas'uliyatning "ichki va tashqi" munosabatlari tushunchasini o'rganar ekanmiz, shaxsning hatti-harakati va fikrlashida ichki mas'uliyat tuyg'usi, ya'ni o'z-o'zini nazorat qilish hatti-harakatlarini baholash, o'zini boshqarish tuyg'usi alohida ahamiyatga ega. Umuman olganda, mas'uliyat murakkab va ko'p darajali hodisa bo'lib, u shaxs xulq-atvori ustidan ijtimoiy nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish shakli sifatida ta'riflanishi ham mumkin.

Ko'plab tadqiqotchilar xuddi ana shu jihatlarini hisobga olgan holda mas'uliyat tushunchasiga murakkab xarakter sifatida tavsiflaydilar. Shu o'rinda insonning, ya'ni alohida shaxsning mas'uliyat tuyg'ulari uning mentalitetidan kelib chiqqan holda tavsiflanadi. Mentalitet darajasida "tabiiy va madaniy, ratsional va emotsional ongliklik, individuallik va umumiylik, kesishadi" [5; 177]. Demak har bir shaxsning mas'uliyat borasidagi axloqiy qarashlari albatta uning millati, turmush tarzi, dunyoqarashiga qarab shakllanadi.

Shaxsning o'zi anglamagan holdagi (ongsiz) mas'uliyat haqida gapirar ekanmiz, shuni e'tiborga olish kerakki, uning komponentlari "tabiiy shaxsiy xususiyatlarga ega bo'ladi va u individual turmush natijasida egallangan bo'ladi" [3; 179].

Taxmin qilish mumkinki, boshqa hodisalar bilan bir qatorda, mas'uliyatning ba'zi tarkibiy qismlari inson ongsizida uxlab yotgan va go'yo «ongsizlik hali ong chegarasiga etib bormagan materialni o'z ichiga oladi» [3; 179]. Xususan, A.S. Prangishvili "faoliyat va mas'uliyatga tayyorlik" ko'rsatkichi sifatida munosabat haqida gapiradi. Bundan tashqari, u kuchli irodali mas'uliyatli xatti-harakatlarning asosi sifatida munosabat haqida gapiradi. K.A. Abulxanova-Slavskaya mas'uliyatni zaruratni amalga oshirishning shaxsiy mexanizmi sifatida ko'rib, «...shaxsning tashqi zaruratni o'zlashtirib olishi va uni ichki ehtiyojga aylantirishi, shuning uchun ichki zarurat javobgarlikning eng yuqori bosqichidir ...» [1; 118].

Ko'pgina xususiyatlar insonga xos, u tug'ilganidan so'ng paydo bo'ladi deb hisoblashimizga qaramasdan, ba'zi bir xususiyatlarimiz, iqtidorimiz bizning naslimizda, irsiy xususiyatlarimizda tabiat tomonidan yaratilgan bo'ladi. Bunday shunday xulosa qilishimiz mumkinki, shaxs mas'uliyatining axloqiy kategoriyalari, mezonlari nafaqat ijtimoiy muhit yoki tarbiya jarayonida shakllanadi balki bevosita irsiy jihatdan oilaviy qadriyatlar, an'analar ta'sirida yillar davomida shakllanib boradi. Jumladan, shaxsda mas'uliyatlilikning shakllanganligi kundalik hayotdagi holatlarga nisbatan ular o'zlaridagi ma'naviy-qadriyatli, axloqiy mazmunni namoyon etishlarida kuzatiladi. Natija quyidagi shartlar asosida amalga oshishi mumkin, agarda:

- mos ravishda ma'naviy-qadriyatli munosabatlar, axloqiy meyorlar haqida yetarli bilimga ega bo'lsa;

- o‘z xatti-harakatlarini boshqaruvida ularning ahamiyatini anglasa;
- bilimlarini norasmiy nomoyon etsa, ma’naviy-qadriyatli munosabatlarini amalga oshirsa va axloqiy tuyg‘ular paydo bo‘lishi asosida o‘zini salbiy holatlardan saqlasa;
- axloqiy talablarni talab etuvchi holatlarda yetarli darajadagi iroda kuchini nomoyon eta olsa;
- amaliy tajribani to‘plashga imkon beruvchi turli faoliyatlarga ma’naviy meyorlardan foydalanishga tizimli ravishda qo‘shiladi.

Shaxs mas’uliyatligi uning o‘z-o‘ziga, atrofidagilarga, atrof-muhitga va mavjud meyorlarga adekvat munosabati uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli shaxs tug‘ilganoq unda tartib-intizom, o‘z xatti-harakati va buyumlari uchun javobgarlik, irodalilik kabi sifatlarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish va buning uchun jarayon tashkilotchilari bo‘lgan tarbiyachilar bilan birgalikda ularni ota-onalarini ham tayyorlab borish lozim.

Adabiyotlar:

1. Абульханова-Славская К.А. Проблема исследования индивидуального сознания / К.А. Абульханова-Славская, М.И. Воловикова, В.А. Елисеев // Психологический журнал. - 1991. - Т.12, № 4. - С. 27-40.
2. Oliy ta’lim (lug‘at-ma’lumotnoma). –Toshkent: “Moliya” nashriyoti, 2003, 456 b.
3. Юнг К.Г. Психология бессознательного. М. 1994. 320 с
4. Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Пиаже. - Москва: Междунар. пед. акад., 1994. - 680 с.
5. Зотов Ф.А. Современная западная философия. М.: Высш. ш. 1991, 454 с
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. J. II. / Tahrir hay’ati: T.Mirzayev va b.q. Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. -671 b.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада муаллиф шахс масъулияти муаммоси, шахсни ахлокий мезон талабларга риоя қилишга одадантириб боришнинг ўрни ва аҳамияти, шахс масъулиятининг ижтимоий қиммати, масъулиятнинг баъзи таркибий қисмлари, шахснинг ўз-ўзини назорат қилиши, ҳатти-ҳаракатлари-ни баҳолашининг педагогик асослари, шахснинг ҳулқ-атвор меъёрлари билан масъулияти узвий алоқадорлигини илмий жиҳатдан таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье автор рассматривает проблему личной ответственности, значение и важность воспитания человека к соблюдению моральных норм, социальную ценность личной ответственности, все части ответственности, самоконтроль человека, самоконтроль над собой. личность, самоконтроль, педагогика оценки службы безопасности, соответствие требованиям морального критерия личности, социальная ценность ответственности личности. Научно про-анализирована ответственность органических отношений.

SUMMARY

In this article, the author examines the problem of personal responsibility, the meaning and importance of educating a person to comply with moral standards, the social value of personal responsibility, all parts of responsibility, human self-control, self-control. personality, self-control, pedagogy of security service assessment, compliance with the requirements of the moral criterion of the individual, social value of individual responsibility. The responsibility of organic relationships is scientifically analyzed.

O'QUVCHI TALABALAR O'RTASIDA STEAM TA'LIMNI TATBIQ ETISH TEXNOLOGIYASI

Yuldoshev J.T.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: STEAM, muhandislik, matematika, ta'lim, texnologiya.

Ключевые слова: STEAM, инженерия, математика, образование, технологии.

Key words: STEAM, engineering, math, education, technology.

Kirish. Ta'lim beruvchi talabalarga fanning xususiyatidan kelib chiqib ta'lim metodlarini to'g'ri tanlashi sifatli ta'limning garovi hisoblanadi. Shu bilan birga ilm fan va ta'lim jarayonlari o'quvchilar uchun erkin va quvnoq holda olib borilishi kerak. Biz taklif qilayotgan STEAM ta'limi texnologiyasi ya'ni, STEAM metodika bu boshqa metodikalardan shunisi bilan farq qiladiki bunda STEAM fanlar bir-biri bilan integratsiyalashadi. Fanlarni bir mavzusini o'rganishi davomida boshqa fanlar mavzulari ushbu fan mavzusini o'zlashtirishga yordam beradi. Ushbu ta'lim yondashuvi ta'lim oluvchilarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi hamda universitetga kirish va keyingi o'qish jarayonlarini osonlashtiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Shuningdek STEAM metodikaning boshqa metodikalardan yana bir farqli jihati auditoriyada qo'llanilishidan tashqari talabalarni mustaqil ta'limni yakka tartibda emas balki guruh-guruh bo'lib amalga oshirish hamda talabalarni ijodkorlikda birlashtiradi. Bu metodikani amalga oshirishda o'qituvchi auditoriyada o'tilgan mavzuni mustahkam-lash yoki kelgusi mavzuni o'rganib kelish uchun bir nechta topshiriqlarni guruhlariga bo'linib, o'rganib kelishini vazifa sifatida berishi kerak bo'ladi.

Auditoriyalarda kichik guruhlarda ijodiy izlanishni tashkil etish metodi 1976-yili Telaviv universiteti professori Sh. Sharan tomonidan ishlab chiqilgan. Bu metodda ko'proq talabalarining mustaqil va ijodiy ishiga e'tibor qaratiladi. Talabalar alohida-alohida yoki 6 kishilik kichik guruhlarda ijodiy izlanish olib boradilar. Ijodiy izlanish kichik guruhlarda tashkil etilganda darsda o'rganish lozim bo'lgan o'quv materialini kichik qismlarga ajratiladi. Keyin bu qismlar yuzasidan topshiriqlar har

bir o'quvchiga taqsimlanadi. Shunday qilib, har bir talaba umumiy topshiriqning bajarilishiga o'z xissasini qo'shadi. Biz taklif etgan metodikada 6 kishilik guruh emas balki 5 ta guruhdan iborat kichik guruhlar tuziladi, bu to'g'risida quyida batafsil ko'rsatib o'tiladi va yana qo'shimcha bir-qancha metodlar ("Klaster", "Bahs-munozara", "Aqliy hujum", "Xulosalash", (Rezyume, Veyer), "Insert", "Loyiha" va boshqalar) ushbu metod atrofida birlashtiriladi. Bu metodikani amalga oshirishda Oliy talim o'quv rejalarida keltirilgan 1-blok fanlari hozirda kredit-modul tizimi o'quv rejalarida majburiy fanlar blokidagi matematika, fizika, kimyo, infarmatika, hamda umumkasbiy fanlar bloki va ixtisoslik fanlarini tushuntirishda o'zaro bog'liqligini tushuntirib berishini ko'rishimiz mumkin. masalan dars boshlangandan so'ng talabalarni STEAM ni har bir harfi dan iborat bo'lgan 5 ta guruhga ajratib olamiz ya'ni, S – fan guruhi, T – texnologlar guruhi, E – muhandislar guruhi, A – guruhi hamda M – matematiklar guruhlar.

Bu guruh talabalariga har bir guruh, guruhga ajralishida nimalarga e'tibor berishi tushuntiriladi. Shundan so'ng quyidagicha guruhlar shakllantiriladi.

S – guruhni tabiiy fanlar: fizika, astronomiya, kimyo, biologiya, geografiya fanlaridan olgan bilimlarini qo'yilgan muammoni yechishga qaratilgan fikrlar beruvchi o'quvchilar tashkil etadi;

T – guruhni fanlar bilan bog'lovchi turli innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llovchi o'quvchilar tashkil etadi;

E – muhandislik, kasbiy faoliyatdagi mammlarni nazariy olingan bilimlarni amaliyotga qo'llash va fundamental fanlarni mummoni yechishga qaratadigan guruh;

A – san'at, bu guruh mummoli vaziyatlarni tasvirlash, chizmalarni chizish, dezaynini yaratuvchi guruh;

M – matematiklar, mummoni bartaraf etishda matematikani qonuniyatlari formula va mantiqiy fikrlarini beruvchi guruhlar hisoblanadi.

STEAM fanlar ta'limini amalga oshirishda tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, dezayin (san'at) va matematika fanlarining o'zaro integratsiyalashgan modellaridan foydalanishni ko'rsatib o'tamiz. maqsadimiz qaysidir bitta fanning masalasini yechishdan iborat emas balki, STEAM fanlar ta'limini bitta fan mavzusida ko'rsatib berishdan iboratdir.

Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish davlat siyosati ma'no-mazmunidan va uning dolzarbligidan kelib chiqib, uni quyidagicha izohlash mumkin:

- birinchidan, yangi ta'lim tizimi, barkamol avlod kadrlarini tayyorlashdagi o'zgarishlar va yangicha yondashuvlar, zamonaviy kasb sohalarining paydo bo'lgani hamda uning mamlakatimiz sharoiti bilan bog'liqligidir;
- ikkinchidan, ta'lim tushunchasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot natijasida muayyan davrdan boshlab, inson faoliyatining alohida mustaqil sohasiga aylanib, jamiyatning ijtimoiy tajribasini keyingi bosqichga uzatadi;

- uchinchidan, ta'lim inson shaxsining intellektual-ma'naviy qirralarini shakllantirish, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol va muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlashga qaratilgan harakatlar yig'indisi bo'lib, ma'rifat hamda bilim berishni anglatadi;
- to'rtinchidan, fan jamiyatning ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, tabiat va jamiyat hayotini aks ettiruvchi ijtimoiy ong shakli. U katta ilmiy salohiyatini, ijodiy kuch quvvatini birlashtirib, an'naviy barkamol insonni tarbiyalashga, mamlakatda qudratli ilmiy salohiyatni yaratishga xizmat qiladi.

Respublikamiz taraqqiyoti ko'p jihatdan yosh avlodni yuksak ma'naviyat va intellektual salohiyat egasi qilib tarbiyalashga bog'liq bo'lib, shu jumladan, ta'lim sohasini isloh qilish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” gi va “Zamo-naviy maktab Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida”gi Qarorlari loyihasi kiritilishi natijasida, ekologik jihatdan toza materiallar va energiyaning muqobil manbalaridan foydalangan holda ishlab chiqilgan namunaviy loyihalar asosida zamonaviy maktablar qurish; maktablarni, shu jumladan, o'quv sinflari ichini yangi qulay mebellar, zamonaviy o'quv va laboratoriya jihozlari, darsliklar va o'quv-uslubiy materiallar, kompyuter va mul'timedia texnikasi, videokuzatuv tizimlari bilan jihozlash; o'quv rejalari va dasturlarini optimallashtirish, innovatsion, shu jumladan, masofaviy pedagogik usullardan keng foydalanish, ushbu jarayonning samaradorligini butunlay oshirishni nazarda tutadi. Shunga ko'ra, Respublikamizning har bir hududlarida iqtidorli yoshlarni aniqlash maqsadida Prezident mak-tablari ochildi. Ular STEAM fanlarini o'qitishga ixtisoslashtirildi [1,2]. STEAM-maktab o'quvchilarini zamonaviy o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish tizimiga muqobil tizimdir. U bolalarni bir vaqtning o'zida Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (mu-handislik), Art (san'at) va Mathematics (matematika) bo'yicha o'qitish tizimiga asoslangan, bunda o'quvchilar amaliy va ko'ngilochar loyihalar asosida saboq oladilar. STEM atamasi birinchi bo'lib, AQShda maktab dasturiga kiritilgan bo'lib, o'quvchilarning ilmiy texnika yo'nalishlarida kom-pitensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu yo'nalish kengaytirilib, atamaga qo'shimcha har-flar kiritildi. Jumladan: “R”-robotic robototexnikani qo'shib, STREM- deb yoki “A”-art –sa'natni qo'shib, STEAM deb atala boshlandi [3]. STEAM (S – tizim, T – texnologiya, E – muhandislik, A – san'at, M – matematika) – ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuvdir. Bugungi davr talabi dunyo ta'limi oldiga katta vazifalarni qo'yimoqda, ya'ni bolani kelajakda jamiyatda yashashga tayyorlashi kerak. Bunda birinchi navbatda tez o'zgarayotgan, yangilanib borayotgan axborotlar bilan uyg'un holda faol ishlaydigan kasb egalari timsolini bugungi o'quvchi yoshlarda shakllantirish lozim. Axborotni olish, qayta ishlash va ama-liyotda foydalanish STEAM ta'limi dasturining

asosini tashkil etadi. STEAM ta'limi o'quvchi yoshlarning rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog'laydi. Ma'lumki, tabiiy fanlar atrofimizdagi olam bilan bevosita bog'liq texnologiya kundalik hayotimizda doimiy ravishda qo'llaniladi, mu-handislik esa uylar, yo'llar, ko'priklar va mashina mexanizmlarda o'z aksini topgan, biror bir kasb, kundalik mag'ulotlarimiz ozmi-ko'pmi matematika fani bilan ham bog'langandir. STEAM ta'limi bir so'z bilan aytganda bir necha fanni birlashtiruvchi, o'quvchilarni nostandart muammolarni hal qilish va ularning orasidagi vazifalarni taqsimlashni safarbar etish qobiliyatini, nuqtai nazarini himoya qilish, tajriba va tavakkal qilish, tashabbusiga imkon beruvchi va kelajakda kasb tanlashga bo'lgan shaxsiy fazilatlarini tarbiyalovchi vositadir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, shuni ta'kidlashni istardikki, an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda o'rta maktabdagi STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va murakkab rasmlar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylan-tirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi.

STEAM kundalik hayotning ilmiy tadqiqot, texnika taraqqiyoti konsepsiyalari bilan ta'limning integrativ yondashuvini taqazo etadi. Bunday yondashuvdan maqsad ta'lim berish orqali butun dunyo taraqqiyoti va iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashda maktab, jamoatchi-likni jalb qilib, ilmiy savodxonlik, raqobatbardoshlikni targ'ib qilishga qaratilgan.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ – 3931- son Qarori.
2. Yuldoshev J.T. Fanlarni o'qitishda STEAM yondashuvning o'rni va ahamiyati. МУҒАЛ-ЛИМ ҲОМ УЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ. Илимий-методикалык журнал. 2023 3/1-сан, июнь-июль.
3. Yuldoshev J.T. Fanlarni o'qitishda STEAM ta'lim yondashuvi asosida mavzularning inte-gratsiyasi. Ilm-fan va texnologiyalari. Buxoro davlat universiteti ilmiy-amaliy jurnali. 2023 №1(1).
4. Turdiyev Shoxrux Razzoqovich. (2021). MODELING STAEM SCIENCES IN HIGHER EDUCATION. Journal NX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 7(12), 119–122. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/R78WE>.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada STEAM ta'limi va uning mazmun mohiyatiga qisqacha to'xtalib o'tilgan. STEAM atamasining kelib chiqish tarixi va o'quvchilarning rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog'lovchi vosita ekanligi yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье кратко основное внимание уделяется образованию STEAM и его содержанию. Объясняется история возникновения термина STEAM и то, что это инструмент, напрямую связывающий развитие учащихся с внешним миром.

SUMMARY

This article briefly focuses on STEAM education and its content. The history of the origin of the term STEAM and the fact that it is a tool that directly connects the development of students with the outside world are explained.

JAMIYAT HAYOTIDA PEDAGOGNING MAQOMI TA'LIM, IMTIYOZLAR VA NATIJA

Ashurova S.A

Termiz davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

Tayanch soʻzlar: „pedagogning maqomi” toʻgʻrisidagi qonun, TALIS, Konstitutsiya, Finlandiya, imtiyoz, kasb, davlat, taʼlim-tarbiya.

Ключевые слова: закон о статусе учителя, ТАЛИС, Конституция, Финляндия, привилегия, профессия, государство, образование .

Key words: act on the status of a teacher, TALIS, Constitution, Finland, privilege, profession, state, education.

Oʻtmishdan to hozirgacha har bir mamlakat taraqqiyotida pedagog-oʻqituvchining hissasi beqiyos. Ajdodlarimizning pedagogik qarashlari, taʼlim-tarbiyani isloh qilish yoʻlidagi xizmatlari necha asrlardirki, jamiyat insonlariga oʻrnak boʻlib kelyapti. Hayotda oʻqituvchi kasbining tutgan oʻrni, uning mavqye, majburiyati, vazifasi har bir millat kelajagining yorqin koʻzgusidir. Shu kabi masalalarni inobatga olgan holda yurtimiz va xorijiy davlatlarda pedagogik faoliyatga qanday baho berilayotganligi, insonlar orasida oʻqituvchi shaxsiga nisbatan mavjud fikrlar har bir davrda oʻz ahamiyatini yoʻqotmaydi. Ayni damda mamlakatlar hayotida pedagogning maqomi qanday va taʼlim tizimiga qaratilgan eʼtibor, mavjud imtiyozlar, natija samaradorligi qay darajada yuksalayotganini koʻrib chiqamiz.

Yaqin yillargacha oʻqituvchilar faoliyatida turli xildagi muammolarning yuzaga kelishi, ja-miyat insonlarining baʼzi qatlamlari oʻqituvchining haq-huquqini cheklashi, turli tashkilotlar tomoni-dan majburiy mehnatga jalb qilinishi taʼlim sohasida isloh qilinishi kerak boʻlgan vazifalarning ba-jarilishiga toʻsiq boʻlib kelayotgan edi. Bu kabi bir qator muammolarga chek qoʻyibgina, millat maʼnaviyatini yuksaltirish, ilm-fan sohasida koʻzlangan natijalarga erishish mumkinligini bilgan Pre-zidentimiz Sh. Mirziyoyev bir nechta qonuniy hujjatlarni qabul qildi. Xususan, „2018-yilda oʻqituvchi-pedagoglarni majburiy

mehnatga jalb etish ta'qiqlandi"[1]. Pedagogning vazifasi jismoniy mehnatni bajarish emas, balki yosh-avlodga sifatli ta'lim-tarbiya berish ekanligiga asosiy urg'u qara-tildi. Ta'limni samarali tashkil qilish uchun kerakli sharoitlar yaratildi. Barcha ta'lim tashkilotlarida ta'lim turlari: „Maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash"[2] yuzasi-dan tubdan islohotlar olib borildi. Hozirgi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarida pedagogning huquqlari xalqaro miqyosda himoya qilinib kelinyapti. Bu borada „1966-yil 5-oktabrda Parijda „O'qituvchining maqomi bo'yicha maxsus xalqaro konferensiya" bo'lib o'tgan va UNESCO tashkiloti tomonidan 5-iyulda „O'qituvchilar maqomi to'g'risida"gi tavsiyalar qabul qilindi. Ko'pgina mamlakatlarda 1994-yildan boshlab har yili 5-oktabr UNESCO tavsiyasi bilan o'qituvchilar kuni si-fatida nishonlanadi"[3]. O'zbekistonda bu bayram birinchi Prezidentimiz I. Karimovning „O'qituvchi va murabbiylar kunini belgilash to'g'risida"gi 1996-yil 1-dekabr 367-1-son qarori bilan 1-oktabr sanasida nishonlanib kelinmoqda"[4]. Jahonning barcha mamlakatlari o'qituvchilarning ped-agogik faoliyatini nazorat qilib boruvchi TALIS xalqaro baholash dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, ush-bu dastur rahbar va pedagog xodimlarning ta'lim natijalarini baholaydi. Yurtimiz ham ushbu dasturn-ing keyingi davriyligida qatnashishni rejalashtirgan.

O'qituvchi o'quvchilarga bilim berish bilan birga ularni o'z farzandidek sevib ulg'aytiradi, turli mashaqqatlarga matonatli bo'lishda, ma'naviyatining boyishi, tarbiyasining kamol topishida o'rnak bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchilarning xizmatini e'tirof etish, ularga qulay shar-sharoit yarat-ish, pedagogik faoliyatni mustaqil olib borishi uchun Prezidentimiz farmoni bilan „2024-yil 1-fevralda „Pedagogning maqomi" to'g'risidagi 21 moddadan iborat qonun imzolandi"[5]. Bu hujjat-da pedagoglarning imtiyozlari va majburiyatlari, vazifalari va mas'uliyatlari, ijtimoiy huquqlari qat'iy tarzda belgilanib qo'yildi. Qonunga ko'ra pedagog ilmiy-tadqiqot ishlarini erkin olib borishi, hech qanday omil yoki shaxslar uning huquqlariga daxl qilishi mumkin emas. Hujjatda pedagoglar tibbiy ko'rikdan majburiy va davlat hisobidan to'lovlarsiz- bepul o'tishi, istalgan hollarda muddatidan oldin malaka toifasini oshirish huquqiga ega ekanligi va shunga o'xshash qarorlar qabul qilindi. To'g'rirog'i ushbu hujjat o'qituvchining manfaatlari va majburiyatlarini o'zida mujassam etgan huquqiy maqom hisoblanadi. Shu o'rinda N.Kanayevning quyidagi fikrini keltirishni joiz deb bildik: „Inson huquqlari o'qituvchining huquqlaridan boshlanadi. Agar o'qituvchi huquqsiz bo'lib, zo'rg'a kun kechirayotgan bo'lsa, u Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini yoddan bilgan taqdirda ham hech qachon o'z

shogirdlariga, kelajak avlodga inson huquqlariga bo'lgan ishonchni yetkaza olmaydi"[6]. Haqiqatan, insonni o'qimishli qilib tarbiyalovchi kasb egalari bu o'qituvchilar. Agar o'qituvchi o'z huquqlarini to'laqonli bilsa, ta'lim berayotgan o'quvchilariga ham ularning huquq va majburiyatlari haqida bilim bera oladi. So'ngi yillarda yurtimizda pedagoglarning huquqi asosiy qonunimizda ham mustahkamlandi. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko'ra o'qituvchiga konstitutsiyaviy maqom berildi. Mazkur Konstitutsiyaning 52-moddasida o'qituvchi haq-huquqlari o'z ifodasini topdi. Bu borada Jizzax davlat pedagogika instituti rektori Shavkat Sharipov quyidagicha fikr bildiradi: „Eng muhimi - yangilangan Konstitutsiyamizda o'qituvchilar alohida e'tirofda. Shu tariqa, ustozlar huquq sohasi bo'lmagan, lekin oddiy qonunda alohida tilga olingan yagona kasb egalari aylandi"[7].

Millat ravnaqini rивonlantiruvchi, uning ijtimoiy ongini o'stiruvchi pedagoglar teran fikrlaydigan, zamon bilan hamnafas, tajribali va yangiliklarga qiziquvchan bo'lsa, o'sha xalq aholisi ham shunday ijobiy odatlar bilan kamol topadi. O'qituvchi kasbi ulig'langan Vatanda shogirdning usto-zga, farzandning ota-onaga, kichikning kattaga, yoshlarning keksalarga hurmati eng yuksak darajaga yetadi. Dunyoning rivojlangan davlatlarida ham o'qituvchilik kasbining o'ziga yarasha talablari va imtiyozlari bor. Masalan, ta'lim tizimida eng yuqori o'rinni egallagan Finlandiya davlatida har bir o'qituvchi magistr darajasiga ega bo'lishi lozim, shu bilan birga ota-onalar farzandlarining fanlarni o'zlashtirishida o'qituvchilarga ishonishadi. Vazifalar asosan, maktabda dars davomida bajariladi, uyga topshiriqlar deyarli berilmaydi. „Finlandiyada o'qituvchilarga madaniyatni mamlakatning har bir burchagiga olib boradigan odamlar sifatida qarashadi. O'qituvchilik jamiyatdagi eng yuqori mavqega ega bo'lgan kasblardan bir"[8]. O'qituvchilarga o'z kamchiliklarini to'g'rilash uchun im-koniyat beriladi, ya'ni davlat o'qituvchining har tomonlama o'sishini qo'llab-quvvatlaydi.

Yer yuzida ta'limni targ'ib qiluvchi shaxslar - bu o'qituvchi-pedagoglardir. Ustozlardan sho-gid'larga o'tib kelgan bilimlar natijasida kelajak avlod zehnlil bo'lib ulg'ayadi. Yosh-avlod o'z kasbining salohiyatli xodimi bo'lib yetishishida, ilimli, aql-u shijoatli bo'lib tarbiya topishida, bevosita o'qituvchining o'rni katta. Shunday faxrli kasb egasi bo'lgan kamtarin ustozlarimiz ta'lim-tarbiyasi, nasihat-u o'gitlari yillar davomida aqlimizni charxlab, mushohada yuritishga, eng maqbul qarorlarni qabul qilishimizga yordam beradi. Inson hayotida ota-onadan keyingi eng yaqin do'st - bu o'qituvchi bo'lsa kerak, chunki hech ahamiyat berganmisiz, barcha o'qituvchilar siz o'quvchilariga yaxshi bo'lsin deydi. Yomon odatlaringiz bo'lsa tanbeh beradi, biror yutuqqa erishganingizda

sizdan-da quvonadi, eng samimiy tilaklarini-da sizga yo‘llaydi. Hech bir o‘qituvchi o‘quvchilariga yomonlikni istamaydi. O‘qituvchilarim bilan uchrashganimda ularning ko‘zlaridagi mehrni, yuzidagi samimiy tabassumini va menga nisbatan bildirilgan ishonchni ko‘rib, behad quvonaman. Shunday chin insoni-ylik hislatlarini o‘zida mujassam qilgan ustozlarning shogirdi ekanligimdan cheksiz faxrlanaman, qal-bim sevinchdan ilhom oladi. Bu kabi sobitqadam insonlar ulug‘langan yurtida iymon va e‘tiqod, ilm va ma‘rifat birga o‘sib-ulg‘ayadi, ko‘zlangan maqsadlar amalga oshadi.

Biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqotlardan kelib chiqib shuni xulosa qilishimiz mumkinki, o‘qituvchi maqomining himoya qilinishi, hurmatining o‘z o‘rniga qo‘yilishi insonlar o‘rtasidagi o‘zar munosabatlarning risoladagidek shakllanishiga yordam beradi. O‘qituvchi har bir zamonda qadrlanib kelgan sharaflı kasb egasi, zero, uning sha‘ni, qadr-qimmati hamisha e‘tirof etilishi shart. Ilm-ma‘rifat taratguvchi, adolat mezonini belgilab beruvchi o‘qituvchilar kasbiga 1-Prezidentimiz I. Karimov shundan ta‘rif beradi: „Dunyo imoratlari ichida eng ulug‘i maktab bo‘lsa, kasblarning ichida eng sharaflisi o‘qituvchilik va murabbiylikdir”.

Adabiyotlar:

1. Furqat Alimardon „Pedagoglar huquqlarini himoya qilish: biz va dunyo” maqolasi.
2. N.Atayeva, F.Rasulova, M.Salayeva, S.Hasanova „Umumiy pedagogika”, „Fan va texnologiya” nashriyoti Toshkent-2012.
3. I.Karimov „O‘qituvchilar va murabbiylar kunini belgilash to‘g‘risida”gi 367-1-son qarori.
4. Sh.Mirziyoyev „Pedagogning maqomi” to‘g‘risidagi 901-son O‘zbekiston Respublikasi qonuni.
5. N. Kanayev „UNESKO hukumatlararo konferensiyasi”da so‘zlagan nutqidan.
6. Sh.Sharipov „O‘zbekiston talabasi” jurnali (5-bet).
8. Grigoriy Petrov „Oq nilufarlar yurtida”, „Factor press” nashriyoti, Toshkent-2021 (25-54-bet)

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada yurtimiz va chet elda ta‘lim fidoyilari bo‘lmish- o‘qituvchilarning pedagogik maqomi qay darajada himoya qilinayotgani, o‘qituvchi sha‘ni, qadr-qimmati va jamiyat hayotida uning tutgan o‘rni haqida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье размышляется о том, насколько защищен педагогический статус учителей переданных образованию в нашей стране и за рубежом, честь, ценность и роль учителя в жизни общества.

SUMMARY

This article reflects on the extent to which the pedagogical status of teachers who are devoted to education in our country and abroad is protected the teacher’s honor, value and role in the life of the society.

PIRLS HIKOYALARI ORQALI TARBIYAVIY JARAYONNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Hasanova S.K.

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Tayanch soʻzlar: PIRLS xalqaro baholash dasturi, topshiriqlar, biblioterapiya, 4K modeli, tadqiqot, boshlangʻich sinf oʻquvchilari, badiiy, axborot, anglash, tushunish, diqqat, oʻqish savodxon-ligi, mantiqiylik, biblioterapiya, terapevtik hikoyalar, tushunish jarayonlari, xarakter, aks ettirish, hiss-iyot, insonning ruhiyati.

Ключевые слова: международная программа оценки PIRLS, задания, библиотерапия, мо-дель 4К, исследование, ученики начальной школы, художественность, информация, осведом-ленность, понимание, внимание, грамотность чтения, логика, библиотерапия, терапевтические истории, процессы понимания, характер, отражение, эмоции, психика человека.

Key words: PIRLS International Assessment Program, tasks, bibliotherapy, 4K model, research, elementary students, artistic, information, awareness, comprehension, attention, reading literacy, logic, bibliotherapy, therapeutic stories, understanding processes, character, reflection, emotion, human psy-che.

Rivojlanib borayotgan taʼlim tizimimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy oʻsish koʻrsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarida malakali kadrlar va yetuk mu-taxassilarga boʻlgan talabni yanada oshirmoqda. Bu oʻz-oʻzidan oʻquvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va oʻqituvchilarning har tomonlama taʼlim- tarbiyaga eʼtiborini kuchaytirishni talab etadi. Rivojlangan mamlakatlar yoshlar taʼlimining jamiyat taraqqiyoti va inson rivojlanishidagi oʻrnini muhim deb hisoblaydi. Shu bois ham ular taʼlim sifatiga alohida eʼtibor qara-tadi. Ayni davrda yurtimizda ham taʼlim sohasidagi sifat tushunchasi ancha ommalashib ulgurdi. Ke-lajak yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish, keng dunyoqarashini shakllantirish nafaqat muayyan bir mamlakat uchun, balki, xalqaro hamjamiyat uchun ham muhim hisoblanadi. Shuning uchun taʼlim sifati, taʼlim sifatini baholash kabi masalalar bilan koʻpgina xalqaro tashkilotlar maʼlum bir talabgor davlatlarda taʼlim sohasini baholashning PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS, PIAAC, ICCS,

SITES, IALS, ALL kabi xalqaro baholash dasturlarini amaliyotga tatbiq etishgan. Ammo, PIRLS o'zbekiston ta'lim tizimi uchun yangilik emas! Boshlang'ich ta'lim o'quvchilari uchun amalda qo'llanayotgan bu tadqiqot ta'lim tizimimizda maktablarda dars jarayonida qo'llanishi, 1-sinfdan o'quvchilarga tadqiqot doirasida imunitet hosil qilinib, topshiriqlarni ongli tarzda bajarish maqsad-larimizdan biridir.

PIRLS – boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot dasturidir. Boshqacha qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilash uchun ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga oid ma'lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir.

PIRLS bilan bir qatorda ommalashayotgan biblioterapiya ham, o'quvchilarni kitobxonlik aso-sida ta'lim-tabiya jarayonini tashkillashtirishga yordam beradi. Biblioterapiya deganda kitob o'qish orqali davolash tushuniladi, ya'ni bu terapiya (davolash) usulining bir turidir. Aslida bu atama qadim zamonlardan beri qo'llanib kelinmoqda. Kitoblar ko'p yillar davomida odamlar uchun davolash vositasi bo'lib kelgan, so'nggi paytlarda esa “biblioterapiya” so'zi odamlarda qiziqish uyg'ota boshladi. Ammo bu mavzu bo'yicha mahalliy tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmayotganligi sab-abli ko'pchilik mavzu nimani anglatishini to'g'ri tushunmay qoldi.

Kitobni o'qiyotganda hissiy holatiga ko'ra, inson muammolarga ijodiy yondashishni o'rganadi. Bu odamlarga boshqa chiqish yo'llari borligini ko'rsatadi. Odam kitobda o'zini asarda berilgan qahramonlar bilan solishtirishga kirishadi. Masalan, o'xshashlik va farqlarini, voqea-hodisalarga yondashish yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish va shunga ko'ra u qahramonning ba'zi xususiyatlari va mahoratini o'ziga xos tarzda qo'llay boshlaydi. Bu o'z-o'zini rivojlantirish yo'lining boshlanishi demakdir. Biblioterapiyaning eng muhim afzalliklaridan biri kitobni o'qigan inson o'zini to'liq qabul qila boshlaydi. Vaqt ortgan sayin o'ziga ishonchi ortadi. Aynan shuning uchun ham boshlang'ich sinflarda biblioterapiyani qo'llash, o'quvchilarga kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning samarali usuli hisoblanadi. Hikoya yoki muayyan ma'lumot o'qishni o'z ichiga olgan ijodiy san'at terapiyasi bo'lmish biblioterapiya insonning kitoblar, she'rlar va boshqa yozma so'zlarning mazmuni, munosabatidan terapiya sifatida foydalanadi. O'qilayotgan har bir kitobni o'quvchilar bilan qayta tahlil qilish, ushbu asarning tag ma'no mazmuni nimalardan iborat ekanligini suhbat metodi orqali aniqlashimiz, ularning fikrini

to'g'ri yo'naltirib, kelajak hayotida qay darajada ahamiyat kasb etishi haqidagi tasavvurlarini anglatishimiz kerak. O'quvchilarning biblioterapiyaga bo'lgan qiziqishini or-tirish faqat o'qituvchining yelkasiga yuklatilmaydi, bu jarayonda ota-onalar ham faol ishtirok etishi lozim. Birgalikda kitob o'qish ota-onalar va bolalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi. Inson o'z farzandini kitob mutolaasiga o'rgatar ekan, avvalo o'zi ham bu ishda o'rnak bo'lishi kerak.

PIRLS, odatda, 4-sinf o'quvchilarining keng qamrovli to'rtta tushunish jarayonini baholaydi.

Bular: diqqatni jamlash va aniq ma'lumotni topish, to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish, g'oyalar va axborotni talqin qilish, uyg'unlashtirish, kontekst va matn elementlarini baholash hamda tanqid qilish jarayonlaridir.

PIRLSda har bir matn parchasi (yoki parchalari) yoki matn yuzasidan beriladigan savollar to'rtta tushunish jarayonini baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilar matndan ma'no hosil qilar ekan, ular aniq tushuntirilmagan g'oyalar yoki ma'lumotlarga nisbatan tushuntirishlar beradi. Xulosalash o'quvchilarga matndan tashqariga chiqish-ga imkon beradi. Ko'pgina hollarda muallif matnni o'quvchining aniq yoki bevosita xulosa chiqarishi uchun yaratadi.

O'quvchilar oddiy xulosalar bilan bir qatorda, matndagi g'oyalar va axborotlarni talqin qilishda va uyg'unlashtirishda konkret yoki umumiy ma'nolarga e'tibor berishlari yoki tafsilotlarni umumiy mavzular va g'oyalar bilan bog'lashlari mumkin.

To'liq javob berish uchun o'quvchidan barcha matnni yoki hech bo'lmaganda uning muhim qismlarini, shuningdek, matndan tashqaridagi fikrlarni yoki axborotni tushunish talab qilinadi.

PIRLS tadqiqotida ishlatiladigan matnlarning xususiyatlari. Matnlar PIRLS dasturida mu-rakkabligiga qarab, o'rtacha 500 dan 800 tagacha, o'quvchilarining o'qish savodxonligi darajasi past bo'lgan mamlakatlar uchun 400–500 ta, PIRLSda esa, taxminan, 1000 ta so'zdan iborat bo'ladi. PIRLS matnlari uchun aniqlik va izchillik muhim mezon hisoblanadi.

Matnni baholash va tanqidiy tahlil qilish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Matnda berilgan ma'lumotning aniq va to'liqligini baholash;
- Tasvirlangan voqeani haqiqatan sodir etilishi ehtimolini baholash;
- Insonlarning o'ylari va bajaradigan ishlarini o'zgartirishda muallifning fikrlari qanchalik aniqligini baholash;
- Matn sarlavhasi asosiy mazmunni qanchalik yoritib berishini baholash;
- Metafora yoki nutq ohangi kabi til xususiyatlari ta'sirini tasvirlash;

– Muallifning asosiy mavzuga oid qarashlarini aniqlash.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturi hisoblanadi.

PIRLS boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinf va sinfdan tashqari o'qishini baholashda ikkita keng qamrovli maqsadga, ya'ni "badiiy tajriba orttirish", "axborotni olish va undan foydalanish"ga qaratiladi. O'z navbatida, ushbu maqsadlarning har biri to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi.

– Aniq ko'rinishda berilgan ma'lumotni topish 20%;

– To'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish 30%;

– G'oyalar va axborotni umumlashtirish, talqin qilish va uyg'unlashtirish 30%;

– Kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish 20%.

Shuningdek, PIRLS, yosh o'quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida ta'lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya'ni badiiy tajriba orttirish, ma'lumot olish va undan foydalanish ko'nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi.

Yana shuni aytish mumkinki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. Bunga misol sifatida, 4K modeli asosida yaratilayotgan boshlang'ich sinf kitoblari rasmlar va matnlardan tashkil topgan. Topshiriqlarda o'quvchilarning ijodiy fikrlashi nazarda tutiladi. Aynan, 4K modelidan foydalanib, PIRLS topshiriqlarini tashkillashtirsak o'rinli bo'ladi, deb hisoblayman. Bu jarayonda sinf rahbari va fan o'qituvchilardan pedagogic mahoratini ishga solib, dars jarayonini tashkillashtirish talab etiladi.

Namuna sifatida quyidagi hikoyaning tahlilini ko'rib chiqamiz:

Deraza tokchasi. Mana 15 kundirki, deraza tokchasida turgan gul zerikishni boshladi! Endi unga bu joy torlik qilar, havo yetishmayotganidan, quyosh nurlariga to'yinmayotganidan nolir va o'zini yomon his qilayotgandek tutar edi. Deraza ortidagi gullarga boqib havas qilar ekan, u ham toza havodan oziqlanib, yaproqlarini quyosh nurida erkin va yoqimli harakatlantirishni orzu qila boshladi. Xonadon qizlari xonani tozalash uchun barcha buyumlarni tashqariga olib chiqishdi. Navbat gulga yetdi! Orzusi amalga oshayotgan gul tuvagidan sakrab chiqib, tashqariga otulgudek bo'lar edi. Xonadan ilk marta tashqariga chiqqan gul behad shod, behad xursand edi! To'yib-to'yib nafas oldi, yaproqlari bilan quyoshni to'sib uni uzoq kuzatdi! Yonidagi gular bilan do'stlashib,

ularni kuzatgani, havas qilganini aytib berdi, rossa deguncha hasratlashdi. Negadir quyosh nurlari faqat unga nur sochayotgandek tanasi qizib, majolsiz holga keldi. Hatto, zirqirab og‘riyotgan yaproqlari bilan o‘zini berkitishga urinar, ammo buni uddasidan chiqa olmayotgan edi. Bor kuchini to‘plab, toza havodan nafas olar ekan, so‘nggi bor yuzi quyosh tomonga o‘girildi. Qizlar xonani tozalab bo‘lgandan so‘ng tashqariga olib chiqqan buyumlarini yana qayta olib kirib joylashtirib chiqishdi. Tuvagidan osilib yer-ga yotib qolgan gulning yaproqlari so‘lishga ham ulgurgan edi. Gulni bu ahvolda ko‘rgan qizlar uni tashlab yuborishga ko‘zi qiymadi. Umid ila suv qo‘yib yana o‘sha tokchaga qo‘yib ketishdi. To-mirlariga yetib borgan suv uni qitiqlagandek, etini junjiktirib yubordi! Gul ko‘zlarini noumid qayta ochdi. Yaproqlarini qimirlatib ko‘rdi. Chuqur nafas olib, boshini ko‘tar ekan o‘zini yana o‘sha deraza tokchasida ko‘rdi. Asta-sekinlik bilan jonlanayotgan gul oynaga suyanar ekan, deraza tokchasiga mehr bilan tikilib qoldi. Nolishli kunlar o‘rnini shukronalik egallagan, o‘zi uchun qadrli bo‘lib borayotgan “o‘z o‘rnini” to‘laqonli egasiga aylangan edi. O‘sha kunlarni xotirlar ekan: “Yaxshi ham sinovli kunlar bor. O‘sha kunlar sabab o‘z o‘rnimni, haddimni va eng muhimi xonamni qadrini bildim” – deb atrofni sinchiklab kuzatar edi.

Savollar:

1. Gul qayoqda turgan edi?
 - a) stol ustida
 - b) polda
 - c) oshxonada
 - d) deraza tokchasida
2. Deraza tokchasidagi gul nimaga havas qilar edi?
 - a) derazaortidagi gullarga
 - b) erkin nafas olishga
 - c) quyosh nurlariga
 - d) yaproqlariga
3. Nima sababli gul tuvagidan sakrab chiqib tashqariga otilgudek bo‘lar edi?
 - a) o‘zini yomon xis qilayotgandi
 - b) orzusi amalga oshayotgandi
 - c) quyosh nuriga to‘yingandi
 - d) havo yetishmagandi
4. Yaproqlari bilan quyoshni to‘sib uni uzoq kuzatdi. Ushbu jumlaning izohlang.
5. Tanasi qizib, majolsiz holga kelishiga sabab nima edi?
 - a) quyosh nurlari faqat unga nur sochayotgan edi
 - b) daraxt soyasi tushib, quyoshga boqa olmayotgan edi

c) do‘stlashgan gullari hafa qildi

d) suv ichgisi kelgan edi

6. So‘nggi bor nega yana quyoshga boqdi?

7. Gulni tashlab yuborishganda nima bo‘lar edi?

8. Hikoyadagi voqealarni to‘g‘ri ketma-ketlikda joylashtiring. Birinchisi siz uchun bajarilgan.

___ Navbat gulga yetdi.

___ Nolishli kunlar o‘rnini shukronalik egalladi.

___ Gul ko‘zlarini noumid qayta ochdi.

___ Deraza ortidagi gullarga boqib, havas qilar edi.

9. Deraza tokchasiga mehr ila boqishning sababi nima edi?

10. Hikoya mazmuniga mos epigraf qo‘ying.

Ushbu hikoyani tahlil qilish jarayonida umumiy xulosani o‘zbek xalq maqollari, hikmatli so‘zlarni qo‘llash orqali ifodalash o‘rinlidir. Negaki, har bir hikoyani tarbiyaviy ahamiyati ochib ber-ilishi zarur. Bu hikoyadan xulosa qilib, har bir inson yuqotganidan keyin qadrlashi, Vatanini boricha sevishi va rivojlanishi uchun hissasini qo‘shish kerakligi o‘quvchilarga tushuntiriladi.

Adabiyotlar:

1. Ina V.S.Mullis va Micheal O.Martin, muharrirlar PIRLS 2021 Baholash qamrov doirasi Tosh-kent 2021

2. Hasanova Sabohat Komil qizi “Kichik maktab yoshidagi bolalarning o‘zlashtirishida bibliotera-piyaning o‘rni” Ta’lim tizimida psixologik xizmatning zamonaviy tendensiyalari: Nazariya va amaliyoti Respublika II ilmiy – amaliy konferensiyasida 2023

3. Hasanova Sabohat Komil qizi “Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida PIRLS xalqaro baholash dasturini takomillashtirish” Zamonaviy Boshlang‘ich ta’lim innovatsiyalar, muammolar va rivojlantirish istiqbollari xalqaro ilmiy- amaliy konferensiyada 2023

4. Hasanova Sabohat Komil qizi “O‘qish savodxonligi darslarida pirls hikoyalarini qo‘llash metodikasi” “integrational conference on interdiscinlinary science” 2024

5. Kichik yong‘oq daraxti [Mat]: / Hasanova Sabohat Komil qizi «KITOB NASHR» - 2024-yil. 105 b.

6. Turayev, A. (2023). TIMSS 2023 Tadqiqotida raqamli test topshiriqlarining turlari va javob formatlari. Interpretation and Researches, 1(1). извлечено от <http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/859>

7. Djumayeva, H. ., & Turayev , A. . (2022). Methodology of combinatory problems solving in the timss international assessment program in primary class mathematics lessons. Евразийский журнал академических исследований, 2(12), 1224–1228. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/6701>

8. Shamsiddinova, M., & Xaydarova , M. (2023). Innovatsion pedagogik texnologiyalarga asoslangan interfaol metodlar. Interpretation and Researches, 1(1). извлечено от <http://interpretation andresearches.uz/index.php/iar/article/view/868>

9. Хайдарова, М. (2023). Научно-теоретические основы преподавания дисциплины воспитания. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(10). <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I10Y2023N47>

10. Murodullo O'g, T. R. A. (2024). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tafakkurni shakllantirish xalqaro baholash dasturi misolida. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 4(1), 87-90.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maolada PIRLS xalqaro baholash dasturida qo'llanilgan hikoyalar va topshiriqlar orqali tarbiya jarayonini tashkil etish haqida batafsil to'xtalib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

На этом уроке подробно рассматривается организация образовательного процесса через истории и задания, используемые в программе международного оценивания PIRLS.

SUMMARY

In this lesson, the organization of the educational process through the stories and tasks used in the PIRLS international assessment program is discussed in detail.

YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA MAHMUDXO'JA BEHBUDIY "PADARKUSH" DRAMASINI O'RNI

Nyutonova X.L.

Urganch RANCH texnologiya

Universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: jadid, dramaturgiya, istiqlol, xalq teatri, jamiyat, usuli jadid, ma'rifat, harakat, san'at, matbuot, o'zbek dramaturgiyasi, ma'rifatparvarlik, axloq.

Ключевые слова: джадид, драматургия, независимость, народный театр, общество, джад-идский метод, просветительство, движение, искусство, печать, узбекская драматургия, просве-тительство, этика.

Key words: jadid, dramaturgy, independence, folk theater, society, method of Jadid, enlighten-ment, movement, art, press, O'zbek dramaturgy, enlightenment, morality.

O'zbek adabiyotida uzoq davrlar mobaynida she'riyat yetakchilik qildi. Hatto xalq teatri asarlari yaratilib, tomoshabinlarda sahna san'atiga qiziqish paydo bo'lganidan keyin ham milliy teatrning maydonga kelishi XX asrning 10-yillariga qadar cho'zildi. Holbuki, Yevropa mamlakatlarida teatr san'ati allaqachon vujudga kelgan, xalqning madaniy-ma'rifiy darajasini belgilovchi omil bo'lgan bir paytda Turkistonda mazkur san'atning hali tug'ilmaganligi g'oyat achinarli hol edi. Shuning uchun ham Turkiston jadid ma'rifatparvarlarining otasi Mahmudxo'ja Behbudiy jiddiy ijodiy faoliyatini milliy teatr asarini yaratishdan boshladi.

O'z davrining eng ilg'or kishilaridan biri bo'lgan M.Behbudiy xorijiy safarlari vaqtida ham, Rossiyaning Moskva, Peterburg, Orenburg, Nijniy-Novgorod singari shaharlarida bo'lganida ham, "Tarjumon", "Turkiston viloyatining gazetisi" singari nashrlar orqali ham teatr san'atidan xabardor bo'lgan, desak yanglishmaymiz. Qolaversa, 1867 yili Samarqandda musiqali drama to'garagi, 1890 yili havaskorlar jamiyati tuzilgan va ular rus dramaturglari asarlarini sahnalashtirib, namoyish etishgan. Eng muhimi, 1911 yili, bir tomondan, ozarboyjon teatri, ikkinchi tomondan, tatar teatrlarining Turkistonga kelib, o'z spektakllarini ko'rsatishlari Turkistonning madaniy hayotida muhim voqea bo'lgan. Behbudiyning shu yili

“Padarkush” dramasi ni yozib tugallashiga ham, bizningcha, ana shu voqea turtki bergan.

Jadidchilik harakati va adabiyotini boshlab bergan kishining teatrga, san’atning xalq ommasi-ga o’sha vaqtda eng katta ta’sir ko’rsatishi mumkin bo’lgan turiga e’tibor qaratmasligi mahol edi. O’zining tarix oldidagi missiyasini chuqur his qilgan adib 1911 yili birinchi o’zbek dramasi — “Pa-darkush”ni yozib, Turkistonda yangi adabiyot va san’at turiga tamal toshini qo’ydi.

Shuni ham unutmazlik lozimki, 1911 yili, Behbudiy asaridan bir oz avval, qo’qonlik muallim Abdurauf Samadovning “Mahramlar” piesasi risola shaklida nashr etilgan. Bu tarixiy fakt, ayrim ijodkorlar nazarida, Behbudiyni o’zbek dramaturgiyasiing otasi, “Padarkush”ni esa birinchi o’zbek dramasi deyishimizga monelik qiladi. Lekin “Mahramlar”ning dastlab “O’liklar” nomi bilan tatar tilida yozilgani, muallifning o’zi ham tatar millatiga mansub bo’lgani, ayniqsa, mazkur asarning “Pa-darkush”dan keyin namoyish etilganini nazarda tutsak, Behbudiyning o’zbek teatr san’atiga, xususan, o’zbek dramaturgiyasiga asos solgan ijodkor ekanligi kundek ravshan bo’ladi. Qolaversa, “Mahramlar”ning sahnalashtirilishi Turkiston xalqlari madaniy hayotida “Padarkush” namoyishidek ulkan tarixiy voqea bo’lmagan.

Shu narsa e’tiborga sazovorki, Behbudiy o’z asarida ma’rifatsizlikning millat va millatning har bir a’zosi hayotiga ko’rsatajak fojiali oqibatlarini yaqqol tasvirlab bergan. Asarning “Padarkush yoxud O’qimagan bolaning holi” deb nomlanishi ham tasodifiy emas. “Padarkush” munosabati bilan yozilgan maqolalarning birida asarning hayotda ro’y bergan real hodisa ta’sirida yozilgani alohida qayd etilgan. Bu fikrning haqiqatga qanchalik mos yoki qanchalik zid ekanligidan qat’i nazar, XX asr boshlarida o’z farzandi tarbiyasiga e’tibor bermagan otalar ham, yoshlik yillari takasaltang, ishyoqmas, maishatparast boyvachchalar davrasida o’tgan bolalar ham oz bo’lmagan. Behbudiy “Pa-darkush»da faqat shunday otalar emac, balki shunday farzandlarning hayoti ham fojia bilan tugashi mumkinligini ko’rsatib, ularning har ikkalasini, va umuman, XX asr boshlaridagi o’zbek jamiyatini ogohlantirishga intilgan. Shu ogohlantiruvchi pafos, jadidchilikning tub mohiyatini ochuvchi ma’rifatparvarlik g’oyasi asarning katta ijtimoiy va ma’rifiy ahamiyatini belgilab beradi.

Muallif asar sarlavhasidan keyin qavs ichida uning janri va mavzusini “Turkiston maishatidan olingan ibratnoma” deb belgilagan; asarni kitobxonga “3 parda, 4 manzarali milliy birinchi fojia” si-fatida taqdim etgan. Drama ekspozitsiyasida bo’lib o’tgan Boy bilan Domullaning bu suhbat har ikkala personaj mohiyatini ochibgina, ularning o’tgan asr boshlaridagi xalq ommasining qaysi qatlamiga mansubligini ko’rsatibgina qolmay, voqealarning keyingi rivoji

va hatto xotimasini ham, prujina singari, o'zida siqib - ushlab turadi. Bu sahnadagi Domulla obrazida Behbudiy o'zining ijtimoiy, iqtisodiy va ma'rifiy qarashlarini ifodalashga uringan. U o'zining ma'rifatparvarlik g'oyalari shu obraz orqali tomoshabinga yetkazmoqchi bo'lgan.

Bundan qariyb 100 yil avval yozilgan bu asardagi Domullaning xalqni ma'rifatga da'vat etishi, uning taqdiridan qayg'urishi bilan bog'liq motiv hamma zamonlar uchun ham ahamiyatlidir. Negaki, shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyatda yashab, yildan-yilga rivojlanib va tarmoqlanib borayotgan bilimlarni mukammal egallamasdan turib, buyuk kelajakni barpo etish mumkin emas. Shu ma'noda jadidlarning, jumladan, Behbudiyning ma'rifatparvarlik g'oyalari bugun mamlakatimizda olib borilayotgan ma'rifiy va madaniy jarayon bilan uyg'un bo'lib yashamoqda.

“Padarkush” dramasi asosiy qahramonlaridan biri Toshmurod oxir-oqibat maishatparast sheriklari bilan kelib, otasi yashirgan pulni o'g'irlamoqchi bo'ladi. Shu payt uning sheriklari qo'lga tushmaslik uchun voqeadan ogoh bo'lib qolgan otasiga daf'atan pichoq sanchadilar. Ham otasidan, ham otasining davlatidan ayrilgan Toshmurod qamoqqa olinadi. Behbudiyning fikriga ko'ra, o'qimagan bolani o'tgan asr boshlarida taxminan shunday baxtsiz kelajak kutgan.

“Padarkush”ning matbuot va sahna yuzini ko'rishi og'ir kechdi. O'sha yillari tashkil etilgan har bir gazeta chor hukumatining maxsus ruxsati berilgandan so'nggina dunyo yuzini ko'rganidek, bu asarning ham risola shaklida chop etilishi va sahnalashtirilishi uchun chor ma'murlaridan ruxsatnoma olish zarur edi. O'zbek teatri tarixiga oid manbalarda aytilishicha, drama garchand 1911 yili yozilgan bo'lsa-da, dramaturg asar ustida kimlarningdir fikr-mulohazalari asosida ishlab, uni 1912 yilning avgust oyida nashrga tayyorlagan. Asarning nashr etilishi oson ko'chishi uchun muallif uni “Borodi-no jangi va Rusiyaning frantsuzlar bosqinidan xalos bo'lishining yubileyi”ga bag'ishlagan. “Pa-darkush” shunday sa'y-harakatlar natijasida bo'lsa kerak, Buxoroda chiqa boshlagan “Turon” gazetasining 1913 yil 1 va 3 yanvar sonlarida bosila boshlaydi. Ammo gazetaning yopilishi munosaba-ti bilan asarning so'nggi qismlari chop etilmay qoladi. Nihoyat, Samarqanddagi Gazarov va Siyanov matbaasida nashr etiladi. Ammo hali na Toshkentda, na Samarqandda milliy teatr truppasining shakllanmaganligi tufayli asarni sahnalashtirish ishlari ancha cho'zildi. Nihoyat, 1914 yil 15 yanvar kuni Samarqandda, o'sha yilning 16 fevral kuni esa, Toshkentda - Kolizey teatrida birinchi o'zbek dramasi sahna yuzini ko'rib, xalq va mamlakat hayotida unutilmas voqea bo'ldi. Behbudiy tomosha-binlarning milliy spektaklga bo'lgan favqulodda katta qiziqishidan ma'rifiy ishlarni rivojlantirish maqsadida foydalanmoqchi bo'ldi. Asarning 7 may kuni bo'lib o'tgan ikkinchi

namoyishida, “Oyna” jurnalining xabar berishicha, biletlar sotilishidan 384 so‘m 50 tiyin yig‘ilib, shundan 184 so‘m 50 tiyin spektaklga sarflangan xarajatga ketgan. Qolgan 200 so‘mdan 110 so‘mi maktab islohiga, 35 so‘mi Jomboydagi Bozoramin Hodixo‘ja ta‘sis etgan va muallim mulla Komil idorasidagi maktabga, 15 so‘mi Buxoriy qishlog‘idagi mulla Jo‘raboy maktabiga, 15 so‘mi “gorodskoy uchilishche”da tahsil olayotgan musulmon bolalarga, qolgan 35 so‘mi esa mulla Abduqodir Shakuriy maktabiga ajratilgan. Mutaxassislar Samarqanddagi birinchi spektaklga kim rejissyorlik qilganligi haqida turli fikrlarni bayon qilishgan. Ayrim olimlarning fikriga qaraganda, spektaklni Abdulla Avloniy sahnaga qo‘ygan. Lekin toshkentlik Avloniyning 1914 yili Samarqandga borib, spektaklga rejissyorlik qilgani biror na yozma fakt, na xotira bilan tasdiqlanadi. Bizningcha, asar muallifning o‘zi tomonidan sahnalashtirilgani haqidagi fikr haqiqatga yaqin. Yana shu narsa e‘tiborga sazovorki, Samarqandda ham, Toshkentda ham spektakldagi barcha rollar mahalliy ma‘rifatparvar kishilar tomonidan ijro etildi. Bu, o‘zbek jadidlarining va, umuman, o‘zbek jadidchilik harakatining tantanavor kunlari edi. Ko‘p o‘tmay, “Padarkush” turli teatr truppalari ijrosida butun o‘lkani aylanib chiqdi. Bugungi tomoshabin va kitobxon uchun birinchi o‘zbek dramasi ibtidoiy asar bo‘lib tuyulishi mumkin. Lekin hali zamonaviy teatr san‘atidan yaxshi xabardor bo‘lmagan tomoshabinlar uchun “Padarkush”ning 1914 yildagi namoyishlari afsonavor voqea edi. O‘zbek madaniyati tarixida yangi san‘at – teatr san‘ati tug‘ilgan edi. Behbudiy va uning safdoshlari matbuot orqali bu yangi san‘atni keng targ‘ib qilishga kirishdilar. Behbudiy teatrga bag‘ishlangan maqolalar yozib, bu san‘atning ahamiyatini bun-day tushuntirdi: “Teyotr nimadur? Janobig‘a teyotr ibratnamodur, teyotr va‘zxonadur, teyotr ta‘zir adabidir. Teyotr o‘yinadurki, umumiy hollarni anda mujassam va namoyon suratda ko‘zliklar ko‘rub, kar-quloqsizlar eshitib asarlanur. Xulosa: teyotr va‘z va tanbih etuvchi hamda zararlik odat, urf va taomilni, qabih va zararini ayon ko‘rsatguvchidir. Hech kimni rioya qilmasdan to‘g‘ri so‘ylaguvchi va ochiq haqiqatni bildirguvchidir”.

“Padarkush” ta‘sirida o‘tgan asrning 10-yillari o‘nlab sahna asarlari maydonga keldi, drama-turklar safi Nasrulla Qudratilla, Abdulla Qodiriy, Abdulla Badriy, Hoji Muin, Abdulla Avloniy hisobiga kengaydi. Ko‘p o‘tmay, ular safiga Hamza, Fitrat va Cho‘lpon singari zabardast dramaturglar kelib qo‘shildilar.

Adabiyotlar:

1. Naim Karimov. Mahmudxo‘ja Behbudiy – Toshkent. 2010.
2. «Узбекистон адабиёти ва санъати», газета 1990 йил 19 январь.
3. Саидов Х. Маърифат либосидаги озодлик. – Б. 149. «Шарк» Нашриёт-матбаа концерни БОШ ТАХРИРИЯТИ Тошкент — 2000

4. Mahmudxo‘ja Behbudiy Tanlangan asarlar.Toshkent ma’naviyat 2006-yil

5.Н.Намозова. - Тошкент: Маънавият, 2005. – Б. 19.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada ma’rifatparvar, jadidchi, publisist, adib, pedagog Mahmudxo‘ja Behbudiyning ilm yo‘lida qilingan ishlari, matonati, jasorati, mehnatlari, turli shaharlardagi safarlari, teatrga asos solinganligi, “Padarkush” drammasi, yangi usul maktablari, yangi tartibdagi darsliklari, pedagog sifatida xalq bolalarini bilimli qilish yo‘lidagi harakatlari, mashaqqatlari, ta’limiy-tarbiyaviy pedagogik g‘oyalari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются произведения просветителя, просветителя, борца, публициста, писателя, педагога Махмудходжи Бехбуди его упорство, мужество, трудолюбие, его путешествия по разным городам, основание тетра, драма “Падаркуш”,новый метод школы, новые учебники в порядке, его действия и усилия как педагога по воспитанию детей народа, воспитательные и воспитательно-педагогические идеи.

SUMMARY

In this article, the enlightener, fighter, publicist, writer, pedagogue Mahmudhoja Behbudi’s works in the field of science, perseverance, courage, hard work, trips to different cities, founding of the theater, “Padarkush” drama, new method schools, new order textbooks, as a pedagogue, his actions, efforts, educational and educational pedagogical ideas in the way of educating people’s children are highlighted.

O'QITUVCHI FAOLIYATIDA MEDIASAVODXONLIKNING AHAMIYATI VA DOLZARBLIGI

Rajabova G. Yu.

*UrIU Pedagogika va boshlang'ich
ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: mediasavodxonlik, ta'lim platformalari, mediamarkazli ta'lim, kreativlik, axborot, ommaviy axborot vositalari, media ta'lim, media tanqid.

Ключевые слова: медиаграмотность, образовательные платформы, медиациентрированное образование, творчество, информация, средства массовой информации, медиаобразование, ме-диакритика.

Key words: media literacy, educational platforms, media-centered education, creativity, information, mass media, media education, media criticism.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda axborot xizmatlari tizimini takomillashtirish borasida muhim qadamlar qo'yildi. Internet tufayli yangiliklar yorug'lik tezligida butun dunyo bo'ylab sayohat qi-lishi, yolg'on, fitna nazariyalari, noto'g'ri ma'lumotlar ham shunday bo'lishi mumkin. Internetda yolg'on haqiqiy dunyoga zarar yetkazishi mumkin. Ba'zilar soxta yangiliklar balosiga qarshi kurashish uchun texnologiya qoidalariga e'tibor qaratsada, eng kuchli himoya bu mediasavodxonligi kuchli bo'lgan fuqarolarni shakllantirishdir.

Mediasavodxonlik - bu ommaviy axborot vositalariga kirish, tahlil qilish, baholash va yaratish qobiliyati, ommaviy axborot vositalarining odamlarga ta'sir qilish usullarini tushunishni va taqdim etilayotgan xabarlarini tanqidiy baholashni o'z ichiga oladi. Ma'lum axborot vositalaridagi manbani, uning maqsadini va unda bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday noto'g'ri fikrlarni aniqlash imkoniyatini o'z ichiga oladi. Bu muhim, chunki ommaviy axborot vositalaridan odamlarni manipulyatsiya qi-lish va noto'g'ri ma'lumot tarqatish uchun tobora ko'proq foydalanilmoqda.

Bugungi kunda media, ya'ni ommaviy axborot vositalari, kino, teatr, san'atning turlari, madaniyat sarchashmalari, internet orqali uzatilayotgan har qanday ma'lumot insongagina o'zining ma'lum bir ta'sirini o'tkazib, uning dunyoqarashini

o'zgartirishga sabab bo'lmoqda. Yuqorida tilga olingan tushunchalarning qo'llanilishi va bugungi kunda media ta'lim, mediasavodxonlik, media tan-qid va mediani o'rganishga bo'lgan intilishning asosiy maqsadi ham axborotning yaratilishi, uning tarqalish jarayonini tushunib yetish, tijorat, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy maqsadlarda tarqatilayotgan axborotning mohiyatini anglagan holda uni baholay olishdir. Ayni paytda media ta'lim asoslarini har bir ta'lim muassasasiga o'quv dasturiga kiritish, o'quvchi yoshlarga maktablarda ta'lim jarayonida uning asoslarini interaktiv, turli o'yinlar shaklida tushuntirish, o'sib kelayotgan avlod tomonidan shiddatli axborot oqimida zarurini tanlash va unga tanqidiy yondoshgan holda baholay olish imkonini beradi[1.98b].

Ommaviy axborot vositalaridan xabardor bo'lish orqali odamlar ko'proq ma'lumotga ega bo'lib, ongli qarorlar qabul qilish va manipulyatsiyaga qarshi turishga tayyor bo'ladi. Mediasavodxonlik, o'qituvchining o'quvchilarga ta'lim berishda, ularni mediamarkazli ma'lumotlarni ko'rsatish va ulashishda samarali bo'lishi uchun xavfsiz, ehtiyotkor va fikr-mulohazalar san'ati bo'lib hisoblanadi. Ta'lim muassasalarida mediasavodxonlikni o'rgatish haqida gap ketganda, o'quvchilarni kelajakka tayyorlash va ularning tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun to'g'ri yondashuvga ega bo'lishimiz, yanada xabardor va aqlli ommaviy axborot vositalari iste'molchilariga aylanishimiz kerakligi muhim-ligini alohida e'tirof etishimiz lozim. Mediasavodxonlikka o'rgatishning bir qancha usullari mavjud, jumladan, o'quvchilar bilan ommaviy axborot vositalarini muhokama qilish, o'qituvchilar ommaviy axborot vositalari haqida munozarani osonlashtirishi va o'quvchilarni savollar berishga, fikr va tajribalarini ifoda etishga, ommaviy axborot vositalarini birgalikda tahlil qilishga yoki ommaviy axbo-rot vositalarini tahlil qilishda talabalarga yetakchilik qilishi mumkin, shu jumladan manba, maqsad va ommaviy axborot vositalarida mavjud bo'lgan har qanday noto'g'ri fikrlar, media texnikasi haqida o'rgatish - o'qituvchilar o'quvchilarga media ishlab chiqarishda qo'llaniladigan kadrlar, kamera burchaklari va ovoz effektlari kabi usullarni tushunishga yordam beradi.

Shu o'rinda mediasavodxonlik haqida fikrlarimiz davomi sifatida shuni aytishimiz lozimki, mediasavodxonlikning ta'lim samaradorligini oshirishdagi quyidagi omillari katta ahamiyatga ega bo'ladi:

1. Interaktiv platformalar va tajribiy darsliklar: Mediasavodxonlik sohasida interaktiv darsliklar, virtual laboratoriyalar va boshqa ilg'or texnologiyalardan foydalanish talabalar uchun o'rganish jarayonini qiziqarliroq qiladi va ularning ma'lumotlarini amaliy tarzda test etishga imkon beradi.

2. Yangi kommunikatsiya vositalaridan foydalanish: O'quvchilar media bilan muloqot qilish, malakani oshirish va ma'lumot almashishlari uchun yangi

kommunikatsiya vositalaridan, masalan, bloglar, forumlar, videolar, podkastlar va ijodiy media yaratish vositalaridan foydalanish.

3. Media sohasidagi yangi texnologiyalar: Mediasavodxonlik sohasidagi yangi texnologiyalardan va dasturlardan foydalanish yordamida multimedia materiallar yaratish, animatsiyalar, grafikalar, videolar va interaktiv darsliklar tayyorlash o'quvchilar uchun ma'lumotlarni olishni, tushunishlarini oshirishni va ularni amaliyotga aylantirishni osonlashtiradi.

4. Kreativlik va ijodiy yondashuvlar: O'quvchilar media sohasida kreativlik va ijodiy yondashuvlar bilan mashg'ul bo'lishlari, yangi fikrlarini ifodalashlari va o'zlarini ijodiy tarzda ifodalashlari katta ahamiyatga ega. Bu ularga o'zlarini rivojlantirish, muammolar yechishda inno-vatsion yondashuvlar qidirish va ijodiy dasturlarni yaratish imkoniyatlarini beradi.

5. Media analitikasi va tafsilotlarini o'rgatish: Mediasavodxonlik sohasidagi media analitikasi bilan shug'ullanish, tahlil qilish va ma'lumotlarni to'plash talabalarni media tajribalarini tahlil qilish va mustahkamlashida yordam beradi. Bu ularga media sohasini nazorat qilish, o'rganish va media muammolariga ilm bilishda yordam beradi.

Mediasavodxonlik ta'limda jadallashish, mediatexnologiyalar va kommunikatsiya vositalari-dan samarali foydalanish, ijodiy yondashuvlar va kreativlikni rag'batlantirish o'quvchilarning axborot kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi. Bu omillar talabalar uchun samarali o'rganish jarayonini tashkil etish va ularning mediadagi muvofiqliklarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Biz yuqorida ta'lim muassasalarida o'quvchilarning mediasavodxonligini oshirishda o'qituvchining mas'uliyati yuqoriligigi haqida gapirdik. O'qituvchi bu faoliyatni amalga oshirishi uchun dastavval o'zi bu borada bilimlarga ega bo'lishi kerak. O'qituvchi mediasavodxonligining dolzarbligi haqida yozish uchun quyidagi muhim nuqtalarga e'tibor berish mumkin:

- O'qituvchi mediasavodxonlik vositalarini samarali va maqsadga muvofiq qo'llash jarayonida o'quvchilarga yordam berishi, media platformalar va dasturlardan samarali foydalanishni o'rgatish orqali, ularni media sohasida malakasini oshirishga ko'maklashishi.

- Mediasavodxonlik o'quvchilarga mediamarkazli ta'lim platformalarini yaratish, ularga murojaat qi-lish, fikr-mulohazalar o'tkazish va o'ziga xos fikr-mulohazalarini ifodalash bo'yicha qo'llanmalarga ega bo'lishni talab qiladi. O'qituvchilar media sohasidagi kreativlikni rag'batlantirish, ijodiy yondashuv va o'quvchilarni ijodiylikka ilhomlantirish uchun jadal harakat qilishlari, ularning yangi fikrlarni yaratish va ularni ijodiy hodisalarga tajriba ettirishlari.

- O'qituvchi mediasasalalar darajasini oshirishga yordam beradigan tarzda mediasavodxonlik vositalari va texnologiyalaridan foydalanish malakasiga ega bo'lishi kerak. O'qituvchilar o'quvchilarga media materiallarini kritik ko'z bilan tahlil qilishni, mantiqiy muhokamalar qurishni va mediadagi ma'lumotni tahlil qilish ko'nikmalarini o'rgatish orqali, ularni media muammosini yechish va fikrni ifodalashda yordam berishi.

- O'qituvchi o'quvchilarga mediamarkazli ta'lim metodikasidan foydalanish, ularni maqbul, yaratu-vchan va o'zlashtirish yondashuvlariga tortish samaradorligini oshirishga intiladi. O'qituvchilarning media sohasidagi o'quv protsesslarini samarali va tushunarli usullarda olib borishlari, interaktiv va qiziqarli darsliklar, laboratoriyalar yaratishlari va qo'llashlari, o'quvchilarni axborot kompetentligini rivojlantirishda katta ta'sir ko'rsatadi.

- Mediamarkazli ta'limning tizimli tashkil etilishi, o'quvchilarning mediamarkazli ta'limda ishtirok etishlari, mediamarkazli muhitda o'zlashtirilganliklarini oshirishlari uchun o'quvchi jamiyatida mustahkamlashdir. O'qituvchilar o'quv-amaliyot korxonalarini tashkil qilish orqali, o'quvchilarni media sohasida amaliyotga aylantirish, ijodiy multimedia materiallar yaratish va ularni tajribaga olishlari uchun imkoniyatlar yaratishi[4.67b].

Muhim jihat, ommaviy axborot vositalarini yaratishni rag'batlantirishdir, ya'ni o'quvchilarga yozma, fotosurat yoki video bo'lsin, o'z ommaviy axborot vositalarini yaratish imkoniyatini berish, ularga media ishlab chiqarish jarayoni va usullarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bundan tashqari, turli xil ommaviy axborot vositalarini taqdim etishni ta'kidlash kerak. O'quvchilarni turli xil ommaviy axborot vositalari, jumladan, bosma, audio, video va manbalar bilan tanishtirish ularga ommaviy axborot vositalari haqida yanada nozikroq tushunchani rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, biz o'qituvchilarni ham o'qitishimiz va ularga mediasavodxonlikni yangi davrda muhim nuqtai nazar sifatida tushunishlariga yordam berishimiz kerak. Demak o'qituvchining mediasavodxonligini oshirish masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, buning bir qancha tomonlariga e'tibor qaratishimiz mumkin.

Mediasavodxonlikni oshirish uchun quyidagi yo'llar mavjud:

1. Interaktiv ta'lim texnologiyalari: O'quv jarayonida interaktiv dars metodlarini, masalan, online platformalardan foydalanish orqali o'quvchilarni qiziqtirish va ilg'or ta'lim jarayonini ta'minlash mumkin.

2. Medialiteraturani rivojlantirish: O'quvchilarga medialiteratura ko'nikmalarini (medialiteraturni tushunish, mediakritika, media texnikasi va boshqalar) o'rgatish orqali ularning mediasavodxonlik darajalarini oshirish.

3. “Edutainment” metodlari: Ta’lim jarayonida ma’naviy bilimlarni va o’yinlarni integratsiyalash orqali o’quvchilarning o’rganishi, ma’lumotlarni ma’qullashida ta’lim va o’yin faoliyatining birligi asosiy hisoblanadi.

4. Shaxsiy yondashuv va mentorlik: O’quvchilarni shaxsiy rivojlanishlariga e’tibor qaratish, ularning media texnikasi va mediasavodxonligi sohasidagi qiziqtirishlariga quloq solish, ularni shaxsiy loyihalarni bajarishda yordam berish.

5. Mavzular bilan bog’liq ta’lim modellarini integratsiya qilish: Real dunyodagi voqealarga tayanib, o’quvchilarni o’zgarishlarga, yangiliklarga, ijtimoiy muammolarni tartibga solish orqali ularning fikrlash va muhokama qilish qobiliyatlarini rivojlantirish[7.56b].

O’qituvchi mediasavodxonligining dolzarbligi mediamarkazli ta’lim sohasidagi zarur amaliy tajribasini rivojlantirish, ko’nikmalarni o’quvchilarga o’zlashtirish va ma’lumotlarni o’rgatishda mediamarkazli ta’lim vositalaridan samarali foydalanishni o’z ichiga oladi. Bu esa o’quvchilarni yangi mediamarkazli ta’lim usullari orqali qiziqtirish, ularning o’zlashtirilganliklari va g’oyalarini oshirishda muhim rol o’ynaydi. Mediasavodxonlik sohasidagi o’qituvchi faoliyati muhimdir, chunki ular o’quvchilarga zamonaviy media texnologiyalari, kommunikatsiya qobiliyatlarini oshirish, kreati-vlikni rivojlantirish va axborot kompetentligini kuchaytirishda katta ahamiyatga ega. O’qituvchilar mediasavodxonlik sohasidagi muhim vazifalarni o’zlariga olgan holda muvaffaqiyatli ijro etishlari zarur. Mediasavodxonlik sohasida o’qituvchilar o’quvchilarni zamonaviy media dunyosiga in-tegratsiya qilish, ularning axborot kompetentligini oshirish va ularni muvofiqlashgan media mutaxassislariga aylanishlariga yo’l ko’rsatadilar.

Xulosa o’rnida shuni aytishimiz mumkinki, hammamiz media olamida yashaymiz, bu esa har bir in-son uchun mediasavodxonlikning naqadar ahamiyatli ekanligini anglatadi. Ayni paytda media ta’lim asoslarini har bir ta’lim muassasasiga o’quv dasturiga kiritish, bolalarga ta’lim jarayonida uning asoslarini interaktiv, turli o’yinlar shaklida tushuntirish, o’sib kelayotgan avlod tomonidan shiddatli axborot oqimida zarurini tanlash va unga tanqidiy yondoshgan holda baholay olish imkonini beradi. Bu esa o’z navbatida yoshlarning kelajakdagi fuqarolik pozitsiyasini yanada mustahkamlanishiga, jahonda yuz berayotgan voqea-hodisalarni xolis baholab, to’g’ri qaror qabul qila olishiga asos bo’ladi.

Adabiyotlar:

1. Cynthia Vinney. „Very well mind“. What Is Media Literacy? 2022
2. Potter, W. J. (2019), Media Literacy, 9th Edition, Sage publications
3. Sajjad Malik (2008), Media Literacy and its Importance, Society for Alternative Media and Research
4. Eni Maryani, Universitas Padjadjaran, Indonesia, (October 2014), Developing Media Literacy Model for Children with Social and Cultural Approach, Online Journal of Communication and Media Technologies

5. Нурматов С.М. Теоретические основы и методология использования мультимедийных технологий в обучении. Автореферат диссертации ... доктора педагогических наук. Санкт-Петербург, 2020.

6. Rustambekov M.M. O‘zbekiston Respublikasi maktablarining ta’lim tizimida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. M.: Тенденции развития высшего образования в новых условиях, 2021. 3. Akhmedova, M. M., & 7.Khomidova, M. M. K. (2021). Modern methods and technologies in teaching literature. Scientific progress, 2(3), 317-325.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o‘qituvchi faoliyatida mediasavodxonlikning ahamiyati, dolzarbligi hamda mediasavodxonlikni oshirish yo‘llari haqida fikr-mulohazalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены мнения о важности и актуальности медиаграмотности в работе педагога, а также о путях повышения медиаграмотности.

SUMMARY

This article presents opinions about the importance and relevance of media literacy in the work of a teacher, as well as ways to improve media literacy.

HIRS VA TA'MAGIRLIK HAMDA QANOATNING TALABALAR RUHIY TARBIYASIGA TA'SIRI

Ismoilova Sh.N.

UrIU "Pedagogika va boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasida o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sabr-qanoat, saodat, ko'ngil boyligi, shukr qilish, boylik, xirs, tamagirlik, ochko'zlik, jinoyat, xorlik, baxillik, adovat, mol-dunyo.

Ключевые слова: терпение, счастье, довольство, благодарность, богатство, жадность, жадность, преступление, унижение, скупость, вражда, богатство.

Key words: patience, happiness, contentment, gratitude, wealth, greed, crime, humiliation, avarice, enmity, wealth.

Bugungi kunda maklakatimizda huquq jinoyat motivlaridan biri tamagirlik O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 56-moddasi «k» bandida g'arazli yoki boshqa past niyatlarda jinoyat sodir etilishi jazoni og'irlashtiruvchi holat sifatida belgilab qo'yilgan. O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlar diniy boshqarmasining muftiysi islom ulamolari, millatlararo ittifoqining a'zosi Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf ham Hirs va ta'magirlik hamda qanoat haqida va ularning davosi haqida "ruhiy tarbiya" asarida to'xtalib quyidagi fikrlarni ilgari surgan. Musulmon inson mol-dunyoga hirs qo'ymaydi va kishilar qo'lidagi boylikka tamagirlik qilmaydi. U zarur narsa bilan kifoyalanadi va bori-ga qanoat qiladi. Tamagirlik arabcha "tama'a" so'zidan olingan bo'lib, bir narsani qalbdan kuchli orzu qilishga aytiladi. "Tama'qildi" bilan "hirs qo'ydi" bir xil ma'noni anglatadi. Tamagirlik— birovdan bir narsa kutish va uning ilinjida bo'lish, moddiy naf ko'rish, ochko'zlik, dunyo orttirishga intilish va shu kabi g'arazli niyatlar bilan qilingan xatti-harakat.

Tama dunyoning o'tkinchi hoji-havasi yo'lida bo'lsa, yomon narsa hisoblanadi. Umar ibn Xattob roziyallohu anhu: "Bilingki, tama faqirlikdir. Tama qilmaslik boylikdir", degan.

Ali ibn Abu Tolib roziyallohu anhu aytadi: "Ko'pgina aqllarning qulashi tamalarning chaq-mog'idandir".

Ka'b va Abdulloh ibn Salom roziyallohu anhumolar birga bo'lishganda Ka'b Roziyallohu anhu:

- Ey, Ibn Salom! Ilm arboblari kimlar? – dedi.
- Unga amal qiluvchilar, – ded i.
- Bilganlaridan keyin ulamolarning qalbidan ilmni ketkazgan narsa nima? –dedi.

– Tamagirlik, nafsning ochko'zligi va odamlardan hojatini ravo qilishni so'rash, –deb javob berdi.

Tamagirlikning zararlari:

1. Tamagirlik iymon zaifligining alomatidir.
2. Tamagirlik Alloh taologa bo'lgan ishonchdagi nuqsondir.
3. Tamagirlik Alloh taolo haqida yomon gumonda bo'lishdir.
4. Tamagirlik o'z egasiga doimiy kambag'allikni jalb qiladi.
5. Tamagirlik doimiy charchoqlikdir.

O'zi uchun bironing molidan umidvor bo'lishni or deb bilish. Kim o'zini iffatli tutishga urinsa, Alloh taolo uni iffatli qilib qo'yishi turgan gap. "Kim bexojatlik talab qilsa, Alloh uni behojat qilur". Bu esa o'zida bironing sariq chaqasiga ham ehtiyoji yo'qligini ishor qilish.

Sabrli kishi risqning oziga ham, yo'qchilikka ham chidab, o'zini xor qilmay, boshini tik tutib kun ko'radi. Sabr ne'matidan bebahrabanda esa dunyoningyarmiga ega bo'lsa ham tiyinning ustida um-baloq oshib o'zini xor qiladi, ochko'zligini bildirib qo'yadi. Haqiqiy boylik mol-dunyoning ko'pligida emas, nafsning to'qligidadir.

Abu Hozim: "Kimda uch narsa bo'lsa, aqli raso bo'lur:

1. O'zini bilsa
2. Alloh taolo bergan rasqqa qanoat qilsa
3. Tilini tiysa

Ba'zi hukamolar shunday demishlar: "Agar tamagirlikka":

- "Otang kim?" deyilsa,
- "Qadarga shak keltirish," deydi.
- "Hunaring nima?" deyilsa,
- "Xorlikni kasb qilish" deydi.
- "G'oyang nima?" deyilsa,
- "Mahrumlik", deydi.

Tamagirlik azizni xor qiladi. Tamasizlik xorni aziz qiladi.

Qanoat - qismatga rozi bo'lish, taqdir etilgan narsalarga mamnun bo'lish, jizzaki va shoshqaloq bo'lmaslik, qo'lidagiga rozi bo'lish, o'zgalarning moliga va haqiga ko'z olaytirmaslik, yeyish, kiyinish va maskan ehtiyojini zarurat

chegarasida saqlash, isrofga yo‘l qo‘ymaslik, tejamkorlikka rioya qilish, ochko‘z bo‘lmaslik. Mutasavviflar nazdida qanoat bitmas-tuganmas xazinadir. Qanoatkor shunday kishiki, berilgan ne‘matga ziyodasi bilan shukur qiladi, qo‘lga kiritgan ne‘matini boshqalarga ham nasib bo‘lishini istaydi. Oqil sufiy dunyo ishini qanoat bilan, oxirat ishini hirs va jahd bilan, din ishini aql bilan bajaradi.

Ulamolar uni shunday ta’riflaydilar: qanoat – o‘zidagi ne‘matga shukur qilish, boshqa tushgan musibat, qashshoqlik va qiyinchiliklarga sabr-bardoshli bo‘lish. Qanoat Alloh taoloning taqdiroti va taqsimotiga rozilikdan paydo bo‘luvchi ko‘ngil boyligi bo‘lib, u hasad, tama, ochko‘zlik, adovat, baxillik kabi illatlarning shifosidir. Abdulla Avloniy aytadi: “Janobi Haqning amriga itoat qanday saodat esa, taqdiriga qanoat ziyoda baxtiyorlikdur”. Demak, qanoat komil mo‘minlikning belgilari-dan ekan. Rasululloh (sollallohu alayhi vasallam): “Sizlar qanoatni o‘zingizga lozim tuting. Chunki, qanoat tuganmas boylikdir”, dedilar.

Boshqa muborak hadisda esa bunday deyilgan: “Boylik mol-dunyoning ko‘pligida emas, balki, (haqiqiy) boylik ko‘ngil boyligidir”.

Muhammad Husayn aytadi: “Qanoat aqlli odamlarning fazilatidir. Ammo qanoat rizq qidirish va kasb bilan shug‘ullanishdan tiyilish degani emas. Balki, kasb tufayli topgan narsasiga shukur qilish va ortiqchasiga intilmaslikdir”. Buning boisini anglash uchun ulug‘ sahobiy Abdulloh ibn Mas‘ud (roziyallohu anhu)ning ushbu so‘zlariga quloq tutishimiz lozim

Biror kun yo‘qki, bir farishta: “Ey Odam bolasi, senga kifoya qiladigan oz narsa seni tug‘yonga ket-kazadigan ko‘p narsadan yaxshiroqdir”, deya nido qilmasa. Qanoatli inson umri mobaynida doimo baxtiyorlikni his etib yashaydi. Shu bilan birga, boshqalarga ham yaxshi muomalada bo‘ladi, ularni ham o‘zi kabi shodlik sari yetaklaydi. Shuning uchun qanoatli kishini barcha hurmat qiladi. Ha-kimlardan biri aytdi: “Odamlar ichida eng uzoq g‘am-anduh chekuvchi kimsa hasadchi ekanini, hayoti eng baxtiyor kechuvchi kishi esa qanoatli inson ekanini ko‘rdim”. Muhammad Zehniy shunday yozadi: “Qanoat nima?” deb so‘radilar. Javob berib aytili: “Birovlarning qo‘lidagi narsani ko‘rib, mayus bo‘lmaslik va tamagirlikdan qochish. Chunki, tamagirlik, albatta, kambag‘allik sari yetaklaydi”. Xirs va tamagirlikning davosi haqida Shayx Muhammad Sodiq Sodiq Muhammad Yusuf o‘zining ruhiy tarbiya asarida : Bu davo sabr, ilm va amaldan iboratdir.

Xirs va tamagirlikning davosi besh narsa ila bo‘ladi:

1. Maishatda tejamkor bo‘lish va sarf- harajatda muloyim bo‘lish.

2. O'ziga yetarli narsa muyassar bo'lganda, kelajagi uchun istirobga tushmaslik.

3. Qanoatning foydasini, xirs va ta'magirlikning zararini tushunib yetish.

4. O'tgan qavmlardan dunyoga xirs qo'ygan va tamagir bo'lganlarning holi nima bo'lganiga nazar solish

5. Mol jamlashning xatarini to'liq tushunib yetish

Qanoat – insoniy fazilatlarining eng oliysidir. Bunday xislatga ega bo'lgan kishi baxillik, xasad kabi illatlardan holi bo'ladi. Qanoat borasida Rasululloh Sallallohu alayhi vassalamning hayo-lari barchamiz uchun kata ibratdir.

Payg'ambarimiz Sallallohu alayhi vassalam shunday marhamat qilganlar: "Ehtiyojidan ortmaydigan rizqqa ega bo'lib, Alloh bergan ana shu rizqqa qanoat qilib yashagan musulmon kishi batahqiq, najot topibdi."

Qanoatga Hazrat Alisher Navoiy yuksak baho berib: "Kimki qanoatni o'ziga kasb qilgan bo'lsa, bilki, qanoat uni boy qiladi. Oltin, kumush bilan zebu ziynatlarni boylik deb bilma, balki, haqiqiy boylik qanoat oltimlaridadir. Qanoat oltini hech qachon yo'qolmaydi. Ana shu oltinni qo'lga kiritib, shu orqali boyishga harakat qil. Qanoat mulkidagi saroydan joy olishni mo'ljallangan odam yaxshilardan yaxshisidir. Kimki Alloh taoloning bergan ahsonidan xursand bo'lsa, bu dunyoda ham, u dunyoda ham baxtli bo'ladi. Qanoat qilgan kishining joyi izzat taxtidadir.", degan edi.

Islom shariati mol- dunyoni halol yo'l bilan topishga va shukrini doimiy tarzda ado etishga buyuradi. Shuning bilan birga musulmonlarni oxiratda bu dunyoni tark qilmaslikka, dunyoni deb oxiratni unutmaslikka chaqiradi. Lekin dunyo toppish uchun yomon yo'llarga kirmasdan, halol yo'l bilan kifoyalanish, qanoatli bo'lish darkor. O'tmishda o'tgan solih mo'minlarning ayollari va qanoatli farzandlariota-onalari ro'zg'or tashvishi bilan ko'chaga chiqib ketayotganlarida: "Biz har qanday qiyinchilikka, hatto ochlikka ham chidaymiz, ammo do'zax azobiga bardosh bera olmaymiz. Shuning uchun bizga halol rizq olib keling!", - der ekanlar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, yurtimiz tinch, hayotimiz osuda va farovon bo'lishiga qara-masdan, hozirgi kunda jamiyatimizda turli huquqbuzarliklarning sodir bo'lishi, yoshlar orasida jinoyatchilikning ortib borishi, shuningdek, oilaviy kelishmovchiliklar va ajrimlarning ko'payishi, aksar hollarda, qanoatsizlikdan kelib chiqayotgani bor haqiqat. Demak, ana shunday noxushliklarning muolajasi va oldini olish chorasini qanoat deb atalmish ko'ngil boyligini hosil qilishdan izlashimiz kerak. Yaratgan barchalarimizni sabr qanoatli qilsin.

Adabiyotlar:

1. Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf “Ruhiiy tarbiya” 1-juz Poklanish. “Sharq” nashriyoti. Toshkent 2023 y
2. Imom G‘azzoliy, “Mukoshafatul-qulub al-muqarrib ila hazrati allomil-g‘uyub, fi fazlil-qona’ati”
3. Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf “Tafsiri Hilol”. “Sharq” nashriyoti, Toshkent 2012.
4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.
5. <https://vaqf.uz/uz/lists/view/>
6. <https://uz.delachieve.com/>
7. <https://ilmlar.uz/>

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusufning “Ruhiiy tarbiya” asaridan xirs, tamagirlik va qanoat hamda ularning davosi, inson ruhiiy tarbiyasiga ta’siri haqidagi g‘oyalari o‘rganilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изучаются идеи Шейха Мухаммада Сади́ка Мухаммада Юсу́фа о похоти, жадности и довольстве и их излечении из книги «Духовное образование».

SUMMARY

In this article, Shaykh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf’s ideas about lust, greed and contentment and their cure from the book «Spiritual Education» are studied.

TALABALARINING KREATIV LOYIHALASH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH MASALASALARI BO'YISHA ADABIYOTLARNI TAHLILI

Kamolov I.B.

*Qarshi davlat universiteti, Tasviriy san'at va muhandislik
grafikasi kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori, professor*

Tayanch so'zlar: ijodkorlik, faoliyat, dizayn, ijodkorlik, texnologiya, tasviriy va amaliy san'at.

Ключевые слова: творчество, деятельность, дизайн, творчество, технология, изобразительное и прикладное искусство.

Key words: creativity, activity, design, creativity, technology, fine and applied arts.

Zamonaviy ta'limning rivojlanish jarayoni sifatli ta'lim berish tuzilishlarini optimallashtirish bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. "Hozirgi davrda ta'limni modernizatsiya(zamonaviylashuvi) qilish shaxsning va jamiyatning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlariga mos ravishda tarkibiy va moddiy yangilanishga qaratilgan. Bugungi kunda ta'lim jarayonining asosiy rejali maqsadi O'zbekiston Respublikasining barqaror ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy rivojlanishi uchun asos yaratishdir" [1]. "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida" oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashning maqsadli parametrlarini Investitsiya dasturlari, hududiy va tarmoq dasturlari, vasiylik kengashlari talablari, jahon miqyosidagi texnologik o'zgarishlarni inobatga olgan holda shakllantirish, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarini optimallashtirish, bunda STEAM yo'nalishlarini (aniq fanlar, texnologiya, injiniring, ijodiy san'at va matematika) rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, talaba-yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish, jumladan talaba-yoshlarni madaniyat va san'at, jismoniy tarbiya va sportga jalb qilish, ularning kompyuter va internet

texnologiyalaridan foydalanish savodxonligini oshirish, kitobxonlikni keng targ'ib qilish, talaba-qizlarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha aniq rejalar belgilab olingan. Belgilab olingan ushbu rejalar talabalarning san'at orqali ma'naviy boyitish asosiy vazifalarini hal qilishga qaratilgan.

Tashkiliy metodologik, didaktik hamda, amaliy san'at ta'lim jarayonlarini uslsbiy jihatdan ta'minlash masalalari yuzasidan [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8] va boshqalar tadqiqot ishlarini olib borganlar.

“R. Arnxeym tasviriy va amaliy san'at ta'limini tashkil yetish muammosining badiiy va amaliy jihatlarini psixologiyaning nazariy tamoyillarini vizual idrok va fikrlashni tadqiqotlar natijalari bilan umumlashtirish orqali ko'rib chiqdi” [1]. A. M. Novikovning tadqiqot ishida tizimli tahlil nuqtai nazaridan ijodiy faoliyatni tashkil etish tamoyillari va shakllari, “muallif tomonidan ta'kidlangan bosqichlarda uning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan hamda zamonaviy o'quv jarayonini amalga oshirish usullari va vositalari tasniflangan” [1].

“S.P.Lomovning tadqiqotlarida “Amaliy san'at didaktikasi”, amaliy san'at orqali talabalarni yestetik tarbiyalash muammolarini hal qilishga yondashuvlar taklif qilingan. Amaliy san'at ta'limi mazmunining Oliy ta'lim davlat ta'lim standartining yangi talablariga muvofiqligi masalalari” [2] tomonidan “Amaliy san'at metodikasi” darsliklarida ko'rib chiqilgan.

Professor S.S.Bulatovning “O'zbek xalq amaliy bezak san'ati” nomli qo'llanmasida ijodiy loyihalarni yaratishni asosiy usuli sifatida va amaliy san'at asarlarini idrok yetish va yaratish jarayoni natijasida ijodiy faoliyat toifasiga asoslanib, talabalarni o'qitish va tarbiyalashga yaxlit yondashuv konsepsiyasini ishlab chiqdi. Ushbu konsepsiya, amaliy san'at kompozitsiyasi yaratishda tasviriy san'at ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan ijodiy yondashuvga asoslangan. Yuqorida taklif etilayotgan konsepsiya talabalarda tabiatni yaxlit holda idrok etishni samarali shakllantirish, “mustaqil ijodiy jarayonni faollashtirish, amaliy san'at orqali muloqot qilishni rivojlantirish, shaxsning ma'naviy rivojlanish tamoyillarini shakllantirish imkonini beradigan amaliy san'at ta'limining zamonaviy o'quv dasturlarini ishlab chiqishga asos bo'la oladi” [1].

“Shu bilan birga, tadqiqotchilar amaliy san'atni o'qitish va talabalarni vatanga sadoqat ruhida tarbiyalashga majmuaviy yondashuvni taklif qiladi, hamda, zamonaviy badiiy va ma'naviy muhitni yaratish uchun shart-sharoitlarni yaratadi” [3].

Barcha tahlil qilingan tadqiqot ishlar mualliflari Amaliy san'at fanlarni o'qitish jarayonining o'zi mazmun jihatidan ham, uni amaliy amalga oshirishni tashkil yetish uchun ham, pedagogik sharoitlarni yaratish nuqtai nazaridan

ham yangilanishi kerak degan fikrni olg'a surishadi. Ushbu yangilanish asosan pedagogika oily ta'lim muassasalarining San'atshunoslik fakultetlarida tasviriy va amaliy san'at o'qituvchilarini tayyorlashni modernizatsiya qilish, tasviriy va amaliy san'atni o'qitishning belgilangan va yangi mazmuni, shakllari va usullarini aniqlash va yetkaza olishni ta'minlanishi mumkin. Shu bilan birga, V. N. Bannikov ta'kidlaganidek, ular ko'pincha Amaliy san'atni rivojlantirish maqsadlariga to'liq javob bermaydilar [3].

Tasviriy va amaliy san'at o'qituvchilari tayyorlashni tahlili, [9], [10] [11] va boshqa olimlar bu bizning vaqt jamiyat madaniyati texnologik va badiiy komponentlarini tobora chuqurlashtirish, talqin qilinayotgan obyektning ichki mazmunini uning tashqi ko'rinish (belgilar, belgilar, imo-ishoralar, tovushlar va boshqalarni) o'rganish orqali tushunishga qaratilgan ilmiy bilish usullariga mos kelish zarurligini ko'rsatadi. "Buning uchun esa ta'lim muassasalari bitiruvchilari o'rtasida loyihalash faoliyati ko'nikmalarini shakllantirish, ularning loyihalash faoliyatini faollashtirishni shakllantirish talab etiladi. Ko'rib o'tilgan tadqiqot ishlarining mualliflari fikricha, bu nafaqat bo'lajak tasviriy va amaliy san'at o'qituvchilari orasida badiiy loyihalash faoliyatini faollashtirish bo'yicha zarur bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ta'minlaydi, balki ularning mustaqil ravishda yangi bilimlarni izlash va ularni amaliyotda qo'llay olish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Shunday qilib, oliy ta'lim muassasalarida Tasviriy va amaliy san'atni o'qitishda ta'lim jarayonlarini modernizatsiya qilishning asosiy vazifalaridan biri bu mustaqil ta'limdir. Bo'lajak o'qituvchilar birinchi navbatda ularni loyihalash va tadqiqot faoliyatiga kiritish orqali o'zlarining fikrlash, ijodiy tashabbuskorligi, iste'dodi va ijodkorligini rivojlantirishlari mumkin bo'ladi. Va buning uchun bo'lajak tasviriy va amaliy san'at o'qituvchilarini tayyorlash tarkibida loyihalash va tadqiqot faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan umumkasbiy fanlarni ulushini oshirish" [12] "lozim va shu bilan birga ularni mutaxassislik fanlari bo'yicha tayyorlash jarayoniga alohida e'tibor qaratish zarur. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartida belgilangan kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish sharoitida talabalarning mustaqil va o'quv va ijodiy ishlar hajmining o'sish dinamikasini, "ularning loyihalash va tadqiqot faoliyatini tahlil qilish, bir xil xulosalarni chiqarishga olib keladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tasviriy va amaliy san'at mutaxassisliklari talabalari, tasviriy va amaliy san'at" [10] o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi jarayonida loyihalash va tadqiqot faoliyati ular o'rganishni talab qiladigan bir qator xususiyatlar bilan belgilanadi. Ushbu xususiyatlarni tahlil qilish pedagogika fanida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil yetishning an'anaviy

ravishda ajralib turadigan yo'nalishlari: ularning loyihalash va o'quv tadqiqot faoliyati bo'yicha natijalarining o'zaro bog'liqligini o'z ichiga oladi" [11].

O'rganilayotgan ta'lim faoliyatining ikki turini qiyosiy tahlil qilish mumkin, birinchi navbatda, «loyihalash faoliyati» ta'rifining mazmunini aniqlashtirish kerak. "Ma'lumki, falsafiy jihatdan "faoliyat" tushunchasi inson tabiatni tiklaydigan va ijodiy o'zgartiradigan, shu bilan o'zini faol subyektga aylantiradigan jarayon sifatida qaraladi va u o'zlashtirgan tabiat hodisalari - uning faoliyati obyekti hisoblanadi" [13]. "Inson faoliyati tarixiy hodisa sifatida ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi bilan birga o'zgarib, takomillashib boradi va uning ajralmas xususiyatidir.

Faoliyat psixologik nuqtai-nazardan dinamik, ya'ni, o'zini o'zi kengaytiruvchi sifatida qaraluvchi subyektning dunyo bilan o'zaro ta'sirining yadrosi, bu jarayonda aqliy obrazni shakllantirish, uning obyektida mujassamlanishi, obyektiv voqelikda subyektning ruhiy vositachilik munosabatlarini amalga oshirish va o'zgartirish [12]. Shu bilan birga, faoliyat atrofda voqelik bilan o'zaro aloqada namoyon bo'ladi, unda tirik mavjudot obyektga maqsadli ta'sir ko'rsatadigan va shu bilan uning ehtiyojlarini qondiradigan subyekt sifatida paydo bo'ladi" [13]. Faoliyat va ong munosabatining umumiy metodik g'oyalari, fikrlash birligi, insonning haqiqiy ijodiy ruhiyati, uning rivojlanish ta'limi jarayonidagi ijodiy faoliyati haqidagi ta'limot hisoblanadi. Ushbu tadqiqot ishimizda ko'rilayotgan "muammo tasviriy va amaliy san'at ta'limi sohasida bo'lganligi sababli, ushbu kasbiy sohadagi asosiy faoliyat turlarini aniqlashtirish muhimdir. "Ijodiy faoliyat" tushunchasining taniqli ta'riflari orasida, bizning fikrimizcha, O.V.Alekseeva tomonidan taklif qilingan ta'rif ushbu faoliyat turining mohiyatini eng aniq aks ettiradi. Uning talqinida "ijodiy faoliyat - bu san'atga xos ijodiy ifoda vositalari yordamida yaratilgan badiiy obrazlarda voqelikni (real yoki xayoliy) idrok etish, tushunish, talqin qilish va aks ettirishga qaratilgan faoliyat turi" [12].

"Shuningdek, soha mutaxassislari tomonidan faoliyatning ijodiy xususiyatini ta'kidlashi muhimdir. Shu maqsadda psixologik va pedagogik ilmiy ishlarda "ijod va ijodiy faoliyat" [3] atamasi qo'llaniladi. Darhaqiqat, agar S. L. Rubinshteynning yuqoridagi ta'rifiga ko'ra, faoliyat bilish va ijodiy o'zgarishlarga qaratilgan inson faoliyatining bir turi bo'lsa atrof olamni, shu jumladan o'z-o'zini anglashning shartlarini, ya'ni ijodkorlikni sifat jihatidan yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratadigan jarayon sifatida yoki subyektiv yoki obyektiv ravishda yangilik yaratish natijasida [5], yuqori daraja bilan belgilangan faol mustaqillik yangilik kiritish faoliyatidir. "Shunga asoslanib, S.V.Sidorov va boshqalarning "ijodiy faoliyati" tushunchasini

moddiy va ma'naviy ijtimoiy ahamiyatga ega yangi mahsulotlarni yaratish orqali atrof-muhitni va o'zini bilish va o'zgartirishga qaratilgan inson faoliyati sifatida izohlaydi. Agar bunday mahsulot san'at asari bo'lsa, unda ijodiy faoliyat badiiy faoliyatning xususiyatlarini oladi va badiiy va ijodiy faoliyatga aylanadi, bu san'atning turli janrlari va turlarida aks etadi [6].

Ijodiy faoliyatning psixologik-pedagogik nazariyasida ishlab chiqilgan inson faoliyati tushunchalari negizida ta'limning rivojlanishi asosida ta'lim faoliyati nazariyasining ilmiy va uslubiy tamoyillari shakllandi. Talabalarning nazariy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan o'quv jarayonini tizimlashtirish va loyihalashtirish sifatida ushbu nazariyaning asosiy qoidalari" [1] [5] [11] [5] va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan.

Shu bilan birga, kreativ loyihalash va kompozitsion faoliyat jarayonida texnologiyalar, materiallar va asboblardan foydalanish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tasviriy va amaliy san'at ekanligini ta'kidlash kerak, ularning yangi ko'rinishi yangi ilmiy va texnologik yutuqlar tufayli doimiy ravishda o'sib bormoqda. Shuning uchun ham tasviriy va amaliy san'at va ijodiy amaliyotda ham, ushbu kasbni o'qitishda ham o'z tarkibida kreativ loyihalash va kompozitsion faoliyatining tarkibiy qismlarini ko'proq ishlab chiqishi kerak". Ammo aynan shu ta'lim intizomi misolida biz psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida aniqlagan ijtimoiy-pedagogik ziddiyat va amaliy san'atning o'quv jarayonini tashkil etish tajribasi eng aniq namoyon bo'ladi - jamiyat va davlatning amaliy san'at ta'limini modernizatsiya qilishga bo'lgan ehtiyoji, ularning amaliy san'at mazmunini yangilashga bo'lgan talablari, ularni o'qitish usullari va vositalari, bir tomondan, o'quv jarayonini tashkil etishning an'anaviy va noan'anaviy usullari va talabalar o'rtasida talab qilinadigan bilim darajasi ijodiy faoliyat. Boshqa tomondan esa ushbu dissertatsiyaning nazariy bobida aks ettirilgan dissertatsiya tadqiqotimizning quyidagi qismi ushbu qarama-qarshilikni hal qilishga, amaliy san'at mutaxassisliklari talabalarining kreativ loyihalash va kompozitsion faoliyatini tashkil etish xususiyatlari va imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan.

Адабиётлар:

1. Абакумова, Е.В. Развитие художественно-творческих способностей учащихся [Текст]: дис. канд. пед. наук / Е.В.Абакумова.– Майкоп, 2004.–229 с
2. Алексеев, Н.Г., Леонтович, А.В., Обухов, А.С., Фомина, Л.Ф. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся [Текст] / Н.Г. Алексеев, А.В. Леонтович, А.С. Обухов, Л.Ф. Фомина // Исследовательская работа школьников. – 2002. – №1. – С. 24-33.
3. Алексеев, Н.Т. Проектное сознание [Текст]: руководство по проектированию и проектированию в образовании для систем стратегического управления / Н.Т. Алексеев – М.: Институт учебника Paideia, 1997. – 38 с.

4. Зверева, Т.В., Новоселов, С.А. Дистанционная олимпиада по декоративно-прикладному искусству как средство активизации проектно-исследовательской деятельности студентов художественных профилей [Текст] / Т.В. Зверева, С.А. Новоселов // Научный журнал «Педагогическое образование в России». – Екатеринбург, 2016 г. – №12 – С. 275-280.
5. Зверева, Т.В., Никулина, Т.В., Новоселов, С.А. Мониторинг активизации проектно-исследовательской деятельности на занятиях декоративно-прикладным искусством [Текст] / Т.В. Зверева, Т.В. Никулина, С.А. Новоселов // Научный журнал «Педагогическое образование в России». – Екатеринбург, 2017. – № 10. – С. 48-55.
6. “Зверева, Т.В. Педагогические условия активизации проектно-исследовательской деятельности студентов художественных специальностей [Электронный ресурс] / Т.В. Зверева // Письма в Эмиссия. Оффлайн (The Emissia. Offline Letters): электронный научный журнал. – 2011. (Март). ART.1551. URL: – Режим доступа:
7. Kamolov I.B. Amaliy san’atni o’qitishda o’quvchilarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. (Monografiya). Qarshi: Intellect, 2021.–116 b
8. Kamolov I.B. Some Stages Associated with Artistic and Creative Activity of Future jeweler // Eastern European Scientific Journal-Ausgabe 1-2017 ISSN2199-7977, P-160 (13.00.00, № 1)
9. Kamolov I.B. Vocational Education of Jewelry Art Students: theoretical foundations // Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities Vol.2-2022, ISSN 2749-0866, (13.00.00, № 16)
10. Kamolov I.B. O’zbek milliy zargarlik san’ati orqali o’quvchilar badiiy estetik tarbiyasini shakllantirish// Ta’lim, fan va innovatsiya. -Toshkent, . 2018. №4. -B.115-118. (13.00.00; №15)
11. Kamolov I.B. O’quvchi-yoshlarda ijodkorlik faoliyatlarini tashkil qilishning asosiy omillari// Uzuksiz ta’lim.- Toshkent, 2018. №5. Б-37. (13.00.00; №15)
12. Kamolov I.B. Kasbiy faoliyat jarayonida talabalar ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllanashi va rivojlanashi// “Xalq ta’limi” -Toshkent, 2021, №3. Б-37.(13.00.00; №15)
13. Kamolov I.B. Amaliy san’at orqali o’quvchilarning badiiy-estetik tarbiyasini rivojlantirish// Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar.–Buxoro, 2022, №4.(13.00.00; №00)

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada talabalarining kreativ loyihalash faoliyatini tashkil etish masalasalari bo'yisha adabiyotlarni hamda MDH va xorijiy davlat olimlarining kreativ loyihalash faoliyati haqida mazmunli fikrlari va tahlillari keltirib utilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена литература по вопросам организации творческой проектной деятельности студентов, а также содержательные размышления и анализ креативной проектной деятельности ученых стран СНГ и зарубежных стран.

SUMMARY

This article presents literature on the organization of creative project activities of students, as well as meaningful reflections and analysis of creative project activities of scientists from the CIS and foreign countries.

ИХТИСОСЛАШТИРИЛГАН УМУМТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ УЗЛУКСИЗ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Огаев Х.С.

БухДУ мустақил-изланувчиси

Таянч сўзлар: билим, кўникма, малака, компетенция, инновацион фаолиятнинг трансформация, стратегик мақсад, ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари, касбий компетентлик.

Ключевые слова: знания, умения, квалификация, компетентность, трансформация инновационной деятельности, стратегическая цель, профильные образовательные учреждения, профессиональная компетентность.

Key words: knowledge, skills, qualifications, competence, transformation of innovative activity, strategic goal, specialized educational institutions, professional competence.

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий соҳадаги туб ислохотлар, илм фан, техника, технологиялар соҳасидаги ривожланиш ва ахборотларнинг глобаллашуви жараёнида ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнини ташкил этиш ва бошқаришда фаолият кўрсатаётган ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлигини узлуксиз ривожлантириш асосида уларни замонавий таълим шароитида фаолият кўрсатишга тайёрлаш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Касбий тайёргарликка қўйилаётган замонавий талаблар касбий билим, кўникма, малака ва компетенцияларни шакллантиришни тақозо этади. Бугунги кунда замонавий таълим жараёнида “Билим - кўникма малака - компетенциялар” тўрт босқичли трансформацияга асосланган ёндашув таълим дастурларини янада самарали режалаштириш стратегик мақсадига эришиш имконини беради. Таълимнинг ҳалқаро стандарт таснифлагичига мос келувчи таълим дастурларини яратишда асосий вазифа ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий компетентлиги бўлиб, уларнинг рақобатбардошлиги ва профессионал мобиллиги айнан шунга боғлиқдир.

“Компетенция” - категорияси таълим сифатини таъминлашнинг асосий инстументарияси бўлиб, ўқув-тарбия жараёнинг муваффақиятли амалга ошириш учун асосий локомотив бўлиб хизмат қилади. Билим-кўникма-малака-компетенциялар педагогик категорияларнинг узвий кетма-кетлиги бўлиб таълим мазмунининг яхлит конструктив тузилмаси сифатида ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларинг компетенциявий ёндашув асосида таълим мазмунини янада самарали режалаштириш ва амалга оширишда ўқувчиларнинг ўқув-тарбия мақсадларига эришиш имконини беради. Компетенция – билим, кўникма ва малаканинг ўрнини босувчи тушунча сифатида талқин этилаяпти. Бу эса ўз навбатида билим, кўникма, малакаларнинг таълимдаги моҳиятига аниқлик киритишни тақозо этади. Ўқув жараёнини ташкил этишда билим, кўникма, малакалар асосий пойдевор вазифасини ўтаб, ўқитувчининг касбий фаолиятидаги тажрибаси билан бойитилганда инновацион фаолиятнинг шаклланишига замин бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, билим, кўникма, малакалар асосида шакллланган компетентлик даражалари ва касбий компетенцияларни эгаллаган мутахассисларнинг таълим соҳасида рақобат қилишларида ҳал қилувчи фактор сифатида қаралади. Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг компетентлиги деганда - мутахассиснинг касбий ва инновацион фаолиятида муваффақиятга эришишини белгиловчи асосий мезон сифатида эътироф этиш мақсадга мувофиқдир. Халқаро тажрибада компетенцияларнинг жуда кўп вариантлари келтирилган ва уларга таъриф берилган, бизнинг фикримизча компетенция- бу ўқитувчи тамонидан таълим мақсадларига эришиш фаолиятларида билимлар манипуляцияси жараёнида таълимнинг самарадорлигини таъминлаш кўрсаткичидир деб ҳисоблаймиз. Шу нуқтаи назардан, халқаро тажрибага мувофиқ ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий компетентлигини қуйидаги тоифаларга ажратиш мақсадга мувофиқдир:

– Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг шахсий компетенциялари - шахс (human) нинг характерида табиатан мавжуд бўлган шахсий сифат ва фазилатлари мажмуи, унинг хулқ атвори, ўзини тутиши, ташқи муҳит билан ижтимоий алоқалар ва муайян психологик муносабатлар таъсири остида шаклланган ички ресурслари, бошқалар билан уйғун ва самарали фаолият олиб бориш учун имкон берувчи туғма ёки орттирилган кўникма, қобилият ва малакалар мажмуидир.

-Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий компетенциялари - ўқув- тарбия жараёни функцияларидан келиб чиқиб муайян ёки айнан бир тоифадаги касбий фаолиятга хос бўлган касбий қобилиятлар, билим, кўникма ва малакалардир.

Педагог-олим С.И.Ожегов компетентлик тушунчасини қуйидагича ифодалайди: “Компетентлилик– бирор соҳани чуқур билишлик, кўп нарсалардан хабардорлик, ўз мутахассислиги бўйича катта эътиборга моликликдир” деб таърифлайди. Шунингдек, бирор киши жуда яхши билган ёки хабардор бўлган масалалар доираси, бирор кишининг вазифалари, ҳуқуқлари доирасидир деб талқин этади. Компетенция ва компетентлик тушунчалари педагог олимлар томонидан бир хилда талқин этилмайди. Компетенция ва компетентлилик тушунчалари билим, кўникма, малака тушунчаларидан кўра кенгроқ маънони англатади. Чунки улар шахснинг йўналганлиги (мотивацияси, қадриятли йўналишлари), унинг стереотипларини енгиш, муаммоларни ҳис этиш, кузатувчанлик, фикрлаш қобилиятини, характерини, мустақилликлигини, мақсадга интилувчанлик, иродавий каби сифатларини ҳам қамраб олади. Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантиришда қуйидаги сифатлар асосий мезон бўлиб хизмат қилади:

- Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчисининг касбий умумий компетентлиги - математик, коммуникатив, информация, ижтимоий, ахлоқий;
- Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчисининг фаолият турлари бўйича компетентлиги- меҳнат, ўқув, ўйин, касбий;
- Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчисининг фаолиятга йўналган объектлар бўйича компетентлиги - инсон-инсон, инсон-техника, инсон-табиат, инсон-бадий тимсол;
- Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчисининг ижтимоий ҳаёт соҳалари бўйича компетентлиги- маиший, фуқаровий, маданий;
- Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчисининг ижтимоий билимлар тармоқлари бўйича компетентлиги;
- Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчисининг ишлаб чиқариш тармоқлари бўйича компетентлиги- транспорт, алоқа, мудофа ва бошқалар;
- Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчисининг қобилиятлар бўйича компетентлиги- педагогика, психология, ижтимоий, ижодий, техник.

Халқаро таълим амалиётида қуйидаги муҳим компетенциялар келтириб ўтилади:

- турли ахборот манбалари, шу жумладан, таълим муассасасидан ташқаридаги ахборот манбаларидан билимларни мустақил ўзлаштиришга асосланган билиш фаолияти соҳасидаги компетенциялар;

- ижтимоий фаолият соҳасидаги компетенциялар фуқаро, сайловчи, ижтимоий гуруҳ, жамоа аъзоси ролини бажариш;
- меҳнат фаолияти соҳасидаги компетенциялар, шу жумладан меҳнат бозоридаги ҳолатни таҳлил этиш ва ундан фойдаланиш, ўзининг касбий имкониятларини, ўзини ўзи уюштириш кўникмаларини баҳолаш ва такомиллаштириш;
- маиший соҳадаги компетенциялар, шу жумладан оилавий ҳаёт аспектларини, саломатликни сақлаш ва мустаҳкамлашни ҳам қамраб олади;
- маданий фаолият соҳасидаги компетенциялар, шу жумладан шахсининг маънавий ва маданий жиҳатдан бойиши учун вақтдан унумли фойдаланиш.

Ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларига давлат тамонидан қўйилган ижтимоий буюртмани ҳисобга олган ҳолда, ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигидаги мавжуд камчиликларни уларнинг малакасини оширишнинг муқобил шакллари амалиётга жорий этиш ҳамда ўз устларида мустақил ишлашни ташкил этиш орқали бартараф қилиш мумкин. Шунингдек, ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларни замонавий педагогик назариялар, инновациялар, таълим технологиялари, электрон таълим ресурслари билан мунтазам равишда қуроллантириш уларнинг касбий компетентлигини таъминлашнинг муҳим вазифасидир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни. – ҚХММБ, 2020.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Ф-60-сон Фармони. ҚХММБ, 2022.
3. Проблемы компетентного подхода в среднем и высшем образовании // Под редакцией Т.Б. Гребенюк. - Изд-во РГУ им.И.Канта, 2008. - 150 с.
4. Татур, Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста: монография. МГТУ им. Н.Э. Баумана. М., 2004. - 194 с
5. <http://www.pedagog.uz/>

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий ва инновацион фаолиятида муваффақиятга эришиши таъминловчи касбий компетентлик ва унинг ўзига хос хусусиятлари ва аҳамияти ҳақида фикр юритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается профессиональная компетентность, ее особенности и значение, которые обеспечивают успех преподавателей профильных общеобразовательных учреждений в их профессиональной и инновационной деятельности.

SUMMARY

This article examines professional competence, its features and importance, which ensure the success of teachers of specialized general education institutions in their professional and innovative activities.

БЎЛАЖАК ИҚТИСОДЧИЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИНГ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Эшанова М.Ю.

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби “Инглиз тили ва
таълим технологияси” кафедраси доценти*

Таянч сўзлар: компетенция, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, касбий компетенция, рақамли иқтисодиёт, халқаро стандарт, меҳнат бозори, кўникма, малака, индивидуал ва дифференциал ёндашув, касбий фаолият ва касбий тафаккур.

Ключевые слова: компетентность, социально-экономическое развитие, профессиональная компетентность, цифровая экономика, международный стандарт, рынок труда, навыки, квалификация, индивидуальный и дифференцированный подход, профессиональная деятельность и профессиональное мышление.

Key words: competency, socio-economic development, professional competence, digital economy, international standard, labor market, skills, qualifications, individual and differentiated approach, professional activity and professional thinking.

Замонавий меҳнат бозори ва ишлаб чиқаришда янги технологияларнинг пайдо бўлиши, фан-техника тараққиёти билан боғлиқ ўзгаришлар, рақамли иқтисодиётнинг амалиётда жорий этилиши юқори малакали мутахассисларни тайёрлашни талаб қилмоқда. Рақамли иқтисодиёт шароитида қурилишда BIM технологиялари, қишлоқ хўжалиги соҳасида гидропоника, ҳосилдорлик ва унумдорлик, тежамкорликни таъминловчи юзлаб интенсив технологиялар, яшил технологиялар ишлаб чиқариш соҳасида жуда кенг спектрдаги “Hi-tech” технологиялар жорий этилди. Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жараёнида ишлаб чиқариш жараёнларида мустақил иштирок этишга тайёр, ҳаётий ва касбий вазифаларини амалий ҳал қила оладиган мутахассисларга бўлган меҳнат бозоридаги эҳтиёж талаблардан нафақат олинган билим, кўникма ва малака балки улар учун ҳозирда “компетенция” ва “компетентлик” тушунчаларини реал шароитларда иш берувчилар томонидан қуйиладиган талабларга кўпроқ мос келади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Президентининг 2020 йил 9 январдаги “Ўзбекистоннинг 2020-2022 йилларга мўлжалланган Инвестиция дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғри-сида”ги ПҚ-4563-сон Қарорига асосан 850,5 трлн.сўм инвестициялар, шу жумладан 35,5 млрд АҚШ доллари миқдоридаги хорижий инвестицияларни ўзлаштириш ҳамда 206 та янги ишлаб чиқариш қувватлари ва 31 мингдан зиёд иш ўринлари яратиш белгиланган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган инвестиция дастурини тасдиқлаш ҳамда инвестиция лойиҳаларини бошқаришнинг янги ёндашув ва механизмларини жорий этиш тўғрисида”ги ПҚ-72-сон қарорида белгиланган вазифалар олий таълим тизимида тайёрланаётган бўлажак иқтисодчиларнинг касбий компетенцияларини меҳнат бозори талаблари асосида шакллантириш заруриятини келтириб чиқарди. Ўз навбатида ана шу иқтисодий юксалиш-иқтисодиётнинг либераллаштирилиши ва диверсификация қилиниши, глобаллашув, рақамлаштириш, саноатлашув жараёнларининг шиддати ҳар бир соҳа учун малакали мутахассисларни тайёрлашни талаб қилди. Шу нуқтаи назардан, бўлажак иқтисодчиларнинг касбий компетенцияларини меҳнат бозори талаблари асосида шакллантиришда қуйидагиларга таянамиз: **Дидактик шарт-шароитлар:**

- Ишлаб чиқаришдаги янги фаолият турларини талабанинг шахсий тажрибаси билан мувофиқлаштириш;
- Бўлажак иқтисодчи талабаларга таълим жараёнида фанлараро алоқаларни меҳнат бозори талаблари нуқтаи назаридан амалга ошириш;
- Бўлажак иқтисодчи талабаларнинг касбий компетенцияларини шакллантириш даражаси устидан доимий назоратни амалга ошириш, уларнинг фаолияти натижаларини ҳисобга олиш, баҳолаш ва ўз-ўзини баҳолашни амалга ошириш;
- Бўлажак иқтисодчиларда юқори сифат ва маҳсулдорликни таъминлайдиган оптимал технологияни тўғри танлашни назарда тутадиган касбий фаолиятдаги мустақилликка эришиш;
- Бўлажак иқтисодчиларда ўзлаштирилган кўникма ва малакаларни ишлаб чиқариш ҳолатига тўғри ташхис қуйиш асосида тегишли қарор қабул қилиш қобилиятини шакллантириш;
- Бўлажак иқтисодчиларда ишлаб чиқаришда юқори самарали меҳнат усулларида фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этишнинг энг тежамли усулларини ўзлаштиришини таъминлаш.

Ташкилий-педагогик шарт-шароитлар:

- Компетенцияга асосланган ёндашув асосида янги таълим технологияларини яратиш, мослаштириш ва жорий этиш режасини ишлаб чиқиш;
- Таълим фаолиятини бошқариш, ташкил этиш, назорат қилиш воситаларини амалиётда қўллаш;
- Асосий таълим дастурларини муваффақиятли амалга ошириш учун шарт-шароитларни, шу жумладан кадрлар, молиявий, моддий-техник ва бошқа шарт-шароитларни таъминлаш;
- Мутахассислик ўқув режасидаги фанлар бўйича ўқув ва амалий ишларни ташкил этиш ҳамда талабалар билан ишлашда индивидуал ва дифференциал ёндашувни амалга ошириш;
- Талабалар томонидан ўқув ва лойиҳа топшириқларини бажариш ва мустақил ишларга сарфланадиган вақтнинг илмий асосланган меъёрларини аниқлаштириш;
- Талабаларнинг келажакдаги касбий фаолияти мазмунига мувофиқлигини аниқлаш ҳамда амалий машғулотларда компетенциявий ёндашувга асосланган таълим модулларини ишлаб чиқиш;
- Талабаларнинг мунтазам мустақил ишини ташкил этиш, мутахассислик фани ўқитувчиси томонидан унга бўлган ахборот ва назорат таъсирини камайтиришга ва амалий машғулотларда ўқув фаолиятини бошқаришни қисман талабанинг ўзига ўтказиш амалиётини жорий этиш;

Психологик-педагогикшарт- шароитлар

- Таълим жараёнида маълумотларини бир вақтнинг ўзида бир нечта ўқитиш усуллари орқали (оғзаки, визуал ва эшитиш орқали) унинг ўқув материални интенсив ўзлаштиришига эришиш;
- Талабаларнинг ўқув жараёнида ва ишлаб чиқариш фаолиятида назарий ва амалий фаолиятининг оптимал комбинатциясини рағбатлантириш;
- Талабанинг ўз таълим ва ишлаб чиқаришдаги амалий фаолияти натижасини унинг ютуқларини муваффақияти солиштириш орқали гуруҳидаги мақомини аниқлаш;
- Талабани ўқув ва ишлаб чиқариш жараёнидаги фаолиятда қутилмаган ҳолатларда юзага келадиган ва унда мавжуд бўлган маълумотлар асосида шаклланиш даражасини ўз-ўзини таҳлил қилишни амалга ошириш;
- Талабада илгари шаклланган билим ва кўникмаларни янги ўрганиш объектларига ўтказиш учун унинг ақлий фаолияти ва касбий тафаккурини мақсадли шакллантириш.

Назарий ва амалиётга йўналтирилган усуллар:

- Билимларни узатиш усули - назарий билимларни уларни куллаш кўламини кенгайтириш асосида умумлаштириш, назарий билимларни амалий -касбий фаолият соҳасига ўтказиш;
- Дизайн усули – амалий фаолият жараёнидаги аниқ касбий муаммоларни ҳал қилишга қаратилган “ҳақиқий лойиҳалар” ни яратиш;
- Шахсий ва касбий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ўзлаштирилган билимларни касбий компетенция даражасида ўзгартириш;
- Ишлаб чиқаришдаги ва меҳнат бозоридаги талаблар асосида ижтимоий шериклик технологиясини жорий этиш;
- Халқаро таълим стандартларига мувофиқ таълим жараёнини 50-60 фоизини амалиётга йўналтирилган мустақил ва амалий ишларга ўтказиш;
- Ишлаб чиқариш жараёнини кузатиш ва касбий компетенцияга эга бўлган мутахассислардан тренинглар ва маҳорат дарсларини ташкил этиш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Президентининг 2020 йил 9 январдаги ПҚ-4563-сонли “Ўзбекистоннинг 2020-2022 йилларга мўлжалланган Инвестиция дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 декабрдаги ПҚ-72-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2022-2026 йилларга мўлжалланган инвестиция дастурини тасдиқлаш ҳамда инвестиция лойиҳаларини бошқаришнинг янги ёндашув ва механизмларини жорий этиш тўғрисида”ги Қарори.
3. А.В.Хуторской., Образовательные компетенции и методология дидактики.2016 г.
4. Коулз М., Олейникова О.Н., Муравьева А.А. Национальная система квалификаций. Обеспечение спроса и предложения квалификаций на рынке труда. – М.: РИО ТК им. А.Н. Коняева, 2009.
5. Белицкая Г.Э., Социальная компетентность личности. – М.: ИП РАН, 2009. – 245 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада олий таълим тизимида тайёрланаётган бўлажак иқтисодчиларда таълимнинг халқаро стандартлари асосида халқаро ва меҳнат бозори талабларига мос кўникма, малака ва касбий компетенцияларни шакллантиришнинг педагогик асослари ҳақида фикр юритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются педагогические основы формирования умений, квалификации и профессиональных компетенций в соответствии с международными стандартами образования у будущих экономистов, обучающихся в системе высшего образования.

SUMMARY

This article discusses the pedagogical foundations for the formation of skills, qualifications and professional competencies in accordance with international education standards for future economists studying in the higher education system.

MASOFAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA BOSHLANG'ICH TA'LIM TALABALARINING KASBIY SHAKLLANISHI

Avezov D.S.

*Urganch Ranch Texnologiya Universiteti
"Pedagogika va filologiya" kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: masofaviy o'qitish, masofaviy texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kasbiy shakllanish, o'qitish metodikasi.

Ключевые слова: дистанционное образование, дистанционные технологии, информационно-коммуникационные технологии, профессиональное становление, методика обучения.

Key words: distance education, distance technologies, information and communication technologies, professional formation, teaching methodology.

Kirish. *Muammoni shakllanishi.* Ta'lim sohasini isloh qilish sharoitida jamiyat va davlat bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashga yangi, yuqori talablarni qo'ymoqda. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda pedagogik fikrlashni rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish, innovatsion o'qitish texnologiyalarini, shu jumladan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini egallashga alohida e'tibor beriladi.

Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli- masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi. Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar [6, 1027-bet].

Talabalarni kasbiy tayyorlashning muhim tarkibiy qismi zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda o'qitishdir, bu nafaqat o'qitish metodikasi bo'yicha nazariy materialni o'zlashtirishni, balki standart va nostandart uslubiy muammolarni hal qilish, individual uslubni ishlab chiqishni ham o'z ichiga

oladi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida [1, 79-bet] (*Germaniya, Frantsiya, Polsha, Chexiya, Slovakiya, Sloveniya, Bolgariya, Ruminiya, Vengriya*) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorlashning xorijiy tajribasini o'rganish natijalari uni takomillashtirishning asosiy tendentsiyalarini aniqlashga asos bo'ldi: uslubiy fanlar tarkibini kompetentsiyaga muvofiq yangilash, yangi fanlar va maxsus kurslarni joriy etish, innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'qitish, talabalarni mustaqil tayyorlash uchun sharoit yaratish.

So'nggi yillarda xorijiy ta'lim tizimlarida, xususan Y'arbiy Yevropa mamlakatlarida hamda, AQSh, Yaponiya, Germaniyada masofaviy ta'lim keng qo'llanilmoqda. Yurtimizda masofaviy ta'limning rivojlanishi G'arbiy Yevropa mamlakatlariga qaraganda kechroq boshlandi(asosan koronavirus karantin davrida), ammo hozirda ta'lim sohasidagi davlat siyosati tufayli faol shakllanish bosqichida.

So'nggi tadqiqotlar va nashrlarni tahlil qilish. Hozirgi vaqtda masofaviy ta'limni rivojlantirish muammosi turli pozitsiyalardan ko'rib chiqilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarining masofaviy o'qitish laboratoriyasi mutaxassisleri masofaviy o'qitish ta'lim shakli sifatida belgilanadi, bunda o'qituvchi va talabalarning o'quv jarayonining barcha tarkibiy qismlarini aks ettiruvchi hududiy jihatdan o'zaro ta'siri Internet texnologiyalarining o'ziga xos vositalari yoki boshqa interaktiv vositalar yordamida amalga oshiriladi. Masofaviy ta'limni yaratish va rivojlantirish kontseptsiyasida quyidagi ta'rif berilgan: «*masofaviy ta'lim – bu ixtisoslashtirilgan axborot va ta'lim muhitidan foydalangan holda taqdim etiladigan ta'lim xizmatlari majmui*» 81, 207-bet].

«Eidos» masofaviy ta'lim markazi direktori - A. V. Xutorskiy masofaviy o'qitish ostida o'rganishni ko'rib chiqadi, unda o'quv sub'ektlari fazoviy va vaqtinchalik masofaga egabo'lib, telekommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda o'quv jarayonini amalga oshiradilar. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorlashda masofaviy o'qitishdan foydalanishning dolzarbligini hisobga olgan holda, ushbu mavzu yanada chuqurroq o'rganishni talab qiladi.

Natijalar. Hozirgi bosqichda boshqa oliy o'quv yurtlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik tayyorlashda masofaviy texnologiyalardan foydalanishni takomillashtirish ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish zarurati paydo bo'ldi.

Bu – bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun «*o'qitish metodikasi*» masofaviy kursining tuzilishini talab qiladi:

► ish dasturi;

- ▶ o'quv jadvali;
- ▶ baholash mezonlari;
- ▶ -tavsiya etilgan adabiyotlar va onlayn manbalar ro'yxati;
- ▶ izohli lug'at;
- ▶ kalit so'zlarga giperhavolalar bilan ma'ruza matnlari (asosiy uslubiy atamalar);
- ▶ multimedia ma'ruzalari taqdimotlari;
- ▶ ma'ruza videolari;
- ▶ amaliy mashg'ulotlar rejalari;
- ▶ mustaqil ish uchun vazifalar;
- ▶ individual o'quv va tadqiqot vazifalari;
- ▶ nazorat savollari va vazifalari;
- ▶ uslubiy vazifalar to'plami;
- ▶ kurs va malaka ishlarini bajarish bo'yicha tavsiyalar.

Masalan, talabalardan «boshlang'ich ta'lim mazmuni» mavzusidagi ma'ruza videofragmentini ko'rish so'raladi, unda o'qituvchi amaldagi maktab dasturlari va darsliklarini aniq namoyish etadi, ularning tuzilishi va mazmunini tahlil qiladi.

Bu uslub o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirishga imkon beradi va kelajakdagi o'qituvchilar uchun zarur uslubiy kompetentsiyalarni (*gnostik, analitik, dizayn va boshqalar*) shakllantirishga yordam beradi. Amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari uchun uslubiy tavsiyalar, an'anaviy vazifalardan tashqari (*tekshirish, savollarga javob berish, tahlil qilish, taqqoslash, reja, jadval, diagramma tuzish, Referat, senariyni ishlab chiqish*) [6, 42-bet], Internet-resurslarni, videofilmlarni ko'rish, videofilm mazmuni bo'yicha savollarga javob berish va shunga o'xshash vazifalarni o'z ichiga oladi. Masofaviy o'qitish turli xil multimedia texnologiyalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi, ularga video darslar, darsdan tashqari mashg'ulotlar videolari, virtual laboratoriyalar, virtual ekskursiyalar va boshqalar kiradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini masofadan o'qitish xorijiy mamlakatlarda juda keng tarqalgan. Polsha, Chexiya, Slovakiya, Bolgariya, Sloveniya va boshqa mamlakatlarning universitetlarida rasmiy veb-saytlarda talabalarni masofadan o'qitish uchun materiallar, xususan dasturlar (silabusi), ma'ruza matnlari, ma'ruzalarning multimedia taqdimotlari, talabalarning mustaqil ishlashi uchun topshiriqlar, nazorat savollari va boshqalar mavjud. Masalan, Polshaning yetakchi oliy o'quv yurtlarida (Lodz universiteti, Varshava universiteti, Vrotslav universiteti, Opol universiteti, Yagellon universiteti). Chenstoxovdagi yana Dlugosh va boshqalar). (Uniwersytetu Sl skiego w

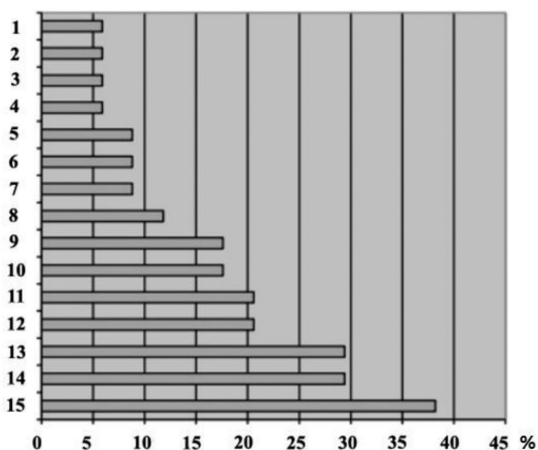

Katowicach). Didaktikani masofadan o'rganish uchun materiallar USOSweb (Uniwersytecki System Obslugi Studiow) tizimida taqdim etilgan [7, 163-bet].

Masofaviy ta'limni amalga oshirish davr talabidir. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishida masofaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalari muhim rol tutadi, ammo ular hali ham yetarli darajada qo'llanilmaydi. Masofaviy ta'lim elementlaridan foydalanish, masofaviy kurslarni joriy etish talabalarning harakatchanligini oshirishga yordam beradi, talabalarga o'z ta'lim traektoriyasini tanlash, mustaqillik, tanqidiy fikrlashni shakllantirish, aks ettirish qobiliyatini va shunga o'xshash narsalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishini masofadan turib qo'llab-quvvatlash zarurligini hisobga olib, o'qitish metodikasi bo'yicha masofaviy kurslarni joriy etish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari va amaliy o'qituvchilar uchun uslubiy Portal yaratish bo'yicha o'qituvchilar ishini faollashtirish kerak.

Muhokama. Ko'pgina universitetlarda masofaviy kurslar Moodle platformasi asosida ishlab chiqilgan. Belgilangan masofaviy kursga intizom dasturi, o'quv jarayoni jadvali, ma'ruza matnlari, amaliy mashg'ulotlar va mustaqil ish uchun topshiriqlar, nazorat savollari va topshiriqlari, testlar, tavsiya etilgan adabiyotlar va axborot manbalariga havolalar kiradi. Individual metodistlar Case-stady, portfel texnologiyasi, samarali o'qitish, modulli rivojlanish ta'limi, integratsiyalashgan va tarmoq texnologiyalari, rivojlanayotgan ta'lim

1-rasm-bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda innovatsion axborot texnologiyalarni qo'llash bo'yicha o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari

va ijodiy shaxsni shakllantirish texnologiyalari, jamoaviy ta'lim texnologiyalari, maqsadlarni belgilash texnologiyalari, ijodiy vazifalardan foydalanish texnologiyasi va boshqalar kabi texnologiyalarni nomladilar. Biz so'rov natijalarini diagramma yordamida aniq ko'rsatamiz (rasm. 1).

1-kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish texnologiyalari;

2-sog'liqni saqlash texnologiyalari;

3-muvaffaqiyat holatini yaratish texnologiyalari;

- 4-individual ta'lim;
- 5-masofaviy o'qitish texnologiyalari;
- 6-tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari;
- 7-treninglar;
- 8-muammoli ta'lim texnologiyalari;
- 9-tadqiqot texnologiyalari;
- 10-shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar;
- 11-o'yin texnologiyalari;
- 12-multimedia texnologiyalari;
- 13-axborot-kommunikatsiya texnologiyalari;
- 14-dizayn texnologiyalari;
- 15-interaktiv texnologiyalar

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, oliy o'quv yurtlarida talabalarni o'qitish metodikasini o'qitishda masofaviy o'qitish imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilmayapti, deb ta'kidlash mumkin. Bizning fikrimizcha, bu bir necha sabablarga bog'liq.

Birinchidan, masofaviy o'qitish elementlarini joriy etish, birinchi navbatda, ma'lum bir oliy o'quv yurtida o'quv jarayonini tashkil etish xususiyatlariga, uning ta'lim faoliyatidagi ustuvor vazifalarga, oliy ta'limni rivojlantirish strategiyasiga va boshqalarga bog'liq. Hamma oliy o'quv yurtlarida masofaviy ta'limga tegishli e'tibor berilmaydi, bu esa o'qituvchilarni masofaviy texnologiyalardan foydalanishga undashga yordam bermaydi.

Ikkinchidan, barcha o'qituvchilar yetarli darajada axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya vositalariga ega emaslar.

Uchinchidan, boshlang'ich ta'limda o'qitish metodikasi-bu sinf mashg'ulotlari paytida talabalar va o'qituvchilar bilan bevosita aloqani o'z ichiga olgan o'ziga xos fan.

Bo'lajak o'qituvchilar uchun darsdan tashqari uslubiy ko'nikmalarni shakllantirish juda qiyin. O'qituvchi talabalar bilan bevosita aloqada bo'lishi, ularga uslubiy faoliyat namunasini ko'rsatishi, darslarni modellashtirish paytida bo'lajak o'qituvchilarning harakatlarini va shunga o'xshash narsalarni tuzatishi kerak. Masofaviy ta'limni joriy etishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy rivojlanishidagi qiyinchiliklarni takidlaymiz:

– oliy ta'lim va innovatsiyalar vazirligi tomonidan juda zaif muvofiqlashtiruvchi funktsiya (*normativ-huquqiy qo'llab-quvvatlashda, standartlashtirishda, iqtisodiy va moliyaviy masalalarda, ta'lim sifatini baholashda nomuvofiqlik*);

– talabalar uchun oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat moliyalashtirishning asosiy manbai sifatida ko'plab oliygohlarning

avtonomiyasiga, rivojlanishning yopilishiga olib keldi, bu ham mualliflik huquqini himoya qilish masalasi ishlab chiqilmaganligi bilan bog'liq;

– mavjud o'qitish usullari yangi texnologiyalar bilan yaxshi aralashmaydi va aksariyat uslubiy va o'quv materiallari masofaviy o'qitish uchun mos emas.

Shunday qilib, bugungi kunda ko'plab oliy o'quv yurtlarida talabalarni masofadan o'qitishni joriy etish uchun hali tegishli sharoitlar yaratilmagan deb ta'kidlash mumkin. Biroq, ba'zi masofaviy texnologiyalar elementlaridan foydalanish bo'yicha katta tajriba to'plangan.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda o'qitish metodikasi bo'yicha masofaviy kurslarni yaratishning maqsadga muvofiqligini asoslaydi, ularning tuzilishini tahlil qiladi. Pedagogik amaliyot paytida masofaviy o'qitish texnologiyalari, saytdagi talabalar turli xil o'quv mashg'ulotlarining tuzilishi, ta'limni tashkil etishning boshqa shakllari, video darslarning parchalari, pedagogik amaliyot materiallarini loyihalash namunalari to'g'risida ma'lumot topish juda muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Arbuzova E.N. Methodological system for teaching biology students based on an innovative educational and methodological complex: monograph / E.N. Arbuzova. - Omsk: Omsk State Pedagogical University Publishing House, 2011. - 434 p.
2. Madraximovich, K. E., & Ruzimovich, Y. J. (2021). Application of Problem-Based Teaching Methods in the Development of Mathematical Thinking Skills of Students. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 43-47.
3. Khudoynazarov, E. (2023). Theoretical Foundations Of Growing Logical Thinking Of Elementary School Students. *International Bulletin of Engineering and Technology*, 3(5), 33-37.
4. Madrakhimovich, K. E. (2023). Didactic Principles of Developing Logical Thinking in Students. *New Scientific Trends and Challenges*, 97-100.
5. Sidiqova, D. S. (2021). Zamonaviy ta'limda masofaviy o'qitish tizimi. *Scientific progress*, 2(7), 1027-1031.
6. Викулина Е.В. Роль дистанционных образовательных технологий при реализации учебного процесса в вузе / Е.В. Викулина // Перспективы, организационные формы и эффективность развития сотрудничества российских и зарубежных ВУЗов. Сборник материалов VII Ежегодной международной научной конференции. — 2019. — С. 157-163.
7. Куткин В.С. Роль дистанционных образовательных технологий в формировании новой позиции педагога и студента в учебном процессе вуза / В.С. Куткин // Техническое творчество молодежи. — 2022. — № 1(131). — С. 7-11.
8. Соболева Н.А. Дистанционные образовательные технологии в системе электронного обучения в вузе / Н.А. Соболева, А.Е. Соболев // Образование в пространстве культуры. Сборник научных трудов / Под ред. Э.Ю. Майковой. — Тверь, 2018. — С. 140-144.

PEZIOME

Maqolada bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirish uchun masofaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning dolzarbligi asoslanadi. Masofadan o'qitish turli xil aloqa vositalari: pochta, telefon, elektron pochta, telekommunikatsiya vositalari yordamida amalga oshirilishi mumkinligi aniqlandi. Bugungi kunda kompyuter tarmoqlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda masofaviy o'qitish uslubi keng tarqalgan. Innovatsion o'qitish texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha o'qitish metodikasi o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalarini tahlil qildi. Oliy o'quv yurtlarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda masofaviy

texnologiyalardan yetarlicha foydalanilmayotgani aniqlandi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda masofaviy o'qitish elementlarini qo'llashning mahalliy va xorijiy tajribasi yoritib berilgan. Raqobatbardosh va malakali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining yangi avlodini tayyorlash uchun oliy o'quv yurtlarining pedagogik jarayoniga masofaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

РЕЗЮМЕ

В статье обосновывается актуальность использования дистанционных информационно-коммуникационных технологий для профессионального становления будущего учителя начальных классов. Определено, что дистанционное обучение может осуществляться с использованием различных средств связи: почты, телефона, электронной почты и телекоммуникаций. Сегодня широкое распространение получил метод дистанционного обучения с использованием компьютерных сетей и информационно-коммуникационных технологий. Он проанализировал результаты опроса, проведенного среди преподавателей-методистов по вопросам использования инновационных технологий обучения. Установлено, что дистанционные технологии недостаточно используются при профессиональной подготовке будущих преподавателей в высших учебных заведениях. Освещен отечественный и зарубежный опыт использования элементов дистанционного образования в профессиональной подготовке будущих учителей начальных классов. Разработаны рекомендации по внедрению дистанционных технологий в педагогический процесс высших учебных заведений в целях подготовки нового поколения конкурентоспособных и квалифицированных учителей начальных классов.

SUMMARY

In the article, the relevance of using distance information and communication technologies for the professional formation of the future primary education teacher is based. It was determined that distance education can be carried out using various means of communication: mail, telephone, e-mail, and telecommunications. Today, the method of distance education using computer networks and information and communication technologies is widespread. He analyzed the results of a survey conducted among teaching methodology teachers on the use of innovative teaching technologies. It was found that remote technologies are not used enough in professional training of future teachers in higher educational institutions. Domestic and foreign experience of using elements of distance education in professional training of future primary school teachers is highlighted. Recommendations on the introduction of remote technologies into the pedagogical process of higher educational institutions were developed in order to train a new generation of competitive and qualified primary school teachers.

ТАЪЛИМ СОҲАСИДА РАҚОБАТБАРДОШЛИККА ЭРИШИШ УЧУН ТАЪЛИМ МУАССАСАСИНИНГ СТРАТЕГИЯЛАРИ

Ботиров Ҳ.Х.

*А.Авлоний номидаги педагогларнинг касбий ривожлантириш ва янги
методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти
Doctor of Philosophy in law (PhD)*

Таянч сўзлар: глобаллашув, инсон капитали, академик мустақиллик, нодавлат таълим муассасалари, таълим бозори.

Ключевые слова: глобализация, человеческий капитал, академическая независимость, негосударственные образовательные учреждения, образовательный рынок.

Key words: globalization, human capital, academic independence, non-state educational institutions, educational market.

Таълим ташкилотлари таълим бозорида қандай хатти-ҳаракатларини рақобатда амалга оширишлари керак?

Биринчидан, истеъмолчиларни бошқа ҳудуддан ёки бошқа таълим ташкилотларидан яхшироқ эканлигига ишонтира олиши лозим.

Иккинчидан, мутахассисларни тайёрлаш учун қилинадиган харажатларнинг макбул бўлиши керак.

Учинчидан, таълим бозорга кириш бошқаларга қараганда анча арзон бўлиши лозим.

Тўртинчидан, энг яхши педагогларни жалб қила олишлари зарур, чунки улар бир хил молиявий имкониятлар доирасида кўпроқ пул тўлайдилар.

Стратегия ва рақобатбардошлик каби тушунчалар ўртасидаги муносабат ўзаро боғлиқдир. Таълим муассасаси учун стратегияни шакллантириш мақсад билан белгиланади, яъни қандай қилиб бозорнинг бошқа иштирокчиларидан яхшироқ бўлиш мумкин. Хусусан, сифатли таълим, таълимдаги қўшимча хизматлар, қўшимча ўқитиш ва бошқа мақсадли хизматлар кўрсатишда рақобатбардош натижаларини ифодалайди. Рақобатбардошликни “қобилият ва қобилиятдан фойдаланиш” сифатида ифодалаш мумкин.

Рақобат курашида ҳар доим йўқотиш бу кучсиз таълим ташкилотларига тегишли бўлиб, улар қобилияти ҳар томонлама заиф ташкилот ҳисобланади ва таълим хизмати классик кўринишда бўлади. Шунинг учун сифатсиз хизмат кўрсатиш, сифатсиз даражадаги таълим технология билан натижалар юқори бўлмайди. Шунинг учун рақобат муҳитида таълим муассасасининг мақсади иккита хусусиятга эга бўлиши керак.

Биринчидан, ташқи муҳит нуктаи назардан рақобат шароитида мақсадларга эришиш жараёнини ташкил қилиш учун зарур бўлган нарса бу таълимга хизмат қилувчи воситаларидир. Бу воситалар таълим муассасасининг рақобатбардошлигини таъминлашга бевосита хизмат қилади. Бу талаб таълим муассасаси раҳбарияти фаолият кўрсатадиган барча манбаларга тааллуқлидир: ўқувчиларлар, кадрлар, керакли манбалар, замонавий техника ва технологиялар, бино ва иншоотлар.

Иккинчидан, таълим муассасаси фаолиятининг мақсадларига эришиш учун рақобатбардошликка асосланган аниқ бошқарув тизими муҳим аҳамиятга эга. Замонавий бозор шароитида, бошқарув тизими ташқи муҳитдаги ўзгаришларга кўплаб бошқарув самарадорлигини яратиш хусусиятига эга бўлади. Мақсадларга эришишни таъминлайдиган ечимларни танлашнинг бу усули таълим муассасасининг ишлаши учун мақсадлар кўплиги шароитида объектга таъсир қилади.

Демак рақобатдаги муваффақият бу таълим муассасасининг хусусиятлари ва унинг бошқарув тизимининг ривожланиш даражаси билан белгиланадиган қобилиятдан фойдаланиш ўлчовидир.

Рақобатбардошлик хусусияти иккита асосий қисмдан иборат: мослашувчанлик ва инновация. Таълим ташкилотнинг ташқи муҳит муносабатларга мослашуви тушунилади. Инновацион қобилият сифатида, тезлик, янгиликларни яратиш ёки қўллаш мезонларига мувофиқ доимий ўзгариш ва қайта ташкил этиш жараёнлари сифатида намоён бўлади. Бошқача айтганда, мақсадга эришиш учун изчил ва ностандарт жараёнлар билан минимал ҳаракатлар амалга оширилади.

Агар мослашувчанлик таълим муассасасининг ташқи муҳити ўзгаришига олиб келса, инновация - бундай таъсирнинг энергияси бўлиб, унинг фаолияти давомида янги элементларни ишлаб чиқишга асосланган фаолиятни ўзгартиришга қаратилган ечимларни ишлаб чиқади. Мослашувчанлик аниқ хусусиятларга эга бўлган муҳитда бўлишига мос келади. Инновация тизим тузилишининг барча фаолиятида янгилик кириб келади ва тўлиқ ўзгаришга олиб келади.

Шундай қилиб, мослашувчанлик ва инновация хусусиятлари таълим муассасасининг рақобатбардошлик хусусиятини шакллантириш учун зарур ва етарли шартларни белгилайди.

Мослашувчанлик таълим муассасасининг ўзига хос фундаментал ўзгаришига асосланади. Хусусан, таълим муассасасининг мавжуд моддий-техник базаси, ўқув жараёнида қўлланиладиган технологик воситаларсиз мослашувчанликни шакллантириш мумкин эмас. Шу билан бирга, ўқувчиларнинг қобилияти хилма-хиллиги, эҳтиёжлари таълим муассасасининг технологик базасининг мослашувчанлигини белгилайди.

Инновация икки турдаги хусусиятни ўзлаштиради. Бу таълимнинг технологик компонентини янгилаш билан боғлиқ техник янгиликлар киради. Бунга ўқитишнинг техник воситалари соҳасидаги янгиликларни ўзлаштириш, бошқаришни ташкил этиш ва ўқув фаолият учун техник жиҳозлар билан таъминлаш, билимларни ўзлаштиришнинг турли хилларини қўллаш усуллари ўз ичига олади. Шуни таъкидлаш керакки, техник янгиликларнинг муҳим таркибий қисми бу ўқув жараёнига техник шарт-шароитлар, яъни ўқувчи ва педагогнинг иш жойидаги қулайлигига, ўқувчининг замонавий билимларни ўзлаштиришига кўпроқ мос келадиган янгиликлар ҳисобланади.

Таълимини бошқаришда рақобатга оид муаммолар етарлича ўрганилмаган ва эътибордан четга қолган.

Биринчидан, таълимни бошқаришда ҳаддан ташқари давлатнинг иштироки юқори ва давлат томонидан рақобатбардош муносабатларнинг шаклланишига хизмат қиладиган механизмлар ишлаб чиқилмаган, бу мустақил фаолият кўрсатишга, фаолиятини ривожлантиришда давлатнинг аралашувида намоён бўлди.

Иккинчидан, бозор иқтисодиётига ўтиш маҳсулот ва хизматлар нархининг сезиларли даражада ошишига ва сифатининг пасайишига олиб келди. Хали-ҳанузгача таълимда давлат монополиясининг бўлиши, у юқори даражада марказлашишда намоён бўлди.

Таълимда рақобат муҳитини яратиш ва ривожлантиришни тартибга солиш мақсадида бир қанча норматив ҳукуқий ҳужжатлар қабул қилинмоқда ва бу эса рақобат муносабатларининг меъёрий-ҳукуқий базасини шаклланишига имкон берди.

Таълим хизматлари бозоридаги рақобат нафақат таълим муассасасини танлаш имкониятини беради, балки бу унинг мустақилиги ва таълим мазмунини, таълим жараёнини ташкил этиш шакллари ва усуллари танлашда эркинлигини билдиради.

Рақобат, таълим муассасаларини янада ҳам ҳаракат қилишга, бизнесни самарали олиб боришга, истеъмолчилар эҳтиёжларига эътибор беришга ундайди ва шу билан бирга, ўз самарасизлигини исботлаган бошқа иштирокчиларини аста-секин йўқ қилишга олиб келади.

Таълим муассасаларини бошқаришда инновацион технологиялар ва сифат тизимларини жорий этиш яқин келажакда мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишнинг асосий воситаси ва таълим тизимининг рақобатбардошлигининг асосий омилига айланиши кўзда тутилган.

Рақобат омиллари таълим тизимининг ишлаш жараёнларининг яхлитлигини англатади, бу тизимнинг ички жараёнларини тезлаштиради ёки секинлаштиради, шунинг учун ҳам бу ижобий, ҳам салбий бўлиши мумкин.

Таъсир этувчи омиллар рақобатбардошликни ошириши ҳам, пасайтириши ҳам мумкин.

Ҳар қандай тизимнинг фаолияти иқтисодиёт субъекти ва бошқарув вазифаси ўртасида ёпиқ алоқа натижасида ёки тизимнинг ташқи муҳит билан очик ўзаро таъсири натижасида юзага келадиган бир қанча омиллар таъсири остида бўлади. [1.С. 240.]

Бинобарин, қуйидага жадвалда рақобатбардош омилларининг мажмуаси кўрсатилган.

Таълим тизимининг рақобатбардошлиги	Ички ва ташқи ижтимоий муҳитнинг самарадорлиги
	Фақат қонуний чекловлар мавжудлиги
	Халқаро муносабатларнинг ривожланганлиги
	Сиёсий таъсирнинг камлиги
	Моливий эркинликнинг мавжудлиги
	Битирувчиларнинг меҳнат бозорида рақобатбардошлиги
	Таълим муассасасининг ўқув жараёнида мустақиллиги
	Таълимда мослашувчанлик ва инновацион фаолиятнинг доимий боғлиқлиги
	Таълим хизматларининг самарадорлиги ва битирувчиларнинг ишга жойлашиш кўрсаткичларининг юқорилиги

Замонавий иқтисодиёт шароитида профессионал кадрларга бўлган эҳтиёж кескин ошади. Бироқ таълим бозори ҳар доим ҳам бундай кадрларни етказиб бериш бора олмайди. Шунинг учун, деярли ҳамма ўқишга қабул қилинади. Мутахассислар тайёрлашнинг кенгайиши ва кадрларнинг тайёргарлик даражасининг пастлиги таълим муассасалари фаолияти сифатининг пасайишига олиб келади. Педагогларнинг профессионал салоҳияти етарли эмаслиги, уларни ўқув ва тарбиявий ишлар билан бир пайтда банд қилинганлиги таълим тизимидаги айрим механизмларнинг

кулашига олиб келади. Таълим муассасалари сифатининг пасайишининг асосий омилларидан бири бу - таълим стандартларнинг иш берувчилар бирга ишлаб чиқилмаганлиги билан изоҳланади. Ҳар бир таълим муассасаси ўз хизматларининг монополисти ва айни пайтда рақобатчиларга ҳам эга. Агар таълим муассасасида бошқаларга нисбатан барча имкониятлар берилган бўлса, у монополга айланади.[2. 250-257 б.]

Таълим муассасаси меҳнат бозори талабларига жавоб бермайдиган давлат талаблари стандартларга мувофиқ хизматлардан воз кечиши керак. Таълим муассасаси фаолиятининг институтчионал чегараларини белгилаш учун давлат стандарти зарурлигини ҳеч ким инкор этмайди. Аммо деярли ҳеч қандай ўзгариш бўлмаса, истеъмолчининг эҳтиёжлари қондирилмаса, демак бундай хизматлардан воз кечиш лозим.[3. С.35]

Барча таълим муассасалари таълим хизматларининг умумий бозорининг иштирокчилари бўлиб, ҳар бир шахснинг нархга таъсири ёки ягона нархга таъсири республика даражасида ҳаммага сотиши керак. Сотувчилар сонининг кўпайиши билан аста-секин рақобат ҳолатига айланади. Ва ниҳоят, ўсиб улғайган таълим хизматлари рақобат бозорига эга бўлади.

Истеъмолчи учун кураш таълим сифатни яхшилаш, таълим муассасасининг сиёсий мавқеини ошириш, иш берувчиларини таълим муассасалари билан ҳамкорликка бирлаштириш ва ўқув-ишлаб чиқариш мажмуаларини яратиш, инновацион салоҳиятини ошириш билан ҳал қилинади. Таълим муассасасининг энг кучли позицияларини аниқлаб, уни ривожлантиришнинг илмий-техник дастурини ишлаб чиқиш лозим. Аммо ҳозирда ҳал қилиниши керак бўлган кўплаб тактик муаммолар мавжуд. Таълим муассасасининг ривожланиш стратегияни амалга оширишда жамиятдаги манфаатдор ва таълим фаолиятига таъсир ўтказиш ҳуқуқига эга бўлган ташкилотлар билан музокаралар орқали аниқланади. Шунинг учун музокаралар жараёнида энг нуфузли мутахассислар, амалиётчилар, олимлар томонидан қўйиладиган мақсадларни етказиш ва баҳолаш керак. Музокараларнинг энг қийин нуктаси бу таълим муассасасининг фаолиятининг ҳозирги замон талабларга жавоб бермаслиги, ресурслар билан таъминлашнинг беқарорлиги, ва рақобатбардош кадрларни тайёрлаш механизмнинг йўқлиги бошқа муҳим масалаларни муҳокама қилиш ҳисобланади. Ривожланиш стратегиясини таҳлил қилишда таълим муассасасининг энг кучли позицияларини аниқлаб, уни ривожланиши учун илмий-техник дастур ишлаб чиқиш лозим. Бу борада давлатимиз раҳбарининг бир қанча қарор ва фар-

мойишлари билан мамлакатда таълимни ривожлантириш бўйича концепциялари ишлаб чиқилди.

Рақобатбардошликка эришиш учун дастлабки қадамлар жараёнида таълим муассасасининг 3 турдаги стратегиясини белгилаш мақсадга мувофиқ.

Жараёнлар стратегияси	Таълим жараёнининг сифат самарадорлигини ошириш
	Стандарт ва классик хизматларни қайта кўриб чиқиб, такомиллаштириш
	Хизматлар доирасининг аниқлаш ва уни кенгайтириш
	Доимий равишда таълим сифати мониторингини олиб бориш
	Айни вақтида вазиятларга баҳо бериш
	Юқори даражадаги сифатли ташкилий хизматларни йўлга қўйиш
	Маркетинг учун бир турдаги хизмат учун даражасига қараб танловли нархларни белгилаш
	Асосий воситаларни таълим жараёнига мослаштириш
	Замонавий технологиялар билан ўқув жараёнини таъминлаш
	Мижозлар билан мулоқотнинг юқори савияда олиб бориш
	ОАВ ёки Интернетда фаол рекламаларни жойлаштриш ва фаолиятни ва ютуқларни доимий равишда ПР қилиб бориш
	Умумий сифат бошқаруви (ТҚМ) тизимини жорий этиш
	Таълимда инновация учун етарли даражада сармояни кириштириш
	Харажатларни имкон қадар камайтириш ва уни қаттиқ назорат қилиш
	Ҳар бир нарсани ва ҳаракатни ўлчони юритиш ва мониторингини амалга ошириш

Жуда муҳим бўлган хизматлар стратегияси	Ихтироларни қўпайтириш ва имкониятлар яратиш
	Барча фаолиятга иноовацияни жорий этиш
	Таълим муассасасининг рақобатбардошлигини акс этувчи замонавий логотип(дизайн)ини ишлаб чиқиш
	Маркетингни кучайтириш учун доимий ОАВ билан ҳамкорликни йўлга қўйиш
	Ўз ишининг профессионаллари ва амалиётчи мутахассисларни дарс жараёнларига кўпроқ жалб этиш
	Ходимларни профессионаллигини ошириш учун инвестициялар киритиш
	Иш берувчиларни педагоглар фаолиятига баҳо бериш мақсадида дарс жараёнларига жалб этиш
	Сифатни оширишга хизмат қиладиган ҳар қандай фаолиятни рағбатлантиришнинг самарали механизмини қўллаш
	Инновацияларда сармояларни жалб этиш
Тор доирада ишлар стратегияси	Битирувчилар билан узоқ муддатли муносабатлар йўлга қўйиш
	Битирувчилар фаолият юритаётган ҳудуд ёки соҳалар ривожланишига уларнинг қўшган хиссаси юзасидан таҳлиллар олиб боришни йўлга қўйиш
	Таҳлил натижалари асосида ўқув жараёнини такомиллаштириш юзасидан иқтиқболли стратегияларни белгилаш
	Истеъмолчилар учун индивидуал мослаштирилган хизматларни йўлга қўйиш
	Таълим сифатини оширишга хизмат қилиши мумкин бўлган ваколатларни ходимларга бериш
	Истеъмолчиларнинг талабидан келиб чиқиб улар учун махсус дастурларни ишлаб чиқиш
	Истеъмолчилар билан муносабатларни самарали бошқарувини йўлга қўйиш

Рақобатбардош устунликка эга бўлиш учун таълим муассасаси истеъмолчиларга рақобатчилар билан бир хил ёки ундан ҳам юқори хизматларни тақдим этиши керак. Лекин бу асосий нарса эмас, асосийси унинг обрўси ҳақида жамоатчиликда фикр пайдо бўлиши лозим.

Таълим муассасаси ишлаб чиқариш сифатида стандартлаштирилган, изчил таълим хизматлари тўпламини таклиф қилса, энг яхшиси, истеъмолчининг индивидуал эҳтиёжлари ва хусусиятларидан келиб чиқиб,

истеъмолчи талаби асосида стандартни шакллантириш, ушбу хизматларнинг индивидуал ёндашув билан такомиллаштириш мижозга ўзи хоҳлаганини танлашга имкон беради. Бунда таълим муассасаси ўз мавқеи ва мақомини белгилайди ва рақобатбардошлигини таъминлайди.

Адабиётлар:

1. Бурда М. Институты рынка труда и экономические реформы в Центральной и Восточной Европе. // Безработица, структурная перестройка экономики и рынок труда в Восточной Европе и России. М.: Инфра-М. 1995. С. 240.
2. Mukhamedov, G. I., Khodjamkulov, U. N., Shofkorov, A. M., & Makhmudov, K. S. (2020). Pedagogical education cluster: content and form. ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81), 250-257.
3. Н.В.Голубятникова Управление конкурентоспособностью учреждений среднего общего образования: дисс. на соискание ученой степени к.э.н. - М., 2011.-С.35

РЕЗЮМЕ

Таълим соҳасида рақобат муҳитини яратишда глобаллашув жараёнларининг аҳамияти, инсон капиталига киритиладиган инвестициянинг роли билан боғлиқ масалалар таҳлил этилган. Бундан ташқари олий таълим муассасаларига академик мустақиликнинг берилиши, таълим бозорига нодавлат таълим муассасаларининг кириб келиши бўйича рақобат муҳитини ривожлантиришнинг турли хусусиятлари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

Анализируются вопросы, связанные с важностью процессов глобализации в создании конкурентной среды в сфере образования, ролью инвестиций в человеческий капитал. Кроме того, изучены различные особенности развития конкурентной среды относительно предоставления академической самостоятельности высшим учебным заведениям и выхода негосударственных образовательных учреждений на образовательный рынок.

SUMMARY

Issues related to the importance of globalization processes in creating a competitive environment in the field of education, the role of investment in human capital are analyzed. In addition, various features of the development of a competitive environment regarding the provision of academic independence to higher educational institutions and the entry of non-state educational institutions into the educational market have been studied.

BIOLOGIYA O‘QITISHDA O‘QUVCHILARNING AMALIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

Raxmatullayeva A.Q.

*Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti
p.f.f.d(PhD)*

Tayanch so‘zlar: maktab, biologiya, dars, loyiha, pedagogika, mashg‘ulot, integrasiya, kompetentlik, vosita.

Ключевые слова: школа, биология, урок, проект, педагогика, обучение, интеграция, компетентность, инструмент.

Key words: school, biology, lesson, project, pedagogy, training, integration, competence, tool.

Maktab biologiya kursini o‘qitishdan maqsad o‘quvchilarni faqat bilimlar bilan emas, shu bilan bir qatorda ularda o‘quv ko‘nikma va malakalarni hosil qilishdan iborat. Bu sohada amaliy mashg‘ulotlarni olib boorish nihoyatda muhim sanaladi. Shuni e‘tiborga olgan holda A.M.Qodirov “Odam fiziologiyasidan amaliy mashg‘ulotlar”, A.M.Qodirov, K.Haydarov “Biologiya o‘qitish metodikasidan amaliy mashg‘ulotlar” kabi qo‘llanmalarni nashr etdilar[1].

Amaliy mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning bilish faoliyati quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

1. O‘qituvchining ko‘rsatma berishi.
2. O‘qituvchining o‘quvchilar faoliyatining sinash bosqichi
3. O‘quvchilarning faoliyati bosqichi
4. O‘quvchilar faoliyatini baholash bosqichi

Biologiyani o‘qitishda o‘quvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etishda nimalar qilish kerak:

1. O‘quvchilarga tanlash huquqini berish kerak:
 - a) O‘qish shaklida
 - b) Faoliyat turida
 - v) Nazorat shaklida

g) Natijalarni taqdim etishda

2. O'qituvchi amaliy faoliyatni muvofaqiyatli tashkil etish uchun

a) Moslashuv uchun vaqt ajrating

b) Maqsadni belgilang

c) Erkinlik bering

d) To'g'ri baholang

e) Rag'batlantiring

Amaliy faoliyatda o'quvchi darslik bilan ishlaydi, laboratoriya ishlari olib boradi, loyiha ishlarini tashkillashtiradi, tadqiqot ishlarini olib boradi[2].

Darsliklar bilan ishlashda o'quvchilar ilgari darsliklardan uyda bilimlarini mustahkamlash uchun foydalangan bo'lsalar, maktab rivojlanishining hozirgi bosqichida esa ulardan yangi material bayon qilinishi bilanoq foydalanishmoqda. O'quvchi kitob bilan muvaffaqiyatli ishlay olishi uchun tegishli ko'nikma va malakalarni egallashi kerak. Ta'limning hozirgi bosqichida o'quvchilarga darslik bilan mustaqil ishlashni o'rgatish o'qituvchining muhim vazifasidir. Binobarin, ular kelajakda turli bilimlarni o'zlaricha tahlil qilishga, o'rganishga va umumlashtirishga ham majbur bo'ladilar. Darsliklar bilan ishlashda: 1. muammoni aniqlanadi, 2. Yangi bilimlarni kashf etiladi, 3. Yangi bilimlarni qo'llaniladi, 4. Muhokama qilinadi va xulosa chiqariladi.

Darsliklar bilan ishlashda O'quvchilarda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi. Aynan amaliy faoliyat jarayonida nazariy bilimlar harakatdagi shaklga ega bo'ladi[3].

Amaliy mashg'ulotlarni qanday tashkil qilish kerak? O'quvchilarda amaliy faoliyat tajribalarini shakllantirish uchun ular o'quv materialini mustaqil ravishda o'zlashtirishlari, o'quv topshiriqlarini bajarish jarayonida muammolarni idrok etishi, tasavvur qilishi, abstrakt fikr yuritishi, o'rganilayotgan obyektlarni tahlil va sintez qilishi, taqqoslashi, o'xshashlik va umumiy tomonlarini aniqlashlari, fikr va g'oyalarni umumlashtirib, xulosa yasash orqali bilim, ko'nikma va malakalarini yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llashni o'rganishlari lozim.

O'quv dasturida «Turning morfologik mezonlari bilan tanishish», «O'simliklarda idioadaptatsiyani o'rganish» mavzulari bo'yicha amaliy mashg'ulotlarini o'tkazish ko'zda tutilgan. Ushbu amaliy mashg'ulotlarining didaktik maqsadi o'quvchilarning tegishli mavzulari bo'yicha o'zlashtirgan nazariy bilimlarini mustahkamlash, ularni amaliyotga qo'llashga o'rgatish orqali samaradorlikka erishish sanaladi. Amaliy mashg'ulotlari quyidagi bosqichlar asosida tashkil etildi.

I. O'quvchilarni laboratoriya mashg'ulotining maqsadi, borishi va bajariladigan topshiriqlar bilan tanishtirish.

II. O'quvchilarni kichik guruhlarga ajratish va ularga o'quv topshiriqlarini tavsiya etish.

III. O'quvchilarning kichik guruhlarda mustaqil ishini tashkil etish.

IV. Kichik guruhlarning o'quv topshiriqlari yuzasidan axborotini tinglash.

V. Amaliy mashg'ulotini yakunlash.

O'quv dasturidan o'rin olgan sun'iy tanlash[4]

Fanlararo integratsiyani ta'minlash orqali o'quvchilarning amaliy faoliyatini samarali tashkil qilinadi. Turli fanlarning o'quv materiallari bilan integratsiyani ta'minlash orqali kimyo, geografiya, fizika, matematika, informatikadan o'zlashtirgan bilimlarini biologik ob'ekt, biologik jarayonlar bilan bog'lay olish ko'nikmalari paydo bo'ladi. Bu esa o'quvchida amaliy ko'nikmalarni rivojlanishiga imkon beradi. Quida e'tiborlaringizga bir necha misollarni taqdim etamiz: 1. Nima uchun tuxum uzoq vaqt pishirilsa sariqligi kulrangga aylanadi?

Javob: (Ushbu hodisaning sababi shundaki, sarig'ida ko'p miqdordagi temir ionlari mavjud. Issiqlik bilan ishlov berish uzoq vaqt davomida ba'zi oqsillarning parchalanishiga olib keladi, vodorod sulfidi ajralib chiqadi. Kulrang – qora temir sulfid birikmalarini hosil qilish uchun oz miqdordagi vodorod sulfidi etarli bo'ladi).

2. Nega qishda odam ko'p esnaydi?

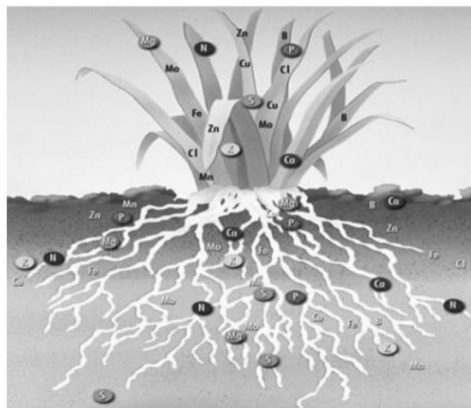
Javob: (Sovuq qish havosida kislorod kam bo'ladi, qon quyurqlashadi, qon oqimi sekinlashadi, yurak va qon tomirlarining ishi kuchayadi, charchoq, bosh og'rig'i va esnash kuzatiladi.)[5].

O'simliklar ildizining mineral oziqlanishiga doir mavzularni o'rganishda fanlararo kompetensiyalarni shakllantirish uchun kimyoviy elementlar va

ularning xususiyatlarini, tuproqning fizik xossalariga oid ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

Loyiha ishing asosiy g'oyasi amaliy yoki nazariy ahamiyatga molik bo'lgan muammoni hal etish jarayonida ko'zlangan natijaga erishishdir.

O'quv-loyiha ishida o'quvchi:

- mustaqil fikr yuritishi
- muammoni anglashi
- muammoni hal etish yo'llarini izlashi
- avval o'zlashtirgan bilimlaridan foydalanishi
- natijalarni bashorat qilishi
- turli yechimdagi variantlar ishlab chiqishi
- sabab-oqibat bog'lanishlarini tasavvur qilishi zarur.

O'quv-loyiha ishida: 1. loyiha toifasi, mavzusi va qatnashilar sonini aniqlanadi; 2. loyiha muammosi, predmeti, vazifalarini aniqlanadi. 3. loyiha qatnashchilari uchun topshiriqlar tuzish va uni a'zolar o'rtasida taqsimlanadi; 4. loyiha yuzasidan o'quvchilarning mustaqil izlanishlarini tashkil etiladi; 5. loyihadan kutilgan natijalarni aniqlanadi, uni rasmiylashtiriladi va taqdimotni belgilanadi; 6. loyiha ishini yakunlanadi, baholash mezonini va xulosalar yasash yo'llarini aniqlanadi.

Ilmiy tadqiqotni rejalashtirishda 1. Tadqiqot mavzusini tanlanadi.

2. Tadqiqot maqsadi va vazifalarini aniqlanadi.

3. Tadqiqot obyekti va predmetini belgilanadi.

4. Tadqiqot metodlarini belgilanadi.

5. Ma'lumotlar to'plash, kuzatish, tajribalar o'tkaziladi.

6. Tadqiqotdan kutilgan natijalarni baholanadi, xulosa qilinadi[5].

Shunday qilib, eng yaxshi ta'lim strategiyasi nazariy va amaliy faoliyatning sog'lom aralashmasidir. Ta'lim o'sib va rivojlanib boradigan jarayonda

ehtiyojlar va ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasida; o'quvchining faol tabiati va ongli intizom talablari o'rtasida; maktab va oila o'rtasida ; tashqi ta'sirlar va o'quvchining ichki intilishlari o'rtasida; so'z va ish o'rtasida qarama-qarshiliklar bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Ж.О.Толипова, А.Т.Ғофуров / Биология ўқитиш методикаси/ Тошкент. "Iqtisod moliya" 2007
2. Kairullayevna R. A. (2021). Modern pedagogical technologies used to identify Gifted students in biology teaching. *European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA)*, 2(10), 211-214.
3. Рахматуллаева А. К., & Мардонов, Ш. (2021). Биология дарсларида ўқувчиларнинг биологик иқтидорини ривожлантиришнинг назарий асослари. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 2), 68-74.
4. Рахматуллаева А. Қ. (2020). Биология фанини ўқитиш жараёнида лаборатория машғулотларининг аҳамияти. *Academic research in educational sciences*, (3), 120-129.
5. Абдужабборов С., & Рахматуллаева, А. (2022). Biologiya fanini o'qitishda qo'llaniladigan interaktiv metodlar. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(3), 12-15

РЕЗЮМЕ

Biologiya o'qitishda o'quvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etishda ularda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil qilinadi. Amaliy ishlar sinfda yoki tabiiy sharoitlarda amalga oshiriladi. Amaliy faoliyat o'qituvchi tomonidan nazorat qilinadi va zarur hollarda yo'riqnoma yoki maxsus ko'rsatmalar beriladi. Amaliy faoliyat - o'qish nazariy bilimlarni beradi, amaliy mashg'ulotlar esa nazariy bilimlarni chuqurlashtiradi va amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini hosil qiladi. Nazariy bilimlar ma'lumotni tinglash tushunish uchun poydevor yaratadi. Amaliy tajriba bunga asoslanadi va bu poydevorni yanada mustahkamlaydi.

РЕЗЮМЕ

При организации практической деятельности учащихся по обучению биологии у них формируется умение применять теоретические знания на практике. Практическая работа проводится на занятиях или в естественных условиях. Практическая деятельность контролируется преподавателем, а при необходимости дается инструкция или специальные указания. Практическая деятельность-чтение дает теоретические знания, а практические занятия углубляют теоретические знания и формируют навыки применения на практике. Теоретические знания слушание информации создает основу для понимания. Практический опыт основан на этом, и это еще больше укрепляет фундамент.

SUMMARY

When organizing the practical activities of students in teaching biology, they develop the ability to apply theoretical knowledge in practice. Practical work is carried out in the classroom or in natural conditions. Practical activities are supervised by the teacher, and if necessary, instructions or special instructions are given. Practical activity-reading gives theoretical knowledge, and practical classes deepen theoretical knowledge and form practical application skills. Theoretical knowledge listening to information creates the basis for understanding. Practical experience is based on this, and it further strengthens the foundation.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМДА ТАШКИЛ ЭТИШ ИЖТИМОЙ ЗАРУРАТ СИФАТИДА

Ботиров О.Қ.

*Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги
рақамли таълим технологияларини жорий этиш
маркази бош мутахассиси*

Таянч сўзлар: масофавий таълим, халқаро стандарт, таълим натижаси, меҳнат бозори, халқаро рейтинг, рақамли технология, мобил технология, глобаллашув, ахборотлаштириш жараёнлари, келажак кўникмалар.

Ключевые слова: дистанционное образование, международный стандарт, результат образования, рынок труда, международный рейтинг, цифровые технологии, мобильные технологии, глобализация, информационные процессы, навыки будущего.

Key words: distance education, international standard, educational result, labor market, international rating, digital technologies, mobile technologies, globalization, information processes, skills of the future.

Жамиятни ахборотлаштириш билан боғлиқ жараёнлар негизида олий таълим муассасаларида сиртки таълим йўналишларида ўқув жараёнини ахборотлаштириш, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш ва мақсадли йўналтириш, тайёрланаётган мутахассисларнинг замонавий илғор технологик билимларини кенгайтириш, рақамли технологиялар, мобил технологиялар асосида масофавий таълим олишларини таъминлаш, очиқ таълим ресурсларидан амалда фойдаланишларини такомиллаштиришга доир илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Ахборот технологияларининг илм-фан, таълим, ишлаб чиқариш соҳаларига кириб бориши, таълим жараёнига масофавий таълим (d-learning) шакллари, рақамли таълим технологиялари (Moodle, eFront, Chamilo, ILIAS, Open Elms, Sakai, Dokeos ва ҳ.к.) замонавий дастурлаштирилган таълим моделлари амалиётга татбиқ этилмоқда.

Мамлакатимиз олий таълим тизимидаги туб ислохотлар негизида, ахборот технологияларнинг таълим жараёнига кенг татбиқ этилиши ҳамда масофавий таълимнинг амалиётда қўлланилиши таълим мазмунини ва таълим натижасини халқаро стандартга мослаштириш талабини долзар-

блаштиримокда. Халқаро тажрибада масофавий таълим 2020 йилда бутун дунё СОВИД-19 пандемияси билан тўқнаш келган пайтда долзарб масалага айланди. Карантин чоралари ва мажбурий ўз-ўзини изоляция қилиш жаҳоннинг аксарият мамлакатлари таълим жараёнини масофавий таълимда ташкил этишга мажбур қилди. Шу нуқтаи назардан, мамлакатимизда ҳам Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020-йил 27-мартдаги “Олий таълим муассасаларида масофавий таълимни жорий этиш тўғрисида”ги

233-сонли буйруғи олий таълим муассасаларида масофавий таълим шаклини жорий этилди. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги Қонунида ҳам таълим олиш шакллари қаторига масофавий таълимнинг қўшилиши мазкур таълимга ҳукукий асос бўлиб хизмат қилди ҳамда 2021-2022 ўқув йилидан бошлаб республикамизнинг олий таълим муассасаларига масофавий таълим йўналишларига талабалар қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармонида олий таълим билан қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва таълим сифатини ошириш, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда олий маълумот олиш имконияти янада кенгайтириш, бунда босқичма-босқич масофавий таълим шаклида кадрлар тайёрлашни йўлга қўйиш, фуқароларнинг ахборот-коммуникация воситаларидан фойдаланиш маданиятини ошириш ҳамда олий таълим муассасаларининг халқаро рейтингларига кириши учун мақсадли дастурни ишлаб чиқиш устивор вазифа сифатида белгиланган. Жумладан:

- Олий таълим муассасаларининг QS ва THE халқаро рейтингларига кириши учун мақсадли дастурни ишлаб чиқиш;

- Салоҳияти ва ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб, халқаро рейтингларга киритиш бўйича 5 йилга мўлжалланган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

- 2022 йилда Навоий, Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятлари ва Тошкент шаҳрида камида 1 тадан нодавлат олий таълим ташкилотини ташкил этиш орқали уларнинг жами сонини 34 тага етказиш.

- Қорақалпоғистон Республикасида 5 та нуфузли маҳаллий ва хорижий олийгоҳларнинг филиалларини ҳамда Тошкент вилоятида 5 минг нафар талабага мўлжалланган Нурафшон давлат университетини ташкил этиш.

- Андижон вилоятида 4 та хусусий олийгоҳ ташкил этиш. Натижада ҳудуддаги ёшларни олий таълим билан қамровини 23 фоиздан 50 фоизга етказиш.

- Наманганда келгуси 5 йилда 7 та олийгоҳ ташкил этиб, жами олий ўқув юртлари сонини 10 тага етказиш.

- Самарқанд шаҳрида 20 минг нафар талабага мўлжалланган «Ёшлар шаҳарчаси»ни барпо этиб, унда камида 4 та хорижий университетнинг филиал ва кампусларини жойлаштириш. Хорижий давлатларнинг етакчи техника университети билан биргаликда Самарқанд технология университети-ни ташкил этиш.

- Урганч давлат университети қошида Муҳаммад Ал-Хоразмий номидаги халқаро математика маркази ва жамғармасини, Ўзбекистон давлат хореография академиясининг Урганч филиали ташкил этиш.

- 2026 йилга қадар республика ҳудудларида камида 1 тадан нодавлат олий таълим ташкилотларини ташкил этиш орқали уларнинг сонини 50 тага етказиш белгиланган.

Мамлакатимизда масофавий таълимни жорий этиш ва масофавий таълим хизматларини ривожлантириш борасидаги олиб борилаётган ислохотларнинг амалий натижаси сифатида ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги Қонунида белгиланган масофавий таълим шаклига кўра республикаимизнинг олий таълим муассасаларида тахсил олаётган талабаларнинг статистик таҳлилига кўра қуйидаги ишлар амалга оширилган.

1-жадвал

Таълим шакли	Бакалавр	Магистр	Жами
Кундузги	629075	22085	651160
Кечки	43772	239	44011
Сиртқи	563132	706	563838
Махсус сиртқи	1451	17	1468
Иккинчи олий (кундузги)	672	0	672
Иккинчи олий (кечки)	633	0	633
Иккинчи олий (сиртқи)	34070	0	34070
Қўшма	11816	716	15532
Масофавий	8695	43	8738
Жами:	1293316	23806	1317122

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасидаги олий таълим муассасаларида тахсил олаётган талабалар сони 1317122 та бўлиб, шундан, сўнги 2 йилда қабул қилинган 8738 та талаба масофавий таълим шаклида тахсил олмоқда. Бу Республикаимизда тахсил олаётган умумий талабалар сонига нисбат қилиб олинганда 0.66 фоиз қисмини ташкил этмоқда. Республикадаги 210 та олий таълим муассасаларидан 20 тасидагина масофавий таълим шаклида ўқитиш жараёни ташкил этилган бўлиб, шундан 16 та давлат таълим муассасаси, 3та нодавлат муассасаси, 1та хорижий олий таълим муассасалари ҳисобланади. Шундан келиб чиққан ҳолда масофавий

таълимда таълим олувчи талабалар сони, олий таълим муассасалари кесимидаги таҳлилини келтирамиз.

2-жадвал

№	ОТМ	Мулкчилик	Бакалавр	Магистр
1	Андижон давлат университети	Давлат	271	
2	Бухоро давлат университети	Давлат		
3	Ўзбекистон халқаро ислом академияси	Давлат	96	
4	Ўзбекистон Миллий университети	Давлат	573	
5	Тошкент давлат иктисодиёт университети	Давлат	594	
6	Тошкент архитектура-қурилиш университети	Давлат	216	
7	Тошкент давлат транспорт университети	Давлат	740	7
8	Тошкент молия институти	Давлат	441	
9	Урганч давлат университети	Давлат	344	
10	Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети	Давлат	484	
11	Тошкент давлат юридик университети	Давлат	313	
12	Тошкент ахборот технологиялари университети	Давлат	792	
13	Тошкент ахборот технологиялари университети Самарқанд филиали	Давлат	213	
14	Тошкент ахборот технологиялари университети Урганч филиали	Давлат	170	
15	Тошкент ахборот технологиялари университети Нукус филиали	Давлат	265	
16	Тошкент ахборот технологиялари университети Фарғона филиали	Давлат	305	
17	Қўқон университети	Нодавлат	2312	
18	ИТ Парк Университети	Нодавлат	326	
19	Тошкент халқаро университети	Нодавлат	30	
20	Тошкент шаҳридаги Пучон университети	Хорижий	0	36
Жами:			8695	43

Юқоридаги келтирилган жадваллардан кўринадики масофавий таълим олувчи талабалар сони 8738 та бўлиб. Шундан, Қўқон университети

(2312 та талаба), Тошкент ахборот технологиялари университети ва унинг филиалларида (1745 та талаба) ва Тошкент давлат транспорт университети (740 та талаба)га тўғри келади). Шу нуқтаи назардан, олий таълим таҳсил олаётган талабалар рақамли технологиялар билан ишлаш, маълумот кидириш ва ахборотларни яхлит идрок этиш, ахборотлар моҳиятини ижобий ва танқидий тарзда баҳолаш, ижодий, мантикий фикрлаш каби қобилиятларни эгаллаш имкониятини яратади. Жамиятни ахборотлаштириш билан боғлиқ жараёнлар негизида олий таълим муассасаларида сиртқи таълим йўналишларида ўқув жараёнини ахборотлаштириш, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш ва мақсадли йўналтириш, тайёрланаётган кадрларнинг замонавий технологик билимларини кенгайтириш, рақамли технологиялар, мобиль технологиялар асосида масофавий таълим олишларини таъминлаш ҳозирги глобаллашув шароитида мамлакатимиз олий таълим тизимини ахборотлаштириш жараёнларининг кескин тараққиёт даражасини белгилайди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта махсус таълим тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4391-сонли “ги қарори.
3. Бегимкулов У.Ш. Замонавий ахборот технологиялари муҳитида педагогик таълимни ташкил этиш. // “Педагогик таълим” жур, № 1, 2004
4. Зайченко Т.П. Основы дистанционного обучения: Теоретико-практический базис: Учебное пособие. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2004. - 167 с.
5. Полат Е.С, Моисеева М.В., Петров А.Е. Педагогические технологии дистанционного обучения / Под ред. Е.С.Полат. — М., «Академия», 2006.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада олий таълим жараёнида ўқитишнинг самарадорлигини оширишда масофавий таълимнинг ўрни ва имкониятлари, масофавий таълимнинг амалиётда қўлланилиши таълим мазмуни ва таълим натижасини халқаро стандартларга ҳамда меҳнат бозори талабларига мослаштириш ижтимоий зарурат эканлиги таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются роль и возможности дистанционного образования в повышении эффективности обучения в процессе высшего образования, практическое применение дистанционного образования, содержание и социальная необходимость адаптации результатов образования по международным стандартам и требованиям рынка труда.

SUMMARY

This article analyzes the role and possibilities of distance education in increasing the effectiveness of teaching in the process of higher education, the practical application of distance education, the content of education and the social necessity of adapting the result of education to international standards and the requirements of the labor market.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА СИФАТ ВА САМАРАДОРЛИКНИ БАҲОЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Рўзиев Ф.Ж.

TIFT Университети

”Педагогика ва психология” кафедраси доценти, н.ф.ф.д.(PhD)

Таянч сўзлар: инсон капитали, меҳнат бозори, таълим мазмуни, баҳолаш, халқаро баҳолаш, таълим натижаси, валидация ва аккредитация, таълим стандартлари, таълим дастурлари, тенденциялари баҳолаш методикасини и ҷ

Ключевые слова: человеческий капитал, рынок труда, содержание образования, оценка, международная оценка, результат обучения, валидация и аккредитация, образовательные стандарты, образовательные программы. этимология.

Key words: human capital, labor market, educational content, Assessment, International Assessment, educational outcome, validation and accreditation, educational standards, educational programs.

Мамлакатимизда таълим соҳосидаги олиб борилаётган туб ислохотлар негизда олий таълим мазмунини сифат жиҳатидан янги босқичга қўтариш, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишига муносиб ҳисса қўшадиган, меҳнат бозорида ўз ўрнини топа оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш устивор вазифа сифатида белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тасдиқлаш тўғрисидаги” ПФ-5847-сон Фармонида жамоатчилик ва иш берувчиларнинг фикрини ўрганиш ҳамда илғор хорижий тажрибаларни таҳлил қилиш орқали олий таълим сифатини ошириш, 2030 йилга қадар республикадаги камида 10 та олий таълим муассасасини халқаро эътироф этилган ташкилотлар (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ёки Academic Ranking of World Universities) рейтингининг биринчи 1 000 та ўриндаги олий таълим муассасалари рўйхати киришига эришиш, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожлантириш учун юқори

малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, инсон капиталини меҳнат бозори талаблари асосида ривожлантириш; олий таълим билан қамров даражасини ошириш, халқаро стандартлар асосида юқори малакали, креатив ва тизимли фикрлайдиган, мустақил қарор қабул қила оладиган кадрлар тайёрлаш белгиланган.

Шу нуқтаи назардан, мамлакатимизда олий таълим тизимидаги туб ислохотларнинг изчил амалга оширилиши олий таълим тизимининг тараққиётини, ушбу тизимнинг тараққиёти эса ўз навбатида иқтисодий-ижтимоий тараққиётни жадаллаштиради. Олий таълим жараёнидан кутилаётган натижа таълим сифати ва самарадорлигини белгилайди десак хато қилмаган бўламиз, таълим натижаси эса талабанинг таълим мазмунини ўзлаштирганлик даражаси билан боғлиқдир, ушбу ўринда олий таълимда мутахассислик фани ўқитувчиси, меҳнат бозоридаги ишлаб чиқариш корхонасининг мутахассисга қўядиган талаблари ва талабанинг таълим стандартлари ва таълим дастурларини бажариш бараборида ўз олдиларига муайян мақсадларни қўяди ва шу мақсадга эришиш учун ҳаракат қилади, қачонки мутахассислик фани ўқитувчиси ва меҳнат бозоридаги ишлаб чиқариш корхонасининг мутахассисга қўядиган талаблари билан талабанинг мақсадлари кесишган нуқтада таълим натижаси самарали бўлади, лекин масаланинг бошқа тамони бор, яъни таълим натижаси ҳар доим субъектив ва индивидуал характерга эга бўлади, чунки таълим мазмунининг ўзлаштириш қийинчиликлари ва қувончларини фақатгина талаба ҳис қилади, айнан ушбу жараёнда меҳнат бозоридаги ишлаб чиқариш корхонасининг мутахассисга қўядиган талаблари ва мутахассислик фани ўқитувчиси талабанинг мотивлари, ҳис-туйғулари, интилиш ва қизиқишларига таъсир қила оладиган шахс сифатида намоён бўлади. Мутахассислик фани ўқитувчиси таълим натижасини тез-тез текшириб, талабаларни ўқув материалларини ўзлаштирганлик даражаларидан огоҳ қилиб туради, талаба эса ўз ютуқ ва камчиликларини англаб, ютуқларини кўпайтиришга, камчиликларини бартараф этишга интилади, бу эса ўз навбатида таълимнинг субъектив қимматини оширади, бинобарин, талаба учун таълим жараёнининг шахсий аҳамияти ошади, яъни талаба таълим олиш ва ўрганишнинг зарурийлигини таълим жараёнининг ҳақиқий субъектига айланган пайтда англаб етадилар. Бунини биз қуйидаги 1-схема орқали таҳлил қиламиз.

Ушбу таҳлилимиздан келиб чиқиб таълим натижаси ҳар доим субъектив ва индивидуал характерга эга эканлигини эътиборга олиб таълим натижасини баҳолаш ҳақида фикр юритамиз.

Таълим стандартлари ва таълим дастурларини бажариш

Мехнат бозорида ишлаб чиқариш корхонасининг мутахассисга қўядиган талаблари

Таълим жараёнида профессор-ўқитувчи-талаба фаолияти

Халқаро стандартга мувофиқ таълим натижасини баҳолаш

Мехнат бозори

Баҳо - педагогик, фалсафий ҳамда психологик моҳият касб этиб, талаба фаолияти, хулқида бўлган ташқи ва ички муносабатни ифодалайди. Шу нуқтаи назардан олиб қараганда баҳо объектив ҳамда субъектив характерга эга. Баҳо ёрдамида талабанинг хулқ-атвори ва ўзлаштириш даражаси муайян талаблар ва ахлоқ меъёрларига қай даражада мос келиши аниқланади.

Баҳолаш - деганда таълим жараёнида талаба олдида қўйилган вазифаларни ўқув дастурлари бўйича давлат таълим стандартлари талаблари билан солиштириш орқали эришилган даражани аниқлаш тушунилади. Баҳолашда талаба билими, кўникмаси ва малакаси ҳамда компетенцияларни эгаллаганлик даражалари аниқланади. Айниқса, таълим сифати ва самарадорлигини аниқлашда баҳолаш механизмларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Олий таълимнинг сифати ва самарадорлигини таъминлаш ва халқаро ва маҳаллий меҳнат бозори талаблари даражасида мутахассислар тайёрлашда қўйидаги устивор вазифаларни белгилаймиз:

Биринчидан, меҳнат бозорини унинг касбий-малакавий тузилмасини мониторинг қилиш, иқтисодиётни рақамлаштириш ва янги прогрессив технологияларни ривожланиш кўрсаткичларини инобатга олган ҳолда, малакали кадрларга бўлган жорий ва истикболли эҳтиёжни ўрганиш;

Иккинчидан, касбий стандартлар, тармоқ малакалар доиралари ва малака талабларини халқаро ва маҳаллий меҳнат бозори талаблари асосида ишлаб чиқиш ҳамда янги прогрессив технологияларни ривожланиш кўрсаткичларига мослаштириб бориш;

Учинчидан, малака ва билимларни баҳолаш миллий тизимининг халқаро миқёсда тан олинисини таъминлаш ҳамда касбий малака ва билимларнинг мослашувчан, изчил ва узлуксиз ривожланишини таъминлаш;

Тўртинчидан, малака ва билимларни, талаба эгаллаган билими, балки унинг касбий тажрибаси, кўникмалари ҳамда шахсий сифатларини эътиборга олган ҳолд валидация ва аккредитация қилишнинг мослашувчан, шаффоф ва ҳолисона механизмларини амалиётга жорий этиш;

Бешинчидан, Меҳнат бозорида ишлаб чиқариш корхонасининг мутахассисга қўядиган талабларининг таълим дастурлари мазмуни билан ўзаро боғлиқлигини кучайтириш орқали таълимнинг сифатини ошириш.

Олтинчидан, янги касбий стандартларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритилганда олий таълим муассасасига тегишли таълим дастурларини қайта кўриб чиқиш ҳамда ушбу дастурлар асосида профессор-ўқитувчиларининг малакасини оширишни ташкил этиш;

Еттинчидан, олий таълимнинг таълим дастурларини WorldSkills стандартлари, касбий стандартлар ва халқаро миқёсда тан олинган ташкилотлар рейтингида юқори турувчи энг нуфузли олий таълим муассасаларининг таълим дастурлари билан уйғунлигини таъминлаш;

Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида белгиланган таълим соҳасидаги ютуқларини баҳолаш бўйича халқаро рейтингга киришини инобатга олган ҳолда олий таълимда талабаларнинг ўқув материалларини ўзлаштириш кўрсаткичларини баҳолашда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим.

Жумладан:

– Талабанинг эгаллаган кўникма ва малакаларни, касбий тажрибаси ҳамда шахсий сифатларини эътиборга олган ҳолда уларда компетенцияларнинг ривожланишига қўйиладиган талабларни баҳолашда таълим натижаларининг дидактик имкониятларини назарий-амалий жиҳатдан асослаш, мавжуд ёндашувларни таҳлил қилиш;

– Олий таълимда талабаларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари ва меҳнат бозоридаги талабаларнинг педагогик-психологик ҳамда ижтимоий имкониятларини ўрганиш орқали уларда компетенцияларни ривожлантириш йўналишларини белгилаш;

– Талабаларнинг ўқув материалларини ўзлаштириш кўрсаткичларини объектив баҳолаш орқали уларнинг келажакда бажарадиган касбий – амалий ҳаракатларини режалаштириш ва шу асосда касбий компетенцияларни эгаллаганлик даражаларининг баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш;

Таълимни ахборотлаштириш шароитида талабаларда касбий компетенцияларни шакллантириш жараёнида уларнинг яширин имкониятларини очиш асосида баҳолаш механизмларини такомиллаштириш.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, олий таълимнинг сифат ва самарадорлигини таъминлашда талабаларнинг ўқув материалларини ўзлаштириш даражаларини баҳолашда халқаро стандартларга асосан меҳнат бозори билан олий таълим тизими механизмларининг синергияси сифатида малакаларни баҳолаш тизими амалиётга татбиқ этилган. Чунки малакаларни баҳолаш тизимининг жорий этилиши нафақат маҳаллий меҳнат бозорида, балки, хорижда ҳам мутахассиснинг касбий компетентлиги, халқаро талабларга мослиги, муносиб иш ҳақиға эға бўлишини таъминлайди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тасдиқлаш тўғрисидаги” ПФ-5847-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-жилд. А-бешбали. Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2000.-736 бет.
3. С.Гафитулин. “Модель перспективного образования”. 2017г .
4. А.В.Хуторской. Образовательные компетенции и методология дидактики. 2016 г.
5. Ксензова Г.Ю. Оценочная деятельность учителя. Учебно-методическое пособие-М; Педагогическое общество Россия. 2001г.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада олий таълим тизимида юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, инсон капиталини меҳнат бозори талаблари асосида ривожлантириш, янги прогрессив технологияларнинг ривожланиш кўрсаткичларини инобатга ҳамда таълим натижасини баҳолашнинг халқаро стандартлари ҳақида фикр юритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы повышения качества подготовки высококвалифицированных кадров в системе высшего образования, развития человеческого капитала на основе требований рынка труда, учета показателей развития новых прогрессивных технологий и международных стандартов оценки образовательного результата.

SUMMARY

This article reflects on the quality of training of highly qualified personnel in the higher education system, the development of human capital on the basis of labor market requirements, taking into account the development indicators of new progressive technologies and international standards for assessing the result of Education.

UZLUKSIZ EKOLOGIK TA'LIMNING DIDAKTIK TAMOYILLARI

Savriyeva I. B.

Buxoro muhandislik-tehnologiya instituti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: zamonaviy ekologik ta'lim, ekologik ta'limning didaktik tamoyillari, ekologik kompetentlik darajalari, umumiy pedagogik yondashuvlar.

Ключевые слова: современное экологическое образование, дидактические принципы экологического образования, уровни экологической компетентности, общепедagogические подходы.

Key words: modern environmental education, didactic principles of environmental education, levels of environmental competence, general pedagogical approaches.

Kirish. Bugungi kunda aholining ekologik bilim, ko'nikma va madaniyatini yuksaltirish, atrof-muxitga oqilona munosabatda bo'lish, tabiat boyliklarni asrab-avaylash hissini shakllantirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bunda ekologik ta'lim-tarbiyaning ro'li katta. Ekologik ta'lim-tarbiya tabiat va jamiyat o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash hamda tabiiy barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyatga egadir. Bu, o'z navbatida, pedagog kadrlar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Uzluksiz ekologik ta'lim va tarbiya maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlanadi.

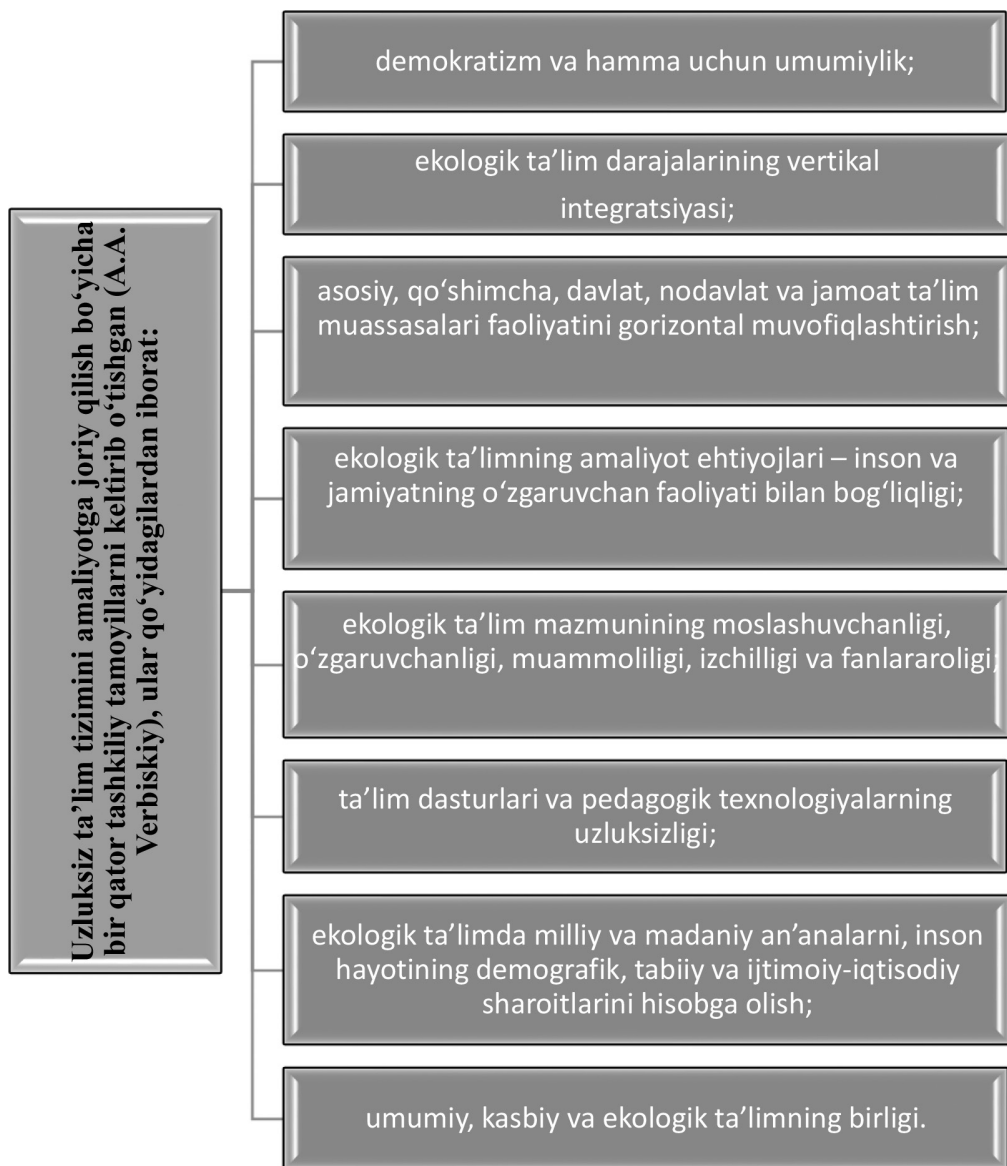
Uzluksiz ekologik ta'lim tizimining didaktik va tashkiliy tamoyillari aniqlangan, lekin tizimning o'zi hali shakllanmagan. Ekologik ta'lim – bu munozaralar, tajribalar maydonidir. [1].

N.M. Mamedov, I.T. Suravegina ekologik ta'lim tuzilishining asosiy didaktik tamoyillarini ajratib ko'rsatishdi [2]:

- √ ilmiylik. U inson yashash muhitining ekotizim tuzilishini, insonning biosfera va kosmos bilan aloqalarining xilma-xilligi va murakkablashishini tushunishdan iborat;
- √ insonparvarlik. Jismoniy va ma'naviy sog'likka yo'naltiradi. Iste'mol madaniyati va sog'lom turmush tarzini tarbiyalaydi;

- ✓ prognoz qilinish. Prognoz qila olish qobiliyati, kelajak haqida g'amxo'rlik ehtiyojlarini tarbiyalash;
- ✓ ma'lumotni bosqichma-bosqich ajratish. Global, mintaqaviy va mahalliy darajadagi omillarning majmui [3];
- ✓ haqiqiy ekologik faoliyat. Ekologik muammolarni hal qilishda hammaning ishtirok etishi.

Taklif qilingan tamoyillar MDH davlatlari uchun ekologik ta'lim tamoyillari tuzilishi asosiga qo'yildi [4].

Ekologik ta'limda uzluksizlik tamoyilini amalga oshirishda umumiy pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. B.V. Kalinin quyidagilarni ajratib ko'rsatadi [5]:

1. Sub'ekt-sub'ekt yondashuvi. U talaba va o'qituvchi o'rtasida teng huquqli o'zaro munosabatlarga asoslanadi.

2. Interfaol usul. U "o'quvchilarni o'zlarining mohiyatini namoyish etadigan va boshqa odamlar bilan o'zaro munosabat o'rnatadigan nazorat qilinadigan faol muloqotga sho'ng'ishga" asoslanadi [6].

3. Xolistik yondashuv. Bu bosh miyaning ikkala yarim sharini rivojlantirishga qaratilgan usullar va o'qitish shakllaridan foydalanishga asoslanadi. Ilmiy ekologik ma'lumotlarning o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi [7].

4. Fasilitatsion yondashuv. Mazkur yondashuv o'quvchining o'quv jarayonining faol tomonini oladigan, o'qituvchi esa faqat osonlashtiruvchi bo'ladigan vaziyatni yaratishni nazarda tutadi.

Zamonaviy ekologik ta'lim – bu inson ongining turli sohalari nazariyalari, tushunchalari, g'oyalariga asoslangan bilimlarning murakkab fanlararo sohasidir. Yuqorida aytilgan ekologik ta'limdagi tamoyillar va yondashuvlar uning asosini tashkil etadi, biroq ushbu bilim sohasining barcha elementlarini tizimli ravishda birlashtirish va bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradigan tamoyil kerak.

"Tizimli differentsiatsiya tamoyili zamonaviy neyrofiziologiya fani tomonidan rivojlantirilgan yangi tamoyil bo'lib hisoblanadi" [8]. Ushbu tamoyilga ko'ra "voqelikni chuqur tahlil qilishni nazarda tutadigan murakkab kognitiv tuzilmalar oddiyroq tuzilmalardan ularni asta-sekin bo'lish orqali rivojlanadi". Tizimli differentsiatsiya tamoyiliga asoslanib, T.N. Karopa ekologiya bo'yicha o'quv dasturlarini yaratish uchun qo'yidagi talablarni taklif qiladi [7]:

1. Ekologiyani o'qitish umumlashtirilgan g'oyalar va tushunchalardan boshlanishi kerak.

2. Asosiy ekologik qonunlarni dastlab ochib berish kerak, bunda amaldagi material ularni isbotlash va tushunish uchun jalb qilinadi.

3. Qonuniyatlarni, nazariy qoidalarni o'z bilimlari va shaxsiy tajribasi asosida konkretlashtirish qobiliyati [9].

Uzluksiz ekologik ta'limning mintaqaviy tizimlarini joriy etish amaliyoti [10] shuni ko'rsatadiki, eng qiyin va ishlab chiqilmagan muammo bo'lib o'qitishning turli bosqichlarida izchil fundamental tarkibga ega o'quv dasturlari

mazmunini loyihalash bo‘lib chiqdi. Vujudga kelgan muammoni hal qilish uchun oliy ta‘lim va maktab ta‘limi orasida kelishilgan choralar ko‘rilishi zarur.

Uzluksizlik tamoyilini amalga oshirishda muhim moment bo‘lib ta‘lim dasturlari bosqichlarini didaktik ravishda malakali moslashtirish [11], har bir ta‘lim tuzilmasi uchun o‘quv yuklamasining mazmunini va hajmini uning darajasiga qarab belgilash hisoblanadi [12].

Ekologik ta‘lim bo‘yicha pedagogik adabiyotlarda ekologik kompetensiya darajalari aniqlangan [12]. 1-jadvalda ekologik kompetensiya darajalari va ularning fan mazmuni ko‘rsatilgan. Ko‘rinib turibdiki, ekologik kompetensiya darajalari mashg‘ulotning ma‘lum bir bosqichi bilan bog‘liq emas, ular faqat fan mazmuni bilan tavsiflanadi. Bizning fikrimizcha, har bir ta‘lim darajasi uchun fan va asosiy kompetentliklar aniqlanmagan.

1-jadval

Ekologik kompetentlik darajalari

Darajalar	Nomlanishi
Oliy	Ekologik muammolarni ijodiy hal qilish
Kasbiy-yetarli	Shaxsni rivojlantirish, sog‘lom turmush tarziga jalb qilish orqali insonning, insoniyatning ekologik barqaror rivojlanishini ta‘minlash
Yuqori umumta‘lim	Klassik ekologiya, inson ekologiyasi, global va ijtimoiy ekologiya tuzilishi va o‘ziga xos muammolari xususiyatlariga yo‘naltirish; barqaror rivojlanish g‘oyasini va uni amalga oshirishning mumkin bo‘lgan usullarini asoslash
O‘rtacha	Turli darajadagi ekotizimlarning ishlashiqonuniyatlariga yo‘naltirish, sog‘lom turmush tarziga jalb qilish
Elementar	O‘z hududidagi ekotizimlarning: maktab – maktaboldi joylar – kichik nohiya – shahar – viloyat darajasi va shakllarini aniqlash; tirik organizmlar va ularning turkumlari ekologiyasi; inson ekologiyasi
Boshlang‘ich	Ekologik tushunchalar va belgilarning asosiy tamoyillari va xususiyatlarini ochib beradigan atamalar va so‘zlarni talaffuz qilish, yozish, o‘qish ko‘nikmalarini o‘zlashtirish

Biznes vakillari maxsus tayyorgarlikka nisbatan ishlashga tayyor bo‘lishga ko‘proq manfaat bildiradilar. G‘arb mamlakatlarida menedjerlar uchun asosiy kompetensiyalar sxemalari (Gollandiya va Buyuk Britaniya sxemalari) ishlab chiqilgan, Germaniya va Avstriyada kompetentlikli yondashuvdan foydalanib ta‘limni isloh qilish dasturi ishlab chiqilgan. Rossiya ta‘limida A.V. Barannikov tomonidan asosiy kompetentliklar stukturasi aniqlangan [11].

Adabiyotlar:

1. Olimov, K. T., Nazimova, F. R., & Alimov, A. A. (2012). Lichnostno-deyatelnostno-orientirovannye texnologii v nepreryvnom professionalnom obrazovanii. *Obrazovanie cherez vsyu jizn: nepreryvnoe obrazovanie v interesax ustoychivogo razvitiya*, 10(2), 219-221.
2. Olimov, K. T., Khimmataliev, D. O., Ashurova, S. Y., Gaffarov, F. H., & Karimova, N. N. (2020). Competent training of future specialists on the basis of acmelogical approach. *Journal of Critical Reviews*, 7(15), 2476-2483.
3. Abdurasulovich, K. J., Abdurasulovich, K. O., Yangiboevich, K. M., Anvarovich, A. A., & Xolmurodovich, G. A. (2020). Opportunities and results to increase the effectiveness of multimedia teaching in higher education. *Journal of Critical Reviews*, 7(14), 89-93.
4. Olimov, K. T., Gaffarov, F. X., & Rasulov, A. A. (2015). Registratsiya kachestva effektivnosti uchebnikov po spetsialnym dissiplinam professionalnogo obrazovaniya. *Molodoy uchenyy*, (10), 1244-1246.
5. Anvarovich, A. A., & Faxritdinova, T. S. (2021, October). Foreign experiences in modern teaching of specialties in engineering. In *Archive of Conferences* (pp. 192-198).
6. Maxmudovich, X. M., Kuchkorovich, J. A., & Xo'Jjiyev, M. (2021). Technology of using E-learning modeling programs in teaching special subjects in professional education. *Psychology and Education Journal*, 58(1), 5403-5411.
7. Alimov, A. A., Olimov, K. T., & Gaffarov, A. K. (2018). Preparing Future Teachers of Vocational Education for Innovative Activity in Uzbekistan. *Eastern European Scientific Journal*, (2).
8. Abdurasulovich, K. J., Anvarovich, A. A., Mamatkulovich, Y. U., Yangiboevich, K., & Sobirovna, M. M. (2020). The advantages of the methodology of preparing students for innovative activity on the basis of visual teaching of special disciplines. *Journal of Critical Reviews*, 7(14), 1244-1251.
9. Alimov, A. A., Toirov, B. B., & Savrieva, I. B. (2020). Umumkasbiy fanlarni o'qitish jarayonini tashkil etish va baholash. *Science and Education*, 1(8), 199-206.
10. Alimov, A. A., Savrieva, I. B., & Amonov, E. I. (2019). Methods of improving the quality of training of qualified engineering staff on the basis of personality-oriented innovative technologies. *Informatsiya i obrazovanie: granisy kommunikatsiy*, (11), 76-78.
11. Alimov, A. A. (2018). Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar asosida innovatsion faoliyatga tayyorlash: Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (RhD) monografiyasi avtoreferati.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada talabalar ongida ekologik ta'lim va tarbiyani shakllantirishning dolzarbligi hamda ushbu vazifalarni amalga oshirishda uzluksiz ekologik ta'limning didaktik tamoyillari ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье показана важность формирования экологического образования и воспитания в сознании учащихся, а также дидактические принципы непрерывного экологического образования при реализации этих задач.

SUMMARY

This article shows the importance of forming environmental education and upbringing in the minds of students, as well as the didactic principles of continuous environmental education in the implementation of these tasks.

O'QUVCHILARDA EMPATIYANI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Rahimova M.A.

Namangan davlat universiteti dotsenti (PhD)

Tayanch so'zlar: empatiya, his qilish, sezish, hamdardlik, emotsional.

Ключевые слова: эмпатия, чувство, ощущение, симпатия, эмоциональный.

Key words: empathy, feeling, sensation, sympathy, emotional.

Empatiya qaryib hamma vaqt nafaqat bilishning obyektiga aylangan odamning hissiyoti va kechinmalarini subyekt tomonidan faol baholash sifatida talqin qilinadi, balki u sherikka nisbatan ijobiy munosabatni aks ettiradi.

Empatiya shaxslararo kechadigan (vujudga keladigan) muloqotning fenomeni sifatida u bevosita odamlar orasidagi o'zaro munosabatlarni boshqaradi, shaxsning axloqiy fazilatlarini belgilaydi. Empatiya o'zaro ta'sir etish jarayonida qadriyatlar tizimini shakllantiradi, keyinchalik esa shaxsning boshqa odamlarga nisbatan munosabatlaridagi xulq-atvorini aniqlaydi.

Empatiyaning ifodalanishi va uning shakllari (his qilish, sezish, hamdardlik, qayg'udoshlik, quvonchga oshnolik, quvonchdoshlik) ko'pincha shaxsning tabiiy (irsiy, genetik) xususiyatlari, jumladan, uning zehniga, iste'dodiga, talantiga, tarbiya (muhit) shart-sharoitlariga, insonning hayot va faoliyatiga, uning emotsional-hissiy tajribasiga bog'liq. Xuddi shu bois empatiya o'zaro ta'sir o'tkazish jarayonida muomalada vujudga keladi, kechadi, shakllanadi va rivojlanadi (takomillashadi).

Empatiyaning negizida jarayon tariqasida identifikatsiyaning anglanilgan yoki anglanilmagan mexanizmi yotadi. Bizningcha, identifikatsiya, o'z navbatida, insonning asosiy, fundamental xususiyatlari (o'z shaxsini, o'z xulq-atvorini, boshqa odamlarning xolatini, o'zini qiyoslash qobiliyati) ta'sirining mahsuli (natijasi) hisoblanadi.

Aksariyat psixologlar empatiyani tahlil qilishda ikki jihatni alohida ta'kidlaydilar: birinchidan, boshqa odamga (begonaga) nisbatan ijobiy (pozitiv)

munosabati uni yaxlit shaxs sifatida tan olinganlikni bildiradi. Shuning bilan birga, shunga o'xshash munosabat subyektning salbiy (negativ) reaksiyasini (javobini) inkor etmaydi, chunki uning muomaladosh sherigi shu favquloddagi daqiqalarda nimalarni his qilayotganligi, qanday kechinmalar bilan band ekanligi noma'lum bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, boshqa shaxsga nisbatan empatiya tuyg'usini his qilayotganda subyekt emotsional jihatdan xolis (betaraf, neytral) holda qolishi mumkin, ya'ni bu kezda bir qancha vaqt davomida boshqa kechinmalar, hissiyot, ezgu niyat olamida o'zini tasavvur etishi, u to'g'risida na ijobiy, na salbiy mulohazalar bildirishga, xulosalar chiqarishga nisbatan qaror qabul etmasligi ehtimol. Biroq AQSH, Rossiya psixologlari olib borgan insonni inson tomonidan tushunish bo'yicha eksperimentlar shu narsani dalilladiki, sinaluvchilar doimo u yoki bu darajada baholanish sub'ektiga nisbatan ijobiy munosabatni namoyon etadilar. Ong bilan kechinmalar birligi printsiipi inson psixikasining xususiyatiga xos ekanligi xolatini psixologlar tasdiqladilar. Ma'lumki, borliqni aks ettirish doimo unga affektiv munosabat orqali kirib boradi.

Empatiyaning emotsional shakli, odatda boshqa odamning (o'zganing) kechinmalarini bevosita idrok qilish jarayonida vujudga keladi. Uning uchun noqulay sharoitda va vaziyatda g'amginlik, rahmdillik, iztirob kechinmalari paydo bo'ladi. Sub'ektning har qanday emotsional xolatida ham emotsional kechinma ro'yobga chiqishi mumkin:

a) ijobiy emotsional xolat: quvonch, qoniqish;

b) salbiy emosional xolat: qayg'u (g'ussa), qoniqmaslik. Insonda quvonch, qoniqish kechinmalari hukm surganda, emotsional noqulaylik his etganda u qalb savdosiga nisbatan unchalik ehtiyoj sezmaydi.[1]

Boshqa insonlarning kognitiv, emotsional (affektiv), kognitiv empatiya turlari bir davrning o'zida vujudga kelsa, shaxs o'zi uchun juda og'ir kechinmalarni bartaraf etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Odamlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar qanchalik yaqin xususiyatga ega bo'lsa, ular orasida shunchalik keng ko'lamli empatiya hukm surishi ehtimoli mavjud. Shu bilan birga, empatiyaning shakli ham ko'p jihatdan shaxslararo munosabatlar tipiga bog'liq. Agar kognitiv va emotsional empatiya har qanday munosabatlar tipida, hatto notanish odamlar davrasida ro'yobga chiqish imkoniyati mavjud bo'lsa, kognitiv (harakat, xulq) empatiyasi yaqinlar, qarindosh-urug'lar orasida kechish xususiyatiga ega. Haqiqatan kognitiv empatiya,[2] umuman olganda, insonparvar insonga taalluqli bo'lib, u yaqin (kishilar orasidagi) munosabatlarda ko'proq uchraydi. Psixologiya fanida «empatiya» tushunchasi ijtimoiy-ijobiy sifat tariqasida talqin qilinadi, shuningdek, u hayotning ijtimoiy qonun-qoidalari, mezonlari orqali qo'llab quvvatlanadi, ammo u individual, tanlovchanlik xususiyatiga ega bo'lishi

mumkin. Shu bois, u har qanday boshqa odamlarning ruxiy, ichki kechinmalariga aks sado, munosabat bildirmaydi, balki faqat muayyan qadr-qiyamat, mavqe birlamchi ko'rsatkich bo'lib hisoblanadi. Yuqoridagi mulohazalar va omillardan shu narsa kelib chiqadiki, shaxslararo munosabatlarning mahliyo qiluvchanlik fenomeni mavjud bo'lgandagina, empatiyaning har uchala shakllarida ham uning yuksak ko'lami kechishini kutish mumkin, xolos.

2023-2024-o'quv yilidan umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun chiqarilgan "Tarbiya"[2] kitobida 1-sinflar uchun o'quvchilarda kognitiv empatiyani shakllantishga undovchi mavzular bilan boshlanganligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. O'quvchilarga ikkinchi darsni o'zidayoq og'zaki topshiriq berilgan bo'lib unda "Oilada kimga qanday yordam berishingizni aytib bering" har bir o'quvchiga yo'naltirilgan savolni javoblarini o'qituvchi diqqat bilan tinglashi, noto'g'ri javoblarini ham to'g'ri tomonga yo'naltirishi lozim. Shuningdek, aynan shu mavzu bo'yicha ijodiy topshiriq berilgan bo'lib, unda o'quvchining bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga qaratilgan rasmni ishlashi tavsiya etiladi. O'z-o'zini taxlil qilish orqali bo'sh vaqt qanchalik qadrl bo'lishini o'quvchilar anglab yetadilar.

Sotsial psixologiya sohasida «etnik empatiya»[11] tushunchasi uning boshqa turlaridan, ko'rinishlaridan farqli o'laroq keng ko'lamda qo'llanilib kelinadi. Shaxs xususiyati odatda hislar, tuyg'ular, kechinmalar yordami bilan odamlarning ruxiy dunyosiga bir tipdagi psixikasiga, xarakterning milliy qiyofasiga kirib borishning qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, u insonlarning o'zaro bir-birini his etish, kechinmalariga bevosita sherik bo'lish, hamdardlikda quvonch va qayg'ularini (quvonchdosh, qayg'udosh sifatida) his qilish funktsiyasini bajaradi.

Jahon psixologiyasi fanida olib borilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, etnik empatiya oqilona usullar, omilkor vositalar yordami bilan odamlarga ta'sir etkazilsa-da, lekin unga etarli berilmaydi, chunki u juda qiyinchilik bilan shakllanish va barbod bo'lish xislatiga, xususiyatiga ega (masalan, ommaviy mitinglar).

Aksariyat hollarda etnik empatiya odamlarni ongsizlik darajasida bir-biriga yaqinlashtiradi, o'zaro (shaxslararo, elatlararo, etnoslararo) munosabatlar va muomalada ishonch, ishochlilik ko'rsatkichi vujudga kelishiga imkoniyat yaratadi.[3] Etnik empatiya notanish davrada etnik parchalanishlar yuzaga kelganida qatnashchilarning jipslikka yetaklovchi harakatlarini faollashtiradi. To hozirgi davrgacha (XXI asrda ham) odamlar ongsizlikda shunga o'xshash vaziyatlarda bir tipdagi normalar, rasm-rusumlar, an'analar, odatlar, emotsional xolatlar ichida o'zlarini izlaydilar.

Shunday qilib, etnik empatiya mazkur vaziyatda ustuvorlik funksiyasiga ega bo'lsa, u holda adaptatsiyaning davri (muvaqqat vaqti) keskin qisqaradi, odamlarning (elatlardoshlarning) hamkorlikdagi faoliyati samaradorligi ko'tariladi, mahsuldorligi ortadi. Etnik empatiya elatni, millatni kata guruh sifatida saqlanib qolishining milliy o'zlikni (o'zini-o'zi) anglashning, milliy madaniyat rivojining psixologik mexanizmi bo'lib xizmat qiladi. Bizningcha,[2] etnik empatiya milliy urf-odatlarida, diniy marosimlarda, mashaqqatli damlarda ommaviy tarzda quvonchga hamohanglikda, qayg'uiga hamdardlikda, iztirobga sheriklikda ham bevosita, ham bilvosita gavdalanadi, mentalitetning tarkibi sifatida, sotsial, sotsial-psixologik hodisa (voqelik) tariqasida mujassamlashadi.[4]

Boshlang'ich maktab o'quvchilaridagi axloqiy rigorizmga qarshi kurashishning eng samarali usuli bu ularda qo'yilgan talablarga qadriyatli nuqtai nazardan yondashish va voqelikni chuqur tushunish mexanizmlarini tarbiyalashdir. [7] Shu munosabat bilan nafaqat atrofdagilarning manfaatlarini hisoblash maqsadida axloqiy me'yorlarga rioya qilish muhimligini ta'kidlash, balki o'zini muayyan vaziyatda chetdan turib kuzatuvchi o'rniga qo'yib ko'rishga o'rgatish, odamlarning qiziqishidan kelib chiqib boshqalarning harakatlarini baholash, tengdoshlar va kattalarga nisbatan empatiyani rivojlantirishga yordam berish ham maqsadga muvofiqdir.[3] Bir xil qolipda fikrlash va o'zlashtirilgan ma'lumotni tushunmasdan uzatish kabi kichik maktab yoshidagi xususiyatlarni hisobga olish kerak, bu esa tengdoshlar jamoasi tomonidan bolalarning harakatlarini muhokama qilish kabi usulni rad etishga olib keladi.

Shu o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilarida empatiyani rivojlantirishga qaratilgan usullarni taklif etmoqchiman.

“Vaziyat tahlili: Men qadrlayman...”

Maqsad: ijobiy Men obrazini yaratish, har bir ishtirokchida empatiyani rivojlantirish, o'z-o'ziga beradigan bahosini ko'tarish.

Aniq vaziyatlar tahlilidan so'ng, o'qituvchi har bir ishtirokchidan quyidagi fikrlarni aytishni so'raydi: “Men o'zimdagi ... qadrlayman”, “Men ...dagi (sinfdooshlaridan birining ismi) ... qadrlayman”, “Men hayotda ...ni qadrlayman”.

Mashq tugallangunga qadar o'qituvchi uni bajarish jarayonida yuzaga kelgan fikr va hissiyotlar bilan o'rtoqlashishni so'raydi.

Har bir o'quvchining hissiyotlarini namoyish etish uchun shunday imkoniyat berishimiz kerakki, har bir o'quvchi bu vaziyatlarini bayon etishda o'zidagi erkinlik, samimiylik, o'zgalarni qay darajada anglayotgani va uni ifoda etib berayotganini ko'rsatib o'tishi kerak.

2-mashq. “Vaziyat tahlili: Qayta aloqa”.

Maqsad: sinfning har bir a'zosida empatiya va refleksiyani rivojlantirish. Bir-birlariga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirish.

O'quvchilarga juftliklarga bo'linish va aniq vaziyatni tahlil qilishga doir topshiriqni bajarib bo'lgandan so'ng sherigining emotsional holatini baholash taklif etiladi. Birinchi o'quvchi tahlil jarayonida sherigi ijobiy yoki boshqacha bir taassurot qoldirganligini aniqlashga urinishadi. So'ngra o'rinlar almashinadi. Navbatdagi o'quvchi qayta aloqani amalga oshiradi, ya'ni rollar almashinadi. Shuningdek, bu vaziyatda ko'z kantaktlari ham judayam muhim. Sababi ushbu vaziyatda ko'z orqali anglash ularni bir-birlariga bo'lgan munosabatini ham ya'ni ijobiy munosabatini ham samarali shakllantiradi.[6]

“To'siqlarini yengib o'tish” o'yini.

O'yinning maqsadi: o'quvchilarni o'zaro bir-birlarini xis qilishga o'rgatish, o'rtoqlariga bunday holatda yordam berishga o'rgatish.

O'yinning borishi: Ishtirokchilar juftliklarga bo'linishadi. Birinchisiga topshiriq beriladi: sening o'rtog'ing bugun g'amgin va gapirmasdan o'tiribdi. Sening vazifang u bilan gaplashish va bugun nega u shunday ekanligini aniqlash. Ikkinchisiga esa “Sening o'rtog'ing butunlay o'zini yo'qotib qo'ydi. Sening vazifang u bilan gaplashmaslik va hatto uni eshitmaslik”.

Zamonaviy boshlang'ich ta'limni rivojlantirishning yetakchi tendentsiyasi nafaqat o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarni egallashi, eng muhim intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, balki bola shaxsining umumiy rivojlanishini ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, uning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi va empatiyani rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Yuqoridagi usullar esa o'quvchilarda empatiyani shakllantirish bo'yicha yaxshi samara beradi.

Адабиётлар:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya.T.2003. 59-b
2. Rokeach M. The role of values in public opinion research // The Public Opinion Quarterly. Vol. 32. No. 4. - P. 547-559.
3. Xodjaev B. Pedagogical axiology. - T., «Science and Technology» Publishing House, 2012. - 165 p.
4. Raximova, M. (2021). Бошланғич синф ўқувчиларида ижтимоий кўникмаларни ривожлантириш босқичлари ва мазмуни. Мир исследований, 2(2).
5. Abduxosilovna, R. M. (2021). Formation of Social Skills in Primary School Students with Diagnostic Tools. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 5282-5290.
6. Raximova, M. A. (2019). Some problems in forming social-emotional competencies on elementary class pupils. Theoretical & Applied Science, (11), 277-280.
7. Rahimova, M. (2019). Educational and psychological factors of social and emotional skills. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 310-316.
8. Rahimova, M. (2019). International evaluation standard of education quality and efficiency implementation of operation. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 270-275.

9. Rahimova, M. (2019). International evaluation standard of education quality and efficiency implementation of operation. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(7), 270-275.

10. Abduxolisovna, R. M. Valuable attitude - respect to education. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 04, April 2022 SJIF 2022 = 8.625 A peer reviewed journal

РЕЗЮМЕ

Bugungi kunda maktab amaliyotidagi eng dolzarb muammolardan biri o'quvchilarda empatiyaning shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun amaldagi Yangi avlod darsliklari bo'yicha ham fikrlar berilgan. Muallif maqolada o'quvchilardagi empatiyaning kognitiv, emotsional (affektiv), kognitiv empatiya turlari haqida batafsil ma'lumotlar berib o'tgan.

РЕЗЮМЕ

Сегодня одна из наиболее актуальных проблем в школьной практике направлена на формирование эмпатии у учащихся, сегодня даются мнения и об учебниках "Нового поколения" для общеобразовательных школ. В статье автор даёт подробную информацию о когнитивном, эмоциональном (аффективном), когнитивно-познавательном типах эмпатии у учеников

SUMMARY

Today, one of the most pressing problems in school practice is aimed at developing empathy among students today opinions are also given about the "New Generation" textbooks for secondary schools. In the article the author provides detailed information about cognitive emotional (affective) cognitive types of empathy in students.

TALABALARDA KINETIK INTELEKTNII RIVOJLANTIRISHGA OID SHARQ VA G'ARB OLIMLARINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK QARASHLARI

Umrzoqova S.X.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: klassifikatsiya, aql, miya, kreativ, intellekt, idrok, iste'dod, ijodiy, xissiyot, axloqiy, shaxs, innovatsion, qobiliyat, ong, tafakkur, estetik, optimal. Заключение:

Ключевые слова: классификация, интеллект, мозг, творчество, интеллект, восприятие, талант, творческий, чувственный, моральный, индивидуальный, инновационный, способности, разум, мышление, эстетический, оптимальный.

Key words: classification, intelligence, brain, creative, intelligence, perception, talent, creative, personality, moral, personality, innovative, ability, mind, thinking, aesthetic, optimal.

Maqolada Sharq va G'arb olimlarining intellekt va ijodiy qobiliyatni rivojlantirish xususidagi pedagogik-psixologik nuqtai nazarlari tahlili keltirilgan. Shuningdek, talabalarda ijodiylikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar berilgan. Ta'lim, fan va innovatsiya Mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash mazmunini jamiyatni kadrlarga bo'lgan ijtimoiy buyurtmasi, fan va texnika yutuqlaridan kelib chiqqan holda, takomillashtirishga e'tibor qaratilmoqda. Malakali mutaxassis qachon tayyorlanadi? Qachonki, kreativ fikrlaydigan yoshlar salohiyati va iqtidori rivojlantirilsa. Kreativ fikrlash talaba shaxsida intellektning rivojlanganligiga bog'liqdir. Intellekt tarkibiga idrok qilish, xotirlash, fikr yuritish, so'zlash hamda psixik jarayonlar kiradi. Intellektning rivojlanishi tug'ma iste'dod, miya imkoniyatlari, jo'shqin faoliyat, hayotiy tajriba kabi ijtimoiy omillarga bog'liq. Intellekt saviyasi, darajasi inson faoliyatining natijalariga, shuningdek, psixologik testlarga ko'ra aniqlanadi. Intellekt – bu inson va hayvonlarning yangi muhitga moslashishi hisoblanadi. Aql – insonning fikrlash qobiliyati bo'lib, “anglash, tushunish” degan ma'nolarda keladi. Tushunib yetish aqliy qobiliyatning mustahkam tuzilmasi hisoblanadi. Uzoq asrlar davomida Sharq mutafakkirlari va G'arb olimlari yoshlarda aqlning, ya'ni

intellekt rivojlanishiga oid muttasil ilmiy-falsafiy munozaralar yuritishgan. Biroq ilmiy bahslar qanchalik darajada keskin yoki murakkab bo'lmasin, ularda o'ziga xos mutlaq yakdillik mavjud. Intellect shaxsgagina xos bo'lgan xususiyat sanaladi. Ayrim adabiy yoki fantastik asarlarda insondagi ong va tafakkur badiiy to'qima yoki fantastik uydirma degan g'oyalar ham paydo bo'ldi. Intellect lotincha so'z bo'lib, bilish, tushunish, idrok qilish, ya'ni insonning aqliy qobiliyati; hayotni, atrof muhitni ongda aynan aks ettirish va o'zgartirish, fikrlash, o'qish, o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati; turli masalalarni hal qilish, bir qarorga kelish, oqilona ish tutish, voqea hodisalarni oldindan ko'ra bilish layoqati. Sharq olimlaridan Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Kaykovus, Alisher Navoiy va boshqalarning pedagogik qarashlarida talaba yoshlarda intellekt rivojlanishiga oid ilmiy farazlar ilgari surilgan. Dunyoda "ikkinchi muallim" taxallusini olgan buyuk olim Forobiy "Baxt saodatga erishuv yo'llar haqida risola" asarida odamlarni turli belgilarga qarab guruhlariga ajratadi. Bunda u kishilarning diniy mazhabi, millati, irqiga qarab emas, balki tabiiy xususiyati, qobiliyati, aqliy iqtidori, bilim ko'nikmalariga e'tibor berishlik zarurligini ta'kidlaydi. Darhaqiqat, talabalarda ijodiy qobiliyat va aqliy salohiyatni oshirish orqali ta'lim sifatiga erishiladi. Bo'lajak pedagoglarda intellekt qay darajada rivojlansa, pedagogik faoliyati samarali amalga oshadi. Beruniy inson va axloqiy tarbiya haqida fikr yuritarkan, "Insonga yer yuzini obod etish va uni boshqarib turishi uchun aql-zakovat ato etilgan, shuning uchun har bir inson yuksak axloqli bo'lishi lozim", deydi. Ibn Sino "Hay ibn Yaqzon" asarida ilm-ma'rifatni o'rganish, tafakkur qilib zarur bo'lgan va bilishi mumkin bo'lgan narsalarni o'qishga kirishgani, bu yo'lda aqlni ishga solib, o'zini yomonliklardan chetlashtiradigan turli xususiyatlarini bilib olganligini qayd etadi. Shuningdek, insondagi yomon illatlarni ham bartaraf etishda ilmu fan, ziyoning ahamiyati, insondagi aql-tafakkur quvvatining yomon illatlardan qutulishi, o'zligini anglash vositasi ekanligini asoslaydi. Talabalarda intellektni rivojlantirish uchun ularni ko'proq mustaqil fikrlash, ta'limiy vaziyatlarda uchraydigan muammolarni yecha olish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Kaykovus "Qobusnoma" asarida aql haqida fikr bildirib, inson qobiliyatining bir xil emasligini, inson aqlining tug'ma, ya'ni azaliy, tabiiy va kasbiy (muktasib -o'rgatilgan aql) kabilarga bo'linishini bayon etadi. Abdurahmon Jomiy "Bahoriston" asarida ilmni behuda egallamaslik, har bir shaxs jamiyat va o'zi uchun foydasi tegadigan ilmlarni egallashi zarurligini ta'kidlaydi. Bilimning inson hayotidagi ahamiyati hamda ijtimoiy jamiyat taraqqiyotini belgilashdagi o'rni va rolini ochib berish bilan birga, har bir kishi tomonidan ma'lum hunar sirlarini o'zlashtirish foydadan

xoli bo'lmashligini uqtiradi . Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi o'rni, bilimlarni o'rganish asosida hosil bo'lgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya, uning mohiyatini yoritishga alohida e'tibor qaratadi. Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, talabalarda intellektual salohiyatni taqozo etuvchi masalalarni mustaqil hal etish, o'zi qaror qabul qilish va vaziyatga qarab xatti-harakatlarini muvofiqlashtira olish kabi ko'nikmalarni shakllantirish muhim degan xulosaga kelish mumkin. Qadimgi Yunon olimi Aflotun "Davlat" asarida intellektni aqliy va hissiy bilish tarzida klassifikatsiya qiladi. Aqliy bilish hissiy idrokdan xoli bo'lib, u aqlning o'zi uchun amalga oshiradigan intellektual faoliyat turidir. Tafakkurni his qilish jarayonida aql, idrok qatnashadi, biroq u aqliy bilishdek aql uchun emas, balki hissiy narsalar, obrazlarni, borliqni anglashdir. Arastu "yoshlarga jismoniy, axloqiy, aqliy tarbiya berish kerak, jonning oliy tomonlarini, ya'ni aql va irodani kamol toptirish muhim", deydi. Alloma inson uchun muhim bo'lgan aqliy fazilatlarga bilim, donishmandlik, fahmlash va boshqalarga ham ahamiyat berish lozimligini uqtiradi. Ammo axloqiy fazilatlar aqliy fazilatlarga bo'ysungan holda ifodalanadi. Olim insondagi faqat aqliy faoliyatni tan oladi. Demokrit fikricha, "Aql to'g'ri xatti-harakatlarga yo'naltirilmog'i, bu esa bilimni doimo mukammallashtirib borish, tabiat qonunlari va odam xulqini o'rganish zarur". Talabalarda intellekt darajasi va ijodiylik o'rtasidagi munosabat ularning shaxsiy xislatlari va ularning moslashuv usullariga ta'sir qiladi. Ijodiylikning nimaligini tushunishning o'zi ijodiy harakatni talab qiladi. Ijodiylik qandaydir ahamiyatli va yangi narsaga erishish ya'ni insonlarning dunyoni o'zgartirish uchun qilgan harakatlari sifatida tushuniladi. Shunday ekan, talabalarda intellektual-ijodiy qobiliyatning shakllanishida o'quv-tarbiyaviy jarayon va atrof muhitning roli ham muhim sanaladi. Psixolog olimlar V.Shtern, J.Piaje, D.Veksler va boshqalar intellektga insonlarni yangi hayotiy sharoitlarga moslashashtiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qaraydi. Ularning tadqiqotlari amerikalik maktab o'quvchilarini longityud metodi orqali IQ intellekt koeffitsentini aniqlashga qaratilgan. Kuzatuvlar yillar davomida intellekt koeffitsenti yuqori bo'lgan sinaluvchilar hayotda, faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishganligini ko'rsatgan. Demak, oliy ta'lim jarayonida o'quv mashg'ulotlari, amaliyot va ijodiy to'garaklar talabalarning aqliy salohiyatni oshirishga qaratilishi muhim. Bu esa professor-o'qituvchilarga katta ma'suliyat yuklaydi. Satosi Kanadzava umumiy intellektni aqlning bir turi sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, "umumiy intellekt bizga kundalik hayotda mavjud muammolarni hal qilishda yordam beradi". Talabalarni pedagogik faoliyatida duch keladigan turli vaziyatlarning yechimini topishga o'rgatishda malakaviy

amaliyotlar samara beradi. Ular amaliyot davrida ta'lim-tarbiya jarayonini kuzatish bilan birga, bevosita ishtirok ham etadi. Natijada, amaliy tajribaga ega bo'ladi. Ch.Spiremen va Terstoun tomonidan akademik qobiliyatning namoyon bo'lishi kuzatilgan. Ular: "shaxs biror kognitiv sohada muvaffaqiyatga erishayotgan bo'lsa, demak, u boshqa sohalarda ham xuddi shunday zafarlarga erishadi", degan g'oyani ilgari suradi. Bu aqliy jarayonlar, muammolar, turli masalalar va vaziyatlarni individual, samarali idrok qilish yo'li bilan faol hal qilish, ijodiy topshiriqlar va umuman ijtimoiy-madaniy hayotga samarali qo'shilish, muvaffaqiyatli moslashish qobiliyatidir. Intellektning tuzilishi quyidagilarga bog'liq: - insonning emotsional-irodaviy xususiyatlari. - amaliy va nazariy o'zaro munosabatlar qobiliyati. - uning hayotiy sharoitlari va hokazo. Intellekt – tafakkur – tushunish, tushunib yetish – aqliy qobiliyatlar, "idrok qilish faoliyati jarayoni", tushunish, mulohaza qilish, aqliy xulosa chiqarish yordamida idrok qilish faoliyatining tarkibiy qismlari bo'lib, u shaxsdan "tushunish va fikrlash qobiliyati"ni talab etadi. Oliy ta'lim jarayonida talabalarda intellektual-ijodiy qobiliyat bosqichma-bosqich rivojlantiriladi: 1-bosqich. Talabalarining shaxsiy qiziqishlarini aniqlash - bu o'quv jarayonini yanada yaxshi rejalashtirish va tashkil etish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ijodiy qobiliyatni rivojlantirish tizimidagi birinchi bosqich. Talabaning hayotiy tajribasiga va uning mavzuga bo'lgan ilmiy qiziqishiga tayanib, tashabbuskorlik, diqqatni rivojlantirish, talabaning muammoni hal qilish bo'yicha o'z qarashlarini taqdim etishini rag'batlantiradi. 2-bosqich. Vazifa va loyihani erkin tanlash - o'quv amaliyoti vazifasini aniqlash, muammo yechimini izlash. Shu bilan birga, har bir talabaning o'ziga xos qiziqishlari va afzalliklari bilan bog'liq bo'lgan muammoli materialni tanlash kerak. O'qish vaqtining cheklanganligi sababli individual yondashuv har doim ham mumkin emasligiga qaramay, uni jamoa ishi bilan almashtirish mumkin, bu yerda erkin tanlov usuli ajralmas bo'ladi, unda mos guruh va vazifalar bilan guruhni tanlash mumkin. 3-bosqich. Ijodiy muhit yaratish -mazkur bosqichda talabalar turli mavzularda ijodiy loyiha olib boradi. Bunda talaba faoliyatini rag'batlantirish va do'stona munosabatlar tashkil etilishi zarur. 4-bosqich. Motivatsion-bu bosqich maxsus sharoitlar yaratilishi bilan tavsiflanadi, bunda talabalarda nafaqat natijaga, balki ushbu natijalarga erishish jarayoniga ham maksimal qiziqish shakllanadi. O'z harakatlariga qiziqmasdan, motivatsiya pasayadi, uni salbiy yoki ijobiy mustahkamlash bilan almashtirish mumkin emas. Rejalashtirishning yakuniy natijasi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning ushbu bosqichida usul va metodlarni tanlashga bog'liq. 5-bosqich. Talabalarni hamkorlikka yo'naltirish-bunda ta'lim oluvchidan ichki imkoniyatlarini namoyon etish talab etiladi.

Shaxsiy manfaatlarni jamoaviy manfaatlarga singdirish uchun sharoit yaratish muhimdir. Olingan bilimlarni umumiy tashabbus bilan birgalikda nafaqat o'quv faoliyatida, balki kundalik hayotda ham amalga oshirish ahamiyatli hisoblanadi. 6-bosqich. Natijalarni namoyish etish-ushbu yakuniy bosqich jarayonning yakunlanishini namoyish etish, shuningdek, erishilgan narsalarning ahamiyatini tushunish va keyingi ijodiy yo'lni davom ettirishga jonli qiziqish bo'lib xizmat qiladi. Natijalar tahlili asosida talabalarga metodik ko'rsatma beriladi. Mamlakatimizdagi oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash mazmunini jamiyatni kadrlarga bo'lgan ijtimoiy buyurtmasi, fan va texnika yutuqlaridan kelib chiqqan holda takomillashtirishga e'tibor qaratiladi. Malakali mutaxassis qachon tayyorlanadi? Qachonki, kreativ fikrlaydigan yoshlar salohiyati va iqtidori rivojlantirilsa. Kreativ fikrlash talaba shaxsida intellektni rivojlanganligiga bog'liq. Ilmiy manba va adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ijodiylik jarayoni bilan intellekt darajasi o'rtasidagi munosabat talabalarning shaxsiy xislatlariga va ularning moslashuv usullariga ta'sir qiladi.

Adabiyotlar:

1. Atayev N., Rasulova F., Salayeva M., Xasanova S. Umumiy pedagogika. –T.: “Fan va texnologiya”, 2012
2. Veksler D. Mozg na 100%. intellekt. Pamyat.kreatiya.Intuitsiya: Intensiv-trening po razvitiyu super sposobnostey. –M.: Eksmo, 2015.
3. Goulman D. Emotsionalniy intellekt. –M.: AST, 2008.–247.
4. Gilford Dj. Psixologiya mishleniya. –M.: Progress, 1965. –534.
5. Dolimov S., Dolimov U. Kaykovus. Unsurulmaoliy. Qobusnoma, 1994.
6. Drujinin V. N. Psixologiya obshix sposobnostey. Uchebnoye posobiye dlya bakalavriata, spetsialista i magistraturi. –M.: Izdatelstvo Yurayt, 2019.
7. O'tamurodov A., To'xtarov I., Choriyev S, Nazirov X. G'arb falsafasi.

РЕЗЮМЕ

Maqolada Sharq va G'arb olimlarining intellekt va ijodiy qobiliyatini rivojlantirish xususidagi pedagogik-psixologik nuqtai nazarlari tahlili keltirilgan. Shuningdek, talabalarda ijodiylikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлен анализ педагогических и психологических взглядов ученых Востока и Гарба на характер развития интеллекта и творческих способностей. Также были даны научные рекомендации по развитию творческих способностей у студентов.

SUMMARY

The article presents an analysis of the pedagogical and psychological views of Eastern and Garba scientists on the nature of the development of intelligence and creative abilities. Scientific recommendations were also given for the development of creative abilities in students.

TALABALARNING TARIXIY O'LKASHUNOSLIK VA TURIZM TA'LIMIDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Yuldasheva N.N.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tayanch doktranti

Tayanch soʻzlar: tadqiqotchilik kompetensiyasi, xolislik, zamonaviy taʼlim, tarixiy meros, tarixiy matn, kompetentlik, kommunikativ kompetensiyalar, axborot, loyiha, kurs ishi, tezis, bitiruv malakaviy ish, bilim, koʻnikma, malaka.

Ключевые слова: исследовательская компетентность, объективность, современное образование, историческое наследие, исторический текст, компетентность, коммуникативная компетентность, информация, проект, курсовая работа, дипломная работа, дипломная квалификационная работа, знания, умение, квалификация.

Key words: investigative competence, objectivity, modern education, historical inheritance, historical text, competence, communicative competence, information, project, course work, diploma work, diploma qualification work, knowledge, art, qualification.

Mustaqillik bizga tariximiz, milliy qadriyatlarimiz, maʼnaviyatimiz, buyuk ajdodlarimizdan qolgan ilmiy merosni qayta tiklash, tariximizni xolisona, hech qanday siyosiy tazyiqlarsiz oʻrganish imkonini berdi. Vatanimiz mustaqilligi boy madaniy va maʼnaviy tariximizdan, ota-bobolarimiz yaratgan bebaho merosdan bahramand boʻlishimiz uchun keng yoʻl ochib berdi.

Soʻnggi yillarda respublikamiz oliy taʼlim muassasalarida taʼlim tizimini takomillashtirishga katta eʼtibor qaratilmoqda. Chunki har tomonlama yetuk, erkin fikrlaydigan, tashabbuskor, raqobatbardosh, shuningdek, mehnat bozorida mutaxassislar malakasiga qoʻyilayotgan talablar darajasida samarali faoliyat yurita oladigan mutaxassis kadrlar – bir soʻz bilan aytganda, liderlarni tayyorlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev taʼkidlaganidek, «Milliy maʼnaviyatimizni rivojlantirish, uni xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz hayotiga singdirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati juda katta. Afsus, bu fanlar rivoji zamondan ortda qolmoqda. Xususan, biz uchun nihoyatda dolzarb boʻlgan tarix fani ham bundan mustasno emas. Tarixga oid ilmiy tadqiqot

ishlari asosan bayonchilik, publitsistik usulda olib borilmoqda. Natijada, olis va yaqin o'tmishimizdagi ko'pgina voqealar mohiyati, ularni yuzaga keltirgan omillar va tarixiy qonuniyatlar ochilmasdan qolmoqda. Bir haqiqatni barchamiz chuqur anglab olishimiz zarur: milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda, uning tarbiyaviy ta'siri bo'lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o'rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur. Buning uchun, avvalo, O'zbekistonda tarix fanini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqishimiz vaqti-soati keldi, deb o'ylayman. Tarix institutini bu fanni rivojlantirish bo'yicha tayanch ilmiy muassasa etib belgilash kerak» [1].

Shunday ekan, ajdodlarimizning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribalari, diniy, axloqiy, ilmiy qarashlarini o'zida mujassam etgan ko'plab nodir qo'lyozmalarni jiddiy o'rganish davri keldi. Chunki, sho'rolar davrida tarixiy haqiqatni bilishga intilish rag'batlantirilmas edi, hukmron mafkura manfaatlariga xizmat qilmaydigan manbalar xalq ko'zidan iloji boricha yiroq saqlanardi. Ahvol shu darajaga borgan ediki, o'z tariximizni o'zimiz yozish huquqidan mahrum bo'lib qolgandik. Barcha ta'lim muassasalarida birovlar tomonidan yozilgan tarix darsliklari o'qitilar edi. Mustaqillik bizga ajdodlarimiz tomonidan qoldirilgan buyuk merosni xolislik tamoyiliga asoslangan holda o'rganish imkonini berdi. Tarixiy merosni o'rganmasdan turib, bugungi kunda davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning samarali natijasiga erishishning iloji yo'q.

Hindistonning buyuk farzandlaridan Indira Gandining «Tarix - eng yomon o'quvchilarga ega bo'lgan eng yaxshi o'qituvchidir» degan xitobi qanchalar haqiqatligini yaqqol ko'rib turibmiz. Zero, biz tarixni yaxshi o'rganar ekanmiz, o'tmishda yo'l qo'yilgan xatolardan kelajakda xoli bo'lamiz.

Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi bo'lajak mutaxassisni mustaqil ta'lim olishga, bilim va ko'nikmalarni uzluksiz kengaytirish hamda chuqurlashtirishga o'rgatishdan iborat. Agar talaba oliy ta'lim muassasasida tahsil olish davomida o'zining shaxsiy tajribasiga tayanib, bilimlarni tayyor holda egallamasdan unga mustaqil ravishda erishsa, u holda u o'zining bo'lajak faoliyatida ham xuddi shunday harakat qilishga intiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida ijodiy va mustaqil fikrlovchi mutaxassisni tayyorlashni esa talabalarni ilmiy-tadqiqot ishiga jalb etish orqali amalga oshirish mumkin. Tadqiqotchilik kompetensiyalarini egallagan mutaxassis esa, nafaqat tayyor, shuningdek eskirgan algoritm va dalillardan foydalanmasdan, balki mavjud axborotlarni faol va mahsuldor tahlil qilish, yangi yanada samarali algoritm, resurs va texnologiyalarni yaratish va tanlashni uddalay oladi. Lekin oliy ta'lim muassasalari tarix yo'nalishi ta'limi talabalarida ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmasini shakllantirishning mavjud darajasi zamonaviy talablarga

toʻlalgicha javob bera olmaydi. Shuning uchun ham oʻquv-tarbiya jarayonida ilmiy-pedagogik eksperiment oʻtkazish texnologiyasini egallagan kompetentli talaba shaxsini shakllantirish va rivojlantirish masalasi pedagogika fani oldidagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Shu munosabat bilan oliy taʼlim muassasalari tarix yoʻnalishlarida tayyorlanayotgan boʻlajak tarixchi-talabalarining tayyorgarligiga qoʻyilayotgan zamonaviy talablar boʻlib quyidagilar hisoblanadi:

- fanlarga doir bilimlar bilan qurollantirish;
- ilmiy-tadqiqotchilik koʻnikma va malakalarini shakllantirish;
- shaxsiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish;
- talabalarni oʻqitish va tarbiyalashga yangi yondoshuvlarini izlash, rejalashtirish koʻnikma va malakalarini shakllantirish.

Talaba oliy taʼlim muassasasida taʼlim olish jarayonida quyidagi bir qator ishlarni bajaradi:

- fanlar boʻyicha referat, mustaqil ishlar yozadi;
- ilmiy anjumanlarga maʼruzalar tayyorlaydi;
- kurs loyihalari va bitiruv malakaviy ishini bajaradi.

Har bir yangi ish oldingisidan qiyinlik darajasi va hajmining oshishi bilan farq qilishi muhim hisoblanadi. Bitta ish mavjud ilmiy ishlarni tahlil qilish va tanqidiy baholashni koʻzda tutsa, boshqasi talaba tadqiqotchilik faoliyati natijasi boʻlib hisoblanadi.

Yuqorida qayd etilgan barcha koʻrinishdagi ishlar talabaga axborotni qidirish, qayta ishlash va undan foydalanishning zamonaviy metodlarini egallashga, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatining baʼzi bir metodlarini oʻzlashtirishga, oʻzining pedagogik pozitsiyasini aniqlash, saqlab qolish va himoya qilish koʻnikmasini egallashga imkon beradi. Bu esa oʻz navbatida, taʼlimni kompetensaviy yondoshuv asosida tashkil etishni talab etadi. Kompetensaviy yondashuv «Kompetentlik» va «Kompetensiya» kategoriyalari mavjudligini koʻzda tutadi.

Zamonaviy iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish taʼlim tizimi oldiga qoʻyayotgan talablar bilan bogʻliqlikda oʻtkazilgan koʻplab tadqiqotlarda kompetent yondashuv taʼlim mazmuni va metodlarini oʻzgartirishning yangi bosqichi sifatida koʻrib chiqilgan. Ana shu nuqtayi nazardan koʻplab tadqiqotlarda kompetensiya produktiv va ijodiy faoliyat uchun zarur oʻzaro aloqador shaxsiy sifatlar majmui, kompetentlik esa, maʼlum sohaga doir biron-bir muammoni hal etishga imkon beruvchi shaxsning zaruriy kompetensiyalarni egallaganligi sifatida talqin etilgan [2].

Pedagog A.V. Xutorskoyning fikricha, taʼlim oluvchi uchun kompetensiya – bu uning maʼlum bir sohadagi kelajak obrazi, oʻzlashtirish uchun aniq moʻljal (oriyentir). Kompetentlik esa, talabaning tegishli kompetensiyaga, shu jumladan

uning faoliyat predmetiga bo'lgan shaxsiy munosabatiga ega bo'lishidir. Bu allaqachon sodir bo'lgan shaxs sifati, o'quvchining shaxsiy fazilatlarini (qadriyat-semantik yo'nalishlar, bilim, ko'nikma, qobiliyat, qobiliyat) uning faoliyati tajribasi tufayli muayyan ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega soha hisoblanadi.

A.B. Xutorskoy, shuningdek, «ta'lim kompetensiyasi» tushunchasini ham kiritadi va uni «ta'limga bo'lgan talab, o'zaro bog'liq semantik yo'nalishlar, bilim, ko'nikma, qobiliyat va o'quvchi faoliyatining ma'lum bir doiradagi obyektlarga nisbatan tajribasi sifatida ifodalanadi, shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan haqiqatdir», deya ta'riflaydi.

Ta'lim mazmunini umumiy meta-predmetga (barcha fanlar uchun), fanlararo (fanlar sikli yoki ta'lim yo'nalishlari uchun) va fanga (har bir o'quv predmeti uchun) bo'linishiga muvofiq, u uch darajadagi vakolatlarni shakllantiradi:

- asosiy kompetensiyalar ta'limning umumiy (meta-predmetli) mazmuniga taalluqlidir;
- umumiy fan kompetensiyalari – fanlar va ta'lim yo'nalishlarining ma'lum doirasiga taalluqlidir;
- fan kompetensiyalari - o'quv fanlari doirasida o'ziga xos tavsifga va shakllanish imkoniyatiga ega bo'lgan ikki oldingi kompetensiya darajasiga nisbatan xususiydir [3].

Pedagog A.B. Barannikov esa asosiy vakolatlar mazmunini quyidagicha shakllantiradi:

- o'quv kompetensiyalari (o'quv jarayonini tashkil etish va o'z ta'lim trayektoriyasini tanlash; ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash muammolarini hal qilish va h.k.);
- tadqiqot malakalari (axborotni topish va qayta ishlash; turli ma'lumotlar manbalaridan foydalanish; hujjatlar bilan ishlash va h.k.);
- kommunikativ kompetensiyalar (boshqa odamlarning fikrini tinglash va hisobga olish; o'z nuqtayi nazarini muhokama qilish va himoya qilish; bir necha tillarda tushunish, gapirish, yozish, o'qish; omma oldida so'zlash; o'z fikrini adabiy tarzda ifodalash va h.k.) [4].

Shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda tadqiqotchilar tomonidan ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv qoidalari va tushunchalar mazmunini belgilash, kompetensiyalarni tasniflash hamda ularni farqlashni aniqlash, ta'lim faoliyati natijasida ularni baholash kabi yo'nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Tarixiy o'lkashunoslik sohasida odatiy «BKM» (bilim, ko'nikma, malaka) ning mazmuni talabaning tajribasi, shu jumladan tarixiy va ilmiy-tadqiqot fanlari

sohasida muhim rivojlanish imkoniyatlari yaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlariga tayanishi tufayli kengayib bormoqda.

Pedagog olim S.N. Skarbich izlanishlariga tayangan holda shuni ayta olamizki, tadqiqot kompetensiyalari talabada:

- o‘z-o‘zini tarbiyalashga hissa qo‘shadi;
- hayotda yanada muvaffaqiyatli bo‘lishga yordam beradi;
- keng faoliyat sohasida ijodiy ishlashga o‘rgatadi.

S.N. Skarbich bilim va ko‘nikmalar, shuningdek ma‘lum bir shaxsiy fazilatlar to‘plamining integratsiyalashuviga asoslanib, tadqiqot kompetensiyalarini motivatsion, kognitiv va shaxsiy faoliyat kabi tarkibiy qismlar shaklida taqdim etadi [5].

Shunday qilib, biz tadqiqotchilik kompetensiyalarini talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish qobiliyatini rivojlantirishga, uning mohiyati va o‘ziga xos xususiyatlarini tushunishga qaratilgan asosiy ta‘lim kompetensiyalarining zaruriy tarkibiy qismi deb hisoblaymiz. Talabaning o‘z tadqiqot faoliyatini amalga oshirishga qodir bo‘lgan malakali tadqiqotchi bo‘lishi uchun u aniq bilimga ega bo‘lishi, tadqiqot olib borayotgan mavzu mohiyatini anglashi, umuman olganda, tadqiqotchilik kompetensiyasiga ega bo‘lishi ushbu faoliyatda ma‘lum natijalarga erishishini kafolatlaydi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4433-son “Yoshlarni ilm-fan sohasiga jalb etish va ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. 30.08.2019 y.
2. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Kasb ta‘limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2013. – 160 b.
3. Хуторской А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] // Интернет-журнал «Эйдос». — 2005. - 12 декабря. - URL: <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>. (дата обращения: 04.03.2023).
4. Баранников А.В. Содержание общего образования. Компетентностный подход. - М.: ГУ ВШЭ, 2002. - 51 с.
5. Скарбич С.Н. Сущность и компоненты исследовательских компетенций учащихся // Исследовательский подход в образовании: от теории к практике: Научно-методический сборник в двух томах / Под общ. ред. А.С. Обухова. Т. 1: Теория и методика. - М., 2009. - С. 89-100.

РЕЗЮМЕ

Maqolada tarix yo‘nalishi talabalarining tadqiqotchilik kompetensiyasi tushunchasi ochib berilgan bo‘lib, uning komponentlarini shakllantirishni o‘rganish natijalari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается понятие исследовательской компетентности студентов-историков, а также представлены результаты изучения формирования ее компонентов.

SUMMARY

The article reveals the concept of research competence of history students, and also presents the results of studying the formation of its components.

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ВА КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИКНИНГ ЗАМОНАВИЙ МОДЕЛЛАРИ

Нуруллаева Ш.У.

*Қарши давлат университети
педагогика фанлари доктори, professor (DSc)*

Таянч сўзлар: таълим, педагогик таълим, педагог, узлуксиз таълим концепцияси, педагогик тайёргарлик модели, узлуксиз касбий ривожланиш модели.

Ключевые слова: образование, педагогическое образование, педагог, концепция непрерывного образования, модель педагогической подготовки, модель непрерывного профессионального развития.

Key words: education, teacher education, teacher, concept of lifelong education, model of teacher training, model of continuous professional development.

Таълим соҳасида амалда оширилаётган қатор изланишлар асосида педагогик таълим ва педагогик тайёргарлик бўйича замонавий педагогик моделлари ишлаб чиқилди. Бу эса ўқитувчилардан педагогик таълим соҳасини ҳар томонлама ўрганишни, турли соҳаларга доир билимларни ўзлаштиришни талаб қилади. Бугунги кунда кенг фойдаланиб келинаётган “бутун умр давомидаги таълим” (Life Long Learning) ёки узлуксиз таълим концепциясида ҳам худди шу принципга таянилади.

Узлуксиз таълим концепцияси таълим соҳасини ривожлантиришда муҳим кадам – туртки бўлди. Чунки таълим соҳасининг ҳозирги кундаги вазифаси билим олувчиларни бутун ҳаёти давомида онгида сақланадиган ва фойдаланадиган билим, кўникма ва малалакалар билан қуроллантириш эмас, балки бутун ҳаёти давомида ўқиб ўрганиши, тажрибаларини бойитиб боришига ёрдам берадиган билим олиш усуллари ўргатишга қаратилгандир. Демак, ўқитувчилар ҳам нафақат педагогик билимга, балки педагогик билим ва малакаларини фаолияти давомида узлуксиз ошириб бориш малакасига ҳам эга бўлишлари лозимдир. Қолаверса, таълим мазмуни,

ижтимоий-маданий контекстнинг доимий равишда ўзгариб бориши ўқитувчидан ҳам доимий равишда билимлари, тажрибаси ва компетенциясини янгилаб боришни, ўз устида тинимсиз ишлашни талаб қилади.

Ушбу модель қатор ривожланган мамлакатларда педагогик таълим соҳасида етакчилик қилган. Чунки ўқитувчилик касби мазмуни жамият тараққиёти билан тўғри пропорционал равишда ўзгариб боради. Бу эса ўқитувчиларни узлуксиз касбий ривожлантириш (Continuous Professional Development — CPD) тушунчасининг юзага келишига асос бўлди. Ушбу тушунча билан бир қаторда ўқитувчилар малака ошириш тизими мазмунида ҳам туб ўзгаришлар юз беради. Яъни, узлуксиз малака оширишнинг асосий вазифаси ўз устида ишлаш ва ўз-ўзини ривожлантириш учун қулай муҳит, шароит яратишдан иборат. Бу соҳада «Mentoring» ғояси, яъни, иш жойида малакали ҳамкасблар ва экспертлар маслаҳатларидан фойдаланиш йўли билан амалга оширилади. Бу ғоя анъанавий қўлланилиб келган “устоз-шогирд” тушунчасига яқин туради.

Бунда ўқитувчиларга иш ўрнида мутахассислиги ва иш фаолияти спецификасидан келиб чиқиб, узлуксиз касбий ривожлантиришга эътибор қаратилади.

Ушбу ғояга таянган ҳолда педагогик таълимни яхшилаш борасида 2010 йилда Еврокомиссия томонидан куйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

- Меҳнат фаолиятининг бошланғич уч йили давомида мутахассисликка кириш дастурини киритиш;
- Тажрибали ҳамкасблари томонидан маслаҳатлар олиш;
- Малака ошириш курсларида ҳар бир ўқитувчининг ўзи ишлайдиган мактабдаги таълим соҳасини ривожлантириш вазифаларидан келиб чиқадиган эҳтиёжлари асосида дастурлар тайёрлаш ва муҳокама қилиш;
- Таълим жараёнида эгалланган компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган узлуксиз касбий ривожлантириш учун шароит яратиш;
- Узлуксиз касбий ривожланиш имкониятларининг мавжудлиги. Ўқув материалларининг хилма-хиллиги ва ўқитувчи эгаллаши лозим бўлган таянч компетенциялар педагогик профессионализм олдида доимий, узлуксиз малака ошириш вазифасини қўймоқда. Ушбу вазифани амалга ошириш мақсадида “фаолиятда ўқиш” (Learning by Doing), яъни, профессионал шароитда, реал таълим бериш муҳитида ўз малакасини оширишга эътибор қаратилади.

Ҳозирги даврда, биз мустақил Ўзбекистонда кураётган демократик ҳуқуқий давлатда фаолият кўрсатадиган ўқитувчи қандай бўлиши керак? Ҳозирги замон ўқитувчисининг шахси учун энг муҳим асос - бу инсоп-парварлик йўналишидир. Ўқитувчи жуда юксак даражада умумий маданиятга эга одам. У доимий равишда ўзи устида ишлаши, илм-фан ютуқлари-

дан ҳабардор бўлиши ва ўз фаолиятида самарали фойдалана билиши ва ўз ўрнида ўқувчиларини ҳам билим олишга ундаши лозимдир. .

Демак, ўқитувчи педагогик маҳоратининг асоси ўз устида ишлаб бориш, яъни мустақил ўқишдир.

Ҳар қандай соҳада ҳам ушбу соҳа сирларини мукаммал эгаллаган моҳир устаси бўлиши табиий. Моҳир мутахассис бу соҳага доир тажрибаларни фақат эгаллабгина қолмасдан, у янгиликлар қила олади ва тажрибасини оммалаштиришга ҳам эришади. Демак, педагогика соҳасининг ҳам ўз маҳоратли мутахассислари бўлиб .улар таълим-тарбияга доир муҳим янгиликлар яратиб, ўз тажрибасини тарғиб қилади. Албатта, педагогик фаолиятида доимий равишда муваффақиятларга интилиб, фаолиятиинг юксак даражада баҳоланишини ва ҳамма томондан тан олиншини истамайдиган ўқитувчи топилмаса керак. Бунга эришишини, ана шу хил орзунинг ушалишини педагогик маҳорат деймиз. Унга қандай эришса бўлади? Тарбия бериш ва ўқитишда юқори натижаларга эришиш, тажрибаларини доимий равишда такомиллаштиришни тақозо этувчи ва бундай имкониятни берувчи таълим-тарбия бериш санъати бўлиб, ушбу санъатни ўз касбини ва болаларни севувчи, ўз устида тинимсиз ишловчи ҳар бир ўқитувчи эгаллаши мумкин. Маҳоратли педагог – миллий ва умуминсоний маданиятни эгаллайди, чуқур билим эгаси бўлади, тегишли фан соҳаларини яхши таҳлил қила олади, таълим-тарбия методикасини, педагогик техника асосларини мукаммал эгаллаган мутахассисдир.

Адабиётлар:

1. Козырев Н.А., Козырева О.А. Педагогическое моделирование как продукт и метод научно-педагогического исследования // Современная педагогика. 2015. № 8 [Электронный ресурс]. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2015/08/4791> (дата обращения: 07.02.2019)
2. Malcolm, Shirley, Cetto, A. M., Dickson, D., Gaillard, J., Schaeffer, D. & Yves Quere. (2002). Science Education and Capacity Building for Sustainable Development. ICSU Series on Science for Sustainable Development no. 5.31 p.
3. Нуруллаева Ш.У. Замоновий педагогик таълимни моделлаштириш муаммолари // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. № 11. 2020 й. 305-308-бетлар.
4. Нуруллаева Ш.У. Бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик таълим жараёнида ўз устида ишлаш тизими // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. № 12. 2020 й. 68-71-бетлар.

РЕЗЮМЕ

Мақолада педагогик соҳа мутахассисларини тайёрлашга доир замоновий тенденциялар таҳлил қилинган. Шунингдек, педагогик таълим соҳасида фойдаланиладиган инновацион технологиялар ҳамда улардан фойдаланишнинг аҳамияти тадқиқ этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются современные тенденции в подготовке педагогических специалистов. Также исследуются инновационные технологии, используемые в сфере педагогического образования и важность их использования.

SUMMARY

The article analyzes current trends in the training of pedagogical specialists. Innovative technologies used in teacher education and the importance of their use are also explored.

SINERGETIK YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA LIDERLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Boyqobilova N.U.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: sinergetik g'oyalar, sinergetik paradigma, sinergetik yondashuv, motivatorlik, liderlik, pedagogik sinergetika.

Ключевые слова: синергетические идеи, синергетическая парадигма, синергетический подход, мотиватор, лидерство, педагогическая синергетика.

Key words: synergetic ideas, synergetic paradigm, synergetic approach, motivator, leadership, pedagogical synergetics.

Sinergetik yondashuv ta'lim faoliyatida o'z-o'zini tarbiyalash, o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi boshqarish ustunligiga asoslanadi va o'z-o'zini ochib berish va takomillashtirish, o'z o'zini anglash maqsadida mavzuga ta'sirni rag'batlantirishdan iborat. Shunday qilib, "pedagogik sinergetika" pedagogik bilimlarning yangi yo'nalishi paydo bo'ldiki, bu ta'lim tizimlarini o'z-o'zini tashkil etish va rivojlantirish qonuniyatlari asoslanadi. Pedagogik sinergetika o'zini o'zi aniqlash va shaxsni rivojlantirish muammolarini rivojlanishiga ochiqlik, birgalikdagi ijod va o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilganlik nuqtayi nazaridan yangicha yondashishga imkon beradi. G.M. Kojaspirova "sinergetika" tushunchasi "ta'lim" tushunchasiga juda yaqin (yunon tilidan tarjima qilinganda "birgalikdagi harakat", "hamkorlik" degan ma'noni anglatadi). Dunyoni sinergetik anglash insonni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega: sinergetik fikrlash usuli ochiqlik, dialogizm va muloqot bilan ajralib turadi. Sinergetika ota-onalarni virtual-pedagogik jarayonning sub'ekti sifatida inson hayotining eng murakkab ichki qonuniyatlarini o'rganishga yo'naltiradi.

Ta'lim jarayoni ham sinergetik tizim sifatida sinergetika metodologiyasining tadqiqot obyekti bo'la oladi. Buning uchun ta'lim jarayonini barcha

sinergetik prinsiplarni o'zida mujassam etgan tizim sifatida qayd etish lozim bo'ladi. Bundan shunday mulohazaga kelish mumkinki, sinergetik ta'lim ijtimoiy strukturaning har bir elementi bilan o'zaro aloqadorlikda, hamkorlikda, uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Bu sinergetik ta'limning ochiqligida namoyon bo'ladi. Ilmiy bilish jarayonida turli metodlardan foydalaniladi. Umumiy darajasiga ko'ra, ular keng yoki tor ko'lamda qo'llaniladi. Har qanday fan o'z predmetini o'rganishda u yoki bu obyektning mohiyatidan kelib chiquvchi turli xususiy metodlardan foydalanadi.

Ta'lim-tarbiyaga sinergetik yondashuv, dars samaradorligini oshirish vositasi, fanlararo aloqalarning yangi sifat darajasiga ko'tarilgan shakli hisoblanadi. Oliy ta'limda sinergetik yondashuv hayotdagi turli xil hodisalarni bir qolipdan turib baholash emas, balki ularni o'zaro aloqadorlikda kompleks holda yondashishga yo'naltiradi. Masalan, integratsiyalashgan ta'limni yo'lga qo'yishda sof ilmiy bilimlar, adabiyot, musiqa, san'at yordamida har tomonlama mukammal ko'rsatib berish imkoni tug'iladi. Bu esa shaxsning emotsional va axloqiy rivojiga, unda ijodiy tafakkurning shakllanishiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Sinergetika bugungi kunda talaba-yoshlarning yangi dunyoqarashini shakllantirishning asosiy jihatlaridan biri sifatida qaralmoqda. Talaba-yoshlarning yangi tendentsiyalar asosida ishlashga bo'lgan qiziqishlari yana bir dolzarb vazifalardan biri sifatida kun tartibida turibdi. Ijodiy va prognostik fikrlash talaba-yoshlarga o'z-o'zini tashkil qilish tizimi sifatida ishlashga yordam beradi. Yangi o'ziga xos uslubni to'g'ri ishlab chiqish o'quv jarayoniga katta hissa qo'shadi. Ochiqlik, chiziqli bo'lmaganlik kabi sinergetik mexanizmlar, mulohazalar talaba-yoshlarni o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy atamalarini yaratishda, ularni o'ziga xos tizim sifatida belgilashda yetakchi hisoblanadi. Sinergetika talaba-yoshlarni o'qitish va tarbiyalashning zamonaviy atamalarini yaratishda katta yordam berishi mumkin. Sinergetik yondashuv - bu rivojlanayotgan, tizimli tashkil etilgan tizimlarning ilmiy sohasi bo'lib, unga yosh mutaxassis kadrlarni kasbiy tayyorlash tizimini ham kiritish mumkin. Ushbu yondashuv ko'p o'lchovlilik, murakkablik va bilish jarayonlarining muqobilligi doirasida talabayoshlarning o'zini-o'zi tashkillashi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Talaba-yoshlarning o'z-o'zini rivojlantirishda tasodifiylikning muhim rolini tan olish katta ahamiyatga ega. Shuni ta'kidlash kerakki, integral sinergetik tizimni tashkil etuvchi bir nechta murakkab tizim komponentlarini o'z ichiga olgan tizimlar aslida xilma-xillik, tasodifiylik, o'z-o'zidan va oldindan aytib bo'lmaydigan sharoitlarda amalga oshiriladi. Muammo shundaki, bo'lajak yosh mutaxassis amaliy va ilmiy faoliyatda doimiy

ravishda paydo bo'ladigan o'zgarishlarga tez munosabatda bo'lish qobiliyati va kasbiy harakatchanligiga ega bo'lishi kerak. Qichqacha aytganda, sinergetik yondashuv zamonaviy oliy ta'lim muassasasida talabala-yoshlarni tayyorlashni takomillashtirishning asosiy masalalaridan biridir. Sinergetik yondashuv orqali inson hayotining turli tomonlari o'rganiladi. Shunday qilib, masalan, sinergetik nuqtai nazardan, hujjatlarning ijtimoiy tabiati va roli ko'rib chiqiladi. Sinergetika paradigmasida ilmiy bilimlarning ayrim sohalarini tavsiflashga urinishlar qayd etilgan. O'zgarishlar sharoitida o'z-o'zini tashkil etuvchi ochiq kompleks tizim sifatida ta'lim jarayoni o'rganiladi, o'ta murakkab, o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizim sifatida xorijiy tillarini o'qitish jarayoni ko'rib chiqiladi. Zamonaviy jadal rivojlanayotgan dunyoda ko'p maqsadli, global qarashga, jamiyatning murakkab muammolarini tahlil qilishga qodir, turli muammolarni hal qilishga tayyor shaxsni shakllantirishga katta talab mavjud.

Hozirgi dunyoda bo'layotgan o'zgarishlar shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi o'qitish tizimiga uni yanada rivojlantirish strategiyasini nazarda tutuvchi mutlaqo yangicha yondashuvga ehtiyoj sezmoqda. Sinergetik yondashuvda ta'limni insonparvarlashtirish barcha sohalarida o'sishning muhim qismidir. U global ekologik va ma'naviy muammolarni sinergetik usullar yordamida hal qilishga yordam beradi. Bu ekologik inqiroz tahdidini yengib o'tishning jamiyat va tabiat taraqqiyotining amalda yagona yo'lidir. Bunday sharoitda zamonaviy jamiyat sivilizatsiyaning doimiy rivojlanishining zarur sharti bo'lgan shaxsning rivojlanishi, uning madaniy ongini to'g'ri tanlashni belgilaydi. Oliy ta'lim tizimidagi sinergetik yondashuvga hozirgi kunda talabalarda yangicha fikrlash shakllanishining asosiy jihatlaridan biri sifatida qaralmoqda. O'quv jarayonida, talaba shaxsini tahlil qilishda, talabalarning ilg'or fikrlashi, talabani o'ziga xos tizim deb hisoblashga yordam beradi. Ushbu tizim professional bilimlarni o'z ichiga oladi, ta'lim olishda ko'proq muvaffaqiyatga erishish, dunyodagi yangi tendentsiyalarni tan olish muhimdir. Ijtimoiy qadriyatlar doirasida ta'limni modernizatsiyalash masalalari yangi ijodiy mazmun bilan to'ldirilmoqda. Bunday sharoitda talaba-yoshlarning kasbiy tayyorgarligi darajasi muhim albatta. Mavzuni yaxshi bilish va o'qitish usullarini egallash juda muhim. Talaba-yoshlarni individual o'qitish uchun yangicha zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqishga qodir bo'lgan, o'z-o'zini rivojlantiradigan tizim shakllanishi lozim.

Talaba-yoshlar ta'lim muassasasida o'tiladigan fanlarni mustaqil tanlashi, hattoki o'qituvchilar ham o'zlari belgilashi ijobiy yangilikdir. Professor-o'qituvchilarni o'qitishda sinergetik paradigmani qabul qilgan holda, yangi metodologiya katta zarurat ekanligini yodda tutishlari kerak. Zamonaviy rus

ilmiy pedagogik tadqiqotlarida (MV Boguslavskiy, A.N.Daxin, M.P.Karpenko, I.A.Kolesnikova, V.N.Pomogaybin va boshqalar) yangi o'rta maktabga o'zining yangi metodikasi bilan o'tish muammosi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu zamonaviy rivojlangan jamiyat talablariga, uning asosiy muammolari va texnologiyalariga oqilona javob bo'ladi. Hozirgi kunda talabalarning shaxsiy ta'lim traektoriyasi va unga mos keladigan murakkablik darajasida o'qitilishi uchun shartsharoitlar yaratish katta talabga ega. Talaba hozirgi kunda o'zining rivojlanayotgan hayotiy mantig'i va tendentsiyalari bilan o'zini-o'zi qadrlaydigan individual shaxs hisoblanadi. U zamonaviy pedagogik jarayonning markazida bo'lib, uni yagona yaxlit shaxs sifatida ko'rish mumkin. Albatta, ta'limga individual yondashish g'oyasi yangilik emas. U hatto qadimgi davrlarda ham, ta'lim tarixi davomida ham keng qo'llanilgan. Masalan, o'rta asrlarda keng tarqalgan «jamoaviy ta'lim» muqobilini ilgari surdilar. Rossiyada individual ta'lim an'anaviy shaklga aylandi. Bu rus xalqining mentalitetiga chuqur ildiz otgan. Bilim olishning o'zi o'zgarib boradi. Talaba ilmiy traektoriyani tanlashni boshidanoq bu talabalarga ma'lum bo'lmagan narsalar jadvali yuzaga keladi. Keyin talabalar o'z kasbiy darajasini real baholashni hisobga olgan holda, vijdonan bilim olishga bel bog'laydilar. O'qitishning yangi sinergetik paradigmasi juda foydali hisoblanib, chunki u o'zo'zini tashkil etish va o'z-o'zini rivojlantirishni anglatadi. Shuning uchun ham mazkur yondashuvni o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizimlar nazariyasi deb atash mumkin. Bu yerda talaba ham bir tizim hisoblanadi. Sinergetik yondashuv talabalarning yangi dunyoqarashini shakllantirishning asosiy jihatlaridan biri sifatida qaraladi. Sinergetik paradigma hozir hukmronlik qilayotgan chiziqli fikrlashni yengishga harakat qiladi. Ba'zi taniqli rus va xorijiy olimlarning fikriga ko'ra, bunday fikrlash yetarlicha emas albatta. U chiziqli bo'lmagan murakkab haqiqatni buzishi mumkin. Yangi sinergetik paradigma plyuralistik tendentsiyalarga ega. Buni insoniy o'lchov sifatida talqin qilish mumkin. Sinergetika oliy ta'lim uchun katta ahamiyatga ega, chunki u yangi paradigmaning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Sinergetika oliy ta'lim tizimining doimiy rivojlanishiga yordam beradigan shaxslararo muloqot maydonini qamrab oladi. Sinergetik bilish kommunikativ-faoliyat jarayoniga qaratilgan. Sinergetika kontseptual jihatdan ochiq tizimdir. U fanlararo o'qituvchi va talabayoshlar muloqotini shakllantiradi. Sinergetik fikrlash pedagogik jarayonning rivojlanishi va uning natijalarini faollashtiradi. Bu muammoning ilmiy adabiyotlardagi tahlili shundan dalolat beradiki, sinergetik yondashuv ta'lim tizimini murakkab tizim sifatida ko'rib chiqadi va bu tizimni rivojlantirish uchun ma'lum tamoyillarni shakllantiradi.

Bu atamalar quyidagilar: Ochiqlik, Murakkablik, Nochiziqlilik, Beqarorlik. Ta'lim jarayoniga sinergetik g'oyalarni tadbiq qilish samarali hisoblanadi. Ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishning muhim talablaridan biri - bu ilmiy ta'lim makoning integratsiyalashuvi va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirgan holda talabalarning o'zini-o'zi tashkil etishidir. Ekologik muammoni sinergetik tahlil qilish, tabiatga ekosentrik yondashuv va odamlarning sayyorani saqlab qolish istagi, tabiatning yo'q qilinishiga qarshi turishini anglatadi. Ushbu yangi ekologik fikrlash butun insoniyatning omon qolishiga yordam beradi. Sinergetik g'oyalar tabiatshunoslik va gumanitar fanlar bilan uyg'unlashganda yanada muvaffaqiyatli bo'ladi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, sinergetik yondashuv asosida talaba yoshlarni liderlikka tayyorlash yaxshi natija beradi. Qo'shimcha yordam sifatida darslarda o'qituvchilar ruhlantiruvchi nutqlar, videolar qo'shsa bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Turayev B.O. Olamning sinergetik fazo va vaqt manzarasi // Sinergetik paradigma: muammo va imkoniyatlar. Ilmiy-nazariy seminar materiallari.-T.: 2013;
2. Melikuziyevich, K. P., & Abdurashidovich, T. M. (2021). International peace as a universal value. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 1(02), 73-78.
3. Tajibaev, M. A., & Akhmedov, J. T. (2021). The young spiritual-moral of the global network effects on education. Scientific progress, 1(5).
4. Kulmatov, P. M., & Tajibayev, M. A. (2021). Interaction of moral, aesthetic and ecological education. Scientific progress, 2(1), 1149- 1154.
5. Azimova, S. Y., & Tojiboev, M. A. (2021). Improvement of spiritual and educational work it is our important task. Scientific progress, 2(5), 544-548.
6. Xolbekova, M. U., & Tajibayev, M. A. (2021). Spiritual courage is the greatest courage. Scientific progress, 2(5), 539-543.

РЕЗЮМЕ

Maqolada dastlab pedagogik sinergetika va uning ahamiyati haqida yoritilgan. Sinergetik yondashuv va sinergetik paradigmanning lider talabalarga qanday yordam berishi izohlangan. Maqolada tavsifiy metoddan foydalanilgan. Maqola oxirida xulosa berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье впервые описывается педагогическая синергетика и ее значение. Объяснил, как синергетический подход и синергетическая парадигма могут помочь студенческим лидерам. В статье использован описательный метод. Заключение приведено в конце статьи.

SUMMARY

The article describes for the first time pedagogical synergetics and its significance. Explained how the synergistic approach and synergetic paradigm can help student leaders. The article uses a descriptive method. The conclusion is given at the end of the article.

DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA IS'HOQXON IBRAT HAYOTI VA IJODINI O'RGATISH USULLARI

Allambergenov H.

*Nukus DPI O'zbek adabiyoti kafedrası dotsenti, filologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori*

Normengliyeva D.B.

Nukus DPI o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Tayanch so'zlar: Is'hoqxon Ibrat, „Ko'rgoni keldim sog'inib“ g'azali, o'rgatish usullari, flippity.net, Google Classroom, Wordwall, Educapley, Joyetka dasturlari.

Ключевые слова: Исхакхан Ибрат, газель «Коргони келдым согиниб», методика обучения, Flippity.net, Google Classroom, Wordwall, Educapley, программы Joyetka.

Key words: Ishakhan Ibrat, gazelle "Korgoni keldym soginib", teaching methods, Flippity.net, Google Classroom, Wordwall, Educapley, Joyetka programs.

Globalashuv davrida o'quvchi yoshlarni kitobga qiziqtirish, fikrlash doirasini kengaytirish, mulohazali, odob-axloqli qilib tarbiyalash murakkab masala. Shu bilan birga kitobga bo'lgan hurmat, e'tiborning borgan sari susayib borayotgani ham achinarli holatlardan biri. Bunda ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri kuchli ekanligini ham ta'kidlash joiz. O'quvchi yoshlarning deyarli barchasida zamonaviy gadjetlar mavjud bo'lib, ular o'zlarini qiziqtirgan savollarga javoblarni kitoblardan emas, ijtimoiy tarmoqlarning u yoki bu saytlardan izlab topishmoqda. Ammo ko'rilayotgan chora-tadbirlarning barchasi ham o'quvchilarni kitobxonga aylantirib qo'yayotgani yo'q.

Bunday vaziyatda yoshlar o'rtasida ma'rifatni keng targ'ib etish esa, albatta, adabiyot o'qituvchilari zimmasiga tushadi. O'qituvchi nafaqat dars davomida, balki darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham ma'rifatni, kitobxonlikni targ'ib etishi, o'rgatishi kerak bo'ladi. Zero darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil qilishdan ko'zlangan asosiy maqsad ham shudir.

1959-yildan boshlab maktablarda sinfdan tashqari darslar tashkil qilinib kelinmoqda. Sinfdan tashqari o'qitishning maqsadi – o'qish malakalarini takomillashtirish, kitob tanlab oladigan, muntazam kitob o'qilydigan, o'qilgan

kitabni to'g'ri baholay oladigan, ongli kitobxonni tarbiyalash. Bu darslarning asosiy vazifasi o'quvchida badiiy kitoblarni o'qishga havas uyg'otish, o'qigan kitoblari yuzasidan kundalik yurita olishga o'rgatish, adabiyotning mashhur adiblari hayoti va ijodi bilan elementar tarzda tanishtirish [2].\ Mazkur maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda olim, shoir, publitsist, jamoat va din arbobi Is'hoqxon Ibrat hayotiy faoliyati va ijod namunalarini maktabning yuqori sinf (7-11-sinf) o'quvchilariga sinfdan tashqari mashg'ulot tarzida o'rgatish juda zarur. Chunki adibning mashaqqatga to'la ibratli hayot yo'li, uyg'oqlikka, ilm olishga chorlovchi asarlari va til o'rganishning hayotimizdagi roli ortib borayotgan bir vaqtda olimning olti tillik tug'at yaratgani, sakkiz tilni mukammal bilganligini bugungi kun yoshlariga namuna, ibrat qilib ko'rsatish lozim. Mazkur maqolamizda Ibrat hayotini o'rgatish uchun bir qancha metodlar, dastur hamda platformalarni tavsiya qildik. Dastur va platformalarni tavsiya qilishimizning sababi: ustoz-murabbiy bugungi texnologiya rivojlangan zamonda darslarni yangi, zamonaviy, qiziqarli metodlar bilan tashkil qilmasa o'quvchilarni fanga, mavzuga qiziqtirish qiyin.

Is'hoqxon Ibrat hayoti va ijodini o'rgatishda „Bumerang“, „Blis-so'rov“, „O'zlashtirib javob ber“, „Maktub“, „T-chizma“, „Insert“, „Juftini top“, „Sinkvey“, „Lift“, „Puzzle“ kabi metodlardan hamda dars yakunida savol va topshiriqlar bajarish uchun Google Classroom, Plickers, Padlet, iSpring, Joyteka, Wortwall, Kahoot, flippity.net dasturlaridan foydalanish mumkin. Quyida ushbu dastur va saytlarning ayrimlari bilan Ibrat hayoti va ijodiga oid namunalar asosida tanishib chiqamiz:

Flippity.net dasturi. Bu dasturning turli xil qiziqarli bo'limlari bo'lib, undan o'quvchilarni guruhlariga bo'lish, savollarga kim javob berishini aniqlash, boblar yoki mavzu yuzasidan takrorlash, mavzuni mustahkamlash kabi jarayonlarda qo'llash mumkin. Flippity.net dasturidagi topshiriqlar an'anaviy topshiriqlardan

savol shaklining qiziqarliligi bilan ajralib turadi, ya'ni dasturdagi savollar ham an'anaviy savollar bilan bir xil, ammo berilish shakli boshqacha. Bu dastruning afzalliklari shundaki, yodlanishi, tushunilishi qiyin bo'lgan mavzularni yoki topshiriqlarni tez eslab qolish hamda yodlab olishga yordam beradi. Bundan tashqari, topshiriqlarni bajarish yoki kichik guruhlarini tashkil qilishda ham juda qo'l keladi. Bu dasturni faqatgina elektron doskalar yoki kompyuterlarda emas, balki telefonlarda ham ishlash mumkin. Mazkur dasturning yana bir qulayligi

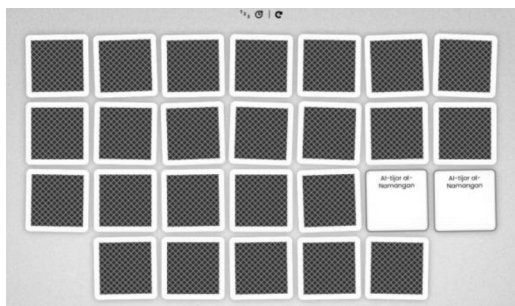

boshqa dastur yoki saytlar singari email pochta yoki ism so‘ramaydi. Uni hamma bemaolol ishlatishi va ishlashi mumkin. Bu dasturdagi kamchiliklardan biri uni faqatgina internet orqali ishlash mumkinligidir. Flippity.netda ishlangan Is’hoqxon Ibrat hayoti va ijodiga oid savol, topshiriqlardan namunalar:

<https://flippity.net/wm.php?x=32ZknpfWViuD%E2%80%98bw%20,VyezSXD,K5AheV6,dKjY081%20fGOcpq,iMw0sJ8M5OVF,7NSY0V%20WjZiyt8,SQhDg%20C6Gomb5v%20CyQ8J%20,1TckZjdE%20gHrPkuA-h&t=Ibrat%20hayotiga%20oid%20shaxslar%20ismlari>

Dasturning ushbu bo‘limida o‘quvchilar istalgan harflarni katakchaga yozadilar va to‘g‘ri harflar yashil rangda, xato harflar sariq rangda namoyon bo‘ladi. O‘quvchilar to‘g‘ri ma’lumotni topishlari uchun uch martagacha urinib ko‘rishlari mumkin.

<https://flippity.net/mg.php?c=Mezon%20uzzamon,Tarixi%20Farg%E2%80%98ona,Tarixi%20madaniyat,Lug%E2%80%98ati%20sitta%20aslina,Jome%2527%20ulxutut,Fotografiyai%20Ishoqiya,Altijor%20alNamangan,Matbaayi%20Ishoqiya,Kutubxonayi%20Ishoqiya,Xodim,Juna ydullaxo%E2%80%98ja,Hurbibi,Abbosxon,&t=Ibrat%20hayoti%20va%20ijodi&g=Memory>

Flippity.netning bu bo‘limida mavzu yuzasidan asosiy tushunchalarni yoki o‘quvchilar uchun eslab qolinishi qiyin ma’lumotlarni taqdim etish mumkin.

Ushbu bo‘lim o‘quvchilarga muhim ma’lumotni oson eslab qolishini imkonini beradi hamda diqqatini oshiradi.

Google Classroom dasturi. Mazkur dastur ham boshqa elektron dasturlar singari bir qancha qulayliklarga va shu bilan birga kamchiliklarga ham ega. Maktablarda bob yoki chorak yakunida olinadigan nazorat ishlar, mustahkamlash uchun beriladigan test topshiriqlari odatda qog‘ozlarda chiqarilib o‘quvchilarga tarqatiladi va ishlatiladi. Bu dastur esa shu jarayonning

elektron shakli. Dasturning afzalligi shundaki, unda o‘qituvchi o‘quvchilar bilan sinflariga ko‘ra guruhlar yaratib olishi va unga dasrlıklardan foydalanish uchun qo‘shimcha adabiyotlar, topshiriqlar berib borishi, mavzuga oid video, audio materiallar hamda testlar joylashi mumkin. Har bir o‘quvchi guruhiga kirib savollarga javob berishi, kitoblardan foydalanishi, video, audiolarni tinglashi mumkin.

Google Classroomning afzalliklaridan yana biri o‘quvchilar testni ishlab bo‘lishlari bilanoq natijalarini va ballarini bilib oladilar. Biroq uning internet bilan ishlashi hamda dasturga kirmoqchi bo‘lgan har bir kishidan elektron pochta ma’lumotlarini so‘rashi biroz noqulaylik tug‘dirishi hamda muammo keltirib chiqarishi mumkin. Chunki barcha o‘quvchilarni internet bilan ta’minlash va ularda email pochta mavjud bo‘lmashligi tabiiy hol.

Quyida esa namuna sifatida Google Classroom dasturida Is’hoqxon Ibrat hayoti va ijodiga oid test topshiriqlarini ko‘rishingiz mumkin. Bundan tashqari, qo‘shimcha ilova tarzida shoir hayotiga oid film, intervyu, maqolalar, kitoblar, ilmiy manbalar, yangi ma’lumotlar ham joylash mumkin. Ko‘rinadiki, dastur imkoniyatlari onlayn darslar hamda masofaviy ta’lim shakli uchun juda mos.

Ibrat qalamiga mansub asarlarni belgilang. *

10 danmos

☐ "Hind sayyohi qissasi"

☒ "Lug'ati sittayi aslina"

☐ "Arsilon"

☒ "Mezon uz-zamon"

☒ "Tarixi madaniyat"

☐ "Qor qo'nyida lola"

☒ "Tarixi Farg'ona"

Is'hoqxon Ibrat qaysi asarlarida 1887- yili, ya'ni 25 yoshida onasini Makkaga olib borish uchun otanganligi haqida ma'lumot beradi? * 10 danmos

☐ "Mezon uz-zamon"

☒ "Lug'ati sittayi aslina"

☒ "Tarixi Farg'ona"

☐ "Tarixi madaniyat"

☒ "Jome' ul-xutut"

<https://forms.gle/pWDcm3t6v5JgappQA>

Oiler bog'ini bulbul qon. tikan uzra beray deb jon. 10 sanos

Bo'lar gul zavqiddin qurbon sahar vaqti chaman ichra.
Ajratis ko'rsatilgan jumlada qo'llangan she'riy sari'atni aniqlang.

☐ Istiora
☐ Tashbih
☐ Nido
☐ Talmeh
☐ Tanosub
☐ Takshis

...., dilbar, zor-zor,
Shom-u sabo, layl-u nahor.
Yo'q emdi bizda iztiyor,
Ko'rgoni keldim sog'inib.
Nuqtalar o'rniiga mos keluvchi so'zni belgilang.

☐ Ishqingda
☐ Ko'vinoda

<https://forms.gle/hNaijSx9b5F44Wj46>

Wordwall dasturi. Bu dasturda test savollari kiritilgandan so'ng ularni turli xil ko'rinishda namoyish etish mumkin. Mavzuga hamda fanga mos holda fon va ko'rinish tanlash mumkin. O'qituvchi har bir savol uchun ma'lum vaqt belgilashi, ularning kelma-ketligini aralashtirib yuborishi mumkin. Bu esa o'quvchilarda bir-biridan ko'chirmaslik, fikr almashmagan holda ishlashini ta'minlaydi. O'quvchilar javobni belgilashi

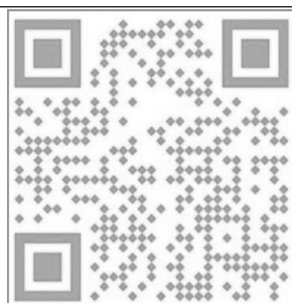
bilan to'g'ri yoki xatoligi chiqadi va savollar tugagach umumiy to'plagan balli namoyon bo'ladi. Bu dasturning afzalligi ham shunda. O'quvchilar testni ishlab bo'lishlari bilan natijalarini bilishlari mumkin bo'ladi. Dastur o'qituvchilarga o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash hamda bir vaqtning o'zida baholash imkonini beradi.

0:56 ✓ 0

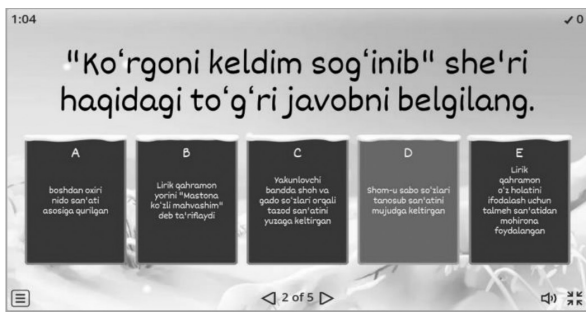
„Jome' ul-xutut“ („Yozuvlar majmuasi“) asarida nechta yozuv tizimi haqida ma'lumot keltirilgan?

A 21	B 31	C 41
D 20	E 30	F 40

4 of 10

<https://wordwall.net/resource/65396572>

<https://wordwall.net/resource/65314728>

Educaplay dasturi. Elektron darsturlar ichida eng faol qo'llanadigan dasturdir. Ushbu dasturning bir qancha afzalliklari mavjud. Undagi topshiriqlar xilma-xil va noodatiy. Odatdagi savollar, topshiriqlarni qog'ozda bajarishdan ko'ra bu dasturda bajarish o'quvchilar uchun ham qiziqarli. Bundan tashqari, vaqtini tejaydi. O'qituvchi bir paytning o'zida barcha o'quvchilarni nazorat qilishi va baholashi mumkin.

Quyida ushbu dasturda Is'hoqxon Ibrat hayoti va ijodi bo'yicha ishlangan topshiriqlarni ko'rib chiqamiz.

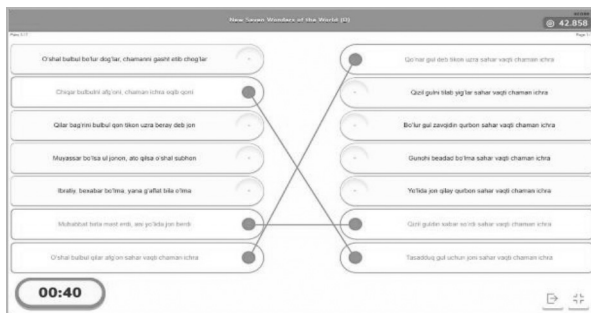
https://www.educaplay.com/learning-resources/17279502_ibrat_hayoti_va_ijodi.html

Dasturning mazkur bo'limida harflar o'rni almashgan holda namoyon bo'ladi va o'quvchilar ularni to'g'ri ketma-ketlikda qo'yishganidan so'ng ijodkor hayoti yoki ijodiga oid ma'lumot kelib chiqadi. Bu bo'lim orqali o'quvchilar ijodkor hayoti va ijodi haqidagi bilimlarni mustahkamlashi hamda asarlari nomlarini, yozilishi qiyin so'zlarni to'g'ri yozishni o'rganishlari mumkin.

https://www.educaplay.com/learning-resources/17279953-is_hoqxon_ibrat.html

Educaplay dasturining ushbu bo‘limida yordamchi vosita shaklida talab etilayotgan javoblarning birinchi harfi ko‘rsatilib turadi, shunga ko‘ra o‘quvchilar javobning qolgan qismini topib, bo‘sh katakchaga kiritadilar. Bo‘limning qulayligi shundaki, savollarni ketma-ketlikda ishlash shart emas, keyingi savolga o‘tib, jarayonni davom ettirishi mumkin. Tashlab o‘tilgan savollar oq rangda, to‘g‘ri javob berilgan savollar yashil rangda, noto‘g‘ri berilgan javoblar esa qizil rangda belgilanadi. Bunda o‘quvchi savollarni qancha vaqtda ishlaganini, qancha ball to‘plaganini, qaysi savollarga xato javob berganligini ko‘rishi mumkin.

<https://www.educaplay.com/learning-resources/17298440>

Dasturning keyingi bo‘limida o‘quvchilar ikki ustundagi ma‘lumotlarni bir-biri bilan moslashtirishlari lozim bo‘ladi. Mazkur metoddan ijodkor biografiyasini o‘rgatishda ham, she‘riy, nasriy asarlarini o‘rgatishda ham samarali foydalanish mumkin. O‘quvchilar topshiriqlarni bajarish mobaynida asar qahramonlari ismlari va ularga berilgan ta‘riflarni, yillar hamda voqealar mutanosibligini, she‘r misralari to‘g‘riligini moslashtirishlari mumkin.

https://www.educaplay.com/learning-resources/17280225-is_hoqxon_ibrat.html

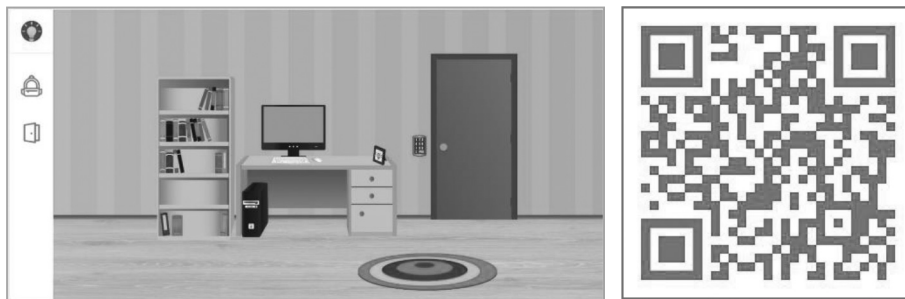
Joyteka dasturi. Ushbu dasturda savollarni uch xil shaklda taqdim etish mumkin: bir javob belgilaydigan, bir nechta javob belgilaydigan yoxud yozma javob beriladigan. Dasturda turli xil savollar kiritish hamda qaysidir predmet ortiga yashirish mumkin bo'lgan xonalar mavjud. Ularga kiritiladigan savollar soni chegaralangan. Shu sababli o'qituvchi dastlab ko'proq savol kiritish mumkin bo'lgan

bir nechta xonalarga savollar tuzib, kiritib oladi, so'ngra o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib oladi va har bir guruhga nom qo'yadi. Har bir guruh o'z nomi bilan dasturga kiradi va savollarni topib unga javob beradilar. Barcha javoblar to'g'ri berilgandagina ular xona eshigidan chiqishlari mumkin bo'ladi. Dasturning qulayligi shundaki, taxminan belgilangan savollarni bir necha marta ishlash mumkin. Bunda hech qanday cheklov yo'q.

Bu metod orqali o'quvchilar shunchaki savollarga javob berib qolmasdan, bir jamoa bo'lib ishlash, bir-birini tinglash va fikrini hurmat qilish, o'zaro ahillik va yakdillik bilan harakat qilish, g'alaba (xonadan chiqish) uchun barchasi mas'ulligini his qilgan holda „kurashish“ ko'nikmasini ham shakllantiradi.

<https://joyteka.com/100465271>

<https://joyteka.com/ru/100473692>

Xullas, umumiy o'rta ta'lim maktablarining darsdan tashqari mashg'ulotlarida Is'hoqxon Ibratning hayot yo'lini va asarlarini o'rgatish orqali o'sha davr muhitini o'quvchilarga his ettirish, bugungi kun imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga o'rgatish lozim. Xususan, adibning „Mezon uz-zamon“ asarida o'sha davrdagi kamchiliklar, illatlar, o'z zamondoshlaridan, ya'ni yangilikka, taraqqiyotga g'ov bo'layotgan, oddiy va arziyas narsalarni hayot mazmuniga aylantirib olgan shaxslardan shikoyatlari aks etgan. Eng achinarlisi, Ibratni tashvishga solgan, o'ylarga tildirgan o'sha holatlarning ayrimlari bugungi kunda ham uchrayotganidir.

O'quvchilar Ibratning „Jome' ul-xutut“ asari orqali tilshunoslikka oid ma'lumotlardan xabardor bo'lsa, „Tarixi Farg'ona“ asarida tarix haqida chuqurroq bilib olishlari mumkin. Uning eng katta tadqiqotlaridan bir bo'lgan „Lug'ati sitta alsina“ asarida esa ona tilimizdan tashqari bugungi kun uchun ham ahamiyatli bo'lgan arab, fors, hind, turk, rus tillari haqida ma'lumot olishlari mumkin.

Ibrat lirikasining mavzu ko'lami rang-barang. Shoir uslubi sodda, tili ham ravon. Uning g'azallarini har qanday o'quvchi bimalol tushunishi, his qilishi mumkin. Adib she'riyatida aksariyat hollarda ijtimoiy muammolarga murojaat etiladi. Bu kabi muammolar Ibrat zamonida ham, bugungi kunda ham mavjudligining sababi ilmsizlik, ilm egallash yo'lidagi loqaydlik ekanligi, agarda yoshlar kitob o'qimasa, yangiliklarga o'ch bo'lmasa, bunday muammolar keyingi davrlarda ham davom etaverishi uqtirish lozim. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek Ibrat ijodini maktab ta'limi dastur va dasrliklarida berilmaganligi uchun 10-11-sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlar tarzida o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Chunki jadidchilik davrini, Ibratning olib borgan sa'y-harakatlarini va asarlarini yosh xususiyatlariga bog'liq holda mazkur sinf o'quvchilari juda yaxshi tushunib, his qila oladilar.

Shuni ham esdan chiqarmaslik lozimki, yurtboshimizning: „Maktablarda o‘qitish metodikasi o‘zgarmasa, ta’lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o‘zgarmaydi“ [1] degan fikrlari juda asoslidir. Darhaqiqat, dars mashg‘ulotlarida ham, darsdan tashqari mashg‘ulotlarda ham axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan, multimedia vositalaridan unumli foydalanish zamon talabiga aylanib bormoqda. Yuqorida ta’kidlangan dastur va platformalarda taqdim etilayotgan topshiriqlar bir qarashda biz avvaldan qo‘llab kelayotgan ochiq, yopiq, aralash testlar, „Moslashtiring“, „Tezkor savol-javob“ kabi usullarning elektron shakli sifatida taassurot uyg‘otadi. Ammo oddiy qog‘ozlardan farqli o‘laroq ushbu dasturlarda topshiriqlarni bajarish o‘quvchilar uchun qiziq, shu bilan birga, ularda ijtimoiy tarmoqlardan o‘rinli va maqsadli foydalanish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo‘yicha videoselektor yig‘ilishida so‘zlagan nutqidan. 2020.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-ta-limda-sinf-dan-tashqari-darslarni-tashkil-etish-metodikasi-va-ularning-ahamiyati>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda Is’hoqxon Ibrat hayoti va ijodini o‘rgatish masalasi tadqiq etilgan va dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan bir qator samarali usullar, dastur va saytlar tavsiya etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье изучается вопрос преподавания жизни и творчества Исхакхана Ибрата во внеклассной деятельности в общеобразовательных школах и рекомендуется ряд эффективных методов, программ и сайтов, которые можно использовать в ходе урока.

SUMMARY

This article examines the issue of teaching the life and work of Ishakhan Ibrat in extracurricular activities in secondary schools and recommends a number of effective methods, programs and websites that can be used during the lesson.

TALABALAR FAOLIYATINI INNOVASION BOSHQARISH ASOSIDA IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH GA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Zikriyev Z.M.

GulDU mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: OTM talabalari, ish bilan bandlik, iqtisodiyotni innovasion rivojlantirish.

Ключевые слова: студенты вузов, занятость, инновационное развитие экономики.

Key words: university students, employment, innovative development of the economy.

Iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida talabalar bandligini taminlash OTM bitiruvchilarining raqobatbardoshligini shakllantirish, ishga joylashish jarayonida yoshlarning manfaatlarini ifodalash hamda mehnat faoliyati vaqtida yoshlarning manfaatlarini muhofaza qilish, birinchi navbatda, mehnat munosabatlaridagi kamsitilishdan himoya qilish yuz beradigan barcha sohalarni o'zida birlashtiradi. U oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlashning zarur darajasini ta'minlovchi huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy asoslarni shakllantiradi va bu bilan innovasion iqtisodiyotni shakllantirishning strategik resursi sifatida yosh avlodning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. [1,2]. Iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida talabalar bandligini taminlash muammolarga birinchi bo'lib 1980-yillarning oxirida ingliz tadqiqotchilari tomonidan e'tibor qaratilgan. Uni belgilash uchun NEET («Not in Employment, Education or Training») atamasidan qo'llanilgan. Oxirgi 10 yil mobaynida «NEET» tushunchasi turli xalqaro tashkilotlar (BMT, EI, IHTT, XMT va h.k.) ning tahliliy va dasturiy hujjatlarida yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeini tahlil qilish va tavsiflash uchun keng qo'llanilmoqda. Masalan, «Evropa strategiyasi 2020» va uning asosida ishlab chiqilgan «Yoshlar harakatda» dasturida asosiy e'tibor yoshlarning ish bilan bandligi va ta'lim olishi muammolarini hal etish zarurligiga qaratilgan, NEET darajasi esa ishsizlik darajasi bilan bir qatorda, yoshlarning mavqeini tavsiflovchi ikkita asosiy ko'rsatkichlardan biri sifatida tan olingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev 2017 yil 19 sentyabr

kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi ma’ruzasida yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish maqsadida quyidagilarni ta’kidlab o‘tdilar: “Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga etishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi “virusi” tarqalishining oldini olishdir. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz. Shu munosabat bilan O‘zbekiston globallashuv va axborot-kommunikasiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi” [28]. OTM bitiruvchilarining ish bilan bandligiga ko‘maklashishda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, O‘zbekiston yoshlar ittifoqi va O‘zbekiston xotin-qizlar qo‘mitasining mehnat organlari bilan o‘zaro hamkorlik qilish orqali OTM bitiruvchilarini ishga joylashishlarida ko‘maklashuvchi maxsus xodim (agent) larga rag‘batlantiruvchi tusdagi to‘lovni amalga oshirish mexanizmini joriy qilish maqsadga muvofiq. [3,4]. Ishga joylashtirish bo‘yicha agentlar OTM bitiruvchilarini quyidagi yo‘llar bilan ishga joylashtirishga ko‘maklashish ishlarini amalga oshiradilar:

- fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarida yashaydigan va OTM bitiruvchilarini, shuningdek, salohiyatli ish beruvchilarni hisobga olish bo‘yicha ma’lumotlarning yagona axborot bazasini tashkil etish;
- bo‘sh ish o‘rinlari bazasiga korxona va tashkilotlardagi bo‘sh ish o‘rinlarining mavjudligi to‘g‘risidagi ishonchli ma’lumotlarni kiritish.

Iqtisodiy usullarni qo‘llashda investisiyalar harakatga keltiriladi, soliqqa tortish va kreditlash tizimining moslashuvchanligidan, ish haqi (byudjet sohasi xodimlari uchun), nafaqalar va boshqa moddiy ne‘matlardan foydalaniladi.

Ushbu (iqtisodiy va huquqiy) usullarni yagona institusional asosga birlashtirish uchun mahalliy davlat boshqaruvi organlari tomonidan OTM bitiruvchilari raqobatbardoshligini oshirish jarayonini tartibga solishga nisbatan kompleks yondashuvni shakllantirishga yo‘naltirilgan bir qator asosiy chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim. Mazkur chora-tadbirlar samarali ishlab turgan maqsadli dasturlar shaklida amalga oshirilishi kerak. Bunday dasturlar doirasida quyidagi vazifalar hal etilishi lozim:

1. Oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlashga ko'maklashish, xususan:

- o'quv yurtlariga qo'shimcha ta'lim sohaviy klublari va markazlarini tashkil etish yo'li bilan o'quvchilar va talabalarni ijtimoiylashtirishda, ularning manfaatlarini amalga oshirishga yordam berish. Bunday markazlarning faoliyat ko'rsatish dasturlariga seminarlarni kiritish kerak. Seminarlarda yoshlar mehnat bozoridagi real vaziyat yoritiladi, ish qidirish sharoitidagi xatti-harakat prinsiplari o'qitiladi; o'z mansabini rejalashtirish va rivojlantirishda yordam ko'rsatiladi. Bularning barchasi OTM bitiruvchilarining o'z ehtiyojlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib va mehnat bozoridagi vaziyatni hisobga olgan holda kasb tanlashiga yordam beradi;
- o'quvchilar va talabalar tashabbusini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, innovation yoshlar loyihalari tanlovlarini tashkil etish; bitiruvchilarni istiqbolli ish bilan ta'minlashga yo'naltirilgan prinsiplar asosida faoliyat ko'rsatuvchi yoshlar jamoat tashkilotlarini (masalan, yoshlarni ishga joylashtirish byurosini) qo'llab-quvvatlash.

2. Oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash yuzasidan qisqa muddatli kurslar sonini ko'paytirish va sifatini oshirish. Jumladan:

- hududiy mehnat bozorida ishchi kuchiga ehtiyoj yuqori bo'lgan ishchi kasblar va mutaxassisliklar ro'yxatini shakllantirish;
- oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslari sonini va sifatini oshirish maqsadida nodavlat ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini kuchaytirish hamda ularni bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi mablag'lari hisobidan moliyalashtirishni kengaytirish;
- bandlikka ko'maklashish tuman (shahar) markazlari yo'llanmasi asosida ishga joylashtirilgan yohud kasbga o'qitishga yo'naltirilgan OTM bitiruvchilarini har tomonlama qo'llab-quvvatlashni tashkil etish;
- OTM bazasida xorijiy tajriba va mehnat bozori talabalaridan kelib chiqib OTM bitiruvchilarini mutaxassislikga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha kurslarni o'z ichiga olgan zamonaviy markazlarni tashkil etish;
- Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi tomonidan ishchilarni malaka darajasi, kompetetligi va ko'nikmalarini baholashning milliy tizimini joriy etish;

- OTM bitiruvchilarining mutaxassislikga xohishini va mehnat yo‘nalishlarini aniqlash uchun ijtimoiy tadqiqotlar o‘tkazilishini tashkil etish. [6,7].

3. Oliy ta’lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlashda ta’lim tizimida tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish. Ta’lim tizimining samaradorligi masalasi so‘nggi yillarda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Talab etilmagan, keyinchalik kasbi va mutaxassisligini o‘zgartirishiga majbur bo‘ladigan mutaxassislarni tayyorlash jamiyat manfaatlari nuqtai nazaridan maqsadga muvofiq emas.

Ushbu masalaning echimi o‘rta va uzoq muddatli davr uchun mehnat bozoridagi ishchi kuchiga bo‘lgan talabning monitoringini o‘tkazish bilan bog‘liq. Har qanday mahalliy hokimiyatlar yoshlar mehnat bozoridagi talab va taklif tarkibidagi nomutanosiblikning yuqori darajada bo‘lishining oldini olish uchun ta’lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlash hajmi va sohalarining mintaqa ishlab chiqarish-xo‘jalik majmui ehtiyojlariga mos kelishini ta’minlash chora-tadbirlarini amalga oshirishi kerak. Bu yoshlar mehnat bozorida ehtiyoj yuqori mutaxassisliklar nufuzini ko‘tarish dasturini faol amalga oshirish orqali ta’lim muassasalariga bevosita, abituriyentlarga esa bilvosita ta’sir ko‘rsatish chora-tadbirlari bo‘lishi mumkin. Albatta, bu yerda kimni va qancha miqdorda tayyorlashni o‘z xohishiga ko‘ra hal etadigan nodavlat ta’lim muassasalari bilan muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu munosabat bilan, bizning nazarimizda, nodavlat ta’lim muassasalarini akkreditatsiya qilishdagi majburiy mezonlardan biri sifatida dinamikada muayyan vaqt uchun ishga joylashtirilayotgan (keyinchalik samarali ish bilan band bo‘lgan) bitiruvchilar ko‘rsatkichining kiritilishi ushbu masalani hal etish yo‘nalishlaridan biriga aylanishi kerak.

4. Oliy ta’lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlashda innovasion ishlanmalar bilan bog‘liq tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun imtiyozli sharoitlarni yaratish. Gap “yosh tadbirkorlar uchun boshlang‘ich kapital” dasturi, shuningdek yosh tadbirkorlar uchun soliq stavkalari va yig‘imlarning moslashuvchan shkalasini yaratish yo‘li bilan soliqqa tortish institutining tartibga soluvchi funksiyasini takomillashtirish haqida borayapti. Bu mamlakatimizning moliyaviy-iqtisodiy, ilmiy, ta’lim, ijtimoiy-siyosiy resurslarini ko‘paytirishga qodir bo‘lgan avlodni tayyorlash uchun zarur.

5. Yosh mutaxassislarni ishga qabul qilish tartibini o‘zgartirish. Bugungi kunda ko‘plab ish beruvchilar yosh mutaxassislarga nisbatan oshirilgan talablarni qo‘yishmoqda, aksariyat kompaniyalar yoshlar mehnatidan foydalanishga ehtiyoj sezmayapti, yoshlar uchun o‘z korxonasi doirasida mansabda o‘sish imkoniyatini taqdim etmayapti. Shuning uchun ishga qabul qilish mezonlarini

yumshatish, xususan ish tajribasiga ega bo'lmagan yoshlarni ular uchun ish o'rinlarini kvotalash yo'li bilan qabul qilish, shuningdek kunduzgi ta'lim shakli talabalarining amaliy tajribaga ega bo'lishini ta'minlash maqsadida ular uchun moslashuvchan ish grafigini qo'llash yoshlarning samarali ish bilan bandligini rag'batlantiruvchi chora bo'lishi mumkin.

6. Oliy ta'lim muassasalari huzurida kichik korxonalar tashkil etish. Bunday tashkilotlar asosan oliy o'quv yurtlarining yuqori bosqich talabalari va bitiruvchilaridan tarkib topishi kerakligi nazarda tutiladi. Bu yosh mutaxassislarining amaliy tajribaga ega bo'lishi orqali ta'lim muassasasi bilan ishlab chiqarish o'rtasida bog'lovchi bo'g'inni hosil qilish va kam bo'lsa-da, barqaror ish haqi olish muammosini hal etish imkonini beradi. Oliy ta'lim muassasalari va ilmiy muassasalar qoshida kichik innovasion korxonalar tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlariga intellektual faoliyat natijalarini, shu jumladan EHM uchun dasturlar, ma'lumotlar bazalari, ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalari, seleksiya yutuqlari, ishlab chiqarish sirlari (nou-xau)ni amaliyotda qo'llash imkonini beradi.

Bir qator siyosatchilarning fikriga ko'ra, ushbu yo'nalish yosh mutaxassislarining samarali ish bilan bandligini shakllantirish va innovasion iqtisodiyotga o'tish uchun sharoitlar yaratish muammolarini hal etishda eng istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin. Afsuski (ta'lim tizimini isloh qilish davom etayotganligi tufayli ham), ushbu yo'nalish etarli darajada ishlab chiqilmagan va O'zbekistonning aksariyat oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilmadi.

7. Oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash chora-tadbirlarini ishlab chiqishda yoshlarning raqobatbardoshligini oshirish maqsadlarini belgilab olish zarur. Bunda davlatning iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatishi vositasi hisoblangan soliq tizimining tartibga soluvchi funksiyasini rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Bunday choralarni qo'llash zarurati barcha ish beruvchilarda xodimlarni saqlash xarajatlarining doimiy ravishda ortib borayotganligi tufayli yuzaga kelmoqda. [8,9].

So'nggi yillarda soliqlar va yig'imlar bo'yicha stavkalar oshirilganligi munosabati bilan mehnat bozorida vaziyat yanada murakkablashdi: birinchidan, yuqorida sanab o'tilgan barcha soliqlar va yig'imlar to'langanidan keyin ish beruvchi yosh xodimlarni hech bo'lmaganda eng kam iste'mol standartlariga ega bo'lish imkonini beruvchi sof daromad darajasini ta'minlay olmaydi; ikkinchidan, ish beruvchi yosh mutaxassisning (hatto OTMni

tugatganidan keyin ham) tajribasi va ko'nikmasi hamma vaqt ham ishlab chiqarish talablariga mos kelmasligi bilan bog'liq o'qitish va malaka oshirish bo'yicha qo'shimcha xarajatlarga yanada salbiy munosabatda bo'ladi.

Qonun chiqaruvchi hokimiyatning yoshlar uchun soliqqa tortish va badallarni undirishning imtiyozli davrini vujudga keltirish bo'yicha chora-tadbirlari ushbu vaziyatdan chiqish yo'li bo'lishi mumkin.

Yoshlar uchun soliqqa tortish bo'yicha imtiyozli davrning joriy etilishi turli toifadagi ish beruvchilar va fuqarolar uchun qo'llaniladigan «Turli toifadagi ish beruvchilar uchun sug'urta badallari stavkalari» ro'yxatida o'z aksini topishi kerak.

Majburiy soliqlar va yig'imlar bo'yicha stavkalar kamaytirilgan taqdirda OTM bitiruvchilarining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi va, o'z navbatida, ularning ish bilan bandligi sezilarli darajada oshadi. Ish beruvchi oldida tanlov paydo bo'ladi: ish stajiga ega bo'lgan malakali xodimni ishga qabul qilish va uni saqlab turish uchun katta miqdordagi xarajatlarni qilish yoki ishlab chiqarish tajribasini shakllantirish davrida mehnatga haq to'lash bo'yicha ish beruvchi uchun qulay sharoitlarga ega bo'lgan yosh mutaxassisni yollash. Ikkinchi variantni tanlash ehtimoli sezilarli darajada oshadi. [9,10].

Soliq tizimini tartibga soluvchi funksiyasining kuchayishi natijasida OTM bitiruvchilari soni faol o'sishining pasayishi, kichik biznesning mehnatga haq to'lashdagi "xufyona tizim"dan chiqishi, ishsizlar tarkibida yoshlar ulushining qisqarishi hisobidan aholini bilan bandligining yuqori darajasiga erishish ko'rinishida katta miqdordagi iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim muassasasi talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash uchun sharoitlar yaratishi mumkin bo'lgan tadbirlar, alohida olib qaralganda, oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari bitiruvchilarining mehnat bozoriga ommaviy chiqishi natijasida yuzaga keladigan vazifalarni hal etishga qodir bo'lmagan ayrim yo'nalishlarni o'zida namoyon etadi. Mazkur tadbirlar bir-birini to'ldiradi va ular umumiy institusional muhitda birlashtirilgan taqdirdagina OTM bitiruvchilarining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi darajasini oshirish uchun sharoit yuzaga kelishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Darslik. Qayta ishlangan va to'ldirilgan 3-nashri – T.: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «FAN» nashriyot davlat korxonasi, 2019. – 281-b
2. Virina I.V. Formirovanie i razvitie konkurentosposobnosti molodix specialistov na rinke truda / Avtoreferat diss. na soisk. uch. step. kand. ekon. nauk. – Moskva, 2007 – S.5.
3. Gelvanovskiy M. Konkurentosposobnost v mikro- mezo- i makrourovnevom izmereniyax // Rossiyskiy ekonomicheskij jurnal, 2008, №3 – S. 66-77.

4. Kovalev A.V. Razvitie konkurentosposobnosti budushego spetsialista – garant kachestva professionalnogo obrazovaniya/Materiali nauchno-prakticheskoy konferentsii «Uchastie rabotodateley v formirovanii soderjaniya obrazovatelnykh programm FGOS», 2016 – S.3.

5. Malisheva A.A., Nevraeva I.V. Kompetensii molodix vipusnikov vuzov glazami rabotodateley // Izvestiya Tomskogo gosudarstvennogo politexnicheskogo universiteta, 2015, № 8 – S.226-227.

6. Melikyan G.G., Kolosova R.P. Ekonomika truda i sotsialno-trudovie otnosheniya. – Moskva, 2014. – S.300.

7. Parigin B.D. Praktikum po sotsialno-psixologicheskomu treningu. – SPB, 2000 – S.51.

8. Reznik S. Osnovi lichnoy konkurentosposobnosti. – M.: «Infra-M», 2010. - S.5.

9. Sotnikova S.I. Konkurentosposobnost rinka truda genezis sotsialno-ekonomicheskogo soderjaniya // J. Marketing v Rossii i za rubejom. № 2, 2015. – S.4.

10. Shatokin A.G. Konkurentosposobnost rabotnikov na rinke truda / Avtoref. diss. na soisk. uch. step. kand. ekon. nauk. – Yaroslavl, 2000 – S.6-7.

11. Shilova M.I., Belix I.L. Formirovanie konkurentosposobnosti vipusnika vuza // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo politexnicheskogo universiteta, 2010. №4 – S.39.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada OTM talabalarini ish bilan bandlikka tayyorlash asosida iqtisodiyotni innovasion rivojlantirishning mavjud xolati bo'yicha ilmiy nazariy tahlillar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлен научно-теоретический анализ современного состояния инновационного развития экономики на основе подготовки студентов высших учебных заведений к трудоустройству.

SUMMARY

This article presents a scientific and theoretical analysis of the current state of innovative development of the economy based on the preparation of students of higher educational institutions for employment.

ТАЛАБАЛАРДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МЕДИАТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ АҲАМИЯТИ

Махмудова Д.Б.

Янги аср университети ўқитувчиси

Таянч сўзлар: таълим, технология, медиа, электрон дарслик.

Ключевые слова: образование, технологии, СМИ, электронный учебник.

Key words: education, technology, media, electronic textbook.

Ўзбекистонда таълим-тарбия соҳасини ислоҳ қилишнинг асосий омилларидан бири бу таълим жараёнига замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини жорий этиш билан боғлиқ.

Нима учун бугунги кунда таълимда ахборот технологияларини жорий этишнинг назарий асосини яратиш ва амалиётга татбиқ этиш зарурияти пайдо бўлди?

- ▶ Биринчидан, ўқитувчи педагогларни ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки билимларни эгаллаш манбаларидан бирига айланиб қолаётганлиги бўлса,
- ▶ иккинчидан, илмий-техник тараққиётнинг ривожланаётган босқичида ахборотларнинг кескин ортиб бораётганлиги ва улардан ўқитиш жараёнида фойдаланиш учун вақтнинг чегараланганлиги,
- ▶ учинчидан талабалар билимларни мустақил эгаллаш манбаларидан бири бўлган интернет тармоқларидан фойдаланиш орқали ресурсларни тез ва тўғри танлаш кўрикмаларнинг етарли шаклланмаганлиги,
- ▶ шунингдек, глобаллашув шароитида ўқитувчиларни касбий фаолиятга мукамал тайёрлаш талаблари таълим тизимида замонавий технологияларни медиатаълимни жорий этишни тақозо этмоқда.

Жахон таълим тизими ривожланиши, халқаро тажрибаларни кун сари ортиб бориши, бизнинг ҳам таълим тизимимизни юксалтиришни тақозо

қилади. Бу борада талабаларда мустақил таълим жараёнини замонавий технологиялар билан, рақамли технологияга асосланган ҳолда ташкиллаштиришга эҳтиёж сезимоқда.

Мамлакатимизда таълим соҳасида рўй бераётган туб янгиланишлар ҳар бир таълим муассасасида ўқув жараёни методик таъминотини ривожлантиришни талаб этади. Замонавий ахборот ва коммуникатсия технологиялари, мултимедиа воситаларининг яқин йиллар ичида педагогик инновацияларнинг асосий манбаи бўлиб бораётганини гувоҳи бўлаяпмиз. Айниқса дарс машғулоти ташкиллаштиришда электрон дарслик, видео дарс, онлайн дарс, слайдлар ва ҳақозолартизмга кириб келиши бунга мисол бўла олади.

Талабалар учун мустақил билим олиш имкониятларини ошириш, таълимнинг электрон ахборот ресурсларини шакллантириш ва ривожлантириш учун зарур шароитларни яратиш, таълим мазмунини такомиллаштиришнинг зарурий шартларидан бири саналади.

Сифатли ва юқори технологияли муҳит, замонавий таълим тизимининг асосини ташкил этади. Унинг яратилиши ва ривожланиши техник жиҳатдан мураккаб, аммо бундай муҳит таълим тизимини такомиллаштиришга, таълим жараёнига ахборот ва коммуникатсия технология, рақамли технологияларни жорий этишга хизмат қилади.

Шундан келиб чиқиб ахборот ва коммуникация технологиялар, рақамли технологияларнинг воситалари бўлган маълумотлар манбаига тўхталиб ўтсак. Булардан бири электрон ўқув адабиётлар - замонавий ахборот технологиялари асосида маълумотларни жамлаш, тасвирлаш, янгилаш, сақлаш, билимларни интерактив усулда тақдим этиш ва назорат қилиш имкониятларига эга бўлган манба ҳисобланади.

Бугунги кунда таълимнинг энг асосий манбалардан бирига айланиб бораётган электрон дарслик ҳақида гапириб ўтсак. Электрон дарсликнинг ўқув жараёнида ўқув-материалларидан фойдаланиш учун кенг имкониятлар яратадиган ўқув воситаси сифатида алоҳида ўрни бор. Аниқланишича инсоннинг эштиш аъзоларига нисбатан кўриш аъзолари ёрдамида беш маротаба кўп маълумотларни эслаб қоларкан. Сабаби эштиш аъзоларига нисбатан кўриш аъзоларидан олинаётган маълумотлар тўғридан-тўғри хотирага ўтади ва сақланади, улар миёда қайта кодлаштирилмайди.

Анъанавий дарсликка нисбатан электрон дарслик ўқув материалларини намоиш қилиш учун кенг имкониятлар яратади. Электрон дарслик ўқувчиларнинг кўпроқ мустақил ишлашлари учун мўлжалланган дидактик функцияларни бажаришга қулай. Шу билан бир қаторда ўқув жара-

ёнига қўйилган барча талабларга жавоб бериши кераклигини унутмаслигимиз лозим.

Электрон дарсликнинг психологик, эстетик, эргономик, гигиеник ва методика-психологик томонларини ҳам эътиборга олиш лозим бўлади. Чунки инсон организми электрон кўринишдаги маълумотларни қабул қилишни ўзига хос хусусиятларни талаб қилади. Яна бир шундай психологик тўсиқлардан бири талабалар компьютер экранидаги маълумотларни тўғридан-тўғри қабул қила олмайди. Шу нарсани эсдан чиқармаслик лозимки, бундай воситаларнинг кўп даражада-миқдорда бўлиши инсоннинг соғлигига таъсир кўрсатиши мумкин. Электрон дарсликни яратишда яна бир муҳим муаммо бу фойдаланувчиларга қанча миқдорда маълумот бериш мумкинлиги билан боғлиқ.

Инсон организми ташқаридан келаётган маълумотларга нисбатан мослашишини талаб этади. Электрон дарсликлар билан ишлашда машқ қилиш режимида ёки кўпроқ мутақил ишлаш соатларида фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Маълумки маълумотларни ортиқ даражада қабул қилиш уларнинг диққатини жалб қилмайди, аксинча миясини чарчатиб, фикрлашини пасайтиради.

Электрон дарсликларни тадбиқ этишда уларнинг педогогик томонларидан ташқари психологик, эргономик ва гигиеник томонларини эътиборга олган ҳолда тадбиқ этиш ўқувчиларни интеллектуал қобилиятларини ва уларнинг бу жараёнда фаол иштирок этишни таъминлайди. Электрон дарсликни оддий дарсликдан афзаллиги унинг ранг -баранглиги ҳамда «интеллектуал» кучга эгалигида. Яна маълумотларни ўз вақтида ва керакли жойда тақдим этиш имкониятидадир. Унинг интеллектуал даражада бўлиши ўз навбатида оддий дарсликка нисбатан афзалликларни туғдиради. Масалан, маълумотларни тез излаб топиш, мавзуларни ўзлаштириш даражасини мультимедиа ва графика элементлари ёрдамида амалага ошириш ва ҳақозо. Ҳар бир электрон дарслик алоҳида кўринишда бўлиши ва маълум бир стандарт талабга жавоб бериши лозим.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151-sonli "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
3. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son qarori.

4. Makhmudova D.B. Motivation of psychology of students' educational activity. ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal (Double Blind Refereed & Reviewed International Journal) ISSN: 2249-7137 Vol. 12 Issue 04, April 2022 Impact Factor: SJIF 2022 = 8.252 DOI: 10.5958/2249-7137.2022.00256.7

5. Mahmudova D.B. Zamonaviy talaba shaxsini motivatsion sohasini shakllantirish. PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA xalqaro ilmiy jurnal 2022y № 1(1).-65 б.

6. Makhmudova D.B. Design activity as a means of developing creative and aesthetic skills of preschool children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 9, 2020 ISSN 2056-5852 EJRRS Vol. 8 No. 9, 2020

7. Makhmudova D.B. Design as a means of aesthetic education. ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal (Double Blind Refereed & Reviewed International Journal) ISSN: 2249-7137 Vol. 10 Issue 9, Sept 2020 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13. DOI: 10.5958/2249-7137.2020.01040.X

РЕЗЮМЕ

Талабаларда мустақил таълим самарадорлигини оширишда медиатаълим воситаларини қўллаш барча педагог ходимларни фаолаштириши уларни, маъсулиятини ошириши борасида гап боради. Мултимедиа воситаларининг педагогик инновацияларнинг асосий манбаи эканлиги ҳамда бугунги кунда таълимнинг энг асосий манбалардан бирига айланиб бораётган электрон дарслик ҳақида тўхталамиз.

РЕЗЮМЕ

Утверждается, что использование инструментов медиаобразования в повышении эффективности самостоятельного обучения студентов позволит мотивировать весь педагогический коллектив и повысить его ответственность. Мы поговорим о том, что мультимедийные средства являются основным источником педагогических инноваций, а электронный учебник становится сегодня одним из основных источников образования.

SUMMARY

It is argued that the use of media education tools in increasing the effectiveness of students' independent learning will motivate the entire teaching staff and increase their responsibility. We will talk about the fact that multimedia is the main source of pedagogical innovation, and the electronic textbook is becoming one of the main sources of education today.

МАКТАБ ДИРЕКТОРИНИНГ БОШҚАРУВ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИНГ УСЛУБИЙ ВА ИЖТИМОЙ- ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Бектурдиев Қ.Б.

*А.Авлоний номидаги Миллий тадқиқот
институтини мустақил тадқиқотчиси*

Таянч сўзлар: бошқарув, менежмент, модернизация, бошқарув ваколати, касбий фазилат, иерархик, жамият, ташкилот, тизим, комуникация, ишбилармонлик, ташкилотчилик, директор, ўқувчи, ўқитувчи, бошқарув қобилияти, психологик хусусиятлари.

Ключевые слова: менеджмент, менеджмент, модернизация, полномочия, профессиональная компетентность, иерархия, сообщество, организация, тизим, коммуникация, ишбилармон, организатор, директор, навыки, способности, психологический характер.

Key words: management, management, modernization, authority, professional competence, hierarchy, community, organization, tizim, communication, ishbilarmon, organizer, director, skills, abilities, psychological character.

Таълимни модернизация қилишдан мақсад – таълим тизимини барқарор ривожлантириш механизмни яратиш, унинг мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларига, шахс, жамият ва давлат эҳтиёжларига мос келишини таъминлашдан иборат. Давлат-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда, давлатнинг таълим сиёсатининг моҳиятини, шунингдек, таълим муассасасини ўзгартириш вазифаларини қайта кўриб чиқиб, мактаб директорида стратегик функцияларни - асосий бошқарувни ўзлаштириш вазифасини қўйинг функция, уларсиз ўзгариш ва ривожланиш жараёнлари мумкин эмас.

Бу жараёнда мактабни бошқаришнинг умумий тамойилларини аниқлаш; бошқарувнинг ажралмас атрибути сифатида ахборотнинг маъноси; бошқарув ва таълим субъектларининг коммуникатив ва ташкилий муносабатларини белгиловчи мактаб тузилмаларининг барқарорлиги муҳимдир.

Мактаб директорининг бошқарув ваколатининг энг муҳим таркибий қисми инновацион компонент - таълим муассасасида ўзгариш ва ривожланиш жараёнларини тартибга солиш учун асосдир.

Мактабнинг мақсади ҳар бир ўқувчи учун репродуктив ва инновацион таълимни ташкил этиш учун шарт-шароитларни яратишдир. Бунинг учун таълим муассасаси шахсни ривожлантирувчи тизимга айланиши керак, Бу жараёнда директорнинг асосий вазифаси мактабни ривожланиш режимига ўтказиш бўйича чора-тадбирлар тизимини белгилашдан иборат.

Шунингдек, мактаб директори таълим муассасасининг ривожланиш режимини ҳам самарали ташкил этишини тақозо қилади.

Таълим муассасасининг ривожланиш режими бу - таълим жараёни субъектларининг мақсадли фаолиятини табиий, узлуксиз, қайтариб бўлмайдиган жараёнда уни янги сифат ҳолатига ўтказишни таъминлайдиган чора-тадбирлар тизими ва ташқи омилларидир. Бу ҳолатда мактаб директори ва у раҳбарлик қилаётган жамоа унда янги тузилмалар тизимини амалга ошириши керак бўлган давлат қиёфасини аниқ тасаввур қилиши, ўз таълим муассасасининг келажак идеали (кўриниши) тузилишини қуриши керак.

Мактабнинг келажакдаги ҳолати тўғрисида тасаввурни шакллантириш муҳим, ижодий вазифа бўлиб, уни ҳал қилиш, биринчи навбатда, таркибий ўзгаришларни келтириб чиқарадиган ва мактабнинг ҳолати ва мақсадини аниқлашга имкон берадиган инновацияларга таянишни ўз ичига олади.

Кўриниб турибдики, мактаб директорининг янги касбий фазилатларининг моҳияти инновация ғоялари, мақсадлари, объектнинг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади ва шу билан бирга унинг касбий фаолиятининг табиатига таъсир қилади. Биз мактабдаги трансформация жараёнларининг интенсивлиги бевосита директор ва унинг ўринбосарларининг ривожланиш жараёнларини бошқаришга тайёрлигига ва уларнинг инновацион маълакасига боғлиқ деб ҳисоблаймиз.

Илмий адабиётлар ва педагогик амалиётнинг назарий таҳлили мактаб директорининг фаолияти кўп компонентли, кўп босқичли жараён эканлигини таъкидлашга имкон беради. Бунда мактабда ривожланишнинг муҳим омиллари бўлган фаолият ва инновацияларни бошқариш жараёнлари билан ўзаро боғлиқдир.

Биринчидан, асосий мақсад мактабнинг мавжуд имкониятларидан келиб чиққан ҳолда муваффақиятли фаолиятни ташкил этиш ва таъминлаш.

Иккинчидан, мақсад - келажакка йўналтирилган салоҳиятни ошириш асосида таълим жараёни ҳолатини ўзгартириш ва бу ҳолатни янги сифатга ўтказиш жараёнларини бошлаш ва таъминлашдир.

Мактаб фаолияти ва инновациялар жараёнларини бошқариш параметрларининг назарий таҳлили, унинг ривожланиш жараёнини тавсифловчи ва акс эттирувчи, таълим жараёни структурасининг барча таркибий қисмлари учун инновацион менежмент бошқарув фаолиятининг бир тури бўлиб, ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини кўрсатади.

Мактаб директорининг бошқарув фаолиятининг меъёрий тавсифи - бу ўқув ва инновацион жараёнларни муваффақиятли бошқариш учун унинг шахсий ва касбий фазилатларига зарур талабларни таъминлайдиган профессиограмма.

Маълумки, сўнгги йилларда илмий муомалага «педагогик менежмент» атамаси киритилди. “Педагогик менежмент таълим тизимларини бошқариш фани сифатида ва жараёнлар педагогиканинг бир соҳаси бўлиб, унинг предмети таълим соҳасида ва таълим муассасаларида бошқарувни ташкил етишдир” [1].

Менежмент ва педагогик менежмент бўйича махсус адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, тизим объектларини бошқаришда ҳақиқий касбий фаолиятда қуйидаги асосий принципиал жиҳатдан фарқ қилувчи омилларни ҳисобга олиш керак:

- иерархик, шахсга таъсир қилиш ёки унга таъсир қилишнинг асосий воситаси мотивация, режалаштириш, ташкил этиш ва назорат қилишнинг асосий функциялари орқали содир бўлади;
- маданий - жамият, ташкилот, бир гуруҳ одамлар томонидан ишлаб чиқилган ва тан олинган қадриятлар, ижтимоий меъёрлар, муносабатлар, ҳуққ-атвор хусусиятлари шахсни маълум бир тарзда тутишга мажбур қилади;
- бозор - маҳсулот ва хизматларни сотиб олиш ва сотишга, мулкый муносабатларга, сотувчи ва харидор манфаатлари мувозанатига асосланган тенг горизонтал муносабатлар.

Замонавий мактабни бошқаришни тизимли ёндашув нуқтаи назаридан моделлаштиришда қуйидагилар тушунилади. Тизим “ўзаро боғлиқ элементларнинг мақсадли яхлитлиги, уларнинг ҳар бири ташқи муҳит билан боғлиқ бўлган янги интеграл хусусиятларга эга” [2].

Замонавий мактабни бошқаришни тизимли ёндошувнинг асосий тамойилларига қуйидагилар киради:

- яхлитлик: тизимни ягона яхлитлик сифатида ва юқори турувчи даражанинг қуйи тизими сифатида кўриб чиқиш;
- иерархиялилиқ: қуйи даражадаги кичик тизимларнинг юқори даражадаги кичик тизимларга бўйсиниши;

- тузилмалаш: маълум ташкилий тузилма доираларида қуйи тизимларнинг ўзаро алоқаларининг таҳлили;
- қўп жиҳатлилик: ҳоҳ алоҳида унсурларни, ҳоҳ бутун тизимни тасвирлаб бериш учун турли моделлар қўлланилиши [3].

Бу жараёнда фикримизча, замонавий мактабни бошқарувчи директорнинг бошқарув компетенциясининг услубий ва ижтимоий-психологик жиҳатлари қуйидаги кўринишларда бўлиши мақсадга мувофиқ:

- Мактаб директори истиқболга эга бўлиши, ўзини йўқотмайдиган ва самимий бўлиши керак. У ўқувчилар, ўқитувчилар ва ота-оналарни қўллаб-қувватлаш учун ишонч ҳосил қилиши ва муносиб муомала қилиши лозим.

Комуникация ва Ишбилармонлик: Мактаб директори эркин, очиқ ва самарали коммуникацияси билан фарқ қилади. У ўз фикрларини очиқ ва ишончли бир кўринишда ифода этиши, ўқувчилар, ўқитувчилар ва бошқа шахслар билан масалаларини маслаҳатлашиши, ва жамоатни бирлаштириш учун ишбилармонлик қилиши керак.

Ташкилотчилик ва қўллаб-қувватлаш: Мактаб директори ўз ишларини ташкил этишда ва бажармоқчи бўлган лойиҳаларни амалга оширишда эркин бўлиши керак. У жамоатни қўллаб-қувватлаш ва бошқа кадрлар билан ишлашда самарали бўлиши керак.

Ўқувчиларга йўл кўрсатиши: Мактаб директори ўқувчиларга юқори даражада эътибор ва йўл кўрсатишни таъминлаши керак. У ўқувчилар билан маслаҳатлашиши, уларнинг ўзларини ривожлантириш ва мотивацияларини ошириш учун тўғри йўللарни аниқлашда муваффақиятли бўлиши керак.

Маслаҳатлашиш ва бошқарув қобилиятлари: Мактаб директори қонуний ҳолатларда муаммони ҳал қилиш, мақбул, ихтисослашган ва ёрдамчи маслаҳатлар бериш, ва самарали бошқарув қобилиятларига эга бўлиши керак. У шахсий ва жамоатни ривожлантиришда ўз фаолиятларини тузиш учун одамлар билан ишлашни ўз ичига олади.

Мактаб директори ўқувчилар ва ўқитувчилар орасидаги қонуний ҳолатларни тушуниш, бажариш ва ҳал қилишга ёрдам бериш учун қатъий муҳитда бўлиши керак. У шунингдек, ҳар хил ижтимоий ва маданий кўриш ва тушунчаларни кадрлаш учун муҳити тузиш учун ишлаб чиқувчи қобилиятга эга бўлиши керак.

Мактаб директорининг бошқарув компетенциясининг услубий ва ижтимоий-психологик жиҳатлари, жамоат ва ўқитиш жараёнларини ривожлантириш, ўқувчилар ва ўқитувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларни кучайтириш, ва ўзаро ишончларни оширишда катта аҳамиятга эга.

Шунингдек, бошқарув қобилиятлари раҳбарнинг психологик хусусиятлари, шахснинг ижодий йўналиши, назарий билимлари ва ижодий тафаккури билан узвий боғлиқдир.

Бошқарувнинг яна бир функциясини – прогнозлаш бўлиб, унинг мазмуни мақсади мактабни бошқаришда янги моделни қуриш, гипотезани аниқлаш, контсепсия ва ривожланиш дастурини ишлаб чиқиш билан тавсифланади.

Мактабни бошқаришнинг асосий жараёнларидан бири сифатида прогнозлаш барча даражадаги бир қатор талабларга жавоб бериши керак:

- инновацияларни ишлаб чиқиш ва жорий этишга мақсадли эътибор қаратиш;
- прогнозлаш ва режалаштиришнинг коллектив характери;
- прогнозлар асосида режалаштиришнинг барқарорлиги ва мослашувчанлиги;
- таҳлил ва прогнознинг юқори эҳтимоли билан белгиланадиган фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари;
- кадрларни ривожлантириш ва илмий-методик таъминлаш дастурига киритиш, шунингдек, кадрлар малакасини ошириш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш.

Хулоса қилиб айтганда, бошқарув жараёни мураккаб жараён бўлиб, директорлар мактабни бошқаришда юқорида қайд этилган бошқарув компетенциясининг услубий ва ижтимоий-психологик жиҳатларига алоҳида эътибор қаратишлари лозим.

Адабиётлар:

1. В. А. Ситаров. “Педагогический менеджмент как теория и практика управления образовательным процессом”. – М.: Akademiya, 2014. – 19 с.
2. Шамова Т.И. Управление образовательными системами / Т.И. Шамова, Т.М. Да вьяденко, Г.Н. Шибанова. – М.: Академия, 2007. – 384 с.
3. Usmonov B.Sh. Oliy ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini klasterli yondashuvlar asosida innovatsion rivojlantirish// Ped.fan.dok. ... diss.-Т.:2020.-269 б.
4. lex.uz.
5. uzedu.uz.
6. cyberleninka.ru

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktab direktorining boshqaruv kompetensiyasining uslubiy va ijtimoiy-psixologik jihatlari haqida ma’lumot beriladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются методические и социально-психологические аспекты управленческой компетентности директора школы.

SUMMARY

In this article, the methodological and socio-psychological aspects of the management competence of the school director.

4K TAMOYILI ASOSIDA INGLIZ TILIDAN O'QUVCHILARNING KOLLOBORATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH PARADIGMASI

Kurbanbayev I.

QDU Tarjima nazariyasi va a'maliyoti kafedrası assistenti

Tayanch so'zlar: 4K, kolloborativ, krtitik fikirlash, kooperativ, ko'nikma, real hayotda qo'llash, suruvchi konstruktivizm, tanqidiy fikrlash.

Ключевые слова: 4K, коллаборационизм, критическое мышление, сотрудничество, навык, применение в реальной жизни, движущий конструктивизм, критический.

Key words: 4C's, collaborative, critical thinking, cooperative, skill, real-life application, driving constructivism, critical.

XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta'limi ilg'or mamlakatlar o'quvchilarda 4K tamoyilini rivojlantirishga e'tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallagan davlatlar ta'limida o'quvchilarda «4K»ni o'z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko'nikmalarga alohida urg'u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishyapti. [24;1] Tadqiqotchi R.M.Karneyro, D.D.Xekmanlar 4K modeli ko'nikmalarining turli sohalar va fanlarda ularning muhimligini ta'kidlaydigan dalillar soni ortib borishini [2;3] bu ko'nikmalar, xatti-harakatlar va shaxsiy fazilatlar; bu odamlarga o'z muhitida yaxshi harakat qilishlariga yordam beradi boshqalar bilan til topishing, qattiq mehnat qiling va maqsadlaringizga erishiga yordam berishi mumkinligini ta'kidlab o'tgan [7;21].

Ta'limda aniq maqsad qo'yish va o'zlashtirilgan bilimlarni tanqidiy tekshirish uchun Blum taksonomiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq. J.Vakkerning ta'kidlashicha, o'rganilgan bilimlarni real hayotda qo'llash uchun nazariyalarni o'rganish juda muhim hisoblanadi [16;385] Chet til o'qitish metodikasi lingvistik va tilni o'qitish nuqtai nazaridan "ta'lim (learning)" nazariyalariga asoslangan holda olib boriladi. Ushbu nazariyalarni chuqur

o'rganish, xorijiy tilni an'anaviy va onlayn o'rganish jarayoni qanday sodir bo'lishini anglash imkonini beradi. Mazkur nazariya prinsiplari xorijiy tilni o'qitishni ta'minlashdagi strategiya va texnikalarni tanlashda qo'llanma sifatida ishlatiladi. Bunday nazariyalardan biri chet tilni mustaqil o'rganish g'oyasini ilgari suruvchi konstruktivizm nazariyasidir. Ushbu nazariya shaxsga yo'naltirilgan metodlarga asos bo'lib xizmat qiladi va uning eng muhim xususiyati shundaki, konstruktivizm nazariyasi asosida xorijiy til o'qitilganda ta'lim jarayonida o'qituvchining roli hamma savollarga javob beruvchi bilim manbai emas, balki yo'l ko'rsatuvchilik bilan chegaralanadi [6;280].

4K tushunchasi — ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va muloqot — har qanday sohada muvaffaqiyatli ishlashga yordam beradigan to'rtta ko'nikma 1950-yillarda Aqshda paydo bo'lgan. U qurolli kuchlar uchun kadrlar tayyorlash bilan shug'ullanadigan mutaxassislar tomonidan ixtiro qilingan. Ular yuqori natijalarga yerishish uchun talabalar uchun mexanizmlarni mukammal boshqarish va mehnatevarlik ko'nikmalarining asosiy ko'nikmalarini rivojlantirish yetarli yemasligini angladilar. Hamkasblar va mijozlar bilan muloqot qilish qobiliyati ham bir xil darajada muhimdir. Terminlardan kelib chiqqan holda ushbu kontseptsiya 1960-yillarda to'liq shakllangan.

4K model -bu har qanday faoliyatda foydali bo'ladigan insonning shaxsiy fazilatlaridir. Xususan, 4K nazariyasi birinchi marta 1950-yillarda Aqshda ishlab chiqilgan. Ushbu nazariyaga ko'ra, har bir inson maktabda, ishda va hayotda muvaffaqiyat qozonish uchun bunday fazilatlarga ega bo'lishi kerak. Agar ushbu ko'nikmalar har bir maktab bitiruvchisida bo'lmasa muvaffaqiyatli bo'lishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ushbu masalada 4K ko'nikma (tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va kommunikatsiya) lar insonning xayotiy muommolarini hal qilishga imkon beradi. [20;15] 4K modelida tanqidiy fikrlash shakl sifatida ratsional fikrlash tartib keltiradi va irratsional, tuzilmagan fikrlash betartibligiga uyg'unlik» ekanligi Sorina G.V. [21;253] tomonidan ham o'rganilgan.

4K modelidagi Kollaboratsiya “Hamkorlikda ishlash” ta'lim texnologiyasi (Cooperative learning) –bu o'quvchilarning muloqot qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlardan biri bo'lib, juftlik yoki guruhli ta'limdan foydalangan holda tilni hamkorlikda o'rganishga urg'u beradi. “Hamkorlikda ishlash” ta'lim texnologiyasi (Cooperative learning) ilk marta pedagogika sohasiga J. Lankaster va A.Bell tomonidan XvIII asrda kiritilgan bo'lib, ular Angliyada mazkur metod asosida dars o'tiladigan maktabochishadi [19;643]. Keyinchalik esa “hamkorlikda ishlash” ta'lim texnologiyasi (Cooperative learning) boshqa olimlar tomonidan kengroq o'rganildi. Jumladan, J.Devi ta'lim

dinamik jarayon bo'lib, nafaqat fanga doir bilimlar berilibgina qolmasdan, o'zaro interaksiya davomida olingan fikr-mulohazalar asosida o'quvchilarning muloqot malakasini rivojlantirish lozimligini ta'kidlaydi. [15;55] Mazkur yondashuv tarafdorlari R.Olsen va S.Kagan «Hamkorlikda ishlash ta'lim texnologiyasi (Cooperative learning) – bu guruhli o'quv faoliyati bo'lib, guruhlardagi o'quvchilar o'rtasida ma'lumot almashinuvi bilan olib boriladi», deb ta'rif bergan bo'lsa [10;8] R.Slavin esa tilni hamkorlikda o'rganish – bu o'quvchilar kichik guruhda muammolarni ijtimoiy hal qilish uchun birgalikda ishlashidir deb ta'kidlaydi [14;194]

“Hamkorlikda ishlash” ta'lim texnologiyasi (Cooperative learning) ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi asoschisi L.Vygotskiyning proksimal rivojlanish maydonidagi ichki tor doiradan chiqib, boshqa bilimlroq bilan o'rtadagi doira topshiriqlarini bajarish va buning natijasida tashqaridagi ijtimoiylashuv jarayonisiz o'zi yolg'iz bajara olmaydigan maydondagi bilimni egallashiga turtki bo'ladi.

G.I.Shukina ta'limda faollikni ta'minlashni o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni tashkil etgan holda amalga oshirish mumkin deb hisoblaydi [22;37].

M.Garsiyaning fikriga ko'ra ushbu yondashuvning ijobiy taraflaridan biri – talabalar birgalikda ishlayotganda, ular o'z sheriklaridan o'rganish bilan birga, do'stlari bilan birgalikda ishlashdan zavqlanadi

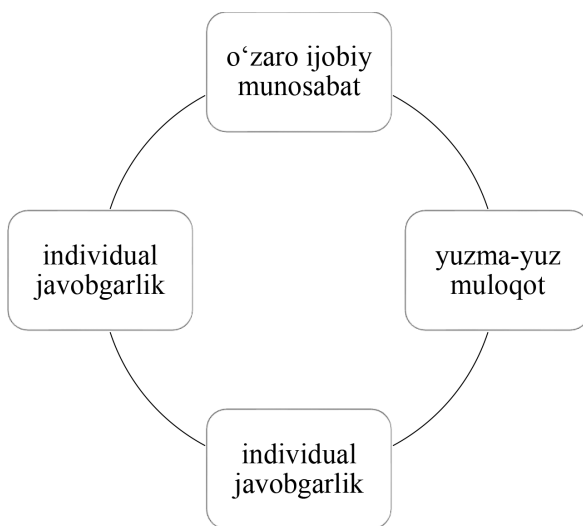
“Hamkorlikda ishlash” (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasining o'ziga xos xususiyati shundaki, talabalar pedagogik jihatdan tuzilgan mashg'ulotlarni bajarish davomida chet tilni o'rganishning muhim sharti hisoblangan ijtimoiylashuv jarayoni sodir bo'ladi. Ushbu yondashuv ustida ilmiy ishlarini olib borgan olimlar S.Kagan va S.Viderxoldlar ta'lim oluvchilarning kommunikativ aloqada til bilimlarini yaxshilash bilan birga, birgalikda til o'rganish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi hamda, tanqidiy fikrlashni nutq faoliyati turlari: tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv bilan uzviy bog'lab o'rgatish kerak deb ta'kidlaydi.

S.videxold tanqidiy fikrlashni “hamkorlikda ishlash” (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasiga qo'shish uchun savollar matrisasini ishlab chiqdi. Ushbu jarayonda o'quvchilarni savollarga tanqidiy javob berishga undaydigan “WH” ya'ni “What, Who, Why, Where” kabi savollari to'plamidir.

Ko'plab tadqiqotchilar “hamkorlikda ishlash” (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasidan an'anaviy ta'limda samarali foydalanish uchun e'tibor berilishi lozim bo'lgan elementlarni tadqiq etgan. Jumladan, D.v.Jonson, R.T.Jonson, I.J.Xolubek va P.Roylarning fikriga ko'ra, “hamkorlikda ishlash”

(Cooperative learning) ta'lim texnologiyasida talabalarning muhokama qilishi, boshqa talabalarga yordam berishi yoki bir-birlari bilan o'zaro material almashishi muhim ahamiyatga ega bo'lsada, chinakam hamkorlikda bilim olishlari uchun quyidagi to'rtta asosiy element bo'lishi kerakligini qo'yidagicha ta'kidlagan. (-rasm)

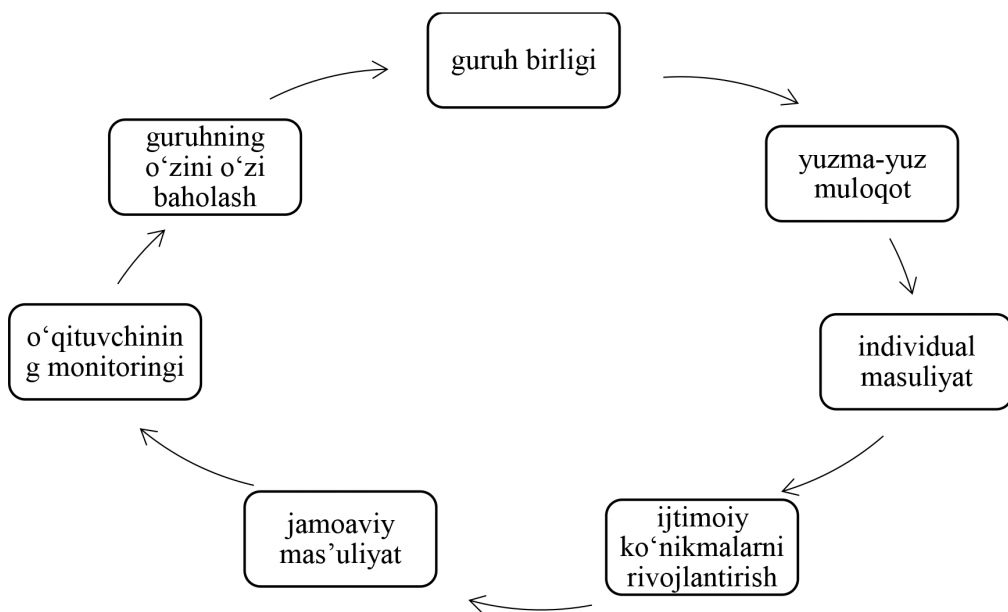
D.V.Jonson va hamkasblarining taklif qilgan

“hamkorlikda ishlash” (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasining asosiy elementlari ma'lum bir fan doirasida chegaralanmagan bo'lib, umumiy jihatdan ta'lim jarayonida o'quvchilarning sinfxonada hamkorlikda muvaffaqiyatli ishlashlari uchun ishlab chiqilgan bo'lib, ularning ta'kidlashicha, o'zaro ijobiy munosabat “hamkorlikda ishlash” (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasining yuragi hisoblanadi [3;14].

Bizning tadqiqotimiz bo'yicha qaranganda, A1 darajali o'quvchilarni ingliz tilini 4K modeli asosida o'qitishga qaratilib, bu jarayonda tadqiqotchi D.v.Jonson va hamkasblarining taklif qilgan “hamkorlikda ishlash” (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasining ijobiy o'zaro munosabat va yuzma-yuz muloqot elementlarini ingliz tilini o'qitishda konstruktivizm nazariyasiga asoslanib, shaxsga yo'naltirilgan komponentiga asoslangan holda asosiy tarkibiy qism sifatida kiritish mumkin.

J.Rote va B.Oganlar ham umumiy ma'noda muvaffaqiyatli “hamkorlikda ishlash” (ta'lim texnologiyasini tashkil etishning yetti komponentini taklif qiladi. (rasm)

Ushbu olimlarning taklif etgan tarkibiy elementlari 4K modelidagi kolleboratsiya kompetentsiyasini, o'quvchilarda shakllantirish, hamda ingliz tilini o'qitish maqsadidan yiroqlashmaslik lozimligini inobatga olib, A1 darajali o'quvchilarni ingliz tilini o'qitishga tatbiq etish tadqiqot ishimiz maqsadini amalga oshirishga, faqatgina Guruhning o'zini o'zi baholashi o'quvchilarni ingliz tilini samarali o'qitishda yetarli natija bera olmaydi. O'quvchilar nafaqat o'zlarining ishini balki, guruhdoshlarining ham ishlarini baholashini maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

A1 darajali o'quvchilarga ingliz tilini 4K modeli asosidagi ta'limda "hamkorlikda ishlash" (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasini samarali qo'llash uchun tarkibiy komponent sifatida kiritish lozim deb hisoblaymiz.

J.Ormod ham ma'lum bir fan doirasida emas balki umumiy ta'lim jarayonida sinfda "hamkorlikda ishlash" (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasini samarali tashkil etish uchun izlanishlar olib boradi va J.Rote va B.Oganning taklif etgan komponentlarining uchtasini: yuzma-yuz muloqot qilish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va jamoaviy mas'uliyatni chiqarib tashlashni tavsiya qilib, guruh birdamligi komponentini guruh a'zolarining o'zaro bog'liqligiga o'zgartirgan holda, aniq guruh maqsadi va kichik guruhlar nomli ikkita komponentni qo'shadi.

S.Kagan va J.Xay esa yuqorida ismlari zikr etilgan olimlardan farqli o'laroq ingliz tilini o'rta ta'limda hamkorlikda samarali o'qitish uchun quyidagi komponentlardan tashkil topgan strukturani ishlab chiqqan: 1) ijobiy o'zaro munosabat, 2) individual javobgarlik, 3) teng ishtirok etish, 4) simultan interaksiya. Bizningcha, ushbu elementlar maktab o'quvchilari uchun mos bo'lib, ushbu elementlar A1 darajali o'quvchilarga ingliz tilini o'qitishda juda muhim bo'lmaganligi uchun ham asosiy elementlar qatoriga kiritish mumkin. L.Nelsonning takidlashicha, texnologiya shubxasiz o'qituvchilar va talabalarga hamkorlikdagi onlayn muhitda to'liq ishtirok etish imkoniyatini beradi.

Ingliz tilini o'qitish uchun "hamkorlikda ishlash" (Cooperative learning) ta'lim texnologiyasining taklif qilingan birinchi tarkibiy elementi – bu "o'zaro ijobiy munosabat". Agar o'quvchilar berilgan vazifani bajarishda guruhdagi har

bir a'zoning muvaffaqiyati muhim ahamiyatga ega ekanligini tushunsalar, guruh a'zolari orasida ijobiy o'zaro munosabat shakllanadi. Natijada, guruh a'zolari vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun bir-birini qo'llab-quvvatlashi kerakligini tushunib yetadilar. Guruh a'zolari topshiriqni bajarish davomida o'z vazifasini tushunib bajarishsa shu bilan birgalikda guruh muvaffaqiyati uchun boshqa guruh a'zolariga yordam bera olishsa bu o'zaro ijobiy munosabatni anglatishi, shaxsiy javobgarlikni o'zaro ijobiy munosabatning ajralmas bir qismi ekanligidan dalolat beradi. Agar o'quvchilar topshiriqni bajarishda guruh a'zolarini ularni qo'llab-quvvatlashga harakat qilishsa, individual javobgarlik bir vaqtning o'zida avtomatik tarzda sodir bo'ladi.

Ingliz tilini o'qitishda o'quvchilarning bir-birini o'zaro baholashi muhimligi va bu hamkorlikda ishlashni talab etishi keyingi asosiy element sifatida "tengdoshni tengdosh baholashi"ni taklif qilishimizga sabab bo'ladi.

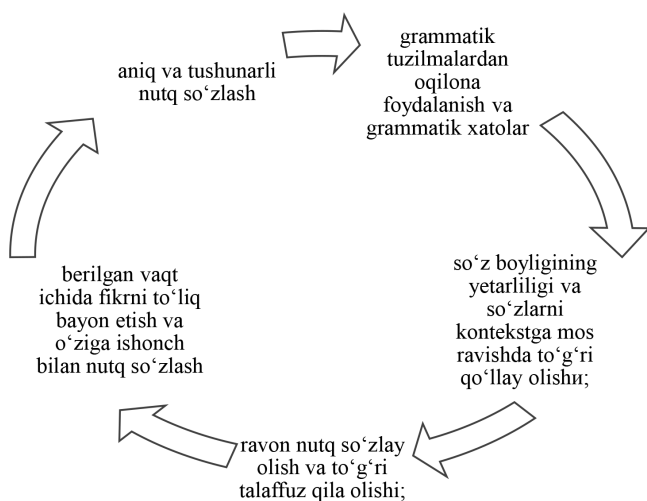
4K modelining tarkibiy qismi kolloborativ ko'nikma orqali tengdoshni tengdosh baholashi guruhga o'z xatolarini bilish va ularni o'qituvchiga topshirishdan oldin xatolarni tuzatish imkoniyatin beradi. Bizningcha, tengdoshni tengdosh baholashi qo'yidagi bosqichlarda olib borishni tashkil etish mumkin. (1-jadval)

Birinchisi bosqich muayyan guruhdagi o'quvchilar o'zaro bir-birlarining ishlarini baholash, bunda bir guruh tarkibidagi o'quvchilar bir-birlarini ishlarini baholaydilar. Bir-birining ishini ko'rib chiqib, qoniqarli natijalarga erishgandan so'ng, ularning ishlari ikkinchi usul yordamida baholanishi mumkin

Ikkinchi bosqich bir guruh vakillari boshqa guruh vakillari ishlarini baholashini nazarda tutiladi. Bu orqali o'quvchilar boshqa guruh vakillarining ishlarini ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi va baholash jarayonida ular tengdoshlarining ishlarini o'zlari bilan taqqoslashi va hamkorlikda ishlab, xatolarini va kamchiliklarini aniqlashi mumkin. Bu jarayonda o'quvchilar bir-birlaridan o'rganib, ingliz tilini mustaqil egallashga intiladi.

So'ngi bosqich o'zaro baholashdan so'ng o'qituvchi o'quvchilarning ishini tekshiradi. O'zaro tekshirishdan o'tgan ishlardan xatosiz natijalar olinishi kutiladi, chunki bitta ish uch marta tekshiriladi: o'z-o'zini tekshirish (bir guruh a'zolari), tengdoshlar (boshqa guruh vakillari) va o'qituvchi tomonidan baholash.

Tadqiqotchi M.Nelson ham o'zaro baholashni qo'llab-quvvatlaydi va o'qituvchidan va boshqa guruhlardan olingan fikr-mulohazalarga tayanib muntazam ravishda formativ baholashni kiritish kerakligini ta'kidlaydi [8;267]. Tengdoshi yoki o'qituvchi tomonidan baholanishi har bir guruh a'zosining vazifasini, ularning topshiriqni bajarish uchun qo'shgan hissasini aniq bilishni yoki qatnashmaganliklari uchun jazolashni ta'minlab beradi. Tengdoshni tengdosh baholashda qiyinchilikka uchramasligi uchun mavjud S.Raxmidjati va hamkasblari tomonidan o'quvchilarning gapirish malakasini baholash uchun

ishlab chiqilgan baholash mezonni takomillashtirilib, yangi “tendoshning fikr-mulohazasi” bo‘limi qo‘shilgan holda quyidagicha o‘zgartirish kiritdik:

O‘quvchilar bir-birlarini aniq mezon asosida baholashi;

o‘z fikr-mulohazalarini yozishi uchun alohida ustun kiritilganligi ulardan qo‘yilgan ballni asoslab

berishni talab etadi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilardan diqqat bilan tekshirish uchun bor bilim mahoratini ishga solishi va yuqori kognitiv fikrlash darajasi sifatida keltirilgan analiz va sintez qilishni talab etadi.

4K modeli tarkibidagi kolloborativ tamoyil ingliz tilidan og‘zaki nutqni quyidagi beshta mezon asosida tekshirilish talab etiladi. (Rasm)

- 1) aniq va tushunarli nutq so‘zlash;
- 2) grammatik tuzilmalardan oqilona foydalanish va grammatik xatolar;
- 3) so‘z boyligining yetarliligi va so‘zlarni kontekstga mos ravishda to‘g‘ri qo‘llay olishi;

- 4) ravon nutq so‘zlay olish va to‘g‘ri talaffuz qila olishi;

5) berilgan vaqt ichida fikrni to‘liq bayon etish va o‘ziga ishonch bilan nutq so‘zlashga qaratilishi inobatka olinadi. Ushbu mezonlarning har biriga maksimal uch balldan ajratilgan va har bir baholash mezoniga qay holatda bir, uch, to‘rt, besh qo‘yilishi batafsil tavsiflangan bo‘lib, umumiy hisobda talaba maksimal 25 ball olishi mumkin. O‘quvchilarga mazkur baholash mezonni taqdim etilishidan oldin albatta o‘qituvchi tomonidan batafsil tushuntirish berilishi, mezonlar va qay holatda uch, to‘rt, besh ball qo‘yilishining tavsifi batafsil izohlanishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Garcia M. Ten important aspects of a 21st century foreign language teaching approach. // European Journal of Foreign Language Teaching. – 2021. – Vol 5 (5). – P. 1-19. doi: 10.46827/ejfl.v5i5.3834
2. Heckman, J. J., & Kautz, T. (2013). Fostering and measuring skills: Interventions that improve character and cognition (No. w19656). National Bureau of Economic Research.
3. Johnson D.W., Johnson R.T., Holubec I.J., Roy P. Circles of learning. Cooperation in the Classroom. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development. – 1984. – 14 p.
4. Kagan S., High J. Kagan structures for English language learners // ESL Magazine. The information source for ESL/EFL professional worldwide. – 2002. – P. 10.

5. Kagan, S. Cooperative Learning. San Juan Capistrano, Calif.: Kagan Cooperative Learning. – 1992. – 450 p
6. Kao Y. Vygotsky's theory of instruction and assessment: the implications on foreign language education. Dissertation. USA. – 2014. – 280 p.
7. Lippman, L.H., Ryberg, R., Carney, R. and Moore, K.A. (2015). Key "Soft Skills" that Foster Youth Workforce Success: Toward a Consensus Across Fields. Washington, DC: USAID, FHI 360, Child Trends. Published through the Workforce Connections project managed by FHI 360 and funded by USAID.
8. Nelson L.M. Collaborative problem solving // In C. M. Reigeluth (Ed.), Instructional design theories and models: A new paradigm of instructional theory. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. – 1999. – P. 241-267.
9. Nelson L.M. Collaborative problem solving // In C. M. Reigeluth (Ed.), Instructional design theories and models: A new paradigm of instructional theory. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. – 1999. – P. 241-267.
10. Olsen R., Kagan S. About cooperative learning // In Kessler C. Cooperative Language Learning: A Teacher's Resource Book. New York: Prentice Hall. – 1992. – P. 8.
11. Ormrod J.E. Educational psychology: Principles and applications. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. – 1995. – 662 p.
12. Rachmijati C., Anggraeni A., Apriliyanti D. Implementation of blended learning through youtube media to improve students' speaking skill // OKARA: Jurnal Bahasa dan Sastra. – 2019. № 13 (2) – P. 153-164. DOI: 10.19105/ojbs.v13i2.2424
13. Rottier J., Ogan B.J. Cooperative learning in middle-level schools. Washington, DC: National Education Association. – 1991. – 112 p.
14. Slavin R. Cooperative Learning: Theory, Research and Practice. 2nd ed. New York: Prentice Hall. – 1995. – 194 p.
15. Socratous M. (2014). The effects of cooperative learning arrangements on the social skills of pupils identified as having severe learning difficulties, who attend special primary schools. PhD dissertation. University of Exeter. – 2014. – P. 55.
16. Wacker J.G. A Definition of Theory: Research Guidelines for Different Theory-Building Research Methods in Operations Management // Journal of Operations Management. – 1998. – № 16 – P. 361-385. [http://dx.doi.org/10.1016/S0272-6963\(98\)00019-9](http://dx.doi.org/10.1016/S0272-6963(98)00019-9)
17. Wiederhold C. The Question Matrix // San Juan Capistrano, Calif. – 1995. – 284 p
18. Wiederhold C. The Question Matrix // San Juan Capistrano, Calif. – 1995. – 284 p.
19. Yassin A.A., Razak N.A., Maasum N.R. Cooperative Learning: General and Theoretical Background // Advances in Social Sciences Research Journal. – 2018. – № 5(8) – P. 643.
20. Сорина Г.В. Принятие решений как интеллектуальная деятельность: Монография. – М.: Гардарики, 2005. – 253 с
21. Щукина Г.И. Исследование активизации учебно – познавательной деятельности. // Советская педагогика. – 1983. – № 3. – Б. 36-37.
22. <https://media.foxford.ru/articles/4-future-skills?ysclid=lrqtlrlgzv875220898> «4 навыка будущего | Сила Лиса (foxford.ru)»
23. <https://kun.uz/news/2023/08/17/xxi-asr-oquvchisi-uchun-zarur-konikmalarini-orgatuvchi-model-4k-haqida>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasi boshlang'ich sinf o'quvchilarini 4K ko'nikmalaridan foydalangan holda o'qitish usullari va yondashuvlari muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются методы и подходы обучения школьников начальных классов Республики Каракалпакстан используя навыков 4К.

SUMMARY

This article discusses methods and approaches for teaching primary school students of the Republic of Karakalpakstan using 4Cs skills.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ИҚТИДОРЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ ТАДҚИҚОТЧИЛИК САЛОҲИЯТИНИ МОҲИЯТИ

Джумагулов З.У.

п.ф.ф.д., (PhD) НукусДПИ,

Авезов Б. Д.

доцент, НукусДПИ

Назарбеков К.К.

катта ўқитувчи, НукусДПИ

Таянч сўзлар: инновация, ижодкорлик, ақл-заковат, креативлик, таълимни ахборотлаштириш.

Ключевые слова: инновации, творчество, интеллект, креативность, информатизация образования.

Key words: innovation, creativity, intelligence, creativity, informatization of education.

Олий таълим замонавий жамиятда муҳим рол ўйнайди. Ҳар қандай давлатнинг интеллектуал салоҳияти унинг таълим тизими томонидан яратилган бўлиб, у давлатнинг барқарор ва прогрессив ривожланишининг асосий ва ажралмас омили ҳисобланади. Фуқароларнинг таълим сифати иқтисодий ривожланиш имконияти ва жамият турмуш даражасини белгилайди, технологиялар ва замонавий бозор эса олий таълимни тақозо этади.

Барча даражадаги замонавий таълим амалда битта асосий мақсадга эга: инсонга ўзлари ва атрофларидаги дунё ҳақида билим бериш, бу билимлардан ўзлари ва жамият манфаати учун фойдаланиб яшашга ўргатиш, танлаган касбларида шахсий имкониятларни рўёбга чиқаришга ҳисса қўшиш. Шунга асосланиб, таълим олиш мақсад эмас, балки ҳаётда муҳимроқ, стратегик мақсадларга эришиш учун зарур бўлган воситадир.

Ўз навбатида, олий таълим механизмларидаги динамик ўзгаришлар мамлакатимиз ҳаётида амалга оширилаётган ислохотлар ва жамоатчилик фаолиятининг барча жабҳаларига қўйиладиган янги талаблар самарасидир. Бу эса, ўз навбатида, мутахассисларни тайёрлашга тизимли, интеграллашган

ёндашув асосида ўқув фаолиятини ташкил этиш муаммосини кескин кўтарилади. Бу мақсадга эришишнинг мураккаблиги ўқув материални нафақат репродуктив ўзлаштиришни, балки ўқувчи томонидан ҳам, ўқитувчилар томонидан ҳам креатив ёндашишни талаб этади. Шу сабабли бўлғуси ўқитувчиларни замонавий билимга эга бўлганлар сифатида тайёрлаш ва қайта тайёрлаш жараёнида уларнинг креатив салоҳиятини шакллантиришга катта аҳамият бериш зарур.

Илмий адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, бугунги кунда «креативлик» атамаси одамлар онгида инсон шахсининг барча қимматли креатив ва интеллектуал компонентларини мужассамлаштирган, уни ижодкор деб аташга имкон берадиган ягона илмий таъриф ва талқинга эга эмас. Мавжуд устуворликларга мувофиқ, айрим муаллифлар креатив салоҳиятни мақсадга мувофиқ ривожлантириш мумкинлигини ҳисобга олиб, бу атамга кўпроқ амалий маъно беради. Гуманистик психологиянинг асосчиси Аброҳам Маслоу ижодни инсон табиатининг асосий хусусияти, ҳар бир инсонга туғилишдан берилган салоҳият, шунингдек, дунёни идрок этиш ёки ҳақиқат билан ўзаро таъсир қилишнинг махсус усули сифатида белгилайди. Бу таъриф асосида ижодни атрофдаги нарса ва ҳодисаларни янги, ўзгача истиқболда кўриш ва идрок этиш қобилияти ёки маҳорати сифатида таърифлаш мумкин.

Ю. М. Асадов фикрига кўра, креатив салоҳиятнинг энг қимматли хусусияти унинг инновациялар соҳасидаги юксак ролидир. Инновация, асосан, инсон ақл-заковатининг маҳсули бўлган интеллектуал қатор сифатида, креатив салоҳиятдан фойдаланишнинг энг тизимли ва кўринадиган натижасидир. Шунга кўра илмий ва технологик тараққиётнинг ривожланишига энг катта таъсир кўрсатувчи янгиликдир.

Абдуракҳманов Р. Б. ва б. креатив салоҳиятни касбий ёки ижодий фаолият доирасида ўзаро боғланган ва шахснинг ташқи муҳитдан келаётган билимлари ва ахборотлари асосида янги ғоя ва тушунчаларни ишлаб чиқиш қобилияти билан тавсифланадиган ақлий ва креатив воситалар мажмуаси сифатида тушунади. Шу билан бирга, «креатив салоҳият» атамасининг моҳиятини белгилаб, илмий адабиётларда «креатив» тушунчаси «ижод» тушунчаси билан узвий боғлиқлигини таъкидлаймиз. Иккала тушунча ҳам бир-бирига мос келади ва кўпинча синоним сифатида ишлатилади. Бунга сабаб «креатив» атамасининг келиб чиқишидир (лот.дан. Creatio -яратиш, инглиз тилида Creativity - ижодий салоҳият, ижодий қобилият). Кўриб турганимиздек, термин талқинида ижод унсури мавжуд. Шунинг учун ҳам «ижод» тушунчаси талқин қилинишидан олдин унинг таркибий қисмлари

«ижод» тушунчасининг таркибий қисмлари сифатида ўрганилган. Ўз навбатида ижод муаммолари узоқ вақт давомида ўқитувчилар, психологлар, файласуфлар ва бошқалар томонидан ўрганилган.

Файласуфлар ижодни сифат жиҳатидан янги моддий ва маънавий қадриятларни яратувчи инсон фаолияти жараёни сифатида талқин этадилар. Ижод турлари ижодий фаолият хусусияти билан белгиланади:

- ихтирочилик;
- бошқарувчилик;
- илмий;
- бадиий ва ҳоказо.

Психологик адабиётларда ижодни аниқлаш ва талқин қилишга турлича ёндашувлар мавжуд. Ижод инсон фаолияти ва мустақиллигининг маҳсулдор шакли сифатида янги, номаълум кашфиётнинг яратилиши сифатида қаралади. Г.Алтшуллернинг фикрига кўра, ижодкорлик мавжуд тажрибани қайта ташкил этиш ва янги билимлар бирикмаларини шакллантиришга асосланган янги билимларни ҳосил қилувчи фаолиятдир. У икки даражада намоён бўлади. Ижоднинг бир даражаси мавжуд билимлардан фойдаланиб, иккинчисида унинг қўлланиш доирасини кенгайтириш билан тавсифланади-объект ёки билим соҳасининг одатий кўринишини ўзгартирадиган мутлақо янги ёндашув яратилади. Психологик хусусият сифатида ижодкорликнинг моҳияти интеллектуал фаолият ва фаолият маҳсулотларига нисбатан сезгирликдан иборат. Тадқиқотимиз аспектида катта аҳамиятга эга бўлган Алтшуллер Г. нинг асосий ғояси ижодкорликни ўрнатиш, шунингдек, ҳар қандай фаолиятни ўрганиш мумкин, бундан ташқари, барча ижодий фаолиятни ўргатиш керак. Бу фикр Лернер И. томонидан ҳам қўллаб-қувватланган. Лернер И. Ишонадики, ижод уч йўналишлари қуйидаги томонидан ўқитилиши мумкин:

- ақлий операцияларда ўқитиш;
- ижодий фаолият тартибларида ўқитиш;
- ижодга қадрият муносабатини шакллантириш.

Пономарев Я. А. фикрига кўра шахс ўзига ҳослиги, ташаббускорлиги, юксак ўз-ўзини ташкил этиши ва салмоқли ишлаши билан ажралиб туради. Ўз навбатида, И. А. Зимняя фикрларнинг чуқурлиги, ғайриоддий саволлар ва ечимлар, интеллектуал ташаббус каби хусусиятларга эътибор қоратди. Богоявленская Д. тадқиқотида ижодкорлик тадқиқотининг бирлиги «интеллектуал ташаббус» ни кўриб чиқишни таклиф қилади ва муаллифнинг фикрига кўра, ижодий фаолиятнинг барча турлари «интеллектуал фаолият» каби шахснинг қобилияти билан бирлаштирилган. Торранс П. ижодий шах-

сларнинг бундай умумий хусусиятини ривожланиш, доимий ўсиш зарурати сифатида аниқлади.

Педагогикада ижодкорлик таълим жараёни билан боғлиқ равишда таҳлил қилинади ва ҳақиқатни ўрганиш ва ўзгартиришга, янги ўзига хос мавзуларни яратишга онгли, фаол инсон фаолияти сифатида аниқланади ва ўқувчиларни ўқитиш ва тарбиялашнинг энг самарали усуллари излашда, дарсликлар яратишда, билимларни доимо янгилаб, эскирган педагогик қарашлар, қарорларни қайтадан кўриб чиқилишига қаратилган.

Дунаев А. фикрига га кўра, ўқитувчининг ижодкорлиги улар ўртасидаги психологик-педагогик муносабатларнинг ўзига хослигидан келиб чиққан ва талаба шахсини шакллантириш ва ўқитувчининг ижодий педагогик фаолияти даражасини оширишга қаратилган таълим жараёни (ўқитувчи ва талаба) субъектларининг шахсий йўналтирилган ўзаро таъсирини таъминлайди. Муаллифнинг фикрича, ўқитувчи ижодининг асосий мезони ўқувчи шахсини шакллантиришнинг ижобий динамикасини таъминлаш ва ўқитувчининг ўз фаолияти самарадорлигини оширишдир.

Алексеев Н. А. ўқитувчининг ижодий шахсини илмий ва педагогик фикрлаш ва ижодий тасаввурларнинг комбинациясида намоён бўладиган ижодкорлик, интеллектуал фаолиятга эътибор қаратадиган касбий ишда ижодкорликни англаш билан ажралиб турадиган шахс сифатида белгилайди.

Юқорида таъкидланганидек, «ижод» атамаси сўнгги пайтларда илмий адабиётларда кенг қўлланилиб, фаол қўлланилаётган «ижодий қобилиятлар» иборасининг ўринни деярли эгаллаган. Бу тушунчалар синоним сифатида қабул қилинади, шунинг учун янги атамани жорий этишнинг мақсадга мувофиқлиги ҳақида шубҳа бор. Бироқ, объектив равишда, ижодкорликни муайян ижодий қобилият ёки тўплам сифатида эмас, балки яратиш қобилияти сифатида аниқлаш тавсия этилади. Бу тушунчалар, гарчи жуда яқин бўлса-да, айрим муаллифларга кўра бир хил эмас.

Ижодни ўрганиш асосчиси Гилфорд Д. муаммони ҳал қилишнинг самарадорлиги интеллектуал тестлар билан ўлчанадиган мавжуд билим ва кўникмаларга эмас, аммо муаммони ҳал қилиш учун тақдим этилган маълумотлардан турли йўللار билан ва тез суръатларда фойдаланиш қобилиятига эга бўлишга боғлиқлигини исботлади. Бу хусусият креативлилик деб аталган.

Гилфорд Д. ва Торранс Е. белгиланган ижодий фикрлаш тавсифловчи 16 интеллектуал қобилиятни ажратиб кўрсатди. Улар орасида:

- тезлик (маълум вақт оралиғида содир бўладиган ғоялар сони);
- мослашувчанлик (бир ғоядан иккинчи ғояга ўтиш қобилияти);

- ўзига хослик (умумий қабул қилинганларидан фарқ қиладиган ғояларни ишлаб чиқариш қобилияти);
- қизиқувчанлик (бошқаларга қизиқиш уйғотмайдиган муаммоларга сезгирликнинг ортиши);
- мотивциядан реакциянинг мантиқий мустақиллиги

Бундан ташқари, Гилфорд Д. бу қобилиятларни «дивергент фикрлаш», яъни турли йўналишларда юзага келадиган ва муаммони ҳал қилиш йўллари ўзгартиришга имкон берадиган, кутилмаган ҳулосалар ва натижаларга олиб келадиган фикрлаш тури концепциясида бирлаштирди. Конвергент фикрлаш муаммоларни ҳал қилишнинг барча мавжуд йўллари таҳлил қилишга қаратилган бўлиб, улардан фақат биттасини тўғри танлашга қаратилган. Конвергент фикрлаш муаммонинг олдиндан маълум бўлган ечимига қаратилади, дивергент фикрлаш муаммо ҳали аниқланмаган бўлса, уни ҳал қилиш учун олдиндан таклиф қилинган, белгиланган йўл бўлмаса, намоён бўлади. Конвергент фикрлаш ақлни, дивергент фикрлаш креативликни аниқлайди.

Тадқиқотчи Булда А. ақл-заковат ва креативликни муҳим ролга эга бўлган инсон қобилияти сифатида кўриб чиқяпти ва ушбу позициядан келиб чиқиб, креативликни ақл-заковатга нисбатан редутив ҳолат қорсатувчиси деб ҳисоблайди. Ушбу ҳолатда ижодкорлик ақл-заковатдан келиб чиқадиган ҳодисадир, аммо ягона қобилият эмас. Шунинг учун юксак ақл-заковат юксак ижодкор қобилиятларни юзага келитради, даражаси паст ақл-заковат билан эса ижодкор намоён қилиш қийин бўлади. Ермолаева Л. фикрига кўра, креативликни алоҳида махсус қобилият сифатида ажратишнинг ҳеч зарурати йўқ. Фаолиятнинг ҳар қандай қобилияти (илмий, ижодий) биринчи навбатда умумий ақл-заковатнинг баланд даражаси ёрдамида юзага келади.

Богоявленская Д. шунингдек, ақл ва ижодкорликни икки хил умумий қобилият сифатида талқин қилди, у уларнинг мавжудлигини ахборотни қайта ишлаш жараёнлари билан боғлади. Ижодкорлик инсон учун мавжуд бўлган ахборотни ўзгартириш ва дунёнинг чексиз кўп янги моделларини яратиш учун масъулдир. Ақл-заковат эса бу маълумотларни реал амалиётда қўллаш ва атрофимиздаги дунёга мослаштириш учун хизмат қиладди.

Лубард Т., Муширу К., Торжан С., Зенасни Ф. томонидан ижодкорлик ва ақлни мукамал ўрганиш ўтказилди, улар мураккаб руҳий муаммоларни ҳал қилиш натижаси ижодкорлик билан боғлиқлигини ва ечимнинг тўғрилиги умумий ақл даражаси билан ижобий боғлиқлигини аниқлади. Шунинг учун ижодкорлик ва умумий ақл-идрок ақлий муаммони ҳал қилиш жара-

ёнини белгилайдиган қобилиятдир, лекин улар турли босқичларда ҳар хил вазифаларни бажаради.

Олий таълимнинг муваффақиятини башорат қилишда кўпгина тадқиқотчилар ақл ва ижоддан мустақил равишда ўрганиш учун умумий қобилият сифатида ўрганиш қобилияти мавжуд деган хулосага келишди. Маълумки, ижод ва университет ўзлаштиришининг ўзаро боғлиқлиги жуда кичик бўлиб, эмпирик тадқиқотларга кўра «идеал аълочи талаба» ва «ижодкор шахс»нинг шахсий сифатлари ҳар хил деб аталган. Умумий ақл-заковат ва университет муваффақияти даражаси ўртасидаги корреляциялар катта тафовутга эга ва ақл-заковат танланган намунанинг хусусиятлари ва бошқаларни ташхислаш методологиясига боғлиқ. Шундай қилиб, тадқиқотларда олинган ижодкорлик ва ақлнинг корреляцион қийматлари диагностик жараёнига боғлиқ.

Демак, ижод ташхиси вақтида унинг мезонлари кўринишларидан хабардор бўлиш лозим: тест жараёнида кретивликни намоён этиш индивид шахсининг креативлилигини кўрсатади, аммо тескариси нотўғри. Диагностика жараёнида инсон хулқ-атворини тартибга солиш даражаси бўйича тестларни жойлаштирсак, қарама - қарши қутбларда турадиган бир томондан, юқори тезликдаги интеллект тестлари, иккинчи томондан эса креативлик учун ўйин усуллари.

Бироқ, психологларнинг фикрича, ижод инсон ақлининг кучи бўлиб, янги боғланишларни ўзгартириш ва яратиш орқали янги мазмун яратади ва уни фикрлаш жараёнида ғояларнинг умумий қабул қилинган, одатий тартибини йўқ қилиш қобилияти деб белгилаган. Торранс Е. ижодкорлик умумий ақл, шахсий хусусиятлар ва самарали фикрлаш қобилиятига асосланган махсус эмас, балки умумий қобилиятдир.

Ҳозирги кунда кўпгина тадқиқотчилар ижодкорликни қуйидаги асосий жиҳатларда кўриб чиқмоқдалар:

- жараён сифатида;
- маҳсулот сифатида;
- шахс сифатида (аслида шахсининг ижодий қобилиятлари);
- муҳит сифатида (соҳа, тузилма, ижтимоий контекст, ижод маҳсулига қўйиладиган талабларни шакллантириш);
- ҳал қилинадиган муаммо сифатида.

Психологлар ижод моҳияти ҳақида қуйидаги умумлашмаларни амалга оширганлар:

- ижодкорлик-бу янги ёндашувлар ва янги маҳсулотларга бўлган эҳтиёжга мос равишда жавоб бериш қобилияти ва жараённинг ўзи онгли

ва онгсиз бўлиши мумкин бўлса-да, мавжуд бўлган янги нарсалардан хабардор бўлиш имконини беради;

- янги ижодий маҳсулот яратиш, аввало, ижодкор шахси ва унинг ички мотивацияси кучига боғлиқ;
- ижодий жараён, маҳсулот ва шахснинг ўзига хос хусусиятлари уларнинг ўзига хослиги, мустақиллиги, ҳақиқийлиги, вазифага етарлилиги ва зарур деб аташ мумкин бўлган бошқа эстетик, экологик, оптимал шакли, ҳозирги вақтда тўғри ва оригинал бўлган хусусият
- ижодий маҳсулотлар табиатда жуда кўп турли хил бўлиши мумкин: математикада масаланинг янги ечими, кимёвий жараённинг кашф этилиши, мусиқа, расм ёки шеърлар яратиш, ижтимоий муаммоларнинг ноёб ечими ва бошқалар.

Акмеология нуқтаи назаридан, ижодкорлик кўплаб шахсларга хос бўлган жараён ва шахснинг интеллектуал ва шахсий хусусиятлари мажмуаси сифатида тавсифланади, бу муаммоларни мустақил тарғиб қилиш, кўплаб оригинал ғояларни яратиш ва уларни ноанъанавий ҳал қилишга ёрдам беради.

Голованова А. ижодни ўрганишга бўлган турли ёндашувларни таҳлил қилгач, ижодни икки асосий жиҳат - процессуал ва шахсий жиҳатдан ўрганилишини умумлаштирди. Ижодкорликни процессуал аспектда ўрганиш субъектнинг ижод предмети, умуман объектив воқеликни ўзгартириш хусусиятлари ҳамда бундай ўзгариш босқичлари ва натижаларини ўз ичига олади.

Ўз навбатида, аксарият муаллифларнинг фикрига кўра, педагогик жараён шароитида ижодкорлик олий ўқув юртларининг инновацион фаолияти билан узвий боғлиқ бўлиб, у ўқув жараёни ва иқтисодиётни модернизациялаш, унинг моддий-техник салоҳиятини тизимли янгилаш ва университет самарадорлигини оширишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Олий таълим муассасаларида инновацион фаолият бугунги кунда асосий фаолият турларидан бирининг мақомини олади (ўқув ва илмий билан бирга) ва университет ривожланишининг зарурий шарт ҳисобланади. Инновацион фаолият, аввало, шахс ўз-ўзини ривожлантиришнинг сифат босқичи бўлиб, ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзини акс эттириш натижасида вужудга келган ўқув жараёни субъектларининг ўз-ўзини долзарблаштириш жараёнидир. Шунинг учун таълим-тарбия муҳитида ўз-ўзини ташкил этиш жараёнлари айниқса инновацион фаолиятни амалга оширувчи таълим муассасаларига хосдир, ва бу барқарор тузилмалар (ижодий гуруҳлар, уюшмалар) нинг пайдо бўлиши ва аввалги ижтимоий тажрибадан қатъий назар «шахсий-янги»

яратишга қодир бўлган ижодкор шахсларнинг пайдо бўлиши мумкин. Шу билан бирга таълимни ахборотлаштириш таълим муассасалари инновацион жараёнларининг ажралмас қисмидир. Унинг негизида ахборотлаштириш бу ҳолда ахборот маҳсулотлари, воситалари ва технологияларини ўқитиш ва таълимга жорий этиш асосида педагогик жараёнларни ўзгартиришнинг чора-тадбирлари мажмуидир. Таълимни ахборотлаштиришнинг назарий асослари аввало информатика, сўнгра кибернетика, тизимлар назарияси ва дидактикадир. Таълимни ахборотлаштириш дидактик жараённинг муҳим томонларининг ўзгаришига олиб келади ва педагогик фаолият сифати ўзгаради. Ўқиётганлар кўп миқдорда турли ахборотлар билан ишлаши, уни интеграллаши, қайта ишлаш, модел жараёнларини автоматлаштириш ва муаммоларни ҳал қилиш, ўқув фаолиятида мустақил бўлиши ва яна кўп имкониятларга эга бўлиши мумкин. Ўқитувчи ҳам мунтазам операциялардан овоз бўлиб, ўқиётганларга ташхис қўйиш, тренинглар ва тренингларнинг ривожланиш динамикасини кузатиш имкониятини олади. Шу билан бирга кўп сонли тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатадики, айрим ўқитувчилар таълимнинг анъанавий шаклидан таълимда ахборот технологияларидан фойдаланишга ўтишга тайёр эмаслар. Электрон технология ҳали ҳам асосан таълимнинг ёрдамчи воситаси сифатида ишлатилади.

Шундай қилиб, илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, креативлик моҳияти ва тушунчасининг таърифида ноаниқлик йўқ. Турли фикрларга қарамасдан, деярли барча таърифларда ижодкорлик янги нарсаларни яратиш билан боғлиқ (шахс ва жамият учун). Аксарият муаллифлар креативликни инсоннинг ижтимоий аҳамиятга эга бўлган янги, оригинал маҳсулот яратиш учун оптимал имкониятлардан фойдаланиб, муаммони идрок этиш қобилияти деб тушунадилар. Ўз навбатида ижод атамаси воқеликнинг муайян ҳодисаларини қайта яратиш ва ўзгартиришга қаратилган онгли фаол инсон фаолияти сифатида талқин этилади. Бироқ, асосий психологик ёндашувларга кўра, креативлик ва ижодкорлик ажратилмаслиги керак. Ильин Е. фикрига кўра, бу илмий ёндашувларда чалкашлик ва ноаниқ таърифларни яратади ва уларга, албатта, йўл қўймаслиқ керак. Шунинг учун ҳам ҳаётда ижод ва креативлик ажралиб чиқиши мумкинлигига қарамай, фанда бу тушунчалар бир хил бўлиши керак.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. – Т.: 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947– сонли Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. 2019 йил 8 октябр

3. Колосей Н.С. Использование облачных технологий в образовательном процессе-условие для совместной работы педагогов и учащихся / Н.С.Колосей– Режим доступа: <http://academy.edu.by/files/do%20iksres/Kolosey.pdf%20>

4. Ткаченко В. Облачные вычисления (Cloud computing) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.lessons-tva.info/archive/nov031.html

5. Королева А.С. Инновационные технологий современного офиса (Облачные вычисления): учеб. пособие. “Высшая школа экономики”, Санкт-Петербург, 2012. -88с.

6. Ваганова О.И., Дворникова Е.И., Кутепов М.М., Лунева Ю.Б., Трутанова А.В. Возможности облачных технологий в электронном обучении// Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2017. – № 6-2. – С. 183-187.

7. Дуккардт А.Н., Саенко Д.С., Е.А.Слепцова Е.А. Облачные технологии в образовании // Журнал “Открытое образование” 2014. - №3 – С. 28-36.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларни замонавий билимга эга бўлганлар сифатида тайёрлаш ва қайта тайёрлаш жараёнида уларнинг креатив ва ижодкорлик салоҳиятини шакллантиришга бағишланган. Шунингдек, тадқиқотларда олинган ижодкорлик ва ақлнинг корреляцион қийматлари диагностик жараёнига боғлиқ масалалари баён этилган.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена формированию креативного и творческого потенциала будущих преподавателей высших учебных заведений в процессе их подготовки и переподготовки как людей, обладающих современными знаниями. Также описаны вопросы, связанные с процессом диагностики корреляционных значений креативности и интеллекта, полученных в ходе исследования.

SUMMARY

This article is devoted to the formation of creative and imaginative potential of future teachers in higher education institutions in the process of training and retraining as those with modern knowledge. Furthermore, issues related to the diagnostic process of the correlational values of creativity and intelligence obtained in the research are described.

O'QITUVCHILARNING TA'LIM JARAYONIDA KREATIV SALOHİYATINI OSHIRISH MASALALARI

Djurabekov E.T.

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti dotsenti v.b.

Tayanch soʻzlar: ijodkorlik, ijodiy shaxs, pedagogik ijodkorlik, pedagogik muloqot madaniyati.

Ключевые слова: творчество, творческая личность, педагогическое творчество, культура педагогического общения.

Key words: creativity, creative personality, pedagogical creativity, culture of pedagogical communication.

Davlat ta'lim standartini joriy etish, zamonaviy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning ustuvor yoʻnalishlaridan biridir. Ta'lim jarayoni, uni rivojlantirish va oʻquv tarbiya jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarning kengroq tadbiq etilishi zamirida oʻqitish usullarining samarali turlaridan foydalanish ta'lim jarayonining sifatli boʻlishini ta'minlaydi. Bugungi kunda oʻquvchilarning bilim, koʻnikma va malakalarni mukammal ravishda egallashlari uchun ta'lim jarayonining qiziqarli va samarali boʻlishi muhim ahamiyatga ega.

Shu oʻrinda Hurmatli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlarini keltiramiz: “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va maʼnaviy salohiyatga ega boʻlib, dunyo miqyosida oʻz tengdoshlariga hech qaysi sohada boʻsh kelmaydigan insonlar boʻlib kamol topishi, baxtli boʻlishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [17,14b].

Pedagogik mahorat asoslarini yorituvchi eng muhim tayanch tushunchalar quyidagilar sanaladi: pedagogik mahorat, pedagogik texnologiya, oratorlik madaniyati, pedagogik muloqot madaniyati [14, 213b].

Boshlangʻich umumiy ta'limning asosiy ta'lim dasturini oʻzlashtirishning shaxsiy natijalari talabalarning shakllanishini aks ettirishi kerak: ijodiy faoliyatda ishtirok etishning ijobiy tajribasi, ijodiy mehnatga motivatsiya;

ta'limda bilimlarni oddiy takrorlashdan o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga o'tishni ta'minlashga, ularning imkoniyatlarini ochib berishga, zamonaviy sharoitda hayotga tayyorgarlik ko'rishga e'tiboridir".

O'qituvchilarning dars jarayonida interfaol usullardan foydalanish, har bir o'quvchilarning faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishiga imkon tug'diradi. Pedagogik texnologiyalar asosida o'tkazilgan dars mashg'ulotlari o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, intellektual salohiyatga ega bo'lishga imkoniyat yaratadi. Zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri ta'limning zamonaviy sifatini ta'minlashdir. Bunga birinchi navbatda o'quv mashg'ulotining samaradorligini oshirish orqali erishiladi. Va bu faqat o'qituvchini o'qitishning yangi shakllari, vositalari va usullarini doimiy ravishda ijodiy izlash bilan mumkin. Ammo, tajriba shuni ko'rsatadiki, ijodkorlik faqat mehnatga bo'lgan qadriyat munosabati bilan ajralib turadigan, kasbiy malakasini oshirish, bilimlarni to'ldirish va ilg'or tajribalarni o'rganishga intilayotganlarga keladi.

Ushbu dasturning ajralmas qismi har bir bolaning shaxs sifatida o'zini o'zi anglashi, uning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratishdir.

Bunda talaba ijodiy o'qituvchiga yordam berishi, o'z mahoratini doimiy ravishda takomillashtirishi, izlashi, o'quv jarayonini tashkil etishda yangi va qiziqarli narsalarni yaratishi kerak.

O'qituvchi faoliyatidagi ijodkorlik sohasi juda keng bo'lib, u o'quvchilarga yondashuvda ham, ularning mavzusiga nisbatan ham, o'quv materiallarini taqdim etishda, o'qitish va o'qitish vositalari va usullarini tanlashda o'zini namoyon qilishi mumkin.

O'qituvchining o'quv materialini tanlashga ijodiy yondashuvi, noan'anaviy dars yoki darsdan tashqari mashg'ulotlarni yaratish dars samaradorligini ta'minlaydi, talabalar faoliyatini rag'batlantiradi va kognitiv qiziqishni faollashtiradi.

O'qituvchining ijodi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi, o'ziga xos narsalarni yaratishni maqsad qilmaydi. Ijodiy ishlaydigan o'qituvchi har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish vositasi bo'lgan o'z tizimini yaratadi.

Pedagogik faoliyat ijodiy xarakterga ega. Ko'pgina tipik va o'ziga xos pedagogik vazifalarni hal qilib, o'qituvchi o'z faoliyatini pedagogik vaziyatni tahlil qilish asosida quradi, natijalarni loyihalashtiradi, kerakli natijaga erishishga olib keladigan vositalarni tahlil qiladi.

O'qituvchining ijodiy qobiliyatlari u to'plagan ijtimoiy tajriba, pedagogik va psixologik bilimlar asosida shakllanadi, bu sizga yangi echimlar va usullarni topishga, kasbiy mahoratini oshirishga imkon beradi.

Zamonaviy ta'lim maskani nafaqat o'qitish uchun mo'ljallangan, uning asosiy vazifasi jismoniy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan sog'lom, intellektual va insonparvar, aqlli va ma'lumotli, analitik fikrlay oladigan shaxsni shakllantirishdir. Muammolarni hal qilishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahorat darajasi bilan belgilanadi, uning asosiy xususiyati uning ijod qilish qobiliyatidir.

Ijodiy o'qituvchi bolada ijodkorlikni rivojlantirishiga ta'sir muhimdir va dolzarbdir. Faqat ijodiy o'qituvchi o'z o'quvchilarining ko'zlarida uchqunni yoqib, ularda bilimga chanqoqlikni uyg'otishi mumkin. Ijodiy o'qituvchi o'z ishi bilan yaqin atrofdagilarga, ya'ni o'quvchilariga katta ta'sir ko'rsatadi. Ijodkorlik mehnatga bo'lgan qadriyat munosabati bilan ajralib turadigan, kasbiy malakasini oshirishga, bilimlarni to'ldirishga va tajribani o'rganishga intilayotganlarga xosdir.

Ijodiy o'qituvchi shu bilan to'xtamaydi, u doimiy pedagogik izlanishda. Uning shiori: "kim o'qimasa, o'rganishga haqli emas". Zamonaviy o'qituvchi, agar u bolalar uchun qiziqarli bo'lishni xohlasa, bilimdon, ko'p qirrali shaxs bo'lishi kerak.

Pedagogik nashrlar sahifalarida siz "o'qituvchining ijodiy individualligi" atamasini tobora ko'proq topishingiz mumkin. Buning sababi shundaki, ta'lim tizimini yangilashning hal qiluvchi omili nafaqat o'qituvchining shaxsiyati, uning ijodiy harakat qilishga tayyorligi, balki yorqin, noyob, betakror shaxs va pedagogik ijodkorlik individual, shaxsiy timsolsiz mavjud bo'lolmaydi.

Zamonaviy sharoitda ijodiy ishlaydigan o'qituvchilar tobora ko'payib bormoqda. Bular yuqori madaniyatga ega, muqobil pedagogik texnologiyalarga, individual ish uslubiga ega bo'lgan, natijada o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishda yuqori natijalarga erishadigan pedagoglardir.

O'qituvchining asosiy maqsadi har bir talabaning moyilligini aniqlashdir. O'qituvchining vazifasi o'quvchiga o'zini topishga yordam berish, birinchi va eng muhim kashfiyotni amalga oshirish – o'z qobiliyatlarini va ehtimol iste'dodini kashf etishdir. Bu bilim, ko'nikma, pedagogik mahoratni talab qiladi.

Shaxsiy sohada pedagogik ijodkorlik o'zini ijodiy shaxs sifatida anglash asosida o'qituvchining o'zini o'zi anglashi, uning kasbiy o'sishining individual usullarini aniqlash sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'naviy va ob'ektiv-samarali faoliyatda ijodiy potentsialni amalga oshirish o'qituvchi va talabaning ijodiy shaxsini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biridir.

Pedagogik ijodning quyidagi darajalari ajratiladi:

1. Tayyor tavsiyalarni takrorlash (sinf bilan elementar o‘zaro ta’sir): o‘qituvchi fikr-mulohazalardan foydalanadi, uning natijalariga ko‘ra ta’sirini to‘g‘rilaydi, ammo u boshqa o‘qituvchilarning tajribasiga ko‘ra “uslubiy”, “shablon bo‘yicha” ishlaydi.

2. Darsda faoliyatni optimallashtirish, uni rejalashtirishdan boshlab, ijodkorlik o‘qituvchiga allaqachon ma’lum bo‘lgan ta’lim mazmuni, usullari va shakllarining mohirona tanlovi va maqsadga muvofiq kombinatsiyasida namoyon bo‘lganda.

3. Talabalar bilan jonli muloqotning ijodiy imkoniyatlaridan foydalanish.

4. O‘qituvchining ijodiy individualligiga, o‘quvchining shaxsiy xususiyatlariga, sinf rivojlanishining o‘ziga xos darajasiga mos keladigan shaxsiy printsiplarni kiritish bilan tayyor texnikadan foydalanish.

Shunday qilib, pedagogik ijodkorlik - bu mavjud tajribani o‘zgartirishga o‘tadigan, allaqachon to‘plangan narsalarni (moslashish, ko‘paytirish, bilim va tajribani takrorlash) o‘zlashtirishdan boshlanadigan jarayon.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. “O‘zbekiston” 2016.
2. Tolipov O‘., Ro‘ziyeva D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat // O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Innovatsiya – ziyo, 2019.
3. <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>
4. <https://multiurok.ru/>

РЕЗЮМЕ

Maqolada jamiyatning hozirgi rivojlanish bosqichida o‘qituvchining ijodiy salohiyatining rivojlanish masalalari va ahamiyati ochib berilgan. Bu talabaning har tomonlama rivojlangan shaxsini shakllantirish jarayonida, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрываются проблемы и значение развития творческого потенциала учителя на современном этапе развития общества. Это важный фактор в процессе формирования всесторонне развитой личности школьника, развития его творческих способностей.

SUMMARY

The article reveals the issues and significance of the development of the teacher’s creative potential at the current stage of development of the society. This is an important factor in the process of forming a comprehensively developed personality of the student, in the development of his creative abilities.

INNOVATSION TA'LIM USULLARI VA TEXNOLOGIYALARINI TA'LIM JARAYONIDA QO'LLANILISHI

Roximova N.E.

Urganch davlat universiteti Texnologik ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: innovatsion va ta'lim faoliyati; o'qitish usullari; muammoli, loyiha usuli; tadqiqot usuli; innovatsion texnologiyalar; innovatsiya.

Ключевые слова: инновационная и образовательная деятельность; методы обучения; проблемный, проектный метод; метод исследования; инновационные технологии; инновации.

Key words: innovative and educational activities; teaching methods; problematic, project method; research method; innovative technologies; innovation.

Kirish. Innovatsiyalar – fan yutuqlari va ilg'or tajribalardan foydalanishga asoslangan texnika, texnologiya, mehnatni tashkil etish yoki boshqarish sohasidagi yangiliklar. Innovatsion faoliyatning yakuniy natijasi bozorda sotiladigan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot yoki amaliy faoliyatda foydalaniladigan yangi yoki takomillashtirilgan texnologik jarayondir.

Innovatsion ta'lim faoliyati - bu umumiy ilmiy-ta'lim jarayoni doirasidagi asosiy faoliyat turlaridan biri bo'lib, ilmiy tadqiqotlarning aniq natijalari va ilg'or tajriba yutuqlarini qo'shimcha pedagogik samara berishi mumkin bo'lgan yangi ta'lim mahsulotlari, tovarlari va xizmatlariga ijodiy aylantirishdir.

Innovatsion ta'lim dasturining quyidagi vazifalarini belgilash mumkin:

1) uzluksiz ta'lim konsepsiyasini amalga oshirish doirasida mamlakat innovatsion iqtisodiyoti uchun yuqori malakali mutaxassislarning uzluksiz malakasini oshirishning yaxlit ko'p bosqichli kompleks tizimini yaratish va rivojlantirish; Boloniya kelishuvlarini hisobga olgan holda universitetning yagona Yevropa va jahon ta'lim makoniga integratsiyalashuvini ta'minlash;

2) innovatsion o'quv va ilmiy-ma'rifiy faoliyatning uslubiy vositalarini ishlab chiqish (modernizatsiya qilish va yangi o'quv kurslari va dasturlarini yaratish, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini yozish, o'qitishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish);

3) ilmiy tadqiqotlarni ustuvor rivojlantirish va samaradorligini oshirish, texnologik, o'ldov va tahliliy bazani mustahkamlash asosida mikro-, nano- va optoelektronika, axborot-telekommunikatsiya texnologiyalari va biotibbiyot elektronika sohasida innovatsion mahsulotlar yaratish;

4) yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash maqsadida Rossiya Federatsiyasi uchun fan va texnologiyaning ustuvor yo'nalishlarida yoshlarning ta'lim tadqiqotlari va ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirish;

5) ta'lim axborot makoniga integratsiyalashgan o'quv, ilmiy va innovatsion kompleksning tarmoq infratuzilmasini va yagona axborot makonini rivojlantirish;

6) universitet majmuasining mintaqa rivojiga ijobiy ta'sirini va elektronika sanoatidagi innovatsion jarayonlarni ta'minlaydigan institutsional o'zgarishlar;

7) yangi raqobatbardosh yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni rivojlantirishda universitetning faol ishtiroki evaziga yuqori texnologiyalar sohasida yangi ish o'rinlarini yaratish.

Tadqiqot maqsadi: oliy ta'lim muassasalarining innovatsion ta'lim faoliyati bilan bog'liq muammolar ko'rib chiqilib, jahon amaliyotida o'zini isbotlagan universitetlarda o'qitishning ayrim innovatsion uslublarini o'rganish.

Materiallar va usullar: tadqiqot bilan bog'liq adabiyotlarni o'rganish orqali ta'limda innovatsion metodlarni qo'llab, talabalar o'rtasida o'z-o'zini ta'lim faoliyatini rivojlantirishdir.

Ta'limga kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish o'quv jarayonida darslarni o'tkazishning faol va interaktiv shakllaridan keng foydalanishni o'z ichiga olishi kerak: kompyuter simulyatsiyasi, biznes va rolli o'yinlar, aniq vaziyatlarni tahlil qilish, psixologik va boshqa treninglar bilan birgalikda. talabalarning kasbiy mahoratini shakllantirish va rivojlantirish maqsadida sinfdan tashqari ishlar.

Ta'lim dasturlarini o'zlashtirish natijalariga qo'yiladigan yangi talablar (ta'lim natijalari) mazmunini takomillashtirish va rivojlantirishni belgilaydi:

1) ta'lim faoliyatining yangi usullari va texnologiyalari (o'qitish (o'rganish));

2) uning natijalarini monitoring qilish shakllari (kadrlar tayyorlash sifatini monitoring qilish).

Pedagogik innovatsiyalarni yaratish, ularni baholash va pedagogik jamoatchilik tomonidan o'zlashtirish, foydalanish va amaliyotda qo'llash masalalarini o'rganish pedagogik innovatsiya deb ta'riflanadi. Uning uslubiy apparati bugungi kunda amalga oshirilayotgan ta'lim modernizatsiyasini tahlil qilish, asoslash va loyihalashning samarali vositasiga aylanishi mumkin [2].

Ta'lim innovatsiyasining pedagogik tamoyillari:

- ta’lim va ilm-fan va ilg’or tajriba o’rtasidagi aloqalarni rivojlantirishning umumiy sivilizatsiya jarayonlariga muvofiq o’qitishning mazmuni va usullarida innovatsion tarkibiy qismlarni oshirish sxemasi;
- bilimlarning qarishi jarayonlarini jadallashtirish va shu bilan bog‘liq holda ta’limni fundamentallashtirish, uni yangilash sur’ati va ko‘lamini oshirish sxemasi;
- asosan ixtisoslashgan pedagogik innovatsiyalardan (o‘quv fanlari bo‘yicha) integratsiyalashgan klaster innovatsiyalariga o‘tish modeli, ayniqsa, yangi ta’lim axborot texnologiyalari va fanlararo fanlarning rivojlanishi munosabati bilan va boshqalar.

Ta’lim jarayonida faoliyatning uch turi aniq namoyon bo’ladi: fikrlash, harakat va nutq. Yana biri yashirin: ma’lumotni hissiy va shaxsiy idrok etish. Amaldagi FTU turiga qarab, darsda turlardan biri yoki ularning kombinatsiyasi amalga oshirilishi mumkin. Talaba faolligi darajasi darsda o’quvchilar faoliyatining to’rt turidan qaysi biri va qanchasi namoyon bo’lishiga qarab ko’rib chiqiladi [3].

Keys usuli - bu talabalar va o’qituvchilar biznes muammolari yoki holatlari haqida to’g’ridan-to’g’ri munozaralarda qatnashadigan o’qitish usuli. «Case Study» deb nomlanuvchi u G’arbda juda mashhur bo’lib, yigirma yildan ortiq tarixga ega. Iqtisodiyotni o’rganishning ushbu usuli Garvard universitetida (AQSh) taklif qilingan va yaqinda tibbiyot, huquq, matematika va boshqa fanlarni o’rganishda keng tarqalgan [4]

Keys usulidan foydalanish turli xil axborot manbalari bilan ishlash ko’nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Ishda taqdim etilgan muammoni hal qilish jarayoni - bu bilishning ijodiy jarayoni bo’lib, kognitiv faoliyatning kollektiv xususiyatini nazarda tutadi.

Usul fanda ma’lum bo’lgan bilimlarni ishlab chiqarish uchun talabalarning ijodiy faoliyatiga taqlid qilishni ta’minlaydi;

Quyida innovatsion texnologiyaga asoslangan dars ishlanmani ko’rib chiqamiz:

Sinfi: 5-sinf

Sana:

Mavzu: Metallning turmushda va iqtisodiyot tarmoqlaridagi ahamiyati, tuzilishi va turlari, sohalari. Metall va uning qotishmalari. Qora va rangli metallar mavzusini o’qitish metodikasi.

Darsning maqsadi:

Ta’limiy: O’quvchilarni технология darsiga qiziqtirish uyg’otish

Tarbiyaviy: O'quvchilarga metal va uning qotishmalari haqida ma'lumot berish.

Rivojlantiruvchi: Qora va rangli metallar mavzusida turli xil o'yinlarni tashkil qilish, mustaqil fikr yuritish

Dars jihozi: texnika xavfsizligi plakati, mavzuga oid materiallar, darslik, qora va rangli metallardan namunalar

Dars turi: aralash

Dars uslubi: nazariy, savol –javob, ko'rgazmali, tarqatma materiallar bilan ishlash, texnik vositalar, dars bilan ishlash

Kompetensiyaviy yondashuv: Aniq, hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarinni tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish.

Fanlararo bog'liqlik: fizika, kimyo.

Darsning borishi: (45-daqiqa)

№	Darsning bosqichlari	Ajratilgan vaqt	
1	Tashkiliy qism	3 daqiqa	
2	Uyga vazifani so'rash	10 daqiqa	
3	Янги mavzu баёни	15 daqiqa	
4	Mavzuni mustahkamlash	10 daqiqa	
5	Darsni yakunlash, uyga topshiriq berish, o'quvchilarni baholash	7 daqiqa Jami: 45 daqiqa	

Tashkiliy qism: Salomlashish, davomatni aniqlash.

Uyga vazifani so'rash: O'tilgan mavzu yuzasidan topshiriqlar tekshiriladi, mavzu yuzasidan savollarga javob olinadi.

1. Duradgorlik buyumlari nima uchun pardoatlanadi?
2. Pardoqlash ishlari qanday bosqichlarda amalga oshiriladi?
3. Pemza nima?
4. Shpaklovkalar qanday usullarda foydalaniladi? Ularni tushuntirib bering.
5. Bo'yoqlarning qanday turlarini bilasiz?

Yangi mavzu bayoni:

Yog'och singari metallar ham inson hayotida muhim o'rin tutadi. Metallardan turmushda, qurilishda, kosmonavtika, kemasozlik, mashinasozlik, samolyotsozlik sohalarida, turli xil qurilish konstruksiyalari, elektr simlari, dastgohlar, asbob-anjomlar tayyorlashda ko'p foydalaniladi. Sanoatning metall ishlab chiqaruvchi sohasi va metall olish va tozalash metallurgiya sanoati

deb ataladi. Metallurgiya so‘zi yu nonchadan olingan bo‘lib, “metallurgeo” – “yerdan qazib chiqaraman” degan ma’noni bildiradi.

Metall deb yaltiroq, plastik elektr va issiqlik o‘tkazadigan xususiyatga ega shaffof bo‘lmagan jismga aytiladi.

Metall ishlab chiqarishdagi asosiy xomashyo ruda hisoblanadi. Ruda deb tarkibida metall yoki metallar guruhining ajratib olinishi iqtisodiy jihatdan samarali miqdori mavjud bo‘lgan tog‘ jinslariga aytiladi

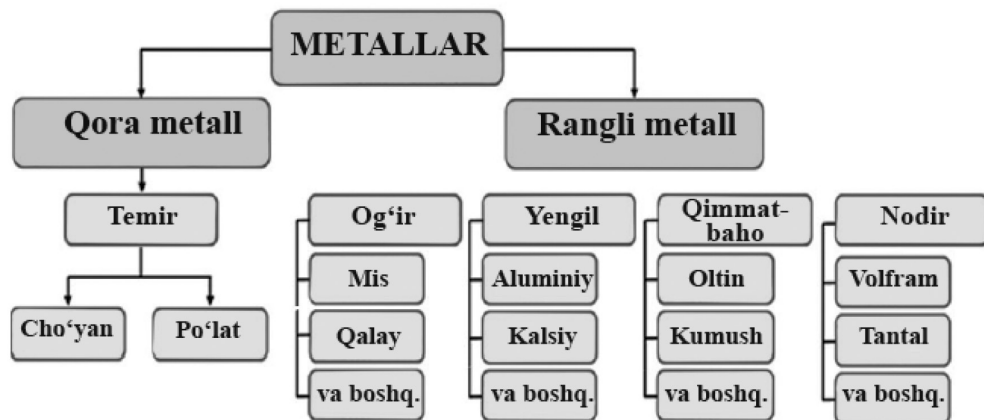
Rudalar tarkibi metall bo‘lgan rudali mineral va keraksiz jinslardan iborat bo‘ladi. Ular tarkibidagi asosiy metall nomi bilan ataladi. Masalan, temir rudasi, aluminiy rudasi va boshqalar

Tarkibidan bir necha xil metall olinadigan rudalar kompleks rudalar deyiladi.

Hozirgi paytda metall buyumlar bosim bilan ishlov berish va prokatlash usullarida ishlab chiqariladi.

Bosim bilan ishlash deb metallarni sovuq yoki qizdirilgan holda kuch ta’sirida buyum va detallar hosil qilish jarayoniga aytiladi.

Agar metall tashqi kuch ta’sirida o‘z shaklini o‘zgartirsa-yu, sinmasa, u plastic metall deyiladi. Metallning mana shu xossasidan uni tekislashda, bukishda va yoyishda keng foydalaniladi.

Ikki yoki undan ortiq metallning suyuq holatdagi bir jinsli aralashmasi yoki bu aralashmadan hosil bo‘lgan mahsulot qotishma deb ataladi.

Qotishmalarning xossalari sof metallarning xossalaridan yaxshiroq bo‘ladi.

Shuning uchun qotishmalar mashina detallari va umuman, konstruksion materiallar uchun asosiy xomashyo hisoblanadi.

Bitta metall bilan metall xususiyatlariga ega bo‘lgan ikki yoki undan ortiq mahsulot qorishmasi **metall qotishma** deyiladi. Asosiy tarkibi metall, qolgan

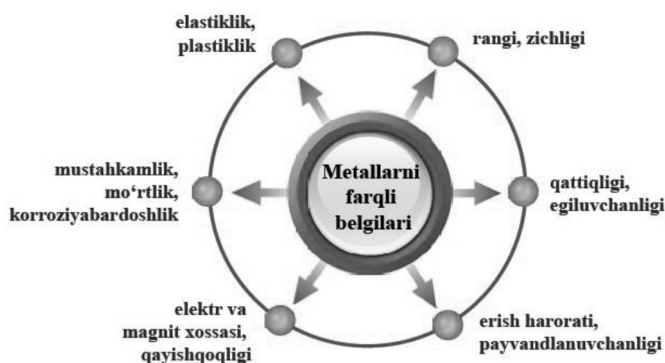
qismi yarim metallardan iborat bo'lgan qotishmalar ham metall qotishmalar guruhiga kiradi.

Barcha metallar 2 ta katta guruhga bo'linadi

1. Qora metallar. Bu guruhga temir va uning qotishmalari (cho'yan va po'lat) kiradi.

2. Rangli metallar. Bu guruhga temir va uning qotishmalaridan boshqa barcha metallar kiradi. Rangli metallar guruhi ham o'z navbatida 4 ta turga bo'linadi: og'ir, yengil, qimmatbaho va nodir.

Metallar tashqi ko'rinishi va o'ziga xos belgilariga ko'ra bir-biridan farq qiladi

Mavzu bo'yicha qiziqarli ma'lumot

Afsona: Bir kuni imperator Tiberiy (eramizdan avvalgi 14 – 37-yillar) saroyiga bir temirchi tashqi ko'rinishi kumush kabi, lekin ancha yengil metall parchasini sovg'a sifatida olib keladi. Imperator undan buni qayerdan olganini so'raganida, usta tuproqdan ajratib olganini aytadi. Imperator esa ushbu metall savdoda pul sifatida qo'llaniladigan oltin va kumush qadriga zarar yetkazmasligi uchun ustani qatl qildiradi.

Yangi mavzuni Assisment texnikasi yordamida mustaxkamlash

TEST 1. Rangli metallar necha guruhga bo'linadi? A)2 B)3 C)4 2. Tantal, alyuminiy, kaliy qanday metallar turiga kiradi? A)Qora metallar B)Rangli metallar C)Metallmaslar	MUAMMOLI VAZIYAT Yaqin kelajakda rangli metallar va ularning qotishmalari ko'p sohalarda temir qotishmalari o'rnini bosishi mumkin. Nima uchun?

SIMPTOM. Qotishma deb..... Metallar quyidagi guruhlariga bo`linadi..... Chilangarlik dastgohi deb.....	AMALIY KO`NIKMA Rangli metallarga misollar yozing. Qora metallarga qaysi metallar kiradi nomini yozing.

Dam olish daqiqasi

``Do`stigma maktub``

O`quvchilar o`z do`stlariga maktub yozish taklif qilinadi. Bunda ular o`zlari haqida do`stlariga yozishi va tilaklar bildirishlari mumkin. So`ngra ular maktublarini xat jildlariga joylashtiradilar. Maktub anonym bo`lishi mumkin. Oxirgi mashg`ulotda hamma o`z maktubini oladilar, o`qiydilar va treningdan sovg`a sifatida olib qo`yadilar.

``Men bu-men``

Ushbu metodda har bir o`quvchi ``Men``ni anglash atrofdagilar bilan o`zini taqqoslash imkoniyatiga ega bo`ladilar. Ushbu metod orqali o`quvchilar boshqalarga nisbatan qanday bilimga, ta`lim-tarbiyaga egaligi, yurish turishi va odobini taqqoslaydi. Va ushbu mashg`ulotdan so`ng o`quvchi o`z ustida ishlashi yoki bo`lmasa aksincha, o`zidan qoniqish xissiga ega bo`ladi.

Mavzuni mustaxkamlash

Mustahkamlash uchun savollar

1. Nima uchun temir sof holatda ko`p ishlatilmaydi?
2. Kesish asboblari nima uchun temirdan emas, po`latdan yasaladi?
3. Misning qanday xossasi elektr simlarini ishlab chiqarishda aynan misdan foydalanish uchun imkon yaratib beradi?
4. Alumininyning qanday xossalari elektr simlari va turli nometall materiallarni ishlab chiqarishda foydalanish imkoniyatini beradi?

Muammoli topshiriq

Chilangarlarning ustaxonasida cho`yandan yasalgan dastgoh mavjud. Nega dastgoh yuzasiga bolg`a bilan urish mumkin emas?

Uyga vazifa: Dars mobaynida olgan bilimlariga tayangan holda texnologik xaritalarni mustaqil chizish. Prujina tayyorlab kelish.

Xulosa.

Innovatsion usullar ham an`anaviy, ham masofaviy ta`lim texnologiyalarida amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, o`qitish va bilimlarni nazorat qilishning modulli-kredit va modulli-reyting tizimlaridan foydalanish, qoida tariqasida, bo`lajak mutaxassislarning mustaqilligi va mas`uliyatini oshirishga ham xizmat qiladi.

O'qitishning faol usullari va innovatsion texnologiyalari:

- yangi davlat ta'lim standartlariga o'tish (uchinchi avlod);
- o'qitishning innovatsion texnologiyalaridan foydalanish (interfaol ma'ruzalar,

loyiha yondashuvi, biznes vaziyatlarni tahlil qilish (keys usuli), rol o'ynash va biznes o'yinlari);

- darslarni o'tkazishning faol va interaktiv shakllaridan foydalanish (kompyuter simulyatsiyasi, biznes va rolli o'yinlar, aniq vaziyatlarni tahlil qilish va boshqalar).

Shunday qilib, innovatsion ta'lim texnologiyasi - bume'yoriy hujjat darajasida tavsiflangan, ma'lum pedagogik sharoitlarda o'xshash natijalarni takrorlashni kafolatlaydigan va uslubiy, tashkiliy, texnik va boshqalar xarakterdagi ba'zi yangiliklarni o'z ichiga olgan ta'lim jarayonini tashkil etish shakli.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari faqat o'quv jarayonining bilimlarni egallash emas, balki faqat ma'lumot bilan tanishish talab qilinadigan bosqichlarida qo'llaniladi. Bu masofaviy, elektron, interaktiv, dasturlashtirilgan, kontekstli va modulli o'qitishdir.

Adabiyotlar:

1. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda PQ-4884-son —Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida Qarori., <https://lex.uz>
2. Xutorskoy A.V. Pedagogik innovatsiya - ta'lim dastagi: Intro. VII Butunrossiya yig'ilishida hisobot. masofaviy Avgust ilmiy-amaliy konf. «Ta'limdagi innovatsiyalar» // Eidos: Internet jurnali. 2005 yil 10 sentyabr. URL: <http://eidos.ru/journal/2005/0910-19.htm> (kirish sanasi: 2014 yil 29 dekabr).
3. Kruglikov V.I. Universitetda o'quv jarayonini tizimli diagnostika qilish asoslari: Monografiya. Tyumen: Vektor Buk, 1998. 80 p.
4. Smolyaninova O. G. Talabalarni o'qitishda CASE STUDY usulining didaktik imkoniyatlari // Gumanitar xabarnoma / Krasnoyarsk universiteti [Elektron resurs]. 2000. URL: http://ipps2.sfu-kras.ru/sites/ipps.institute.sfu-kras.ru/files/publications/53_0.pdf (kirish sanasi: 15/12/2014).
5. Stepanova O.I. Masofaviy ta'lim // Russika.Ru: Ilmiy ensiklopediya portal. URL: <http://www.russika.ru/t.php?t=4666> (kirish sanasi: 15.12.2014).
6. Ta'limni boshqarish tizimi // Biznes terminlari lug'ati [Elektron resurs] / Kop. Akademik, 2001. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/business/17727> (kirish sanasi: 12/15/2014).
7. Djon Raven —Kompetentnost v sovremennom obshchestve: vyavlenie, razvitie i realizatsiya//Per. s angl.- M. — KOGITO-SENTRI, 2002 y
8. Krichevskiy V.I.O. Kachestvennaya otsenka reformy sistemy obrazovaniya v Rossii nepreryvnoe obrazovanie.// - 2017. - №3.S.21.
9. Kubryakova E.S. O kognitivnykh protsessax, proisxozhazhix v xode opisaniya yazyka//Issledovanie poznatelnykh protsessov v yazyke. №5.: Kognitivnye issledovaniya yazyka: Sb.nauch.tr.-M.: -Tambov, 2009. -S.22-29
12. Raximova N, —A Competent Approach to the Organization of Classes for —Technology Subject in a Modernization of Yeducational Contentl, International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) ISSN:2509-0119, №17, 1 October 2019, pp.299-301

13. Roximova N.E. The importance of game technologies in increasing the efficiency of technology lessons.//Electronic journal of actual problems of modern science, education and training.-Khorezm. ISSN 2181-9750 №12, June 2021, pp.25-31.

РЕЗЮМЕ

Maqolada ta'lim muassasalarining innovatsion ta'lim faoliyati bilan bog'liq muammolar ko'rib chiqilib, maktablapda o'qitishning ayrim innovatsion uslublari atroficha o'rganiladi. O'qituvchining o'zgaruvchan roli passivdan faol va interaktiv ta'lim modellariga o'tish jarayonida kuzatiladi. Ta'lim innovatsiyasining pedagogik qonuniyatlariga alohida e'tibor beriladi. Innovatsion ta'lim dasturining asosiy maqsadlari taqdim etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются проблемы, связанные с инновационной образовательной деятельностью образовательных учреждений, а также подробно изучаются некоторые инновационные методы обучения в школе. Изменение роли учителя наблюдается в процессе перехода от пассивной к активной и интерактивной моделям обучения. Особое внимание уделено педагогическим закономерностям образовательной инновации. Представлены основные цели инновационной образовательной программы.

SUMMARY

In the article, problems related to innovative educational activities of educational institutions are considered, and some innovative methods of teaching in schools are studied in detail. The changing role of the teacher is observed in the process of transition from passive to active and interactive educational models. Special attention is paid to pedagogical laws of educational innovation. The main goals of the innovative educational program are presented.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA SHAXMATNI O'QITISH TAMOIYILLARI

Axunjonov A.

*T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy
tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch soʻzlar: shaxmat, didaktik vosita, ta'lim sifati, qobiliyat, xotira, sezgirlik, idrok, tasavvur, tanqidiy fikrlash.

Ключевые слова: шахматы, дидактическое средство, качество обучения, способности, память, чувствительность, восприятие, воображение, критическое мышление.

Key words: chess, didactic tool, quality of teaching, abilities, memory, sensitivity, perception, imagination, critical thinking.

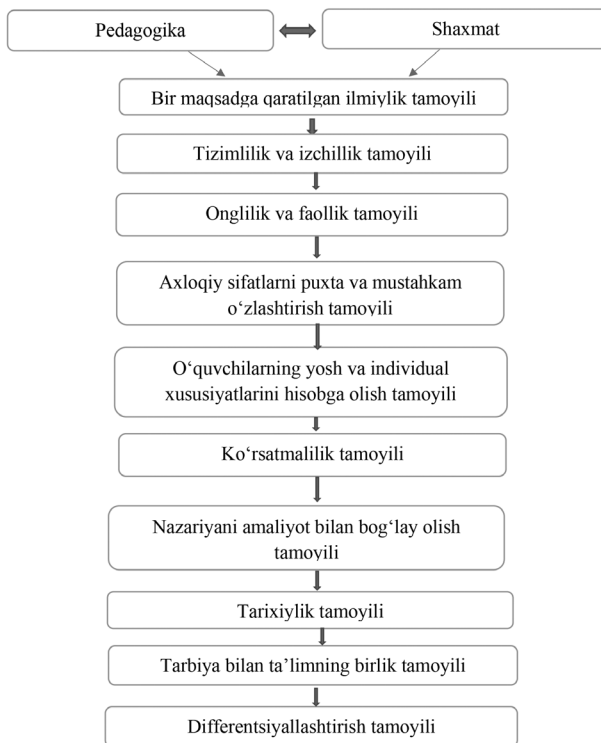
Pedagogikada o'quvchilarning shaxsiy sifatlarini, xususan ularning kreativ qobiliyatlarini shakllantirib borishda jamiyat hamda davlat talablaridan kelib chiqib, o'qitish tamoyillariga amal qilgan holda o'quv jarayonini tashkil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu muhimlikka o'quv jarayonini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri tashkil hisobiga erishiladi.

Shu o'rinda avvalo o'qitish tamoyillari hamda ushbu tamoyillarni o'quv jarayonidagi o'rni to'g'risida bir qator olimlarning fikr mulohazalarini keltiramiz.

V.I.Zagvyazinskiy va A.F.Zakirovalar tomonidan tuzilgan "Pedagogik lug'atda" "O'qitish tamoyili (lotincha principium - boshlanish, asos)-ta'lim jarayonida sub'ektning munosabatlarini, hatti-harakatlari va faoliyatini belgilaydigan vaziyatlar, ta'limotlar, majburiy qoidalar va o'qitishga qo'yilgan talablarni o'zida aks ettiradi-deya keltirilgan[1].

F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova "Buyuk pedagoglar Y.A. Komenskiy, J.J.Russo, Ch.R.Pestalossi, V.Disterverg, K.D.Ushinskiy va boshqalar o'z asarlarida ta'lim (didaktika) tamoyillarini asoslab berganligini va o'qitish tamoyili ta'limning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri hal qilishning asosiy negizi hisoblaganligini"-ta'kidlaydilar[2].

Tadqiqotlarimizning matematik-statistik natijalari tasdiqladiki, bizningcha shaxmat ham o'ziga xos tamoyillar asosida nazariy va amaliy jihatlarini o'z ichiga olgan, ta'lim sifatini oshirish uchun keng imkoniyatlarni o'zida mujassam etgan ko'rgazmali didaktik vosita hisoblanadi. Bi so'z bilan aytganda, pedagogika tamoyillarining maqsad vazifalari kabi shaxmatga o'qitish tamoyillari ham strategik nuqtai nazardan ta'limni sifat va samaradorligini oshirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Quyida pedagogika va shaxmat vositasining ta'lim sifatini ta'minlovchi tamoyillarni o'zaro bo'liqligi keltiramiz (1-rasm).

1-rasm. Pedagogika va shaxmatni o'zaro bog'liqligini aks ettiruvchi tamoyillari

Ta'limni sifat va samaradorligini ta'minlashga qaratilgan tamoyillar

Tadqiqotlarimiz natijasi o'laroq yuqoridagi rasmda keltirilgan pedagogika va shaxmat o'rtasida o'zaro bog'liqlikdan kelib chiqib ta'kidlashimiz mumkinki, pedagogikada qo'yilgan ta'lim tamoyillari talablariga shaxmat didaktikasi ham to'liq javob bera oladi. Bu borada V.V.Knyazova "Shaxmat darslari o'quvchilarning bilish faolligini oshirish nuqtai nazaridan universal imkoniyatga ega. Shaxmat o'quv mashg'ulotlari mohiyatan pedagogikaga qo'yilgan talablarga, pedagogikaning barcha qonunlariga mos keladi. Shu sababli ta'limda shaxmatning bunday didaktik imkoniyatlaridan samarali foydalanish kerakligini" ta'kidlaydi[7].

Yuqoridagi keltirilgan fikrlargadan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, ilmiy izlanishlarimizda pedagogik jarayonlarni tashkil qilishda o'quvchilarning kreativligini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tamoyillari bilan shaxmat o'rgatish asosida o'quvchilarni kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish tamoyillarini o'xshash jihatlarini aniqladik(1-jadval).

Pedagogika va shaxmat didaktikasining qiyosiy tahlili.

№	Tamoyillar	Pedagogika	Shaxmat didaktikasi
1	Bir maqsadga qaratilgan ilmiylik tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	O'quvchilarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda Jamiyat talablarini hamda iqtisodiyotning rivojlanish talablarini hisobga olish Bunda pedagogik jarayonda o'quvchilarning jamiyat talablari bilan uyg'unlashgan yangi ilmiy bilimlarni o'zlashtirib borishni nazarda tutiladi.	Shaxmatda maqsad shohni mot qilish. Buning uchun shaxmat taxtasidagi donalarini maqsadli harakatlantira olish orqali vaziyatlar yaratish va shu asosda kutilgan natijaga erishish nazarda tutiladi. Maktab dasturilariga kiritilgan shaxmat o'rgatish jarayonida shaxmat taxtasidagi vaziyatlarni tahlil qilish orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, tahlil natijasida qabul qilingan qarorlar asosida o'quvchilarni muammolarni yecha olishga qaratilgan shaxsiy sifatleri rivojlantirib boriladi. Shaxmatda har bir yurish o'ziga xos bilim va malaka talab qiladi.
2	Tizimlilik va izchillik tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	Ma'lumdan noma'lumga, osondan qiyinga, oddiydan murakkabga, yaqindan uzoqqa, konkretan abstraktga, misollardan qoidalarga, yakkalikdan umumiylikka o'tish tamoyili	Shaxmatni o'rganishda ham ma'lum vaziyatlardan noma'lum vaziyatlarga o'tish, oddiy yurishlardan murakkab yurishlarga o'tish, shuningdek, dastlabki yurishlarda samarali vaziyatlar yaratishga qaratilgan jihatlariga e'tibor qaratish, keyinchalik shu asosda uzoqroq bo'lgan maqsadlarni belgilash, konkret vaziyatlardan abstrakt vaziyatlarga o'tish.
3	Onglilik va faollik tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	Faol fikrlash, taqqoslash, qiyoslash, asosida yosh avlodni bilim, ko'nikma va malakalarini jamiyat talablari asosida shakllantirish	Shaxmat taxtasida muammoli vaziyatlar yaratish mashqlari orqali o'quvchilarni faol fikrlashi, vaziyatlarni ongli ravishda tahlil qila olishi, birinchi va keyingi vaziyatlarni qiyoslash asnosida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash jarayonini rivojlantirib boriladi.

4	Bilimlarni puxta va mustaxkam o'zlashtirish tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	O'quvchilarni sezgi organlarini faollashtirish, ya'ni ko'rgazmali vositalardan samarali foydalanish, ularni mustaqil ishlashga, mustaqil tafakkur qilishga, mantiqiy xulosalar chiqarishga o'rgatish.	Shaxmatda o'zlashtiriladigan bilimlar aniq vaziyatlar ustiga quriladi. Shaxmat o'yinida o'quvchilar faollik ko'rsatishi, mantiqiy fikrlashi orqali bu bilimlarni o'zini qilib oladi. Bunday bilimlar xotirada uzoq saqlanadi.
5	O'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari hisobga olish tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	O'quv materiallari bolalarning yoshi va ma'lumotiga qanchalik loyiq, mos bo'lsa, bu o'quv materiallari o'quvchiga shunchalik tushunarli bo'ladi va uzoq vaqt xotirasida saqlanadi.	Shaxmat mashg'ulotlari mazmuni, murakkablik darajasi 2-,3-,4-sinflar kesimida o'quvchilarni yosh va psixologik, fiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etiladi.
6	Ko'rsatmalilik tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	Ta'limning ko'rsatmalilik tamoyili o'quv materiallarini konkret obrazlar orqali bevosita o'quvchilarning idrok qilishlarini ta'minlashga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi	Shaxmatda o'quvchilar aniq vaziyatlar ustida o'ylaydi, fikrlaydi va ishlaydi. Bu esa ularni tafakkurini, idrokini rivojlantiradi.
7	Nazariyani amaliyot bilan bog'lab olib borish tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	Fan asoslarini egallashning yetakchi qoidasi – ta'limning amaliyot bilan, jamiyat – hayot, ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'lab olib borishni talab etadi.	Shaxmat mashg'uloti nazariya bilan amaliyotni birga olib borish imkoniyatini o'zida mujassam etgan didaktik vosita hisoblanadi.
8	Tarixiylik tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	O'quvchilarga bilim, malaka hamda ko'nikmalar berishda tarixiy voqealarni ilmiy, tizimli va izchillikka qat'iy rioya qilgan holda tushuntirish talab etadi	Shaxmat mashg'ulotida o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishda avval bo'lib o'tgan etyudlardagi vaziyatlar o'rganiladi.
9	Tarbiya bilan ta'limning birligi tamoyili [uz.denometr.com/doks/768/index-93773-1.ntml?page=3]	O'zlashtirilgan ilmiy bilimlar asosida o'quvchilarda ma'naviy sifatlar, xulqiy fazilatlar hamda dunyoqarash tarkib toptirishni o'z ichiga oladi	Shaxmat mashg'ulotlarida o'quvchilarning irodasi mustahkamlanadi, o'zgaralarni hurmat qilish, kurashuvchanlik madaniyati va boshqa shaxsiy sifatleri rivojlanib boradi.

Darhaqiqat mazkur dissertatsiyani tayyorlash jarayonidagi tadqiqotlarimizning dastlabki xulosalari shaxmat ta'lim tamoyillarini o'zida mujassam etgan didaktik vosita ekanligini tasdiqladi.

Shunday qilib ta'lim tomyiillari kabi shaxmat o'yinida ham shaxmat doskasi bilan tanishuv, debyut, mittelshpil, endshpil. Oddiydan murakkabga, ma'lumdan noma'lumga, yakkadan umumiylikka tamoyillari asosida takomillashtirib boriladi. Xuddi shunday asosda shaxmat topshiriqlari va etyudlarini bajarishga e'tibor qaratiladi. Shaxmatning o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tamoyillari tadrijiy ravishda o'quvchilarning streotip(shablon)dan chiqib fikrlashini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. V.I.Zagvyazinskiy, A.F.Zakirova "Педагогический словарь" Москва-2008 г. Издательский центр "Академия". 343 стр.
2. I.Xaydarov, N.I.Xalilova "Umumiy psixologiya" qo'llanma. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti. Toshkent-2007.
3. V.V.Knyazeva "Активизация познавательной деятельности учащихся общеобразовательной школы (на примере преподавания шахмат)". Дис.канд.пед.наук. 13.00.01, Ташкент -1992, 2008 стр.

РЕЗЮМЕ

Maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida shaxmatni o'qitish tamoyillari haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются принципы преподавания шахмат в общеобразовательных средних учебных заведениях.

SUMMARY

The article discusses the principles of teaching chess in secondary schools.

BO'LAJAK TEXNOLOGIK TA'LIM O'QITUVCHILARINING KASBIY QIZIQISHLARINI AHAMIYATI

To'lqinova X.T.

Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti v.v.b.

Tayanch so'zlar: talaba, kasbga yo'llash, mutaxassis, kasbiy o'z-o'zini belgilash, kasb.

Ключевые слова: студент, профориентация, профессиональное самоопределение, специалист, профессия.

Key words: student, career guidance, professional self-determination, specialist, profession.

XXI asr talabalarning eng muhim kasbiy motivatsiyasi ta'lim faoliyati samaradorligiga hissa qo'shadigan o'z-o'zini rivojlantirish vositasi sifatida kasbga yo'naltirishdir. Hozirgi kunda bo'lajak mutaxassislarning o'z taqdirini o'zi belgilashi bo'yicha bilimlarini shakllantirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Ma'lumki, kasbiy tayyorgarlik tizimi bevosita yoshlarning mehnat va kasb tarbiyasini kasbiy axborotlar, kasb tanlash, kasbga yunaltirish ishlarini amalga oshiradigan ulkan ishlardan biri bo'lib, o'z o'tmish taraqqiyotiga egadir.

Kasb tanlashga yo'llash butun pedagoglar jamoasi tomonidan hal etiladigan umummaktab vazifasi hisoblanadi. Shu bilan birga, bu ishda texnologik ta'lim alohida o'rinni egallashini esdan chiqarmaslik kerak. Bunga sabab shuki, mehnat ta'limining mazmuniga qator kasblar bilan uzviy ravishda tanishtirish va bu tanishtirish fakat nazariy jihatdan emas, balki amaliy jihatdan ham olib boriladi [1].

Toshkent davlat pedagogika universitetining yuqori kurs talabalari uchun kasbiy yo'nalishning asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqildi. Bo'lajak mutaxassislarning kasbiy qiziqish va qobiliyatlarni baholash metodologiyasidan foydalangan holda talabalarning kelajakni tanlashdagi qiziqishlari va afzalliklari o'z taqdirini o'zi belgilashga, raqobatbardosh talabalarni tarbiyalashga, moslashishga ijtimoiy va kasbiy faoliyatga tayyorgarligi o'rganildi.

Talabalarining shaxsiyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish ularning kasbiy tanlovini qanday omillarga bog'liq bo'lishiga, tanlangan kasbning bo'lajak mutaxassisning qiziqishlari va qobiliyatiga qanchalik mos kelishiga, kasbiy faoliyat sohasida erishilgan yutuqlarning darajasi qanday ekanligiga bog'liq. Ushbu faoliyatning mavzusi o'z kasbiy karerasini qurish jarayonida bo'ladi [2].

Zamonaviy talabalarining eng muhim kasbiy motivatsiyasi - bu o'z-o'zini rivojlantirish vositasi sifatida kasbga e'tibor berish, bu ta'lim faoliyati samaradorligiga hissa qo'shishi isbotlangan. Boshqa tomondan, talabalar ko'pincha mehnat bozorida vaziyat haqida to'liq tasavvurga ega emaslar, bu esa kadrlar tayyorlashdagi nomutanosiblikka, nufuzli mutaxassisliklar vakillarining ortiqcha bo'lishiga, iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida mutaxassislarning etishmasligi va muammolarga olib keladi. bitiruvchilarni ishga joylashtirish [3].

Shuni ta'kidlashni istardimki, universitet talabalarining kasbiy yo'nalishga moyilligi, qiziqishlari va afzalliklarini hisobga olgan holda kasbiy yo'nalishni shakllantirishda katta yordam beradi.

Talabalar uchun kasbiy yo'l-yo'riq muammosi har doim ayniqsa keskin bo'lib kelgan, ammo hozirda butun dunyoda beqaror vaziyat davrida, bu muammo o'z kasbiy yo'lining boshida odamlarni tobora ko'proq tashvishga solmoqda.

Bugungi kunda yoshlarning qiziqish va ehtiyojlariga mos keladigan ish topish qiyin, tobora ko'proq odamlar yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ishlash, o'z biznesini yaratish va boshqa muqobil faoliyat turlari haqida o'ylashmoqda. Ushbu xilma-xil variantlardan tanlash ba'zan juda qiyin bo'lishi mumkin va bu tanlov insonning professional mutaxassis sifatida yanada rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda kasbiy yo'nalish asoslarini o'rgatish, ularning kasbiy o'zini o'zi belgilashini shakllantirish, bo'lajak mutaxassisni rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir.

Shuningdek, bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllanishni ta'minlashga to'siq bo'luvchi bir qator omillarni ham o'z o'rnida singdirib borish lozim:

1. Mutaxassislarga qo'yiladigan kasbiy va shaxsiy talablarning o'sib borayotganligi.

2. Kasb tanlashga sabab bo'luvchi omillarning davriy xarakterga egaligi va kasblar to'g'risidagi ijtimoiy ideallarning yagona me'yoring mavjud emasligi.

3. Kasbiy tasavvurlarining ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarga va bozor munosabatlariga hamohang o'zgarayotganligi hamda kasb-hunar va tegishli mutaxassislik yo'nalishlari o'rtasidagi tafovutning keskin ortayotganligi.

4. Yoshlarning mutaxassislik yo'nalishlarini tanlashlarida aniq tasavvurga, maqsadga, faoliyat yo'nalishiga va istiqbol rejalarini belgilash qobiliyatiga ega emasligi va boshqalar.

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini chuqur bilim olishlari, iste'dodlarini ro'yobga chiqarishda har tomonlama qo'llab-quvvatlash, shu bilan birgalikda ularning mustaqil hayotga tayyorlash ko'nikmalarini ham shakllantirib borish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini kasb tanlashga yo'llash bo'yicha bilimlarini yanada shakllantirish maqsadida quyidagi pedagogik - psixologik va ijtimoiy xususiyatli umumiy tomonlarga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiqdir.

1. Kasblarni o'rganish metodlarini ishlab chiqishi ularni tasniflashi va oddiy qilib ifodalash.

2. Psixolog va o'qituvchilarning kasb maorifi yuzasidan tashviqot ishlari olib borishlari, o'quvchilar bilan kasbga doir individual maslahatlar uyushtirishi, o'spirin va uning ota-onasi bilan kasbga yo'naltirish metodikalari natijalarini birgalikda ko'zdan kechirish, tahlili asosida maslahatlashish.

3. O'spirinlarni kasbning asosiy guruhleri, turlari bilan yaqindan tanishtirish; muayyan kasb oldiga qo'yiladigan shaxsning fiziologik, psixologik fazilatleri hamda kasb o'rganishning yo'llari bilan tanishtirishni tashkil qilish.

4. Psixodiagnostik va kasb tanlashga doir metodlarni amaliyotga tadbii qilishga moslashtirilgan turlarini ishlab chiqish.

5. Joylarda zamon talabiga javob beradigan kasb tanlash markazlarini jihozlash.

7. Kasb tanlashni tashviqot qilish yuzasidan o'spirinlarni ommaviy axborot vositasiga jalb qilish va ularni psixologik jihatdan tayyorlash kabilar.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki bo'lajak mutaxassislarning kasbiy qiziqish va qobiliyatlarni baholash metodologiyasidan foydalangan holda talabalarning kelajakni tanlashdagi qiziqishlari va afzalliklari o'z taqdirini o'zi belgilashga, raqobatbardosh talabalarni tarbiyalashga, moslashishga ijtimoiy va kasbiy faoliyatga tayyorgarligini oshirib borish zarur.

Adabiyotlar:

1. Н.Муслимов, Р.Муллахметов. Касб танлашга йўллаш. Тошкент. Молия. 2008. 45 бет.
2. Панов Ҳ.Е. Физическая культура в воспитании конкурентоспособного специалиста/ Е.Е. Панов, С.А. Марчук// Физическая культура и спорт в системе профессионального образования:

опыт и инновационные технологии физического воспитания. Всероссийская научнопрактическая конференция. – Екатеринбург, 2015. – С. 177–181

3. Мишнева С.Д. Подготовка студентов УрГУПС к социально-профессиональной деятельности будущих железнодорожников/ С.Д. Мишнева, В.Р. Абуткина// Перспективные направления в области физической культуры, спорта и туризма. Материалы VIII Всероссийской научнопрактической конференции с международным участием. – 2018. – Нижневартовск, С. 358 – 360.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boʻlajak texnologik taʼlim oʻqituvchilarining kasbiy qiziqish va qobiliyatlarni baholash metodologiyasidan foydalangan holda talabalarning kelajakni tanlashdagi qiziqishlari va afzalliklari oʻz taqdirini oʻzi belgilashga, raqobatbardosh talabalarni tarbiyalashga, moslashishga ijtimoiy va kasbiy faoliyatga tayyorgarligi haqida malʼumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены сведения о будущих педагогах технологического образования, использующих методику оценки профессионального интереса и способностей, интересов и предпочтений обучающихся в выборе будущего, самоопределении, воспитании конкурентоспособных обучающихся, адаптации к социальной и профессиональной деятельности..

SUMMARY

The article provides information about future teachers of technological education, using the methodology of professional interest and ability assessment, the interests and preferences of students in choosing the future, self-determination, education of competitive students, adaptation to social and professional activities.

TALABALARDA GENDER MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Jabborova D. S.

Alfraganus universiteti birinchi kurs magistranti

Bayjonov F.B.

Alfraganus universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrası p.f.f.d., (PhD)

Tayanch soʻzlar: gender, gender madaniyat, stereotiplar, institutsional, transmissiya, huquqlar, shaxs, poststrukturalistik, dekonstruksiya, transgression.

Ключевые слова: гендер, гендерная культура, стереотипы, институты, трансмиссия, права, личность, постструктуралист, деконструкция, трансгрессия.

Key words: gender, gender culture, stereotypes, institutional, transmission, rights, personality, poststructuralist, deconstruction, transgression.

Respublikamiz oliy taʼlim muassasalarida pedagogik muhitni yaxshilash, talabalarning gender madaniyatini shakllantirish muhim hisoblanadi. Talabalar oʻrtasida gender tushunchasini rivojlantirish gender meʼyorlari, rollari va oʻziga xosliklariga nisbatan ularning tushunchalari, munosabatlari va harakatlariga sezilarli taʼsir koʻrsatadigan hal qiluvchi va murakkab ishdir. Ushbu rivojlanish talabalarning oʻqishi va oʻsishini boshqaradigan taʼlim asoslari va oʻqitish metodologiyasi bilan chambarchas bogʻliq[4].

Gender (ingl. gender, lot. genus-zot, jins, kelib chiqish), biologik jins tushunchasidan farqli ravishda, jinsga oid ijtimoiy xususiyatlarini anglatadi.

Gender erkaklar va ayollarning jamiyatdagi mavqeyini belgilaydigan ijtimoiy-madaniy konstrukt, ijtimoiy rollarning jinsga bogʻliq jihatlari koʻlami, jamiyat tomonidan erkak yoki ayoldan kutilgan xulq-atvor modellaridir.

Gender madaniyati – bu maʼlum bir jamiyatda faoliyat yuritadigan qarashlar, tamoyillar, xulq-atvor matritsalarini va boshqalar tizimidir, bu jinsning ijtimoiy-madaniy jihatlari (gender rollari, gender munosabatlari, gender stereotiplari, oila va nikohga munosabat va boshqalar) tashkil etadi). Nazariy jihatdan, gender madaniyatining “ideal modeli” – maʼlum bir jamiyatda faoliyat yuritadigan

jinsning ijtimoiy-madaniy jihatlarini belgilaydigan g'oyalar, nazariyalar, me'yorlar va qoidalarining uyg'unligi deb ta'rib beradi N.I.Andreyeva.

Gender madaniyati, ya'ni gender rollari, xatti-harakatlari va kutishlarini ajratib ko'rsatadigan va ajratib turadigan jamoaviy me'yorlar, qadriyatlar va amaliyotlarga ishora qiladi. Ta'lim sohasida gender madaniyatini tarbiyalash nafaqat ushbu ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni etkazishni, balki gender nuqtai nazari va munosabatlari bo'yicha tanqidiy muloqotni va potentsial qayta shakllantirishni ham o'z ichiga oladi[6]. Ushbu maqsadlar uchun ta'lim strategiyalari va amaliyotlari gender tengligi va inklyuzivlikni rivojlantirishga qaratilgan turli xil o'rganish, sotsializatsiya va gender nazariyalari bilan ta'minlangan. Gender madaniyati ko'plab tarixiy, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy ta'sirlar bilan shakllanadi, bu gender rollari va o'ziga xosliklarining ijtimoiy qurilishida namoyon bo'ladi. Bu tuzilmalar ko'pincha tengsizlik va stereotiplarga olib keladi, jinsga qarab shaxslarning imkoniyatlarini cheklaydi [1-4.]. Ta'limning o'rni bu me'yorlarni o'quv rejasi, o'qitish usullari va institutsional siyosat orqali davom ettirish yoki e'tiroz bildirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning gender me'yorlarini idrok etishi va qabul qilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Gender madaniyatini o'rgatish yondashuvlari turlicha bo'lib, turli nazariy asoslar va ta'lim maqsadlarini aks ettiradi. Ularni odatda tuzatish, o'zgartirish va buzishga bo'lish mumkin. Transmissiya yondashuvi an'anaviy stereotiplar va tengsizliklarni qo'llab-quvvatlashi mumkin bo'lgan mavjud gender me'yorlari va qadriyatlarini ko'pincha tanqidsiz o'tkazadi. Aksincha, transformatsiya yondashuvi gender me'yorlarini tanqidiy baholaydi va hukmron kuch dinamikasini yo'q qilishga va adolatli gender qarashlarini ilgari surishga chaqiruvchi feministik va konstruktivistik nazariyalarga asoslangan gender adolatiga qaratilgan ta'lim sa'y-harakatlarini himoya qiladi. Transgression yondashuv an'anaviy gender me'yorlari va toifalariga qarshi chiqish va dekonstruksiya qilish, poststrukturalistik va queer nazariyalariga asoslanib, an'anaviy chegaralardan tashqarida gender identifikatorlarini o'rganish va ifodalashni rag'batlantirishga intiladi[3].

Bir nechta asosiy nazariyalar gender madaniyatini rivojlantirishga pedagogik yondashuvlar haqida ma'lumot beradi: Ijtimoiy ta'lim nazariyasi gender rollari va xatti-harakatlari o'z ijtimoiy sohasidagi boshqalarni kuzatish va taqlid qilish orqali erishiladi, ta'limda ijobiy, genderni qamrab oluvchi rol modellari va tajribalari zarurligini ta'kidlaydi. Kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalarning atrofdagilar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlari orqali o'zlarining gender tushunchalarini faol ravishda shakllantirishlarini taklif qiladi, bu tanqidiy fikrlash va gender tadqiqotlarini rag'batlantiradigan ta'lim yanada moslashuvchan va adolatli gender qarashlariga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi[7]. Nihoyat, "Tanqidiy

pedagogika” ta’limning o’quvchilarga jamiyat me’yorlari va adolatsizliklarini, jumladan, gender bilan bog’liq muammolarni tanqid qilish va e’tiroz bildirish imkoniyatini berish, gender ongini, tenglik va faollikni oshiradigan ta’lim amaliyotlarini qo’llab-quvvatlashga urg’u beradi.

Talabalar o’rtasida gender tushunchasini rivojlantirish bo’yicha samarali strategiyalarni amalga oshirish ta’lim mazmuni davomida genderni bog’liq mavzularni to’qish, barcha gender o’ziga xosliklarini hurmat qiladigan o’qitish usullarini qo’llash va xilma-xillik va adolatni himoya qiluvchi maktab muhitini rivojlantirishni talab qiladi [4.9]. Asosiy yondashuvlarga quyidagilar kiradi:

- O’quv dasturlarini takomillashtirish: Gender tadqiqotlari va turli fanlarga inklyuziv nuqtai nazarlarni to’plash talabalarga gender masalalarini chuqurroq va nozikroq tushunishga yordam beradi.
- Inklyuziv til va manbalar: gender-neytral terminologiyadan foydalanish va gender identifikatsiyalari va hikoyalarining keng doirasini ifodalovchi ta’lim resurslarini tanlash.
- Tanqidiy faollik: munozaralar, bahs-munozaralar va reflektiv mashqlar orqali talabalarni gender normalari va stereotiplarini tanqidiy tekshirish va shubha ostiga olishga undash.
- Imkoniyatlarni kengaytirish va targ’ibot: talabalar uchun gender tengligini targ’ib qilish va genderni asoslangan noto’g’ri qarashlar va zo’ravonlikka qarshi faoliyat yuritish uchun imkoniyatlar yaratish.

Ko’pgina gender stereotiplari tarixiy va madaniy rivoyatlarda chuqur ildiz otganligini tan olgan holda, ta’lim tizimi gender tengligiga ustuvor ahamiyat berish uchun rivojlanmoqda. Shunga qaramay, zamonaviy san’at va submadaniyatlar bizning dunyo qarashimizga sezilarli ta’sir ko’rsatadigan va an’anaviy qadriyatlarga qarshi turadigan yangi istiqbollarni joriy qilmoqda [6]. Ushbu siljish innovatsion, genderni yo’naltirilgan ta’lim va tarbiya texnologiyalari zarurligini ta’kidlaydi. Bu borada ta’limga ilg’or axborot texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimizdagi ayol olimlarning sa’y-harakatlari tobora ko’proq ta’lim mazmuni va etkazib berishni yaxshilash uchun IT-dan foydalanishga qaratilgan. Davlat, o’rta va oliy ta’lim muassasalarida internet texnologiyalari va kompyuter vositalaridan foydalanish nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki tobora murakkablashib borayotgan an’anaviy o’qitish usullari orqali o’quvchilarni to’liq jalb etish muammosini ham hal etishi keng e’tirof etilgan.

Mamlakatimizda gender qoidalar, tamoyillarini joriy etish, yoshlarda gender madaniyatni shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari va shaxs umummadaniyatini takomillashtirish bo’yicha tadqiqotlar N.Egamberdiyeva,

X.Tojiboyeva, A.Saydullayeva, F.Bayjonov, M.Abdujabborova, M.Abdullayeva va boshqalar tomonidan keng ko‘lamli tadqiqot mavzusi bo‘lib kelgan. Masalan, N.Egamberdiyeva “Ta’lim tizimida gender tengligini ta’minlash masalalari” mavzusida, X.Tojiboyeva esa “Gender yondashuv asosida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitetni shakllantirishning pedagogik strategiyalari” mavzusida izlanishlar olib borgan. “Oilada Gender madaniyatni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari” mavzusida F.B.Bayjanov izlanishlar olib borganlar. F.Bayjonovni fikricha, insoniyatning rivojlanish tarixi shundan dalolat beradiki, erkakda ham ayolda ham o‘zi ishongan aqidalarga rioya qilish xususiyati kuchli bo‘ladi. Ayollarga bo‘lgan munosabat esa inson huquqlarining bir bo‘lagi sifatida turli mintaqalarda, turli tuzumlarda, milliy madaniyatda, turli diniy ta’limotlarda va urfodatlarda turlicha ya’ni, ba’zan bir-biriga zid, ba’zan esa juda o‘xshash ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun gender tenglikning ta’minlanishi har bir davlatning, millatning urf-odatlarini, diniy qarashlari va aqidalarga ham bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, ayol huquqlari insonlarning ijtimoiy hayoti, jamiyatdagi munosabatlar, shaxsning hayot tarzi bilan bog‘liq muammo bo‘lib, har bir jamiyatda ayollarga bo‘lgan munosabat insonlarning o‘zaro munosabatlari, xulq atvorlari, urf-odatlarini, diniy aqidalarini, mustahkam o‘rnatib qolgan qarashlari va ma’naviyati bilan belgilanadi.

Bu mavzu xalqaro tadqiqotlarda, xususan, gender tengligini ta’minlash, ijtimoiy himoya tizimlarining samaradorligi, huquq va erkinliklarni ta’minlashga doir e’tiborni tortdi. R.Connell, P. Bourdeis, J. Scott, V. Spike Peterson va

O.A.Voronin kabi tadqiqotchilar konstruktiv tadqiqot metodologiyalariga e’tibor qaratib, ushbu muhokamalarga katta hissa qo‘shdilar. N. Najib, E. Xelen,

A. Kitchen, M. Kovalski, D. Roots va L. Work xalqaro insonparvarlik tamoyillariga amal qilgan holda, qizlarni ijtimoiy himoya qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqdi. Ularning faoliyati ayollarning roliga ta’sir etuvchi ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillarni, oiladagi zo‘ravonlik muammolarini, ayniqsa, migrant ayolla o‘rtasidagi zo‘ravonlik muammolarini, qonuniy echimlarni va zo‘ravonlik qurbonlariga psixologik ta’sirlarni o‘z ichiga oladi [1].

M.B.Volovich, N.B.Istomina, R.A.Mavrodi, K.T.Noskov, A.Rahimov, L.P.Stoylova, Shvetsovlar kabi tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. N.Q.Axmedova, R.S.Ahliodinov, Z.A.Berdnikova, M.M.Vaxitov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ta’lim sifati monitoringini tushunishimizga yordam beradigan tahlillarni taqdim etib, ta’limni boshqarish va sifatini nazorat qilishni o‘rganib chiqdi. Pedagogik texnologiyalar orqali ta’lim sifati va samaradorligini oshirishning nazariy va uslubiy yondashuvlari

N.N.Azizxo‘jayeva, R.J.Ishmuxamedov, U.Nataliyev, M.Ochilov, E.I.Ro‘ziyev, N.Sayidaxmedov, O.Q.Tolipov va Tolipovlar tomonidan ko‘rib chiqilgan. A.A.Abduqodirov, S.S.Ahrarov, M.V.Lapchin, M.X.Lutfullaev, N.I.Taylakov, A.Xaitovlar uchun axborot texnologiyalarini qo‘llash va elektron adabiyotlarni yaratish ham xuddi shunday mavzular bo‘ldi[9]. Shunga qaramay, genderga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalarni o‘rganish ixtisoslashtirilgan doktorlik tadqiqotlari mavzusi sifatida nisbatan kam tadqiq qilinmoqda.

Fikrimizcha, oliy ta‘lim tizimiga gender yondashuvni tatbiq etish ta‘lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari, ya‘ni tarbiyaviy, ta‘limiy (ta‘lim mazmuni) va metodik (o‘qitish metodlari, o‘quv jarayonini tashkil etish, pedagogik hamkorlik) jihatlarini, shuningdek, tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini, ta‘lim tizimini boshqarishni gender masalalariga ta‘sirchanligini oshirishni ko‘zda tutadi. Ta‘lim ijtimoiy munosabatlarning muhim omili hisoblanadi. Ta‘lim o‘g‘il va qizlarning qobiliyatlarini rivojlantirish, ayol va erkaklarga davlatning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy xayotida ishtirok etishlari uchun imkoniyat yaratadi hamda demokratik davlatning rivojlanishi uchun poydevor bo‘ladi. Ta‘lim olish orqali jamiyatda madaniy, siyosiy, etnik, diniy va gender xilma-xilliklarga bag‘rikenglik g‘oyalari shakllanadi. Ko‘pincha ta‘limdagi gender tengligi to‘g‘risidagi bahslar gender paritetini muhokama qilish bilan cheklanib qolinadi: masalan, agar yigit va qizlarga oliy ma‘lumot olishi uchun o‘qishga kirish imkoni berilgan bo‘lsa, demak ta‘limdagi gender tenglik ta‘minlandi deb hisoblanadi. Biroq, ta‘limda gender tengligini ta‘minlash – bu gender prioritetni ta‘minlashdan ham kengroq bo‘lgan konsepsiyadir. O‘zbekiston Respublikasining milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6012-sonli va 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatining 2021-yil 28-maydagi SQ-297-IV-son “2030 yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida”gi, 2021-yil 16-dekabrda “Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo‘mitasining 2020-yil va 2021-yilning o‘tgan davridagi faoliyati to‘g‘risidagi hisoboti haqida”gi qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning amaldagi ijrosiga muayyan darajada xizmat qiladi. Qayd etilishicha, xotin-qizlarning erkaklar bilan teng darajada davlat va jamiyat boshqaruviga oid dolzarb masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilishdagi ishtiroki etarlicha ta‘minlanmayapti, ularni hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga doir ishlarga jalb qilish holati sustligicha qolmoqda. Bundan ko‘zlangan maqsad, xotin-qizlarning ta‘lim olishiga qo‘shimcha shart-sharoitlarni yaratish, ilmfandagi salohiyatiga e‘tibor qaratish va qo‘llab-quvvatlashdan iborat hisoblanadi.

Ta'limdagi gender tengligini tahlil qilishda turli xil o'lchovlarni ajratib olish mumkin. YUNESKO gender tengligiga erishish bo'yicha quyidagi Doiraviy dasturni qo'llashni tavsiya qiladi (Gender Equality Framework):

- ta'lim olishda tenglik deganda yigit va qizlarga rasmiy va norasmiy ta'limga kirish uchun teng imkoniyatlar yaratish tushuniladi;
- o'quv jarayonidagi tenglik yigit va qizlar o'quv jarayonida adolatli baho va e'tibor olishi, ya'ni ular o'g'il va qiz bolalarni o'qitishning turli hil usullari bilan bog'liq bo'lgan maqbul kelishmovchiliklarni inobatga olib tuzilgan bir hil o'quv dasturlari orqali shug'ullanishini nazarda tutadi;
- ta'lim natijalaridagi tenglik yigit va qizlarning ta'lim natijalaridagi baholari ularning individual iste'dodi va say-harakatlariga asoslanadi deganidir. Muvaffaqiyatga erishishning adolatli imkoniyatlarini ta'minlash uchun ta'lim muddati, akademik malaka va diplomlari jinsiy mansublikka qarab farqlanishi mumkin emas;
- tashqi natijalardagi tenglik bu ayol va erkakning maqomi ularning tovar va resurslarni qo'lga kiritishda, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy faoliyatda ishtirok etish va foyda olishda o'z hissasini qo'shishdagi qobiliyati tengligidir. Misol uchun bu teng malaka va tajribaga ega bo'lgan ayol va erkaklarning martaba o'sishi, mehnatga bir hil haq to'lanishi tushuniladi. Gender tengsizligini namoyon bo'lishini ta'lim tizimi boshqaruvi va tuzilishini tahlil qilish, o'qituvchilarning munosabati va amaliyoti, o'quv materiallari va o'quv dasturlarining tarkibi orqali ham aniqlash mumkin. Jamiyatda gender tengligini ta'minlashga qaratilgan sifatli ta'lim bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda, o'quv dasturlarida, o'quv adabiyotida, ta'lim jarayonida, talaba va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarda gender tengsizlik masalalariga ta'sir qilish va hal qilishga qaratilgan. Genderga ta'sirchan amaliyotlarni va kamsitmaslik tamoyillarini qo'llashni ta'minlovchi malakali kadrlarni tayyorlash ta'lim tizimiga genderga oid bilimlarni kiritish orqali amalga oshiriladi[5].

O'zbekiston boshlang'ich ta'limda gender balansiga erishgan bo'lsa-da, ammo hanuzgacha oliy ta'lim sohasida tahsil olayotgan, shuningdek ilmiy tadqiqot yo'nalishlarida ayollar va erkaklar soni o'rtasida tavofut mavjud. O'zbekistonda oliy o'quv yurtiga 2020-2021-o'quv yili kunduzgi ta'lim uchun kirgan xotin-qizlar 260 ming kishini, erkaklar 311,5 ming kishini tashkil etgan.

Ushbu tavofutni bir nechta sabablar keltirib chiqarmoqda:

- xotin-qizlarning ta'lim yo'nalishi ko'pincha ota-onalar tomonidan belgilanishi;

- ▶ oilada oliy ta'lim olish imkoniyati avvalo o'g'il bolalarga berilishi (ayniqsa, to'lov asosidagi o'qish bo'lsa);
- ▶ jamiyatda saqlanib qolgan stereotiplar tufayli qizlar faqat oilaviy hayotda asqotishi mumkin bo'lgan ijtimoiy kasblarni egallashga intilishi;
- ▶ ota-onalar qizlari uydan uzoqda ta'lim olishini istamasligi;
- ▶ hududlarda oliy ta'lim muassasasilari va ilmiy tadqiqot institutlarning bir xil joylashmaganligi;
- ▶ ayollarning erkaklarga nisbatan erta turmush qurishi, farzand ko'rish va voyaga etkazish vazifasi hisoblanadi[9].

Shuning uchun prezidentimiz tashabbuslari bilan ayol va qizlarimizni bilim olishlari uchun ko'pgina qonun va qarorlar ishlab chiqilgan. Ulardan biri qizlarimizga foizsiz ta'lim kreditlarini berilishi, magistratura bosqichida ta'lim olish uchun ayol va qizlarimizga grantlar ajratilganligini misol qilsak bo'ladi. Bu esa respublikamizda ayollarni bilim olib, jamiyatda o'z o'rinlarini topishda yordam beradi. Bundan tashqari, ta'limni individual ehtiyojlarga moslashtirish, ta'lim mazmunini yangilash va o'qituvchilar malakasini oshirish va ularning bozorga chiqarilishini oshirish uchun o'qituvchilar malakasini oshirish institutlarining malakasini oshirish bo'yicha doimiy ishlar olib borilmoqda.

Statisik ma'lumotlarga qaraganda oliy ta'lim tashkilotlariga qabul qilingan talabalarining jinsi bo'yicha ulushi (o'quv yili boshiga,%). Ko'rsatkichlar oliy ta'lim tashkilotlariga qabul qilingan talabalarining jinsi bo'yicha ma'lumotlarga ko'ra, 2010-2011-yilda jami ayollar 36%, erkaklar 64%ni tashkil qilgan bo'lsa, 2022-2023-yilda ayollar 48,8%, erkaklar 51,2%ni tashkil qiladi.

Shuningdek, bakalavriyat bosqichiga o'qishga qabul qilingan 2010-2011-yillarda ayollar 36,2%, erkaklar 63,8% bo'lib, 2022-2023-yilda ayollar 48,7%, erkaklar 51,3%ni tashkil qiladi. Oliy ta'lim tashkilotlarida tahsil olayotgan talabalarining jinsi bo'yicha ulushi (o'quv yili boshiga,%). Ko'rsatkichlar oliy ta'lim tashkilotlarida tahsil olayotgan talabalar 2010-2011-yilda jami ayollar 38,5%, erkaklar 61,5%ni tashkil qilgan bo'lsa, 2022-2023-yilga kelib, ayollar 47,5%, erkaklar 52,5%ni tashkil qiladi. Shuningdek, 2010-2011-yilda bakalavriat bosqichida tahsil olayotgan ayollar 38,6%, erkaklar 61,4% bo'lib, 2022-2023-yilda ayollar 47,3%, erkaklar 52,7%ni tashkil qiladi. 2010-2011-yilda magistraturada tahsil olayotgan ayollar 35,8%, erkaklar 64,2% bo'lsa, 2022-2023-yilda ayollar 52,8%, erkaklar 47,2% ekanligi aniqlangan [10].

Talabalarda gender madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari turli xil imkoniyatlar va muammolarni taklif etadi. Bu asoslar talabalarda gender me'yorlari, rollari va o'ziga xosliklariga nisbatan tushuncha va munosabatlarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, respublikamizda gender tengligini ta'minlash bo'yicha birgalikdagi sa'y-harakatlar, o'quv dasturlarini jonlantirish va o'qituvchilar malakasini oshirish tashabbuslari bilan bir qatorda, inklyuziv va teng huquqli ta'lim landshafti sari ilg'or qadam tashlanayotganidan dalolat beradi. Hukumatning o'qituvchilar va o'quvchilar farovonligini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlari nogiron bolalar uchun sog'liqni saqlashga yo'naltirilgan modellar va inklyuziv amaliyotlarni integratsiyalash bo'yicha aniq chora-tadbirlar bilan birgalikda ta'lim tizimini isloh qilishga yaxlit yondashuvni aks ettiradi. Ta'lim va sog'liqni saqlash infratuzilmasini mustahkamlashga qaratilgan farmon va qarorlarning qabul qilinishi teng imkoniyatlar va huquqlar muhitini ta'minlash bo'yicha milliy majburiyatni yanada mustahkamlaydi.

Shuningdek, talabalarda gender madaniyatini shakllantirishga qaratilgan pedagogik izlanish ham ajoyib imkoniyatlarni, ham muhim vazifalarni taqdim etadi. Imkoniyatlar gender tengligini targ'ib qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o'quvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish, qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish va talabalarni turli jamiyatga tayyorlashdan iborat. Aksincha, qiyinchiliklarga o'zgarishlarga qarshilik, o'qituvchilarning malakasini oshirish va resurslarga bo'lgan ehtiyoj, nozik munozaralarni boshqarish, inklyuzivlikni ta'minlash va o'quv dasturlari talabalarini muvozanatlash kiradi. Ijtimoiy mavqe va maqomni aniqlash uchun talabalarning jinsi emas, balki ularning serharakatligi, ijodkorligi, tezkorligi, iqtidori, kengfikirliigi, mulohazakorligi, tavakkalchiligi, alohida va umumga xos xislatlari tamal vazifasini bajarishi lozim.

O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar va pedagogik strategiyalar gender tengligi va yaxlit ta'limga ilg'or yondashuvni namoyish etadi, muammolarni hal qilish doimiy fidoyilik, innovatsiyalar va pedagoglar, siyosatchilar va jamoatchilik hamkorligini talab qiladi. Bu to'siqlarni muvaffaqiyatli engib o'tish bilimli, hamdard va inklyuziv kelajak avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. B.K.Karimova, M.S.Oripova (2021). Milliy g'ururni shakllantirish Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ezigulik uylaridagi hadislar asosida. ACADEMICIA: Xalqaro multidisiplinar tadqiqot jurnali, 11(4), 652-665.
2. M.O.Karimova, A.R.Saidullayeva (2020). Bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda umuminsoniy va milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari. Palarxning Misr arxeologiyasi jurnali / Misr, 17(7), 8547-8555.
3. N.M.Urinova, H.M.Tojiboyeva, S.Qurbonov (2020). Demokratik-huquqiy jamiyatni rivojlantirishda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish mexanizmini takomillashtirish. 7(12), 3133-3139.
4. A.R.Sa'dullayeva (2023). Talabalarda gender Madaniyatni rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik zarurat sifatida. Barqarorlik va kun haqida onlayn ilmiy Jurnali, 3(3), 153-154.

5. F.B.Bayjanov (2023) Oilada Gender madaniyatni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari. p.f.f.d. avtoreferati. T.: 2023 65 b.
6. S.A.Raximovna (2022) Gender madaniyatini rivojlantirish. Raqamli iqtisodiyot va barqarorlik akademik jurnali. 16, 88-92.
7. B.Shermuhhammadov (2022) Innovatsion ta'lim muhitida o'qituvchining ijodkorligi. Oliy ta'lim nazariyasi va amaliyoti jurnali, 22(12), 127 b.
8. N.M.Urinova, N.Abdullayeva (2021) Talabalarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini rivojlantirishda loyiha asosidagi o'qitish texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari. ACADEMICIA: Xalqaro multidisipliner tadqiqot jurnali, 11(3), 2344-2348.
9. N.M.Egamberdiyeva (2023) Ta'lim tizimida gender tengligini ta'minlash masalalari (2023) <https://doi.org/10.5281/zenodo.1011172>.
- 10.stat.uz.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Oliy ta'lim muassasalarida erkak va ayollarni gender farqlari va o'xshashliklar ko'rsatib o'tilgan. Bu esa, o'z navbatida, o'quv jarayoni samaradorligini ta'minlashga yordam beradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье показаны гендерные различия и сходства между мужчинами и женщинами в высших учебных заведениях. Это, в свою очередь, способствует обеспечению эффективности образовательного процесса.

SUMMARY

This article shows gender differences and similarities between men and women in higher education institutions. This, in turn, helps ensure the effectiveness of the educational process.

OLIIY TALIM MUASASSALARIDA XODIMLARNING GENDER MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Egamberdiyeva M.Sh.

Alfraganus universiteti birinchi kurs magistranti

Bayjonov F.B.

Alfraganus universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrası p.f.f.d., (PhD)

Tayanch so‘zlar: gender madaniyat, gender tenglik, gender ta’limi, gender tarbiyasi, gender tizimi.

Ключевые слова: гендерная культура, гендерное равенство, гендерное образование, гендерное образование, гендерная система.

Key words: gender culture, gender equality, gender education, gender education, gender system.

Bugungi kunda mamlakat oliy ta’lim muasassalarida xodimlarning o‘rni va mavqeyini oshirish, yangi avlod yosh olim va olimalarini tarbiyalash hamda istiqbolli loyihalarni rag‘batlantirish bo‘yicha muhim tashabbuslar ilgari surilmoqda. Jamiyat hayotining turli jabhalarida gender tenglikni ta’minlash, jumladan, ta’lim va ilm-fan sohasida O‘zbekiston ichki siyosiy konsepsiyasining ustuvor yo‘nalishlari qatoriga kiradi. Bu borada 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining 69-maqsadida: xotin-qizlarning ta’lim va kasbiy ko‘nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko‘maklashish, tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirish vazifasi belgilab qo‘yilgan.

Yangi O‘zbekiston sharoitida o‘zbek jamiyati demokratik rivojlanish tomon taraqqiy etib bormoqda. Xususan, demokratik jamiyatning asosiy tamoyillaridan biri ayollar va erkaklarning barcha sohalarida teng huquqliligini e’tirof etish bo‘lib, uni yoshlikdan shakllantirish zarur. Bunga oliy ta’lim muassasalarida gender madaniyatini shakllantirishga doir yondashuv va tamoyillar yordam berishini ta’kidlash zarur. Oliy ta’lim jarayonini tashkil etish va xodimlar ilmiy

salohiyatini har tomonlama himoya qilish mamlakatimizda gender siyosatining asosiy maqsadlaridan biridir. Ta'lim mazmunini yangilash va umumta'lim maktablarini modernizatsiya qilish sharoitida shaxsga ta'lim berishda va uni tarbiyalashda gender yondashuvi muammosi dolzarb bo'lib bormoqda.

Gender ta'limi ko'plab muhim ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi va uni rivojlantirish zarurati pedagogik jamoalarda tobora ko'proq muhokama qilinmoqda. Biroq ko'pgina davlatlarning maktab ta'limida gender yondashuvi hali ham kam uchraydi. G'arbda gender ta'limi va tarbiyasi bolalar bog'chasidayoq boshlanadi.

Gender strategiyasini amalga oshirish orqali quyidagilarga erishiladi:

- Yuqori va quyi tizimdagi davlat organlarining rahbarlik lavozimlariga xotin-qizlarni tayinlash amaliyotini kengayadi.
- Gender nomutanosiblik mavjud bo'lgan davlat organlarida vaqtinchalik kvotalash tizimini joriy qilish orqali xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi mutanosiblik ta'minlanadi.
- Ijtimoiy himoyaga muhtoj va kam ta'minlangan, ayniqsa qishloq joylaridagi oilalar xotin-qizlarini ish bilan ta'minlash, ularga munosib mehnat sharoitlarini yaratish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, shuningdek, o'zini o'zi band qilishga qarashlarga barham beriladi.

Gender tenglik bu – huquqlarning tengligi demakdir. Hayotning har jabhalarida, jumladan oliy ta'lim tizimida ayol va erkaklarga bo'lgan munosabat hamda imkoniyatlarning tengligini anglatadi. Bugungi kunda ta'lim sifatini ko'rsatkichi sifatida ta'limda xodimlar o'rtasida gender yondoshuvi elementlarini joriy etish tobora shakllanib bormoqda. Oliy ta'limda xodimlarning gender tengligi ijtimoiylashuv jarayonini ta'minlash hamda me'yor va tushunchalarni yetkazishda, shu jumladan gender tengligi to'g'risidagi sifatli bilim olishdan teng foydalanishni anglatadi. Oliy ta'limda gender tengligini ta'minlashga qaratilgan sifatli ta'lim bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda, o'quv dasturlarida, o'quv adabiyotida, ta'lim jarayonida, talaba va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarda gender tengsizlik masalalariga ta'sir qilish va hal qilishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlilicha, Bolonya jarayonining Ijtimoiy o'lchovida (Social Dimension) Yevropa oliy ta'limining (European Higher Education Area) raqobatbardoshligi va jozibadorligini oshirish uchun muhim omil etib ta'limga mazkur sifat tavsifi berilgan. Berlin kommyunikesida (2003 y.) milliy va Yevropa darajalarida ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash hamda ijtimoiy va gender tengsizlikni qisqartirish maqsadida ta'lim raqobatbardoshligini oshirishning zarurati Yevropa oliy ta'limining ijtimoiy tavsiflanishini

yaxshilanishi bilan muvozanatlanishi kerak deb belgilab qo'yilgan. Genderga ta'sirchan amaliyotlarni va kamsitmaslik tamoyillarini qo'llashni ta'minlovchi malakali kadrlarni tayyorlash ta'lim tizimiga genderga oid bilimlarni kiritish orqali amalga oshiriladi.

Respublikamizda gender madaniyat, tamoyillarini joriy etish, pedagog xodimlarda gender madaniyatni shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari va shaxs umummadaniyatini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar N.M.Egamberdiyeva, F.B.Bayjonov, M.Abdujabborova, M.Abdullayeva, Sh.Akramova, R.Djurayev, O.Jamoldinova, Z.Ismoilova, N.Qosimova, M.Quronov, U.I.Mahkamov, R.M.Medetova, N.Mullaboyeva, E.Muxtorov, N.Ortiqov, M.Tilavova, N.Xalilova, Sh.Xalilova, boshqalar tomonidan amalga oshirilgan.

N.Egamberdiyeva o'zining o'qituvchilarni tayyorlashda gender madaniyatini shakllantirish masalalari nomli o'quv qo'llanmasida Pedagog hodimlarni kasbga tayyorlashda gender to'siqlarni hisobga olish, hamda ishdan ajralmagan holda o'qituvchilarni uzluksiz malakasini oshirish jarayonidagi gender masalalarini hisobga olish haqida juda chiroyli tushunchalar bergan.

F.Bayjanov esa Markaziy Osiyoda jamiat, gender va oila nomli maqolasida jamiyatimizdagi oilalardagi dunyoqarash hamda ayollarga yaratilayotgan imkoniyatlarni yoritib bergan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan L.Stolyarchuk, B.Ageev va boshqalar gender tarbiyasi muammolarini tadqiq qilishgan bo'lsalar, E.Kamenskaya, O.Konstantinova, R.Sobirovlar ta'limda gender yondashuvining o'ziga xos jihatlarni ochib berishgan. Bundan tashqari ta'limda gender umumlashtirish masalalari A.Smironova, E.Yarskaya-Smirnovalarning, gender stereotiplarining ta'lim va tarbiyaga ta'siri L.Nadolinskayaning, oliy ta'limda gender tarbiya aspektlari L.Bullatova, I.Kletsinalarning ilmiy izlanishlarida muayyan darajada tadqiq etilgan.

Xorijiy olimlardan P.Engelman, J.Piaje, M.Montessori, C.Xoffman kabilar shaxsning rivojlanishi, shuningdek, boshqalar sotsial transformatsiyalar tizimini o'rganib, o'quv jarayonini tashkil etishining zamonaviy amaliyotlarini tadqiq etishgan.

Oliy ta'limda xodimlarning gender tengligiga oid jihatlarni kiritish nafaqat xohish-istak va sifat masalasi, shu bilan birga bu oliy ta'lim tizimining yuridik majburiyati degan fikr ham mavjud. Masalan, Shvesiyada Kamsitilish to'g'risidagi qonun (Discrimination Act, 2008 y.) qabul qilingan bo'lib, unga ko'ra gender tengligini targ'ib qilish bo'yicha faol choralarni ko'rish, misol uchun aniq maqsadlarni kiritish, ta'qib qilishni oldini olish bo'yicha choralarni

ko'rish ish beruvchilar va o'quv muassasalarining majburiyatlariga kiritilgan. Ta'lim olish orqali jamiyatda madaniy, siyosiy, etnik, diniy va gender xilma-xilliklarga bag'rikenglik g'oyalari shakllanadi. Ko'pincha oliy ta'limdagi gender tengligi to'g'risidagi bahslar gender prioritetni muhokama qilish bilan cheklanib qolinadi: masalan, agar yigit va qizlarga oliy ma'lumot olishi uchun o'qishga kirish imkoni berilgan bo'lsa, demak ta'limdagi gender tenglik ta'minlandi deb hisoblanadi. Biroq, ta'limda gender tengligini ta'minlash – bu gender prioritetni ta'minlashdan ham kengroq bo'lgan konsepsiyadir. Ta'limdagi gender tengligini tahlil qilishda turli xil o'lchovlarni ajratib olish mumkin.

YUNESKO gender tengligiga erishish bo'yicha quyidagi Doiraviy dasturni qo'llashni tavsiya qiladi (Gender Equality Framework):

- ta'lim olishda tenglik deganda yigit va qizlarga rasmiy va norasmiy ta'limga kirish uchun teng imkoniyatlar yaratish tushuniladi;
- o'quv jarayonidagi tenglik yigit va qizlar o'quv jarayonida adolatli baho va e'tibor olishi, ya'ni ular o'g'il va qiz bolalarni o'qitishning turli xil usullari bilan bog'liq bo'lgan maqbul kelishmovchiliklarni inobatga olib tuzilgan bir xil o'quv dasturlari orqali shug'ullanishini nazarda tutadi;
- ta'lim natijalaridagi tenglik yigit va qizlarning ta'lim natijalaridagi baholari ularning individual iste'dodi va say-harakatlariga asoslanadi deganidir. Muvaffaqiyatga erishishning adolatli imkoniyatlarini ta'minlash uchun ta'lim muddati, akademik malaka va diplomlari jinsiy mansublikka qarab farqlanishi mumkin emas;
- tashqi natijalardagi tenglik bu ayol va erkakning maqomi ularning tovar va resurslarni qo'lga kiritishda, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy faoliyatda ishtirok etish va foyda olishda o'z hissasini qo'shishdagi qobiliyati tengligidir.

Hozirgi kunda xalqaro tajribada oliy ta'lim tizimida genderni oid ta'lim berishning ikki xil yondoshuvi qo'llanilmoqda: "Gender tizimi" tushunchasi turli tarkibiy qismlardan tashkil topgan bo'lib, turli mualliflar tomonidan har xil izohlanadi. Gender tizimi jinslararo munosabatlar birligidir. Gender tizimi ommaviy va norasmiy sohalarining gender o'lchovini taqozo etgani, gender ierarxiyasi boshqa ijtimoiy ierarxiyalar tizimlari bilan solishtirish tufayli bu turdagi tahlilda gender texnologiyalarini amalga oshiruvchi ijtimoiy institutlar rolini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqd. Gender munosabatlarining hukmronlik ma'nolari ko'p jihatdan ana shunday yondashuv rivojlanishi jarayonida namoyon bo'ldi. So'nggi yillarda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar tizimida gender masalalari, xotin-

qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning turmush sharoitlarini yaxshilash, qobiliyatlarini erkin amalga oshirishlari uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq normativ-huquqiy bazani yaratish amalga oshirildi. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi (2019), "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi (2019) O'zbekiston Respublikasining qonunlari qabul qilindi. Respublikamiz oliy ta'lim tizimida gender yondashuv asosida kadrlarning ilmiy faolligini rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti bo'yicha tadqiqotlarning olib borilishi bo'lg'usi mutaxassislar ijtimoiy faolligining dunyodagi eng yangi tahliliy yutuqlar asosida shakllanishiga yordam beradi.

Yangi O'zbekistonda jamiyatning barcha sohalarida ayol va erkaklar teng huquqligini ta'minlashni maqsad qiluvchi 2020-2030 yillarda Gender tenglikka erishish strategiyasi qabul qilinadi. Strategiyadan ko'zlangan asosiy maqsad – barcha ayollar va qizlar, erkaklar va bolalar uchun ularning irqi, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy hayotdagi fundamental inson huquqlarining ta'minlanishiga erishish hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda ayollarga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish, ularning hayotiy faoliyatini yanada yaxshilash hamda keng imkoniyatlar ochib berish maqsadida prezidentimiz tomonidan qonunlari va farmonlari ishlab chiqilmoqda. Xususan O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan – "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-561-son va huddi shunday 2019-yil 2-sentabrda – "Xotin qizlar va erkaklar teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi O'RQ 562-sonli hamda 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi maqsad vazifalar turli xildagi (jinsiy, ijtimoiy, ma'naviy, ruhiy) tazyiqlarga uchrashini oldini olish va kamaytirish maqsadida gender madaniyati kuchaytirildi. Oxirgi 3-yil mobaynida ayollarga ajratilgan imkoniyatlar sababli ishlovchilar salmog'i oshmoqda. Xususan viloyatlar kesimida olib qaraydigan bo'lsak,

Qoraqalpog'iston Respublikasida 2019-2020-o'quv yilida 1653 nafar 2020-2021-o'quv yilida 1763 nafar, 2021-2022-o'quv yilida 2051 nafarni, 2022-2023-yilida 2382 nafarni tashkil etmoqda.

Toshkent shaharda esa 2019-2020-o'quv yilida 11507 nafar, 2020-2021-o'quv yilida 11587 nafar, 2021-2022-o'quv yilda 13452 nafarni, 2022-2023-o'quv yillarda 14600 nafarni tashkil qilgan.

Jizzax viloyatida 2019-2020-o‘quv yilida 970 nafar 2020-2021-o‘quv yilida 1034 nafar, 2021-2022-o‘quv yilida 1374 nafarni, 2022-2023-o‘quv yilida 1538 nafarni tashkil etmoqda.

Navoiy viloyatida 2019-2020-o‘quv yilida 716 nafar 2020-2021-o‘quv yilda 714 nafar, 2021-2022-o‘quv yilida 738 nafarni, 2022-2023-o‘quv yilida 908 nafarni tashkil etmoqda.

Ushbu ko‘rsatgichlardan ko‘rishimiz mumkinki eng yuqori ko‘rsatgichlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Toshkent shahrida, eng past ko‘rsatgichlar esa Navoiy va Jizzax viloyatlarida kuzatilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, bugun kunda jamiyatimiz yangi siyosiy munosabatlar shakllanishi, uchinchi renessans jarayonining ilk bosqichida turibdi. Ushbu jarayonda erkaklar va ayollar ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma‘naviy va boshqa sohalarida gender tengligini ta‘minlash, ayniqsa pedagog hodimlarning davlat va jamiyat qurilishidagi ishtirokini takomillashtirish talab etiladi. Tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, bu borada yuqori samaradorlikka erishishda quyidagilarga e‘tiborni kuchaytirish lozim:

- gender muammolariga oid qiziqtirgan savollar bo‘yicha maslahatlar olish va berish maqsadida MOOKlar(Ommaviy ochiq onlayn saytlar)ni yo‘lga qo‘yish, vebinarlar (vebseminarlar, vebkonferensiyalar, vebdebatlar, veb murojaatlar, metodik veb sahifalar va b.q).
- oliy ta‘lim muassasalarida gender masalalari bo‘yicha treyning darslar tashkil qilish;
- gendershunos ilmiy kadrlar tayyorlash uchun gender tadqiqotlar sohasidagi falsafa (PhD) va falsafa (DSc) doktori ilmiy darajalari olishni ta‘sis etish shuningdek, Ilmiy kengash va doktoranturalar ochish, gender tenglik yo‘nalishidagi ishlarni uzluksiz tashkil qilish va takomillashtirish, ularni yangi sifat bosqichiga ko‘tarish masalalari ijrosini ta‘minlash, gender yo‘nalishini fan sohasi sifatida akademik sohalar reestriga kiritish davr talabidir.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
2. N.Egamberdiyeva, B.Xonturayev Gender yondashuv asosida yoshlarni kasbga yo‘naltirishning ijtimoiy-iqtisodiy masalalari // Ijtimoiy boshqaruv jurnali. – Toshkent: 2023. – B.45
3. Жирибинка И.А. Введение в гендерные исследования. – Санкт-Петербург: 2001. – Б.89
4. Babayeva Z., Usmanova Z. Gender tadqiqoti asoslari kursi xrisomatiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2003. – B.34
5. Qurbanbayeva N. Oliy ta‘lim tizimida xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish // Экономика и социум. № 7 (86). 2021.

6. B.Namazov, N.Egamberdiyeva, M.Mirsoliyeva. (2018) O'qituvchilarni tayyorlashda gender yondashuv masalalari (80th ed.). O'quv qo'llanma. – Toshkent.

7. Эгамбердиева, Н., Камилова, Р., Атаниязова, Р., Исакова, Л., Усманова, М., Исломов, А. (2021). Гигиенические аспекты формирования устойчивой социальной среды в семье. <https://doi.org/10.17513/np.492>.

8. Jamoldinova, O. (2022). Ta'lim tizimida gender yondashuv tatbiq etishning samarali mexanizmlari. Belarus-O'zbek ILMIIY-METODIK JURNAL, 1, 15-22. <https://doi.org/10.18411/doicode-2022.055>.

9. Norkulov, H. (2023). O'smirlarni oilaga tayyorlashda innovatsion texnologiyalarning pedagogik jihatlari. Foreign Languages in Uzbekistan, 133-142. <https://doi.org/10.36078/1683277776>.

10. Bayjonov, F. (2023). Technologies for the development of gender culture in cooperation with the family and educational institutions. Bulletin of Science and Practice, (4), 531-534. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/89/70>.

11. Bayjonov, F. B. (2021). Gender differences in the contemplation of teenagers. Theoretical & Applied Science, 98(06), 144-146. <https://doi.org/10.15863/tas.2021.06.98.21>.

12. Тожибоева Х.М. (2021) Гендер ёндашув асосида ўсмир ёшдаги ўқувчиларда “оммавий маданият”га қарши иммунитетни шакллантириш // Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. - Нукус, 2021. – 5/2-сон. – Б.46-50 <https://scientists.uz/uploads/202207/B-323%20.pdf>.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada Oliy talim muasssalarida xodimlarni ilmiy faoliyati jarayoniga keng jalb qilish, ularning zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalariga asoslangan dasturiy ishlanmalarini, pedagogik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ta'lim jarayonini tashkillashtirishda dolzarb aloqador ahamiyatga ega bo'lgan bilim va ko'nikmalarini muntazam takomillashtirishga qaratilgan fikr-mulohazalar tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье предлагается широко вовлекать сотрудников в процесс научной деятельности в высших учебных заведениях, поддерживать разработку ими программного обеспечения на основе современных информационно-коммуникационных технологий, поддерживать их педагогическую деятельность, регулярно совершенствовать их знания и навыки которые актуальны в организации образовательного процесса.

SUMMARY

This article proposes to widely involve employees in the process of scientific activity in higher educational institutions, support their development of software based on modern information and communication technologies, support their teaching activities, and regularly improve their knowledge and skills. which are relevant in the organization of the educational process.

BO'LAJAK BIOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI

Raxmanova M.A.

O'ZPFITI Qoraqalpogq filiali mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: integratsiya, ekologik ta'lim, ekologik kompetentlik, ta'lim, o'quv-biluv faoliyati, fanlararo uyg'unlik, integrativ yondashuv, dunyoning umumiy manzarasi, umuminsoniy qadriyat, dunyoviy va tarixiy-madaniy tafakkur, bilim, e'tiqod va faoliyat.

Ключевые слова: интеграция, экологическое образование, экологическая культура, образование, воспитательная деятельность, междисциплинарная гармония, интегративный подход, мировоззрение, общечеловеческая ценность, светское и историко-культурное мышление, знание, убеждение и деятельность

Key words: integration, environmental education, environmental culture, education, educational activities, interdisciplinary harmony, integrative approach, worldview, universal human value, secular and historical-cultural thinking, knowledge, belief and activity.

Ekologiya ilmi-fan sifatida turli fan sohalariga solishtirilganda endigina ikki yuz yillik tarixga ega, yagni yosh ilmlar sirasiga kiradi. Lekin hayotda, xalqning kundalik turmushida ekologik tushuncha, madaniyat juda qadim zamonlardan buyon yoshlar tarbiyasining bir sohasi, inson ongliligining va fazilatlarining tarkibi sifatida amalga oshirilib kelinmoqda [3].

«Ekologiya» so'zini ilm-fan sohasiga ilk bor qo'llangan nemis olimi Ernst Gekkel (1834-1919) hisoblanadi. Olim «Kelib chiqishning tabiiy tarixi» degan kitobida ekologiya ilmi biologiya ilmining tarkibida shakllanib chiqdi va biologiya ning bir qismi sanalib, barcha tirik jonzotlarni hamda ularni urab turgan organik va anorganik muhit bilan munosabatda tadqiq etadi.

Inson ekologiyasi hozirgi vaqtda judayam kata muammo bo'lib kelmoqda. Shu sabali biologiya fan sohasi ekologiyaning ma'lum sohalarini o'ziga tadqiqot ob'ekti qilib olgan. Ekologik muammolar bo'lajak biologiya fani

o'qituvchilarining ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishda yoshlarga ekologik usluksiz ta'lim-tarbiya berishga qaratilgan.

Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish mazmunida o'quvchilarga urgatilishi lozim bo'lgan tabiyat va inson o'rtasidagi munosabatlarni tushuntiruvchi bilimlar tizimini biologiya fani asosida o'rgatish nazarda tutiladi. Bunda ekologik tarbiya insonning qurshab turgan muhitga munosabatini tarbiyalashdan iborat.

Ekologik usluksiz ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi o'quvchi-yoshlarda atrof-muhit va uning muammolariga ongli ravishda munosabatni shakllantirishdan iborat [4].

O'quvchilarning xulq-atvorida ekologik normalarning va qoidalarning saqlanishichi shakllantirish, atrof-muhitga nisbatan javobgarlik hissini orttirish, ularning yurish-turishida ekologik kompetentlilik ko'nikmalarini hosil qilishga, tabiyatni sevisish va uni avaylab asrash tuyg'usini shakllantirish, hayotning turli sohalarida, ma'lum bir mehnat turini bajarganda ekologik bilimdan foydalanishga odatlantirish, tabiat haqida tushunchalarga ega bo'lishga intilmog'i lozim [5].

Ushbu vazifalar maktab bilan hayotning bog'liqligini kuchaytiradi va o'quvchilarning dunyoqarashining shakllanishiga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Maktab yoshlarga kompleks turdagi ekologik bilimlar va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy bosqichlaridan biri sanaladi.

Ekologiya bo'yicha olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmuni maktablardagi bizga ma'lum bo'lgan tarbiya turlari bo'yicha amalga oshiriladi. Ekologik tarbiyaning xususiyati va murakkabligi shundaki, uni tarbiya turlari tizimida amalga oshirish talab qilinadi [6].

Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishda xalqimizning o'tmish tajribalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir [4].Jonivorlarning uvoliga qolmaslik haqidagi tarbiyaviy fikrlari Quroni Karimda keng aks ettirilgan.

Insonning jismoniy va ma'naviy hayoti tabiat bilan o'zaro bog'langandir. Bu tabiat o'z-o'zi bilan chambarchas bog'liq demakdir. Zero, inson tabiatning bir qismi ekan, uning farzandi, mahsulidir. Ushbu holat, dastlab, tabiat inson va insoniyat paydo bo'lishining etakchi omili ekanligida nomoyon bo'ladi.

3-Renesans talablari asosida ta'lim-tarbiya jarayonini modernizasiyalashning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan yuqori malakali pedagogik kadr tayyorlash sanaladi. Mazkur vazifa, bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining

ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Kam sonli bo'lsa-da, tadqiqotlarda oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash, ta'lim mazmunini ilm-fan, texnika va texnologiya sohalarida erishilayotgan yutuqlar bilan takomillashtirishga qaratilgan qat'iy yondashuvlar shakllantirilgan. Ammo, shuni alohida ta'kidlash joizki, mazkur olib borilgan tadqiqotlarda bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish muammosi ilmiy-metodik nuqtai-nazardan majmualiy tadqiq etilmagan.

Pedagogika va psixologiya, fanlarni o'qitish xususiy metodikasida bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishga oid tadqiqotlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, mazkur muammoni o'rganishga yo'naltirilgan izlanishlar amalga oshirilgan, o'qituvchi kadrlar tayyorlash masalasini sifat jihatdan yuksak darajaga ko'tarishga zamin yaratadigan o'qitish vosita va metodlari muayyan miqdorda tadqiq etilgan. Lekin maktab amaliyotlari tahlilining ko'rsatishicha, fan va texnika taraqqiyoti ta'lim mazmunidan ilgarilab ketganligi sababli tadqiqotlarning mahsuldorligi, nazariy ahamiyati, yaqqol ko'rsatmalari o'sish sur'atidan birmuncha orqada qolib kelmoqda. Bu esa o'z-o'zidan o'qituvchi kadrlar tayyorlash sifati va samaradorligini ko'tarish jarayoni oldiga yuksak talablar qo'yadi, shu bilan birga qo'shimcha ma'suliyat hissini yuklaydi.

Tadqiqot davomida bu sohadagi ustuvor vazifalar quyidagi yo'nalishlarda belgilanishi:

- bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish muammosining didaktik va me'yoriy asoslarini tadqiq etish;
- oliy ta'lim muassasalarining bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash tizimidagi imkoniyatlarini kvalimetrik diagnostika qilish hamda malaka talablari asosida shakllantirish bosqichlari negizida ta'lim mazmunini takomillashtirish;
- bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish jarayoni samaradorligini ta'minlovchi zaruriy pedagogik-psixologik shart-sharoitlar va didaktik vositalarni belgilash;
- innovatsion o'qitish texnologiyalari asosida oliy ta'lim muassasalari talabalarini innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini

shakllantirish metodikasini ishlab chiqish va uni amaliyotga samarali tatbiq qilish maqsadga muvofiq sanaladi.

Ekologiya faniga oid bilimlarning uyg'unlashuvi mexanizmi – bu tizimning yaxlitligini buzmasdan muvofiqlashtirilgan va tartibli tarzda o'zaro ta'sir qilishi kerak bo'lgan zarur elementlar majmuidir. Bunday "poydevor" aniq fanlarning umumlashtirilgan kognitiv modellari asosida turli sohalaridagi o'zgarma ilmiy bilimlarning hodisa va jarayonlarini aks ettiruvchi fundamental tushuncha, g'oya, nazariya va qonunlaridir.

Bunday vaziyatda, ekologik kompetentlikning tarkibiy qismini atrof-muhitga nisbatan yaxlit ilmiy-dunyoviy va ekologik dunyoqarash tashkil etadi. Bunda evolyutsiya va uning umumiy mexanizmlarini ochib beradigan universal nazariya talab etiladi.

Kop hollarda, ijtimoiy va tabiiy fanlar tizimlari ekologik muammolarning intellektual va hissiy tajribasini uyg'unlashtirish uchun asoslar topadi va bu inson faoliyatidagi zamonaviy ekologik kompetentlik hamda sog'lom turmush tarzi shakllanishiga yordam beradi.

Shu tarzda qurilgan ta'lim mazmuni nafaqat ratsional, balki hissiy-emotsional sohani o'z ichiga olgan tabiiy-ilmiy tafakkurni, balki uni gumanitar tafakkur bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Ekologik ta'limni insonparvarlashtirish va integratsiyalash talabalarning ekologik kompetentlikni shakllantirishning asosiy ko'rsatkichlari, ya'ni bilim darajasi, ekologik fikrlashning namoyon bo'lishi va tabiatga munosabatni ifodalovchi motivlarini tasdiqlaydi.

Yuqoridagi tahlillarni xulosa qilgan holda, shuni aytishimiz mumkinki, biologiya mashg'ulotlarini didaktik o'yinlar orqali tashkil etish dars samaradorligining oshirish bilan birga, talabalarning dars mashg'ulotiga qiziqishini ham uyg'otadi. Aynan shu didaktik vositalardan keng foydalanish orqali, o'qituvchi talabalarga mavzu borasidagi kerakli bilimlarni o'zlashtirishlari uchun qulay sharoit yaratib bera oladi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 27 майдаги 434-сонли «Ўзбекистон Республикасида экологик таълимни ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида»ги қарори.
2. Игнатов В.А. Интегрированные учебные курсы как средство формирования экологической культуры учащихся: дис. ... д-ра пед. наук. Тюмень, 1999. - 388 с.
3. Шутова И.П. Формирование экологической культуры будущих учителей: теория и практика: монография. Ишим, 2010. - 160 с.
4. Girusov E. V. Ekologik kompetentlikning tabiiy asoslari // Ekologiya, kompetentlik, ta'lim. - M., 1989. - S. 11-19.

5. Karamatova S.D. (2022). Integrative approach to forming ecological culture of future primary class teachers. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 6, 82-86.

6. Karamatova D.S., Safarbayeva R.N., Murodova M.M. Bo'lajak pedagoglarning integrativ yondashuv asosida ekologik kompetentlikni shakllantirish // "Образование и наука в XXI веке" Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.950-955.

7. Salaeva M.S. Psychological conditions for personal and professional development of future teachers. // Washington DC, USA International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS). ISSN: 2643-640X. With Impact Factor: 3.2. Vol.5 Issue 3, March - 2021.- P.231-233.

8. Tursunova, M. B. (2022). Ta'lim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarining o'rni. *Science and innovation*, 1(B2), 149-151.

9. Hayitov A.I., Mirkholikova Ch., Niyozmetova N.B., Magdieva M. Theory of development of ecological culture of future primary class teachers based on an integrative approach. *annals of forest research* <https://www.e-afr.org/>. Ann. For. Res. 65(1): 2275-2282, 2022 ISSN: 18448135, 20652445. 2275-2282-betlar.

РЕЗЮМЕ

Maqolada bo'lajak biology-pedagoglarni kasbiy tayyorlash jarayonida integrativ yondashuv asosida ekologik kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan o'quv-kognitiv faoliyatning fanlararo uyg'unligini ta'minlash masalalari ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы обеспечения межпредметной связи учебно-когнитивной деятельности, направленной на формирование экологической компетентности на основе интегративного подхода в процессе профессиональной подготовки будущих педагогов биологии.

SUMMARY

The article discusses the issues of ensuring interdisciplinary communication of educational and cognitive activities aimed at the formation of environmental competence based on an integrative approach in the process of professional training of future teachers of biology.

OLIIY TA'LIMDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI AXBOROT TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB O'QITISHNING MUHIM YO'NALISHLARI

Hamroyev R.R.

Buxoro davlat tibbiyot instituti assistenti

Tayanch soʻzlar: axborot texnologiyalari, xorijiy tajriba, ta'lim, innovatsion texnologiya, ijtimoiy-gumanitar fanlar.

Ключевые слова: информационные технологии, зарубежный опыт, образование, инновационные технологии, социально-гуманитарные науки.

Key words: Information Technology, foreign experience, education, innovative technology, socio-humanities.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) dan foydalangan holda innovatsion texnologiyalardan foydalanishga yo'naltirish, har bir talabaning individual xususiyatlarini maksimal darajada hisobga olishga tayyor samarali professional hamkorlik, ilg'or pedagogik tajribani almashish muhimdir.

Ayniqsa, har bir sohada islohotlarni amalga oshirishda axborot texnologiyalari asoslarning belgilanganligi mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Aloqa to'g'risida"gi, "Axborotlashtirish to'g'risida"gi, "Telekommunikatsiyalar to'g'risida"gi, "Elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturlar va ma'lumotlar bazalarining huquqiy himoyasi to'g'risida"gi, "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi, "Elektron hujjat aylanishi to'g'risida"gi qonunlari bugungi kun amaliyotida ayni muddao bo'lgan joriy amaliyot sifatida qaralmoqda.

Yurtimizda dasturiy ta'minot vositalari ishlab chiquvchilari to'g'risidagi axborotning yagona elektron bankini yaratish va istiqbolli loyihalarni hamda innovatsion komputer texnologiyalarini ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan iste'dodli yosh dasturchilarni qo'llab-quvvatlash va milliy dasturiy mahsulotlarning ma'lumotlar bazasini shakllantirish hamda mamlakatimizda dasturiy mahsulotlar

ishlab chiqarish bozorining holati va salohiyati to'g'risida axborot berish qonun hujjatlarida belgilab qo'yildi.

Respublika Prezidenti imzosi bilan tasdiqlangan O'zbekiston respublikasining «Axborotlashtirish to'g'risida»gi Qonunida zamonaviy axborot texnologiyalari vositalarining ishlab chiqarilishini yo'lga qo'yish, axborot xizmatlari va axborot resurslari, shu bilan birga axborot texnologiyalari bozorini vujudga keltirishga ko'maklashish, dasturiy ta'minot vositalari orqali amalga oshiriladigan mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish, kichik va katta tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, jalb etiladigan investisiyalar uchun kerakli sharoit yaratish; ehtiyoj bo'lgan mutaxassis kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish, amalga joriy qilinadigan ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini boshqaruv organlari va barcha sohalardagi turli xizmat ko'rsatish, jumladan, tibbiyot sohasiga axborot xizmatlarini joriy etish bo'yicha bosqichma-bosqich o'tkazilayotgan islohotlar o'z samarasini bermoqda. Respublikamiz prezidentining "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori joriy etilishi "Elektron hukumat" tizimi shakllanishi takomillashuvini jadal sur'atlarga rivojlantirish darajasiga ko'tardi, aholi bilan o'zaro aloqa qilish va mavjud muammolar yechimini topishning imkonli mexanizmlarini yaratish mumkin bo'lib qolmoqda.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni axborot texnologiyalaridan foydalanib o'qitish oliy ta'lim o'quv-tarbiya jarayonlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning eng muhim shartlaridan biridir. Zero, ta'lim sohasida nafaqat jamiyatning yangi axborot muhitini shakllantiradigan, balki o'zlari ham ana shu yangi sharoitda yashash va ishlydigan insonlar tayyorlanadi va ta'lim oladi. Jamiyatni axborotlashtirish - bu jamiyatning har bir a'zosiga qonuniy maxfiy bo'lganlardan tashqari har qanday axborot manbalaridan erkin foydalanishni ta'minlovchi o'zaro bog'liq siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy omillar majmuidir.

Ta'limni axborot texnologiyalaridan foydalanib o'qitish jarayonlarini o'rganuvchi xorijiy olimlar axborot texnologiyalari imkoniyatlariga ko'plab baho berishadi.

Robert I.V. axborot texnologiyalar imkoniyatlarini o'qitishga maqsadli yondashuv nuqtainazaridan ko'rib chiqadi va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning quyidagi asosiy pedagogik maqsadlarini belgilaydi.

1. Zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash orqali o'quv jarayonining barcha bosqichlarini faollashtirish:

- o'quv jarayonining samaradorligi va sifatini oshirish;
- kognitiv faollik faolligini oshirish;

- fanlararo aloqalarni chuqurlashtirish;
- kerakli ma'lumotlarni qidirish hajmini oshirish va optimallashtirish.

2. Talaba shaxsini rivojlantirish, shaxsni axborot jamiyatida qulay hayotga tayyorlash:

- fikrlashning har xil turlarini rivojlantirish;
- muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish;
- qiyin vaziyatda eng yaxshi qaror qabul qilish yoki yechim taklif qilish ko'nikmalarini shakllantirish;
- kompyuter grafikasi, multimedia texnologiyasidan foydalanish orqali estetik tarbiya;
- axborot madaniyatini, axborotni qayta ishlashni amalga oshirish qobiliyatini shakllantirish;
- vazifa yoki vaziyatni taqlid qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- eksperimental tadqiqot faoliyatini amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirish.

3. Jamiyatning ijtimoiy buyurtmasini bajarishga qaratilgan ish:

- axborot savodxonini shaxsni tayyorlash;
- foydalanuvchini kompyuter vositalari bilan tayyorlash;
- informatika sohasida kasbga yo'naltirish ishlarini amalga oshirish.

Krasilnikova V.A. yuqoridagi maqsadlarni pedagogik jarayon uchun yana bir muhim – pedagogik faoliyatning axborot-metodik ta'minotini takomillashtirish bilan to'ldirdi.

- o'qituvchilar va talabalarni axborot-metodik ta'minlashni sezilarli darajada kengaytirish;
- kompyuter kommunikatsiyalariga asoslangan muloqot va hamkorlik imkoniyatlarini kengaytirish;
- yoshi, yashash geografiyasi va vaqtdan qat'i nazar, uzluksiz malaka oshirish va qayta tayyorlash imkoniyatlarini ta'minlash;
- turli darajadagi (global, korporativ, mahalliy) kompyuter tarmoqlaridan faol foydalanish asosida yagona axborot-ta'lim muhitini yaratish.

Mashbits E.I. an'anaviy sinflarga nisbatan o'qitishda kompyuterdan foydalanishning muhim afzalliklari to'plami sifatida quyidagilarni nazarda tutadi.

1. Axborot texnologiyalari o'quv ma'lumotlarini taqdim etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

2. Kompyuter talabalarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Motivatsiya muammoni to'g'ri hal qilish uchun yetarli rag'batlantirishdan foydalanish orqali ortadi.

3. AKT talabalarni o'quv jarayoniga jalb etib, ularning qobiliyatlarini maksimal darajada ochib berishga, aqliy faollikni oshirishga hissa qo'shadi.

4. Ta'lim jarayonida AKTdan foydalanish o'quv vazifalarini qo'yish va ularni hal qilish jarayonini boshqarish imkoniyatlarini oshiradi. Kompyuterlar turli ob'ektlar, vaziyatlar, hodisalarning modellarini qurish va tahlil qilish imkonini beradi.

5. AKT o'quv jarayonini boshqarishda moslashuvchanlikni ta'minlagan holda talabalar faoliyatini nazorat qilishni sifat jihatidan o'zgartirish imkonini beradi.

6. Kompyuter o'quvchilarda refleksiyani shakllantirishga yordam beradi. O'quv dasturi talabalarga o'z harakatlarining natijasini tasavvur qilish, xatoga yo'l qo'yilgan muammoni hal qilish bosqichini aniqlash va uni tuzatish imkonini beradi.

Barcha sohalar kabi ta'limga ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan kirib keldi va ta'siri shunchalik yuqoriki, buning natijasida ular pedagogik texnologiya va o'quv jarayonining shakllariga texnik yordam ko'rsatish uchun qo'llaniladigan vositadan, ta'lim va tarbiya jarayonlaridagi o'zgarishlarga ta'sir qiluvchi vositaga aylanmoqda.

O.I. Sokolov axborot kommunikatsion texnologiyalar, axborot-ta'lim vaziyatining ichida jarayonni tashkil qilish vositalari, o'quv-biluv kommunikatsiyalarini joriy qilishdagi ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va unga tezkorlik bilan kirishish, ta'limiy ilmiy kommunikatsiyani amalga oshirishni ta'minlovchi axborotni saqlash va axborotga tezkor kirishni, axborotni qayta ishlash, uni uzatishning dasturiy vositalarini o'z ichiga olgan faoliyatning bir tomoni sifatida aniqlagan.

A.X.Boymurodov tadqiqot ishida umumta'lim muassasalarida Kontentlarni boshqarish tizimi (CMS-content management system) texnologiyasi asosida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitishning o'quv-metodik ta'minoti (elektron darsliklar, video va audio materiallar, test savollari, fanga doir qo'shimcha adabiyotlar) elektron o'quv vositalaridan foydalangan ta'lim muhitini yaratish imkoniyatlarini izlash, informatika va axborot texnologiyalari fani mashg'ulotlarining o'quv-tashkiliy tuzilmasi o'qitish texnologiyalari (klaster tahlili, muammoli, komputer dasturiy ta'minotlari) hamda klaster obyekt va subyektlari o'rtasida integratsiyani ta'minlash masalalarini ko'rib o'tgan.

T.N.Jo'raev tadqiqot ishida talabalarining o'quv-biluv faoliyatini takomillashtirish muammolari va pedagogik-psixologik aspektlari zamonaviy kasb buyurtmachining ehtiyojlarini hisobga olgan holda aniqlab, raqamli texnologiyalar bilan o'zaro munosabatda pedagogik-psixologik asoslarning professiogramмага integrativ ta'sirini aniqlash, kasbiy faoliyatda raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini belgilovchi indikatorlar asosida o'quv-biluv faoliyatini takomillashtirish modeli va raqamli ta'lim muhitini yaratuvchi didaktik vositalar ishlab chiqish kabi qator masalalarini ko'rib o'tgan.

S. X. Aliboyevning tadqiqot ishida talabalarning bo'lajak kasbiy faoliyatga tayyorgarligi monitoringini olib borish, baholash natijalarini qayd etish, yakuniy xulosalarni umumlashtirish imkonini beruvchi raqamli texnologiyalar yordamidagi dasturlarni ishlab chiqish, interaktiv elektron ta'lim trenajyori oliy o'quv yurtlari ta'lim jarayonlarida joriy qilinadigan ta'lim resurslari majmuasi sifatida shakllantirish, talabalarning kasbiy kompetentlik darajasini aniqlashtirib borishga xizmat qiluvchi topshiriqlar majmuasini ta'lim amaliyotiga joriy etish masalalari ko'rib o'tilgan.

N.N. Samylkinaning tadqiqot ishida ta'lim natijalarini va ularning rivojlanish tendensiyalarini baholashning mavjud yondashuvlari, zamonaviy sharoitlarda hisoblagichlarga qo'yiladigan talablarni tahlil qilish, ta'limda axborot texnologiyalaridan talabalarni o'qitish natijalariga qo'yiladigan talablarni ko'rsatish va instrumental darajaga keltirish, belgilangan talablar asosida o'quv natijalariga qo'yiladigan talablarga erishishni tekshirish uchun test loyihalash texnologiyasini qurish, informatika mashg'ulotlari uchun test shaklidagi topshiriqlarni yaratish, testlarning natijadorligini amalda tekshirib ko'rish, informatikani integratsion yondashuv asosida o'qitishning metodik jihatlarini o'rganilgan.

I.A. Petrovaning tadqiqot ishida individual muloqot tarzida o'qitish shaklini axborot texnologiyalarini o'zlashtirishga joriy qilish, bilim oluvchilarning kognitiv yondashuvini rivojlantirish, o'z-o'zini boshqarishni takomillashtirishning metodik xususiyatlari, ta'lim jarayonini tashkil qilishda talaba shaxsiga yo'naltirilgan ilmiylik jihatlarining nazariy asoslari, axborot texnologiyalari o'qitilishida shaxsiga yo'naltirilgan ta'limni elektron kurs-dizayner vositasida amalga oshirish, talabalarning informatikani o'zlashtirilishlarida mustaqil yondashishlarining protsessual modeli masalalari o'rganilgan.

R.M. Magomedov tadqiqot ishida talabalarda mantiqiy fikr yuritish xususiyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi dasturiy texnologiyalarni qo'llash, pedagogika universitetida obyektga yo'naltirilgan dasturlashni o'rgatishning mazmunli yo'nalishlari, metodik tomonlari, nazariy asoslari, bo'lajak informatika o'qituvchisining tizimli tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishga hissa qo'shuvchi obyektga yo'naltirilgan dasturlashni o'qitishning uslubiy jihatlarini, dasturlash kursi, didaktik asoslari, metodik jihatlarini, tizimli-mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradigan laboratoriya topshiriqlari tizimi masalalari tahlil qilingan.

N.N. Samylkinaning tadqiqot ishida umumta'lim informatika kursining tarkibiy va mazmuniy o'zgarishlarini tahlil qilish, integratsion jarayonlar ta'sirida o'rta umumiy ta'lim informatika mazmunini o'zgartirish, tarkibi va mazmunidagi o'zgarishlarni tahlil qilish, integrativ yondashuv asosida o'qitish, integrativ yondashuvga asoslangan chuqurlashtirilgan kursni amalga oshirishda uslubiy

yondashuvlar, ushbu kurslarning tuzilishi va mazmunini ishlab chiqishning nazariy asoslari, ilgʻor informatikani oʻzlashtirish natijasida shakllanadigan kompetensiyalarning tarkibi va mazmuni, faol kurslarni bu fanga tadbiq qilishning natijadorligini tajribalarda tahlil qilish, texnika yoʻnalishidagi oliy oʻquv yurtlari talabalariga informatikani oʻqitishda oʻz-oʻzini boshqarish metodikasini qoʻllash masalalari ilgari surilgan va tadqiq qilingan.

J.N. Nilova tadqiqot ishida axborot texnologiyalarining maktab kursida dasturlash va modellashni oʻrgatish usullari, psixologik imkoniyatlari, yuqori sinf talabalariga tizimli-faollik yondashuvi tamoyillarini amalga oshiruvchi dasturlashni oʻrgatish metodikasi kabi masalalar tahlil qilingan.

M.X. Allambergenovanning tadqiqot ishida interaktiv oʻquv majmualarni yaratish boʻyicha asosiy mezonlar, oʻquv-uslubiy majmualarning qismlari, ularning tuzilmaviy strukturasi, oʻquv majmualarini tayyorlashda interaktiv yondashuv masalalari, ularni yozishdagi asosiy shart va talablar, ayniqsa, pedagogik va psixologik xususiyatlarni oʻz ichiga oluvchi parametrlar, oʻquv majmuaning axborot texnologiyalari uchun mazmun va mohiyatini tushunish hamda tanlashning ketma-ketlik bosqichlari, “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini oʻz ichiga olgan oʻquv majmuani tayyorlashdagi pedagogik texnologiyalar va ularni oʻquv jarayonida qoʻllash masalalari oʻrganilgan.

Oʻqitishning anʼanaviy usullarida jarayondagi yetakchi rolni oʻqituvchi bajaradi:

- dars maqsadi, uning vazifalaridan boshlab yangi axborotlar bilan tinglovchini tanishtiradi;
- darsda kiritilgan axborotni tushunish, uning vazifalarini shakllantirish, mashq qilishni tashkil etadi;
- ishni bajarishni nazorat qilish va korreksiyalash (tuzatish)ni amalga oshiradi va natijalarni baholaydi.

Taʼlim oluvchilar esa, oʻz navbatida, dars mashgʻuloti maqsadlarini egallaydi, qabul qilingan axborotlarni idrok etadi, ularni oʻzlashtiradi, nazorat topshiriqlari va mustaqil ishlarni bajaradi, bajargan vazifalari uchun oʻz bahosini oladi.

Jamiyat taraqqiyotida sodir boʻlayotgan tub oʻzgarishlar barcha sohalarida oʻzgacha yangi yondashuvlar, amaldagi nuqtayi nazarlar, chora-tadbirlar hamda faoliyatga munosabatlarni zamonaviy tendensiyalar va standartlar asosida isloh etishni taqozo qilmoqda.

Adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi PQ-4851-sonli qarori // Axborot texnologiyalari sohasida taʼlim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari toʻgʻrisida –T., 2020.

2. Urinov U., Adizova S. Pedagogical conditions for the development of students in industrial practice. E3S Web of Conferences 284, 09017 (2021).
3. Urinov U. Social psychological priorities of social cooperation. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 2, 2020 Part II ISSN 2056-5852 Progressive Academic Publishing, UK Page 62 www.idpublications.org.
4. Urinov U. «Status and problems of cooperation with higher educational enterprise enterprises», International Journal of Psychosocial Rehabilitation, vol. 24, no. 8, pp. 5277-5282, 2020. ISSN: 1475-7192.
5. Sokolov O.I. O'quv natijalariga qo'yiladigan talablarni aniqlashtirish asosida informatika bo'yicha maktab o'quvchilarining o'quv yutuqlari testlarini ishlab chiqish. Ped. fan. nomzodi... diss. – Moskva, 2000. – 90 b.
6. Boymurodov A.X. Umumiy o'rta ta'lim tizimida informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning innovatsion klaster modeli: Ped. fan.falsafa dokt... diss.. – Chirchiq, 2021. – 190 b.
7. Jo'rayev T. N. Raqamli texnologiyalar asosida talabalar o'quv-biluv faoliyatini takomillashtirish metodikasi: Ped. fan.falsafa dokt... diss. avtoref. – Qarshi, 2022. – 64 b.
8. Aliboyev S.X. Interaktiv elektron ta'lim trenajyorlarini yaratish va undan foydalanish metodikasini takomillashtirish: Ped. fan.falsafa dokt... diss. – Toshkent, 2020. – 64 b.
9. Samylkina N. N. O'quv natijalariga qo'yiladigan talablarni aniqlashtirish asosida informatika bo'yicha maktab o'quvchilarining o'quv yutuqlari testlarini ishlab chiqish. Ped. fan. nomzodi... diss. – Moskva, 1999. – 80 b.
10. Petrova I. A. Informatika fanini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazaridan o'qitishda talabalarning kognitiv mustaqilligini rivojlantirishning nazariy va uslubiy jihatlar. Ped. fan. dokt... diss. – Moskva, 2018. – 32 b.
11. Magomedov R. M. Obyektga yo'naltirilgan dasturlashni o'rganishda bo'lajak informatika o'qituvchisining tizimli-mantiqiy tafakkurini shakllantirish. Ped. fan. nomz... diss. – M.: –2002. - 98 b.
12. Samylkina N. N. Informatikadan umumta'lim kursining tuzilishi va mazmuni. Ped. fan. doktori... diss. – Moskva, 2021. – 80 b.
13. Nilova J. N. Kengaytirilgan reallik texnologiyasi asosiy maktabning informatika kursida o'quv ob'yekti va o'qitish vositasi sifatida. Ped. fan.nomzodi... diss.. – Sankt-Peterburg, 2021. – 70 b.
14. Allamberganova M. X. Informatikadan o'quv majmualari yaratish va ulardan ta'lim jarayonida foydalanish: Ped. fan.falsafa dokt... diss. avtoref. –T. 2,012. – 64 b.
15. Самиева III. X., Нарзуллаева Ф. Ф. Современные подходы к реализации принципа дуально-го обучения в профессиональном образовании //Социально-гуманитарные проблемы образования и профессиональной самореализации (Социальный инженер-2021). – 2021. – С. 69-72.
16. Uzbekistan D. S. Technology, Content, Form And Methods Of Independent Work Of Students In Modern Conditions //Technology. – 2020. – T. 29. – №. 07. – С. 3344-3348.
17. Hikmatovna S. S. et al. Professional development of the teacher's personality in the system of secondary special vocational education //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 2946-2949.

PEZIOME

Ushbu maqolada o'sib kelayotgan talaba yoshlarning tanlagan kasbini egallashida oldiga qo'ygan vazifani amalga oshirish va ijtimoiy-gumanitar fanlarni axborot texnologiyalaridan foydalanib o'qitishning muhim yo'nalishlari tahlil qilingan.

PEZIOME

В данной статье проанализированы важные направления реализации поставленной перед подрастающей студенческой молодежью задачи в освоении выбранной профессии и преподавании социально-гуманитарных наук с использованием информационных технологий.

SUMMARY

This article analyzes the important areas of implementation of the task set by the growing student in the acquisition of the chosen profession of young people and teaching social and humanitarian sciences using information technology.

ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Суяров А.М.

*Чирчиқ давлат педагогика университети
“Мақтаб менежменти” кафедраси катта ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: инновация, инновацион ёндашув, замонавий бошқарув, таълим-тарбия, иқтисодиёт тармоқлар, педагогик инновациялар, инновацион жараён, инновацион фаолият, тадбиркорлик, ишлаб чиқариш, компонентлар, потенциал.

Ключевые слова: инновации, инновационный подход, современный менеджмент, образование, отрасли экономики, педагогические инновации, инновационный процесс, инновационная деятельность, предпринимательство, производство, компоненты, потенциал.

Key words: innovation, innovative approach, modern management, education, economic sectors, pedagogical innovations, innovation process, innovation activity, entrepreneurship, production, components, potential.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда таълим тизимининг барча босқичларини замонавий талаблар асосида ташкил этиш бўйича амалий ишлар ҳал қилувчи босқичга кирди. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Фарзандларимиз мактабдан қанчалик билимли бўлиб чиқса, юқори технологияларга асосланган иқтисодиёт тармоқлари шунча тез ривожланади, кўплаб ижтимоий муаммоларни эчиш имкони туғилади. Шундай экан, Янги Ўзбекистон остонаси мактабдан бошланади десам, ўйлайманки, бутун халқимиз бу фикрни қўллаб-қувватлайди”. Бугунги ижтимоий ва иқтисодий шароитларда инновационлик асосан таълим фаолиятининг аниқ ва уйғун ҳолда ташкил этилишига боғлиқ бўлади. Мана шунга боғлиқ ҳолда бош рол энг аввало, ташкилот раҳбарига ажратилади, чунки, айнан унинг касбий ва шахсий сифати бутун таълим жараёни қанчалик самарали ташкил этилганлиги боғлиқ бўлади. Фақат таълим муассасаси раҳбари раҳбарликнинг тўғри фаолиятини танлаш орқали таълим муассасасидаги иннова-

цион жараёнларга самарали таъсир кўрсатиши мумкиндир. Бу борада мос ҳолдаги бошқарув фаолиятининг шакллантирилиши ҳисобига умумтаълим мактабининг барқарор инновацион ривожланишини таъминловчи бошқарув киши, жамият ва давлатнинг манфаатлари йўлида замонавий таълимни ривожлантиришнинг объектив эҳтиёжи бўлиб ҳисобланади.

Бунга таълим муассасасини ривожлантиришнинг стратегик мақсади сифатида унинг инновацион типдаги муассасага айлантирилишини, тактик мақсад сифатида эса шунга мос ҳолдаги бошқарув фаолиятини танлаб олиш йўли билан эришиш мумкин. Инновацион жараёнлар устидан самарали бошқарув энг аввало, муаммоларни ҳал қилиш методологиясининг асосланганлиги, методологик ёндашувнинг мослиги, яъни, бошқарув фаолияти тадқиқотнинг таянч тушунчалари, тамойиллари ва методлари жамланмаси сифатида мос ҳолдаги назарий-методологик асосда қурилиши билан белгиланади.

Мактабнинг инновацион ривожланишини бошқаришни такомиллаштириш учун энг аввало, “инновация”, “инновацион жараён”, “инновацион фаолият”, “инновацион салоҳият”, “инновацион ресурс” каби тушунчаларнинг моҳиятини англаб олиш лозим бўлади.

“Инновация” тушунчаси биринчи бор XIX асрда маданий антропология тадқиқотларида пайдо бўлди ва бунда у бир маданиятнинг иккинчи маданиятга айрим элементларнинг киритилишини англатар эди. Бундай ёндашув маданиятдаги ўзгаришларни вақт ва маконда турли хил тезликда борадиган диффузия жараёни сифатида олиб қаралар эди. Инновация одатда “нуқсон”, берилган этнос учун “универсал” бўлган нарсаларнинг бузилиши деб қабул қилинар эди. Анъаналардан ташқарига чикувчи нарса инновация бўлиб саналади ва бундай позиция бугунги кунларда ҳам ҳалигача кенг тарқалгандир.

Инновациялар муаммосини ишлаб чиқиш борасида ижтимоий-иқтисодий тадқиқотлар соҳасида катта тажриба тўплангандир. Турли хил олимлар бу тушунчани ўз тадқиқотларининг объекти ва предметида келиб чиқиб талқин қиладилар. Инновацияларни тадбиркорлик руҳи билан мотивацияланган ишлаб чиқариш омилларининг илмий-ташкилий комбинацияси сифатида талқин қилиш мумкин. Инновацияларнинг ички мантиғида иқтисодий ривожланишни динамиклаштиришнинг янги ҳолати деб қараш мумкин.

“Таълимдаги инновациялар” ва “педагогик инновациялар” тушунчалари синонимлар сифатида педагогик инноватиканинг категория аппаратида илмий жиҳатдан асосланиб, киритилди. Лекин, А.В.Хуторскийнинг таъ-

лимдаги инновацияларни учта – ижтимоий-иқтисодий, психологик-педагогик ва ташкилий-бошқарув жиҳатларидан олиб қараш мумкинлиги ҳақидаги фикри билан келишган ҳолда, биз педагогик инновациялар бу санаб ўтилганлар ичидан фақат иккинчи жиҳатига тегишли деб ҳисоблаймиз.

Умумтаълим муассасасидаги инновацион фаолият ҳам янги методлар, методикалар, воситалар, технологиялар, ўқув дастурлари ва шу кабиларнинг яратилишига, ҳам уларни ўзлаштириш, улардан фойдаланиш ва уларни тарқатишга йўналтирилади. Шунинг учун шартли равишда инновацион фаолиятнинг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) таълим янгиликларини яратиш, ишлаб чиқиш бўйича фаолият (яратувчанлик ёки назарий);

2) таълим янгиликларини ўзлаштириш бўйича фаолият (прагматик);

3) таълим янгиликларидан фойдаланиш бўйича фаолият (амалий);

4) таълим янгиликларини тарқатиш бўйича фаолият (тарғиботчилик).

Инновацион фаолиятнинг ҳар бир тури инновацион жараённинг маълум бир босқичи билан боғланган. Инновацион фаолиятни агар янги воситанинг ўзлаштирилиши умумтаълим муассасасини ривожлантириш вазифаларини ҳал қилишга имкон берадиган бўлса, муваффақиятли деб ҳисобланиши лозим.

Лекин инновацион фаолиятни фақат умумтаълим муассасасини ривожлантириш бўйича фаолиятга боғланадиган бўлса, у ҳолда янгиликларнинг туғилиши, ишлаб чиқиши, фойдаланилиши ва тарқатилишидаги ички таркибий қисмларни, айнан олганда эса таълим жараёнига шахсий қарашларнинг қайта ўзгартирилиши бўйича ички ишларни кўздан қочирамиз. Мана шундай ёндашув шуни билдирадики, исталган инновацион фаолият субъектлidir. Таълим муассасалари даражасида инновацион фаолиятнинг субъекти бўлиб педагогик жамоа саналади. инновацион фаолиятда кўп нарсалар унинг субъектларида у ёки бу типдаги қадриятлар, қарашлар, эътиқодлар, мотивлар ва манфаатларнинг жамланмаси мавжудлигига боғлиқ бўлади.

Инновациялар ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди, улар илмий изланишларнинг, айрим ўқитувчилар ва бутун жамоанинг илғор педагогик тажрибаларининг натижаси бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги вақтларга келиб кўплаб таълим амалиётлари, шу жумладан умумтаълим мактабларидаги амалиётлар ҳам шу даражада мураккаблашиб кетиб, тез-тез турли хилдаги янгиликларга дуч келинмоқдаки, янгиликларни жорий қилиш ўтган даврлардагига қараганда стихияли тарзда амалга ошмай қолмоқда, оддийгинасига кўчириб қўя қолиш ўрнига эндиликда рационал бошқарувни талаб қилмоқда.

Мана шунга боғлиқ ҳолда XX аср охирларига келиб илм-фан ва амалиётнинг янги тармоғи – ижтимоий инновацияларни бошқариш юзага келди.

Бошқарув – бу барча субъектларнинг ташкилотнинг пайдо бўлиши, барқарорлашуви, оптимал амал қилиши ва албатта ривожланишини таъминловчи мақсадга қаратилган фаолиятдир. Мазкур таъриф иккита муҳим моментни қайд этади: биринчидан, исталган бошқарув мақсадга қаратилган фаолиятдир; иккинчидан, бошқарув қолган фаолият турларидан ўзининг мақсади билан фарқ қилади. Лекин бу таъриф ўзига хос фаолият сифатида бошқарувнинг мазмунидаги хусусиятларни тўла ёритиб беролмайди. Ҳозирги замон шароитларида мактабни бошқариш мураккаб жараён бўлиб, унинг таркибий қисмлари бўлиб мақсадлар ва вазифаларни танлаб олиш, ўқув-тарбиявий ишларнинг эришилган даражасини ўрганиб чиқиш ва таҳлил қилиш, ўқувчилар ва педагоглар жамоалари фаолиятини ташкил этиш, ўқитиш ва тарбиялаш даражасини ошириш учун оптимал йўللарни танлаб олиш кабилар ҳисобланади.

Мактабни бошқариш – бу ўқув фанларини чуқур ўрганиш, шахснинг ҳар томонлама ривожланиши ва касбни онгли равишда танлаб олишга тайёрлаш мақсадларида ўқув-тарбиявий жараёнларда ўқитувчилар ҳамда ўқувчиларнинг вақти ва кучларидан рационал фойдаланишга йўналтириладиган мактаб маъмуриятининг илмий асосланган ҳаракталаридир. Бу масалаларнинг ҳал қилиниши мактаб раҳбари ва педагогларнинг илм-фан ва илғор тажрибаларнинг энг янги ютуқлардан, жамоадаги ўзаро муносабатлардан, педагоглар ва ўқувчиларнинг инновационлигидан ижодкорона фойдалана олиш маҳоратига боғлиқ бўлади. Умумтаълим мактабида инновацияларни бошқариш – бу ижодий инновацион фаолиятга қобил бўлган таълим субъектлари шахсининг оёққа туришларига йўналтириладиган муносабатлар тизимининг тузилишидир.

Айни даврда умумтаълим муассасаларининг узлуксиз инновацион ривожланишини таъминловчи шарт-шароитларни назарий англаб етишга эҳтиёж ўсиб бормоқда. Бошқарув назариясининг ҳозирги замон ҳолати ташкилот ривожланишининг ижтимоий-инновацион ресурсларига – менежментнинг инсонга йўналтирилганлигига, кишиларда ўзаро ҳаракат қилишга қобиликнинг шакллантирилишига, уларнинг саъй-ҳаракатлари самарадорлигига диққатнинг қаратилиши билан тавсифланади.

Айнан бошқарув фаолияти умумтаълим муассасасининг ижтимоий ресурслари компонентлари (ташкилий, бошқарув ва инсон ресурслари) орасида нисбатан мустақил, ўзаро кам боғланган оптимал алоқаларнинг ўрнатилишига ва кейинчалик умумий мақсадлар, манфаатлар асосида унинг

қисмлари келишилган ва ўзаро боғланган яхлит, бутун тизим сифатида инновацион потенциалга айланишига ёрдам беради. Бундан ташқари, бошқарув фаолияти таълим муассасасини нисбатан тизим сифатида маълум бир бошқарув функцияларини бажаради:

- 1) унинг мувозанатини таъминлаб туришда муҳим рол ўйнайди;
- 2) таълим муассасасининг инновацион потенциалини долзарблаштиради.

Хулоса қилиб, шунини таъкидлаш лозимки: инновацион ёндашув асосида таълим муассасасида бошқарув фаолиятини ташкил этишда самарали бошқаришни амалга оширишни таъминловчи ва доимий такрорланувчи фаолият усуллари тизимидан иборат. Ҳар доим таълим муассасасида директорлари бошқариш қобилятини доимий равишда ўз устида мустақил изланиб, инновацион ёндашув асосида фаолият олиб бориши зарур.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сонли Фармони.
2. Ахлидинов Р.Ш. Мактабни бошқариш санъати. –Тошкент, Фан, 2006. –284 б
3. Джураев Р.Х., Турғунов С.Т. Таълим менежменти. Ўқув қўлланма. –Тошкент: Ворис, 2006. –258 б.
4. Пўлатов Ш.П. Таълим менежменти, ёхуд таълим муассасасини илмий-методик бошқариш стратегияси. Ўқув-методик қўлланма. –Тошкент: Ёш куч, 2019. –582 б.
5. Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2008.
6. Р.Ж.Эшмухаммедов, А.А.Абдуқодиров, А.Х.Пардаев ”Директорнинг иш китоби”(амалий тавсиялар)-Т :2007.
7. Усаров Ж.Э. Ўқувчиларнинг малакасини шакллантириш Таълим самарадорлигини ошириш омил сифатида // Назарий ва амалий фан. - 2017. - Т. 53. - №. 9. - С. 79-82.

РЕЗЮМЕ

Мақолада инновацион ёндашув асосида таълим муассасасида бошқарув фаолиятини ташкил этиш шарт-шароитларини устувор йўналишлари тўғрисида фикр юритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются приоритетные направления условий организации управленческой деятельности в образовательном учреждении на основе инновационного подхода.

SUMMARY

The article discusses the priority areas of the conditions for organizing management activities in an educational institution based on an innovative approach.

TALABALARINING EKOPEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA EKO-STEAM YONDASHUVINING IMKONIYATLARI

Kuchkinov A. Yu.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrasida
dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)*

Tayanch so‘zlar: eko-steam, ekologiya, pedagogik kompetensiya, rivojlanish, talabalar, atrof-muhit, innovatsion usullar, tizimli fikrlash, ijodiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, amaliy ko‘nikmalar, ijtimoiy mas‘uliyat, o‘quv amaliyoti.

Ключевые слова: эко-steam, экология, педагогическая компетентность, развитие, учащиеся, окружающая среда, инновационные методы, системное мышление, творческое мышление, критическое мышление, практические навыки, социальная ответственность, практика обучения.

Key words: eco-steam, ecology, pedagogical competence, development, students, environment, innovative methods, systems thinking, creative thinking, critical thinking, practical skills, social responsibility, learning practice.

Kirish. Jahonning zamonaviy ekologik ta‘lim muassasalarida insonning tabiat bilan haqiqiy munosabatlarini shakllantirishga, tabiatning shaxsning eng kafolatli rivojlanishini ta‘minlaydigan o‘ziga xos ijtimoiy va tabiiy jihatini aniqlashga, normalarni o‘zlashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. xatti-harakatidan. Jamiyat taraqqiyotida fan va texnologiya katta rol o‘ynaydi va ta‘limining ahamiyati ortib boradi. Fan-texnika hamjamiyati oldida turgan muammolar murakkab muammolar bo‘lib, ularni faqat fan va texnika bilan hal qilib bo‘lmaydi bo‘ni zamonaviy bilimlardan foydalangan holda hal qilinishi kerak. Ushbu muammoni hal qilish uchun konvergent (yaqinlashish) ta‘lim kerak. Bilimlarni o‘rgatish, integratsiyalashgan bilimlarni fanlararo muhim tushunchalari yoki asosiy tamoyillarini ochib beradigan konvergent yondashuvlar ustida izlanishlar olib bormoqda. Eko-steam yondashuvi talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirish uchun ko‘plab imkoniyatlarni beradi. Ushbu innovatsion yondashuv ekologiya tamoyillarini

fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika yelementlari bilan birlashtiradi. Bu talabalarga atrof-muhitni faol o'rganish va tushunish, tizimli va tanqidiy fikrlashni, shuningdek, ijodiy va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi. Turli xil innovatsion usul va vositalardan foydalanish orqali talabalar nafaqat tabiat va atrof-muhit muammolari haqidagi bilimlarini chuqurlashtiribgina qolmay, balki ularni mavjud muammolarni hal qilishda amalda qo'llashlari mumkin. Eko-steam yondashuvi ekologik ongni, ijtimoiy mas'uliyatni va talabalarning atrof-muhit sohasidagi kelajakdagi ishlariga tayyorligini shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, eko-steam yondashuvi nafaqat ekologik muammolarni chuqur tushunishga, balki talabalar o'rtasida turli xil kompetensiyalarni rivojlantirishga ham hissa qo'shadi. Bu ijodiy va tanqidiy fikrlashni, muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rag'batlantiradi, shuningdek amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi va talabalarga ijtimoiy mas'uliyat bag'ishlaydi. Bundan tashqari, eko-steam yondashuvi atrof-muhit muammolari kontekstida fan, texnologiya, san'at va matematikani birlashtirgan turli fanlarning o'zaro ta'sirini ta'minlaydi. Bu talabalarda fanlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur anglash va ularni atrof-muhitning barqaror rivojlanishi uchun qo'llashga yordam beradi.

Eko-steam yondashuvi talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim yetadi. Bu atrof-muhit muammolarini chuqur tushunishga yordam beradi, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi, muammolarni hal qilish, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalar o'z bilim va ko'nikmalarini ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirishga yordam beradigan haqiqiy ekologik muammolarni hal qilishda qo'llash imkoniyatiga ega. Eko-steam yondashuvi, shuningdek, fan, texnologiya, san'at va matematikani birlashtirgan turli fanlarni birlashtiradi, bu talabalarning har tomonlama rivojlanishiga va ularning atrof-muhit sohasida ishlashga tayyorligiga hissa qo'shadi.

Talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirishda eko-steam yondashuvi imkoniyatlaridan foydalanish zarurati

talabalarning ekopedagogik kompetensiyasi	eko-steam yondashuvi	ekopedagogik kompetensiyani rivojlantirish zarurati	eko-steam yondashuvining ijobiy ta'siri
Talabalarning ekopedagogik kompetensiyasi ularning ta'limining muhim jihati bo'lib, atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish va barqaror turmush tarzi ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Ekopedagogik kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradigan samarali yondashuvlardan biri bu ekologik steam yondashuvidir.	Eko-steam yondashuvi atrof-muhit va steam (ilmiy, texnik, muhandislik va badiiy) fanlarini birlashtirib, talabalarga tabiat va atrof-muhit haqidagi bilimlarni turli xil bilim sohalari bilan birlashtirishga imkon beradi. Bu atrof-muhit muammolarini chuqurroq tushunishga yordam beradi va innovatsion yechimlarni izlashda ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi.	Talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirish zarurati ekologik muammolarning dolzarbligi va ushbu muammolarni hal qilishga qodir ma'lumotli mutaxassislarga bo'lgan yehtiyojga asoslanadi. Eko-steam yondashuvi talabalarga tanqidiy va muammoli fikrlashni shakllantirish, murakkab ekologik loyihalar ustida ishlash uchun zarur bo'lgan hamkorlik, muloqot va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.	Talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirishda eko-steam yondashuvining ijobiy ta'siri bilimlarni birlashtirish, ekologik tushunchalarni amaliy qo'llash, ijodiy fikrlashni rag'batlantirish, ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirish, shuningdek talabalarning o'zini o'zi oshirish. - samaradorlik va ularning ta'sir qilish qobiliyatlariga bo'lgan ishonch atrof-muhit.

Ushbu omillar talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirishda ekologik steam yondashuvidan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi, bu ularning ta'lim olishiga va zamonaviy ekologik muammolarni hal qilishga tayyorlanishiga katta hissa qo'shadi.

Talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirishda eko-steam yondashuvining imkoniyatlari bo'yicha tadqiqotlar keng qamrovli

metodologiyaga asoslangan. Tadqiqot davomida ushbu mavzu bo'yicha mavjud ilmiy va amaliy ishlar tahlili o'tkazildi, shuningdek, turli ta'lim muassasalarida eko-steam yondashuvini amalga oshirish tajribasi va natijalari o'rganildi. Tizimli tahlil, qiyosiy tahlil va sintez usullari, shuningdek talabalar va o'qituvchilardan intervyu olish va so'roq qilish usullari qo'llanilgan. Olingan ma'lumotlar statistik ishlov berish va izohlashdan o'tkazildi. Tadqiqot natijasida eko-steam yondashuvining asosiy afzalliklari va uning talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirishga ta'siri aniqlandi. Ushbu tadqiqot barqaror rivojlanish uchun ta'lim sharoitida eko-steam yondashuvini qo'llashdan foydalanish bo'lgan o'qituvchilar va tadqiqotchilar uchun qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi.

Talabalarining ekopedagogik kompetentligini rivojlantirishda eko-steam yondashuvining imkoniyatlarining tarkibiy komponentlari. An'anaviy o'quv jarayoni va eko-steam yondashuvini taqqoslash

Aspect	An'anaviy o'quv jarayoni	Eko-Steam yondashuvi
Bilim	o'quv materiallari asosida	atrof-muhit jihatlarini ilmiy, texnik, muhandislik va badiiy fanlar bilan birlashtirish
Amaliy dastur	nazariy vazifalar bilan	ijodiy loyihalar orqali haqiqiy ekologik muammolarni hal qilishni rag'batlantiradi
Seminar mashg'uloti	Kurgazmali materiallari asosida	atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi va barqaror turmush tarzini rag'batlantiradi
Labarotoriya mashg'ulotlari	Labarotoriya ishlari asosida	jamoaviy ish va bilim almashishni qo'llab-quvvatlaydi

Eko-steam an'anaviy o'quv jarayoni talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini shakllantirishda cheklovlarga ega yekanligini tan oladi. An'anaviy yondashuv o'quv materiallari va nazariy topshiriqlarga qaratilgan bo'lsa, eko-steam yondashuvi ekologik jihatlarini turli fanlar bilan birlashtiradi, haqiqiy ekologik muammolarni hal qilish uchun bilimlarni amaliy qo'llashni rag'batlantiradi va hamkorlik va ekologik bilimdonlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Eko-pedagogik kompetensiyani rivojlantirishda eko-steam yondashuvining afzalliklari qo'yidagi fazilatlarini quyidagi belgilanadi:

- bilimlarni birlashtirish va fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirish;
- ekologik tushunchalarni amaliy qo'llash;

- ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish;
- ekologik xabardorlik va mas’uliyatni shakllantirish;
- talabalarning o‘z-o‘zini samaradorligini va ishonchini oshirish;

Eko-steam yondashuvi eko-pedagogik kompetensiyani rivojlantirishda bir qator afzalliklarni beradi. Turli fanlardan bilimlarni birlashtirish talabalarga fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon beradi. Ijodiy loyihalar orqali ekologik tushunchalarni amaliy qo‘llash materialni chuqurroq tushunish va yodlashga yordam beradi. Eko-steam yondashuvi, shuningdek, talabalarning ekologik ongi va mas’uliyatini shakllantiradi, shuningdek, ularning samaradorligi va atrof-muhitga ta’sir qilish qobiliyatiga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Steam yondashuvi asosida bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining Ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirishda eko-steam yondashuvining imkoniyatlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili va natijalari muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Tadqiqotda ekologiyaga e’tibor qaratgan holda boshlang‘ich maktablarda steam yondashuvidan foydalanish bilan bog‘liq ilmiy maqolalar, empirik tadqiqotlar va amaliy tajribalar tahlili kiritilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, eko-steam yondashuvi nafaqat tabiatni bilish va tushunishni rivojlantirishga, balki talabalar o‘rtasida ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, u bolalarda ekologik ong va mas’uliyatni shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirish sharoitida eko-steam yondashuvining ahamiyati va samaradorligini tasdiqlaydi, shuningdek uni o‘quv amaliyotida muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Talabalarning ekopedagogik kompetensiyasini rivojlantirishda eko-steam yondashuvining imkoniyatlari bo‘yicha tadqiqotlarga asoslangan xulosa va takliflar uning o‘quv jarayonidagi ahamiyati va salohiyatini tasdiqlaydi. Eko-steam yondashuvini amalga oshirish nafaqat talabalarning ekologiyaga bo‘lgan qiziqishini faollashtirishga, balki ularning tanqidiy va ijodiy fikrlashlarini, muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini va jamoaviy ishlarni rivojlantirishga yordam beradi. Eko-steam yondashuvini ta’limga muvaffaqiyatli kiritish uchun maxsus dasturlar va o‘quv materiallarini ishlab chiqish, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va laboratoriya jihozlaridan foydalanishni ta’minlash kerak. Bundan tashqari, o‘qituvchilar o‘z amaliyotida eko-steam yondashuvini samarali amalga oshirishlari uchun ularga kasbiy tayyorgarlikni ta’minlash muhimdir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
2. Dekart, R. Pravila dlya rukovodstva uma / R. Dekart // Soch. : v 2 t. / R. Dekart. – M., 1989. – T. 1. – S. 77–153.
3. Yakman, G. STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education [Electronic resource] / G. Yakman // STEAM Education. – Mode of access: <https://steamedu.com/research/>. – Date of access: 12.05.2019.
4. Kuchkinov AY Boshlang'ich sinf oquvchilarini tabiatni ezozlash ruhida tarbiyalash //Oqituvchilar uchun metodik qollanma–T.: „Fan va texnologiya. — 2012. — T. 88.
5. Kuchkinov A. Yu. Technologies of Interdisciplinary Approach in the Development of Eco–Steam Educational Competencies of Future Teachers. <https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE>
6. Yuldashovich K. A., Kholi Y. A model for the formation of primary education students' careful attitude to nature in extra-curriculum activities //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 68-74.
7. Yuldashovich K. A. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada eko-steam yondashuvi ekologik ta'lim va tadqiqot uchun innovatsion usul va vositalarni taklif qiluvchi ekologiya va STEAM ta'limi tamoyillarini birlashtiradi. steam yondashuvning afzalliklari, jumladan, talabalar o'rtasida tizimli fikrlash, ijodiy va tanqidiy fikrlash, amaliy ko'nikmalar va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье подход Eco-steam сочетает в себе принципы экологии и steam-образования, которые предлагают инновационные методы и инструменты для экологического образования и научных исследований. Анализируются преимущества подхода steam, включая развитие системного мышления, творческого и критического мышления, практических навыков и социальной ответственности у студентов.

SUMMARY

In this article, the Eco-steam approach combines the principles of ecology and steam education, which offer innovative methods and tools for environmental education and scientific research. The advantages of the steam approach are analyzed, including the development of systemic thinking, creative and critical thinking, practical skills and social responsibility among students.

YANGI TARBIYA KONSEPTI MANBALARI

Mamatova A.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: pedagogika, tarbiya, yangilanish, konsept, manba, yondashuv, zaruriyat, tizimlashtirish, tajriba.

Ключевые слова: педагогика, воспитание, обновление, понятие, ресурс, подход, необходимость, систематизация, опыт.

Key words: pedagogy, education, renewal, concept, resource, approach, necessity, systematization, experience.

“O‘zbekiston-2030” strategiyasida belgilangan ta’limda sifatli ko‘rsatkichlarga erishish vazifalari ijrosi jarayonida o‘zbek milliy “Pedagogika”si fanining tayanch asoslari va maqsad-muddaolarini bugungi kun talablari asosida takomillashtirish, ularga tuzatishlar va yangilanishlar kiritib borish muhim hisoblanadi[1]. Bu masala Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti g‘oyasi bilan bog‘liq bo‘lib, mazkur yangi g‘oya va mo‘ljallar Tarbiya masalasida yangi konsepti asoslarini belgilab olish, ayniqsa, uning manbalarini tizimlashtirish muhim ahamiyatga egadir. Shu ma’noda bu o‘rinda e’tiboringizni Tarbiyaning yangi konsepti manbalari masalasiga e’tiboringizni tortamiz.

Yangi Tarbiya konseptining milliy manbalari. Tarbiyaning yangi konsepti Pedagogika fanining fundamental asosi sifatida idrok etilmoqda[2]. Shu ma’noda ushbu o‘quv fanining barcha asoslari Tarbiya masalasi doirasida tushuniladi va unda ushbu o‘quv fanining maqsad muddaolari, ob’yektlari, nazariy hamda didaktik omillari va metodologik asoslari bu yondashuv asosida yagona uzviy bog‘liqlikda tushuniladi. Shu jihatdan bundan keyin Pedagogika fanining eng muhim asosiy masalalari bevosita Tarbiya konsepti doirasida o‘rganilishi, o‘zlashtirilishi va amaliyotga joriy etilishi mo‘ljallanayotganligini alohida ta’kidlab o‘tish lozim. Shu ma’noda bu o‘rinda yangi Tarbiya konseptining milliy manbalarini quyidagilar tashkil etishini eslatib o‘tish joiz:

- 1) xalq og‘zaki ijodidagi tarbiyaga oid namunalar;
- 2) yozma merosimizdagi tarbiyaga oid asarlar;

3) hozirgi zamon adabiy-pedagogik asarlaridagi tarbiyaga oid qatlamlar.

Yangi Tarbiya konseptining asosiy manbalaridan biri xalq ogʻzaki ijodidagi tarbiyaga oid namunalardir. Bunda asosan katta yoshlilarning kichik yoshlilar tarbiyasi bilan shugʻullanishi, oila tarbiyasining ustuvor hisoblanishi va tarbiyada milliy qadriyatlar, anʼanalar hamda odatlarning birlamchi bilinishi muhim oʻrin tutadi. Shu sababli bugungi kunda Yangi Oʻzbekistonning Tarbiya yangi konsepti xalq ogʻzaki ijodidagi tarbiyaga oid namunalarni yangicha yondashuvlar va yangi Oʻzbekiston gʻoyasi asosida tizimlashtirish hamda tahlil qilish vazifasini “Xalq pedagogikasi” oʻquv fani tomonidan amalga oshirilishi dolzarb boʻlib turibdi.

Yangi Tarbiya konseptining muhim manbalaridan biri bu pedagogikamiz tarixida yaratilgan tarbiyaga oid eng muhim asarlardir. Shu maʼnoda quyidagi tarbiyaga oid maxsus pedagogik asarlarni alohida taʼkidlab oʻtish lozim: Ibn Sinoning “Shifo” asaridagi jismoniy tarbiyaga oid konsepsiya, Yusuf Xos Xojibning “Qutadgʻu biligʻ” asaridagi ijtimoiy tarbiya gʻoyasi, Abu Nasr Farobiyning “Fozil odamlar shahri” asaridagi fazilatli tarbiya gʻoyasi, Ahmad Yassaviyning “Hikmatlar” asaridagi komil inson tarbiyasi tamoyillari, Alisher Navoiyning “Farxod va Shirin” dostonidagi dunyoviy tarbiya gʻoyasi, Zahiriddin Muhammad Boburning “Mubayyin” asaridagi huquqiy tarbiya gʻoyasi, Boborahim Mashrab sheʼriyatidagi ruhiy tarbiya konsepti, Muhammad Rizo Ogahiyning tarixiy asarlaridagi ijtimoiy tarbiya gʻoyasi, Ahmad Donishning “Navodir-ul vaqoi” asaridagi zamonaviy tarbiya gʻoyasi, Abdurauf Fitratning “Najot yoʻli” asaridagi aqliy, jismoniy va ruhiy tarbiya konsepsiyasi, Mahmudxoʻja Behbudiyning “Padarkush” asaridagi bilimdonlik tarbiyasi gʻoyasi, Shorasil Zununovning xalq hikmatlari asosida ishlab chiqilgan xalqparvarlik tarbiya gʻoyasi va XX asr pedagog olimlarining tadqiqotlarida asoslangan ilmiy tarbiya masalalari[3] yangicha nuqtai nazardan tahlil qilinishi hamda bugungi kun oʻzbek “Pedagogika”sining Tarbiya boʻlimida oʻz aksini topishi eng muhim vazifalardan biri boʻlib turganligini taʼkidlab oʻtish lozim.

Bugungi kunda oʻzbek adabiy asarlarida oʻziga xos pedagogik qatlam mavjud boʻlib, ularda tarbiyaga oid muhim asoslar va omillar bayon qilib kelinmoqda. Shu jihatdan Tarbiya yangi konseptining asosiy manbalari sifatida Abdulla Qodiriyning “Oʻtgan kunlar” asaridagi mardlik va vafodorlik tarbiyasi, Oybekning “Qutlugʻ qon” asaridagi milliy qiyofa tarbiyasi, Gʻofur Gʻulomning sheʼriyatidagi yangi vatanparvarlik gʻoyasi, Odil Yoqubovning “Mirzo Ulugʻbek” asaridagi ajdodlarga munosib vorislik tarbiyasi, Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” asaridagi Vatanparvarlik va Vatan tuygʻusi tarbiyasi, Murod Muhammad Doʻstning “Lolazor” asaridagi inson ruhiyati tarbiyasi masalasi, Muhammad Alining “Amir Temur” tetrologiya asaridagi mardlik, jahongashtalik va jahon xalqlari uchun fidoyilik tarbiyasi kabi masalalar talqin etilishi hamda hozirgi zamon oʻzbek “Pedagogika”si oʻquv fanlarida oʻz ifodasini topishi dolzarb boʻlib turganligini eslatib oʻtish joiz.

E'tibor berilsa, Tarbiya yangi konseptining milliy manbalarini ana shu uch tarkibdan iborat muhim asarlar tashkil etadi va ularni zamonaviy yondashuvlar asosida o'rganib tizimlashtirish zaruriyat bo'lib turganligini alohida ta'kidlab o'tish kerak.

Yangi Tarbiya konseptining jahon xalqlari pedagogik manbalari. Bugungi kunda Yangi O'zbekiston taraqqiyoti sharoitida idrok etilayotgan Tarbiya yangi konseptining jahon xalqlari pedagogik manbalaridagi ildizlarini aniqlab olish va ularni tizimli tahlil qilib, amaliyotda foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim vazifalardan biri bo'lib turibdi. Bu borada ayniqsa, Yan Amos Komenskiyning "Buyuk didaktika", Genrix Gobisning "Emel", Iogan Pistalosiining "Gerkurga maktublar", Konstantin Dmitrevich Ushinskiyning "Tarbiyada xalq ruhi", Jon Dyuning "Xarakter", Albert Kamyuning "Isyonkor odam", Erix Frommning "Begonalik" pedagogik asarlarida bayon qilingan zamonaviy odam tarbiyasi, Modern jamiyat tarbiyasi va umuminsoniy tipik tarbiya masalalari Tarbiya yangi konseptining muhim xalqaro miqyosdagi manbalari hisoblanadi. Bu noyob pedagogik asarlarda insonni zamonaviylashtirish, uni o'z zamoni va davrining ruhiga mos ravishda tarbiyalash va voyaga yetkazish, insonni kundalik baxtli daqiqalarini his qilishga o'rgatish kabi masalalarga oid konseptual tarzda bayon qilingan g'oyalar, usullar va yondashuvlar tahlil qilinib, "Pedagogika" o'quv fanining yangi avlod adabiyotlarida o'z ifodasini topishi muhim ekanligini eslatib o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Diqqat qilinsa, Tarbiya yangi konseptining jahon xalqlari pedagogik merosi va undagi bevosita tarbiyaga oid qatlamlarning yuksak darajada mavjudligi, ularda shaxs yashayotgan zamon va makon ruhining aks etganligi, insonni murakkab ijtimoiy sharoitlarda faqat Tarbiya vositasida saqlab qolish g'oyalarining bayon qilinganligi mazkur pedagogik manbalarni yangicha va zamonaviy yondashuvlar asosida o'rganish hamda tizimlashtirish muhim amaliy samara berishini ta'kidlab o'tish lozim.

Yangi tarbiya konseptining ilmiy-pedagogik merosi. Yangi O'zbekiston taraqqiyoti sharoitida idrok etilayotgan Tarbiya yangi konseptining eng muhim manbalaridan birini pedagogik ilmiy-tadqiqotlarda bayon qilingan nazariy g'oyalar, asosli metodikalar va yo'naltirish mo'ljallari tashkil qiladi. Shu jihatdan mazkur merosning quyidagi shakllarini alohida ta'kidlab o'tish lozim:

1) *milliy pedagogik ilmiy tadqiqotlar.* Bu merosda o'zbek pedagog olimlari tomonidan tarbiya nazariyasi, didaktikasi va metodologiyasi masalalari ishlab chiqilgan, ular asosida shaxs tarbiyasini amalga oshirishning an'anaviy mexanizmlari tarkib toptirilgan va bu meros tajriba-sinovdan o'tganligi bilan asosiy tayanch manbasi sifatida qabul qilinishini ta'kidlash lozim;

2) *jahon xalqlari olimlari tomonidan yaratilgan pedagogik ilmiy tadqiqotlar.*

Bu borada zamonaviy texnik imkoniyatlar va texnologiyalar asosida inson miya organining imkoniyatlari va inson organizmining tarbiya talablari hamda mexanizmlarini amalga oshirishda mos keladigan tavsiyalar, yondashuvlar, g'oyalar, konsepsiyalar va metodikalar ishlab chiqilgan, bu asoslarga ko'ra, shaxsni jismoniy, aqliy va ruhiy tarbiyalashda zamonaviys texnik volsitalarning imkoniyatlaridan foydalanish bo'yicha muhim texnologiya asoslarning yaratilganligi mazkur manbalarining bugungi kundagi asosiy tayanchlaridan biri bo'lib xizmat qilishini ta'minlaydi.

Tarbiya yangi konseptining ushbu pedagogik ilmiy-tadqiqot manbalaridagi ta'kidlangan masalalarni yangicha nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish va ulardan amaliy foydalanishning zamonaviy tayanchlarini ishlab chiqish bugungi kundagi muhim pedagogik vazifalardan biri bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz.

Ma'lum bo'ladi, bugungi taraqqiyotimiz va jamiyatimiz sharoitida idrok etilayotgan Tarbiya masalasining yangi konsepti manbalari o'ziga xos xususiyatlarga egaligi bilan va ularni o'rganish dolzarb bo'lib turganligi bilan diqqatni tortadi. Bunda eskilik bag'ridagi yangilikni kashf qilish tamoyiliga asosan ilmiy, amaliy va metodik faoliyatni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shundas qilib bizning zamonaviy jamiyatimizda Tarbiya masalasining yangicha idrok etilishi, mazkur masalaning ildizlarini bugungi talablar asosida zamonaviy shakllarda taxlil qilish, o'rganish hamda ulardan foydalanishning tayanch mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun ilmiy – pedagogik tadqiqot muassasalari va oliy pedagogik ta'lim muassasalarining zamonaviy yondashuvlarga asoslangan yangicha ilmiy – metodik hamkorligini yo'lga qo'yish kutilgan samarani beradi. Shu sababli mazkur masala bo'yicha pedagogik olimlarning yakdil yondashuvlarini tarkib toptirish va asosiy faoliyat yo'nalishlarini belgilab olish dolzarb bo'lib turganligini ta'kidlab olamiz.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. // www.ziyounet.uz
2. O'zbekiston Respubliksi Vazirlar Mahg'amasining 2020 yil 6 iyundagi 422-sonli Qarori bilan tasdiqlangan "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun "Tarbiya" fani Konsepsiyasi". // www.ziyounet.uz
3. O'zbek pedagogik qomusi. 1-3 Tom. – Toshkent, 2015-2018.

РЕЗЮМЕ

Мақолада о'zbek Педагогикасида идрок этилаётган Тарбия янги концептининг манбалари то'ғ'рида фикр юритилган ва ularni тизимлаштиришга доир таклифлар тақдим этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены источники новой концепции воспринимаемого воспитания в узбекской педагогике и представлены предложения по их систематизации.

SUMMARY

The article examines the sources of a new concept of perceived education in Uzbek pedagogy and presents proposals for their systematization.

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING INNOVATSION KOMPETENTLIGINING PEDAGOGIK TAHLILI

Jumanova F.U.

Nizomiy nomidagi TDPU kafedra mudiri

Tayanch so'zlar: kompetentlik, kasbiy kompetentlik, shaxsiy tajriba, texnologiyalar, amaliy faoliyat, rivojlantirish, pedagog, iqtidorli, fan, texnika, tarbiya, ta'lim.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, личный опыт, технологии, практическая деятельность, развитие, педагог, одаренность, Наука, техника, воспитание, образование.

Key words: competence, professional competence, personal experience, technologies, practical activity, development, educator, gifted, science, technology, upbringing, education.

Yurtimizda faol, intiluvchan, iqtidorli va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni chuqur egallagan - bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo'lgan yoshlarni voyaga yetkazish uchun barcha shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilgan. Bugungi kunda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda. Shunga asosan, yangi avlod standartlarini yaratish pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yilmoqda. Hozirgi vaqtgacha yaratilgan davlat ta'lim standartlari tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan, ya'ni ta'lim maskanlarining maqsadini bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzida aniqlashtirishdan iborat edi. Shu bois yangi davlat ta'lim standartlarini o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetent-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki oliy ta'limda tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati tinglovchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki bilimlarni axborot-verbal tarzda yetkazish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda. Bunday reproduktiv tarzda o'zlashtirilgan ma'lumotlar tinglovchining amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga yetarlicha imkon bermaydi. Oqibatda, talabalar juda ko'p axborotni behuda jamg'arilishi, ta'limning samarasi

past ekani va uning real voqelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko'zga tashlanmoqda. Aniqrog'i, o'quvchi real hayotdan uzoqlashib qolgandek, uning oldiga faqat ilgaridan to'plangan axborotlarnigina o'zlashtirish maqsadi qo'yilgandek tuyuladi.

Muxtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev «Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqiyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz», degan fikrlari ham mustaqil O'zbekistonimiz yoshlarini erkin fikrlashni tarkib toptirishga qaratilayotgani ham e'tibordan holi emas. Shunday ekan biz o'qituvchilar hozirgi yangi davr talabi asosida darslarni tashkzamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz oldimizdagi yuksak vazifalardan biridir. Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li - oliy ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv talabadan bilim va ko'nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi.

Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish-innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi "Innovatsion pedagogika" termini va unga xos bo'lgan tadqiqotlar g'arbiy evropa va AQSHda, 60-yillarda paydo bo'ldi. Innovatsion faoliyat F.N.Gonobolin, S.M.Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuzmina, V.A.Slastenin, A.I.Shcherbakov ishlarida tadqiq etilgan bu tadqiqotlarda innovatsion faoliyat amaliyoti va ilg'or pedagogic tajribalarni keng yoyish nuqtai-nazaridan yoritilgan.

X.Barnet, J.Basset, D.Gamilton, N.Gross, R.Karlson, M.Mayez, A.Xeyvlok, D.Jen, R.Edem ishlarida innovatsion jarayonlarni boshqarish, ta'limdagi o'zgarishlarni tashkil etish, innovatsiyaning "hayoti va faoliyati" uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar masalalari tahlil qilingan.

Yangilik kiritishning ijtimoiy-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifalari tasnifini, uning yangilikka bo'lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi.

A.I.Pirojin innovatsiya deganda, muayyan ijtimoiy birlikka-tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg'un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatdir.

Tadqiqotchilar (A.I.Pirojin, B.v. sazonoV, V.S.Tolstoy, A.G.Kruglikov, A.S.Axizer, N.P.Stepanov N.P.Stepanov va boshqalar) innovatsion jarayonlar tarkibiy qismlarini o'rganishning ikki yondashuvini ajratadilar: yangilikning individual mikrosathii va alohida-alohida kiritilgan yangiliklarni o'zaro

ta'sirining mikrosathi. Birinchi yondashuvda, hayotga joriy etilgan qandaydir yangi g'oya yoritiladi. Ikkinchi yondashuvda, alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'siri, ularning birligi, raqobati va natijada birining o'rmini ikkinchisi egallashidir. Bu konsepsiya yangilik kiritishga nisbatan o'lchanadigan jarayon ekanligidan kelib chikadi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda innovatsiya jarayonning sxemasi beriladi. U quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1. Yangi goya tugilishi yoki yangilik konsepsiyasini paydo qilish bosqichi, u kashfiyot bosqichi deb ham yuritiladi.

2. Ixtiro qilish, ya'ni yangilik yaratish bosqichi.

3. Yaratilgan yangilikni amalda ko'llay bilish bosqichi.

4. Yangilikni yoyish, uni keng tatbiq etish bosqichi.

5. Muayyan sohada yangilikning hukmronlik qilish bosqichi. Bu bosqichda yangilik o'zining yangiligini yo'qotadi, uning samara beradigan muqobili paydo bo'ladi.

6. Yangi muqobillik asosida, almashtirish orqali yangilikning qo'llanish doirasini qisqartirish bosqichi.

7. V.A.Slastenin yangilik kiritishni maqsadga muvofiq yo'naltirilgan yangilik yaratish, keng yoyish va foydalanish jarayoni majmui, uning maqsadi insonlarning extiyoji va intilishlarini yangi vositalari bilan qondirish deb biladi. Yangilik kiritishning tizimli konsepsiyasi mualliflari (A.I.Prigojin, B.V.Sazonov, V.S.Tolstoy) innovatsion jarayonlarning ikki muhim shaklini farklaydilar. Birinchi shaklga, yangilik kiritishning oddiy ishlab chiqishi kiritiladi. Bu ilk bor mahsulot o'zlashtirgan tashkilotlarga taalluqlidir.

Ikkinchi shaklga, yangilikni keng ko'lamda ishlab chiqishga taalluqlidir.

Yangilik kiritish ham, ichki mantiq ham vaqtga nisbatan qonuniy rivojlangan va uning atrof-muhitga o'zaro ta'sirini ifodalaydigan dinamik tizimdir. Pedagogik innovatsiyada «yangi» tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Shuningdek, u pedagogik fanda xususiy, shartli, mahalliy va sub'ektiv yangilikka qiziqish uyg'otadi. Xususiy yangilik V.A.Slasteninining aniqlashicha, joriy zamonaviylashtirishda muayyan tizim mahsuloti unsurlaridan birini yangilashni ko'zda tutadi. Murakkab va progressiv yangilanishga olib keluvchi ma'lum unsurlarning yig'indisi shartli yangilik hisoblanadi. Mahalliy yangilik aniq ob'ektda yangilikning foydalanishi bilan belgilanadi. Sub'ektni yangilik ma'lum ob'ekt uchun ob'ektning o'zi yangi bo'lishi bilan belgilanadi.

Ilmiy yo'nalishlarda yangilik va innovatsiya tushunchalari farqlanadi. Yangilik - bu vosita: yangi metod, metodika, texnologiya va boshkalar. «Innovatsiya» - bu ta'lim: ma'lum bosqichlar bo'yicha rivojlanadigan jarayon.

V.I.Zagvyazinskiy «yangi» tushunchasiga ta'rif berib, pedagogikadagi «yangi» faqatgina bu goya emas, balki hali foydalanilmagan yondashuvlar, metodlar, texnologiyalardir, lekin bu pedagogik jarayonning unsurlari majmuan yoki alohida olingan unsurlar bo'lib, o'zgarib bo'lib, o'zgarib turuvchi vaziyatda va sharoitda ta'lim va tarbiya vazifalarini samarali hal etishning ilg'or boshlanmalarini o'zida aks ettiradi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan e'tibor kundan - kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi-talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshkaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi-talaba asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun oliy o'quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari-interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi-talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'lik foydalaniladi. Interfaol metodlar bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni u pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orkali amalga oshiriladi.

Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- o'quvchi-talabani dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etish;
- o'quvchi-talabalarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;
- o'quvchi-talabaning bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

- pedagog va o'quvchi-talaba o'rtasida hamkorlikdagi faoliyatining uzluksizligini ta'minlash.

O'qituvchi va o'quvchi-talabaning kutilgan natijaga erishishlari qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi anik natijaga erishishga qaratilgan, bunda o'quvchi-talabalarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiya tanlanadi, masalan, natijaga erishish uchun balki, kompyuter bilan ishlash lozimdir, balkim film, tarqatma material, chizma va plakatlari, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'lar, bular o'qituvchi va o'quvchi-talabaga bog'lik.

Shu bilan bir qatorda o'qitish jarayonini oldindan loyi halashtirish zarur, bu jarayonda o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitni, TSoni, eng asosiysi, o'quvchi-talabaning imkoniyati va ehtiyojini hamda xamkor- likdagi faoliyatni tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Kiska kilib aytganda, o'quvchi-talabani ta'limning markaziga olib chikish kerak.

O'qituvchi tomonidan har bir darsni yaxlit holatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo'lajak dars jarayonini loyihalashtirib olish kerak. Bunda o'qituvchiga u tomonidan bo'lajak darsning texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga egadir, chunki darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o'qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, o'quvchi-talabalarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. Bunday texnologik xaritani tuzish oson emas, chunki buning uchun o'qituvchi pedagogika, psixologiya, xususiy metodika, pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor bo'lishi, shuningdek, juda ko'p metodlar va usullarni bilishi kerak bo'ladi. Har bir darsni rang- barang, qiziqarli bo'lishi avvaldan puxta o'ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bog'liq.

O'zbekiston Respublikasining «Pedagogning maqomi to'g'risida»gi qonunning ishlab chiqilishi ham aynan pedagoglarning huquqlari, majburiyatlari va ular faoliyatining asosiy kafolatlarini belgilashda hizmat qilmoqda . Ushbu qonun 21 moddadan iborat bo'lib, aynan pedagogning barcha majburiyatlari, huquqlari, mehnatlari, pedagog maqomiga xos va mos bo'lgan barcha qonuniyatlar qonunimizning 1 moddasidan 15 moddasigacha qamrab olingan. Bu qonunning ishlab chiqilishi ham aynan yurtimizda pedagoglarni qo'llab quvvatlash va ularga alohida e'tibor qaratilayotgani, pedagoglarga yaratib berilayotgan shart-sharoitlarning dalili desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu jihatdan ham umumiy o'rta ta'lim maktablarida davlat ta'lim standartlari bo'yicha ko'zda tutilgan iqtisodiy ta'lim va iqtisodiy tarbiyani

takomillashtirish, uni o'quvchi- talabalar ongiga singdirib borib, iqtisodiy tafakkurni shakllantirish muammosi dolzarbdir. Chunki har bir o'quvchi-talaba bozor munosabatlari rivojlanib borayotgan bir davrda uni o'rab turgan iqtisodiy voqelikni, unda kechayotgan jarayonni anglashi, tadqiq va taxlil qilib, xulosalar chiqarish imkoniga ega bo'lishi lozim. Bu esa har bir fuqarodan iqtisodiyot nazariyasining asoslaridan xabardor bo'lishini, uni amalda joriy qilish yo'l va vositalarini talab darajasida o'zlashtirishini taqozo etadi. Bu masalalar asosan, o'quv muassasalarida amalga oshiriladi. Iqtisodiy tarbiyaning bosh maqsadi yoshlarda iqtisodiy savodxonlikni, iqtisodiy ongni, iqtisodiy madaniyatni yuksaltirishdan iboratdir. Bu esa shaxsning kamol topish faoliyati vositasida aniq iqtisodga bog'lik, nazariy bilimlar tizimini, shuningdek, iqtisodiy bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi, o'rganuvchining iqtisodiy ongiga bevosita ta'sir etishga imkon beruvchi bosqichlarni amalga oshirishdir. O'quvchi-talabalarning bosqichma-bosqich uzluksiz ta'limi jarayonida, xususan, iqtisodiy bilim asoslarini o'rganish mobaynida ularning iqtisodiy tafakkurlari ham shakllana boradi. Ular quyidagi bilimlar majmui bo'lib xizmat qiladi: shaxsning ehtiyoj imkoniyatlarini hisobga olib, aniq reja va dasturlar tuzib, o'ziga xos uslub va metodlar asosida amalga oshirishda; shaxsning mustaqil faoliyatida samarali o'rin tutadigan aniq iqtisodiy tushunchalarni; iqtisodning siyosiy va bozor munosabatlari bilan bog'liq qonuniyat asoslari va ulardan amalda foydalanish yo'l-yo'riqlarini; mustaqil faoliyat ko'rsatishda zarur bo'ladigan barcha iqtisodiy bilim, ko'nikma va malakalar majmuini o'zlashtirishni; hayotda qaysi sohani tanlashidan qat'i nazar, ehtiyoj darajasida iqtisodiy tayyorgarlikni o'zida shakllantirishni; iqtisodiy bilim asoslaridan to'g'ri va maqsadga muvofiq holda foydalana olish shaxs barkamolligini belgilovchi axloqiy sifatlaridan biri deb qarashni; iqtisodiy bilim asosidan xabardorlikni faoliyati davomida jamiyat va davlat iqtisodiy, huquqiy siyosati asosida namoyon etadi. Bugungi kundagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot ishlab chiqarishning ko'p sonli tarmoqlari bilan bir qatorda, ma'rifat va madaniyat hamda iqtisodiy sohalarga, shu jumladan, ijtimoiy-gumanitar, iqtisodiy bilimlar doirasiga ham zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishni takqozo etmoqda.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish ilmiy muammo sifatida iqtisodiy yo'nalishdagi o'quv yurtlarida maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borishni ko'zda tutadi. Bunda eng avvalo, quyidagilarni aniqlash lozim:

- zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish uchun ijtimoiy-pedagogik asoslar mavjudligini aniqlash;

- ta’lim majmui sifatida nimani anglatishi va qanday tarkibiy qismlardan tashkil topganligini belgilash;
- pedagogik texnologiyaning funksional majmui jarayon sifatida nimalardan iboratligini aniqlash;
- zamonaviy pedagogik texnologiyalar «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» maqsadlariga qay darajada mos kelishi va uni baholash mumkinligini ko’rsatib berish;
- pedagogik texnologiyaning majmualar nazariyasining asosiy qonuniyatlariga mosligini nazoratda tutib turish yo‘l- yo‘rig‘ini ishlab chiqish.

Shunday qilib, bugungi kunga kelib, jamiyatimiz jadallik bilan taraqqiy etib, iqtisodiy va siyosiy mavqeyi kundan-kunga ortib borayotgan bo‘lsada, biroq ijtimoiy sohada va ayniqsa, ta’lim-tarbiya jarayonida umumiy taraqqiyotdan biroz orqada qolish sezilmoqda. Bunday noxush vaziyatdan chiqib ketish yo‘llaridan biri ta’lim-tarbiya jarayonini qabul qilingan davlat standartlari asosida texnologiyalashtirishdan iboratdir. Bugungi kunda oliy o‘quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o‘qitish metodlari - interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog maxoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o‘quvchi-talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o‘quvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish tushunchasi bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan tashkil topgan foydalaniladi. Interfaol metodlar bu jamoa bo‘lib fikrlash deb yuritiladi, ya’ni pedagogik ta’sir etish usullari bo‘lib, ta’lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o‘quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, pedagogika ilmining tashkilot ob’ekti sifatida, anik fanlarni o‘qitish uslubi bo‘libgina qolmay, balki ijtimoiy-iqtisodiy fanlarni o‘qitishga ham yangicha yondashuv sifatida qayd qilinishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –T.: Moliya, 2003.
2. Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o‘ziga xos xususiyatlari.. –Toshkent: 2002.
3. M.Usmonboyeva, G.Anorkulova, G.Shamaripxodjayeva “Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari” o‘quv uslubiy majmua. T. 2015 yil.

4. Маҳкамов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). Бўлажак ўқитувчиларни тарбиявий ишларини ташкил этиш ва бошқаришга тайёрлаш. *Academic research in educational sciences*, (3), 815-830.
5. Жуманова, Ф. У., & Жабборов, О. М. (2020). Учинчи ренессанс даврида бошланғич таълим. *Academic research in educational sciences*, (4), 238-243.
6. Жуманова, Ф. У., & Мирзарахмонова, Ш. М. (2021). Дуал таълим ва унинг имкониятлари. *Boshqaruv va etika qoidolari onlayn ilmiy jurnali*, 1(6), 122-124.
7. Jumanova, F. U., & Alfayzov, S. A. (2021). Boshqaruv ilmiga sharq mutafakkirlarining ilmiy qarashlari. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 57-62.
8. Jumanova, F. U., & Artikova, N. S. (2021). PIRLS tadqiqotlariga tayyorlashda “organayzer” metodidan foydalanish imkoniyatlari. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 1471-1475.
9. Artikova, N. S., & Jumanova, F. U. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirish (PIRLS) misolida. *Образование и наука XXI веке*, 1(19), 455-460.
10. Jumanova, F. U., & Artikova, N. S. (2021). Boshlang'ch sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirishning ilmiy asoslari. *Образование и наука в XXI веке*, 3 (20), 389-396.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada kompetensiya tushunchasining mazmun mohiyati ochib berilgan. Ta'lim oluvchilarda kasbiy kompetentlikni pedagogik jihatdan rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan. Bo'lajak o'qituvchilar uchun egallanishi mumkin bo'lgan pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan kompetensiyalar majmuasi mazmuni yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье раскрыта сущность понятия компетенции. Показаны пути педагогического развития профессиональной компетентности обучающихся. Освещается содержание комплекса компетенций, определяющих уровень развития педагогической компетентности, который может быть приобретен будущими педагогами.

SUMMARY

This article reveals the essence of the concept of competence. The path for the pedagogical development of professional competence is indicated in the participants. The content of the complex of competencies is covered, which determines the level of development of pedagogical competence, which can be occupied for future teachers.

MAKTAB O'QUVCHILARIDA MILLIY G'URUR VA IFTIXOR TUYG'ULARINI SHAKLLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARINING O'RNI

Rajabova M. T.

Termiz davlat pedagogika instituti erkin tadqiqotchisi

Norbo'tayev X. B.

*Ilmiy rahbar: Termiz davlat pedagogika instituti
professori, pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Tayanch so'zlar: xalq og'zaki ijodi, maqol, xalq qo'shiqlari, doston, milliy qadriyat, "Alpomish" dostoni, ma'naviyat, an'ana, ijodkorlik.

Ключевые слова: фольклор, пословица, народные песни, эпос, национальная ценность, эпос «Алпомиш», духовность, традиция, творчество.

Key words: folklore, proverb, folk songs, epic, national value, «Alpomish» epic, spirituality, tradition, creativity.

Har bir xalqning milliy qadriyatlari uning o'zligi timsoli hisoblanadi. Ajdodlardan meros buyuk ma'naviy boylikni har qanday og'ir sharoitda asrab qola olgan xalq va millatgina milliy o'zligi, tarixiy qiyofasini ham saqlab qolishga erishadi. Bunda unga milliy g'oya katta yordam beradi. Ma'naviyat qadim zamonlardan inson dunyoqarashini, xatti-harakatini, jamiyatda tutgan o'rnini, xalqqa, vatanga, atrofidagi odamlarga bo'lgan munosabatini boshqaruvchi omil hisoblanadi. Ma'naviy qashshoq kimsa hayotda ro'y berayotgan voqealarga loqayd bo'ladi. Loqaydlik esa tuzatib bo'lmas oqibatlariga olib keladi.

Modomiki, ma'naviyat insonning qon-qoniga, suyak-suyagiga singadigan tuyg'ular, qarash va ko'nikmalar majmuyi ekan. Ma'naviyat inson ruhiyatida, qalbi va ongida shakllanib ulg'ayadi. Ma'naviy qadriyatlar ajdodlar to'plagan tajribalar, ibratlar, axloqiy qarashlar tarzida avlodlarga o'tib boradi. Shuning uchun kekxa avlod, avvalo, farzandning ma'naviy dunyosini shakllantirish chorasini rejalashtirgan. Aslini olganda, xalq dostonlari, ertaklari, qo'shiqlari, maqollari va boshqa o'nlab janrdagi asarlar yosh avlodning ma'naviyatini

boyitish, uni haqiqiy inson darajasiga etishini ta'minlash maqsadini nazarda tutgan holda yaratilgan.

Suningdek, ma'naviyat insonning ruhiyati, turmush tarzi, ongi va tafakkuri, o'tmishi, buguni va kelajagi mujassam bo'lgan tushunchadir. Shuning uchun bola o'zi yashab, nafas olib turgan xonadonida ulg'ayib voyaga yetishishida muhtasham va qudratli makon bo'lgan ona zaminiga mehr-muhabbat va sadoqati abadiy bo'lmog'i zarur.

Insondagi eng oliy tuyg'u - Vatan tuyg'usidir. O'zi tugilib-o'sgan ona yurtini jon qadar sevadigan, o'zga yurt tabiatidan o'z yurti tabiatichalikzavq olaolmaydigan, diyoridagi katta-kichik yutuqlardan faxrlanadigan, hatto mitti chumoli harakatidan zavqlanadigan butun aql-zakovati, qalb qo'ri, kuch va imkoniyatini shu jamiyat va tabiat go'zalligi, rivojiga bahshida etaolgan insondagina bu tuyg'u namoyon bo'ladi.

Har bir insonning vataniga bo'lgan muhabbati ona suti, ona allasi va ota-ona mehri bilan uning vujudiga singib boradi, ota-onasini avlod-ajdodlari, ularning an'analari, urf-odatlar, kasb-korlarini sevuvchi farzand o'zgalarni ham sevadi. Millati, xalqi, adabiyoti, san'ati, dini va madaniyatidan g'ururlanib, o'zi o'sgan yurt tabiatidan ilhomlanib, uning muqaddas tuprog'i qadrini anglaydi.

Har kimning o'z xonadoni, uy-joyi, o'z ona yurti naqadar qadr-qimmatli ekanligini o'zga yurtga safarga, yashashga borgan inson biladi. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy, Bobur Mirzo, Furqat va boshqa bobokalonlarimizning o'zlari tug'ilib o'sgan vatanlaridan uzoqda kuchli vatan sog'inchi-bilan yashaganlari, ona yurt tuprog'ini, unda o'sgan mevalarni ko'zlariga to'tiyo qilganlari, yurt ishqida iztirob chekkanlari barchaga ayon.

Ularning ruhiy kechinmalari haqiqiy vatanparvar kishining holatidir. Haqiqiy vatanparvar u qayerda yashamasin, vatanning yaxshi kunida ham, yomon kunida ham uni tark etmaydi, u bilan birga bo'ladi.

Bular sirasiga onalar allasi ham, oiladagi munosabatlar ham, buyuk shaxslar qoldirgan nodir kitoblar, madaniy yodgorliklar shaklidagi ma'naviy-ma'rifiy manbalar ham, bugungi ijodkor yaratayotgan asarlar, olimlarning kashfiyotlari ham kiradi. Ma'lumki, qadriyatlarni yaratuvchi ham, avloddan-avlodga etkazuvchi ham xalqning o'zi. Shu bois ham xalq pedagogikasida qadriyatlar pedagogik jihatdan keng o'rganiladi, bunda ular quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: oilaviy qadriyatlar, mehnat qadriyatlari, maishiy turmushni ifodalovchi qadriyatlar, ijtimoiy siyosiy mazmundagi qadriyatlar, madaniy-ma'rifiy qadriyatlar, badiiy estetik qadriyatlar, sog'lom turmush tarziga oid qadriyatlar, ma'naviy ruhiy qadriyatlar. Xalq pedagogikasi umuman olganda ilmiy pedagogika bilan bog'liqdir.

Ma'lum ma'noda o'zbek xalq og'zaki ijodi to'g'ridan-to'g'ri yoshlar tarbiyasiga ta'sir etish vositasi bo'lib xizmat qilgan va xizmat qilib kelmoqda. Chunonchi, tez aytishlar-o'quvchilar nutqini o'stirishga, topishmoqlar - o'quvchilarning topqirligi, zehnini tarbiyalashga, maqollar- o'quvchilarning axloq-odob tarbiyasiga, qo'shiqlar- o'quvchilarning nafosat tarbiyasiga, doston va ertaklar o'quvchilarning aqliy, axloqiy, jismoniy va umuman har tomonlama tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yoshlarimizni har tomonlama etuk insonlar qilib tarbiyalashimizda ayniqsa, qahramonlik dostonlarining ahamiyati ham kattadir. Ko'pchiligimiz xalqimizning qadimiy ertaklarini, afsonalarini, dostonlarini miriqib eshitamiz, o'qiymiz. Ularda tasvirlangan voqea-hodisalar, qahramonlar jasorati qalbimizni to'lqinlantiradi, bilimimizni oshiradi, ijodiy tasavvurlarimizni kengaytiradi. Qolaversa, ularda xalqimizning ozodlik va erkinlikka, farovon va tinch hayot kechirishga bo'lgan azaliy orzu-intilishlari mujassamlashgan.

Xalq og'zaki ijodi degan nom ostida bizgacha bezavol etib kelgan ana shu ma'naviy boyliklarimiz orasida "Alpomish" dostoni alohida ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov bu asarga quyidagicha yuksak baho bergan edi: "Agarki xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tuganmas bir doston bo'lsa, "Alpomish" ana shu dostonning shoh bayti, desak, to'g'ri bo'ladi. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini doimo saqlagan el-yurtimizning bag'rikenglik, matonat, oliyjanoblik, vafo va sadoqat kabi ezgu fazilatlarini o'z ifodasini topgan".

Darhaqiqat, dostonning bosh qahramonlari Alpomish va Barchinoyning boshiga ne-ne ko'rgiliklar tushmaydi. Bu ikki yosh yurtini, hokimiyatni yovlardan tozalash, turli fitnalar, aldovlarga uchmasdan maqsad sari intilish, elga jabr qilmoqchi bo'lganlarga munosib zarba berish, nihoyat, o'z eliga, ona yurtiga munosib egalik qilishdek mas'uliyatli vazifalarni sharaf bilan bajarishadi. Bu kurashlar davomida ularning tug'ilib o'sgan yurtga mehri, do'stlikka sadoqati, qon-qardoshlariga bemisl shafqati, pok muhabbati sinovdan o'tadi, toblanadi.

Yurtboshimiz xalqimizning qadimiy va shonli tarixini tuganmas bir doston deb, "Alpomish"ni esa shu dostonning shoh bayti deb baholashining zamirida ana shu haqiqat turibdi. Ya'ni, xalqimizga xos bo'lgan, uni asrlar sinovidan omon olib chiqqan barcha oliyjanob fazilatlar ayni dostonda mangu qo'shiqdek tarannum etilgan. Shuningdek, dostonda inson qadrini asrash, ota-ona hurmatini bajo keltirish, har bir farzandning Alpomishdek mard, jasur, so'ziga sodiq bo'lib o'sishini ta'minlash kabi hayotiy muammolar dostonda o'z ifodasini topgan.

Xalq og‘zaki ijodida ota-bobolarimizning aytmoqchi bo‘lgan pandnasihatlarini, el e‘zozlagan odam bo‘lishning talab-qoidalarini, xalqimizning urf-odatlarini, milliy fazilatlarimiz haqida san‘at darajasiga ko‘tarilgan so‘z tizimlaridan iborat maqol, qo‘shiq, ertak, doston, bolalarga bag‘ishlangan asarlar va boshqa janrlardagi namunalarda ifodasini topadi. Shuning uchun ham xalq og‘zaki ijodini milliy qadriyatlar deb atash odat bo‘lgan. Xalq og‘zaki ijodining yorqin namunalaridan biriga misol qilib maqollarni keltirsak bo‘ladi. Maqol - og‘zaki ijodning eng faol janri. Xalq maqollarining mazmun ko‘lami inson hayotining turli sohalarini qamraydi. Inson hayotidagi voqea-hodisalarning cheki yo‘q ekan, maqollar mazmuni chegarasini ham o‘lchab bo‘lmaydi.

Maishiy hayotdagi kichik bir e‘tiborga arzimaydigandek, ko‘rinuvchi lavhadan tortib chuqur falsafiy mushohada ifodasigacha maqollar mazmunida o‘z aksini topgan. Xalqimiz yaratgan maqollarni tashkil etuvchi so‘zlar xususida esa, umuman, til lol qoladi. O‘zingiz tasavvur qiling, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘oti-turk” asarida 300 ga yaqin maqollar keltirilgan bo‘lib, ularning ayrimlari shu kungacha millatimiz nutqida aynan takrorlanadi. Demak, ming yil avval bobolarimiz, momolarimiz bir maqolni qanday yo‘sinda talaffuz qilgan va qanday maqsadda aytgan bo‘lsa, siz ham shunday holatda qo‘llayapsiz. Xullas, “Yurakkinamning taftiga tandir qiziydi, Ko‘zginamning yoshiga o‘rdak suziydi” kabi qo‘shiq misralariga duch kelar ekansiz, tilimizning qanchalar keng va bitmas-tuganmas boylikka ega ekaniga ishonch hosil qilasiz.

Qayd etish joizki, o‘zbek xalq musiqasi, ashula va raqslari millatning ma‘naviy-musiqiy boyligi hisoblanishi bilan birga uning mazmunida milliy urf-odat va an‘analari, milliy mentalitet o‘z ifodasini topgan. Ular o‘zining o‘ynoqiligi va jo‘shqinligiga ko‘ra o‘quvchilarni estetik tarbiyalashda muhim didaktik vosita sanaladi. Estetik tarbiya aql bilan hissiyotni uyg‘unlashtirishdan iborat bo‘ladi. Estetika shaxs estetik ongi, munosabatlari, estetik faoliyatining vujudga kelishi hamda takomillashuvidan iborat bo‘lgan uzluksiz jarayon hisoblanadi.

Bu jarayon san‘at asarlaridan ma‘naviy zavq olish, go‘zallikka intilish kabi xislatlarining shakllanishida alohida ahamiyatga ega. Estetik ta‘lim-tarbiya tufayli yoshlarda kuchli hissiy mushohada, mustaqil tafakkur yuritish qobiliyati, mantiqiy fikrlash xususiyatlari tarkib topadi. Estetik ta‘lim-tarbiya berishda ma‘naviy merosimizning tarkibiy qismi bo‘lgan musiqiy folklor etakchi o‘rin egallaydi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. O‘zbek xalq musiqasi har bir shaxsning ma‘naviy kamolotini shakllantirishda, intellektual salohiyatini rivojlantirishda, barkamol insonni voyaga etkazishda muhim ahamiyat kasb etishi bilan birga urf odatlarimizni, qadriyatlarimizni tarannum etadi.

O'zbek musiqa folklori mazmunida ezgulik g'oyalariga hurmat-ehtirom, sog'lom turmush tarzi, mehr-oqibat tuyg'ulari, tariximiz, madaniyatimizning chuqur ildizlari kuchli oriyat, pok vijdon, halol mehnat, yaxshilik, sadoqatli bo'lish kabi insoniy fazilatlarining ma'no-mohiyati ifodalangan. Xalq qalbiga yaqin bo'lgan oddiy va sodda folklor raqslarining ijrosi natijasida milliy qadriyatlarimiz, go'zal va nafis san'atimizning qirralari, urf-odatlarimiz, an'ana va marosimlarimiz haqida yanada to'liq ma'lumotlardan voqif bo'lamiz.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda qudratli qurol bo'lgan adabiyotdan keng foydalanmay turib, yangi jamiyat quruvchisini har tomonlama etuk inson qilib tarbiyalash mumkin emas. Shuningdek, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishda, ongini o'stirishda, dunyoqarashini shakllantirishda, nutqni boyitishda bilimga ishtiyoq va qiziqishini oshirishda bolalar adabiyoti va folklor na'munaarining o'rni beqiyos. Xalq og'zaki ijodi yordamida kelajaka vlod vatanga muhabbat, xalqqa mehr tuyg'ulari ruhida kamolga etadi.

Adabiyotlar:

- 1 Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat - engilmas kuch. -T.: "Ma'naviyat" nashriyoti, 2013.
- 2.Omonulla Madayev. O'zbek xalq og'zaki ijodi. _T.: "Mumtoz so'z" nashriyoti, 2010.
3. T.Mirzayev, Sh.Turdimov, M.Jo'rayev, J.Eshonqulov, A.Tilavov. -T.: O'zbek folklori, 2020.
4. Haydarov.M. Xalq og'zaki ijodi na'munalarida tarbiya masalalari.-T.: Fan, 2004.
- 5.To'rayev.S. Folklorshunoslik: udumlar, qadriyatlar, marosimlar.-T.:Mehnat, 2005.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola yosh avlodni ilm-fan, texnika taraqqiyoti talablari darajasida, ya'ni yangicha fikrlaydigan, ijodiy tafakkur va qobiliyatga ega bo'lgan barkamol shaxsni voyaga etkazish, bilan bir qatorda, ularni milliy g'urur va milliy mafkura ruhida tarbiyalash eng muhim hamda dolzarb vazifalarda biri ekanligi hamda xalq og'zaki ijodiyoti, musiqa san'ati, milliy o'yinlari ta'lim - tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida yoshlarni har tomonlama kamol toptirishga xizmat qilishi haqidagi fikrlar o'z ifodasini topgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья является наиболее важной и актуальной для воспитания молодого поколения на уровне требований развития науки и техники, т.е. для воспитания всесторонне развитого человека с новым мышлением, творческим мышлением и способностями, а также для его образования. В духе национальной гордости и национальной идеологии было выражено, что это одна из задач и что народное творчество, музыкальное искусство, национальные игры как составляющая образования и воспитания служат развитию молодежи во всех аспектах.

SUMMARY

This article is the most important and urgent to bring up the young generation at the level of the requirements of science and technology development, i.e. to bring up a well-rounded person with new thinking, creative thinking and ability, as well as to educate them in the spirit of national pride and national ideology. that it is one of the tasks and that folk art, musical art, national games as a component of education and upbringing serve to develop young people in all aspects have been expressed.

YOSH MUTAXASSISLARNING KASBIY ADAPTATSIYASI JARAYONIGA TAYYORLASH

Keldiyorova M.F.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kasbiy adaptatsiya, mas'uliyatlilik, pedagogik mahorat, psixologik moslashuvchanlik, mehnat bozori, o'qituvchi.

Ключевые слова: профессиональная адаптация, ответственность, педагогическое мастерство, психологическая гибкость, рынок труда, педагог.

Key words: professional adaptation, responsibility, pedagogical skill, psychological flexibility, labor market, teacher.

Moslashuv jarayon sifatida va moslashish qobiliyati, shaxsiyat sifati sifatida zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan jarayonlar bilan uzviy bog'liqdir. Moslashish faqat tashqi muhit bilan ma'lumot almashadigan murakkab o'z-o'zini tashkil etadigan ochiq tizimlarda mumkin. Jamiyatimiz o'z rivojlanishining postindustrial davriga qadam qo'ydi, bu tez sur'atlar bilan o'sib boruvchi axborot oqimi, noosferaning tez miqdoriy va sifat jihatdan shakllanishi bilan ajralib turadi. Bunday sharoitda insonning jamiyatda, kasbiy faoliyatda, shaxsiy hayotda moslashish jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik muhitda kasbiy moslashuvning o'ta dolzarb muammolari maxsus o'qituvchilarga ta'sir qiladi. Maxsus pedagogika va psixologiya fakultetining ko'plab bitiruvchilari ish haqining kamligi va o'qituvchi-defektolog kasbining nufuzi yo'qligi sababli maxsus (tuzatish) o'quv muassasalariga ishlashga borishmaydi. Yaqin o'tmishda ushbu mutaxassislar o'qituvchilar jamoasining elita guruhi hisoblansalar ham. Nogiron bolalarni maxsus (tuzatish) ta'lim muassasalarida ham, tizimda ham o'qitish xususiyatlari umumiy ta'lim nafaqat tuzatish pedagogikasi va maxsus psixologiya fakultetlari, balki boshqa bir qator o'quv dasturlarida sezilarli o'zgarishlarni talab qiladi: maktabgacha ta'lim fakultetlari va boshlang'ich sinf o'qituvchilari.

Zamonaviy pedagogik hamjamiyat har tomonlama psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash va rivojlanish muammolari bo'lgan bolani ta'minlash bilan bog'liq dolzarb muammolarga duch kelayotganiga qaramay, amalda o'qituvchi hali ham bolaning qiyinchiliklari bilan «birma-bir» bo'lib turibdi. Va ko'p jihatdan faqat uning shaxsiyati va kasbiy tayyorgarligi xususiyatlariga sifatli qo'llab-quvvatlash va maxsus bolalarning rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratilishi bog'liqdir. O'qituvchining ijtimoiy-psixologik moslashuvi muammosi hozirgi paytda tuzatish ta'limini boshqarish, ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlash va nazorat qilish bilan bog'liq bo'lgan mutaxassislar uchun eng qiyin va dolzarbdir.

E'tibor bering, bugungi kunda maxsus o'qituvchilarning imkoniyatlari va ular oldida turgan vazifalarning murakkabligi o'rtasida aniq farq bor. Pedagogik institutlar va universitetlarda pedagogik muloqat asoslari, aloqa texnikasi va boshqalar kabi fanlarga alohida e'tibor berilishi kerak, chunki ko'pincha yosh o'qituvchilar aloqa qobiliyatining past darajasi bilan ajralib turadilar, bu esa ularning kasbga moslashuvchanlik qobiliyatini pasaytiradi.

Ishga kirishda maxsus o'qituvchi allaqachon ma'lum maqsadlar va xulq-atvorning yo'nalishlariga ega bo'lib, unga muvofiq yangi ish joyi haqidagi g'oyalari shakllanadi va uning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, mutaxassisga va uning ish yurish-turishiga talablarni qo'yadi.

Insonning ma'lum bir ish muhitiga moslashuvchanligi uning xatti-harakatlarida, mehnat faoliyatining o'ziga xos ko'rsatkichlarida namoyon bo'ladi: mehnat samaradorligi; ijtimoiy axborotni assimilyatsiya qilish va uni amaliy amalga oshirish; faoliyatning barcha turlarining o'sishi; ishning turli jihatlaridan qoniqish. Mehnatga moslashish birlamchi bo'lishi mumkin - ishchining ish muhitiga dastlabki kirishi va ikkilamchi - ish joyini o'zgartirmasdan va kasbni o'zgartirganda yoki atrof-muhitdagi jiddiy o'zgarishlar bilan o'zgartirilganda. Bu murakkab tuzilishga ega va bu kasbiy, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-tashkiliy, madaniy, kundalik va psixofizik moslashuvning birligi.

Kasbiy moslashuv ma'lum bir darajada kasbiy mahorat va ko'nikmalarni o'zlashtirishda, ba'zi bir professional zaruriy xususiyatlarni shakllantirishda, xodimning o'z kasbiga nisbatan barqaror ijobiy munosabatini rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Bu o'zini kasbiy ish bilan tanishishda, kasbiy mahoratga ega bo'lishda, ephillikda, funktsional vazifalarni sifatli bajarishi uchun etarli va ishdagi ijodda namoyon bo'ladi.

Kasbga kirishda maxsus o'qituvchilarning ijtimoiy va psixologik moslashuvining ayrim muammolarini bartaraf etish uchun bir qator shartlarni bajarish zarur. Ular orasida:

muammoli bolalar bilan ishlaydigan o'qituvchilar uchun yagona kasbiy makon yaratish. Ushbu makon KRO tizimi mutaxassisining kasbiy faoliyatida

oldida turgan vazifalarni belgilash uchun zarurdir. Aynan boshqa o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlarda u o'zi uchun qanday maqsadlarni ustuvorligini, qanday va qanday resurslar yordamida ularga erishish mumkinligini, kasbiy faoliyatida kimga ishonishini aniqlay oladi; diagnostika, tuzatish, tarbiyalash va konsalting metodlaridan foydalangan holda, maxsus o'qituvchi ishining tizimli ko'rinishini shakllantirish, rejalashtirish texnologiyalari, ta'lim mazmuni, baholash tadbirlarini aniq ishlab chiqish va aniqlash; kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglash va qadrlashni rivojlantirish uchun mutaxassislarni tashqi nazorat va kasbiy qo'llab-quvvatlash.

Kasbiy faoliyatda o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va shaxsiy va professional resurslardan samarali foydalanish qobiliyatini rivojlantirish, o'z kasbiy faoliyat uslubini belgilash;

professional martabani qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish.

Shu munosabat bilan, maxsus o'qituvchilarning samarali faoliyati, shu jumladan turli xil psixologik-pedagogik rehabilitatsiya shakllarini tashkil etish va o'tkazish bu mutaxassislarning maxsus (tuzatish) ta'lim muassasalari sharoitida kasbiy moslashuvi muammosining davlat ahamiyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Talabalarda tanlangan mutaxassislikning o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda intellekt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdan iborat bo'lib, mazkur vazifani bajarish asosida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi ta'minlanadi.

1. Bunda kasbiy tayyorgarlikning asosiy mezonlari sifatida bo'lajak mutaxassisning faoliyatga amaliy tayyorgarligi va ixtisoslik doirasidagi bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirish, kasbiy faoliyat talablariga moslashish darajasi belgilanadi. Darhaqiqat, kasbiy tayyorgarlik mutaxassisning butun faoliyati davomida ma'naviy-axloqiy hamda kasbiy sifatlarining yanada takomillashishi, kasbiy kompetentlikning shakllanishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini ifodalaydi. Keltirilgan mazkur vazifalarning amaldagi ijrosi pedagogika oliy ta'lim muassasalari oldiga qo'yiladigan masalalardan eng muhimi ya'ni bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Bunda:

- mehnatbozoritalablarihamdailm-fan, texnika, texnologiya va iqtisodiyotning eng so'nggi yutuqlari asosida uzviy ravishda takomillashtirilib turiladigan kasbiy ta'lim dasturlarini yaratish;
- uzluksiz ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish orasidagi o'zaro mustahkam integratsiyani yo'lga qo'yish;
- ta'lim muassasalarini zamonaviy moddiy-texnik baza va o'quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlash;
- oliy ta'lim tizimiga yuqori malakali o'qituvchi, metodist va muhandis-pedagoglarning jalb etish;

- bo‘lajak o‘qituvchilarning bilish faolligi, kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ularda faol kasbiy motivatsiyani qaror toptirish;
- oliy ta‘lim muassasalari o‘quv amaliyotiga innovatsion o‘qitish texnologiyalarini keng tatbiq etish zaruriy omillardan hisoblanadi. Jarayon samaradorligini belgilovchi ushbu omillar “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” mazmunida kichik mutaxassislar tayyorlash tizimiga qo‘yilgan ijtimoiy talablarining amaldagi ijrosini ta‘minlab, kasbiy tayyorgarlik mazmunini takomillashtirish bilan bog‘liq fundamental tadqiqotlarga zaruratni yuzaga keltiradi.

Ma‘lumki, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasb-hunar tarbiyasi masalalari tasavvuf ilmi bilan uyg‘unlashgan Sharq pedagogikasida ming yillar davomida xalqimiz ma‘naviyatining shakllanishida muhim manba bo‘lib kelgan “Qur‘oni Karim”, Hadisi shariflarda, shuningdek, buyuk mutafakkirlar Muhammad Ismoil al-Buxoriy, Muhammad Iso at-Termiziy, Mahmud Qoshg‘ariy, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Amir Temur, Alisher Navoiylarning ilmiy merosida nodir fikrlar tarzida o‘z ifodasini topgan. Mazkur fikrlarning tasdig‘ini Abu Rayhon Beruniyning o‘qituvchi faoliyatiga bergan izohidan ham ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Beruniy yoshlarni o‘qitish uchun o‘qituvchi tanlash ota-onaning birinchi va asosiy vazifasi deb bilgan. Buning uchun o‘qituvchi xushmuomala, rostgo‘y, o‘z fanini va o‘qitish qoidalarini yaxshi biladigan, pokiza, yurish va turishda namuna bo‘lishini talab etadi. Agar, – deydi Beruniy, – tarbiyachining o‘zi o‘rnak bo‘lmasa, aytgan gapiga o‘zi rioya etmasa, uning talabi va tarbiyasi samarasizdir¹. Yangi davr pedagogikasining asoschilaridan sanalmish Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat asarlarida ham ta‘lim-tarbiya va bu jarayondagi o‘qituvchining o‘rni va xizmatlari davrning ijtimoiy-siyosiy hayotidan kelib chiqib, o‘ziga xos ravishda talqin etilgan. Jumladan, Abdulla Avloniy o‘qituvchi faoliyatiga alohida to‘xtalib, bolaning fikriy taraqqiyotini oilaga emas, maktabga, muallimlar zimmasiga yuklaydi: “Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko‘p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyanagan, vijdonlariga yuklangan.

Hozirgi zamon pedagogi kasbiy-faoliyatli moslashuvining samarali kechishida zamonaviy o‘qitish uslubining o‘ziga xos xususiyatlari hisoblangan quyidagi jihatlariga qat‘iy amal qilish maqsadga muvofiqdir;

- ta‘lim-tarbiya jarayonini ilmiy-g‘oyaviy tamoyillarga moslab dasturlashtirish va rejalashtirish;
- o‘quv-biluv materialining murakkablik darajasi va o‘rganish sur‘atini tarbiyalanuvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlariga moslash;

- tarbiyalanuvchilar nazariy va amaliy tayyorgarliklarining o‘zaro bog‘liqligi va bir-biriga uyg‘unlashuvini ta’minlash;
- tarbiyalanuvchilarning faolligi va ta’lim jarayonining avtonomligini oshirish;
- ta’lim oluvchilarning individual-amaliy va jamoaviy ishlarini birga qo‘shib olib borish;
- o‘quv jarayonini zamonaviy texnik vositalar hamda ko‘plab texmoduslar yordamida jadallashtirish;
- ta’limni tabaqalashtirish va o‘quv fanlarini kompleks-kompyuter dasturlarining eng yangi loyihalarida birlashtirish.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash kerakki, moslashish - bu inson va ish muhiti bir-biri bilan faol aloqada bo‘lganda, inson tomonidan yangi ish holatini o‘zlashtirishning ijtimoiy jarayoni. Bu murakkab tuzilishga ega va bu kasbiy, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy va kundalik hayotning turli xil moslashuv turlarining birligi.

Adabiyotlar:

1. Nishanova Z. T., Alimova G. K. Psixologik xizmat. Psixokorreksiya.T.:—Ijod press nashriyoti. 2019-yil.
2. Маҳкамов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). Вўлажак ўқитувчиларни тарбиявий ишларини ташкил этиш ва бошқаришга тайёрлаш. Academic research in educational sciences, (3), 815-830.
3. Gaynazarova G.A. Actual Problems of Continuous Qualification Improving of Preschool Educational Institution Tutors // Eastern European Scientific Journal.Ausgabe, ISSN 2199- 7977, DOI 10.12851/EESJ201808. – Germany, 2018.– №4 – Pp.104-109. (13.00.00; №3)
4. Ёзиева, У., & Абдиева, Ф. (2021). Maktabgacha ta’lim tashkiloti samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari. Общество и инновации, 2(11/S), 111-114.
5. Akramova, D. (2022). Bo‘lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta’lim tizimidagi faoliyati. Science and innovation, 1(B8), 322-326.
6. Eshchanova, G. (2022). Maktabgacha ta’lim tizimidagi islohotlar sotsializatsiyasi. Science and innovation, 1(B8), 561-564

РЕЗЮМЕ

Bu maqolada mutaxassislarining kasbiy adaptatsiyasining ahamiyati va unga yordam beruvchi omillar yoritilgan. Yosh mutaxassislarining moslashuvchanlik qobiliyati ish sifatini uchun muhim ahamiyatga ega. Uning pedagogik nazariyalarini ishlab chiqish zarur.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подчеркивается важность профессиональной адаптации специалистов и факторы, способствующие этому. Гибкость молодых специалистов важна для качества работы. Необходимо развивать его педагогические теории.

SUMMARY

This article emphasizes the importance of professional adaptation of specialists and the factors contributing to this. The flexibility of young professionals is important for the quality of work. It is necessary to develop his pedagogical theories.

OLIJ TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI KASBIY FAOLIYATGA YO'NALTIRISH YO'LLARI

Allamberganova M.X.

*pedagogika fanlari nomzodi dotsent, Ajiniyoz nomidagi Nukus
davlat pedagogika instituti*

Tayanch so'zlar: virtual, axborot texnologiya, dinamik, interaktiv, platforma, usul, darslik, muloqot, hamkorlik, video konferentsiya, vosita, multimedia.

Ключевые слова: виртуальный, информационные технологии, динамический, интерактивный, платформа, метод, учебник, общение, сотрудничество, видеоконференция, инструмент, мультимедиа.

Key words: virtual, information technology, dynamic, interactive, platform, method, textbook, communication, collaboration, video conference, tool, multimedia.

Bugungi raqamli asrda axborot texnologiyalari hayotimizning turli jabhalarini, jumladan, ta'lim sohasini ham o'zgartirdi. Oliy ta'limda axborot texnologiyalari integratsiyasi talabalarining bilim olishi va o'qituvchilarning dars berish usullarini tubdan o'zgartirdi. Oliy ta'lim haqida so'z yuritilganda, axborot texnologiyalari ajralmas vositaga aylandi. Onlayn tadqiqot resurslaridan raqamli aloqa platformalarigacha axborot texnologiyalari talabalar va o'qituvchilar uchun o'quv tajribasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Faqat darslik va doskaga tayanadigan zamonlar o'tib ketdi. Axborot texnologiyalarining integratsiyalashuvi bilan ta'lim yanada dinamik, interaktiv va foydalanish mumkin bo'ldi.

Axborot texnologiyalarini oliy ta'limga joriy etishning afzalliklari juda ko'p. Birinchidan, bu talabalarga butun dunyo bo'ylab ko'plab ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini beradi. Talabalar bir necha marta bosish orqali o'z bilimlarini sinf doirasidan tashqarida kengaytiradigan akademik jurnallar, ilmiy maqolalar va ta'lim resurslarining keng ma'lumotlar bazasiga kirishlari mumkin. Bundan tashqari, axborot texnologiyalari talabalar va professor-o'qituvchilar o'rtasida uzluksiz muloqot va hamkorlikni ta'minlaydi. Munozara forumlari va video konferentsiya vositalari kabi onlayn platformalar talabalarga mazmunli

ilmiy munozaralarda qatnashish va tezkor fikr-mulohazalarni olish imkonini beradi [1].

Umuman olganda, axborot texnologiyalarining oliy ta'limga integratsiyalashuvi ta'lim natijalarini oshiradi, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va talabalarni o'qishni tugatgandan so'ng kirishadigan raqamli dunyoga tayyorlaydi. Avtomatlashtirish, yoki avtomatik tizimlar, oliy ta'limda o'quv jarayonini murakkab va qulaylashtirishda muhim o'rin tutadi. Bu tizimlar, sinovlar va baho berish jarayonlarini avtomatlashtirish, talabalarining ma'lumotlarni tekshirishni osonlashtirish hamda darslik sinovlarni osonlashtirishga yordam beradi. Axborot texnologiyalari oliy ta'limda o'quv jarayonini qulaylashtirishdagi katta o'zgarishlarni amalga oshiradi. Virtual o'quv platformalari orqali, talabalar o'zlari o'zlashtirilgan vaqt rejimlarida o'rganishga murojaat qilish va mashg'ulotlarda qatnashish, axborot texnologiyalari, talabalar va o'qituvchilarning o'zaro muloqot olishga imkon beradi. Elektron pochta, video-konferentsiya orqali o'quvchilar o'qituvchilari bilan o'rtacha ishlash va xarakatlanish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

Interaktivlik va amaliy mashg'ulotlar. Virtual ta'lim platformalari talabalarga o'zlashtirilgan o'rganishni aniqlashga imkon beradi va talabalarni o'rganish jarayonida faol yordam beradi.

Obyektivlik va masofaviy o'quv. Virtual ta'limda, talabalar har bir dars bilan o'zlashtirilgan vaqt rejimlarida ta'lim olishadi. Bu har bir talabaning o'z individualliklarini oshirishga yordam beradi va amaliyotga tadbiq etadi [2].

Axborot texnologiyalarini oliy ta'lim tizimiga kiritish bir qancha afzalliklarga olib keladi, jumladan, ta'lim resurslariga kirishni yaxshilash, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasi, ma'muriy vazifalarda samaradorlikni oshirish va raqamli savodxonlik bo'yicha muhim ko'nikmalarni rivojlantirish. Shuningdek, u moslashuvchan o'rganish imkoniyatlarini taqdim etadi va an'anaviy sinf sharoitlaridan tashqari ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi.

Multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish quyidagi afzalliklarga ega:

- berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyati bor;
- ta'lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi;
- ta'lim olish vaqtining qisqarish natijasida, vaqtini tejash imkoniyatiga erishish;
- olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq saqlanib, kerak bulganda amaliyotda qo'llash imkoniyatiga erishiladi.

Kompyuterlarni ta'lim tizimida qo'llash g'oyasi ancha ilgari paydo bo'lgan bo'lgan bo'lsada, ta'lim tizimining barcha sohalarida axborot texnologiyalarini qo'llash multimedia qurilmalari bilan jihozlangan kompyuterlar paydo bo'lgach to'liq ma'noda amaliyotga joriy etilib boshlandi. Multimedia vositalarini ta'limda qo'llash quyidagilarga imkoniyat yaratadi:

- ta'limning gumanizasiyalashuvini ta'minlash;
- o'quv jarayonining samaradorligini oshirish;
- ta'lim oluvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish (o'zlashtirganlik, bilimga chanqoqlik, mustaqil ta'lim olish, o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini o'zi kamol toptirishga qaratilgan qobiliyatlilik, ijodiy qobiliyatlari, olgan bilimlarini amaliyotga qo'llay olishi, o'rganishga bo'lgan qiziqishi, mehnatga bo'lgan munosabati);
- ta'lim oluvchining kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- kompyuter vositalari va axborot elektron ta'lim resurslari yordamida har bir shaxsning alohida (individual) ta'lim olishi hisobiga ochiq va masofaviy ta'limni individuallashtirish va differensiyalash imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi;
- ta'lim oluvchiga faol bilim oluvchi subyekt sifatida qarash, uning qadrdimmatini tan olish;
- ta'lim oluvchining shaxsiy tajribasi va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- mustaqil o'quv faoliyatini olib borish, bunda ta'lim oluvchi mustaqil o'qib va rivojlanib boradi [3].

Masofaviy ta'lim, o'quvchilarning joylashuviga qarab o'qish, vaqt davomida mashg'ulotlarga qatnashish va ma'ruza video-videolarni qayta ko'rish imkonlarini beradi. Keyinchalik, talabalar uchun qulaylikni topish, o'quv vaqtini ijtimoiy tarjimonlar, saytlar va ilovalar orqali o'zlashtirishlari mumkin. Masofaviy ta'lim shu tarzda uzluksiz o'rganadiganlarga alohida qulayliklar, chunki ular o'z o'zlashtirilgan vaqt rejimlarida ishlashga ega bo'ladi. Mobil ilovalar, bugun dunyoning har bir yo'nalishida o'z o'rnini tutgan, ta'limlar ham harakatga ega bo'lgan uslubni o'zida mujassam etgan. Bu ilovalar, yo'nalishlardan dunyo tajribalariga, kitoblardan interaktiv darslarga qadar kirib kelgan.

Mobil ilovalarni sayohat qilib boradigan talabalar uchun ham qulay bo'lib, tezkor va mos ishni taqdim etishga yordam beradi. Bu amaliyot o'qituvchilarining talabalar bilan o'zaro muloqotlarni yanada osonlashtirish va ta'lim jarayonini qiziqarli qiladi. Bu platformalar, talabalar uchun onlayn darslar, sinovlar, savollar va boshqalar kabi yuklarni taqdim etishda foydalaniladi. Ular, talabalarga so'nggi ma'lumotlarni, ilmiy tadqiqotni va texnologiyani taqdim etishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar esa bu platformalar o'rnatib, darslarini, tashkilotlarni va

talabalarni birlashtirib, bilimini ko‘paytirishga imkon beradi. Onlayn platformalar o‘quv jarayonini yanada interaktiv va jiddiy qiladi, talabalar o‘zlarini o‘zlashtirish va bilim tajriba oshirishga yordam beradi.

Oliy ta‘lim organlarida axborot texnologiyalari qo‘llanishini tashkil etish, talabalar va o‘qituvchilar uchun kam ta’sirchan bo‘lmaydi. Bu yo‘l, o‘qituvchilar va talabalar o‘zlarini yanada osonlashtirish va talabalarni yanada qiziqarli darslar tashkil etish uchun imkon beradi. Axborot texnologiyalari o‘qituvchilarga esa darslarini joriy etishda qulaylik beradi: materialni ishlab chiqarish, baholarni tashkil etish, ma’lumotlarni topish va boshqa kabi jarayonlarda. O‘qituvchilar o‘quvchilarni o‘zlashtirishga mobil ilovalar va onlayn platformalardan boshqarish konseptual va amaliy darslarni yaratish mumkin. Axborot texnologiyalari talabalarga o‘zlarining o‘zlashtirish va o‘zingizga chidamliligini oshirishga yordam beradi.

Oliy ta‘lim organlarida axborot texnologiyalari talabalarni yanada samarali va yaratuvchi, kasbiy faoliyatlarni amalga oshirishga yordam beradi. Interfaol vositalar, virtual o‘quv platformalari va mobil ilovalardan foydalanishni o‘z ichiga olgan ta‘lim muassasalari qiziqarli va dinamik o‘quv muhitini yaratishi mumkin. Bundan tashqari, onlayn manbalar va ma’lumotlar bazalari kuchidan foydalanish keng bilim va ma’lumotlarga oson kirish imkonini beradi. Ushbu yo‘llarni o‘rganish va amalga oshirishda davom etar ekanmiz, oliy ta‘lim muassasalari talabalar va o‘qituvchilarning raqamli davrda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur ko‘nikmalarga ega bo‘lishini ta’minlash uchun moslashish va rivojlanishda muhim ahamiyatga ega. Axborot texnologiyalarini qo‘llash orqali biz oliy o‘quv yurtlaridagi ta‘lim sifatini chinakam o‘zgartirishimiz va oshirishimiz mumkin, bu esa shaxslarga o‘z kasbiy faoliyatida muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini beradi [4].

Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiyalari o‘quv jarayonini avtomatlashtirish, virtual va masofaviy ta‘lim imkoniyatlarini taqdim etish, interaktiv darsliklar taklif qilish, mobil ilovalardan foydalanish va onlayn platformalarni integratsiyalash orqali oliy ta‘limda kasbiy faoliyatni kuchaytirishi mumkin. Ushbu vositalar va texnologiyalar dinamik va jozibador o‘quv muhitini yaratadi, hamkorlikda o‘rganishni rag‘batlantiradi va ta‘lim resurslaridan foydalanishni yaxshilaydi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekistan Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Toshkent oqshomi. 2020 yil, 25 yanvar. № 13 (14064).
2. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy taxlil, qilish tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. -T.: O‘zbekiston, 2017.

3. S.S.G'ulomov va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologivalari: Oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik / Akademik S.S. G'ulomovning unuimiy tahriri ostida. –“Sharq”, 2000.

4. The pedagogy of the Massive Open Online Course: the UK view. Sian Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education Academy. 2013.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada, kasbiy faoliyatni kuchaytirish uchun oliy ta'limda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, o'quv jarayonini avtomatlashtirishdan tortib virtual va masofaviy ta'lim yondashuvlari, interfaol darsliklar, mobil ilovalar va onlayn platformalardan foydalanishgacha bo'lgan davrda ta'lim muassasalari dinamik va qiziqarli o'quv muhiti haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В этой статье эффективное использование информационных технологий в высшем образовании для активизации профессиональной деятельности, от автоматизации процесса обучения до использования подходов виртуального и дистанционного обучения, интерактивных учебников, мобильных приложений и онлайн-платформ, образовательные учреждения динамичны и интересны учитывается среда обучения.

SUMMARY

In this article, the effective use of information technology in higher education to enhance professional activities, from automating the learning process to the use of virtual and distance learning approaches, interactive textbooks, mobile applications and online platforms, educational institutions are dynamic and interesting the learning environment is taken into account.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA ELEKTRON AXBOROT-TA'LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Purxanova T.J.

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shahar 48-sonli ayrim fanlar
chuqurlashtirilib o'qitiladigan sinflari bor umumiy o'rta ta'lim
maktabining informatika fani o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: axborot, veb-sayt, platforma, animatsiya, multimedia, interaktiv, dastur, virtual muhit, elektron resurs.

Ключевые слова: информация, сайт, платформа, анимация, мультимедиа, интерактив, программа, виртуальная среда, электронный ресурс.

Key words: information, website, platform, animation, multimedia, interactive, program, virtual environment, electronic resource.

Kirish. XXI asr - yuqori kompyuter texnologiyalari asri. Yangi axborot texnologiyalaridan maktablarda foydalanish bo'yicha savollar tez-tez ko'tarilmoqda. Ilg'or o'qituvchilarning o'sib borayotgan ehtiyojlarni qondirish istagi ta'limda axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalangan holda ta'limning yangi shakllarini hayotga tatbiq etadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ilm-ma'rifat va texnologiyalar rivojiga alohida ahamiyat qaratib: "Taraqqiyotga erishish uchun, raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi" deb ta'kidlagan edi.

Adabiyotlar tahlili va metodoliya. Shuni aytib o'tish joizki, bugungi kunda o'quvchilarga zamonaviy texnologiyalardan foydalanilgan holda darslarni tashkil etish respublika miqyosida ijobiy deb bo'lmaydi. O'quvchi-yoshlarning mustaqil bilim olish faoliyatida axborot texnologiyalari yetarli qo'llanilmayapti desak bu ham to'g'ri bo'ladi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchining bilim olishida shunchalar muhimki, bugungi avlodlarimiz IT olamida, internet asrida ulg'aymoqda va yashamoqda. Ularning dunyoqarashiga mos manbaalar:

jumladan, zamonaviy ko‘rinishdagi interaktiv va kreativ axborot texnologiyalarini tayyorlash hamda uzatish juda dolzarb masaladir.

Keyingi yillarda multimedia hujjatlarini yaratishga oid juda ham ko‘plab raqamli ta’lim resurslari dasturiy ta’minotlar ishlab chiqilgan. Ulardan biri “Informatika-5” elektron axborot-ta’lim resursidir.

“Raqamli ta’lim resurslari va ulardan foydalaniladigan dasturiy vositalarga qo‘yiladigan umumiy talablar” O‘zbekiston Respublikasi Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi direktorining 2024-yil 5-fevraldagi 3-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan bo‘lib, ushbu talablar ta’limga oid multimedia va raqamli resurslarni yaratish hamda ulardan foydalanish bo‘yicha yondashuvlarni, umumiy texnik talablarni joriy qilish maqsadida ishlab chiqilgan. Shuningdek, talablarni belgilash orqali innovatsion ta’lim resurslaridan foydalanishni tartibga solish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, ta’limda virtual muhitni yaratish, xalqaro tajribalarda qo‘llanilayotgan pedagogik texnologiyalar, shu jumladan, sun’iy intellekt vositalaridan samarali foydalanishga qaratilgan.

Ushbu talablarga asoslanib, “Informatika-5” elektron axborot-ta’lim resursi ishlab chiqilgan. (1-va 2-rasm)

1-rasm

2-rasm

EHM turi: 15 va undan yo‘qori kompyuter, serverlar

Dasturlash tili: ActionScript 3.0

Operatsion tizim: Windows 2000\XP\Vista\7\8\10

Dastur hajmi: 1478258 KB

Bu elektron axborot-ta’lim resursining maqsad va vazifasi quyidagilardan iborat:

“Informatika-5” nomli elektron axborot-ta’lim resursi, ya’ni ushbu dasturiy tizim (vab-sayt shaklidagi platforma) bo‘lajak o‘qituvchilarni va muhandislarni Informatika fani bo‘yicha nazariy bilimlarini amaliy ko‘nikmalarini kompyuter orqali boyitishi, ularni tezda o‘rganish uchun mo‘ljallangan asosiy maqsadi hisoblanadi. Unda telefondan foydalanish, kompyuter va internetdan foydalanish bo‘yicha ma’ruzalarni o‘qib o‘quvchi madaniyatini oshirish mumkin bo‘ladi.

Natijalar. Dasturiy tizim platformada video, audio, animatsiya, didaktik o'yinlarni tez va qulay o'rganishga yordam beradi. Animatsion mavzular talabalarni olayotgan bilimini oson o'zlashtirishga yordam beradi.

“Informatika” fanini o'qitish elektron axborot-ta'lim resursida mavzular nazariy va amaliy yoritilgani, mavzuni mustahkamlash uchun qo'l mehnati turlarining texnologiyasi, didaktik o'yinlar bajariladi.(3-va 4-rasm)

3-rasm

4-rasm

“Informatika-5” elektron-ta'lim resursining vazifasi ta'lim olishda Internet va kompyuter texnikalari orqali va zamonaviy texnikalar orqali bilim olishdan iborat bo'lib, undagi ma'ruzalar, rasm va audiolar foydalanuvchilarga texnologiya fani qo'l mehnati turlarining texnologiyasi, didaktik o'yinlar bajariladi. Didaktik o'yin shaklidagi bu ta'lim-resursida savollar javoblari shu vaqtning o'zida ko'rish imkoniyatini beradi. Bu esa o'quvchining eslab qolish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Muhokama. Ushbu “Informatika” fanini o'qitish elektron axborot-ta'lim resursi Oliy ta'lim institutlari pedagog ta'lim yo'nalishlari talabalari, muhandislar va mutaxassislar, pedagoglar hamda maktab o'quvchilari uchun mo'ljallangan. “Informatika-5” nomli elektron axborot-ta'lim resursi dasturining funksional imkoniyatlari quyidagicha:

- elektron axborot ta'lim resurs umumta'lim maktablarining Informatika o'qituvchilari, pedagoglar, talabalarining kompyuter orqali tezda o'rganish imkoniyatini beradi;
- Kompyuter texnikasi orqali informatika fani bo'yicha qo'l mehnati turlarini tezkor bilim olish, uni hohlagan vaqtda qayta takrorlash, amaliy ishlarni videolar orqali mustaqil o'rganish va bilimlarini testlar orqali baholab ko'rish imkoniyatini yaratadi;
- yaratilgan ushbu axborot-ta'lim resursi institut, oliy ta'lim texnika yo'nalishi professor o'qituvchilari Informatika fanini kompyuter orqali, internet tarmog'i orqali tezda o'rganish imkoniyatini beradi;
- axborot kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion texnologiyalari orqali bilim olish imkoniyatlarini oshiradi;
- Interfaol usulda mustaqil ravishda o'z bilimlarini tekshirish va baholash imkoniyatiga ega, Informatika fanini mustaqil ravishda yoki masofaviy ta'lim orqali o'rganishni ta'minlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda yaratilgan ushbu axborot-ta'lim resursi rasmlar, audio, video, internet saytlari, ActionScript 3.0 dasturida yaratilgan tayyor fayllar, animatsiyalar bilan ishlash imkoniyatini beradi. Buning afzalligi shundaki u Interfaol usulda mustaqil ravishda o'z bilimlarini tekshirish va baholash imkoniyatiga ega, Informatika fanini mustaqil ravishda yoki masofaviy ta'lim orqali o'rganishni ta'minlaydi. Bu kabi axborot-ta'lim resurslar bilan dars jarayonlarini olib borish ijobiy samara berishini tajribalarimiz natijalaridan ko'rib kelmoqdamiz. Yosh avlodga ta'lim tarbiyani zamonaviy texnologiya yutuqlari bilan hamohanglikda bersakgina ularni fanlarga bo'lgan qiziqishini yanada ortishiga erishishimiz mumkin. Zero vatanimiz kelajagi biz tarbiyalab kelayotgan ilmga chanqoq yosh avlodimiz qo'lida. Yosh avlodga munosib zamonaviy bilimlar berish esa biz pedagoglar zimmasidadir.

Adabiyotlar:

1. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, O'RQ-637-son, Toshkent 2020 yil.
2. D. T. Kamalatdinova, D. M. Sayfurov. "Informatika va axborot texnologiyalari»: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik:-T.: Tasvir, 2020.-112 b
3. T. Madumarov, M. Kamoldinov "Innovation pedagogik texnologiya asoslari va uni ta'lim tarbiya jarayonida qo'llash", T. "Talqin", 2012 yil.
4. Muslimov N., Umarov X., Turakulova A. va boshqalar "Kasb ta'limi o'qituvchisining axborot olish kompetentligini shakllantirish texnologiyasi", metodik qo'llanma, - T.: 2014 yil
5. Каххоров С.К., Расулова З.Д. (2020). Компьютерные технологии обучения как важный фактор для улучшения процесса преподавания. Современные инновации. 36:2, С. 44-46.
6. <http://www.pr.com/press-release/326724>
7. <http://www.millee.org/>
8. <http://www.innovateonline.info/index.php?view=article&id=173>
9. Andersen Bent. B., Kate van den Brink. Mul'timedia v obrazovanii [Multimedia in Education]. Moscow, Drofa Publ., 2007. 221 p. (In Russian)
10. Nasirova Sh.N., Makhmudova M.A., Kholmurodova Z.N., Karimova N.A. Specific features of using the multimedia system in the educational process Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 10.5958/2278-4853.2020. 00201.3, Impact Factor : SJIF 2020 = 6.882, r. 40-46

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarda o'quvchilarga ta'lim berishda elektron axborot-ta'lim resurslaridan foydalanish masalalariga qaratilgan. Yoshlarning dunyoqarashiga mos ta'lim resurslarini zamonaviy ko'rinishdagi, interaktiv va kreativ tarzda axborot texnologiyalarida tayyorlash va uzatishning bugungi kundagi dolzarb masalalari haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы использования электронных информационно-образовательных ресурсов при обучении учащихся в общеобразовательных школах. Обсуждаются актуальные на сегодняшний день вопросы подготовки и передачи образовательных ресурсов, соответствующих мировоззрению молодежи, современным, интерактивным и творческим способом в информационных технологиях.

SUMMARY

This article focuses on the issues of using electronic information-educational resources in teaching students in general secondary education schools. Today's current issues of preparing and transmitting educational resources suitable for the worldview of young people in a modern, interactive and creative way in information technologies are discussed.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

TALABALARNING OILAGA NISBATAN MAJMUAVIY BILIMLARINI AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH TROYEKTORIYASI

Alikulova M.Sh.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: oila, talaba, aksiologiya, qadriyat, yondashuv, taʼlimiy, tarbiyaviy, omillar.

Ключевые слова: семья, студент, аксиология, ценность, подход, образовательный, воспитательный, факторы.

Key words: family, student, axiology, value, approach, educational, educational, factors.

Dunyoda keyingi yillarda oilaning ijtimoiy maqomini kuchaytirish, unda sogʻlom ijtimoiy-psixologik muhitni barqarorlashtirish global muammolar qatoriga kiritilmoqda. Zero, oila oʻz funksiyasiga koʻra jamiyat va davlatga har tomonlama sogʻlom avlodni tarbiyalab berishga masʼul hisoblanadi.

Ijtimoiy hayot jarayonida, ayniqsa, oilada yoshlar kichikligidayoq oilaviy qadriyatlarni oʻzlashtiradilar va ularga amal qilishni oʻrganadilar. Shu bilan birga, bu qadriyatlar yoshlarning oila va nikohga sadoqatini, sevgiga vafodorligini tarbiyalashga xizmat qiladi. Biroq, hozirgi axborotlar asrida yoshlarning oilaviy qadriyatlarga xos ijobiy munosabatini shakllanishiga salbiy taʼsir koʻrsatuvchi omillar nihoyatda koʻpayib bormoqda. Bizningcha, bular quyidagilar:

ommaviy madaniyatning turli shakllari;

internet;

terrorism;

oiladagi nosogʻlom muhit;

shaxsning atrofidagi nosogʻlom fikrlovchi doʻstlari va boshqalar.

Olib borgan kuzatishlarimiz natijasiga koʻra shuni taʼkidlash joizki, ushbu salbiy omillarning barchasi oilada yoshlarning amaliy faoliyatiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Ayniqsa, koʻpchilik yoshlarimizda ommaviy madaniyatning turli

shakllari va internetga tobelik ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida yoshlarda oilani qadriyat sifatida anglashiga to'sqinlik qilib, ularda oilaga nisbatan beparvolik, loqaydlik va mas'uliyatsizlikning avj olishiga sabab bo'lmoqda.

Talabalarining oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish quyidagi bilimlarni egallashlari asosida amalga oshirilishi mumkin:

- Oila – faoliyati har bir a'zoning o'z vazifalari va cheklovlarini tushunishiga asoslangan tashkilot ekanligini talabalar anglashi;
- oila a'zolari o'zaro iliq va do'stona munosabatlarni o'rnatish uchun birgalikda harakat qilishlari kerakligi;
- shaxslar faqat teng huquqli shaxs sifatida hamkorlik qilishlari mumkin, ya'ni oilaning har bir a'zosi bir-birini teng huquqli shaxs sifatida hurmat qilishni o'rganishlari;
- ta'limda kuchdan ko'ra aql ko'proq yordam beradi;
- ota-onalar bolalar bilan nizolardan qochishlari va ular bilan munosabatlarda maslahatchi va yetakchi sifatida harakat qilishlari, o'zaro hurmatga asoslangan oilaviy muhitga erishishga intilishlaridir.

Tenglik, erkinlik va mas'uliyat tamoyillariga amal qilishining tabiiy natijasi hamkorlik ekanligini talabaga tushuntirish. Chunki, oilaning har bir a'zosi hamma bilan oilaning umumiy manfaati yo'lida harakat qiladi. Hamkorlik ko'nikmalari oila a'zolarida xavfsizlik hissini yaratadi va keyingi hayotda o'z harakatlarining to'g'riligiga ishonch hosil qiladi.

Talabalarining oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish vazifasiga mos keladigan pedagogik usullar tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- talabalarda sheriklik, nikoh va ota-onalik masalalari bo'yicha o'z-o'zini bilish va o'zaro baholashning toifali apparatini shakllantirish maqsadida oila muammolariga oid maxsus adabiyotlar, psixologik-pedagogik lug'atlar, diagnostik so'rovnomalar bilan faol ishlashni tashkil etish;
- talabaning oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarning umumlashirilgan modelini mustaqil, ijodiy qurish va uni amalga oshirish imkoniyatlarini muhokama qilish;
- talabalarni oila ichidagi va oilalararo o'zaro munosabatlardagi boshqa odamlarning harakatlarini ko'rsatish, namoyish etish va muhokama qilish (ommaviy axborot vositalari, ilmiy-ommabop dasturlar, adabiy manbalar asosida) orqali talabaning ushbu vaziyatlarda o'z munosabati va harakatlarini bashorat qilishi;

- guruhning birgalikdagi faoliyatining turli shakllarida faol ishtirokchi sifatida ishtirok etish, o‘zaro ta‘sirning boshqa ishtirokchilari bilan hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish (individual va guruh vazifalarini bajarish, ijodiy loyiha ustida ishlash, turli tadbirlarida qatnashish va boshqalar);
- boshqa odamlarning munosabatlarini, xatti-harakatlarini tahlil qilish, keyinchalik umumlashtirish va ularning oilaviy munosabatlar uchun eng muhim bo‘lgan barqaror shaxsiy fazilatlarini to‘g‘risida bilimlarga ega bo‘lish;
- o‘z munosabati va harakatlarini aks ettirish, so‘ngra “men”ning namoyon bo‘lgan fazilatlarini to‘g‘risida xulosa chiqarish, dialogik fikrlash va kommunikativ moslashuvchanlik ko‘nikmalarini rivojlantirish (psixologik va pedagogik muammolarni hal qilish, universitetning yosh oilalari uchun tanlovlar);
- talabalarining shaxsiyatini yoshlar munosabatlarini o‘rganishga hamkorlikda tadqiqotchi sifatida kiritish, oila to‘g‘risida bilimlarini rivojlantirishning mazmun-uslubiy apparatini qurishda ishtirok etish. (kurs va diplom loyihalari ustida ishlash, o‘zlarining ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlarini olib borish).

Talabalarining oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish troyektoriyasi quyidagicha amalga oshiriladi.

Talabalarining oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirishga oid nazariy va metodik ishlarni amalga oshirish pedagogik ta‘lim sohasining barcha yo‘nalishlarda “Oilaviy bilimlar majmuasi” maxsus dasturini ishlab chiqish; tyutorlarning axborot-ma‘naviyat soatlarini milliy mazmunda boyitish; talabalarni oila faoliyatga tayyorlashga yo‘naltirilgan turli seminar-treninglar tashkil etish kabi aksiologik yo‘nalgan tashkiliy ishlarni bajarish; talabalarni aksiologik yondashuv asosida bilimlarini rivojlantirishning innovatsion, motivatsion, intellektual imkoniyatlari aniqlanib, aksiologik ta‘lim muhitini yaratishning metodik ta‘minoti: o‘quv-uslubiy manbalar, elektron ta‘lim resurslarini takomillashtirish, ularning mazmuniga tadqiqot g‘oyalarini singdirish. Aksiologik yo‘nalgan tarbiyaviy ishlarda-talabalarining hozirgi holatini “Assesment” texnikasida tahlil qilib, istiqbol rejalarini “Assesment”, “SWOT”, “SMART”, “Shaxsiy fikr” usulida ishlab chiqish va uni amalga oshirish; aksiologik yondashuvni joriy etishning innovatsion didaktik tuzilmasi, o‘quv-bilish faoliyatini aksiologik yondashuv asosida talabalarining oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini rivojlantirish,

2.2.2-rasm

Talabalarning oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish troyektoriyasi

oilaviy faoliyatga ma'naviy-axloqiy tayyorlash tadbirlarini ishlab chiqish va tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish;

Bizning tadqiqotimizda talabalarining darsdan tashqari mashg'ulotlari yoshlarning oilaviy munosabatlarga shaxsiy tayyorgarligini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarga ega degan xulosaga keldik.

Bu taxmin, birinchi navbatda, qo'yilgan muammoning dolzarbligi va eng katta maqsadlilik, faollik, har qanday tashabbusda tashabbuskorlik, dialogli muloqotga ochiqlik, muvaffaqiyatli nikoh va oilaviy o'zini-o'zi amalga

o'shinishga qiziqish bilan ajralib turadigan yosh talaba muhitining o'ziga xos xususiyatlari bilan asoslanadi; ikkinchidan, bu zamonaviy ijtimoiy sharoitlarda universitetda guruhdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning yangi shakllariga bo'lgan talab bo'lib, uning maqsadi innovatsion tipdagi ijtimoiy-madaniy muhitni yaratishdir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, tadqiqot ishimizda taklif etilayotgan dastur asosidagi metodlar, pedagogik-psixologik trening mashg'ulotlari, ta'limiy-tarbiyaviy tadbirlar talabalarni oilaganisbatan bilimlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, qadriyatli yondashuv asosida maqsadli ravishda rivojlantirish va kerak bo'lsa, psixokorreksiya qilish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Bu jarayon talabalarda, eng avvalo, atrof-muhitni teran idrok qilib, o'z his-kechinmalarini erkin bayon etish, mavjud pedagogik-psixologik to'siqlarni bartaraf eta olish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Safarov O., Mahkamov M. Oila ma'naviyati. Uslubiy qo'llanma – T.: Ma'naviyat, 2009. – 248 b.
2. Xasanboyeva O. Oila pedagogikasi. Darslik. – T.: Aloqachi, 2007. – 35 b.
3. Zamonaviy oilada, farzand tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish masalalari. Pespublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami (30-sentabr, 2021-yil).
4. Бердяев, Н. А. Об иерархии ценностей. Цели и средства / Н. А. Бердяев. – Текст: непосредственный // Судьба России. – М.: Советский писатель, 1990.
5. Аксиологический подход к исследованию ценностных ориентаций подростков в современной социальной ситуации. Л.В. Лидак, Т.А. Тимошенко.

РЕЗЮМЕ

Maqola mazmunida hozirgi axborotlar asrida yoshlarning oilaviy qadriyatlarga xos ijobiy munosabatini shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni bartaraf etishda talabalarning oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish vazifasiga mos keladigan pedagogik usullar ko'rsati o'tilgan. Talabalarning oilaga nisbatan majmuaviy bilimlarini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish troyektoriyasi keltirib o'tilgan bo'lib, bunda aksiologik yondashuv asosida tashkiliy-uslubiy ishlar, tarbiyaviy ishlar, ta'limiy ishlar dasturini aniq rejalashtirishni qulay usullari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В содержании статьи рассмотрены педагогические методы, соответствующие задаче развития коллективного знания учащихся о семье, основанные на аксиологическом подходе к устранению факторов, оказывающих негативное влияние на формирование положительного отношения молодежи к семье. показаны семейные ценности в нынешний информационный век. Дана траектория развития коллективных знаний студентов о семье на основе аксиологического подхода, выделены удобные методы планирования организационно-методической работы, воспитательной работы и программы воспитательной работы на основе аксиологического подхода.

SUMMARY

In the content of the article, the pedagogical methods that correspond to the task of developing students' collective knowledge of the family based on an axiological approach to the elimination of factors that have a negative effect on the formation of a positive attitude of young people to family values in the current information age are shown. The trajectory of the development of students' collective knowledge of the family based on the axiological approach is given, and the convenient methods of planning organizational and methodological work, educational work, and the program of educational work based on the axiological approach are highlighted.

МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАРҒИБОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Раҳбаров У.Р.

*Тошкент давлат педагогика университети Тарих факультети
“Маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими” кафедраси
ф.ф.б.ф.д., PhD. в.б., доцент*

Таянч сўзлар: хорижий тажриба, халқаро аълоқалар, ахлоқ, маданият, қадрият, миллат, ижтимоий – етуқлик, ахлоқий фазилат, юсак - маънавият, миллий ифтихор, маънавият.

Ключевые слова: зарубежный опыт, международные отношения, мораль, культура, ценности, нация, социально-зрелость, нравственная добродетель, высокая духовность, национальная гордость, духовность.

Key words: foreign experience, international relations, morality, culture, values, nation, social maturity, moral virtue, high spirituality, national pride, spirituality.

Ўзбекистон Республикаси амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларнинг негизида ёш-авлодни ахлоқий жиҳатдан маънавиятли, ғоявий етуқ қилиб тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев 2023 йил 1 феврал куни Андижон вилоятига таширифи чоғида ёшлар масаласига тўхталар экан, “касб эгалламай ўқишни битирганлар ҳаётда қийналади, иш тополмайди. Кимнинг қўлида ҳунари бўлиб, чет тилини билса, йўли очик. Сизларда шундай имконият бор. Ўзингизни қийнаб, қунт билан билим олинг, ҳунар ўрганинг. Қарорлар, саъй – ҳаракатлар қачон натижа беради? Мутахассис зўр бўлса. Мамлакатимизнинг энг катта-бойлиги – ёшлар” деган эди. Мазкур вазифани амалга оширишда ёшларининг ҳар биридан юсак касбий салоҳият ва инсоний сифатларга эга бўлиш талаб этилади. Чунки, хорижий тажрибалар асосида тарбиялаш ёшларнинг халқаро ҳамжамиятда ҳам ўз ўрнини топишига туртки беради.

Жумаладан, хорижий давлатларда мафкуравий тарғибот ишларини амалга ошириш қуйидаги тамойиллар орқали амалга оширилади:

- а) мафкуравий тарғиботни замонвий технологиялар орқали амалга ошириб қамровини кенгайтириш;
- б) стереотипларга асосланиш;
- в) тақрорийлик;
- г) манзиллилик;
- д) кенг қамровлилик.

Мафкуравий тарғибот ишларини амалга оширишнинг бош тамойили тарғиботнинг ҳақиқатга асосланиш тамойили ётади. Етакчи хорижий мутахассислар фикрича, тарғиботга ёлгон асосланиш унинг имкониятларини, самарасини йўққа чиқаради. Мафкуравий тарғиботни шакллантиришдаги асосий мезон бу ғоя қаратилган объектлар учун умумий бўлган жиҳатни топиш ёки шакллантиришдир. Бугунги кунда мафкуравий тарғибот ишларини амалга оширишда миллий сайтларни ривожлантириш ва уларда тарғибот технологияларини қўллаш бўйича хорижий давлатларда бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Бу борада ривожланган давлатларнинг янги тарғибот технологиялари соҳасидаги ютуқларини ҳисобга олган ҳолда хориж тажрибасини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, мафкуравий ишларини амалга оширишда тарғибот технологияларини қўллаш бўйича Хитой Халқ Республикаси тажрибаси. Хитойда маънавий ишларни тарғиб қилиш йўналишида Интернет технологияларини қўллаш устувор ҳисобланади. Ҳукумат ёшларни маънавий ҳимоялаш мақсадида интернет орқали ўзининг миллий сайтларини ривожлантиришга катта эътибор бермоқда. ХХР Давлат Кенгашининг Ахборот агентлиги қошида тузилган махсус Интернет даги маънавий ташвиқот бўйича Маъмурий муассаса мамлакат миқёсида фаолият кўрсатиб келмоқда. У тармоқдаги давлат ташвиқотини йўналтиради ва мувофиқлаштиради. Шунингдек, бир неча йил муқаддам Хитойда интернетнинг ривожланиши йўлидаги асосий муаммолар сифатида мамлакатда яратилган сайтларнинг етишмаслиги ва хитой тилидаги контентнинг камлиги ҳисобланар эди. Мамлакатда мавжуд бўлган кўпчилик босма ва электрон нашрлар интернетда ўз сайтларига эга бўлишмаган ва кенг оммага тақдим этилмаган. Ўтган ўн йилликнинг бошларида, ХХР Давлат кенгаши, Интернет – муайян сиёсий ва ижтимоий дастурларни амалга ошириш йўлидаги қулай механизм, эканлигини тушуниб етганидан кейин вазият ўзгара бошлади. Шундан сўнг, Хитойда ушбу соҳани ривожлантириш учун инвестициялар кириб кела бошлади. Демак, биринчи босқичда, ҳукумат энг йирик ахборот агентликларининг Интернет сайтларини яратишни рағбатлантириб, уларда миллийлик ва маънавий кадриятларни эшиттириш ва тарқатиш тармоғини кенгайтirdи. Иккинчи босқичда, “Синьхуа” давлат ахборот агентлиги хорижий корреспондент пунктларининг миқдори 186 тагача оширилиб, унинг сунъий йўлдош ҳамда Интернет даги фаолият кўрса-

тиш қўлами кенгайтирилди. Турли мамлакат ва минтақа аҳолисининг Хитой орқали “биринчи қўл”дан ахборот олишига имконият яратиш учун Интернет тармоғида хорижий тиллардаги Хитой ОАВни ишга туширишга ҳам катта эътибор қаратилди. “Биринчи қўл” даги ахборотга миллийлик, Хитой халқига хос бўлган анъаналар ва Хитой мафкураси сингдирилди.

Шунингдек, хитойликлар махсус “Anti-CNN.com” сайтини яратади. Хитойликлар блоггерларининг фаол позицияси туфайли айрим Ғарбнинг ОАВларидан, жумладан, Германиянинг “RTL” ва “N-TV” телеканаллари, шу жумладан, АҚШнинг “Washington Post” газеталаридан узрномаларни олишга муваффақ бўлди. Шундай қилиб, замонавий Хитой ташқи сиёсий фаолиятида ҳам маънавий ташвиқотни амалга оширишда Пекин ташаббусни ўз қўлига олишга, хорижий давлатларнинг қарашларига жавоб бериш эмас, балки олдиндан ҳаракат қилишга, ҳаттоки ҳужум қилиш йўлидаги ҳаракатларга интилиши намоён бўла бошлади.

Хитойда Мафкуравий тарғибот ва миллий онгнинг шакллантиришнинг тарихий усуллардан самарали фойдаланилди. Бунда Конфуций таълимот асосий ўринни эгаллаган. Хитойнинг ютуғи Конфуций меросида асосий урғунининг сифатида эмас балки таълимот сифатида берилганидир. Бу мамлакатда таълимотга нисбатан мутаассиб кайфиятнинг шаклланишининг олдини олди ва ўз навбатида замонавий Хитой қарашларини мослаштирди. Хитойнинг тарбиясида қаттиққўллик ва қатъий тартиб интизом устувор ҳисобланади. Айтиш жоизки, Хитойда мафкуравий ишларни тарғибот қилувчи марказ томонидан блогларни юритиш ва ижтимоий тармоқларда иштирок этиш жуда кенг тарқалган. Шу сабабли, блогларнинг аксарият қисми айнан хитой тилида, Хитой ғоялари асосида ёзилади. Хитойда ёшлар сайтларини ривожлантириш мақсадида Facebook, Twitter, Live journal ва бошқа хорижий ижтимоий тармоқларга нисбатан тўсиқ қўйилган, шу сабабли, блоглар юритиладиган асосий ресурс бўлиб, Хитойда машхурлиги бўйича учинчи ўринда турадиган “Sina Weibo” ҳисобланади.

Бугунги кунда сайтни ривожлантириш мақсадида Facebook фойдаланувчиларга бир қатор имкониятларни яратмоқда. Жумладан, 2016 йил 26 февралдан Facebook фойдаланувчиларига мустақил равишда ўз рекламасини яратиш имкониятини берди. Мобил қурилмалар учун жорий қилинаётган янги Canvas интерактив реклама формати матн, слайд-шоу, фото ва видео ёрдамида ижтимоий тармоқда муайян маҳсулотни реклама қилиш мақсадида ишга туширилмоқда.

Ёшлар тарбиясида мафкуравий ишларини амалга оширишда тарғибот технологияларини қўллаш бўйича Қозоғистон тажрибаси. Қозоғистон Республикасида ҳам мафкуравий тарғибот тарбия йўналиши бўйича алоҳида тарғибот ишлари олиб борилади. Ушбу фаолиятга партиялар кенг жалб

қилинган. “Нур Отан” ва унинг ёшлар қаноти, “Жас Отан” каби партиялар Олий таълим муассасалари ва мактаблар учун мўлжалланган турли тадбирлар ташкил этиб келмоқда. Шунингдек, “Хабар” ва “Қазақстан” телеканаллари, “Айбын”, “Ақсауыт”, “Дела армейские”, “Айқын”, “Мегаполис”, “Экспресс-К”, “Сарбаз”, “Айбын”, “Батыр”, “Оборонный вестник” каби нашрлар ватанпарварлик орқали мафкуравий тарғиботни олиб боришга мўлжаллангандир. Субъектлар томонидан эса Интернет-ТВ онлайн-трансляция режимида конференция ва учрушувлар ўтказиб келмоқда. Шунингдек, ватанпарварликни тарғиб қилувчи “Офицер абыройы” деб номланган 30 серияли кинофильм ҳам ишланган бўлиб, ёшларда юксак маънавий-ахлоқий фазилатларни ривожлантиришга бағишланади. Мафкуравий ишларни тарғиб қилишда муассасалараро ҳамкорлик яхши йўлга қўйилган бўлиб, унга қайси йўналишда мафкуравий тарғибот олиб борилса, ўша йўналишдаги асосий ташкилот координаторлик вазифасини бажаради. Масалан, ҳарбий соҳада ёшларни маънавий тарғибот ишларини Мудофаа вазирлиги мувофиқлаштиради.

Мафкуравий ишларини амалга оширишда тарғибот технологияларини қўллаш бўйича Жанубий Корея тажрибаси. Корея Республикасида асосий маънавий тарғибот объекти ва субъекти оила ҳисобланади. Оила умумий бюджетининг 56 % фарзанд учун сарфланади. Фарзанднинг дастлабки тарбияси билан факт оналар машғул бўлиши белгилаб қўйилган. Тарбиянинг дастлабки босқичида оналар ўз фарзандларига корейс миллий анъаналарини (саломлашиш, катталарга ҳурмат) ўргатишади. Жанубий Кореяда маънавий тарғибот технологиялари оила негизида амалга оширилади, шунингдек, маънавий кадриятлар оилада сингдирилади. Бу вазифага ОАВ лари қўмаклашади. улардаги ҳар қандай ахборот фонида оилани асраш ва ривожлантиришга шарт-шароит яратиш ғояси сингдирилади.

Шарқ мамлакатларида тарғибот технологиясининг энг самарали усули сифатида норасмий лидерлардан фойдаланиш юқори натижаларни берган. Ҳар бир жамият, қатлам, гуруҳнинг ўз расмий етакчиларидан ташқари шу жамоа ичида обрў-эътиборга эга бўлган норасмий етакчилари мавжуд бўлади, Ўзбекистон мисолида маҳалладаги имом, онахонлар ёки нуроний отахонлар маънавий кадриятларни сингдиришга ёрдамлашади.

Умуман олганда, ривожланган мамлакатларнинг ғоявий ўз мақсадларини халқ мақсадларига уйғунлаштиришдаги асосий ютуғи ягона ҳудуд – ягона халқ тушунчаси шакллантирилганлигидир. Асосий эътибор мамлакатдаги кўп сонли миллатларнинг ҳар бирининг этник қараш ва ҳарактеридан келиб чиқмасдан ягона ўша ҳудуд учун миллат манфаатларидан келиб чиқиб ҳаркат қилишда бўлди. Бу каби мамлакатларда ватан ва давлат, халқ ва миллат тушунчалари ғоявий нуқтаи назардан бирлаштирилди. Энг асосийси мафку-

равий ишлар тарғиботида таги пуч ёки олди-қочди фикрларга асосланмаслиги керак, тарғиботга йўналтирилган ҳар бир восита ҳақиқатга асосланган бўрттириб кўрсатилмаган бўлиши керак.

Бугунги глобаллашув даврида замонавий алоқа ва коммуникация воситаларининг яратилиши дунёда ахборот жараёнларининг кескин тезлашувига замин яратди. Илмий кашфиётлар натижасида, универсал технологияларга асосланган тарғибот олиб бориш, шу билан биргаликда, инсонга маънавий таъсир кўрсатиш имкониятлари ҳам кенгайиб бормоқда. Бунинг натижасида турли сиёсий кучлар томонидан ўз манфаатларини амалга ошириш мақсадида маънавий таҳдидларни амалга оширишга қаратилган урунишлар содир этиш орқали ҳам ёшлар онгига таъсир қилиш бўйича ишлар олиб борилаётгани ҳам бугунги кунда ушбу соҳани кенг қўллаб қувватлашни даврнинг ўзи тақазо этаётгани билан ҳам белгиланади.

Адабиётлар:

1. Xalq so'zi. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев 2023 йил 1 феврал кунин Андижон вилоятига ташрифи чоғидаги нутқи. 2023 й. 2 февраль. №-22-сон.
2. Johnson D. The techniques of propaganda Dubuque, IA: Brown/Benchmark. 2008. – P. 15.
3. Евдокимов Е. Политика Китая в глобальном информационном пространстве. Международные процессы. 2011, январь–апрель. Т. 9, № 1 (25). URL://http://www.intertrends.ru/twenty-fifth/009.htm.
4. Таълимда илғор хориж тажрибалар. Ўқув-услубий мажмуа. Т. 2017. <https://tmetod.uz/wp-content/uploads/umk/2.2.-Talimda-ilgor-xorijiy-tajribalar.pdf>
5. <http://beruniyalimov.uz/archives/422>

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада мафкуравий иммунитетни шакллантиришда тарғибот технологияларидан фойдаланишнинг хориж тажрибаси, хорижий мамлакатларда ёш-авлод тарбиясида ахлоқий фазилатларининг уйғунлиги, ёшларда ахлоқий маданиятини шакллантириш, ғоявий тарғибот, миллий ғоя, миллат ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги масаласи, талаба-ёшларнинг истикболи порлоқ бўлиши, юртига садоқати, ифтихорини қарор топтиришда юксак инсоний фазилатларни ривожлантиришнинг таъсир воситалари ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается зарубежный опыт использования пропагандистских технологий в формировании идеологического иммунитета, гармонии нравственных качеств в воспитании молодого поколения в зарубежных странах, формирования нравственной культуры у молодежи, проблемы идеологической пропаганды, выделены национальная идея, нация и их взаимозависимость, блестящие перспективы студентов и молодежи, их верность своей стране, гордость, эффективные средства развития высоких человеческих качеств при принятии решений.

SUMMARY

This article examines foreign experience in the use of propaganda technologies in the formation of ideological immunity, the harmony of moral qualities in the education of the younger generation in foreign countries, the formation of a moral culture among young people, the problems of ideological propaganda, the national idea, the nation and their interdependence, the brilliant prospects of students and youth are highlighted, their loyalty to their country, pride, effective means of developing high human qualities in decision making.

PROBLEMS OF JUVENILE DELINQUENCY: HISTORICAL AND MODERN APPROACHES

Taylakova Sh.

*PhD, Associate Professor, Journalism and Mass Communications
University of Uzbekistan*

Tayanch so'zlar: voyaga etmaganlar, deviant xulq-atvor, ta'lim tizimi, o'smirlik, o'smir psixologiyasi.

Ключевые слова: несовершеннолетние, девиантное поведение, система образования, подростковый возраст, психология подростков.

Key words: minors, deviant behavior, educational system, adolescence, adolescent psychology.

It is known that in the early periods of human history, the processes of social deviance and behavioral deviation were considered immoral and were mainly regulated by religious norms. The ancient Turanian peoples also had a negative attitude towards social deviance from time immemorial, and this attitude was reflected in Zoroastrianism, Buddhism and other religious teachings found in ancient Turan.

The founder of the Aristotelian movement in the Middle Ages Muslim East in Turkestan is the encyclopedic scholar Abu Nasr al-Farobi. Following Aristotle, Farobi divided philosophy into two, theoretical and practical, and included ethics in practical philosophy. The problems of deviating from moral norms were raised in his works such as «The Book Showing the Way to Happiness», «About the Attainment of Happiness», «Wisdom of a Statesman», «The City of Virtuous People». Scientist gave a great place to virtue in his views. Like Aristotle, he divided virtues into two parts - virtues of speech (virtues based on intellect) and virtues of character (moral virtues) and emphasized their intermediate characteristics.

According to the opinion of our great compatriot, a person needs a mature character, which is a product of habits that directs him to do good deeds. Goodness of character is related to the extent to which standards are

maintained in behavior. Farabi says that some people become very relaxed due to overindulgence, eating and drinking, and putting lipstick on women, their will weakens, and the feeling of hatred and anger in the treatise disappears. In one who devotes all his strength to his own self, the sublime begins to serve the base, that is, the faculty of thought is at the service of the forces of anger and passion, and the action of these forces is devoted to eating and drinking and the gratification of the sensual lust.

Abu Rayhan Beruni is one of our great ancestors who left a deep mark in the science of ethics and social sciences in general, as well as in natural sciences.

In his works, Abu Rayhan Beruni showed the importance of the natural environment and geographical factors in the formation of positive or negative customs and behavior of people and nations. This served as the basis for the direction, which was later named the geographical direction in sociology and criminology, and which considers geographical factors to be important in the emergence and formation of social deviance. «... the color, image, nature, and morals of (people's) structures are different not only from the differences in genealogies, but also from the differences in soil, water, air, and the places where (people) live.»

The moral views of Ibn Sina, a student of Farabi, are mainly reflected in works such as «Treatise on Moral Science», «Treatise on Duty», «Treatise on Purity of Self», «Book on Justice», «Events in Residential Places» and discussions and correspondence with his contemporaries.

One of the works that occupies an important place in our national pedagogy is Yusuf Khos Hajib's work «Kutadgu bilig» («Knowledge that leads to happiness»). This work, which is mainly aimed at glorifying knowledge, raising a person to perfection with knowledge, educating his behavior through education and knowledge, and forming positive qualities in him, is also important in the study of the scientific approach to deviant behavior of the peoples of Central Asia in the early Middle Ages. Yusuf Khos Hajib's unique approach to human behavior can be observed in this work. That is, according to him, both good behavior and bad behavior can be of two types: innate behavior and behavior formed as a result of social environment.

It is known that there is no single approach to the theory of deviant behavior. Along with various sociological and psychological theories, biological views that differ sharply from them are developing side by side. In «Kutadgu bilig», we can observe cases where scholars combine these two opposing approaches. That is, some people's badness and deviant behavior are caused by innate factors, while others are caused by the social environment. With these and

many other aspects, the work «Kutadgu Bilig» is among the works that should be studied in the sociology of deviant cases.

In the period of the Middle Ages until the invasion of the Mongols, in addition to the encyclopedic scholars we have discussed above, dozens of thinkers such as Az-Zamakhshari, Ar-Razi, Ahmad Yassavi, Abdukhalik G'ijduvani, Imam Ismail al-Bukhari, Najmuddin Kubro worked in the theoretical or practical fields of moral science. But the Mongol invasion destroyed the cultural life in the Muslim East.

Only during the time of the entrepreneur Amir Temur, the development of science and art returned to its flow.

The era of Timur and the Timurids continues to amaze the world as the golden age of the development of science and culture. During this period, hundreds of encyclopedic scholars, great poets and artists appeared. Among them, the great Uzbek poet Alisher Navoi is of special importance. Not only the high artistry of his works, but also his philosophical and moral views have not lost their spiritual and moral values.

Also, a lot has been written about the moral principles put forward in the works of Navoi and other Eastern scholars, as well as virtues such as justice, loyalty, duty, love, compassion, bravery, and humility embodied in the images of positive heroes.

The concept of «deviant behavior» means that the behavior of minors deviates from the social rules accepted in society and is characterized by non-observance and violation of these rules. Deviant behavior is especially common among minors. During this period, personal feelings of minors are formed, their self-awareness and knowledge of the world is decided. However, the formation and development of a person is a complex process that can be accompanied by specific difficulties and deviations, internal contradictions, and the inability to adapt to different situations in social life. Young people with a deviant character often do not attend school, run away from home, become nannies, beg, drink alcohol, and become addicted to drugs. As a result, they tend to break the law and commit crimes.

In sociology, many scientists and experts tried to describe the nature of the deviant character of teenagers and conducted research.

As a result of the conducted observations, they showed the rules that justify the deviant character of teenagers in their own way. In the process of studying a number of theoretical rules of foreign scientists regarding the deviant behavior of teenagers, we were convinced that these theoretical rules were created on the basis of sociological research of the behavior of young people in a certain

place, that is, with a different way of life, customs, and mentality. That is why it is difficult to directly apply these works of foreign scientists in the conditions of our Uzbekistan. For this reason, we planned to study the deviant behavior of children among minors in our Republic, the factors that cause this behavior by conducting sociological research.

Adolescence is a difficult period not only for those who come into contact with him, but also for the child himself. In many cases, parents and teachers witness that there are many changes in the child's character at a certain stage of youth. They find it difficult to understand how their docile, cheerful child suddenly becomes stubborn, aggressive, and in some cases, cheerful, silent, and they look for the cause of such situations in other things. Sometimes, because they do not know the features of this period well, and parents have insufficiently developed pedagogical and psychological concepts, they blame the child inappropriately and demand that he be obedient as before. In most cases, unpleasant situations arise between teenagers and parents and teachers because they do not take into account the characteristics of their age or do not acquire enough knowledge specific to this age.

Children with deviant behavior and children who do not have self-control do not get away with anything, there are no rules for them, they may not recognize their teachers or parents. If such children are not dealt with in time, unable to control their desires, such children may grow up to be psychopaths or in some cases, law breakers.

In our opinion, adolescence is the most important period in the formation of a person, it is a period of self-comparison with peers and others, dissatisfaction with one's condition, appearance, and doubts. The reason is that during this period, the teenager gradually realizes the necessity and begins to achieve a certain freedom, accordingly, he acquires the ability to make decisions, that is, he begins to act responsibly based on the laws of social development. Due to this, the period of adolescence is filled with various conflicting experiences, difficulties and crises. Therefore, this period is a period of loss of childhood feelings, feelings of anxiety and emergence of psychological discomfort.

Adolescence is often called the period of disproportion in development. At this age, attention to one's physical characteristics increases, the reaction to the opinions of others increases, personal pride and feelings of resentment rise. Physical defects are often exaggerated. First of all, the increased attention to one's body compared to childhood is due not only to physical changes, but also to the new social role of the adolescent. People around them expect the adolescent to handle certain developmental problems on their own at the

expense of physical maturity. Seeking to escape from the care of adults, the adolescent seeks a temporary expression of his growing «I» to feel free. He finds this in the leisure environment. Free time is a priority in a teenager's life. Minors spend this time outside the home, in the company of their peers. Parents try to influence the interactions of the teenager outside of school, supposedly to protect their children from unwanted contact. As a result, teenagers who like to be alone appear. Adolescents' morality is primarily influenced by the external social environment (microenvironment: family, classroom, school conditions, relationships with other members of this environment), as well as individual characteristics of the adolescent personality related to the reaction to various «life failures».

Behavioral deviance, expressed in various forms of adolescent maladjustment, is the result of unhealthy psychosocial development and disruption of the socialization process. After all, during this period, a teenager tries to realize himself in all aspects, to find his place among other people, he looks with envy at some qualities in the actions and actions of older people around him, and he has a hard time not finding these qualities in himself. Sometimes he even feels incomplete. At such a time, it is necessary that the close people around him, first of all, his parents, teacher-coach, lend a helping hand to the child. It is known that a child first sees the traits and qualities of his parents, and then begins to compare them with others around him. Therefore, parents should be able to find a way to their children's hearts. Children with deviant behavior (who run away from school, constantly destroy their peers, tease their classmates) need all kinds of support from adults. Parents should provide moral support to the child with the help of class leader, teacher and school psychologists.

Adolescence is the period when his worldview, beliefs, viewpoints, principles, self-awareness, evaluation, etc. are formed. If a child of elementary school age acts according to the instructions of adults or his random, involuntary wishes, the teenager begins to organize his activities based on certain principles, beliefs and personal views.

Morality and individual consciousness are of particular importance in the formation of a teenage personality. In this, students' acquisition of moral concepts and their application to life play an important role. The process of forming universal human qualities confronts the student with contradictions of belief and point of view. Observing social life, acquiring the necessary skills for a person in it, gives him the opportunity to analyze the behavior of adults. As a result, life skills such as evaluating the behavior and manner of older people in emergency situations begin to form.

In the process of studying the socio-psychological factors of juvenile delinquency and deviant behavior disorder, it was found that they are more affected by:

Minors' disagreements with adults and among themselves (in the family, at school, at the place of residence);

Minors join mutual and other informal street groups and participate in their activities, harassment by the leaders of these groups;

Interaction of minors with adults (often with previous convictions) who initiate them into one or another delinquency or crime, as well as those who involve them in regular consumption of alcohol and drugs;

Mistakes made in the process of individual (family) and majority education (school) of minors; is the lack of knowledge or insufficient understanding of the age and socio-psychological characteristics of teenagers by educators (parents, teachers).

In the psychology and pedagogy literature, the period of adolescents from 11-12 to 15-16 years is described as the period of sexual maturation, active physical growth, and the formation of a person. In this period, people's behavior and social relations are formed, and people's relations with the surrounding events are also clearly visible. It should be said that it is from this age that the period of self-awareness, the transformation of childhood feelings into the worldview of adults, the inner «I» of a person and its understanding begins. Adolescence is the most difficult period. Changes in their body, mind, and consciousness become the cause of anxiety, emotional instability, and internal struggles. Adolescents often experience discomfort and discomfort not only in physical development, but also in several social interpersonal relationships.

Adolescence, which is one of the main stages in the development of a person, is distinguished by the fact that a person acquires social characteristics and becomes sexual. Some teenagers develop faster, some more slowly. This period is so full of contradictions and tensions that some scientists equate this period with a period of continuous problems. The characteristics of the youth period of teenagers are closely related to the characteristics of their verbs. Adolescents may not be so different from each other. For teenagers with deviant behavior, disturbances, violent behavior with close people, easy exposure to «street» and various gangs are characteristic.

A negative, unkind environment in the family creates the basis for the appearance of vices such as rudeness, wildness, and cold attitude in certain types of teenagers, they act in an opposite spirit to others and show aggressive mischief. In order to prevent deviance in the behavior of teenagers and to fight

against it, during the study of not only their young age, but also their personal socio-psychological characteristics, it is known that they are divided into 3 groups according to the above characteristics.

1) Characteristics of the manifestation of the social abilities of the person, as well as the characteristics of entering into mutual communication;

2) A person's ability to interact within the group and accept the values common to the group;

3) General characteristics related to the social behavior of the person, his point of view on the surrounding reality.

Based on the socio-psychological characteristics of these 3 groups, it is possible to determine some characteristics of teenagers with deviant behavior. Social perception - mastering the norms of interaction and behavioral criteria accepted within the group. Adolescents with deviant behavior tend to adopt the norms of behavior and attitude of the members of the group, which are considered important for them. Social imagination is the ability to assess personal and universal abilities based on one's own life experience. Social status is poorly developed or absent in adolescents with deviant behavior. Social thinking is the ability to understand people based on their interactions and relationships in social relationships. This ability is also often absent in underdeveloped adolescents. Social activity - deviant adolescents show a sense of responsibility and help each other only when they are interested in the praise of their peers.

Adolescents with deviant behavior are characterized by the following characteristics:

- to obey and trust the opinion of the leader;
- treatment of adolescents of their own group;
- acceptance of communication norms.

All socio-psychological characteristics, personal abilities are unique, and their development in the process of communication, activity and interaction determines the social activity or passivity of a person in society, family, community. As we mentioned above, properties such as «social imagination» and «social thinking» are of particular importance. However, these are the least studied characteristics of deviant adolescents.

Psychologist A.I. Dolgova, who studied juvenile delinquency, said that before committing a crime, there are sharp deviations from the norm in a teenager's behavior.

In their character, elements such as selfishness, tyranny, belief in physical strength, favoring non-traditional groups prevail. Distorted characteristics such

as loneliness and selfishness are characteristic of selfish categories. All juvenile criminals are characterized by their lack of understanding and appreciation of universal human values, work for the benefit of society, and creative activity. Their interest is focused on the accumulation of material wealth, «living as they wish», and the principles of «pure conscience». V.V.Korolev, during the study of the psychological conditions of delinquency in adolescence, identified the following socio-psychological features characteristic of them :

- lack of etiquette, exemplary behavior experiences;
- non-acceptance of social values such as friendship, love, courage, gross concepts about them;
- too low or too high self-esteem;
- misunderstanding and opposing legal and moral values;
- susceptible to all external influences.

As noted by researchers such as Yu.A.Kleiberg, I.S.Kon, S.T.Konyukhova, I.A.Semikasheva, if we call teenagers with deviant behavior a special social group, we can determine the social-psychological qualities common to the members of this group. Teenagers with deviant behavior as a special social group are based on the following:

Customs, traditions. In such an environment, a special culture is formed. From the outside, clothes, hairstyles, speaking in slang.

In the scientific works of psychologists studying deviant adolescents, their general psychological and social characteristics are determined. According to D.I.Feldstein, deviant teenagers are socially sluggish, aggressive, curious, rude, prone to shedding «tears», and many of them are deceitful and irresponsible. According to the research of I.A.Semikasheva, the participants of such a group have characteristics similar to parents and respect not individual people, but the group to which they belong. Such teenagers do not feel responsible for their character and act like everyone else in the public. S.A.Kulakov said that adolescents with such behavior are clients of psychotherapists, they may not have been given a clear diagnosis, but many of their characteristics are abnormal. In the affective sphere - this emotional emptiness is a quick surrender to depression and excitement. In the field of meaning-seeking, freedom, blocking of the need for protection, characteristic of the referent group, rejection of conclusions in the cognitive field are observed.

Literature:

1. Беруний, Абу Райҳон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. - Танланган асарлар. Т.І. - Т.: Фан, 1968 Нил. - Б.236.

2. Абдуллаева Ш. А. Педагогик диагностика.-Тошкент:Фан ва ахборот технологиялари, 2015.- 278 б.
3. Асадов Ю. М., Мусурманов Р. Ўсмирлар девиант хатти-ҳаракатининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (диагностика, профилактика, коррекция) Ўқув-методик қўлланма. –Т.: ЎзПФИТИ, 2011. – 191 б.
4. Белов В.Г., Дмитриев М.Г., Ю.А. Парфенов Ю.А. Практикум по психодианостике девиантно-го поведения у трудных подростков. – СПб. : ПОНИ, 2009. – 279 с.
5. Тайлаков ва бошқалар. Вояга етмаганлар орасида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликка мойил ўқувчиларни тарбиялашнинг ижтимоий-педагогик воситалари ва технологиялари. Монография. III том. Тошкент: “Наврўз” нашриёти, 2019 йил. 320 б.
6. Turgunov A.A. The concept of improving the psychological service as a system for the development of preschool education //Innovative developments and research in education. – 2022. – Т. 1. – №. 11. – С. 134-138.
7. Khusanovna K. G., Abrorovich A.A. Person-centered education and conditions for its implementation //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 27. – С. 30-33.
8. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. (Ж.В: Илмий рисоалар). – Т.: Маънавият, 2010. – 304 б.
9. Джураев Д.У. Бўлажак педагогларнинг касбий маҳоратларини ошириш йўллари: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.013 Ибрагимова Гулсанам Нематовна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, психология фанлари доктори //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 9. – С. 84-88.
10. Джураев Д., Жураева М. “Илм, маърифат ва ракамли иктисодиётни ривожлантириш йили” да инсон капиталига киритиладиган инвестиция аҳамияти //Научно-практическая конференция. – 2020. – Т. 1. – №. 1.
11. Джураев Д. У. Роль информационных технологий в профессиональной подготовке будущего педагога //Европа и Современная Россия. Интегративная функция педагогической науки в едином образовательном пространстве. – 2016. – С. 102.

РЕЗЮМЕ

Shaxsning shakllanishi va rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, u o'ziga xos qiyinchiliklar va og'ishlar, ichki qarama-qarshiliklar, ijtimoiy hayotning turli holatlariga ko'nikmaslik bilan birga bo'lishi mumkin. Maqolada o'smirlarning deviant xulq-atvorini tasniflashning tarixiy va zamonaviy yondashuvlari, shuningdek, o'smirlar xulq-atvorining ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish sabablarini tasniflash ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

Становление и развитие личности – сложный процесс, который может сопровождаться специфическими трудностями и отклонениями, внутренними противоречиями, неспособностью привыкнуть к различным ситуациям социальной жизни. В статье рассматриваются исторические и современные подходы к классификации девиантного поведения подростков, а также классификация причин отклонения поведения подростков от социальных норм.

SUMMARY

The formation and development of a personality is a complex process that can be accompanied by specific difficulties and deviations, internal contradictions, inability to get used to various situations of social life. The article discusses historical and modern approaches to the classification of deviant behavior of adolescents, as well as the classification of the reasons for the deviation of adolescent behavior from social norms.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

MATEMATIKA SABAQLARINDA AKADEMIYALIQ LICEY OQIWSHILARINIŇ ÓZBETINSHE JUMISLARIN SHÓLKEMLESTIRIWDIŇ ÁHMIYETI

Purxanova T.J.

QMU akademiyalıq liceyi matematika páni oqıtıwshısı

Tayanch so'zlar: mustaqil ish, malaka, metodika, ta'rif, mustahkamlash, o'qitish, rivojlantirish, tekshirish, bilim, tashkil etish, muammo, zamonaviy, jarayon, qobiliyat, faoliyat.

Ключевые слова: самостоятельная работа, навык, методика, определение, закрепление, обучение, развитие, тестирование, знания, организация, проблема, современный, процесс, способность, деятельность.

Key words: independent work, skill, methodology, definition, consolidation, training, development, testing, knowledge, organization, problem, modern, process, ability, activity.

Búgingi kúnde pedagogika páni akademiyalıq liceylerde oqıw procesin shólkemlestiriwdiŇ aldınğı rawajlanıw baǵdarı sıpatında belgilenedi. Bilimlendiriw procesiniŇ gumanistik modeliniŇ jetekshi principi – bul oqıwshılardı hár tárepleme rawajlandırıw bolıp tabıladı. Oqıwshı jaslardıŇ rawajlanıw dárejesi onıŇ jańa bilimlerde erkin iyelewi, onnan oqıw hám ámeliy iskerlikte paydalanıw qábileti menen ólshenedi hám bahalanadı. Házirgi kúnde ulıwma bilim beriw sisteması ele anıq insaniylik xarakterine iye emes. Sol sebepli oqıw orınları oqıwshılardıŇ rawajlanıwı hám ózin-ózi rawajlandırıwǵa tolıq úles qosa almaydı, biraq olardı jańa jámiyettegi barlıq funkciyalardı orınlawǵa tayarlap baradı.

Oqıwshı jaslardıŇ dóretiwshilik iskerligin qalıplestiriwge járdem beretuǵın faktorlar arasında ózbekinshe jumislar jetekshi orınlardan birin iyeleydi. Hárbir oqıwshınıŇ maqsetli, sistemalı ózbekinshe miynet etiwı ǵana bilimlerde tereŇ ózlestiriw, kónlikpelerdi rawajlandırıw hám bekkemlew, olardı tiyisli intellektual miynet kónlikpelerine aylandırıw imkaniyatın beredi.

Ózbekinshe jumistı shólkemlestiriw – bul kónlikpe hám túsiniqler menen tanısıw, ózbekinshe qayta islew, biliw hám qabıl etiwı óz ishine aladı. Oqıtıwshı iskerliginiŇ tiykarǵı principi tek ǵana pán bilimleri hám kónlikpelerin

rawajlandırıw bolıp ǵana qalmastan, oqıwshılardıń ózbetinshe hám dóretiwshilik iskerligin rawajlandırıwǵa qaratılǵan oqıwshılar iskerligin shólkemlestiriw bolıp tabıladı. Bul mashqala zamanagóy bilim beriw ushin aktual bolıp tabıladı, sebebi ol ele jetkilikli islep shıǵılmaǵan hám tolıq úyrenilmegen.

Ózbetinshe jumıstı shólkemlestiriw metodikasın hám matematika sabaqlarında oqıwshılardıń ózbetinshe úyreniw iskerligin qalıplestiriwshi pedagogikalıq shárt-shárayatlar kompleksi jetik insandı qalıplestiriw quralı sıpatında anıqlanadı.

Ayırım ilimpazlar oqıwshılardıń ózbetinshe ulıwmalastırılǵan kónlikpelerin, kognitiv ǵárezsizligin, dóretiwshilik aktivligin rawajlandırıw quralı dep esaplaydı jáne onı ózin-ózi shólkemlestiriw qábleti menen baylanıstıradı. Óz betinshe úyreniwdiń ush tiykarǵı shárti bar bolıp, olar tómendegishe: uqıplılıq, motiv, shıdamlılıq.

Ózbetinshe shuǵıllanıw kóbirek kónlikpelerge iye bolǵan oqıwshılarda ushırasadı, motivaciyalıq qatnas shıdamlılıqtı háreketke keltiredi; ekinshi tárepten, oqıwshı shıdamlı hám bilimli bolsa, onıń bilim hám ilimiy tájiriybesiniń sapası artadı.

Ózbetinshe shuǵıllanıwdıń úsh dárejesin ajratıw múmkin: imitativlik-passiv (tómen), aktiv izlew (orta), intensiv dóretiwshilik (joqarı).

Ózbetinshe shuǵıllanıwdıń tómén dárejesi oqıwshınıń tayar úlgi (nusqa kóshiriw) boyınsha háreketlerdi orınlawı menen sıpatlanadı. Máselen, matematika páninen sabaqlıqta berilgen mısallardı kitaptan kóshirip jazıw menen sheklenedi. Psixologlar bunı eliklew – rawajlanıp atırǵan balanıń ózgesheligi ekenligine isenedi hám basqa tárepten haqıyqatlıqtı biliw usılı dep kórsetedi. Biraq, balanıń hár qanday háreketi eki tárepleme basqa adamlardıń iskerligi hám oqıwshınıń qanday úlgi alıwı menen baylanıslı boladı.

Sol sebepli pánge tiyisli hám ulıwma kónlikpeler tek standart jaǵdaylarda qollanıladı. Ózin-ózi baqlaw bazı bir jaǵdaylarǵa tiykarlanıp islew nátiyjelerin anıqlaw basqıshında kórinedi. Iskerlik kem ushırasadı, juwappershilik kóbirek sırtqı qadaǵalaw tárepinen xoshametlenedi. Dosları hám oqıtıwshılardıń járdemine mútájligi seziledi.

Ózbetinshe shuǵıllanıwdıń ortasha (aktiv izlew) dárejesi tanıs, standart jaǵdayda bilimlerde erkin qollawdı óz ishine aladı. Jumıstıń maqseti, tárbiyalıq wazıypası oqıtıwshı tárepinen qoyıladı, biraq onıń sheshimin oqıwshı ózi joybarlawı tiyis. Matematikada standart mısallardı shıǵarıw arqalı máseleniń mánisin óz sózleri menen ashıp bere aladı. Biraq, temadaǵı barlıq anıqlamalar, formulalardı paydalanıw jetkilikli dárejede rawajlanbaǵan. Eger berilgen mısallar quramalı bolsa yamasa logikalıq oylaw talap etilse, ádette qıyınshılıqlar

hám áwmetsizlikler payda boladı. Bunda kóbineşe oqıwshınıń jańa temalardı úyreniwdi qálewı, juwapkershilik sezimi hám basqalar menen sıpatlanadı.

Ózbetinshe shuǵıllanıwdıń joqarı (intensiv dóretiwshilik) dárejesi oqıwshınıń jańa, standart bolmaǵan jaǵdayda bilimlerin nátiyjeli qollanıwı menen xarakterlenedi. Matematikada quramalı bolǵan misal hám máselelerdi ózbetinshe izlenip, oqıwshınıń predmet ústinde hám óz ara baylanısların ornataw qábileti ashıladı. Oqıwshı óz aldına maqset qoyıwı, bilim alıw mashqalasın kóriw hám qalıplestiriw, onı sheshiw basqıshların joybarlawı múmkin.

Oqıwshılardıń ózbetinshe jumıs túrleri hám formaları. Oqıw procesinde qollanılatuǵın ózbetinshe jumıslardıń barlıq túrlerin hár qıylı kriteriyalar boyınsha klassifikaciyalaw múmkin: didaktikalıq maqset, oqıwshılardıń oqıw iskerligi, mazmunı, ózbetinshe shuǵıllanıwdıń dárejesi hám oqıwshılardıń dóretiwshilik qábiletleri hám t.b.

Maqsetlerine qaray ózbetinshe jumıslardı tómendegilerge bóliw múmkin: tárbiyalıq, oqıw, bekkemlewshi, qayta rawajlandırıwshı, dóretiwshilik.

1. Oqıw barısında orınlanatuǵın ózbetinshe jumıslar. Olardıń mánisi mektep oqıwshıları ushın jańa materialdı túsindiriwde oqıtıwshı tárepinen berilgen tapsırmalardı erkin túrde orınlaw bolıp tabıladı. Bunday jumıstıń maqseti úyrenilip atırǵan temaǵa qızıǵıwshılıqtı arttırıw hám hárbir oqıwshını sabaqqa aktiv qatnastırıw bolıp tabıladı. Al matematika sabaǵında bolsa, ótilgen taza tema boyınsha hárbir oqıwshıǵa jeke tapsırmalar jazılǵan tarqatpa materiallar bersek boladı. Bul jaǵdaylarda oqıwshı tema boyınsha túsınbegen bilimlerin tezlik penen kóredi hám ol temanıń bul bólegin qosımsha túsindiriwdi soranıwı múmkin.

Ózbetinshe oqıw iskerligi jańa materialdı tez túsindirgennen keyin ámelge asırılǵanlıǵı sebepli, olardı tezlik penen tekseriw zárúr. Bul oqıwshılardıń ózlestiriwiniń eń dáslepki basqıshında taza temanı qanday dárejede túsingenligin anıqlap beredi. Bunnan maqset qadaǵalaw emes, úyreniw bolıp tabıladı, sol sebepli olarǵa sabaqta jetkilikli waqıt beriliwi tiyis. Bul jumıstı orınlaw ushın hárbir sabaǵımız ushın temalarǵa baylanıslı qıyınlıq dárejedeside hár túrli test sorawların tayarlap qoyıwımız kerek.

Jańa bilimlerdi ózlestiriwde ózbetinshe jumıslar oqıwshılar ushın zárúrli áhmiyetke iye. Sonı atap ótiw kerek, bul túrdegi iskerlik tómendegi jaǵdaylarda dúziliwi múmkin:

- taza tema menen aldınǵı temalarda alınǵan bilim, kónlikpe hám ilimiy tájiriybeler arasındadı baylanıstı ornataw procesinde;
- oqıwshınıń ózbetinshe izleniw sharayatların jaratıw hám alǵan bilimlerin ele de rawajlandırıwda;

– jaña bilim, kónlikpe hám ilimiy tájiriybelerdi ózlestiriwde kognitiv iskerliginiń ózlestirilgen usılların ótkeriw procesinde.

Eger oqıwshı ózbetinshe jumıs procesinde temadaǵı kórsetilgen mısallardan quramalıraq mısallardı islep tapsırsa, onıń keyingi jumısınıń nátiyjeliligi sezilerli dárejede artadı.

Ózbetinshe jumıstı orınlawda ótiletuǵın temanı meńgerip ǵana qoymastan, oqıwshılardı hár tárepleme rawajlandıra alatuǵınday etip shólkemlestiriw zárúr.

2. Óz betinshe oqıw jumısı. Bularǵa túrli obektler hám ózgesheliklerdi tańlap alıw wazıypaları kiredi. Matematika sabaqlarında kóbinese teoremalardı, matematikalıq formulalardıń qásiyetlerin hám basqalardı tákirarlaw yamasa tuwrıdan-tuwrı qollanıw kerek boladı.

Ózbetinshe oqıw jumısı ótilgen sabaqlarda berilgen anıqlama hám qaǵıydalardı úyrenip shıǵıwdan ibarat bolıp, bul jumıs bizge tiykarǵı kónlikpe hám qábiletlerdi rawajlandırıwǵa múmkinshilik beredi, sonıń menen birge keyingi ótiletuǵın temanı úyreniw ushın tiykar jaratadı. Ózbetinshe jumıslardı orınlawda oqıtıwshınıń járdemi talap etiledi. Bunda sabaqlıq, dápter, keste hám taǵı basqa da esletpelerden paydalanıwǵa ruxsat beriwimiz múmkin. Bulardıń barlıǵı úlgeriwi tómén oqıwshılar ushın qolaylı bolǵan ortalıqtı jaratadı. Bunday sharayatta olar ańsatlıq penen jumısqa kirise aladı hám onı ámelge asıradı.

3. Ózbetinshe jumıslardı bekkemlew. Bularǵa logikalıq pikirlewdi rawajlandırıwǵa úles qosatuǵın túrli qaǵıydalar hám teoremalardı birgelikte qollanıwdı talap etetuǵın ózbetinshe jumıslar kiredi. Olar oqıw materialınıń qaysı dárejede ózlestirilgenligin kórsetedi. Bul túrdegi tapsırmalardı tekseriw nátiyjelerine qaray, oqıtıwshı kerekli waqıttı anıqlaydı hám bul temanı tákirarlaw menen bekkemlew ushın sarıplanadı. Bul ushın biz ótilgen temalargá baylanıslı dúzilgen test sorawlarınan paydalanıwımız maqsetke muwapıq boladı.

4. Qayta kórip shıǵıw yamasa lekciya tekstleri. Bul ushın oqıwshılardı tiyisli ádebiyatlar menen tanıstırıw, internet tarmaqlarınan durıs paydalanıw túsiniqlerin beriw tiyis.

5. Rawajlandırıwshı xarakterdegi ózbetinshe jumıslar. Bular belgili bir temalar boyınsha lekciyalar jazıw, olimpiadalarǵa, ilimiy-izertlew konferenciylarına tayarlanıw, mektepte matematika kúnlerin ótkeriw hám t.b. bolıwı múmkin.

Ulıwma alǵanda, oqıwshılardıń dóretiwshilik aktivligin qalıplestiriwge járdem beretuǵın faktorlar arasında ózbetinshe jumıslar jetekshi orınlardıń birin iyeleydi. Hárbir oqıwshınıń maqsetli, sistemalı ózbetinshe islegende ǵana bilimlerdi tereń ózlestiriw, kónlikpelerdi rawajlandırıw hám bekkemlew, olardı tiyisli intellektual miynet kónlikpelerine aylandırıw imkaniyatın beredi.

Ózbetinshe jumis oqıtıwshıǵa oqıwshılardıń qábiletlerin anıqlawda járdem beretuǵın usıllardıń biri bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar:

1. Андреев В. И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000.
2. Ишмухамедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари / Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ўқитувчиларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш факультети тингловчилари, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқитувчилари учун услубий тавсиялар. – Т.: ТДПУ, 2004.
3. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. – Т.: Ўқитувчи, 2004.
4. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения // Материалы педагогических исследований. – М., 1961. –115.
5. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет. қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонов, Д.Иноғомова. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2012. – 193 б.
6. Жарова Л. В. Организация самостоятельной учебной деятельности учащихся: Учеб. пособие по спецкурсу / Л.В. Жарова. – Л.: Изд-во ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1986.
7. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. Второе, доп., испр. и перераб /– М.: Лотос, 2001.

РЕЗЮМЕ

Maqolada akademik litsey o'quvchilari uchun matematika fanidan mustaqil ishlarni tashkil etish masalalari ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы организации самостоятельной работы по математике студентов академических лицеев.

SUMMARY

The article discusses the issues of organizing independent work in mathematics for students of academic lyceums.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING AXBOROT TEXNOLOGIYALARIGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Sindarov S.Q.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tayanch so‘zlar: kompetentlik, axborot texnologiyalari, ta’lim muhiti, pedagogik dasturiy vosita, motivatsiya, kognitiv.

Ключевые слова: компетентность, информационные технологии, образовательная среда, педагогическое обеспечение, мотивация, когнитивность.

Key words: competence, information technologies, educational environment, pedagogical software, motivation, cognitive.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning barcha sohalarga tadbiq etish ko‘lami kengayishi va kompyuter qurilmalarining zamonaviylashuvi, unga mos dasturiy vositalarni takomillashuvi tufayli bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiya (AT)lariga oid kompetentligini rivojlantirish muammosi paydo bo‘lmoqda.

Ushbu muammoni yechish uchun oliy ta’lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashga qo‘yilgan malaka talablarida ta’lim ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarishni ta’minlaydigan yangi yondashuvlarni joriy etishni, ya’ni zamonaviy raqamli o‘quv vositalar va ilg‘or pedagogik texnologiyalar yordamida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish orqali bo‘lajak mutaxassislarni, jumladan bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni taqozo etadi.

Bu borada mamlakatimiz, Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligida, ya’ni oliy ta’lim muassasalarida talabalarining kompetentligini rivojlantirish nazariyasi va amaliyotga oid tadqiqotlar N.A.Muslimov [5, 6], M.H.Usmonboyeva [6], D.M.Sayfurov [6], A.B.To‘rayev [6], K.Abdullayeva [5], S.N.Lukashenko [1], A.A.Demchuk [2], A.L.Nikitina [3], A.F.Remizov [4] kabi olimlar tomonidan olib borilgan. Mazkur keltirilgan olimlarning ishlarida kompetentlik tushunchasiga oid ta’riflar, oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy kompetentligini

shakllantirish va rivojlantirishda turlicha fikr, mulohazalar hamda yondashuvlarni ilgari surgan.

Xususan, N.A.Muslimov [5, 6], K.Abdullayeva [5], M.H.Usmonboyeva [6], D.M.Sayfurov [6], A.B.To‘rayev [6]larning fikriga ko‘ra, “Kompetentlik” (ingl. “competence” – “qobiliyat”) – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olishdir. Ularning fikricha, kompetentlik – olingan nazariy bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasini amaliyotga mustaqil va ijodiy qo‘llay olish darajasi bo‘lib, bu ham talabaning amaliyot jarayonida va oliy ta‘limdan keyingi faoliyatida shakllanib boradi [5].

A.A.Demchuk [2], A.L.Nikitina [3], A.F.Remizov [4]larning fikriga ko‘ra, “kompetentlik” tushunchasi kognitiv-bilim bilan bir qatorda motivatsion, faollik, kommunikativ va reflektiv komponentlarni ham o‘z ichiga oladi. Mazmun jihatidan kompetentlik jarayonni birlashtiradi (ma‘lum bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plamidan tashqari) hamda ijtimoiy me‘yorlar va qadriyat yo‘nalishlarini ishlab chiqish, o‘zlashtirish, ularni o‘z faoliyatida amalga oshirish qobiliyati, kasbiga qadriyat sifatida munosabatini anglatadi.

“Kompetentlik” tushunchasini tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak dastlab, ta‘lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik noan‘anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi va noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma‘lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi hamda murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalikni anglatadi [6].

N.A. Fomenkoning fikriga ko‘ra, didaktikada “kompetentlik” tushunchasi o‘qitish, mustaqil o‘rganish va kasbiy tajriba orqali shakllanadigan shaxsning mehnatga tayyorligi deb hisoblaydi [7].

E.F.Zeer, O.N.Shaxmatovalarning ta‘kidlashicha, kasbiy kompetentlik kasbiy faoliyatni amalga oshirishning kasbiy bilimlari, malakalari va usullari majmuidir [8].

A.V.Xutorskoy kompetentlikni quyidagi ta‘rifini beradi: “Kompetentlik obyektlar va jarayonlarning ma‘lum doirasiga nisbatan aniqlangan va ularga nisbatan yuqori sifatli samarali faoliyat uchun zarur bo‘lgan o‘zaro bog‘liq shaxs fazilatlar (bilimlar, qobiliyatlar, ko‘nikmalar, faoliyat usullari) majmuini o‘z ichiga oladi” [9].

Bu kabi fikrlar O.N.Griban [10], V. I.Baydenko [11]larning ishlarida ham keltirilgan. Ularning fikricha, kompetentlik – bu insonga kasbiy va ijtimoiy hayotning boshqa sohalarida muammolarni hal qilish hamda natijalarga erishish imkonini beradigan asosiy bilimlar, umumiy (universal) ko‘nikmalar, qobiliyatlar

va tajribalardir. Ye.A.Kozlovani tabiri bilan aytganda, kompetentlik ortiqcha kasbiy mahorat va shaxsiy xususiyatlar, masalan, o'zini-o'zi rivojlantirish, tarbiyalash, ijodkorlik, jamoada ishlash qobiliyati, mantiqiy fikrlash, umumiy kasbiy kompetentlikni, shu jumladan har qanday bosqich va ta'lim darajasidagi yuqori malakali texnik mutaxassisni shakllantirish, uning kasbiy harakatchanligini aniqlash uchun zarur bo'lgan fundamental bilim va ko'nikmalarni tahlil qilish qobiliyatidir [16]. Binobarin, kompetentlik jamiyatning har bir a'zosi ega bo'lishi kerak bo'lgan va turli vaziyatlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan tushunchadir.

Kompetentlik masalalariga oid tadqiqotlar Yevropa davlatlarida ham tadqiqot ishlari olib borilgan. Bunda Yevropa Kengashi kompetentlikni beshta asosiy qismga ajratgan [16]:

1. Mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, birgalikda qaror qabul qilish, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish, demokratik jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun mas'ul bo'lgan siyosiy va ijtimoiy kompetentlik.

2. Ko'pmadaniyatli jamiyat hayoti bilan bog'liq kompetentlik. Bu kompetentlik yoshlarda bag'rikenglikni singdirishga qaratilgan.

3. Ko'p tillarda gapirish zaruriyatini belgilaydigan, insonlar o'rtasidagi aloqalarini tiklaydigan va muloqotni soddalashtiradigan kompetentlik.

4. Axborot jamiyati bilan bog'liq kompetentlik: jamiyatda tarqatilayotgan axborotni filtrlash va unga tanqidiy munosabatda bo'lish.

5. Talabalarning kasbiy va jamoat hayotida umrbod ta'lim olish motivatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan kompetentlik.

Ilgari surilayotgan tadqiqotda yuqoridagi keltirilgan kompetentlik tushunchalarini tahlil etish asosida bo'lajak o'qituvchining axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqishda iborat hisoblanadi.

Ushbu masalalar bo'yicha, ya'ni talabalarni axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish nazariyasi va amaliyotiga oid tadqiqotlar A.A.Kuznetsova [12], V.Y.Nikishina [13], L.V.Otverchenko [14], O.N.Griban [15] kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Ularning ishlarida axborot texnologiyalariga doir kompetentlik tushunchasi va talabalarning kompetentligini rivojlantirish bo'yicha turlicha fikrlar bildirilgan.

Xususa, A.A.Kuznetsovaning fikriga ko'ra, axborot texnologiyalariga oid kompetentlik shaxsning kompyuterning zamonaviy texnik bilim va ko'nikmalarni hayotda samarali qo'llash qobiliyati sifatida belgilaydi [12]. V.Y.Nikishinaning fikriga ko'ra, mutaxassisni kasbiy axborot kompetentligi zamonaviy texnologiyalar va kompyuter tarmoqlaridan foydalangan holda turli xil professional muammolarni hal qilishga imkon beradigan bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan "insonning integral xarakteristikasi" dir [13]. L.V.Otverchenkoning fikriga ko'ra, kasbiy axborot kompetentlikni shakllantirish

“talabalarning nazariy tushunchalari va tegishli axborot (kompyuter) jarayonlari hamda texnologiyalarining faoliyat uslublarini ishlab chiqishda boshqariladigan yutuqlari” deb, ta’riflaydi [14]. O.N.Gribanining fikriga ko‘ra, axborot texnologiyalariga oid kompetentlik – bu shaxsning axborot jamiyatida muvaffaqiyatli yashash va ishlash uchun turli xil muammolarni hal qilishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatidir [15].

Yuqorida keltirilgan olimlarni ishlarida axborot texnologiyalariga oid kompetentlik tushunchasi va uning mohiyatiga oid fikr mulohazalar yuritilgan bo‘lib, biroq bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish to‘laligicha ilmiy asoslanmagan.

Shu bilan birga N.A.Filinovalar [17], A.A.Kuznetsova [18], E.K.Henner [18], B.E.Starichenko [19]lar bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqot ishlarini olib borgan.

Jumladan, N.A.Filinovalar o‘qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish usullarini o‘rgangan [17]. A.A.Kuznetsova [18], E.K.Henner [18], B.E.Starichenko [19]lar kasbiy ta’lim sharoitida o‘qituvchining yangi axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish masalalarini o‘rgangan.

Ushbu tadqiqotchi-olimlarning ishlarida bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishni ayrim yondashuvlari ilgari surilgan bo‘lsa-da, biroq raqamli texnologiyalar takomillashuvi va ta’lim jarayoniga keng ko‘lamda tadbiriq etilishi tufayli, bu sohaga oid tadqiqotlarni amalga oshirish zarurati paydo bo‘lmoqda. Shuning uchun ilgari surilayotgan tadqiqot bugungi kunda dolzar hisoblanadi.

Chunki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni rivojlanishining yangi bosqichi aqlli qurilmalar, masalan, smartfon, smartboard, planshet, smart-karta va boshqalarning paydo bo‘lishi bilan belgilandi. Shuningdek, mobil telefonlar, kompyuterlar va Internet odamlar yashash maydonining tabiiy elementlariga aylanib bormoqda. Bu esa bilimlar jamiyatida yangi amaliy ko‘nikmalarni o‘rganishni taqozo etadi: tarmoqlarda muloqot qilish, ma’lumotlarni qidirish va tanlash, elektron manbalar bilan ishlash, raqamli ta’lim resurslarini ishlab chiqish. Shu bois zamonaviy sharoitlarda bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotchilarni ko‘plab ilmiy va uslubiy adabiyotlar mavjud. Ilgari surilayotgan tadqiqotda ushbu manbalarni tahlil etish orqali pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini

rivojlantirishdagi turkum muammolarni aniqlash va ularni yechishga oid taklif va tavsiyalar ishlab chiqishda iborat hisoblanadi.

Shuning uchun tadqiqot muammosiga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlarning hamda mavjud oliy ta'lim muassasalardagi holatlarning tahlili tahliliga ko'ra, ayni paytda bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirishda quyidagi muammolar mavjud:

- bo'lajak o'qituvchilarning raqamli vositalar bilan ishlashga oid kompetentligini rivojlantirishni pedagogik shartlarini tahlil etish asosida takomillashtirish;
- bo'lajak o'qituvchilarning zamonaviy ta'lim muhitlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish;
- bo'lajak o'qituvchilarning mashg'ulotlarni loyihalashga o'rgatishda bulutli texnologiyalardan foydalanishga doir ijodiy qobiliyatini oshirish;
- bo'lajak o'qituvchilarning virtual muhitlarda jamoa bo'lib raqamli ta'lim texnologiyalarni loyihalashga doir mantiqiy va algoritmik fikrlashini rivojlantirish;
- bo'lajak o'qituvchilarni mobil ilovalar yordamida pedagogik dasturiy vositalar ishlab chiqishga oid ijodiy qobiliyatini oshirish.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan turkum muammolarni bartaraf etish orqali bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid ijodiy qobiliyatini oshirishga, kognitiv fikrlashini va kompetentligini rivojlantirishga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Лукашенко С.Н. Развитие исследовательской компетентности студентов вуза в условиях многоуровневой подготовки специалистов // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Тюмень, 2012. – 27 с.
2. Демчук А.А. развитие социальной компетентности студентов в поликультурной образовательной среде вуза // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Владикавказ-2010. – 23 с.
3. Никитина А.Л. Формирование профессиональной компетентности студентов в среднем профессиональном образовании посредством построения и анализа математических моделей прикладных задач профессиональной деятельности // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2014. – 25 с.
4. Ремизов А.Ф. Формирование коммуни сативной компетентност истуденто вв образовательном процессе // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Оренбург, 2006. – 28 с.
5. Муслимов Н.А., Абдуллаева Қ, Бўлажак касб-хунаар коллежи ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг айрим масалалари. / “Олий таъ-лим муассасалари педагог ва бошқарув кадрларининг малакасини ошириш назарияси ва амалиёти” мавзуси-даги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент: ТДПУ, 2012. 26-28-б.
6. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфулов Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. – Тошкент, 2015. – 120 б.
7. Фоменко Н.А. Компетентность и компетенция: понятие и сущность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=2361

8. Зеер Э. Ф. Личностно ориентированные технологии профессионального развития специалиста. Научно-методическое пособие / Э. Ф. Зеер О. Н. Шахмотова. – Екатеринбург, 1999. – 245 с.
9. Хуторской, А. В. Ключевые компетентности как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.
10. Грибан О.Н. Формирование информационной компетентности студентов исторического факультета педагогического вуза // Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. – Екатеринбург, 2012. – 254 с.
11. Байденко В. И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: метод. пособие / В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.
12. Кузнецов А. А. Основы общей теории и методики обучения информатике / А. А. Кузнецов. – М.: Бином, 2010. – 207 с.
13. Никишина В.Ю. Формирование профессиональной информационно-технологической компетентности будущих менеджеров в вузе культуры // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2011. – 25 с.
14. Отверченко Л.В. Информационно–технологическая компетентность российских школьников в контексте формирования информационной культуры // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Ростов: Пи ЮФУ, 2008. – 27 с.
15. Грибан О.Н. Новые информационные технологии в образовании: проблема перехода на свободное программное обеспечение / О.Н. Грибан // Информационные технологии в образовании: материалы II межд у-народной научно-практической конференции «Информационные технологии в образовании (ИТО-Черноземье – 2008)». Курск, 8 – 11 декабря 2008 г. Ч. 1. – Курск, 2008. – С. 131-133
16. Козлова Е.А. формирование компетентности в области информационных и коммуникационных технологий у бакалавров по направлению подготовки «технология изделий легкой промышленности» // Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. –Чебоксары, 2015. – 180 с.
17. Филинова Н. А. Развитие икт-компетентности педагогов: подходы и содержание // <https://elibr.bsu.by/bitstream/123456789/105329/1/%D0%A4%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0-409.pdf>
18. Кузнецов А. А., Хеннер Е. К., Имакаев В. Р., Новикова О. Н. Проблемы формирования информационно-коммуникационной компетентности учителя российской школы [Электронный ресурс] // Образование и наука. – 2010. – № 7 (75). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-formirovaniyainformatsionno-kommunikatsionnoy-kompetentnosti-uchitelya-rossiyskoy-shkoly> (дата обращения: 10.04.2024).
19. Стариченко Б. Е. Профессиональный стандарт и ИКТ-компетенции педагога / Б.Е. Стариченко // Педагогическое образование в России. – 2015. – № 7. – С. 6-15.

РЕЗИОМЕ

Ushbu maqolada kompetentlik va axborot texnologiyalariga oid kompetentlik tushunchasi ochib berilgan. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga oid kompetentligini rivojlantirish muammolari va yechimlariga doir fikr mulohazalarkeltirilgan.

РЕЗИОМЕ

В этой статье раскрывается понятие компетентности и компетентности в области информационных технологий. Также обсуждается проблемы и решения развития компетентности будущих педагогов в области информационных технологи.

SUMMARY

This article reveals the concept of competence and competency in the field of information technology. The problems and solutions for developing the competence of future teachers in the field of information technology are also discussed.

BO‘LAJAK INFORMATIKA O‘QITUVCHILARIGA KOMPYUTER TA’MINOTI FANINI O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA MOBIL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Mallayev R.Q.

*Nizomiy nomidagi TDPU “Matematika va ta’limda axborot texnologiyalari”
kafedrasi v.b.dotsenti, p.f.b.f.d, PhD.*

Tayanch so‘zlar: mobil texnologiya, refleksiv, kompetentlik, intellektual qobiliyat, dinamik ustuvorlik, kasbiy motivatsiya, tayanch, bazaviy va maxsus kompetensiyalar.

Ключевые слова: мобильные технологии, рефлексивный, компетентность, интеллектуальная способность, динамический приоритет, профессиональная мотивация, основные, базовые и специальные компетенции.

Key words: mobile technologies, reflexive, competence, intellectual ability, dynamic priority, professional motivation, basic, basic and special competencies.

Kirish. Bo‘lajak informatika o‘qituvchisining kasbiy kompetentligi kompetentlikning tabaqalashgan yondoshuvlarga ko‘ra barcha uchta bazaviy, tayanch hamda maxsus darajalarini bosqichma-bosqich ta’limiy maqsadga muvofiqlashtirish asosida o‘zida jamlaydi va kasbiy motivatsiya va intellektual qobiliyatlar uyg‘unligini ta’minlashga dinamik ustuvorlik berish asosida ta’limda bo‘lajak informatika o‘qituvchilari talab qilingan darajalarda sinalayotgan darajaga mos keladigan kasbiy vazifalarni hal qila olishi orqali shakllanadi. Berilgan vazifani hal etishda bo‘lajak informatika o‘qituvchilarini tayyorlashda elektron ta’lim muhitini rivojlantirish produktivligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan yangi bilimlarni texnologik jarayondagi pedagogik bilimlar bilan refleksiv integratsiyalash asosida zamon talabiga mos bo‘lgan “Kompyuter ta’minoti” mobil elektron darsligi yaratilgan va amaliyotga joriy etilgan.

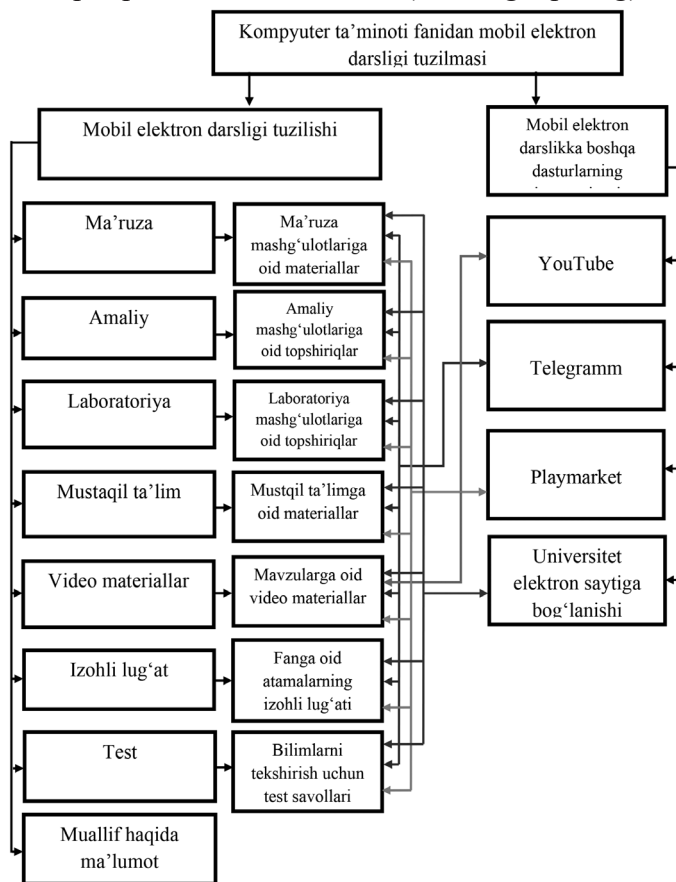
Ushbu mobil darslik quyidagi tuzilishga ega:

Ma’ruza- mashg‘ulotida Kompyuter ta’minotida fanida berilgan mavzular bo‘yicha ma’lumotlar berilgan. Amaliy-ushbu kontentda talaba mavzuga oid topshiriqlar bilan tanishadi va uni bajaradi. Laboratoriya – talaba mashg‘ulotda

yo'riqoma asosida berilgan topshiriqlarni mavzular asosida bajaradi. Izohli lug'at-Kompyuter ta'minoti o'ld atamalarga izohli lug'at berilgan bo'lib, talaba tushunmagan tushunchalarni shu yerdan topishi mumkin. Video materiallar-Kompyuter ta'minoti faniga oid videomateriallar YouTube tarmog'iga muallif nomi bilan ochilgan kanalga joylashtirilgan. Test – barcha mavzular bo'yicha testlar jamlanmasi bo'lib, talaba har bir mavzuni o'zlashtirgandan so'ng test topshiriqlarini bajaradi va baholanadi. Muallif haqida ma'lumot- dastur tuzuvchi haqida ma'lumotlar yoritilgan. Mustaqil ta'lim- mavzulardan kelib chiqqan holda talaba mustaqil o'zlashtirishi kerak bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari mobil elektron darslik YouTube, Telegramm, Playmarket va boshqa dasturlar bilan o'zaro integratsiya qilingan bo'lib, topshiriqlar natijalarini ko'rish, bepul yuklab olish, videolarni ko'rish va o'qituvchi bilan muloqot qilish imkonini beradi (1-rasmga qarang).

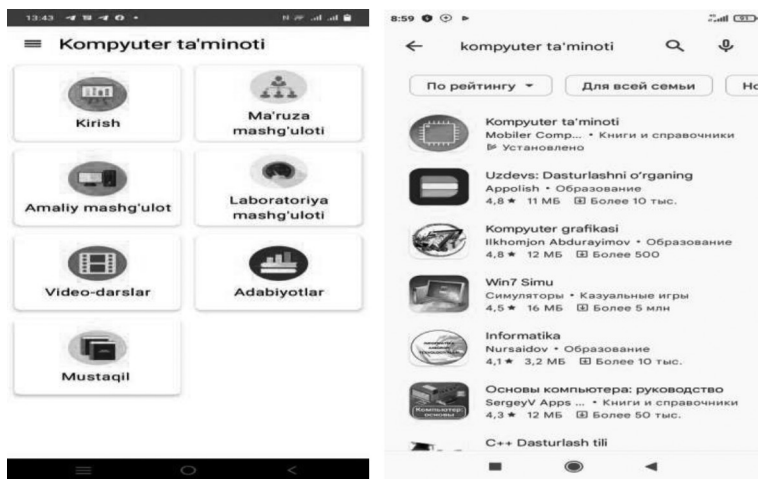
1-rasm. Mobil elektron darslikning tuzilishi

“Kompyuter ta'minoti” nomli mobil elektron darslikdan foydalanish metodikasi quyidagicha: Kompyuter ta'minoti fanidan yaratilgan bo'lib, annotatsiya va interaktiv mundarijaga ega.

Mobil dasturda darsliklar kutubxonasi mavjud bo'lib (bugungi kunda 40 dan ortiq ma'ruza mashg'ulotlari va darsliklar), foydalanuvchi ularni o'zining “kitob javoniga”, ya'ni qurilmaning “Ma'ruza mashg'uloti” va “Adabiyotlar” bo'limlariga yuklab

olishi mumkin. Darsliklarni qidirish uchun kasbiy faoliyat olib borish imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan masofadan turib ta'lim olish jarayoniga darslikning qaysi tilda, qaysi fan va sinfga tegishli ekanligini tanlash imkoniyatini beruvchi maxsus filtdan foydalanish mumkin metodikasi.

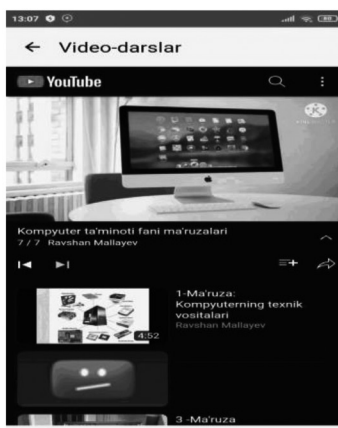
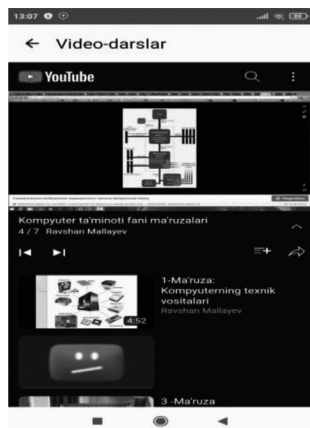

2-rasm. "Kompyuter ta'minoti" mobil ilovaning asosiy ekrani

"Kompyuter ta'minoti" mobil ilovasi kerakli darsliklar tanlanganidan so'ng, ular telefon yoki planshetga yuklab olinadi. Ushbu jarayon amalga oshirilgandan keyin esa, darsliklardan Internet tarmog'iga ulanmasdan turib foydalanish mumkin bo'ladi. Bundan tashqari ma'ruza mashg'ulotlariga qo'shimcha qilib videodarsliklardan to'g'ridan to'g'ri yangi bilimlarni texnologik jarayondagi pedagogik bilimlar bilan refleksiv integratsiyalash orqali Youtube kanalidan topishlari va foydalanishlari mumkin [2, 3].

3-rasm. "Kompyuter ta'minoti" mobil ilovaning ma'ruza mashg'ulotlari oynasi

4-rasm. Mobil ilovaga integratsiya qilingan Youtube kanaliga joylashtirilgan videodarsliklar

Ma'ruza mashg'ulotlarini mustahkamlash va amaliy qo'llash yuzasidan integrativ loyihalashga asoslangan ta'lim metodlariga vektorli ustuvorlik berish orqali amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari berilgan.

Unda bo'lajak

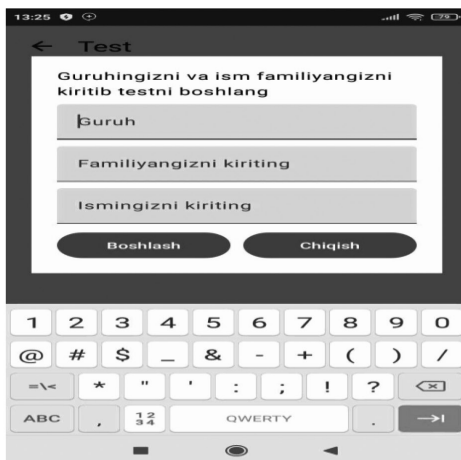
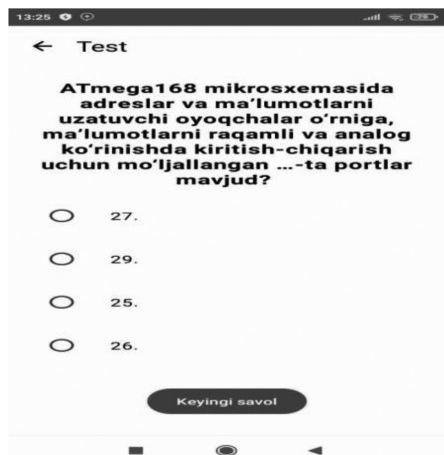
informatika o'qituvchilar berilgan topshiriqlarni bajarishilari va bilimlarini mustahkamlashlari mumkin.

5-rasm. "Kompyuter ta'minoti" nomli mobil ilovada ishlab chiqilgan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari

"Kompyuter ta'minoti" nomli mobil ilovada ishlab chiqilgan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlaridan so'ng bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun taqdim etilgan materiallar qay darajada o'zlashtirilganligini tekshirish imkonini beruvchi raqamli formativ baholash vositalari hamda integrativ loyihalashga asoslangan test sinovlari berilgan. Testlarni baholash darslik tarkibiga kiritilgan dastur yordamida amalga oshiriladi, bu jarayon internetga ulanishni talab etmaydi.

Bo'lajak informatika o'qituvchilariga Kompyuter ta'minotini o'qitishda tabaqalashgan yondoshuvlarga ko'ra tayanch, bazaviy va maxsus kompetensiyalarni bosqichma-bosqich ta'limiy maqsadga muvofiqlashtirish

6-rasm. Kompyuter ta'minotidan bilimlarni mustahkamlash uchun test

hamda kasbiy motivatsiya va intellektual qobiliyatlar uyg'unligini ta'minlashga dinamik ustuvorlik berish orqali mobil ilovada tushunchalar, iboralar bilan tanishish uchun AKT ning izohli lug'ati berilgan bo'lib, undan offline ko'rinishda foydalanishlari ham mumkin.

Tadqiqot davomida xorij davlatlari va respublikamiz olimlarining tadqiqot ishlaridagi ma'lumotlar, yondashuvlar, usullar, vositalarga asoslanib, mobil texnologiyalar tahlili asosida ijtimoiy talablarni kasbiy faoliyatga psixologik, ilmiy-nazariy va operatsion texnologik tayyorlik komponentlari bilan aralash ta'lim shakli raqamli formativ baholash vositalari hamda integrativ loyihalashga asoslangan ta'lim metodlariga vektorli ustuvorlik berish asosida mualliflik "Kompyuter ta'minoti" nomli mobil ilova ishlab chiqilib, Google Playga joylashtirildi. Bo'lajak informatika o'qituvchilar amaliyotda foydalanish imkoniyati yaratildi.

"Kompyuter ta'minoti" nomli mobil elektron darsligidan foydalanish metodikasidan bo'lajak informatika o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini rivojlantirish mezonlari elektron ta'lim muhitini rivojlantirish produktivligiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan yangi bilimlarni texnologik

7-rasm. "Kompyuter ta'minoti" nomli mobil ilovada izohli lug'at

8-rasm. “Kompyuter ta'minoti” nomli mobil ilovaning Google Playda ko'rinishi

jarayondagi pedagogik bilimlar bilan refleksiv integratsiyalash asosida istalgan vaqtda va istalgan joyda bo'lajak informatika o'qituvchilari o'rganishi uchun mobil texnologiyalardan individual o'zi yoki boshqa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bilan birgalikda foydalanishlari mumkin. Ushbu mobil ta'lim shuningdek, Kompyuter ta'minotiga oid ma'lumotlarni olish va ular bilan ishlashni mustahkamlashda

keng qamrovli ta'lim maqsadlarini qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi [3, 5].

“Kompyuter ta'minoti” nomli mobil elektron darslikni yuklab olish va undan foydalanish metodikasi quyida berilgan imkoniyatlarni o'z ichiga oladi:

- bo'lajak informatika o'qituvchilar bilim darajasi ustidan mobil nazoratni amalga oshirish;
- testlarni yaratish va testlarni yechishni soddalashtirish;
- “Kompyuter ta'minoti” fani bo'yicha bo'lajak informatika o'qituvchilari o'rtasida ma'lumot almashishni tashkil qilish, pedagog-o'qituvchilar va bo'lajak informatika o'qituvchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatni dinamik va mobil ko'rinishda tashkil qilish;
- “Kompyuter ta'minoti” fanidan o'quv jarayonini soddalashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etish;
- o'quv jarayonini bo'lajak informatika o'qituvchilarining fan bo'yicha ma'lumotlar bilan ishlashda guruh bo'lib yoki individual ko'rinishda ishlashini ta'minlash” [4, 5];
- yaratilgan mobil ilovadan o'quv, uslubiy va ma'lumotlar shaxsiy media-kutubxona sifatida foydalanish.

Xulosa. Bo'lajak informatika o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashdat ta'lim jarayonida foydalanish uchun yaratilgan “Kompyuter ta'minoti” nomli mobil elektron darslikdan qurilmalardan foydalanish ta'lim motivatsiyasini oshirish usullaridan biri sifatida xizmat qiladi. Ushbu mobil elektron darslik bo'lajak informatika o'qituvchilarining asosiy ehtiyojlarini amalga oshirishga yordam beradi va aloqa, ta'lim, o'zini o'zi anglashga xizmat qiladi. Yaratilgan

mobil elektron darslikning o'quv jarayoniga kiritilishi Kompyuter ta'minoti fani darslarining samaradorligini oshirish, darslarning dinamikligini oshirish, material taqdimotining jozibadorligini oshirish, vazifalar turlarini farqlash va teskari aloqa shakllarini tashkil qilish uchun mo'ljallangan.

Adabiyotlar:

1. Маллаев Р.К. Бўлажак информатика ўқитувчиларининг касбий фаолиятга тайёрлигини шакллантиришга йўналтирилган ўқитишнинг методлари // ТДПУ илмий ахборотлари. – Т., 2022. – 11-сон. – Б. 141-146. (13.00.00. № 32)
2. Маллаев Р.К. Информатика фани ўқитувчисини ихтисослаштирилган таълим шароитларида касбий фаолиятга тайёрлаш // Муҳандислик фанларини ўқитишнинг долзарб муаммолари ва ечимлари: Республика илмий-техник анжумани материаллари.- 2022 йил 4-5 ноябрь, Термиз, 2022.- Б.526-529.
3. Mallayev R.Q. Informatika o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishda zamonaviy yondashuvlar // TDPU ilmiy axborotlari.- T.,2022.-10-son.-B.205-210. (13.00.00. № 32).
4. Mallayev R.Q. Ixtisoslashtirilgan maktablarda informatika o'qituvchisini tayyorlash // Raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta'limning transformatsiyasi: Respublika ilmiy-amaliy anjumanining ilmiy maqolalar va ma'ruza tezislari to'plami. – 2022 yil 18 noyabr, Toshkent, 2022.- B.332-333.
5. Mallayev R.Q. Bo'lajak informatika o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish: Avtoreferat. dissertatsiya...pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD.-T.: TDPU, 2023.-47 b.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada informatika yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar uchun kompyuter ta'minoti bo'yicha barcha dars jarayonini qamrab olgan dars mashg'ulotlarini masofadan turib mobil texnologiyalar yordamida mustaqil ta'lim olishi uchun mobil elektron darslikni tuzulishi va foydalanish metodikasi bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описано создание и использование мобильного электронного учебника для студентов, изучающих информатику, для самостоятельного обучения с использованием мобильных технологий, охватывающего весь курс компьютерного сопровождения.

SUMMARY

This article describes the creation and use of a mobile electronic textbook for students studying computer science for self-study using mobile technologies, covering the entire course of computer support.

O'QUV-TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHDA ATOM FIZIKADAN O'QUV MATERIALLARINI TANLASH TAMOYILLARI

Xo'jamberdiyeva J.N.

Ассистент

Tayanch so'zlar: tamoyil, tizimlilik, uzviylik, hamkorlik, fanlar o'rtasidagi integratsiya, didaktik loyihalash, guruhli, individual, yalpi (frontal).

Ключевые слова: принцип, системность, преемственность, сотрудничество, интеграция между дисциплинами, дидактическое проектирование, групповое, индивидуальное, фронтальное.

Key words: principle, systemality, continuity, collaboration, integration between disciplines, didactic Design, Group, individual, gross (frontal).

Fizikaning barcha bo'limlari kabi atom fizikasida ham talabalar nazariy olingan ma'lumotlarni tajriba-o'quv-tadqiqot qilish orqali samarali o'rganishlari mumkin. Fizikaning boshqa bo'limlaridan farqli atom fizikasi oddiy qurollanmagan ko'z bilan ko'rish imkoniyati bo'lmagan obyektlarni ya'ni mikroobyekt - atom sistemasini tuzilishi hamda ularda yuz beradigan fizik jarayonlarni hamda ular bo'ysinadigan qonuniyatlarni o'rganadi.

O'qituvchi atom fizikasidan o'quvchilarga yetarlicha bilim berishi uchun dastlab o'quvchilarga yetkazilishi kerak bo'lgan o'quv materiallarini tanlay olishi hamda tanlab olingan ma'lumotlarni izchilligini ta'minlashi shart. Buning uchun o'qituvchi o'quv-tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirishda atom fizikadan o'quv materiallarini tanlash tamoyillarini yaxshi o'zlashtirgan bo'lmog'i lozim. O'quv-tadqiqot faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishlari uchun o'quvchilarga mazkur faoliyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadigan bilimlar, ko'nikmalar va shaxsiy fazilatlar lozim bo'ladi. Psixologlar fikricha, o'quv faoliyatining asosini tashkil etuvchi motivatsiyaviy, kognitiv va vositaviy-faoliyat kabi uchta muhim komponentiga urg'u berilishi lozim. O'quv faoliyatining ahamiyatli ko'rinishlaridan biri hisoblanadigan o'quv-tadqiqot faoliyatining asosini

hosil qiluvchi komponentlarning uchinchisiga tadqiqotchilik mahorati deb nomlanadigan xususiyat ham kiritiladi [1-122 b,2-160b].

Barcha fanlar kabi fizikani o'qitishda ta'lim oluvchilarda o'quv-tadqiqot faoliyati tushunchalar majmuini shakllantirishda dastlab nazariy ma'lumotlar mantiqiy ketma-ketlikda berilishi hamda tajriba-sinov ishlarini izchillikda o'rgatishni shakllantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. O'quv metodik adabiyotlarda tadqiqotli o'qitish asosida tushunchalarni shakllantirish, uning rivojlanish dinamikasi yetarlicha yoritilmay, faqat misollar keltirilgan xolos.

Tabiiy fanlarni o'rganishda o'quv tadqiqotning turli tamoyillaridan foydalanish L. A Lukyanova, I. I Logvinov va O. V. Lebedevalar tomonidan, I. V Grebenev o'quv-tadqiqot ishlarining turli bosqichlarida tartibga soluvchi mantiqiy harakatlar tizimi bilan bog'liq muammolar ilmiy tadqiqotlarida o'rganilgan.

Hozirda mavjud bo'lgan ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilganimizda ta'limida o'quv-tadqiqot faoliyatini shakllantirishga bag'ishlangan tadqiqotlar yetarli darajada metodik tahlil qilinmaganligini hamda ko'pchilik bunday ishlanmalarga (ayniqsa yosh mutaxassislar) muhtojligining guvohi bo'lamiz [3,4].

O'quvchilar tadqiqotchilik mahoratining uzluksiz va uzviy rivojlanish qonuniyati joriy etilishida quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

1. Tizimlilik va uzviylik tamoyili. O'qituvchi alohida bir mavzu (yoki bir dars) uchun emas, balki fizikaning muayyan bir bo'limi masalan atom fizikasi uchun o'quv-tadqiqot faoliyatini rejalashtiradi. Tadqiqotchilik mahoratlari majmuasiga kiruvchi elementlardan qaysi biri qaysi mavzu o'rganilganda yoki dars mashg'ulotining qaysi bosqichida va qanday ketma-ketlikda shakllanishi lozimligi aniqlab olinadi. Masalan dastlab atom fizikasida o'quvchilar atom sistemasi qanday tuzilishda ekanligini tushuntiruvchi modellar – Tomsonning “keks”, Rezerfordning “planetar”, Borning vodorod atomi uchun modellari ketma-ket tushuntiriladi. Keyingi mavzularda esa yuqoridagi modellar asosida atomning klassik fizikadan farqli kvant fizikasi yordamida tushuntiriladigan xossalarga o'tiladi.

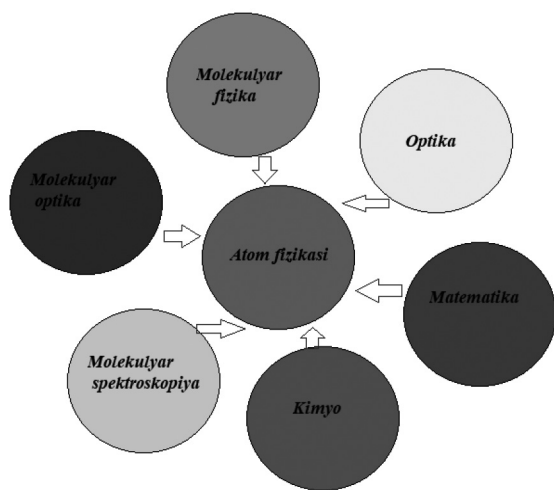
2. O'quv-tadqiqot faoliyatida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik tamoyili. O'quv-tadqiqot faoliyati nazariyasiga ko'ra, mazkur faoliyatning birinchi bosqichi jamoa subyekti tomonidan yo'lga qo'yiladi va bu bosqichda o'qituvchi barcha meyorlarning “tashuvchi”si vazifasini bajaradi. Navbatdagi bosqichlarda esa bu vazifani individual subyektga aylangan har bir o'quvchi mustaqil ravishda bajarishi lozim bo'ladi. O'qituvchi o'quv-tadqiqot faoliyatini tashkil etish asnosida mazkur faoliyatning navbatdagi meyorlari va elementlarini ham yetkaza borish barobarida tashkil etilayotgan faoliyatning

ishtirokchisiga aylanadi. O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik o'quv-tadqiqotning pirovard maqsadiga erishish va natijada yangi bilimlarni egallash yo'lidagi hamkorlik xususiyatiga ega bo'ladi.

3. O'quvchilarning fizika darsidagi o'quv-tadqiqot faoliyati va darsdan tashqari faoliyati o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik tamoyili. Atom fizikasini o'qitishdagi o'quv-tadqiqot faoliyati dars mashg'ulotlarida va darsdan tashqari mashg'ulotlarda olib borilishi mumkin. Bizning fikrimizcha, o'quvchilarda tadqiqotchilik mahorati shakllanishining samaradorligiga erishish uchun o'qitishning mazkur ikki shakli o'rtasida barqaror aloqadorlikni ta'minlash lozim. Bunda tadqiqotchilik mahorati shakllanish jarayonining, binobarin, o'quvchilarda o'quv-tadqiqot faoliyatni tashkil etishning uchta darajasini ketma-ket bosib o'tish nazarda tutiladi.

4. Fanlararo integratsiya tamoyili. Atom fizika fanini o'qitishda o'quv-tadqiqot faoliyatini tashkil etish nazarda tutilar ekan, boshqa fanlarni o'rganishda qanday tadqiqotchilik harakatlari lozim bo'lishini inobatga olish kerak bo'ladi. Fan xususiyatidan kelib chiqib fizika fanidaning molekulyar fizika, optika va

2-rasm. Atom fizikasining fanlar bilan integratsiyasi

elektromagnitizm bo'limlari hamda kimyo, matematika fanlari bilan chambarchas holda atom fizikasida o'quv-tadqiqotlarni tashkil etish mumkin. Masalan Mendeliyeyevning elementlar davriy sistemasidan foydalanib tabiatda mavjud barcha atomlarning ichki tuzilishi va valent elektronlarining elektron bulutlaridagi orbital hamda magnit momentlari, xund qoyidasiga ko'ra spin momentlarining qiymatlarini hisoblashda aynan kimyo fani bilan integratsiyalangan o'quv-tadqiqotlar olib boriladi.

5. O'quvchilarning o'quv-tadqiqot faoliyatini didaktik loyihalash qonuniyati. Mazkur qonuniyat atom fizikasi fani munjariyasi, uni o'qitish metodi hamda tashkil etish shakllari va o'quvchilarning loyihalashtirilishi ko'zda tutilgan o'quv-tadqiqot faoliyatidagi mustaqillik darajalari o'rtasidagi uzviy bog'lanishlarda namoyon bo'ladi.

6. O‘quv jarayonining yaxlitlik tamoyili. Atom fizikasi bo‘yicha tashkil etiladigan o‘quv jarayonining yaxlitligiga erishish uchun o‘qitishning uchta jihati loyihalashtiriladi:

- fanning mundariyasi va uning joylashtirilish tartibi;
- o‘quvchilarning o‘quv-tadqiqot faoliyati: o‘quvchilarni o‘quv-tadqiqot ishlariga yoki uning alohida bosqichlariga jalb etish, ularda tadqiqotchilik mahoratini shakllantirish;
- o‘qitishning guruhli, individual, yalpi (frontal) shakllarida “o‘qituvchi – o‘quvchi”, “o‘quvchi – o‘quvchi” munosabatlarining samarali yo‘lga qo‘yilishi.

7. Ilmiylik va davriylik tamoyili. Mazkur tamoyil atom fizikasini o‘qitishda fanning ichki mantig‘iga hamda ilmiy bilishning “faktlar $\wedge$ model $\wedge$ tekshirish $\wedge$ tajriba” tartibidagi davriyligiga rioya etishni, o‘quv materiali mundarijasini tayanch fizikaviy nazariyalar negizida joylashtirishni taqozo etadi.

8. Kontekstlilik tamoyili. Bu tamoyilga amal qilish orqali atom fizikasini o‘qitish munjarijasini tahlil etish va ular orasidan o‘quvchilarning o‘quv-tadqiqot faoliyatini tashkil etishga asos bo‘ladigan mavzularni ajratib olish mumkin bo‘ladi.

9. Individual va jamoaviy shakllarining maqbultarzdauyg‘unlashtirilganlik tamoyili. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, o‘quv faoliyati nazariyasiga muvofiq, harakat usullari shakllana boshlash davrida faoliyat jamoaviy subyekt tomonidan amalga oshiriladi, individuallikka o‘tish esa keyinroq sodir bo‘ladi. Shunga ko‘ra, o‘quv-tadqiqot faoliyati tarkibiga kiruvchi harakatlarning shakllanishida bir qator yalpi (frontal) va guruhli ish shakllarining bosqichli tarzda almashinib borishi nazarda tutiladi. O‘quv-tadqiqot ishlariga qiziqqan, fizika sohasidagi izlanishlarga motivatsiya hosil qilgan o‘quvchilar bevosita o‘qituvchi yoki OTM tadqiqotchisi rahbarligida individual o‘quv-tadqiqot ishlarini olib borishi ko‘zda tutiladi[5,6].

O‘quvchilar tadqiqotchilik mahoratining uzluksiz va uzviy rivojlanish qonuniyati asosida yuqorida keltirilgan barcha tamoyillarga amal qilingan holda o‘quv-tadqiqot ishlarini tashkil etishsa, olingan nazariy bilimlarni amalda qo‘llash samaradorligi ortadi. Natijada yangi bilimlar generatsiyasi ortib boradi.

Adabiyotlar:

1. Логвинов, И. И. Дидактика: история и современные проблемы / И. И. Логвинов. - М.: Бином. Лаборатория знаний, 2007. - 205 с.
2. Лукьянова, Л. А. Готовность учителей к организации исследовательской деятельности школьников / Л. А. Лукьянова // Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева. - 2016. - № 1. - С. 122-131.

3. Лебедева, О. В. Проектирование и организация исследовательской деятельности учащихся в учебном процессе / О. В. Лебедева, И. В. Гребенев // Педагогика. - 2013. - № 8. - С. 52-58.

4. Гребенев, И. В. Дидактика предмета как контекстно зависимая теория обучения / И.В. Гребенев // Педагогика. - 2008. - № 2. - С. 27-31.

5. Uzoqova G.S., Tursunov Q.SH. Qurbonov M. Fizika o'qitishning nazariy asoslari.–T., O'zbekiston, 2008.

6. Jo'rayev M.D. Fizika o'qitish metodikasi.–T., ТДПУ., 2013.

РЕЗЮМЕ

Fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning o'quv-tadqiqotchilik faoliyatini shakllantirishda o'quv materiallarini izchillik asosida atom fizikasidan ma'lumotlarni tarkiblashtirish. Tarkiblashtirilgan ma'lumotlarni zamonaviy ta'limga moslashtirilgan holda ta'lim oluvchilarga yetkazishda o'quv materiallarini tanlash tamoyillarini o'rganish. Tizimlilik va uzviylik tamoyili tadqiqotchiga tanlangan masalani yechishda dastlab obyektni tadqiq etishga nazariy tayyorgarlikni ta'minlash vazifasini bajaradi.

РЕЗЮМЕ

Структурирование учебных материалов по атомной физике на основе согласованности в формировании учебно-исследовательской деятельности учащихся при преподавании физики. Изучение принципов отбора учебного материала при доведении структурированной информации до обучающихся с адаптацией к современному образованию. Принцип системности и преемственности служит исследователю задачей обеспечения теоретической готовности к исследованию объекта изначально при решении выбранной задачи.

SUMMARY

Content of information from atomic physics on the basis of consistency of educational materials in the formation of educational and research activities of students in the teaching of physics. The study of the principles of the selection of educational materials in the communication of structured information to educational people in accordance with modern education. The principle of systematicity and continuity functions to provide the researcher with theoretical preparation for Object Research at first when solving the selected issue.

TA'LIM KLASSTERIDA BO'LAJAK INFORMATIKA FANI O'QITUVCHILARINI KASBIY TAYYORGARLIGINI TASHKIL ETISH

Yuldasheva G.T.

CHDPU "Matematika va informatika" fakulteti v.b.dotsenti

Fayzieva N.N.

CHDPU 2-kurs magistri

Tayanch so'zlar: pedagogika, ta'lim, metodika, klaster.

Ключевые слова: педагогика, образование, методика, кластер.

Key words: pedagogy, education, methodology, cluster.

Mamlakatimizda "Uchinchi Rennassans" poydevori qurilayotgan, ta'lim sohasida tub islohotlar amalaga oshirilayotgan hamda sohani modernizatsiya qilishga ehtiyoj sezilayotgan bir davrda professional ta'lim tizimini isloh qilish jarayoni murakkab, ko'p o'lovli jarayon hisoblanadi. Hozirda uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida o'zaro hamkorlik aloqalarni qo'llab-quvvatlash ustuvor ahamiyat kasb etmoqda, boshqacha aytganda, ularning o'zaro integrallashuvi zaruratga aylanmoqda. Shunga monand pedagogik ta'lim – bu butun o'quv (kasbiy tayyorgarlik) davrida o'qituvchi-tarbiyachining kasbiy hamda shaxsiy fazilatlarini shakllantirishni ta'minlaydigan turli bosqich ta'lim muassasalarining birlashishi, integrallashishi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kasbiy faoliyatda professional muammolarni mustaqil, ijodiy hal qila oladigan, pedagogik faoliyatning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini anglab yeta oladigan mutaxassisni tayyorlashni maqsad qiladigan, pedagogik ta'lim mazmuni uzluksizligi hamda uzviyligiga asoslangan, uning natijadorligiga javobgar bo'la oladigan oliy ta'lim sifati alohida ahamiyatga ega. Bunday ta'lim sifati ta'minlashga qodir mexanizim sifatida "Pedagogik ta'lim klasteri"ni tilga olish o'rinlidir.

"Pedagogik ta'lim klasteri – muayyan jug'rofiy hududning raqobatbardosh pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini aqondirish maqsadida bir-biri bilan uzviy

aloqadagi teng huquqli alohida subyektlar, texnologiya va inson resurslarining integratsiyalashuvini kuchaytiruvchi mexanizm” [3] sifatida qaralmoqda.

Sohaga oid manbalarga tayanib aytishimiz mumkinki, “KLAUSTER” atamasi (“CLUSTER” ingl. - to‘plam, to‘p, guruh, konsentratsiya, guruhlarga to‘plash, to‘plamlarda o‘rish) axborot texnologiyalari sohasidan kelib chiqqan va ma’lum xususiyatlarga ega, mustaqil birliklar sifatida qaralishi mumkin bo‘lgan bir turdagi elementlarning birlashishini anglatadi.

Odatda, u iqtisodchilar tomonidan qo‘llanilsa-da, keyingi vaqtda ushbu atama ta’lim va pedagogikada ham tez-tez qo‘llanilmoqda. Asosan iqtisodiy tarmoqlarga nisbatan qo‘llanuvchi “klaster” termininingata’lim sohasiga kirib kelishi ushbu tushunchaning turli mintaqalarda tadqiqini, uning mazmun-mohiyatini o‘rganishni taqozo etadi. Zero, muayyan tushuncha turli makon va zamonda turlicha talqin etilishi tabiiy jarayondir.

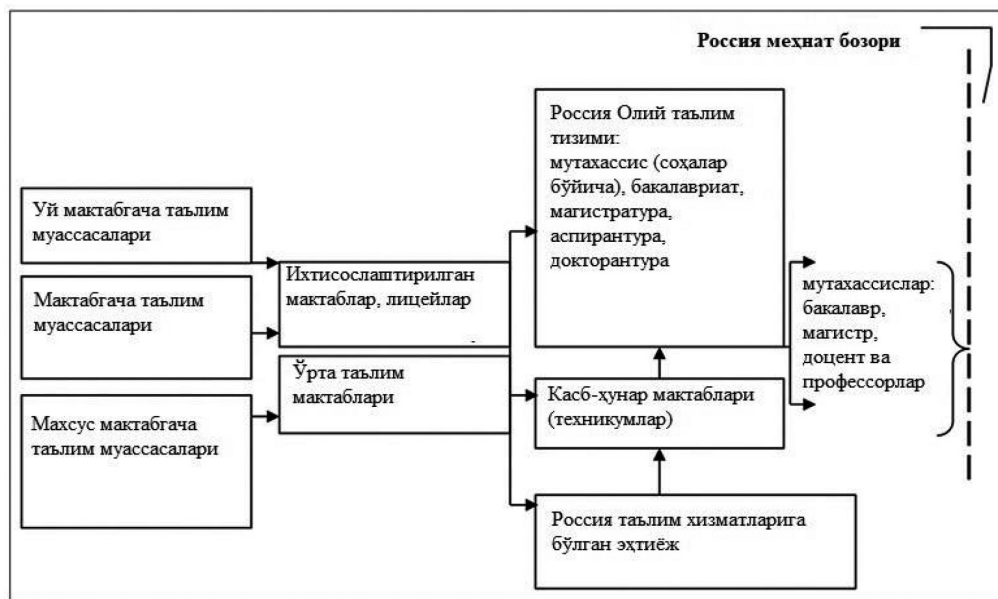
Pedagogik ta’lim klasterlari muammosi mahalliy olimlar: B.Mo‘minov [4], U.Mirsanov [4], Sh.Shodmonova [4], R.Jo‘rayev [4], shuningdek, unga yondosh bo‘lgan masalalar esa U.Begimqulov [4], F.Zokirova [4], M.Lutfullayev [4] kabi olimlar tomonidan muayyan darajada o‘rganilgan.

Tadqiqotchi U.N.Xodjamqulov [6] “ta’limaklasteri” tushunchasini yoritishda rusiy zabon olimlarning fikrlariga asoslanadi hamda ta’lim klasterining mazmunini oliy o‘quv yurtlari, boshlang‘ich va o‘rta maxsus ta’lim muassasalari, ixtisoslashtirilgan maktablar, iste’molchilar (ish beruvchilar) va mutaxassislarining umumiy maqsad va xususiy manfaatdan iborat hikorligi sifatida izohlaydi. Klasterning asosiy maqsadi “o‘z tarkibiga kiruvchi ta’limiy-ilmiy-innovatsion salohiyatni nafaqat yuqori fuqarolik va kasbiy layoqatlilik darajasi bilan, balki raqobatbardoshligi, yangiliklarni qabul qila olish qobiliyati, yangi ta’lim dastur va texnologiyalarini loyihalash hamda amalga oshira olish qobiliyatiga ega zamonaviy ta’lim mutaxassislarini tayyorlash uchun birlashtirish” ekanligini qayd etadi.

Ta’lim klasteri rus tadqiqotchilari tomonidan turli aspektlarda tadqiq etilganini ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, aoliy ta’limda klaster va innovatsion ta’limni tadqiq etgan A.B.Smironovning yozishicha: “professional ta’limda klaster yondashuvni G.V.Muxametzyanova, Y.A.Korchagin, N.B.Pugacheva, A.V.Leontyev; pedagogik loyihalash va faoliyatanazariyasini V.V.Davydov, A.N.Leontyev, V.P.Bespalko, G.I.Ibragimov, B.C.Lednev, M.I.Maxmutov, V.A.Slastenin; uzluksiz ta’lim konsepsiyasini B.S.Gershunskiy, G.V.Muxametzyanova, A.M.Novikov; oliy ta’lim tizimining hududiy rivojlanish aspektlarini A.G.Abrosimov, N.Vasilchenko, V.S.Ivanov, V.P.Kovalevskiy, I.Mayburov, L.Milyayeva, A.Rykun, S. Smirnov va ta’lim xizmatlari bozorini A.Avetisova, I.Berezina, Sh.Valiyeva, A.Zapesoskogo, I.Molchanovoy va

boshqalar o'rganishgan [6]. Ushbu fakt rus tadqiqotchilari tomonidan "ta'lim klasteri"ning nazariy asoslari atroflicha yoritilganligidan dalolat beradi. Ular tomonidan mazkur tushunchaga berilgan ta'riflar bilan o'zbek tadqiqotchilarining ta'riflari o'zaro bir-birini to'ldiradi. Jumladan, A.V.Smironov va b. "Ta'lim klasteri – professional ta'lim muassasalarining o'zaro aloqadagi birlashmasi bo'lib, ular sohalariga monand va sheriklik munosabatida korxonalar tarmog'i bilan o'zaro bog'langan, birlashgan bo'ladi" [5]. Boshqa manbalarda "Ta'lim klasteri – asosan zanjir ichidagi gorizontall bog'lanishlarga asoslangan fan-texnologiya-biznesning innovatsion zanjirida ta'lim berish, bir-biriga ta'lim berish va o'z-o'zini tarbiyalash (mustaqil ta'lim olish) vositalari tizimidir", "Ta'lim klasteri – uzluksiz ta'limning maktabdan ishlab chiqarishgacha bo'lgan yagona tizimi", deya qayd etiladi.

Rossiya ta'lim klasteri modeli tadqiqotchilar tomonidan quyidagicha ifodalangan:

1.3.1-rasm. Rossiya ta'lim klasteri modeli

1.1-rasmda keltirilgan modelni tahlil qilar ekanmiz, shuni ta'kidlash lozimki, eng samarali, innovatsiyalarga yo'naltirilgan usul – bu umumiy ta'lim tizimi, ilm-fan va ishlab chiqarishni (kompaniya va korxonalar) birlashtirish, ya'ni klasteri shakllantirish sanaladi. Bunda, shubhasiz, ko'pgina afzalliklar mavjud:

1. "Ta'lim-fan-ishlab chiqarish" tizimida sheriklik aloqalarini o'rnatish orqali mehnat bozori va ta'lim xizmatlari bozori o'rtasidagi nomuvofiqliklar kamaytiriladi.

2. “Ta’lim-fan-ishlab chiqarish” tizimiauyluksiz jarayon bo’lib, klaster vositasida ta’lim xizmatlari bozorida o’zgarishlarni tezda boshqarishga imkon beradigan elementlarning barqaror o’zaro ta’siriata’minlanadi.

3. Ta’lim klasterlari ichkiaresurslari: kadrlar, ilmiy va axborot salohiyati, moliya, infratuzilmadan samarali foydalanishga imkon yaratadi.

4. Klasterga birlashish orqali turli ilmiy, texnologik va ta’lim innovatsiyalarning uyg’unlashuvigaahamda yangi bilimlarni ishlab chiqarish va ta’lim texnologiyalariga yo’naltirish tizimini shakllantirishga imkon yaratiladi.

5. Bu ko’p bosqichli ta’limatizimini shakllantirib, faoliyat yuritish uchun (tashkilot, kompaniya, korxona) bo’lajak mutaxassislarga bilimlarni chuqurlashtirish, kengaytirish vaatizimlashtirish imkoniniaberadi.

6. Ta’lim mazmunini birlashtirish, ta’limning maqsad, metod, shakl va vositalarida uyluksizlik prinsipini amalga oshirish, yangi kadrlarni tayyorlash uchun vaqttni qisqartiradi.

7. Ish beruvchilar (tashkilot, kompaniya va korxonalar) hamkorligi hamda ta’lim muassasalari va fanga investitsiyalarni rag’batlantirish mexanizmlari kuchayadi.

Mazkur afzalliklar boshqaruv mexanizmli klaster subyektlarining o’rnatilgan innovatsion-texnologik jarayoni sifatida mahsulotning innovatsion parametrlarini prognoz qilish va boshqarib turish uchun sharoit yaratadi.

Yuqorida ta’lim klasteri bo’yicha bildirilgan fikrlardan shunday dastlabki xulosalarga kelish mumkin: MDH davlatlari ta’lim tizimida “klaster” ta’limning uyluksizligi va uzviyligini ta’minlash maqsadida barcha ta’lim bosqichi muassasalarining o’zaro birlashuvi va hamkorligi tushuniladi. Bu orqali ta’lim sifati va samaradorligiga erishish maqsad qilinadi.

Amerika, Yevropa va Afrika manbalarining tahliliga asoslanib qayd etishimiz mumkinki, “maktab klasteri (ingliz tilida – school cluster, nemis tilida – Schulcluster)” ushbu mintaqalarda alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur tushunchani to’g’ri va aniq yoritish, o’z navbatida, quyidagi atamalar ma’nosiga to’xtalishni taqozo etadi.

Yevropada maktab klasteri ma’muriy va ta’lim maqsadlaridagi nomutanosiblikni bartaraf etish uchun geografik jihatdan bir-biriga imkon qadar yaqin joylashgan maktablarning birlashishini anglatadi.

C.J.Bonk [4] fikriga ko’ra, “klasterlar – bu maktablarda ta’lim sifati va ta’limning dolzarbligini oshirishga qaratilgan, o’zaro geografik yaqin hududda joylashgan maktablarni guruhlashtirish, birlashtirishdir”. D.Marsh [7] klasterini ma’muriy va ta’limiy maqsadlar uchun maktablarni birlashtirish deb ta’riflagan.

Ta'limning klasterlashtirisharivojlanayotgan davlatlarda maktablarni qo'llab-quvvatlashning xalqaro me'yoriga aylandi, chunki mamlakatlar o'zlarining ta'lim tizimlariga duch keladigan vaaularni bezota qiladigan ko'plab ta'lim muammolarini hal qilish yo'llarini qidirmoqdalar. Yuqorida C.J.Bonk hamda D.Marsh "maktab klasteri"niageografik jihatdan bir-biriga yaqin joylashgan maktablar birlashuvi, guruhi deb ta'riflaydi. Ushbu ta'rif to'g'ri bo'lsa-da, boshqa bir manbada maktab klasteri nafaqat o'zaro geografik yaqin joylashgan, balki sifatli ta'lim samaradorligini yaxshilash va ma'muriy maqsadlarda o'qitish va o'rganish resurslarini baham ko'rishga qodir bo'lgan maktablarni birlashtirish ekanligi ta'kidlanadi.

Ta'lim klasteri ilk marta "BuyukaBritaniya va Hindistonda 1940-yillarning boshlarida, o'z ta'lim tizimlarida samaradorlikni oshirish, qishloq maktablari bir-birlarini qo'llab-quvvatlab o'quv-axborot resurslarini o'zaro almashish, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida bilim-mahoratava ta'limning samarali yondashuvlarini o'zaro o'rtoqlashish borasida hamkorlikni rivojlantirish orqali sifatli ta'limni takomillashtirish maqsadida tashkilaetilgan. Ta'lim klasterlari ma'muriyat, materiallarni almashish orqali pedagogik va sinfdan tashqari ishlarni takomillashtiradi, chunki bundayamaktablarda yaqin atrofda joylashgan maktablarning o'qituvchilari uchunamateriallar va manbalar bilan ta'minlangan resurs markazlari mavjud bo'ladi.

Ta'llim klasterlarini tashkil etishdan quyidagilar maqsad qilinadi:

1) mutaxassislar o'rtasida tajriba va mahoratlarni almashish orqali o'qitish va mustaqil o'rganishni takomillashtirish;

2) o'qituvchilarni rivojlantirish, boshqarish va qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim sifatini oshirish;

3) o'qituvchi va rahbarlarning kasbiy kompetentligini oshirish;

4) samarali professional tarmoq orqali "izolyatsiya"ni buzish orqali bir nechta kichik maktablarning manbalarini birlashtirish uchun ma'muriyatga yordam berish;

5) markazlashmagan qarorlarni qabul qilish, egalik qilish va javobgarlikning yuqori darajalariga erishish.

Ta'lim klasterlari quyidagiasabablarga ko'ra joriy qilinadi:

1) maktablarga boshqaruv va qo'llab-quvvatlash darajasining pastligi;

2) o'qituvchilar qo'llab-quvvatlashiga mavjud katta ehtiyoj;

3) yuqori darajaga erishish qarorlarni qabul qilishda barcha manfaatdor tomonlarning ishtiroki;

4) ko'pchilik maktablar nisbatan izolyatsiyada faoliyat yuritayotganligi.

Bu kabi faktlarga asoslanib Aypinge (2007) maktab klasteri ta'limni boshqaruv va rejalashtirish amaliyotini takomillashtirish, ta'limdagi asosiy manfaatdor tomonlarning ishtirokini oshirish va maktablar o'rtasida demokratik yo'llar bilan hamkorlikni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratuvchi foydali vosita sifatida rivojlanganligini ta'kidlaydi. Amerika va Afrika malakatlarida joriy etilgan maktab klasteri nemis ta'lim tizimiga ham kiritilganini shu tildagi manbalardan bilishimiz mumkin. Ushbu davlatda ham maktab klasteri (nemischa- "Schulcluster") yuqorida qayd etilgan tushunchaga yaqin mazmun kasb etsa-da, nemis ta'lim tizimida joriy etilgan "maktab klaster"larida oliy ta'lim tashabbuskor, shu bilan birga yetakchi muassasa sifatida qaraladi. Bu holni O'zbekiston ta'lim tizimiga kirib kelayotgan "Pedagogik ta'lim innovatsion klaster modeli"da ham ko'rishimiz mumkin. Jumladan, maktab va oliy ta'lim muassasasi o'zaro hamkorlikda ishlashi, bir-birini turli maqsadlarda: yetukabilimli o'qituvchilarni tayyorlash, o'quvchilarni OTM da o'qish jarayoniga tayyorlash hamda olib borilgan tadqiqotni bevosita dars jarayonlarida qo'llashda o'zaro qo'llab-quvvatlashi mumkin. Myunxen texnika universiteti shu konsepsiya asosida qator hududdosh maktablarni yagona bir tarmoqqa birlashtirgan edi, bu tizim keyinchalik ommalashib, Schulcluster (Shulkcluster)ga aylantirilgan. Bu tashkil etish uchun ilk qadam koordinator sifatida xizmat qiladigan tayanch maktabni tashkil etish hisoblanadi va u uchun doimiy murojaat manzili o'sha OTM hisoblanadi. Ushbu OTM esa, o'z navbatida, klaster doirasida multiplikator vazifasini bajaradi. Klaster miqyosida qator ta'lim muassasalar a'zolarini o'zaro bog'lashadi. Ta'lim muassasalari bilan bir qatorda maktabdan tashqari muassasalara (bandlik markazlari, o'quv markazlari va shu kabilar), mahalliy sanoat korxonalari va turli ijtimoiy birlashmalar ham qo'shilishi mumkin. Shu tarzda o'sha hududdagi maktablarning o'zaro aloqalari jadallashadi hamda OTM tashkiliy ishlarni kuchaytirmasdan ular bilan aloqani samarali tashkil etishga erishadi. Shu asosda Myunxen texnika universiteti tomonidan nemis ta'lim tizimida dastlabki Schulcluster 2007-yil Berxtesgadener o'lkasi (Berchtesgadener Land)da 4 ta gimnaziyani birlashtirib tashkil etilgan. Keyinchalik o'zaro yaqin hududda joylashgan har xil turdagi 13 ta maktab ham birlashib, maktab klasterini tashkil etgan. 2009-yilning fevral oyida Altdorfer Traunshayn (Altötting-Traunstein)da, 2010-yil mart oyida Benediktboiern (Benediktbeuern)da ham shunday klasterlar tashkil etilgan.

Yuqoridagi tahlillar asosida maktab klasteri modelini quyidagicha ifodalash mumkin (1.2-rasm):

1.3.2-rasm. Yevropa ta'lim tizimida "maktab klasteri" strukturalari

1.2-rasmdan ko'rishimiz mumkinki, Yevropa, aynan, Germaniya ta'lim tizimida geografik o'zaro yaqin joylashgan bir nechta maktablar shu hududdagi muayyan OTM bilan birgalikda "maktab klasteri"ni tashkil etishi mumkin. Ushbu maktablardan biriga koordinatorasifatida tayanchmaktab, ya'ni klaster markazi vazifasi yuklanadi, OTM esa tayanch maktaba uchun doimiy murojaat manzili - multiplikator vazifasini bajaradi. Misol uchun, ma'lum bir vazifa, topshiriq yoki konsultativ ma'lumot har bir maktabga emas, balki aynan o'sha tayanch maktabga yetkaziladi, o'z navbatida, ushbu maktab boshqaaa'zo maktablarga yetkazadi. Bu orqali ma'muriy masalalarning ham takomillashuviga erishiladi. Germaniya ta'lim tizimi me'yoriy hujjatlariga ko'ra, kamida 2 ta, ko'pi bilan 8 ta maktablar o'zaro maktab klasterini tuzishi mumkin, unda gao'quvchilar soni 200 dan ortiq, ammo 2500 tadan kam bo'lishi shart.

Nemis ta'lim klasterini tashkil etishdan kutilayotgan asosiy maqsadlar quyidagilardan iborat:

1. OTM va maktab o'rtasidagi barcha jabhalarga doir o'zar aloqalarni yaxshilash;

2. talabalar uchun maktab amaliyotini yanada professional ravishda tashkil etish va o'tkazish;

3. maktab o'quvchilarini oliy ta'limga yo'naltirish va maktabni bitirgandan so'ng kasb va shunga mos OTM yo'nalishini tanlashga o'rgatish maqsadida tashkil etiladigan seminarlarni o'tkazish uchun OTM resurslaridan yanada samaraliroq foydalanish;

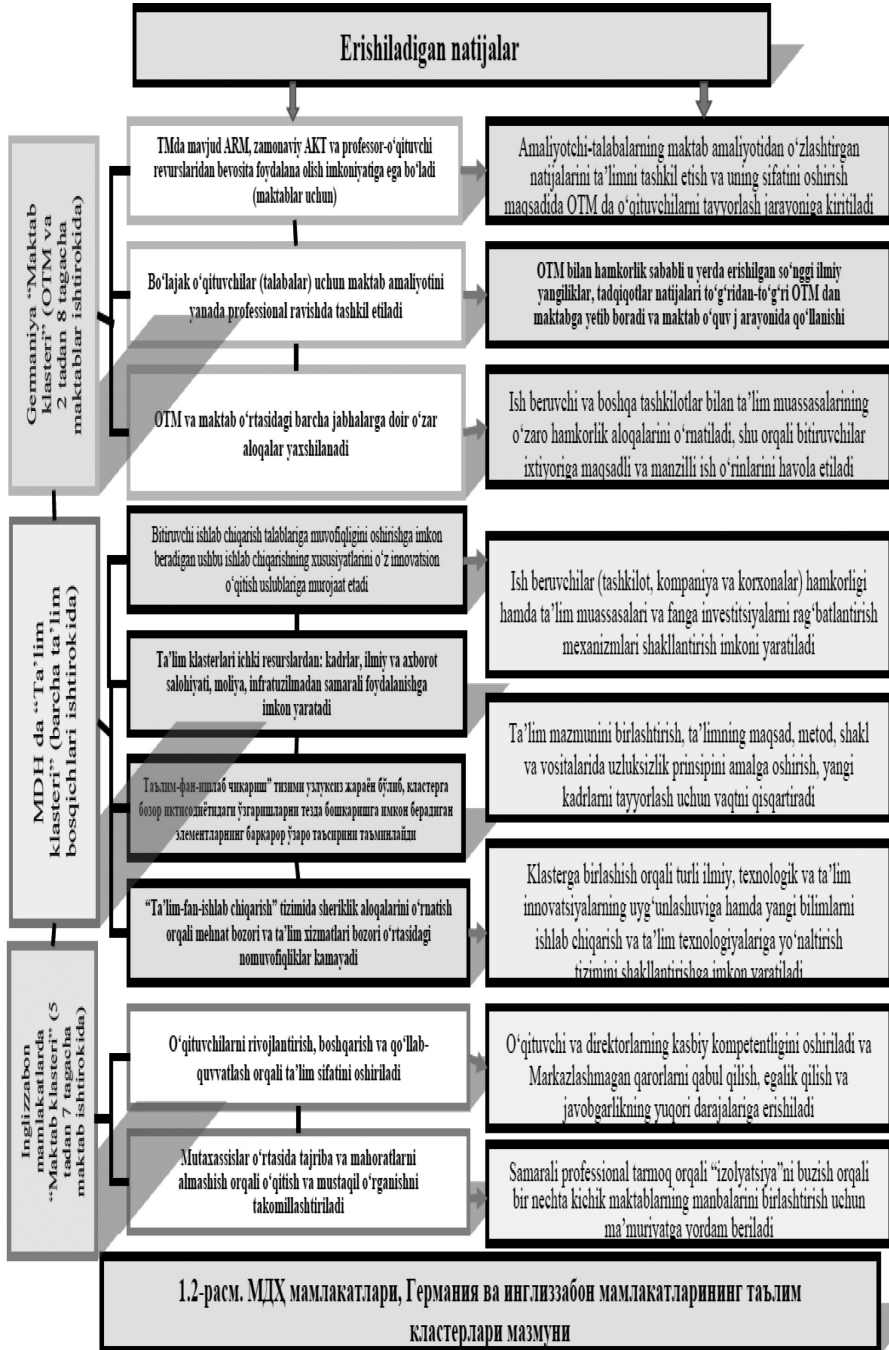
4. OTMdamavjudARM, zamonaviyAKT va professor-o'qituvchi resurslaridan bevosita foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lish (maktablar uchun);

5. Ish beruvchi va boshqa tashkilotlarabilan ta'lim muassasalariningao'zaro hamkorlik aloqalarini o'rnatish va takomillashtirish, shu orqali bitiruvchilar ixtiyoriga maqsadli va manzilli ish o'rinlarini havola etish.

Shuningdek, mazkur hamkorlik har ikki taraf uchun ma'lum imkoniyatlar tug'diradi. Jumladan:

- klaster a'zolari o'rtasida tezkor aloqani o'rnatish, ta'limiy, kasbiy ma'lumotlar almashinuvi jarayonini optimallashtirish;
- ba'zida kutilmagan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan, ammo klaster a'zolari tajribasi bilan osonroq hal qilinishi mumkin bo'lgan loyihalarni amalga oshirish imkoniyatini yaratish;
- o'quv dasturlariga ko'ra muayyan loyihalar, odatda, tashqi hamkorlar bilan amalga oshirilishi kerak, ammo ularni izlash ko'pincha ko'p vaqt talab etadi. Bunday vaziyatda ham "klasterdagi sherik"larning tajribalaridan samarali foydalanish;
- maktab va OTM hamkorligida o'tkaziladigan "malaka oshirish, qayta tayyorlash kurslari"ga ma'ruzachilarni jalb qilishajarayonining osonlashuvi;
- maktablarda o'taladigan malakaviyaamaliyotning tashkil etilishini hamkorlikda ishlab chiqish, uningasamaradorligini oshirish;
- OTMdagi tadbirlar, kompaniyalarga ekskursiyalar, ish joylari to'g'risidagi ma'lumotlar yoki seminarlarni birgalikda osonroq tashkil etish;
- OTM da olib borilayotgan so'nggi tadqiqot ishlari haqida maktablarni tezkor xabardor qilish, tanishtirish;
- innovatsiyalarni almashish orqali klaster sheriklari va ularning vakillari multiplikator sifatida butun mintaqa yoki tumanga foyda keltirish;
- ushbu hamkorlik talabalarga foydali bo'lishi, chunki ular turli tadbirlardan foydalanib, OTM lar va boshqaaturli tashqi hamkorlar hamda kasb markazlari (bandlik, yoshlarni qo'llab-quvvatlash markazlari va shu k.) bilan aloqalarni o'rnatib, keyinchalik ulardan foydalanishlariamumkin;
- iste'dodli maktab o'quvchilariniatanlab olish, ularni qo'llab-quvvatlash;
- maktablarning multiplikator OTM ning xalqaro hamkorlari bilan aloqa o'rnatishi;
- OTM bilan hamkorlik sababli u yerda erishilgan so'nggi ilmiy yangiliklar, tadqiqotlar natijalari to'g'ridan-to'g'ri maktabga yetib borishi va maktab o'quv jarayonida qo'llanishining optimallasuvi;

- amaliyotchi-talabalarning maktab amaliyotidan o'zlashtirgan natijalarini ta'limni tashkil etish va uning sifatini oshirish maqsadida OTM da o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga kiritish imkoniyati.

1.3.3-rasmda berilganama'lumotlarga tayanib, ta'lim klasterlari turli mintaqalarning ta'lim tizimiga joriyaetilgan bo'lsa-da, uning strukturasi aynan bir xil emas, har bir shakldan kutiladigan maqsad va erishiladigan natijalar o'ziga xosdir. Shunga qaramasdan, ta'lim tizimiga klaster yondashuvni kiritish, maktab klasterlarini tuzish orqaliaumumiy maqsadlar hamda natijalarga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Юлдашева Г.Т. Талабаларда ўзини-ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш жараёнининг педагогик асослари. /Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириу. № 3/1 – 2022.Илимий-методикалық журнал.Нукус,2022. ISSN 2181-7138. 26-28 бет.
2. Юлдашева Г.Т. Коммуникатив компетенция тушунчаси ва унинг мазмун моҳияти // “ЎЗМУ хабарлари “Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети илмий журнали. – Тошкент, 2022. – № 1/5/1 – В. 228-231.
3. Юлдашева Г.Т. (2022). Компетенциявий ёндошувга асосланган таълим // Journal of innovations in social sciences (Ўзбекистон).Таълимни рақамлаштириш: асосий тенденциялар ва устувор вазифалар -2022 ISSN:2181-2594.57-61 бет.
4. Юлдашева Г.Т. Применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в начальном образовании. Замоновий ўзликсиз таълим сифатини ошириш: инновация ва истиқболлар. Халқаро микёсидаги илмий-амалий конференция материаллари. 24 апрель, Тошкент-2020. 527-531 бет.
5. Юлдашева Г.Т. Влияние компьютерных технологий на изменение средств коммуникации. Международная конференция посвящённая к 180- летию И.Алтынсарина “Великий учитель казахского народа и великое знание”,Чимкент, 2021. 36-39 стр.
6. Юлдашева Г. Т. Таълимда инноватсион технологияларнинг роли ва аҳамияти. Информатика фанининг долзарб муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент -2018. 266-бет.
7. Юлдашева Г. Т. Эффективность использования ИКТ на уроках начального класса. Труды научной конференций “Современные кластерные системы в контексте образовательных инноваций реформ: проблемы события и перспективы”.2019. 24-стр.
- 8.Юлдашева Г.Т. Бўлажак ўқитувчиларда касбий компетентликни ривожлантириш. “Замоновий тараққиётда илм-фан ва маданиятнинг ўрни” номи Республика илмий-амалий конференцияси. www.academics.uz 18.08.2022, 20 сон, 54- бет.
- 9.DilfuzaMelievaMakhmudova,2BakhromRuzievichTadjibaev,3GavharKholboevnaDusmurodova, 4 Gulshad Tileuovna Yuldasheva. Information and communication technologies for developing creative competence in the process of open teaching physics and maths. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation / Vol.24, Issue 09, 2020 ISSN: 1475-7192. (Scopus).

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада таълим кластерида бўлажак информатика фани ўқитувчиларини касбий тайёр-гарлигини ташкил этиш масалалари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы организации профессиональной подготовки будущих учителей информатики в образовательном кластере.

SUMMARY

This article discusses the organization of professional training of future computer science teachers in the educational cluster.

НОРУДА МАТЕРИАЛЛАРИНИ ҚАЗИБ ОЛИШДА АТРОФ-МУҲИТГА ТАЪСИРИНИ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ ВА УЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШ ЙЎЛЛАРИ

Мадримов Р.М., Мирзаев С.С.

*Атроф-муҳит ва табиатни муҳофаза қилиш технологиялари
илмий тадқиқот институти*

Таянч сўзлар: Зарафшон, Чирчик, норуда, атроф-муҳит, тош, кум, шағал, дарё, ўзан.

Ключевые слова: Зарафшон, Чирчик, неродный, окружающая среда, камень, песок, гравий, река, русла.

Key words: Zarafshon, Chirchik, non-native, environment, stone, sand, gravel, river, stream.

Кириш. Бугунги кунда табиий норуда қазилма бойликларидан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Мамлакатимиз томонидан бу соҳада бир қанча чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Айниқса, ҳозирги бунёдкорлик яъни қурилиш ишлари жадал кетаётган бир пайтда норуда материалларга ҳам талаб кескин даражада ошмоқда[1,2,3,4].

Табиат ресурсларидан оқилона фойдаланишда норуда материаллардан кум, шағал ва тошлардан ноқонуний қазиб олиш ҳолатлари тез-тез учрамоқда. Дарё хавзалари ва тоғли ҳудудлардаги норуда материалларни қазиб олишда атроф-муҳитга етказилган зарарлар кун сайин ортмоқда (расм.1.).

Бу масалага илмий нуқтаи назардан ёндошув экологик ҳолатига баҳо бериш, улардан оқилона ва самарали фойдаланиш бўйича илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқиш устувор масалалардан ҳисобланади.

Олинган маълумотларнинг таҳлили ва муҳокамаси: 2022 йил 02 июндаги 01/12-2022-сонли “ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 декабрдаги ПҚ–76-сонли Қарори “Йўл харитаси”нинг IV бўлими, 17-бандига асосан табиий норуда материалларни ноқонуний қазиб

Расм.1. Қум қазиб олиш жараёни

олишда табиий объектларга етказилган зарарни ҳисоблаш тартиби Вазирлар Маҳкамаси қарори ва низом лойиҳасини тайёрлаш” лойиҳаси доирасида тадқиқотлар амалга оширилди. Экология вазирлиги ҳамда унинг ҳудудий бўлинмалари шунингдек, Геология вазирлиги ҳузуридаги Кон-геология фаолиятини назорат қилиш инспекцияси томонидан ер ости бойликларидан фойдаланиш тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларини жойларда бажарилиши бўйича назорат ишларининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, табиий норуда материалларини ноқонуний қазиб олиш билан боғлиқ ҳолатлар йилдан-йилга ошиб бораётганлигини кўрсатмоқда.

Экология вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари томонидан 2019-2021 йиллар мобайнида, ер ости бойликларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш талабларини ҳамда дарёлар ўзанларини тозалаш ва қирғоқларини мустаҳкамлашга доир ишларни амалга оширишдаги қонун бузилишлар республика бўйича жами 3530 та, етказилган зарар бўйича маъмурий 6 120,8 млн. сўмдан ортган. Ҳудудларда ер ости бойликларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш талабларини бузиш Самарқанд (520 та), Жиззах (495 та), вилоятларида, Қорақалпоғистон Республикасида (364 та), Наманган 340 та, Сирдарё (262 та), Навоий (238 та), Сурхондарё (231 та) ва Фарғона (227 та) вилоятлари норуда материалларни ноқонуний қазиб олиш ҳолатлари кузатилган. Дарёларнинг ўзанларини тозалашга ва қирғоқларини мустаҳкамлашга доир ишларни амалга ошириш тартибини энг кўп бузилиши ҳолатлари Наманган (123 та), Фарғона (64 та), Қашқадарё (50 та), Тошкент (29 та), Андижон (25 та), Самарқанд (24 та) вилоятларига тўғри келган.

Расм.2. қум-шағал қазиб олиш жараёни.

Геология вазирлиги хузуридаги Кон-геология фаолиятини назорат қилиш инспекцияси томонидан 2019-2021 йиллар давомида ҳудудларда амалга оширилган назорат тадбирлари натижасига кўра, 7 та турдаги (тупроқ, қум-шағал, каврц қуми, гранит, оҳактош, мрамар, порфирит) фойдали қазилмаларни ноқонуний қазиб олиш бўйича жами 458 та ҳолатлар аниқланиб, ноқонуний қазил олинган фойдали қазилма миқдори 10,636 млн. м³ни ташкил қилган. 2019-2020 йилларда давомида тўпланган материаллар асосида ноқонуний қазиб олинганлик оқибатида 198,420 млрд. сўм миқдорида етказилган зарар етказилганлиги аниқланган. 2019-2021 йиллар мобайнида Қашқадарё вилоятида 80 та, Самарқанд вилоятида 74 та, Тошкент вилоятида 71 та, Бухоро вилоятида 30 та, Андижон вилоятида 29 та, Сурхондарё вилоятида 28 та, Фарғона вилоятида 26 та, Навоий вилоятида 24 та, Жиззах вилоятида 22 та, Наманган вилоятида 15 та норуда қазилмаларни ноқонуний қазиб олиш ҳолати кузатилган. Кейинги 3 йил давомида республика ҳудудидан оқиб ўтувчи дарё ўзанлари ҳамда қирғоқ бўйида норуда фойдали қазилмаларни қазиб олувчи тадбиркорлик субъектлари 405 тага кўпайган (расм.2). Зарафшон ва Чирчиқ дарёларида 80 дан ортиқ тадбиркорлик субъектлари томонидан қум-шағал қазиб олиниши натижасида табиий ландшафт бузилиб, экологик ҳолат ёмонлашган ҳамда сув сатҳи пасайиб кетганлиги, ушбу экологик ҳолат сув таъминотига салбий таъсир кўрсатаётганлиги ҳамда ўсимлик қопламани камайиб бораётганлиги аниқланди.

Сув ҳавзаларида ноқонуний ва тартибсиз равишда қум шағал қазиб олиш оқибатида табиатни экологик мувозанатини бузилиши ҳамда дарёларнинг

қуриши, ер ости сувлари сатҳининг пасайиши, чўлланиш ва ихтиофаунага салбий таъсирлари кузатиляпти. Дарё ўзанларидан кум-шағал аралашмасини қазиб олиш ишлари жараёнларининг, тупрок, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, ихтиофауна ва орнитофаунанинг бузилиши билан бевосита боғлиқ.

Ўзан жараёнларидаги норуда материаллар карьерларнинг атроф-муҳитга таъсирини баҳолаш ҳамда ўзани рельеф шаклининг ўзгариш тезлик ва режими бўйича илмий ёндошувлар асосида тадқиқотлар олиб бориш, шунингдек, дарё ўзанини доимий мониторинг қилиниши лозим.

Хулоса: Қум -шағал аралашмасини қазиб олишда ва дарё ўзанини тозалаш ва қирғоқларни мустаҳкамлаш ишларини амалга оширишда қуйидаги талабларни амалга ошириш тавсия этилади:

- очик сув оқимлари ўзанларининг деградацияси, чуқурлаштириб юбориш ва эрозиясига йўл қўймаслик;
- дарё ўзанини тозалаш ва қирғоқларини мустаҳкамлаш ишларини лойиҳада кўрсатилган траншея ўлчамлари, баландликлари ва қияликларига риоя қилган ҳолда бажариш,
- эрозияга қарши чора-тадбирларни амалга оширишни таъминлаш;
- чиқиндиларни вақтинча сақлаш жойлари, техникани сақлаш, хизмат кўрсатиш жойлари, шунингдек техникани таъмирлаш ишларини дарёларнинг сувни муҳофаза қилиш ҳудудларидан ташқарида жойлаштириш.

Адабиётлар:

1. Абхази В.И. “Гидромеханизированная добыча песчано-гравийных материалов. Разработка обводненных карьеров и классификация песчано-гравийных материалов.” 1972.
2. Рахимов Ш. Т. “Бетон тўлдирувчилар технологияси (Норуда материаллар ишлаб чиқариш технологияси)”, Тошкент-2020
3. Низомов Ш.Р., Юсуфхўжаев С. А. Қурилиш конструкциялари ҳисоби асослари. Тошкент-2014.
4. uz.wikipedia.org

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада табиий ресурсларидан оқилона фойдаланишда, хусусан норуда материалларни қазиб олишда атроф-муҳитга етказилаётган зарарни ортиб борётганлиги ва уларнинг олдини олишга қаратилган чора тадбирларни илмий ёндошувлар асосида амалга ошириш тўғрисида фикрлар юритилади.

РЕЗЮМЕ

В данной статье приводятся причиненный ущерб окружающей среде при добыче нерудных природных ресурсов и предлагается выполнить принятых мер по их предотвращению на основе научных подходов.

SUMMARY

This article presents the damage caused to the environment during the extraction of non-metallic natural resources and proposes to implement measures taken to prevent them based on scientific approaches.

SIRDARYO VILOYATINING EKOLOGIK HOLATIGA KO‘RA IQLIM SHAROITIGA MOS IHOTA DARAXTZORLARNI BARPO ETISH

Musurmanov N. U.

Guliston davlat universiteti

Madrimov R.M.

Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy tadqiqot instituti

Tayanch so‘zlar: Iqlim, hudud, harorat, yog‘in, “yashil makon”, pavlovniya, catalpa, darxt, chiqindi paligoni, xiyobon.

Ключевые слова: климат, территория, температура, осадки, “зеленое пространство”, павловния, катальпа, дерево, палигони отходов, аллея.

Key words: climate, territory, temperature, precipitation, “green space”, pavlovnia, catalpa, darxt, waste paligon, alley.

Kirish. Bugunki kunda davlatimiz rahbari tomonidan keng ko‘lamli yashil belbog‘larni rivojlantirish, shaharlar atrofini ko‘kalamzorlashtirish masalasiga alohida urg‘u berilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “«O‘zbekiston – 2030» strategiyasini 2023-yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-300-sonli qarorining “67, 70-maqsad: “Ekologik vaziyatni barqarorlashtirishga qaratilgan “Yashil makon” umummilliy loyihasini kengaytirish” “Barcha shaharlarni to‘liq “yashil belbog‘lar bilan qamrab olish”-12 bandi”ni ijrosini ta’minlash maqsadida Sirdaryo viloyatida “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasida manzarali “Yashil belbog‘larni ilmiy yondoshuvlar asosida daraxt ekish tadbirlari o‘tkazish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda [1]. Shu bilan bir qatorda, shaharsozlik arxitekturasida borasida bir necha qarorlar va loyihalar ishlab chiqilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili O‘simliklarning rivojlanishi iqlim sharoitiga moslashishi, gullashi hamda ularning mavsumiy dinamikasini o‘rganishda A.N. Ponomaryov va A.M Rabinovichlarning xizmatlari beqiyosdir. O‘simliklarning mavsumiy rivojlanish maromini ya’ni fenologiyasi va biometrik o‘lchovlarini

o'rganishga I.V. Borisova va I.N. Beydemanlar alohida e'tibor qaratdi. Paulownia tomentosa turi bo'yicha olib borilgan so'nggi yillardagi tadqiqotlar jumladan tur vakillarining sistemikasi biologiyasi morfologiyasi va indroduksiyasi bo'yicha malumotlarni xorijlik olimlar Gyuleva, V. (2008) E.Popov (2008) Poorter H, P. Ryser (2015) Gyuleva V., T. Stankova, E. Popov, (2013.) tadqiqotlari keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani yozishda Xorij va MDH olimlari va O'zbekistonda o'simliklar rivojlanishining turli sohalarida o'z ilmiy ishlarini olib borgan tadqiqotchilarni ilmiy ishlaridan foydalanildi. Shuningdek o'simliklarning rivojlanishi, iqlim sharoitiga moslashishi, atrof-muhitning ta'sirini muallif tomonidan tahlil qilish asosida bajarilgan.

Tahlil va natijalar Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 9-martdagi 59-son qarori bilan "Zamonaviy arxitektura-shaharsozlik talablarini hisobga olgan holda aholi punktlarini obodonlashtirish ishlarini tashkil etish qoidalari tasdiqlangan, 2013-yil 13-avgustdagi 223-son qarori bilan esa "O'zbekiston Respublikasida landshaft dizaynini rivojlantirish Dasturi" qabul qilingan va unda belgilangan vazifalar bosqichma-bosqich amalga oshirilib kelinmoqda.

Yuqorida keltirib o'tilgan qaror va dasturlarni amalga oshirish maqsadida viloyat hududida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Sirdaryo viloyati tabiiy geografik jihatdan Mirzacho'lning shimol va shimoli-sharqida, asosan Sirdaryo daryosining chap sohilidagi akkumulyativ terrasalarda joylashgan. Viloyat Mirzacho'lning o'zlashtirilgan obod qilingan hududlarini o'z ichiga oladi. Sirdaryo viloyati hududi shimol va shimoli-sharqqa tomon pasayib borgan keng tekislik bo'lib, shimol tomondan Qozog'iston Respublikasi bilan, shimoli-sharq va sharqdan Respublikamizning ma'muriy birligi Toshkent viloyati bilan, janubi-sharqdan Tojikiston Respublikasi bilan, janub, janubi-g'arb va g'arbdan Jizzax viloyati bilan chegaralangan[2].

Iqlim xususiyatiga ko'ra Sirdaryo viloyati mo'tadil iqlim mintaqasining janubi va subtropik mintaqaning shimolidagi kontinental tipiga to'g'ri keladi. Bu viloyatning issiq kunlari ko'p bo'lishidan dalolat beradi. Viloyat atmosfera yog'inlarining yillik miqdori 202-425 mm ni tashkil qiladi. Yillik yog'inning asosiy qismi bahor va qish fasllariga to'g'ri keladi. Qolgan vaqt quruq bo'lib, yog'ingarchilik deyarli bo'lmaydi. Mavjud atmosfera yog'inlari ham bir tekisda taqsimlanmagan, hududning janubiy qismlarida 312-425 mm, shimoliy qismlarlarida 206-300 mm miqdorida tushadi. Atmosferaning nisbiy namlik darajasi qish faslida 70-80 foiz, yoz faslida 25-40 foiz, bahor va kuz fasllarida esa 300-350 mm ni tashkil etadi. Eng past nisbiy namlik Xovos tumanida

kuzatiladi. Bunga sabab kuchli mahalliy Bekobod shamolining ta'siri sezilib turishidir.

Olingan natijalardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, havoning quruqligi, shamollarning tez-tez esib turishi maydonda kuchli bug'lanishni keltirib chiqaradi, ya'ni bug'lanish yiliga 1500 mm gacha yetadi, arid zonaga xos hudud bo'lib bu ko'rsatkich yog'in miqdoriga nisbatan 4-7 barobar ko'p bug'lanish demakdir. Bunday sharoitda shamollarni oldini olish maqsadida tez o'sadigan pavlovniya daraxtini ekish maqsadga muvofiq xisoblanadi. Pavlovniya daraxtidan tashqari barcha sharoitlarga mos, sho'rlanishga chidamli katalpa darxti ham viloyat hududi uchun mas hisoblanadi.

Havo harorati yoz faslida o'rtacha $+27,8^{\circ}\text{C}$, qish faslida esa, -27°C gacha bo'ladi. Viloyatda maksimal issiq harorat $+47^{\circ}\text{C}$ gacha kuzatilgan[2;3]. Iqlimshunos olim L.N.Babushkin fikriga ko'ra, Mirzacho'lning janubiy qismi yozgi harorati bo'yicha O'zbekistonning eng issiq rayonlari bilan bir xilda bo'lib, Surxondaryoning tekislik qismidan keyin turadi xolos. Viloyatning janubiy qismida sovuqsiz kunlar 210-220 kunni tashkil qiladi va samarali haroratlar yig'indisi esa $4600-5000^{\circ}\text{C}$ ga yetadi. Shunday qilib, Sirdaryo viloyatining janubiy qismi boshqa qismlaridan farq qiladi. Vegetatsiya davridagi samarali haroratlar yig'indisi Guliston shahrida 2418°C , viloyatning shimoliy qismida esa 2197°C ni tashkil qiladi.

Yoz faslida yog'inning butunlay tushmasligi ham nisbiy namlikda o'z aksini topadi. Bu iqlimiy ko'rsatkichlar tuproq-grunt ichidagi tuzlarni yuqoriga ko'tarilish uchun asosiy sabablardan biri bo'ladi. Shu bois, bu maydonlardagi dehqonchilik asriy tuz zahirasini buzmaslikka, bug'lanishni oldini olishga qaratilgan texnik tadbirlarni amalga oshirilmoqda.

Viloyat o'zlashtirilgan voha hisoblanib harorati kunduzi issiq kechasi sovuq bo'lib keskin kontinental hudud hisoblanadi. Viloyat hududida keng ko'lamli "yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida tuproq va iqlim sahroitiga mos o'simlik va daraxtlarni o'stirish bugungi kunning dolzarb talabiga aylanmoqda. O'z xususiyatlariga ko'ra viloyat sharoitiga mos keladigan Pavlovniya, katalpa daraxtlarini moslashtirish va ihota zorlarini tashkil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Pavlovniya tez o'sadi tuproqning unumdorlik darajasiga va iqlimga bog'liq holda yiliga 3-5 metr dan 8 metrgacha yetadi. Pavlovniya daraxti bir yilda gektariga 100 tonnagacha biomassa hosil qiladi. Katalpa daraxti ham viloyat sharoitiga mos keladi iqlimi quruq bo'lgan, quyoshli muhitga moslashgan. Tupoqlari zich bo'lgan, qurilish maydonidan bo'shagan hududlar uchun mos keladigan balandligi 28 metrgacha yetadiga darxt hisoblanadi. Pavlovniya

barglarning diametri 75 santimetr gacha o'sishi mumkin, pavlovniyani haqiqiy kislorod zavodlari deb atash mumkin. O'rtacha bitta daraxtning barglari yiliga 22 kilogramm karbonat angidrid gazini o'zlashtiradi va 6 kilogramm kislorod chiqaradi, bu esa havoni minglab kubometrlarni tozalash imkoniyati mavjud bo'ladi. Tuproqlarni unumdorlik darajasini yaxshilaydi, sizot suvlarni sathini pasaytiradi. Bu o'zlashtirilgan Sirdaryo vohasining hududiga mos tushadigan daraxt hisoblanadi.

Pavlovniyaning o'ziga hos ijobiy jihatlari mavjud bo'lib ular quyidagilardan iborat:

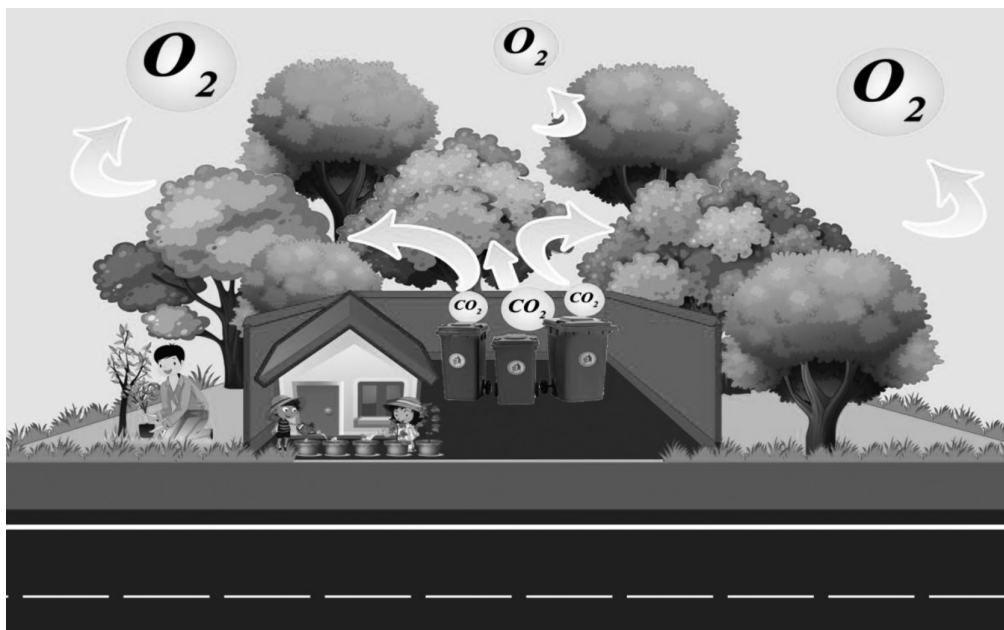
- ▶ Maishiy chiqindilarini qayta ishlash uchun tabiiy tozalash "zavodlari" filtr vazifasini bajaradi.
- ▶ Pavlovniya simob va mishyak bilan ifloslangan yerlarni fitoremediatsiya qilish, shuningdek atmosferani vodorod sulfidi kabi zararli aralashmalardan tozalash maqsadida ekiladi.
- ▶ Pavlovniya tuproq, yer osti va yer usti suvlari hamda havoni tozalash uchun ko'plab sanoat maydonlarida o'stiriladi.
- ▶ Pavlovniya vegetatsiya davrida kamida 200-250 gramm xlorini o'zlashtirishi imkoniyati mavjud.

Pavlovniya daraxtining ijobiy jihatlari juda ko'p bo'lib, shu asosda viloyat hududiga mos bo'lgan holatlarini hisobga olib quyidagi tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini berdi:

1. Pavlovniya daraxti kislorod katta miqdorda ishlab chiqarganligi sababali ko'p qavatli uylar atrofiga va magistral hamda mahalliy avtomobil yo'l bo'ylariga ekish;
2. Agro o'rmonchilikni, asalarichilikni hamda arzon yog'och yetishtirish maqsadida pavlovniya o'rmonchiligi yer fondini tashkil qilish;
3. Shaharlar atrofi hududida ihota va kulisalarni tashkil qilish;
4. Shaharlar atrofida madaniy, ekologik va agroturizm zonalarini tashkil qilish;
5. Viloyatda mavjud chiqindi paligonlari va aholi maishiy chiqindi xonalari atrofiga mini ihota bog'larini tashkil qilish (1-rasm).

Katalpa daraxti Shimoliy Amerikada Missisipi va Missuri Ogayo daryolari bir-biriga qo'shiladigan hududlarda, Tennesi shtatida va Shimoliy Arkanzasning g'arbiy hududlarida tarqalgan [3]. O'zbekistonga introduksiya qilinganiga 100 yildan oshdi.

Chiroyli daraxt bo'lganidan ko'kalamzorlashtirishda ko'p ekiladi. Go'zal katalpa urug'idan ekilganda ya'ni qulay sharoitlarda yiliga 35 sm dan oshadi bazi bir turlari 1 metrgacha o'sishi mumkin. Katalpa quyoshni yaxshi ko'radi

1-rasm. Mini chiqindixonalar atrofi pavlovniya va katalpa ihotazorlari

va termofil turlariga tegishli. Bu jihatidan daraxt viloyat uchun tipik vakil deb hisoblash mumkin. Yetarli yorug‘lik, uzoq vaqt davomida katalpaning kurtaklari va po‘stlog‘i sovuq ob-havodan oldin pishishiga vaqt topadi, bu esa daraxtni yaxshi qishlashiga imkon beradi. Issiqlikni yaxshi ko‘radigan bu daraxt -30 ,- 35°C dan yuqori sovuqlarga bardosh beradi.

Pavlovniya, katalpa daraxtlari chiqindi paligonlari atrofidagi yer ostiga sizib o‘tadiga chiqindilardan chiqayotgan suvlarni o‘lashtiradi va yer osti suvlarini ifloslanishni oldi olinadi. Shu bilan birgalikda chiqindi paligonlari atrofida tarqalayotgan nohush hidlarni oldini ham olish mumkin bo‘ladi. Chiqindi paligonlari atrofida mini holatda ihotazorlari tashkil qilinsa polietilin chiqindilarini turli hududlarga tarqalishini oldi olinadi.

Xulosa sifatida shuni aytish o‘rinliki Pavlovniya daraxti Sirdaryo viloyati iqlim sharoitiga mos kelishi, pavlovniyadan turli xil maqsadlarda foydalanish mumkinligini ko‘rsatadi. Kislorodni asosiy manbayi sifatida qarash bilan birgalikda turistik imkoniyatini ham oshirishi mumkin hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni “O‘zbekiston-2030” Strategiyasi. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
2. Karshibayeva L.K., Egamqulov H.E. Sirdaryo viloyati geografiyasi darslik Toshkent-2024.

3. R.M Madrimov, N.U. Musurmanov Sirdaryo viloyati sug'oriladigan yerlarni sho'rlanganligi va ularning tuz rejimini baholash
4. Sayfullayev A.F. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7. 3(4/2), April, 2023
5. Khaitovna PM, Faksiddinovich MS Technology of growing cauliflower // Texas Journal of Interdisciplinary Research. - 2022. - T. 6. - S. 8-10.
6. Ya.X. Yuldashov, "Ko'chatchilik va gulchilik ishlihi" Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma Toshkent «Davr nashriyoti» 2013
7. Kurbaniyazov, B., Berdimuratov, G., Kholova, S.H., Safarov, A., & Safarov, K. (2021). Importance of catalpa groups in cultural city greening in the case of Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 258, p. 03026). EDP Sciences.
8. Zolgharnein, J., Shariatmanesh, T., Asanjarani, N., & Zolanvari, A. (2015). Doehlert design as optimization approach for the removal of Pb (II) from aqueous solution by Catalpa Speciosa tree leaves: adsorption characterization. Desalination and Water Treatment, 53(2), 430-445.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada Sirdaryo viloyatining geografik o'rni, tabiiy sharoiti, iqlimi, iqlim mintaqalari hamda ularning hududiy xususiyatlari yoritilgan. Shu bilan birgalikda viloyat tabiiy sharoiti, iqlim xususiyatlariga mos pavlovniya, katalpa darxtlari ekish mumkinligi, pavlovniya va katalpa daraxtlarining ijobiy jihatlari yoritilgan. Pavlovniya va katalpa daraxtlarining imkoniyatlari sifatida viloyat hududida xiyobonlar tashkil qilish, turizm imkoniyatlarini kengaytirish mumkinligi atroflicha o'rganildi. Transport yo'llari bo'ylariga ekish mumkinligi va shu bilan birgalikda viloyatning sho'rlangan tuproqlariga, iqlim sharoitiga mos kelishi aniq ifodalangan. Chiqindi paligonlari atrofida mini ihotazorlarni tashkil qilish masalasi ham yoritib o'tildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещается географическое положение, природные условия, климат Сырдарьинской области, климатические регионы и их территориальные особенности. При этом освещаются природные условия региона, возможность посадки деревьев павловния, катальпа, соответствующие климатическим особенностям, положительные стороны деревьев павловния и катальпа. Детально изучена возможность организации аллей, расширения туристических возможностей на территории области, как возможности деревьев павловния и катальпа. Четко выражена возможность посадки по берегам транспортных путей и, вместе с тем, пригодность к засоленным почвам, климатическим условиям региона. Также был затронут вопрос об организации мини-свалок вокруг полигонов отходов.

SUMMARY

This article covers the geographical position, natural conditions, climate, climatic regions of the Syrdarya region and their territorial peculiarities. At the same time, the natural conditions of the region, the possibility of planting pavlovnia, Catalpa darxhts suitable for climatic conditions, positive aspects of pavlovnia and catalpa trees are covered. As the possibilities of pavlovnia and katalpa darxhts, the possibility of creating alleys on the territory of the region, expanding the possibilities of tourism was studied in detail. It is clearly expressed that it is possible to plant in the areas of Transport routes, and thus correspond to the saline soils of the region, climatic conditions. The issue of organizing mini-farms around waste paligons has also been covered.

FIZIKANI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARDA ILMIY BILISH FAOLLIGINI MUSTAQIL FAOLIYAT TURI SIFATIDA O'RGANISH

Nurolliyev N.Sh.

*Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali
Tabiiy va aniq fanlar kafedrası katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: fenomenologik nazariya, metodologik komponent, mustaqil ta'lim, o'quv faoliyati, ilmiy bilish, mustaqil bilish, o'quv-bilish, kasbiy kompetensiya.

Ключевые слова: феноменологическая теория, методологическая составляющая, самостоятельное образование, образовательная деятельность, научное знание, самостоятельное знание, обучение-знание, профессиональная компетентность.

Key words: phenomenological theory, methodological component, independent education, educational activity, scientific knowledge, independent knowledge, learning-knowledge, professional competence.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi ilmiy axborotning eksponensial o'sishi bilan tavsiflanadi. Bu ishlab chiqarilgan va iste'mol qilinadigan empirik va nazariy materiallar sonining ulkan o'sishi, shuningdek, bilim ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilari sonining o'sishi bilan bog'liq. Qaysi bilimlardagi tuzilmalar sonining doimiy o'sishi mavjudligi tahlil qilinadi va ilmiy jamoatchilikka taqdim etiladi: ilmiy jurnallar, konferensiyalar, kitoblar va internet portallari.

S.I.Kaplaning «Fenomenologik nazariya» maqolasida bilimlar hajmining sayyoramizda yashovchi odamlar soniga nisbati grafikda ko'rsatilgan (1-rasmga qarang) [1].

Ushbu ma'lumotlarga ko'ra, biz Yer aholisining jon boshiga to'g'ri keladigan ilmiy ma'lumotlarning miqdori ortgan, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ayrimlar ta'kidlaganidek: tadqiqotchilar, hozir ham ma'lum ma'noda zamonaviy tabiatshunoslik ta'limi oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining bilim darajasini o'tgan asr ensiklopedistlari bilim darajasidan yuqoriga ko'tarmoqda. Binobarin, bilimlar hajmining oshishi ushbu bilimlarni o'zlashtirish usullarining o'zgarishiga olib keladi.

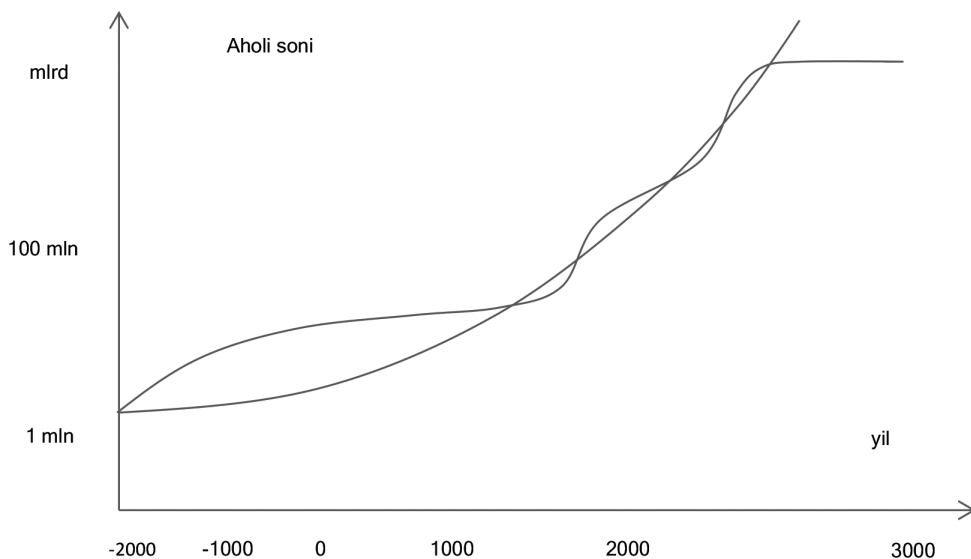
Shu bilan birga, ta'lim mazmunining metodologik komponentini mustahkamlash zamonaviy ta'limni modernizasiya qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, shuning uchun bizning fikrimizcha, boshlang'ich metodik bilimlar tizimini ta'lim mazmuniga kiritish zaruriyati mavjud. Chunki aynan metodologiya fan xulosalarining xolisligi, inson bilimlarining mezonlari, ilmiy fikrlarni isbotlash va asoslash usullari kabi masalalarni ko'rib chiqadi.

Bizning fikrimizcha, fizikadan ta'lim jarayonida talabalarni bilimning haqiqiy ko'rinishi zamidida qanday ahamiyatga ega ekanligini o'rgatish, talabalar ongida dunyoning yagona fizik manzarasini shakllantirish, falsafiy tushunchaga qiziqish uyg'otish lozim.

Demak, ta'lim jarayonida ilmiy bilish jarayonini tashkil etishni talabalarning bilish faoliyatining o'ziga xos turi sifatida ko'rib chiqish zarur.

V.G.Razumovskiy ta'kidlaganidek, noma'lumni o'rganuvchi tadqiqotchining bilish jarayoni va talabaning allaqachon qilingan kashfiyot haqidagi darslik matnini o'qiyotganligi, garchi har xil bo'lsa-da, birinchi va ikkinchi holatda bilish jarayonining chuqur o'xshashligi bor.

1-jadvalda ilmiy-tadqiqot va pedagogik faoliyatning qiyosiy tavsiflari majmuaviy tarzda keltirilgan.

N - odamlar soni; 1 - miloddan avvalgi 2000 yildan boshlab dunyo aholisi; 2 - ilmiy bilimlar hajmining o'sishi; 3 - demografik o'tish; 4 - aholining barqarorlashuvi; 5 - qadimgi dunyo; 6 - o'rta asrlar; 7 - yangi tarix; 8 - yaqin tarix

1-rasm. Bilimlar hajmi va sayyoradagi odamlar sonining nisbati

Oxirgi vaqtlarda uslubiy adabiyotlarda gnoseologik bilim elementlarini tabiatshunoslik fanlari mazmuniga kiritish zarurligi haqidagi fundamental tushuncha aks ettirilgan.

1-jadval

Ilmiy-tadqiqot va pedagogik faoliyatning asosiy xususiyatlarini taqqoslash

Tavsif	Ilmiy-tadqiqot faoliyati	O'quv faoliyati
Faoliyat xususiyatlari	1. Ilmiy ishda maqsadning chegaralanganligi; 2. Tadqiqotning uzluksizligi 3. Terminologik apparatning qat'iyligi 4. Natijalarni chop etish majburiyati 5. Ilmiy tafakkurda plyuralizm 6. Ilmiy faoliyatda kommunikativlik 7. Natijalarni amaliyotga joriy etish	1. Faoliyatning boshqa turlariga yo'naltirish 2. Subyektiv o'z-o'ziga yo'naltirish 3. Doimiy innovasiyalarga tayyorgarlik 4. Emosional erkinlikni cheklash 5. Tashkiliy madaniyatning barcha turlariga xos bo'lgan faoliyat usullarini izchil rivojlantirish 6. Muayyan tarixiy davrning ta'lim paradigmalariga muvofiqligi
Faoliyat tamoyillari	Ilmiy bilish tamoyillari 1. Determinizm tamoyillari 2. Prinsip sootvetstviya. Bir-irini to'ldirish tamoyili	1. Faoli muloqot tamoyili 2. Prinsip sosializatsii 3. Uzluksizlik tamoyili 4. O'z-o'zini aniqlash tamoyili
Faoliyat sharoitlari	Motivasion, material-texnik, ilmiy-metodik, tashkiliy, moliyaviy, me'yoriy-huquqiy, axborotli	
Faoliyat natijalari	Yangi obyektiv	Yangi subyektiv

Ta'lim jarayonida fizika fani ushbu tendensiyaning qonun chiqaruvchisi hisoblanadi. Agar ilgari fizika bo'yicha o'quv-uslubiy adabiyotlarda faqat ilmiy bilish usullaridan foydalanishga qaratilgan alohida materiallar keltirilgan bo'lsa, hozirda fizikaning yangi tizimli kurslari ishlab chiqilmoqda [2]. Biroq, bu yondashuvlar o'quv jarayonida ilmiy ijodning butun tizimiga ta'sir qilmasdan, individual epistemologik elementlarni shakllantirishga qisqartiriladi. Shu bilan birga, ilmiy bilish nafaqat bilishning ma'lum usullari va shakllari majmuini amalga oshirish, balki muayyan motiv, maqsad qo'yish, individual dastur va axborot bazasiga ega bo'lgan faoliyat turidir. Binobarin, o'quv jarayonida talabalar o'rtasida refleksivlikning eng yuqori darajasi sifatida ilmiy faoliyat tizimini

shakllantirish vazifasini qo'yish zarur. Bu muammoni faqat ta'lim subyektini muayyan ijodiy muhitga kiritish va mustaqil ijodkorlik bilan hal qilish mumkin. Ushbu muhitni shakllantirish masalasini qo'ygan holda, o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning eng samarali shakllari, metodlari va vositalari haqida o'ylash kerak. Akademik A.N.Novikov ta'kidlaganidek, hozirgi zamon pedagogikasida talabalarning mustaqil ta'lim va mustaqil ishlariga e'tiborning ortishi kuzatilmoqda; predmetli va obyektli modulli ta'limning uyg'unligi; masofaviy ta'limni rivojlantirish; o'quv mashg'ulotlarining noan'anaviy shakllarini, birinchi navbatda, dialog, interaktiv shakllarni rivojlantirish; talabalarning yutuqlarini nazorat qilishda asosiy e'tiborni o'z-o'zini baholashga o'tkazish. Shuning uchun, ushbu muhitni qurishda biz unga quyidagilarni kiritishimiz kerak:

- faol mustaqil ishlash;
- kuchli axborot va muloqot muhiti.

Taqqoslashda faoliyatning ikki turini tahlil qilamiz: mustaqil bilim faoliyati va ilmiy bilimlar faoliyati. Odatda pedagogikada talabalarning mustaqil bilish faoliyatining uch darajasini ajratish odatiy holdir: reproduktiv, variativ va kreativ. Ularning har biri talabalar tomonidan topshiriq, laboratoriya ishlari va boshqalarni mustaqil bajarishning ma'lum darajasi bilan tavsiflanadi. Aqliy harakatlar va tushunchalarni shakllantirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. 6-jadvalda o'quv materialini o'zlashtirish darajalarining taksonomiyalari keltirilgan. B.Blum, V.P.Simonov va V.P.Bespalko taksonomiyalaridagi darajalar o'xshash. M.N.Skatkin va V.I.Teslenko ularni N.V.Prokopyeva ta'kidlaganidek, sifati va hajmi jihatidan farq qilishi kerak [3].

2-jadval

O'quv materialini o'zlashtirish darajalarining asosiy taksonomiyalari

Darajali	B.Blum	V.P.Simonov	V.P.Bespalko	M.N.Skatkin	V.I. Teslenko
1	Bilim	Farqlash	O'quv	Tushunchani ishlatish	Axborotli
2	Tushunish	Eslash	Algoritmik	Tushunchani bilish	Reproduktiv
3	Qo'llash	Tushunish	Evristichik	Tushunchani qo'llash	Asosiy
4	Tahlil	Ko'nikma	ijodiy	Tushunchalar tizimini ishlatish	Oshiruvchi
5	Sintez	O'tkazish	-	Tushunchalar tizimini qo'llash	Ijodiy
6	Baholash	-	-		

Ko'rib chiqilgan tasniflarni birlashtirish to'rtta asosiy darajani ajratib ko'rsatishga imkon beradi: bilish, ko'paytirish, qo'llash va ijodkorlik va o'qish vaqtining xarajatlari taxminan teng taqsimlanadi (2-rasm).

Mashg'ulotlar davomida talaba tobora yuqori darajadagi faoliyatga xos bo'lgan o'quv faoliyatini - reproduktiv va undan kreativgacha asta-sekin o'zlashtirishi mumkin. Talabani mustaqil kognitiv faoliyatining kreativ darajasi uchun bir qator mezonlar mavjud:

Bosqichlar	Darajalar
IV	Kreativ
III	Qo'llash
I	Bajarish
I	Bilish

2-rasm. O'rganish darajalari

1. Uning kognitiv motivlari va kognitiv qiziqishi barqaror.
2. Yuqori darajadagi mustaqillik bilan bajaradigan ijodiy mustaqil ishlarni bajarish.
3. Talaba faol, mustaqil ravishda muammoni hal qilish yo'llarini izlaydi, hodisalarning sabablarini tushuntiradi, munosabatlarni o'rnatadi.
4. Talaba o'zi taklif qilgan yoki aniqlagan muammoni mustaqil tadqiq qilish orqali bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi.
5. Talabani aqliy harakatlari, tarbiyaviy ishlari, amaliy malakalarini shakllantirish darajasi eng yuqori [4].

Mustaqil faoliyatning ijodiy darajasining ushbu mezonlarining har biri ilmiy bilimlar faoliyatining ma'lum bir komponenti bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Demak, fizika o'qitishda ilmiy bilimlar faolligini shakllantirishning zarur sharti talabalarning mustaqil bilish faoliyatini kreativ darajada tashkil etishdir. Ilmiy bilish jarayonini o'zlashtirish uchun «tadqiqot predmeti emas, balki shu fan bo'yicha bilim beradigan metod muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turli hodisalarni talabalar tomonidan kuzatish, tajribalar jarayonida o'rganish samaralidir. Bunday faoliyatni muntazam tashkil etib turuvchi o'qituvchilar uning yuqori samaradorligiga ishonch hosil qiladi [5].

Bizning fikrimizcha, fizikanio'qitishda ilmiy bilish faoliyatini shakllantirishning metodik modeli quyidagi shartlarni o'z ichiga olishi kerak:

1. Bilish metodlaridan foydalanish: empirik (kuzatish va tajriba) va nazariy (modellash, analogiya, induksiya va deduksiya).
2. Mustaqil bilish faoliyati uchun topshiriqlarni bajarishda fan metodlaridan biri qisman yoki to'liq qo'llaniladi, u ilgari olingan nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar zahirasiga asoslanishi, aniq belgilangan tuzilishga ega bo'lishi, yangi bilimlarni o'z ichiga olishi kerak deb hisoblanadi.
3. Ilmiy-metodik tadqiqotlar tahlili asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, oliy ta'limi muassasalari talabalarining fizika fanini o'qitish nazariyasi va

metodikasi bo'yicha ilmiy bilimlar faoliyatini shakllantirish metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ta'lim jarayonida tashkil etilgan ilmiy bilish faoliyati tarkibiy jihatdan biz belgilagan besh komponentdan iborat tizim sifatida ifodalanishi mumkin: motivasiya, maqsadni belgilash, faoliyat dasturi, ilmiy bilish faoliyatining axborot asosi, quyi tizim.

4. Ilmiy-tadqiqot va o'quv faoliyatini taqqoslash asosida aniqlandiki, bu faoliyat turlari o'xshash tuzilishga ega bo'lsa-da, ilmiy faoliyat natijalari obyektiv ravishda dunyo haqidagi yangi bilimlar, o'quv faoliyatida esa subektiv yangi bilimlardir. Talabalar o'rtasida ilmiy faoliyat tizimining asosini eng yuqori darajadagi ko'rsatkich sifatida shakllantirish, ularning o'z-o'zini rivojlantirish zarurligi ko'rsatilgan. Ushbu muammoni faqat ta'lim predmetini muayyan ijodiy muhitga kiritish orqali hal qilish mumkin.

5. Mustaqil o'quv-bilish faoliyatning ijodiy darajasi mezonlarining har biri talabaning ilmiy bilish faoliyati komponentiga mos ravishda qo'yilishi mumkinligi belgilandi. Binobarin, fizika o'qitishda ilmiy bilimlar faolligini shakllantirishning zarur sharti talabalarning mustaqil o'quv va bilish ishlarini ijodiy darajada tashkil etishdir. Umumiy va kasbiy kompetensiyalar shaklida ifodalangan o'quv natijalariga qo'yiladigan talablarning biz aniqlagan ilmiy bilish faoliyatining komponentlariga muvofiqligi aniqlandi.

Adabiyotlar:

1. S.I.Kapisa. Fenomenologik nazariya. Warbletoncouncil-2021. 89-91 betlar
2. M.Djo'rayev. Fizika o'qitish metodikasi. Toshkent «abu matbuot-konsalt» 2015. 36-38 betlar
3. Sh.Shoyimova, M.Xoshimova, Sh.Mirzayevara, M.Qo'ziboyeva. Ta'lim texnologiyalari. Toshkent-2020. 51-52 betlar
4. M. Ochilov, N. Ochilova. Oliy maktab pedagogikasi. Toshkent-2008. 130-131 betlar.
5. F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova. Umumiy psixologiya. Toshkent-2009. 196-197 betlar

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada fizikani o'qitish jarayonida talabalarda ilmiy bilish faolligini mustaqil faoliyat turi sifatida o'rganildi. O'rganish davomida ko'plab olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilinib ulardan o'ziga xos xususiyatlari ajratib olinib xulosalar qilingan. Shu qatorida chiqildi va ilmiy-tadqiqot, mustaqil o'quv-bilish faoliyatning ijodiy darajasi mezonlarining har biri talabaning ilmiy bilish faoliyati komponentiga mos ravishda qo'yilishi mumkinligi belgilandi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье в процессе обучения физике деятельность научного познания учащихся изучалась как самостоятельная деятельность. В ходе исследования были проанализированы научные труды многих учёных, выделены их уникальные особенности и сделаны выводы. В этом направлении определено, что каждый из критериев творческого уровня научного исследования, самостоятельной учебы и познавательной деятельности может быть установлен по компоненту научно-познавательной деятельности студента.

SUMMARY

In this article, in the process of teaching physics, the activity of scientific knowledge among students was studied as an independent activity. During the study, the scientific works of many scientists were analyzed, their unique features were extracted and conclusions were drawn. In this line, it was determined that each of the criteria of the creative level of scientific research, independent study and knowledge activity can be set according to the component of the student's scientific knowledge activity.

БАСЛАҰЫШ КЛАСС, МЕКТЕПKE ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

ANA TILI HÁM OQÍW SABAQLARÍN BASQA PÁNLER MENEN INTEGRACIYALAP OQÍTÍWDÍN ÁHMIYETI

Jumabaeva M.P.

*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
Baslawish tálim fakulteti*

Tayanch soʻzlar: integratsiya, bilim, malaka, qobiliyat, matn, frazeologiya, adabiy uslub.

Ключевые слова: интеграция, знание, навык, способность, текст, фразеология, литературный стиль.

Key words: integration, knowledge, skill, ability, text, phraseology, literary style.

Ana tili hám oqıw sabaqların basqa pánler menen integraciyalaw oqıwshılardıń kórkem súwretlew qurallarına tiyisli bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlarınan ana tili sabaqlarında paydalanıw, usılargá tayanǵan halda kórkem teksttiń til ózgesheliklerin, sol arqalı jaslardıń sóylew uqıplılıǵına tiyisli bilimlerin arttırıw, kórkem dóretiwshilikke tásir etiw, sonıń menen birge, ana tili sabaqlarında ayırım kórkem ádebiy túsiniqlerge anıqlıq kirgiziw, bilimlerdi keńeytiw hám tereńlestiriwdi kózde tutadı. Mısalı, joqarı klass ádebiyat sabaǵında teńew haqqında sóz etetuǵın bolsaq, bul túsiniktiń mánisin ashıwǵa itibar qaratıladı. Ana tili hám oqıw sabaqlarında teńew wazıypasında qollanılatuǵın sózlerdiń formalarına, gáplerdiń qurılısına izbe-izlik tiykarında keńlew toqtalıw múmkin. Bul tárepten ana tili hám oqıw sawatlılıǵı sabaqlarında bir qatar pikirler baqlanadı.

Ana tili hám oqıw sabaqlarında sóz túrleri ham formaları ústinde jumıs alıp barıw kerek ekenligi máselesin sheshiw ushın tómendegi mashqalalardı anıqlap alıw zárurlıǵı payda boldı:

1) baslawish klaslardıń 1-3-klass «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» hám 4-klass «Oqıw kitabı» sabaqlıqlarına qaray neler úyreniliwi;

2) baslawish klass «Ana tili» «Oqıw kitabı» sabaqlıǵı hám sabaqlıq-komplekslerinde berilip atırǵan teoriyalıq maǵlıwmatlarda sóz túrleriniń qanshelli dárejede sáwlelengenligi;

3) sabaqlıq hám sabaqlıq-komplekslerinde shıǵarmalar tiykarında keltirilgen soraw hám tapsırmalar arqalı qalay bekkemlenip atırǵanlıǵı.

Tómente keltirilgen máselelerdiń ayırımların kórip shıǵamız:

1. Oqıwshılardıń baslawısh klastan, tiykarınan, 3-klastan baslap kórkem súwretlew quralları haqqında nelerdi biliwi kerek ekenligi, 1-3- klacc «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» hám 4- klacc «Ana tili» hám «Oqıw kitabı» sabaqlıqlarında qanday dárejede úyrenilip atırǵanlıǵına baylanıslı. Bul úzliksiz tálimdi jolǵa qoyıw shártlerinen biri bolıp tabıladı. Dáslep, baslawısh klass MBS hám Milliy oqıw dástúri talapları hám 3-4-klass «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» sabaqlıqlarındaǵı kórkem ádebiy materiallarǵa tiyisli soraw hám tapsırmalardı analiz etip shıǵamız.

Sonı da ayıp ótiw zárúrli, oqıwshılardı kórkem súwretlew qurallarına úyretip barıw tek baslawısh klastıń joqarı (3-4-klass) klaslarında emes, al 1-klass oqıw baǵdarlamasında berilgen tekst arqalı júritiletuǵın sorawlardı talqılap kóretuǵın bolsaq, sózlerdi morfologiyalıq jaqtan analiz etiwge baylanıslı tapsırmalar berilgenligin kóriwimizge boladı. Mısalı: 1-klass «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» sabaqlıǵının II bólim 86-bette keltirilgen 2-tapsırmada: «Berilgen tekstti oqıp Qanday? degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi ayıp berin» túrindegi tapsırma berilgen. Bunday tapsırmalar arqalı oqıwshılar, dáslep, ápiwayı sózler arqalı sóz shaqapların, soń ápiwayı sózlerdiń kórkem súwretlengenligin tekstlerdi analiz etiw barısında tereń úyrenip alıwı múmkin.

Sonıń menen bir qatarda 2-klass «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» sabaqlıǵının I bóliminde berilgen tekstlerdiń kópshiligi ádebiy stilge emes, al ilimiy stilge tiyisli tekstler ekenligin kóriwimiz múmkin.

Mámleketlik bilimlendiriw standartınıń [1] «Oqıw hám sóylewdi ósiriw» bóliminde «Tekst ústinde islew»ge tiyisli 3-4-klass tálim mazmunında kórkem súwretlew quralları haqqında tómendegiler belgilengen: 3-klass: «... súwretlew qurallardı tekstte qollanıwın biliw; naqıl hám sóz dizbeklerinde sózlerdi tuwrı tańlay alıw...» (57-bet). 4-klass: «Kórkem teksttegi sóz mánislerin parıqlaw. Tańlap oqıw, tekstten shıǵarma qaharmanları, tábiyat kórinisin ańlatıw ushın zárúr bolǵan sóz hám sóz dizbeklerin taba alıw» (62-bet).

«Oqıw hám sóylewin ósiriw» oqıw dástúrinin [1] 3-klass bóleginde tómendegi talap qoyıladı: «3-klasta... Teksttiń kórkem ózgesheliklerin, súwretlew qurallardı anıqlaw ústinde islew dawam ettiriledi» (68-bet).

Bunnan belgili bolǵanıday, «Oqıw hám sóylewin ósiriw» Mámleketlik bilimlendiriw standartı hám oqıw dástúrinde teksttiń kórkem ózgesheliklerin, súwretlew quralların anıqlaw, súwretlew qurallardıń qollanıwın biliwge tiyisli zárúrli talaplar bar.

Sonnan belgili bolǵanınday, oqıw dástúrinde kórkem súwretlew qurallarınan ayırımları (mısalı, epitet, metafora) kiritilmegen. Sonıń menen birge, 5-klass baǵdarlamasında baslawısh klaslarda tanıstırılǵan teńew, janlandırıw túsiniikleri hátte tákirarlawǵa tiyisli material retinde de sáwlelendirilmegen.

Baǵdarlamada belgilengen bul bilimler tiykarında ana tili hám oqıw sawatlılıǵı sabaqlarınıń basqa pán sabaqları menen integraciyalanıwı kóp tárepten «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» sabaqlıǵı hám sabaqlıq-komplekslerinde beriletuǵın teoriyalıq maǵlıwmatlarǵa hám sol bilimler tiykarında ámelge asırılatuǵın analiz jumıslarına baylanıslı. 4-klaslar ushın «Ana tili» «Oqıw» ushın jaratılǵan sabaqlıq hám sabaqlıq-komplekslerinde jazılǵan metodikalıq qollanbalarda [2] shıǵarmanıń til ózgesheliklerin analiz qılıwda ana tilinen úyrenilgen túsinikler de tilge alınıp, olardıń súwretleytuǵın ańlatpalardaǵı xızmetine toqталıw zárúr ekenligin aytıp ótken halda oqıtıwshılar itibarın soǵan baǵdarlaydı.

Ana tili hám oqıw sabaqlarında kórkem teksttiń til ózgesheliklerin úyreniwde belgili dárejede sabaqlardaǵı shıǵarma tilin analiz qılıw procesinde iyelenetuǵın bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlar beretuǵın múmkinshiliklerden kelip shıǵadı. Bul múmkinshilikler nelerden ibarat ekenligin anıqlaw ushın dáslep olarda baǵdarlamalıq talaplardıń (bilimlerdiń) beriliwin anıqlaw talap etiledi.

4-klass «Oqıw kitabı» sabaqlıq-kompleksinde [4] epitet haqqında teoriyalıq maǵlıwmat berilmeydi, biraq shıǵarmalar arqalı maǵlıwmat beriledi. Bul jerde aytılwına qaraǵanda, epitet qosıq qatarlarında mánisi tárepinen bir-birine jaqın túsiniklerdi ańlatatuǵın sózlerdi qollanıw arqalı payda etiledi.

Sabaqlıqta awıspalı mánide qollanılǵan sóz haqqında berilgen teoriyalıq maǵlıwmatta kórsetilgenindey, «...frazеologizm sózdi kóshpeli mániste qollanıw yamasa nársege-hádiysege tán sapalardı qanday da bir tárepi menen usılarǵa uqsaytuǵın basqa nárse-hádiyselerge kóshiriw kórkem óneri» [3; 311-b.]. Sózdiń óz mánisinde hám kóshpeli mániste qollanıwı 3-klass ana tili hám oqıw sawatlılıǵı sabaqlarında turaqlı sózlerdi úyreniw bóliminde shıǵarmalar arqalı analiz etilip úyreniledi. Solay eken, eki oqıw pánin integraciyalaw maqseti menen oqıw sabaqlarında úyreniletuǵın awıspalı mánide qollanılǵan sóz túsiniǵin sózdi kóshpeli mániste qollanıw tárepine qaray baslawısh klasqa kóshiriw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı.

Awıspalı mánide qollanılǵan sóz bir neshe súwretlew quralınıń ulıwma atı: ol metafora, simvol (tımsal yamasa simvol) sıyaqlı túrlerge bólinedi. Sabaqlıqta awıspalı mánide qollanılǵan sózdiń bul túrine ayırım jerlerde anıqlama beriledi. Miynettiń til ózgeshelikleri analiz etilgende, awıspalı mánide qollanılǵan sóz termini emes, bálkim onıń túrleri tilge alınıwı tiyis. Oqıwshılar baslawısh klaslardan-aq tımsallar arqalı simvol menen ámeliy (teoriyalıq baqlawlırsız,

simvol terminin isletpegen halda) tanısatuǵınlıǵın kóriwimizge boladı. Mısalı, túlki, iynelik, qumırsqa sıyaqlı sózler awıspalı mánide qollanılǵan sózdi payda etedi. Bundaǵı túlki – hiylekerliti ańlatatuǵın tımsallar esaplanadı.

Ulıwma, 1-3 klass «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» hám 4-klass «Ana tili», «Oqıw» sabaqlıǵı hám sabaqlıq-komplekslerinde beriliwine qaray túrleri bir-birinen ajratılmaǵan; tálim mazmunında sın, sinekdoxa, litota túsiniqlerine tiyisli teoriyalıq maǵlıwmatlar óz kórinisin tappaǵan. 4-klass «Ana tili» hám «Oqıw» sabaqlıq-kompleksinde [4] baǵdarlamada názerde tutılǵan (epitet, sın, janlandırıw) tiykarında jańa bilimler berilmegen. Sonıń menen birge, baǵdarlama hám sabaqlıqlarda sáwlelengen tálim mazmunına qaray «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı», «Ana tili» hám «Oqıw kitabı» páni menen saykes túrde integraciyalanbaǵan.

4-klass «Oqıw» sabaqlıǵında [4] «Altın gúz» (X.Seytov) temasında gúz máwsimin hár túrli kórinisler, belgiler menen súwretlegen.

Altın gúzde aralasam el baǵın,
Kewilimde kúlim qaǵar nur, saǵım,
Jer baylıǵın tárezige tartqan gúz –
Hár máwsimnen awır seniń salmaǵın.

Shıǵarma sheńberinde berilgen sorawda: Ne ushın bul máwsim altın gúz dep ataladı? Kórinistegi sorawlar berilgen.

Keyingi temalardan birinde J.Aymurzaevtiń «Gúz» atamasındaǵı gúrrińinde de kórkem súwretlew qurallarınan teńew, epitetti ushıratıwımız múmkin. Biraq bul kórkem súwretlew quralları haqqında oqıwshılardıǵa teoriyalıq bilim hám túsiniqler berilmegen. «Qızıl suwdan keyingi **seńdey**», «Tandırdan shıqqan **tútindey**», «Qanatın jayǵan **búrkıt tárizli**» - teńew xızmetinde kelgen sóz dizbekleri hám «**Qabaǵın úygen** qara bult» - epitett xızmetinde kelgen sóz dizbegi sıpatında qarasaq boladı.

4-klastıń oqıw sabaqlıǵında T.Qabulovtıń «Ustazlar» haqqında qosıǵı berilgen. Bul qosıq qatarların oqıw arqalı kórkem súwretlew qurallarınan *metafora* hám teńew qollanılǵanlıǵın kóriwimiz múmkin. Sebebi, ustazlardı tikkeley túrde teńew hám teńewdiń –day, -dey qosımtaları arqalı paydalanǵan. Bunda:

«Qanatlı **qosıq** hám **jırsız**, ustazlar»,

«Ájayıp dúnyasız, **dúrsiz**, ustazlar»,

«Júrekke quyılǵan **nursız**, ustazlar»,

«Qatarıda jawınger **narsız**, ustazlar»,

«Sálem, ustazlar! Siz, **áskersiz** qıraǵı» — metafora;

«Sulıw diydardıńız báhar **tańınday**, **jahınday**, **tolqınlarınday**, **búlbúldey**, **quyashtay**, **juldızday**» — teńew.

4-класс «Оқıw» сabaqlıgın úyrenip shıǵar ekenbiz, oqıwshılarga berilgen tapsırmalardıń basım kópshiligi qosıqtı tásirli oqıw hám yadlap keliwge baylanıslı, al shıǵarma boyınsha berilgen tapsırmalarda mazmunın aytıp beriw boyınsha tapsırmalar berilgen.

Bunnan kóriwimizge boladı, sabaqlıқтаǵı soraw hám tapsırmalarda jańalarınan tısqarı, teoriyalıq maǵlıwmat arqalı úyrenilmegen túsinikler de (sın, shaxstıń sıpatları, obrazlı ańlatpa, poeziyalıq awıspalı mánide qollanılǵan sóz, názik ushırma) qollanılǵan. Ayırımları kóbirek, ayırımları az qollanǵan.

Ulıwma alǵanda, úshinshi hám tórtinshi klaslarda berilgen soraw hám tapsırmalarda janlandırıw, sın, bórttirip ayılǵan gáp atamaları qatnastırılmaǵan. Sabaqlıqlarda úyrenilgen temanı bekkemlew maqsetinde onı eslew, wazıypasın anıqlaw, súwrette iyelegen ornına atama beriw, belgisi bar-joq ekenligin aytıw, shıǵarmadan misallar tabıw mazmunındaǵı soraw hám tapsırmalardan paydalanılǵan. Joqarı klaslarda bul jumıslar jazıwshı hám shayırdıń kórkem uqıbı menen de baylanısqan.

1-3 klass «Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı» hám 4-класс «Ana tili», «Oqıw kitabı» sabaqlıǵı hám sabaqlıq-komplekslerinde anıq klassifikaciyalıq maǵlıwmatlar bolmaǵanı ushın tiyisli túsiniklerdi hár túrli ataw, qarastırıw, baǵdarlamadan shetke shıǵıw sıyaqlı jaǵdaylarga jol qoyılǵan. Sol sebepli máselege anıqlıq kirgiziw talap etiledi.

Ádebiyatlar:

1. Uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Ona tili, O'qish, Matematika, Atrofimizdagi olam, Tabiatshunoslik (1-4-sinflar). –Toshkent: 2010.
2. Yo'ldoshev Q. Adabiy saboqlar: Umumta'lim maktablarining 7-sinf "Adabiyot" darsligi uchun metodik qo'llanma. – T.: Bilim, 2003, – 144 b.
3. Эгамбердиева Ф.О. Адабий таълимга илғор педагогик технологияларни татбиқ этиш методикаси: Пед.фан.ном. ... дисс. – Тошкент, 2005. – 146 б.
4. Berdimuratov E., Pirniyazov J., Allanazarov Q., Uspanova J. Oqıw kitabı.(4-класс ushin sabaqlıq).– Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2020.

РЕЗИМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf Ona tili va o'qish darslarini boshqa fanlar bilan o'zaro integratsiyasining bugungi holati, o'quvchilarning Ona tili va o'qish darslariga doir bilim, malaka va ko'nikmalaridan Ona tili darslarida foydalanish yo'llari ko'rsatilgan.

РЕЗИМЕ

В статье рассматривается сегодняшнее состояние взаимной интеграции уроков Родного языка и чтения в начальной школе с другими предметами, пути использования соответствующих знаний, умений и навыков учащихся на уроках Родного языка.

SUMMARY

The article deals with the current state of mutual integration of the lessons Native Language (mother tongue) and reading in primary school with other subjects, ways of using the corresponding knowledge, skills and abilities of students in the classes of Native Language (mother tongue).

SO‘ZLARNING NUTQIY FAOLIYAT TURLARI BILAN BOG‘LIQ RAVISHDA ISHLATILISHI

Tuzikenova J.A.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Tayanch so‘zlar: nutqiy faoliyat, so‘z, faol, nafaol, matn, o‘qib tushunish, lug‘at, o‘qish, savodxonlik, metodik, nazariy, bilim, ko‘nikma, darslik.

Ключевые слова: речевая деятельность, слова, активная, неактивная, текстовая, понимание прочитанного, словарь, чтение, грамотность, методическая, теоретическая, знания, умения, учебник.

Key words: speech activity, words, active, inactive, textual, reading comprehension, dictionary, reading, literacy, methodical, theoretical, knowledge, skills, textbook.

Ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiya sirasiga kiruvchi nutqiy faoliyat turlarini (tinglab tushunish, so‘zlash (gapirish), o‘qish, yozishni) shakllantirish o‘ziga xoslik kasb etadi. So‘z boyligining asosiy qismi (umumxalq so‘zlari) to‘rtala nutqiy faoliyat turida ishlatila olsa, muayyan qismi (oz qismi) ayrim-ayrim olingan faoliyat turlari bilan bog‘liq ravishda qo‘llanadi.

Ma‘lum nutq jarayonidan foydalanadigan jamiyat a‘zosi, ya‘ni katta yoshli kishimi, kichik yoshli bolami o‘z milliy til boyligi hisoblangan mazkur til so‘z zahirasidan kundalik faoliyatida foydalanadi. Demakki, har bir jamiyat a‘zosi yoshidan qat‘i nazar o‘z ona tili boyligi hisoblangan so‘z zahirasini egallashga harakat qiladi. Har bir kommunikant boshqalarnikidan qisman farq qilishi mumkin bo‘lgan shaxsiy so‘z zahirasini o‘zlashtiradi. Har bir kishidagi shaxsiy faol va nafaol so‘z zahirasi bevosita va bilvosita ona tilini ilmiy-amaliy, nazariy, shuningdek, hayotiy ehtiyojlar, fan, texnika, ilmiy, nazariy manbalarni o‘rganish jarayonida shakllanadi.

So‘zlar turli sabablarga ko‘ra nutqda faol va nafaol qo‘llanadi. O‘quvchilar nutqiy faoliyat turlariga ko‘ra so‘z boyligi zahirasining faol va nafaol qismlarga bo‘linishining bir qancha sabablari bor. Bu sabablarni tadqiqot talabidan kelib chiqib, o‘tkazilgan eksperimentlar asosida quyidagicha belgilaymiz: 1) sosial (ijtimoiy) sabablar; 2) psixologik sabablar; 3) metodik sabablar.

Ona tili o'qitish metodikasi va psixologiyasida o'quvchilar so'z boyligi ikki qismga ajratiladi: faol so'z boyligi zahirasi hamda nafaol so'z boyligi zahirasi. Faol va nafaol so'z boyligi o'rganilgan leksikani faollashtirish darajasi, nutqiy faoliyat turlari (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish) taqozosi bilan yuzaga keladi. Quyida ana shu nutqiy faoliyat turlari bilan bog'liq ravishda egallanadigan so'z boyligi xususida qisqa fikr yuritamiz.

Matn bilan bog'liq ravishda o'qish jarayonida egallanadigan so'z boyligi.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matnlarni o'qib tushunish o'qish texnikasidan keyin amalga oshiriluvchi bosqich hisoblanib, ushbu bosqichning samaradorligi so'z boyligining etarli darajada to'planishiga bog'liq. Chunki ilmiy maqola tipidagi matnlar mehnat sohalari nuqtai nazaridan integrativ xarakterga ega. Bu matnlar turli fan sohalarini qamrab oladi. Shuning uchun ularda kasbiy leksikadan tashqari, sohaviy leksika ham ishtirok etadi. O'quvchi bugun bir ilm-fan sohalari bo'yicha matnda qo'llangan so'zlar bilan tanishsa, ertasiga boshqa bir soha leksikasiga duch keladi. Bunday almashinishlar sharoitida har gal katta miqdordagi tanish va notanish so'zlar ustida ishlanadi. Notanish so'zlarning ko'pligi matn mazmunini tushunish ishini qiyinlashtirib turadi.

Ilmiy maqola tipidagi matnlarda qanday so'zlar ishtirok etadi? Birinchi navbatda kitobiy so'zlar deb javob berish mumkin. Kitobiy so'zlar passiv bo'lib, o'quvchilarning og'zaki nutqida deyarli qo'llanmaydi. Bunday passiv so'zlar shu tarzda (passiv) o'rganiladi va o'zlashtiriladi. Boshqacha aytganda, ularning ma'nosi o'qiganda xotiraga tushadi. Eslangan ushbu so'zlar yana unutilaveradi. Bu so'zlarni faollashtirib ham bo'lmaydi: ular og'zaki nutqqa ko'chmaydi.

So'zlarning kishi nutqida faol yoki nafaoligini metodist olim R.Yo'ldoshev o'zining "O'zbek tili darslarida o'quvchilarni yangi so'zlar bilan tanishtirish" nomli maqolasida [1] "tayyorlamoq" fe'lining ma'nodoshlari (hozirlamoq, shaylamoq, chog'lamoq, muhayyo qilmoq, taxt qilmoq, taraddud ko'rmoq, tadorik ko'rmoq) misolida yaqqol ko'rsatib bergan. Tayyorlamoq fe'lidan til egalari so'zlashuv nutqida ishlatish darajasida foydalanadilar, ma'nodoshlarini esa asosan o'qib yoki eshitib tushunish darajasida biladilar. Bundan shunday xulosa chiqarish zarurki, passiv so'zlarning hammasini ham majburan faollashtirib bo'lmaydi. Lingvistik jihatdan o'zi so'zlashuvga xos bo'lib, hali passiv o'zlashgan so'zlarni o'quvchi nutqida faollashtirish mumkin. Demak, ona tili darslarida o'quvchilarning so'z boyligini oshirish deganda so'zlashuvga xos so'zlarni faol, kitobiy nutqqa xoslarini passiv darajada o'rgatish, yozma (ijodiy) nutq o'qitirish munosabati bilan passivlarini ham imkon qadar faollashtirib borish yo'li tanlanishi darkor. So'z boyligining miqdoriy ko'rsatkichlari faol va nafaol so'zlarga nisbatan hisoblab chiqilishi masalaga yana ham oydinlik kiritishi

mumkin. Maqola muallifining ta'kidlashicha, 9-sinf o'quvchisi 8-10 ming so'zni faol darajada bilsa, yana 5-10 ming atrofidagi so'zni passiv egallashi mumkin.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'qish yo'nalishidagi lug'at ishlari ham o'ziga xos tashkil etishi kerak. Matnda qat'iy bir mantiqiy izchillik, bog'lanishlilik, bayondagi mukammallikni ta'minlovchi leksik birliklar ishtirok etadi. O'quvchi matnda qo'llangan so'zlarning ma'nosini oson o'zlashtirsalar-da, ularni qanday o'qish kerakligi masalasida ba'zan o'qituvchining yordamiga muhtoj bo'ladilar.

Nutqni tinglab tushunish uchun zarur bo'ladigan so'z boyligi. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida nutqni tinglab tushunishga o'rgatish yo'nalishida ish olib borganda ham so'zlashuv uslubi qoidalariga rioya qilish zaruriyati mavjud. Eshittiriladigan matn, orfografik talaffuz qilinmasligi, aksincha, orfoepik me'yorlarga amal qilib ovozlantirilishi kerak. To'g'ri, eshittirilayotgan matn badiiy asardan parcha bo'lsa, undagi leksik birliklar (kitobiy so'zlar) so'zlashuv uslubiga ko'ra so'zlashuvga xos so'zlar bilan almashtirilmaydi, ma'nodoshlar ham neytral ma'nodoshga o'zgartirilmaydi, boricha talaffuz qilinadi. O'quvchi retseptiv nutq shaklida idrok etadigan matnlarda qo'llangan so'zlarning aksariyat qismini passiv tushuna oladi. Ana shu tushuna olish metodist olimlarni chalg'itadi, xato o'ylashiga sababchi bo'ladi. Ular o'quvchining nutqni tinglab tushunish bilan bog'liq so'z boyligiga tayangan holda nutq o'stirishni shu darajada boshlash kerak deb o'ylaydilar. Vaholanki, bu so'z boyligi bilan so'zlash (gapirish) so'z boyligini mutlaqo tenglashtirib bo'lmaydi.

M.F.Fozilovning tadqiqot ishida [2] badiiy asarni tinglab tushunish xususiyatlari haqida bildirgan ayrim fikrlarini keltiramiz: «Nutqni tinglab tushunish va badiiy asarni o'qib tushunish uchun katta miqdordagi so'z boyligi va til bilimiga ega bo'lish lozim. Shubhasiz, ularda nafaol birliklarning ulushi ko'proq bo'ladi. O'quvchilarda bunday zahira darsdan-darsga, sinfdan-sinfga ortib boradi» (45-b.). «Notanish so'zlar ba'zan asar mazmunini to'g'ri tushunishga monelik ko'rsatadi» (64-b.). «Tinglab tushunish – psixologik jarayon. Bu jarayonning asosiy xususiyati tinglash jarayonida asarda tasvirlangan real voqelikni, odamlarning xatti-harakatlarini, voqea-hodisalar sodir bo'layotgan makon va zamonni, asar qahramonlarining qiyofasini tasavvurida jonlantirish harakatlari amalga oshadi. U ba'zan asar bo'yicha sohib yuborilgan tasvirlar – badiiy so'z ko'magida yaratilgan adabiy qahramonni o'zicha tasavvur qilishga va o'zining ushbu tasavvuriga aniqlik kiritib borishga harakat qiladi. Ayonki, matn mazmuni asta-sekin, izchil anglanadi, asar qismlari davomida tiniqlashib boradi» (71-b.).

Shuni ham hisobga olish kerakki, o'quvchi nutqni tinglayotgan paytda ayrim notanish so'zlar tufayli ayrim gaplar mazmunini tushuna olmasligi mumkin. Bunday vaziyatda uning shu so'zni lug'atga qarab bilib olish imkoniyati bo'lmaydi.

So'zlash (gapirish) uchun xizmat qiladigan so'z boyligi. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirish: so'zlash (gapirish) malakasining leksik xususiyatlari so'zlashuv uslubi talablari bilan belgilanadi. So'zlashuv uslubiga ko'ra faol so'zlar qo'llanadi. Bu so'zlar orasida neytral uslubdagi so'zlarga nisbatan nutqiy sinonimlar uchrab turadi. «Sinonimlar o'zaro nutqiy xoslanishi jihatidan farqlanib tursa, nutqiy sinonimlar (...) deyiladi. Masalan, yuz, bet, aft, bashara, chehra so'zlari o'zaro anglatgan ma'nolari jihatidan deyarli bir xil, ammo nutqiy xoslanishi jihatidan farqli. Bulardan "yuz" so'zining ishlatilishi nutq ko'rinishlari bo'yicha chegaralanmagan, "bet, aft" bashara so'zlari esa asosan so'zlashuv nutqida, "chehra" so'zi esa asosan badiiy nutqda ishlatiladi» [3]. Ma'lum bo'lishicha, so'zlashuv nutqiga xos so'zlarning ayrimlari barcha uslublarda qo'llanadigan so'zlar bilan nutqiy ma'nodoshlik hosil qiladi. O'qituvchi ayni so'zlashuv nutqiga xos so'zlarni ko'rsatib borishi kerakki, o'quvchilar ularni kitobiy nutqqa olib kirishning uslubiy xatoni yuzaga keltirishini bilishlari lozim.

O'quvchilar o'z nutqida jonli so'zlashuvda so'zlar qanday talaffuz qilinsa, shunday talaffuz qilishga harakat qiladilar. Afsuski, o'qituvchi adabiy tilda gapirish kerak deb, orfografik talaffuzni talab etadilar. Bu noto'g'ri. O'quvchilar adabiy so'zlashuv uslubida gapirishlari kerak.

So'zlashuv nutqiga doir so'z boyligini oshirish nutqda faol leksik birliklar asosida amalga oshiriladi. Lekin bunday birliklar o'quvchilar nutqida birdaniga faollashmaydi, buning uchun ham uzluksiz mashqlar zarur.

So'z ijtimoiy hodisa. Shunday bo'lgach, u adabiy tilning qonun-qoidalari bilan uslubiy qo'llanishlarini tartibga soladi. Zero, har bir millat tilida so'z ishlatish borasida adabiy tilga moslashtirilishi lozim bo'lgan shevalar va boshqa holatlarga (jargon va b.) xos so'zlar va so'z shakllari mavjud bo'lishidan tashqari, uslubiy xoslanish ham bor. Tilshunoslikda nutq uslublari quyidagicha tasnif qilingan: so'zlashuv uslubi, badiiy uslub, ilmiy uslub, publisistik uslub, rasmiy-idoraviy uslub. Har bir uslub ayrim so'zlarning shu uslubga xoslanishi bilan ajralib turadi. Masalan, so'zlashuv uslubida ilmiy, rasmiy-idoraviy uslublarga xos ayrim so'zlar qo'llanmasligi, bu uslubda ayrim so'zlar orfoepiya me'yorlariga rioya qilgan holda talaffuz qilinishi, imlosidan farq qilishi ma'lum. O'quv fanlararo integrasiyadan tashqari, uslublararo ichki integrasiya ham ona tili va o'qish

savodxonligi darslarida ona tili ta'limi mazmunidagi o'ziga xoslikni ifoda etib, metodika fanining innovasion yo'nalishiga ishora qiladi.

Yozma nutq jarayonida so'z boyligi. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida yozish (yozma nutq) yo'nalishidagi lug'at ishlari, so'z qo'llash malakasini hosil qilish ustidagi ishlar tinglab tushunish, o'qish bilan tenglashmaydi, balki yozma nutqqa xos so'z boyligi so'zlashuv uslubi so'z boyligidan ancha kamraq, tinglab tushunish va o'qishnikidan yana ham kamroq bo'ladi: biror mavzuda uch-to'rtta gap yozishi kerak bo'lgan o'quvchi fikr bayon qilish uchun zarur so'zlarni topolmay qoladi, buning ustiga u bir qator amallarni (so'zzni eslash, uni to'g'ri yozish – imlosi, u bilan birikadigan navbatdagi so'zni eslash, ikki so'zni o'zaro bog'lash, shu tariqa gaplarni shakllantirish) ham bajarishi kerak bo'ladi. Buni o'quvchilarning o'qilgan matn mazmunini qayta hikoya qilishi yoki shu mazmunda o'z so'zlarini bayon qilishi bilan, matn mavzusida 3-4 gap yozishidagi farq misolida yaqqol ko'rish mumkin. O'quvchi so'zlaganda gaplar miqdori ko'p bo'ladi, yozganda bazo'r bir necha gapdan iborat bo'ladi.

Xullas, yuqorida aytilganlardan ma'lum bo'ladiki, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning so'z boyligi shunchaki oshirilmaydi, balki nutqiy faoliyat turlari bo'yicha lug'at ishlari rejalashtiriladi va o'rgatish ishlari tashkil qilinadi.

Adabiyotlar:

1. Йўлдошев Р. Ўзбек тили дарсларида ўқувчиларни янги сўзлар билан таништириш // Тил ва адабиёт таълими. – 1992. - 5-6-сон. – Б. 40-42.
2. Фозилова М.Ф. Адабиёт дарсларида адабий нутқий компетенцияларни шакллантириш методикаси (насрий асарлар мисолида). Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2022. – 141 б.
3. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили: Лексикология. Фонетика. Морфология. Педагогика институтлари филология факультетларининг сиртки бўлим студентлари учун қўлланма. Тўлдирилган иккинчи нашри. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – 31-б.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z boyligini oshirishda nutqiy faoliyat turlari, so'z zahirasining faol va nafaol bo'lib shakllanish sabablari va ularning ona tili va o'qish savodxonligi darslarida shakllantirishning nazariy va metodik jihatlar kabi masalalar yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещаются такие вопросы, как виды речевой деятельности при пополнении словарного запаса младших школьников, причины формирования словарного запаса как активно-го, так и неактивного, а также теоретические и методические аспекты их формирования на уроках родного языка и читательской грамотности.

SUMMARY

This article describes issues such as the types of speech activity when replenishing the vocabulary of younger schoolchildren, the reasons for the formation of vocabulary, both active and inactive, as well as theoretical and methodological aspects of their formation in the lessons of their native language and reading literacy.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR USTIDA ISHLASHDA DIDAKTIK MATERIALLARNI TANLASH MEZONLARI

To'rayeva S.S.

A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti doktranti

Tayanch so'zlar: frazeologiya, frazema, ibora, kompetensiya, lingvistik-nutqiy kompetensiya, turg'un birikma, topshiriq, didaktik material, darslik, kommunikativlik, izchillik, qiyoslash va baholash, tarbiyaga yo'nalganlik, mezon.

Ключевые слова: фразеология, фразема, компетентность, лингворечевая компетенция, фиксированное сочетание, задание, дидактический материал, учебник, коммуникативность, системность, сравнение и оценка, учебная направленность, критерий.

Key words: phraseology, phraseme, expression, competence, linguistic and speech competence, fixed combination, task, didactic material, textbook, communication, consistency, comparison and evaluation, educational focus, criterion.

Tilimiz juda boy va rang-barangdir. Ammo shu boylikni chuqurroq o'zlashtirmaganligi tufayli ko'pchilik ixcham, ifodali va obrazli nutqni ta'minlovchi so'z yoki iborani topolmay qoladi. Holbuki, har kimning so'z zaxirasida ayrim-ayrim so'zlarga ajralmaydigan, qat'iy va o'zgarmas tarkibga ega bo'lgan, muhimi, xotirada bir butun holda doimo saqlanadigan turg'un so'z birikmalari – frazeologik iboralar mavjud. Bu tilning muhim obrazli vositalari jumlasiga kiruvchi va badiiy nutqning bezagi hisoblanmish iboralarning obrazli ko'chma ma'nolarini, qiziqarli leksik-grammatik tabiatini, nutqdagi boy emotsional-estetik funksiyasini bilmaslikdan kelib chiqadi [1; 4-b.]. Tilning mana shu oltin xilqatlaridan keng jamoatchilik nutqida unumli qo'llashini targ'ib qilish, tashkil qilish ona tilini o'rgatuvchilar oldidagi eng dolzarb vazifadir. Bu xayrli ishda tamal toshi ta'lim poydevori – boshlang'ich ta'lim davridayoq qo'yilishi lozim.

Frazeologik iboralar yoxud iboralar umumiy, yaxlit ma'noni tashkil etgan komponentlardan tuzilib, boshqa so'zlar bilan munosabatda bo'luvchi va xotirada doimo bir butun holda saqlanuvchi barqaror til birliklari hisoblanadi. [1; 4-b.]

Kichik yoshdagi o'quvchi nutqini iboralar bilan boyitishning eng asosiy quroli bu – didaktik materiallar. O'quvchi maktabga ilk qadam qo'ygan kuniyoq o'ziga xos, rang-barang, qiziqarli maktab darsliklarini qo'lga oladi. Darsliklardagi yorqin ranglar, tasvirlar, yozuvlar unda o'qishga bo'lgan motivatsiyani uyg'otadi. Bunda savod kitobi – Alifbe darsligi alohida o'rinda turadi. Savodi chiqqan o'quvchi ona tili va o'qish savodxonligi kitoblarida berilgan matnlarni, mashq va topshiriqlarni qiynalmay o'qiy boshlaydi. Bu darsliklarning bosh maqsadi kichik kitobxonni tarbiyalash, unda og'zaki va yozma nutqni takomillashtirish, nutqini tilning badiiy vositalari bilan boyitishdan iborat. Badiiy til vositalari orasida iboralar nutqni ta'sirchan, bo'yoqdor va jonli qilishi bilan ajralib turadi. Solishtiring: "Boring, o'z olamshumul g'oyangizni isbotlang", deb, kovushimni maktabga to'g'rilab yuborishdi. E. Malik, "7-"A"da...". "Boring, o'z olamshumul g'oyangizni isbotlang", deb, meni maktabga yuborishdi. Berilgan misollardagi birinchi gap jonli, ta'sirchan jozibadorligi bilan o'ziga xosdir. Ikkinchi gapdagi fikr oddiy, hissiy-emotsionallikka ega emas.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi frazeologik birliklarni o'rgatishda tanlanadigan materialning didaktik va uslubiy jihatlarini doim inobatga olish lozim. Chunki o'quv materialining hammasi ham iboralarni o'rgatishga mos bo'lmasligi, har qanday didaktik material mazmuniga to'g'ri kelmasligi mumkin. Bu ishda avvalo boshlang'ich sinflarda o'rgatiladigan iboralarning aniq lug'atini tuzib chiqish zarur. Bolalar adabiyoti asarlari va darsliklarda kiritilgan matn tarkibidagi iboralarni tanlab, o'quvchilar uchun iboralarning kichik lug'atini tuzish kerak bo'ladi. Shu davrga qadar o'zbek ona tili ta'limida qaysi iboralarni o'quvchi nutqida faollashtirish zarurligi borasida yetarli tavsiya va takliflar ishlab chiqilmagan. Faqat o'quvchilar lug'atini faollashtirish, so'z ma'nolari ustida ishlashga oid tavsiyalar tilchi-metodist olimlar tomonidan ishlab chiqilgan metodika asosida olib borilgan.

K. Qosimovning "Ona tili o'qitish metodikasi" nomli qo'llanmasida lug'at ustida ishlashning quyidagi asosiy to'rt yo'nalishi belgilab berilgan:

1. O'quvchilar lug'atini boyitish, ya'ni yangi so'zlarni, shuningdek, bolalar lug'atida bo'lgan ayrim so'zlarning yangi ma'nolarini o'zlashtirish. Ona tilining lug'at boyligini bilib olish uchun o'quvchi o'z lug'atiga har kuni 8-10 ta yangi so'zni, shu jumladan, ona tili darslarida 4-6 so'zni qo'shishi, ya'ni shu so'zlar ma'nosini o'zlashtirishi lozim.

2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish: 1) o'quvchi puxta o'zlashtirmagan so'zlarning ma'nosini to'liq o'zlashtirishi, ya'ni shu so'zlarni matnga kiritish, ma'nosi yaqin so'zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo'llari bilan ularning ma'nosiga aniqlik kiritish; 2) so'zning kinoyali ma'nosini, ko'p ma'noli so'zlarni o'zlashtirish; 3) so'zlarning sinonimlarini, sinonim so'zlarning ma'no qirralarini o'zlashtirish; 4) **ayrim frazeologik birliklarning ma'nosini o'zlashtirish.**

3. Lug‘atni faollashtirish, ya’ni o‘quvchilar ma’nosini tushunadigan, ammo o‘z nutq faoliyatida ishlatmaydigan nofaol lug‘atidagi so‘zlarni faol lug‘atiga o‘tkazish. Buning uchun shu so‘zlar ishtirokida so‘z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o‘qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so‘zlarni o‘quvchilar faol lug‘atidan nofaol lug‘atiga o‘tkazish. Bunday so‘zlarga bolalarning nutq muhiti ta’sirida o‘zlashib qolgan adabiy til me’yoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so‘zlashuv tilida qo‘llanadigan sodda so‘z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so‘zlar kiradi. Adabiy til me’yori degan tushunchani o‘zlashtirgach, o‘quvchilar yuqorida izohlangan so‘zlar o‘rniga adabiy tildagi so‘zlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid so‘zlar, so‘zlashuv tilida ishlatiladigan sodda so‘z va iboralar o‘quvchilarning faol lug‘atidan chiqib keta boshlaydi [2; 309-b.].

K. Qosimova tavsiya etgan ushbu usul ayni damda ham o‘qituvchilar tomonidan dars jarayonida samarali qo‘llanilib kelinmoqda, shu davr mobaynida yaratilgan darsliklar uchun materiallarni tanlashda ham yuqoridagi mezonlarga amal qilinmoqda. Ya’ni, o‘quvchi lug‘atini boyitishning yoshiga mos xususiyatlariga asoslangan badiiy asarlar, topshiriq va mashqlar tizimidan foydalaniladi. O‘quvchilar lug‘ati va nutqini boyitishda eng ishonarli manba badiiy asar hisoblanadi.

O‘quvchilar lug‘ati quyidagi manbalar asosida boyitiladi va takomillashtiriladi: *atrofni o‘rab olgan muhitni: tabiatni, kishilarning hayoti va mehnat faoliyati, bolalarning o‘yini va o‘qish faoliyatini, kattalar bilan munosabatni kuzatish* [2; 310-b.].

Xuddi shu o‘rinda R. Safarova muallifligida yaratilgan kitobda [3] ham lug‘at ustida ishlashning dolzarbligi haqida quyidagilar aytib o‘tilgan: Lug‘at ustida ishlash va o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish zarur masala, lekin bunda aniq me’yorga amal qilish kerak. Mashq va topshiriqlar uchun matn tanlashda o‘quvchilarning yosh xususiyati va idrok etish qobiliyati hamda so‘z boyligini hisobga olish zarur. Bundan tashqari, o‘zlashtirilishi nazarda tutilgan so‘z va iboralar ularning kundalik faoliyatida qo‘llanilishi lozim.

O‘qish va ona tili darslarida asar mazmunini chuqur va atroflicha tahlil qilish nutq o‘stirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Asarni o‘qish, tinglash, tahlil qilish va so‘zlab berish o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning barchasi bir butunlikni tashkil etadi. O‘qish va ona tili darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirish vositasi sifatida didaktik materiallar tanlab olinadi.

Zamonaviy didaktik materiallar qanday bo‘lishi kerak ekanligi borasida qator didakt olimlar izlanishlar olib borgan. Didaktik materiallarning mazmun va mohiyatiga ko‘ra ikki guruhga ajratish mumkin:

Birlamchi didaktik materiallar – zamonaviy darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, o‘quv dasturlari;

Ikkilamchi didaktik materiallar – bolalar adabiyoti asarlari, ko‘rgazmali qurollari, o‘quv (izohli, frazeologik, imlo, sinonim, antonim) lug‘atlari, elektron ta’lim resurslari (multimedia va mobil ilovalar, audio va video matnlar), o‘quv topshiriqlar tizimi, metodik yordam sifatida nashr qilingan metodik qo‘llanmalar.

Iboralarni o‘quvchi nutqida faollashtirish maqsadida til materialini tanlash bo‘yicha berilgan metodik tavsiyalarni tahlil qilish va kichik yoshdagi o‘quvchilar nutqida faollashtirish mumkin bo‘lgan iboralar qatorini tuzishda tanlanadigan didaktik mezonlarni ajratib olish zarur. O‘quvchi nutqida iboralarni faollashtirishda didaktik materiallarni tanlashda quyidagi mezonlar tanlab olindi.

Kommunikativlik mezon – ona tili ta’limida o‘quvchilarning kommunikativligi, ularning erkin muloqotga kirisha olishi, fikrini mustaqil bayon qila olishi bilan tasniflanadi. Ona tili mashg‘ulotlarida asosiy e’tibor o‘quvchilardagi ijodiy fikr mahsulini mustaqil va izchil bayon etishga, so‘z boyligini oshirish va matn yaratish ko‘nikmalarining shakllantirilishiga qaratilishi lozim

Nutqda iboralarni tez-tez takrorlab turish. Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish darsliklariga kiritilgan matnlar tahlili ularda o‘quvchi yoshiga mos so‘z, ibora va maqollar juda ko‘p uchrashini ko‘rsatadi. Tilning turg‘un birikmalari – maqol va iboralar ustida ishlash jarayoni alohida tayyorgarlikni talab etadi. Chunki maqol va iboralar aksar hollarda ko‘chma ma’noda keladi. O‘quvchi maqolni yodlagan bo‘lsa-da, undagi ko‘chma ma’nolikni anglash unga qiyinlik tug‘diradi. Shu o‘rinda o‘qituvchi maqol va iboralardagi so‘zlarning asl ma’nosi va ular birgalikda ifodalab kelgan ko‘chma ma’no ustida ishlaydi.

Nutqda to‘g‘ri foydalanish. Bu mezon o‘quvchining yosh psixologiyasi va fiziologiyasiga mos materialni tanlash bilan asoslanadi; kichik maktab yoshidagi o‘quvchilari tilning tasviriy vositalarini idrok etishida uning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur. O‘quvchilardagi psixologik jihatlarni ikkiga bo‘lish mumkin: birinchisi, o‘quvchi tafakkurining aniqligi, ikkinchisi, turg‘un birikmalardagi majoziy ma’noni idrok etishi.

Kognitiv qobiliyatni rivojlantirish. Badiiy til vositalari orasida iboralar nutq ta’sirchanligini ta’minlovchi eng faol til birligi hisoblanadi. Iboralar nutqda tayyor holda qo‘llaniladi. Ular shaxs va narsaning holati va xatti-harakatiga bo‘lgan munosabatni emotsional holda baholash funksiyasini bajaradi. Iboralar nutqni jonli va bo‘yoqdor qiladi. Nutqda iboralardan unumli foydalanish o‘quvchining kognitiv qobiliyatiga bog‘liq. Aynan shu maqsadda tanlanadigan didaktik material o‘quvchida kognitiv qobiliyatni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi shart.

Qiyoslash va baholashga oid didaktik materiallar. Zamonaviy ta’limda bolani kichik yoshidan boshlab vaziyatni qiyoslash va baholashni nutq orqali ifodalashga

o'rgatish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bunda shu mezon vositasida o'quvchi tasavvurini kengaytirish, unda mantiqiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nazarda tutiladi. Keyingi yillarda shaxsning til bilish darajasini baholashga doir topshiriqlar tarkibida qiyoslash va baholash ko'nikmasini aniqlashga yo'naltirilgan savollar tizimidan foydalanilmoqda. Vaziyatni baholashni o'rgatishda iboralarining o'zni beqiyos. Ibora o'zidagi majoziylik va yumor bilan har qanday shaxs diqqatini tortish xususiyatiga ega.

Ta'lim-tarbiyaga yo'nalganlik. O'rganilayotgan badiiy asar matnini tahlil qilish jarayonida iboralar ma'nosi ustida alohida ishlash lozim, chunki iboralar orqali majoziy ma'noni, o'qilgan asar mazmunini, muallif ilgari surgan g'oyani ochib berish kerak bo'ladi. Bunda tilning turg'un birikmalari – maqol, matal va iboralarda aks etgan xalq hikmatlari mazmunini izohlash, anglatish zarur.

Izchillik va uzluksizlik. Frazеologik birliklarni o'qitish tizimini maktabgacha ta'lim jarayonidan boshlash lozim. Bunda tilning eng soddа turg'un birikmalari tanlab olinadi. Mazkur ish boshlang'ich va yuqori sinflarda bosqichma-bosqich davom ettiriladi. Bu uch bosqichda boshlang'ich ta'lim jarayoni yetakchilik qiladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda badiiy adabiyot asarlariga va kattalar bilan bo'ladigan muloqotga bo'lgan qiziqish yuqori turadi. Ularning qiziquvchanligi frazeologik birliklarni o'zlashtirishga bo'lgan motivatsiyani uyg'otadi. Ona tili va o'qish darslarida foydalaniladigan didaktik materiallar to'plamini tanlashda o'zbek tilining shu jihatlariga ham e'tibor qaratish lozim.

Iboralarni o'quvchining faol lug'atiga kiritishda ona tili va o'qish savodxonligi darslarida turli mavzularda berilgan o'quv topshiriqlaridan ham unumli foydalanish mumkin: mavzuni takrorlash, yangi mavzuni mustahkamlash va umumlashtirish, grammatik tushunchalar ustida ishlashda iboralarga oid mashq va topshiriqlar berib boriladi.

Jumladan, "So'z birikmasi" mavzusida: **1-topshiriq.** Faqat ot birikmali iboralar qatorini tuzing, bunda iboralar lug'atidan foydalaning: *ammamning buzog'i, og'zi qulog'ida, anqoning urug'i, ipidan ignasigacha, miridan sirigacha, esi joyidami, dumi xurjunda, dili vayron, bir zumda, boshi oqqan tomon, to'rt tomoni qibla, bosh og'rig'i, devor-darmiyon, dami ichida, gapning po'stkallasi* kabi. **2-topshiriq.** Iboralar lug'ati yordamida faqat olmoq fe'li ishtirokidagi fe'l birikmali iboralar qatorini tuzing. Masalan: *tilga olmoq, qo'lga olmoq, ko'z ostiga olmoq, avj olmoq, fотиha olmoq, ko'ziga yosh olmoq, ko'nglini olmoq, oyog'ini qo'lga olmoq.*

Iboralardagi ko'chma ma'no va obrazlilik xususiyati bolalarda katta qiziqish uyg'otadi. Aynan shu qiziqishni rivojlantirish va o'rinli foydalanishda tilni o'qitishga oid muammoli vaziyatlar, ko'rgazmali qurollar, turli leksik mashq va topshiriqlardan muntazam foydalanish kerak bo'ladi. Bu kabi topshiriqlarni bajarishda o'quvchi iboralarni jonli nutqda tez-tez kuzatishlari, eshitishlari, ularni tilning boshqa

birliklaridan farqlay olishlari, iboralar ishtirokidagi matnlarning obrazlilikini vizual tarzda kuzatishlari, ularni nutqda to'g'ri va faol qo'llashlari, gaplar tuzishlari shart. Hikoya, insho, matn tahrirlashda iboralarni qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lishlari lozim.

Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi darslarida iboralar bilan ishlash o'quvchining nutqiy ko'nikmasini rivojlantiradi, mavhum fikrlashni shakllantiradi, shuningdek, tadqiqotchilik faoliyatini shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Rafiyev A. R., Iboralar – nutqimiz ko'rki. – T.: Uzbekistan, 1985. – 22 b.
2. Qosimova K va b. Ona tili o'qitish metodikasi (Boshlang'ich ta'lim alabarlari uchun darslik): Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. – T.: «NOSHIR», – 2009, 352 b.
3. Safarova R. va b., O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim strategiyasi muammolari va ta'lim mazmunining yangi modellari, ularni tadbiq etish yo'llari. Risola, T.: «Fan», 2005. – 255 b.
4. Ernazarov G'. Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitish uslubiyoti./Pedagogika yo'nalishidagi kollejlarning 1-bosqich talabalari uchun o'quv qo'llanma/Ernazarov G'.; O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limini rivojlantirish in-ti. – T.: “ILM – ZIYO”, 2005. – 136 b.
5. Aydarova U.B., Azizova N.K., Toirova M.E., O'qish savodxonligi: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinf uchun darslik, II qism. / U. Aydarova, N. Azizova, E. Toirova. – Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. – 80 b.
6. Аъламова М. Т. Нутқда акс этар бир олам бойлик. – Т.: Ўзбекистон, 1988. – 38 б.
7. Абдураимова М. Она тили дарсларида ўқувчилар нутқини қўмакчили бирикмалар билан бойитиш: Ўқитувчилар учун методик қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 1985. – 56 б.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinflarda frazeologik birliklarni o'qitish tizimi yoritilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kundalik mulqotda iboralarga juda ko'p duch kelsa-da, ularning ma'nosini tushunmaydi va natijada mazmunini noto'g'ri talqin qilishadi. Shu sabab o'quvchilarga iboralarni o'rgatishda didaktik materiallar to'g'ri tanlansa, iboralarni o'zlashtirish darajasi sifatli bo'ladi. Maqolada ona tili va o'qish savodxonligi darsligida berilgan o'quv materiallari asosida iboralarni o'qitishning didaktik mezonlari ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье описана система обучения фразеологизмам в начальных классах. Учащиеся младших классов часто сталкиваются с выражениями в повседневном общении, но не понимают их значения и, как следствие, неверно истолковывают их значение. По этой причине, если дидактические материалы при обучении учащихся фразам выбраны правильно, уровень усвоения фраз будет качественным. В статье на основе учебных материалов, приведенных в учебнике родного языка и грамотности чтения, разработаны дидактические критерии обучения фразам.

SUMMARY

The article describes a system for teaching phraseological units in primary school. Primary school students often encounter expressions in everyday communication, but do not understand their meaning and, as a result, misinterpret their meaning. For this reason, if didactic materials for teaching phrases to students are chosen correctly, the level of assimilation of phrases will be of high quality. In the article, based on the educational materials given in the textbook of the native language and reading literacy, didactic criteria for teaching phrases are developed.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM METODIKASIGA YANGICHA YONDASHUVLAR

Jabborova O.M.

*CHDPU Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrası mudiri
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Saparbaeva D.T.
talaba

Tayanch so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, metodikaga yondashuv, yangicha munosabat, tajriba va malaka.

Ключевые слова: начальное образование, подход к методологии, новое отношение, опыт и квалификация.

Key words: primary education, approach to methodology, new attitude, experience and qualifications.

“O‘zbekiston-2023” strategiyasida mamlakatimizda 2026 yilga qadar boshlang‘ich ta’limda sifat ko‘rsatkichlariga erishish vazifalari qo‘yilgan [1]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta’lim muammolari bo‘yicha ilmiy, nazariy, metodik va amaliy tadqiqotlar majmuini yaratish taqozo etiladi. Bu o‘rinda e‘tiboringizni boshlang‘ich ta’lim metodikasiga doir yangicha yondashuvlar masalasi tahliliga tortamiz.

Boshlang‘ich ta’lim mazmunining takomillashuvi. Mamlakatimizda keyingi besh yil davomida xorijiy mamlakatlar tajribalari va xalqaro ta’lim dasturlari qoidalari asosida boshlang‘ich ta’lim jarayonini tashkil etish vazifalari amalga oshirilmoqda. Bunda ayniqsa, yangidan ishlab chiqilgan o‘quv reja va dasturlarda boshlang‘ich ta’lim mazmunini yangilash va takomillashtirish o‘z ifodasini topgan. Natijada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida quyidagi ko‘nikmalarni shakllantirish boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifasi sifatida belgilanadi.

- 1) o‘quvchilarning layoqatini rivojlantirish;
- 2) o‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish;
- 3) o‘quvchilarda ijodkorlik ko‘nikmasini shakllantirish;

4) o'quvchilarda jamoa bo'lib ishlash ko'nikmasini shakllantirish[2].

Shu sababli boshlang'ich ta'limning o'quv fanlari aniq, tabiiy va gumanitar fanlar turkumlariga bo'lib o'qitish yo'lga qo'yildi. Buning natijasida yangi avlod darsliklari yaratilib, amaliyotga joriy etildi. Ayni paytda, gumanitar o'quv fanlari bo'yicha milliy qadriyatlarga asoslanish va milliylik ruhini saqlash saqlanib qolganligini eslatib o'tish joiz.

Boshlang'ich ta'lim mazmunidagi bunday o'zgarish uning metodikasi nazariyasiga ham yangicha yondashuvlarni taqozo etmoqda. Misol uchun, bugungi kunga qadar boshlang'ich ta'lim jarayonida nazariyadan amaliyotga tamoyiliga asoslanilar edi. Yangi avlod darsliklarida esa amaliyotdan nazariyaga tamoyili o'z ifodasini topgan. Shu sababli boshlang'ich ta'lim metodikasining nazariy masalalarini tahlil qilish zaruriyat bo'lib turibdi. Bunda asosiy e'tibor boshlang'ich ta'lim mazmunini aniqlashtirish va uni takomillashtirish asoslarini ishlab chiqilishiga qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Boshlang'ich ta'lim vazifalarining takomillashuvi. Bundan besh yil muqaddam mamlakatimizda boshlang'ich sinf o'quvchilari umumiy o'rta ta'limga tayyorlanar edi. Bugungi kunda esa boshlang'ich sinf o'quvchilarini quyidagi ta'lim bosqichlari va turlariga tayyorlash yangi vazifasi paydo bo'ldi:

- 1) umumiy o'rta ta'lim bosqichiga tayyorlash;
- 2) Prezident maktablariga tayyorlash;
- 3) ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalariga tayyorlash.

Bu yangi vazifa boshlang'ich ta'limning asoslarini takomillashtirishni taqozo etadi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarini qanday asoslarga ko'ra ta'lim bosqichlari va turlariga tayyorlash metodikasini ishlab chiqish dolzarb bo'lib turibdi. Shu jihatdan bizning yondashuvimizga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari quyidagilarga asosan ta'limning keyingi bosqichi va turlariga tayyorlanishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

a) ta'limiy jihatdan tayyorlash, ya'ni o'quvchilarni bilim olamiga olib kirish va ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish;

b) tarbiyaviy jihatdan tayyorlash, ya'ni o'quvchilarning axloqiy ongi, fazilatlarini va o'zgariga munosabatlarini rivojlantirish;

v) amaliy jihatdan tayyorlash, ya'ni o'quvchilarda ijodkorlik, mustaqil qaror qabul qilish va jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarini shakllantirish.

Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi bosqichi va turlariga tayyorlash bo'yicha yangi metodikani beradi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini tayyorlash asoslari kuchayadi, uning nazariy va metodik masalalari tarkib topadi. Shu sababli mazkur masalalar bo'yicha oliy pedagogik ta'lim muassasalarida ilmiy, nazariy,

fundamental va amaliy tadqiqotlar majmuini yartish dolzarb bo'lib turibdi. Bu borada "Talabalar Akademiyasi" tuzilmasi imkoniyatlaridan foydalangan holda iqtidorli talabalarni ham ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki har bir talaba oliy pedagogik ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilariga biriktirilganligini eslatib o'tish joiz.

Boshlang'ich ta'lim o'quv adabiyotlaritahlili. Bugungikundamamlakatimizda boshlang'ich ta'lim jarayonida 2023-2024 o'quv yilidan boshlab aniq va tabiiy fanlar bo'yicha yangi avlod darsliklari amalga joriy etilmoqda. Mazkur dasturlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularda PISA, TIMSS kabi xalqaro ta'lim dasturlarining qoidalari va talablari o'z ifodasini topgan. Ayni paytda, mazkur turkumdagi darsliklarning o'quv materiallarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, matn ifodasi juda murakkab. Misol uchun 1-sinf uchun mo'ljallangan Matematika o'quv fani darsligining matnlari juda murakab ifodalangan va ko'pgina misollar boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos kelmasligi namoyon bo'ladi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim o'quv adabiyotlarini taxrir qilish, ularda boshlang'ich sinf o'quvchilarining imkoniyatlarini hisobga olgan holda materiallarini joylashtirish va O'qituvchi kitobiga boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun har bir mavzu bo'yicha metodik tavsiyalarni berib borish taqozo etiladi. Bu hol boshlang'ich ta'lim metodikasining o'quv adabiyotlariga qo'yiladigan yondashuvlarini ko'rib chiqish dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

Bizning yondashuvimizga ko'ra, yangi avlod darsliklarini tayyorlashda quyidagilarga asoslanish murakkablik va matn ifodasidagi qiyinchiliklarni bartaraf etadi:

1) tayyorlangan yangi avlod darsliklarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish;

2) yangi avlod darsliklari tahririga amaliy faoliyatdagi o'qituvchilarni jalb etish va nashr etishda ularning taqriziga tayanish;

3) tayyorlangan yangi avlod darsliklarini kamida ikki yil davomida tajriba-sinovdan o'tkazish;

4) tayyorlanadigan yangi avlod darsliklarida milliy qadriyatlarimizning aks etishini ta'minlash;

5) yangi avlod darsliklarida xalqimizga xos bo'lgan mentalitetni ifodalash;

6) yangi avlod darsliklarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining xususiyatlariga qat'iy amal qilish;

7) yangi avlod darsliklarining elektron nus'halarini birgalikda joriy etish;

8) yangi avlod darsliklarini tayyorlashda oliy pedagogik ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari va o'quv adabiyotlari mualliflarining hamkorligini yo'lga qo'yish.

Bunday yondashuv yangi alod darsliklarining metodikasini nazariy jihatdan takomillashtiradi.

Kezi kelganda shuni ta’kidlash lozimki, bugungi kunda mualliflar orasida “xorij tajribasi” tushunchasi ko’p ishlatiladi va xorij tajribasi mutloq haqiqat sifatida qabul qilinayotganligi ham mavjud. Aslida har bir mamlakat o’z xalqining milliy xususiyatlaridan kelib chiqib boshlang’ich ta’limni tashkil qilgan va yillar davomida o’quv adabiyotlarini takomillashtirib borgan. Shu sababli xorijiy mamlakatlarning o’quv adabiyotlari bo’yicha tajribalari yuz foiz darajada qabul qilinmasligi kerak. Aksincha, ularning darslik tayyorlash va darsliklarni tajriba-sinovdan o’tkazish tajribalarini o’rganish maqsadga muvofiq bo’ladi.

E’tibor berilsa, mamlakatimiz boshlang’ich ta’lim metodikasiga doir yangicha yondashuvlar tarkib topib bormoqda. Bularning barchasi ta’kidlangan muammolarni ilmiy jihatdan hal etishni taqozo qiladi.

Kuzatishlarimizda ma’lum bo’lishicha, har bir davrda boshlang’ich ta’lim metodikasining nazariy masalalari bo’yicha o’zgarish yoki takomillashish mavjud bo’lgan. Pedagog olimlar esa mavjud muammolarni hal etish bilan mazkur masalalarni tartibga solib borgan. Shu sababli O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi boshlang’ich ta’lim metodikasida bo’layotgan o’zgarishlar va takomillashishlarni muvofiqlashtirib borishi maqsadga muvofiq bo’ladi.

Shunday qilib mamlakatimiz boshlang’ich ta’lim metodikasining nazariy masalalarida yangilanish, takomillashish va yangicha yondashuvlar jarayoni kechmoqda. Bu masalalarni ilmiy va amaliy jihatdan kuzatib borish maqsadga muvofiq bo’ladi.

Adabiyotlar:

1. “O’zbekiston-2030” strategiyasi. // www.ziynet.uz
2. Бордовская Н., Реан А. Педагогика. –Санкт-петербург, 2001
3. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang’ich ta’lim diagnostikasi. – Toshkent, 2023

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang’ich ta’lim metodikasiga yangicha yondashuvlar masalasi tahlil etilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется вопрос о новых подходах к методике начального образования.

SUMMARY

This article analyzes the issue of new approaches to the methodology of primary education.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNING MUSTAQIL MUSIQIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISH USLUBI

Nurmatova I.T.

*Nizomiy nomidagi TDPU «Maktabgacha ta'lim metodikasi» kafedrasi v/b dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: tarbiyachi, tarbiyalanuvchi, usul, vosita, musiqiy teatr, musiqiy cholg'u asboblari, ritmika.

Ключевые слова: педагог, дошкольник, метод, музыкальный театр, музыкальные инструменты, ритмика.

Key words: educator, student, method, tool, musical theater, musical instruments, rhythm.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mustaqil musiqa faoliyati bolalar tomonidan ma'lum bilimlarning o'zlashtirilishi, kerakli ko'nikma, malakalarning egallanishi, musiqa taassurotlarining jamg'arilishiga asoslanadi. Bunga musiqa mashg'ulotlari, bayramlar va ko'ngil ochishlarni to'g'ri tashkil qilish, shuningdek, tarbiyachilarning bilvosita bo'lsa ham bolalarning mustaqil musiqa faoliyatlariga rahbarliklari tufayli erishiladi. Bola va uning qobiliyatlarining o'sishi katta kishi tomonidan uyushtiriladigan faoliyatda: qo'shiq, ritmika, musiqa tinglash va musiqa asboblari chalishda sodir bo'ladi. Bolalar o'zlarining musiqa eshitish tajribalari asosida o'z tasavvurlarini qo'shiq, o'yin, raqs ijodida namoyon qilishga va musiqa savodining oddiy elementlarini egallashga qodirdirlar. Shu bilan birga faoliyatning har bir turi umuman musiqa qobiliyatlarining o'sishiga, maxsus qobiliyatlarning shakllanishiga masalan, ashula aytish, qo'shiqchilik ovozi va kuy qobiliyatining tarkib topishiga yordam beradi.

Bularning barchasi turli tashkiliy shakllarda: mashg'ulotlarda, o'qishdan tashqari ishlarda va mustaqil faoliyatlarda bo'lib o'tadi. Bolalarda badiiy didning shakllanishiga atrof-muhit sezilarli ta'sir qiladi. Shuning uchun bolalarga musiqa faoliyatiga qiziqishni singdirish va bu qiziqishni doimiy saqlash uchun guruh xonasida maxsus joy ajratish hamda uni turli qo'llanmalar—didaktik o'yinlar,

texnika vositalari (radio, diaproskop, magnitofon va boshqalar) bilan jihozlash lozim.

Hamma san'at turlarida bo'lganidek musiqada ham atrof-muhitni aks ettirish xususiyatlari mavjud. Uning emotsional mazmunini so'zlar orqali tushuntirish qiyindir. Musiqa asarlarini idrok qilish kishining umumiy emotsional rivojlanganligiga bog'liqdir. Bolalarning musiqaviy rivojlanishlari muvaffaqiyatliroq bo'lishi maqsadida musiqani idrok etish jarayonini osonlashtirishi mumkin bo'lgan, uni yaxshiroq tushunishga yordam bera oladigan xilma-xil qo'llanmalardan foydalanish zarur.

Masalan, bolalarni tovushning yo'g'on-ingichkaligini farqlashga qo'ng'iroqchalar, doiralar yordamida o'rgatish mumkin; tembr haqida tushuncha berish uchun turli musiqa asboblarning ovozini eshittirish yoki turli ovozli o'yinchoqlar chiqaradigan (mushuk, sichqon, kuchuk va boshqalar) tovushlarni qiyoslash mumkin. Ba'zi pedagoglar musiqani idrok etishni asarlarni tinglayotgan vaqtda shunga muvofiq keluvchi illyustratsiyalar, diapozitivlar, diafilmlar taqdim etib, mavzuni o'zlashtirishlariga yordam beradi.

Bolalarning mustaqil musiqiy faoliyati ularda tashabbuskorlik, mustaqillik va ijodiy faoliyat kabi shaxsiyat xususiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Tarbiyachining vazifasi bolalarni musiqa mashg'ulotida olgan ko'nikmalarini bolalar bog'chasining kundalik hayotida qo'llashga undashdir. Bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatini rivojlantirish uchun guruhda bolalar musiqa asboblari, didaktik o'yinlar, qiziqarli o'yinchoqlar joylashtiriladigan «musiqiy burchaklar» bilan jihozlangan bo'lishi kerak. Bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish uchun tarbiyachi oyiga bir marta «musiqiy burchak» dagi qo'llanmalarni yangilab, yangi atributlar va didaktik o'yinlar bilan to'ldirishi kerak. Bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatini rivojlantirish uchun guruhdagi (musiqiy va teatr zonasi) musiqiy burchak katta ahamiyatga ega. Guruhda musiqa asboblarning mavjudligi allaqachon bolani ularni qanday chalishni o'rganishga undaydi va musiqiy va didaktik materiallar yordamida siz turli xil o'quv vazifalarini bolalar uchun ochiq bo'lgan o'yin shaklida hal qilishingiz mumkin (masalan, rivojlanish ritm hissi, tembr, dinamik eshitish va boshqalar).

Musiqiy burchak tashkil etishda quyiladigan asosiy talablar mavjud:

- Musiqiy burchakning estetikasi, uning alohida elementlari.
- Har bir yosh guruh uchun barcha zarur imtiyozlarning mavjudligi.
- Bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatiga tarbiyachi tomonidan pedagogik malakali rahbarlik qilinishi.
- Musiqa burchagi yoki musiqa va teatr maydonining qulay joylashuvi.

Musiqiy burchak juda qiziqarli va yorqin tarzda joylashtirilishi mumkin - zinapoyada musiqiy ta'lim uchun zarur qo'llanmalar joylashgan sahna podiumi shaklida, shuningdek, yosh guruhlarda - matodan tikilgan turli xil belgilarda musiqiy burchak tashkil qilish mumkin. Musiqa burchagi uchun jihozlarni tanlashda bolalarning yoshini hisobga olish kerak. Shunday qilib, bolalar bog'chasida musiqiy burchaklarda va quyidagi jihozlar bo'lishi talab etiladi:

- ijodiy rolli o'yinlar uchun material yumshoq o'yinchoqlar;
- musiqali o'yinchoqlar; qo'g'irchoqlar;
- musiqa asboblari rasmlari, notalar;
- musiqiy cholg'u asboblari;
- o'yinchoq musiqa asboblari - bular qalin karton yoki yupqa faneradan yasalgan ovozsiz tekis cholg'u asboblari bo'lib, ular bolalar o'zlarini musiqachi sifatida tasavvur qiladigan o'yin vaziyatini yaratish uchun zarurdir.
- ovoqli o'yinchoqlar (musiqiy bolg'a, bolg'acha, gitara, shang'illama, musiqiy cholg'u va hokazo. bolalar ularni ko'zdan kechiradilar, ulardan alohida tovushlar yoki qo'zg'almas ohangni ajratib olishga harakat qiladilar:
- shovqinli musiqa asboblari: (daflar, shang'illamalar, nog'oralar, marakaslar, kichik va katta qo'ng'iroqlar, qo'ng'iroqlar, boshqalar).

Musiqa burchagida quyidagi musiqiy va didaktik o'yinlar bo'lishi talab etiladi: («Qushlar va jo'jalar», «Nima o'ynayman?», «Bolalarim qayerda?», «Ajoyib sumka»).

Bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatini rivojlantirishda tarbiyachining roli muhim bolib, bunda muammoli vaziyatlarni yaratish, bolalarni o'zgaruvchan mustaqil harakatlarga undash, o'rganilgan narsalarni yangi sharoitlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishdir. Musiqaning quvnoq ovozi, ifodali so'zlari, kostyum elementlari ta'siri ostida bolalar yorqin ijobiy his-tuyg'ularga ega bo'ladilar. Bularning barchasi ularni his-tuyg'ularini qo'shiq, raqs va o'ynashda ifoda etishga undaydi, shuningdek har tomonlama shakllanishiga hissa qo'shadi. Guruh bolalarning turli xil musiqiy faoliyat turlariga jalb etish maqsadga muvofiq:

1. Bolalar musiqa asboblari chalinib. Bolalar metallofon, akkordeon, tugmachali akkordeon, do'mbira, baraban va boshqa cholg'u asboblari chalinib juda yaxshi ko'radilar, ular mashg'ulotda o'rganilgan kuylar, ritmik naqshlarni ijro etishlari mumkin yoki ular o'zlarining kuylarini o'ylab topadilar va ijodkorlikni namoyish etadilar. Bolalarni ko'pincha yangi asboblarni o'zlashtirish jarayoni o'ziga jalb qiladi. Bunday hollarda, ular bir-birlariga o'rgatishadi: yaxshi ijrochilar, ijroda qiynalganlarga ijro uslubini ko'rsatadilar. Bunday yordamni ko'pincha katta va tayyorgarlov guruhlarida ko'rish mumkin. Asboblarni ijro

etishda bolalar o'zlarining tovushlarini farqlashni o'rganadilar, yoqtirganlarini ajratib ko'rsatishni boshlaydilar, o'zlari «orkestr» tashkil qiladilar, dirijyorni tanlaydilar.

Tarbiyachining vazifasi - bolalarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirishdir. Bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatining eng yorqin shakllaridan biri bu - musiqiy o'yindir. Mustaqil musiqiy faoliyatda ishlatiladigan musiqiy va didaktik o'yinlar bolalarda idrok etish, musiqiy tovushning asosiy xususiyatlarini ajrata olish qobiliyatini rivojlantiradi: «Musiqali Loto», «Kim kuylayotganini taxmin qiling», «Ikki baraban», « Qo'shiqni rasmga ko'ra ayting «va boshqalar. Bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatini rivojlantirishda tarbiyachining roli shundan iboratki, u bolani har xil musiqiy faoliyat turlarida faol bo'lishga undaydi, qulay pedagogik sharoitlar yaratadi: bolaning musiqiy taassurotlariga ta'siri, ularning tashabbusi bilan bolalar turli musuqiy faoliyatlarda ishtirok etadilar.

Tarbiyachi bolalarni mustaqil musiqiy faoliyatlarini tashkil etishi quyidagicha amalga oshiriladi:

- Musiqiy ta'lim uchun barcha dasturiy ta'minot talablarini bilish.
- O'z guruhingizning musiqiy materialini biling, musiqa mashg'ulotlarida musiqa rahbarining faol yordamchisi bo'lishi kerak.
- Bolalar tomonidan dasturiy musiqiy repertuarini o'zlashtirishda musiqa rahbariga yordam berish, harakatlarning aniq bajarilishi namunalarini ko'rsatish.
- Guruh bolalari bilan muntazam ravishda musiqa mashg'lotini o'tkazish.
- Texnik vositalar yordamida guruhda musiqiy asarlarni tinglash orqali bolalarning musiqiy tajribasini chuqurlashtirish.
- Bolalarning musiqiy mahorat va ko'nikmalarini rivojlantirish
- Tarbiyachi xushmuomala bo'lishi kerak, gohida bolalarning o'yinlarida sherik bo'lishi kerak. Tarbiyachining bolalarning qiziqishlari va qobiliyatlarini bilishi, bolalarda topshiriqni samarali va mas'uliyatli bajarishiga yordam beradi. Guruhdagi mustaqil musiqiy faoliyat bolalarning rivojlanish darajasining ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, ular bilan olib borilgan ishlar natijasida bolalar olgan, bilimlar, ko'nikmalar mustahkamlashga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Nurmatova I.T. Theatrical activity as a means of developing the creative abilities of younger preschoolers., Modern problems of science and yedugation., 15.12.2022.,136-140pp.International scientific and current research conferences.Virginiya.USA.

2. Nurmatova I.T. Development of creative activity of older preschool children by means of theaterized activity., european international journal of pedagogics.ISSN: 2751-000X., Pages: 20-25. SJIF – 5,983. <https://www.eipublication.com>.

3. Nurmatova I.T. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqali sahnalashtirish asosidagi faoliyatlarni tashkil etishning shakl, usul va vositalari. //Лучшие интеллектуальные исследования.// Международный научно- образовательный электронный журнал.2023год. 9 сентябрь. – В.16.

РЕЗЮМЕ

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar bilan musiqiy faoliyatlarni tashkil etish maktabgacha pedagogikaning dolzarb muommolaridan biri hisoblanadi. Mustaqil musiqiy faoliyatlar jarayonida bolaning ijodkorligi va uning faolligi har tomonlama rivojlanadi. Ushbu maqolada musqafil musiqiy faoliyatlarni tashkil etish uslubi va shakllari haqida fikr mulohaza yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

Организация музыкальной деятельности с воспитанниками дошкольных образовательных организаций является одной из актуальных проблем дошкольной педагогики. В ходе самостоятельной музыкальной деятельности всесторонне развивается творчество ребенка, его активность. В данной статье рассматриваются методы и формы организации сложной музыкальной деятельности.

SUMMARY

Organization of musical activities with students in preschool educational organizations is one of the urgent problems of preschool pedagogy. In the course of independent musical activities, the child's creativity and his activity develop in every way. This article discusses the methods and forms of organizing complex musical activities.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INDIVIDUAL METODIKADAN FOYDALANISH MAZMUNI

Jabborova O.M.

ChDPU dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Kamolova F.K.

talaba

Tayanch so'zlar: ta'lim, boshlang'ich, individuallik, metodika, bilim, ko'nikma, zaruriyat.

Ключевые слова: образование, начало, индивидуальность, методика, знания, умения, необходимость.

Key words: education, beginning, individuality, methodology, knowledge, skills, necessity.

“O‘zbekiston-2030” strategiyasida mamlakatimizda 2030 yilga qadar boshlang‘ich ta‘limni rivojlantirish ko‘rsatkichlarini yanada oshirish vazifalari qo‘yilgan [1]. Shu jihatdan boshlang‘ich ta‘limni o‘zlashtirish jarayonida muhim o‘rin tutadigan metodikalarni takomillashtirish ham dolzarb bo‘lib turibdi. Bunda ayniqsa, individual metodikalardan foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Bu o‘rinda e‘tiboringizni individual metodika tushunchasi taxliliga tortamiz.

“Individual” tushunchasi lotincha bo‘lib, bo‘linmas ma‘nosini anglatadi [2]. Shu jihatdan individul tushunchasi har bir shaxsni o‘ziga dahldor bo‘lgan erkinliklar, kechinmalar va huquqlarni ifodalaydi. Pedagogik jihatdan individuallik - ta‘lim va tarbiya vositasida shaxsning shaxsiy kechinmalar, xatti-xarakatlar va amaliy faoliyatga ega bo‘lishini bildiradi. Shu sababli pedagogik adabiyotlarda individuallik masalasiga muhim e‘tibor qaratilib, uning imkoniyatlaridan oqilona foydalanib kelinmoqda.

“Metodika” tushunchasi ham lotincha bo‘lib, uslub, usul va o‘ziga xoslik ma‘nolalarini anglatadi. Pedagogik ma‘noda metodika ta‘lim va tarbiya jarayonini amalga oshirish yondashuvlari majmuini ifodalaydi [3]. Shu ma‘noda pedagogik tadqiqotlarda metodika va uslub atamaları uyg‘un va teng ishlatiladi. Ilmiy pedagogik tadqiqotlarda asosan metodika atamasi ishlatilishini eslatib o‘tish joiz. Shuni ta‘kidlash lozimki, har bir ta‘lim beruvchining (o‘qituvchining, pedagogning,

murabbiyning) o'z metodikasiga ega bo'lishi individual metodika tushunchasi negizini tashkil qiladi.

Individual metodika – bu ta'lim beruvchining ta'lim va tarbiya jarayonini o'z shaxsiy bilimi, yondashuvi va uslublariga tayangan holda amalga oshirish vositasidir. Individual metodika Pedagogika fani tarixida asrlar davomida o'rganilib va rivojlanib kelgan. Bu o'rinda ana shu masalaning eng muhim jihatlariga e'tiboringizni tortamiz va bunda “Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati” kitobida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanamiz.

Qadimgi davrlarda individual metodika dastlab ota-onalar tomonidan qo'llanilgan. Bunda oila tarbiyasida bola ta'lim – tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi shaxs o'zining fikri va yondashuvidan kelib chiqib ta'lim jarayonini amalga oshirgan. Shu sababli oila tarbiyasida amal qiladigan metodika asosan individual metodika shaklida bo'lib, uning negizini amaliyot tashkil qiladi.

Individual metodikaning nazariy masalalari qadim davrlardan boshlab faylasuf-pedagoglar tomonidan taxlil qilib kelinmoqda. Jumladan, Aflotun “har bir kishining individual xususiyatga ega bo'lishi, unga nisbatan maxsus yondashishni taqozo etadi” deydi. Demak, ta'lim va tarbiya jarayonida har bir ta'lim oluvchiga individual yondashish ularning shaxsiy sifatlarini rivojlantirish asosidir. Aristotelning fikricha, ta'lim-tarbiya jarayonida har bir ta'lim oluvchiga individual munosabatda bo'lish zarurdir. Chunki individual munosabat ta'lim oluvchining bilim olish ko'nikmasini rivojlantiradi. Ushbu faylasuf-pedagoglarning yondashuvlari keyinchalik barcha davrlarda pedagoglar tomonidan qabul qilinib, ta'lim va tarbiya jarayoniga tadbqiq etib kelinmoqda.

Bola ta'lim muassasalariga chiqqanidan so'ng ilmiy individual pedagogikani qo'llash jarayoni boshlanadi. Shu jihatdan mamlakatimizda individual metodikani qo'llash maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha bo'lgan ta'lim tizimida amalga oshiriladi. Bunda ta'lim oluvchilarning yosh, jismoniy va ruhiy jihatdan rivojlanishi hisobga olinib individual metodikani qo'llash ko'lami kengaytirib boriladi.

Savol tug'ildi: Individual metodikaga qanday ega bo'lish mumkin? Mazkur savolning yechimini aniqlab olish bitiruv malakaviy ishimizning muhim nazariy masalalaridan birini tashkil qiladi. Pedagogik adabiyotlar, ilmiy tadqiqotlar bilan tanishish va kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, individual metodika ta'lim beruvchilarda bir necha bosqichlar asosida tarkib topadi. Bizning fikrimizcha, mazkur asosiy bosqichlarni quyidagicha idrok etish maqsadga muvofiq bo'ladi [4]:

Birinchi bosqich (o'quvchilik yillari). Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar ta'lim olish jarayonida ta'lim beruvchilardan individual yondashuv asoslarini o'zlashtiradi. Shu sababli ularda individual metodikaning dastlabki elementlari tarkib topadi. Vaqt o'tgan sari bunday yondashuv rivojlanib borishini eslatib o'tish joiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan va “2022 – 2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish Milliy dasturi” asosida 9-10-

sinf o'quvchilari kasb va hunarga maqsadli yo'naltirilmoqda. Shu jihatdan mazkur imkoniyatdan foydalangan holda o'quvchilarni pedagoglik kasbiga yo'naltirish va ularda dastlabki tarzda individual metodika asoslarini tarkib toptirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Misol uchun, o'quvchilar o'zlarining fikrlarini mustaqil bildirish ko'nikmasini egallasa, ularda individual metodika asoslaridan biri tarkib topgan hisoblanadi. Chunki mustaqil fikrlash individual metodikaning dastlabki asoslaridan biridir. Shu ma'noda o'quvchilar qiziqishi va kasbga bo'lgan munosabatiga ko'ra "Bo'lajak pedagoglar" guruhlariga bo'linishi va bu guruhda maxsus mashg'ulotlar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan individual metodikaga ega o'qituvchilarning yordamidan foydalanish keng imkoniyatlarni beradi. Shu sababli bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini haftalik pedagogik amaliyot davrida amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining individual metodikalarini o'rganishga yo'naltirish kutilgan samarani beradi.

O'quvchilarni individual metodika asosida pedagoglikka yo'naltirish muhim ahamiyatga ega. Keyingi paytlarda mazkur masala umumiy o'rta ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilanmoqda. Chunki O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi "2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha Milliy dasturni tasdiqlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida umumiy o'rta ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish va bunda boshlang'ich ta'limdan boshlab tushunchalar berib borishga e'tibor berish vazifalari qo'yilgan. Buning sababi shundan iboratki, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ongi shakllanish jarayonida bo'lganligi uchun taqdim etiladigan bilim, ko'nikma va ma'lumotlarni tez qabul qiladi hamda ularga ko'nikadi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan individual ishlash masalasi muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan individual metodikaning ta'lim va tarbiya jarayonidagi samaradorligi yuqori hisoblanadi.

Pedagogika tarixida metodlarning shakllanishi va tadrijiy rivojlantirish bo'yicha muhim yondashuvlar bayon qilib o'tilgan. Ularda asosiy e'tibor dastlab individual metodikaning tarkib topganligi va boshqa metodikalarga asos bo'lganligiga e'tibor qaratiladi. Shu jihatdan individual metodikaning tadrijiy rivojida va uning o'quvchi faoliyatida tutgan o'rinda quyidagilar muhim o'rin tutadi:

- a) ta'lim va tarbiya jarayonini aniq shaxsga yo'naltirish;
- b) ta'lim va tarbiya bilan maxsus shug'ullanish;
- v) ta'lim va tarbiyaning samaradorligini rejalashtirish.

Bunday yondashuv asosida individual metodika tushunchasining mazmuni aniqlashadi. Chunki ta'lim va tarbiyaning aniq shaxsga yo'naltirishida bilim va ko'nikmalarni xususiy shaklda tarkib toptirish mavjud bo'ladi. Mamlakatimiz sharoitida bu vazifa oila va maktabgacha ta'lim muassasalarida bajarilayotganligini eslatib o'tish joiz. Kelgusida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bevosita ta'lim tizimida

amalga oshirilishi rejalashtirilgan bo‘lib, bunda maktabgacha ta’lim muassasalarida asosiy ishlarni amalga oshirish yo‘lga qo‘yiladi. Chunki ta’lim muassasasida individual metodika o‘zining pedagogik qonuniyatlariga ega bo‘ladi va oiladagi individual tarbiyalash esa ko‘p hollarda ijtimoiy muhim ta’sirida kechadi. Shu sababli individual metodika oilada ijtimoiy xarakterda va ta’lim muassasalarida esa pedagogik qonuniyat shaklida bo‘ladi.

Individual pedagogikaning tadrijida ta’lim va tarbiya jarayoni bilan maxsus shug‘ullanish bosqichi ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko‘ra, ma’lumotli, pedagogik qonuniyatlarni biluvchi va ta’lim oluvchini psixologik jihatdan tushunuvchi shaxslar ta’lim jarayonini amalga oshiradi. Bunda asosiy e’tibor har bir o‘quvchining bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lishiga qaratiladi. Buning natijasida individual yondashuv tarkib topadi va o‘qitishning individual metodikasi pedagogik qonuniyatlar asosida rivojlanib boradi. Shu sababli har bir ta’lim beruvchi mazkur jarayonda ishtirok etib, individual metodikalarning rivojlanib borishini ta’minlaydi. Individual metodikaning rivojlanishi ta’lim va tarbiya samaradorligiga, ya’ni har bir ta’lim oluvchining bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Individual metodikaning eng muhim jihatlaridan biri ta’lim va tarbiya samaradorligini yaqqol namoyon qilish bilan belgilanadi. Agar ta’lim oluvchi taqdim etilgan bilim va ko‘nikmalarni talab darajasida o‘zlashtirsa, individual metodikaning samaradorligi namoyon bo‘ladi, agar ta’lim oluvchi bilim va ko‘nikmalarni yetarli darajada o‘zlashtirmasa bunda individual metodikadan noto‘g‘ri foydalanilganligi namoyon bo‘ladi. Shu sababli individual metodikadan foydalanish muayyan darajada ta’lim beruvchilardan mahorat talab qiladi. Bularning barchasi individual metodikaning ma’no-mazmunini anglatishini ta’kidlab o‘tish lozim.

Ikkinchi bosqich (oliy pedagogik ta’lim jarayoni). Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak ta’lim beruvchilarning individual metodikasi ilmiy jihatdan tarkib topadi. Bu oliy pedagogik ta’lim jarayonining asosiy vazifalaridan birini tashkil etishini eslatib o‘tish joiz. Shu ma’noda bo‘lajak ta’lim beruvchilarning individual metodikasi tarkib topishida quyidagi omillar muhim o‘rin tutadi:

- 1) majburiy va tanlov fanlarini o‘qitish jarayoni;
- 2) amaliy mashg‘ulotlar jarayoni;
- 3) pedagogik amaliyotlar jarayoni.

Oliy pedagogik ta’lim jarayonida majburiy va tanlov fanlarini o‘qitish vositasida bo‘lajak ta’lim beruvchilarning individual metodikasi ilmiy va amaliy jihatdan tarkib toptiriladi. Bunda pedagogik turkumdagi fanlarning ahamiyati muhimdir. Shu ma’noda “Pedagogika nazariyasi va tarixi”, “Pedagogik mahorat”, “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi”, “Boshlang‘ich ta’limda innovatsiya va integratsiya”, “Boshlang‘ich ta’limda tarbiya fani” kabi majburiy fanlarning bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida individual metodikani tarkib toptirish muhim ahamiyatga ega. Bunda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari individual ta’lim va tarbiya

asoslari, o'qitishda shaxsning shaxsiy yondashuvlari va vositalari, individual uslub asosida ta'lim va tarbiya berish mezonlari masalalari bilan ilmiy-nazariy jihatdan qurollanadi. Buning natijasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida individual metodikaning ilmiy-nazariy asoslari tarkib topadi. Shuni ta'kidlash lozimki, oliy pedagogik ta'lim muassasalarida o'qitilayotgan majburiy va tanlov fanlarining har birida imkon qadar individual metodika asoslari bo'yicha nazariy va ilmiy bilimlar berish nazarda tutilgan. Shu sababli bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida individual metodikaning ilmiy asoslari ta'limning 2-kursidayoq tarkib topadi.

Bo'lajak ta'lim beruvchilarda individual metodikaning tarkib topishida oliy pedagogik ta'lim jarayonida amaliy mashg'ulotlar ham muhim o'rin tutadi. Amaliy mashg'ulotlar jarayonida professor-o'qituvchilar mavzularni amaliy o'zlashtirish ishini amalga oshiradi va bunda har bir talabaning faol ishtirok etishiga asosiy e'tiborni qaratadi. Buning natijasida bo'lajak ta'lim beruvchilarda individual metodika rivojlanish xususiyatlariga mos ravishda tarkib topib boradi. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayoni amaliy mashg'ulotlarida talabalarning individual tarzda faol ishtirok etishiga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda har bir talabaning individual metodika bo'yicha taqdimotlar tayyorlashi, referatlar yozishi va tegishli adabiyotlar bilan tanishishi muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan amaliy mashg'ulotlarning bunday imkoniyatlaridan foydalangan holda bo'lajak ta'lim beruvchilarda individual metodikani tarkib toptirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bo'lajak ta'lim beruvchilarda individual metodikani tarkib toptirishda pedagogik amaliyotning muhim ahamiyati mavjud. Bunda talabalarning haftalik va maxsus pedagogik amaliyot davrida individual metodika bo'yicha o'zlashtirganlarini tajriba-sinovdan o'tkazishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu ma'noda pedagogik amaliyot davrida bo'lajak ta'lim beruvchilar mustaqil dars mashg'ulotlarini o'tish, o'zlarining individual metodika asoslari bo'yicha bilimlarini tajribadan o'tkazish va amaliy faoliyatdagi o'qituvchilarning individual metodikasini o'zlashtirishga yo'naltirilishi kutilgan amaliy samarani beradi. Mana shu asoslarga ko'ra, pedagogik amaliyot imkoniyatlaridan foydalangan holda barcha ta'lim beruvchilarda individual metodikani amaliy jihatdan tarkib toptirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Individual metodikalarni asosan oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'zlashtiriladi. Chunki mamlakatimizda ta'lim muassasalarini oliy ma'lumotli pedagoglar bilan ta'minlash vazifasi belgilangan. Shu sababli individual metodikalarni o'zlashtirishda oliy pedagogik ta'lim muassasalari bilan hamkorlik imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimizda barcha umumiy o'rta ta'lim maktablari hududlardagi oliy ta'lim muassasalariga birlashtirilganligini eslatib o'tish joiz. Shu ma'noda mazkur muassasalarning professor-o'qituvchilari boshlang'ich ta'limda individual metodikalarni joriy etish masalasida faol ishtirok etishi taqozo etiladi. Bunda quyidagilarga e'tibor berish muhim ahamiyatga ega:

a) amaliy faoliyatdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari uchun tavsiyalar berib borish;

b) amaliy faoliyatdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining individual metodikalarini rivojlantirish;

v) amaliy faoliyatdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini individual metodikasini ommalashtirish.

Bugungi kunda oliy pedagogik ta'lim muassasalarida yangiliklar tez ro'y bermoqda. Shu jihatdan individual metodikaga bo'lgan yangicha yondashuvlar ham tarkib topib bormoqda. Misol uchun, tushuntirish individual metodikasini mazmunini yangilashga doir yondashuvlar mavjud va unga ko'ra, mavzular mazmuni misol vositasida amaliy jihatdan tushuntirilishi kerak. Mana shunday yangiliklar va yangicha yondashuvlar bo'yicha oliy pedagogik ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilariga muntazam axborotli tavsiyalar berib borishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu ma'noda amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining individual metodikalar borasida bo'layotgan yangiliklardan xabardorligi ortib boradi.

Amaliy faoliyatdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining individual metodikasini rivojlantirib borish ham muhim ahamiyatga ega. Buning uchun maktablar birlashtirilgan oliy pedagogik ta'lim muassasalarining ilmiy imkoniyatlaridan foydalanish, o'qituvchilarni ilmiy faoliyatga jalb etish va individual metodika bo'yicha xorijiy mamlakatlardagi tajribalardan xabardor qilish tadbirlarini amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning natijasida amaliy faoliyatdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining individual metodikalari ilmiy asoslarga binoan tabiiy ravishda rivojlanib boradi. Chunki umumiy o'rta ta'lim maktablarida axborot-resurslar markazlarining manbalari boy bo'lgani holda, maktablarda ilmiy muhitni rivojlantirish zaruriyat bo'lib turibdi. Ilmiy muhim mavjud joyda amaliy faoliyatdagi o'qituvchilarning individual metodikalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'linadi.

Mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining o'ziga xos individual metodika bo'yicha tajribalarini ommalashtirib borish dolzarb hisoblanadi. Bunda oliy pedagogik ta'lim muassasalari faol bo'lishi taqozo etiladi, chunki oliy ta'lim muassasalarining hamkorligi keng ko'lamlidir. Shu ma'noda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining individual metodikasini respublika yoki xalqaro miqyosda ommalashtirishning imkoniyatlari mavjud ekanligini eslatib o'tish joiz. Individual metodikalarni ommalashtirish ulardan keng ko'lamli foydalanish jarayonini kuchaytiradi. Buning uchun umumiy o'rta ta'lim maktablari birlashtirilgan oliy pedagogik ta'lim muassasalarining faol bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Uchinchi bosqich (individual tarkib topish jarayoni). Oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'quv fanlarining nisbatan asosiy qismi mustaqil ta'lim olishga

yo'naltirilgan. Shu jihatdan bo'lajak ta'lim beruvchilar oliy pedagogik ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim vositasida individual metodika asoslarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega. Bunday o'zlashtirish jarayoni individual tarzda kechganligi uchun samarali hisoblanadi. Shu ma'noda oliy pedagogik ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim vositasida individual metodika asoslarini o'zlashtirish uchun bo'lajak ta'lim beruvchilar pedagogik adabiyotlar bilan chuqur tanishishi, individual metodika asoslari bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlarni Internet va boshqa axborot-kommunikasion vositalar orqali o'zlashtirishi, pedagogik ilmiy-tadqiqotlar bilan tanishishi va ustoz-shogird an'anasi asosida o'ziga biriktirilgan o'qituvchi bilan individual metodika asoslari bo'yicha birgalikda ishlashi kutilgan samarani beradi. Shu sababli bunday imkoniyatlardan oqilona foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, individual tarzda individual metodika asoslarini o'zlashtirish uchun pedagogik manbalarni o'qish muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan misol uchun, Abu Ali ibn Sinoning (XI asr) "Donishnoma" asarida ta'lim oluvchilarni aqliy, jismoniy va ruhiy jihatdan individual tarbiyalash asoslari tahlil qilib berilgan. Uning fikricha, har bir bola bilan individual ishlash va uning tabiiy layoqatini rivojlantirish ta'lim oluvchida aqliy, jismoniy va ruhiy rivojlanishni keltirib chiqaradi. Yoki mashhur rus pedagogi Konstantin Dmitreyevich Ushinskiy (XIX asr) "Metodika" asarida boshlang'ich ta'lim o'quv fanlarini, ya'ni Ona tili, Tasviriy san'at, Musiqa va Husnixat (Alifbo) o'quv fanlarini har bir o'quvchiga individual o'qitish asoslarini ko'rsatib bergan. Uning fikricha, avvalo o'quvchida qiziqish uyg'otish, uni mavzuni o'zlashtirishga to'g'ri yo'naltirish va har bir o'quvchining fikrini tinglashga e'tibor qaratilishi kerak. Buning natijasida bolang'ich sinf o'quvchisida o'quv fanlari bo'yicha kutilgan darajada bilim va ko'nikma tarkib topadi.

Individual metodikalarni o'zlashtirish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil xarakatlari muhim o'rin tutadi. Buning uchun bizningcha, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari quyidagilarga amal qilishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

- a) individual metodika asoslarini laboratoriya ishlari vositasida o'zlashtirish;
- b) laboratoriya ishlarining natijalarini baholab borishga o'rganish;
- v) muvaffaqiyatli laboratoriya ishlari bo'yicha taqdimotlar o'tkazib borish.

Individual metodika asoslarini o'zlashtirishda laboratoriya ishlariga tayanish muhim ahamiyatga ega. Chunki laboratoriya ishlarida qo'yilgan muammo bo'yicha izlanish va tajriba amalga oshiriladi. Bunda izlanish jarayonida o'quv adabiyotlari bilan tanishilsa, tajriba ishlari esa pedagogik amaliyot davrida o'zlashtirganlarini sinovdan o'tkazishga asoslaniladi. Natijada bunday pedagogik laboratoriya individual metodikani o'zlashtirish bo'yicha muhim imkoniyatlarni beradi. Chunki o'zlashtirganlar tajriba-sinovdan o'tkazilmasa, ularni amaliyotda qo'llash bo'yicha

kelgusida muammoga duch kelinishi mumkin. Shu sababli tajribali pedagoglar laboratoriya ishlariga ko'proq ahamiyat berishadi.

Individual metodikani o'zlashtirishda amalga oshiriladigan laboratoriya ishlari natijalarini baholab borish ham muhim ahamiyatga ega. Bunda o'zlashtirilgan bilimlarni sinovdan o'tkazish, ularni dars mashg'ulotlarida qo'llab ko'rish va buning natijasida yutuq-kamchiliklarini aniqlashga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki individual metodikani o'zlashtirish jarayoni nazariya va amaliyot uyg'unligiga asoslanishni taqozo etadi. Shu sababli individual metodika bo'yicha o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni laboratoriya ishlari vositasi sinovdan o'tkazish hamda uning natijalarini aniqlash bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi uchun muhim ahamiyatga egadir.

Mamlakatimiz oliy pedagogik ta'lim muassasalarida "Talabalar Akademiyasi" tuzilmasi faoliyat yuritmoqda. Mazkur tuzilma vositasida individual metodika bo'yicha laboratoriya ishlari asosida o'zlashtirilganlarini taqdimot qilish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bu bilan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari individual metodikadan foydalanish ko'nikmasini o'zlashtirib boradi. Chunki taqdimot ishlari taqdim etilayotgan materiallarning ijobiy yoki salbiy jihatlarini namoyon qilish jarayoniga ega. Shu jihatdan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining individual metodika asoslari bo'yicha o'z bilim va ko'nikmalarini mazkur tuzilma asosida taqdimot qilib borishi ularning amaliy ko'nikmalari shakllanishiga tayanch bo'ladi. Bularning barchasi individual metodika asoslarini o'zlashtirish xususiyatlari hitsoblanadi.

Shunday qilib individual metodika tushunchasi mazmunida har bir ta'lim beruvchining ta'lim va tarbiya bo'yicha shaxsiy yondashuvga ega bo'lishi, ta'lim tizimi jarayonida individual metodika asoslarini o'zlashtirishi va pedagogik amaliyot davrida o'zlashtirganlarini tajribadan o'tkazishi muhim o'rin tutadi. Mazkur jarayon individual metodikalarning ma'no-mazmunini tashkil qiladi.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. // www.ziynet.uz
2. Nazarov Q., Qarshiboyev M. Va boshq. Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – Toshkent, 2009.
3. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent, 2009.
4. Jabborova O.M. Boshlang'ich ta'limda innovasion texnologiyalar. – Toshkent, 2023

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақоллада бoshlang'ich ta'limda individual metodikadan foydalanishning mazmuni masalasi tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется вопрос о содержании использования индивидуальной методики в начальном образовании.

SUMMARY

This article analyzes the issue of the content of the use of individual methods in primary education.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING GUMANITAR FANLAR TURKUMIMI O'QITISH JARAYONIDA KREATIVLIK KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Sayliyeva M. M.

CHDPU Boshlang'ich ta'lim metodikasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, o'quvchi, kreativlik, ko'nikma, bilim, yondashuv, shakllantirish, tajriba.

Ключевые слова: начальный класс, ученик, креативность, умение, знания, подход, формирование, опыт.

Key words: elementary grade, student, creativity, skill, knowledge, approach, formation, experience.

“O'zbekiston-2030”strategiyasining ta'limga oid vazifalari ijrosini ta'minlash jarayonida o'zlashtirish ko'nikmalarini tarkib toptirish va ta'lim oluvchilarining malakaviy tayyorgarligini shakllantirish muhim o'rin tutadi [1]. Shu jihatdan 4K xalqaro modeli bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasini shakllantirish ham bu borada muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada gumanitar fanlar turkumini o'qitish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasini shakllantirish tizimi masalasi tahliliga e'tiboringizni tortamiz.

Gumanitar fanlar turkumining xususiyatlari. Boshlang'ich sinflarda o'quv fanlari turkumlashtirib o'qitilayotganligi muhim amaliy samaralarini bermoqda. Shu jihatdan boshlang'ich sinflarda Gumanitar fanlar turkumlarini quyidagilar tashkil qiladi:”Husnixat”,”Ona-tili va o'qish savodxonligi”,”Texnologiya”,”Ta s'viriy san'at”,”Musiqqa ma'daniyati,” “Jismoniy madaniyat”.ushbu gumanitar fanlarga quyidagi ta'limiy xususiyatlar xos ekanligini eslatib o'tish joiz:

1) boshlang'ich sinf o'quvchilarini yozish,chizish va o'qish ko'nikmasini tarkib toptirish;

2) boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma va og'zaki nutq,mantnini ifodali o'qish va ravon so'zlash ko'nikmasini shakllantirish;

3) boshlag'ich sinf o'quvchilarida ijodiy fikrlash, ijodkorlikka intilish va layoqatini namoyon qilish tayanchlarini yuzga keltirish.

E'tibor berilsa, ushbu xususiyatlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlik ko'nikmasini shakllantirishning muhim omillaridir. Shu sababli boshlang'ich sinflarda Gumanitar fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning ijodiy layoqatlarini rivojlantirish imkonini beruvchi tayanch ta'lim jarayoni hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasi, ya'ni ularda ijodkorlik tuyg'usining rivojlanishi, ijodga nisbatan xususiyatning paydo bo'lishi va nimanidir yatarishga bo'lgan ishtiyoqi tabiiy ravishda mavjud bo'ladi [2]. Shu jihatdan gumanitar fanlarning mana shu ko'nikmaning asoslari bilan tarkib toptiriladigan imkoniyatlaridan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarida yangicha ijodkorlik tuyg'ularini tarkib toptirish muhim ahamiyatga egadir.

Mavzularni ijodiy metodikalar asosida o'qitish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda Gumanitar fanlari mavzularini ijodiy metodikalar asosida o'qitish muhim o'rin tutadi. Bunda quyidagilarga e'tibor berish boshlag'ich sinf o'quvchilarida kreativlik ko'nikmasini shakllantirishning keng imkoniyatlarini beradi.

1) chiroyli yozish, ifodali o'qish va matn mazmunini tushunishga o'rgatish bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy tuyg'ularni rivojlantirish;

2) she'r o'qish, qo'shiq tinglash va raqsga tushishga o'rgatish asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodkorlik hissiyotlarini maqsadli rivojlantirish;

3) rasm chizish, notanish matn asosida bayon yozish va tabiat fasllari to'g'risida insholar yozishga o'rgatish vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy layoqatini rivojlantirish.

Mazkur ijodiy metodika asosida Gumanitar fanlar mashg'ulotlarini tashkil qilish boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlik ko'nikmasining tadrijiy rivojlanib borish imkoniyatiga ega bo'linadi. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quv fanlarining mavzularini chuqurlashtirilgan, o'yinli, rolikli va o'quvchilarni mustaqil ishlashga davat qiladigan vositalar asosida o'qitishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Aynan boshlang'ich ta'limda o'qitiladigan gumanitar fanlar o'quvchilarning kreativlik ko'nikmasini kutilgan darajada shakllantirishning muhim omillaridir. Misol uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilari rasm chizish jarayonida ijodiy fikrlash va o'z fikrini tasvirlash ko'nikmalarini o'zlashtiradi. Kuy tinglash yoki qo'shiq kuylash jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida his-tuyg'ularining tartibga tushishi, ularning

rivojlanishi va tuyg'ularning barqarorlashuvi holati yuz beradi, bu hol ijodkorlik ko'nikmasining muhim tayanchlaridan biridir. Yoki matnli o'qish tahlil qilish yoki yangi matn tuzish jayarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'ziga xos ijod ko'nikmasini o'zlashtiradi. Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlik ko'nikmasini shakllantirishning muhim mexanizmlari hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda Gumanitar fanlar turkumini o'qitishda asosiy e'tibor o'quvchilarning ijodiy layoqatini rivojlantirishga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki har bir boshlang'ich sinf o'quvchisida ijodiy layoqat tabiiy ravishda mavjud bo'lib, u muayyan motivatsiya asosida rivojlanadi. Shu jihatdan boshlang'ich sinflarda Gumanitar fanlarni o'qitish ijod g'oyasi asosida amalga oshirilishi muhimdir. Gumanitar fanlar turkumi shaxsning ichki imkoniyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilganligi bilan muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan mazkur fanlar turkumini ijodiy metodikalar asosida o'qitish boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasini, ya'ni ijodiy goya, ijodiy intilish, ijodiy fikrlash va ijodiy tafakkur omiliga ega bo'lish imkonini beradi.

Gumanitar fanlar turkumining amaliy mashg'ulotlaridan foydalanish.

Boshlang'ich sinflarda Gumanitar fanlar turkumini o'qitishda bir necha shakllardagi amaliy mashg'ulotlardan foydalanish alohida belgilangan [3]. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda mazkur fanlar turkumining amaliy mashg'ulotlaridan quyidagi tartibda foydalanish kutilgan samarani beradi:

1) amaliy mashg'ulotlar jarayonida bayon, insho, trenning va yozma-ijodiy ish musobaqalarini o'tkazish vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasini shakllantirish;

2) ijodiy ishlar va ijodiy ishlanmalar yaratish vositasida to'garaklar mashg'ulotlari jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasini shakllantirish;

3) gumanitar fanlar bo'yicha fan olimpiadalarida ishtirok etishni tanlash vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ ko'nikmasini tarkib toptirish.

Diqqat qilinsa, Gumanitar fanlarning bu amaliy mashg'ulotlari shakllari vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda muhim metodikaga ega bo'lish imkoniyatini beradi.

Boshlang'ich sinflarda Gumanitar fanlar turkumini o'qitish jarayonida o'quvchilarning kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda muhim va amaliy

mexanizimga tayanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bizning yonashuvimizga ko'ra, bunday mexanizimlarning asosiylari quyidagilardan iborat:

a) har hir boshlang'ich sinf o'quvchisini ijodiy qiziqishi va ijodiy layoqatiga asosan muayyan gumanitar fan o'qituvchisiga birlashtirib qo'yish;

b) o'quvchilar birlashtirilgan gumanitar fanlar o'qituvchilarining shu o'quvchilar uchun qo'shimcha mashg'ulotlari, ijodiy ishlar va amaliy mashg'ulotlarini yo'lga qo'yish;

v) boshlang'ich sinf o'quvchilari ijodiy layoqatining rivojlanish jarayonini sinf rahbarlari va maktab psixologi ishtirokida monitoringini olib borish ishlarini amalga oshirish.

Bu mexanizim boshlang'ich sinf o'quvchilarining gumanitar fanlarni o'qitish jarayonida kreativlik ko'nikmasini maqsadli shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi.

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarining gumanitar fanlar turkumlarining o'qitish jarayonida kreativlik ko'nikmasini shakllantirishning imkoniyatlari kengdir. Shu sababli bunday imkoniyatlardan maqsadli foydalanish va buning uchun tashkiliy tadbirlarni amalga oshirish masadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. //www.ziyo net.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2023-2024 o'quv yili bazaviy Rejasi. // "ma'rifat" gazetasi 2023 yil 1 sentabr soni.
3. Sayliyeva M.M "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining 4K xalqaro modeli bo'yicha kristizm ko'nikmasini shakllantirish", Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik strategiyalari: muammolar va yechimlar", respublika ilmiy-amaliy konferensiya 2024-yil 20-fevral, 236-239 bet.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining gumanitar fanlar turkumini o'qitish jarayonida kreativlik ko'nikmasini shakllantirish masalasi to'g'risida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается вопрос формирования у младших школьников навыков креативности в процессе обучения гуманитарной категории.

SUMMARY

The article deals with the issue of formation of creativity skills in younger schoolchildren in the process of teaching the humanitarian category.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING O'ZIGA XOS IMKONIYATLARI

Eshmanova N.N., Matupayeva Sh.Z.
CHDPU katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ta'lim, boshlang'ich, tarbiya, innovatsiya, mazmun, bilim, shakl, tushuncha, ko'nikma, malaka, yondashuv.

Ключевые слова: образование, начало, воспитание, инновация, содержание, знания, форма, понятие, умение, квалификация, подход.

Key words: education, beginning, upbringing, innovation, content, knowledge, form, concept, skill, qualification, approach.

O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimiga innovatsiyalarni tatbiq etish jarayoni 2017 yildan boshlab kuchaytirildi. Bundan maqsad boshlang'ich ta'lim jarayonining samaradorligiga tezkor erishishdir. SHu sababli bizning yondashuvimizga ko'ra, boshlang'ich ta'limga innovatsiyani kiritishda uning tajribadan o'tgan tiplariga asoslanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Hozirgi zamon jahon pedagogikasida quyidagi innovatsion tiplarning tajribadan o'tganligi e'tirof etiladi:

Birinchi tip. Bu tipga binoan boshlang'ich ta'limning quyidagi jihatlariga yangilik kiritilishi kerak:

- boshlang'ich ta'limning maqsadi va mazmuniga;
- boshlang'ich ta'limning vositalari, metodlari va texnologiyalariga;
- boshlang'ich ta'limning o'qitish va tarbiyalash jarayoni shakllari va vositalariga;
- o'quvchilarning, o'qituvchilarning va maktab ma'muriyatining faoliyatiga.

Ikkinchi tip. Mazkur tipga ko'ra, boshlang'ich ta'limning quyidagi jihatlariga yangiliklar kiritilishi kerak:

- joylardagi va markazlardagi boshlang'ich ta'lim muassasalarining o'zaro aloqalarini bog'lash;
- boshlang'ich ta'limdagi barcha faoliyatni (o'qitish, tarbiyalash va h.k.) yagonalashtirish;
- boshlang'ich ta'lim tizimini yagona va tipik modulga aylantirish;

Uchinchi tip. Bu tipga ko'ra, boshlang'ich ta'limda quyidagilarga yangiliklar kiritilishi kerak:

- an'anaviy boshlang'ich ta'lim mazmunini butunlay o'zgartirish;
- boshlang'ich ta'limga turli xorijiy tajribalarni kiritish;
- boshlang'ich ta'limning asoslarni o'zgartirish.

To'rtinchi tip. Bu tipga ko'ra, boshlang'ich ta'lim jarayoniga quyidagi omillar hisobga olinib yangiliklar kiritilishi kerak:

- mamlakat, hududlar, shaharlar, tumanlar va qishloqlarning ehtiyojlarini ijtimoiy buyurtma sifatida qabul qilish;
- ta'limga oid yangi me'yoriy – huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi;
- ilm-fanning inson to'g'risida yangi yutuqlariga erishganda;
- o'qituvchilarning ijodiy yangiliklari asosida.

Mazkur tiplarning amaliyotda qo'llanishi o'qituvchilar va ilmiy pedagog olimlarning tavsiyalariga binoan amalga oshadi. SHu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari boshlang'ich ta'limga innovatsiyalarni joriy etishning turli tiplarini o'zlashtirishi taqozo etiladi.

Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalarni joriy etish uchun quyidagi omillar mavjud bo'lishi kerak:

- a) boshlang'ich ta'limga davlat moliyaviy xarajatlarining ko'p bo'lishi;
- b) boshlang'ich ta'limning me'yoriy-huquqiy asoslari mavjud bo'lishi;
- v) innovatsion fikrlovchi boshlang'ich sinf o'qituvchilari va murabbiylarining yetarli darajada bo'lishi;
- g) boshlang'ich ta'limni eng zamonaviy texnik jihozlar bilan jihozlanishi.

Boshlang'ich ta'limda innovatsiyani amalga oshirish ko'p hollarda o'qituvchilarning faoliyatiga bog'liq bo'ladi. Bu borada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion bilim, ko'nikma va malakalarini kuchayitirish maqsadida Chirchiq davlat pedagogika universiteti viloyatdagi maktablarda "Maktab-laboratoriya" innovatsion tizimini yo'lga qo'ydi. Mazkur tajriba keyingi yillarda butun Respublikamiz bo'ylab ommalashmoqda.

XX asrning 2-yarmidan boshlab dunyo mamlakatlari boshlang'ich ta'lim tizimida yangi innovatsion muassasalarni shakllantirish tajribalari yuzaga keldi. Bu o'rinda ana shu tajribalarning eng muhimlariga e'tiboringizni tortamiz.

1. Erkin boshlang'ich ta'lim maktabi. Bu innovatsion maktab Germaniyada tashkil etilgan bo'lib, u internat ko'rinishida faoliyat yuritiladi. Mazkur maktabda o'quvchilar erkinlik tamoyillari va fuqarolarning o'zaro hamkorligi natijasida o'qitiladi. Unda fanlar emas, predmetlar kurslarga bo'linib o'qitiladi.

2. Mehnat boshlang'ich ta'lim maktabi. Mazkur innovatsion maktab SHveytsariya, Avstriya va Rossiyada tashkil etilgan bo'lib, unda asosiy e'tibor o'quvchilarda mehnat ko'nikmasini shakllantirishga va ularni jahon xalqlari

madaniyatlari bilan tanishtirishga qaratiladi. Maktabda o'quvchilarning ixtiyoriyligi ustuvor hisoblanadi.

3. Ochiq boshlang'ich ta'lim maktabi. Bu innovatsion maktab Buyuk Britaniyada tashkil etilgan bo'lib, unda o'quv rejaları va dasturlari o'qituvchilar tomonidan individual ishlab chiqiladi. Asosiy e'tibor o'quvchilarning ijodiy fikrlashiga qaratiladi.

4. Yillik yangi boshlang'ich ta'lim maktabi. Mazkur innovatsion maktab AQSHda tashkil etilgan bo'lib, u butun yil davomida faoliyat yuritadi. Ayni paytda, o'quvchilar har 45 kundan keyin 2 hafta ta'tilga chiqishadi. SHu tariqa o'quvchilar butun yil davomida an'anaviy maktablardagidek soatlar hajmida sinfda bo'lishadi.

E'tibor berilsa, dunyoning har bir mamlakati o'z ehtiyojlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib, boshlang'ich ta'limga innovatsiyalarni tatbiq etgan.

O'zbekiston sharoitida boshlang'ich ta'limga innovatsiyalarni tatbiq etish uchun quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- jamiyat talablaridan kelib chiqib boshlang'ich ta'lim asoslariga o'zgartirishlar kiritish;
- innovatsion texnologiyalar bilan qurollangan boshlang'ich sinf o'qituvchilari ko'lamini kengaytirish;
- boshlang'ich ta'limga innovatsiyalarni tatbiq etishni qat'iy monitoring qilib borish.

Shunday qilib boshlang'ich ta'limda innovatsiya mazmuni o'ziga xos xususiyatlarga egadir.

Adabiyotlar:

1. R.A.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – T.: Fan va texnologiya. 2012-yil.
2. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. Darslik. – T.: "Iqtisod-moliya", 2011. - 425 b.
3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. //Ped. fanlari dokt. ilmiy dar. uchun diss. – T.: 2007.- 305 b.
4. Djumaeva S. Ijtimoiy va pedagogik nizolar: mohiyati va bartaraf etish yo'llari. //Metodik qo'llanma. – T.: Nizomiy nomidagi TDP, 2011. – 82 b

РЕЗЮМЕ

shbu maqolada hozirgi kunda boshlang'ich ta'limda joriy etishning didaktik imkoniyatlari ko'p hollarda o'qituvchilarning faoliyatiga bog'liq bo'lganligi va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion bilim, ko'nikma va malakalarini kuchaytirish omillari tahlil qilinib, mazmuni ochib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье проанализировано и раскрыто содержание того факта, что дидактические возможности внедрения в настоящее время в начальном образовании во многом зависят от деятельности учителей и факторов укрепления инновационных знаний, умений и навыков будущих учителей начальных классов.

SUMMARY

This article analyzes and reveals the content of the fact that the didactic possibilities of implementation currently in primary education largely depend on the activities of teachers and factors for strengthening innovative knowledge, skills and abilities of future primary school teachers.

O'ZBEKISTONDA TARBIYA MASALASINING YANGI IDROKI

Mamatova A.M.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: tarbiya va zamonaviylik, tarbiya va anʼanaviylik, tarbiya va taʼlim, Oʻzbekistonda tarbiya, pedagogik metodika, tarbiyaviy texnologiya.

Ключевые слова: воспитание и современность, воспитание и традиционность, воспитание и образование в Узбекистане, педагогическая методика, воспитательная технология.

Key words: upbringing and modernity, upbringing and tradition, upbringing and education in Uzbekistan, pedagogical methodology, educational technology.

Kirish. “O‘zbekiston-2030” strategiyasida O‘zbekistonda taʼlim va tarbiya sohasini yangilash, uning yondashuvlarini innovatsiyalashtirish va milliy tarbiya konsensusini yaratish vazifalari qo‘yilgan[1;4]. Shu jihatdan bugungi kunda mamlakatimizda tarbiya masalasining mazmuni va uning asoslarini yangicha idrok etish taqozo etiladi. Mazkur o‘rinda ana shu masalaning eng muhim jihatlari, xususiyatlari, asoslari va texnologiyalari kabi masalalarining tahliliga e‘tiboringizni tortamiz. Mazkur yondashuvlar mualliflarning tajribasi va uzoq vaqt amalga oshirgan pedagogik kuzatuvlari natijasida qabul qilinishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Eslatib o‘tish joizki, tarbiya – avlodlararo ijtimoiy – tarixiy va hayotiy tajribani uzatish vositasidir[2;526]. Aynan mana shu mazmun va asos vositasida mamlakatimizda tarbiya jarayoni amalga oshirilib kelinmoqda va bu borada o‘ziga xos tajribaning to‘planganligini ta’kidlab o‘tish lozim.

Natija: mamlakatimizda tarbiya masalasi bugungi kundagi eng muhim pedagogik vazifalardan biri bo‘lib turibdi. Chunki jamiyatimizda innovatsion rivojlanish sharoiti turli texnik vositalar va inson omili ishtirok etmaydigan texnologiyalarning kirib kelayotganligi tarbiya mazmuni va asoslariga ijobiy ta’sir ko‘rsatgani holda, uning samaradorligi va ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganligini ham e’tirof etish lozim[3;7]. Chunki taʼlim oluvchilar texnik vositalarning imkoniyatlariga tayangan holda bilim va ma’lumotlarni

chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo'lmogda, ta'lim berishning virtual shakllari rivojlanib bormogda va natijada o'qituvchi – o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar ham texnik vositalar orqali amalga oshirilmogda. Buning natijasida ta'lim oluvchilarning tarbiyalanganlik ko'rsatkichlarini baholab borish murakkab kechayotganligini eslatib o'tish joiz. Shu jihatdan O'zbekistonda tarbiya masalasining yangi idrokini his etish va uni belgilab olish dolzarb bo'lib turibdi.

Tarbiyaning an'anaviy yondashuvi. Milliy Pedagogika fanimiz tarixi va tajribasida asosiy masalalardan biri tarbiya bo'lib kelmogda. Shu sababli bunda tarbiyaning mazmuni, uning turlari, tamoyillari va metodikasi bo'yicha o'ziga xos an'anaviy tajribalar mavjud. Bularni e'tirof etish lozim. Shu jihatdan misol tariqasida bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tarbiyaning quyidagi turlarini eslatib o'tish joiz:

1) aqliy tarbiya;	7) iqtisodiy tarbiya;
2) axloqiy tarbiya;	8) ijtimoiy tarbiya;
3) ruhiy (ma'naviy) tarbiya;	9) siyosiy tarbiya;
4) estetik tarbiya;	10) mehnat tarbiyasi;
5) jismoniy tarbiya;	11) huquqiy tarbiya;
6) ekologik tarbiya;	12) fuqarolik tarbiyasi va h.k.

E'tibor berilsa tarbiyaning bu keng ko'lamli turi vositasida jamiyatimizda shaxsni voyaga yetkazish va uni tarbiyali inson sifatida hayot va faoliyatga tayyorlash ishlarini amalga oshirish Pedagogika fanimizning ustuvor vazifalari bo'lib kelmogda. Shu sababli an'anaviy tarbiya yondashuvida uning metodikasi ham an'anaviy tus olgan. Bu metodikaning eng asosiylari quyidagilardan iborat:

1) tushuntirish metodi;	5) da'vat qilish metodi;
2) o'rgatish metodi;	6) namuna metodi;
3) ko'niktirish metodi;	7) ibrat metodi va h.k.
4) yo'naltirish metodi;	

Metodlarning bunday rang-barangligi asosida ta'lim jarayonida shaxsning umumiy tarbiya ko'nikmalari va malakalari tarkib toptirilmogda. Ayni paytda mazkur metodikalarda tarbiya asoslarini o'zlashtirish, fazilatlariga amal qilish, qoidalarga rioya qilish kabi xususiyatlarning ustuvor ekanligini ta'kidlash lozim. Buning natijasida an'anaviy tarbiya yondashuvi texnologik rivojlanish sharoitida muayyan murakkabliklarga duch kelmogda. Jumladan, tarbiya nazariyasida belgilangan yondashuvlarning texnologik rivojlanish jarayonida amaliyotga bog'lanishi qiyin kechayotganligi, tarbiya amaliyotining nazariya bilan uyg'unligida to'siqlar paydo bo'layotganligi ko'zga tashlanmogda. Natijada katta yoshlilar, hatto pedagoglar yoshlarning tarbiyalanganlik darajasidan qoniqish his qilinmayotganligi ham namoyon bo'lmogda. Bir so'z bilan aytganda, tarbiyaning an'anaviy yondashuvida avlodlar o'rtasidagi

noodatiy tushunmovchilik tarkib topganligi pedagog olimlarimiz oldida muhim vazifalarni qo‘ymoqda. Bunda ayniqsa, ta’lim oluvchi yoshlarning zamonaviy shaxs bo‘lishga intilayotganligi va ta’lim beruvchi pedagoglarning konservativ, ya’ni qat’iy an’anaviylik pozitsiyada qolayotganligi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Shu jihatdan bugungi kunda tarbiya masalasining yangi mazmuni, xususiyatlari va yondashuvlarini idrok etish, uning asoslarini ishlab chiqish dolzarb bo‘lib turibdi.

Tarbiyaning zamonaviy yondashuvi. Biz zamonaviylik deganda muayyan an’anaviy hodisalarga nisbatan tahliliy qarash, jamiyatning bugungi va ertangi ehtiyojidan kelib chiqib ularni takomillashtirish, innovatsiya atalmish yangiliklar, yangi munosabatlar, yangi yondashuvlar va yangi samara beradigan yo‘llarni ishlab chiqishni tushunamiz. Shu jihatdan tarbiyaning zamonaviy yondashuvi – bu innovatsion jamiyatning ehtiyojlariga mos tarbiya jarayonini amalga oshirish vositalaridir. Mazkur masalada bizning yondashuvimiz quyidagilardan iborat:

1) tarbiyaning zamonaviy ko‘lami. Bunda tarbiyaning keng ko‘lamli ekanligi, ya’ni unda an’anaviy tarbiya turlarini bugungi ehtiyojlarga mos ravishda takomillashtirish va tarbiyaning qamrovini belgilab olishni nazarda tutamiz. Shu jihatdan tarbiyaning zamonaviy ko‘lami tarbiyadan ta’limga g‘oyasi asosida idrok etilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Unga ko‘ra, ta’lim berish, ya’ni ta’lim oluvchilarning bilimi, ko‘nikmasi va malakasini tarkib toptirishda asosiy e’tibor tarbiyaning ustuvorligiga asoslanadi. Misol uchun, bilim berishning o‘zida tarbiya jarayoni mavjud bo‘lishi kerak. Buni qanday amalga oshirish mumkin? Bilim berish jarayonini shunday vositalar asosida qurish lozimki, ta’lim oluvchi nafaqat taqdim etilgan tushunchalar va g‘oyalarni o‘zlashtirishi, balki ular vositasida o‘z ongi va o‘zligida tarbiyaning kurtaklarini ham hosil etishi kerak. Bizning yondashuvimizga ko‘ra, tarbiyadan ta’limga g‘oyasi bugungi kundagi bilimsizlik, texnik imkoniyatlarga me’yor darajasidan ortiq ishonish va har qanday ma’lumotlarni bilim asosida qabul qilish kabi tarkib topib kelayotgan pedagogik va ijtimoiy illatlarga barham beradi. E’tibor berilsa, ta’lim oluvchi yoshlarning ko‘pchiligi o‘zini bilimdon hisoblaydi, biroq xatti-harakati va faoliyatida tarbiya talablariga rioya qilmaydi. Donishmand mutafakkirlarimiz bilimli insonni eng oliy darajadagi tarbiyali shaxs sifatida qabul qilgani ma’lum. Bunday milliy tajribaga qaytish uchun tarbiyadan ta’limga g‘oyasini tiklash vaqti kelganligini ta’kidlab o‘tish lozim.

2) Tarbiyaning zamonaviy ustuvorligi. Bugungi jamiyatimizda ta’lim tizimida va Pedagogika fanimizda tarbiyaning zamonaviy ustuvorligi asoslarini belgilab olish dolzarb bo‘lib turibdi. Bunda qadimgi haqiqatni

yana idrok etish taqozo etiladi. Unga ko'ra, Pedagogika fani dastlab tarbiya asosida yuzaga kelgan va keyin unga ta'lim berish hamda shaxsni kasb hunarli qilish yo'nalishlari tarkib topganligi ma'lum. Shu ma'noda hozirgi zamon tarbiya jarayonining zamonaviy ustuvorligi jamiyatimizning innovatsion rivojlanish sharoitida shaxs va jamiyatning tarbiyalanganlik ko'rsatkichlarini saqlab qolish, faoliyatda tarbiyalanganlik ko'nikmalariga amal qilish, milliy tarbiyaviy qadriyatlarning yashovchanligini ta'minlash va mazkur masalalarning pedagogik hamda metodik asoslarini ishlab chiqish masalalari tashkil qiladi. Shu jihatdan eslatib o'tish joizki, umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni tarbiyalash bevosita milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashdan kelib chiqishi lozim. Har bir mamlakat va xalqning milliy tarbiya tarbiyaviy qadriyatlari mavjud, ularning birortasida umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasiga zid keladigan asoslar uchramaydi, shu jihatdan mamlakatimiz milliy tarbiyaviy qadriyatlariga tayangan holda umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini amalga oshirishg muhim ahamiyatga egadir. Buning zaruriyati shu bilan belgilanadiki, modern tafakkuurga ega bo'lgan yoshlar va ba'zida katta yoshlilarning ongida umuminsoniy qadriyatlardan milliy qadriyatlarga o'tish g'oyasi tarkib topa boshladi. Bunday hol Pedagogika fani tarixida konmopolotizm, ya'ni Vatanparvar bo'lish uchun dunyo xalqlari vatanparvarligini o'zlashtirish kerak, mazmunidagi g'oyaga tayanadi. Aksincha, vatanparvar bo'lish uchun eng avvalo o'z millati va xalqining qadriyatli tarbiya asoslarini o'zlashtirish, shundan so'ng umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasiga o'tish hozirgi zamon tarbiya masalasining zamonaviy ustuvorligini tashkil qiladi. Misol uchun, tilda, ishda va fikrda birlik g'oyasiga tayangan jadid pedagoglari eng avvalo milliy qadriyatlar asosida ta'lim oluvchini tarbiyalash, shundan keyin uni dunyo xalqlari qadriyatlari bilan tanishtirish masalasini metodik jihatdan asoslab berganligi ma'lum[4;41]. Bularning barchasi tarbiyaning zamonaviy ustuvorlik ko'lamlarini idrok etish va ularni belgilab olishni taqozo etadi.

3) Tarbiyaning zamonaviy texnologiyalari. Agar tarbiyaning an'anaviy yondashuvida tarbiyalash ishlarini amalga oshirish metodika sifatida baholab kelingan bo'lsa, bugungi zamonaviy tarbiyani amalga oshirish vositalari va yondashuvlarini texnologiyalar sifatida qabul qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Unga ko'ra, tarbiyaning zamonaviy texnologiyalari tushunchasi tarbiya asoslari vositalari va metodikalarini o'ziga mujassam etgan, tez va kutilgan darajada samara beradigan yondashuvlar majmuini tashkil qiladi. Shu sababli bugungi kunda tarbiyaning o'quv-texnik vositalariga asoslangan tarbiya shakllari, yangiliklar va ma'lumotlarga tayangan holda qisqa muddatli tarbiya jarayonini amalga oshirish vositalari, individual tarbiya jarayoni,

shaxsni jamoaga ko'niktirish jarayoni, jamoaning har bir shaxs manfaatini ro'yobga chiqarish jarayoni, avlodlararo munosabatlarning yangilanib borish jarayoni, vorisiylikni anglashning milliy shakllari kabilar majmuasi tarbiyaning zamonaviy texnologiyalarini ishlab chiqishda asos bo'ladi. Shu sababli mazkur masalalarni nazarda tutgan holda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti zamonaviy jadid ziyolilarini tarkib toptirish va ular vositasida Yangi O'zbekiston taraqqiyotini tarkib toptirish g'oyasini ilgari surayotganligini ta'kidlab o'tish lozim. Shu ma'noda Yangi O'zbekiston g'oyasining o'zi zamonaviy tarbiya yondashuvlarini ishlab chiqish va uning kundalik, o'rta va uzoq muddatli texnologiyalarini yaratish vazifasini qo'ymoqda. Bunda zamonaviy kundalik tarbiya texnologiyalari tarbiyadagi bugungi kunda yuzaga keladigan muammolarni hal etishi, o'rta muddatli, ya'ni 5 yilga mo'ljallangan tarbiya texnologiyalari muayyan tarbiya oluvchilar guruhini tarbiya asoslarini va uzoq muddatli tarbiya texnologiyalari esa mamlakat miqyosida istiqdolini zamonaviy tarbiyani amlaga oshirib borish shakllarini belgilab berishi kerak. Shuni eslatib o'tish joizki, bugungi rivojlangan davlatlarning ko'pchiligida davr ehtiyoji va sharoitiga mos ravishda tarbiya asoslari yangilanib va takomillashtirib borilgan[5;90]. Demak, jamiyatning muayyan davrida strategik rivojlanish islohotlarini amalga oshirish jarayonida tarbiyaning ham ana shunday islohotlariga mos bo'lishi taqozo etiladi. Bularning barchasi Pedagogika fanimizda tarbiyaning zamonaviy texnologiyalari majmuini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Diqqat qilinsa, tarbiyaning zamonaviy yondashuvi Yangi O'zbekiston ehtiyoji, yangi avlod zaruriyati va yangicha fikrlaydigan pedagoglarga bo'lgan ehtiyojlarning hosilasi sifatida idrok etiladi.

Kezi kelganda eslatib o'tish joizki, 2019 yildan boshlab mamlakatimizda xalqaro ta'lim dasturlariga asosan o'quvchilarning bilim darajalari va pedagoglarning mahorat ko'rsatkichlarini baholab borish joriy etildi. Lekin bunday xalqaro baholash ta'lim dasturlarida asosiy e'tibor ta'lim oluvchilarning bilimi va ta'lim beruvchilarning bilim berish mahorati ko'rsatkichlarini aniqlashga qaratiladi. Bu kabi tadqiqotlarda ta'lim oluvchilarning tarbiyalanganlik ko'rsatkichlarini o'rganilmaydi. Shu ma'noda mamlakatimizda O'zbekistonning milliy tarbiyalanganlik ko'rsatkichlarini aniqlash va o'rganishga qaratilgan o'ziga xos dasturlar, tadqiqotlar talablari hamda uning natijalarini baholaydigan indikatorlar majmuini ishlab chiqish dolzarb bo'lib turibdi. Bunda O'zbekistonning milliy tarbiyalanganlik ko'rsatkichlarini aniqlash Indikatori dasturini yaratish va u asosda

jamiyatimizning tarbiyalanganlik ko'rsatkichlarini baholab borish bizningcha, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bizning asosiy maqsadimiz bu o'rinda Pedagogika fanimizdagi an'anaviy tarbiya yondashuvi tajribalaridan foydplangan holda, zamonaviy tarbiya yondashuvlari tizimini ishlab chiqishdan iborat. Shu sababli mazkur masala bo'yicha ta'lim sohasi va tarbiyaning amaliy ishtirokchilari hamkorligida mazkur masalalarni o'rganish hamda ularning asoslarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa va tavsiyalar. O'zbekistonda ta'lim masalasining yangi idroki Pedagogika fanining tarbiya yo'nalishini takomillashtirish asoslariga tayanadi. Shu jihatdan tarbiyaning zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy jorish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tarbiyaning zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqishda uning ko'lamini beglilash, ustuvorli xususiyatlarini aniqlab olish va tarbiyaning zamonaviy texnologiyalari majmuini yaratish bo'yicha tavsiyalarni taqdim etish kutilgan samarani beradi. Bundan asosiy maqsad Yangi O'zbekiston sharoitida jamiyatda tarbiya jarayonini yangi va zamonaviy asoslar, yondashuvlar va texnologiyalarga tayangan holda amalga oshirishdan iborat. Mazkur masalalar bo'yicha mutaxassislarimizning fikr-mulohazalarini bilish bizning asosiy maqsadlarimizdan biridir.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. // www.ziynet.uz
2. Mualliflar jamoasi. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – Toshkent, 2010
3. Jabborova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'limda Tarbiya fanini o'qitish metodikasi, -Toshkent, 2022
4. Mardonov Sh. Pedagogika fanidan o'qitishning elektron-modulli didaktik ta'minotini ishlab chiqish texnologiyasi. - Toshkent, 2021
5. Bordovskaya N., Rean A. Pedagogika. –Sankt-Peterburg. 2001

PEZIOME

Maqolda O'zbekistonda tarbiya masalasining yangi idroki tahlil etilgan va mualliflarning yondashuvlari taqdim etilgan.

PEZIOME

В пословице проанализировано новое восприятие вопроса воспитания в Узбекистане и представлены авторские подходы.

SUMMARY

The proverb analyzes the new perception of the issue of education in Uzbekistan and presents the author's approaches.

STEAM YONDASHUVI ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING EKOLOGIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Tilavova S.B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim
metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: rivojlanish, ekologik kompetensiya, bo‘lajak o‘qituvchilar, STEAM yondashuvi, fan, texnologiya, muhandislik, san‘at, matematika, shakllanish, ekologik xabardorlik, mas‘uliyat, o‘rganish, tadqiqotlar, san‘at integratsiyasi, texnologik vositalar, amaliy ko‘nikmalar, ekologik fikrlash.

Ключевые слова: развитие, экологическая компетентность, будущие учителя, подход Steam, наука, технология, инженерия, искусство, математика, формирование, экологическая осведомленность, ответственность, обучение, исследования, интеграция искусства, технологические инструменты, практические навыки, экологическое мышление.

Key words: development, Environmental competence, Future teachers, Stem approach, Science, Technology, Engineering, Art, mathematics, formation, environmental awareness, responsibility, learning, research, integration of art, technological tools, practical skills, environmental thinking.

Kirish. XXI asr jahonda ta‘limni modernizatsiya qilish va yangilash yo‘llaridan biri bu STEAM ta‘lim tizimini rivojlantirishdir. Uni amalga oshirishning asosiy maqsadi o‘qituvchi va talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish zarurligini hisobga olgan holda STEAM tarmoqlari o‘rtasidagi aloqalarni o‘rnatish asosida, texnik va tabiiy fanlar ta‘limini rivojlantirish orqali bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilar imkoniyatlarini kengaytirishdir[1]. STEAM yondashuvi asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘rtasida ekologik kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy ta‘limda muhim vazifadir. Ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san‘at va matematikani birlashtirgan ushbu yondashuv ekologik ongini va atrof-muhitga mas‘uliyatli munosabatni shakllantirishga yordam beradigan ta‘lim vaziyatlarini yaratishga imkon beradi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘qituvchilarni ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok yetishga jalb qilish uchun amaliy ko‘nikmalar va ekologik

fikrlashni rivojlantirishlari kerak. Tajribaal tadqiqotlardan foydalanish, badiiy va texnologik vositalarning integratsiyasi talabalar haqiqiy ekologik muammolarni hal qilish uchun bilim va ko'nikmalarni qo'llashlari mumkin bo'lgan qiziqarli darslarni yaratishga imkon beradi. Ushbu yondashuv fuqarolikni shakllantirishga va bo'lajak o'qituvchilarning atrof-muhit va tabiiy resurslarni saqlashga faol munosabatini shakllantirishga yordam beradi.

Jumladan: Oliy pedagogik ta'limning hozirgi rivojlanishi tadqiqotning fanlararo integratsiyalashuviga bog'liq. Fanlararo integratsiya tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan va fanlararo muammolarni, shuningdek, turli xarakterdagi muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash uchun asosdir. Ushbu tadqiqotning maqsadi fanlararo integratsiya va pedagogik malakani baholash talablarini hisobga olgan holda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarning kasbiy tayyorlash metodikasini yangilash yo'llarini topishdan iborat[3].

Pedagogik-psixologik adabiyotlarda "STEAM yondashuvi asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirish" mavzusidagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu muammo ta'lim sohasidagi tadqiqotchilar va amaliyotchilarning katta ye'tiborini tortmoqda. Birinchidan, tadqiqotlar STEAM yondashuvi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish uchun samarali vosita yekanligini tasdiqlaydi, chunki u turli bilim sohalarini birlashtirishga yordam beradi va ijodiy va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi. Ikkinchidan, adabiyotlarda talabalarning tabiat va atrof-muhit muammolari bilan faol aloqada bo'lishlari uchun tajribaal tadqiqotlar kabi amaliy usullardan foydalanish muhimligi ta'kidlangan. Uchinchidan, ko'plab tadqiqotlar san'at va texnologiyani ekologik xabardorlik va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun yanada jozibali va samarali qilish uchun o'quv jarayoniga integratsiya qilish muhimligini ko'rsatmoqda. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili STEAM yondashuvi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirish sharoitida istiqbolli yekanligini tasdiqlaydi va keyingi tadqiqotlar va amaliy amalga oshirishni talab qiladi.

Shu bilan birga, STEAM ta'limi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarni uchun o'quv jarayonini loyihalashning asosi bo'ldi. Ushbu ish natijalari quyidagilarni ko'rsatadi: o'quv fanlari tarkibi va mazmuniga fanlararo vazifalarning kiritilishi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishga yordam beradi, chunki o'quv jarayoni amaliyotga yo'naltirilgan va ilmiy xususiyatga ega bo'ladi[4]. STEAM yondashuvi asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqot metodologiyasi bir necha bosqichlarni o'z

ichiga oladi. Birinchidan, ekologik kompetensiyani rivojlantirish va ta'limda STEAM yondashuvini qo'llash bilan bog'liq mavjud nazariyalar va tadqiqotlarni o'rganadigan adabiyotlar sharhi o'tkaziladi. Keyin tadqiqotning maqsad va vazifalari aniqlanadi va tadqiqotda ishtirok yetadigan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining namunasi tanlanadi. Bundan tashqari, anketalar, kuzatish, intervyu va o'quv materiallarini tahlil qilish kabi turli xil tadqiqot usullari amalga oshiriladi. Ushbu usullar orqali ishtirokchilarning ekologik kompetensiyasining boshlang'ich darajasi va ularning ekologik ta'lim sharoitida STEAM yondashuvini idrok yetishlari to'g'risida ma'lumotlar to'planadi. Ma'lumotlar yig'ilgandan so'ng, tahlil, shu jumladan olingan ma'lumotlarni sifatli va miqdoriy qayta ishlash amalga oshiriladi. Tahlil natijalari bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirish uchun STEAM yondashuvining samaradorligini baholashga imkon beradi. Tadqiqotning yakuniy bosqichida olingan ma'lumotlar asosida xulosalar va tavsiyalar shakllantiriladi. Ushbu topilmalar bug' yondashuvini hisobga olgan holda yekologiyani o'qitish va bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash metodologiyasini yanada takomillashtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Tadqiqot muammosiga doir STEAM yondashuvi asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqot tahlili va natijalari quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi.

- ekologik ta'lim sharoitida STEAM yondashuvini qo'llash bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'rtasida ekologik kompetensiyani samarali rivojlantirishga yordam beradi. Ilmiy tadqiqotlar, texnologiyalar, san'at va matematikaning integratsiyasi talabalarni ekologik muammolarni o'rganish va hal qilishda faol ishtirok yetadigan rag'batlantiruvchi va amaliy o'quv muhitini yaratadi.

- tadqiqot ishtirokchilari STEAM yondashuviga ijobiy munosabat va ularning ekologik vakolatlarini rivojlantirishda yuqori motivatsiyani ko'rsatdilar. Ular ilmiy usullarni qo'llash, texnologik vositalardan foydalanish va ekologik muammolarni hal qilishda ijodiy bo'lish qobiliyatini namoyish yetdilar.

- tadqiqot natijalari STEAM yondashuvi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari orasida amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga hissa qo'shishini tasdiqlaydi. Ular tajriba-sinav ishlarni o'tkazishda, texnologiyadan foydalanishda va san'atni o'quv jarayoniga joriy yetishda yanada ishonchli bo'lishdi, bu ularga ekologik fikrlashni samarali rivojlantirish va talabalarni ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok yetishga jalb qilish imkonini beradi.

Natijada, tahlil va tadqiqot natijalari bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirishda STEAM yondashuv zamonaviy ekota'limning shakllantirishga yordam beradi.

Ta'kidlash joizki, STEAM yondashuvi asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot asosida xulosa va takliflar quyidagicha.

Birinchidan, STEAM yondashuvi kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida ekologik kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositasi yekanligini isbotlaydi, chunki u turli bilim sohalarini birlashtirishga va ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot asosida bo'lajak boshlang'ich maktab o'qituvchilarining o'quv dasturlariga STEAM yondashuvi yelementlarini kiritish, ularga tajriba o'tkazish, texnologiyadan foydalanish va san'atni o'quv jarayoniga qo'shish imkoniyatlarini berish tavsiya yetiladi. Shuningdek, ekologik ongni qo'llab-quvvatlaydigan va talabalarga o'z bilimlarini amalda qo'llashga imkon beradigan turli xil o'quv materiallari va manbalaridan foydalanishni ta'minlash muhimdir.

Bundan tashqari, bo'lajak o'qituvchilarni talabalarni ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok yetishga jalb qilish usullariga o'rgatish, shuningdek ularning yetakchilik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga ye'tibor qaratish lozim. Bu o'qituvchilarga yekologiya darslarini samarali o'rgatishga yordam beradi va o'quvchilarni atrof-muhitni saqlashga ilhomlantiradi. Shunday qilib, STEAM yondashuvi asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirish o'quv dasturlariga tegishli usul va manbalarni kiritishni va o'quvchilarni ta'lim yo'lida qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Bu kelajakdagi talabalari o'rtasida ekologik ongni va atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni samarali shakllantira oladigan o'qituvchilarni tayyorlashga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy yetish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ – 3931-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi PF-134-son farmoni.
4. Yuldashovich K. A. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.
5. Arshanskiy, Ye.Ya. STEAM-obrazovanie: ot modeli k prakticheskoy realizatsii / Ye.Ya. Arshanskiy, N.S. Sologub // Adukasıya i vxavanne. – 2020. – № 9. – S. 22–30.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola STEAM yondashuvidan foydalangan holda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida ekologik kompetensiyani rivojlantirish muhimligini o'rganadi. Ekologik fikrlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlar, texnologiyalar, san'at va matematikadan foydalanish kabi turli strategiya va usullar keltiri va samarali vositasi yekanligi va ekologik jihatdan ongli va faol fuqarolarni shakllantirishga hissa qo'shishi ta'kidlandi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье исследуется важность развития экологической компетентности у будущих учителей начальных классов с использованием подхода STEAM. Утверждалось, что различные стратегии и методы, такие как научные исследования, технологии, использование искусства и математики для развития экологического мышления и практических навыков, являются важным и эффективным инструментом и способствуют формированию экологически сознательных и активных граждан.

SUMMARY

This article explores the importance of developing environmental competence in future primary school teachers using the STEAM approach. It was argued that various strategies and methods, such as scientific research, technology, the use of art and mathematics to develop environmental thinking and practical skills, are an important and effective tool and contribute to the formation of environmentally conscious and active citizens.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TA'LIMNING KEYINGI TURLARIGA TAYYORLASH ASOSLARI VA TIZIMI

Usmanova Q.S.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

“Boshlang'ich ta'lim metodikasi” kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, o'quvchi va ta'lim, ta'lim turlari, tayyorlash zaruriyati, bilim va malaka.

Ключевая слова: начальное класс, ученик и образование, виды образование, необходимость подготовки, знание и навыка.

Key words: elementary school, student and education, types of education, need for preparation, knowledge and skills.

Yangi O'zbekiston taraqqiyoti davrida boshlang'ich ta'limni strategik rivojlantirish muhim vazifalardan hisoblanadi[1]. Bu borada ayniqsa boshlang'ich ta'lim mazmuni va vazifalarida bo'layotgan yangilanishlardan kelib chiqib, yuzaga kelayotgan muammolar bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish dolzarb bo'lib turibdi. Ana shunday muhim va ilmiy-tadqiqot ishi amalga oshirilishi lozim bo'lgan muammolardan biri boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlashdir. Mazkur o'rinda e'tiboringizni ana shu masalaning zaruriyati taxliliga tortamiz.

1. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash ehtiyojlari.** Mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim jarayonida sifatli rivojlanishni amalga oshirish bugungi kundagi eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash ham nazariy va metodik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash ehtiyoji quyidagilar bilan begilanadi:

- 1) boshlang'ich sinf o'quvchilarini umumiy o'rta ta'lim bosqichiga tayyorlash;
- 2) boshlang'ich sinf o'quvchilarini Prezident maktablariga tayyorlash;
- 3) boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy maktablarga tayyorlash;

4) boshlang'ich sinf o'quvchilarini fanlar chuqurlashtirib o'qitiladigan ixtisoslashtirilgan maktablarga tayyorlash[2].

Ushbu ehtiyojlar boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash dolzarb ilmiy muammo ekanligini ko'rsatadi. Shu sababli bu borada maxsus ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish bugungi kundagi eng muhim pedagogik vazifalar sarasiga kirishini ta'kidlab o'tish lozim.

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash asoslari. Boshlang'ich ta'lim jarayonida aniq, tabiiy va gumanitar fanlar turkumlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Mazkur masala bo'yicha bizning yondashuvimizga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilari quyidagilarga asosan ta'limning keyingi turlariga tayyorlanishi kutilgan samarani beradi:

1) boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga ta'lim jihatidan tayyorlash;

2) boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tarbiyaviy jihatdan tayyorlash;

3) boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga faoliyat jihatidan tayyorlash;

4) boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash bo'yicha o'quv adabiyotlari va O'qituvchi kitobini mavzular bilan boyitish.

Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga ilmiy, nazariy, pedagogik, metodik va amaliy jihatdan tayyorlash imkoniyatlarini beradi. Shu sababli mazkur masalalar bo'yicha oldiy pedagogik ta'lim jarayonida nazariy va metodologik tadqiqotlar majmuini yaratish muxim ahamiyatga egadir.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash tizimi. Umumiy o'rta ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash tizimini belgilab olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu jihatdan bizningcha, mazkur masalada quyidagi tizimni hisobga olish kutilgan samarani berishini ta'kidlab o'tish lozim:

1) o'quv fanlarini chuqurlashtirilgan holda va ularning mavzularini ta'limning keyingi turlari o'quv mavzulari bilan uyg'unlashtirilgan tarzda o'qitish vositasi tizimi;

2) boshlang'ich ta'lim bosqichi va ta'limning keyingi turlarining o'zaro hamkorligi natijasida o'quvchilarni tayyorlash tizimi;

3) boshlang'ich sinf o'quvchilarini layoqati va qiziqishiga ko'ra ta'lim turlariga yo'naltirib tayyorlash tizimi;

4) boshlang'ich sinf o'quvchilarini hududlar kesimi, jamoatchilik va ta'limdan manfaatdorlarning tashabbuslari hamda takliflari aossida ta'limning keyingi turlariga tayyorlash tizimi.

Bunday tizimga asoslanish boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga maqsadli tayyorlash imkonini beradi. Chunki bu tizimda asosan hamkorlik tamoyiliga tayangan o'quv va tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirish negiz hisoblanadi. Shu jihatdan bunday tizimning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish ham dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash muammosi pedagogik strategiya sohasiga kiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash uchun bir necha amaliy tadbirlarni amalga oshirish ham taqozo etiladi. Bunday *amaliy tadbirlarning* eng muhimlari quyidagilardan iborat:

a) oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini mazkur toifa o'qituvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash bo'yicha nazariy va metodik jihatdan qurollantirish;

b) Pedagoglarni malakasini oshirish va ularni yangi metodikalarga o'rgatish markazlari vositasida amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarni ta'limning keyingi turlariga tayyorlash bo'yicha malaka bilan ta'minlash;

v) ta'lim samaradorligini nazorat qiluvchi muassasalar vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'limning keyingi turlariga tayyorgarlik darajasini monitoring qilib borish.

Bu amaliy tadbirlarni amalga oshirish qo'yilayotgan muammoning yechimini tezkor topishda muhim mexanizmlar bo'lib xizmat qiladi[3].

Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash masalasi ilmiy, nazariy, pedagogik, metodik va amaliy jihatlardan zaruriyat bo'lib turibdi. Bu masala bo'yicha o'ziga xos tadqiqotlar majmuini yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. // www.ziyounet.uz
2. Jabborova O.M. Boshlang'ich ta'limda me'yoriy hujjatlarni yuritish. – Toshkent, 2023
3. Jabborova O.M. Boshlang'ich ta'limda innovasion texnologiyalar. – Toshkent, 2023

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini ta'limning keyingi turlariga tayyorlash zaruriyati to'g'risida fikr yuritilgan va uning ehtiyojlari asoslangan.

РЕЗЮМЕ

В статье размышлено о вопросы необходимость подготовки учеников начальных класс в следующие видов и обоснования данной вопрос.

SUMMARY

The article discusses the need to prepare primary school students for the next types of education and their needs are justified.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSI

Mambetaliyev Q.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dosenti, f.f.f.d., (PhD)

Tayanch so'zlar: tanqidiy fikrlash, jarayon, didaktika, o'zlashtirish, qobiliyat, maqsad, mazmun, shakl, metod va usullar, vosita va motivlar, boshlang'ich ta'lim..

Ключевые слова: критическое мышление, процесс, дидактика, освоение, способности, цель, содержание, форма, методы и приемы, средства и мотивы, начальное образование.

Key words: critical thinking, process, didactics, mastering, abilities, purpose, content, form, methods and techniques, means and motives, primary education.

Bugungi kunda barkamol va mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash, ta'lim-tarbiya jarayonida bilim berishni takomillashtirish, o'quvchilar bilan ishlashning yangi yo'nalishlarini ishlab chiqish va noan'anaviylikka intilish dolzarb masalalarning biriga aylanmoqda. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarni fikrlash, izlanish va aniq maqsad sari intilib ongli ravishda bilim olish va dunyoqarashini kengaytirish uchun ta'lim-tarbiya berishda metodlarning xilma-xil bo'lishini talab etadi. Tanlangan metodlar orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlash malakasini shakllantirish kerak.

XXI asr pedagogikasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o'ziga xos muhit, kreativ shaxs, o'z faoliyatini to'g'ri tashkil etish qobiliyatining rivojlantirish haqida ta'kidlab o'tilmoqda. Bugungi kunda olib borilayotgan tadqiqotlar insoniyatning zamonaviy bilimlarni egallashlarni uchun shart- sharoitlar yaratib berilmoqda. Fikr inson tomonidan tug'iladigan g'oyat katta kuch va fikrlash jarayonini universal shaklidir. Fikrlash – biror muammoni yechish maqsadida mulohaza yuritmoq yoki o'ylamoqdan iborat bo'lgan psixologik jarayondir. Fikrlash – o'qish, yozish, so'zlash va eshitishga o'xshash jarayon bo'lib, u faol muvofiqlashtiruvchi hamda o'zida biror haqiqat to'g'risidagi fikrlarni qamrab oladi.

Tanqidiy fikrlashning kelib chiqish tarixiga yuzlanadigan bo'lsak juda qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Ular bilan quydagilar orqali tanishib olamiz.

Bizga ma'lumki tanqidiy fikrlash tarixi 2500 yil oldin boshlangan. Eramizdan avvalgi 400-300 yil oldin yashagan yunon faylasuflari Platon, Suqrot, Aristotel davrida ham tanqidiy fikrlash juda ko'p munozaralarga sabab bo'lgan. Hozirgi kunda ham dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda. Quyidagi keltirilgan yunon olimlari tahlil qilish, mulohaza yuritish va tanqid qilishni o'rganish shu bilan birga analitik, sintetik fikrlashni yaratgan. Jumladan Suqrot yangi g'oyani taklif qilishdan ko'ra nima «yomonligini» ko'rsatishni muhim deb bilgan. Suqrot nazariyasiga ko'ra o'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatishning eng mashhur usuli “Sokratik so'roq” bo'lib aniqlik va mantiqni keltirib chiqaradi deyilgan. Shunga asosan tanqidiy fikrlash narsalar va hodisalarni tahlil qilish, asosli xulosalar chiqarish maqsadidagi mulohazalar sistemasi bo'lib, u tanqidiy baholash xarakteriga ega. Ya'ni u tanqidga tayangan analitik fikrlashdir.

Tanqidiy fikrlashning manbalari qadim zamonlarga borib taqaladi. Manbalarda keltirilgan ma'lumotlar xotirani yaxshilashga, jarayonlar va hodisalar mohiyatiga chuqur kirib borishiga yordam beradi. Sharq mutafakkirlarning ilmiy merosida bilim, aql, fikrlash tanqidiy fikrlashning mezoni ekanligini o'zlarining asarlaridagi yozib qoldirgan. Darhaqiqat inson kamolotga erishishida aqliy, axloqiy, jismoniy rivojlanishining o'zni beqiyosdir. Xorazmiy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino va ular izdoshlari gnoseologik qarashlarining xarakterli xususiyati shundan iboratki, inson ongida predmet timsolini mavhumlashtirish jarayoni mutafakkirlar e'tiborini doimo jalb etgan.

Sharq mutafakkirlaridan biri Xorazmiy tanqidiy fikrlash nazariyasini rivojlanishida katta hissa qo'shgan. U tajriba-kuzatish va eksperimental metod, samoviy jismlar harakati, shuningdek, er sathidagi punktlarni jadval ko'rinishida ilk bor ilmiy asosladi, induksiya va deduksiya jihatidan yagona, alohida va umumiyning birligi tamoyilini aniqlashtirdi: xususiy holdan alohida holdagi tenglamaga o'tdi, lekin umumiy turgacha yetmadi. Hozirgi paytda hamma e'tirof etgan umummilliy metod bo'lgan matematik masalalarni hal etishning algoritm metodini ishlab chiqdiva hozirda foydalanib kelinmoqda.

Buyuk qomusiy olim Farobiy (873-950) «Baxt saodatga erishuv to'g'risida» asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Uning ta'kidlashicha avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu olam asoslari haqidagi ilmdir. Shuningdek, tabiiy ilmlarni tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Farobiy dunyoni insonning o'z bilimi aqli yordami bilan bilishni nazarda tutib, tushunish esa umumiy qoida va qonunlar

to'g'risidagi harakat bo'lib, ularning oxiri bor va chegaralangan hamda umumlashtirilgandir - deb yozgan edi. Farobiy fanlarga bilimlarni o'zlashtirish va to'plashning zarur vositasi sifatida muhim ahamiyat berdi, ularni egallashni esa savodxonlik ko'rsatkichi deb hisobladi. Uning aytishicha, hissiyot a'zolari, yurak va miya inson tug'ilgandan ato etilgan, bilim, turli xil aqliy va axloqiy xususiyatlar, xarakter belgilari, ta'lim olish va boshqalar inson hayotiy tanqidiy fikrlashi jarayonida egallanadi va rivojlanadi. U inson xarakterining turli xususiyatlari va axloqiy fazilatlarini: dadillik, mardlik, do'stlik, saxiylik, zukkolik, haqqoniylik va hokazolarni belgilar ekan, ularni shaxsni tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash natijasi deb hisoblaydi.

Ibn Sino tanqidiy fikrlashning turli ma'no mazmunini ochib bergan. Ularni ruhning xilma-xil kuchlari deb tasvirladi va bu kuchlarning anchagina qismini ibtido hukmi ta'siridan ajratib oldi. U qadimgi an'anaga muvofiq ruhni uch ko'rinish: nabotot, hayvonot va aqlga ajratadi. Birinchisi ikki kuch – harakatlantiruvchi va qabul qiluvchiga bo'linadi. Qabul qiluvchi, o'z navbatida, tashqari va ichkaridan qabul qiluvchiga ajraladi. Birinchisiga besh yoki sakkiz hissiyot tegishlidir. Jumladan, qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy o'z asarlarida bu boradagi masalalarga alohida to'xtalib, o'quvchi shaxsi, fikrlashni rivojlantirish uchun ta'lim berishda ko'proq qaysi tomonlarga e'tibor berish kerakligini bayon qiladi. Xususan, olimning fikricha, o'qitishda yodlatish emas, balki tushunish, mantiqiy fikrlash, xulosalar chiqarish yo'llariga amal qilish muhimdir.

Ushbu keltirilgan fikrlarning mazmunini yaxshiroq anglab olish uchun qomusiy olimlarimiz ta'kidlaganidek, o'quvchining mustaqil, tanqidiy fikrlashi jarayonida o'zlashtirilgan bilimlari biror-bir manbadan tayyor holda olingan bilimlar bilan qiyoslaganda katta farqi bor ekanligini anglashimi qiyin emas. Kengroq va tezroq rivojlangan bu bilimlar o'quvchining tanqidiy fikrlashi quroliga aylanadi. Biroq o'quvchilar tanqidiy fikrlashini shakllantirishga bag'ishlangan ta'limotlarning nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogika fani asoschilari qarashlarida uning ko'pgina jihatlari, jumladan, ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashlari mohiyatini tushunishda hozircha aniq bir fikr mavjud emas.

«Tanqidiy fikrlash» atamasi ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan. Mazkur tushuncha haqida tafsilot berishdan oldin, muayyan fikrlash ko'nikmalari ustida to'xtalish maqsadga muvofiqdir. Chunki fikrlash ko'nikmalari o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni tarkib toptirish uchun nihoyatda zarurdir. Ta'lim jarayonida «tanqidiy fikrlash» atamasidan foydalanish amerikalik faylasuf Jon Dyuga (1910-yil) borib taqaladi, u ko'proq uni

«reflektiv fikrlash» deb atagan. U shunday ta'rif berdi: «Har qanday e'tiqod yoki bilimning taxminiy shaklini uni qo'llab-quvvatlovchi asoslar va u moyil bo'lgan keyingi xulosalar nuqtai nazaridan faol, qat'iyatli va diqqat bilan ko'rib chiq va bunday mulohaza yuritish odatini ilmiy nuqtai nazar bilan aniqladi. Jon Dyui tanqidiy fikrlashni ta'limning yakuniy intellektual maqsad deb boldi. Uning fikricha: «O'quvchilar muayyan muammo bilan shug'ullana boshlasalargina, ularda tanqidiy fikrlash paydo bo'ladi. SHu sababli, ta'lim jarayonining boshlang'ich nuqtasi hisoblangan, biror vaziyat yoki hodisaga tegishli bo'lgan eng muhim savol bu hodisa qanday muammoni vujudga keltirishini anglatadigan savoldir. Faqatgina muayyan muammo bilan kurashib, murakkab vaziyatdan chiqish uchun o'zining shaxsiy yo'lini izlagandagina, o'quvchi haqiqatan ham fikrlaydi». Darhaqiqat, rejali va maqsadli o'qitish va tarbiyalash jarayonida o'quvchilarning intellekt darajasini aniqlash zaruriyati tanqidiy fikrlashni shakllantirishni vujudga keltirgan. O'z ibtidosida bu natijalar oddiy pedagogik metodlar orqali aniqlangan.

Adabiyotlar:

1. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. – T.: “O'qituvchi”, 1996.
2. Hasanova A. O'quvchi yoshlar tarbiyasida rag'batlantirish va tanbeh mezonlari. – T.: “O'zbekiston”, 1996.
3. Абишев А., Хамидов А.А., Туманова Т.М. Категории мышления и индивидуальное развитие. – Алма-Ата, 1991.
4. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. - T.: T.N. Qori Niyoziy nomli O'zPFITI, 2002.
5. Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari. – Toshkent: O'qituvchi, 1992-yil.

РЕЗЮМЕ

Maqola tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o'ziga xos muhit, kreativ shaxs, o'z faoliyatini to'g'ri tashkil etish qobiliyatining rivojlantirish, tanqidiy fikrlashning kelib chiqish tarixi haqida.

РЕЗЮМЕ

Статья о развитии критического мышления, специфической среде, творческой личности, развитии умения правильно организовывать свою деятельность, об истории возникновения критического мышления.

SUMMARY

The article is about the development of critical thinking, a specific environment, a creative personality, the development of the ability to organize their activities correctly, about the history of the emergence of critical thinking.

МАКТАБГАЧА YOSHDAГИ BOLALARNING MAS'ULIYAT HISSINI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYACHI VA OТА-ONALAR HAMKORLIGINING AHAMIYATI

Xo'jamiyarov S.Ch.

Toshkent iqtisodiyot pedagogika instituti

“Tillar va maktabgacha ta'lim” fakulteti p.f.f.d., dotsent

Tayanch so'zlar: mas'uliyat, metodika, hamkorlik, xususiyat, vaziyat, qobiliyat, munosabat, mezon, tajriba.

Ключевые слова: ответственность, методология, сотрудничество, характеристика, ситуация, способность, отношение, критерий, опыт.

Key words: responsibility, methodology, cooperation, characteristics, situation, ability, attitude, criterion, experience.

Oilaning jamiyatdagi o'rni boshqa ijtimoiy institutlar bilan taqqoslanmaydi, chunki maktabgacha yoshdagi bola shaxsi aynan oilada shakllanadi va rivojlanadi, u ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi. Inson butun umri davomida oilasi bilan aloqani his qiladi. Oilada inson odob-axloqining asoslari yaratiladi, xulq-atvor normalari shakllanadi, shaxsning individual fazilatlar va qobiliyatlari ochib beriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning mas'uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining ahamiyati haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, bu orqali butun maktabgacha ta'lim tizimi sezilarli darajada yangilanadi. Ishning yangi shakllarini qo'llash bo'yicha faol izlanishlarni olib borish, ota-onalar bilan o'zaro munosabatlar nafaqat psixologik-pedagogik yordam, balki maktabgacha ta'lim muassasasiga psixologik yordam shaklida ham amalga oshiriladi. Bunday ish maktabgacha yoshdagi bolaning yanada uyg'un rivojlanishiga yordam beradi. Ta'lim masalalarini o'zaro bog'liqlikda, kelishilgan holda hal qilishga yordam beradi, eng muammoli sohalarga ta'sir qiladi.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdaгi “Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida”gi Qonuni [1], 2020-yil 23-sentyabrdaгi “Ta'lim

to'g'risida"gi Qonuni [2], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentyabrdagi PQ-3261-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [3], 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-sonli "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini shakllantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi [4] qarorlari bu boradagi masalalarni samarali hal qilishga bag'ishlanadi.

Mamlakatimiz yetakchi mutaxassislari F.R.Qodirova [14], N.N.Djamilova [9], D.A.Abduraximova [5], Z.Azizova [6] va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar maktabgacha ta'limni rivojlantirishga qaratilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning mas'uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi ko'plab tarkibiy qismlardan iborat murakkab didaktik, tarbiyaviy va ijtimoiy pedagogik jarayonlarni o'z ichiga oladi.

V.N.Myasishevning fikricha, hamkorlik - bu ijtimoiy idrok etish asosida va muloqot orqali amalga oshiriladigan qandaydir qo'shma faoliyatni tashkil etish usulidir [13]. Ushbu hamkorlikning natijasi ma'lum munosabatlardir, ular hamkorlikning ichki shaxsiy asosi bo'lib, shaxslarning munosabatiga, o'zaro ta'sir qiluvchilarning pozitsiyasiga bog'liq. Agar hamkorlik har ikki tomonning ochiqligi sharoitida sodir bo'lsa va hech kimning erkinligi buzilmasa, u haqiqiy munosabatlarning namoyon bo'lishiga xizmat qiladi, lekin hamkorlik bir subyektni boshqasi tomonidan ustunligi sharoitida sodir bo'lsa, u haqiqiy munosabatlarni yashirishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarning mas'uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-ona hamkorligini ta'minlash metodikasini takomillashtirish quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- maktabgacha yoshdagi bolalarda tarbiyachi va ota-ona hamkorligi vositasida mas'uliyat hissini shakllantirishning tashkiliy-metodik xususiyatlari - "burch", "javobgarlik" kabi ekzistensial komponentlarni o'quv-tarbiyaviy faoliyat mazmuniga kiritish;
- tarbiyachi va ota-ona hamkorligi vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarda mas'uliyat hissini shakllantirish metodikasini takomillashtirilgan;
- bola faoliyatida muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati ko'rinishlari va ijobiy munosabatlar shakllarini aniqlashtirishga oid maktabgacha yoshdagi bolalarda mas'uliyat hissini shakllantirish modelini ishlab chiqish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarda mas'uliyat hissining shakllanganligini baholash mezonlarini ishlab chiqish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning mas'uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-ona hamkorligi doimiy ravishda tajriba almashadigan,

maktabgacha yoshdagi bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning eng qimmatli usullarini, ya'ni harakatlarni amaliyotga tatbiq etadigan, umumiy, shartli, bog'langan va bir-birini to'ldiruvchi o'zaro ta'sir tizimini tashkil qilishni nazarda tutadi.

E.V. Korotayeva ta'kidlaganidek, pedagogik o'zaro ta'sirning zamonaviy g'oyasi uni ta'lim obyektlari va subyektlari o'rtasidagi ta'lim vaziyati bilan belgilanadigan, voqea-axborot, hissiy-empatik va tashkiliy-faoliyat birligiga asoslangan maxsus bog'liqlik sifatida tushunishga asoslanadi va pedagogik jarayonni tashkil etishda sifat yoki miqdoriy o'zgarishlarga olib keladi [11].

Pedagogik hamkorlikning muhim belgilari o'zaro tushunish, munosabatlar, o'zaro bilim, o'zaro harakatlar, hamkorlik, o'zaro ta'sir, moslikdir. Ular pedagogik jarayon ishtirokchilarining hamkorligida yuzaga keladigan vaziyatlar va sharoitlarga qarab o'zlarini turlicha namoyon qiladi, bu bizga o'zaro ta'sirning ko'plab turlari haqida gapirish imkonini beradi.

A.S.Belkin tarbiyachi va ota-ona hamkorligini ta'minlash masalasida quyidagilarni ta'kidlaydi [8]:

- vasiylik, bunda bolalarga yordam berish va maqsadlarni aniqlashda asosiy rol kattalarga beriladi, bunda maqsadlarni minimal darajada bilish va katta yoshli o'quvchiga yordam berish nazarda tutiladi;
- sheriklik, bu yerda “faoliyat birgalikdagi muvaffaqiyati sa'y-harakatlarning nisbiy tengligi bilan ta'minlanadi”;
- murabbiylik, bunda asosiy rol kattalarda qoladi, lekin bolalarning tashabbusi kuchayadi;
- hamkorlik, bu yerda “muvaffaqiyat birgalikdagi sa'y-harakatlarning tengligi, bir-biriga yordam berishga tayyorlik bilan ta'minlanadi”;
- jamoa (katta bolalik davri), “hamkorlikning eng yuqori shakli, ikkala tomon ham shaxsiy va ishbilarmonlik munosabatlarini birgalikda yaratish asosida birlashtiriladi”.

A.S.Belkin tomonidan taklif qilingan tasniflash asosi mas'uliyat va huquqlar o'rtasidagi munosabatlardir - u shaxsiyatga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi va insonparvarlik ta'limi jarayonining talablarini to'liq aks ettiradi [8].

“Hamkorlik” tushunchasi pedagogikada turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqiladi:

- ta'lim tizimi faoliyatining usuli va sharti sifatida, uning elementlari munosabatlari va aloqalarining o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi;
- harakatlar (o'zaro ta'sirlar) almashinuvidan, umumiy faoliyatni rejalashtirishdan iborat bo'lgan pedagogik muloqotning interfaol komponenti sifatida [12].

Ye.P.Arnavtova va boshqalarning asarlarida o'zaro samarali hamkorlikning hal qiluvchi sharti tarbiyachilar va ota-onalar o'rtasidagi ishonchli munosabatlardir. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilari va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda muloqot zarur [7].

Shuningdek, bu adabiyotlarda bolalar bog'chasi va oila o'rtasida hamkorlik aloqalarini o'rnatish haqida gapiradilar [7]. Ular muammoning tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining ahamiyati va maqsadlarini aniqlash, tarbiyalash bo'yicha ishlarning mazmunini rivojlantirish, maktabgacha ta'lim muassasalari va oila o'rtasidagi aloqa shakllari va turlarini aniqlash kabi jihatlarini ajratib ko'rsatishadi.

Psixologlarning ta'kidlashicha, tarbiyachi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik munosabatlari mahalliy va xorijiy o'qituvchilar va psixologlar tomonidan maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalashda ijobiy natijalarning paydo bo'lishiga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning mas'uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining asosiy maqsadi, birinchi navbatda, maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalashda oilaga professional yordam berish, uni almashtirmasdan, balki uni to'ldirish va uning ta'lim funksiyalarini to'liq amalga oshirishni ta'minlash;

- maktabgacha yoshdagi bolaning ehtiyojlari va manfaatlarini amalga oshirish;
- yosh va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish;
- bolani tarbiyalash masalalarida ota-onalar o'rtasida mas'uliyat va majburiyatlarni taqsimlash;
- oilaning turli avlodlari o'rtasidagi munosabatlarda ochiqlikni qo'llab-quvvatlash;
- oilaviy an'analarni shakllantirish va saqlash;
- bolalarning individualligini qabul qilish va tushunish, ularni noyob shaxs sifatida hurmat qilish va ishonishdan iborat [10].

Ushbu maqsadga quyidagi vazifalarni bajarish orqali erishish mumkin:

- ota-onalik va bolalikka hurmatni tarbiyalash;
- ota-onalar bilan ularning oilaviy mikro muhitini o'rganish bo'yicha o'zaro hamkorlik;
- oilaning umumiy madaniyatini va ota-onalarning psixologik-pedagogik ta'limini targ'ib qilish va takomillashtirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash bo'yicha asosiy bilimlar, ko'nikmalar, malakalar, tajribalarni o'tkazish orqali bolalarning ota-

onalariga amaliy yordam ko'rsatish. Mamlakatimizda oila, jamiyat va davlatning ijtimoiy-madaniy-ma'rifiy me'yorlari va an'analariga tayangan holda bolalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib, tashabbuskorlik, mustaqillik, javobgarlik va mas'uliyat hissini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Tarbiyachi-pedagog va mutaxassislarining birgalikdagi faoliyati jarayonida hal etilishi mumkin bo'lgan maktabgacha katta yoshdagi bolalarning mas'uliyat hissini shakllantirish pedagogik qo'llab-quvvatlashning asosiy vazifalaridan iborat.

Bolalarning mas'uliyat hissini shakllantirishni pedagogik qo'llab-quvvatlash vazifalari quyidagilardan iborat:

- ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy-madaniy qadriyatlar, shu jumladan, mustaqillik, o'z harakatlarini o'z-o'zini tartibga solish, javobgarlik;
- bolaning qiziqish, faoliyat, mas'uliyat, javobgarlik kabi shaxsiy fazilatlarini shakllantirish

Yosh, fiziologik, psixologik, intellektual, shaxsiy fazilatlarini shakllantirish, ta'lim va tarbiya ehtiyojlari, qiziqishni, motivni hisobga olish ularning ongini, qadriyatlarini, kommunikativ muloqot madaniyatini va mas'uliyat hissini shakllantirishdan iborat.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida. 2019-yil 16-dekabr. O'RQ-595-son.
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Ta'lim to'g'risida. 2020-yil 23-sentyabr. O'RQ-637-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2017-yil 9-sentyabr. PQ-3261-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini shakllantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. 2019-yil 8-may. PQ-4312-son.
5. Abdurahimova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish: fan doktori. ... diss.avtoreferati. – T., 2020. – 74 b.
6. Azizova Z. Qo'g'irchoq teatri vositasida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish. 13.00.08 – maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi pedagogika yo'nalishi bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. UDK 372.614. Toshkent-2020.
7. Арнаутова Е.П. Педагог и семья. - М.: Карапуз, 2012. – 264 с.
8. Белкин А.С. Основы возрастной педагогики. -М.: ИЦ «Академия», 2010.-192 с.
9. Джамилова Н.Н. Совершенствование педагогических механизмов развития инициативности у обучаемых. Монография. – Ташкент: Фан ва технология, 2018. – 237 с.
10. Кальянова Н.Д. Взаимодействие педагогов и родителей в интересах ребёнка/ Н. Д. Кальянова // Семья в современном обществе (сб. тезисов III окруж. конференции психологов). - Н - Маг, 2007. - с. 7-11.
11. Коротаева Е.В. Основы педагогических взаимодействий. -Екатеринбург :УрГПУ, 2010.-118 с.

12. Кошценко И.В. Взаимодействие педагогов и родителей как социальная и психолого-педагогическая проблема //Проблемы педагогики и психологии.-2011.-№1.-С. 209.

13. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / Под ред. А.А. Бодалева. - М.: Модэк МПСИ, 2010. -150 с.

14. Qodirova F., Qodirova R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. – T.: Istiqlol. 2006. – 248 b.

РЕЗЮМЕ

Maktabgacha yoshdagi bolalarning mas’uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi ko‘plab tarkibiy qismlardan iborat murakkab didaktik, tarbiyaviy va ijtimoiy pedagogik jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Pedagogik hamkorlikning muhim belgilari o‘zaro tushunish, munosabatlar, o‘zaro bilim, o‘zaro harakatlar, hamkorlik, o‘zaro ta’sir, moslikdir.

Maqolada ular pedagogik jarayon ishtirokchilarining hamkorligi, o‘zaro ta’sir turlari hamda maktabgacha yoshdagi bolalarning mas’uliyat hissini shakllantirishda tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining ahamiyati yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

Сотрудничество воспитателей и родителей в формировании чувства ответственности дошкольников включает в себя сложный дидактический, воспитательный и социально-педагогический процессы, состоящие из многих компонентов. Важными признаками педагогического сотрудничества являются взаимопонимание, взаимоотношения, взаимное знание, совместные действия, сотрудничество, взаимодействие, совместимость.

В статье описано сотрудничество участников педагогического процесса, виды взаимодействия, а также значение сотрудничества воспитателей и родителей в формировании чувства ответственности дошкольников.

SUMMARY

Cooperation between educators and parents in developing a sense of responsibility in preschoolers includes complex didactic, educational and social-pedagogical processes, consisting of many components. Important features of pedagogical cooperation are mutual understanding, relationships, mutual knowledge, joint actions, cooperation, interaction, compatibility.

The article describes the cooperation of participants in the pedagogical process, types of interaction, as well as the importance of cooperation between educators and parents in developing a sense of responsibility in preschoolers.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING XULQ- ATVORINING SHAKLLANISHIDA NUTQIY FAOLIYATNING O'RNI

Турумбетова З.Ю.

ҚДУ “Педагогика ва психология” кафедраси (PhD), в.в.б.доцент

Tayanch so'zlar: nutqiy faoliyat, til mahorati, xarakteristika, muloqot usullari.

Ключевые слова: речевая деятельность, языковые навыки, характеристики, способы общения.

Key words: speech activity, language skills, characteristics, communication methods.

*«Biz uchun bolalarimizning ma'naviyati, bilimi,
sog'ligi eng muhim masala».*
Shavkat Mirziyoyev.

«Maktabgacha ta'lim Konsepsiyasi»da maktabgacha ta'lim masalasi alohida yoritib o'tilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida ishlab chiqilgan bo'lib, unda respublikamizda maktabgacha ta'limni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari o'z aksini topgan O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonunining 11-moddasida: «Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu ta'lim olti-yetti yoshgacha oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida va mulk shaklidan qat'i nazar, boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi», - deyilgan. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimiga juda katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Bolalarning ta'lim ishi, maktabga to'liq tayyor bo'lishi uchun katta imkoniyatlar yaratilib berilmoqda.

Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: Nutqni «rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar jarayoni emas,

balki sifat jihatidan o'zgarish jarayonidir, zero, u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir»

A.A.Leontev¹² L.S.Vigotskiy va A.N.Leontevning qoidalariga tayangan holda, asosiy faoliyat turi sifatida qaraydigan nutqiy faoliyat shakllanishi konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning qayd etishicha, bola nutqini rivojlantirish – bu eng avvalo, muloqot usullarini rivojlantirish bo'lib, ularni o'zlashtirish til qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasidagi psixologik, pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi: – nutqni rivojlantirish – bolaning individual psixik rivojlanishida markaziy o'rin tutuvchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirishining murakkab, ko'p omilli jarayonidir; – nutqni rivojlantirish – bu malakali pedagogik rahbarlikni nazarda tutuvchi ijodiy jarayon, lekin u stixiyali jarayon emas; – bola nutqini rivojlantirish jarayonini boshqaruvchi pedagog bu jarayonning turli yosh bosqichlaridagi qonuniyatlari, mexanizmlari, o'ziga xosliklarini bilishi, nutqiy rivojlantirishning o'ziga xosliklarini ko'ra olishi va bolaning individualligini hisobga olgan holda, uning nutqiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali yo'llarini tanlashi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini fan sifatida shakllantirishga Ye.I.Tixeyeva, Ye.A.Flerina, O.I.Solovev, A.N.Govzdev va boshqalar katta hissa qo'shganlar. Ye.I.Tixeyevaning fikricha, maktabgacha ta'lim muassasasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e'tiborni qaratishi darkor: «Chunki nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim»

Til mahorati muvaffaqiyatli ta'limning eng yaxshi bashoratchisi: boshlang'ich maktabning dastlabki 2 yilida tilning rivojlanishi bolaning xarakteristikasini oldindan aytib beradi. Aks holatda til o'rganishdagi qiyinchiliklar o'quv muvaffaqiyatsizligi bilan bog'liq: nutqi va tilida muammosi bor bolalar maktabga ilk qadam qo'yganda eng katta qiyinchiliklar ularning savod chiqarishi bilan bog'liq. Tili yaxshi rivojlanmagan bolalarda 5 yoshda 7 yoshdagiga nisbatan muvaffaqiyatsiz ta'lim ehtimoli katta bo'ladi. Metodist olimlarning ko'pchiligi bolalar bog'chalarida bolalarning nutqini o'stirish shartlarini to'g'ri ta'kidlaydilar. Mazkur mualliflarning fikricha, nutq madaniyatining kamchiliklari bola shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, bola tengdoshlari bilan muloqotda qo'rs, odamovi, quntsiz bo'lib qoladi. Bundan tashqari, bunday bolada tevarak-atrofni o'rganishga bo'lgan

qiziqish pasayadi, keyinchalik esa maktabda darslarni o'zlashtira olmaslikka sabab bo'ladi. E'lon qilingan tadqiqot ishlarini umumlashtirib o'rgangan holda ularning ko'pchiligida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirishga oid vazifalarni hal etishga nisbatan quyidagicha yagona yondashuv zaruriyatini aniqladik:

- tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish (bolada avvalo nutq eshitish shakllanadi, talaffuzni u keyinroq egallaydi);
- aniq talaffuz hosil qilish (so'z va so'z birikmalarini dona-dona hamda aniq talaffuz qilish); – so'zni talaffuz qilganda urg'uni to'g'ri qo'yish ustida ishlash;
- nutqning orfoepik jihatdan to'g'riligi ustida ishlash (bu namunaviy adabiy talaffuz qoidalarining jami); – nutq sur'atini rivojlantirish; – nutqning ifodaliligini shakllantirish (nutqning tabiiy, erkin, ya'ni nutqning ongli ifodalanishi); – nutqiy aloqa ko'nikmalarini tarbiyalash; – nutqiy eshitish ko'nikmalarini shakllantirish; – nutq'iy nafas olishni shakllantirish; – o'z fikrini erkin va izchil bayon etish malakasini shakllantirish

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy aloqani tarbiyalashda tarbiyachi va ota-onalarning roli benihoya kattadir. Bolalar nutqi ustida ishlash jarayonida:

a) tengdoshlari bilan suhbatda xushmuomala bo'lishlariga; b) tabiiy ohangda gapirishlariga; d) so'zlashganda suhbatdoshining yuziga qarab turishlariga; e) qo'llarini bamaylixotir holatda tutib turishiga e'tibor bermoq zarur. Bizga ma'lumki, til bilan tafakkur o'rtasida uzviy aloqa mavjud, ular bir-birisiz yashamaydi. Manbalar tahlili shuni tasdiqlaydiki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarning so'z boyligini rejali, tarzda izchil kengaytirib borish zarur. Bolalar nutqini to'g'ri rivojlantirish uchun: a) nutq o'stirishga doir tevarak-atrof obyektlarini oldindan ajratish va ular bilan tanishtirish;

b) bolalarning eslab qolishi va to'g'ri talaffuz etishi, so'zlashganda tez-tez foydalanishi, ahamiyatini tushunishi, zarur bo'lgan so'zlarning taxminiy ro'yxatini tuzish lozim.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolaning xulq-atvori shakllanishida muloqotning, nutq faoliyatining o'rni katta. Bolalar bu davrda kattalarga juda ko'p taqlid qilishadi. Xuddi kattalardek gapirishga, o'yin faoliyatida ham buni ko'rsatishga harakat qiladi. Bu esa uning xarakter xususiyatini ham ochib beradi. Nima uchun bunday deymiz?! Sababi og'ir bosiq va boshqarishga intiluvchi xulq atvorli bola xuddi boshliqlardek bo'lib o'yinchoqlariga munosabatda bo'lishi mumkin. Aksincha xulq atvori og'ir bo'lmagan xushchaqchaq bola esa gapirishni yaxshi ko'radigan, do'stlar davrasida o'ynashni xoxlaydigan ular bilan

o'zaro muloqot qiladigan va shu kabi xususiyatlarni jamlaydi. Bundan ko'rinib turibdiki bola xulq-atvorining shakllanishida muloqot muhim ahamiyatga ega.

Адабиётлар:

1. Кадырова Ф.Р., Кадырова Р.М., Вахобова Ф.Н. Концепция дошкольного образования Республики Узбекистан. – Т: Фан ва технологиялар, 2011. – С.4.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Т: Sharq, 1998. – 23-b.
3. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии. // Ж. Вопросы философии. – 1972. -№ 9. С.95–108.
4. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1969. С. 135.
5. Тихеева Е.И. Развитие речи детей. – М.: Просвещение, 1976.
6. Edited by Mary Rafferty "A brief review of approaches to oral language development" USA 2014 y

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq faoliyatini rivojlanish va unga qaratilgan ishlar haqida batafsil ko'rsatilgan. Olimlar tadqiqotlari asnosida bolalar xulqining shakllanishida nutqning o'rini yana bir bor yaqqol anglaymiz.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подробно описано развитие речевой деятельности дошкольников и направленная на это работа. Благодаря исследованиям ученых мы еще раз четко понимаем место речи в формировании поведения детей.

SUMMARY

This article describes in detail the development of the speech activity of preschool children and the work aimed at it. Based on the research of scientists, we once again clearly understand the place of speech in the formation of children's behavior.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA INNOVATSION FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Xamidjonova M.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
“Maktabgacha ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: maktabgacha ta’lim, innovatsiya, kreativlik, innovatsion fikrlash, mustqil fikrlash, intellektual rivojlanish, innovatsion ta’lim.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновации, творчество, инновационное мышление, самостоятельное мышление, интеллектуальное развитие, инновационное образование.

Key words: preschool education, innovation, creativity, innovative thinking, independent thinking, intellectual development, innovative education.

Respublikamizda so‘nggi yillarda maktabgacha ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqildi. Ularda sohada yechimini kutayotgan bir qator vazifalar o‘z ifodasini topgan. Xususan, “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida “ilg‘or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo‘llaniladigan zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish” [1] kabi bir qator vazifalar o‘z aksini topgan.

Shukabi vazifalarni amalga oshirish maqsadida maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama o‘sishi va barkamol shaxs sifatida kamol topishiga va ularning innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, Janubiy Koreya, Fransiya, Yaponiya, Germaniya, Finlandiya kabi taraqqiy etgan davlatlar tajribasida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning jismoniy va estetik rivojlanishi bilan bir qatorda, tafakkuri, dunyoqarashi,

intellektual qobiliyati va innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga nisbatan alohida e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarni innovatsion fikrlashga o'rgatish, ularni intellektual qobiliyati, qiziqishi, ehtiyojlari va yosh xususiyatlariga mos har tomonlama rivojlantirish imkoniyatlari va qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan muammolar yuzasidan bir qator izlanishlar olib borilmoqda.

Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlash ko'nikmasini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha [2] M.V.Klarin bir qator fikrlarni keltirib o'tgan. U o'z qarashlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash ko'nikmasini shakllantirishning ijtimoiy - madaniy loyihalarini ishlab chiqish uzluksiz ta'limning sifat va samaradorligi bilan bog'liq ekanligini ilgari suradi.

J.Botkin boshchiligidagi olimlar guruhi "Rim klubi" ma'ruzasida innovatsion ta'limni an'anaviy, ya'ni "normativ" ta'limga muqobil sifatida bilimlarni egallashni asosiy turi sifatida tavsiflaydi. Normativli ta'lim "takrorlanuvchi vaziyatlarda faoliyat xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan" bo'lsa, innovatsion ta'lim yangi vaziyatlarda birgalikda, hamkorlikda harakatlanish qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi.

P.Torrens fikricha, kreativlik muammoga yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi.

Natijalar. Olimlarning qarashida innovatsiya rivojlangan texnologik jarayonning takomillashgan mahsuloti ko'rinishida namoyon bo'ladigan ijodiy mehnatning natijasi va maxsuli ekanligi o'z ifodasini topgan. Demak, innovatsiya amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy - madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimi, ayni vaqtda u boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmi bo'lib hisoblanadi [3].

"Innovatsiya" tushunchasi mazmunan "yangi", "yangilik" tushunchalarining aynan o'zi emas. Istalgan yangilik, qachonki, amaliy faoliyatda o'zining keng qamrovli samarasini bersa va keng ko'lamli ehtiyoj ob'ektiga aylansagina, tom ma'nodagi innovatsiya deb atash mumkin bo'ladi", degan fikrlar ilgari suriladi. [4]

Shuningdek, **"innovatsion fikrlash"** tushunchasi, avval yechimi bo'lmagan masalalarning yangi, original yechimlarini o'ylab topishga, izlanishga, imkon topishga amaliy yordam beruvchi ijodkorlik faoliyati natijasida shakllanadi.

Kreativlik - yangi g'oyalarni yaratish, yangiliklarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda ijodiy yondashish degan ma'nolarni o'z ichiga oladi. Kreativlik -

bu tamoyilning kashf qilinishi, yangilik esa tamoyilning foydali tovarlar va xizmatlarga aylanishi. Innovatsiya jarayonida g'oyalar tashkilotga qo'shimcha daromad keltiradigan real tovarlar va xizmatlar bilan ifodalanadi. Innovatsiyalar - yangi narsalar yaratish imkoniyatlarini ongli, aniq yo'naltirilgan izlanish natijasi sanaladi. Shunday qilib, «innovatsion fikrlash» tushunchasi kreativlikni o'z ichiga oladi, buning natijasida inson ilgari hech qachon hal qilinmagan yangi vazifani muvaffaqiyatli hal etadi va bu vazifa inson ilgari ishlatmagan g'ayritabiiy, o'ziga xos tarzda hal etiladi. Innovatsion fikrlash nafaqat yangi ijodiy mahsulotni yaratishni emas, balki uni tanitish va targ'ib qilishni ham o'z ichiga oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun avvalo ularda yangiliklarni o'zlashtirishga to'g'ri yo'naltirish, kreativ fikrlashga odatlantirish, innovatsion faolligini oshirish, qiziqishi va iqtidorini ro'yobga chiqarish, ularni ma'naviy qo'llab quvvatlash orqali maktab hayotiga sifatli tayyorlashga qaratilgan vazifalarni to'laligicha amaliyotga tadbiiq qilishni ta'minlash lozim. Buning uchun tarbiyachi - pedagoglarni yangiliklarni o'zlashtirishga nazariy tayyorligini ta'minlash, ilg'or tajribalarni o'rganish va ommalashtirish, yangiliklarni o'zlashtirishga motivatsion tayyorgarligi, ko'p qirrali ilmiy uslubiy ishlar tuzilishini takomillashtirish, yangi amaliy g'oyalar yoki tadqiqotlarning paradigmasi va ishlanmalari zamonaviy ta'lim texnologiyalarining ma'lumotlar bazasini shakllantirish lozim.

Muhokamalar: Innovatsiyaga oid pedagogik nazariyada turli mualliflarning ta'riflari asosida (innovatsiya, yangilik, yangi tartib-qoidalar) qarashlar ilgari surilgan. K.Yu.Belaya, S.F.Bagautdinova, V.S.Lazarev, A.V.Lorensov, M.M.Potashnik, O.G.Xomeriki va boshqalar, ushbu tushunchalarni guruhlashtirib, “yangi - yangilik”, “innovatsiya - yangilik kiritish” so'zlarini sinonim hisoblashgan. Yangilik bu - aynan yangicha yondashish, vosita, yangi usul, uslub, texnologiya, dastur va h.k. Innovatsiyalar - yangiliklar bu - ushbu vositalarni o'zlashtirish jaryoni sanaladi. Yangiliklar yuqorida qayd etilgan mualliflar tomonidan maqsadga yo'naltirilgan o'zgarish, muhitga yangi mustahkam tarkibiy qismlarni (yangiliklarni) kiritib, tizimni bir holatdan ikkinchisiga o'tishini yuzaga keltiradi. “Innovatsion jarayon”ga ta'rif berganda, K.Yu.Belaya, V.S.Lazarev, M.M.Potashniklar “faoliyat” turkumini (kategoriya) sidan foydalanishadi. Innovatsion jarayon bu - yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish, foydalanish va targ'ibot qilishdir [57] [127] [154].

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar ta'lim-tarbiya jarayonini nazariy-metodik jihatdan boyitish va ularni intellektual rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar respublikamiz olimlaridan D.A.Abdurahimova, M.K.Abduhakimova Z.Azizova, M.Asqarova, N.X.Begmatova, U.Bo'taeva, F.N.Vaxabova,

D.T.Mahmudova, kabi pedagog, psixolog va faylasuflar tomonidan tadqiq qilingan.

Jan Piaje , Selestén Frene , A.Inizan, J.Kalmi , M.Montessori , O.Dekroli, P.Kergomar, S.Bendjamin singari olimlar bolalarning erkinligini ta'minlash zarurligini alohida ta'kidlab o'tadilar. Ularning fikricha ruhiyati erkin bo'lmagan bola mustaqil fikrlay olmaydi. Buni dunyo miqyosida pedagog-mutaxassislar bundan ikki asr oldin o'z tadqiqotlarida alohida ta'kidlab ko'rsatib o'tishgan. Ularning asarlarida qayd etilishicha, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi shart-sharoit imkon qadar oiladagi sharoitga yaqinlashtirilishi, o'qitish metodlari esa maksimal darajada muomala-muloqotning tabiiy asoslariga tayanishi lozim.

Xulosa: Bizning fikrimizcha, maktabgacha yoshdagi bolalarning innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish bolalarning dunyoqarashi, tasavuri, tafakkuri, qiziqishi, mayllari, mustaqil fikrlashi, intellektual qobiliyati orqali amalga oshirish jarayonlarini inobatga olish ko'zlangan maqsadga erishishda o'ziga xos omil bo'lib xizmat qiladi. Har bir tarbiyachi-pedagogning o'zini o'zi rivojlantirishi va o'zini o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq. Chunki, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish samarali usullardan biri hisoblanadi deb ta'kidlash bejiz emas. Tarbiyachi mashg'ulotlar jarayonida muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, bolalarning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarining rivojlanishiga, topqirlik, zukkoligini tarkib toptiradigan usul va vositalardan keng foydalanishi ularning innovatsion fikrlash ko'nikmasini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning muammoli masalalarni yechishga o'rgatish, ularni nafaqat innovatsion fikrlashga balki mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan muammolarni anglab yetishga va ularni bartaraf etishga o'rgatib boradi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida farmon. 30.09. 2017 y., PF-5198. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06/17/5198/0043-son.
2. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.Q., M.N..A'zamova .Maktabgacha pedagogika. O'quv qo'llanma. T.:Ma'naviyat, 2013- 157 b.
3. Горбылева. Е.В. Воспитательные ценности в педагогическом наследии. Дисс. кан.пед.наук. Смоленск.: 2002.-199 с.
4. Kozlova S.A., Kulikova T.A. Doshkolnaya pedagogika: Ucheb. posobie dlya stud. sred. ped. ucheb. zavedeniy.-3-ye izd.,isprav.i dop. - M.:Izdatelskiy sentr «Akademiya»,2001. - 416 s
5. Qodirova F.R., Jo'raeva N.T. Maktabgacha ta'limda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar. O'UM. TDPU huzuridagi XTXQTMoxm.T.:2018

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning mohiyati va uni amaliyotga tatbiq qilishning samaradorligi haqida fikr va mulohazalar kiritilgan bo'lib, maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish tizimini takomillashtirishning mazmuni sifatida, didaktik o'yinlardan foydalanilishi va maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga oid taklif va tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье собраны мысли и комментарии о сущности формирования навыков инновационного мышления у детей дошкольного возраста и эффективности его реализации, даны предложения и рекомендации по формированию навыков инновационного мышления.

SUMMARY

This article collects thoughts and comments about the essence of developing innovative thinking skills in preschool children and the effectiveness of its implementation, and provides suggestions and recommendations for developing innovative thinking skills.

BOLALARNING TABIATGA OID TADQIQIY-IJODIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA TARBIYA TURLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Bo'riyeva T.A.

Qarshi davlat universiteti, Maktabgacha ta'lim kafedrası doktoranti

Tayanch so'zlar: maktabgacha yosh, tabiat, ijod, ko'nikma, tarbiya, ta'lim, mehnat, jismoniy tarbiya, axloq, ekologiya, estetika.

Ключевые слова: дошкольный возраст, природа, творчество, умения, воспитание, образование, труд, физическое воспитание, этика, экология, эстетика.

Key words: preschool age, nature, creativity, skills, upbringing, education, labor, physical education, ethics, ecology, aesthetics.

Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlari maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar uchun kompleks ta'lim-tarbiya vositasi hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jonajon o'lka tabiati – daryolar, tog'lar, o'rmonlar, dam olish joylari, sihatgohlar haqidagi matnlar bilan tanishtirib borish, mamlakat hamda jamiyat uchun ularning ahamiyatini ta'kidlab o'tish muhim hisoblanadi. Bunday ma'lumotlar Vatanparvarlik hissini, o'z ona Vatani bilan faxrlanish tuyg'usini tarbiyalaydi va tarbiyalanuvchilar tarbiyasida muhim omil hisoblanadi.

Vatanparvarlik tarbiyasi.

Maktabgachayoshdavridatarbiyalanishi lozim bo'lgan axloqiy fazilatlardan biri bu –Vatanparvarlik tarbiyasidir. Vatanparvarlik barcha tarixiy davrlar va barcha avlodlar uchun xos xususiyatdir. Jamiyatning rivojlanishi, mavjud shart-sharoitlarning o'zgarishi bilan vatanparvarlik tushunchasi mazmun-mohiyati ham o'ziga xos ahamiyat kasb etib boradi. Vatanparvarlik

tushunchasining mohiyatini anglash uchun har bir davlatning tashkil topishi va mustahkamlanishi, uning milliy mustaqillik uchun kurashi, ona Vatanining tabiati, uning tabiiy resurslari, ekologiyasi, iqlimi haqidagi ma'lumotlardan xabardor bo'lish lozim. Ana shu sababli Vatanparvarlik minglab yillar davomida odamlarda shakllangan yuksak hissiyotdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda Vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishimiz uchun o'z Vatanining go'zal va so'lim tabiati, tug'ilib o'sgan joyi tarixi, madaniyati va geografiyasi, yurtdoshlarining qahramonliklari, olimlarning, madaniyat arboblarning yutuqlari bilan tanishtirib borishimiz lozim.

Vatanparvar shaxs o'z Vatani haqida quyidagi his-tuyg'ularga ega bo'lishi kerak:

- o'z tug'ilib o'sgan joyini sevishi undagi an'ana va urf-odatlarni hurmat qilishi;
- o'z Vatani tarixini bilishi, uning o'tmishi va buguni bilan faxrlanishi;
- tabiatini sevishi;
- uning har qarich yerini asrab-avaylashi;
- o'z Vatanida istiqomat qilayotgan turli millat vakillarni o'rtasidagi do'stlikni rivojlantirishi va mustahkamlashi;
- Vatanining yer usti va yer osti tabiiy boyliklaridan oqilona foydalanishi va ularni kelajak avlodga bus butunligicha yetkazib berish uchun o'zida mas'uliyat hissini tuya olishi;
- ona Vatanimiz tabiatini asrab-avaylash uchun o'tkaziladigan har qaday jamoat tadbirlarida faol ishtirok etishi.

Estetik tarbiya. Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlari bolalar uchun estetik tarbiyaning muhim manbai hisoblanadi. Mashg'ulotlar davomida bolalarda estetik his, estetik did, estetik munosabat, yashash sharoitida go'zallik yaratishda faol ishtirok etish istagi tarbiyalanadi. Estetik tarbiya keng ma'noli tushuncha bo'lib, u o'z ichiga tabiat, mehnat, turmush va san'atga estetik munosabat kabilarni qamrab oladi. Estetik tabiya bolalarni hayotdagi go'zallikni tushunishga va zavq olishga, tabiatda, turmushda, kishilarning xatti-harakatlarida bolalarga tushunarli bo'lgan go'zallikni ko'ra bilishga o'rgatadi.

Estetik tarbiya vositalari quyidagilar:

- tevarak-atrofdan olingan ta'surotlar;
- tabiat, uning ne'matlari, san'at asarlari;

- bolalarning tasviriyl faoliyatlarl;
- bayramlar, sport musobaqalarl va ko‘ngilochar tadbirlarl;
- rejali va tizimli amalga oshirilayotgan mashg‘ulotlar.

Axloqiy tarbiya. Axloqiy tarbiya deganda, yosh avlodni barcha oliyjanob sifatlarni mujassamlashtirish ruhida tarbiyalash jarayoni tushuniladi. Tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarida tarbiyalanuvchilarda tabiatga, atrofdaql odamlar mehnatiga

axloqiy munosabatda bo‘lishni tarbiyalash lozim. Ammo axloqiy tarbiyaning barcha tomonlarini qamrab olish tarbiyachining bir o‘zi uchun qiyin. Bu butun maktabgacha ta‘lim tashkilotning, qolaversa, ota-onalarning vazifasidir. Tarbiyalanuvchilarda mashg‘ulotning barcha shakllarida (sayr, ekskursiyalar, jamoaviy mehnat jarayonlarida, tabiat burchagida, “Fan va tabiat” markazlarida, yer maydonchalarida) tabiatga nisbatan axloqiy tarbiyani shakllantirib borish lozim.

Tabiatga axloqiy munosabatda bo‘lishni barcha hatto eng sodda holatlarda ham amalga oshirishimiz zarur. Masalan, katta va maktabga tayyorlov guruhlarida ekskursiya vaqtida tarbiyalanuvchilarni gerbariy uchun ko‘p miqdorda o‘simliklarni yig‘ishdan to‘xtatish, gerbariyarl uchun to‘kilgan o‘simlik va mevalar barglaridan foydalanish zarurligi, guldasta uchun ko‘p gullar uzmaslikni tushuntirish lozim. Axloqiy tarbiya jarayoni murakkab jarayon bo‘lib, uzoq vaqt, kerak bo‘lsa yillar davomida qilingan mehnatning samarasi hisoblanadi.

Aqliy tarbiya. Tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarining bolalarni aqliy kamol topishida ta‘sirli kattadir. Kelajak avlodni aqliy tarbiya bilan qurollantirish umumiy tarbiyaning asosiy tarkibiy qismini tashkil etadi. Aqliy kamolot – bu yoshning ulg‘ayib, tajribaning oshib borishi va tarbiyaviy ishlar ta‘sirida bolaning aqliy faoliyatida ro‘y beradigan miqdor va sifat o‘zgarishlarining majmuasidir. Mashg‘ulotlar davomida maktabgacha

yoshdagi bolalar ongida atrofni o‘rab turgan dunyo haqida aniq, ilmiy bilimlar

hosil qilish muhimdir. Zero, noto‘g‘ri tushunchalarni tuzatish, yangi bilimlar hosil qilishdan ancha murakkabdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ma’lumotlarni tez va oson qabul qiladi va xotirada saqlab qoladi. Shunday ekan, bu yoshda bolalarning bilimlari tez sur’atlarda boyib boradi, nutqi shakllanadi, bilish jarayonlari takomillashadi, bola eng oddiy aqliy faoliyat usullarini egallab oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy jihatdan rivojlanishini ta’minlash, ularning kelajakdagi barcha faoliyatlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bola ijtimoiy muhit, tabiat, tevarak-atrof ta’sirida aqliy tomondan rivojlanib boradi. Barcha psixolog va pedagoglar bolaning aqliy rivojlanishida ta’lim asosiy o‘rin egallashini e’tirof etadi. Bu jarayonda “ta’limning tabiat bilan uyg‘unligi” tamoyiliga qat’iy amal qilish lozim.

Jismoniy tarbiya. Insonning sog‘lom va baquvvat bo‘lishi uning ma’naviy shakllanishi va mazmunli hayot kechirishi uchun muhim hisoblanadi. Zero, xalqimiz orasida “sog‘ tanda – sog‘lom aql”, “salomatlik tuman boylik”, “boylikning boshi – sog‘lik” kabi maqollar bejizga aytilmagan.

Maktabgacha yosh davri bolaning har tomonlama rivojlanish davri hisoblanadi. Bu yoshda bolaning bo‘yi va vazni ham boshqa yosh davrlariga qaraganda tez ortib boradi. Bundan ko‘rinib turibdiki, bolalarda jismoniy tarbiyani yoshlikdan rivojlantirib borish kerak.

Yer uchastkasida ekilgan o‘simliklarni parvarish qilish, ularni begona o‘tlardan tozalash, sug‘orish, tagini yumshatish, madaniy va mineral o‘g‘itlar solish kabi ishlar bolalarni ham mehnatsevarlikka o‘rgatishga hamda sog‘lom qilib tarbiyalashga olib keladi.

Mehnat tarbiyasi. Yosh avlod odob-axloqi, ta’lim tarbiyasi va kelajagi uchun mehnat tarbiyasi muhim hisoblanadi. Xalqimiz orasida keng tarqalgan mehnat haqidagi maqollar, xususan, “mehnatdan kelsa boylik – turmush bo‘lar chiroylik”, “mehnat bilan topganing – qand-u asal totganing” kabi maqollar

yoshlarni aynan mehnat tarbiyasi ruhida tarbiyalashni nazarda tutadi. Mehnat tarbiyasini shakllantirish asosan oiladan boshlanadi.

Xulosa qilib aytganda, yosh avlod dunyoqarashni, ta'lim tarbiyasini shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Zotan, keng dunyoqarashga ega yoshlar mamlakatni rivojlantiradi, yurt farovonligini yuksaltiradi, o'z manfaatlaridan xalq manfaatini ustun qo'yadi. Ayniqsa, tabiiy-ilmiy dunyoqarashga ega bo'lgan yoshlar intellektual salohiyatli, ilmga chanqoq, izlanuvchan, fan negizlarini puxta o'zlashtirgan bo'ladilar.

Adabiyotlar:

1. Davletshin. M.G., Do'stmuhamedova Sh. va boshq. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. O'quv metodik qo'llanma. -T.: 2004. 129 b.
2. Хайдаров Қ., Нишонов С. Табиатшунослик асослари ва болаларни атроф-табиат билан та-ништириш. -Т.: “Ўқитувчи” 1992. 177 б.
3. Xasanboeva O.U., Djabborova X.D. “Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi”. -T.: “Cho'lpon” 2007. 128 b.
4. Юсупова П “Мактабгача ёшдаги болаларга экологик тарбия бериш”. -Т.: “Ўқитувчи” 1995. 235 б.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida tarbiya turlarini rivojlantirish, xususan bolalarni tabiat bilan tanishtirish orqali ularda tarbiya turlarini kompleks rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari bayon etilgan. Bolaning har tomonlama shakllanishida tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlari davomida olib boriladigan ishlarning o'rni va ahamiyati, tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlari aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, estetik tarbiya, Vatanparvarlik tarbiyasi, jismoniy, mehnat va ekologik tarbiyani rivojlantirishning asosiy garovi ekanligi haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны особенности развития образовательных видов в процессе формирования исследовательских и творческих способностей дошкольников, связанных с природой, в частности, всестороннее развитие образовательных видов путем знакомства детей с природой. Роль и значение работы, проводимой на занятиях по ознакомлению с природой, в всестороннем формировании ребенка, мнение о том, что занятия по ознакомлению с природой являются основным залогом развития умственного воспитания, нравственного воспитания, эстетического воспитания, патриотического воспитания, физическое, трудовое и экологическое воспитание и замечания.

SUMMARY

This article describes the specific features of the development of educational types in the process of forming the research and creative skills of preschool children related to nature, in particular, the comprehensive development of educational types by introducing children to nature. The role and importance of the work carried out during the nature introduction classes in the all-round formation of the child, the opinion that the nature introduction classes are the main guarantee for the development of mental education, moral education, aesthetic education, patriotic education, physical, labor and environmental education and comments are made.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARIDA AXBOROT-TAHLILIIY YONDASHUV ASOSIDA EMPIRIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Tirkashov M.

Qarshi davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: o‘quvchi, kuzatish metodi, eksperiment metodi, natijalarni qayta ishlash metodlari, natijalarni qayta ishlash metodlar, axborot-tahliliy yondashuv, empirik tushuncha, tahliliy yondashuv.

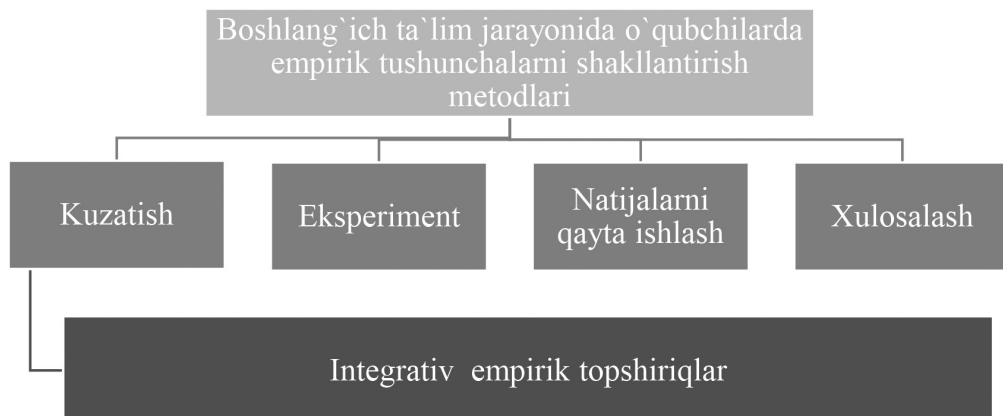
Ключевые слова: учащихся, метод наблюдения, метод эксперимента, методы обработки результатов, информационно-аналитический подход, эмпирическое понимание, аналитический подход.

Key words: reader, observation method, experimental method, results processing methods, results processing methods, information-analytical, empirical understanding, analytical approach.

Boshlang‘ich ta‘lim jarayonida o‘quvchilarda axborot-tahliliy yondashuv asosida empirik tushunchalarni shakllantirish tizimini tavsiflashda empirik tushunchalarni shakllantirish bosqichlariga tayandik. Ya‘ni o‘quvchilarda ta‘lim jarayonida empirik tushunchalarni shakllantirish jarayonini quyidagi to‘rtta yo‘nalishda amalga oshirishni nazarda tutdik:

So‘nggi yillarda tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda tabiatga ijobiy munosabatni, g‘amxo‘rlikni shakllantirish uchun ularda tabiiy fanlarni o‘rganishda emotsional va ongli yondashuv muhim ahamiyatga ega ekanligi sababli e‘tibor qaratilmoqda. Tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarni intellektual jihatdan rivojlantirish ularda tabiatga va tabiiy hodisalarga nisbatan loqaydlikni yuzaga keltirishi mumkin. Aynan so‘nggi yillarda tabiiy fanlarni o‘qitishga nisbatan mana shunday bir tomonlama yondashuv kuzatilayapti. Kuzatish metodi esa o‘quvchilarda tabiatga munosabatni, kuzatish madaniyatini, estetik va ekologik dunyoqarashni tarkibtoptirishga yordam beradi.

Kuzatish metodi tabiatni o‘rganish metodi sifatida faqat bugungi kunda qo‘llanilmasdan, juda uzoq vaqtdan buyon qo‘llanilib kelinmoqda. Jumladan, Sharq

mutafakkirlari Abu Ali Ibn Sino, Abu Nasr Forobiy asarlarida tabiiy va ijtimoiy jarayonlarga doir qarashlari kuzatish natijasida yuzaga kelgan empirik bilimlar natijasida yaratilganligini ko'rishimiz mumkin. G'arb mamlakatlari olimlari XVIII asrdayoq kuzatish metodidan tadqiqot jarayoni va bilimlarni o'zlashtirishda asosiy usul sifatida foydalanib kelishgan. V.F.Zuyev, A.Y.Gerd, V.P.Vaxterov, I.I.Polyanskiy kabi olimlar asarlarida ham kuzatish va kuzatuvchanlikning ahamiyati borasida to'xtalib o'tilgan.

Bundan xulosa qilish mumkinki, kuzatish metodi boshlang'ich sinf o'quvchilarida empirik tushunchalarni shakllantirishda qulay va samarador amaliy metodlardan bo'lib hisoblanadi.

Eksperiment metodi. "Eksperiment" so'zi yunon tilidan olingan bo'lib "tajriba, sinov" ma'nolarini anglatadi.

Eksperiment bu qandaydir bir maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan tajriba yoki ilmiy tajriba. Uning kechish jarayoni va natijasini muntazam kuzatib borish uchun maxsus shart-sharoitlar yaratiladi. Kuzatishdan farqli ravishda eksperiment nazariyaga asoslanadi, uni amalga oshirish uchun shart-sharoit yaratiladi, tajriba jarayoniga faol ishtirok etiladi va olingan ma'lumotlar, natijalar tahlil qilib boriladi. Fanda eksperiment rejali amalga oshirilishi hamda hissiy-predmetli jarayon sifatida hamda avvaldan belgilangan gipotezani isbotlash usuli sifatida talqin etiladi.

Ta'limiy eksperiment – dars jarayonida o'qituvchi, laborant yoki biror o'quvchi tomonidan o'quvchilarga ma'lumotlarni yetkazish maqsadida qo'llaniladi. U o'quvchilarda fanga bo'lgan qiziqishni oshiradi, ma'lum bir vazifalarni, topshiriqlarni ketma-ketlikda amalga oshirish, laboratoriya jihozlari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Eksperimentning ushbu turi bir qancha pedagogik talablar asosida tashkil etilishi lozim bo'ladi:

1. Eksperiment o'tkazilayotgan joy barcha o'quvchilar ko'rishi uchun qulay bo'lishi lozim. Ya'ni eksperiment o'tkaziladigan stol (yoki joy) balandroq, ortiqcha

jihozlardan xoli, harakat qilish uchun qulay bo'lishi va barcha ishtirokchilar uni kuzatishlariga moslashtirilgan bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

2. Eksperiment o'tkazish tartibi oddiy, ortiqcha effektlardan xoli bo'lishi lozim. O'quvchilarning e'tibori asosiy masaladan chetlashmasligiga e'tibor qaratish kerak.

3. Eksperiment o'tkazishning xavfsizligi. O'qituvchi tajriba davomida o'quvchilarning xavfsizligi uchun mas'ul hisoblanadi. Shu sababli ham eksperiment o'tkaziladigan joyda texnika xavfsizligi, yong'in xavfsizligi jihozlari mavjud bo'lishi hamda o'quvchilarni tajriba o'tkazish jarayonida amal qilishi lozim bo'lgan xavfsizlik choralari bilan tanishtirib borish talab etiladi. Xavfli tajribani o'tkazishda esa himoya ekranidan yoki maxsus shkafda o'tkazish lozim bo'ladi.

4. Eksperiment natijalarining ishonchliligi. Ta'lim jarayonida o'tkaziladigan eksperiment natijalari o'quvchilarni qiziqtiradi. Shu sababli ham eksperiment o'tkazishdan avval nazariy jihatdan o'rganib chiqish, eksperiment natijasini avvaldan prognoz qilish lozim. Agarda tajriba natijasida kutilgan natijaga erishilmaydigan bo'lsa, buning sababi o'quvchilarga tushuntirib beriladi va keyingi darsda tajriba qayta o'tkaziladi.

5. Eksperiment jarayonining izohlanishi. Har qanday o'tkazilayotgan tajriba jarayoni o'qituvchi tomonidan izohlanib borishi lozim. Shuningdek, o'quvchilar bilan olib borilayotgan suhbat ham tajriba mazmunini tushunarli bo'lishiga yordam beradi.

Xulosalash metodi kuzatish yoki tajriba davomida to'plangan barcha ma'lumotlar haqida umumiy xulosalar chiqarishga yordam beradi. Ma'lumotlarni umumlashtirish jarayoni ma'lum bir prinsiplarga tayangan holda amalga oshiriladi:

- induktiv xulosalash – to'plangan bir qancha kichik ma'lumotlar asosida umumiy xulosa chiqarish;
- deduktiv xulosalash – yagona tushunchalar bir qancha kichik xulosalar tayyorlash tarzida amalga oshirilib, bu metod asosan o'zlashtirilgan aniq bir nazariy xulosadan tajriba davomida o'rganilgan ma'lumotlar yuzasidan xususiy xulosalar tayyorlashga yordam beradi;
- umumlashtirish – empirik tajriba davomida aniqlangan barcha ma'lumotlar yuzasidan umumiy xulosalar tayyorlash tarzida amalga oshiriladi. bunday xulosalarni tayyorlash o'quvchilarga mustahkam bilimlarni o'zlashtirish hamda empirik tushunchalarni tarkib toptirishga yordam beradi.

Natijalarni qayta ishlash metodlari. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda empirik tushunchalarni shakllantirishning navbatdagi metodi natijalarni qayta ishlash metodlari hisoblanadi.

Natijalarni qayta ishlash metodlari sirasiga natijalarni to'plash, tasniflash, taqqoslash, qismlarga ajratish, qismlardan butunni shakllantirish, xulosalash kabi

metodlar kiradi. Ushbu metodlar empirik tashunchalarni shakllantirishga doir o'quv topshiriqlari asosida amalga oshiriladi.

Natijalarni to'plash empirik tushunchalarni shakllantirishda muhim bo'lib, ma'lumotlarning asosiligi, to'g'riligi va aniqligi empirik tushunchalar mazmuniga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ham natijalarni to'plashda bir qancha pedagogik shartlarga amal qilish lozim bo'ladi:

- nazariy ma'lumotlarga tayangan holda to'planishi lozim bo'lgan ko'rsatkichlar tizimini aniqlashtirib olish;
- ma'lumotlarni aniq qayd etish;
- aslini yoki tasvirlarini, audio va video yozuvlarni saqlash;
- natijalarni to'plashda ma'lumotlarning (tasvirlarning) aniqligiga e'tibor qaratish.

ini qo'llashdan asosiy maqsad:

- tajriba obyektining muhim xususiyat va belgilarini ajratib ko'rsatish;
- tajriba obyektlari o'rtasidagi o'zaro farqli va o'xshash jihatlarni ajratib ko'rsatish;
- empirik topshiriqlarni bNatijalarni qayta ishlash metodlarajarish uchun ma'lumot to'plash;
- empirik tushunchalarni o'zlashtirish.

Xulosasifatida aytishimiz joizki, axborot tahliliy yondashuv asosida o'quvchilarda empirik tushunchalarni shakllantirish metodlari empirik bilish metodlariga mos tarzda kuzatish, eksperiment, natijalarni qayta ishlash va xulosalash guruhlariga ajratgan holda tizimlashtirilgan.

Adabiyotlar:

1. Sangirova Z.B., Suyarov K.T., Tillayeva Z.Y., Avezov M.M., Baymuratova M.X., Xasanova S.G'. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. Toshkent: Yangiyo'l Poligraph Service. – 2022. 134 b.
2. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri.-Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993.- 224 b.
3. Qahhorov S.Q., Jo'rayev H.O. Mediata'limning rivojlanish bosqichlari // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2017. №1. – B. 36–39.
4. Nishonova Z.T., Kamolova N.G', Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Toshkent: Print 25. bosmaxonasi. 2019.-216 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda empirik tushunchalarni shakllantirish to'g'risida ma'lumotlar berib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация о формировании императивных понятий в процессе обучения учащихся в процессе начального образования.

SUMMARY

This article provides information about the formation of imperative concepts in the process of teaching students in the process of primary education.

MATEMATIKA DARSLARIDA KOMBINATORIKA ELEMENTLARI VA MANTIQIY MASALALAR YECHISHGA O'RGATISH METODLARI

Berdiyev B. R.

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: kombinatorika, mantiq elementlari, tushunchalar, sodda ifodalar, mantiqiy fikrlash.

Ключевые слова: комбинаторика, элементы логики, понятия, простые выражения, логические рассуждения.

Key words: combinatorics, elements of logic, concepts, simple expressions, logical reasoning.

Kombinatorika (lotincha combinare-birlashtirish) kombinator analiz kombinator matematikaning chekli to'plamlar ustida bajariladigan amallarni o'rganadigan bo'limi. Kombinatorikaga oid dastlabki ma'lumotlar qadimdan ma'lum XVII – XVIII asrlarda (kombinatorika tushunchasini birinchi bo'lib fanga kiritgan matematik Gotfrid Vilgelm Leybnits 1646-1716-yillarda yashab ijod qilgan) kombinatorikaning asosiy masalalari ko'p hadlilar nazariyasi va ehtimollik nazariyasi talabi bilan o'rganilgan. XX asrda elektron-hisoblash mashinalar kompyuterlar yaratilishi bilan kombinatorika kengayib texnika va iqtisodiyotda tatbiq qilina boshlandi.

Mantiq tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak F Engelsning (1820-yil 28-noyabrda Germaniyaning Vuppertal shahrida tavallud topgan. 1895-yil 5-avgustda Londonda vafot etgan). "Tabiat dialektikasi" kitobida quyidagicha aytib o'tilgan.

"Hozirgi zamon faniga falsafada va ijtimoiy hayot sohalarida ajoyib yangiliklarni tahlil qilish uchun yangicha munosabat, yangicha mantiqiy fikrlash kerak. Yangiliklarni tushunib olish va uni himoya qilish uchun .

Kombinatorika tushunchasini birinchi bo'lib fanga kiritgan nemis olimi **Gatford Vilgelm Leybnits** (1646-1716) dir.

Kombinatorika elementlari maktabda 3-sinfdan boshlab o'qitiladi.

3-sinf darsligida asosan kombinatorika elementlarining boshlang'ich tushunchalari o'qitiladi. Ushbu darslikda o'quvchilarning tushunishlari uchun soda ifodali qilib quyidagicha qoida berilgan. "Kombinatorika masalalarda berilgan topshiriqni nechta usulda bajarish mumkinligini aniqlanadi."

Masalan: 9,0,4 raqamlari berilgan. Bu raqamlardan foydalanib nechta uch xonali 10 hosil qilish mumkin?

Javob: 409,490,904,940

Masalan: Bo'rining inidan quyonning iniga 3 ta, quyonning inidan ayiqning iniga 2 ta yo'l bor. Bo'ri mehmonga borish uchun quyonning inidan o'tib ayiqnikiga nechta yo'l orqali bora oladi.

Javob : $3 \times 2 = 6$

Masalan: Katakcha o'rni qaysi raqamni qo'yish mumkin? Javob variantlari nechta?

1) $3x = 2$

3) $8x = 4$

2) $3x = 1$

4) $5x = 3$

1) $3 \times 7 = 21$

2) $3 \times 4 = 12$

3) $8 \times 5 = 40$

$3 \times 8 = 24$

$3 \times 5 = 15$

$8 \times 6 = 48$

$3 \times 9 = 27$

$3 \times 6 = 18$

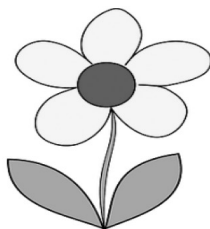
4) $5 \times 6 = 30$

$5 \times 7 = 35$

1-masala. Sinfda to'rtta o'quvchi bir-biri bilan qo'l berib ko'rishmoqda. Ko'rishishlar soni nechta bo'ladi? Javob : 6 ta

Izoh: Sinfdagi o'quvchilarni nomlab olamiz. Masalan: Alibek, Bahrom, Salim, Dilshod. (A:B), (A:S), (A:D), (B:S), (B:D), (S:D)

2-masala. Qizil, sariq va oq gular yonma-yon ochilib turibdi. Asalari har bir gulga faqat bir marta qo'nishi mumkin. U hamma gullarni necha usulda aylanib chiqa oladi.

Javob: 6 xil usulda qo‘na oladi.

Izoh: Qizil gulni -> Q

Sariq gulni -> S

Oq gulni -> O harf bilan belgilaymiz.

Demak asalari gullarga 6 xil usulda qo‘na olishi mumkin ekan.

3-masala. To‘rtburchak chizing .Uning burchaklarini A,B,E,D harflar yordamida belgilang To‘rtburchakdagi harflarini shunday ketma-ketlikda yana necha usulda belgilash mumkin? Har bir usulni chizmada ko‘rsating.

Javob: 4 xil usulda belgilash mumkin

Izoh: 1-burchaklar -> A,B,C,D

2-burchaklar -> B,A,C,D

3-burchaklar -> C,A,B,D

4- Burchaklar -> D,A,B,C

Kombinatorikaning asosiy savoli “qancha?”, asosiy masalasi esa berilgan chekli sondagi obyektlarning u yoki bu shartga bo‘ysunuvchi har xil kombinatsiyalarini sanashdir.

Variantlarni birma-bir qarab chiqishda quyidagi ikkita qoidaga amal qilish maqsadga muvofiq.

1.“Kombinatsiyalarni harflar yoki raqamlar ketma- ketligi bilan belgilaymiz,bunda belgilash bir qiymatli bo‘lish kerak “

2.“Kombinatsiyalarni alifbo tartibida (agar belgilash harflar ishlatilsa) yoki sonlarni o‘sish tartibida yozib chiqish”

Bunday holatda birorta ham variant qolib ketmaydi va ayrim variantlarning takrorlanishiga yo‘l qo‘yilmadi.

1-masala . Madina olma ,nok va mandarin yemoqchi . Buni u nechta usul bilan bajarish mumkin.

O-olma, N - nok , M - mandarin ketma ketligida yeyish ehtimoli.

ONM - > olma,mandarin,nok

NOM - > nok,olma,mandarin

NMO - > nok,mandarin,olma

MON - > Mandarin,olma , nok

MNO - > Mandarin,nok,olma

Javob: Madina mevalarni 6 xil usulda yeyishi mumkin.

	1	2	3	4	5
1	211	212	213	214	215
2	221	222	223	224	225
3	234	232	233	234	235
4	241	242	243	244	245
5	251	252	253	254	255

1-masala. Birinchi raqami 2 bo'lgan va 1,2,3,4 va 5 raqamlardan tashkil topgan uch xonali sonlari nechta?

Javob: $5 \times 5 = 25$ ta son

2-masala. Maktabda beshta 11-sinf mavjud. Shu sinflardan ikki nafar navbatchini tanlashimiz kerak. Bunda har qanday juftliklarda turli sinf o'quvchilari bo'lishi kerak. Buni nechta usulda amalga oshirsa bo'ladi?

Sinflarni 1,2,3,4,5 raqamlar bilan belgilaymiz va variantlarni yozib chiqamiz: (1:2),(1:3),(1:4),(1:5),(2:3),(2:4),(2:5),(3:4),(3:5),(4:5).

Javob: 10 ta usul bilan

Adabiyotlar:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi.(OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
2. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. I kitob.(OO'Y uchun darslik.) Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2021 yil. 260 b.
3. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. II kitob.(OO'Y uchun darslik.) Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2021 yil. 250 b.
4. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (OO'Y uchun o'quv qo'llanma) Toshkent. "O'qituvchi", 2004 yil.
5. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. II kitob. (OO'Y uchun darslik.) Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2021 yil. 250 b.
6. Yo'ldoshev J.T. Boshlang'ich sinf matematika fanida foydalaniladigan asosiy qoidalar. Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2020 yil.
7. Yo'ldoshev J.T. Masalalar yechish bo'yicha praktikum . Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2021 yil.

РЕЗЮМЕ

Aziz o'quvchi e'tiboringizga taqdim etilayotgan mazkur mustaqil ish boshlang'ich sinflarda kombinatorika, mantiq elementlari va mulohazalarga oid nazariy ma'lumotlar hamda mavzuni mustahkamlashga qaratilgan amaliy topshiriqlarni o'z ichiga olgan.

РЕЗЮМЕ

Данная самостоятельная работа, представленная вашему вниманию, уважаемый читатель, включает теоретические сведения по комбинаторике, элементы логики и рассуждения, а также практические задания, направленные на закрепление предмета.

SUMMARY

This independent work, presented to your attention, dear reader, includes theoretical information on combinatorics, elements of logic and reasoning, as well as practical tasks aimed at consolidating the subject.

KONSTRUKSIYAVIY USULLAR ORQALI BOLALARDA KO'RGAZMALI-OBRAZLI TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH

Keldiyarova V.B.

Qarshi davlat universiteti doktranti

Tayanch so'zlar: bola, tafakkur, ko'rgazmali-obrazli tafakkur, konstruksiyaviy usullar, o'yin faoliyati.

Ключевые слова: ребенок, мышление, наглядно-образное мышление, конструктивные приемы, игровая деятельность.

Key words: child, thinking, visual-image thinking, constructive methods, game activity.

Islohotlar jarayonida ta'limni demoklashtirish va insonparvarlashtirish erkin fuqaroni, o'z xaq-huquqini taniydigan shaxsni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda. Shaxsning o'z qobiliyati va istedodini rivojlantirish bugungi kunda ta'lim sohasining asosiy vazifasi hisoblanadi. Chunonchi, ta'lim va tarbiya jarayonida shaxs ongli ravishda o'z qobiliyatlarini nomoyon etishi, intellektual va axloqiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun zarur muhit va mukammal pedagogik jarayon talab etiladi. Uzlaksiz ta'lim tizimining birinchi bo'g'ini MTTning asosiy vazifasi ham bola shaxsini har tomonlama barkamol etib tarbiyalashdir. MTT tarbiyalanuvchilari turli xil tipdagi faoliyatlarda - o'yin, o'qish (she'r yodlash, ertaklarni qayta so'zlab berish), muloqotga kirishishda, biror narsani tez yoki sekin bajarishlari bilan bir-birlaridan farq qiladilar. Bolalarda har bir tafakkur shaklining qay tarzda shakllanishi uning kelajakda qanday inson bo'lib voyaga yetishini va qaysi kasbni egallashini ham taqozo etadi.

Fikrlash - bu tashqi dunyo va uning qonuniyatlarini umimlashtirilgan, vositachilik bilan aks ettirish, ijtimoiy shartli bilish jarayoni, uning eng yuqori darajasi. U bolaning ontogenezida doimiy ravishda paydo bo'lib, so'ngra o'zaro ta'sir o'tkazadigan, bir-birining o'rnini bosmaydigan, lekin o'zaro bir-birini to'ldiruvchi va butun hayoti davomida rivojlanadigan vizual-effektiv, vizual-majoziy va og'zaki-mantiqiy shakllarni o'zaro ta'sir qiladi. Ushbu

fikrlash shakllari real dunyoni anglashning yagona jarayonini ifodalaydi, unda u yoki bu fikrlash shakli turli daqiqalarda ustun bo'lishi mumkin, natijada bilish jarayoni umuman o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi. Ko'rgazmali-obrazli tafkkur ichki harakatlar rejasi, shuningdek, muayyan muammolarni hal qilishda ob'ektlarning aniq tasvirlari bilan ishlash qobiliyati sifatida qaraladi. Bolaning tasvirlar bilan ishlash qobiliyati bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishning bevosita natijasi emas, u aqliy rivojlanishning ma'lum yo'nalishlarining o'zaro ta'siri jarayonida paydo bo'ladi va nutq, taqlid, turli o'yin faoliyati va boshqa uning o'rmini bosuvchi harakatlar orqali rivojlanadi.

Bu boradagi tahliliy pedagogik ilmiy tadqiqotlarni L.B.Baryayeva [3], L.S. Vigotskiy [6], N.D. Sokolova [10], D.B.Elkonin [11], A.V.Zaporozhets [1], K. A.Андреева [2], kabi olimlar ham olib borganlar. Ularning tadqiqotlari natijasida kichik maktab yoshidagi bolalarning obrazli tafakkurini interaktiv metodlar, nutqiy o'yinlar va o'quv tarbiya jarayonini tabiat bilan bog'lagan holda olib borish yordamida shakllantirish mumkinligini ko'rsatilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning obrazli tafakkuri mustaqil ravishda kundalik muloqot va mashg'ulotlarda oladigan bilim va ma'lumotlarni bir biriga bog'lay olishi ya'ni, muvofiqlashtira olishi asosida shakllanishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, konstruksiyaviy usullar bolada obrazli tafakkurni rivojlantirish, ob'ektlarning ajralmas qiyofasi haqidagi g'oyalarini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega. Konstruksiyaviy usullar o'qitish vositasi sifatida bolaning faol fikrlashini pedagogik jarayonga kiritishni o'z ichiga oladi.

Obrazli tafakkuri shakllantirish bo'yicha konstruksiyaviy mash'ulotlarning asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilarni keltirib o'tamiz

Konstruksiya:

I. Kirish qismi hissiy tajribani boyitishga, dizaynning operatsion va texnik ko'nikmalarini dastlabki o'zlashtirishga qaratilgan. Sensorli tarbiya bolalarda orientatsiya izlash usullarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Sensorli tarbiya, bir tomondan, bolada barcha aqliy jarayonlar - diqqat, xotira, tasvirlar doirasi - g'oyalar, fikrlash, nutq va tasavvurni shakllantirishning asosidir; boshqa tomondan, u bolalar faoliyatining barcha turlarini shakllantirishning asosiy sharti bo'lib xizmat qiladi.

– shakli, hajmi to'g'risida bilimlarni mustahkamlash;

Mustaqil dizaynni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun bolalar ob'ektda dizaynda aks ettirilishi kerak bo'lgan fazoviy xususiyatlarni ko'rishni va ta'kidlashni o'rganishlari kerak. Shuning uchun, ularni sanab o'tilgan xususiyatlarni ta'kidlash usullaridan foydalanishni o'rganish uchun shakli,

hajmi bilan tanishtirish kerak. Shu maqsadda maxsus o'yinlar va mashqlar o'tkaziladi.

– fazoviy tasavvurlarni ishlab chiqish;

Mustaqil qurilishni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun bolalar ob'ektlar va ularning qismlari joylashuvi bilan ham tanishishlari kerak. Shu maqsadda bolalarda sensorli rivojlanishni ta'minlaydigan ob'ektlarning fazoviy xususiyatlarini idrok etishni rivojlantirishga qaratilgan maxsus o'yinlar va mashqlarni o'tkazish rejalashtirilgan.

– taqlid va model yordamida ob'ektiv bo'lmagan dizayn bo'yicha mashqlarni bajarish qobiliyatini mustahkamlash.

O.P.Gavrilushkinaning [6] fikriga ko'ra, ob'ektiv bo'lmagan dizayn - bu kosmosdagi narsalarning o'zgaruvchanligi va nisbiyligiga bolaning e'tiborini qaratadigan o'quv mashqlari. Ushbu turdagi dizayn intellektual nuqsonli bolalarni sezgir tarbiyalash bo'yicha ishlarni kuchaytirish uchun zarurdir va ularni ob'ektlar orasidagi fazoviy munosabatlarni ko'paytirish - idrok etish qobiliyatini o'rgatishga qaratilgan. Shu maqsadda ob'ektiv bo'lmagan dizayn bo'yicha o'yinlar va mashqlarni o'tkazish kerak.

II. Asosiy bosqich.

Asosiy bosqichda konstruktiv faoliyat mexanizmi amalga oshiriladi:

– model va model bo'yicha loyihalash qobiliyatini o'rgatish;

A.R.Luriyaning [7] so'zlariga ko'ra, namuna - bu ma'lum bir dizaynga ega bo'lgan ob'ekt bo'lib, uning barcha xususiyatlarini bolalar mustaqil ravishda yoki o'qituvchi rahbarligida tekshirishlari mumkin. Model - bu muayyan dizaynga ega bo'lgan va o'quvchilar uchun ularning ishlarida qo'llanma bo'lgan ob'ekt. Biroq, namunadan farqli o'laroq, u qurilmaning tuzilishi to'g'risida bir xil vizual va batafsil g'oyani bermaydi, lekin bola uni mustaqil ravishda belgilashi kerakligini taklif qiladi. Ushbu qurilish turlariga ko'ra o'yinlar va mashqlar bajarilishi kerak.

– grafik modelda loyihalash qobiliyatini o'rgatish;

Bu allaqachon bolalarning konstruktiv tajribasida bo'lgan, ammo uning tarkibida ba'zi bir farqlar paydo bo'lgan ob'ektlarning qurilishi. Grafik naqshga asoslangan o'yinlar va dizayn mashqlari bolalarning naqshini tahlil qilish, bir xil funktsional maqsadga ega bo'lgan ob'ektlarning turli xil dizaynlarini taqqoslash, farqlarni sezish va ularni tuzilish jarayonida etkazish qobiliyatini yaxshilaydi.

– yig'iladigan o'yinchoq bilan ishlashni o'rgatish;

Bolalarni qismlarni bir butunga yig'ish qobiliyatini o'zlashtirish jarayonida bolalar inson qiyofasi va hayvonlar tanasining asosiy tuzilish xususiyatlari,

alohida elementlarni birlashtirish usullari bilan tanishadilar, butunlikni alohida qismlarga ajratib tan olishni o'rganadilar va ob'ektning yaxlit qiyofasini yaratadilar.

– berilgan shartlarga muvofiq loyihalashtirish qobiliyatini o'rgatish. Bu bolalarning konstruktiv faoliyatining eng ijodiy turlaridan biri bo'lib, ularni haqiqiy konstruktor-quruvchining ish sharoitlariga yaqinlashtiradi. Ushbu tashkil etish usuli bilan nusxa olish ob'ekti ya'ni namuna berilmaydi. Bolaga bir qator shartlar beriladi va ular shu shartlar asosida o'z buyumlarini yasaydilar. Ushbu turdagi qurilishni o'rgatish uchun o'yinlar va mashqlar taklif etiladi.

III. Yakuniy bosqich. Ushbu bosqichda noan'anaviy materiallar - LEGO qo'shilishi bilan uchastka qurilishidan foydalanish kerak. Aqliy tarbiya nuqtai nazaridan syujet qurish usuli samarali hisoblanadi. Qurilish, o'yinning ajralmas qismi bo'lib, o'yin maqsadiga erishish yo'liga aylanadi va qurilish jarayoni, qismlarni tanlash va boshqalar strukturani qurish vositasiga aylanadi. Shunday qilib, bolalarning faoliyati sub'ekt vositachiligiga ega bo'ladi, ular ilgari olingan tajribadan foydalanadilar. Bundan tashqari, to'laonli aqliy tarbiya bola faoliyatining maqsadi konstruktiv muammoni echishda emas, balki syujet o'yinida foydalanish uchun amalga oshirilganda amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, uning barcha faoliyati yanada murakkab, ko'p bosqichli tuzilishga ega bo'ladi va loyihalash jarayoni pirovard maqsadga bo'ysunadi, bu ham namunani tahlil qilish xususiyatiga, ham faoliyat vositalarini tanlashga ijobiy ta'sir qiladi va bolalar mustaqilligi darajasini oshiradi.

Bolalarning idrokini, diqqatini, kuzatuvchanligini va boshqalarni shakllantirish orqali biz bilim jarayonlarini rivojlantiramiz, bu fikrlash va tasavvurni rivojlantirish uchun zaruriy shartdir. Bolalarni eng oddiy o'xshashliklarni tahlil qilish, sintez qilish, mavhumlashtirish, taqqoslash, umumlashtirish, chizishga o'rgatish - bu ularni muvaffaqiyatli o'rganishga katta darajada tayyorgarlik ko'rish demakdir. Shu sababdan konstruksiyali o'yinlarni bolalar tafakkurini o'stirish usuli sifatida qo'llash samaralidir.

Katta yoshlilar faoliyatida konstruksiyalar har xil turdagi diagrammalar, chizmalar, xaritalar, grafikalar, ma'lum ob'ektlar qismlarining o'zaro bog'liqligini etkazuvchi hajmli modellar ko'rinishida, bolalar faoliyatida esa bunday modellar bolalar tomonidan yaratilgan dizaynlar, chizmalar, lego va qurish-yasash o'yinchoqlari asosida yasalgan konstruksiyalar sifatida nomoyon bo'ladi.

Bola kattalarning og'zaki tushuntirishlarini yoki kattalar tomonidan obektlar bilan uyushtirilgan harakatlar jarayonida o'zlashtira olmaydigan ko'plab bilim turlarini, agar bu bilimlar unga o'rganilayotgan hodisalarning

muhim xususiyatlarini aks ettiruvchi modellar bilan harakatlar shaklida berilsa, u osonlikcha o'zlashtiriladi. Tegishli ta'lim sharoitida obrazli tafakkur maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan umumlashtirilgan bilimlarni o'zlashtirish uchun asos bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Zaporozhets, A.V. (2000). The psychology of action. Moscow. Moscow Psychological and Social Institute; Voronezh: Publishing house NPO MODEK, p. 736.
2. Баряева Л.Б., Гаврилушкина О.П., Зарин А.П., Соколова Н.Д. Программа воспитания и обучения дошкольников с интеллектуальной недостаточностью. СПб., 2001
3. Будякова Т.П. Развитие знаковосимволической деятельности в дошкольном возрасте: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. М., 1989.
4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. М., 1991.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч.: В 6 т. Т. 2. М., 1982
6. Выготский Л.С. Предыстория развития письменной речи. История развития высших психических функций // Собр. соч.: В 6 т. Т. 3. М., 1983.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur shakllanishi masalasi, uning yosh davriga xos tarzda to'g'ri rivojlanishini tashkil etish va zarur pedagogik imkoniyatlarni ishlab chiqish ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkurini shakllantirishning asosiy shakli bo'lmish o'yin faoliyatida konstruktiv usullardan foydalanish orqali ko'rgazmali-obrazli tafakkurning shakllantirish yuzasidan kichik uslubiy metodika tavsiya etiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается вопрос формирования мышления у детей дошкольного возраста, важность организации его правильного развития и развития необходимых педагогических возможностей. Также рекомендуется небольшая методическая методика по формированию наглядно-образного мышления посредством использования конструктивных приемов в игре, которое является основной формой мышления детей дошкольного возраста.

SUMMARY

This article deals with the issue of the formation of thinking in preschool children, the importance of organizing its proper development and developing the necessary pedagogical opportunities. Also, a small methodological methodology is recommended for the formation of visual-image thinking through the use of constructive methods in play, which is the main form of thinking of preschool children.

YOSH MUTAXASSISLARNING KASBIY ADAPTATSIYASI JARAYONIGA TAYYORLASH

Keldiyorova M.F.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kasbiy adaptatsiya, mas'uliyatlilik, pedagogik mahorat, psixologik moslashuvchanlik, mehnat bozori, o'qituvchi.

Ключевые слова: профессиональная адаптация, ответственность, педагогическое мастерство, психологическая гибкость, рынок труда, педагог.

Key words: professional adaptation, responsibility, pedagogical skill, psychological flexibility, labor market, teacher.

Moslashuv jarayon sifatida va moslashish qobiliyati, shaxsiyat sifati sifatida zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan jarayonlar bilan uzviy bog'liqdir. Moslashish faqat tashqi muhit bilan ma'lumot almashadigan murakkab o'z-o'zini tashkil etadigan ochiq tizimlarda mumkin. Jamiyatimiz o'z rivojlanishining postindustrial davriga qadam qo'ydi, bu tez sur'atlar bilan o'sib boruvchi axborot oqimi, noosferaning tez miqdoriy va sifat jihatdan shakllanishi bilan ajralib turadi. Bunday sharoitda insonning jamiyatda, kasbiy faoliyatda, shaxsiy hayotda moslashish jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik muhitda kasbiy moslashuvning o'ta dolzarb muammolari maxsus o'qituvchilarga ta'sir qiladi. Maxsus pedagogika va psixologiya fakultetining ko'plab bitiruvchilari ish haqining kamligi va o'qituvchi-defektolog kasbining nufuzi yo'qligi sababli maxsus (tuzatish) o'quv muassasalariga ishlashga borishmaydi. Yaqin o'tmishda ushbu mutaxassislar o'qituvchilar jamoasining elita guruhi hisoblansalar ham. Nogiron bolalarni maxsus (tuzatish) ta'lim muassasalarida ham, tizimda ham o'qitish xususiyatlari umumiy ta'lim nafaqat tuzatish pedagogikasi va maxsus psixologiya fakultetlari, balki boshqa bir qator o'quv dasturlarida sezilarli o'zgarishlarni talab qiladi: maktabgacha ta'lim fakultetlari va boshlang'ich sinf o'qituvchilari.

Zamonaviy pedagogik hamjamiyat har tomonlama psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash va rivojlanish muammolari bo'lgan bolani ta'minlash bilan bog'liq dolzarb muammolarga duch kelayotganiga qaramay, amalda o'qituvchi hali ham bolaning qiyinchiliklari bilan «birma-bir» bo'lib turibdi. Va ko'p jihatdan faqat uning shaxsiyati va kasbiy tayyorgarligi xususiyatlariga sifatli qo'llab-quvvatlash va maxsus bolalarning rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratilishi bog'liqdir. O'qituvchining ijtimoiy-psixologik moslashuvi muammosi hozirgi paytda tuzatish ta'limini boshqarish, ilmiy-uslubiy qo'llab-quvvatlash va nazorat qilish bilan bog'liq bo'lgan mutaxassislar uchun eng qiyin va dolzarbdir.

E'tibor bering, bugungi kunda maxsus o'qituvchilarning imkoniyatlari va ular oldida turgan vazifalarning murakkabligi o'rtasida aniq farq bor. Pedagogik institutlar va universitetlarda pedagogik muloqat asoslari, aloqa texnikasi va boshqalar kabi fanlarga alohida e'tibor berilishi kerak, chunki ko'pincha yosh o'qituvchilar aloqa qobiliyatining past darajasi bilan ajralib turadilar, bu esa ularning kasbga moslashuvchanlik qobiliyatini pasaytiradi.

Ishga kirishda maxsus o'qituvchi allaqachon ma'lum maqsadlar va xulq-atvorning yo'nalishlariga ega bo'lib, unga muvofiq yangi ish joyi haqidagi g'oyalari shakllanadi va uning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, mutaxassisga va uning ish yurish-turishiga talablarni qo'yadi.

Insonning ma'lum bir ish muhitiga moslashuvchanligi uning xatti-harakatlarida, mehnat faoliyatining o'ziga xos ko'rsatkichlarida namoyon bo'ladi: mehnat samaradorligi; ijtimoiy axborotni assimilyatsiya qilish va uni amaliy amalga oshirish; faoliyatning barcha turlarining o'sishi; ishning turli jihatlaridan qoniqish. Mehnatga moslashish birlamchi bo'lishi mumkin - ishchining ish muhitiga dastlabki kirishi va ikkilamchi - ish joyini o'zgartirmasdan va kasbni o'zgartirganda yoki atrof-muhitdagi jiddiy o'zgarishlar bilan o'zgartirilganda. Bu murakkab tuzilishga ega va bu kasbiy, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-tashkiliy, madaniy, kundalik va psixofizik moslashuvning birligi.

Kasbiy moslashuv ma'lum bir darajada kasbiy mahorat va ko'nikmalarni o'zlashtirishda, ba'zi bir professional zaruriy xususiyatlarni shakllantirishda, xodimning o'z kasbiga nisbatan barqaror ijobiy munosabatini rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Bu o'zini kasbiy ish bilan tanishishda, kasbiy mahoratga ega bo'lishda, epchillikda, funktsional vazifalarni sifatli bajarishi uchun etarli va ishdagi ijodda namoyon bo'ladi.

Kasbga kirishda maxsus o'qituvchilarning ijtimoiy va psixologik moslashuvining ayrim muammolarini bartaraf etish uchun bir qator shartlarni bajarish zarur. Ular orasida:

muammoli bolalar bilan ishlaydigan o'qituvchilar uchun yagona kasbiy makon yaratish. Ushbu makon KRO tizimi mutaxassisining kasbiy faoliyatida

oldida turgan vazifalarni belgilash uchun zarurdir. Aynan boshqa o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlarda u o'zi uchun qanday maqsadlarni ustuvorligini, qanday va qanday resurslar yordamida ularga erishish mumkinligini, kasbiy faoliyatida kimga ishonishini aniqlay oladi; diagnostika, tuzatish, tarbiyalash va konsalting metodlaridan foydalangan holda, maxsus o'qituvchi ishining tizimli ko'rinishini shakllantirish, rejalashtirish texnologiyalari, ta'lim mazmuni, baholash tadbirlarini aniq ishlab chiqish va aniqlash; kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglash va qadrlashni rivojlantirish uchun mutaxassislarni tashqi nazorat va kasbiy qo'llab-quvvatlash.

Kasbiy faoliyatda o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va shaxsiy va professional resurslardan samarali foydalanish qobiliyatini rivojlantirish, o'z kasbiy faoliyat uslubini belgilash;

professional martabani qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish.

Shu munosabat bilan, maxsus o'qituvchilarning samarali faoliyati, shu jumladan turli xil psixologik-pedagogik reabilitatsiya shakllarini tashkil etish va o'tkazish bu mutaxassislarning maxsus (tuzatish) ta'lim muassasalari sharoitida kasbiy moslashuvi muammosining davlat ahamiyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Talabalarda tanlangan mutaxassislikning o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda intellekt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishdan iborat bo'lib, mazkur vazifani bajarish asosida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi ta'minlanadi.

1. Bunda kasbiy tayyorgarlikning asosiy mezonlari sifatida bo'lajak mutaxassisning faoliyatga amaliy tayyorgarligi va ixtisoslik doirasidagi bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirish, kasbiy faoliyat talablariga moslashish darajasi belgilanadi. Darhaqiqat, kasbiy tayyorgarlik mutaxassisning butun faoliyati davomida ma'naviy-axloqiy hamda kasbiy sifatlarining yanada takomillashishi, kasbiy kompetentlikning shakllanishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini ifodalaydi. Keltirilgan mazkur vazifalarning amaldagi ijrosi pedagogika oliy ta'lim muassasalari oldiga qo'yiladigan masalalardan eng muhimi ya'ni bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Bunda:

– mehnat bozori talablari hamda ilm-fan, texnika, texnologiya va iqtisodiyotning eng so'nggi yutuqlari asosida uzviy ravishda takomillashtirilib turiladigan kasbiy ta'lim dasturlarini yaratish;

– uzluksiz ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish orasidagi o'zaro mustahkam integratsiyani yo'lga qo'yish;

– ta'lim muassasalarini zamonaviy moddiy-texnik baza va o'quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlash;

– oliy ta'lim tizimiga yuqori malakali o'qituvchi, metodist va muhandis-pedagoglarning jalb etish;

– bo‘lajak o‘qituvchilarning bilish faolligi, kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ularda faol kasbiy motivatsiyani qaror toptirish;

– oliy ta‘lim muassasalari o‘quv amaliyotiga innovatsion o‘qitish texnologiyalarini keng tatbiq etish zaruriy omillardan hisoblanadi. Jarayon samaradorligini belgilovchi ushbu omillar “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” mazmunida kichik mutaxassislar tayyorlash tizimiga qo‘yilgan ijtimoiy talablarining amaldagi ijrosini ta‘minlab, kasbiy tayyorgarlik mazmunini takomillashtirish bilan bog‘liq fundamental tadqiqotlarga zaruratni yuzaga keltiradi.

Ma‘lumki, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasb-hunar tarbiyasi masalalari tasavvuf ilmi bilan uyg‘unlashgan Sharq pedagogikasida ming yillar davomida xalqimiz ma‘naviyatining shakllanishida muhim manba bo‘lib kelgan “Qur’oni karim”, Hadisi shariflarda, shuningdek, buyuk mutafakkirlar Muhammad Ismoil al-Buxoriy, Muhammad Iso at-Termiziy, Mahmud Qoshg‘ariy, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Amir Temur, Alisher Navoiylarning ilmiy merosida nodir fikrlar tarzida o‘z ifodasini topgan. Mazkur fikrlarning tasdig‘ini Abu Rayhon Beruniyning o‘qituvchi faoliyatiga bergan izohidan ham ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Beruniy yoshlarni o‘qitish uchun o‘qituvchi tanlash ota-onaning birinchi va asosiy vazifasi deb bilgan. Buning uchun o‘qituvchi xushmuomala, rostgo‘y, o‘z fanini va o‘qitish qoidalarini yaxshi biladigan, pokiza, yurish va turishda namuna bo‘lishini talab etadi. Agar, – deydi Beruniy, – tarbiyachining o‘zi o‘rnak bo‘lmasa, aytgan gapiga o‘zi rioya etmasa, uning talabi va tarbiyasi samarasizdir¹. Yangi davr pedagogikasining asoschilaridan sanalmish Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat asarlarida ham ta‘lim-tarbiya va bu jarayondagi o‘qituvchining o‘rni va xizmatlari davrning ijtimoiy-siyosiy hayotidan kelib chiqib, o‘ziga xos ravishda talqin etilgan. Jumladan, Abdulla Avloniy o‘qituvchi faoliyatiga alohida to‘xtalib, bolaning fikriy taraqqiyotini oilaga emas, maktabga, muallimlar zimmasiga yuklaydi: “Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko‘p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyanagan, vijdonlariga yuklangan.

Hozirgi zamon pedagogi kasbiy-faoliyatli moslashuvining samarali kechishida zamonaviy o‘qitish uslubining o‘ziga xos xususiyatlari hisoblangan quyidagi jihatlarga qat‘iy amal qilish maqsadga muvofiqdir;

– ta‘lim-tarbiya jarayonini ilmiy-g‘oyaviy tamoyillarga moslab dasturlashtirish va rejalashtirish;

– o‘quv-biluv materialining murakkablik darajasi va o‘rganish sur‘atini tarbiyalanuvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlariga moslash;

– tarbiyalanuvchilar nazariy va amaliy tayyorgarliklarining o‘zaro bog‘liqligi va bir-biriga uyg‘unlashuvini ta‘minlash;

- tarbiyalanuvchilarning faolligi va ta'lim jarayonining avtonomligini oshirish;
- ta'lim oluvchilarning individual-amaliy va jamoaviy ishlarini birga qo'shib olib borish;
- o'quv jarayonini zamonaviy texnik vositalar hamda ko'plab texmoduslar yordamida jadallashtirish;
- ta'limni tabaqalashtirish va o'quv fanlarini kompleks-kompyuter dasturlarining eng yangi loyihalarida birlashtirish.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, moslashish - bu inson va ish muhiti bir-biri bilan faol aloqada bo'lganda, inson tomonidan yangi ish holatini o'zlashtirishning ijtimoiy jarayoni. Bu murakkab tuzilishga ega va bu kasbiy, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy va kundalik hayotning turli xil moslashuv turlarining birligi.

Adabiyotlar:

1. Nishanova Z. T., Alimova G. K. Psixologik xizmat. Psixokorreksiya.T.:—Ijod press nashriyoti. 2019-yil.
2. Махаммов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). Вўлажак ўқитувчиларни тарбиявий ишларини ташкил этиш ва бошқаришга тайёрлаш. Academic research in educational sciences, (3), 815-830.
3. Gaynazarova G.A. Actual Problems of Continuous Qualification Improving of Preschool Educational Institution Tutors // Eastern European Scientific Journal.Ausgabe, ISSN 2199- 7977, DOI 10.12851/EESJ201808. – Germany, 2018.– №4 – Pp.104-109. (13.00.00; №3)
4. Ёзиева, У., & Абдиева, Ф. (2021). Maktabgacha ta'lim tashkiloti samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari. Общество и инновации, 2(11/S), 111-114.
5. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. Science and innovation, 1(B8), 322-326.
6. Eshchanova, G. (2022). Maktabgacha ta'lim tizimidagi islohotlar sotsializatsiyasi. Science and innovation, 1(B8), 561-564

РЕЗЮМЕ

Bu maqolada mutaxassislarning kasbiy adaptatsiyasining ahamiyati va unga yordam beruvchi omillar yoritilgan. Yosh mutaxassislarning moslashuvchanlik qobiliyati ish sifati uchun muhim ahamiyatga ega. Uning pedagogik nazariyalarini ishlab chiqish zarur.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подчеркивается важность профессиональной адаптации специалистов и факторы, способствующие этому. Гибкость молодых специалистов важна для качества работы. Необходимо развивать его педагогические теории.

SUMMARY

This article emphasizes the importance of professional adaptation of specialists and the factors contributing to this. The flexibility of young professionals is important for the quality of work. It is necessary to develop his pedagogical theories.

RASMIY VA NORASMIY TA'LIMNING INTEGRATSIYASI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJTIMOIY MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Yakubova G.L.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: rasmiy ta'lim, norasmiy ta'lim, integratsiya, innovatsion ta'lim, ommaviy axborot vositalari.

Ключевые слова: формальное образование, неформальное образование, интеграция, инновационное образование, средства массовой информации.

Key words: formal education, non-formal education, integration, innovative education, media.

Rasmiy ta'lim g'oyasi boshlang'ich ta'lim yoki boshlang'ich ta'limdan boshlanib, o'rta ta'limdan o'tib, oliy ta'limga yetib boruvchi keng qamrovli jarayonni anglatadi. Ushbu yo'riqnoma tizimli tarzda ishlab chiqilgan va turli rasmiy unvonlarga (davlat tomonidan tan olingan) kirish imkonini beradi.

Turli darajadagi rasmiy ta'lim o'quvchilarda bilim, ko'nikma, qobiliyat va qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ular orqali odamlar doimiy ravishda rivojlanishiga asoslanadi. Norasmiy ta'lim - bu rasmiy ta'lim uchun belgilangan darajalar va darajalar tizimiga bo'ysunmagan holda akademik yoki mehnat jihatlarini bo'yicha bilimlarni to'ldirish, yangilash, ta'minlash

Norasmiy til yoki so'zlashuv registrlari biz ishonadigan odamlar, masalan, do'stlar yoki oilamiz bilan gaplashganda foydalanamiz. Bu biz har kuni ishlatadigan til va u juda ifodali. So'z va fikrlarni takrorlash.

Norasmiy ta'lim aslida ommaviy axborot vositalari (televidenie, radioeshittirish, kino, jurnal, gazeta, internet) va boshqa kanallar (hayvonot bog'lari, muzeylar, kutubxonalar, ijtimoiy markazlar, o'yinchoqlar kutubxonalari va boshqalar) orqali ham sodir bo'ladi. Fanlararo aloqadorlik nazariyasining taraqqiyotida tabaqalashtirilgan holat hukm sursa ham amaliyotda integratsiya, o'zaro aloqadorlik fanning ijtimoiy ahamiyatini yanada oshiradi. So'nggi

yillarda amalga oshirilayotgan fanlararo aloqadorlik muammolarini hal etishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ijtimoiy hayot talabidir. Boshlang'ich maktabda integratsiyani amalga oshiruvchi bo'g'in vazifasini o'qituvchining o'zi amalga oshiradi. U bolalarning matematikaga, yozishga, tabiat ko'pgina boshlang'ich tushunchalarga va yana ko'pgina narsalarga o'rgatadi. O'z kuch va imkoniyatlari darajasida bu ishni amalga oshiradi. Boshlang'ich sinflarda bir o'qituvchining dars berishini, integratsiyaning bir usuli deb hisoblasak ham bo'ladi. Integratsiyani amalga oshirishning usullari yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin, muammoning mohiyati shundaki, usullarning birlaridan yuz o'girib, ikkinchisidan barcha darajalarida o'qituvchilarning (psixologik va fiziologik) yosh xususiyatlarini hisobga oladigan integratsion choralar tuzishni kiritishidir. Muammoning bunday qo'yilishi integratsiyaning turli ta'lim pog'onalarida turli xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Boshlang'ich maktabda integratsiyani bir-biriga nisbatan yaqin fanlarni birlashtirish asosida ko'rish maqsadga muvofiq. Ta'limning keyingi pog'onalaridan u asosiy fanlarning chegaralarini birlashtirishga harakat qiladi. Bugungi kunda, ya'ni ta'lim-tarbiyaning hozirgi zamonaviy bosqichida o'qituvchining ishlash tizimi tubdan o'zgarimoqda va pedagogik texnologiyalar, integratsiya-lar, innovatsiyalar amaliyotda keng qo'llanilmoqda. O'quv fanlararo aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarning egallagan bilimlarisamaralirivojlanishibilan bir qatordaularning idrok qilish qobiliyati, faolliklari, iziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. O'quv fanlararo aloqadorlikni turli o'quv fanlari bo'yicha o'quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta'minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim. «Integratsiya» so'zi lotincha integratio-tiklash, to'ldirish, «integer» butun so'zidan kelib chiqqan. Integratsiya tushunchasi quyidagi ikki xil jarayon sifatida talqin etiladi: birinchidan, tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon; ikkinchidan, tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni. Genetik jihatdan integratsiya-uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o'zaro aloqadorlik va nihoyat o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, kengaytiruvchi hamda chuqurlashtiruvchi, o'quv predmetlari mazmunini eng kamida ta'lim standartlari darajasida sintezlab, mantiqan tugallangan mazmun shakli va oliy darajasidir. Chunki predmetlararo aloqadorlikning har qaysi quyi darajasi, o'rganilayotgan o'quv predmetlari doirasida ma'lum didaktik birliklar orasida o'rnatilib, ularni o'rganish mazmunini va muddatlarini muvofiqlashtirishni ko'zda tutadi, bundan farqli o'laroq integrativ aloqadorlik asosida tashkil etilgan o'quv predmeti yoki integratsiyalab o'rganilayotgan predmet, hodisa yoki jarayonlarni yaxlit

tizim shaklida har tomonlama aloqadorlik va munosabatlar nuqtai nazaridan talqin etishni talab etadi. Bu o‘z navbatida hozirgi va istiqbol talablariga javob beradigan, mustaqil fikr yurituvchi va ijodiy faoliyat ko‘rsatuvchi, etuk shaxsni shakllantirishga imkon beradi. Zero u tahsil oluvchilardan faqatgina tahlil qilish va sintezlash operatsiyalarini talab qilish bilan chegaralanib qolmasdan, balki mavhumlashtirish, algoritmlashtirish, turkumlash, shartli belgilar yordamida ifodalash, sabab oqibatli aloqadorlikni aniqlash, tahlil etish, sintezlash, tizimlashtirish, modellash kabi yuksak darajali tafakkurlash operatsiyalarini talab etadi. Bu operatsiyalar o‘rganilayotgan ob’ektni barcha muhim jihat va xususiyatlarini ajratib olib (tabaqalashtirib), mohiyati va mazmunini anglab etish va ularni umumlashtirish orqali amalga oshiriladi. Demak, integratsiya har doim ham uning ikkinchi tomoni bo‘lgan tabaqalashtirish (differensiatsiya)ga tayangan holda rivojlanib boradi yoki aksincha. Integratsiya masalasini pedagog olimlar va amaliyotchilar quyidagi yo‘nalishlarda tadqiq etishni tavsiya etadilar: - o‘kuv predmetlari va fanlar turkumi doirasidagi mazmunni integratsiyalab o‘rganish; - turli o‘quv predmetlaridan tahsil beruvchi shaxslarning faoliyatlarini integratsiyalash; - ta’lim-tarbiya ishini tashkil etish shakllarini integratsiyalash va shu kabilar. Bu yo‘nalishlarning har birining aniq o‘z maqsadi bo‘lib, uni amalga oshirish uchun mos shakl, metod, vosita va shartsharoitlarni talab etadi. Amaliyotda ulardan uyg‘un holda foydalanilgandagina ko‘zlangan maqsadga erishish mumkinligini ham shu o‘rinda eslatib o‘tish lozim. Yaxlit tizimni tuzishda integratsiyalanuvchi aloqadorlik muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni ichki ilmiy aloqadorlik ham deb ataladi. Tizimlashtirishdan ko‘zlangan asosiy maqsad ichki ilmiy aloqadorlikni tartibga keltirish yo‘li bilan yaxlitlikni yuzaga keltirishdan iboratdir. Bu jarayonda hosil bo‘ladigan yaxlitlik yangi sifat ko‘rsatgichlariga ega bo‘ladi. Integratsiyalashtirishning mohiyati, nazariy sintez vositasi sifatida yangi darajadagi bilish natijalariga erishishdir. Ta’lim-tarbiya jarayonida integrativ yondashuvni amalga oshirish tizim yoki mavjud shakldagi yaxlit ob’ektning ichki va tashqi aloqalari, uni tashkil etish va boshqarish qonuniyatlarini bilgan holda olib borilishi mumkin. Integrativ yondashuv mazmunan tutash, aloqador, mantiqiy birbirini taqozo etuvchi va birbiriga singib chuqurlashtiruvchi va kengaytiruvchi o‘quv fanlarini integratsiyalash uchun qo‘llanilib, yaxlit mantiqiy mukammal bilim, ish-harakat usullari va shaxsiy sifatlarni tarkib toptirishni ko‘zda tutadi zamonaviy o‘qituvchining o‘quv va psixologik-pedagogik faoliyatida innovatsion g‘oyalar va yondashuvlarni o‘z ichiga olgan yangi rollarini ko‘rib chiqaylik. Repetitorlik muammosi bo‘yicha ko‘plab fikrlar mavjud. Repetitor - maslahatchi, vositachi, muammolarni mustaqil ravishda hal qilishni o‘rgatuvchi (ularni topshiriqlarga

aylantiruvchi); bu o'z-o'zini tarbiyalash, individual ta'lim izlash jarayoniga hamroh bo'ladigan, qo'llab-quvvatlaydigan pozitsiya; tarixda ta'lim va tarbiya madaniyatiga parallel ravishda rivojlangan madaniyat.

Biroq, ta'lim tizimining rivojlanishining zamonaviy sharoitida repetitorlik yanada kengroq ma'no kasb etadi. Repetitor shaxsga yangi faoliyat usullarini o'zlashtirishda hamroh bo'ladi va maktabning ta'lim maydonida uning ma'lum bir o'quvchilar guruhiga tayinlanishi va tayinlanishi yoki o'qituvchi tomonidan o'qituvchi tanlashi natijasida paydo bo'ladi.

Darhaqiqat, integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanish natijasida pedagogik, psixologik jihatdan ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda qulay shartsharoit vujudga keladi; umumdidaktik talablar uzviylikda bajariladi; o'quvchining vaqti, kuchi tejaladi; ortiqcha ruhiy va jismoniy zo'riqlashlarning oldi olinadi, ta'lim samaradorligi oshadi. O'quvchilar zarur ko'nikma va malakalarni, tushunchalar hamda bilimlarni o'quv predmetlari mazmunini uyg'unlashtirish natijasida har tomonlama chuqur o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

Adabiyotlar:

1. Asaulyuk E.P. Integrirovanny podxod v obuchenii mladshix shkolnikov // Perspektivy nauki. 2011. №10 str.222-226
2. Jurayev, J. S. O. (2021). Abu Ali Ibn Sinoning falsafiy qarashlarida axloq masalasi va uning bugungi kundagi ahamiyati. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 11-14.
3. Sulaymonov, J. (2021) Abdurahmon ibn Xalidning tamaddun taraqqiyoti haqidagi qarashlarida jamiyat tahlili//*Academic Research in Educational Sciences*, Vol. 2 Special Issue 1, 2021. 451-455 R.
4. Sulaymonov, J. B. (2021). Ibn Xalidning „Muqaddima“ asarida jamiyat taraqqiyotiga ta'sir qiluvchi omillar talqini. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 732-737.
5. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. – Toshkent, Universitet, 1998
6. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Ravshanov O.A., Kushvaktov N.H. Milliy pedagogikamiz tarixiyildizlari va barkamol avlod tarbiyasi. – Jizzax: 2007.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada rasmiy va norasmiy ta'lim farqi va ularning ahamiyati yoritilgan. Maqolada tavsifiy metoddan foydalanilgan. Maqola rasmiy va norasmiy ta'lim integratsiyasi ta'lim sifatiga ta'siri haqida ma'lumotlar bor.

РЕЗЮМЕ

В этой статье подчеркивается разница между формальным и неформальным образованием и их важность. В статье использован описательный метод. В статье содержится информация о влиянии интеграции формального и неформального образования на качество образования.

SUMMARY

This article highlights the difference between formal and non-formal education and their importance. The article uses a descriptive method. The article contains information about the impact of the integration of formal and non-formal education on the quality of education.

BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARI TARBIYACHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TA‘MINOTI

Ashirova S.B.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Tayanch so‘zlar: metodik ta‘minot, o‘quv metodik ta‘minot, dasturiy ta‘minot, texnik ta‘minot, didaktik ta‘minot, tashkiliy ta‘minot.

Ключевые слова: методическое обеспечение, учебно-методическое обеспечение, программное обеспечение, техническое обеспечение, дидактическое обеспечение, организационное обеспечение.

Key words: methodological support, educational methodological support, software, technical support, didactic support, organizational support.

Har qanday sohada ma‘lum darajada muvafaqqiyatga erishish uchun o‘sha sohaning ta‘minlanish darajasi yuqori bo‘lishi lozim. Bu mavzuga oid hayotiy haqiqatlarni biz har kuni hayotiy jarayonlarda ko‘ramiz. Inson faoliyatlarining asosiy mazmunini belgilovchi ta‘lim sohasida ham bu masala har doim asosiy masalalardan bir sifatida e‘tibor markazimizda turadi. Ta‘lim tizimini metodik ta‘minlash o‘qitish materiallari to‘plami bo‘lib u barchasi gumanitar fanlar va san‘at sohasi, ijtimoiy fanlar, biznes va huquq, fan va muhandislik ishi, ishlov berish texnologiyasi va qurilish, qishloq xo‘jaligi, sog‘liqni saqlash sohalari uchun ham berdek ta‘luqli masala hisoblanadi.

Mavzuga oid manbalarni o‘rganib chiqish natejasida maqola mavzusining asosiy mazmuni bo‘lgan “Pedagogik dasturiy ta‘minot” masalasi turli manbalarda turlicha talqin etiladi, ammo ko‘pchilik olimlarning fikrlari o‘xshashdir. Misol uchun, Kuxtin D. V “Pedagogik dasturiy ta‘minot ta‘lim tizimini o‘rganish jarayonida foydalanish uchun mo‘ljallangan alohida dastur va dasturiy paket hisoblanadi” deb ta‘riflaydi. N. N. Gorlushkina esa “Pedagogik dasturiy ta‘minot kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asosida o‘quv jarayonini texnologik qo‘llab-quvvatlash” deb

ta'kidlaydi. Mazkur muammo ustida ilmiy izlanishlar olib borgan mutaxassislar fikriga ko'ra pedagogik dasturiy vositalarni quyidagilarga ajratish mumkin:

- o'rgatuvchi dasturlar – talabalarning bilim darajasi va qiziqishlaridan kelib chiqib yangi bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiradi;
- test dasturlari – egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish yoki baholash maqsadlarida qo'llaniladi;
- mashq qildirgichlar - avval o'zlashtirilgan o'quv materialini takrorlash va mustahkamlashga xizmat qiladi;
- virtual o'quv dasturlar-o'qituvchi ishtirokidagi masofaviy o'quv muhitini shakllantiruvchi dasturlarni qamrab oladi;

O'rganilgan dabiyotlar va ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganish natijasida shu narsa ayyon bo'ldiki bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta'minotiga qo'yilgan talablar mavjud:

Metodik ta'minotga qo'yiladigan didaktik talab-ilmiylik, tushunarlilik, qat'iy bayon etilishi, uzluksizlik, yaxlitlilik, iterfaollik va boshqalar;

Metodik ta'minotga qo'yiladigan metodik talab-har bir fanning o'ziga xosligini hisobga olish, axborotning zamonaviy metodlarini o'zaro bog'lash, o'zaro aloqadorlik, turli-tumanlik;

Metodik ta'minotga qo'yiladigan psixologik talab-idrok etish, tasavvur, motivatsiya, xotira, tasavvur, yosh va individual xususiyatlarning hisobga olinishi;

Metodik ta'minotga qo'yiladigan estetik talab-tartiblilik va ifodalilik, bezashning funksional talablarga mosligi; [8].

Metodik ta'minot-maktabgacha ta'lim tashkilotlari, umumta'lim maktablari, professional ta'lim texnikumlari, oliy ta'lim muassasalari uchun yaratilgan milliy o'quv dasturlari, xorijiy ta'lim adabiyotlari, fan texnika sohasi yutuqlari, axborot texnologiyalar vositalari va ommaviy axborot kamunikatsiya matreallari misolida ko'z oldimizda gavdalanadi. Ayniqsa ta'lim sohasining natejadorligi bu sohaning metodik ta'minotiga ko'p jihatdan bog'liq sanaladi. Ta'lim sohasida metodik ta'minot tushunchasi asosan to'rtta qisimga ajraladi.

1. O'quv-metodik ta'minot
2. O'quv-dasturiy ta'minot
3. Didaktik ta'minot
4. O'quv tashkiliy ta'minot

O'quv-metodik ta'minot tarkibida sohaga oid bo'lgan o'quv dasturlari, darsliklar, o'quv va uslubiy qo'llanmalar misol bo'la oladi. O'quv metodik ta'minotni tashkil qiluvchi manbalar orasida asosiy o'rin darslik va o'quv

qo‘llanmalarga ajratiladi. Qolgan o‘quv-metodik ta‘minot vositalari darsliklar bilan yaqindan bog‘langan bo‘lib, darslikdagi g‘oyalarni tushuntirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quv-metodik ta‘minot manbalari tarkibiga davriy nashrlardagi manbalar ham ta‘lluqli bo‘lib ularga, Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirliklari tomonidan nashr etiladigan uslubiy materiallar va me‘yoriy hujjatlar ham misol bo‘la oladi. O‘quv-metodik ta‘minot manbalari orasida keng tarqalgan va hozirgi davrda juda muhim bo‘lishga ulgurgan o‘quv-metodik ta‘minot elektron o‘quv-metodik materiallardir. Elektron o‘quv-metodik matreallar foydanishga nisbatan bir qancha qulayliklarni o‘zida mujasamlashtirganligi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda foydalanuvchilar tomonida elektron o‘quv-metodik qo‘llanmalarga nisbatan ehtiyoj katta.

Biz o‘rganayotgan ilmiy muammo mavzusiga oid bo‘lajak maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasiga oid bo‘lgan darsliklar hamda o‘quv qo‘llanmalar sonni anchagina. Misol uchun Axmetjanov M. M. va boshq. tomonidan yaratilgan “Kasbiy ta‘lim metodikasi” darsligi bo‘lib bu darslikda mualliflar kasbiy ta‘limi metodikasining asosiy tushunchalari, uning asosiy qonuniyatlari va ta‘lim jarayoni, o‘qituvchi va talaba shaxsi faoliyatini uyg‘unlashtirish texnologiyalari, ta‘lim mazmunini tanlash tamoyillari, kasbiy ta‘limning tashkiliy shakllari, o‘qitish vositalari va ularning qo‘llanishi, kasbiy ta‘limni tashkil etishda innovatsion texnologiyalarini qo‘llash, talabalarda umummehnat va kasbiy ko‘nikma hamda malakalarni rivojlantirish jarayonida ta‘lim vositalaridan foydalanish texnologiyasiga tavsif berilganligi bilan ahamiyatli bo‘lib, bu darslik aynan mana shu mavzuga oid bo‘lgan dasturiy vosita bo‘la oladi [5]. A. I. Avazboyev va boshq. tomonidan yaratilgan “Kasbiy pedagogika” nomli qo‘llanmada kasbiy ta‘limning maqsadi va vazifalari; o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi tizimida kasblar va mutaxassisliklar klassifikatsiyasi, kasbiy ta‘limning mazmuni, uni tanlash va tahlil qilishning ilmiy-usubiy asoslari; kichik mutaxassislarning kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish qonuniyatlari; kasbiy ta‘lim sohasida xalqaro tajriba mavzulariga oid manbalar keltirilgan bo‘lib bu qo‘llanma ham bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga bo‘lgan tayyorgarligini rivojlantira oladigan metodik manba sanaladi. Bundan tashqari G. O. Ochilova tomonidan yaratilgan “Kasbiy kompetentlik” nomli o‘quv qo‘llanma mavjud mazkur o‘quv qo‘llanma kasbiy kompetentlik, zamonaviy pedagog modeli, kasbiy kompetentlikning metodologik asoslari, kasbiy kompetentlikni shakllantirishda pedagogik mahoratning o‘rni va roli, ta‘lim texnologiyalarini qo‘llashda kasbiy kompetentlikning ahamiyati, kreativ yondashuv asosida kasbiy mahoratni

rivojlantirish yo'llari haqidagi ma'lumotlar bilan boyitilgan bu qo'llanma bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy mahoratni va kasbiga bo'lgan muhabbatini shakllantirishda foydalaniladigan adabiyot bo'la oladi.

Yuqorida nomlari qayd etib o'tilgan darslik va o'quv qo'llanmalar bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish mavzusida olib borayotgan ilmiy izlanishlarimiz uchun metodik ta'minot bo'la oladi. Ta'kidlab o'tish joizki o'rganilgan adabiyotlar va manbalar o'rganilib chiqilishi natijasida aynan maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasiga oid darslik yoki o'quv qo'llanma mavjud emas. Ko'rinadiki bu mavzu yuzasidan olib borilayotgan ilmiy ish natejalari amaliyotga tadbqiq etilishi zarur.

Dasturiy ta'minot mazmuni sohaga oid yangi dasturiy mahsulotni ishlab chiqishda u yoki bu ma'lum dasturiy mahsulotdan foydalanish maqsadga muvofiqligini asoslab beradi. Dasturiy ta'minotlar tarkibini kompyuterlarning tayanch dasturiy ta'minoti va ma'lum bir mavzularini o'rganishga yordam beradigan pedagogik dasturiy vositalar kompleksini tashkil etadi. Sh. Pozilova mualifligi ostida yaratilgan "Pedagogik dasturiy vositalar" nomli o'quv qo'llanma mavjud bo'lib bu o'quv qo'llanmada pedagogik dasturiy vositalarni ta'lim jarayoniga tadbqiq etish masalalari yoritilgan. Asosiy e'tibor pedagogik dasturiy vositalarning maqsad, vazifa va turlari, E-learning texnologiyalari elektron ta'lim resurslarini batafsil bayoniga qaratilgan bo'lib bu qo'llanma bo'lajak tarbiyachilar uchun kasbiy faoliyatga tayyorlovchi dasturiy qo'llanma bo'la oladi.

Didaktik ta'minot deganda ma'lum bir qonuniyat, tamoyillar va uni amalga oshirish shart-sharoitlariga asoslanadigan shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar tushuniladi. Didaktik ta'minot-shaxsning axborot madaniyatini shakllantirish uchun didaktika, psixologiya, ergonomika, informatika va boshqa fan sohalarining muvafaqqiyatlariga asoslangan holda tashkil etilgan o'quv-uslubiy majmua tushuniladi. Didaktik ta'minot bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantiruvchi asosiy metodik ta'minot turlaridan hisoblanadi va u talabalarni o'quv faoliyati bilan birgalikda olib borilayotgan pedagogik amaliyotlarda ko'proq qo'llaniladi. Didaktik ta'minot tarkibini ko'rgazmali qurollar, oddiy tajribalar, multimedia vositalari va boshqalar tashkil etadi. Ko'rgazmali qurollarni talabalar pedagogik amaliyotlarda maktabgacha yoshdagi bolalarga oy va hafta mavzularini frontal mashg'ulotlar orqali tashkil etishda belgilangan mavzuni faqat eshitib emas balki ko'rib va amalda foydalanish orqali o'zlashtirishlari uchun foydalanadilar. Oddiy tajribalar olingan bilimlarni laboratoriya ishlari orqali natejasini ko'rish

va uning ahamiyatiga oid ma'lumotlarni uzoq vaqt eslab qolishlari uchun qo'llaniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar qo'l mehnati va oddiy tajribalarga alohida qiziqish bildiradi. Multimedia bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning eng asosiy tafakkurini tezlashtiruvchi vositalarning eng muhimi bo'lib, multimediadagi tasvir, ovoz va harakatning mujasamligi ularning mujizalarga boy olamiga ancha yaqin. Shu boisdan didaktik ta'minot bo'lajak soha mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta'minoti sifat va saviya jihatdan yuqori darajada bo'lishi zarur chunki bo'lajak soha mutaxassislari tanlagan mutaxassisliklarining eng asosiy jihatlari, asosiy mezonlarini, kasbiy va shxsiy talablarini metodik ta'minotning tarkibini hosil qiluvchi darsliklardan, o'quv qo'llanmalardan, zamonaviy dasturiy vositalardan, texnik vositalardan hamda tashkiliy vositalardan foydalanish orqali egallaydi.

Adabiyotlar:

1. A. Xodjaboyev, I. Husanov "Kasbiy ta'lim metodologiyasi" o'quv qo'llanma T.: "Fan va texnologiya" 2007-yil 192 bet.
2. D. Elmuratova, N. Misirova "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" o'quv qo'llanma "Guliston" 2021-yil 161 bet.
3. G. O. Ochilova «Kasbiy kompetentlik» o'quv qo'llanma T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» 2021-yil 228 bet
4. I. M. Sirojiddinova "Kasbiy ta'lim metodikasi" o'quv qo'llanma Andijon "Noshirlik" 2021-yil 220 bet.
5. M. M. Axmetjanov, U. A. Urinov, Sh. S. Sharipova "Kasbiy ta'lim metodikasi" darslik Buxoro "Durdona" 2020-yil 496 bet.
6. M. H. Muslimov, N. A. Usmonboyev, D. M. Sayfurov, A. B. To'rayev "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" T.: 2015-yil 120 bet.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqola bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta'minoti mavzusida yoritilgan bo'lib maqolada metodik ta'minot tushunchasining mohiyati, metodik ta'minotning tarkibiy qismlari, ularning ahamiyati va ulardan ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarda foydalanishning afzalliklari haqida so'z yuritilga.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещена тема методического обеспечения развития профессиональной подготовки педагогов будущих дошкольных образовательных организаций.

SUMMARY

This article covers the topic of methodical support for the development of professional training of teachers of future preschool educational organizations. to talk about.

MONTESSORI METODIKASIDA BOLALARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISH

Tilavova N.T.

Qarshi Davlat Universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ekologik ta'lim, evolyutsiya, akvarium, kosmik ta'lim, didaktik, erdkinder.

Ключевые слова: экологическое образование, эволюция, аквариум, космическое образование, дидактика, эрдкinder.

Key words: ecological education, evolution, aquarium, space education, didactics, erdkinder.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasiga bolalarning rivojlanish darajasiga mos muhit deya ta'rif berishi bejiz emas, u butun diqqat markazi bola tarbiyasiga yo'naltirilgan. Zamonaviy maktabgacha ta'lim xoiijiy tajribalardan foydalanishni taqozo etmoqda, jumladan Montessori metodikasidan foydalanishning ahamiyati kattadir. shuningdek maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyasida Montessori metodikasidan foydalanishning muhim ahamiyati kasb etadi. Mariya Montessori «ekologik ta'lim» atamasidan foydalanmagan, u bolani tabiatning bir qismi deb hisoblagan, tabiiy rivojlanish va ijtimoiy tarbiya o'rtasidagi farqni ta'kidlagan.

Montessori ta'limida geografiya ta'limi – bu yer, iqlim, quruqlik, dengiz va osmon haqidagi fan sifatida tabiiy muhit va fazoviy shakllanish kabi inson hayotini tashkil etuvchi makonni tushunish demakdir. Bu zonada chaqaloq atrofida Koinot bilan tanishadi. Bola tirik va jonsiz tabiat, yovvoyi va uy hayvonlari tushunchalarini bir-biridan ajratishni o'rganadi, inson tanasi ichidagi organlar haqida ma'lumot oladi. Bundan tashqari, u haqiqiy tajribalar o'tkazadi va daraxt yonishi va tosh cho'kishini eksperimental ravishda tekshiradi, u karton vulqonni taqlid qiladi va haqiqiy otishni tashkil qiladi va daryo oqimini boshlaydi. Bola ongida uning atrofida dunyoda sodir bo'layotgan barcha narsalarning naqshlari va o'zaro bog'liqligi, Yerdagi har bir tirik mavjudotning qadr-qimmatini

va o'ziga xosligi, tabiatga g'amxo'rlik qilish zarurati haqida chuqur tushuncha paydo bo'ladi.

M. Montessori sinflarida ko'plab ko'katlar va gullar, gerbariylar to'plamlari, urug'lar, mineral namunalar mavjud, shuningdek, ko'pincha qushlar, kichik hayvonlar, akvariumlar yashaydigan tirik burchaklar yaratiladi. Va bolalar uchta elementga sho'ng'iydilar: yer, suv va havo. Ammo bola nafaqat kuzatishi, balki harakat qilishi ham kerak!

M. Montessori «Bolalar uyi» asarida tabiatning bola hayotiga ta'sirini ochib beradigan bir qator qoidalarini ta'kidlaydi:

1. Bola tabiatni kuzatishni boshlaganda, asta-sekin tirik mavjudotlarga g'amxo'rlik qila boshlaydi.

2. Bola o'zi ekan o'simliklar va hayvonlarning hayoti ularga bo'lgan g'amxo'rliciga bog'liqligini bilib, oldindan o'ylashni mustaqil ravishda o'rganadi. Bola va tirik organizmlar o'rtasida qandaydir sirli aloqa paydo bo'lib, uni o'qituvchining aralashuvisiz ma'lum harakatlarni bajarishga majbur qiladi.

3. Tabiatda ishlash jarayonida bolalar sabr-toqatni, ishonchli kutishni o'rganadilar, ular urug'ni yerga qo'yib, uning kurtaklarini kutishganda, shaklsiz o'simlikning birinchi ko'rinishini ko'rishadi va uning o'sishi, gullashi va gulning mevaga aylanishini kuzatadilar, ular bilan sodir bo'layotgan o'zgarishlarga e'tibor bering, Solishtiring. Shunday qilib, bolalar asta-sekin ongning tinch muvozanatiga ega bo'ladilar.

4. Bola inson taraqqiyotining tabiiy yo'lidan borishi kerak, bunday ta'lim shaxs evolyutsiyasini butun insoniyat evolyutsiyasi bilan uyg'unlashtiradi.

Buni bolaning uylarida amalga oshirish uchun hayvonlarni saqlash, o'simliklar yetishtirish kerak, ular baliq, kaptar, Amerika tovuqlari, bolalar bog'chalari, yer uchastkalari bo'lsin. Agar buning iloji bo'lmasa, siz terasta gulzorlarni qo'yishingiz va devorlarga toqqa chiqadigan o'simliklarni qo'yishingiz kerak. Montessori, F. Frebel singari, o'ta og'ir holatlarda, hatto derazadagi gulzorni ham bu maqsadga muvofiq deb biladi.

Shunday qilib, Montessori bolalar uchun hayvonlar va o'simliklarni parvarish qilish, to'shagini parvarish qilish muhimligini tan olishda Frebel bilan rozi. «Kosmik ta'lim» bobidagi «Montessori materiallari bilan mashqlar» asarida o'qituvchi kosmik ta'limning Markaziy g'oyasi insonni barcha xilma-xilligi va murakkabligi bilan bilish, uning madaniyat, tarix, tabiatdagi o'rnini tushunishdir. Inson tabiatning tashqi kuzatuvchisi emas, balki kosmosda sodir bo'layotgan hamma narsani chuqur o'rganadigan, o'z-o'zidan, sayyoradagi barcha odamlar o'rtasida qidiradigan kosmik mavjudotdir.

M. Montessori bu g'oyaga didaktik ma'no berdi, bu g'oyalarni bolalar bilan ishlashda qanday qilib hayotga tatbiq etishni, bolani tabiatga nisbatan ehtiyotkor,

tejamkor bo'lishga o'rgatishni ko'rsatdi. M. Montessori maktabgacha yoshdagi bolalarga tabiatni mustaqil bilish vositasi taklif qilingan mashqlar va tajribalarga asoslangan maxsus darslarni ishlab chiqdi. Masalan, uning xususiyatlari bilan tanishish, atrofdagi dunyoga yo'naltirish uchun suvni quyish; guldastalarni tayyorlash usullari, o'simliklarning hayoti uchun suvga bo'lgan ehtiyoj haqida g'oyalarni shakllantirish uchun kesilgan gullarga g'amxo'rlik qilish; estetik tuyg'ularni rivojlantirish, harakatlarni muvofiqlashtirish va boshqalar.

Mariya Montessori insonning kosmik vazifasi haqida yozgan, ta'limning asosiy maqsadi dunyoga faqat inson qila oladigan narsani bera oladigan va uni o'ziga xos, o'ziga xos tarzda qila oladigan shaxsni amalga oshirishga imkon berishdir. Mas'uliyatli kattalar bolalarga eng yaxshi sifatli madaniyatni tarqatishga intilishadi, shunda ular yetuk bo'lib, insoniyatga gumanizmning yangi ufqlarini ochish uchun yuqori namuna madaniyatini yaratadilar.

Montessori maktabida o'quvchilar dunyo va insoniyat tomonidan to'plangan dunyo haqidagi bilimlarni o'rganishga ilhomlantiradigan katta hikoyalar bilan tanishadilar, bu esa ekologik ta'lim va tabiatga muhabbatning asosiy qismiga aylanadi. Bolalar bog'da ishlaydi, ular tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlarni kuzatadilar, ba'zi loyihalar doirasida sayohatlar uyushtiradilar, muzeylar va bog'larga tashrif buyurishadi. Erdkinderda yashovchi o'spirinlar hayotni tashkil qilishda tirikchilikka yaqin – bu insonning tabiiy dunyodan tashqarida emas, balki uning o'rnini yaxshiroq ko'rsatishi mumkin.

Bularning barchasi, shubhasiz, o'zlarini tirik sayyoraning bir qismi kabi his qiladigan ekologik mas'uliyatli odamlarni tarbiyalashga yordam beradi. Ammo maktab yoshida changni yutish ongining afzalliklari kattalar ta'limining afzalliklari bilan almashtiriladi, ya'ni bolaning har qanday ekologik tarbiyasi faqat shaxsning asoslari endigina qo'yilgan paytda o'sgan ildizdan rivojlanadi va meva beradi. Bola o'zini dunyoning bir qismi, o'zini dunyoda anglashi, tabiatda oziq-ovqat bazasidan boshqa narsani ko'rishi uchun changni yutish ongini nima suratga olishi kerak edi?

Kundalik hayotda bolalarni ekologik tarbiyalash

Tabiatning turi va unda qolish kim uchun dam olish manbai bo'ladi? Hayotining dastlabki yillarida yovvoyi tabiat bilan aloqada bo'lgan, quvonch va qiziqarli o'yin-kulgiga to'la vaqt o'tkazgan, qishloqda qiziqarli tajribalar bilan uchrashgan kishi uchun. Shaharlarda yashovchi bolalar uchun bunday tajriba o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi, uni rejalashtirish va rejalarni amalga oshirish kerak. Bunday tadbirlar haqiqatan ham kattalar turmush tarziga mos kelishi va sizning sevimli mashg'ulotlaringizga mos kelishi juda muhimdir. Agar siz chodirli lager variantlarini yomon ko'rsangiz, rad etishingiz o'quv maqsadlarida boshlagan har qanday sayohat yoki sayohatni zaharlaydi. Quvonch va quvnoqlik hamma

narsaning kalitidir. Ehtimol, sizning tanlovingiz golf yoki safari, velosipedda yurish yoki Daryo bo'ylab sayohat qilishdir. Agar siz qishloq xo'jaligini axloqsizlik bilan bog'lasangiz, hayvonot bog'i sizni bezovta qilmasligi mumkin. Agar tabiat bilan aloqa sizga ham, farzandlaringizga ham quvonch va dam olib kelsa, bu nafaqat tarbiyaviy ma'noda, balki o'z-o'zidan, bu erda va hozirda ajoyib hayot sifatida qimmatli bo'ladi.

Yuliya Fausekning «Yosh bolalardagi axloq to'g'risida» maqolasida biz bog'lanish nazariyasiga hayratlanarli darajada mos keladigan fikrni topamiz: «Hayot hodisalarini kuzatishga odatlangan bola o'simliklar va hayvonlarga nisbatan uni kuzatayotgan kattalar unga qanday munosabatda bo'lishiga aylanadi. Qiziqish va kuzatuvchanlikning oshishi bilan uning tirik mavjudotlarga g'amxo'rlik qilishdagi tirishqoqligi oshadi. U tomonidan ekilgan o'simlikning hayoti to'g'ri sug'orishga, hayvonning hayoti esa g'amxo'rlik va g'amxo'rlikka bog'liqligiga ishonch hosil qilgandan so'ng, bola hayotda o'z kasbini his qilgan odam kabi hushyor bo'ladi. Bola va tirik mavjudot-o'simlik yoki hayvon o'rtasida mustaqil ravishda g'amxo'rlik qilishga undaydigan aloqa paydo bo'ladi.»

Darhaqiqat, qaram bo'lganlar uchun g'amxo'rlik qilish va mas'uliyatni o'z zimmasiga olish zarurati bola uchun mavjud bo'lgan shaklda amalga oshirilib, o'zini nafaqat moddiy jihatdan: «men qila olaman», balki ma'naviy jihatdan ham yaratuvchi shaxs sifatida yangi tushunishning kalitiga aylanadi: «men yarataman». Aynan boshqalarning farovonligida ishtirok etib, inson o'z taqdirining xo'jayini ekanligi to'liq tasdiqlanadi.

Ammo agar to'liq jismoniy rivojlanish uchun bolani tabiatning hayot beruvchi kuchlari bilan ta'minlash zarur bo'lsa, unda uning aqliy hayoti uchun bolaning ruhini tirik tabiatning bevosita tarbiyaviy kuchlari bilan boyitish uchun koinot bilan aloqa qilish kerak. Bunga erishish vositasi bolani dehqonchilik ishlariga, o'simliklar va hayvonlarni ko'paytirishga va shuning uchun tabiatni ongli ravishda kuzatishga yo'naltirishdir.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz kerakki, Hayotining dastlabki yillarida yovvoyi tabiat bilan aloqada bo'lgan, quvonch va qiziqarli o'yin-kulgiga to'la vaqt o'tkazgan, qishloqda qiziqarli tajribalar bilan uchrashgan kishi uchun. Shaharlarda yashovchi bolalar uchun bunday tajriba o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi, uni rejalashtirish va rejalarini amalga oshirish kerak.

Adabiyotlar:

1. Maktabgacha ta'lim va tarbiya davlat standarti Vazirlar Mahkamasining 802 qarori. T-2020
2. Афанасьева, Т. И. Обучение Монтессори (по опыту работы) / Т. И. Афанасьева. М.: МЦМ, 1996. 48 с.
3. Афанасьева, Т. И. План опытно-конструкторских работ по проектам / Т. И. Афанасьева. М.: Рукопись, 1996. 24 С.

4. Богуславский, М. V. Тридцать лет по системе Монтессори / м. V. Богуславского. М.: Рукопись, 2000. 146 С.

5. Гогоберидзе, А. G., Солнцева, О. V. Дошкольная педагогика с основами воспитания и методики преподавания: учебник для вузов / Под ред. В. В. Фомина. -Санкт-Петербург: Питер, 2013. 464 С.

6. Гребенников, Л. R. Монтессори-экспериментальная программа для дошкольных учреждений с элементами педагогики / л. R. Гребенникова. Москва: ООО, 1996. 28 С.

7. Ilk qadam takomillashtirilgan Davlat o'quv dasturi T-2022 yil

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada M. Montessori maktabgacha yoshdagi bolalarga tabiatni mustaqil bilish vositasi taklif qilingan mashqlar va tajribalarga asoslangan maxsus darslarni ishlab chiqdi. Masalan, uning xususiyatlari bilan tanishish, atrofdagi dunyoga yo'naltirish uchun suvni quyish; guldastalarni tayyorlash usullari, o'simliklarning hayoti uchun suvga bo'lgan ehtiyoj haqida g'oyalarni shakllantirish uchun kesilgan gullarga g'amxo'rlik qilish; estetik tuyg'ularni rivojlantiradi, harakatlarni muvofiqlashtiradi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье М. Монтессори разработала специальные занятия, основанные на упражнениях и экспериментах, в которых дошкольникам предлагалось средство самостоятельного познания природы. Например, знакомство с его свойствами, наливание воды для ориентации на окружающий мир; приемы составления букетов, уход за срезанными цветами для формирования представлений о потребности в воде для жизни растений; развивает эстетические чувства, координирует действия.

SUMMARY

In this article, M. Montessori developed special classes based on exercises and experiments in which preschoolers were offered a means of independent knowledge of nature. For example, familiarization with its properties, pouring water to focus on the outside world; techniques for making bouquets, caring for cut flowers to form ideas about the need for water for plant life; develops aesthetic feelings, coordinates actions.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI KASBIY RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK JIHATLARI

Nazirov U.Q.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: innovatsion yondashuv, akmeologik yondashuv, kreativlik, pedagogik mahorat, metdodik tayyorgarlik.

Ключевые слова: инновационный подход, акмеологический подход, творчество, педагогическое мастерство, методическая подготовка.

Key words: innovative approach, acmeological approach, creativity, pedagogical skills, methodological training

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish zaruriyatini belgilovchi bosh mezon bu inson oldiga qo'yilgan maqsad bo'lib, unga erishish uchun vazifalar belgilash, tashkil etiladigan faoliyatni oldindan rejalashtirish, amalga oshirish yo'l-yo'riqlarini tanlash va loyihalashtirish, maqsad va natijani muvofiqlashtirish zarur hisoblanadi. Demak, har bir o'qituvchi o'z-o'zini kasbiy rivojlantirish uchun ma'lum darajada o'z dunyoqarashiga, tafakkuri, tasavvuri va mavjud bilimiga, shaxsiy va kasbiy ehtiyojlariga asoslanadi. O'qituvchilarda o'z-o'zini kasbiy rivojlantirish yo'nalishida shakllantiriladigan ehtiyoj davlat va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqishi lozim. Metodik tayyorgarlikni takomillashtirish va o'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj yetarlicha shakllantirilsa, o'qituvchilarda o'z kasbiga oid yangiliklarni, fan-texnika yutuqlarini o'rganishga qiziqish shakllanadi, bu o'z navbatida o'qituvchilarda mustaqil ta'lim olish ya'ni mustaqil o'rganish, o'zo'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirishga, bu orqali o'qituvchilarda metodik tayyorgarlikni takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchilarni o'z faoliyatida ma'lum bir ijobiy natijalarga erishish, o'qituvchilar jamoasida obru-e'tibor qozonish, o'zini o'zi boshqarish va rivojlantirish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Shuningdek, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etuvchi

vositalardan biri muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj bo'lib, bu ma'lum bir vazifani mas'uliyat bilan bajarish orqali ko'zlangan natijalarga erishishga xizmat qiluvchi – o'qituvchini o'zini o'zi kasbiy rivojlantirish ehtiyoji hisoblanadi. Akmeologik yondashuv nuqtai nazaridan o'z-o'zini anglash, o'zini takomillashtirish, ichki resurslarni boyitish va qiyinchiliklarni ongli ravishda yengib o'tish qobiliyati (tashqi va ichki) o'qituvchi shaxsining rivojlanish modellari va xususiyatlari sifatida ajralib turadi. Shunday qilib, shaxsiy rivojlanishning yetakchi va hal qiluvchi omili shaxsning ijodiy tashabbusi va mustaqilligi bo'lib, bunda asosiy rol o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun motivga egaligi hisoblanadi. Shaxsni takomillashtirish, shaxsiy va kasbiy rivojlanishida o'zini o'zi anglash muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarning o'zini o'zi kasbiy rivojlantirish uchun o'qituvchiga xos bo'lgan akmeologik pozitsiyaning mavjudligi (uning shaxsiy faoliyati), moslashuvchanlik (atrofdagi voqelik shartlaridan shaxsiy rivojlanish uchun foydalanish qobiliyati), jamiyatda o'z salohiyatini amalga oshirish istagi, o'zini anglashi va shuningdek, o'zini o'zi boshqarish orqali o'z kasbiy faoliyatini yanada takomillashtirishga tayyorligi muhim omillardan biri hisoblanadi. Kasbiy faoliyat subyekti sifatida rivojlanishda subyektivlik, mutaxassisning malakasi va uning shaxsiy yetukligi kabi tendensiyalar ajralib turadi. O'qituvchi professionallikni rivojlantirishga kasbiy rivojlanishning bosqichlari va darajasini (o'z taqdirini o'zi belgilash, moslashtirish, o'zini namoyon qilish, o'zini o'zi anglash) egallash orqali erishadi. O'qituvchilarga kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishda tashqi va ichki sharoitlar ta'sir qiladi (o'qituvchining o'zi qobiliyatlari va moyilligi, atrof-muhitning xususiyatlari – oilaviy, kasbiy, o'zini anglash xususiyatlari va aks etuvchi kompetensiya).

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, metodik tayyorgarlikni takomillashtirish, kasbiy rivojlantirish uchun quyidagi vazifalarni tizimli va uzviy amalga oshirishlari muhim hisoblanadi:

- o'zini o'zi rivojlantirishga intilish;
- hayotiy va kasbiy tajribalarni o'zlashtirishga intilish;
- ta'lim berish uchun yuqori darajadagi tayyorgarlik va motivatsiyaga ega bo'lish;
- kasbiy faoliyatini innovatsion yondashuv asosida tashkil etish va o'qitish jarayonini takomillashtirish uchun zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotga tatbiq etish. Asosiysi, o'qituvchini uzluksiz kasbiy rivojlantirish va shu asosda uning kasbiy va metodik tayyorgarligini takomillashtirishga erishish mumkin. O'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj, bir tomondan, o'qitishning o'ziga xos xususiyati, uning ijtimoiy roli, ikkinchi tomondan, pedagogik faoliyatning doimiy o'zgarib turadigan sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan "hayot davomida o'qish" tamoyili bilan belgilanadi. O'z-o'zini

rivojlantirish uzluksizlik, universallik, maqsadga muvofiqlik, integrativlik, umumiylik, individuallashtirish, o'zaro bog'liqlik va doimiylik, past darajadan yuqori darajaga o'tishning doimiyliigi, o'zgaruvchanlik kabi tamoyillarga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarorida "Ta'lim sifatini oshirish, ilm-fanni rivojlantirish, bitiruvchilarning bandligini ta'minlash, pedagog xodimlar va olimlarning faoliyat yuritishi uchun shart-sharoitlar yaratish, ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash bo'yicha olib borilayotgan faoliyat ustidan ta'sirchan parlament nazoratini yo'lga qo'yish" kerakligini alohida takildlaganlar. O'qituvchilik sharaflı, lekin juda murakkab kasbdir. Shunday ekan jamiyatda o'qituvchi ijtimoiy faol, ijodkor, mustaqil fikrlaydigan, izlanuvchan, kasbiy bilim hamda malakagaega bo'lgan mutaxassis bo'lib, jamoada o'z qobiliyati, insonparvarlik fazilatları, obro'-e'tibori va yuksak madaniyati bilan ahamiyatlidir. Shuningdek, Respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish jarayonida o'qituvchilarda yuksak kasbiy maxoratni rivojlantirishga qaratilgan vazifalarni, o'qituvchiga xos muxim sifatlarni takomillashtirish asosida o'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etishga qaratilgan alohida pedagogik vazifalar yuzaga kelmoqda. "Faoliyat – 1) anglangan maqsad bilan boshqariladigan ichki (psixik) va tashqi (jismoniy) harakatlar yig'indisi; 2) shaxs tomonidan tabiiy, ijtimoiy maqsadga muvofiq tashkil etiluvchi kundalik, ijtimoiy yoki kasbiy harakatlarning muayyan shakli, ko'rinishi. Pedagogik faoliyat –o'qituvchi tomonidan aniq maqsadlarga muvofiq tashkil etiladigan kasbiy harakatlar majmui. O'qituvchi tomonidan pedagogik faoliyat (o'qituvchi mehnati) ning tashkil etilishi kasbiy mehnatning tashkiliy-amaliy jihatdan oqilona uyushtirilishini ifodalaydi. Pedagogik faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish talab etiladi" Psixologiya ma'lumotları shuni ko'rsatadiki, insonning fe'l-atvori shakllanishi, uning shaxsiyatining xususiyatlari nafaqat atrof-muhitga bog'liq, balki o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyati bilan yuqori darajada belgilanadi", psixologik tadqiqotlar natijalari o'qituvchi o'z shaxsini faol ravishda qurishi har bir o'qituvchining shaxsiyatini shakllantirishga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishi, o'z tashkilotchilik darajasini oshirishi va o'quvchilarning tashkilotchiligini yaxshilashi mumkin degan xulosaga olib keladi. Insoniyat o'z tajribasini mustahkamlashning yaxshi rivojlangan vositalariga va birinchi navbatda tilga ega bo'lganligi sababli, biz bilimlarimizning eng murakkab yutuqlarini bir-birimizga (avloddan-avlodga) etkazishimiz mumkin. Biz qancha ko'p o'rgansak, bu bilim elementlari, ijtimoiy tajribaning bu donalari, ijtimoiy amaliyot insoniyat ixtiyorida bo'ladi. "Har bir inson voqelikni o'z sezgilari bilan idrok etadi, lekin bu voqelikni boshqa odamlar, butun insoniyat bu haqda nimalarni bilishini

o'rganish orqali bila boshlaydi. F.Engelsning fikricha, inson sezgilari faoliyati albatta fikrlash faoliyati bilan qo'shilib ketadi" O'qituvchining birinchi guruh nazariy tamoyillari insonning intellektual faoliyati (intellektual xulq-atvori) xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Agar shartli refleks avtomatik bo'lsa, unda intellektual harakat xatti-xrakatlarning bir nechta usullarini tanlashni nazarda tutadi, uni bajarish uchun biz o'zimizni vazifaga yo'naltirishimiz, xatti-harakatlarimizning bunday shakllari va vositalarini belgilash uchun uni tahlil qilishimiz kerak shunda eng qisqa yo'l bilan hal qilinishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi dars jarayonida o'z bilimini, pedagogik mahoratini ko'rsata olishi, o'z kreativligini namoyon qila olishi, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijobiy taassurot uyg'ota olishi, darsga ijodkorona yondashuvi va turli xildagi zamonaviy metodlardan foydalanib darsni sifatli va mazmunli tarzda olib borishi hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanmoqda. Shunday ekan, har bir bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z ustida tinmay ishlashi, pedagogik mahorat ustida tinmay ishlashi, kreativlik nima ekanligini anglashi va dars jarayoniga ijobiy qo'llashi zarur.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PQ-4884-son qarori
2. Ғозиев Э., Мамедов К. Касб психологияси. –Т.: 2003. Б.57.
3. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. –Т.: Молия, 2003. –Б. 54–56.
4. Толипов Ў. Қ. Олий педагогик таълим тизимида умуммехнат ва касбий кўникма ҳамда малакаларни ривожлантиришнинг педагогик технологиялари / Монография. –Т.: Фан, 2004.Б.73–80
5. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). –Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2008. –Б. 16–18.
6. М. Ж. Муталипова Педагогик маҳорат модули бўйича ўқув услубий мажмуа Т., 2017. 140 бет.

РЕЗЮМЕ

Bu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirish usullari va vositalari haqida fikrlar yoritilgan. Maqolada tavsifiy bayon etish metodidan foydalanilgan. O'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish har doimgi dolzarb masala hisoblanadi. Maqola oxirida xulosa berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описаны методы и средства профессионального развития учителей начальных классов. В статье использован описательный метод. Повышение педагогического мастерства учителей всегда является актуальным вопросом. Заключение приведено в конце статьи.

SUMMARY

This article describes methods and means of professional development for primary school teachers. The article uses a descriptive method. Improving the pedagogical skills of teachers is always a pressing issue. The conclusion is given at the end of the article.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH VA MATEMATIKA DARSLARIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHGA ZAMONAVIY YONDASHUV

Eshchanova G.O.

Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti

Jumaniyozova N. F.

Urganch davlat pedagogika instituti 2-kurs magistranti

Tayanch so‘zlar: zamonaviy ta’lim, interfaol metod, “Tarmoqlar” usuli, “Uch bo‘g‘inli so‘z” metodi, ”BBB” jadvali, ”Debat”, ”Tarixiy xotira”, “Jamoalash”, Xorazmshoh, Jayhun, Chingizxon, Eron, Parvona, Kurdistan.

Ключевые слова: современное образование, интерактивный метод, метод «Сетей», метод «трехсложного слова», таблица «BBB», «Дискуссия», «Историческая память», «Общественное эссе», Хорезмшах, Джайхун, Чингисхан, Иран, Парвона, Курдистан.

Key words: modern education, interactive method, «Networks» method, «three-syllable word» method, «BBB» table, «Discussion», «Historical memory», «Public essay», Khorezmshah, Jaihun, Chingizkhan, Iran, Parvona, Kurdistan.

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldiga inson shaxsini maqsadli rivojlantirishga qaratilgan talablar qo‘yilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning: “Farzandlarimizning qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga bolalikdan e’tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etsak, yurtimizdan yana ko‘plab Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar yetishib chiqadi” [1.] -deya ta’kidlaganlari bejiz emas. Zero, mamlakatimizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan barcha tadbirlar, qabul qilinayotgan hujjatlardan ko‘zlangan asosiy maqsad yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashga qaratilgan. Bu vazifani amalga oshirishda ziyolilar, xususan, umumta’lim maktablari o‘qituvchilari yetakchilik qilib, ular zamon talablari doirasidagi ta’limni tashkil qilishlari talab etiladi.

Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuqori natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt ichida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarini hosil qilish, ular

tomonidan egallangan bilim, malaka va ko'nikmakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahoratni hamda yangicha yondashuvni talab etadi.

Ma'lumki, interfaol ta'lim (lot. "internus" - ichki, o'zaro) – o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka, muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim hisoblanadi. Interfaol metodlarning mohiyatidan xabardor bo'lishda, eng avvalo, tayanch tushuncha - "interfaol" atamasining lug'aviy ma'nosi bilan tanishish maqsadga muvofiqdir. Lug'aviy jihatdan "interfaol" (ing. "interact"; r. "interaktiv"; "inter" – o'zaro, birgalikda, "act" - harakat qilmoq, ish ko'rmoq) tushunchasi "o'zaro, birgalikda harakat qilmoq" ma'nosini anglatadi.

Interfaollik – o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, o'quvchi-o'qituvchi, o'quvchi-o'quvchi (sub'yekt-sub'yekt) suhbatlarida sodir bo'ladi. Interfaol metodlarning bosh maqsadi – o'quv jarayoni uchun eng qulay muhit vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritish, uni ehtiyoj, qiziqishlari, ichki imkoniyatlarini ishga solishga muhit yaratadi. Bunday darslar shunday kechadiki, bu jarayonda biron-bir ham o'quvchi chetda qolmay, eshitgan, o'qigan, ko'rgan bilgan fikr- mulohazalarini ochiq-oydin bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'zaro fikr almashish jarayoni sodir bo'ladi. Bolalarda bilim olishga havas, qiziqish ortadi, o'zaro do'stona munosabatlar shakllanadi. [2.224.]

Darvoqe, boshlang'ich ta'limda kichik guruhlar bilan ishlash interfaol usullarni qo'llash uchun juda qo'l keladi. Ayniqsa, "Aqliy hujum" metodidan biron-bir muammoni yechish jarayonida g'oyalarni tanlashda, turli variantlarni qidirishda, o'quvchilar bilimni boyitish va mustahkamlashda foydalaniladi. Shuningdek, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilan olib borilayotgan mashg'ulotlarda "Tarmoqlar" usuli, "BBB" jadvali, "Debat" lar, testlardan, og'zaki savol-javoblar, ba'zan didaktik o'yinlardan foydalanish bolalar o'rtasida faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Masalan, 3-sinf "O'qish kitobi" darsligidagi "Ulug'lardan o'rganmoq – oqillik" nomli bo'limida M.Osimning "Jaloliddin Manguberdi" hikoyasi keltirilgan. Shu hikoyani o'rfatish darsida suhbat, tushuntirish, mustaqil ish, kichik guruhlar bilan ishlash kabi usullardan foydalanish mumkin. Lug'at ustida ishlash ham darsning tarkibiy qismini tashkil etadi. Buning uchun o'qituvchi hikoyadagi tushunilishi qiyin bo'lgan so'zlarni oldindan yozuv taxtasiga yozib qo'ygan bo'ladi:

To'g'on - suvni to'sib turadigan qurilma.

O'lja - dushman ustidan g'alaba qilganda qo'lga kiritiladigan narsalar.

Nizo - urush, janjal.

Bandi - tutqin, asir.

Sodiq - sadoqatli, chin, haqiqiy.

O'quvchilar ushbu so'zlarni lug'at daftariga yozib olib, yod oladilar. Bundan tashqari, darsda, "Tarixiy xotira" tuzish usulidan foydalanish mumkin. Bunda o'quvchilar asarda keltirilgan quyidagi joy nomlari va qahramonlarni yaxshi eslab qolish imkoniyatiga ega bo'ladilar:

Urganch, Jaloliddin, mo'g'illar, Afg'oniston, Panjsher, Hind daryosi, Xorazmshoh

Jayhun Chingizxon Eron Parvona Kurdiston

Hikoyani o'quvchilar qay darajada o'zlashtirganliklarini suhbat, savol-javob asosida aniqlash mumkin. Jumladan, o'quvchilarga quyidagi savollar bilan murojat qilinsa, maqsadga muvofiq bo'ladi: [3]

- Jaloliddin kim bo'lgan?
- Chingizxon haqida nimalarni bilasiz?
- Jaloliddin mo'g'illarga qarshi qanday kurashdi?
- Jaloliddinning lashkarlari o'rtasida nima uchun nizo chiqdi?
- Jaloliddin nima uchun o'z yaqinlarini daryoga cho'ktirib yubordi?
- Chingizxonning Jaloliddinga qoyil qolish sababini izohlab bering.
- Hikoyadagi qaysi voqeadan ta'sirlandingiz?
- Qaysi qahramon sizga ma'qul bo'ldi va nima uchun?

Kichik guruhlar bilan ishlash jarayonida ularga quyidagicha topshiriqlar berish mumkin:

1-guruhga topshiriq: Darslikdagi birinchi rasmni kuzating. Unda hikoyadagi qaysi voqea aks ettirilganligini so'zlab berishga tayyorlaning.

2-guruhga topshiriq: Darslikdagi ikkinchi rasmda nima ifodalanganini kuzating va hikoya qilib berishga tayyorlaning.

3-guruhga topshiriq: Asardagi joy nomlarini sanang va izohlang.

4-guruhga topshiriq: Chingizxon va Jaloliddin Manguberdi timsollariga tavsif bering.

Bulardan tashqari, dars jarayonida reja tuzishni o'rgatish, reja asosida hikoya qilish ko'nikmasini shakllantirish, "So'z o'yini" dan foydalanib, o'quvchilarni topqirlikka, hozirjavoblikka odatlantirish mumkin. Dars yakunida uyga vazifa sifatida "Jaloliddinning jasorati" mavzusida kichik insho yozdirilishi o'quvchilarning yozma nutqini o'stirishga yordam beradi. Bunday mavzudagi hikoyalar o'quvchilarda vatanga bo'lgan sadoqatni, vatanni ardoqlash, unga tegishli har bir narsani muqaddas bilish, o'zini uning kelajagining yaratuvchisi deb his qilish tuyg'ularini ham tarbiyalaydi.

Boshlang'ich sinflarda nafaqat "O'qish" darslarida, balki matematika darslarida ham interfaol usullarni qo'llab, xalq ertaklaridan foydalanilsa, o'quvchilarning qiziqishlari oshadi, mushohada qilishlari shakllanadi.

Birinchi sinfda nol ("0") sonini o'rgatgandan so'ng nol haqidagi ertakni o'qish yoki kichik sahna ko'rinishi namoyish etish maqsadga muvofiqdir. Ertak matni quyidagicha:

Uzoq qadim zamonda, tog'lar va dengiz tomonda Raqamlar mamlakati bo'lgan ekan. Unda juda halol va pok sonlar yashagan ekan. Faqat nol boshqalardan ishyoqmas va dangasaligi bilan farq qilar ekan. Kunlardan bir kuni ular uzoq sharqda Arifmetika shohi borligini bilib qolishibdi. Shoh o'z xizmatiga barcha raqamlarni taklif etibdi. Raqamlar mamlakati bilan Arifmetika shohi davlati orasida juda katta sahro bor ekan. Bu sahroda esa 4 ta katta daryo bo'lgan ekan. Daryolarning nomi "Qo'shish", "Ayirish", "Ko'paytirish" va "Bo'lish" ekan. Raqamlar qanday qilib Arifmetika shohi mamlakatiga borishni maslahatlashibdi. Ular hammalari birgalikda borishga qaror qilishibdi. Chunki birgalikda ish qilinsa, har qahday qiyinchiliklarni yengish mumkin deyishibdi. Ertalab quyosh o'zining zarrin nurlarini yerga sochib, yer yuzi yorisha boshlaganda, raqamlar yo'lga chiqishibdi. Ular yo'l yurishibdi, yo'l yurishsa ham, mo'l yurishibdi vanihoyat, "Qo'shish" daryosiga yetib kelishibdi. Barcha raqamlar daryo suvidan ichib, chanqog'ini bosmoqchi bo'lishibdi. Ammo "Qo'shish daryosi suv bermabdi. U suv ichish uchun oldin shartni bajarish lozimligini aytib, shunday buyuribdi: "Juft-juft bo'lib saflaning va qo'shiling, shundagina suv ichasizlar". Barcha raqamlar "Qo'shish" daryosining iltimosini bajaribdilar. Hatto ishyoqmas va dangasa nol ham. Ammo nol bilan qo'shilgan juda xafa bo'libdi, chunki daryo raqamlar soniga qarab suv berar ekan.

Quyosh yana ham qattiq qizdiribdi. Raqamlar zo'rg'a "Ayirish" daryosiga yetib kelishibdi. Bu daryo ham chanqagan raqamlarga o'z shartini: "Kim juft bo'lib tursa va katta raqamdan kichik raqamni ayirsa, undan chiqqan natijalarning eng kichigiga ko'p miqdorda suv beramiz", debdi. Yana nol bilan juftlashgan raqam juda xafa bo'libdi va ranjibdi.

Raqamlar Arifmetika shohi mamlakatiga qarab yo'lni davom ettiribdilar.

"Ko'paytirish" daryosi ularni o'zaro ko'paytirishni iltimos qilibdi. Nol bilan juftlashgan raqam suv olmabdi. Ular zo'rg'a "Bo'lish" daryosiga yetganda, hech bir raqam nol bilan juftlashishni xohlamabdi. Shundan buyon hech bir raqam nolga bo'linmas ekan.

Arifmetika shohi o'z mamalkatida barcha raqamlarni, hatto ishyoqmas va dangasa nolni hamma raqamlar yoniga qo'shib yozadigan va unda 10 marta kattalashadigan bo'libdi. Ular Arifmetika shohi mamlakatida to'q va farovon yashab, murod-maqsadlariga yetishibdi. [4. 201-205-b.]

Dars jarayonida ertakni o'qituvchining o'zi o'qib, ovoz tovlanishlariga rioya qilgan holda, ma'lum bir joyigacha o'qib, shu yerda o'qishni tugatib, o'quvchilarga quyidagicha savollar bilan murojaat qilishi mumkin:

1. Ertakni kim davom ettiradi?
2. Ertakdagi qaysi qahramonlar sizga yoqib qoldi?
3. Nol raqamining faoliyatini siz qanday baholaysiz?

Ertakni rollarga bo'lib, kichik sahna ko'rinishi tayyorlansa, endigina maktab ostonasiga qadam qo'ygan o'quvchilarning o'qish va matematika fanlariga bo'lgan qiziqishlari yanada oshadi.

Milliy o'quv dasturi bo'yicha yaratilgan yangi 3-sinf "O'qish savodxonligi" darsligidan biz 3-chorak uchun nashr qilingan qismidan "Porloq yulduz" (Tamila Qosimova) hikoyasi asosida yangi interfaol metodni qo'llab tadqiqot olib bordik. Ushbu metodni nomi "Uch bo'g'inli so'z" deb nomlanadi. Bu metodni quyidagicha tashkil qilishimiz mumkin: metod o'z nomidan ham anglashilib turibdi va ushbu metodga nomiga mos holda yondashamiz. Ya'ni o'quvchilarni uchta guruhga bo'lamiz va bitta ko'ngilli talabgorni ular orasidan tanlab olamiz. Bu o'quvchining vazifasi shundan iboratki: u o'quvchilar aytgan uch bo'g'inli so'zni topa olishi kerak. Bu o'quvchimiz albatta o'quvchilar so'zni tanlaguncha tashqariga chiqib ularni kutib turadi. Shartning eng qiyinchilik tug'diradigan tomoni shundaki: o'quvchilarni biz dastlab uch guruhga bo'lganimiz bo'yicha, ularga yangi mavzu yuzasidan bitta uch bo'g'inli so'zni tanlatib, bu bo'g'inlarni uch guruhga turlicha taqsimlaymiz. Shundagina ular baravar bo'g'inlarni aytsa, bu so'zni topish ancha qiyin bo'ladi va faqat e'tibor bilan eshitsa bo'g'inni anglab yetib topa olishi mumkin. Masalan, amaldagi 3-sinf 3-chorak uchun "O'qish savodxonligi" darsligidagi "Porloq yulduz" hikoyasidan yangi so'zlardan biror so'zni tanlab olamiz.[5.29-bet]

Usturlob –yulduzlarning osmonda joylashish o'rnini aniqlovchi asbob. Ushbu so'zni tanlab oldik. Birinchi guruhga "–lob" bo'g'inini, ikkinchi guruhga "–us" bo'g'inini va so'ngi guruhga "–tur" bo'g'inini beramiz. Ularga tashqaridagi o'quvchini chaqirganimizdan so'ng, men "Boshladik" deganimda hammangiz baravariga aytasiz deb tushuntiramiz. Dastlab, o'quvchimizga uch imkoniyat beramiz, unda ham topolmasa o'zimiz aytamiz va u o'quvchiga rag'bat bermaymiz va darsda e'tiborli o'tirishiga undaymiz. Bu metodni qo'llashning ahamiyati shundaki:

- Bir xillikdan qochishga yordam beradi;
- Zerikarli darsni oldini oladi;
- O'quvchilarni hushyorlikka chaqiradi va ular darsni jon qulog'i bilan eshitib o'tiradigan bo'lishadi;

- Darsdagi shovqin qilib darsga xalaqit beradigan o‘quvchini ham qiziqitirib, uni ham darsda ishtirok etishini ta’minlaydi;
- Dars samaradorligini oshiradi.

Bu metod nafaqat oddiy mavzuni mustahkamlovchi metod sifatida o‘tkazilmasdan, balki enerjayer vazifasini ham o‘taydi. O‘quvchilarning kayfiyati ko‘tariladi, o‘ziga ishonchi ortadi va muhimi darsdagi yangi so‘zlarni tezda eslab qolishga harakat qiladi. Shuningdek ushbu metodni barcha fanlarda birdek qo‘llay olsak bo‘ladi, albatta, mavzu yuzasidan kelib chiqqan holda. Bu metodni ustunlik jihatlaridan yana biri shuki: agarda fan dars jadvalida oxirgi o‘rinlardan birida yoki jismoniy tarbiya fanidan so‘ng qo‘yilsa, albatta o‘quvchilar diqqati biroz chalg‘igan va buni tortish ancha qiyin jarayon hisoblanadi. Shunday paytda ushbu metodni qo‘llash sizga katta yordam beradi. Siz o‘quvchilaringizni bir deganda darsga etiborini jalb qilolasiz, hamda ularni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarini yanada jadallashishiga imkon yaratasisiz. Shundan kelib chiqib aytish joizki: boshlang‘ich sinflarda qaysi fanni o‘qitishdan qat’iy nazar, zamonaviy darslarni tashkil qilishda turli metod va interfaol usullarning o‘rni beqiyos bo‘lib, bularo‘z navbatida kelajak bunyodkorlarini, Yangi O‘zbekiston yoshlarini, dunyoning rivojlangan davlatlari yoshlari bilan raqobatlasha oladigan buyuk yurt farzandlarini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Istiqbolli loyihalar xalqimiz farovonligiga xizmat qilmoqda. “Xalq so‘zi”. 2018-yil 8 dekabr №253
2. Atajonova A., Jumanioyova N. Boshlang‘ich sinf ona tili daraslarida so‘z va uning ma’nolari ustida ishlashda interfaol metodlarning ahamiyati. O‘zMU xabarlar, 2024, [1/1] Filologiya. <http://journals.nuu.uz. Social sciences.224-227-betlar>.
3. Umarova M., Hamroqulova X., Tojiboyeva R. O‘qish kitobi. 3-sinf uchun darslik. T., “O‘qituvchi”, 2019.B - 111- 112.
4. Xurramova S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ertaklar asosida matematik tushunchalarni shakllantirish. Central Asian journal of education and innovation 2023, 22-June . 201-205-betlar.
5. Toirova M. “O‘qish savodxonligi” Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik, 1-qism. / - Toshkent . “Novda Edutainment”, 2023, 29-31-betlar.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarning o‘qish va matematika darslarini tashkil etish yo‘llari va darslar jarayonida fanlararo integratsiyani hosil qilib, zamonaviy darslar tashkil etish usullari haqida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются способы организации уроков чтения и математики в начальной школе и как организовать современные уроки путем создания межпредметной интеграции в классе.

SUMMARY

This article discusses ways to organize reading and math lessons in elementary school and how to organize modern lessons by creating cross-curricular integration in the classroom.

O'YINLAR VOSITASI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA KASBIY QIZIQISHLARINI RIVOJLANTIRISH – DIDAKTIK ZARURIYAT SIFATIDA

Rasulova Z.

Guliston davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim uslubiyati kafedrası katta o'qituvchilari

Tayanch so'zlar: ta'lim, tizim, o'quvchilar, barkamol avlod, usullar, o'yinlar, jamiyat, muhit, maktab, global o'zgarishlar, intellekt, tarbiyalash.

Ключевые слова: образование, система, учащиеся, зрелое поколение, методы, игры, общество, среда, школа, глобальные изменения, интеллект, воспитание.

Key words: system, students, mature generation, methods, games, society, environment, school, global changes, intelligence, education.

Xalqimizning erkin va farovon, qudratli Yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha xohish-irodasini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Shu jumladan, Xalq ta'limi tizimida ham bir qancha o'zgarishlar ro'y bermoqda. Ta'lim tizimidagi bu islohotlar barchasi jamiyatga kerakli raqobatbardosh kadrlarni shakllantirishga qaratilgan. Muhtaram Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoniyati tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi" {1}.

Demak, ta'lim-tarbiya berish maktab ostonasidan boshlanar ekan, o'quvchilarni har jihatdan rivojlantirishga qaratilgan ta'lim-tarbiya muhitini yaratish zarurdir. Ta'lim jarayonidagi bir qancha islohotlar qabul qilinishi, barkamol avlod ta'lim-tarbiyasi uchun qaratilganligidadir. So'nggi vaqtlarda

ham dissertatsiya tadqiqotlarida, olimlar va amaliyotchilar maqolalarida ham o'yinlar nazariyalari keng yoritib berilgan. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish uchun o'qituvchilar quyidagilarga e'tibor qaratish kerak:

- ta'lim muassasalarida zamonaviy texnika vositalari bilan darslarni tashkil etish ta'lim oluvchilar intellektini rivojlantiradi:

- Turli xil to'garak, ijodiy uchrashuvlar, sayohatlar, badiiy kechalar faoliyat ko'rsatishi va bolalarning ularda qatnashish imkoniyatini yaratish:

- shaxslararo o'zaro muloqot o'rnatishning uzluksizligi va oilada iliq psixologik muhitning yaratilishini ta'minlash:

- turli televizion viktorinalar, bahslar, tadbirlar, zukkolik, ijodkorlik, tezkorlik bo'yicha musobaqalar tashkil etish va ularda ishtirok etish imkoniyatini yaratish:

- ortiqcha informatsiya, xabarlar ko'lamini kamaytirish (video, aftomat o'yinlar, kompyuter o'yinlar), zararli odatlar bilan shug'ullanishning oldini olish

O'yin (ko'ngil ochish, dam olish, tarbiyalash maqsadida qilinadigan erkin harakat yoki mashg'ulot, boshqalar bilan musobaqa qilish uchun ma'lum qoidalar asosida o'tkaziladigan mashg'ulot) deb tavsiflanadi. So'nggi yillarda o'yinlar nazariyasi orqali bolalarga ta'lim-tarbiya berish muhimligi haqida bir nechta tadqiqot ishlari amalga oshirildi, asta-sekinlik bilan u tadqiqot obyektiga aylanmoqda. O'yinlar nazariyasidan kelib chiqib fikrlar ekanmiz, u o'quvchilarni to'liq namoyon ettiruvchi vosita deb ham atash mumkin.

Maktab o'quvchilarining har qanday sohaga o'ib bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularni kasbga yo'naltirish tizimini takomillashtirish zarur hisoblanadi. Pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyat o'quvchi shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, irodaviy, kasbiy tushunchalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi, o'quvchilarni bilim olish va mustaqil fikrlarini bayon qilishga ruhlantiradi. Chunki bolada tasavvur uyg'otilsagina fikr paydo bo'ladi. O'quvchilar ongidagi tasavvur darslar jarayonida o'yinlar orqali rivojlanib, takomillashib boradi. O'quvchilarda mustaqil fikr hosil qilish, qaror qabul qila olish, o'zlaridagi qobiliyatni namoyon etish, taajjublantirish, ularni o'quv materiallarini o'zlashtirishga qiziqtirish, va ongli tarzda yaratuvchilikka undashda o'yinlar muhim ahamiyatga ega.

Muqaddas dinimiz qarashlarida ham bolada tushuncha hosil etib, keyin tarbiyalash ahamiyatli ekanligi aytib o'tilgan. Xalq pedagogikasida ham vosita

sifatida o'yinlardan foydalanish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Chunki o'yinlar o'quvchilar uchun bilim olishning eng qulay shakli hisoblanadi. O'quvchilarda odat va ko'nikmalarni hosil etishda ham o'yinlar asosiy vosita hisoblanadi.

Ayniqsa inson faoliyatining dastlabki bolalik va o'smirlik davrida o'yin faoliyatning asosiy turlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bu davrda o'yin faoliyati o'qish faoliyati bilan uyg'unlashadi, uning tarkibiy qismiga aylanadi. O'yin orqali o'quvchilar yangi ko'nikmalarni hosil etishga va ilgari o'rgangan ma'lum elementlarni takomillashtirishga yordam beradi. Shu orqali o'rganilgan ma'lum sohaga oid bilimlar mustahkamlanib boradi. O'yinli ta'lim jarayonida faol diqqat rivojlanadi, xotira tarbiyalanadi, belgilangan o'quv materiallar takomillashadi, o'quvchilar erkin ijodiy faoliyat bilan shug'ullanadi va shu orqali faoliyatning o'sib borishi uchun zarur bo'lgan tabiiy va ijtimoiy muhit paydo bo'ladi. O'quvchilarda foydali odat va axloq masalalarining to'planib borishiga imkon yaratadi. Shuning uchun ham, ta'limning aksariyat vazifalari didaktik o'yinlar yordamida amalga oshiriladi. O'quvchilarda ongli munosabat, burch va ma'suliyat paydo bo'ladi, harakat takomillashib boradi, mustaqil fikr, tanqidiy-tahliliy qobiliyat, kreativlik sekinlik bilan takomillashadi.

Pedagogik atamalar lug'atida "ishchan o'yinlar"ga shunday ta'rif berilgan: "Ishchan o'yinlar – o'quvchini o'yin asosida faollashtirish va bilimlarni chuqur o'zlashtirishga yo'naltirilgan ta'lim metodi"dir [2]. Bu jarayonda o'quvchilar faollashish bilan bir qatorda, ular orasida kasbga oid elementar bilimlar takomillashib boradi. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik «noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan holatlarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik»ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik esa mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularning amalda yuqori darajada qo'llay olinishi hisoblanadi. Demak bu tushunchalardan kelib chiqqan holda, o'quvchilarda ham aynan o'yinlar orqali ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarda, tanqidiy, tahliliy vazifalarda o'z fikrini isbotlashga o'rgatish, ma'lum kasbiy bilim elementlarini takomillashtirish zarurdir. {3}

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning ma'lum qobiliyatlari, istodlari rivojlanadi, ijtimoiy, ijodiy faoliyat tajribasini o'zlashtiradilar. Bunday ta'lim jarayoni sub'ektlarining ijodiy faoliyatini shakllantiradi. Ijtimoiylashish jarayoni asosida o'quvchilarning jamiyat va

hayotga munosabatlari, hayotiy tajribalari, ma'lum bir sohaga oid qarashlari hosil bo'ladi, e'tiqodlari rivojlanadi va uyg'unlashadi. Bu holatda ham o'yin faoliyati ustunlik qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni nazarda tutadiki, ko'plab pedagoglar tomonidan o'yinning o'quvchi hayotida muhim o'rin egallashi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ajdodlarimiz bolalarni tushunish uchun ularning o'yin jarayonlarini kuzatish lozimligini uqtirganlar. Zardushtiylik dinida ham bolalarga muhofaza etishni, yashash sirlarini o'yinlar orqali ko'rsatib berilgan, qabila sardorlarini aniqlab olishgan va yetakchilik vazifalarini o'rgatishgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'quvchilar uchun qulay vaziyatni vujudga keltirish, ularning o'z hissiy olamlarini namoyon qilishlariga imkoniyat yaratish uchun o'qituvchi ta'lim jarayonida o'yinlardan unumli foydalana olishi kerak. Kattalardan farqli tarzda o'quvchilar o'zlarining muloqot imkoniyatlari, ishchanliklari, sinfdoshlariga bo'lgan munosabatlari, lug'at boyligidagi so'zlar farqini ular bilan amalga oshiradigan o'yin yordamida namoyon qiladilar. Shunday ekan har bir boshlang'ich sinf o'qituvchilari ijtimoiy-pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ham ta'lim berish jarayonini prognozlash malakasiga ega bo'lishi lozim hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyevning Oliy majlisga va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi 2022y. 12. Xalq so'zi gazetasi 2022y 12
2. Djurayev R.X va boshqalar Pedagogik atamalar lug'ati – T.: "Fan" nashriyoti 2008y
3. Ruvinskiy Tarbiyaviy ishlar metodikasi T/: O'qituvchi 1991y

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada o'quvchilarga o'yinlar nazariyasiga doir ilmiy manbalar asosida o'yinlar nazariyasining mazmuni va mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, pedagogik adabiyotlarni tahlil etish natijasida o'yinlar orqali o'quvchilarning kasbga oid bilimlarini rivojlantirish masalalari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье содержание и сущность теории игр раскрываются читателям на основе научных источников, связанных с теорией игр. Также в результате анализа педагогической литературы освещены вопросы развития профессиональных знаний студентов посредством игр.

SUMMARY

In this article, the content and essence of game theory are revealed to readers on the basis of scientific sources related to game theory. Also, as a result of the analysis of pedagogical literature, the issues of developing professional knowledge of students through games are highlighted.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI TURIZM VOSITASI ORQALI MA'NAVIY-AHLOQIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH

Ravshanqulova D.R.

O'zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti magistranti

Tayanch so'zlar: ekskursiya, sayohat, turizm, turizmining vazifalari, dam olish, sayohat talablari.

Ключевые слова: экскурсия, путешествие, туризм, задачи туризма, рекреация, требования к путешествию.

Key words: excursion, travel, tourism, tasks of tourism, recreation, travel requirements.

Yangi O'zbekistonda ta'lim-tarbiya sohasini tubdan isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida har bir fuqaroga davlat tomonidan aniq kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish, kasbga o'qitishga ko'maklashish ikki barobar oshirish, jami 1 million nafar ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o'qitish va bu jarayonda nodavlat ta'lim muassasalarining ishtirokini 30%ga yetkazish, maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini hozirgi 67%dan 80%ga yetkazish, maktablarni rivojlantirish Milliy dasturini joriy etish orqali xalq ta'lim tizimida qo'shimcha 1,2 million o'quvchi o'rni yaratish, 2026-yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalga joriy etish, o'qituvchilarning oylik maoshlarini bosqichma-bosqich oshirib borish, maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish kabi masalalar o'z aksini topgan. Bu ustuvor vazifalarni jismoniy sog'lom, ma'naviy yetuk, mustaqil fikrga ega bo'lgan kadrlargina amalga oshira oladi. Shu bois, taraqqiyot strategiyasida jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan fuqarolarning sonini oshirishga alohida e'tibor qaratilganligi bejiz emas. Shuni ta'kidlash lozimki, jismoniy sifatlarni shakllantitirishda turizm sohasi muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Hozirgi kunda milliy iqtisodiyotga yuqori daromad keltiradigan istiqbolli tarmoqlardan biri-bu turizmdir”.

Turizm qadimdan xalqlar o‘rtasidagi do‘stlik, birodarlik aloqalarini mustahkamlashga, savdo-sotiqni rivojlantirishga, ma’naviy-ma’rifiy sohalarni o‘rganishga xizmat qilgan. Turizm yoshlarda vatanparvarlik, milliy tariximizga hurmat, ona-tabiatiimizni avaylab asrash, mehmondo‘stlik, bag‘rikenglik, yurtga daxldorlik, aziz avliyolarning o‘gitlarini o‘rganish ularda insoniy fazilatlarni shakllantiradi. Bir so‘z bilan aytganda, jismoniy sog‘lom, ma’naviy yetuk, mustaqil fikrga ega bo‘lgan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Turizm sayohat sifatida dam olish, xordiq chiqarish, tabiat manzaralarini tomosha qilish, tarixiy-madaniy obidalarni ko‘rish, o‘rganish kabi faoliyatlarning mazmun va shakllaridan iboratdir. Bunda eng avvalo ma’naviy-ma’rifiy bilimlarni kengaytirish va jismoniy kamoladni tarbiyalashdek eng murakkab hamda ulug‘vor maqsadlar amalga oshiriladi. [1.5].

Turizm insonning bolalik davrlaridan boshlab uni o‘ziga jalb qiladi. Har bir ota-ona o‘z farzandlariga bolaligidanoq toza, sof havodan to‘yib nafas olish, muayyan iqlim sharoitlariga o‘rgatish, asta-sekin past-baland joylardan o‘tish, tabiiy go‘zalliklar bilan tanishtirish uchun tabiat qo‘yniga sayrga olib chiqadi. Keyinchalik maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ham boshqa tarbiya vositalari bilan birgalikda sayr-sayohat qilish kabi usullardan foydalaniladi. Aniqrog‘i “Ilk qadam” davlat dasturi asosida guruhlar yo‘nalishida turli ekskursiyalar, sayohatlar tashkil etishadi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari bilan ekskursiya va sayohatlar tashkil etish sinfda va maktabdan tashqari tadbirlar rejasidan keng o‘rin olgan. O‘quvchilar dam olish va bayram kunlari sayohat qilishi, madaniy hordiq chiqarishi maqsadida tabiat qo‘yniga, tarixiy obidalariga, muqaddas qadamjolarga sayohatlar uyushtiriladi. Shuningdek umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tashkil etilgan to‘garaklar orqali ham o‘quvchi-yoshlar ongida respublikamizning moddiy va ma’naviy boyliklariga hurmati shakllantiriladi, ularni avaylab asrash, to‘g‘ri foydalanish, o‘quvchilarda ona-Vatanga sadoqat, yurtimizga daxldorlik tuyg‘usi kabi insoniy fazilatlarni shakllantiradi.

Turizm sayohat demakdir. [2.4]. Manbalarda sport turizmining turlari quyidagicha ko‘rsatib o‘tilgan:

- piyoda yurish-sayyohlik yo‘nalishida harakatlanish asosan piyoda amalga oshiriladi.
- changi turizmi - sayyohlik yo‘nalishi bo‘yicha harakatlanish asosan chang‘ida amalga oshiriladi.

- Tog‘ turizmi - baland tog‘larda piyoda yurish.
- suv turizmi - odatda tog‘li hududlarda rafting vositalarida (kemalarda) daryolar bo‘ylab rafting.
- speleo turizm - yer osti bo‘shliqlari (g‘orlar, g‘or tizimlari, shu jumladan qisman suv bosgan) bo‘ylab sayohat.
- yelkanli turizm - dengizda yoki yirik ko‘llarning suv zonalarida suzib yuruvchi kemalarda sayohat.
- transport vositalarida - velosiped turizmi, ot sporti turizmi va avtomobil turizmini o‘z ichiga olgan bo‘lim.
- estrodiol turizm - turizmning har xil turlari elementlarini birlashtirgan sayohatlar.
- Mototsikl turizmi mototsikl transport vositasi sifatida xizmat qiladigan turizm turlaridan biridir.

Yoshi va ijtimoiy xususiyatlariga ko‘ra sport turizmi quyidagilarga bo‘linadi:

- bolalar turizmi;
- yoshlar turizmi;
- kattalar turizmi;
- oilaviy turizm;
- nogironlar uchun turizm .

So‘nggi yillarda sport turizmining quyidagi yo‘nalishlari faol rivojlandi:

- sayohat (shu jumladan yakka sayohat);
- ekstremal turizm;
- intizom masofasi;
- sun‘iy yerlarda bino ichida intizom masofasi;
- sport sayohatlari sinfida qisqa marshrutlar.

Boshlang‘ich sinflarda jismoniy tarbiya darslarida sayr-sayohatlar mustaqil soha darajasida (maxsus darslar) o‘tkazilmasada, lekin o‘yinlar, estafetalar, yugurish jarayonlarida sayr-sayohatlar haqida tushunchalar berib borish ko‘zda tutiladi. O‘quv yili davomidagi kuzgi, qishki, bahorgi va yozgi ta‘til paytlari va bayramlar, ulug‘ sanalarga bag‘ishlab bir kunlik (dam olish kuni) va darsdan keyingi paytlarda sayr-sayohatlar tashkil qilinishi an‘anaga aylangan. Shu bilan birgalikda «Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testlarining mezon (normativ) talablari asosida o‘quv yilida 1-2 marotaba 4-5 km masofalik yo‘nalishda bo‘lgan joylarga piyoda yurish sayohatlari o‘tkaziladi.

Sayohat va turizm (travel and tourism) - bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq tushunchalar bo‘lib, ular inson hayoti faoliyatining ma‘lum bir tarzini ifodalaydi. [3.52].

Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiylati hamda sport turizmidagi (piyoda yurish, tog', g'or, sportcha chamalab topish, turli texnik ulovlar va h.k.) turizmni ikki yo'nalishga ajratadi: rejali yo'llanma - putevka orqali va havaskorlik. Ular sayohatchilar tilida sust (passiv-kam harakatli - ekskursiya) va faol (aktiv) sayohatlar. Ikkala holatda ham turizm jismoniy tarbiyaning eng muhim vositasi sifatida tan olinadi.[4.112].

Inson o'z hayotining sog'lom bo'lishida qancha ko'p piyoda yursa, tashqi olamda bo'layotgan jarayonlarda ko'proq ishtirok etsa, uning ham ruhiy, ham ma'naviy olami sog'lomlashadi. Shu boisdan xavfsiz turizmning ham rivojlanishida piyodalar sayohatini tashkil etish bevosita barcha yoshdagi fuqarolarning jismonan sog'lomligi, ruhan tetikligi va ma'naviy yetukligi uchun xizmat qiladi.

Sport turizmining asosiy maqsadi turistlarga o'zlari tanlagan sport turi bilan shug'ullanishiga imkoniyat yaratib berishdan iborat. Sport turizmi zaruriy baza mavjudligini talab etadi: turli inventarlarni, maxsus trassalarni, yo'llar, sport maydonchalarini, asbob-uskunalar. Sport sayohatlariga qo'yiladigan asosiy talablardan biri bu dam oluvchilarning xavfsizligini ta'minlash hisoblanadi. [5.36].

Sayohatlarda xavfsizlikni ta'minlash, ichki turizm rivojlanishida jamiyatga qo'shayotgan hissalar muhim ahamiyatga egadir. Chunki piyoda yuruvchi sayyohlar turizm tarixi va joylarning nomlari bilan yanada chuqurroq tanishishi, yoshlarning sayohatlarga qiziqishini uyg'otishga xizmat qila oladi. Bunda har bir fuqaro e'tiborli bo'lishi, yurtimizning barcha hududlaridagi turizm taraqqiyotda faol shaxsga aylanishi yangi marralar sari xizmat qiladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni turizm vositasi orqali ma'naviy-ahloqiy sifatlarini shakllantirishda quyidagilarga ahamiyat berish lozim:

Boshlang'ich sinflarda sayr-sayohatlamani uyushtirish yo'llarini (metodikasi) bilish:

1. Sayrlarga tayyorgarlik va ularni o'tkazish:

- Sayrlarlarda ishtirok etish haqida tushunchalar, topshiriqlar;
- Turar joylar va diqqatga sazovor bo'lgan maskanlarga (muzey, teatr, bayram, sport musobaqalari va h.k.) sayr uyushtirishni avvaldan rejalashtirish va rahbarga tasdiqlatish;
- Avtoulavlarga chiqish, ularda o'tirish qoidalar, tushish va ularga doir tartib-qoidalarini bolalar ongiga singdirish;
- Sayr maskanlariga kirish, u joylarda tartib-intizomni saqlash, ko'rgazma va tomoshalarni diqqat bilan eshitish, ko'rish;

- Sayr taassurotlari haqida suhbat, oila va maktabdoshlari, qo'shnilar bilan suhbatlarda sayrlar haqida savol-javoblar qilish. O'z taassurotlarini aniq, qisqa va ravon qilib hikoya qilishga o'rgatish.

2. Sayohatlar haqida:

- Darsdan keyin, dam olish va bayram kunlaridagi sayohatlar haqida suhbatlar o'tkazish;
- Sayohat joylarining nomi, tarixi va borish yo'llari haqida ma'lumotlar berish;
- Yurish-turish qoidalari, atrof-muhitni (tabiat manzaralari) kuzatish, taassurotlarni so'zlab berish kabi amaliy faoliyatlar bilan bog'liq bo'lgan tarbiyaviy jarayonlarni bolalarga o'rgatish;
- Manzilga borish-qaytish (kamida 3-5 km) jarayonlarida qisqa dam olish, o'yin mashqlar o'tkazish (avvaldan ishlab chiqilgan va o'quvchilar istagi asosida);
- Sayohatlarda faol ishtirok etgan o'quvchilarni ma'naviy jihatdan baholash. Salbiy xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarga tanbeh ogohlantirish, o'z nuqsonlari va ayblariga iqror bo'lishga erishish;
- Bir kunlik sayohatlar yakuni haqida sinf yig'ilishida maktab rahbarlari, sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari, ota-onalar va mahalla faollarining ishtirokini ta'minlash;
- Boshlang'ich sinflarning umumiy yig'ilishlarida sayohatlar haqida axborotlar berib borish;
- Maktab devoriy gazetalari, videotasvir namoyish qilish va kompyuter xonalarida tasvirga olingan sayohatlarni yoritish, namoyish qilish.

Shu bilan birgalikda, o'quv amaliyotlari jarayonlarida ham boshlang'ich sinf o'quvchilar bilan o'qituvchi va sinf rahbari timsolida (sifatida) darsdan keyin va dam olish kunlari qisqa masofalarga sayr-sayohatlar tashkil qilishni amalda sinab ko'rishlari lozim. Buning uchun esa sinf rahbarlari, jismoniy tarbiya o'qituvchilari bilan kelishgan holda ish olib borishlari lozim. Ayniqsa yosh bolalarning shaxsiy xususiyatlari, ruhiy holatlari, jismoniy tayyorgarliklarini yaxshi bilish, ularning ko'p qirrali savollariga aniq, to'g'ri javob berishiga doim tayyor bo'lish talab etiladi.

Bugungi yosh bola ertangi kunda o'quvchi, keyin talaba va bora-bora yetuk mutaxassis bo'ladi. Bu oraliqda ta'lim-tarbiyaning ravon yo'llari va ko'p qirrali to'siqlariga duch keladi. Ulardan dadil o'tish uchun jismonan barkamol va fanlarda iqtidorli, bilimdon bo'lish kerak bo'ladi. Bu jarayonlarni boshlang'ich sintlarda shakllantirish, barcha faoliyatlarni his qilish tuyg'ularini tarbiyalashda

sayr-sayohatlarning o'ziga xos fazilatlari, xususiyatlarini bilib olish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. E. Yu. Daurenov va S.R. Daurenova. Turizm. – T.: Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti nashriyoti. 2011.-188 b.
2. T. Xoldarov, X.Tulenova. Turizm. Sayyohlik. – T.: Iqtisod-Moliya. 2016 .-144 b.
3. M. Mirzayev, M. Aliyeva. Turizm asoslari. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011.- 288 b.
4. Ye.Yu. Daurenov, S.R. Daurenova. Turizm. – T.: O'zDJTI nashriyoti, 2010. – 217 b.
5. I. Tuxliyev, B. Safarov. Turizm asoslari.- T.: Yangi nashr, 2012. - 151 b.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni turizm vositasida ma'naviy-ahloqiy sifatlarini rivojlantirish haqida fikrlar bayon etilgan. Unda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari bilan ekskursiya va sayohatlar turizmni tashkil qilish va o'tkazishga doir fikr yuritilgan bo'lib, turizmni tashkil etish ahamiyati keng yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены мысли о развитии духовно-нравственных качеств учащихся младшего школьного возраста посредством туризма. На нем обсуждались вопросы организации и проведения экскурсий и поездок с учащимися общеобразовательных школ, широко разъяснялась важность организации туризма.

SUMMARY

In this article, thoughts on the development of the spiritual and moral qualities of students of primary school age through tourism are presented. It discusses the organization and conduct of excursions and trips with students of general secondary schools, and the importance of tourism organization is widely explained.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA SINFDAN TASHQARI O‘QISH DARSLARINI TASHKIL ETISHGA ZAMONAVIY YONDASHUV

Eshchanova G.O.

Urganch davlat pedagogika instituti dotsenti

Boltayeva M.I.

Urganch davlat pedagogika instituti, 2- bosqich magistranti

Tayanch so‘zlar: zamonaviy ta‘lim, interfaol metod, sinfdan tashqari o‘qish dasturi, tamoyillar, o‘zbek bolalar yozuvchilari, hikoya, ertak, "Uch og‘ayni botirlar", "Zumrad va Qimmat", "Egri va To‘g‘ri", sinfdan tashqari o‘qishga rahbarlik.

Ключевые слова: современное образование, интерактивный метод, программа внеклассного чтения, принципы, узбекские детские писатели, повесть, сказка, «Три брата-богатыря», «Изумруд и драгоценный», «Эгри и То ‘гри». , руководство по обучению вне класса.

Key words: modern education, interactive method, out-of-class reading program, principles, Uzbek children’s writers, story, fairy tale, «Three brothers heroes», «Emerald and Precious», «Egri and To» ‘g‘ri’, guidance for studying outside the classroom.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning: “Farzandlarimizning qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga bolalikdan e‘tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etsak, yurtimizdan yana ko‘plab Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar yetishib chiqadi”[1.8], - deya ta‘kidlaganlari bejiz emas. Zero, mamlakatimizda ta‘lim sohasida amalga oshirilayotgan barcha tadbirlar, qabul qilinayotgan hujjatlardan ko‘zlangan asosiy maqsad yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashga qaratilgan. Bu vazifani amalga oshirishda umumta‘lim maktablari o‘qituvchilari yetakchilik qilib, ular zamon talablari doirasidagi ta‘limni tashkil qilishlari talab etiladi. Ko‘rinadiki, boshlang‘ich sinflarda sinfdan tashqari o‘qish darslarini tashkil etishga kompetensiyaviy yondashuv ham ushbu vazifani amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ma‘lumki, umumta‘lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida sinfdan tashqari o‘qish dasturining mazmuniga ko‘ra ta‘limning har bir bosqichida ikki-asosiy bo‘limga ajratiladi.

Boshlang‘ich sinflarda sinfdan tashqari o‘qish uchun kitob tanlashda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

1. Kitob tanlashda tarbiyaviy magsad ko'zda tutiladi. Bunda o'quvchilarga vatanimiz o'tmishi, mustagillik uchun kurash, xalq gahramonlari, xalqimiz turmushi haqidagi, oilada, maktabda va jamoat joylarida o'zaro munosabatlarda yuzaga keladigan axloqiy muammolar haqidagi, tabiat va uni asrab-avaylash haqidagi kitoblar tavsiya etiladi.

2. Kitob tanlashda asarlar janri va mavzusining xilma-xilligi e'tiborga olinadi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar, asosan, hikoyalar, ertaklar, she'rlar, topishmoqlar, maqollarni o'qishga qiziqqanlari uchun shu janrdagi asarlar tanlansa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Kitobning o'quvchilar yoshi va saviyasiga mosligi hisobga olinadi. 1- sinfda kichik hikoya va ertaklarni o'qish tavsiya etilsa, 2-4- sinflarda mavzular doirasi kengaytirilib, kundalik turmushda ro'y berayotgan turli voqealar tasvirlangan asarlar, gazeta va jurnallardagi kichik hajmli xabarlarni o'qish ham tavsiya etilishi mumkin.

4. Kitob tanlashda o'quvchilarning shaxsiy giziqlishi va mustaqil o'qishi hisobga olinadi. Bunda o'quvchilarning qaysi mavzudagi va janrdagi asarlarni o'qishga qiziqishlari o'zlaridan so'raladi. Ular tarixiy, fantastik, sarguzasht asarlarni o'qishga giziqlishlarini aytadilar. O'qituvchi o'zi ham shu turdagi asarlardan parchalar o'qib berib, ularning qiziqishlarini aniqlaydi. Kitoblar ko'rgazmasi orqali ham o'quvchilarni biror mavzuga qiziqtirish lozim. Ko'rgazmadagi asarlardan parchalar o'qish tavsiya etiladi va ularni qiziqtirgan voqealar hikoya qildiriladi.

5. Kitob tanlashda mavsumiy tamoyilga amal qilinadi.

Sinfdan tashqari o'qish uchun asar tanlashda kuz, qish, bahor, yoz maysumi; tarixiy sanalar; yozuvchi va shoirlarning tavallud sanalari ham hisobga olinadi.

6. Kitob tanlashda sinfda o'qish darslari mavzusi bilan mazmunan bog'lanishga amal qilinadi. Ya'ni sinfda o'qish darslarida o'rganilayotgan bo'limlar mazmuni bilan bog'liq asarlar tanlashga e'tibor garatiladi.

7. Sinfdan tashqari o'qish uchun o'zbek bolalar yozuvchilari, gardosh xalqlar adiblari, xorijiy bolalar yozuvchilari asarlari, shuningdek, bolalarbop mumtoz adabiyot namunalaridan tanlash tavsiya etiladi etiladi [2.399].

Sinfdan tashqari o'qishga rahbarlikning asosiy shakli maxsus sinfdan tashqari o'qish darslardir. Bunday darslar erkin dars hisoblanadi. Zero, sinfdan tashqari o'qish darslarida o'quvchilarning kitobxonlik giziqlishlari, bilim doirasi, estetik taassuroti, badiiy obrazlarni idrok etishi, ijodiy gobiliyati rivojlanadi va faol kitobxonga xos ko'nikma va malakalar shakllanadi.

Sinfdan tashqari o'qish darslari o'quvchilarning faolligini oshirishga qaratiladi, shuning uchun ularning turlari juda xilma xil bo'ladi. Har bir dars o'qituvchi va o'quvchining ijodi hisoblanadi va darsda qanchalik xilma-xillikka, hayotiylikka erishilsa, maqsadga erishish oson kechadi.

Sinfdan tashqari o'qish va qiroatxonlik savodlari 1-sinfda haftada 1 marta o'tkaziladi Ya'ni, savodga o'rgatish darslarining 20 daqiqasida

bolalar badiiy adabiyoti bilan tanishtiriladi. Maqsad kichik yoshdagi bolalarda kitobga mehr uyg'otish, mustaqil uquqlarini paydo qilishdir. Asosan, bu sinf o'quvchilariga kitob bilan muomala qilish, kitob o'qish qoidalari, kitobni asrash, asar qahramonlarining xatti - harakatlarini kuzatish, ijobiy tomonlarni o'rganish, ijodiy yondashgan holda qayta hikoya qilib berish, bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga o'rgatishdan iboratdir. Bu sinf o'quvchilari uchun asosan, rasmlarga boy kitoblar tanlanadi. O'qituvchi bolalarning his-tuyg'ularini o'stiradigan kitoblarni o'qib berish orqali mustaqil mamlakatimiz, uning go'zal shaharlari, qishloqlari, milliy urf-odatlarini, qadriyatlarini, o'tmishi, insonlarning orzu-istaklari bilan tanishtiradi. O'quvchilarda bilimga havas uyg'otadi. 2-sinfda o'quvchilar kichik hajmdagi badiiy asarlarni o'qituvchining yordami va topshirig'i asosida mustaqil o'qishga o'tadilar. Bu sinfda 2 haftada bir marta sinfdan tashqari o'qish darslari o'tkaziladi. Ona-Vatan va ota-bobolar jasorati, o'simliklar, qushlar hamda hayvonlar haqidagi asarlarini o'qituvchi topib, tanlab o'quvchilarga o'qish uchun tavsiya qiladi. 3- 4-sinflarda sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlarida o'quvchilarning mustaqil o'qishlari uchun kishilarning hayoti, yorqin tasvirlardan, ularning ma'naviy-axloqiy turmush tarzi aks ettirilgan badiiy va ilmiy-ommabop asarlar tavsiya etiladi. 3 – 4 - sinflarda sinfdan tashqari o'qish darslari ikki haftada bir marta o'tkaziladi. Bu sinflarda o'qituvchi sinf kutubxonasiga kerakli bo'lgan o'quvchilar yoshiga mos kitoblarni to'plashni davom ettiradi. Bunda o'qituvchi va o'quvchilar hamkorlikda ish olib boradilar. Zero, badiiy va ilmiy-ommabop asarlar mustaqil ravishda va izchil o'qib borilsagina, ular o'quvchilarning dunyoqarashlarini shakllantirishga, kengaytirishga xizmat qiladi. Sinfdan tashqari o'qish o'quvchilarda a ezgulikka muhabbat, yovuzlikka nafrat uyg'otish, bog'lanishli nutqni o'stirishga, adabiy-estetik tafakkurlarini yuksaltirishga xizmat qiladi. Bolalar adabiyoti, avvalo, o'zining qiziqarli mazmuni, badiiy o'brazlarning go'zalligi, tilining ifodaliligi, she'riy so'zlarning musiqaviyligi bilan bolalarga quvonch baxsh etadi. Ayni vaqtda u bolalarga tarbiyaviy ta'sir ham ko'rsatadi. Bolalar adabiyoti o'quvchilarga jonajon o'lka, tabiyatini, kishilarning mehnati, hayoti, ularning amalga oshirayotgan bunyodkorlik ishlari va ko'rsatayotgan qahramonliklari, bolalar hayotidan olingan voqelikni, ularning o'yinlarini tushunishga o'rgatadi. Xalqimizning tarixi, uning urf-odatlarini, moddiy va ma'naviy boyliklari, barcha orzu - istaklari yillar davomida yaratilgan ertaklarda saqlanib kelmoqda. Kishilar o'z orzu - istaklarini yosh avlodlarda ko'rishni xohlaganlar. Shu sababdan ham o'quvchilarga ertaklarni ko'plab o'qish tavsiya qilinadi. Negaki, ertak o'qigan bolalar qiyinchilikni yengishga, botir, jasur bo'lishga intiladilar. O'quvchilar yer yuzidagi barcha insonlarning men bir bo'lagiman, men o'z xalqimga qilayotgan ishlarim bilan ularga munosib bo'lib ulg'ayishim kerak, desalargina o'z xalqining munosib farzandlari bo'la oladilar. Ko'rinadiki, ertaklar yosh avlodni ana shu ruhda tarbiylaydigan baynalminal badiiy quroldir."Uch

og‘ayni botirlar”, ”Zumrad va Qimmat”, ”Egri va To‘g‘ri” [3.58], ”Qarg‘a va paxta”[4.35], ”Tulki va she‘r” [5.100] kabi bir qator ertaklar o‘quvchilarning sevimli asarlaridir. O‘quvchilar bu ertaklardan kishi o‘z mehnatiga ishonib yashashi kerakligigi, birovning boyligiga hasad bilan qaramaslikni o‘qituvchi yordamida tushinib yetadilar.

“Ur to‘qmoq”[6.88] ertagining bola xarakteri shakllanishida alohida o‘rni bor. Ya’ni ertak yaxshiga-yaxshi, yomonga-yomon bo‘lish kerak degan muhim qoidani o‘rtaga tashlaydi. Haqiqatan ham xalqimizning ”Qaynar xumcha”, ”Ochil dasturxon”larini zo‘ravonlik bilan tortib oladigan kishilarga nisbatan ”Ur to‘qmoq”larni qo‘llash zarurligi uqtiriladi.

Sinfdan tashqari o‘qish mashg‘ulotlari o‘qish darslari bilan bog‘lab olib boriladi. o‘qituvchi rahbarligi ostida o‘quvchilar avvalo, mavzuga oid bir necha badiiy asarlar bilan tanishsalar, so‘ngra ularning qiziqishlariga yaqin har xil mualliflarning bir mavzuga doir kitoblarini mustaqil tanlab olishga o‘tilgani ma’qul. Bunga, asosan, o‘qituvchi 1-2- sinflarda o‘quvchilar bilan maktab kutubxonasiga, 3-4- sinflardan boshlab tuman yoki shahar kutubxonasiga sayohat uyushtirib, bolalar adabiyoti bilan muntazam tanishtirib boradilar. Shuningdek, o‘qituvchi bolalarga gazeta va jurnallardan ham ertak, hikoyalar o‘qishga yordam berib borishi lozim.

Binobarin, boshlang‘ich ta’limda sinfdan tashqari o‘qish darslari, o‘qish samaradorligini oshirishning eng qulay usulidir. Sinfdan va sinfdan tashqari o‘qish darslari boshlang‘ich sinflarda o‘tiladigan barcha fan dasturlarining bo‘limlari bilan bevosita bog‘liq.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Istiqbolli loyihalar xalqimiz farovonligiga xizmat qilmoqda. “Xalq so‘zi”. 2018-yil 8 dekabr № 253.
2. Matchonov S., Bakiyeva H., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Xolboyeva G. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. Darslik. Toshkent, 399 – bet.
3. Ma’qulova B., Nasriddinova D. Kitobim – oftobim 2: Sinfdan tashqari o‘qish kitobi. – T.: Yangiyo‘l Poligraf Servis, 2018, 58- bet.
4. Toirova M.E. O‘qish savodxonligi. 4 – sinf, 1-qism. Darslik. Toshkent, 2023, 35-38 – betlar
5. Mavlonova K., Quronov S., Tursunov Sh., Hakimova N., Baxtoyorova H. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 3 – sinf uchun darslik, 2 – qism, Toshkent, 2022, 100- bet.
6. Nasriddinova D. Kitobim – oftobim 3: sinfdan tashqari o‘qish kitobi. – T.: Yangiyo‘l Poligraf Servis, 2017.- 88-b.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda sinfdan tashqari o‘qish darslarini tashkil etishning zamonaviy usullari, tamoyillari va o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishdagi o‘rni haqida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются современные методы и принципы организации внеклассных занятий по чтению в начальной школе и их роль в формировании культуры чтения у учащихся.

SUMMARY

This article discusses the modern methods and principles of organizing extracurricular reading classes in primary education and their role in the formation of reading culture in students.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Shabbazova D.R.

Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti

Tayanch so‘zlar: kompetensiya, kompetentli bo‘lish, kompetentlik, kommunikativ kompetensiya, kompetensiyaviy yondoshuv.

Ключевые слова: компетентность, компетентность, компетентность, коммуникативная компетентность, компетентностный подход.

Key words: competence, being competent, competence, communicative competence, competence approach.

XXI asrning birinchi o‘n yilligida ilm–fan, texnika va texnologiyaning rivojlanishi dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida ta‘lim paradigmasini o‘zgartirib, o‘quv jarayoni nazariy bilimlar berishdan kreativ fikrlashga chorlash natijasida olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga qarab o‘zgardi. Zero, amaliyotda foydalanilayotgan tizimli faoliyatli yondashuvga asoslangan Davlat ta‘lim standartlari jamiyatning ijtimoiy–ma‘naviy va madaniy taraqqiyoti hamda O‘zbekistonning 2030-yilgacha barqaror rivojlantirish strategiyasi talablariga to‘la javob bermadi.

XX asr oxirida o‘tgan ta‘lim bo‘yicha xalqaro kongressda pedagog-olim J.Delorf “Ta‘lim – yashirin xazina” nomli ma‘ruzasida “ta‘lim tayanadigan to‘rt jihatni ta‘riflab berildi: – bu bilishni o‘rganish, bajarishni o‘rganish, birgalikda yashashni o‘rganish, yashashni o‘rganish”. Uning fikriga ko‘ra, bajarishni o‘rganish deyilganda, nafaqat kasbiy malakaga ega bo‘lish, balki keng ma‘noda kompetentli bo‘lish guruhlarda ishlay olish va ish paytida yuzaga keladigan ko‘plab murakkab vaziyatlardan muvaffaqiyatli chiqib keta olishi nazarda tutiladi.

Ingliz olimi J.K.Raven shaxsning ijtimoiy jihatdan “samarali xulq-atvori xususiyatlari ro‘yxati”ni keltirib, kompetentlik asoslarini yaratdi. Uning

fikriga binoan umumta'lim tizimi o'quv jarayoni o'quvchilarning bilimdonlik, ijtimoiy harakatchanlik, iqtisodiy va madaniy moslashuviga har tomonlama yo'naltirilishi zarur. "Davlat maktablari mukammal ta'lim bera olishlari uchun turli xil qadriyatlar va tanlov erkinligini hisobga olib, o'z o'quvchilariga bu imkoniyatlarni yaratib berishiga to'g'ri keladi".

Kompetensiyaviy ta'lim yondashuvining asosiy g'oyasi ta'lim jarayonida o'quvchilarga ko'proq erkinlik va mustaqillikni taqdim etuvchi sharoitlarni yaratishdan iborat.

Ma'lumki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qitish muhitining o'quvchi imkoniyatlariga moslashtirilishi ta'lim turi sifatida o'quvchining "fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda, uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirish"ni nazarda tutadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchini ta'lim tizimiga moslashtirishni emas, aksincha, o'quvchini o'z-o'zini rivojlantirishga, o'zining ichki imkoniyatlari, qobiliyatlarini to'la namoyon eta olishiga, mustaqil bilim olishga, bilish faolligini oshirishga zarur sharoitni vujudga keltirishi zarur.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda o'quvchining inson kim va qanday kasb egasi bo'lishidan qat'i nazar, shaxsiy hayoti va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish uchun egallashi lozim bo'lgan layoqatlar: kommunikativ bo'lishi, axborot bilan ishlay olishi, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirishi, ijtimoiy faol bo'lishi, umummadaniy xislatlarga ega bo'lishi nazarda tutiladi.

Demak, shaxsga yo'naltirilgan va kompensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim bir-birini to'ldiradi, unisi ham, bunisi ham ijtimoiy ahamiyatga va o'zaro tarkibiy ta'sirga ega, degan xulosaga kelish mumkin.

Kompetensiyaning ko'plab talqinlari bilan bog'liq holda uning yagona haqiqiy ta'rifini shakllantirish mushkul. Amaldagi barcha lug'atlar, jumladan, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" va "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi ta'rif (u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba) "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini chegaralab qo'yadi. Ushbu atamaning mazmun va mohiyatini pedagog, psixolog, iqtisodchi va metodist olimlar tomonidan turlicha talqin etiladi.

Rus tadqiqotchisi N.I.Mayorova "bu bilan bog'liq bo'lgan muammo psixolingvistika nuqtai nazaridan izohlanadi: «kompetensiya» tushunchasi ramziy ma'noga ega bo'lib, haqiqatan ham mavjud ob'yektlar bilan bog'liq emas va shuning uchun ularni aslida ko'rsatib bo'lmaydi. Boshqa tomondan, ushbu tushuncha har qanday bilim sohasi uchun universal, shuning uchun uning yagona, mutlaqo to'g'ri ta'rifini yaratish deyarli mumkin emas", – deb biladi.

Ushbu tushunchalarni ilmiy-nazariy jihatdan ajratish haqidagi ba'zi konstruktiv fikrlarni B.I.Hasan asarlarida keltirilgan: “Kompetensiya – bu da’vo qilingan yoki erishish uchun maqsad etib belgilangan sifat, kompetentlik – bu ma’lum bir odam xohlagan yoki zimmasiga yuklangandan keyin erishgan qiymatlik”. Jiddiyroq farqlarni A.V. Xutorskoyning quyidagi ta’riflarida ko’rish mumkin: «Kompetensiya shaxsning muayyan predmet va jarayonlarga nisbatan o’zaro chambarchas bog’liq hamda samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo’lgan xususiyatlar (bilim, ko’nikma, malaka va usullari) yig’indisi. Kompetentlik insonning faoliyat predmetiga nisbatan shaxsiy munosabatini o’z ichiga oluvchi muayyan kompetensiyaga ega ekanligidir. A.V.Xutorskoy kompetentlik tushunchasiga ta’rif berganda, shaxsning nafaqat kasbiy tajribasi, balki uning bilim doirasi kengligini nazarda tutadi. Binobarin, kompetentlikka ega bo’lish muayyan bilimlar va muayyan layoqatga ega yoki muayyan holatdan xabardor bo’lish, kompetensiyaga ega bo’lish esa, muayyan bir sohada ma’lum imkoniyatlarga ega bo’lish demakdir.

Olima O.Musurmonova “Kompetentlik deganda, ko’pincha shaxsning faoliyat yuritishga umumiy qobiliyati va uning kasbiy tayyogarliligiga namoyon bo’luvchi bilim va tajribalarga asoslangan integrallashgan sifatlar nazarda tutiladi. Demak, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bilim, ko’nikma va malaka tushunchalaridan kengroq, chunki ular shaxsning yo’naltirilganligi, muammoni his qila olishi, egiluvchan fikrlashga ega bo’lishi kabi sifatlarini o’z ichiga oladi.

“Kompetentlik” tushunchasi nafaqat aniq bilim va ko’nikmalar, balki aniq strategiya, mos hissiyot va munosabat, shuningdek, butun bir tizimni boshqarish mexanizmi mavjud ekanligi talab etiladigan murakkab amaliy masalalarni hal etish bilan bog’liq”, – deb ta’kidlaydi.

Demak, kompetensiya va kompetentlik o’rtasida sezilarli darajada aniq farq bor va bu biz uchun muhim, “kompetentlik” tushunchasi “kompetensiya” tushunchasiga qaraganda sub’yektiv-shaxsiy omilning yuqori darajada namoyon bo’lishidan darak beradi.

“Kommunikativ kompetensiya” tushunchasiga Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori bilan tasdiqlangan “Umumiy o’rta va o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limining umumta’lim fanlari bo’yicha Malaka talablari”da “ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o’zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi”, – deb ta’rif berilgan.

“Kompetensiya” atamasining mazmun-mohiyati muvaffaqiyatlilik, natijalilik, yutuqlilik kabi tushunchalar bilan tavsiflanar ekan, nazarimizda bu kabi yondashuv ta’riflanayotgan tushunchaning ma’nosini potensial ro’yobga chiqarishga yetarli emas. “Kompetentlik” semantik ma’no nuqtai nazaridan “daraja” va “nisbat munosabat”ni talab etadigan tushuncha.

Ma’lum bo’lishicha, aqlli, ijodkor, iqtidorli bo’lmagan o’quvchilar ham muayyan faoliyat turlari uchun rag’batlantirilsa va amaliy tajriba to’plasa intellektual jihatdan muvaffaqiyatli deb nomlanish huquqiga ega. Bunga qo’shilmalik qiyin, ayniqsa, bunday vaziyat kompetensiyaga asoslangan yondashuv tushunchalarini shaxsga yo’naltirilgan ta’lim oqimiga osonlikcha o’zgartiradi.

Ta’lim faoliyati pedagogik ta’sir vositasida amalga oshiriladi va o’quvchilarni ijtimoiy munosabatlarga kiritishning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Ta’lim faoliyatida o’quvchi shaxsiyatining barcha jihatlari, jumladan, qobiliyat, ehtiyoj, motiv, qiziqish, iroda bilish vositasi hisoblanadi. Bu yerda o’quv faoliyati bilish faoliyatining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo’ladi, unda shaxsga yo’naltirilgan ta’lim prinsiplari nuqtai nazaridan pedagogik o’zaro ta’sir dialog tarzida to’g’ridan-to’g’ri amalga oshiriladi.

Dialogik o’zaro ta’sir natijasida inson ma’naviy dunyosining o’ziga xos yashirin xislatlarini ochib beradigan o’z-o’zini bilishga va anglashga bo’lgan harakat namoyon bo’ladi.

O.Musurmonova “kommunikativ refleksiya – muloqot jarayonida sheriklarining o’zaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishlari” deb ta’kidlaydi.

“O’z-o’zini anglash jarayoni uchta asosiy bosqichdan o’tadi. Dastlab, har qanday yuqori xulq-atvor shaklini o’quvchi faqat tashqaridan o’zlashtiradi. Nihoyat, uzoq muddatli rivojlanish jarayonida u ushbu funktsiya tuzilishini anglashni, o’zining ichki operatsiyalarini boshqarishni va ularni tartibga solishni boshlaydi”, – deb yozadi rus psixologi L.S.Vigotskiy.

Kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish natijasida o’quvchi u yoki bu ijtimoiy rolni anglash, o’ziga xos sohadagi faoliyati davomida tajriba orttirish va fikrlashi orqali ushbu rolni tanlash yoki rad etish imkoniyatini qo’lga kiritadi. Bizning fikrimizcha, kompetentlik o’quvchilarning shaxsiy salohiyatini maksimal darajada aks etadi, chunki u inson uchun o’zining ijtimoiy yo’lini tanlashni faollashtiradi va majburiy qiladi. Shaxsiyat, oxir-oqibat, qaysi ijtimoiy strategiyalarni rivojlantirishni va qaysi ijtimoiy sohada uning bilimlari va qobiliyatlari namoyon bo’lishi mumkinligini belgilaydi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim muhitida ijtimoiy-moslashuv va ekzistensial rivojlanuvchi jihatning o'zaro bog'liqligi umumta'lim bosqichida kompetensiyani pedagogik innovatsiya sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Pirovard natijada, kommunikativ kompetensiyaning innovasion mazmuni mazkur yondashuvning tarkibini belgilaydi.

Adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat / "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi". – T; 2006.
2. Делор Ж. Образование: сокровенное сокровище. – ЮНЕСКО, 1996. – 46 с. – С.5.
3. Musurmonova O. Pedagogik texnologiya – ta'lim samaradorligi omili: Monografiya. – T; 2020. – B.159.
4. Выготский Л. С., Собрание сочинений [Текст]. В 6 т. Т. 4. Детская психология / Л.С.Выготский; под ред. Д.Б.Эльконина. – М: Педагогика, 2004. – С.225.
5. Ziyotova, S., & Shabbazova, D. R. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dunyoqarashini shakllantirishda milliy qadriyatlarning o'rni. Молодые ученые, 1(6), 34-37.
6. Ruzikulovna, S. D. (2023). Analysis of the Level of Valuable Approach to Primary Class Students. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(4), 227-230.
7. Shabbazova, D. (2023). Psychological-pedagogical factors of improving the literacy of elementary school students based on a personal value approach. Academia Science Repository, 4(05), 12-19.
8. Ruzikulovna, S. D. (2021). The Importance of Personal Value Approach Methodology in Primary School Literacy Classes. JournalNX, 7(11), 78-82.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada J.Delorfning "Ta'lim – yashirin xazina" nomli ma'ruzasi, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" va "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi ta'rif, A.V.Xutorskoy kompetentlik tushunchasiga ta'rif haqida ma'lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье речь Дж. Делорфа «Образование – сокровенное сокровище», определение в «Национальной энциклопедии Узбекистана» и «Аннотированном словаре узбекского языка», определение понятия компетентности А. В. Хуторской.

SUMMARY

In this article J. Delorf's speech «Education is a hidden treasure», definition in «National Encyclopedia of Uzbekistan» and «Annotated Dictionary of the Uzbek Language», A.V. Khutorskoy definition of the concept of competence information about.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH

Xoliyeva S.R.

*Termiz davlat pedagogika instituti
4-bosqich talabasi*

Tayanch soʻzlar: kreativlik, tabiiy fan, qobiliyat, individ, intellekt, tabiat, tasavvur, metod.

Ключевые слова: творчество, естествознание, способности, личность, интеллект, природа, воображение, метод.

Key words: creativity, natural science, ability, individual, intellect, nature, imagination, method.

Hozirgi zamonda yana bir katta oʻzgarish. XX asr oʻrtalarigacha insonlar ishga kirish uchun asosiy hujjat sifatida oʻz diplomlarini taqdim etishar edi. Diplomni esa haqiqiy oʻqigan talaba olardi. Ha, hozir ham koʻp ish beruvchilar diplom talab qiladi, ammo bu asosiysi va eng muhimi emas, muhimi sizda **“creativity”** hamda **“critical thinking”** kabi qobiliyatlar ham boʻlishi kerak. Hattoki juda koʻplab xorijiy hamda professional bilim talab qilmaydigan kompaniyalar, xodimlarni ishga yollash uchun **“aptitude test”** nomli tushuncha oʻylab topishdi. **Bu xodimning kreativligi va qiyin vaziyatlardan qanday chiqishini tekshiradigan test koʻrinishiga keldi.**

Zamonaviy dunyoning innovatsiyalariga moslashish, doimiy yangilanuvchi jamiyat hayotiga yosh avlodni tayyorlash va uni zamon talablariga muvofiq takomillashtirish jarayonlarida faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirish oliy taʼlim muassasasi pedagogining muhim kasbiy vazifasi hisoblanadi. Kreativlik taʼlim jarayonini tashkillashtirishni oʻzida mujassamlashtirib, kreativ taʼlim jarayonini qurish, taʼlim texnologiyalaridan ijodiy salohiyatni rivojlantirish, turli uslublar, bilim va koʻnikmalar muvozanatini rivojlantirishni oʻz ichiga oladi. Kreativlikning mohiyati - intellekt insonning aqliy salohiyati boʻlsa, kreativlik ana shu aqliy salohiyatni maqsadga yoʻnaltirilgan tarzda erkin ishlata olish qobiliyati hisoblanadi. Kreativlik atamasi Angliya-Amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo boʻldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi koʻnikmalar hosil

qilish qobiliyati, xislatini bildiradi. J. Gilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko'rsatadi:

- fikrni maqsadga muvofiq yo'llay olish;
- o'ziga xoslik (originallik);
- qiziquvchanlik;
- farazlar yaratish qobiliyati;
- xayol qila olish (fantaziya).

Mamlakatimizda inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlarini ro'yobga chiqarish sharoitlarini yaratish, ta'lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish borasidagi izchil islohotlar natijasida interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishni keng tatbiq etish imkoniyatlari yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish" kabi ustuvor vazifalar belgilanib berilgan. Shunga muvofiq interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi.

"Kreativlik" tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin: Kreativlik (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati.

Tabiiy fan maktab o'quvchilariga butun borliq to'g'risida umumiy tushunchalarni beruvchi fan bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ushbu fanni o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida va samarali o'qitish metodlaridan foydalanib kreativlik asosida dars berish muhim sanaladi.

Tabiiy fanlarni o'qitishning asosiy maqsadi, o'quvchilarni tabiatni kuzatishga o'rgatish, ularda mehnat ko'nikmalari va tabiatga ongli munosabatni shakllantirishdan iborat. Ana shu muhim talablarni bajarish, avvalo tabiat haqidagi tasavvur va tushunchalarni olishdadir.

O'quvchilarda u yoki bu tushunchani shakllantirishda narsalar to'g'risida aniq tasavvurlar hosil qilish, o'rganilayotgan materialni atrof-muhit bilan bog'lash, hissiy idrok muhim ahamiyatga ega, ya'ni tabiiy fanlarni o'rganish jarayonida olgan bilimlar asosida real borliq bilan ongli ravishda munosabat o'rnatishlari lozim.

Tabiiy fanlarni o'qitishda tasavvur muhim ahamiyat kasb etadi. Tasavvur sezgi organlar faoliyatining, xotiraning yoki tasavvur qilishning mahsulidir. Tasavvur tushunchalarning sezgili asosi hisoblanadi, biroq tasavvurlar bilan tushunchalar

o`rtasida keskin chegara yo`q. 1-, 2- sinflarda o`quvchilar tabiiy fanlarni o`qitishda ulargaa tajribalar o`tkazish, kuzatishlar, ekskursiyalar orqali o`quvchilarda tasavvurlar paydo bo`ladi. 2-sinf tabiiy fanlar darsligidagi “Rang-barang olam” mavzusida keltirilgan tajriba bunga misol bo`ladi.

Tajribaning maqsadi: oq rangning yettita rangga bo`linishiga ishonch hosil qilish.

1. Bir parcha shaffof mato oling. Singlingiz sochiga taqadigan shaffof tasma ham bo`laveradi.

2. O`qituvchingizdan shamni yoqib, stol ustiga qo`yishini so`rang.

3. Matoni ko`zingizga qo`yib, shaffof mato orqali shamning oloviga qarang.

4. Sham olovining atrofida qanday ranglar paydo bo`ldi?

5. Xulosa chiqaring.

Xulosa o`rnida aytish mumkinki, insonlar bir xillikdan zerikdi. Endi faqatgina kreativ o`ylagan insongina hammadan ajralib tura oladi. Chunki “creativity” bu cheklash mumkin bo`lgan tushuncha emas. Inson ongining cheki yo`q ekan, kreativlik ham cheksizdir.

Adabiyotlar:

1. G.Husanova. Tabiatshunoslik o`qitish metodikasi fanidan ma`ruza matni. Namangan. 2010.
2. M.I. Nuriddinova. Tabiatshunoslik o`qitish metodikasi. Toshkent 2005.
3. Belskaya Y.M., Grigoryans A.G. Tabiatshunoslikni o`qitish. —T., 2000.
4. Grigoryans A. G., Malkina L.G. Atrof tabiat bilan tanishtirish. -T., 1990.
5. Yo`Idoshev J. Pedagogik innovatsiyalami hayotga tatbiq etishnini tashkiliy asoslari. J. «Xalq ta`limi», 1999.
6. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o`qitish metodikasi: tarixi; va nazariy asoslari. Samarqand, 2003.
7. Shonazaova Sevara Rashidovna Pedagogical foundations of formation of geographical concepts in elementary school students Web of scientist: international scientific pesearch journal. ISSN: 2776-0979, Volume 4, Issue 3, Mar., 2023
8. Sevara Shonazaova Rashidovna Historical foundations of improving geographical concepts in primary school students Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL) VOLUME 3 , ISSUE12, DECEMBER- 2022 ISSN: 2776-0995
9. O.E.Tigay Tabiiy fanlar 2-sinf II qism darslik Toshkent 2023

PEZIOME

Ushbu maqolada boshlang`ich sinf o`quvchilarini tabiiy fanlarni o`qitishda kreativlikni rivojlantirish haqida fikr mulohazalar keltirilgan. Shu bilan birga boshlang`ich sinf o`quvchilariga tabiiy fanlarni o`qitishning ahamiyati haqida ham so`z yuritilgan.

PEZIOME

В данной статье представлены идеи о развитии творческих способностей при обучении естественному учащимся младших классов. В то же время обсуждалась и важность преподавания естественных наук ученикам начальной школы.

SUMMARY

This article presents ideas about the development of creativity in teaching natural sciences to elementary school students. At the same time, the importance of teaching natural sciences to elementary school students was also discussed.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA EKOLOGIK TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Shermatova U.Sh.

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ekologik tushuncha, shakllantirish, integratsiya, dars, shakl, metod, vosita, muammo, takomillashtirish, ilmiy-ijodiy faoliyat, tabiiy fanlar, didaktik o'yinlar, ekologik madaniyat.

Ключевые слова: начальное образование, экологическое понимание, формирование, интеграция, урок, форма, метод, средство, проблема, совершенствование, научная и творческая деятельность, естествознание, дидактические игры, экологическая культура.

Key words: primary education, environmental understanding, formation, integration, lesson, form, method, means, problem, improvement, scientific and creative activity, natural science, didactic games, environmental culture.

Hozirgi davrda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'lim-tarbiyani takomillashtirish, uning mazmun-mohiyati, ahamiyati, shuningdek, mazkur jarayonni rivojlantirishni amalga oshirilayotgan islohotlar, fan-texnika yutuqlari, ekologik ta'limni takomillashtirish mazmunida tushuntirish muhimligini ko'rsatadi, chunki o'quvchilar bugungi kunda ekologik ta'lim-tarbiya bilan bog'liq muammolarni o'rganish va uni echimini topish masalalarining zaruriyatini to'g'ri va haqqoniy anglab etishi hamda kelajakka ishonch hosil qilishi uchun ularda ekologik madaniyatni shakllantirish va boyitish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur jarayonda eng aavvalo, ekologik bilim, iqtisodiy madaniyat, xalqimiz tomonidan saqlanib kelinayotgan an'analar, umuminsoniy qadriyatlar, milliy an'analar, vatanga muhabbat, vatanparvarlik, insonparvarlik, o'z-o'zini anglash, umuminsoniy qadriyatlar, va boshqa qator asosiy tushunchalarning mazmun-mohiyatini yoritish zarur.

Ta'lim muassasalarida ekologik ta'limni rivojlantirish orqali o'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Unda asosiy

tushunchalarning mazmun-mohiyatini va ahamiyatini asosli va aniq tarzda o'quvchilarga yoritib berish, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, ularning bugungi kundagi ijobiy natijalari, yaratilayotgan yangiliklar va ularning ahamiyati, ijtimoiy-ekologik rivojlanishlar bo'yicha ijobiy tasavvurlar shakllantirish bilan bir qatorda, kelajakka ishonch tuyg'ularini shakllantiradi. Muxtasar qilib aytganda, ularda ekologik ta'lim-tarbiya berish orqali rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik ta'limni rivojlantirishda inson o'z ehtiyojlarini qondirishi va ko'zlagan maqsadlariga erishishi uchun chidamlilik, irodaviylik, sabr toqat, qanoatlilik, erkin fikrlilik va ongli faoliyatni boshqara olish kabilar zarur sanaladi. Buning uchun eng avvalo, u yashayotgan yurt, ya'ni vatan mustaqilligi, uning ravnaqi va ekologik ta'limni rivojlanish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Demak, tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik ta'limni rivojlantirish mamlakatning rivojlanishi va taraqqiy etishi bilan bog'liq masalalar yuzasidan tushunchalar berishda "ekologik tafakkur" tushunchasining mazmun-mohiyatini asoslab berish lozim. Ekologik ta'lim-tarbiyani shakllantirishda boshlang'ich sinf o'quvchilarini hayotga mustaqil qadam qo'yganlarida tabiatning "bo'ysundiruvchi" siga emas, balki uning himoyachisiga aylanish kerak. Yoshlarni tabiatdan oqilona foydalanishga, shuningdek, ularga tabiat faqat foyda olish uchungina emas, balki go'zallik qonunlariga ko'ra o'zgartirilishini tushuntirish axloqiy talablarga to'la muvofiq keladi.

Xulosa sifatida shuni takidlash joizki, yoshlarni oilada, talim muassasalari va mahalla jamoasida ekologiya va unda sodir bo'layotgan voqealar bilan qiziqtirish, tabiat va inson o'rtasidagi muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish, tabiat va jamiyat o'rtasidagi doimiy birlik, ularni bir-birlariga bog'lovchi tabiiy hamda ijtimoiy qonunlarni o'rgatish, hayotga tadbiq qilish yo'li bilan tabiatda barqarorlikni saqlashga erishish lozim.

Binobarin, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik ta'lim-tarbiyani shakllantirish masalalari o'quvchilarning atrof-muhit bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatish ta'lim tizimining dolzarb masalasiga aylandi. Shuningdek, unda o'quvchilar ekologik tushunchaga ega bo'lishi zamon talabidir. Ekologik tushuncha-bu atrof-muhit to'g'risida chuqur bilimga, tabiatni asrash tuyg'usiga ega bo'lish, o'simlik va hayvonlarga nisbatan g'amxo'rlik ko'rsatish, tabiat zaxiralaridan oqilona foydalanish, ularni ko'paytirish borasida qayg'urishga qaratilgan amaliy faoliyatning yuksak ko'rsatkichidir.

Ana shu xislatlarni o'zida aks ettira olgan o'quvchi ekologik ta'lim-tarbiya egasi deb atash mumkin. Iste'moldan ortiqcha suv jo'mraklardan oqishiga yo'l qo'ymaslik, suv xavzalarini ifloslantirmaslik, axlatni duch kelgan joyga to'kmaslik, turar joylarni ozoda saqlash, ko'chat va gullarni sindirmaslik hamda ularni ekish, hayvonlarga g'amxo'rlik qilish, qushlarni parvarishlash, xonadon va xiyobonlarni gulzorga aylantirish kabi harakatlarni amalga oshirish ekologik madaniyatlikning eng oddiy ko'rinishlari hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik ta'lim-tarbiyani rivojlantirish - bu insonni tabiatga qadam qo'ygan vaqtdan boshlab, butun hayoti davomida tabiatdan ongli ravishda foydalanish, xalqimizning tabiatga hurmat va e'tibor bilan qaraydigan urf-odatlarini, udumlarini tarbiyalash, tabiiy boyliklarni ko'paytirish, bog'u rog'lar, gulzorlar tashkil qilishga undash hamda uning qalbida yaxshi xislatlar uyg'otishdan iboratdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'limni rivojlantirish tabiatga, atrof-muhitga mehr uyg'otish, tejamkorlik xususiyatlarini shakllantirishga qaratilgan tabiatni muhofaza qilish, uni avaylab asrash tuyg'ularini inson tafakkurida shakllantirish jarayoni tushuniladi. Shuningdek, ekologik ta'limni rivojlantirishda o'quvchilarga tabiat boyliklarini tejab-tergashga, tabiatni muhofaza qilishga da'vat etadi. ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi jamiyat kishilarini ekologik jihatdan savodxonligini, madaniyatini oshirish, tabiatni muhofaza qilish, ozoda-toza saqlash, hayvonot olamiga, o'simliklarga mehr uyg'otish orqali tabiat ne'matlarini parvarishlashdan iborat bo'ladi.

Bugungi ekologik ta'lim tizimida dolzarb muammo bu mamlakatda uzluksiz ekologik ta'lim modeliga amal qilish natijasida yagona tabiat va jamiyatdagi o'zaro uyg'unlik, birlik imkoniyatlarini shakllantirishdir. Uzluksiz va xavfsiz ekologik ta'lim tizimi orqali jamiyatni shakllantirishga erishish uchun uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'inida tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalariga asoslangan metodlarni ishlab chiqish zarur.

Ilmiy izlanishlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitishda ekologiyaga oid manbalar deyarli atroflicha yo'lga qo'yilmagan. Ta'kidlash joizki, ekologik ta'lim usullarini o'rganishda asosiy vazifa o'qituvchining bilimi, mahorati va uning ongida shakllangan ekologik madaniyatning yuksakligiga bog'liq deb ta'kidlaydi.

Unda o'qitish metodi orqali o'qituvchi va o'quvchi harakatlari yordamida ma'lum bir fanni o'rganadi, o'qitish metodlari aynan dars jarayonida qo'llaniladi va zamonaviy o'qitish vositalari bilan uzviy bog'lik bo'ladi. Turli o'qitish metodlaridan foydalanishning asosiy maqsadi bilimni o'quvchilarga etkazishdan iborat bo'ladi.

Shuningdek, bugungi kunda tabiiy fanlarni o'qitishda bir qator zamonaviy o'qitish metodlari mavjud bo'lib, bu metodlarni qo'llash aslida juda murakkab va o'z navbatida, ular oddiy ham bo'lishi mumkin. Chunki tabiiy fanlar boshqa fanlardan farqli o'laroq, o'z metodlarini tabiat jismlari yoki ularni o'rganishda foydalanadi.

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik ta'limni rivojlantirish jarayonida quyidagilarni nazarda tutish lozim:

ekologik ta'lim-tarbiyaga oid tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlari mavjud ekanligi;

darslarni tashkil qilishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish; fanlararo integratsiya ekologik ta'lim-tarbiya asosi ekanligi;

muammoli vaziyat yaratish;

test sinovlarini o'tkazish;

ekologik ta'lim-tarbiya mazmunida mashq bajarish va masalalar echish, test, diktant, insho va bayon yozish;

ekologik ta'lim mazmunida qiziqarli o'yinlar: krossvord, rebus va ijodiy topshiriqlarni bajarish;

darslik bilan ishlash;

qo'shimcha adabiyotlardan foydalanish.

Darhaqiqat, tirik mavjudotlarni o'rab olgan narsa atrof-muhit. Ana shu atrof-muhitni toza saqlab, uni muhofaza qilish har bir insonning burchidir. Agar biz tabiat oldidagi burchimizni unutsak, tabiatga ziyon etkazamiz. Tabiatdan foydalanishda odamlarning yo'l qo'ygan xatoliklari, albatta, o'z javobini qaytaradi. Ya'ni son-sanoqsiz ekologik muammolarni yuzaga keltiradi. Bu muammolar oldida har bir inson o'z javobgarligini his qilgan holda tabiatni asrab-avaylashi lozim.

Tabiat bilan inson o'rtasidagi munosabatlarning buzilishi ekologik muammolarni yuzaga keltiradi. Unda inson tabiatga ziyon etkazsa, uni muhofaza qilmasa, tabiatda ekologik muvozanat buziladi. Unda o'quvchilarda ekologik ta'lim-tarbiyaga oid bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarni shakllantirish, o'quvchilarda tirik mavjudotlarga zarar etkazmaslik, o'simlik va hayvonlarni nobud qilmaslik, tabiat yaratgan narsani yo'q qilishga haqqimiz yo'qligini tushuntirish lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'limni rivojlantirishda kognitiv harakatlarni takomillashtirish, motivatsiya va tabiatga qiziqish hamda ijodiy faoliyat orqali ularning shaxsiy fazilatlarini shakllantiriladi. Suu o'rinda tabiiy fanlar tevarak olamning tuzilishi va tabiat xilma-xilligi haqidagi bilimlarni beradi va ilmiy dunyoqarashning shakllanishiga zamin yaratadi. Boshlang'ich

sinf o'quvchilarida mazmunidagi amaliy ishlar bilan shug'ullanish qay darajada qiziqarli va tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligi bilan izohlanadi.

Adabiyotlar:

1. Ашурова Н. Экологическое воспитание учащихся 3 - 4 классов сельских школ: Автореферат дис... канд. пед. наук. - Ташкент, 1993. -18 с.
2. Valiyeva Z.O'quvchi shaxsini axloqiy shakllantirishda ekologik tarbiya // Uzluksiz ta'lim va tarbiya muammolari.-Tashkent:TDPI, 1993. - B.27-31.
3. Isaqulova N.J. O'quvchilarga ekologik tarbiya berish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. -T.: Fan, 2011. -140 b.
4. Ziyomammedov B. Ekologiya va ma'naviyat.- Toshkent. Mehnat, 1997. - 104 b.
5. Karimov Yu. Atrof-muhitni ehtiyot qilaylik// O'zbekiston ekologik xabarnomasi. -1997. - 5-6 sonlar. - Toshkent, 2004. -112 b.
6. Nishonboyeva M.G. Biologiya darslarida ekologik tarbiya. - Toshkent: O'qituvchi, 1992. -104 b.
7. Norbutayev Kh.B. The formation of ecological thought of pupils in teaching of biology in connection with natural sciences in the process of the lesson. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3) Part II, 2020.-P. 134-138.
8. Turdiqulov E.O., Musaeva M. Tomchi suvda hayot jilvasi. -Toshkent: Ma'naviyat, 2001. - 47 b.
9. Tilovov T. Ekologiyaning dolzarb muammolari.- Qarshi: Nasaf, 2003. -147 b.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik ta'limni rivojlantirish mazmuni, shakl, metod va vositalarini uyg'unlashtirish, darslarni tashkil etish orqali ularning ekologik madaniyatini takomillashtirish, tabiat go'zalligini his qilish, uni asrash tuyg'ularini shakllantirish jihatlari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются содержание, форма, методы и средства развития экологического образования при преподавании естественных наук в начальных классах, аспекты повышения их экологической культуры путем организации уроков, ощущения красоты природы и формирования чувства ее сохранения. обсуждаются в этой статье.

SUMMARY

This article discusses the content, form, methods and means of developing environmental education when teaching natural sciences in primary grades, aspects of increasing their environmental culture by organizing lessons, feeling the beauty of nature and developing a sense of its conservation. are discussed in this article.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA EKOLOGIK TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Shermatova U.Sh.

*Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, ekologiya, atrof-muhit, ekologik madaniyat, ekologik muammo, metodologiya, usul, vosita, shakl, ekologik tarbiya.

Ключевые слова: бошланғич синф, экология, атроф-мухит, экологик маданият, экологик муаммо, методология, усул, восита, шакл, экологик тарбия.

Key words: boshlang'ich sinf, ekologiya, atrof-muhit, ekologik madaniyat, ekologik muammo, metodologiya, usul, vosita, shakl, ekologik tarbiya.

Darhaqiqat, kelajagimizning taraqqiyoti ta'limning poydevori bo'lgan boshlang'ich maktabda ilm olayotgan o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy jihatdan mustahkam tarbiyalanishi, barkamol avlod bo'lib etishishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga javob beradigan va dars talablariga mos keladigan maqsadni aniqlash bunday yangilanishning asosiy mezonidir.

Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni rivojlantirish o'quvchilarning egallagan bilimlari samarali bo'lishi bilan bir qatorda ularning idrok etish qobiliyati, faolliklari, qiziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. O'quv jarayonida o'quvchilarda ekologik ta'limni rivojlantirish turli o'quv dasturlari, darsliklar mutanosibligini ta'minlovchi didaktik imkoniyat sifatida tushunish lozim.

Buning uchun o'qituvchilar yuqorida qayd etilgan muammolarni o'rganish bilan bir qatorda, ularning fan va texnika, xalq xo'jaligi va inson hayotidagi ahamiyatini anglashi, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, bilim zahiralarga monand holda didaktik qayta ishlashi va mavzularning mazmuniga kiritish yo'llarini belgilashi nazarda tutiladi.

Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni rivojlantirishda fanlarni integrallash, ya'ni fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim didaktik sharti bo'lib, u quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'quvchilar uchun asosiy bilim manbai bo'lgan o'quv materialining ilmiyligi va izchilligi, boshqa fanlardan o'zlashtirilgan tushunchalarning didaktik bog'liqligini ta'minlaydi.

2. Oquvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish ortadi va aqliy rivojlanish tezlashadi.

3. Tabiiy fanlarni integrallash, ya'ni o'qitishda fanlararo aloqadorlikni bosqichma-bosqich va izchil amalga oshirish orqali o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga imkon yaratadi.

Tabiat va jamiyat qonunlarini o'rganuvchi tabiiy fanlar, ularning o'zaro yaqinlashuvi obyektiv jarayon hisoblanadi. Inson tabiatning tarkibiy qismi, fanlarning asosiy o'rganish obyekti hisoblanadi. Inson nafaqat biologik, balki ijtimoiy mavjudot hisoblanganligi tufayli unda moddiy dunyoning mexanik va ijtimoiy qonuniyatlari mustahkam birikkan holda mujassamlashgan bo'ladi.

Tabiat va jamiyatda sodir bo'ladigan voqea-hodisalarning, ular orasidagi aloqalarning bir-biriga bog'liq holda rivojlanishini tabiiy fanlarning integratsiyasi asosida tushuntirish o'quvchilar shaxsida organik olam haqida yaxlit bilimlar tizimini tarkib toptiradi va ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi.

O'quv jarayonida o'z o'quv fani nuqtai nazaridan kelib chiqib, chuqur bilim berishga harakat qilinadi. Natijada obyekt turli o'quv fanlari o'rtasida bo'linib, u haqida yaxlit, bir butun bilimlar tizimi tarkib topmaydi. Shuning uchun uni integratsiyalashgan holda o'qitish maqsadga muvofiq sanaladi.

Demak, integratsiyalashgan ta'lim maktablarda fan asoslaridan beriladigan bilimlar mazmuniga yangicha yondashuvni ko'zda tutadi va uning asosiy maqsadi o'quv materiallarini mantiqan tugal mazmundagi muammolar majmuasi sifatida o'rganish o'quvchilar ongida olam va jamiyatning yaxlit ilmiy manzarasini shakllantirish, tabiat va unda insonning o'рни haqida ilmiy tushuncha va bilimlarni tarkib toptirishdan iboratdir.

Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni rivojlantirish ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishga bog'liq. Mazkur jarayonni to'g'ri tashkil etish o'qitish samaradorligini ta'minlaydi.

Umumta'limda ta'limni rivojlantirish tabiiy fanlar integratsiyasi va ta'limni tabaqalahtirishsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ta'lim jarayonida fanning o'рни, o'quv fanlari mazmuniga mustaqil ta'limni shakllantiruvchi bilimlarni singdirish imkoniyatlari va u qanday aloqadorlikda o'z samarasini berishi haqida mulohaza yuritiladi. Ta'lim jamiyatni harakatlantiruvchi kuch sifatida

ta'kidlanadi. Ta'lim borasida yutuqlarga erishilmasa, jamiyat o'z harakatini davom ettira olmasligi barchamizga ma'lum.

Demak, fan jamiyat rivojlanishidagi asosiy kuch hisoblanadi. Kishilik dunyosini fan nuqtai nazaridan izohlash garchi keyinroq boshlangan bo'lsa-da, uning ayrim oddiy unsurlari jamiyatning kelib chiqish davridan mavjud. Bu bilimlar avval eng sodda ko'rinishda bo'lib, kishilar dunyosi haqidagi eng umumiy qarashlarga oddiy tarzda ifodalangan. Kishilar tevarak-atrofdagi o'simliklar va hayvonat olami to'g'risida ma'lum bilimlarga ega bo'lsalarda, ularning jamiyat haqidagi bilimlari juda qiyinchilik bilan, uzoq davrlar davomida to'planib borgan.

Ekologik tarbiya inson va tabiat munosabatlarini hayotiy timsollarda aks ettirish orqali yoshlarning ekoma'naviy - madaniy saviyasi darajasi hamda dunyoqarashini ifodalash bilan birga inson shaxsini tarbiyalash vazifasini ham bajaradi. Ko'zlangan maqsadga erishish yo'lida ekologik tarbiyaning jamiyat ma'naviy hayoti bilan aloqadorligi masalalari, xususan, o'quvchilarda ekologik bilim va tushunchalarni tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqa.

Zero, har bir yosh nafaqat etuk va barkamol bo'lishi, shu bilan birga atrof muhitga odilona munosabatda bo'lib, tabiat qonun - qoidalarini o'z ichki kechinmalaridek, qabul qilsa, tabiat bilan hamohang, uyg'unlashgan holda faoliyat olib borsagina u tom ma'noda yuksak ma'naviyat va madaniyatga erisha oladi.

Ekologik ta'limni rivojlantirishning asosini, shubhasiz, ekologik ta'lim- tarbiya tizimining barcha bo'g'inlarini ya'ni maktabgacha ta'lim muassasalaridan tortib oily ta'lim bosqichlarini ham qamrab oladi. Chunki muayyan aniq maqsadlarga yo'naltirilgan ekologik ta'lim- tarbiya natijasida o'quvchilarning ekologik bilimlarini oshirish, ularda tabiatga nisbatan ongli munosabatda bo'lish malakalarini tarkib toptirish, mehnatga ixlos bilan munosabatda bo'lish sifatlarini tarbiyalash mumkin. Ekologik tarbiya tizimli va izchillikda olib borilishini nazarda tutish lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ta'limni rivojlantirishni tarkib toptirish vazifasi ta'lim muassasalari, oila, mahalla, keng jamoatchilik bilan hamjihatlikda olib borilishi yaxshi natijalarni berishini ta'kidlagan holda, asosiy mas'uliyat pedagoglarzimmzsiga yuklanadi.

O'quvchilar ekologik yo'nalishdagi asosiy bilimlarni umumta'lim boshlang'ich sinflarida o'qitilayotgan "Tabiiy" fanlar bo'yicha oladilar. Bundan tashqari "Tarbiya" darslarida, shuningdek, ekologik mavzulardagi turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda to'xtaladi. Masalaning muammoli tomoni

shundaki bo'lg'usi yosh mutaxassislarda nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash malakalari to'la tarkib topgan emas.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'limni rivojlantirish masalasi ko'ndalang turgan ekan demak, pedagog kadrlar o'z mehnat faoliyati davomida o'quvchilarda tabiat qonunlari, inson va tabiat va ularning o'zaro mutanosibligi, tabiiy muvozanatni saqlash haqidagi bilimlarni va bular negizida ekologik madaniyatni tarkib toptirishlari, shuningdek, o'quvchilar orasida ekologik mavzulardagi tarbiyaviy ishlarni puxta rejalashtirishlari va amalga oshirishlari lozim bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'limni rivojlantirish masalasining naqadar muhimligini e'tirof qilgan holda ta'kidlash mumkin, bunda davra suhbatlari, munozaralar, oliygohlar qoshida tashkil qilingan radio yoki televideniya orqali namoyish va o'quvchilarning keng muhokamasiga qo'yilishi yaxshi natijalarni beradi.

Mustaqil tadqiqotchilik ishlarini olib borish davomida boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiatni muhofaza qilishga oid ko'pgina ilmiy - ommabop adabiyotlar, ma'lumotlarni tahlil qiladilar, ekologiya sohasida ish olib borayotgan mutaxassislarga murojaat etadilar, to'plangan natijalarni umumlashtiradilar. Shu bilan birga o'quvchilar dunyo miqyosida ekologik muammolarning o'rganilishi, ekologik tarbiya borasida olib borilayotgan ishlar qanday yo'lga qo'yilganligi bilan tanishish maqsadida qiyosiy tahlil qiladilar.

Ekologik fojialarning oldini olishning birdan - bir yo'li tabiatni muhofaza qilish, barcha tabiiy boyliklarimizdan oqilona foydalanishdir. Ammo, har bir inson qalbiga ekologik madaniyatni shakllantirmay turib, bu borada kutilgan natijalarga erishish qiyin. Yoshlar ongiga tabiatning o'z qonun - qoidalari mavjudligini tabiatdagi barcha hodisalar, o'zgarishlar bir - biri bilan bog'liqligini, umuman, insonning tabiatga to'g'ri munosabatda bo'lishi lozimligi haqidagi tasavvurlarni singdirish, shubhasiz, muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'limni rivojlantirish shunday jarayon natijasiki, qaysiki jamoatchilikning birgalikda faoliyat yuritishni talab etadi. Bu yerda albatta yuqorida aytib o'tkanimizdek, mahalla-oila va ta'lim - tarbiya maskanlarining ilm dargohlarining birgalikdagi harakatlarini taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Avazov Sh. Maktabda ekologik tarbiya. -Toshkent: O'qituvchi, 1992. - 62 b.

2. Valiyeva Z. O'quvchi shaxsini axloqiy shakllantirishda ekologik tarbiya // Uzlüksiz ta'lim va tarbiya muammolari. -Tashkent:TDPI, 1993. - B.27-31.

3. Герцена А.И. Методика обучения экология в XXI веке // Материалы научно - практическая конференция. - СПб.: Из-во РГПУ, 2002. -89 с.

4. Isaqulova N.J. O'quvchilarga ekologik tarbiya berish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. -T.: Fan, 2011. -140 b.

5. R.A.Mavlonova., N.H. Rahmonqulova "Boshlang'ich ta'limning integrasiyalashgan pedagogikasi". O'quv qo'llanma. - Toshkent. "Ilm Ziyo", 2009. -192 b.

6. Nishonboyeva M.G. Biologiya darslarida ekologik tarbiya. - Toshkent: O'qituvchi, 1992. -104 b.

51. Norbo'tyaev X.B. Boshlang'ich sinflarda fanlararo ekologik tarbiya. //Zamonaviy ta'lim. - 2018.- 11-son. - B. 53-58.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'limni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, mazmuni va metodlari, tabiiy fanlar mazmunidagi bilimlarni takomillashtirish, tabiiy fanlar bo'yicha avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini yangi vaziyatlarda qo'llashi orqali o'quv materialini ongli o'zlashtirish, inson va tabiat aloqadorligi atrofidagi muammolarni o'rganuvchi turli o'quv fanlariga oid bilimlar uzviyligi va ekologik ta'lim muammolari zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны особенности, содержание и методы развития экологического образования учащихся младших классов, совершенствования знаний по содержанию естественных наук, применения ранее полученных знаний, умений, умений и компетенций по естественным наукам в новых ситуациях путем сознательного усвоения учебных материалов. материал, интеграция знаний, относящихся к различным учебным предметам, изучающим проблемы взаимоотношений человека и природы, проблемы экологического образования, описываются с использованием современных образовательных технологий.

SUMMARY

The article describes the features, content and methods of developing environmental education for primary school students, improving knowledge of the content of natural sciences, applying previously acquired knowledge, skills, abilities and competencies in natural sciences in new situations through the conscious assimilation of educational materials. material, integration of knowledge related to various academic subjects studying the problems of relationships between man and nature, problems of environmental education, are described using modern educational technologies.

MANTIQUIY MASALALAR ORQALI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Ne'matova D.B.

Termiz davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Tayanch so'zlar: fikrlash, ko'nikma, ijodiy fikrlash ko'nikmalari, pedagogika, psixologiya, falsafa, o'quvchi, mustaqil fikrlash, mantiqiy masalalar.

Ключевые слова: мышление, умения, навыки творческого мышления, педагогика, психология, философия, студент, самостоятельное мышление, логические вопросы.

Key words: thinking, skills, creative thinking skills, pedagogy, psychology, philosophy, student, independent thinking, logical issues.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni uzlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi.

Bizning fikrimizcha, pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi -o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlagan texnologiyalariga bog'liq. O'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, xar ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida o'quvchilar mustaqil fikrlab, ijodiy ishlab, izlanib, tahlil etib, o'zlari xulosa qila olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh, esa ularga baxo bera olsa, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, bizning fikrimizcha, ana shu - o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi.

O'qituvchi va o'quvchining maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki xar ikkala tomonning asosiy

maqsadi aniq natijaga erishishga karatilgan bulib, bunda o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh, xarakteri, sharoitga karab, ishlatiladigan texnologiya tanlanadi. Masalan, natijaga erishish uchun nafaqat, kompyuter bilan ishlash lozim, balki film (yoki tarqatma material, chizma va plakat, axborot texnologiyasi, turli adabiyotlar) kerak bo'ladi. Bularning xammasi o'qituvchiga bog'lik.

Shu bilan birga o'quv jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur. Bu jarayonda o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitni, eng asosiysi, o'quvchilarning imkoniyati va ehtiyojini va hamkorlikdagi faoliyatni tashkil eta olishini hisobga olishi kerak. Shundagina, kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqacha aytganda, o'quvchini ta'limning markaziga olib chiqish kerak.

Uzoq yillar davomida bolalarni o'rgangan taniqli psixolog N.S.Leytes ularda oddiy bolalardan yaqqol farq qiluvchi qobiliyatlar mavjudligini aniqladi. Bular birinchidan, mehnatga qobiliyat, ikkinchidan doimiy ravishda yangi bilimlarni va yangi ma'lumotlarni egallashga bo'lgan intilishlarida namoyon bo'ladi. Bu ehtiyoj gumanitar, texnik, matematik, biologiya bo'yicha turli xarakter va temperamentga ega bo'lgan iste'dodli bolalarda bir xil kuchda namoyon bo'ladi. Keyinchalik tadqiqotlar bolaning aynan bilishga intilish, bilish ehtiyojlari uning aqliy qobiliyatlari darajasining rivojlanishiga eng ko'p aloqador ekanligini ko'rsatdi.

Mashhur psixolog S.L.Rubinshteyn ta'kidlaganidek, tafakkur va bilimning o'zaro munosabatini o'rganishda psixologiyaning vazifasi o'quvchilarning faqat o'zlashtirish, o'rganish jarayonini tadqiq qilish, yangi bilimlarni egallashni o'rganish emas, balki o'quvchining yangi bilimlarni mustaqil egallash qobiliyatini shakllantirishdan iborat bo'lmog'i lozim.

Matematika darslarida boshlang'ich sinf o'quvchisining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mantiqiy o'quv topshiriqlaridan foydalanish o'quvchining o'quv-biluv va ijodiy faoliyatini oshiradi, bolada mustaqil fikr yuritish, xulosa chiqarish kabi xislatlarni tarbiyalaydi.

Bolalarga matematikadan ta'lim berish va boshlang'ich ta'limdagi o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishning maqsadlaridan biri - bu bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirishdir.

Bolalar matematik tushunchalarni rivojlantirish uchun pedagogika, falsafa, mantiq, psixologiya va boshqa bir qator fundamental fanlarda o'rganiladigan xususiyatlar va qonuniyatlarni bilishi kerak.

Mantiqiy masalalarni yechish o'quvchilarga taqqoslash, kuzatishga doir tajribalarni to'plashga, murakkab bo'lmagan matematik qonuniyatlarni aniqlashga, isbot talab etadigan farazlarni o'rta tashlashga imkon beradi. Shu munosabat bilan o'quvchilarda deduktiv mulohaza yuritishga ehtiyoj tug'ilishi uchun sharoit yaratadi. Bunday masalalar o'qituvchiga o'quvchilardagi mehnatsevarlik, maqsadga erishishda tirishqoqlik kabi shaxsiy-axloqiy xislatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Har bir muammo ma'lum mantiqiy bog'lanishga asoslangan bo'ladi. Bir necha eng soddada mantiqiy masalalar keltiramiz:

1. Otasi va qizi birgalikda 62 yoshda. To'rt yil avval otasi qizidan sakkiz marta katta bo'lgan edi. Ularning har biri hozir necha yoshda?

2. Ahmad va Rahmat ko'p qavatli bir uyda yashashadi va bir litseyda o'qishadi. Ahmad litseyga 20 minutda, Rahmat esa 30 minutda boradi. Agar Rahmat Ahmaddan 5 minut oldin uydan chiqqan bo'lsa, Ahmad necha minutdan keyin unga yetib oladi.

3. Sinfda 20 o'quvchi bor. O'qituvchi ularga 225 dona daftar olib keldi. Har bir o'quvchiga 11 tadan daftar tegadimi? (Masalani faraz qilish yo'li bilan va to'g'ri yo'li bilan ya'ni ikki usul bilan yechish mumkin.)

Mantiqiy masalalarni yechish darsda hamda sinfdan tashqari (to'garak) ishlarda amalga oshirilishi mumkin, o'qituvchi o'zining faniga qiziqsa va bu qiziqishni o'z o'quvchilarida ham tarbiyalay olsa, ularda mehnatsevarlik, masalaga qiziqish, masalani yechishga bo'lgan xohish, masalaning yechimini topishga ishonch kabi xislatlarni tarkib toptiradi.

Adabiyotlar:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - М.: Педагогика, 1989. – 64 с.
2. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
3. Kamolova, S., & Amanxonova, Y. (2022). O'quvchilar tafakkur jarayonlarini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati. Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii, 2(6).
4. Ruzikulovna, S. D. (2021). Primary education teacher and student teaching activities and system of personal values. European Scholar Journal, 2 (7), 32-33.
5. Shabbazova, D. (2023). Psychological-pedagogical factors of improving the literacy of elementary school students based on a personal value approach. Academia Science Repository, 4(05), 12-19.
6. Ruzikulovna, S. D. (2023). Analysis of the Level of Valuable Approach to Primary Class Students. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(4), 227-230.
7. Shabbazova, D. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilari savodxonligini oshirishda shaxsiy qadriyatli yondashuv. Monografiya. Termiz-2023. Interpretation and Researches, 1(1).

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini mantiqiy masalalar orqali ijodiy fikrlashga o'rgatishning ahamiyati haqida fikr mulohazalar keltirilgan. Shu bilan birga boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается важность обучения учащихся начальных классов творческому мышлению при решении логических задач. При этом обсуждались педагогико-психологические особенности формирования навыков творческого мышления у учащихся младших классов.

SUMMARY

This article discusses the importance of teaching primary school students to think creatively through logical problems. At the same time, the pedagogical and psychological features of the formation of creative thinking skills in elementary school students were discussed.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IQTIDORINI ANIQLASH VA BAHOLASHDA PIRLS XALQARO DASTURINING TOPSHIRIQ TURLARI VA MEZONLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Norqobilova R.D.

Termiz davlat pedagogika instituti, katta o'qituvchi

Tayanch so'zlar: PIRLS, badiiy tajriba orttirish, axborot olish va undan foydalanish, ko'chirish, bayon qilish, induksiya, deduksiya, isbotlash.

Ключевые слова: PIRLS, приобретение опыта, получение и использование информации, копирование, построение, индукция, дедукция, доказательство.

Key words: PIRLS, gaining experience, obtaining and using information, copying, building, induction, deduction, proof.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilishning yangi bosqichida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat ta'lim standartlari asosida shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga egadir. Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi – jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir.

PIRLS – bu turli ta'lim tizimiga ega bo'lgan davlatlarda kitobxonlik sifati monitoringini tadqiq qilishdir. Turli davlatlardagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish sifati va matnni tushunish darajasini, shuningdek, har xil davlatlar ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni taqqoslash va namoyon qilish imkonini beruvchi tadqiqot metodlaridir.

PIRLS tadqiqotlari doirasida turli ta'lim tizimiga ega bo'lgan davlatlarning 4-sinf bituvchilarining o'qish sifati va o'qilgan matnni tushunish darajasi o'rganiladi. Bu tadqiqotlarga 4-sinf o'quvchilarining tanlanishi shu bilan e'tiborliki, aynan o'qishning to'rtinchi yilida o'quvchilar o'qishning yuqori darajasiga ega bo'lishi, ularning keyingi ta'limda bilimni egallash qobiliyatini

shakllantirish va shu orqali hozirgi zamonga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi.

Darsda o'quvchilar tomonidan eng ko'p qo'llaniladigan o'qishning quyidagi ikki turi o'rganiladi:

1. Adabiy kitobxonlik malakasini egallash maqsadidagi o'qish.
2. Mazmunni tushunish va amalda foydalanish maqsadidagi o'qish.

Badiiy va ilmiy-ommabop matnlarni o'qishda o'qish ko'nikmalarining quyidagi to'rt guruhi baholanadi:

1. Aniq ko'rinishda berilgan ma'lumotni topa olish.
2. Xulosalarni shakllantirish.
3. Ma'lumotlarni umumlashtira olish.
4. Matnning mazmuni, til xususiyati, tuzilishini tahlil qilish va baholay olish.

PIRLS yosh o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari o'qishning ikkita keng qamrovli maqsadiga qaratilgan. Bular badiiy tajriba orttirish hamda ma'lumot olish va ulardan foydalanish uchun o'qishdir. Yosh o'quvchi uchun o'qish savodxonligining har ikki maqsadi ham muhim hisoblanadi. Shuning uchun PIRLS har bir o'qish turini baholashda matnlarni teng bo'lishni asosiy maqsad qilib olgan.

Badiiy tajriba orttirish. Adabiyotni tushunish va baholash uchun har bir o'quvchi tilni tushunishi va badiiy shakllarni bilishi kerak. Yosh o'quvchilar uchun adabiyot hali duch kelmagan vaziyatlar va his-tuyg'ularni o'rganish imkoniyatini taqdim etishi mumkin. Badiiy adabiyotda tasvirlangan voqealar, harakatlar va oqibatlar o'quvchilarga haqiqiy hayotni yoritibgina qolmay, tasavvur qilishlari mumkin bo'lgan vaziyatlarni bilvosita his qilish va aks ettirishga imkon beradi. PIRLSda ishlatiladigan badiiy matnlarning asosiy shakli – bu badiiy to'qimaga asoslangan hikoyalardir.

Axborot olish va undan foydalanish. Axborot matnlarining maqsad va vazifalari turli xil bo'ladi. Axborot matnining asosiy vazifasi axborotni taqdim etish bo'lsa-da, mualliflar ko'pincha o'zlari tanlagan mavzularni yoritishda turli maqsadlarni ko'zda tutadi. Ko'pgina axborot matnlarining maqsadi to'g'ridan to'g'ri ma'lumot berish, masalan, biografik ma'lumotlar yoki vazifani bajarish bosqichlarini taqdim qilishdir, shu bilan birga, ko'p hollarda matnda muallifning subektiv qarashlari ham aks etadi. Masalan, muallif fakt yoki tushuntirishlarning qisqacha xulosasini taqdim etishi, o'z dalillariga o'quvchini ishonitirishga harakat qilishi yoki turli nuqtayi nazarlarni keltirishi mumkin.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, "O'qish savodxonligi" atamasi o'qish tezligini tekshirishni emas, balki "savodli o'qish"ni anglatadi. Unga ko'ra, o'quvchi mantlarni tushunishi, ularning mazmunini mushohada qilishi va baholay olishi, o'z fikrini bildiray olishi zarur. O'quvchilarga turli matnlar taqdim etiladi: badiiy asarlardan parchalar, biografiyalar, shaxsiy xatlar, hujjatlar, gazeta va

jurnallardagi maqolalar, yo'riqnomalar, reklama e'lonlari, geografik kartalar va b. Ularda axborot turli ko'rinishlarda aks etadi: diagramma, rasm, xarita, jadval, chizma va h.k.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, o'quvchilarning mantlarni tushunishi, ularning mazmunini mushohada qilishi va baholay olishi, o'z fikrini bildirib olishi, mustaqil va ijodiy fikrlashiga doir o'quv va mustaqil topshiriqlarni ishlab chiqish orqali ularning PIRLS baholash tadqiqotiga tayyorgarligi va ishtirokini ta'minlash mumkin. Umumta'lim muassasalarida xalqaro tadqiqotlar amaliyotiga asoslangan holda boshlang'ich ta'lim sifatini baholashga erishishda o'qituvchi o'quv jarayoniga kompleks tayyorgarlik ko'rishi, o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashga doir topshiriqlarni ishlab chiqishi va o'quv jarayonida qo'llashi muhim hisoblanadi. Bunda o'quv predmetining o'ziga xos jihatini, mashg'ulot o'tiladigan joy va sharoitni, eng asosiysi, o'quvchilarning imkoniyati, ehtiyoji, hamkorlikdagi faoliyatini e'tiborga olish zarur. Bu o'rinda o'qituvchi ish faoliyatining natijaviyligi bevosita uning kasbiy tayyorgarlik darajasiga bog'liqdir. Har bir o'qituvchi dars jarayonini loyihalashda xalqaro baholash tadqiqotlari talablari asosida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishi va amalda foydalanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida o'quv topshiriqlari haqida so'z yuritamiz.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining iqtidorini aniqlashda diagnostika metodlaridan foydalanish mexanizmi ijodiy iqtidorni aniqlash diagnostikasining pedagogik imkoniyatlarini tashkiliy-pedagogik, motivatsion-qadriyatli va amaliy-faoliyatli jarayonlar integrativ xususiyatlarini maqsadli yaxlitlash hamda xalqaro PISA va TIMSS topshiriqlari PIRLS topshiriqlari mazmuniga uyg'unlashtirildi.

O'quv topshiriqlari – o'rganilayotgan mavzu bo'yicha ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladigan ta'limiy vazifalar yig'indisi. O'quv materiallarini o'zlashtirishda ta'lim oluvchini faol harakatga undaydigan omil o'quv topshiriqlari hisoblanadi. Ko'zlangan maqsadlar tizimi ularning bajarilishini ta'minlovchi harakatlar tizimi bilan uzviy bog'lanadi. Shu sababli o'quv topshiriqlarini to'g'ri shakllantirish maqsadga muvofiqdir. O'quv topshiriqlarini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

1. O'quv topshiriqlarining murakkablik darajasini aniqlay olish.
2. Darsning maqsadini inobatga olgan holda unga muvofiq o'quv topshiriqlari tizimini tuzish.

Rossiyalik tadqiqotchi D.Tollingerova tomonidan taklif etilgan o'quv topshiriqlari taksonomiyasidan rivojlantiruvchi ta'lim jarayonida samarali foydalanish mumkin. Quyida o'quv topshiriqlari taksonomiyasi keltiriladi:

I. Xotirada saqlash, qayta yodga tushirishni talab etuvchi topshiriqlar:

1. Xabardor bo'lishga oid topshiriqlar.

2. Alohida dalil, son, tushunchalarni yodga olishga doir topshiriqlar.
3. Ta'rif, meyor, qoidalarni yodga olishga oid topshiriqlar.
4. Katta hajmdagi matn, bo'lim, she'r, jadval va boshqalarni yodga olishga oid topshiriqlar.

II. Raqamlar va ma'lumotlar bilan ishlashda oddiy fikriy operatsiyalarni bajarishni taqozo etuvchi topshiriqlar:

1. Dalillar (o'lchash, tortish, hisoblash va b.)ni aniqlashga oid topshiriqlar.
2. Dalillarni keltirish va ta'riflash (hisoblash, sanab o'tish va b.)ga doir topshiriqlar.
3. Harakatlar jarayoni va usullarini tashkil etish va tavsiflashga oid topshiriqlar.
4. Ajratish va yig'ish (tahlil va sintez)ga doir topshiriqlar.
5. Qiyoslash va farqlash (taqqoslash va bo'lish)ga oid topshiriqlar.
6. Taqsimlash (kategoriyalashtirish va tasniflash)ga doir topshiriqlar.
7. Dalillar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik (sabab, oqibat, maqsad, vosita, ta'sir, foydalilik, vosita, usullar)ni aniqlashga oid topshiriqlar.
8. Abstraksiya, aniqlashtirish va umumlashtirishga doir topshiriqlar.
9. Murakkab bo'lmagan (kattalik, o'lchamlari noma'lum bo'lgan) misollarni yechish.

III. Raqamlar bilan ma'lumotlar bilan ishlashda murakkab fikriy operatsiyalarni bajarishni taqozo etuvchi topshiriqlar:

1. Ko'chirish (biror joyga uzatish, shaklini o'zgartirish)ga oid topshiriqlar.
2. Bayon qilish (sharhlash, ma'nosini tushuntirish, mohiyatini yoritish, asoslash)ga doir topshiriqlar.
3. Induksiya (juz'iy xususiyatga tayangan umumiy xulosa chiqarish)ga oid topshiriqlar.
4. Deduksiya (umumiy holatga ko'ra xususiy xulosalar chiqarish)ga doir topshiriqlar).
5. Isbotlash (dalillashtirish) va tekshirishga oid topshiriqlar.
6. Baholashga doir topshiriqlar.

IV. Ma'lumotlarni e'lon qilishga oid topshiriqlar:

1. Umumlashtiruvchi qisqacha ma'lumot, qoralama, mazmun va b.ni ishlab chiqishga doir topshiriqlar.
2. Hisobot, ma'lum muammoga bag'ishlangan taqdimot, ma'ruzalarni tayyorlashga oid topshiriqlar.
3. Mustaqil ravishda yozma ishlar, chizmalar, loyihalar va b.ni bajarishga doir topshiriqlar.

V. Ijodiy fikrlashni talab etuvchi topshiriqlar:

1. Amaliy takliflarni ishlab chiqarishga doir topshiriqlar.
2. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilishga oid topshiriqlar.

3. Savollarni qo'yish va masala yoki topshiriqlarni ifodalashga doir topshiriqlar.
 4. Shaxsiy kuzatishlarga asoslangan holda yechimni topishga oid (sensor – sezgi, his qilishga asoslangan) topshiriqlar.

5. Shaxsiy mulohazaga asoslangan holda yechimni topishga doir (ratsional yechimga asoslangan) topshiriqlar.

Taksonomiya asosida o'qituvchilar turli murakkablikdagi o'quv topshiriqlarini shakllantirish va ular yordamida ta'lim oluvchi shaxsini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shu bilan birga matn shakli va mundarijasini baholay olishga doir topshiriqlar orqali ham o'quvchilarning savodxonlik darajalari baholanadi.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, har bir o'qituvchi xalqaro tadqiqot talablari asosida yaratilgan topshiriqlarning o'quvchilar tomonidan bajarilganlik holatini baholash mezonlarini bilishi muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Tashkenbayev U.Nning umumiy tahriri ostida / Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash – T.: Sharq, 2019. –91 b.
2. Норқобилова, Р. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tilidan iqtidorini diagnostika qilish mexanizmlarini takomillashtirish. Общество и инновации, 4(1/S), 36-41.
3. Abdullayeva, S. A., & Norqobilova, R. D. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim o'zlashtirishlarini diagnostika qilish. Interpretation and researches, 1(1).
4. Норқобилова Р. Хорижий fanlardan bolalarning maktabga tayyorgarligining diagnostikasi // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 11.
5. Norqobilova R. D. Component parts and tasks of pedagogical diagnostics //Modern Scientific Research International Scientific Journal. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 76-83.
6. Rayxona Davlatovna Norqobilova. The significance of psychological-pedagogical diagnostics in the educational process. Vol. 1 No. 1 (2023): World of Scientific news in Science International Journal.
7. RD Norqobilova, SA Abdullayeva. Diagnostika pedagogik muammo sifatida. - Academic research in educational sciences, 2023.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada PIRLS ta'rifi, darsda o'quvchilar tomonidan eng ko'p qo'llaniladigan o'qishning ikki turi, badiiy va ilmiy-ommabop matnlarni o'qishda o'qish ko'nikmalarining to'rt guruhi haqida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается определение РИРЛС, двух видов чтения, наиболее часто используемых учащимися на уроках, проводится четыре группы навыков чтения при чтении литературных и научно-популярных текстов.

SUMMARY

This article discusses the definition of RIRLS, the two types of reading most often used by students in the classroom, four groups of reading skills in reading literary and popular science texts. is conducted.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI FAOLLASHTIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARNING AHAMIYATI

Qahhorova M.S.

TerDPI boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Tayanch so'zlar: didaktik o'yinlar, boshlang'ich sinf o'quvchilari, bilim malaka va ko'nikmakar, o'qituvchi, metodlar, texnologiyalar, komponentlar, yoshlar.

Ключевые слова: дидактические игры, учащиеся младших классов, знания, умения и навыки, учитель, методы, технологии, компоненты, молодежь.

Key words: didactic games, primary school students, knowledge, skill and skill, teacher, methods, technologies, components, young people.

Bizga ma'lumki boshlang'ich sinf o'quvchilari o'yinqaroq, sho'x bo'lishadi. Ular dars mashg'ulotlaridan ham ko'ra o'yinlar o'ynashni yoqtirishadi. Maktablarda har bir o'quvchining darslarda faol qatnashishini ta'minlovchi mashg'ulotlar asosiy o'rinni egallaydi. Bunday holatlarni ta'lim shaklining o'yinli shakllari, metodlar, didaktik o'yinlar va texnologiyalar orqali muvaffaqiyatli hal qilish mumkin. Didaktik o'yinlar aslida amaliy va aqliy harakatlardagi o'zaro munosabatlarni o'rnatishga xizmat qiladi. Bu 2-3 yosh, 3-4 yosh va 4-6 yoshdagi bolalar uchun muhim hisoblanadi. Didaktik o'yin -bu o'yin ko'rinishida amalga oshiriladigan faoliyatining turlaridan bittasi sanaladi.

Eng zo'r didaktik o'yinlar o'quvchilarning o'zlari mustaqil ta'lim olish prinsipida tashkil topgan, ya'ni shunday tuzilganki, bularning o'zlari o'quvchi yoshlarni malaka, bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlariga asoslanib shunga qarab yo'naltiradi. Bizga ko'rinib turibdiki, didaktik o'yinlar ta'lim olishning ikkita asosiy komponentlarini o'zida jamlaydi, bular: kerakli ma'lumotlarni to'plash va to'g'ri yechimni qabul qila olish. Mana shunday komponentlar yoshlarda didaktik tajribani ta'minlab beradi. Biroq bunday tajribaga ega bo'lish ko'p vaqtni talab qiladi. Bunday vaqtda o'quvchilarni mustaqil ravishda malaka va ko'nikmalarga ega bo'lish mashqlariga, o'rgatishdan iboratdir. Ulardan psixologik tavsiflari rivojlantiruvchi, kamol toptiruvchi o'yinlarni

ham kiritish kerak. Ya'ni: viktorinalar, boshqotirmalar, krossvordlar, rebuslar, shaxmat-shashka va aqlni charxlovchi shu kabi o'yinlarni kiritish kerak.

Didaktik o'yinlar atamasini o'yinlarga nisbatan ishlatish lozim. Sababi u maqsadli ravishda didaktikaning bir ko'rinishiga mansubdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga dars o'tishda didaktik o'yinlarning ahamiyati nihoyatda katta. Sababi boshlang'ich sinf o'quvchilarining diqqati beqaror ya'ni ko'chuvchi bo'ladi. Ularning fikrini jamlash diqqatini darsga qaratish uchun ham didaktik o'yinlar, texnologiyalardan ham foydalaniladi. Bunday didaktik o'yinlar metodlarni qo'llashdan maqsad o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini va dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Kichik maktab yoshidagi bolalar didaktik o'yinlarni (syujetli, predmetli, musobaqali) o'yinlarni mazza qilib o'ynashadi. Bunday o'yinlarni o'ynashgandan so'ng o'quvchilarga o'yin mazmuniga ko'ra yangi bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishadi.

Didaktik o'yinlarning samaradorligi, avvalo, ulardan maqsadga muvofiq foydalanishga, o'yinlarning oddiy didaktik mashg'ulotlar bilan maqsad tomon yo'naltirilganiga bog'liqdir. O'qituvchi har bir didaktik o'yinlarni boshlashdan oldin o'quvchilarga o'yinning qoidasi, uning mazmun mohiyati va o'yinning qanday yakunlanishi tushuntiriladi. Eng muhimi o'qituvchi bu didaktik o'yinni o'ynatib bo'lgandan keyin o'quvchilardan qanday o'zgarish bo'ldi, ulardan qanday natija olganini kuzatishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarga qo'llayotgan didaktik o'yini shunday bo'lishi kerakki, birinchi navbatda vaqtdan unumli foydalanishi, keyin esa o'quvchilarda qanday samara berishi, yoshlarni maqsadi sari yetaklayotganiga amin bo'lishi kerak. Yoshlar kelajak poydevori sanaladi, shuning uchun ham ularning ma'naviy yetuk komil inson bo'lishi, el-yurtga manfaati tegadigan inson bo'lib yetishishiga ham o'qituvchi va ota onalarning xizmati katta.

O'qituvchi didaktik o'yinlarni tanlashda o'quvchilarga tarbiya va bilim berayotganda quyidagi talablarga amal qilishi shart. Bular: Didaktik o'yin tanlash va bulardan foydalanayotganda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini tayyorgarligini va o'quvchilarning bilim darajasini hisobga olgan holda, didaktik o'yinlarning o'quvchilarga malaka va ko'nikmalar hosil qilish, ularning kelajakda barkamol, komil bo'lib va ruhan tetik bo'lib o'sishlariga qaratilgan holda tanlanadi. Didaktik o'yin o'quvchi yoshlarda o'qish motivini, ularning xohish istagini rivojlantirishga asosiy xizmatlarni o'tab beradi. Didaktik o'yinlarga misollar ko'rib chiqamiz:

Ona tili fani uchun o'quvchilarning nutqda so'zlarni faollashtiruvchi o'yin "Bolalar uchun malina" didaktik o'yini.

Maqsad: obyektlarning ikkita guruhga taqqoslash borasida o'quvchilarda tenglik timsolini shakllantirish, o'quvchilar nutqida so'zlarni faollashtirish.

Tarkibi: O'qituvchi aytadi:

- Bolalar, ayiq bolasi malinani juda yaxshi ko'radi. U do'stlarini davolash uchun o'rmonda butun savat yig'di. Qarang, qancha Bolalar keldi. Keling, ularni o'ng qo'limiz bilan chap tomondan o'ng tomonga qarab tartib bilan solamiz. Endi ularni malina bilan davolab chiqamiz. Barcha bolalarga yetarli bo'ladigan malina olish kerak. Ayting-chi, bolalar, qancha ayiq bor? (juda ko'p). Bolalar siz bir xil miqdordagi mevalarni olishingiz lozim. Keling bolalarni rezavorlar bilan davolaymiz. Har bir ayiq bolasiga bittadan meva berish kerak. To'g'ri, ular bir xil, ten, qancha rezavorlar bor bo'lsa, o'shancha rezavorlar bor.

Keyingi didaktik o'yinimizni matematika fanida qo'llansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

“Raqamni tanlang” didaktik o'yini.

Maqsad: Bolalarda geometrik shakllarga bo'lgan qiziqishni oshirish, geometrik g'iyalarni birlashtirish, geometrik shakllarni nomlashni mashq qilish.

Kerakli materiallar: Doira, kvadrat, kartonlardan kesilgan uchburchaklar, uchta geometrik lotining konturi, hisoblangan kartalar.

Mazmuni: O'qituvchi o'quvchilarga shakllarni ko'rsatadi. Har birini barmog'i bilan aylanaga oladi. O'qituvchi bolalarga topshiriq beradi. Topshiriq shundan iborat. “Sizning stollaringizda har xil shakllardagi shakllar chizilgan kartalar mavjud, laganda esa bir xil figuralar chizilgan kartalar mavjud. Kartochkalardagi barcha raqamlarni yashirish uchun joylashtiring”. U o'quvchilaridan patnisda turgan har bir shaklni aylanaga joylashtirishni so'raydi, keyin esa uni chizilgan suratga qo'yadi.

“To'g'ri hisob” didaktik o'yini

Maqsad: Bu o'yin ham matematika fanini o'rganishda, natural, qator sonlarni tartibini o'zlashtirishda to'g'ridan to'g'ri tez hisoblash ko'nikmalarini hosil qilishda yordam beradi.

Kerakli materiallar: koptok.

O'yinning mazmuni: Bolalar aylana shaklida turib olishadi. O'yinni boshlashidan oldin ular qaysi tartibda (oldinga yoki teskari) hisoblashni kelishgan holda boshlashadi. Ular bir biriga koptokni otib raqam bilan bog'lashadi. Koptokni ushlab qo'lga kiritgan o'quvchi oldingi raqamga o'zi xohlagan raqamni qo'shib keyingi o'yinchiga koptokni uzatadi. Shu tariqa o'yin davom ettiriladi. O'yinda hisoblashdan adashgan o'quvchilar o'yindan chetlashtiriladi. Oxirida qolgan o'quvchilar rag'batlantiriladi. Boshidan o'yinni

tark etgan o'quvchilar bilan darsdan tashqari ko'proq mashg'ulotlar olib boriladi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o'yindan foydalanish, bolalarning darsga bo'lgan qiziqishini orttiradi, bundan tashqari ularning diqqatini bir joyga jamlaydi. O'tilayotgan dars mashg'ulotlarini o'zlashtirishda qiynalishmaydi ya'ni o'zlashtirish yengillashadi, shuningdek, bir qancha kompetensiyalar shakllanib boradi.

Adabiyotlar:

1. Aliev.A O'qituvchilarning ijodkorlik qobiliyati.-Toshkent. O'qituvchi 2016
2. Toxirov J, Muxammedova. G «Matematika» darslarida innovatsiya T:TDPU 2012
3. Ismoilova M., Norqobilova R. Matematika o'qitishda interfaol pedagogik texnologiyalardan foydalanish // Interpretation and researches. – 2023. – T. 2. – №. 1.
4. Ashurova S., Norqobilova R. Boshlang'ich ta'limda olib borilayotgan zamonaviy islohotlar // Interpretation and researches. – 2023. – T. 2. – №. 1.
5. Mamatmurotova M., Norqobilova R. Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlash metodikasi // Interpretation and researches. – 2023. – T. 2. – №. 1.
6. Keldiyorova, M., & Norqobilova, R. (2023). Boshlang'ich ta'limda pedagogik-psixologik muammolari va ularning yechimlari. Interpretation and researches, 2(1).

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari darsga bo'lgan qiziqishini, yoshlarning rivojlanish jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish usullari, o'tilayotgan darsning samaradorligini oshirish usullari va o'qituvchining pedagogik mahorati haqida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация об интересе учащихся младших классов к уроку, методах использования дидактических игр в процессе развития молодежи, методах повышения эффективности урока, педагогическом мастерстве учителя.

SUMMARY

This article provides information on the interest of primary school students in the lesson, methods of using didactic games in the development process of young people, methods of increasing the effectiveness of the lesson, and the pedagogical skills of the teacher.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING TEXNIKASINI STEAM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Mamatmurotova M.K.

Termiz davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Tayanch so‘zlar: STEAM, texnologiya, san‘at, fan, texnika, bilim, an‘anaviy dars, hamkorlik, amaliy mashg‘ulot, texnik bilimlar, nazariy bilimlar, ta‘lim tizimi, laboratoriya, metodik uslub.

Ключевые слова: STEAM, технология, искусство, наука, техника, знания, традиционный урок, сотрудничество, практика, технические знания, теоретические знания, образовательная система, лаборатория, методический метод.

Key words: STEAM, technology, art, science, technique, knowledge, traditional lesson, cooperation, practical training, technical knowledge, theoretical knowledge, educational system, laboratory, methodological method.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta‘limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3931-sonli qarori bilan tasdiqlangan “2018-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi”ning II bo‘lim, 11-bandida – umumiy o‘rta ta‘limning yangi davlat ta‘lim standartlari va o‘quv dasturlarini takomillashtirish va shu bilan birga STEM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) ta‘limini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish belgilab berilgan.

Hozirgi vaqtda texnologik inqilob mavjud. Yuqori texnologiyali mahsulotlar va innovatsion texnologiyalar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Zamonaviy maktablarda robot dizayni, modellashtirish va dizayn loyihalashtirish ishlari etakchi o‘rinni egallamoqda. Mamlakatimizning raqobatbardoshligini oshirish uchun ko‘proq texnik ta‘lim talab etilayotganligi dolzarb muammolardan hisoblanadi. Bugungi kunda STEM ta‘limi jamiyat va davlatning rivojiga katta hissa qo‘shadigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash imkonini bermoqda.

Bilamizki, zamonaviy ta‘lim tizimi, an‘anaviy ta‘lim tizimidan farq qiladi. Bunda biz nazariy bilimlarnigina olib qolmay uni amalda ham qo‘llab, hayotga

tadbiq qilib borishimiz mumkin. Bu esa ilmiy-nazariy va metodik uslubni kundalik hayotda qanday qo'llash mumkinligini ko'rsatishga imkon beradigan aralash muhit hisoblanadi.

STEAM ta'limining muhimligi shundaki, hozirgi kunda ta'lim sifatining pastligi, etarlicha moddiy-texnik bazaga ega emasligi–bularning barchasi ta'lim tizimining eng katta muammosidir.

Shu munosabat bilan, STEAM ta'limi bizga bu muammolarni echishga yordam beradi. Avvalo, STEAM nima va uning prinsiplari qanday ekanligi haqida bilib olsak. STEAM ta'lim texnologiyasi maktab o'quvchilarini yangicha o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish metodikasidan farqli metodika hisoblanadi. U o'quvchilarni bir vaqtning o'zida beshta – fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik, (Engineering), tasviriy san'at (Art), matematika (Math) bo'yicha o'qitishga mo'ljallangan.

STEAM fan bo'yicha emas, balki mavzular bo'yicha integratsiyalashgan o'qitish tizimidir. STEAM ta'limi deganda amaliy mashg'ulotlar yordamida ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo'llash tushuniladi.

STEMatamasi ilk bor AQShda maktab dasturiga kiritilgan bo'lib, o'quvchilarning ilmiy-texnika yo'nalishlaridagi kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Olimlar ba'zi maktablar bitiruvchilarning martabalarini e'tiborga olishdi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEM tizimi shu tarzda shakllandi. (Fan, texnika, muhandislik va matematika). Keyinchalik bu erda Art qo'shildi va endi STEAM oxirigacha shakllandi. O'qituvchilar ushbu mavzular, aniqrog'i ushbu fanlardan bilimlar kelajakda talabalarning yuqori malakali mutaxassis bo'lib etishishiga yordam beradi deb hisoblashadi. Oxir oqibat, o'quvchilar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi. 2014-yilda Quddusda bo'lib o'tgan STEAM forward xalqaro konferensiyasida quyidagi bayonotlar bildirildi: Bolalarni STEAMga jalb qilish. Ushbu talim maktabgacha yoshdan boshlab boshlanishi kerak, shuning uchun dasturlarni bolalar bog'chalaridan kiritish kerak. Fan tili bu ingliz tilidir. Agar ilm-fanni o'rganish va olim bolishni istasangiz, bu tilni bilishingiz kerak. Qizlar uchun STEAM ta'lim dasturlari kerak. Ilm-fan sohasidagi qizlar, ularning tartibliligi tufayli, o'g'il bolalar qila olmaydigan narsalarni qilishlari mumkin. Shunga ko'ra dunyoning ko'pgina mamlakatlarida STEAM ta'limiy yondashuvga katta e'tibor berilmoqda. Jumladan, Yevropaning 10 dan ortiq mamlakatlari (Avstriya, Germaniya, Fransiya, Italiya, Niderlandiya, Norvegiya, Angliya, Irlandiya, Ispaniya va boshqalar) milliy strategiya va tashabbuslarida bu hisobga olingan.

Bugungi davr talabi dunyo ta'limi oldiga katta vazifani qo'ymoqda. Bu esa o'quvchilarni jamiyatda yashashga tayyorlay olishi kerak. Bunda birinchi navbatda tez o'zgarayotgan axborot bilan ishlaydigan kasblar bilan bog'liq xususiyatlarni o'quvchida shakllantirish lozim. Axborotni olish, qayta ishlash va amaliyotda foydalanish STEAM ta'limi dasturining asosini tashkil qiladi. STEAM

yondashuvi o'quv samaradorligiga ta'siri shuki, amaliyot nazariy bilimlar kabi muhimdir. Ya'ni, biz o'rganish paytida nafaqat miyyamizni balki, qo'llarimizni ham ishlatishimiz kerak. STEAM yondashuvining eng mashhur namunasi - Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT). Ushbu dunyo universitetining shiori ham «Mens et Manus» (Aql va qo'l). Bunda bolalar olgan bilimlarini yanada mustahkamlab boradilar. Ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganlarida, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bilan, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib, jamoa bilan birgalikda hal qilishni tushunadilar. Bunda o'quvchi hamda talabalar ko'proq amaliy qobiliyatlariga e'tibor berib, o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradilar va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadilar. Demak, STEM ta'limiy yondashuvi o'quvchilarga dunyoni tizimli ravishda o'rganishga, atrofda ro'y berayotgan jarayonlarni mantiqiy mushohada qilishga, ulardagi o'zaro aloqani anglab etishga, o'zi uchun yangi, noodatiy va qiziqarli narsalarni ochishga imkon beradi. Qandaydir yangilikni kutish orqali o'quvchida qiziquvchanlikni rivojlantiradi. O'zi uchun qiziqarli masalani aniqlab olishni, uning echimini topishning algoritmini ishlab chiqishni, natijalarini tanqidiy baholashni, fikrlashni muhandislik stilini shakllantirishga olib keladi. Bundan tashqari, jamoaviy faoliyat olib borish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bularning barchasi o'quvchi rivojlanishining yuqori bosqichga ko'tarilishini va kelajakda to'g'ri kasb tanlashga zamin yaratadi.

STEM ta'limni amalga oshirish uchun davlat ta'lim standartlariga o'zgartirishlar kiritish lozim. Masalan, bunda AQSh tajribasidan ijodiy ravishda foydalanish mumkin. Haqiqiy hayotda ilmiy va texnik bilimlarni qo'llash afzalligi ham Finlandiya ta'lim tizimidagi «Amaliylik» tamoyiliga to'g'ri keladi deb aytsek bo'ladi.

STEAM ta'limining afzalliklari:

a) Ta'lim berishni o'quv fanlari bo'yicha emas, balki «mavzular» bo'yicha integratsiyalab olib borish.

b) Ilmiy texnik bilimlarni real hayotda qo'llash

d) tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish va muammolarni echish

e) o'z kuchiga ishonch hissini oshishi

c) faol kommunikatsiya va jamoada ishlash

g) texnik bilimlarga bo'lgan qiziqishlarni rivojlantirish

f) loyihalarga kreativ va innovatsion yondashuv

v) ta'lim va karera o'rtasidagi ko'priklar

h) o'quvchilarni texnologik innovatsion hayotga tayyorlash

j) STEAM maktab dasturlariga qo'shimcha sifatida

STEAMning afzalliklari birgina bular bilan cheklanib qolmasdan u yana, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va muammolarni hal etish, o'z kuchlariga ishonchni orttirish, faol muloqot va jamoaviy ishni tashkillashtirish,

o'quvchilarni hayotning texnologik yangiliklariga tayyorlash, texnik fanlarga qiziqishini rivojlantirish, loyihalarga ijodiy va innovatsion yondashuvlarni amalga oshirish, ta'lim va martaba o'rtasidagi ko'priklar kabi afzalliklarni ham o'z ichiga oladi.

STEAM ta'limi o'quvchining rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog'laydi. Ma'lumki, tabiiy fan butun tabiatning, borliqning, undagi butun jonzotlarni o'rganishimizda bizga ko'maklashadi, texnologiya fani kundalik hayotimizda doimiy qo'llaniladi, muhandislik esa uylar, yo'llar, ko'priklar va mashina mexanizmlarda o'z aksini topgan biror bir kasb, kundalik mashg'ulotlarimiz ozmi-ko'pmi matematik hisob-kitoblar bilan bog'langandir. Hayotimizni san'atsiz tasavvur qila olmaymiz. Biror narsani ko'rib rohatlanishimizda ham, o'zimiz rohatlanishimizda ham bu fan muhim hisoblanadi.

Milliy dastur asosida ishlab chiqilgan 1-2 sinflarning ona tili va o'qish, tabiiy fan, matematika darslarida berilgan mavzularga STEAM texnologiyasi asosida yondashib darslar tashkil etsa bo'ladi. Masalan tabiiy fan darslarida har bir mavzu ham nazariy, ham amaliy tarzda berilgan. O'quvchilar sinfda o'rgangan bilimlarini uy sharoitida yoki maktabning o'zida laboratoriya mashg'ulotlarida bajarib ko'rishlari mumkin. Mashg'ulotlarni tashkil etishda kasb-hunar egalari, mutaxassislarni taklif etish ularning ko'rsatib bergan amaliy mashg'ulotlari o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi hamda ularda yaxshi taassurot qoldiradi. Kelajakda kasb tanlashda o'z yo'llarini topib olishida ko'maklashadi.

Maktab sinf darsliklarida STEAM texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarga dunyoni kengroq anglashga hamda bilim tafakkurini o'stirishga yordam beradi. Masalan, 2-sinf «O'qish» darsligida A. Avloniyning «Bolari bilan pashsha» hikoyasini olaylik. Biz bunda o'quvchilarga faqatgina matnni o'qitish va uni og'izaki hikoya qildirib ularning nutqini o'stirish bilan birga STEAM dan foydalanib uni boshqa fanlar bilan integratsiya qilsak o'quvchilarda faqat matn ma'lumotlari emas balki boshqa bilimlar ham shakllanadi. Misol uchun, san'at bilan bog'lasak asalarining yoki pashshaning rasmlarini chizishlari, ularni turli xil ranglarga bo'yab tasavvurlarini kengaytirishlari, yokida texnologiya bilan bog'lab uni qog'ozdan yasashlari mumkin bunda o'quvchilarning qo'l texnikalari oshadi, matematikaga bog'lasak asalarining o'lchamlarini yoki pashshaning o'rtacha tezliklarini aytib ketsak ham o'quvchida ushbu hayvonlarga qiziqish oshadi, tabiiy fanda esa butun shu hashorotlar haqida ularning yashashi, hayot tarzi, oziqlanishi, qanday foydalari va zararlari borligi haqida aytib o'tib ketishimiz mumkin. Birgina kichgina matndan bolalar katta ma'lumotlar olishi mumkin bo'ladi. STEM texnologiyasining mohiyati bo'yicha xulosalar asosiysi ham shuki, alohida mavzuning mazmuni emas, balki uning tarkibiy qismlarini birlashtirish va birgalikda ishlash jarayonidir. Prototipni tadqiq qilish, yaratish yoki takomillashtirish jarayonida ulanish nuqtalarini izlash kerak. Bola o'z bilimlaridan bir nechta fanlarda foydalanishi kerak, bu esa dunyoning yaxlit tabiiy fan rasmini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda, o'rta maktabdagi STEAM yondashuvi bolalarning mustahkam bilim olishlariga, tajribalar o'tkazishga, texnologiyalar, modellar yaratishga mustaqil ravishda o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Bundan tashqari bu texnologiya fanlarga bo'lgan qiziqishlarni oshirish bilan birga fanlarni tez va oson o'rganishga yordam beradi. O'quvchi fanni shunchaki o'rganmaydi. Olgan bilimining tub mohiyati nimadalgini va ularning qayerda qanday qo'llash kerakligini bilib oladi. Bu tizim bilan o'quvchilarning texnologiyalar bilan hamnafas bo'lgan holatda tarbiyalanadi. Bugungi kunda hamma yosh avlod texnologiyalarga qiziqadi. Demak, bu tizimni qiziquvchanlik bilan o'rganishadi. STEAM mashg'ulotlari juda dinamik va qiziqarli bo'lib, o'quvchilar mashg'ulot vaqtida zerikishmaydi va darsdan unumli foydalanadilar.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931 sonli qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining elektron sayti: www.edu.uz
3. X.M Baybayeva "STEAM ta'limi mazmun-mohiyati, ahamiyati" ma'ruza matni
4. NR Davlatovna - Functions and Principles of Pedagogical Diagnostics. Web of Synergy: International Interdisciplinary 413-416, 2023/1/31
5. N.Ismailova "Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari" Namangan 2022.
6. STEAM ta'limi nima? Nega STEM san'at va gumanitar fanlarni o'z ichiga olishi kerak. Portlend, 2018 yil 13 –dekabr.
7. S.T.Turg'unov, L.A.Maqsudova, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova, M.A.Umaraliyeva "Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari" «O'zbekiston Respublikasi O'zPFITI nashriyoti, T.:2014
8. "STEAM ta'lim tizimi nima?" <https://www.integer.uz/steam> "STEAM education for English learners" <http://exclusive.multibriefs.com/content/steam-education-for-english-learners/education>

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim shakllari va ularning ta'lim tizimidagi ahamiyati haqida fikr yuritilib, zamonaviy ta'lim texnologiyasi hisoblangan STEAM ning rivojlanishi, imkoniyatlari, yutuqlari, o'quvchilar tafakkurining o'sishida va kelajakda kasb tanlashida uning ahamiyati, shuningdek, boshlang'ich ta'lim tizimida STEAM texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari haqidagi fikrlar ilgari surilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье размышляются современные формы обучения и их значение в образовательной системе, развитие, возможности, достижения STEAM, который считается современной образовательной технологией, его значение в развитии мышления учащихся и выборе будущей профессии, а также высказаны мнения о преимуществах использования технологии STEAM в системе начального образования.

SUMMARY

This article reflects on the modern forms of education and their importance in the educational system, the development, opportunities, achievements of STEAM, which is considered a modern educational technology, its importance in the growth of students' thinking and future career choice, as well as opinions about the advantages of using STEAM technology in the primary education system are put forward.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ЛИНГВИСТИК КОМПЕТЕНЦИЯ КОМПОНЕНТИ – ҚОИДАЛАР УСТИДА ИШЛАШ

Тажбенова С. С.

п.ф.ф.д. (PhD) доцент.

*Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти
Бошланғич таълим кафедраси*

Таянч сўзлар: компонент, қоида, мотивация, индуктив усул, дедуктив усул, аънанавий суҳбат, догматик, репродуктив, иллюстратив, маҳсулдор, эвристик.

Ключевые слова: компонент, правило, мотивация, индуктивный метод, дедуктивный метод, традиционная беседа, догматический, репродуктивный, иллюстративный, продуктивный, эвристический.

Key words: component, rule, motivation, inductive method, deductive method, traditional conversation, dogmatic, reproductive, illustrative, productive, heuristic.

Бошланғич синфларда она тили таълими мақсадларидан келиб чиқиб ўқув дастури талаблари ҳажмида, шунингдек, уларга қўшимча равишда киритиладиган, айни пайтда оптимал миқдордаги талаффуз ва имло қоидаларини мукамал ўзлаштирган ўқувчилар нутқида хатолар камаяди. К.М.Ражабава ўринли таъкидлаганидек, “Ўқувчиларда тўғри ёзув малакасини шакллантириш грамматик назарияни ва имло қоидасини ўзлаштиришга асосланади. Имло қоидалари бир сўзнигина эмас балки умумийлик мавжуд бўлган бутун сўзлар гуруҳининг ёзилишини тартибга солади. Бу хусусияти билан у қоида хат ёзувчини ҳар бир сўзни ёдда сақлаш, хотирлашдан қутқаради ва қоидага амал қилиб, белгиланган қоидага мувофиқ, бутун сўзлар гуруҳини ёзиш имконини яратади” [1].

1-синф «Ана тілі» дарслигига ёзилган методик кўрсатмаларда [2] таълим мақсади шундай таърифланади: ““Ана тілі және оқу сауаттылығы” фанини ўқитишнинг асосий мақсади – ўқувчиларнинг сўз бойлигини, оғзаки ва ёзма нутқ тилини бойитиш, нутқ маданиятини шакллантириш, уларнинг руҳий дунёсини бойитиш, ҳаётнинг энг қимматлиси, энг аси-

ли – яхшилик билан эзгулик уруғини сочиш” [3]. Муаллифлар дарслик структурасини белгилашда ана шу жиҳатларни асос қилиб олганлар. Ҳар бир мавзуга доир материалларда янги сўзлар билан таништириш ишлари амалга оширилади, матнларни ўқиш орқали оғзаки нутқ ўстирилади, имло саводхонлигини оширишга қаратилган материаллар баён қилинади. Шубҳасиз, матн устидаги ишларда миллий маданиятни, жумладан, нутқ маданиятини сингдириш кўзда тутилади. Ҳаётий масалалар билан таништириш содир бўлади.

“Ona tili fanidan milliy o‘quv dasturi”да она тили ўқув фанини ўқитиш мақсадлари қуйидагича тушунтирилган: “Она тили фани ўқувчи шахсида фикрлашга, ўзгалар фикрини англашга, ўз фикрини оғзаки ҳамда ёзма шаклда нутқ шароитига мос равишда тўғри ва раvon баён қила олишга қаратилган нутқий (коммуникатив) компетенцияни ривожлантириш; ўқувчида тил қурилишига оид ўзлаштириладиган амалий билимларни (фонетика (орфоэпия), лексика, сўз таркиби, морфология, синтаксис, ёзув ва имло, тиниш белгилари, нутқ услублари, стилистикага оид тушунчаларни) ривожлантириш” [4].

Оғзаки нутқ орфоэпия меъёрларига амал қилган ҳолда сўзлашув услубида тўғри талаффузга доир билим, кўникма ва малакаларни эгаллашни, ёзма нутқ қоидаларига, мактаб орфографик луғатига риоя қилган ҳолда саводли ёзув билим, кўникма ва малакаларини сингдиришни кўзда тутати. Аёнки, ушбу билимлар сирасида талаффуз ва имло қоидалари устувор ўринга эга.

«Теория и технология начального языкового образования» номли ўқув қўлланмада орфографик қоидалар мисолида таъкидланишича, ҳар қандай қоида устида олиб бориладиган ишлар тўрт босқичда ташкил этилади:

1. Қоидани ўрганишни мотивациялаш.
2. Қоиданинг моҳиятини очиш.
3. Қоидани таърифлаш устида иш олиб бориш.
4. Қоидани амалда қўллаш [5].

Мотивациялаш босқичида кузатиш учун орфограммаси бор мисоллар берилади, кузатиш жараёнида хатоларнинг бор-йўқлиги аниқланади, ўқувчилардан хатони топиш ва хатога йўл қўйилганлик сабаби таҳлил қилиш сўралади. Табиийки, улар орфограммани топиш ва таҳлил қилишда муайян қийинчиликларга дуч келадилар. Ўқитувчи шу йўл билан болаларнинг бу борада ҳали амалий билим, кўникма ва малакалари озлигига, хатони аниқлаш ва тузатиш усулидан беҳабар эканлигига тегишли қоидани билиб олиш зарурлигиша ишонч пайдо қилади.

Ўқувчилар мисоллар асосида тил бирлигининг қандай талаффуз қилиниши, қандай ёзилиши кераклигини ўз сўзлари билан тушунтиришга ҳаракат қиладилар. Боланинг ўз сўзи сифатида шаклланган қоида ёд олинган қоидага нисбатан тез англанади ва узоқ муддатли хотирада сақланиб қолади. Боланинг ҳаётида бирор қоидани ўзлаштириш, ўзиники қилиб олиш тажрибаси кўп учрайди. Масалан, бола овқатнаётган пайтда унга: “Овқатни ўнг қўлда е”, – дейилади. Бу қоида унга бир неча бор эслатилади. Кичкинтой улғая борар экан, аввал укаларига, ўзидан кичикларга шу гапни айтади. Ниҳоят, улға иб, оилали бўлганда ўз фарзандларига шу гапни айтади. Шундай қилиб, “Овқатни ўнг қўлда е” деган қоида авлоддан авлодга ўтиб боради. Қоида ижтимоий аҳамият касб этади.

Она тили дарсларида қоида амалий фаолиятга яқин бир вазиятда маълум қилинса, шу вазиятда ўзлаштирилса, у болаларнинг билим захирасидан жой олади, зарур пайтда ўзининг ва ўзгаларнинг нутқини созлаш воситаси сифатида ишга туширилиши мумкин бўлган мулкка айланади.

Она тили ўқитиш назарияси ва амалиётида қоида устида ишлашда икки хил усул тавсия этилади: индуктив усул, дедуктив усул. Ўтган асрнинг 90-йилларида индуктив усул олдинги маррага олиб чиқилди: дарсликлар шу усулда тайёрлана бошланди: назарий маълумотдан олдин янги тил бирлигини кузатиш ва таҳлил қилиш, ўқувчиларнинг шу йўл билан у ҳақда хулоса чиқаришларини уюштириш мақсадида мисоллар асосида тузилган машқ ва топшириқлар келтириладиган бўлди. Жараён мисолларни ўқиш, ўқитувчининг йўналтирувчи саволлари асосида таҳлил қилиш ва шу ишлар пировардида болаларнинг қоидага яқин хулосаларини тинглаш ҳамда дарсликдаги қоидага ўтиш тарзида режалаштирилди. Аслида индуктив усул анъанавий суҳбат усулининг кучайтирилган шакли эди. Анъанага кўра илгаридан суҳбат усули (индуктив усул) ҳам, ўқитувчининг баёни усули (дедуктив усул) ҳам мисолларни кузатишдан бошланган.

Ўқувчиларнинг қоидани ўз сўзлари билан таърифлашлари оғзаки нутққа хос бўлса-да, дарсликда берилган назарий маълумотдаги қоидага яқинлашади. Дарсликдаги қоида китобий (илмий) услубга монанд таърифланган бўлади. Ўқувчи дарсликдаги қоидани ёд олиб ўзлаштиради, амалда қўллаш жараёнида унга икки хил мурожаат этади: 1) ё дарсликдаги қоидани ўқиб беради, ёки ёддан айтади; 2) ўз сўзлари билан айтади. Қоидани амалда қўллаш билан боғлиқ таҳлилий машқлар узоқ давр мобайнида бажариб борилади. Такрор-такрор адо этиладиган таҳлилларда бориб-бориб ўқувчиларнинг ўз сўзлари билан қоидани эслашлари тусини касб этадики, улар учун бу усул қўлайроқ ҳисобланади. Айтмоқчимизки,

дарсликдаги қойданинг структураси ва мазмуни устидаги ишлар дастлаб-ки кезларда моҳиятни англаш даражасида амалга оширилгани маъқул.

Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, бошланғич синфлар даврида вақти-вақти билан ўтилган қойдаларни ёдга тушириб туриш пировардида дарсликлардаги назарий маълумотларнинг шу компонентини қандай ёзилган бўлса, шундай эслаб қолишга сабабчи бўлади. Бунга алоҳида тайёрланган қойдалар рўйхати ҳам омиллик кўрсатади.

Қойда ўқитувчининг баёни тарзида тушунтирилса, ўқувчиларнинг назарий маълумотни тинглаб тушуниш имкониятлари масаласига дуч келинади. «Теория и технология начального языкового образования» ўқув қўлланмасида таъкидланишича, ўқитувчи ушбу методни қўллар экан, қуйидагиларни ҳисобга олиши керак: 11-13 яшар болалар (V-VI синфлар) материални, уни таҳлил қилишга доир кўрсатмаларни 4-5 дақиқа давомида, 14-15 яшар болалар 5-7 дақиқа мобайнида чалғимасдан идрок этадилар [6], Аёнки, бошланғич синфларда ўқувчиларнинг диққати чалғиши яна ҳам қисқароқ вақт ичида содир бўлади. Бунга назарий мушоҳадалар ўқувчиларни қизиқтирмаслиги ҳам сабаб бўлади.

Қойдани амалда қўллаш малакасини шакллантириш билан боғлиқ ишларни бир-икки дарс билан ниҳоясига етказиб бўлмайди: бу ишлар энг узок вақт сарфини тақозо этади. Бунинг устига қойдадан фойдаланиш малакасини лингвистик компетенция даражасида шакллантириш учун амалда қўллаш шартлари аста мураккаблаштириб борилади, ўқувчиларнинг мустақиллиги оширилади. Чунки қойда зарур бўлганда кимнингдир хатосини тузатишда, кимгадир маслаҳат беришда, ёзилган нарсанинг хато эканлигини исботлашда фойдаланиш даражасида ўзлаштирилиши керакки, лингвистик компетенциянинг шаклланишига эришиш йўлида БКМ устида ишлаш — КБни ўрганиш — компетенцияни шакллантириш формуласи шуни тақозо қилади. Шу нуқтаи назардан билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш ишларига фарқли ёндашиш талаб этилади.

Бошланғич синфлар ўқувчилари учун она тилидан бериладиган таълим мазмуни уч хил бўлади:

- 1) она тилидан эгалланадиган дастурий назарий билимлар;
- 2) дарсликларда берилишига кўра танишиладиган назарий билимлар;
- 3) матн таҳлили жараёнида танишиладиган айрим назарий билимлар бўйича бажариладиган амалларнинг онгли равишда ўзлаштирилишини таъминлаш учун қойда асосида алгоритмик йўриқлар, эсдаликлар тузган ҳолда унинг структураси ва мазмуни устида иш олиб бориш керак [7].

Ушбу назарий маълумотлар такрор-такрор қилинадиган мурожаатлар қисман бир-бирини кенгайтирган ҳолда тўлдиради. Лекин фарқли ёндашув назарий маълумотлар билан танишиш шаклларига нисбатан эмас, балки, юқорида бир неча бор таъкидлаганимиздек, билим элементларига нисбатан татбиқ этилади: яхлит назарий маълумотга эмас, балки ани қоидаларга устувор аҳамият берилади. Қоидаларни ўргатиш муносабати билан таълим босқичлари ва методларига ҳам фарқли ёндашиш зарурияти туғилади. Айрим методист олимлар билимларни амалий эгаллаш йўллрини излаш лозим деган фикрни илгари сурмоқдалар, методларга шу нуқтаи назаридан баҳо бермоқдалар. Масалан, Д.С.Карасеванинг фикрича, таҳлил (разбор) анъанавий тарзда ўқувчиларнинг лингвистик компетенциясини шакллантиришнинг асосий амалий методи ҳисобланади [8].

Ўқувчиларнинг ўқув-билув фаоллиги ва мустақиллиги дарсдан дарсга, синфдан-синфга қараб ортиб боради. М.Н. Скаткин, И.Я. Лернерлар таълим жараёнида ўқувчиларнинг ўқув-билув фаоллик даражасини асос қилиб олган ҳолда қуйидаги методлар типологиясини ишлаб чиққанлар:

1. Догматик методлар. Ушбу методлар тил материалларини тушунса-тушунмаса ёд олишда ўз ифодасини топади. Бошланғич синфлар она тили дарсларида қоидаларни тушунмаган ҳолда ёд олиш ҳолати камдан-кам учрайдиган ҳолатдир.

2. Репродуктив методлар: материал ёд олинибгина қолмай, ўқувчлар томонидан қайта сўзлаб берилади ҳам.

3. Тушунтириш-иллюстратив методлари: материал тушунтирилади мисоллар билан иллюстрацияланади, намойиш қилинадик, улар ўқувчилар томонидан тушунилиши керак.

4. Маҳсулдор методлар: материал нафақат тушунган бўлиши, балки амалий ҳаракатларда қўлланган бўлиши ҳам керак

5. Эвристик, (қисман изланиш-қидириш) методлар: янги билимнинг айрим элементларини ўқувчининг ўзи мақсад сари йўналтирилган кузатишлар ёрдамида, ўқув-билув масалаларни ечиш, тажриба-синов ўтказиш ва бошқалар йўли билан қўлга киритади.

6. Муаммоли методлар: муаммони англай билиш ва айрим ҳолатларда уни қўя олиш, уни ечишга ҳисса қўшиш.

7. Тадқиқот методлари: билишнинг илмий ходимнинг фаолиятига яқинлашадиган энг юқори савияси, лекин шартлилик калитида субъектив-ижодий вазифаларни кўзда тутади [9].

Ушбу типологиянинг энг юқори поғонаси (5–7-методлар) материал тўплаш, уни англаб етиш, умумлаштириш: мустақил равишда янги билим

кашф этиш орқали ўқувчи фаолиятига ижодийлик унсурлари кириб келиши, ақлий ривожланиш таъминланишида намоён бўлади.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, “Қоидаларни ким қўп билади?”, “Қоидалар билағони” каби ўйинлар, ноанъанавий иш усулларининг бошқа турлари дарсликда берилган қоидаларни ўзлаштириш заруриятини келтириб чиқаради. Бундай иш турларидан ўқувчилар қоидаларни ўз сўзлари билан ҳам, дарсликдаги қоида билан ҳам айта бошлаган босқичда ташкил этилиши мақсадга мувофиқ.

Хуллас, бошланғич синфлар она тили дарсларида ўқувчиларга қоидаларни ўргатиш мураккаб жараён бўлиб, ўзига хос методик тадбирлар асосида ташкил этилиши даркор.

Адабиётлар:

1. Ражабова К.М. Нуткий қўникмаларни ривожлантиришга тизимли ёндашишнинг илмий-методик асослари (5–7-синфлар мисолида). Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация. – Жиззах, 2021. – 31-б.
2. Ана тили және оқу сауаттылығы 1 әдістемелік нұсқаулық [Мәтін]: пәні үшін әдістемелік нұсқаулық / Н. Абдувалитов, М.О. Бойтураева. – Ташкент: Республикалық білім орталығы, 2021. – 128 б.
3. Ана тили және оқу сауаттылығы 1 әдістемелік нұсқаулық [Мәтін]: пәні үшін әдістемелік нұсқаулық / Н. Абдувалитов, М.О. Бойтураева. – Ташкент: Республикалық білім орталығы, 2021. – 5-б.
4. Ona tili fanidan milliy o‘quv dasturi. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022–2023 o‘quv yili uchun. – 3-b.
5. Теория и технология начального языкового образования: учебное пособие для студентов Института педагогики и психологии детства / С.В. Плотникова, В.А. Шуритенкова; Урал.гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2014. – С. 162–163.
6. Теория и технология начального языкового образования: учебное пособие для студентов Института педагогики и психологии детства / С.В. Плотникова, В.А. Шуритенкова; Урал.гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2014. – С. 141.
7. Теория и технология начального языкового образования» номли ўқув қўлланмасы. 161-бет.
8. Карасева Д.С. Взаимосвязанное развитие коммуникативной и лингвистической компетенций учащихся на уроках русского языка. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. М., 2018. – С. 13–14.
9. Методика преподавания русского языка в начальных классах: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / М.Р. Львов, В.Г. Горецкий, О.В. Сосновская. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – С. 13–14.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бошланғич синф она тили дарсларида лингвистик компетенция компоненти – қоидалар устида ишлаш, қоида устида олиб бориладиган иш турлари ёритилиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье выделен компонент языковой компетентности – работа над правилами, виды работы над правилами на уроках родного языка в начальных классах.

SUMMARY

This article highlights a component of language competence - work on the rules, types of work on the rules in mother tongue lessons in primary school.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA RIVOJLANTIRUVCHI HAMDA DIDAKTIK O'YINLARNI QO'LLASH

Abdrimova S.S.

Urganch davlat pedagogika instituti ta'labasi

Tayanch s o'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'yin, didaktik o'yin, o'quvchi, tarbiya.

Ключевые слова: начальное образование, игра, дидактическая игра, ученик, образование.

Key words: primary education, game, didactic game, student, education.

Ma'lumki, o'yin boshlang'ich ta'lim yoshidagi o'quvchilarning asosiy faoliyat turi bo'lib, o'yin o'quvchi shaxsini shakllantirishi, o'quv, mehnat faoliyatini, kishilar, tengdoshlari bilan munosabatlarini tarbiyalovchi asosiy omildir. Shu bois o'yin qadim zamonlardan buyon tarbiya metodi bo'lib kelgan. Chunki o'yin o'quvchilarning o'quvchilarning mustaqil faoliyati bo'lib, o'quvchilar faoliyati hayotini tashkil etishning shaklidir. Shu bois boshlang'ich ta'limda o'yin tarbiya vositasi bo'lishi bilan birga o'quvchilarga ta'lim—tarbiya berish metodi bo'lib hisoblanadi.

Yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish jismonan sog'lom, baquvvat qilib tarbiyalash, ularning jismoniy, aqliy rivojlanishini, tafakkurini o'stirish vositalaridan biri rivojlantiruvchi o'yinlardir. Ya'ni rivojlantiruvchi o'yinlar o'quvchilarni jismonan chiniqtirish rivojlantirish bilan birga so'z, mazmun, ohang kabilarga ega bo'ladi, badiiy so'zni o'rgatadi.

Rivojlantiruvchi o'yinlar o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

O'yinda o'quvchilar rivojlanishiga doir talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik, birdamlik va tetiklik, aql, idrok shakllanadi. Chunki o'yin mustaqil faoliyat bo'lib, o'quvchilar o'yinda o'z qobiliyatlari, birgalikda o'ynash, ahil va do'stona munosabatda bo'lish, do'stlik, o'rtoqlik munosabatlarini shakllantiradi.

Shu bois o'yin rivojlantiruvchi vosita hisoblanadi. O'yin mazmuni ta'lim – tarbiya beruvchi, o'quvchilar tasavvurlarini ifodalovchi, xarakatlarnig faol

bo'lishi o'yin ijodiy, o'quvchilar nutqi, tafakkuri, nutq odobini rivojlantirish aks ettiradi.

Ayniqsa ijodiy o'yinlar, rasm-syujetli o'yinlar, harakatli o'yinlar, o'quvchilarni rivojlantiruvchi o'yinlar hisoblanadi. Ya'ni o'yinda o'quvchilarning darslarda olgan bilim va ko'nikmalari rivojlanadi. Masalan, o'quvchilar lug'atini boyitish, xotirasi va hozirjavobligini tarbiyalashga doir "O'xshaydi – o'xshaydi", "Zarurini tanla", "Ortiqcha so'zni top", "To'g'ri ayt", "Tez va to'g'ri fikrla" kabi o'yin mashqlar ni misol qilishimiz mumkin.

O'g'il va qiz o'quvchilarning xulq – atvori, tasavvurini rivojlantiruvchi o'yinlar muhimdir. Masalan, boshlang'ich sinfda "Nima etishmaydi?" didaktik o'yinida o'quvchilar 2 – 3 guruhga bo'linadilar. O'qituvchi stol ustiga bir nechta qo'g'irchoqlarni qo'yadi va o'quvchilarga Ra'no ismli qo'g'irchoqqa bahorgi, Kamila ismli qo'g'irchoqqa yozgi kiyim, Bahrom ismli qo'g'irchoqqa kuzgi, Botir ismli qo'g'irchoqqa qishgi kiyimlarni kiydirishni aytadi.

O'quvchilarning bir guruhi qo'g'irchoqlarni kiyintiradi, boshqa guruh ular faoliyatini kuzatadi. Ammo har bir qo'g'irchoq kiyimlaridan bittadan qutichada qoldiriladi. O'quvchilar qo'g'irchoqlarning kiyimlari, nomlari, kiyintirish jarayonidagi ishlar haqida so'zlab beradilar. "Kimga nima etishmaydi?" savoliga javob topadilar. Jumladan, bahorgi kiyimlarni kiygan Ra'no kamzul etishmaydi, yozgi kiyim kiygan qo'g'irchoqda paypoq ortiqcha, Akmalga kastyum, Botirga qo'lqop etishmaydi kabi javoblar beradilar, etishmagan kiyimlarni topib kiydiradilar.

Darsning ikkinchi yarmida qo'g'irchoqlarga kiyim kiydirish jarayonini eslab kiyimlarning nomi, kiyimlarning tartibini tushuntiradilar. Ushbu o'yinlar o'quvchilarning esdab qolish tafakkurini rivojlantiradi, aqliy faoliyatini, madaniy kiyinish malakalarini shakllantiradi, so'z boyligini, bog'lanishli nutqini o'stiradi.

Fikrlashni rivojlantiruvchi o'yinlarning ikkinchi turi amaliy intellektni rivojlantiruvchi o'yinlar bo'lib, ushbu o'yinlar o'quvchilarning o'yin faoliyatini rivojlantirish o'yinida o'zaro faollik ko'rsatish, ijodiy mustaqil fikrlashni, o'yinda faol qatnashishi imkonini beradi ya'ni o'quvchilar o'yin uchun mavzu tanlash, o'yinda faollik ko'rsatish, o'yin maqsadini aniq belgilash, ro'llarni taqsimlash, o'yin qoidalariga rioya qilishni talab qiladi. Shuningdek o'yin uchun kerakli materiallarni tanlay bilish, uni tayyorlashga doir ayrim mehnat ko'nikmlarini masalan, o'z – o'ziga xizmat qilish, o'yinchoqlarni uzatish, mahkamlash, dasturxon tuzash kabi amaliy intellektni rivojlantiruvchi o'yinlar muhimdir.

Masalan, "Kim tez javob beradi?", "Nima ortiqcha", "Topshiriq", "So'zni davom ettir", "Gapning davomini ayt" kabi tafakkurni rivojlantiruvchi o'yinlarni tashkil etish ahamiyatga egadir. Shuni ham aytish mumkinki, rivojlantiruvchi

o'yinlar nutq o'stirishning barcha bo'limlar materiallarini o'rganishda rivojlantiruvchi o'yinlarning ahamiyati katta, chunki nutq o'stirish vazifalari hilma – hil bo'lib, xar bir b o'lim materialini o'yin orqali o'rgatish o'ziga hos xususiyatiga ega.

1. o'quvchilar so'z boyligini oshirishda “Kim ko'p so'z aytadi?”, “Nimaning ovozi?”, “Nima o'zgardi?”, “Bu kimning ovozi?” kabi o'yinlar o'quvchilarning xotirlash, eshitish, tinglash faoliyatini oshirish, tafakkurini rivojlantiradi.

2. “Zarurini tanla”, “O'xshaydi – o'xshamaydi” kabi o'yinlarda o'quvchilar o'qituvchi aytgan so'zga mos so'zni topishini talab etadi yoki nutq uchun so'z tanlash malakasini oshiradi. O'quvchilar bilan olib borilgan o'yinlardan namunalar keltiramiz.

a) “Zarurini tanla” o'yinida o'quvchilar faoliyatida uchraydigan, nutq uchun zarur bo'lgan so'zlarni tanlashi talab etiladi. Masalan, o'qituvchiikkita bir – biriga o'xshash so'zni yoki biri o'xshamaydigan so'zni aytadi, o'quvchilar zaruru so'zni tanlaydilar.

–yoz – qor, o'quvchilar yozda qor bo'lmasligini tushunib yoz so'zini tanlaydi,
–bo'ri, –it; - bo'ri itga o'xshaydi, ammo bo'ri o'quvchilar bilan o'ynamaydi.

U – yirtqich, shu bois o'quvchilar it so'zini tanlaydilar va h.

–choynak filga o'xshaydi, ammo choy ichish uchun choynak zarurligini farqlaydi va shu so'zni tanlaydi: –chumoli o'zinig tinib – tinchimasligi bilan odamga o'xshaydi, ammo odam bajargan ishni bajara olmaydi. O'quvchilar eng foydali harakat qiluvchi odam so'zini tanlaydilar.

Bunday o'yinlar o'quvchilarning o'yin imkoniyatini kengaytiradi, o'z faoliyati mazmunini boyitish, nutqni egallash, tasviri, ijodiy fikrlash malakalarini oshiradi.

Shuni takidlash joizki o'yin boshlang'ich ta'lim davrida asosiy faoliyat bo'lib u o'quvchi shaxsini, uning qiziqishlarini, tevarak—atrof haqidagi tasavvurlarini, nutqining rivojlanishini ta'minlaydi. Ya'ni o'yinda o'quvchilar jismoniy tomondan rivojlanadi, ularda faollik ortib boradi. Shuningdek o'yin darslarda qo'llanilishi tufayli o'quvchilar tafakkurini, hayoli, diqqatini rivojlantiradi, o'quvchilarning ijodiy nutqini o'stiradi. Shuning uchun ham o'yin nutq o'stirish metodi bo'lib, tevarak—atrofdagi narsa, buyumlar, voqea—xodisalar haqidagi bilimlar o'yin orqali o'quvchilarga o'rgatiladi. Bu esa o'quvchining yosh xususiyatiga mos bo'lishi, qiziqarli bo'lishi, aqliy faoliyatini oshirishga hizmat qilishi lozim. Shuning uchun ham o'yin mustaqil faoliyat bo'lib, o'yinda o'quvchilar o'z tengdoshlari bilan o'ynaydilar, tearak—atrofdagi hayotni, kishilar faoliyatini, ularning o'zaro munosabatini aks ettiradilar, o'yinning ijodkori o'quvchilar hisoblanadi. Ya'ni o'quvchilar o'z ixtiyorlari bilan o'yinni turlichcha tashkil etadilar.

Masalan, ijodiy o‘yinlarda o‘quvchilar o‘z taffakuri bilan yangi o‘yin yaratishi mumkin yoki biror buyumni, o‘yinchoqni yasash, uycha qurish kabi faoliyatni bajaradilar, o‘quvchilarda aql—idrok hayol orqali yaratuvchanlik faoliyati ijodi, o‘zaro fikrlashi, maslahat qilishi, bir fikrni qo‘llab quvvatlashi kabi nutqiy faoliyat shakllanadi, o‘zaro munosabat, ahillik, bir maqsad sari intilish o‘zib boradi, ularda bir-birini fikrini tahlil qilish kabi do‘stona munosabat shakllanadi. Shuningdek, o‘yinda o‘quvchilar, so‘z, nutq o‘zaro bog‘liq holda ishtirok etiladi, o‘quvchilar nutq o‘yin obrazlari, qatnashuvchilar bilan fikr almashinadi. Shuning uchun ham o‘yinda obrazlar xarakati ijrolari nutqi bilan bog‘liq bo‘ladi. O‘yin bir necha xil bo‘ladi. Masalan, maishiy turmushga doir, mehnatga doir o‘yinlar, syujetli—rolli o‘yinlar o‘quvchilar bog‘chalarida qo‘llaniladi. O‘yin mazmunio‘quvchilarning o‘zlari o‘ylab topadilar. Demak o‘yin mustaqil faoliyat bo‘lib, o‘yinda o‘quvchilar har xil kasbdagi kishilar, faoliyatini, halqimizning mehnatga bo‘lgan munosabatini, qobiliyatini yuzaga keltiradi. Shuningdek o‘yinlarda o‘quvchilar turli kasb egalarining obrazi nutqini takrorlaydi. Shuning uchun ham o‘yinda o‘quvchi o‘zi bajarayotgan har bir faoliyatini tushunib etishi, o‘yin mazmunini tanlay bilishi, o‘yinga qiziqishi bilan birga o‘yin mazmunini boyitishi, o‘yinni jamoa bilan o‘ynashi lozim. Bu esa o‘quvchilarda o‘zaro hamkorlik, jamoa bo‘lib o‘ynash o‘yinda bir-birini tushunish, qo‘llash masalalari ortadi, o‘yinga qiziqishi kuchayadi. Bunda o‘quvchilarda o‘yin orqali ahililik, do‘stlik, hamjihatlik bilan birga o‘yinda bir-birini qo‘llab-quvvatlash, o‘zaro muloqot, fikrlashish kabi nutqiy faoliyat shakllanadi.

Jumladan didaktik o‘yin boshlang‘ich ta‘limda ta‘lim-tarbiya vositasi sifatida keng qo‘llanadi, eng qulay ta‘limiy o‘yin hisoblanadi.

Didaktik o‘yin o‘quvchilarning birgalikda o‘ynashi, bir-birini qo‘llab-quvvatlashi, ko‘maklashishi, o‘quvchilarning manfaatlarini jamoa manfaatlariga aylanishi, o‘quvchilar orasida o‘zaro ijobiy munosabatlarning shakllanishi bilan ahamiyatlidir. Chunki didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning amaliy faoliyati bo‘lib, o‘quvchilar o‘z bilimi va malakalaridan foydalanadilar. Bu esa o‘quvchilarda fikrni to‘g‘ri aytish, boshqalar fikrini taqdiqlash yoki inkor etish kabi mantiqiy fikrlashga o‘rgatadi, ularda aqliy faoliyat, tafakkur shakllanadi.

Shuningdek, didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning tevarak—atrof; narsa, buyumlar, ularning nimaga ishlatilishi, nomini bilish kabi o‘z shahsiy sifatlarini, tajribalarini amaliy qo‘llash orqalanutqni egallaydi. Shuning uchun ham har bir didaktik o‘yinda o‘yin mazmuni, g‘oyasidan kelib chiqib, unga mos qoidalar, talablar qo‘yiladi.

Masalan, “Ajoyib xaltacha” o‘yining asosiy mazmuni xaltacha ichidagi narsalarniqo‘l bilan olish, uning nomini aytib berish, u ishtirokida gap tuzishdir.

O'yinning asosiy talabi o'quvchilarni yakka tartibda, navbati bilan xaltachadan narsa, buyumni olishi, nomini, belgi hususiyatini, nimaga ishlatilishini aytib berishdir. Shu asosda o'quvchilar so'z boyligini oshirish, bog'lanishli nutqini o'stirish, o'quvchilarda sensor tarbiyani shakllantirishdan iboratdir. Ya'ni o'quvchi xaltacha ichidagi narsa, buyumni qo'l bilan sezish orqali oladi, ko'rish, idrok qilish orqali uni tasvirlaydi. Bunda fikrni ifodalovchi gaplarning ma'no jihatdan bog'lanishi, tasvirlash va gaplarni to'g'ri tuzish kerak. Buning uchun esa o'quvchilar har bir didaktik o'yin qoidasini bilishi, o'yin harakatlarining to'g'ri bajarilishi, o'yin jarayonida o'quvchilarning o'zini, do'stlari faoliyatini nazorat qilishi muhimdir. Demak, didaktik o'yinlar o'quvchilarning o'yin qoidasini o'rganib olishi, ularga rioya qilishini talab etadi, o'quvchilarda mustaqillik, o'yin jarayonida o'zini-o'zi va bir-birlarini nazorat qilishitalab etiladi. O'yinning natijasi o'quvchilar va o'qituvchi tomonidan baholanadi.

Bunda o'quvchilarning qanday didaktik vazifalarni bajarganligi, o'yin qanday ma'naviy xulqni tarbiyalagani, o'quvchilar o'rgangan bilim va ko'nikmalar nazarda tutiladi. O'yinning natijasi sifatida o'qituvchi o'quvchilarni o'yinda berilgan topshiriqlarini to'g'ri bajarilishi masalan, o'yinga mos topishmoqlar topish, o'yinda o'quvchilar erishgan natija, yutuqlarni nazarda tutish lozim.

Адабиётлар:

1.Теория и технология начального языкового образования: учебное пособие для студентов Института педагогики и психологии детства / С.В. Плотникова, В.А. Шуритенкова; Урал.гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2014. – С. 162–163.

2.Теория и технология начального языкового образования: учебное пособие для студентов Института педагогики и психологии детства / С.В. Плотникова, В.А. Шуритенкова; Урал.гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2014. – С. 141.

3.Теория и технология начального языкового образования» номли ўқув қўлланмаси. 161-бет.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish jismonan sog'lom, baquvvat qilib tarbiyalash, ularning jismoniy, aqliy rivojlanishini, tafakkurini o'stirish vositalaridan biri o'yin bo'lib, ulardan rivojlantiruvchi hamda didaktik o'yinlar to'g'risida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье игры являются одним из средств воспитания молодого поколения физически здоровым и сильным, развития его физического, умственного развития и мышления.

SUMMARY

In this article, games are one of the means of raising the younger generation to be physically healthy and strong, developing their physical, mental development and thinking.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH AMALIY JARAYONINING TAHLILI

Abdrimov I.A.

*O'zbekiston respublikasi Ichki ishlar vazirligining Xorazm akademik litseyi
O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari*

Tayanch so'zlar: kreativ fikrlash, abstrak fikrlash, ilmiy tahlil, sintez, divergent fikrlash, reproduktiv fikrlash, vizual-majoziy fikrlash, antinomiya.

Ключевые слова: креативное мышление, абстрактное мышление, научный анализ, синтез, дивергентное мышление, репродуктивное мышление, наглядно-образное мышление, антиномия.

Key words: creative thinking, abstract thinking, scientific analysis, synthesis, divergent thinking, reproductive thinking, visual-figurative thinking, antinomy.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarini o'zlashtirish sifatini oshirish maktabning eng muhim vazifalaridan biridir. Ko'pgina o'qituvchilar uni amalga oshirishga o'quvchilarga qo'shimcha yuk tufayli emas, balki o'qitish shakllari va usullarini takomillashtirish orqali erishadilar. Ushbu muammoni hal qilishda o'qituvchilar va metodistlar ish jarayonida kreativ fikrlashlarni shakllantirish orqali yosh o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga katta ahamiyat berishadi.

Ta'limning dastlabki yillarida boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari tufayli ular kreativ fikrlashlarni faol rivojlantiradilar. Xususan, rivojlanayotgan maqsadlarni hal qilish uchun quyidagi talablarga javob beradigan tizimda kreativ fikrlashni tizimli, maqsadli rivojlantirish va faollashtirish tashkil etiladi:

1) kognitiv vazifalar fanlararo asosda va shaxsning aqliy xususiyatlarini (xotira, e'tibor, fikrlash, tasavvur)rivojlantirishga hissa qo'shishi kerak;

2) vazifalar ularni taqdim etishning oqilona ketma-ketligini hisobga olgan holda tanlanishi kerak: reproduktiv, mavjud bilimlarni yangilashga qaratilgan, kognitiv faoliyatning umumlashtirilgan usullarini o'zlashtirishga qaratilgan

qisman qidiruvga, so'ngra o'rganilayotgan hodisalarni turli tomonlardan ko'rib chiqishga imkon beradigan kreativ narsalarga;

3) kognitiv va kreativ vazifalar tizimi fikrlashning ravonligini, ongning moslashuvchanligini, qiziquvchanlikni, farazlarni ilgari surish va ishlab chiqish qobiliyatini shakllantirishga olib kelishi kerak.

Asosiy qism. O'qituvchi bolalarda kreativ izlanishni keltirib chiqarishi kerak, bu ma'lum bir muammoni hal qilishda mavjud muammolar va o'z tajribalari o'rtasidagi ziddiyatni anglashdan iborat. O'quvchi yangi, ammo uning tajribasida mavjud bo'lmagan echim tizimini yaratish zarurati bilan duch keladi, ya'ni rejani yaratish.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf yoshida shaxsning rivojlanishida ma'lum yoshdagi bolalarning kreativ fikrlashlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan ba'zi xususiyatlari ko'rinadi.

Boshlang'ich sinf yoshida bolalar rivojlanishning muhim ahamiyatga ega. Ularni aniqlash va ulardan samarali foydalanish yosh va ta'lim psixologiyasining asosiy vazifalaridan biridir. Bolaning maktabga kirishi bilan, ta'lim ta'siri ostida, uning barcha ongli jarayonlarini qayta qurish, kattalarga xos bo'lgan fazilatlarini egallash boshlanadi, chunki bolalar uchun yangi faoliyat va shaxslararo munosabatlar tizimiga kiritilgan. Bolaning barcha bilim jarayonlarining umumiy xususiyatlari ularning o'zboshimchaliklari, mahsuldorligi va barqarorligidir.

Bolada mavjud bo'lgan zaxiralardan mohirona foydalanish uchun bolalarni iloji boricha tezroq maktabda va uyda ishlashga moslashtirish, ularni o'rganishga o'rgatish, diqqatli, qat'iyatli bo'lish kerak. Maktabga kirish uchun bola o'zini o'zi boshqarish, mehnat qobiliyatlari va ko'nikmalarini, odamlar bilan muloqot qilish qobiliyatini, rol o'ynash xatti-harakatlarini etarlicha rivojlantirishi kerak.

Munozara. Boshlang'ich sinf yoshida kognitiv jarayonlarning asosiy insoniy xususiyatlari (diqqat, idrok, xotira, tasavvur, fikrlash va nutq) mustahkamlanadi va yanada rivojlanadi, ularning zarurati maktabga kirish bilan bog'liq [4, 231-b].

Bolalar bilan o'quv ishlarining dastlabki davrida, birinchi navbatda, ular eng rivojlangan bilim jarayonlarining tomonlariga tayanish kerak, albatta, qolganlarini parallel ravishda takomillashtirish zarurligini unutmasdan.

Bolada atrofdagi voqelikni idrok etishning bir turi ustunlik qilishi mumkin: amaliy, majoziy yoki mantiqiy. Idrokning rivojlanishi uning selektivligi, mazmunliligi, ob'ektivligi va idrok harakatlarining yuqori darajada shakllanishida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarda xotira juda yaxshi. Xotira asta-sekin o'zboshimchalik bilan amalga oshiriladi, mnemonika o'zlashtiriladi. 6 yoshdan 14 yoshgacha ular bir-biriga bog'liq bo'lmagan mantiqiy ma'lumot birliklari uchun mexanik xotirani faol rivojlantiradilar. Yosh o'quvchi qanchalik

katta bo'lsa, u ma'noli materialni ma'nosizlarga nisbatan yodlashning afzalliklariga ega bo'ladi.

Fikrlash bolalarning o'rganishi uchun xotiradan ham muhimroqdir. Maktabga kirishda u uchta asosiy shaklda ishlab chiqilishi va taqdim etilishi kerak: vizual-samarali, vizual-majoziy va og'zaki-mantiqiy. Biroq, amalda, biz ko'pincha muammolarni vizual-samarali rejada yaxshi hal qilish qobiliyatiga ega bo'lgan holda, bola bu vazifalar majoziy ma'noda ko'proq og'zaki-mantiqiy shaklda taqdim etilganda, ular bilan ishlashda katta qiyinchiliklarga duch keladigan vaziyatga duch kelamiz. Buning aksi ham sodir bo'ladi: bola oqilona fikr yuritishi, boy tasavvurga, majoziy xotiraga ega bo'lishi mumkin, ammo vosita qobiliyatlari va ko'nikmalarining etarli darajada rivojlanmaganligi sababli amaliy muammolarni muvaffaqiyatli hal qila olmaydi.

Maktabda o'qishning dastlabki uch-to'rt yilida bolalarning aqliy rivojlanishidagi taraqqiyot juda sezilarli. Vizual-samarali va elementar fikrlash tarzining hukmronligidan, kontseptsiyadan oldingi rivojlanish darajasidan va mantiqqa o'z fikrlashdan boshlab, o'quvchi aniq tushunchalar darajasida og'zaki-mantiqiy fikrlashga ko'tariladi[5, 84-b].

L. S. Vigotskiy jarayondan oldingi fikrlashning ustunligi bilan, ohiri esa tushunchalarda operatsion fikrlashning ustunligi bilan. Xuddi shu yoshda bolalarning umumiy va maxsus qobiliyatlari juda yaxshi namoyon bo'ladi, bu ularning iqtidorini baholashga imkon beradi[4, 217-b].

Boshlang'ich sinf yoshi bolalarning aqliy rivojlanishi uchun katta imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar intellektining kompleks rivojlanishi bir necha xil yo'nalishlarda davom etadi:

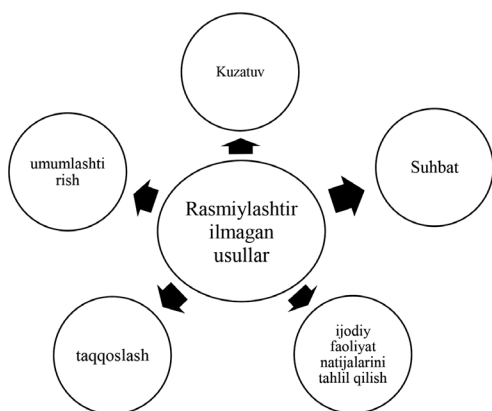
1. Nutqni fikrlash vositasi sifatida o'zlashtirish va faol foydalanish.
2. Fikrlashning barcha turlarini bir-biriga bog'lash va o'zaro boyitish ta'siri: vizual-samarali, vizual-majoziy va og'zaki-mantiqiy.
3. Intellektual jarayonda ikki bosqichni ajratish va nisbatan mustaqil rivojlanish:

ayyorgarlik bosqichi (muammoni hal qilish: uning shartlari tahlil qilinadi va reja ishlab chiqiladi);

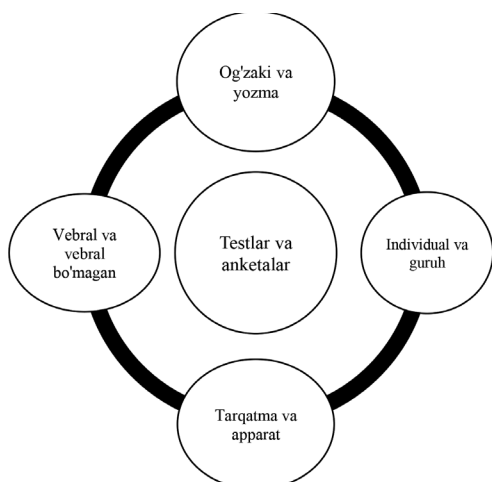
ijro bosqichi - bu rejani amalda amalga oshiradi.

Birinchi sinf o'quvchilari va ikkinchi sinf o'quvchilari vizual-samarali va vizual-majoziy fikrlashda ustunlik qiladilar, uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilari esa og'zaki-mantiqiy va majoziy fikrlashga ko'proq tayanadilar va uchta rejadagi muammolarni teng ravishda muvaffaqiyatli hal qiladilar: amaliy, majoziy va og'zaki-mantiqiy (og'zaki).

Shunday qilib, boshlang'ich sinf yoshidagi bolaga xos bo'lgan to'rtta faoliyatning har biri: o'qitish, muloqot, o'yin va mehnat – uning rivojlanishi va

1-rasm. Rasmiylashtirilmagan usullar.

2 – rasm. Qat'iy rasmiylashtirilgan usullar

kreativ fikrlashlarini rivojlantirishda o'ziga xos funktsiyalarni bajaradi.

Asosiy tadqiqot usullari kuzatish va eksperimentdir. Kuzatish va tajriba ko'plab boshqa fanlarda qo'llaniladi va shuning uchun ularni umumiy ilmiy deb hisoblash mumkin. Ushbu usullardan tashqari, ijtimoiy fanlarga, shu jumladan psixologiya va pedagogikaga xos bo'lgan boshqa usullar ham qo'llaniladi va tadqiqot vazifalariga muvofiq uslubiy qoidalarning talablarini aniqlashtirish va amalga oshirishga imkon beradi. Bular quyidagi tadqiqot usullari: suhbat usuli, jarayon va faoliyat mahsulotlarini o'rganish usuli, so'rov usuli, sinov, baholash usuli va boshqalar. 1 va 2 - rasmlarda keltirilgan kreativlikni tashxislash usullarining ikkita asosiy turi mavjud.

Kreativ fikrlashlarni diagnostika qilish maqsadlari:

1. Kreativlikning boshlang'ich darajasini aniqlash.
2. Darslarni tashkil qilish.
3. Eng iqtidorli bolalarni aniqlash.
4. Qobiliyat tuzilishini aniqlash.

Diagnostika texnologiyasi quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

Cheklangan vaqt ichida butun bir guruh odamlarda fikrlashning ma'lum fazilatlarini shakllantirish darajasini baholashga imkon beradigan usullar (qobiliyatlarning boshlang'ich darajasini aniqlash, kurslarni tuzatish) standartlashtirilgan miqdoriy testlardir.

Muayyan shaxsning qobiliyatlari tuzilishini aniqlash, iqtidorli bolalar guruhini ajratib ko'rsatish uchun individuallashtirilgan sifatli usullar.

Kreativ fikrlashlarni o'rganish odatiy hayotiy vaziyatda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir, bunda mavzu vazifalar mavzusi bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlarga erkin kirish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Kreativ fikrlashlarni diagnostika qilish usullari sub'ektlarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi kerak.

Insonning kreativ salohiyatini o'rganish uchun standartlashtirilgan testlardan foydalanishga asoslangan kreativlikni tashxislashning qat'iy rasmiylashtirilgan usullarini ishlab chiqishning boshlanishi ish deb hisoblanadi.

J. Guilford 50-yillarning boshlarida konvergent va divergent fikrlash toifalarini ishlab chiqqan va kreativlikning 16 ta kognitiv xususiyatlarini ajratib ko'rsatgan.

Intellectual testlar yordamida baholanmaydigan inson fazilatlariga e'tibor:

1. Tezlik-ma'lum bir vaqt ichida g'oyaning maksimal miqdorini ifodalash qobiliyati. Bundan tashqari, bu holda ularning sifati emas, balki ularning miqdori muhimdir.

2. Moslashuvchanlik-turli xil g'oyalarni ifoda etish qobiliyati.

3. Originallik-yangi nostandart g'oyalarni yaratish qobiliyati. Bu, shuningdek, umumiy qabul qilingan javoblarga mos kelmaydigan javoblarda ham namoyon bo'lishi mumkin.

4. Aniqlik-to'liqlik, takomillashtirish yoki o'z fikrlariga to'liq ko'rinish berish qobiliyati.

J. Guilford[1, 450-b] Intellectual kreativlik bilan bir qatorda mavjudligini e'lon qilgan va ularning psixologik mazmunini tavsiflagan, professor E. P. Torrens jahon psixologik amaliyotida kreativ fikrlashni o'lchash uchun eng yaxshi davlat tomonidan boshqariladigan vosita deb hisoblangan testni yaratdi[3, 154-b].

E. P. Torrensning kreativ mahsuldorligining o'n ikkita sinovi og'zaki, vizual va ovozli. Birinchisi og'zaki kreativ fikrlash, ikkinchisi vizual kreativ fikrlash, uchinchisi og'zaki – ovozli kreativ fikrlash deb belgilanadi. Sinov quyidagilarni baholashga imkon beradi: og'zaki kreativlik; majoziy kreativlik; individual kreativ fikrlashlar: ravonlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik, muammoning mohiyatini ko'rish qobiliyati, stereotiplarga qarshi turish qobiliyati. Sinov maktabgacha yoshdan (5-6 yosh) boshlab kreativlikni tashxislash uchun mo'ljallangan. Murakkab variantlardan boshqa yosh guruhlarida (17-20 yoshgacha) foydalanish mumkin. E. P. Torrensning oldiga qo'ygan asosiy vazifasi ularning tabiiy murakkabligini aks ettiruvchi kreativ jarayonlar modelini olishdir.

Natijalar.Eksperimental amaliyot shuni ko'rsatdiki, test informatsion bo'lib, turli xil muammolarni, shu jumladan badiiy va kreativ fikrlashlarni diagnostika qilish sohasida hal qilishga imkon beradi. Torrans kreativ fikrlash testi turli xil variantlar va modifikatsiyalar imkoniyatini o'z ichiga oladi. So'nggi paytlarda ushbu testning turli xil moslashtirilgan modifikatsiyalari paydo bo'ldi.

Kreativ faoliyatning deyarli barcha nazariyalari ijodda hissiy omillar, sub'ektlarning jismoniy farovonligi, guruhdagi psixologik iqlim va hokazolarning muhim rolini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, kreativlik ko'rsatkichlari rivojlanayotgan ta'lim holatlariga sezgir. Sinovning ishonchliligiga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omil-bu topshiriqlarni bajarishda sub'ektlarning motivatsiyasi,

chunki har qanday kreativlik katta energiya sarfini talab qiladi. Tashxis davomida bolalarning qiziqishini saqlab qolish kerak.

Ushbu omillarning ta'siri an'anaviy ravishda takroriy test bilan belgilanadigan testning past ishonchliligiga olib kelishi mumkin. Biroq, bu o'lchov protseduralari ma'lumotlarining ishonchsizligi yoki foydasizligini anglatmaydi. Sinovning hissiy, motivatsion va boshqa omillarga juda sezgir ekanligi, uni muayyan vaziyatlarda – eksperimental usullar va materiallarning ta'sirini, psixologik iqlim o'zgarishini, charchoqni va boshqalarni o'rganishda ayniqsa qimmatli qiladi. Shu bilan birga, sinov va ma'lumotlarni qayta ishlashning muayyan qoidalariga rioya qilgan holda testlarning yetarli darajada ishonchliligi eksperimental ravishda ko'rsatilgan.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchisining kreativ rivojlanishining ahamiyati, har qanday ta'lim muammosini hal qilishda uning qobiliyati, tashabbuskorlik, ixtiro, mustaqillik hamma uchun ma'lum. Kreativlik va o'qitish jarayonini o'zaro bog'lashda, odatda, kreativ shaxsning o'ziga xos xususiyatlari sifatida ajralib turadigan, barcha o'rganilgan fazilatlar va moyilliklarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan sharoitlarni yaratish haqida suhbatlashish kerak. Maktab ishining samaradorligi o'quv jarayoni o'quvchilarning kreativ fikrlashlarini rivojlantirishni qay darajada ta'minlashi, ularni jamiyatda yashashga tayyorlashi bilan belgilanadi.

Birinchi vazifa bilan bog'liq holda quyidagi natijalar aniqlandi. Kreativlik-bu inson sifatining individual xususiyatlari bo'lib, u turli xil kreativ faoliyatni amalga oshirish muvaffaqiyatini belgilaydi. Ular fikrlash va tasavvurning psixologik jarayonlariga asoslanadi, shuning uchun bolaning kreativ fikrlashlarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari samarali kreativ tasavvurni rivojlantirish va kreativlikni shakllantiradigan fikrlash fazilatlarini rivojlantirishdir. Bolaning kreativ va kreativ fikrlashlarini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanish kerak, chunki vaqt o'tishi bilan bu imkoniyatlar qaytarib bo'lmaydigan darajada yo'qoladi.

Ikkinchi vazifa bilan bog'liq holda, bolalarda kreativ fikrlashlarni rivojlantirishning turli usullari mavjudligi aniqlandi, ammo kreativ fikrlashlarni muvaffaqiyatli rivojlantirish faqat buning uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Guilford, J.P. (1950) Creativity. American Psychologist, 5, 444-454.
<http://dx.doi.org/10.1037/h0063487>
2. Khudoynazarov, E. (2023). Theoretical Foundations Of Growing Logical Thinking Of Elementary School Students. International Bulletin of Engineering and Technology, 3(5), 33-37.

3. Shaughnessy, M. F. (1998). An Interview with E. Paul Torrance: About Creativity. *Educational Psychology Review*, 10(4).
4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М., 1967.
5. Талызина Н.Ф. Формирование творческой деятельности младших школьников / Н.Ф. Талызина. – М., 1988.
6. Худойназаров, Э. М. (2022). Синфдан ташқари ишлар ўқувчилар мантикий фикрлашини ривожлантириш омили сифатида: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.8.08.032>

РЕЗЮМЕ

Ma'lumki, ta'limning dastlabki yillarida boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari tufayli ular kreativ fikrlashlarni faol rivojlantiradilar. Ta'limning ushbu bosqichi shu sababdan juda muhim. Mazkur maqolada kreativ fikrlash bo'yicha tadqiqotlar tahlili olib borilib ular asosida fikr va takliflar bayon etiladi. Kreativ fikrlashni rivojlantirish amaliy faoliyatining tahlili natijasida turli uslublar haqida batafsil ma'lumotlar yoritib beriladi.

РЕЗЮМЕ

Известно, что на первых годах обучения в силу психологических особенностей детей младшего школьного возраста у них активно развивается творческое мышление. Вот почему этот этап обучения так важен. В данной статье проведен анализ исследований творческого мышления и на их основе представлены мнения и предложения. В результате анализа практической деятельности по развитию творческого мышления выявляются подробные сведения о различных методах.

SUMMARY

It is known that in the first years of education, due to the psychological characteristics of primary school children, they actively develop creative thinking. This is why this stage of education is so important. In this article, an analysis of research on creative thinking is carried out and opinions and proposals are presented based on them. As a result of the analysis of the practical activities of developing creative thinking, detailed information about various methods is revealed.

ЗНАЧИМОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СКОРОСТИ УСТНОГО СЧЁТА НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Наримбетова З.А.

Чирчикский государственный педагогический университет, доктор философии (PhD) педагогических наук, и.о. доцента

Давлатова М.А.

Чирчикский государственный педагогический университет, преподаватель

Tayanch soʻzlar: mental arifmetika, matematika, mashq, topshiriq, oʻquvchi, oʻqituvchi, koʻrinish, didaktika, jadval, katak, doira.

Ключевые слова: устный счёт, математика, упражнение, задача, ученик, учитель, наглядность, дидактика, таблица, клетка, круг.

Key words: mental calculation, mathematics, exercise, task, student, teacher, exhibition, didactics, table, cell, circle.

Перед проведением устных заданий по счёту преподаватель предлагает убрать всё лишнее со стола. Во время устного счёта необходимо создать полный покой, перед глазами детей не должно быть ничего, что отвлекало бы их внимание от счёта.

Учитель должен уметь быстро выбирать необходимые примеры и быстро решать задачи. Для этого ему следует подготовиться к уроку, заранее выбрать примеры и задачи, запомнить их.

Во время устного счёта учитель редко пользуется книгой или конспектом, поэтому необходим строгий порядок отбора примеров. Преподаватель должен повторить использованные приёмы перед началом устного счёта, чтобы убедиться в том, что техника данного метода хорошо усвоена учащимися.

Учитель говорит пример или задачу всему классу, не торопясь, чтобы дети успели выполнить все задания, а после этого спрашивает результаты у одного-двух учеников. Расчёт примера $(3 \cdot 12 + 220) : 4$ можно дать ученикам в следующем виде:

увеличьте число 3 в 12 раз (учитель останавливается пока дети не выполнят это действие), к полученному результату прибавьте число 220 (снова останавливаясь), найдите четверть от полученного числа. Какое число получилось?

При чтении примеров необходимо читать каждое действие в том порядке, в котором следует выполнять те или иные действия.

Например: $6 \cdot (74 - 25) + (4 \cdot 17)$

Выражение следует читать следующим образом:

Уменьшите 74 на 25, умножьте эту разницу на 6, затем умножьте 4 на 17 и прибавьте это произведение к первому произведению. Приведённый пример не должен повторяться учителем, иначе его повторение отвлечёт внимание детей.

Поскольку дети учатся считать быстро, паузы (время, которое учитель выделяет ученикам) становятся короче. Если в начале обучения, в I-II классах, следует давать 2-3 упражнения с 4-5-секундными паузами, то в III классе можно давать 7-8 упражнений с 2-секундными паузами.

Длина пауз должна соответствовать среднему времени, необходимому для расчёта данных операций. Длинные паузы в дальнейшем заставляют ответ запоминать надолго и быстро утомляться, слишком короткие паузы также приводят к такому же результату, поскольку учащимся, не успевшим подсчитать ответ, приходится держать в уме примеры, в которых постепенно увеличивается количество действий.

После последней паузы учитель спрашивает весь класс: «Какой результат получился?» Он опрашивает некоторых учеников, и получив правильный ответ от 3-4 учеников, учитель смотрит на весь класс и спрашивает: «У кого другой ответ?».

Даже при счёте примеров, как и при решении задач, не все дети умеют правильно считать: одни находят результат быстрее, другие медленнее, третьи теряются в каких-то действиях и не доводят расчёт до конца. Если правильных ответов меньше 50%, это свидетельствует о том, что упражнение составлено не с учётом сильных сторон учащихся, и преподавателю следует это учитывать.

Для того чтобы выполнять упражнения на быстрый счёт, необходимо давать задания, которые связаны между собой поэтапно, то есть каждая из них представляет собой одну из заданных задач, выполняющихся в свою очередь, и может состоять из нескольких простых задач:

Например: В парке «Новый Узбекистан» 27 мест, на каждом месте сидят по 3 человека. Сколько всего человек сидят на всех этих местах? (Учитель предлагает детям не произносить ответ, а запомнить его). Потом

парк покинули 21 человек. Сколько человек осталось (ответ запоминается). Остальные люди были разделены поровну на 15 групп по рядам. Сколько детей в каждом ряду?

Можно сначала прочитать детям всю задачу, затем читать её по частям, делая паузу, но не задавая вопросов после каждого фрагмента, и спрашивая ответ в конце.

При решении неструктурированных сложных задач на доске можно записывать числовые данные, а расчёты производить устно.

Наглядные пособия и дидактические материалы.

Слуховая память у детей развивается только тогда, когда учитель устно рассказывает (не записывая) задачу или пример. Чтобы разнообразить форму устных арифметических упражнений и развить зрительную память, учителю следует время от времени проводить устный счёт. В это время учитель записывает на доске пример или задачу, а дети устно вычисляют её и говорят ответ.

В педагогической теории Я. А. Коменского большое место занимает обучение, то есть дидактика. В его теории дидактики главную роль играет метод естественности, суть которого состоит в проведении урока с учётом возраста ребёнка, его природных данных, уровня его знаний и психологических особенностей.

В «Великой дидактике» даны дидактические принципы и показано, что учитель должен применять их в ходе урока. Коменский теоретически доказал принцип направленности. Он правильно объяснил этот принцип не только как метод обучения путём показа, но и как средство привлечения всех чувств к разумному и хорошему усвоению вещей и событий. Наизидательность он называл «золотым правилом» преподавания [2].

Написание на доске занимает много времени, поэтому таблицы и рисунки помогают организовать работу по развитию слуховой и зрительной памяти.

1. Таблица Шохора-Троцкой.

Данная таблица предназначена для занятий в классе по счёту «наизусть».

12	34	56	789		
13	14	15	11	16	19
10	20	21	24	27	26
40	50	60	70	80	90
36	49	64	81	91	93
23	37	43	59	97	73
75	68	66	62	69	38

56	91	57	51	68	78
111	117	119	121	121	144

Таблицу следует повесить на стену. При устном счёте по таблице все учащиеся сидят, глядя на таблицу. Чтобы показать числа в таблице, ученик берёт указку и складывает или вычитает все указанные числа или складывает первые два, вычитает третье, складывает четвёртое и так далее.

Учащийся может указать на число и сказать «сложить», затем указать на второе число, а затем сказать «умножить», указав на соответствующее число.

Тихие или краткие указания учителя о том, что следует делать ученикам, очень важны для тренировки внимания учащихся.

Например: (учащиеся выполняют устно).

$$[((117-37):2-15) \cdot 4+80] : 90 =$$

Учитель просит учащихся дать ответ. Несколько учащихся поднимают руки.

Учитель должен узнать результат.

Циферблат также выполнен для устного счёта. Этот циферблат сделан из картона или фанеры, на обеих его сторонах написаны одни и те же цифры, через циферблат пропущена стрелка с двумя стрелками, причём стрелки располагаются на стрелке таким образом, что, когда одна показывает число на лицевой стороне циферблата, другая показывает то же число за ней, лицом к учителю. Для поворота стрелки в стрелку с обратной стороны циферблата неподвижно вставляется круглая ручка из дерева.

Циферблат помогает, когда второе число, которое нужно сложить, вычесть, умножить или разделить, представляет собой однозначное число. Стрелка показывает, какое число нужно складывать и вычитать.

Таблица умножения Пифагора.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	4	6	8	10	12	14	16	18
3	6	9	12	15	18	21	24	27
4	8	12	16	20	24	28	32	36
5	10	15	20	25	30	35	40	45
6	12	18	24	30	36	42	48	54
7	14	21	28	35	42	49	56	63
8	16	24	32	40	48	56	64	72
9	18	27	36	45	54	63	72	81

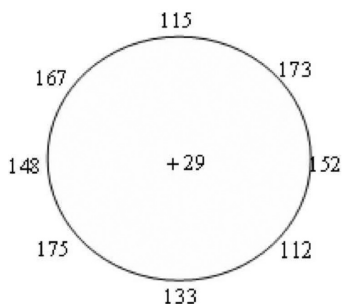
Детей следует научить пользоваться таблицей при нахождении произведения $6 \cdot 7$. Начиная с цифры 6, следует идти к номеру, стоящему на пересечении колонны с цифрой 7. Данное правило следует соблюдать, чтобы учащиеся быстрее овладели навыками устного счёта при умножении однозначных чисел.

Учащиеся рисуют два ряда квадратов, каждый раз подсчитывают, сколько квадратов в получившемся прямоугольнике, и произносят вслух, например: «дважды шесть-двенадцать», после рисования трех рядов снова считают и говорят «трижды шесть-восемнадцать». Таблицу Пифагора можно использовать так же, как и таблицу Шохора-Троцкой.

Цифра счёта обычно состоит из одного постоянного и нескольких переменных чисел. В этом случае вместо того, чтобы называть, например, делитель, как обычно, когда учитель пользуется таблицей Шохора-Троцкой, он показывает это с помощью показателя, и ученики сразу подсчитывают результат (постоянное число делителя).

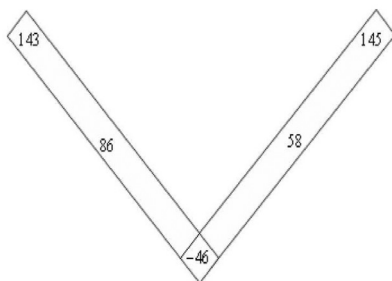
Например, можно внести дополнение о сложении:

Постоянное слагаемое равно 29, а остальные числа являются переменными слагаемыми.

При выполнении действия вычитания:

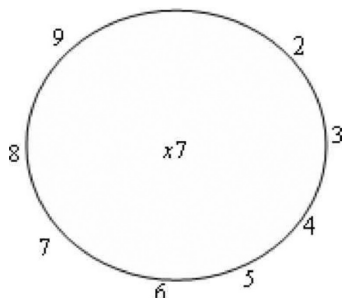
Постоянное вычитаемое равно 46, а остальные числа являются декрементами переменных.

При закреплении действия умножения:

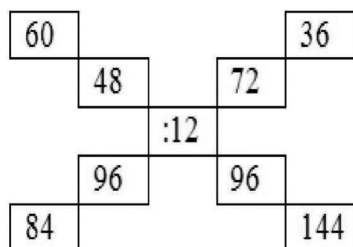

Постоянный множитель равен 7, а остальные числа являются переменными множителями.

При выполнении действия деления:

Постоянный делитель равен 12, а все остальные числа являются переменными делимыми.

Весёлые квадраты. Увлекательные квадраты могут быть нескольких видов. Они интересуют детей устным счётом, выбирая цифры по определённым условиям.

Задание 1. Сумма чисел в ячейках по горизонтали и вертикали равна.

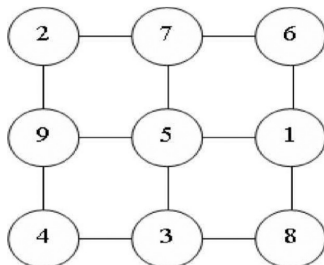
Сумма=11				Сумма =15		
2	3	6		2	7	
5	4			9		1
		3		4		

а) некоторые ячейки заполнены числами, а некоторые оставлены пустыми. Необходимо заполнить все ячейки так, чтобы при расположении чисел в ячейках подряд и при их сложении по вертикали суммы были одинаковыми.

б) Квадрат, клетки которого не заполнены и рядом с ним находятся квадраты или кружочки с числами, необходимыми для заполнения этих клеток.

Задача учащихся — расположить в пустых клетках числа, написанные кружочками или квадратиками, так, чтобы в результате получился интересный квадрат.

Задача 2. Следующие интересные квадраты расположены таким образом, что числа в ячейках равны как по горизонтали, так и по вертикали.

4	3	5
5	2	6
3	10	2

а) Дан пустой квадрат, а рядом с ним даны квадраты или кружочки с цифрами, необходимыми для заполнения этих квадратов. Задача учащихся — расположить числа, данные в квадратах или кружках, в пустых клетках так, чтобы в результате получился интересный квадрат.

Для упрощения работы на обратной стороне квадрата записано число, состоящее из произведения чисел в его горизонтальном и вертикальном рядах.

Когда учитель даёт учащимся задание решить пример или задачу в процессе устного счёта, то выполнение данных заданий увеличивает скорость счёта учащихся без письма и вызывает у них интерес к математике. Это заставляет учащихся, которым наскучила математика, больше интересоваться этим предметом. В настоящее время в нашей стране такими математическими заданиями обогащены учебники математики начального образования. В результате совместного выполнения таких упражнений учителю и ученику становится легче узнать и понять друг друга. Расширится диапазон самостоятельного мышления наших учеников. Они учатся свободно выражать свои мысли. Создаётся основа для обоснования своих идей с доказательствами. Я верю, что наши учащиеся добьются высоких результатов в международных оценочных исследованиях.

Литература:

1. Жумаев М.Е. Методика преподавания математики. Учебник для ВУЗов, Тошкент. “Турон иқбол”. 2005.
2. Я. А. Коменский. Великая дидактика. Под редакцией Раджабова С. Перевод на узбекский язык.
3. М. Жумаев. Методика преподавания математики в начальных классах. (Учебник для студентов факультета начального образования), Тошкент, Баёз, 2022. – с. 272 .
4. Таджиева З.Г., Абдуллаева Б.С., Джумаев М.Е., Сидельникова Р.И., Садыкова А.В. Методика преподавания математики, Ташкент, «Турон», 2011.
5. И. Г. Турсунов, Наримбетова З. А. Общие вопросы методики обучения решению задач в начальных классах. /<https://lib.cspi.uz/index.php?newsid=9245> ИСНН 1076-1077. Педагогика.6-сон, 2023. дек. с. 98-102.
6. Бантова М.А., Бельтюкова Г.В. Методика преподавания математики в начальных классах. - «Просвещение»1984 год.
7. Математика. Учебник для 3-го класса для школ общего и среднего образования, Ташкент, 2022 год.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada aqliy arifmetika mashqlarida qo'llaniladigan usullarning ma'nosi berilgan va hisoblash tezligi uchun mashqlarga misollar keltirilgan. Misol va masalalarni yechishda o'qituvchi va o'quvchining faoliyati, og'zaki bayonda ko'rsatishning ahamiyati haqida so'z yuritildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье дано значение методов, используемых в упражнениях по устному счёту, и приведены примеры упражнений на быстроту вычислений. При решении примеров и задач обсуждалась деятельность учителя и ученика, значение демонстрации в устном изложении.

SUMMARY

This article gives the meaning of the methods used in mental arithmetic exercises and provides examples of exercises for speed of calculations. When solving examples and problems, the activities of the teacher and student and the importance of demonstration in oral presentation were discussed.

СВЯЗЬ УРОКОВ МАТЕМАТИКИ И ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Наримбетова З.А.

*ЧГПУ, доктор философии (PhD) педагогических наук,
и.о. доцента кафедры «Методика начального образования»*

Ким О.А.

студентка ЧГПУ

Tayanch soʻzlar: matematika, mehnat taʼlimi, XXI asr malakalari, ijodiy fikrlash, funksional savodxonlik, kompleks yondashuv.

Ключевые слова: математика, трудовое обучение, навыки XXI века, креативное мышление, функциональная грамотность, интегрированный подход.

Key words: mathematics, labor training, 21st century skills, creative thinking, functional literacy, integrated approach.

Введение. Данная статья посвящена рассмотрению явления формирования Навыков XXI века, таких как Функциональная грамотность, Креативное, Критическое мышление и других через использование интегрированного подхода и междисциплинарных связей между математикой и трудовым обучением.

Глобальные компетенции и их формирование – одно из ключевых требований ООН к системе образования всех стран мира. Обеспечение формирования навыков, входящих в Глобальные компетенции – долгосрочный вклад в будущее страны и главнейшая гордость для любой нации.

Одним из лидеров глобальной гонки, безусловно, является Узбекистан, однако, не смотря на достижение определённого уровня качественного и общедоступного образования – мы всё ещё в малой степени используем при построении программы качественного образования интегрированный, то есть, междисциплинарный подход.

По этой причине объектом данного исследования нами было выбрано изучить связь между трудовым обучением и математикой в начальных классах. Цель же данной работы – продемонстрировать актуальность и

степень проработанности вопроса в контексте современных научных открытий в области педагогики.

Анализ литературы. Обращаясь к истокам проблемы можно заметить, что потребность в специалистах, обладающих так называемыми Глобальными компетенциями или Навыками XXI века, была задолго до того, как об этом заговорили в ООН на Мировом уровне. Так, в среде узбекского народа издревле ценились такие качества как находчивость, изворотливость, смекалистость и изобретательность (Что соответствует современному понятию креативного мышления), а также одной из важных черт народа считалось умение найти диалог с любым человеком, некий дипломатический склад ума (что соответствует развитым коммуникативным навыкам) и т.д.

Между тем, официально терминология, схожая по своей сути с определением PISA о Функциональной грамотности мы наблюдаем впервые у Среднеазиатского мыслителя Ахмада Югнаки, который говорит о том, что задача любого родителя – воспитать ребёнка гармонично развитым и, тем самым, готовым к любой жизненной ситуации [1]. На самом же деле идея того, что воспитательный и развивающий компоненты гораздо главнее знаниевого появилась и до Югнаки и определённые следы подобных суждений мы можем обнаружить, например, в трудах Улугбека, Абу Али ибн Сины, Саади и многих других.

Тем не менее, наследие наших предков и их взгляд на воспитание в некоторой степени претерпело изменение с момента перелома для узбекской культуры. На смену образованию, воспитывающему человека свободного от уз шаблонного мышления пришла очень жесткая, авторитарная и догматичная система образования, борьба с которой ведётся по сей день.

В этой догматичной системе на удивление возникали и свои очаги, благодаря которым мы сегодня значительно продвинулись в понимании того, как сформировать мышление, готовое к глобальным изменениям и постоянной динамике. Так, например, ссылаясь на некоторые источники [2] можно отметить, что на междисциплинарном подходе для трудового обучения и математики указывали такие видные советские педагоги как Сухомлинский и Выготский.

Сухомлинский призывал учителей использовать на уроках математики наглядные примеры того, как применяется и какое значение имеет математика в жизни в буквальном смысле [3]. Он приносил на уроки математики некие объекты трудового обучения и предлагал детям провести операцию

по счёту некоторых величин с целью проведения операции над объектом. Таким образом он совмещал математику и труды напрямую.

Выготский же в своей работе использовал менее радикальные методы демонстрации практик применимости, однако, в равнозначной степени был заинтересован в том, чтобы на уроках математики дети могли видеть её связь со всеми дисциплинами и жизнью человека [4]. Педагог считал, что если демонстрировать ребёнку то, что благодаря математике ребёнок может планировать и оптимизировать свой труд и тем самым повышать его ценность, учащийся сможет адаптивно реагировать на жизненные ситуации и иного плана.

Функциональная грамотность в данном контексте – это и есть одна из ключевых частей того, о чём мечтали и чего желали и наши предки, и советские учёные – это ребёнок готовый к жизни в обществе, готовый к её изменениям и неоднозначности.

Обсуждение. Сегодня мы знаем, что существует целый ряд компонентов, из которых состоит функциональная грамотность – это читательская грамотность, естественнонаучная, финансовая грамотность, а также математическая грамотность, креативное и критическое мышление.

Обращаясь к многочисленным исследованиям по методике трудового обучения мы можем отметить, что в нем самом уже содержатся многие аспекты для формирования отдельных элементов функциональной грамотности [5], например, для сборки оригами или, к примеру, композиции из натуральных материалов ребёнку нужно прочитать схему работы, задействовать те же отделы мозга и в равноценном объеме энергозатрат, что и при чтении большого по объёму текста, поскольку и там и там ребёнку приходится тратить много сил, чтобы вникнуть в процесс и сопоставить собственные функциональные возможности с написанным на бумаге.

В тоже время обращаясь к Международному исследованию PISA [6] мы можем увидеть, что креативное мышление может развиваться гораздо более активно благодаря использованию междисциплинарного подхода в обучении, например, если использовать исключительно понятия трудового обучения, например, в задании «Распилите доску по начерченным линиям» или понятий математического обучения, например, «Измерьте угол на окружности» - мы не сможем добиться развития креативности. Тем не менее, если мы зададим междисциплинарную задачу для ребёнка, например «Разметь доску на 8 частей при помощи транспортира и вырежи из нее $\frac{1}{4}$ часть» мы заставляем ребёнка использовать собственный дедуктивный метод, чтобы связать то, какие простые операции он может

выполнить с доской и как применить знания по использованию транспорта для измерения углов и знание дробей и перевода дробных чисел, мы видим как сильно меняется контекст задачи и даже от прочтения подобного задания мозг уже начинает функционировать отличным от обыденного образом.

Между тем, обращаясь вновь к исследованию PISA мы видим в данном задании лишь один тип креативности, а именно – изобретательскую креативность. Здесь ребёнок словно сам придумывает алгоритм действий и связывает компоненты имеющихся знаний для формирования некоего механизма действий. В то же время, помимо изобретательской креативности существует еще, к примеру, визуальная и вербальная креативности.

Так, например, в контексте междисциплинарных связей между математикой и трудовым обучением мы можем задать ребёнку задачу на вербальную креативность в виде, к примеру, задачи – составить из нескольких типов геометрических фигур, которые можно складывать определённым образом, фигуру животного или декоративную композицию. В трудовом обучении подобная техника используется довольно часто, например, в формате квиллинга или модульного оригами. Тем не менее, если добавить в задачу еще и ограниченное число треугольников или углов на используемых фигурах (что ещё сложнее) и заставить ребёнка при этом параллельно считать собственные действия и продумывать – мы задействуем как вербально-креативное мышление, так и одновременно с ним критический компонент и аналитические процессы.

Вербально креативные задания в контексте междисциплинарных связей математики и трудового воспитания смотрятся несколько сложнее для реализации, однако, нельзя сказать, что они невозможны. Так, например, можно задать ребёнку самому создать техническое задание для междисциплинарного задания, которое дети выполняли на уроке или создать мнемотехнику для запоминания алгоритма действий при выполнении междисциплинарного задания такого рода.

Заключение. Таким образом мы видим, что благодаря пониманию компонентов функциональной грамотности на примере креативного мышления мы можем не только продемонстрировать как сильно междисциплинарный подход на примере математического образования и трудового воспитания меняется степень когнитивной вовлечённости и сложности задания для формирования личности, готовой к жизни, а не повторению за алгоритмами. Но, кроме этого, на примере подобных заданий мы видим, как сильно мы могли бы изменить текущую систему образования

Республики Узбекистан, чтобы она формировала в полной мере тех людей, о которых тысячелетиями мечтал наш народ.

Литература:

1. Джураев Р. Х., Мардонов Ш. К. Педагогические идеи великих мыслителей Востока - основа подготовки педагогических кадров // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. 2008. №. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-idei-velikih-mysliteley-vostoka-osnova-podgotovki-pedagogicheskikh-kadrov> (дата обращения: 10.03.2024).
2. Воистинова Г.Х., Иванова А.Е. О некоторых приемах трудового воспитания на уроках математики // E-Scio. 2023. №6 (81). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-priemah-trudovogo-vospitaniya-na-urokah-matematiki> (дата обращения: 15.03.2024).
3. Басиладзе Н.А. Педагогические идеи В.А. Сухомлинского в грузинской школе / Н.А. Басиладзе // Педагогика. - 2002. - №4. - С. 94-97.
4. Выготский Л.С. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. - М.: Моск. ун-т, 2000. - 304 с.
5. Плотникова Е. Г., Безенкова Е. В. Элементы истории математики как средство формирования читательской грамотности школьников 7-9 классов // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология. 2022. №1 (74). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elementy-istorii-matematiki-kak-sredstvo-formirovaniya-chitatelskoy-gramotnosti-shkolnikov-7-9-klassov> (дата обращения: 12.03.2024).
6. PISA. Creative Thinking Framework // Report. 2022. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/471ae22e-en/index.html?itemId=/content/component/471ae22e-en> (Date of access: 12.03.2024)

РЕЗИОМЕ

Jahon bozoridagi beqarorlik va 21-asrdagi texnologiyalar va usullarning o'zgaruvchanligi har qanday fan kontekstida, shu jumladan matematika va mehnat ta'limining fanlararo o'zaro ta'sirida rivojlanishi mumkin bo'lgan 21-asr ko'nikmalariga e'tiborni kuchaytirish zaruratini tug'diradi, ushbu maqolaning diqqat markazida.

РЕЗИОМЕ

Нестабильность на глобальном рынке и изменчивость технологий и методов в XXI веке порождают потребность в усиленном внимании к навыкам XXI века, развить которые можно в контексте любого предмета, в том числе и в междисциплинарном взаимодействии между математикой и трудовым обучением, чему посвящена эта статья.

SUMMARY

Instability in the global market and the variability of technologies and methods in the 21st century give rise to the need for increased attention to 21st century skills, which can be developed in the context of any subject, including in the interdisciplinary interaction between mathematics and labor education, which is the focus of this article.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНҒА ЧАНГ САЗ ӘСБАБЫНЫҢ КИРИП КЕЛИҰ ТАРИЙХЫ

Жуманиязов И.Р.

Ўзбекстан мәмлекетлик консерваториясы Нөкис филиалы ў.ў.а. профессоры.

Tayanch soʻzlar: chang, cholgʻu, xalq cholgʻulari orkestri, ansambl, ustoz-shogird, rekonstruksiya, musobaqa, konsert.

Ключевые слова: чанг, инструмент, оркестр народных инструментов, ансамбль, педагог-ученик, реконструкция, конкурс, концерт.

Key words: chang, instrument, folk instrument orchestra, ensemble, teacher-student, reconstruction, competition, concert.

Бул саз эсбабы Ўзбекстан аймагына кирип келместен алдын қалай пайда болган? Деген сораўға төмендегише жуўап излеймиз. “Өйjemги дереклерге көре XV-XVЫЫ әсирлерден баслап «Чанг» сөзи өмиримизге кирип келе баслаган. Кирип келеменге шекем болса «чанг» сөзи өзбек ҳәм тәжик музыка мәдениятында пүткиллей басқа эсбап, яғный Европаша тырнап шертилетуғын «арфа» сөзи түсинилген”[1; 569-бет].

Өзбек музыка мәдениятының ески саз эсбапларынан бири болған чанг сазын изертлеўлер орайына көтерилди ҳәм С.Диденконың басламасы менен эсбапты реконструкция қылыў жумыслары баслап жиберилди.

«1938 жылы С.Диденко, А.Кевхаянца, А.Петросянц ҳәм В.Романченколар бригадасы Хамза атындағы Ташкент мәмлекетлик билим журты устахана-сында толық хроматиклық даўыс қатары «до» биринши октавадан «ре» дьез үшінши октаваға дейин қәлипплестириўге еристи. Чанг эсбабын курамалы қәлипплестириўдеги изленислер даўам етти. 1943-жылы Ташкент мәмлекетлик консерваториясы қасындағы өзбек музыка эсбапларын қәлипплестириў ушын тәжрийбе лабораториясы ашылады. Чанг трапеция формасындағы корпус ҳәм оған орнатылған ағаш дакадан ибарат. Оның полат сымлары декадағы тийеклер үстинен тартылған болып, шеп тәрәпи темир илмеклерге, оң тәрәпи болса темир кулақларға бириктирилип, сазлаў ушын арнаўлы гилиттен пайдаланады. Атқарыўшылардың отырып шертиўине қолайлық жа-

ратыў ушын чангда қолайластырылған аяқлар ислеп шығылған. Чанг бамбук терегинен жасалған ҳәм оған резина ямаса филтс орнатылған арнаўлы шөп пенен шертиледі. Ол жетерли, бәлент ҳәм узақ созылымлы даўыс береди. Оның динамикалық қолайлықлары ҳәм техникалық тәреплеме мүмкиншиликлери жүдә кең. Реконструкция қылынған чангның даўыс көлеми кеңейтилип, даўыс қатары «соль» киши октавадан «соль дъез» үшінши октаваға шекем созылды. Оған арнаўлы даўыс өширетуғын қурылма орнатылды. Устаз Фахриддин Содиков чангди хроматикалық дүзилисине келиўинде үлеси үлкен болды. Сол себебли А.И.Петросянц басшылығында чанг сазы реконструкция исленди [2; 267-бет].

Өзбекстан аймағында чанг әсбабында атқарыўшылардан Рўзиматхон Исабоек, Бахтиёр Алиев, Тилаш Хўжамбердиев, Фахриддин Содиков, Темур Махмудов, Ахмад Одилов, Матюсуф ҳәм Фозил Харратовлар, Өзбекстанда хызмет көрсеткен артистлерден Т.Отабоек, Фазилат Шукурова, Тохир Собиров ҳәм басқалар танылған.

Бул саз әсбабының Қарақалпақстан Республикасына кирип келиўинде Жапақ Шамуратов атындағы Нөкис мәмлекетдик көркем өнер билим журтына Самарқанд ўалаатынан келип, чанг саз әсбабында сабақ берип, өзиниң мийнет искерлигин қарақалпақ көркем өнери менен байлаған Илясов Измухан менен байланыслы болды.

Илясов Измухан қарақалпақ көркем өнерине чанг әсбабын алып кирген шахслардың бири болды. Кейин ала бул әсбапты оның шәкиртлери ен жайдырыўда өз үлеслерин қосып, мәмлекетлик халық сазлары оркестрлери менен бир қанша жетискенликлерге бөленип, устаздың даўамшылары деген хўрметли атаққа ийе болып, кимиси пенсияға шыққан болса, және бири педпгогика тараўында илимий атақларға бөленген. Устаз Измухан Илясовтың Қарақалпақ көркем өнеринде жетистирген шәкиртлери менен жақыннан танысып өтсек.

Атап айтатуғын болсақ Измухан аға Илясовтың шәкиртлеринен Нурниязов Марат. 1952-жылы 2-июль күни Қарақалпақстан Республикасы Шымбай районы Қ.Аўезов савхозы, Энгельс бөлиминде орта ҳал шаңарақта туўылған. 1969-1970-жыллары Нөкис музыка-хореография училищесиниң халық сазлары бөлимине чанг саз әсбабына оқыўға түсип, 1972-жылы армия қатарына алынып, еки жыл әскерий оркестрде хызмет етиўине байланыслы 1974-жылы хызмет сапарынан келип, өз оқыўын даўамлайды ҳәм 1975-жылы табыслы тамамлап шыққан [3].

Пирлепесова Тамарахан. 1955-жыл 10-февраль күни Қарақалпақстан Республикасы Қараөзек районы А.Досназаров бөлими Энгельс совхозында туўылған.

Жаслайынан мектепте оқып жүрген дәуірлеринен «Қырық қыз» дуўтаршылар ансамблине қатнасып жүрген, устазы Сония Махаммаддиновадан дуўтар сырларын үйреніп барған, ансамбль менен Москва ВДНХда концертке қатнасқан. 1969-жылы Ташкентте өткерілген декадада ансамбль менен қатнасып, 1972-жылы Ташкентте өткерілген «Мархабо – талантлар» фестивалында халық сазлары оркестринде «Қара жорға» намасының солисти болып шығыўға мияссар болған. Сол жылы 10-класты питкерип, Нөкис музыка-хареография училищесине имтихансыз қабыл етилген.

Халық сазлары бөлиминде чанг саз әсбабына оқыўға түсіп, И.Ильсовта 1-курста, С.Махаммаддинова 2-курста, Клим Аймбетовта 3-курста, С.Махаммаддиновада 4-курсында тәлим алып питкерип шыққан.

1971-жылы 10-класта оқып жүрген ўақтында Қарақалпақстан Республикасы радио еситтириў комитетине дуўтаршы қызлар ансамблине жумысқа қабылланған. 1973-жылдан баслап халық сазлары оркестринде чанг әсбабы бойынша қәнигели сазенде болып жумысқа бекитиледи. 1971-2009-жылларда халық сазлары оркестринде 38 жыл жумыс ислеп хўрметли дем алысқа шығады. Сол жыллар аралығында концерт фонетекадағы магнит ленталарына жазып алынған запислердиң барлығында үлеси бар деп билемиз. 1992-жылы искусство коллежинде де қосымша музыка сабағын өтиў ушын дуўтар, чанг хәм шыңқобыз пәнлерин оқытып, 17 жыл жумыс ислеген.

1982-жылы Татарстанда өткерілген декадаға қатнасып, сол жылы Қарақалпақстанға хызмет көрсеткен артист атағы менен сыйлықланады. Себеби, сол ўақыт аралығында Қарақалпақстандағы чанг саз әсбабының хаял қызлар арасындағы биринши жетик сазенде еди [4].

Жуманиязов Искандер. 1960-жылы 14-июль күни Қарақалпақстан Республикасы Нөкис қаласында жумысшы шаңарағында дўньяға келдим.

Мектеп дәуірлеринде туўысқан ағам Арслан Жуманиязов пенен пионерлер үйине рубаб бойынша кружокқа бирге ерип барып, еситкен намаларды өзимше рубаб әсбабында шертиўди озлестире басладым.

1975-жылы Нөкис Мәмлекетлик көркем-өнер училищесиниң халық сазлары бөлиминиң қәнигелиги чанг әсбабы бойынша оқыўға кирип, сол ўақытлары чанг бойынша қәниге оқытыўшы болмағанлығы себепли, дуўтар саз әсбабы қәнигели сазенде-педагогы Соня Мухамеддинова устазлық етти. үшінши хәм төртинши курсты Қарақалпақстан республикасына хызмет көрсеткен артист Зийнатдин Абдуллаевта тәлим алдым, ол рубаб саз әсбабы бойынша қәнигели сазенде-педагог, солай болса да чанг әсбабы бойынша устазлық етти.

1979-жылы оқыуды табысlyтамамлап, сол жылдан басылап Қарақалпақстан Республикасы мәмлекетлик телерадио еситтириў қасындағы халық сазлары оркестринде, кейин ала халық сазлары ансамблинде сазенде болып жұмыс иследим.

1983-жылы Мухтар Ашрафий атындағы Ташкент мәмлекетлик консерваториясының «Халық сазлары» факультетине оқыўға түсип, жожа-лық жағдайларына байланысly оқыуды сыртқы бөлимде даўам етип, Қарақалпақстан Республикасы Мәмлекетлик телерадио еситтириў қасын-дағы халық сазлары оркестринде сазенде болып жұмысымды даўам еттим. 1987-жылы Жапақ Шамуратов атындағы Нөкис мәмлекетлик көркем-өнер училищесиниң халық сазлары бөлиминде «Чанг» саз әсбабы бойынша оқы-тыўшы лаўазымына жұмысқа шақырылады. Училищеде көплеген жасларға билим берип, чанг қәнигелиги бойынша жаслар жетилисип шыға басыды.

1997-жылы Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық ин-ститутында аға оқытыўшысы, 2000-жылы «Музыка, сүүретлеў-өнери» факультетинде оқыў ислери бойынша декан орынбасары, 2001-жылы усы факультеттиң деканы ҳәм таңлаў тийкарында бес жыл мүддетке кафе-дра доценти ўазыйпасын атқарыўға сайланады. 2005-жылы Нөкис мәм-лекетлик педагогикалық институтының айырым кафедраларының бири-гиўине байланысly «Музыкалық тәлим» кафедрасы басылығы лаўазымына тастыйқланады. 2010-жыл 30-сентябрь 167/1-сон баяннама тийкарында Ўзбекистан Республикасы Жоқары аттестация комиссиясы тәрөпинен до-цент илимий атағын алып, 2015-жылдың 2-сентябринен 2022-жылға ше-кем Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтының «Музыка тәлими» кафедрасында ҳәм Қарақалпақ мәмлекетлик университе-тиниң «Көркем өнер» кафедрасында 2020-2023 жыллар аралығында доцент лаўазымында ислеп келдим [5].

2023-жылдың 4-сентябринен басылап Ўзбекстан мәмлекетлик консервато-риясы Нөкис филиалында тийкарғы штатта профессор ў.ў.а. лаўазымында жұмыс ислеп, усы күнге шекем көплеген шәкиртлерди шығарып, бүгинги күнде оқыўшыларымның барлығы айтарлықтай жоқары мағлыўматқа ийе.

Чанг саз әсбабы бүгинги күнде халық сазлары оркестриниң ажыралмас бөлеги болып, оны Қарақалпақстанда кеңирек ен жайдырыўда Ўзбекстан мәмлекетлик консерваториясы Нөкис филиалының шөлкемлестирилиўи айырықша орын ийелейди. Бул саз әсбабында филиалымызда бүгинги күн-де 1-2-3-курс студентлери тәлим алып, Халық аралық ҳәм Республикалық көлемдеги көрик таңлаў ҳәм концертлерде мүнәсип қатнасып келмекте.

Усы излениў барысында Қарақалпақстан Республикасында “Чанг” саз әсбабының пайда болыўи ҳәм ен жайғанлығы ҳаққында шежира дүзип

шығыўға еристим, бул шежирени келешек әўлад чанг сәзенделери ушын, саздың қалайынша бүгинги күнде Халық сазлары оркестриниң ажыралмас бөлеги екенлигин аңлап жетиўине хызмет етеди деп ойлайман (1-схема).

Әдебиятлар:

- 1.Юлдошев Ф., Тоҳиржонова Ш., “Чанг чолғусининг келиб чиқиш тарихи” – Ориэнт Арт анд Султуре журналы., 569-бет.
- 2.Хожимаматов А. «Чанг чолғуси тарихига бир назар ва унинг орнаментал безаклари» - ориэн-тал ренаиссанс: инновативе эдусационал, натурал анд социал ссиэнсэс., 267-бет.
- 3.Нурниязов Мараттың қол жазба материалы.
- 4.Пирлепесова Тамараннның қол жазба материалы.
- 5.И.Жуманиязовтың қол жазба материалларынан.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada chang asbobi, chang asbobining shakllanishi va rivojlanishi, uning Qoraqalpog‘iston Respublikasida joriy etilishi tarixi va rivojlanishi, shuningdek, chang asbobini rekonstruksiya qilish bo‘yicha olib borilgan ishlarning yutuq va kamchiliklari haqida so‘z boradi. asrning ikkinchi yarmida. 1930-yillar muhokama qilindi. Mutaxassis sozandalar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar bu qo‘shiqni xalq cholg‘ulari orkestrining ajralmas qismiga aylantirdi. Bugun mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar ta’sirida innovatsiyalar, bunyodkorlik g‘oyalari shakllanmoqda. O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filialida ushbu cholg‘uga talabning yo‘lga qo‘yilgani chang cholg‘u asbobida o‘qitishga bo‘lgan talabning kuchligidan dalolat beradi. Qoraqalpog‘iston Respublikasida ushbu cholg‘uning tarixi va muvaffaqiyati haqida to‘liq ma’lumotlar shakllantirilib, cholg‘u asbobiga bo‘lgan qiziqish va talab tobora ortib borayotganiga guvoh bo‘lamiz.

РЕЗЮМЕ

В данной статье речь идет о пылевом инструменте, становлении и развитии пылевого инструмента, истории и развитии его внедрения в Республику Каракалпакстан, а также об успехах и недостатках работ по реконструкции пылевого инструмента, проводившихся во второй половине в. Обсуждались 1930-е годы. Научные исследования, проведенные музыкантами-экспертами, позволили сделать эту песню неотъемлемой частью оркестра народных инструментов. Сегодня под влиянием реформ, реализуемых в нашей стране, формируются инновации и творческие идеи. Тот факт, что спрос на этот музыкальный инструмент установлен в Нукусском филиале Узбекской государственной консерватории, свидетельствует о силе спроса на обучение на порошковом музыкальном инструменте. Сформируется полная информация об истории и успехе этого музыкального инструмента в Республике Каракалпакстан, и мы увидим, что интерес и спрос на музыкальный инструмент все больше возрастают.

SUMMARY

This article is about the dust instrument, the formation and development of the instrument, the history and development of its introduction into the Republic of Karakalpakstan, and the successes and shortcomings of the reconstruction works carried out on the dust instrument in the second half of the 1930s were discussed. The scientific research carried out by expert musicians has been revealed in order to make this song an integral part of the folk instruments orchestra. Today, under the influence of reforms implemented in our country, innovations and creative ideas are being formed. The fact that the demand for this musical instrument is established at the Nukus branch of the Uzbekistan State Conservatory indicates the strength of the demand for learning the powder musical instrument. Complete information about the history and success of this musical instrument in the Republic of Karakalpakstan will be formed, and we can see that the interest and demand for the musical instrument is increasing more and more.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЕТСКОГО ПОЭТА Т.САМУДИНОВА В РАЗВИТИИ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ

Минбаева К.Б.

*к.п.н., доцент декан «Музыкально-педагогического факультета»
Ошского государственного педагогического университета Киргизия, г. Ош*

Tayanch so'zlar: ijodiy ustaxona, aqliy rivojlanish, aqliy faoliyat, intellektual she'riyat, tarbiyaviy ko'rsatma, shoir-o'qituvchi.

Ключевые слова: творческая мастерская, интеллектуальное развитие, мыслительная деятельность, интеллектуальная поэзия, воспитательное наставление, поэт- педагог.

Key words: creative workshop, intellectual development, mental activity, intellectual poetry, educational instruction, poet-teacher.

Великий кыргызский писатель, главный редактор журнала «Байчечекей» («Подснежник») Токтосун Самудинов известен всем высоким эстетическим уровнем своих стихов. Его произведения начали издаваться с 1963 года и первый сборник стихотворений вышел в свет под названием «Только горы не встречаются» в 1971 году. Многие произведения Т. Самудинова, посвященные детям, такие как «Прятки» («Жашынмак»), «Колыбельная песня» («Бешик ыры»), «Зонтик» (Кол чатыр), «Пусть не пылятся слова» («Чацбаспасынсездерду») были изданы на русском, казахском, украинском, английском, испанском и болгарском языках.

На наш взгляд, в отличие от своих современников произведениям Т. Самудинова характерны идеи познания мира детьми, их просветительность и интеллектуальное развитие. Эти качества поэта характеризуют особенность и самостоятельность его творческой мастерской, которые можно увидеть в каждом стихотворении.

Перелистывая последний сборник поэта «С каждого сада по одному цветку» [2. с.19], действительно, ещё раз убеждаешься в том, что его стихи полны изобилием педагогических идей.

По нашему мнению, здесь проводится ассоциация понятий отечества и родины, которых поэт призывает любить. Для размышления и самоанализа в своих стихах он приводит детям примеры в качестве иронических советов. Например, в стихотворении «Совет наоборот» («Терскенеш») [2.С.55] для размышления детям дает неправильные советы:

Жакшылардан сураба,	не спрашивай у хороших,
Жалкоолордон акыл ал.	Советуйся с лентяями.
Болбош учун убара,	чтобы не утруждаться,
Бутун чечпей жатып ал	Ложись, обувь не снимая.
Кошунандын тоогун.	В курицу соседа
Уруп өткүн ташменен..., же болбосо:	Кинь камень..., или
Тумакты ойлоп кайгырба.	Не думай о шапке
Суук тушеру чурда.	В холодное время.

XVII МНПК «Проблемы филологии, культурологии и искусствоведения в свете современных исследований».

Чачынды тук алдырба. И волосы ни когда не стриги.

Автор, говоря о неправильных действиях, заставляет детей задуматься. При этом ребенок поймет, что если дважды получишь двойку, это не означает, что ты получил четверку. Хитрость поэта и его ухмылка, ответит ему: «Вы обманываете, дважды получить двойку, не означает четверка, нельзя советоваться с лентяем, нельзя ложиться спать в постель в обуви, потому что это - невоспитанность; кидать камнем в курицу соседа г это стыд; ходить с отросшими волосами и не стричь их - это бескультурье» и ребенок задумается над своим поведением, научится быть воспитанным и совестливым.

У поэта множество разнообразных методических приемов на призыв быть воспитанными, вежливыми и совестливыми. Каждое его стихотворение — это отличный урок учителя. В каждом своем стихотворении он дает воспитательное наставление, и каждое его стихотворение может стать материалом для воспитательного урока. В качестве примера можно привести стих «Правильный совет» («Он кенеш») [2.с.55]. Обращаясь к детям шуточным советом, поэт насмехается над ребенком с рогаткой и камнями в кармане:

Кырсык басып кокустан,	вдруг случится беда,
Кунге тийсе ташынар,	Камнем попадете в солнце,
Ысык неме куюлуп	польётся что-то горячее
Куйуп калат башынар.	И обожжется ваша голова.

А также описывает вредность озорной игры в рогатки. Т. Самудинов [2.с.51] в своих интеллектуальных стихотворениях посвящает очень мно-

го строк, призывающих сохранять чистоту, порядок и правила гигиены. Например:

«Ичсенер!»-деп Жамалбек, «Пейте!» - сказав Жамалбек,
 Жарма куюп сыйлады. Угощает всех жармой.
 “Ичпегиле!” - дегенсийт,» Не пейте!” - говорят,
 Кирге толотырмагы. Его ногти, полные грязи.

Конечно, здесь ногти с полной грязью стыдят Жамалбека. Потому что, кто бы ты ни был, прежде чем подавать еду, у тебя должны быть чистые руки, чистая посуда и нужно подавать еду по своим правилам. Чистота, во-первых, это - культурность, во- вторых, здоровье, в-третьих, воспитанность человека. Это самые важные человеческие качества.

В стихах Т. Самудинов, говоря о необходимости разных профессий, рассматривает направление детей в профессии. Например, в стихотворении «Сапожник» («0тук- чу») [2.с.48] он рассказывает о сапожнике, который чинит старую обувь:

Таба билет дайыма, всегда умеет уделить,
 Ар адамдынкенулуц. Внимание каждому.
 Ал узартатврачтай, и как врач может удлинить,
 Батинкениемурун. Жизнь ботинки.

Описывая значимость профессии сапожника в жизни человека, показывая его нелегкий труд, поэт призывает детей стать владельцем такой профессии, необходимой для человечества.

Как было сказано выше, самая главная особенность стихотворений Т.Самудинова - это ознакомление детей с окружающим миром, научить названиям различных животных, поэтическими строками познакомить с их условиями жизни и дать информацию об их особенных чертах. Это означает, что поэт - настоящий учитель, точнее поэт - педагог.

В основном, как отмечают исследователи детской литературы, особенности детской поэзии характерна, в первую очередь, не поэтичность, а дидактичность. Естество детской литературы заключается именно в этом. Если рассмотреть стихи поэта Т. Самудинова в этом направлении, то множество его стихотворений в прямую будут относиться к вышесказанным мыслям.

Как мы уже отметили, мир стихов поэта разнообразен. К ним можно ещё добавить такие стихи в направлении естествознания, как: «Знай» («Биле жур»), “ Жылгын, БулгунжанаТуьгун”. В указанных стихотворениях дается толкование названиям диких животных. Напоминая забытые слова родного языка, поэт еще раз доказывает, что он настоящий болельщик кыргызского языка. В то же время с целью познакомить детей, как и где спят животные пишет стихотворение “Где спят?” (“Кайда укташат?”).

По нашему мнению, ещё одной особенностью интеллектуальных стихов поэта Т.Самудинова является игра слов. В ряде игр слов выделяются чтение слов наоборот, нахождение значений слов. Стихотворение поэта “Загадка-шарада” (“Шарада- табышмак”) подталкивает детей на мыслительную деятельность. Здесь отмечается появление другого названия предмета из названий животных и предметов. Вопрос такой: назовите животное, которое издревле считается крылом человека? (лошадь (ат)). Что вырастают у нас во рту? зубы (тиш)[2.с.60]. Задание такое:

Кыйындыгыжок тура. Не трудно будет Эми экеену кошкула! Их прибавить.

Какое слово появилось? А появилось слово аттиш, гвоздодер, который используется в повседневном хозяйственном деле. Это стихотворение можно использовать не только на уроках литературы, но и на уроке кыргызского языка при изучении темы имя существительное или же сложные слова.

Значит, выбранные и проанализированные нами стихи детского писателя Т.Самудинова доказывают особенность интеллектуальной детской поэзии. И мы постарались раскрыть особенности стиля, многообразие творческой мастерской поэта. Это ещё раз доказывает, что Токтосун Самудинов является настоящим поэтом- педагогом в детской литературе.

Литература:

1. Кыргыз Республикасынын жазуучулары, справочник. -Б.:2011.
2. Самудинов Т.С каждого сада по одному цветку. - Б.: 2012.
3. Самудинов Т. Зонтик.-Ф.: 1982.
4. Самудинов Т. Избранные произведения.-Б., 2006.
5. Сулайманов М. История кыргызской детской литературы.-Ош, 1992.
6. Самудинов Т. Только горы не встречаются. - Б., 1971.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada atoqli qirg'iz bolalar yozuvchisi To'qtosun Samudinov ijodiy ustaxonasining o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqiladi, uning she'rlari tahlil qilinadi va ularning tarbiyaviy yo'nalishi aniqlanadi. Shuningdek, u T. Samudinovning ta'limning keng qamrovli pedagogik muammolarini, masalan: bolaning aqliy faolligini, uning ob'ektlarni, so'zlarni tushunish va taqqoslash, ba'zi xulosalar chiqarish qobiliyatini hal qilishga qaratilganligini ko'rsatadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрена особенность творческой мастерской известного кыргызского детского писателя Токтосуна Самудинова, проанализированы его стихотворения и определена их воспитательная направленность. А также указывается обращение Т.Самудинова к решению все-сторонних педагогических проблем воспитания, таких как: мыслительная деятельность ребенка, его умение понимать и сравнивать предметы, слова, делать какие-то выводы.

SUMMARY

This article examines the peculiarities of the creative workshop of the famous Kyrgyz children's writer Toktosun Samudinov, analyzes his poems and determines their educational orientation. It also indicates T. Samudinov's appeal to solving comprehensive pedagogical problems of education, such as: the child's mental activity, his ability to understand and compare objects, words, and draw some conclusions.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

BOKSDA TEZ-TEZ QO‘LLANILADIGAN YON TOMONLAMA VA PASTDAN ZARBALAR

Adilshaev P. M

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti

Nukus filiali o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: Boks, o‘ng va chap qo‘lda yon tomondan zarba berish, jangovar tik turish, pastdan va gavdaga zarba, oyoqda siljish, yaqin masofadan pastdan zarba.

Ключевые слова: Бокс, удары правой и левой рукой, боевая стойка, лоу-кики и удары по корпусу, удары ногой, лоу-кики с близкого расстояния.

Key words: Boxing, right and left hand side kicks, fighting stance, low kicks and body kicks, leg kicks, close range low kicks.

Boksda yon tomondan zarbalar deyarli tez-tez qo‘llaniladi. Ular katta samara bilan ham kuchli, ham tez zarbalar sifatida bajarilishi mumkin. Tasniflash belgilarini rasmiy ko‘rib chiqish 16 ta variantni ajratiishga yordam beradi (1-jadval).

1-jadval

Usul	Uslub		Varianti	Variantlar raqamlari
	1-chi belgisi	2-chi belgisi		
Yon tomondan o‘ng qo‘lda	Kuchli	Oddiy	Uzun	1
			Qisqa	2
	Tezkor	Keskin	Uzun	3
			Qisqa	4
		Oddiy	Uzun	5
			Qisqa	6
		Keskin	Uzun	7
			Qisqa	8

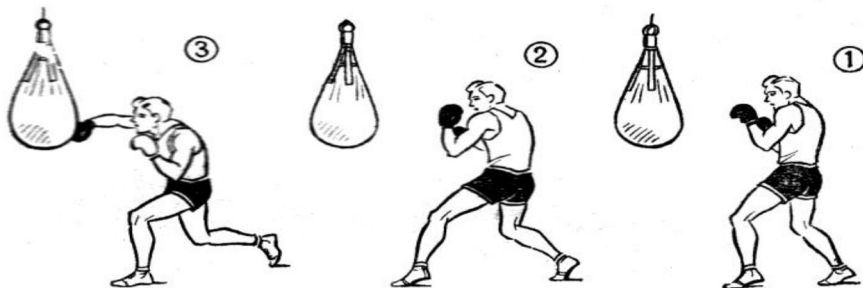
Yon tomondan chap qo'lda	Kuchli	Oddiy	Uzun	9
			Qisqa	10
	Tezkor	Keskin	Uzun	11
			Qisqa	12
		Oddiy	Uzun	13
			Qisqa	14
		Keskin	Uzun	15
			Qisqa	16

O'ng qo'lda yon tomondan zarba berish

O'naqay bokschiga qarshi, xuddi chapaqay bokschiga qarshi kabi, qisqa zarbalar eng ko'p va tez qo'llaniladi. Jangovar tik turishda bokschining o'ng mushti nishondan nisbatan uzoqroqda turadi. Zarba harakatida u nishongacha ancha yo'lni bosib o'tadi va raqib hujum qilayotgan bokschining niyatini anglab olishga hamda samarali himoyani tashkil etishga ulguradi. Shuning uchun hujumda uzun zarbalar nisbatan kam va ko'proq chapaqay bokschiga qarshi qo'llaniladi. Ta'kidlash lozimki, o'ng qo'lda beriladigan zarbalar odatda raqib himoyasini yorib o'tuvchi chap qo'ldagi zarbadan (to'g'ridan yoki yon tomondan) so'ng amalga oshiriladi (1, 2-rasmlar).

1-rasm. O'ng qo'lda yon tomondan boshga zarba

2-rasm. O'ng qo'lda yon tomondan gavgada zarba

“Kuchga” ko‘rsatma berilgan uzun zarba to‘g‘ridan zarbaga o‘xshash bajariladi. Avval bir vaqtning o‘zida o‘ng oyoqda tayanchdan depsinib gavda vertikal o‘q atrofida chapga buriladi. So‘ngra ishga o‘ng qo‘l qo‘shiladi, u bir oz egri yoy bo‘ylab harakat bajaradi. Bunda musht barmoqlari bilan ichkariga buriladi. Bokschi bir vaqtning o‘zida qo‘lni yozib, burilishni va tayanchdan oyoqda depsinishni davom ettiradi hamda o‘ng yelka oldinga chiqariladi. UOM tayanchning oldingi chegarasiga ko‘chadi, gavda og‘irligi chap oyoqqa taqsimlangan, bokschi harakat oxirida shu oyoqqa tayanadi. Gavda burilish oxirida oldinga va bir oz pastga harakatlanadi, chap yelka orqaga olinadi. Ta’kidlash joizki, qo‘l to‘laligicha yozilmaydi, tirsak bo‘g‘imida birmuncha o‘tmas burchak saqlanib qolinadi. Bokschi zarba harakati oxirida oldinda turgan oyog‘iga tayanadi, gavda raqibga nisbatan o‘ng tomoni bilan burilgan, chap yelka orqaga olingan, o‘ng yelka ancha oldinga chiqarilgan va tayanchning oldingi chegarasi darajasida turadi, gavda bir oz oldinga jilgan, qo‘l tirsak bo‘g‘imidan sal bukilgan va musht bilan nishonga tegib turibdi. Bunda chap qo‘l qarshi zarbalardan tana va iyakni berkitib turadi.

Yaqin masofada zarba shunga o‘xshash bajariladi, lekin tirsak bo‘g‘imidan ancha bukilgan bo‘ladi.

“Tezlikka” ko‘rsatma berilgan zarbani bajarish paytida harakatning boshlang‘ich bosqichi to‘laligicha saqlanadi: oyoqda tayanchdan depsinib gavadani burish. Nishonga qarab qo‘l harakatining boshlanish paytidan burilish va depsinish deyarli to‘liq to‘xtatiladi, zarba faqat qo‘l harakati hisobiga amalga oshiriladi. Bunda u musht harakati tezligiga ko‘ra tez, lekin kuchsiz bo‘ladi.

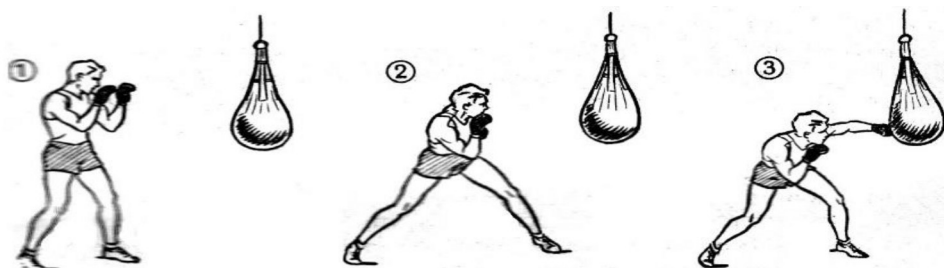
Yon tomondan o‘ng qo‘lda zarbalarni bajarish paytida zarba harakatida quyidagi umumiy qonuniyatlarni ajratish mumkin:

1) zarba berishda antagonist mushaklar (bukuvchilar va yozuvchilar)ning faol ishlashi bilan tirsak bo‘g‘imida harakatlarni to‘sish hisobiga qattiq zarba richagi hosil qilinadi;

2) zarbani bajarishda gavda massasining chap tomonga katta qayta taqsimlanishi sodir bo‘ladi. Bundan tashqari, UOM ni yanada uzoqroqqa chapga surib yuboruvchi reaktiv kuchlar yuzaga keladi. Bu vaziyatlarda jangovar tik turishda mustahkam holatni yaratish uchun frontal o‘q bo‘yicha tayanch maydonini oshirish lozim. Buning uchun oyoqlar, to‘g‘ridan zarbani bajarishga qaraganda, birmuncha kengroq qo‘yiladi.

Chap qo‘lda yon tomondan zarba berish

Bu zarbani chap qo‘lini yaxshi ishlata oladigan bokschilar muvaffaqiyat bilan qo‘llaydilar. Jangovar tik turishda chap qo‘l mushti raqibga yaqin turadi va zarba harakatida qisqa yo‘l bosib o‘tadi, bu tez va aniq zarbalar berishga imkon yaratadi (3, 4-rasmlar).

3-rasm. Chap qo'lda yon tomondan gavdaga zarba

“Kuchga” ko‘rsatma berilgan yon tomondan uzun zarbani bajarish paytida yuqorida keltirilgan chap qo‘lda to‘g‘ridan zarbani bajarishga o‘xshab dastlabki siltanishni bajarish zarur. Buning uchun bokschi gavdasini vertikal o‘q atrofida chapga bir oz buradi. Bir vaqtning o‘zida chap oyoqda oldinga-chapga tashlanish bajariladi. Tashlanish deganda bitta oyoqda siljish tushuniladi.

4-rasm. Chap qo'lda yon tomondan boshga zarba

Bu vaqtda ikkinchi oyoqning joylashishi avvalgi holicha qoladi, gavdaning boshqa bo‘g‘imlari holati esa o‘zgarishsiz bo‘ladi. Ushbu holda bokschi tayanch maydoni uning sirt o‘qi bo‘ylab ortadi. Bunda UOM chap oyoqqa ko‘chadi. Zarba harakati bir vaqtning o‘zida chap oyoqda tayanchdan deysinib, gavdani o‘ngga burish bilan boshlanadi. Bir oz keyinroq chap qo‘lni tirsak va yelka bo‘g‘imlaridan yozish orqali harakat boshlanadi, musht nishonga qarab kichik egri chiziqli bo‘yicha pastdan yuqoriga-oldinga harakatlanadi. Musht o‘ngga buriladi va barmoqlarni ichkariga qilgan holda nishonga uzatiladi. Zarba harakati oxirida bokschi oldinda turgan chap oyoqqa tayanadi, gavda raqibga chap tomoni bilan burilgan, chap yelka oldinga tayanchning oldingi chegarasi darajasigacha chiqarilgan, qo‘l tirsak bo‘g‘imidan (unda harakatlar to‘silgan) bir oz bukilgan, musht nishonga tegib turadi. O‘ng qo‘l gavda va boshni qarshi zarbadan berkitib turadi.

Yaqin masofada qisqa jangovar zarba bajariladi. Tuzilishiga ko‘ra u uzun zarbaga o‘xshash, lekin qo‘l tirsak bo‘g‘imidan kam yoziladi. Bunday zarbani oldindan chap oyoqda tashlanishni bajarmasdan amalga oshirish mumkin,

siltanish faqat gavdani vertikal o'q atrofida chapga bir oz burish bilan amalga oshiriladi.

“Tezlikka” ko'rsatma berilgan yon tomondan zarbalarni bajarish paytida umuman zarbaning umumiy tuzilishi saqlab qolinadi. Biroq bunda siltanishdan chap oyoqda oldinga-chapga tashlanishni olib tashlash mumkin. Zarba harakatining boshlang'ich bosqichida chap oyoqda tayanchdan depsinib gavdani o'ngga burish saqlanadi, lekin chap qo'l harakati boshlanishi bilan u sekinlashadi va keyinchalik zarba harakati faqat qo'l ishi hisobiga amalga oshiriladi. Bunday zarba tez, lekin nisbatan kuchsiz bo'ladi.

Pastdan zarbalar

Pastdan zarbalar asosan yaqin masofadagi jangda qo'llaniladi. Tasniflash belgilarini rasman ko'rib chiqish 16 ta variantni ajratishga imkon beradi (2-jadval).

2-jadval

Yaqin masofadan pastdan beriladigan zarbalar tasnifi

Usul	Uslub		Varianti	Variantlar raqamlari
	1-chi belgisi	2-chi belgisi		
Pastdan o'ng qo'lda	Kuchli	Oddiy	Uzun	1
			Qisqa	2
	Tezkor	Keskin	Uzun	3
			Qisqa	4
		Oddiy	Uzun	5
			Qisqa	6
		Keskin	Uzun	7
			Qisqa	8
Pastdan chap qo'lda	Kuchli	Oddiy	Uzun	9
			Qisqa	10
	Tezkor	Keskin	Uzun	11
			Qisqa	12
		Oddiy	Uzun	13
			Qisqa	14
		Keskin	Uzun	15
			Qisqa	16

O'ng qo'lda pastdan zarba berish

Raqibning chap qo'li nishonga bo'lgan yo'lni to'smagan paytda qisqa zarbalar tez-tez qo'llanilib turiladi. Amaliyotda ko'pincha kuchli zarba sifatida qo'llaniladi, chunki zarba harakatida o'ng musht nishongacha ancha masofani bosib o'tadi (5, 6-rasmlar).

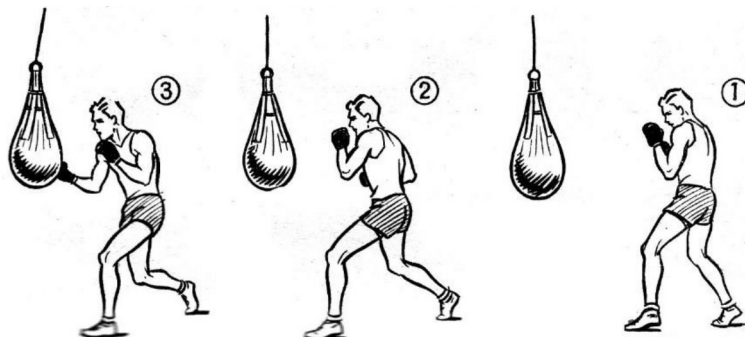

“Kuchga” ko‘rsatma berilgan qisqa zarbani bajarish paytida boshlang‘ich bosqichda bokschi bir vaqtning o‘zida orqada turgan o‘ng oyog‘ida tayanchdan deysinib, gavdasini vertikal o‘q atrofida buradi. Shu bilan birga o‘ng qo‘l tirsagi bir oz orqaga olinadi, o‘ng qo‘l mushti yoy bo‘ylab orqaga-pastga harakatlanadi. Keyinchalik gavdani chapga burish va o‘ng oyoqda tayanchdan deysinish hamda o‘ng yelkani oldinga chiqarish davom etadi. Bir vaqtning o‘zida tirsakdan bukilgan qo‘l (tirsak bo‘g‘imida harakatlar to‘silgan) oldinga harakatlanadi, bunda musht o‘sib boruvchi tezlik bilan yoy bo‘ylab pastdan yuqoriga-oldinga harakatlanadi. Musht barmoqlar tashqariga holda buriladi hamda nishonga uzatiladi. Zarba paytida tirsak va elka bo‘g‘imlarida harakatlar to‘silgan, bu qattiq zarba richagini hosil qiladi. Mushtning nishon bilan o‘zaro to‘qnashishi bilan bir vaqtda zarbani kuchaytiruvchi qo‘shimcha harakat – gavdaning beldan (aniqrog‘i – tos-son bo‘g‘imidan) bir oz yozilishi amalga oshiriladi.

Bunday zarbani dastlab chap oyoqda tashlanishni bajarish bilan berish mumkin. Bunda UOM zarba paytida chap oyoqqa o‘tkaziladi, bu mushtning nishon bilan o‘zaro to‘qnashganida qo‘shimcha kuch hosil qiladi.

5-rasm. O‘ng qo‘lda pastdan boshga zarba

6-rasm. O‘ng qo‘lda pastdan gavadga zarba

Pastdan uzun zarbani ko‘pincha raqibni qaddini rostlashga majburlash va hujum uchun sharoit yaratish maqsadida qo‘llaydilar. Zarbaning tuzilishi umuman yuqorida ta’riflanganidek, lekin bunda qo‘l yelka va bilak orasida kichik burchak ostida bukiladi.

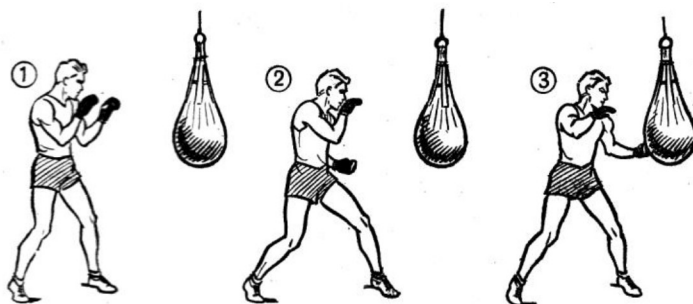
“Tezlikka” ko‘rsatma berilgan pastdan zarbani bajarish paytida zarba harakati-ning boshlang‘ich bosqichida tuzilish umuman saqlanadi: oyoqda tayanchdan deysinib burilish va mushtning yoy bo‘ylab orqaga-pastga harakati bajariladi. Qo‘l-ning yoy bo‘ylab pastdan yuqoriga-oldinga harakati boshlanishi bilan gavnani burish to‘liq to‘xtatiladi. Keyinchalik zarba harakati faqat qo‘l ishi hisobiga amalga oshiriladi, bunda zarba tez, lekin kuchsiz bo‘ladi.

Chap qo‘lda pastdan zarba berish

Raqibning o‘ng qo‘li gavnasini himoyalamagan paytda qisqa zarbalar tez-tez qo‘llaniladi. Amaliyotda ko‘proq kuchli zarba sifatida qo‘llaniladi (7, 8-rasmlar).

7-rasm. Chap qo‘lda pastdan boshga zarba

8-rasm. Chap qo‘lda pastdan gavnaga zarba

“Kuchga” ko‘rsatma berilgan qisqa zarbani bajarish paytida dastlab tayyorlov harakatlari bajariladi: gavda og‘irligi tezda oldinda turgan oyoqqa o‘tkaziladi (UOM tayanchning chap chegarasiga ko‘chadi), gavda vertikal o‘q atrofida bir oz chapga buriladi, chap qo‘l tirsagi orqaga uzatiladi, bunda musht orqaga-pastga harakatlanadi. Siltanish holati hosil qilinadi. Keyinchalik bir vaqtning o‘zida chap

oyoqda tayanchdan depsinib, gavda o'ngga buriladi, bunda chap yelka tezda oldinga chiqariladi. Qo'l yelka bo'g'imidan aylantiriladi, musht o'sib boruvchi tezlik bilan yoy bo'ylab pastdan yuqoriga-oldinga nishon tomonga harakatlanadi.

O'zaro to'qnashish paytida gavda tezda tos-son bo'g'imidan yoziladi, bu zarba vaqtida qo'shimcha kuch hosil qiladi. Zarba harakati oxirida bokschi chap oyoqqa tayanadi, gavda raqibga chap tomoni bilan burilgan, chap yelka oldinga tayanchning oldingi chegarasi darajasiga chiqarilgan, qo'l tirsak bo'g'imidan bukilgan, musht nishonga tegadi. O'ng qo'l gavda va boshni qarshi zarbalardan berkitib turadi.

Chap qo'lda pastdan uzun zarba, o'ng qo'lda pastdan uzun zarba kabi, raqibni qaddini rostlashga majburlash maqsadida qo'llaniladi. Tuzilishiga ko'ra ular o'xshash: zarbani bajarayotgan qo'l tirsak bo'g'imidan kam bukiladi.

"Tezlikka" ko'rsatma berilgan pastdan zarbani bajarish paytida zarba harakati-ning boshlang'ich bosqichi va siltanishning bajarilishi yuqoridagiga o'xshash. Ta'kidlash joizki, ushbu holda siltanish amplitudasiga ko'ra kichik bo'lishi mumkin. Zarba harakatida qo'l harakati boshlanishi bilan gavdaning o'ngga burilishi deyarli to'liq to'xtatiladi. Zarba faqat bitta qo'lning harakati hisobiga bajariladi va tez, lekin kuchsiz bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Gorstkov Ye. N. Analiz trenirovochnoy i sorevnovatel'noy deyatel'nosti bokserov tyajeliox vesovix kategoriy / Ye. N. Gorstkov // Boks: Yejegodnik.- M.: FiS, 1983.-S. 43-46.
2. R.D.Xalmuxamedov, V.D.Anashov, P.M.Adilshaev, I.G.Allanazarov. Boks teoriyasi hám metodikasi 2023. 557 b
3. Karimov M.A., Xalmuxamedov R.D., Quyashematov I.Yu., Tajibaev S.S.Boksshilardín sport -pedagogikalíq sheberligin asirıw. T., 2011. 478 b.
4. Sherbakov S.I. Issledovanie sorevnovatel'noy deyatel'nosti v bokse / S.S.Naumov, V.A.Kiselev // Sb. molodix uchenix i studentov RGAFK.- M.: FON, 2000.- S. 61-65.
5. Анасимов А.В. Дорого к рингу. Т., «Фан ва технологиялар маркази» нашрети, 2005 й.С. 324
6. Ачилов А.М, Халмухамедов Р.Д., Шин В.Н, Тажибаев С.С., Ражабов Ф.Қ. Ёш боксчиларни тайёрлаш асослари. Т., Мумтоз сўз, 2012, 228 бет.
7. Халмухамедов Р.Д. Бокс. Ўқув қўлланма. Т., 2008, 308 б.
8. Халмухамедов Р.Д, Тажибаев С.С., Ражабов Ф.Қ. Yakkakurash sport turlari (boks). Darslik. –Т.: «Fan va texnologiya», 2015, 180 bet.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boksdan tez-tez qo'llaniladigan o'ngdan chapdan yon tomonlama, pastdan, yaqin masofadan pastdan beriladigan zarbalar tasnifi haqida yozilgan. Bokschilarning yon tomonlama va pastdan zarbalar tayyorgarliklarini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar tahlil qilinib bokschilarning texnik taktik tayyorgarligi bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilganligi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье написано о классификации ударов справа налево, сбоку, снизу, с близкого расстояния снизу, которые часто используются в боксе. Проанализирована проводимая работа по развитию подготовки боксеров сбоку и снизу, представлена информация о разработке предложений и рекомендаций по технико-тактической подготовке боксеров.

SUMMARY

In this article, it is written about the classification of punches from right to left, from the side, from the bottom, from a close distance from the bottom, which are often used in boxing. The ongoing work on the development of training of boxers from the side and from below is analyzed, and information is presented on the development of proposals and recommendations for the technical and tactical training of boxers.

BOKSDA TIK TURISHLAR VA SILJIB YURISHLAR TEXNIKASI

Adilshaev P. M.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Nukus filiali o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ringdagi jangovar tik turishlar, chap, o'ng, yuzma-yuz tik turish, siljib yurishlar, qadam tashlash, sakrash va ring bo'ylab siljib yurish texnikasi.

Ключевые слова: боевые стойки на ринге, левая, правая, стойки лицом к лицу, выпады, шаги, прыжки и выпады по рингу.

Key words: fighting stances in the ring, left, right, face-to-face stances, lunges, steps, jumps and lunges around the ring.

Jangovar tik turishlar va siljib yurishlardan boksning keyingi harakatlar uchun maksimal tayyorgarligini yaratish maqsadida foydalaniladi, birinchidan istalgan usulda va istalgan tomonga siljib yurish uchun, ekinchidan istalgan vaqtda zarbalarni bajarish uchun.

Hujum paytida siljib yurish raqib bilan tez yaqinlashish va hujum holatidan chiqish uchun xizmat qiladi. Ringda harakatlanish chog'ida umumiy og'irlik markazining (UOM) tikka tebranishini yo'q qilish va faqat bir oz bukilgan oyoqlarda siljib yurish zarur.

Jangovar tik turishlar – bu oldinda turgan harakat vazifalarini oqilona hal etishga yordam beradigan gavda bo'g'inlarining bir-biriga nisbatan optimal joylashishi.

Jangovar tik turish – ringdagi hamma harakatlarda universal dastlabki holatdir. U boksning raqib zarbalaridan himoyalaniшни tashkil etishda eng kuchli qo'llardan foydalanish imkonini beradi va bir vaqtning o'zida zarbalarni bajarish uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratadi, chunki bunda eng kuchli qo'l qulay dastlabki holatda turadi.

Boksning funksional asimmetriyasi va jismoniy qobiliyatlarining rivojlanish darajasiga qarab, tik turishlarning uchta turi ajratiladi: o'ng tomonlama, uni, odatda, o'naqay bokschilar qo'llaydilar; chap tomonlama, uni

chapaqay bokschilar tez-tez qo‘llab turadilar; yuzma-yuz (ro‘parada) turish – u yaqin masofadan jangda taktik vazifalarni hal etishda qo‘llaniladi. Bundan tashqari, jangovar tik turishlar gavda bo‘g‘inlarining guruhlanish darajasiga (ochiq va yopiq) hamda UOM ni ko‘tarish balandligiga ko‘ra (yuqori, past) ajratiladi.

Tasniylash belgilarining rasmiy ko‘rib chiqilishi jangovar tik turishlarning 12 variantini beradi (1-jadval).

1-jadval

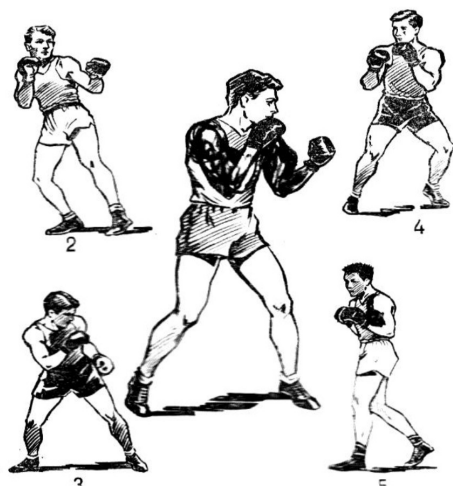
Jangovar tik turishlarning variantlari

Usullar		Variantlari	Variantlar raqamlari
joylashish	guruhlanish		
Chap tomonlama	Ochiq	Yuqori	1
		Past	2
	Yopiq	Yuqori	3
		Past	4
O‘ng tomonlama	Ochiq	Yuqori	5
		Past	6
	Yopiq	Yuqori	7
		Past	8
Yuzma-yuz (ro‘parada)	Ochiq	Yuqori	9
		Past	10
	Yopiq	Yuqori	11
		Past	12

Chap tomonlama tik turishda bokschi raqibga gavdasining chap tomoni bilan buriladi. Bunda chap oyoq o‘ini oldinga qo‘yib, butun oyoq kaftiga tayanadi. O‘ng oyoq bir qadam orqada va yarim qadam o‘ngda turadi, bunda faqat oyoq uchiga tayaniladi. Oyoqlar kaftlari parallel joylashadi. Gavda og‘irligi tizzalardan birmun-cha bukilgan ikkala oyoqlarga bir tekis taqsimlanadi. UOM tayanch maydonining o‘rtasiga tushadi. Tana birmuncha oldinga egilgan. Bukilgan chap qo‘l bokschi tanasi oldiga uzatilgan. Bunda tirsak tushirilgan, chap musht taxdaqan yelka bo‘g‘imi darajasida turadi. Mushtning ichkari sirti yuqorigatashqariga qaratilgan. Bukilgan o‘ng qo‘l bokschi o‘ng qo‘l oldida turadi. Tirsak tushirilgan, o‘ng musht o‘ngda iyakda turadi va ichkariga qaratilgan.

O‘ng tomonlama tik turishda bokschi raqibga gavdasining o‘ng tomoni bilan buriladi. Bunda o‘ng oyoq oldinga qo‘yiladi, chap oyoq – orqaga. Qo‘llar va oyoqlarning holati xuddi chap tomonlama tik turishdagidek.

Yuzma-yuz tik turishda bokschi raqibga gavdasining yoki chap, yoki o‘ng tomoni bilan bir oz buriladi. Bunday holat xohlagan tomonga siljib yurish va

1-rasm. Jangovar tik turish va uning individual ko'rinishi:

olishuv davomida o'ng yoki chap tomonlama tik turishga tez o'tib olish uchun qulay hisoblanadi.

Bokschining morfofunktsional va psixologik qobiliyatlariga qarab, jangovar tik turish individuallashtirilishi mumkin, biroq uning umumiy tamoyili to'raligicha saqlab qolinadi (1-rasm).

Raqibgacha bo'lgan masofaga qarab, jangovar tik turishlar usullari o'zgarishi mumkin. Uzoq masofada ko'proq yuqori jangovar tik turish qo'llaniladi. Bunda oyoqlar tizzalardan bir oz bukiladi (son va boldir orasidagi burchak 150-175o),

nisbatan nomustahkam holat hosil qilinadi (UOM yuqori – muvozanat burchagi kam) va shu bilan siljib yurish uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi.

1. A.Risqiyev; 2. R.Risqiyev; 3. M.Abdullayev; 4. A.Qodiroxunov; 5. N.Otayev

O'rta va yaqin masofalarda ko'proq past jangovar tik turish qo'llaniladi (son va boldir orasidagi burchak 120-150o), mustahkam holat hosil qilinadi (UOM past – muvozanat burchagi katta va shu bilan zarbalarni bajarish uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi).

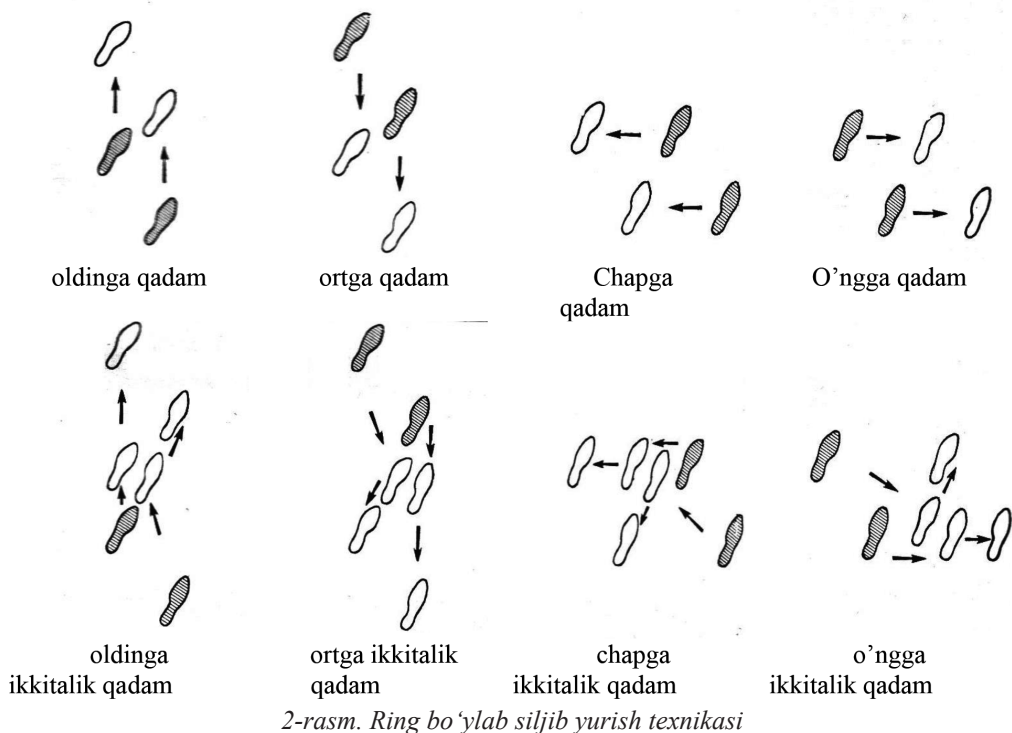
Qadam tashlab siljib yurishlar

Qadam tashlab siljib yurishlarning ikkita usuli mavjud: oddiy va sirg'alib. Oddiy qadam bilan siljib yurish sirg'alib siljishdan ko'ra birmuncha tezroq bajariladi (10-15% ga). Tasniflash belgilarini rasman ko'rib chiqish qadam tashlab siljib yurishlarning 5 ta variantini beradi (2-jadval).

Uslub	Varianti	Variantlar raqamlari
Oddiy qadam tashlash	Oldinga	1
	Orqaga	2
Sirg'alib qadam tashlash	Oldinga	3
	Orqaga	4
	Yon tomonlarga	5

Oddiy qadam tashlash (o'ng va chap oyoqda) raqibgacha uchta qadamdan ko'proq masofa bor bo'lgan hollarda qo'llaniladi. Ring bo'ylab siljib yurish va manyovr qilishning asosiy usuli – sirg'alib qadam tashlashdir (2-rasm).

2-rasm. Ring bo'ylab siljib yurish texnikasi

Ushbu holda oldinga qadam tashlashdan avval orqada turgan oyoqqa gavda og'irligi o'tkazilmaydi, UOM o'z joyida qoladi (bu raqibga bokschi ko'zlagan maqsadini ochib qo'ymaydi). So'ngra orqada turgan oyoq qadam tashlashni bajargan oyoq yoniga shunday qo'yiladiki, bunda jangovar tik turish holati saqlab qolinadi.

Oyoqlarni ko'chirish tayanch yaqinida amalga oshiriladi va siljish "sirg'aluvchan" xususiyatga ega bo'ladi.

Oldinga siljib yurilganda qadam tashlash chap oyoq bilan bajariladi, o'ng oyoq ketidan qo'yiladi; orqaga siljib yurilganda qadam tashlash o'ng oyoq bilan bajariladi, chap oyoq keyin qo'yiladi. Yon tomonga siljib yurilganda birinchi qadam tashlash harakat amalga oshiriladigan tomondagi oyoq bilan bajariladi (o'ngga – o'ng oyoqda, chapga – chap oyoqda). Bokschi burilish paytlarida ham qadam tashlab harakatlanadi.

Raqibning siljishlariga qarab jangovar tik turishni o'zgartirish jang olib borishning zarur sharti hisoblanadi. Bunga ham oldinga, ham orqaga burilishlarni qo'llash orqali erishiladi. Burilishni istalgan tayanch oyoqda bajarish mumkin, buning uchun UOM proyeksiyasi oldindan shu oyoqqa ko'chiriladi. Burilish bir vaqtning o'zida boshqa oyoq bilan qadam tashlab gavdani tayanch oyoq atrofida aylantirish orqali amalga oshiriladi. Oyoqlarning yakuniy holati – bu jangovar tik turish holatidir.

Sakrash bilan siljib yurish ikkita uslubda bajarilishi mumkin: bitta oyoqda depsinib va ikkala oyoqda depsinib (irg'ishlab).

Tasniqlash belgilarini rasman ko'rib chiqish sakrash bilan siljib yurishlarning 6 ta variantini beradi (3-jadval).

3-jadval

Uslub	Varianti	Variantlar raqamlari
Bitta oyoqda depsinib	Oldinga	1
	Orqaga	2
	Yon tomonlarga	3
Ikkala oyoqda depsinib (irg'ishlab)	Oldinga	4
	Orqaga	5
	Yon tomonlarga	6

Bitta oyoqda depsinib siljib yurish sirg'alib qadam tashlash bilan siljishga mos keladi. Biroq depsinishda birinchi qadamda uchish davri (tayanch holatining yo'qligi) mavjud. Qolgan hollarda uning tuzilishi bir xil. Boshqa oyoq yaqinlashtiriladi, bunda jangovar tik turish holati saqlanadi. Sakrash bilan siljish yo'nalishi qaysi oyoqda harakat (qadam tashlash – sakrash) boshlanishiga bog'liq (oldinga – oldinda turgan oyoqda, orqaga – orqada turgan oyoqda, o'ngga – o'ng oyoqda, chapga – chap oyoqda). Shuningdek, siljib yurish "sirg'aluvchan" xususiyat-ga ega. Ikkala oyoqda depsinib siljib yurishda bir vaqtning o'zida oyoqlar boldir-kaft bo'g'imlaridan faol bukiladi. Odatda, bunday siljib yurish faqat kichik masofada (yarim qadam) amalga oshiriladi. Bu zarba berish pozitsiyasini aniqlab beruvchi nozik manyovr elementidir.

Siljib yurishlarda usullarning uyg'unlashuvi

Bokschi harakatlari deganda muayyan vazifalarni hal etishga qaratilgan alohida texnik usullarning uzluksiz bajarilishi tushuniladi.

Ring bo'ylab siljib yurish siljishning texnik usullarini turli kombinatsiyalarda uzluksiz bajarishdan iborat. Ba'zi juft uyg'unliklarni keltiramiz: oddiy qadam tashlash – sirg'alib qadam tashlash; oddiy qadam tashlash – bitta oyoqda

sakrash; sirg'alib qadam tashlash – sirg'alib qadam tashlash; sirg'alib qadam tashlash – bitta oyoqda sakrash; sirg'alib qadam tashlash – bitta oyoqda sakrash; bitta oyoqda sakrash – sirg'alib qadam tashlash; bitta oyoqda sakrash – ikkala oyoqda sakrash; ikkala oyoqda sakrash – sirg'alib qadam tashlash. Uchta elementdan iborat harakat – bu juft uyg'unliklardan biri va bittalik usul yig'indisidir; to'rtta elementdan iborat harakat – ikkita juft uyg'unlik va h.k.

Siljib yurish harakatlarini tashkil qilishda texnik usullar boylami, biridan ikkinchisiga o'tish muhim ahamiyatga ega. Boylamlarda harakat tez, oldindan tayyorgarliksiz amalga oshirilishi lozim. Qadam tashlash yoki sakrashdan so'ng oyoqni yaqin keltirish paytida keyingi harakatni (masalan, keyingi qadam yoki sakrashni) zudlik bilan boshlash zarur. Bunda UOM vertikal bo'ylab daqimal tebranishga ega bo'lishi lozim, bokschi esa ohista, sirg'aluvchan qadam bilan keskin to'xtashlar va tanaffuslarsiz harakatlanishi joiz.

Adabiyotlar:

1. Gorstkov Ye. N. Analiz trenirovochnoy i sorevnovatel'noy deyatel'nosti bokserov tyajeliox vesoviox kategoriy / Ye. N. Gorstkov // Boks: Yejegodnik.- M.: FiS, 1983.-S. 43-46.
2. R.D.Xalmuxamedov, V.D.Anashov, P.M.Adilshaev, I.G.Allanazarov. Boks teoriyasi hám metodikasi 2023. 557 b
3. Karimov M.A., Xalmuxamedov R.D., Quyashematov I.Yu., Tajibaev S.S.Boksshilardnı sport-pedagogikalıq sheberligin asırıw. T., 2011. 478 b.
4. Sherbakov S.I. Issledovanie sorevnovatel'noy deyatel'nosti v bokse / S.S.Naumov, V.A.Kiselev // Sb. molodiox uchenix i studentov RGAFK.- M.: FON, 2000.- S. 61-65.
5. Анасимов А.В. Дорого к рингу. Т., «Фан ва технологиялар маркази» нашрети, 2005 й.С. 324
6. Ачилов А.М, Халмухамедов Р.Д., Шин В.Н, Тажибаев С.С., Ражабов Ф.Қ. Ёш боксчиларни тайёрлаш асослари. Т., Мумтоз сўз, 2012, 228 бет.
7. Халмухамедов Р.Д. Бокс. Ўқув қўлланма. Т., 2008, 308 б.
8. Халмухамедов Р.Д, Тажибаев С.С., Ражабов Ф.Қ. Yakkakurash sport turlari (boks). Darslik. –Т.: «Fan va texnologiya», 2015, 180 bet.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ushbu kunga qadar soha olimlari bokschilarning boksdan tik turishlar va siljib yurishlar texnikasini rivojlantirishda zamonoviy izlanish natijalari va uslubiyatlari o'rganilib chiqildi. Maqolada bokschilarning ringda harakatlanish, tik turishlar va siljib yurishlar, qadam tashlab siljib yurishlar, siljib yurishlarda usullarning uyg'unlashuvi, oddiy qadam tashlash, sirg'alib qadam tashlash texnikasi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье по сей день ученые данной области изучают результаты и методы современных исследований в области развития техник стояния и движения боксеров в боксе. В статье приведены сведения о движениях боксеров на ринге, стоянии и скольжении, шаге и скольжении, сочетании приемов в скольжении, простом шаге, скользящем шаге.

SUMMARY

In this article, up to this day, scientists of the field have studied the results and methods of modern research in the development of boxers' techniques of standing and moving in boxing. The article contains information about boxers' movements in the ring, standing and sliding, stepping and sliding, combination of techniques in sliding, simple stepping, sliding stepping.

MAHALLIY VA MILLIY AN'ANAMIZ – KURASH

Xudayorov D.D.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti nukus filiali (O'zDJTSUNF).
“Yakka kurash va tabiiy fanlar” kafedrası stajyor o'qituvchısı*

Tayanch soʻzlar: kurash, sport, mutaxassis, toʻgarak, jarayon, kurashchi, jismoniy tarbiya, xalq, dunyo, jahon.

Ключевые слова: борьба, Спорт, специалист, кружок, процесс, борец, физкультура, народ, мир, мир.

Key words: wrestling, sports, specialist, circle, process, wrestler, physical education, people, world, world.

Bizning milliy sportimiz kurash hisoblanadi. Bugungi kunda butun sport dunyosida oʻzbek kurashi mashhur va maʼlumdir. Yurtimizning voʻha hududlarida mahallachilik, kurashchilik anʼanalari davom etib kelmoqda. Mahalla polvoni, bu mahalla polvoni degan nomdor polvonlar yetishib chiqmoqda. Bu haqida Togʻay Murod asarlari, Tursun Ali Muhammadning “Kuragi yerga tegmagan” asarlari barchamizga tanish. Hozir yuqoridagi asardan parchani eʼtiboringizga havola etmoqchiman:

“Har bir inson oila qurganda: «Polvon oʻgʻil koʻrsam», — deydi. Nima uchun polvon oʻgʻil? Chunki polvon deganda xalqimiz, avvalo, toʻrt muchasi sogʻ, gʻayratli, shijoatli odamni koʻz oldiga keltiradi. Oʻgʻil uylamoqchi boʻlgan inson qatorqator, biri-biridan shirin oʻgʻil-qiz — nabiralar koʻrgisi keladi. Hammamizning ham Ollohdan yalinib farzand va nabiralar soʻrashimizdan maqsad naslimizni davom ettirishdir. Oʻquvchim! Naslimiz sogʻlom boʻlishi uchun qachondan boshlab va qanday tayyorgarlik koʻrish kerakligi haqida siz bilan oʻrtoqlashishni koʻpdan dilimda tugib yurgan edim. Yaratganga beaded shukrlar boʻlsinkim, bu kun shu orzumga yetib turibman. Fikrmulohazalarimni avloddan-avlodga qolib kelayotgan rivoyat va hikoyatlarga tayangan holda bayon etishni joiz deb bildim. Zero xalqimizda «Oʻlpor - biyadan, polvon - onadan», degan maqol ham bor. Shu yerda bir rivoyat keltirsam. Buxoroning qorakoʻlida Roʻzimurod polvon oʻtgan. Aytishlaricha, bir sayilda hammani

yengib, Amir Sayid Olimxon bilan ham kurash tushgan ekan. Yiqitishga ham, yiqilishga ham ori kelib kurashayotganidan Amirning jahli chiqib: - Nega astoydil belbog‘imdan tutmayapsan? - desa, - Amirim, meni kechiring, siz bilan olishishimning o‘zi xato, endi yiqilishga or qilyapman, - degan ekan. Shunda Amirning tantiligi tutib, kambag‘al bo‘lsa ham polvonni o‘ziga do‘st bilib, sayillarda chaqirib, kurashga solgan ekan.”

Haqiqatan, ham kurash sport turi milliyligimiz ruhi va ko‘zgusidir. Unda millatimizga xos mahllachilik yaqqol ko‘zga tashlanadi. Milliy an‘anamiz hisoblangan kurash sport turini yanada rivojlantirish maqsadida yurtboshimiz ko‘plab islohotlar amalga oshirayotganlari e‘tiborga molik.

Kurash bilan shug‘ullangan xodimlar va harbiy xizmatchilar tomonidan yoshlarni ushbu sportga yanada keng jalb etish orqali sog‘lom turmush tarzini faol targ‘ib qilish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda yoshlarni «Polvonlari ko‘p yurt qudratli bo‘lur» degan yagona shior ostida birlashtirish maqsadida umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida bepul kurash guruhleri tashkil etiladi. Qurolli Kuchlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlari dasturiga bosqichma-bosqich kurash hamda jangovar kurash ustuvor sport turlari sifatida kiritiladi. Kurash bilan shug‘ullangan xodimlar va harbiy xizmatchilar tomonidan yoshlarni ushbu sportga yanada keng jalb etish orqali sog‘lom turmush tarzini faol targ‘ib qilish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda yoshlarni «Polvonlari ko‘p yurt qudratli bo‘lur» degan yagona shior ostida birlashtirish maqsadida umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida bepul kurash guruhleri tashkil etiladi. Qurolli Kuchlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlari dasturiga bosqichma-bosqich kurash hamda jangovar kurash ustuvor sport turlari sifatida kiritiladi.

Tasdiqlangan manzilli ro‘yxatga muvofiq 2021-2025 yillarda viloyatlar markazlari, Nukus va Toshkent shaharlarida kurash mahorat maktablari bosqichma-bosqich tashkil etiladi. Kurash mahorat maktablari Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan boshlang‘ich professional davlat sport-ta‘lim muassasalari hisoblanadi va ularning faoliyati kurash bo‘yicha qobiliyatli va iqtidorli yosh sportchilarni tanlab olish va ularni asosan milliy terma jamoalarga tayyorlashga yo‘naltiriladi. O‘quvchilarga bepul ta‘lim olish, olimpiya zaxiralari maktab-internatlarining me‘yorlariga muvofiq oziq-ovqat bilan ta‘minlanish hamda o‘quvchilar turar joyida bepul yashash huquqi beriladi.

O‘zbekiston kurash federatsiyasi huzurida yuridik shaxs tashkil etmagan holda Kurash milliy sport turini rivojlantirish jamg‘armasi tashkil etiladi.

Jamg'arma mablag'larini shakllantirish manbalari hamda mablag'larni sarflash yo'nalishlari belgilandi.

2023 yil 31 dekabrga qadar belgilangan tartibda shakllantiriladigan ro'yxatga muvofiq olib kiriladigan kurash gilamlari, ularni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan O'zbekistonda ishlab chiqarilmaydigan asbob-uskunalar, ularning ehtiyot va butlovchi qismlari, shuningdek xom ashyolari bojxona to'lovlaridan (QQS va bojxona rasmiylashtiruv yig'imlaridan tashqari) ozod etiladi.

Tasdiqlangan norma, hujjatda kurash milliy sport turini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

1. Aholining barcha qatlamlarini kurash bilan shug'ullanishga keng jalb qilish hamda kurashni umumxalq sport turiga aylantirish;

2. Kurashni ommalashtirish, uning jahon sporti durdonasiga aylanishiga va Xalqaro olimpiya o'yinlari dasturiga kiritilishiga erishish;

3. Kurash bilan shug'ullanish uchun zarur moddiy-texnik baza va infratuzilmani shakllantirish;

4. Qurolli Kuchlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarida bosqichma-bosqich kurash hamda jangovar kurashni ustuvor sport turlari sifatida kiritish;

5. Kurash bo'yicha professional trenerlar, hakamlar tayyorlash, o'quv-uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish, kurashning ilmiy-metodologik bazasini kuchaytirish;

6. O'zbek kurashi brendini yaratish, investitsiyalarni jalb etgan holda yaktak sport kiyimlari va kurash gilamlarini ishlab chiqarish, kurashni tijoratlashtirish choralari ko'rish;

7. Kurashni aholi o'rtasida keng targ'ib qilish.

Kurash milliy sport turini 2025 yilgacha yangi bosqichga olib chiqish konsepsiyasi, uni 2020-2021 yillarda amalga oshirish bo'yicha «Yo'l xaritasi» hamda 2020-2025 yillarda kurashni ommalashtirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlar) tasdiqlandi. Konsepsiyaning asosiy maqsadi kurashni Yevropa, Afrika va Panamerika qit'aviy o'yinlari qatoriga rasman kiritish va xalqaro «GAISF-Global Association of International Sports Federations» tashkilotining e'tirofiga sazovor bo'lish, shuningdek 2028 yilgacha uni Xalqaro olimpiya o'yinlari dasturiga kiritishdan iborat.. 2020 yildan boshlab har yili 1 marta davlat organlari, muassasalari va tashkilotlari xodimlari o'rtasida kurash bo'yicha «O'zbek polvoni» respublika musobaqasi o'tkaziladi.

Adabiyotlar:

1. N.A. Tastanov « Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati». Toshkent-2015.

2. Nazirov B. S. « Surxondaryo viloyatida ilk ot sporti klublari»// ВЗГЛЯД ПРОШЛОЕ -2021. -Т. 4. -No . 11.
3. Nazirov B.S. «Master who devoted his life to sports»// Theoretical & Applied Science -2020. -No 6. -C. 78-82.
4. Nazirov B. S. «The first clubs in surkhan oasis»// Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal -2021. -Т.11. -No 2. -C.1228-1231.
5. Sh.A.Taymuratov “Kurashchilarni tayorlash texnologiyasi”., O’quv qo’llanma. T. 2010.
6. Sh.A.Mirzaqulov “Belbog’li kurash nazariyasi va uslubiyati”., O’quv qo’llanma.T. 2013.
7. A.R.Taymuratov, Sh.S.Mirzanov “Kurash nazariyasi va uslubiyati”., O’quv qo’llanma. T. 2017.
8. N.A.Tastanov “Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati”., Darslik. T., 2018.
9. A.R.Taymuratov “Kurash nazariyasi va uslubiyati”., O’quv qo’llanma T. 2020.
10. Sh.A.Mirzaqulov “Belbog’li kurash nazariyasi va uslubiyati”., O’quv qo’llanma. T. 2020.
11. B.X.Xaliqov “Kurash nazariyasi va uslubiyati”., O’quv qo’llanma. T. 2020.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada kurash sport turining mahalliychiligi, milliylik kasb etishi, bir qadriyat ekanligi haqidagi fikrlar ilgari surilgan. Uning tarixi, buyukligi, qadimiyligi, xalqona xususiyatlari va uning milliy ruhi, obro’si haqida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье выдвигаются идеи о том, что борьба является родным видом спорта, приобретает национальность, является ценностью. Размышляется о его истории, величии, древности, народных особенностях и его национальном духе, авторитете.

SUMMARY

In this article, thoughts are put forward that wrestling is a local sport, a profession of nationality, a value. It reflects on its history, greatness, antiquity, folk character and its national spirit, reputation.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINING SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Seytmuratov T.Q.

O‘zbekiston Respublikasi,

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Tayanch so‘zlar: sun’iy intellekt; jismoniy ta’lim-tarbiya; texnologiya; jismoniy tarbiya texnologiyasi.

Ключевые слова: искусственный интеллект; физическая культура; технологии; технология физического воспитания.

Key words: artificial Intelligence; physical education; technology; physical education technology.

Kirish. Sun’iy intellekt asta-sekinlik bilan kundalik hayotning barcha jabhalariga, jumladan, tal’imga ham ta’sir o’tkazmoqda. Jismoniy tarbiya insonning har tomonlama rivojlanishi uchun muhim fanidir. Zamonaviy ta’limda texnologiyadan foydalanish, jumladan, Sun’iy intellekt ta’lim mazmunini nazariy jihatdan boyitadi, ta’lim haqidagi tasavvurlarni o’zgartiradi va an’anaviy ta’lim modellariga ta’sir qiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt o’quvchilar uchun ta’limning amaliyligini yaxshilash, jismoniy tarbiyani uzluksiz rivojlanishga yordam berish imkoniyatiga ega. Biroq, kelajakdagi ta’lim tizimlariga tayyorgarlik ko’rishda muhim bo’lishiga qaramay, hozirgi kunga qadar sun’iy intellektni jismoniy tarbiyada qo’llash bo’yicha kam tadqiqot olib borilgan.

Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalardan foydalanuvchilar sun’iy intellektga asoslangan apparat va dasturiy ta’minot texnologiyalari bilan o’zaro aloqada bo’lishni boshladilar va sun’iy intellektga asoslangan ilovalar kundalik hayotning bir qismiga aylandi. Sun’iy intellekt bir necha qobiliyatga ega u odamlar tomonidan tasniflangan ma’lumotlar natijalarini bashorat qilish orqali takroriy vazifalarni ishlab chiqishi va inson tomonidan ishlab chiqilgan algoritmlar bilan muammolarni hal qilish orqali odamlar kabi qarorlar qabul qilishi mumkin. Sun’iy intellekt topshiriqlarni qayta-qayta bajarish orqali berilgan buyruqlarni o’rganadi va

muqobil variantlarni taqdim etish orqali odamlar uchun qaror qabul qilish yullarini yaratadi.

Jismoniy tarbiya har tamonlama inson rivojlanishining muhim qismidir. Zamonaviy jismoniy tarbiyada texnologiyadan foydalanish ta'lim mazmunini nazariy jihatdan boyitishi, jismoniy tarbiyani idrok etish va an'anaviy ta'lim modellaridagi o'zgarishlarni rag'batlantirishi va amaliy ta'sir ko'rsatishi, jismoniy tarbiyani qayta qurish va uzluksiz rivojlanishga yordam berishi mumkin. Ta'lim modelining tabiati, vizualizatsiya va takrorlash bilan bir qatorda, jismoniy tarbiya va sportda sun'iy intellekt qo'llanilishi tufayli yanada yorqinroq kelajakga ega bo'ladi.

Sun'iy intellekt haqida to'g'ri tushunchaga ega bo'lish uchun birinchi navbatda texnologiya jismoniy tarbiyaga olib keladigan imkoniyatlar va muammolarni va ilmiy va texnologik innovatsiyalarning dinamik rolini hisobga olish kerak. Sun'iy intellekt nafaqat zamonaviy jismoniy tarbiya innovatsiyasining adolatli mahsuloti bo'lishi mumkin, balki insonning har tomonlama qobiliyati va tasavvurlari majmuasi bo'lishi kerak. Shunday qilib, sun'iy intellekt insonning ijodiy fikrlash va qobiliyatini rivojlantiradi va uning qiymatini yanada yorqinroq aks ettiradi. Ushbu texnologiyalarni qo'llash, shubhasiz, zamonaviy jismoniy tarbiyani rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Sun'iy intellekt insonning o'rganish, fikrlash va idrok etish qobiliyatini, shuningdek, tabiiy tilni tushunish qobiliyatini kompyuter algoritmi doirasida amalga oshiradi. Bu kompyuter fanlari va axborot texnologiyalarining bir bo'limi bo'lib, kompyuterlar qanday fikrlashi, o'rganishi va o'z-o'zini rivojlantirishi mumkinligini o'rganadi - ilgari faqat inson aqli orqali erisha oladigan vazifalar bugungi kunda kompyuterlarga aqli inson xatti-harakatlariga taqlid qilish imkonini beradi va sun'iy intellektni inson aql-zakatidan nusxa ko'chiradigan butun algoritm tarkibi sifatida ta'riflab, sun'iy intellekt ma'lumotlarni qayta ishlash intellekt nazariyasini qurishni o'z ichiga oladi. Ya'ni, sun'iy intellektda hom ma'lumotlar kompyuterning boshqaruv qurilmasi tomonidan filtrlanadi, bu orqali ma'no yaratiladi va oxir-oqibat foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondira oladigan ma'lumotlar sifatida qayta ishlanadi. Sun'iy intellekt avtomatlashtirilgan vazifalarni tezroq va samaraliroq bajarishi, yaxshiroq qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlashi va oxir-oqibat, odamlarsiz qaror qabul qilish jarayonlarini avtomatlashtirishi mumkin. Sun'iy intellekt insonning his-tuyg'ulari, fikrlari va harakatlariga taqlid qiladi. "Sense" yuzni aniqlash, ovozni tahlil qilish va matn tahlilini amalga oshirishda inson qobiliyatlariga taqlid qila oladigan sensorli sun'iy intellekt yordamida tasvir va videolarni tahlil qilish uchun ishlatilishi mumkin. «O'ylab ko'ring» kognitiv sun'iy intellektdan foydalangan holda mashinani o'rganish va chuqur o'rganish algoritmlari orqali ko'chirilishi mumkin, «Act» esa ijro etuvchi sun'iy intellekt

yordamida tabiiy tilni yaratishda odamlardan ko'chirilishi mumkin. Ushbu sun'iy intellekt shakllarining barchasi sun'iy intellekt tahlili, dialog xizmati, aqlli tadqiqotlar va aqlli tavsiya etilgan echimlar orqali amalga oshirilishi mumkin [1, 3].

Sun'iy intellektga asoslangan jismoniy tarbiya o'quvchi, o'qituvchi va ta'lim ishlari sun'iy intellekt nazaridan umumlashtiriladi. Sun'iy intellekt o'quvchilarga ma'lumotlarni to'plash, asosiy ma'lumotlarni tahlil qilish va vizualizatsiya qilishda yordam beradi, bu ularga yuqori darajadagi jismoniy mashg'ulotlarga, amaliy va virtual tajribalarga hamda o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga ko'proq vaqt sarflash imkonini beradi. Sun'iy intellekt o'qituvchilarga real vaqt rejimida sinf holati to'g'risida xabar berish va o'quvchilarning muammolariga turli xil alternativallarni taqdim etish orqali o'qituvchilarning qaror qabul qilishini qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, u o'qituvchilarga baholash va ta'limni boshqarishda samarali yordam beradi. Nihoyat, sun'iy intellekt o'qituvchilarga samarali yordam berish va ma'muriy ishlarga sarflanadigan vaqtni qisqartirish orqali ularga o'qitish va o'qitish sifatini yaxshilashga ko'proq vaqt sarflashga yordam beradi. Jismoniy tarbiya har tomonlama inson rivojlanishining muhim qismidir. Zamonaviy jismoniy tarbiyada texnologiyadan foydalanish ta'lim mazmunini nazariy jihatdan boyitishi, jismoniy tarbiyani idrok etish va an'anaviy ta'lim modellaridagi o'zgarishlarni rag'batlantirishi va amaliy ta'sir ko'rsatishi, jismoniy tarbiyani qayta qurish va uzluksiz rivojlanishga yordam berishi mumkin. Ta'lim modelining tabiati, vizualizatsiya va takrorlash bilan bir qatorda, jismoniy tarbiya sportda sun'iy intellekt qo'llanilishi tufayli yanada yorqinroq kelajakka ega bo'ladi.

Sun'iy intellekt haqida to'g'ri tushunchaga ega bo'lish uchun birinchi navbatda texnologiya jismoniy tarbiyaga olib keladigan imkoniyatlar va muammolarni va ilmiy va texnologik innovatsiyalarning dinamik rolini hisobga olish kerak. Sun'iy intellekt nafaqat zamonaviy jismoniy tarbiya innovatsiyasining adolatli mahsuloti bo'lishi mumkin, balki insonning har tomonlama qobiliyati va tasavvurlari majmuasi bo'lishi kerak. Shunday qilib, sun'iy intellekt insonning ijodiy fikrlash va qobiliyatini rivojlantiradi va uning qiymatini yanada yorqinroq aks ettiradi. Ushbu texnologiyalarni qo'llash, shubhasiz, zamonaviy jismoniy tarbiya muhandislik rivojlanishiga ta'sir qiladi [2, 4].

Jismoniy tarbiya uchun sun'iy intellektni kerak bo'lishining uchta asosiy sababi bor. Birinchidan, jismoniy tarbiya endi faqat o'yin maydonchasida sodir bo'lmaydi, texnologiyalar rivojlangani sari jismoniy tarbiya ga nisbatan oldingi cheklovlar olib tashlandi. Talabalar endi hech qanday cheklovlarsiz o'zlari xohlagan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini bilan mashq qilishlari mumkin. Ikkinchidan, o'quvchilarning ta'lim samaradorligini oshirish uchun individual ta'lim va moslashtirilgan ta'lim amalga oshirilishi mumkin. Sun'iy intellekt har bir talabaning sport qobiliyatini

juda samarali aniqlaydi, ma'lumotlarni to'playdi va optimal natijalarni olish uchun real vaqt rejimida fikr-mulohazalarni beradi. Uchinchidan, sun'iy intellekt o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish va o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini saqlab qolish uchun turli xil o'quv vositalarini taqdim etadi. Shunday qilib, sun'iy intellekt xizmatlarini ishlab chiqish va tarqatish kerak, shunda o'quvchilar ham o'qituvchilar ham ta'lim samaradorligini oshirishdan qoniqishadi.

Sun'iy intellektdan foydalanish zamonaviy talablarga mos ravishda moslashuvchan elektron ta'lim platformalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Talabalarning individual ta'lim olish jarayoni tashkil etilishga qarab, qo'shimcha elektron ta'lim resurslar, avtomatik tushuntirishlar yoki topshiriqlar berish mumkin.

O'quv jarayonida talabalarning o'quv faoliyatini tashkil etish va nazorat qilish jarayonlarini avtomatlashtirishi va ularning ishlashi haqida batafsil fikr bildirishi mumkin. Bu o'qituvchi va talabalarga materialni o'zlashtirish darajasini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Sun'iy intellekt asosida virtual yoki elektron o'qituvchilar xizmatlarini joriy etish orqali ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlash mumkin. Bunda talabalarning savollariga avtomatik javob berish, elektron ta'lim resurslari mazmunini tushuntirib berish imkoniyatlari yaratilishi mumkin. Mazkur tajriba hozirgi kunda jahonda talabalarning muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida keng foydalanilmoqda.

Sun'iy intellekt asosida ayrim amaliy fanlarni, masalan, jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan virtual mashg'ulotlar va simulyatsiyalardan foydalanish orqali talabalarda mashqlarni qanday bajarish kerakligi haqida tasavurlarini samarali shakllantirishga erishiladi. Jismoniy tarbiya darslarida sun'iy intellektdan foydalanish o'quv samaradorligini oshirishi va jarayonni yanada qiziqarli va individuallashtirishi mumkin [5].

Hozirgi vaqtda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish yoki ta'lim texnologiyasi masalalarini boshqarish, mavjud ta'lim texnologiyalari natijalaridan foydalanish, ta'lim resurslarini maksimal darajada qo'llash va ta'limni umumiy qayta qurish orqali ta'lim samaradorligini oshirish haqida juda kam narsa ma'lum. Shuning uchun ta'lim texnologiyasini o'rganish juda muhimdir. Sun'iy intellekt texnologiyasi va jismoniy tarbiya texnologiyasi jadal rivojlanmoqda. Ko'plab tadqiqotchilar va o'qituvchilar zamonaviy ta'lim texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlar bilan shug'ullanadilar va ko'plab tadqiqotlar turli fanlar va turli tadqiqot fonlarida olib borilmoqda. Ta'limning amaliy va texnik tushunchasiga asoslanib, barcha sohalaridagi mutaxassislar o'zlarining ta'lim yo'nalishlari uchun yangi texnologiyalarni hisobga olgan holda ta'lim va tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanadilar.

Bundan tashqari, axborot asrida jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ta'lim texnologiyasidan foydalanish qobiliyati ta'lim texnologiyasi uchun nazariyani qo'llash va baholashning umumiy darajasida bo'lishi kerak. Bu jismoniy tarbiya texnologiyasi bo'yicha asosiy bilim va ko'nikmalarni, jismoniy tarbiya texnologiyasidan foydalanishda muammolarni hal qilish qobiliyatini, jismoniy tarbiya texnologiyasiga e'tirof etish munosabatini, ijtimoiy mas'uliyatni va boshqalarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun jismoniy tarbiya texnologiyasi jismoniy tarbiya sohasidagi yutuqdir. Jismoniy tarbiyaning yangi konsepsiyasining o'rnatilishi, jismoniy tarbiya modelidagi innovatsiyalar va jismoniy tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarni jismoniy tarbiya texnologiyasidan alohida tushuntirib bo'lmaydi. Shunday qilib, jismoniy tarbiya sohasida ishtirok etadigan har bir kishi, shu jumladan o'qituvchilar, talabalar, sport menejerlari va sport texnik mutaxassislari jismoniy tarbiya innovatsiyalarini yanada targ'ib qilish uchun jismoniy tarbiya muhandisligidan foydalanishlari kerak.

Xulosa. Sun'iy intellekt o'qituvchi va talabalarga ma'lumotlarni to'plash, asosiy ma'lumotlarni tahlil qilish va vizualizatsiya qilishda yordam beradi, bu ularga yuqori darajadagi jismoniy mashg'ulotlarga, amaliy va virtual tajribalarga hamda o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga ko'proq vaqt sarflash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Goksel, N.; Bozkurt, A. Artificial Intelligence in Education: Current Insights and Future Perspectives. In Handbook of Research on Learning in the Age of Transhumanism 2019; Sisman-Ugur, S., Kurubacak, G., Eds.; IGI Global: Hershey, PA, USA, 2019; pp. 224–236.
2. McArthur, D.; Lewis, M.; Bishary, M. The Roles of Artificial Intelligence In Education: Current Progress And Future Prospects. I-Manag. J. Educ. Technol. 2005, 1, 42–80.
3. Baker., M.J. The roles of models in Artificial Intelligence and Education research: A prospective view. J. Artif. Intell. Educ. 2007, 11, 122–143.
4. Roll, I.; Wylie, R. Evolution and Revolution in Artificial Intelligence in Education. Int. J. Artif. Intell. Educ. 2016, 26, 582–599.
5. Xian, L. Artificial intelligence and modern sports education technology. In Proceedings of the 2010 International Conference on Artificial Intelligence and Education (ICAIE), Hangzhou, China, 29–30 October 2010; pp. 772–776.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilariga sun'iy intellektni qo'llashda zarur bo'lgan tajribalarga bog'liq holatlar bayon qilingan. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilariga sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish fikri ilgari surilmoqda.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описан необходимый опыт будущих учителей физкультуры по использованию искусственного интеллекта. Будущим учителям физкультуры предлагается идея развития навыков использования технологий искусственного интеллекта.

SUMMARY

This article describes the necessary experience of future physical education teachers in the use of artificial intelligence. Future physical education teachers are offered the idea of developing skills in using artificial intelligence technologies.

JISMONIY-AQLIY RIVOJLANISH ASOSIDA BILISH FAOLLIGINING SHAKLLANISHI VA O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Xudoyberdiyev B.R.

*Qarshi davlat universiteti,
p.f.f.d (PhD), Sport faoliyati kafedrası*

Tayanch so‘zlar: jismoniy-aqliy, kognitiv mustaqillik, bilish faolligi.

Ключевые слова: физическое-умственное, познавательная самостоятельность, познавательная деятельность.

Key words: physical-mental, cognitive independence, cognitive activity.

Jismoniy-aqliy rivojlanish uyg‘unligida o‘quv-bilish faolligi nazariy asoslarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda jismoniy tarbiya o‘quv fani vositasida ularda bilish faolligini shakllantirish muammolari hali yetarlicha o‘rganilmagan.

Mazkur masalalar bo‘yicha bugungi kunda yuzaga kelgan vaziyat ushbu faoliyatning o‘ziga xos jihatlari ochib beruvchi va tizimni hosil qiluvchi hamda muayyan darajada uning yo‘nalishi va samaradorligini belgilovchi faktor sifatidagi asosiy tushunchalarning mohiyati haqida ishonchli va ilmiy dalilga asoslangan tasavvurlarning yo‘qligidan guvohlik bermoqda.

Bilish faolligini tadqiq etuvchi izlanishlarni yetarlicha deb aytish mumkin. Biroq ushbu tadqiqotlarda mazkur tushunchaning xususiyatlari bir tarafлама o‘rganiladi. Xususan, bilish faolligi insonning psixik holati sifatida o‘rganilgan bo‘lib, jismoniy tarbiya o‘quv fani bo‘yicha mashg‘ulotlar tashkil qilish jarayonidagi asosiy tarkibiy qismlari (o‘z-o‘ziga nisbatan tanqidiy qarash, o‘z qadrini anglash, e‘tiborni jamlash, tashabbuskorlik va shu kabilar) ajratilgan holda ko‘rsatilgan, xolos.

Bir qator mualliflarning ishlarida hatto “bilish faolligi” tushunchasining mohiyatiga va jismoniy-aqliy rivojlanish uyg‘unligidagi o‘quv-bilish faolligini shakllantirish sohasidagi umumiy ta’lim jarayonlarini tashkil etishdagi o‘ziga xos jihatlariга chuqurroq kirishga harakat ham qilinmagan [2; 98-b].

Shuning uchun ham “jismoniy madaniyat sohasidagi bilish faolligi” va “jismoniy-aqliy rivojlanish uygʻunligidagi oʻquv-bilish faolligini shakllantirish sohasidagi umumiy taʼlim jarayonidagi bilish faolligi” tushunchalarining tub mohiyatiga eʼtibor qaratish lozim deb hisoblaymiz. Aytish lozimki, sohaga doir adabiyotlarda bu ikki tushunchaga aniq va yorqin taʼrif ham berilmagan. Holbuki, mazkur tushunchalarning mohiyati, oʻrni va ahamiyatini aniqlashtirib olish oʻquvchining jismoniy-aqliy rivojlanish uygʻunligidagi oʻquv-bilish faolligini shakllantirish sohasida umumiy taʼlim jarayonidagi “bilish faolligi” shakllanganligining darajasini belgilab olishning asosiy sharti hisoblanadi.

Fan sohasida joriy etilgan qoidalarga muvofiq, muayyan bir soʻz u yoki bu hayotiy hodisa, narsa va ashyoning mohiyatini toʻla ochib berishi, shuningdek, unga boʻladigan munosabatlarni zarur darajada oydinlashtirib berishi lozim. Xuddi shunday aniq, ishonchli taʼriflar, ayniqsa, pedagogikada kerak. U yoki bu hodisaning, narsa va ashyoning tub mohiyatini yorqin tasavvur etish, aniq bilish taʼlim jarayonini samarali va sifatli tashkil qilish uchun shart-sharoit yaratib beradi.

Mazkur holatni alohida qayd etib oʻtish lozim. Negaki, aynan pedagogika sohasida keyingi yillardagi tadqiqotlarda ilmiy tushunchalarga ahamiyat bermaslik faktlari tez-tez koʻzga tashlanmoqdaki, bu hol tadqiqotlarning samaradorligiga putur yetkazadi. Shu oʻrinda quyidagi fikrni oʻz oʻrnida aytilgan deb hisoblaymiz: “Taʼlim va tarbiya muammolariga aloqador barcha tushunchalarning aniq, yorqin va loʻndaligi eng birinchi masala. Chalkash soʻzlar, atamalar va tushunchalar tufayli fikrlarimizni chalgʻitmasdan, chuvalashib ketgan bu kalavaning uchini topishimiz kerak. Har bir tushunchadan, uning vazifasi va ahamiyatini his etgan holda oʻz oʻrnida foydalanish lozim” [3; 46-b].

Tadqiq etiladigan tushunchalarning tub mohiyatini aniqlashtirish va taʼrifini ishlab chiqish masalasining dolzarbligi quyidagi ikki holatda koʻrinadi. Birinchidan, jismoniy-aqliy rivojlanish uygʻunligidagi oʻquv-bilish faolligini shakllantirish sohasidagi umumiy taʼlimda bilish faolligining shakllanishi tushunchasiga ilmiy jihatdan asoslangan yondashuv mavjud emas. Ikkinchidan, mazkur jarayonning mohiyatini ochib beradigan barqaror tasavvurlarning yoʻqligi. Ushbu qayd etilgan ikki holat mazkur mavzu boʻyicha koʻzda tutilgan tadqiqotlarning muayyan maqsadga qaratilganlik xususiyatini kamaytiradi va aynan shuning uchun tadqiqotlarimizdagi hal qiluvchi mavzulardan biri hisoblanadi.

Pedagogikada bilish faolligi taʼlim tizimidagi “tizimosti” jarayon sifatida namoyon boʻladi. “Jismoniy tarbiya sohasidagi bilish faolligi” va “Jismoniy-aqliy rivojlanish uygʻunligidagi oʻquv-bilish faolligini shakllantirish”

tushunchalarining tub mohiyatini oydinlashtirishning zarurati, birinchi galda, mazkur tushunchalar haqidagi ta'limning muhim maqsadlari va asosiy natijalari nuqtai nazaridan hosil bo'lgan tasavvurlarning ifodasidan kelib chiqadi.

Xuddi shu xildagi majmuaviy ta'sir qilish orqali o'quvchilarning bilish va harakat faolligi shakllanish jarayonining samaradorligiga erishish mumkin. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning aqliy va jismoniy rivojlanishi, qiziqish sohaslarini aniqlashtirib olishi, aqliy va harakat faolligining ta'limiy zarurat sifatida shakllanishi kabi hodisalarning samarali tarzda kechishiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur ijobiy ta'sir natijasida ta'lim oluvchilar ichki ishtiyoq, qiziqish va zarurlardan kelib chiqib, mustaqil bilim o'rganish, o'z-o'zini rivojlantirish va jismoniy takomillashuvga tayyorlana boradilar [1; 73-b].

Jismoniy-aqliy rivojlanish uyg'unligidagi o'quv-bilish faolligini shakllantirish sohasidagi umumiy ta'lim jarayonlarida bilish faolligi namoyon bo'lishining muhim alomatlaridan biri o'quvchilarning o'z bilish faoliyatlarini jismoniy tarbiya vositalari orqali o'z-o'zini va bilish sub'ektini hamda ta'sir ob'ektini anglash kabi maqsadlarga yo'naltirishni ongli ravishda boshqarish xususiyatlari bo'lishi lozim. Ya'ni ushbu o'rinda mazkur alomat qadimgi donishmandlarning "dunyoni idrok etish uchun inson avvalo o'zini anglamog'i kerak" deyiluvchi hikmatiga muvofiq tarzda namoyon bo'ladi. Insonning o'z-o'zini anglashga intilishi bo'lmasa, uning to'laqonli mavjudligi va shaxs sifatida rivojlanishi haqida gap ham bo'lishi mumkin emas.

"Bilish faolligi" tushunchasining mohiyatini umumdidaktik nuqtai nazardan tahlil etish natijasida shunday xulosaga kelish mumkin: jismoniy-aqliy rivojlanish uyg'unligidagi o'quv-bilish faolligi shakllanishining eng muhim natijasi uning jismoniy tarbiya bo'yicha mustaqil ta'lim olish, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini tarbiyalash jarayonlariga aylanishidan iborat bo'lishi lozim. Ta'lim jarayonlarida, shu jumladan, jismoniy tarbiya sohasidagi ta'lim jarayonlarida ham bilish faolligi shakllanganligining eng oliy shakli kognitiv mustaqillik, ya'ni bilish mustaqilligidir deb hisoblash o'rinlidir.

Kognitiv mustaqillik (ya'ni bilish mustaqilligi) o'quvchilarning o'quv masalalarini samarali va natijador hal etish uchun yangi bilimlarni o'zlashtirish, tashabbuskorlik kabi fazilatlariga zarurat sezishlarida namoyon bo'ladi. Qaysiki, bilish mustaqilligining namoyon bo'lish darajasi o'quvchi mustaqilligining rivojlanish darajasiga bog'liqdir.

Kognitiv mustaqillik, ya'ni bilish mustaqilligi o'quvchining o'z-o'zini va atrof borliqni anglashga yo'naltirilgan bilish faoliyatini nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib aytish mumkinki, "jismoniy tarbiya sohasidagi bilish faolligi" – shaxsning uni mustaqil ravishda yangi bilimlar olish,

jismoniy tarbiya va sport faoliyatining aqliy hamda jismoniy faollik talab qiladigan usullarini o'rganishga astoydil qiziqtiradigan, rag'batlantiradigan va ilhomlantiradigan alohida fazilatidir.

Bilish mustaqilligi – jismoniy tarbiyaning shaxs va jamiyatning yuqori darajadagi jismoniy madaniyatini ta'minlashdan iborat bosh maqsadiga erishish shart-sharoitlarini yaratish uchun jismoniy-aqliy rivojlanish uyg'unligidagi o'quv-bilish faolligini shakllantirish sohasi bo'yicha zarur bo'ladigan darajadagi ta'lim sifati va samaradorligini belgilovchi omildir [2; 40-b.].

Jismoniy-aqliy rivojlanish uyg'unligidagi o'quv-bilish faolligini shakllantirish sohasida umumiy ta'lim jarayonlaridagi bilish mustaqilligi – ta'lim oluvchi shaxsining harakatli va aqliy manfaatlarini, qiziqishlarini o'zida mujassam etgan xususiyatdir. Mazkur xususiyatni hosil qiluvchi tarkibiy qismlarning – qiziqish, intilish, tashabbuskorlik, mustaqillik va shu kabilar jismoniy tarbiya bo'yicha ta'lim olish va o'z-o'zini rivojlantirish, jismoniy takomillashuv jarayonining samaradorligini oshirish uchun jismoniy tarbiya vositalaridan foydalanish usullarini izlash jarayonlarining o'zaro aloqadorligiga erishish "jismoniy-aqliy rivojlanish uyg'unligidagi o'quv-bilish faolligini shakllantirish"ning darajasini belgilaydi. Ya'ni maktab o'quvchisi shaxsining xususiyatlaridan biri bo'lib, jismoniy tarbiya ta'limi va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonlaridagi bilish mustaqilligining namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi.

Umumiy ta'lim bo'yicha DTSda o'quvchilarning ta'limning boshlang'ich bosqichlaridan boshlab jismoniy tarbiya o'quv fani bo'yicha mustahkam bilim olib, ko'nikma va mahorat egallashlari bilan bir qatorda, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish davomida o'z organizmlarini ongli ravishda nazorat qilib borish, shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilish, sog'lom turmush tarzi yo'riqnomalariga itoat qilish kabi fazilatlarga ham ega bo'la borishlari ko'zda tutilgan. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilar oldiga o'z-o'zini jismoniy rivojlantirish bo'yicha bilimlar tizimini o'zlashtirish, tizimli jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish faoliyatini mustaqil ravishda tashkil etish tajribasiga ega bo'lish, o'z organizmining jismoniy rivojlanish va jismoniy chiniqqanlik holatini monitoring qilib borish layoqatini egallash kabi asosiy maqsadlar qo'yiladi.

Mazkur masalalarni hal etish uchun muayyan maqsadga qaratilgan, yetarlicha miqdordagi ish hajmiga ega bo'lgan samarali faoliyat tashkil etish talab etiladi. Jismoniy-aqliy rivojlanish uyg'unligidagi o'quv-bilish faolligini shakllantirish sohasida umumiy ta'lim jarayonlarida o'quvchilar mustaqil holda bilish va harakat faoliyatlarini amalga oshirishlari uchun ularni bu darajaga yetkazishning maxsus va samarali choralarini ko'rish kerak. Bu

jarayon esa o'quvchilarning harakatli jismoniy mashqlarni intensiv ravishda bajarish (tushunchalarni mufassal tushuntirish, u yoki bu jismoniy mashqning bajarilishini o'rgatish, jismoniy mashqlarning natijadorligini aniqlash usullarini o'rgatish, jismoniy mashq oldidan va undan keyin organizm holatini kuzatish va shu kabilar) orqali jismoniy tayyorgarlikka erishishlariga ketadigan vaqtdan ancha ko'p vaqt talab qiladi.

“Jismoniy tarbiya” o'quv fanining asosiy umumiy o'rta ta'lim fani sifatidagi mundariyasi, garchi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa ham, aniq maqsadga yo'naltirilganligi va ahamiyati bo'yicha boshqa asosiy umumiy o'rta ta'lim fanlaridan farq qilmasligi kerak. Ya'ni boshqa asosiy umumiy o'rta ta'lim fanlari qatorida o'quvchining ta'lim olganlik, shaxs sifatida shakllanganlik darajasini belgilovchi omillardan biri sifatida qaralmog'i lozim. [4].

Adabiyotlar:

1. Лебедев О.Е. Конец системы обязательного образования? //Вопросы образования. - 2017. - № 1. - С. 230-260.
2. Минбулатов, В.М. Физическая культура в школе. Очерки дидактических основ. - Махачкала: Дагучпедгиз, 1993. - 159 с.
3. Сидоров, Л.К. Двигательная потребность и двигательная активность: Этапы и пути развития: монография. - Красноярск:КГПУ им. В.П. Астафьева, 2007. - 334 с.
4. Xudoyberdiyev B.R. Qisqa masofalarga yuguruvchilarni tayyorlashda foydalaniladigan harakatli o'yinlar. Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish: mazmun, metodologiya, baholash va ta'lim muhiti. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. – Qarshi, 2021.- B.76-78.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada jismoniy-aqliy rivojlanish asosida bilish faolligining shakllanishining mazmun mohiyatiga qisqacha to'xtalib o'tilgan va uning o'ziga xos jihatlari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье кратко затронута сущность формирования познавательной деятельности на основе физического и умственного развития и освещены ее специфические аспекты.

SUMMARY

This article briefly touched on the essence of the formation of cognitive activity based on physical and mental development and highlighted its specific aspects.

VOLEYBOL SPORT TURIDA O'YIN TEXNIKASI VA UNING TASNIFI

Normurodov U.M.

Qarshi davlat universiteti, sport fakulteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: voleybol, o'yin, texnika, xususiyat, sport, mahorat, burchak, tezlik, malaka.

Ключевые слова: волейбол, игра, техника, особенность, вид спорта, мастерство, ракурс, скорость, мастерство.

Key words: volleyball, game, technique, feature, sport, skill, angle, speed, skill.

Kirish. Voleybol o'z mohiyati, mazmuni va xususiyati bilan boshqa sport o'yinlaridan farq qiladi. Voleybol o'yini nisbatan kichik bo'lgan, ya'ni o'rtasidan teng ikkiga bo'lingan 18x9 metrli to'g'ri burchakli to'rtburchak shaklidagi maydonchada amalga oshiriladi. Zamonaviy voleybol turli o'yin malakalari va taktik kombinatsiyalarga nihoyatda boy bo'lib, o'ta katta shiddat va tezlikda o'tadi. Binobarin, voleybolning yuqorida aytilgan o'ziga xos xususiyatlari o'yinchilardan mukammal takomillashgan texnik mahorat talab qiladi. Musobaqa o'yinlarida texnik mahorat qanchalik keng va tashqi ta'sirlarga nisbatan mukammal shakllangan bo'lsa, shunchalik g'alabani qo'lga kiritish imkoni ko'p bo'ladi.

O'yin texnikasi – bu bir vaqtning o'zida ketma-ket va muayyan maqsadli tartibda ijro etiladigan ixtisoslashgan harakat yoki harakatlar majmuasidir. O'yin texnikasi – harakatni aniq, tez, yengil, vaziyatga muvofiq, kam kuch sarf etib yuqori samarada bajarishga mo'ljallangan bo'lishi lozim.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. “Texnika” atamasi yunoncha (texnus) so'zidan olingan bo'lib, juda keng ma'noda foydalaniladi va o'zbek tilida “san'at” tushunchasini anglatadi. Miloddan avvalgi 776-yildan boshlab har 4 yilda Yunonistondagi Olimp tog'larining etagida joylashgan Olimp qishlog'ida Xudo Zevs sharafiga o'tkaziladigan umumyunon bayram musobaqalari ishtirokchilari 2 g'ildirakli aravachada poyga, mushtlashish,

bashkurash sporti bo'yicha o'z san'atlarini (texnikasini) namoyish etganlar. Qizig'i shundaki, har bir ishtirokchi musobaqadan oldin o'z qaddi-qomatini, mushaklarini shakllanganligi va boshqa shu sportga oid xislatlarni namoyish qilish mazkur musobaqaning shartlaridan biri bo'lgan. Demak, muayyan sport turi bilan shug'ullanish natijasida odamning qaddi-qomati, mushaklari va organizmning jamiyki barcha organlari shakllanadi, binobarin, sportchining texnik mahorati, san'atini takomillashishi ta'minlanadi. Texnikaga oid barcha vositalar borki (samoliyot, avtomobil, raketa, televizor, sovtgich, soat va hokazo), ularning texnik pasporti mavjud bo'lib, unda mazkur vositaning texnik ko'rsatkichlari va o'lchamlari berilgan bo'ladi. Sportda ham muayyan harakat malakasining o'ziga xos texnik ko'rsatkichlari, o'lchamlari va uni ijro etishda shakllangan texnik tartibi mavjuddir. Voleybol o'yini texnikasi o'yinni olib borish uchun zarur bo'lgan harakat usullari majmuasidan iboratdir. Harakatlar texnikasi turli vaziyatlarda maqsadga muvofiq, samarali harakat qilish bilan baholanadi. O'yindagi har bir texnik usulni bajarish bir-biri bilan uzviy bog'langan harakatlanish tizimidan tashkil topadi. Harakat texnikasi harakat vazifalarini muayyan usul bilan hal qilish uchun zarur va yetarli bo'lgan harakatning dinamik va kinematik xususiyatlaridir (kuchlarning muayyan izchilligi, gavdaning ayrim qismlari o'rtasidagi muvofiqlik va shu kabilar). Texnikaning asosiy qismi – ma'lum bir harakatdagi asosiy mexanizmning eng muhim va hal qiluvchi qismidir. Texnikaning asosiy qismini bajarish nisbatan qisqa vaqt oralig'ida katta kuch sarflanishi bilan ifodalanadi. Texnikaning detallari – harakatning asosiy mexanizmini buzmaydigan ikkinchi darajali xususiyatdir. Texnika detallari turli sportchilarda turlicha bo'lib, bu ularning morfologik va funksional imkoniyatlariga bog'liq bo'ladi. Texnik harakatlarni bajarishda harakatlarning vaqt jihatidan ma'lum bir fazalari farqlanadi. Odatda, harakatlarning uch fazasi: tayyorgarlik, asosiy va yakunlovchi fazalarini belgilab qo'yish mumkin.

Muhokama va natijalar. Tayyorgarlik fazasining ahamiyati harakatni bosh fazada bajarish uchun qulay sharoit yaratishdan iborat. Bu sharoitlar yugurib kelish, sakrash, aylanma harakatlarni (to'siq qo'yganda, koptokni o'yinga kiritganda, hujum zarbasini berishda) bajarish bilan yaratiladi. Asosiy fazadagi harakatlar bevosita asosiy harakat vazifalarini hal qilishga qaratiladi. Biodinamik nuqtayi nazardan bu fazadagi eng muhim narsa harakatlantiruvchi kuchlardan tegishli vaziyatda, tegishli yo'nalishda samarali foydalanishdan iboratdir. Yakunlovchi fazadagi harakatlar gavda muvozanatini saqlash maqsadida so'nib boradi yoki keskin tormozlanadi. Voleybol juda dinamik o'yin bo'lganligi sababli voleybolchi turli texnik usullarni egallashi, o'yin

vaziyatidan kelib chiqqan holda ularni tanlay olishi va uni tez, aniq bajarishi lozim. Bu esa o'yinchining texnik mahoratini belgilaydi. Yuqori texnik mahorat belgilari quyidagilar bilan ifodalanadi:

- harakat usullarining aniq va samarali bajarilishi;
- xalal beruvchi omillar (charchash, tashqi sharoitning salbiy ta'sirlari) mavjudligida harakatlarning bajarilish barqarorligi;
- raqib harakatlariga qarab javob harakatlarini tanlash, ularni qayta qurish va bunda harakat qismlarini boshqara olish;
- usullarning bajarilish ishonchliligi.

Voleybol taraqqiyotining har xil davrlarida texnik harakatlarni bajarish usullari, talablari, shakli, mazmuni o'zgaradi va takomillashib boradi. Texnik usullarning o'zgarishiga o'yin qoidalarining o'zgarishi, taktik harakatlarning takomillashuvi, o'yinchilar jismoniy tayyorgarligi darajasining o'sib borishi asosiy sabab bo'ladi. Hujum va himoyadagi o'yin dinamikasining o'sishi, harakatlar potensialining oshib borishi, hujum va himoyadagi kombinatsiyalar arsenalining kengayishi ham texnik usullarni yangilashga yoki qayta qurishga turtki bo'ladi. Shunday bo'lsada, o'yin texnikasida foydalaniladigan usullarning bundan-da samaraliroq imkoniyatlari yo'q deb bo'lmaydi. Malakali sportchilarning funksional va jismoniy imkoniyatlari o'yin texnikasiga yangi, ilg'or usullarni kiritish va uni ro'yobga chiqarish uchun imkoniyat yaratadi.

Xulosa. O'yin texnikasini tasniflash – ularni shakli, mazmuni, qo'llaniladigan usullarning nimaga mo'ljallanganligi, harakatlarning bir-biriga bog'liqligi, harakatlarning kinematik va dinamik tuzilishiga qarab ma'lum guruhlar va bo'limlarga ajratishdir. Voleybol texnikasi ikkita katta bo'lim: hujum va himoya texnikalariga bo'linadi. O'z navbatida, yuqoridagi bo'limlar ham texnik usullarning shakli va mazmuniga ko'ra bir qancha guruhlarga bo'linadi. Har bir guruhda texnik harakatlarning o'ziga xos bajarish usullari mavjud bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Masharipov F.T., Ro'zmetov N.Q., Ro'zmetov R.T. Voleybol mashg'ulotlarini olib borish va boshqarishning pedagogik asoslari. O'quv qo'llanma. Urganch 2012 y.
2. Usmonxo'jayev T.S., Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari. Toshkent. "O'qituvchi" 2005.
3. Kerimov F.A. Sport sohasida ilmiy tadqiqotlarni olib borish. Toshkent. 2005.

РЕЗЮМЕ

Maqolada voleybol sport turiga oid ba'zi ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Ya'ni ushbu sport turining texnikasi, tasnifi o'ziga xos xususiyatlari bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье содержится информация о таком виде спорта, как волейбол. То есть описана техника и классификация этого вида спорта.

SUMMARY

The article contains some information about the sport of volleyball. That is, the technique and classification of this sport have been described.

SPORT TASHKILOTLARIDA ZIDDIYATLAR VA NIZOLARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI HAMDA BOSHQARISH XUSUSIYATLARI

Ibraximov S.U.

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
pedagogika fanlari doktori (DSc), v.b dotsent*

Tayanch so‘zlar: sport menejeri, ziddiyat, nizo, nizo turlari, jismoniy tarbiya va sport, boshqaruv usullari, sport tashkiloti, xulq-atvori, sport psixologiyasi.

Ключевые слова: спортивный менеджер, конфликт, конфликт, виды конфликта, физическое воспитание и спорт, методы управления, спортивная организация, поведение, спортивная психология.

Keywords: sports manager, conflict, conflict, types of conflict, physical education and sports, management methods, sports organization, behavior, sports psychology.

Kirish. Jamiyatda bugungi kunda sport faoliyati murakkab ijtimoiy hodisa sifatida qaralishi hamda uni chuqur sinchkovlik bilan o‘rganish lozim[1]. Jismoniy tarbiya sohasida kadrlarni ish faoliyatini tartibga solishning o‘ziga xos xususiyatlari mehnat qonunchiligi va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlar bilan belgilanadi va asoslanadi[2]. Sport maktablari va sport ta‘lim tashkilotlari xodimlarining tarkibi jihatdan turli xildir. Bularga boshqaruv tizimidagi ischi xodimlari, metodistlar, murabbiylar-o‘qituvchilar, sport inshootlarining texnik xodimlari kiradi. Jismoniy tarbiya va sohasiga oid adabiyotlarda sport menejeri jismoniy tarbiya va sport tashkilotida rahbarlik lavozimini egallagan, boshqaruv mahorati va san’atiga ega bo‘lgan hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish huquqiga ega bo‘lgan mutaxassis sifatida talqin etiladi [3]. Menejerning malakasi boshqaruv faoliyati jarayonida umumiy qabul qilingan prinsiplar va usullardan foydalanishda ijodiy yondasha olishga bog‘liq.

Asosiy qismi. Jismoniy tarbiya va sport sohasida faoliyat yurayotgan menejerlar yuzaga keladigan muammoli xolatlar va nizoli vaziyatlarni bartaraf etishga qaratilgan qarorlarni qabul qilish hamda boshqaruv vazifalarini izchil bajarishlari lozim. Jismoniy tarbiya va sport tashkilotining faoliyati boshqaruv

qarorining o'z vaqtida va to'g'ri qabul qilinishiga bog'liq. Shu munosabat bilan har bir mutaxassis boshqaruv qarorlarini qabul qilishning nazariy asoslarni, shuningdek qarorlarni tayyorlash usullarini o'rganishi muhimdir. Boshqaruv qarorini qabul qilish jarayonida muammoning mohiyati va tanlangan yechimga nisbatan keyingi harakatlar to'g'risida ma'lumot olish uchun faoliyatni amalga oshirish va tahlil qilish muhimdir.

Sport tashkilotining samarali va sifatli faoliyati uchun jamoa ichidagi motivatsion ta'siri juda ham zarur. Sifatli faoliyatni shakllantirish uchun maqsadlarni aniq belgilash va ularga muntazam ravishda erishish lozim. Maqsadlarni aniq belgilash bu samarali boshqaruvning asosi hisoblandi. Boshqaruv maqsadi boshqariladigan tizimning kelajakda istalgan, zarur va muhim bo'lgan holatidir. Sport tashkiloti asosan bitta maqsadga emas, balki bir qancha maqsadlarni rejalashtirishga egadir. Sport tashkilotlarining maqsadlariga erishishi uchun esa o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni aniq belgilashi va erishishi uning asosiy usullaridan biri-bu boshqaruv usullaridan foydalanishdir.

A.V.Pochinkinning fikricha, "metod" tushunchasi universaldir deb ta'kidlagan. Jumladan u metod deganda maqsadga erishish yoki muammoni hal qilish uchun biron bir faoliyat sohasidagi texnika va harakatlarning to'plamidir. Boshqaruvda qo'llaniladigan metodlar "Maqsadga erishishni qanday ta'minlash mumkin?" degan savolga javob beradi[4]. Shunday ekan boshqaruv usullarining xilma-xilligi ularni umumiy xususiyatlar asosida guruhlash zarurligini taqozo etadi. Bunday belgilarga ta'sirning tabiati va kuchi kiritilishi mumkin. Ta'sirning tabiati bo'yicha tashkiliy, ma'muriy va huquqiy usullar to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilish usullari hisoblanadi, chunki ularni qo'llash natijasini bashorat qilish nisbatan osonroqdir. Ijtimoiy-psixologik va iqtisodiy yo'nalishda usullar bilvosita ta'sir qilish usullariga kiradi. Chunki natijani vaqt va hajm bo'yicha aniqlash nisbatan qiyindir.

Ijtimoiy-psixologik usullardan foydalanish psixologiya asoslarini tushunishni nazarda tutadi [5]. Sport tashkilotlarida bu usullar asosiy hisoblanadi.

Shaxslararo munosabatlarda ko'pincha odamlar orasida ijtimoiy va shaxsiy hayotning bazi bir masalalarini hal qilish bilan bog'liq bo'lgan ziddiyatlar paydo bo'ladi. Ushbu ziddiyatlar nizolar deb ataladi. Zamonaviy sport jamiyatida ham bunday xolatlar ko'plab nizolar bilan ajralib turadi. Raqobatbarga asoslangan munosabatlar sport musobaqalari jarayonida munosabatlarning asosiy turi hisoblanadi.

Har qanday jamoada nizolar va nizoli vaziyatlarning paydo bo'lishi jihatlarini muammoli vaziyatlardan biri hisoblanadi. Bu har bir xodimning psixologik xususiyatlari va shaxsiyati bilan bog'liq tomonlari ifodalanadi. Bu borada sport maktablari va tashkilotlaridagi jamoalar ham bundan mustasno emas, ayniqsa

raqobat tendensiyalari bilan bog'liq bo'lgan sportning o'ziga xos xususiyati ba'zan tajovuzkorlikka aylanadi.

Ziddiyatlarni xolatini o'rganayotganda, muammo haqida tizimli tasavvurni yo'qotmaslik, shuningdek ortiqcha tafsilotlarni kiritmasdan o'rganilayotgan voqiya hodisalar doirasini toraytirish uchun hech bir narsani nazardan chetda qoldirmaslik lozim. Ziddiyat hodisa sifatida o'ziga xos jihatlari va tuzilishiga ega, shu bilan birga u jarayon sifatida qaralishi va ma'lum bir funksiyalarga ega bo'lishi bilan farqlanadi. Shuningdek tashkilotni boshqarish va kadrlarning harakatlarida muhim bo'lgan bir nechta aniq vazifalarni belgilash mumkin. Birinchidan, bu o'zaro manfaatlarga asoslangan sa'y-harakatlarni birlashtirish uchun xodimlarni bir jamoa sifatida birlashtirishdir. Har qanday jamoa uchun hamjihatlik, o'zaro tushunish muhimdir. Ushbu fazilatlar umumiy maqsadlar, qarashlar va qadriyatlar asosida shakllanadi. Shuningdek, tashkilotdagi muvaffaqiyatsiz lechayotgan ishlar to'g'risida ogohlantirishlar ham asosiy vazifa hisoblanadi, bu esa hal qilinmagan muammolarni tushunishga imkon beradi. Shunday ekan ushbu asosiy tarkibiy qismlarni bilmasdan, ziddiyatli jarayondagi munosabatlarni boshqarish mumkin emas.

Ziddiyat tushunchasidan tashqari, nizoli vaziyat tushunchasi ham hayot turmush tarzimizda ham tez-tez qo'llanadi. Nizoli vaziyat bu ziddiyatning ajralmas bir qismi sifatida ham izohlanadi.

Nizoning tarkibiy jihatdan tuzilishi, birinchi navbatda ziddiyat ishtirokchilar orasida vujudga kelgan bo'lib, ular bir-biriga nisbatan harakatlarni amalga oshiradigan, nizoni qo'zg'atadigan yoki himoya funksiyalarini bajaradigan subyektlar sifatida ham qaraladi. Nizoli vaziyat ziddiyatning datslabki bosqichida o'zini tashabbuskor lider sifatida namoyon etadigan tomonlardan birining faoliyatidan boshlanadi. O'zaro kelishmovchilik yuzaga kelgan jarayonda insonlardan tashqari, u yoki bu masalani hal qilishdan manfaatdor bo'lgan jamoaning boshqa a'zolarini ham nizoli munosabatlarning sust (passiv) ishtirokchilari deb tasniflash mumkin. Shunday ekan ziddiyatni o'rganayotganda har bir ishtirokchining harakatlarini ko'rib chiqish zarurati ham muhimdir.

Amaldagi tomonlar bilan ko'rsatilgan tashabbus ularning ehtiyojlari sifatida namoyon bo'ladi. Ehtiyoj esa jamiyatda mavjud bo'lgan har qanday odamga xosdir.

Nizo ishtirokchilarining ikki turi asosiy bo'g'in hisoblanadi, agar ulardan biri ziddiyatdan chiqsa, nizo ham tugaydi.

Ijtimoiy hayotning tarkibiy qismlari hisoblangan moddiy va ma'naviy qadriyatlar odamlar o'rtasidagi ziddiyat mavzusini shakllantiradi. Mavzu xayoliy muammo va odamlarning to'qnashuviga olib keladigan asos hisoblanadi.

Vujudga kelgan ziddiyatlarning harakatlantiruvchi kuchi hosil bo'lgan nizolarning aniq sababini aniqlaydigan obyektни o'z ichiga oladi. Nizo ishtirokchilari ularni ziddiyatga undagan sabablarni ataylab yashirishlari mumkin. Agar nizoning asosiy obyekti aniqlanmasa, u hal qilinmaydi, bu yangi to'qnashuvlar uchun asos bo'ladi.

Ziddiyatni ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqish uchun u paydo bo'lgan muhitni o'rganish kerak. U insonning yaqin atrofini va u tegishli bo'lgan ijtimoiy guruhlarni o'z ichiga oladi [6].

Zamonaviy sport tashkiloti jamoalarida shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar bo'ysunishga emas, balki har kimning manfaatlarini hurmat qilishga asoslangan bo'lishi kerak. Aynan shunday jamoa yuqori saviyada rivojlanganidan dalolat beradi va boshqaruvning hamjihatligi, birdamligi, tashkilotchiligi, takomillashishi, o'zini o'zi boshqarishi kabi asosiy funksiyalarini amalga oshiradi muhim hisoblanadi [7].

Vujudga kelgan munozarali va bahsli vaziyatlarni bartaraf etish jarayonida samarali natijaga erishish uchun har bir xodim ziddiyatli vaziyatlarda o'zini tutishning darajalarini hamda asoslarini nazariy va amaliy tomondan o'rganishi lozim.

Nizo jamoaning uyushmagan faoliyati va samarasiz boshqaruvning oqibatlari natijasidir degan fikrlar ham mavjud. Biroq, ziddiyatlar bo'lishi muqarrar. Xatto eng samarali va yuqori tashkilotlarda ham nizolar nafaqat paydo bo'lishi mumkin, balki butun tashkilot faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ham mumkin. Nizoni qanday boshqarishni o'rganish va undan faoliyatni yaxshilash uchun foydalanish kerak.

Bugungi kunda mutaxassislar tomonidan nizoning turli xil ta'riflari mavjud, ammo ularning barchasi ziddiyatlar mavjudligini belgilaydi. Nizolar yashirin va ochiq bo'lishi mumkin [8].

Bazi xolatlarda kelishuvning yo'qligi turli xil fikrlar, qarashlar, ko'plab g'oyalar, shaxsiy manfaatlar, nuqtai nazarlarning mavjudligi bilan bog'liqdir. Ammo, boshqa tomondan, turli xil fikrlarni ifoda eta olish, qaror qabul qilishda ko'proq muqobil fikrlar berishda nizoning ijobiy ma'zmuni aks ettiriladi. Tashkilotdagi har qanday to'qnashuvlar, jamlangan ziddiyatlar, ijtimoiy keskinlikning oshishi natijasidir. Zamonaviy sportda bu asosan infratuzilma, sport inshootlari holatidan norozilik holatida ko'rinishi orqali namoyon bo'ladi.

Ziddiyat va nizolarga oid mavzular bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilganda jamoa va umuman tashkilot rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan ikki turdagi nizolar mavjudligi haqida xulosa qilishimiz mumkin.

Jumladan ulardan ba'zilar faoliyatda ijobiy ta'sir ko'rsatadi, munosabatlarni rivojlantirish va qaror qabul qilishga hissa qo'shishi mumkin. Bunday nizolar

odatda funksional deb ataladi. Ular tashkilotning va uning a'zolari hayotidagi muammolarga ta'sir ko'rsatadigan ziddiyatlar bilan ajralib turadi.

Samarali o'zaro ta'sir va qaror qabul qilishga xalal beradigan, to'sqinlik qiladigan, salbiy oqibatlarga olib keladigan nizolar disfunksional nizolar deb ataladi. Ziddiyatlarning tasnifini aniqlashda ularning paydo bo'lish sabablari va ishtirokchilar tarkibiga e'tibor berish muhim jihatlardan biri hisoblanadi.

Ushbu asosda nizolarning quyidagi turlari ajratiladi:

- shaxs ichidagi (muayyan shaxsning turli xil, ehtiyojlari, qiziqishlari o'rtasidagi ziddiyat);
- shaxslararo (shaxslar o'rtasidagi ziddiyat);
- guruh ichidagi (shaxs va guruh o'rtasidagi ziddiyat);
- guruhlararo (guruhlar o'rtasidagi ziddiyat).

Sport tashkiloti faoliyati davomida yuzaga keladigan barcha ziddiyatlar hal qilinishi kerak. Shu bilan birga, odamlarning harakatlari har bir kishiga xos bo'lgan tipologik xususiyatlar tufayli xilma-xildir. Psixologiya nuqtai nazaridan odamlarning xatti-harakatlari ziddiyatli vaziyatning tarkibiy qismidir. Avvalo, ziddiyatga kirayotgan ishtirokchilar o'z manfaatlarini qondiradigan motivlarga ega bo'ladilar[9].

Ziddiyatli vaziyatda odamlar xatti-harakatlarining beshta asosiy uslubi mavjud:

- 1) Moslashish;
- 2) Murosaga kelish;
- 3) Hamkorlik;
- 4) E'tiborsizlik;
- 5) Raqobat.

Nizolarni boshqarish dastlabki bosqichlarda amalga oshirilish zarur, chunki muammoli vaziyat qanchalik tez aniqlansa, uni bartaraf etish va yechimini topish osonroq bo'ladi. Boshqarish usullarini topish uchun dastlab nizolarni paydo bo'lish sabablari va tizimlilikini aniqlash lozim. Ushbu jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi: bashorat qilish, tartibga solish, nizolarni hal qilish [10].

Muammoni hal qilishdan oldin, siz u haqda ma'lumot to'plashingiz kerak. Boshqarish obyekti qanchalik yaxshi va har tomonlama ijobiy baholansa, yechim shunchalik yaxshi bo'ladi. Bunda asosiy maqsad nafaqat boshqaruv obyekti haqida batafsil ma'lumot olish, balki ushbu ma'lumot uning holatidagi ijobiy va salbiy tomonlarni obyektiv ravishda namoyon ettirishdir.

Avvalo, nizoni sog'lom fikr bilan baholash, ya'ni ushbu muammoning rivojlanishi haqida tasavvurga ega bo'lish kerak. Ushbu bosqichda faqat jamoa a'zolari o'rtasida ma'lum bir kelishmovchilik bilan bevosita bog'liq bo'lgan faktlarni hisobga olish tavsiya etiladi. Shuning bilan bit qatorda nizoli vaziyatni

paydo bo'lishidan oldingi vaziyatni va kelajakda uning rivojlanishini hisobga olish kerak. Nizoni hal qilishning asosiy tamoyillaridan biri bu uning ochiqligidir, agar uni yashirsak, vaziyatni yanada kuchayishi va boshqa salbiy xolatlar aks ettirilishi mumkin.

Shuningdek muammoni hal qilishga qaratilgan jarayon sport menejerining faoliyati nizoning oldini olish deyiladi. Nizoning oldini olish uni bashorat qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu kontseptsiya kelajakda sodir bo'ladigan muammo haqida oldindan bilish darajasi va xolatini yuzaga kelish sabablarini ko'rsatishga va ma'lum bir ziddiyatli vaziyatning paydo bo'lish vaqtini tahmin qilishga imkon beradi. Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun nizoni modellastirish yoki sport tashkiloti xodimlari o'rtasida so'rov o'tkazish kabi usullardan foydalanish ham mumkin.

Nizoning oldini olish boshqaruv jarayonida asosiy vositadir. Bunga nizo ehtimolini kamaytirishi mumkin bo'lgan odamlarning faoliyati va aloqasi uchun sharoit yaratish orqali erishish mumkin [11].

Nizoni vaziyat va xolatlarni malakali boshqarish uchun psixologik tayyorgarlik muhim ahamiyatga egadir. Afsuski, o'z vaqtida barcha ziddiyatlarning oldini olish mumkin ham emasdir. Buning uchun nizolarning ta'siridan samarali chiqib ketishni bilish ham lozimdir.

Nizo yakunlanishining asosiy shakllari: hal qilish, tartibga solish, yo'q qilish, yopish, boshqa nizoga aylanish [12].

Nizoni hal qilish-bu ishtirokchilar o'rtasida yuzaga kelgan muammoli vaziyatni tugatishga qaratilgan ikki tomonning umumiy harakatidir [13]. Dastlab, raqiblarning haqiqiy motivlarini aniqlash lozim. Tomonlarning to'qnashuvi jamoada murakkab psixologik muhitni yaratadi, ishtirokchilarning har biri uni qo'llab-quvvatlashlarini kutadi, bu esa xodimlar o'rtasida ish sharoitining buzilishiga olib keladi. Tushunmovchilik yuzaga kelgan muammoni aniqlash sport menejerining muhim harakatlaridan biri bo'lib, ziddiyat vaqt o'tishi bilan boshidan kelib chiqmasligiga sabab bo'ladi. Muloqot bu faoliyatda muhim kelishuv nuqtasidir [14]. Agar nizoning dastlabki bosqichlarida tomonlar bir-birlari bilan muloqot qilishni istamasalar, unda uchinchi tomonning yordamiga murojaat qilish mumkin. Ular o'rtasida muloqot bo'lmasa, nizo hech qachon o'z yechimini topmaydi va hal qilinmaydi. Faqat qarama-qarshi tomonni tinglash qobiliyati bilan siz nizoli vaziyatni muvaffaqiyatli hal qilishningiz mumkin. Sport tashkilotlaridagi nizolarni hal qilish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozimdir:

- qulay ish muhitini yaratish;
- jamoa a'zolari o'rtasidagi do'stona munosabatlarni yaratish;
- shaxslararo munosabatni to'g'ri yo'lga qo'yish;

- jamoaning mehnat jarayonini tashkil etishning eng samarali usullarini tanlash;
- sabablarni ajratish qobiliyati;
- dastlabki bosqichda nizolarning rivojlanishiga va uning shakllanishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun chora-tadbirlarni joriy etish.

Ba’zida sportdagi ziddiyatli vaziyatlarga munosabat turlicha talqin qilinadi. Jumladan ziddiyatlarning muqarrarligi haqida fikrlar bildiriladi. Boshqalar kelishuvning yo‘qligini ijobiy konstruktiv printsip sifatida ko‘rishadi. Ularning fikricha, tashkilotining farovonligi va muvaffaqiyatli ishlashi uchun nizolarni qo‘zg‘atish ma’lum bir manoda foydalidir ham deyiladi. Uchinchi fikrga ko‘ra, nuqtai nazarlarda birlikning yo‘qligi salbiy jihatlarni va hodisalarni asos sifatida ham qaraladi.

Xulosa. Zamonaviy sport amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, sport tashkilotlarida ishlaydigan, ko‘p yillik tajribaga ega bo‘lgan rahbar-xodimlar va murabbiylar nizolarni boshqarish uchun faqat hayotiy tajriba va sezgi asosida muloqot qilish yoki muzokaralar olib borish ko‘nikmalaridan foydalanadilar. Ammo bu xolatdagi yondashuvlar bazida zarar ham yetkazishi mumkin, chunki bunga ko‘p vaqt talab etiladi va yuzaga kelgan boshqa bir ziddiyatlarni yanada tez avj olishiga sabab bo‘ladi. Bunday holatlarda avtoritar boshqaruv uslubi mavjud bo‘lgan xolatlar bo‘lishi ham mumkin. Jamoa a’zolari teng sharoitlarda erkin muzokara olib bora olmaydilar, shafqatsiz va noto‘g‘ri munosabatni ifodalovchi muloqotning umimiy shakli sifatida namoyon bo‘lishi.

Boshqaruvda xatolarga yo‘l qo‘ymaslik uchun sport tashkiloti rahbarining o‘z vaqtida bajarilishi kerak bo‘lgan asosiy harakatlari: nizoni hal qilish choralari ko‘rishda ma’lum bir sabablarga ko‘ra kechikmaslik, tashabbuskorlarga choralarni qo‘llamaslik, aniq qarorlar qabul qilish, nizoning paydo bo‘lish sababini aniqlash, o‘rnatilgan tartibga muvofiq harakat qilmaslik, chunki har bir nizo o‘ziga xos xususiyatlarga ham egadir. Sport menejeri yoki tashkilot rahbari qo‘l ostidagilarni o‘zi taklif qilayotgan yechimga ishontirishi avvalo bu juda muhim hisoblanadi. Hamkasblarni tinglay olish va talablarga mantiqiy tushuntirish berish hamda ular bilan bahslash olish darajasining ustunligi. Menejerning asosiy rahbarlik fazilatlaridan biri sifatida u qo‘l ostidagi ishlaydigan xodimlariga baland ovozini ko‘tarmaslik xarakterli jihati bilan ajralib turishi lozim. Rahbarlik fazilatlarida salbiy xislatlari namoyon bo‘lishi orqali u o‘zining qobiliyatsizligini va vaziyatni boshqara olmasligini ham ko‘rsatadi.

Nizoni yakunlashda o‘z harakatlarini obyektiv tahlil qilish, hamkasbi bilan normal munosabatlarni tiklash etish juda muhimdir.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash kerakki, sport tashkilotining muvaffaqiyatli faoliyati va belgilangan maqsadlarga erishish uchun jamoada yaxshi psixologik

muhit zarur, rahbar o'z jamoasida yuzaga keladigan muammoning mohiyatini bilishi va o'z vaqtida sodir bo'ladigan ziddiyatlarning oldini olishi darajasi yuksak mahoratga ega bo'lishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Овчинников Ю.Д., Дзюба Н.Ю. Взаимосвязь спортивного этикета в тренировочном процессе юных каратистов с элементами биомеханики движений // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. 2016. Т. 11. № 2. С. 46-53.
2. Алексеев С.В. Спортивное право России. М., 2015. 695 с.
3. Ovchinnikov Yu., Horkova L. Features of physical culture in china and Japan // Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach Research articles. San Francisco, California, 2016. P. 201-203.
4. Починкин А.В. Менеджмент в сфере физической культуры и спорта. М.: Спорт, 2017. 383 с.
5. Гуревич П.С. Психология. М.: Инфра-М, 2015. 330 с.
6. Зернов С.В. Конструктивный социальный конфликт как средство перехода к научно обоснованному государственному управлению // Информационные войны. 2011. № 4. С. 70-74.
7. Лепехина А.И., Грязнова Е.Р. Регулирование социально-трудовых конфликтов в организации спортивной сферы // Теория и практика современной науки. 2016. № 4 (10). С. 424-426.
8. Ляхова Е.А. Управление конфликтами в организации // Современные наукоемкие технологии. 2007. № 9. С. 37-39.
9. Переверзин И.И. Организация подготовки спортивных менеджеров. М., 2014. 100 с.
10. Анцупов А.Я., Харитонов А.Н. Конфликтология. СПб.: Питер, 2015. 514 с.
11. Овчинников Ю.Д., Дзюба Н.Ю. Взаимосвязь спортивного этикета в тренировочном процессе юных каратистов с элементами биомеханики движений // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. 2016.
12. Бочкова Р.В., Полюнова Л.В. Современные подходы к управлению конфликтами в организации: российская практика // Экономика и предпринимательство. 2016. № 10-3 (75-3). С. 657-659.
13. Доронин А.С. Управление социальными конфликтами в современных условиях // Социология власти. 2009. № 7. С. 126-135.
14. Салимгереев З. Управление конфликтом как способ его предупреждения и урегулирования // Закон и право. 2010. № 12. С. 36-37.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada sport tashkilotlaridagi ziddiyatlar va nizolarni o'rganish va ularni hal qilish yo'llari sport menejerining ish faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda nizoli vaziyatlarni paydo bo'lishining asosiy sabablari, nizolarni boshqarish usullari, jismoniy tarbiya va sport sohasidagi nizolarning oldini olish hamda hal qilish imkoniyatlari muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследование конфликтов и конфликтных ситуаций в спортивных организациях и способов их разрешения имеет важное значение в работе спортивного менеджера. Кроме того, будут обсуждены основные причины конфликтных ситуаций, методы управления конфликтами, предотвращения и разрешения конфликтов в сфере физического воспитания и спорта.

SUMMARY

In this article, the study of conflicts and conflict situations in sports organizations and ways to resolve them is important in the work of a sports manager. In addition, the main causes of conflict situations, methods of conflict management, prevention and resolution of conflicts in the field of physical education and sports will be discussed.

10-12 YOSHLI BADIY GIMNASTIKACHI QIZLARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA MILLIY RAQS SAN'ATI ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH USLUBIYATI

Ibragimova M.M.

O'zDJTSU mustaqil tadqiqotchi

Tayanch so'zlar: sog'lom avlod, badiiy gimnastika, raqs, milliy raqs, zamonaviy raqs, ritm, sog'lom turmush tarzi, zamonaviy texnologiyalar, raqobat, xoreografik chiqishlar, rag'batlantirish, raqs maktablari, Farg'ona raqs maktabi, Xorazm raqs maktabi, Buxora raqs maktabi

Ключевые слова: здоровое поколение, художественная гимнастика, танец, национальный танец, современный танец, ритмика, здоровый образ жизни, современные технологии, нападение, хореографические постановки, лечение гнева, школы танцев, Ферганская школа танца, Хорезмская школа танца, Бухарская школа танца.

Key words: healthy generation, rhythmic gymnastics, dance, national dance, modern dance, rhythm, healthy lifestyle, modern technologies, competition, choreographic performances, encouragement, dance schools, Fergana dance school, Khorezm dance school, Bukhara dance school.

Bugungi kunda jahon sport arenalarida badiiy gimnastika sporti jozibadorligi kun sayin ortib bormoqda. Insoniyat kelajagi ko'p jihatdan uning jismoniy sog'ligi, ruhan tetikligi bilan chambarchas bog'liq. Badiiy gimnastika sporti boshqa sport turlaridan o'zining nafis go'zal va sog'lomlashtiruvchi ritmik elementlari bilan ajralib turadi. Badiiy gimnastika sport turini ahamiyati, inson salomatligini saqlashda hamda o'sib kelayotgan avlodni barkamol avlod sifatida tarbiyalashdagi o'rniga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Jumladan Rossiya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya kabi mamlakatlarda badiiy gimnastika sport turining nafaqat o'smir yoshlarni tarbiyalashdagi jismoniy ahamiyati, balki, uning ma'naviy, axloqiy, estetik tarbiyalashdagi ahamiyatiga ham keng e'tibor berilmoqda.

Mazkur mamlakatlarda yosh sportchilar jahon arenalaridagi sport musobaqalarida yuqori xoreografik chiqishlari bilan yuksak o'rin va e'tiroflarga sazovor bo'lmoqdalar. Respublikamizda keying yillarda yosh avlodni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb etish, ularning jismoniy

tayyorgarligini oshirish siyosatiga keng e'tibor qaratilmoqda. Xususan, jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish, aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, o'quvchi-yoshlarni jismoniy tarbiya, hamda sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb etish, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish va ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish, sport musobaqalarini o'tkazish, iqtidorli sportchilarni saralab olish, ularni maqsadli tayyorlash masalalariga e'tibor qaratilgan. O'sib kelayotgan avlodni har tomonlama jismonan va ruhan sog'lom inson sifatida tarbiyalashda badiiy gimnastika sport turning bugungi kundagi ahamiyatini o'rganish ahamiyatlidir. Badiiy gimnastikada raqs elementlari muhim ahamiyatga egadir.

Badiiy gimnastikada milliy raqs san'ati elementlari uyg'unlashtirilsa bu xalqni estetik qarashlari dunyoqrashiniyam aks ettirib beradi. Bu tarbiyaviy ahamiyatga ham egadir. Ijtimoiy hayotimiz taraqqiy etgani sari boshqa san'at sohalari kabi raqs san'ati ham kundan-kunga boyib, uning xarakteri, mavzulari o'zgarib bormoqda. Gimnastika, akrobatika, figurali uchish, sinxron suzish kabi zamonaviy kompleks muvofiqlashtiruvchi sport turlarida ular tobora ko'proq turli xil raqs darslarini mashg'ulot jarayoniga kiritishga harakat qilmoqdalar.

Bu sportchilarga o'z tanalarini yaxshiroq boshqarishga, murakkab texnik elementlarni osonroq bajarishga va keyingi murakkab muvofiqlashtirish elementini bajarish uchun kuchni tezda tiklashni o'rganishga yordam beradi. Shunday qilib, gimnastikada ular imkon qadar turli xil raqs uslublariidan foydalanishga harakat qiladilar, bu esa musobaqa dasturini tuzishda katta yordam beradi, kompozitsiyalarga yorqinlik va uyg'unlik, estetika, esdalik va hissiylik qo'shadi. Maxsus mashqlar to'plamidan foydalanish gimnastikachilarning umumiy raqsga tayyorgarlik darajasini oshirishga yordam beradi va natijada pol mashqlari kompozitsiyasini bajarish bahosini oshiradi.

Sportda xoreografiya uzoq vaqtdan beri sportchilar uchun maxsus tayyorgarlik vositasi sifatida shakllangan bo'lib, kompozitsiyalarni yanada jonli, o'ziga xos, ifodali va ajoyib qilishga yordam beradi. "Xoreografiya" atamasi raqs yaratish san'atini ham, raqs va yuz san'atining barcha turlarini umumlashtiradi. Yosh avlodni estetik tarbiyalashning ko'plab shakllari orasida xoreografiya alohida o'rin tutadi. Raqs mashg'ulotlari nafaqat go'zallikni tushunish va yaratishga o'rgatadi, balki xayoliy fikrlash va tasavvurni rivojlantiradi va uyg'un plastik rivojlanishni ta'minlaydi. Xoreografiya bilan shug'ullanayotganda tayanch-harakat tizimi mustahkamlanadi, moslashuvchanlik, sakrash qobiliyati, muvofiqlashtirish va maxsus chidamlilik rivojlanadi, bu esa o'z navbatida yurak-qon tomir va nafas olish tizimlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pgina mutaxassislar xoreografik mashg'ulotlar vosita xotirasini rivojlantirishga, harakatlarni musiqa bilan muvofiqlashtirishga, vosita ekspressivligi va badiiy mahoratiga hissa qo'shishini ta'kidladilar.

Shu bilan birga, xoreografiya darslari texnik tayyorgarlik muammolarini hal qiladi: yangi elementlar va kombinatsiyalarni o'zlashtirish. Badiiy gimnastikadan farqli o'laroq, kompozitsiyalar ob'ektlar bilan murakkab elementlar va nayranglar bilan to'yingan bo'lsa, estetik gimnastikada badiiylik, raqsga tushish va sportchilarning spektaklda musiqiy kompozitsiyaning xarakteri va g'oyasini ifodalash qobiliyati muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, raqs, musiqiylik, ifodalilik va badiiy mahoratni rivojlantirish O'smirlar sport maktabi uchun o'quv rejasiga muvofiq estetik gimnastika bo'yicha mashg'ulotlarning asosiy vazifalaridan biridir, shuning uchun ushbu sport turi bo'yicha xoreografiya mashg'ulotlariga ustuvor ahamiyat berilishi kerak. Belgilangan vazifalarni samarali hal qilish uchun xoreograflar barcha mumkin bo'lgan vositalardan foydalanishga harakat qilishadi. Ammo, ko'pincha vaqt bosimi ostida ishlagan holda, faqat ba'zi xoreograflar o'z darslarida raqs elementlari bo'yicha mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi.

Asosan klassik va xalq xarakteridagi raqslarga ustunlik berib, gimnastikachilarga zamonaviy raqs elementlarini deyarli hech kim o'rgatmaydi. "Zamonaviy" so'zining o'zi "hozirgi zamonga tegishli, hozir mavjud" degan ma'noni anglatadi, ammo gimnastikachilar xoreografiya darslarida o'rganadigan raqs uslublarni endi zamonaviy deb atash mumkin emas. Shu bilan birga, dasturga ko'ra, zamonaviy raqslar xoreografik mashg'ulotlarning ajralmas qismi bo'lib kelgan va hozirgi kunga qadar. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda va xorijda fitnessning paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan o'smirlarni o'ziga jalb qiladigan ko'plab zamonaviy raqs uslublari paydo bo'ldi. Ushbu yo'nalishlardan biri hip-hop. Hip-hop raqsi bir nechta raqs uslublari va yo'nalishlari uchun birlashtiruvchi atamadir. Badiiy gimnastika bo'yicha zamonaviy raqobatbardosh dasturlarni o'zlashtirish uchun har bir sportchi nafaqat texnik mahorat, balki badiiylik va ifodalilikning namoyon bo'lishining zarur va etarli darajasiga erishishi kerak. Gimnastikachining mahorati, musiqiyliigi va harakat madaniyati qanchalik yuqori bo'lsa, uning harakatlarga ma'lum bir xarakter va ta'sirchanlik berish qobiliyati shunchalik yuqori bo'ladi.

Mutaxassislar sportchilarning mohirlik, obraz yaratish va jahon gilamida noyob xoreografiyani namoyish etuvchi individual gimnastikachilarning kompozitsiyalarini qayd etish qobiliyatining yuksak ahamiyati haqida bir ovozdan fikr bildirmoqda. Badiiy gimnastika sporti bo'yicha federal standartning mazmunini, badiiy gimnastika dasturlarini, mashg'ulot jarayonining xususiyatlarini, qizlarning yoshi va psixologik xususiyatlarini aniqlash, ularning sport malakasini hisobga olgan holda, klassik gimnastikadan foydalanish metodologiyasini o'rganish asosida. raqs (xoreografiya), raqs improvizatsiyasi va aktyorlik mahorati rivojlangan. Badiiy gimnastikada xoreografiya mashg'ulotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, gimnastikachini gilamchada raqs-gimnastika kombinatsiyasini apparatli yoki apparatsiz musiqaga virtuoz ijro etishga tayyorlaydi.

Gimnastikada xoreografiyaning vazifalari kasbiy raqs mahoratini, ijroning musiqiyligi va ifodaliligini, irodasini, o'quvchilarning xarakterini va estetik tarbiyasini rivojlantirishdan iborat. Bu fazilatlar, birinchi navbatda, xoreografik ta'lim tizimining asosi bo'lib qoladigan klassik mashg'ulot orqali rivojlanadi. Klassik mashg'ulotning maqsadi, birinchidan, maxsus mashqlar orqali o'quvchilarda raqs texnikasini o'zlashtirib bo'lmaydigan ko'nikmalarni (sotuvchilik, barqarorlik va h.k.), ikkinchidan, tarbiyalash bilan birga ularda texnik raqs ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. ekspressivlik va badiiylilik, maxsus harakatlar va elementlar, birinchi navbatda, o'quv maqsadlari uchun xizmat qiladigan oqilona tuzilgan mashqni tashkil qiladi.

Shuni hisobga olish kerakki, badiiy gimnastika dasturi klassik raqs maktabining o'qitish metodikasi bilan taqqoslaganda ko'plab elementlarni o'rganishga qo'yiladigan talablardan sezilarli darajada ustundir. Bu talabalarning yoshiga ham, o'qish muddatiga ham tegishli. klassik mashg'ulotlarni o'rganishning dastlabki bosqichlaridan boshlab tana qismlarini joylashtirishga katta e'tibor beriladi. Oyoqlar, tana, qo'llar, bosh - bu darslarda doimiy ravishda ishlaydigan elementlardir. Talabaning texnik mahorati ushbu elementlarni to'g'ri joylashtirishga bog'liq. Ishtirok etishning asosi oyoq pozitsiyalarini o'rganish orqali klassik mashg'ulotlar orqali qo'yiladi. Kuchli va rivojlangan qadamni o'rgatish barqarorlikni, sakrashni va yaxshi aylanishni rivojlantirishga qaratilgan. Bir xil darajada muhim rolni tizzalar o'ynaydi, ular kerak bo'lganda "bahor" bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ular egiluvchanligini rivojlantirib, oxirigacha egilish va cho'zishga intensiv ravishda o'rgatiladi.

O'zbek milliy raqsi nihoyatda ifodali bo'lib, o'zbek xalqining butun go'zalligini o'zida mujassam etgan. O'zbek raqsining Sharq xalqlarining boshqa raqslaridan asosiy farqi, birinchidan, qo'llarning murakkab va ifodali harakatlariga urg'u berilganligi, ikkinchidan, mimikaning boyligidir. O'zbek raqsining ikki turi mavjud - an'anaviy klassik raqs va xalq (folklor) raqsi. Klassik an'anaviy o'zbek raqsi maxsus raqs maktablarida yetishtiriladigan, so'ngra katta sahnalarda namoyish etiladigan san'atdir. O'zbek raqs maktablarining uchtasini ajratib ko'rsatish mumkin: Farg'ona, Buxoro va Xorazm. Ushbu maktablarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga, estetika va xoreografiyaga ega. O'zbek xalq o'yinlarida mamlakatimizning deyarli barcha hududlari namoyon bo'ladi, bu yerda g'ayrioddiy rang-baranglik hukm suradi. Bu raqslar barcha oilaviy, qishloq va shahar bayramlarida jonlanadi. Bu raqslar avloddan-avlodga o'tib, qadimgi raqs an'alarini, shuningdek, haqiqiy yoki o'tmishdagi hayotni saqlaydi.

Xorazm raqsilarining O'zbekistonning boshqa viloyatlaridan asosiy farqi uning kuchli energiya, hayotdan zavqlanish va yorqin temperamentdadir. Xorazm raqs an'analari yuzlab yillarga borib taqaladi va bugungi kungacha saqlanib qolgan. Bu raqs falsafasi hayotga, tabiatga va mehnatga muhabbatni ifodalashdan iborat bo'lib, u xoreografiyada o'z ifodasini topadi: u hayvonlar va qushlar olamini

taqlid qiluvchi imo-ishoralar, mehnat va kundalik hayotga o'xshash harakatlar bilan ajralib turadi.

Buxoro raqslari ko'p jihatdan Xorazm raqslariga o'xshaydi – bu yerda ham kuch va ishtiyoq bor, lekin raqqosalarning harakatlari butunlay boshqacha. Bu yerda siz ibtidoiy raqs shakllarining nafis harakatlar bilan ajoyib kombinatsiyasini ko'rishingiz mumkin: o'tkir harakatlar plastik chayqalish, sekin aylanish va boshqalar bilan almashtiriladi.

Buxoro raqsining xususiyatlaridan biri gavdaning ustki qismi: qo'l, yelka, bo'yin, ko'krakka urg'u berishdir. Lirik, yumshoq, plastik - Farg'ona raqsini mana shunday tasvirlash mumkin. Ushbu raqsni ijro etishda qo'llarning silliq harakatlari, noz-karashmali boshning o'ynoqi harakatlari ustunlik qiladi. Xoreografiyaga qat'iy rioya qilinadigan Xorazm va Buxorodan farqli o'laroq, Farg'onada raqs paytida improvizatsiya mashhur. Biroq, alohida qoida mavjud: bu erda qo'llarni yuqoriga burish odatiy holdir, boshqa raqs maktablarida esa kaftlar har qanday holatda bo'lishi mumkin. Raqs san'atining mumtoz, lirik, qahramonlik, hazil-mutoyiba, folklor, mehnat va juda ko'p turdagi raqslari saqlanib kelinmoqdaki, unda xalqning har bir davrga xos yashash tarzini aniq, ravshan ifodalanadi.

Amir Temur davrida XIV-XV asrlarda Movarounnahr muhim madaniy markazga aylandi. Xalq sayllari va bayramlarining uyushtirilishi natijasida ommaviy maydon raqslari paydo boldi va rivojlandi. Poytaxt hisoblanmish Samarqandning ko'rkam bog'larida saroy qabullari, bayram sayllari o'tkazilgan, xalq raqs va o'yinlari uyushtirilgan. Elchi Klavixo o'z xotiralarida jozibali va go'zal raqslarga ta'rif bergan. O'zbek sahna raqs san'atining paydo bo'lishida, uning ravnaq topishida, gullab-yashnab, butun dunyoga ko'z-ko'z qilishiga o'z hissasini qo'shgan, raqs san'atimizning buyuk daholari bo'lmish Usta Olim Kornilov, Tamaraxonim, Mukarrama Turg'unboyeva, Yusufxon Qiziq Shakarjonov, Isohor Oqilov, Roziya Karimova va ularning shogirdlarini eslab o'tish joizdir. Ular o'zbek xalq raqs san'atining haqiqiy jonkuyarlari va fidoyilari bo'lganlar. Ularning qilgan mashaqqatli mehnatlari o'zbek raqs san'atining bebaho boyligi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, gimnastikachilarning mashg'ulot jarayonida klassik raqs (xoreografiya), raqs improvizatsiyasi va aktyorlikdan foydalanish badiiylik va ekspressivlik ko'rsatkichlarida ijobiy dinamikani ta'minlaydi, bu esa barcha musobaqa mashg'ulotlarida natijalarning sezilarli yaxshilanishini anglatadi. Shunday ekan, badiiy gimnastika bilan milliy raqsimiz harakatlarini uyg'unlashtirsak har bir gimnastikachi qizimizda vatanga bo'lgan muhabbat, milliy g'urur, ritmni eshita olish qobiliyati va eng muhimi psixologik tomondan sezilarli darajada o'zgarish ko'rish mumkin. O'zbek milliy raqsini badiiy gimnastika elementlariga uyg'unlashtirish va butun dunyoga milliyligimizni tanitish, har bir murabbiyga o'z ustida yanada ko'proq ishlashga asos bo'la oladi. Mana shunday boy tarixga,

betakror ijro yoʻnalishiga ega boʻlgan milliy raqs sanʼatimiz xalqimizning bebaho boyligi sifatida eʼtirof etiladi

Adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish toʻgʻrisida”gi OʻRQ-394-son Qonuni. www.lex.uz
2. Ibragimova M Raqs va badiiy gimnastika integratsiyasining oʻsmir yoshlarni maʼnaviy va jismoniy tarbiyalashdagi ijobiy xususiyatlari //Academic Research in Educational Sciences Volume 3|Issue8|202.B.24-25
3. Viner.I.A.Подготовка высококвалифицированных спортсменов в художественной гимнастике : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/И.А. виннер.- С.-Петербург, 2003. – 120
4. Kryuchek A.A., SuprunYe.N., Medvedova I.A., Viner-Usmanova R.N. Теория и методика художественной гимнастики: «равновесия» : Е. С. Терехина,- М.- Издательство: Спорт- 2021.- 344
5. Ibragimova M.M Badiiy gimnastikachi qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda xoreografiya raqs elementlarini oʻrgatishning nazariy asoslari// “Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani //23-fevral 2024-yil B.627-630

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolamizda badiiy gimnastika sporti elementlarini milliy raqs sanʼati bilan uygʻunlashtirishning didaktik imkoniyatlari, barkamol avlod tarbiyalashdagi badiiy gimnastika sportini rivojlantirishning ahamiyati oʻrganilgan, hamda mamlakatimizda ushbu sport turini rivojlantirishga qaratilayotgan islohotlar samarasi va bu borada amalga oshirilishi lozim boʻlgan vazifalar tahlil qilingan hamda maqolada raqs sanʼati rivoji, yurtimizdagi raqs maktablari, ularning oʻziga xos xususiyatlari, olib borayotgan faoliyati, kiyimlari, raqs usullari va bugungi kunda raqsga berilayotgan eʼtibor xususida soʻz boradi

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются дидактические возможности гармонизации элементов художественной гимнастики с национальным танцевальным искусством, значение развития художественной гимнастики в воспитании зрелого поколения, а также результаты реформ, направленных на развитие этого вида спорта в нашей стране. и задачи, которые предстоит решить в связи с этим, а также в статье говорится о развитии танцевального искусства, танцевальных школ в нашей стране, их характеристиках, их деятельности, одежде, танцевальных методах и внимании, уделяемом танцу сегодня.

SUMMARY

In this article, the didactic possibilities of harmonizing the elements of rhythmic gymnastics with the national dance art, the importance of the development of rhythmic gymnastics in raising a mature generation, and the results of the reforms aimed at the development of this sport in our country and the tasks to be performed in this regard are analyzed. and the article talks about the development of dance art, dance schools in our country, their characteristics, their activities, clothes, dance methods and the attention paid to dance today.

MALAKALI KURASHCHILARNING MAXSUS CHIDAMLILIGI VA TEXNIK TAYYORGARLIK NISBATINI TAKOMILLASHTIRISH

Xoliqov B.X.

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti,
Ijtimoiy fanlar fakulteti p.f.b.f.d (PhD) dotsent v.b.*

Tayanch soʻzlar: maxsus chidamlilik, texnik tayyorgarlik, takomillashtirish uslubi, nisbiy oʻsish, statistik xarakteristikalar.

Ключевые слова: специальная выносливость, техническая подготовка, метод совершенствования, относительный рост, статистические характеристики.

Key words: special endurance, technical training, improvement method, relative growth, statistical characteristics.

Dunyo miqyosida kurashchilarining musobaqa va mashgʻulot jarayonlarida asosiy eʼtibor musobaqa oldi tayyorgarligiga, ayniqsa kurashchilarning jismoniy va texnik tayyorgarligiga katta ahamiyat berib kelinmoqda, sababi jismoniy tayyorgarlikning uzviy uygʻunlashishi musobaqa bellashuvlaridagi natijalarni yuqori darajaga koʻtarilishiga xizmat qilmoqda. Kurash sport turi sifatida oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlgan milliy sport turlaridan biri boʻlib, kurashchilarining maxsus chidamliligini optimallashtirish yoʻlida yakkakurash sport turlarida foydalanidigan barcha mashqlar boʻyicha oʻquv-mashgʻulot jarayonini tashkil qilish xamda kurashchilarning texnik tayyorgarliklarini takomillashtirish orqali sportchilarga yuqori natijalarga erishish imkonini bermoqda. Kurashchilarni tayyorlashda maqsadga muvofiq rejalashtirilgan texnik tayyorgarlik, texnik mahoratni shakllantirish va musobaqa davomida yuksak natijaga erishish muhim omillardan biridir. Soʻnggi yillarga kelib olimlar oʻrtasida yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda texnik tayyorgarlikning oʻrni, jumladan oshirib tashlash, chalib yiqitish usullari texnikasi tayyorgarlik mashqlarining bir-biriga uzviy bogʻliqligi hamda ularning sport mahoratiga boʻlgan taʼsiri haqidagi muammolar tobora katta qiziqish uygʻotib bormokda. Malakali kurashchilarni tayyorlashda yuklamalarning kattaligi va yoʻnalishiga koʻra mashgʻulotlarni

ratsional almashtirish, tajriba natijasi ko'rsatkichlari asosida amaliyotda tanlangan yo'nalish dasturiga muvofiq tuzilgan mikrosikllar sportchilarning maxsus ish qobiliyatini, sport natijalarining jiddiy ko'tarilishini ta'minlab berishi aniqlandi. Kurash bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot izlanishlarni o'rganish natijasida terma jamoalar murabbiylari uchun kurashchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligini optimallashtirishga qaratilgan mashg'ulotlarini o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan mikrosikllar variantlari ishlab chiqildi va ilmiy asoslanganligi va boshqarish imkoniyati

Hozirgi kunda Dunyo miqyosida milliy qadriyatlarni, Vatanparvarlik, jasurlik va mart inson g'oyalarini o'zida mujassam etgan o'zbek kurashi, dunyo sport turi sifatida tan olinganligi shu qatorda, Xalqaro "Kurash" assotsiatsiyasini tashkil etilishi, maskur sport turi bo'yicha nufuzli musobaqalarning shiddati yanada yuqorilashishi, turli yurt vakillarining polvonlari kurash sport turi bo'yicha bellashish uchun maydonga chiqishi, kurash bo'yicha bo'lib o'tadigan musobaqa bellashuv jarayonlarida g'alaba qozonish imkoniyatini qiyinlashtiradi. Shu boisdan kurashchilarning maxsus chidamlilig tayyorgarliklarini takomillashtirishda ularning jismoniy sifat ko'rsatkich darajalaridan kelib chiqqan holda bellashuvdagi hujum va himoya qilishdagi texnik harakatlarini o'rgatishga qaratilgan mashg'ulot jarayonlarini optimallashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Mamlakatimiz kurashchilarini jahon sport maydonlarida muhim g'alabalarni qo'lga kiritib kelmoqda. Ammo erishilgan yuksak o'rinnlarni saqlab qolish hamda kelgusida yanada rivojlantirish uchun mashg'ulot jarayonini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlarni davom ettirish zarur va kurashchilarni tayyorlash uslubiyatlarini samaradorligini oshirishni talab qiladi. Yuqorida bildirilgan fikrlar, shuningdek, malakali kurashchilarning maxsus chidamliligini rivojlantirish mashg'ulot jarayonida yuklamalarini oqilona rejalashtirish, nazorat qilish muammosini hal etish bilan bog'liq. Kurash bo'yicha terma jamoa a'zolari jismoniy tayyorgarligini samaradorligini oshirish zaruriyati mashg'ulot yuklamalarini ilmiy asosda rejalashtirish hamda nazorat qilishni taqozo etadi. Yurtimizda barcha sohalarida bulgani kabi sport sohasida ham Prezidentimiz Sh. Mirziyoev rahnomaligida sportchi yoshlar tarbiyasi va ularning salomatligi borasida keng ko'lamdagi ishlar amalga oshirilib kelinmoqda "Kurash milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2020 yil 4 noyabrdagi PQ-4881-sonli "Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlariga muvofiq joylarda Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" qarorlari yaqqol misoldir. Kurashni umumxalq sport turiga aylantirish kurashni ommalashtirish, uni jahon sporti durdonasiga aylanishiga va Xalqaro olimpiya o'yinlari dasturiga kiritish

biz kurashchilarning oliy maqsadimizdir. Kurash bilan muntazam shug‘ullanishi zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali martlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat to‘yg‘ularini kamol toptirish va ommaviy sportni yana rivojlantirish ishlari amalga oshirilmoqda.

Tadqiqot ishlarining vazifasi muallif tomonidan ishlab chiqilgan malakali kurashchilarning maxsus chidamlilik va texnik - taktik tayyorgarlik (TT) nisbatini optimallashtirish uslubining samaradorligini aniqlash edi. Shu maqsadda malakali kurashchilarning yil davomida uchtalik sikl asosida rejalashtirilgan JT va TT vositalarining nisbatini optimallashtirish bo‘yicha tajriba guruhining mashg‘ulotlar o‘tkazish dasturi bo‘yicha ishlab chiqilib, sinovdan o‘tkazilgan hamda tavsiya etilgan va ilmiy asoslangan tadqiqot ma‘lumotlari [1] – jadvalda keltirilgan.

1 – jadval.

Tajriba guruhi mashg‘ulotlarida jismoniy va texnik – taktik tayyorgarlikni yil davomida optimallashtirish nisbati

Oylar	Sentabr				Oktabr				Noyabr			
Mikrotsikl №	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
JT, %	90	90	90	85	85	80	70	60	50	40	30	20
TT, %	10	10	10	15	15	20	30	40	50	60	70	80
Yuklama	S	Z	S	Z	S	Z	B	Z	S	Z	B	Z
MS soni	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Davrlar	Tayyorgarlik davri						Musobaqa davri					

Oylar	Dekabr				Yanvar				Fevral			
Mikrotsikl №	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
JT, %	65	65	70	70	75	80	90	90	90	85	85	80
TT, %	35	35	30	30	25	20	10	10	10	15	15	20
Yuklama	S	M	M	M	S	S	S	Z	S	Z	S	Z
MS soni	1	2	3	4	1	2	3	4	5	6	7	8
Davrlar	O‘tish davri				Tayyorgarlik davri							

Oylar	Mart				Aprel				May			
Mikrotsikl №	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
JT, %	85	80	70	60	50	40	30	20	70	70	75	80
TT, %	15	20	30	40	50	60	70	80	30	30	25	20
Yuklama	S	Z	B	Z	S	Z	B	Z	S	M	M	S
MS soni	1	2	3	4	1	2	3	4	5	6	7	8
Davrlar	Musobaqa davri								O‘tish davri			

Oylar	Iyun				Iyul				Avgust			
Mikrotsikl №	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
JT, %	90	90	90	85	85	80	70	60	50	40	30	20
TTT, %	10	10	10	15	15	20	30	40	50	60	70	80
Yuklama	S	Z	S	Z	S	Z	B	Z	S	Z	B	Z
MS soni	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Davrlar	Tayyorgarlik davri						Musobaqa davri					

Shartli belgilar: MCh – maxsus chidamlilik;

TT – texnik tayyorgarlik;

MS – mikrotsikl.

[1] - jadvalda tadqiqot o'tkazilayotgan vaqtda yil davomida tajriba guruhi mashg'ulotlarida qo'llangan maxsus chidamlilik va texnik tayyorgarlikning takomillashgan nisbatlari yoritilgan bo'lib, ushbu nisbatlar tajriba guruhining mashg'ulotlari dasturi asosida mazkur ishning ilmiy asoslangan tadqiqot ma'lumotlari yotadi. Keltirilgan ma'lumotlarga muvofiq mikrotsikllarda

M – kichik, S – o'rtacha, Z – ahamiyatli va B – katta yuklamalar va turli yo'nalishdagi mashg'ulotlar ratsional almashlab o'tkazildi. Har bir mezotsikl 4 ta mikrotsikldan iborat bo'lib, ulardan yil davomida:

- tayyorgarlik davri 20 ta mikrotsikldan va 5 ta mezotsikldan;
- musobaqa davri 20 ta mikrotsikldan va 5 ta mezotsikldan;
- o'tish davri 8 ta mikrotsikldan va 2 ta mezotsikldan iborat bo'ldi.

Shu bilan birga yil davomidagi tayyorgarlik jarayoni 48 ta mikrotsikldan va 12 ta mezotsikldan iborat bo'ldi.

Pedagogik tadqiqot boshlanishida mahorati va tayyorgarlik darajasi bir-birlariga yaqin bo'lgan kurashchilardan iborat bo'lgan nazorat (NG) va tajriba (TG) guruhlar tashkil etildi. Ularning har biriga 12 nafardan sportchi kiritildi. Tadqiqot davomida nazorat guruhida mashg'ulotlar an'anaviy -reja asosida, tajriba guruhida esa mashg'ulotlar TT darajasini oshirishga yo'naltirilgan mashqlardan foydalangan holda optimallashtirilgan yuklamalar bilan ish olib borildi va ularning samaradorligi aniqlandi. Shu bilan birga, malakali sportchilar mashg'ulotlarida JT va TTning optimallashtirilgan nisbatini samaradorligi tadqiqot boshida va oxirida baholandi.

Asosiy pedagogik tadqiqot boshida tadqiqotda ishtirok etayotgan guruhlar (2-jadval): tajriba va nazorat guruhlar TT barcha testlari bo'yicha deyarli bir xil ko'rsatkichlarga ega edilar (bu guruhlar ko'rsatgan najjalarining o'rtacha arifmetik qiymatlari farqi uchun Student mezonining t-st qiymati 0,17 va 0,22 oraliqda tebranadi va, demak, $P > 0,05$)

Kurashchilarining tajriba oxirida aniqlangan texnik tayyorgarlik ko'rsatkichlari va o'rtacha arifmetik qiymatlari bo'yicha qiyosiy ma'lumotlar

(3- va 4-jadvallar) ikkala guruh kurashchilarida ham texnik ko'rsatkichlar ortganligini kuzatish mumkin. Faqat tajriba guruhidagi ijobiy o'zgarishlar nazorat guruhi kurashchilari muvaffaqiyatlaridan ancha sezilarli ekanligini ta'kidlash lozi. Ma'lumki, nazorat va tajriba guruhlarini sinalluvchilarining tanlangan testlar bo'yicha pedagogik tajriba boshida ko'rsatgan natijalarining guruhdagi o'rtacha arifmetik qiymatlari bir-biriga yaqin bo'lishi maqsadga muvofiq bo'lishi va demak, bu pedagogik tajriba to'g'ri tashkil etilganligini dalolati ekanligini anglatadi. Biz o'tkazgan tajribada ham, bu vaziyat guruhlardagi natijalar asosida hisoblangan variatsiya koeffitsientlarining gradatsiyasi (NG da $V=8,29\%$ dan $V=9,68\%$ oralig'ida; TG da esa $V=8,24\%$ dan $9,91\%$ gacha oraliqda, ya'ni yaxshi darajada ekanligi) orqali ham, hamma testlar natijalari bo'yicha o'rtacha arifmetik qiymatlarining statistik ishonchsiz ($p > 0,05$ va undan ham yomon) o'zgarganligi bilan ham tasdiqlangan. Pedagogik tajriba boshida NG va TG sinalluvchilarining o'rganilgan hamma testlarning o'rtacha arifmetik qiymatlarini nisbiy farqlari o'rtachasi $0,69\%$ ni tashkil etdi.

2-jadval

Tajriba davomida nazorat guruhi kurashchilarining texnik – taktik tayyorgarlik ko'rsatkichlari va o'rtacha qiymatlari bo'yicha qiyosiy ma'lumotlar ($n = 12$)

Test №	Tajriba boshida			Tajriba oxirida			Absolyut o'sish	Nisbiy o'sish %
	$\bar{X}$	σ	V, %	$\bar{X}$	σ	V, %		
	18,17	1,69	9,30	16,74	1,43	8,54	-1,43	7,87*
2.	27,16	2,28	8,39	25,69	1,94	7,55	-1,47	5,41
3.	24,06	2,33	9,68	22,46	2,09	9,31	-1,6	6,65
4.	28,29	2,61	9,23	26,34	2,24	8,50	-1,95	6,89
5.	29,42	2,44	8,29	27,59	2,15	7,79	-1,83	6,22

Pedagogik tajriba oxiriga kelib, NG da o'rganilgan hamma testlar natijalari bo'yicha ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Shuning bilan birga, tajriba oxirida ham sinalluvchilar ko'rsatgan natijalar asosida hisoblangan variatsiya koeffitsienti qiymatlari hamma testlar bo'yicha tajriba boshidagiga nisbatan (tajriba boshidagi $V=8,29\%$ dan $V=9,68\%$ oralig'idagi nisbatan tajriba oxirida $V=7,55\%$ dan $9,31\%$ gacha oraliqda) yaxshilanganligi kuzatildi.

NG da o'rganilgan testlar orasida tajriba davomida eng kam ijobiy nisbiy o'sish $5,41\%$ bo'lib, u "Qo'lidan tortib, qo'lidan ikki qo'l bilan ushlab beldan

oshirib 10 marta tashlash” testida kuzatildi ($p > 0,05$ ahamiyatlilik darajasida) ishonchsiz, eng katta ijobiy nisbiy o‘shish “Manekenni 10 marta tashlash” testida bo‘lib, u 7,87 % ni tashkil etdi va bu test bo‘yicha ($p < 0,05$ ahamiyatlilik darajasida) statistik ishonchli o‘shish aniqlandi. Qolgan testlar bo‘yicha ijobiy

(6,22 % dan 6,89 % gacha) nisbiy o‘zgarish ($p > 0,05$ ahamiyatlilik darajasida) statistik ishonchsiz ekanligi aniqlandi.

O‘rganilgan hamma testlar bo‘yicha ushbu guruh sinaluvchilari natijalarining o‘rtacha arifmetik qiymatlarini tajriba davomida nisbiy o‘shishlarining o‘rtachasi 6,61 % ni tashkil etdi.

3-jadval

Tajriba davomida tajriba guruhi kurashchilarining texnik – taktik tayyorgarlik ko‘rsatkichlari va o‘rtacha qiymatlari bo‘yicha qiyosiy ma’lumotlar ($n = 12$)

Test №	Tajriba boshida			Tajriba oxirida			Absolyut o‘shish	Nisbiy o‘shish %
	$\bar{X}$	σ	V, %	$\bar{X}$	σ	V, %		
1.	18,32	1,71	9,33	15,55	1,32	8,49	-2,77	15,12***
2.	27,34	2,26	8,27	24,36	1,77	7,27	-2,98	10,90**
3.	24,22	2,4	9,91	21,14	1,96	9,27	-3,08	12,72*
4.	28,47	2,59	9,10	24,84	1,92	7,73	-3,63	12,75***
5.	29,62	2,44	8,24	25,86	1,83	7,08	-3,76	12,69***

Pedagogik tajriba oxiriga kelib, TG da o‘rganilgan hamma testlar natijalari bo‘yicha NG ga nisbatan yaxshiroq ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Shuning bilan birga, tajriba oxirida ham sinaluvchilar ko‘rsatgan natijalar asosida hisoblangan variatsiya koeffitsienti qiymatlari hamma testlar bo‘yicha tajriba boshidagiga nisbatan (tajriba boshidagi $V=8,24$ % dan $V=9,91$ % oralig‘idagi nisbatan tajriba oxirida $V=7,27$ % dan $9,27$ % gacha oraliqda) yaxshilanganligi kuzatildi.

TG da o‘rganilgan testlar orasida tajriba davomida eng kam ijobiy nisbiy o‘shish 10,90 % bo‘lib, u “Qo‘lidan tortib, qo‘lidan ikki qo‘l bilan ushlab beldan oshirib 10 marta tashlash” testida kuzatildi ($p < 0,01$ ahamiyatlilik darajasida) ishonchli, eng katta ijobiy nisbiy o‘shish “Manekenni 10 marta tashlash” testida bo‘lib, u 15,12 % ni tashkil etdi va bu test bo‘yicha ($p < 0,001$ ahamiyatlilik darajasida) statistik ishonchli o‘shish aniqlandi. Qolgan testlar bo‘yicha ijobiy (12,69 % dan 12,75 % gacha) nisbiy o‘zgarish ($p < 0,05$ va $p < 0,001$ ahamiyatlilik darajalarida) statistik ishonchli ekanligi aniqlandi.

O'rganilgan hamma testlar bo'yicha ushbu guruh sinaluvchilari natijalarining o'rtacha arifmetik qiymatlarini tajriba davomida nisbiy o'sishlarining o'rtachasi 12,84 % ni tashkil etdi.

4.-jadval.

Nazorat va tajriba guruhi sinaluvchilarining maxsus chidamlilik darajasini 10 soniya ichida texnik usullarni bajarish soni dinamikasi (n=24)

Sinov uchun texnik usullar nomi va (10 soniya ichida bajarilgan texnik usullar) soni

Guruhlar	Statistik ko'rsatkichlar	Yelkadan oshirib tashlash	Yonboshdan oshirib tashlash	Beldan oshirib tashlash (BOT)	Oyoqlar oldidan chalish	Qushsha usulini bajarish	Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash (OHOT)	Tirsaklaridan ushlab yelkadan oshirib tashlash
Nazorat guruhi (tadqiqot boshida)	$\bar{X}$	5,79	5,83	5,86	5,28	5,41	4,24	4,97
	σ	0,82	0,93	0,79	0,75	0,73	0,64	0,63
	V %	14,13	15,93	13,47	14,24	13,54	14,98	12,60
Tajriba guruhi (tadqiqot boshida)	$\bar{X}$	5,66	5,93	6,14	5,52	5,59	4,03	4,79
	σ	1,11	1,10	1,06	1,09	0,94	0,76	0,94
	V %	19,64	18,54	17,27	19,76	16,83	18,84	19,62
t		0,33	0,24	0,73	0,63	0,52	0,73	0,55
P		>0,7	>0,8	>0,6	>0,5	>0,6	>0,6	>0,5

Tadqiqotga jalb qilingan kurashchilarning texnik usullarni 10 soniya ichida bajarish sonini dinamik ko'rsatkichlari tadqiqot boshida olingan natijalariga ko'ra: nazorat guruhida yelkadan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha o'rtacha arifmetik qiymati – 5,79; standart og'ish – 0,82; variatsiya koeffitsienti – 14,13 ni tashkil etdi. Yonboshdan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha o'rtacha arifmetik qiymati – 5,83; standart og'ish – 0,93; variatsiya koeffitsienti – 15,93 ni tashkil etdi. Beldan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha o'rtacha arifmetik qiymati – 5,86; standart og'ish – 0,79; variatsiya koeffitsienti – 13,47 ni tashkil etdi. Oyoqlar oldidan chalish usulini bajarish bo'yicha o'rtacha arifmetik qiymati – 5,28; standart og'ish – 0,75; variatsiya koeffitsienti – 14,24 ni tashkil etdi. Qushsha usulini bajarish bo'yicha o'rtacha arifmetik qiymati – 5,41; standart og'ish – 0,73; variatsiya koeffitsienti – 13,54 ni tashkil etdi. Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash usulini bajarish bo'yicha o'rtacha arifmetik qiymati – 4,24; standart og'ish – 0,64; variatsiya koeffitsienti – 14,98 ni tashkil etdi. Tirsaklaridan ushlab yelkadan oshirib tashlash usulini bajarish bo'yicha o'rtacha

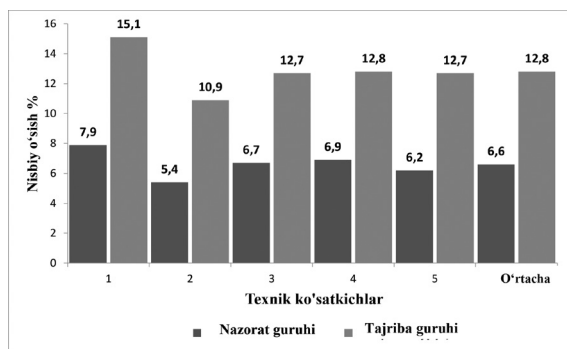

arifmetik qiymati – 4,97; standart og‘ish – 0,63; variatsiya koeffitsienti – 12,60 ni tashkil etdi.

Tajriba guruhida yelkadan oshirib tashlash usulini bajarish bo‘yicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 5,66; standart og‘ish – 1,11; variatsiya koeffitsienti – 19,64 ni tashkil etdi. Yonboshdan oshirib tashlash usulini bajarish bo‘yicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 5,93; standart og‘ish – 1,10; variatsiya koeffitsienti – 18,54 ni tashkil etdi. Beldan oshirib tashlash usulini bajarish bo‘yicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 6,14; standart og‘ish – 1,06; variatsiya koeffitsienti – 17,27 ni tashkil etdi. Oyoqlar oldidan chalish usulini bajarish bo‘yicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 5,52; standart og‘ish – 1,09; variatsiya koeffitsienti – 19,76 ni tashkil etdi. Qushsha usulini bajarish bo‘yicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 5,59; standart og‘ish – 0,94; variatsiya koeffitsienti – 16,83 ni tashkil etdi. Oyoq ichidan ilib orqaga tashlash usulini bajarish bo‘yicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 4,03; standart og‘ish – 0,76; variatsiya koeffitsienti – 18,84 ni tashkil etdi. Tirsaklaridan ushlab yelkadan oshirib tashlash usulini bajarish bo‘yicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 4,79; standart og‘ish – 0,94; variatsiya koeffitsienti – 19,62 ni tashkil etdi.

Mazkur jadvalda tajriba va nazorat guruhlaridagi malakali kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarlik daraja ko‘rsatkichlarini ko‘rishimiz mumkin. Unga ko‘ra har ikkala guruh sinaluvchilaridan 7 ta texnik harakatlardan tashkil topilgan test sinovidan foydalanildi, unga ko‘ra har ikkala guruh kurashchilarining texnik usullar 10 marotaba bajarishlariga ketgan vaqt va 10 soniya ichida bajarilgan texnik harakatlar soni o‘rganildi. Bu o‘z navbatida tadqiqotga jalb etilgan har ikkala guruh kurashchilarining soni 24 nafarni tashkil etdi.

Tajriba oxiriga kelib TG va NG da o‘rganilgan testlar orasida tajriba davomida eng kam nisbiy farq 5,46 % bo‘lib, u “Qo‘lidan tortib, qo‘lidan ikki qo‘l bilan ushlab beldan oshirib 10 marta tashlash” testida kuzatildi ($p > 0,05$ ahamiyatlilik

1-rasm. Tajriba va nazorat guruh texnik ko‘rsatkichlari o‘rtacha qiymatlarining tajriba davomida nisbiy o‘shirlari

darajasida) ishonchsiz, eng katta nisbiy farq esa “Manekenni 10 marta tashlash” testida bo‘lib, u 7,65 % ni tashkil etdi va bu test bo‘yicha ($p < 0,05$ ahamiyatlilik darajasida) statistik ishonchli farq ekanligi aniqlandi. Qolgan testlar bo‘yicha (6,04 % dan 6,69 % gacha) nisbiy farq ($p > 0,05$ ahamiyatlilik darajalarida) statistik ishonchsiz ekanligi aniqlandi.

Xulosa. Pedagogik tajriba davomida o'rganilgan hamma testlar bo'yicha nazorat guruh sinaluvchilari natijalarining o'rtacha arifmetik qiymatlarini tajriba davomida nisbiy o'sishlarining o'rtachasi 6,61 % ni tashkil etgan bo'lsa, TG da mazkur ko'rsatkich 12,84 % ni tashkil etdi. Bundan tashqari, guruhlardagi sinaluvchilar ko'rsatgan natijalarning tajriba davomida o'zgarishini statistik ishonchligi NG ga nisbatan TG da ancha yuqori ahamiyatlilik darajasida statistik shonchli ekanligi aniqlandi. Bu faktlar esa tajriba guruhiga tadbiiq etilgan uchtalik sikl asosida rejalashtirilgan MCh va TT vositalarining nisbatini optimallashtirish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish dasturining samaradorligi pedagogik tajriba davomida isbotlanganligini ko'rsatib turibdi.

Adabiyotlar:

1. Алиев И.Б. - Курашда кўп йиллик тайёргарлик босқичларида машғулот юкламаларини опти-маллаштиришнинг илмий-назарий асослари. Monografiya. "O'zkitobsavdonashriyoti". 2020. – 128 b.
2. Гофуров А.У. —Курашчиларнинг техника тактик тайёргарлигини такомиллаштириш.: "Фан-спортга", № 4., Т., 2016, Б. 21-25.
3. Таймуратов А.Р. Курашчиларга хос куч турлари ва уларни ривожлантирувчи машқлар таснифи. Ж.: "Фан-спортга", Т., 2016, №2, Б.29.
4. Азизов Н.Н. —Малакали дзюдочиларнинг махсус ва мусобақа олди тайёргарлигини шакллантириш //Пед.фан.номзодлик: дисс.автореф., ОАК ЎЗР 13.00.04., Тошкент. ЎзДЖТИ. 2007. – 128 б.
5. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти: Т. ЎзДЖТИ, 2001. 286 б.
6. Керимов Ф.А. Спорт кураши назарияси ва усулияти: Т. ЎзДЖТИ, 2005. 245 б.
7. Керимов Ф.А. Спорт соҳасидаги илмий тадқиқотлар. ЎзДЖТИ, 2004. 264 б.
8. Tastanov N.A., Tursunov Sh.S., Abdullayev Sh.A., Adilov S.Q. - "Sport pedagogik maxoratini oshirish (erkin va yunon-kurashi bo'yicha)". O'quv qo'llanma.Toshkent. "Fan va texnologiya" 2017. 264 b.

РЕЗЮМЕ

Maqolada malakali kurashchilarning jismoniy (JT) va texnik - taktik tayrgarlik (TTT) nisbatini takomillashtirish uslubining samaradorligini aniqlash uchun ishlab chiqilgan uchta sikl asosida rejalashtirilgan JT va TTT vositalarining nisbatini takomillashtirish bo'yicha tajriba guruhi mashg'ulotlarini o'tkazish dasturining samaradorligini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan tajriba natijalari va muhokamasi keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье для определения эффективности метода совершенствования соотношения физической (ФП) и технико-тактической подготовки (ТТД) квалифицированных борцов на основе трех циклов, которые были разработаны для определения эффективности экспериментальной группы В программе тренировок по улучшению соотношения ФП и ТТД средства приведены результаты проведенного эксперимента и обсуждения.

SUMMARY

In the article, to determine the effectiveness of the method for improving the ratio of physical (PT) and technical-tactical training (TTT) of qualified wrestlers based on three cycles that were developed to determine the effectiveness of the experimental group. The training program for improving the ratio of PT and TTD means shows the results of the experiment and discussions.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARIDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTITISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Egamberdiyev A.

O‘ZFITI Qoraqolpoq filiali mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so‘zlar: didaktika, ta’lim jarayoni, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, usul, baholash, texnologiya, mashg‘ulot, ijod.

Ключевые слова: дидактика, учебный процесс, учитель физической культуры, метод, оценивание, технология, обучение, творчество.

Key words: didactics, educational process, physical education teacher, method, assessment, technology, teaching, creativity.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantitish jarayonini turli shakllarda kasbiy faoliyatning samarali tashkil etilishi uning kreativligi qay darajada ekanligiga bog‘lik bo‘ladi.

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantitish jarayonini mazmunining ijtimoiy mohiyatini va pedagogikaga mansubligini hisobga olib, uni bo‘lajak bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisi faoliyatiga samarali tatbiq etish mumkin.

Talabalarda kasbiy kompetentlikni shakllantitish jarayonini tanlangan mutaxassislik bo‘yicha DTS ni va OTMning boshqa o‘qituvchilar bilan birga ishlashni tahlil qilish davomida modul umumiy pedagogika o‘qitishni tashkil etish shakllari haqidagi tushunchani shakllantiradi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisini o‘qitishning turli shakllarining tashkil ettirilishi va o‘zaro bog‘lanishi haqida yaxlit tasavvur beradi kabi fanlar bilan uzviy bog‘langanligi aniqlanadi.

Hozirgi zamon didaktikasida o‘quv material mazmunini o‘zlashtirish darajalarini miqdor va sifat tomonida aniqlash, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining bilish faoliyatini boshqarish tizimini asoslashga umumiy yondashuvlar o‘z takomiliga ega emas. O‘quv materialining o‘zlashtirilish daraja-sini aniqlash va bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining bilish faoliyatlarini boshqarish tizimi darajalarini aniqlashda V.P.Bespalko [1] taklif etgan yondashuv ta’lim amaliyotida qo‘llanishga loyiqdir.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy-yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasi vositalari bilan eksperimental o'qitish natijalari tadqiqot gipotezasi tasdiqlanganligi haqida xulosa chiqarishga olib keldi. B OTMda Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligishakllanishiga quyidagi psixologik-pedagogik sharoitlarning yaratilishi yordam beradi demakdir:

- o'quv kursini o'rganishda aniq maqsadli yo'nalganlik (bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisida mashg'ulot, mavzu, bo'lim maqsadini qo'yish, maqsadlarni tabaqalashtirish, aniqlashtirish va integrasiyalash; bosh, asosiy va yordamchi maqsadlarni ajratish; o'quvchilarning faoliyati maqsadini unga mos amaliyotda o'tkazish uquvlarini ishlab chiqish);

- o'quv fanini o'rganishda tizimli mazmuniy ta'minot. U bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisida o'quv materialini tanlash va kompozitsiyalashni amalga oshirish, uni tabaqalashtirish va integrasiyalash, mazmunning didaktik elementlarini, ularning turlari va belgilarini ajratish, mazmunni va uning fragmentlarini o'qitish maqsadlari bilan muvofiqlashtirish, mazmunni modellashtirish, talqin qilish va tizimlantirishni nazarda tutadi;

- o'quv jarayonining moslashuvchan tashkiliy-metodik ta'minoti. U bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisida qo'yilgan maqsadlarga, o'rganilayotgan mazmunga, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos (adekvat) o'qitish metodlari majmuini tanlashni amalga oshirish, tegishli o'quv vaziyati va o'quv topshiriqlarini shakllantirish uquvlarini ta'minlaydi;

- o'quv kursini o'rganishda konstruktiv operatsional-faoliyatli yo'nalganlik. U bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisida uning ijodiy qobiliyatlari, mualliflik niyatlari, refleksiyasini rivojlantirish, o'quv jarayonining vazifaviy strukturasi imkoniyatlari, o'qituvchilar va bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining dialogik o'zaro ta'sirini hisobga olib, loyihalash va konstruktiv uquvlarini tarbiyalash uchun sharoitlar yaratadi;

- o'quv fanini o'rganishda motivatsiyali-ahamiyatli yo'nalish. U o'quv fani loyihasini ishlab chiqishga turg'un qiziqish va motivatsiyani rivojlantirish, ishlab chiqilgan loyihalarni OTMning ta'limi jarayonida amaliyotda ro'yobga chiqarish imkoniyatlarini berish asosida yuzaga keladi.

Tajriba-eksperiment ishi natijalariga tayangan holda, sanab o'tilgan va bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantirishga yordam beradigan bu shartlarning har birining OTMda amalga oshirilishi muhimligini asoslaymiz.

Kursni o'rganishda aniq maqsadli yo'nalganlik bo'lajak mutaxassisda kasbiy kompetentlikni tarbiyalash vazifalariga javob beradi va o'qituvchi tomonidan OTMning ta'lim jarayonida OTM ning yaratilish va amalga oshirilish bosqichida beriladi. Bu quyidagilarni nazarda tutadi:

- dastur materialini o'qitish uchun ilmiy bazani yaratish bilan bog'liq bo'lgan etakchi mavzular, bo'limlar, modullar bo'yicha o'qituvchining keng ilmiy

tayyorlanishi; davlat ta'lim standarti, o'quv rejasi, o'quv dasturlarini o'rganish; pedagogik va metodik adabiyotni tanlash va tahlil qilish; o'quvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, uquv va malakalar tizimlarini aniqlash;

– bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining yuqori samarali o'quv kasbiy faoliyatini va o'qituvchining boshqaruv faoliyatini loyihalashtirish.

Mazkur bosqich diagnostik maqsadlarni qo'yish va keyingi darajalarda (modulli, o'quv mashg'uloti) ularni talab etilayotgan mazmunga muvofiq ravishda maksimal aniqlashtirish, xususiy didaktik maqsadlarni kafolatlangan natijalarga erishishga, bo'lajak kasbiy faoliyatning barcha yo'nalishlari bo'yicha etarlicha puxta maxsus bilimlar va amaliy uquvlarga ega bo'lgan kasb ustalarini tayyorlashga yo'nalgan holda ta'riflash bilan bog'liqdir.

Diagnostik berilgan o'qitish maqsadlari OTM o'qituvchisiga bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining tayyorgarlik sifatini aniqlash va aniq baholash imkonini beradi. Istalgan maqsadni diagnostik qo'yish uchun u aniq, tavsiflangan, o'lchanishi mumkin va uni baholash shkalasi mavjud bo'lishi kerak.

Eng avvalo, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari dastur materialining aniq mavzusi, bo'limini o'rganishlari natijasida nimalarni olishlari kerakligini, qanday malaka va uquvlarni egallashlari, olingan bilimlarni kasbiy vaziyatda qacda va qanday holatlarda qo'llashni o'rganishlari lozim. Jumladan, OTM doirasida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida mashg'ulot, mavzu, bo'lim maqsadini qo'yish, maqsadni tabaqalashtirish, aniqlashtirish va integrasiyalash, bosh, asosiy va yordamchi maqsadlarni ajratish, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari faoliyati maqsadini unga mos natijaga amalda o'tkazish uquvlarini shakllantirish ko'zda tutilgan. Bu uquvlarning egallanishi seminarlarni amaliy va laboratoriya ishlarini tashkil etish va o'tkazish jarayonlarida, shuningdek, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari tomonidan o'quv fani loyihasini va o'z amallari refleksiyaqini yaratish jarayonida ro'y berdi.

Bunda OTM o'qituvchisi bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari tomonidan o'qitish maqsadining qabul qilinishi, o'zlashtirilishi va unga amal qilinishiga yordam berishi kerak. Bunday natijaga erishilishi kasbiy kompetenlikni tarbiyalashning quyidagi psixologik-pedagogik mexanizmlari ta'siri ostida ta'minlanadi: kontekstli, tizimli-faoliyatli yondashuvlarning barqarorlashuvi, to'ldirilishi, transformasiyalanishi, amalga oshirilishi.

Bu o'quv fanini o'rganishda uning tizimli mazmuniy ta'minotini zarurat qilib qo'yadi. O'quv materiali mazmunini tanlash va uni kompozision qurish proseduralasi V.P.Bespalko [2] asarlarida batafsil ko'rib chiqilgan. O'quv materiali mazmunini tanlash va strukturalashda tizimli yondashuvni asos qilib olish maqsadga muvofiqdir. Bu OTM strukturalasi juda turg'un bo'lgan yaxlit didaktik tizimni tashkil etishi bilan tushuntiriladi, chunki uning ayrim elementlari orasida bog'lanishlar va aloqalar fanning mantig'i bilan (o'z ifodasini mos ravishda didaktik qayta ishlangan o'quv

fanida topdi), shuningdek, o'quv faniga ham, umuman, OTMga ham qo'yiladigan psixologik-pedagogik talablar bilan aniqlangan.

Mazkur talablarning amalga oshirilishi talaba ishlab chiqadigan va OUYu ta'limining dolzarb muammolarini hal etish vositasi sifatida taqdim etadigan o'quv fani loyihasiga ham to'la taalluqlidir. Mashg'ulotlarda olingan, tegishli uquvlarni tarbiyalash uchun asos yaratadigan, biroq mutaxassisning real kasbiy faoliyatidan ajralib qolgan bilimlar ularni boshqacha sharoitlarga ko'chirishga yordam bermaydi. Ayni choqda, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy amallari strukturasi ochish, ularning tarkibini, integrasiyalash usulini ko'ra bilishga ko'mak bermaydi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini o'qitishning boshlang'ich bosqichida o'qituvchining kontekstli yondashuv doirasidagi faoliyati etakchi bo'ladi. O'qish didaktik jarayonning tomonlaridan biri bo'lib, u bilimlar, o'quvlarni egallash, shaxsiy sifatlarni rivojlantirish bo'yicha talabaning faoliyatidan iborat. Biroq OTM sharoitlarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash bo'lajak kasbiy faoliyatning moddiy, ijtimoiy va shaxsiy muhim mahsulot – o'quv fani loyihasida o'zini namoyon etadigan maqsadlari, vazifalari va xarakteri bilan aniqlandi. Shu munosabat bilan o'qish endi bilim, uquv va malakalarni o'zlashtirish usuli bo'libgina qolmaydi. O'quv fanining ijtimoiy muhim va shaxsiy ahamiyatli loyihasini yaratish bilan bog'liq mahsuldor o'quv faoliyati deb qaraladi. Uning ustida ishlash jarayonida faqat ijtimoiy tajriba emas, balki shaxsiy tajriba ham dolzarblashtiriladi, shu sababli oliy o'quv yurtlari sharoitlarida Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini o'qitish rivojlantiruvchi o'qitishga aylanadi.

Shu munosabat bilan o'qituvchi va talaba orasidagi pedagogik o'zaro ta'sirni tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi, u pedagogik ta'sir, uning faol qabul qilinishi bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining javob amallarida, o'zini o'qitish, o'zini rivojlantirishlarida namoyon bo'ladigan shaxsiy faolliklarini ishga tushiradi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari bilan o'zaro ta'sirni tashkil qilishning murakkabligi shundaki, OTM o'qituvchisi talaba bilan faqat o'zaro ta'sirni tashkil etibgina qolmasdan, balki u bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi bilan o'zining shaxsiy o'zaro ta'sirini yaratish uquvini uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni, mualliflik niyatlarini, refleksiya-sini, o'quv jarayoni vazifalari strukturasi imkoniyatlarini, o'qituvchi va o'qituvchilarning o'zaro ta'sir dialogik strukturasi hisobga olgan holda shakllanishini ta'minlashi ham lozim.

Bu esa o'quv kursini o'rganishda konstruktiv opeasional-faoliyatli yo'nalganlikni ta'riflash zaruratini yuzaga keltiradi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilariga kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'ladigan bilim, uquv va malakalar mazmunini aniqlash asosida beriladi. Bu birgalikdagi faoliyat doirasida o'qituvchi «fan o'qituvchisi» bo'libgina qolmasdan, balki eng avvalo yaxlit ta'limiy-tarbiyaviy vaziyatning tashkilotchisi sifatida ish ko'radi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining o'quv fani loyihasini ishlab chiqish va keyingi amalga oshirishlari orqali boradigan birgalikdagi faoliyat bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari bilan faqat kommunikativnigina emas, balki eng avvalo fan bo'yicha amaliy o'zaro ta'sirni o'z ichiga oladi. O'qituvchi va talaba o'zaro ta'sirining umumiy xususiyati talabaning o'zlashtirilgan mazmunga ham, o'zaro ta'sirlariga nisbatan ham shaxsiy pozitsiyasini o'zgartirish, qayta qurishdan iborat bo'lib, bu ma'naviy yo'nalishlar ta'lim maqsadlarining, ta'lim jarayoni ishtirokchilari orasidagi o'zaro ta'sirlovchi munosabatlar usullarining o'zgarishida ifodalanadi.

Demak, o'quv fanini o'rganishda motivatsiyali-ahamiyatli yo'nalganlik Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari kasbiy layoqatligini shakllanishiga yordam beradigan navbatdagi muhim shart bo'lib yuzaga chiqadi.

O'quv fani loyihasini ishlab chiqish hamda shu asosda o'qituvchi va talabaning birgalikdagi faoliyatini talabaning motivlari va mayllarini hisobga olib tashkil etilishi bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining fan mazmunini o'rganish jarayonini va shaxsiy kasbiy pozitsiyalarini, pirovard natijada, ularning pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorlik va qobiliyatlarini umumlashtiradi. Bunda kursni o'rganish jarayonidagi muhim narsa o'qituvchining shaxsiyati va bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining shaxsiyatlari orasidagi munosabatlarni o'rnatish, anglash va tahlil qilishdir. O'qituvchi va talaba orasidagi o'zaro ta'sirning kasbiy-shaxsiyatlilik aspekti talabaning (bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining) o'zini tutishini va shaxsiyatning ijtimoiy tashkil etilishi amalga oshiriladigan muhim yo'ldir.

Shunday qilib, tajriba-eksperimental yo'l bilan aniqlangan psixologo-pedagogik sharoitlar o'zaro uzviy bog'langan. OTMning ta'lim amaliyotida ularga rioya qilinishi bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining mazmuni bo'lajak kasbiy faoliyatning maqsadlari, vazifalari, xarakteri bilan aniqlanadigan va u OTM bitiruvchisining mazkur faoliyatini moddiy, ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatli mahsulot-o'quv fanini o'qitish texnologiyasi loyihasida o'z ifodasini topadigan nazariy, amaliy va motivatsiyali tayyorligi birligidan iborat bo'lgan, uni amaliyotda qo'llanishi esa OTM mutaxassislarini tayyorlash vazifalarini maqsadga yo'nalgan holda amalga oshirilishini ta'minlaydigan kasbiy layoqatligining shakllanishiga yordam beradi.

Dunyoda ijtimoiy faol, erkin, ijodiy shaxs jamiyat tomonidan tobora ko'proq talabga ega bo'lib bormoqda. Bunday shaxsni shakllantirish va rivojlantirish psixologik-pedagogik nazariya va amaliyotning eng muhim muammolaridan biridir. Shaxsning ijodiy qobiliyatini, ijodkorligini rivojlantirishga hamda ta'lim klasteri muhitida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kreativ kompetentligini rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan tarbiya g'oyasi ta'lim jarayoni zamonaviy yondashuvining asosini tashkil etadi. Ijod va kreativlik muammosi psixolog olimlar tomonidan asrlar mobaynida tadqiqot muammosi

sifatida tadqiq etilmoqda. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjudligiga qaramay, aynan ta'lim klasteri muhitida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kreativ kompetentligini rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirishda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari faoliyati jarayoni mazmunini yanada takomillashtirish davr talabidir.

Hozirgi kunda O'zbekistonda «uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish yo'lini davom ettirish, sifatli ta'lim xizmatlariga imkoniyatlarni oshirish, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish; umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, biologiya, jismoniy tarbiya kabi talab yuqori bo'lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rgatish; ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash hamda oliy ta'lim tizimida faoliyatining sifati va samaradorligini oshirish» ustuvor vazifa sifatida belgilandi[3].

Jahonda oliy ta'lim muassasalarida bulajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kreativligini rivojlantirish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan ishlar amalga oshirilmoqda, chunki bu jarayon yoshlarning jismonan va ruxan sog'lom shaxs bulib shakllanishida jismoniy tarbiya faniga qiziqishni uyg'otadi, har bir talabani individual qobiliyatlarini aniqlashga imkon beradi, hamda o'z fikrlarini erkin ifoda etish uchun imkon yaratadi. Shu sababli zamonaviy ta'lim odamlarni doimo yangicha fikr yuritishlari, uyda, jamiyatda, mamlakatda duch keladigan muammolarni echimida ijodiy fikrlashga undaydi.

Adabiyotlar:

1. Bespalko, V.P. Pedagogika i progressivnie texnologii obucheniya / V.P. Bespalko. - M. : [b.i.], 1995. – 144 s.
2. Bespalko, V.P. Slagaemie pedagogicheskoy texnologii / V.P. Bespalko. - M. : Pedagogika, 1989. - 190 s
3. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari // T.: «G'.G'ulom», –2017.- 70, 71, 72 b.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari tomonidan turli shakllarda kasbiy faoliyatning samarali tashkil etilishi, uning kreativligi qay darajada ekanligi haqida fikr yuritiladi. Ta'limni tashkil etish mazmunining ijtimoiy mohiyatini va pedagogikaga mansubligini hisobga olib, uni bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi faoliyatiga samarali tatbiq etish masalalari o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается эффективная организация профессиональной деятельности в различных формах будущими учителями физической культуры, степень ее творчества. Учитывая социальный характер содержания образовательной организации и его принадлежность к педагогике, изучались вопросы его эффективного применения в деятельности будущего учителя физической культуры.

SUMMARY

This article discusses the effective organization of professional activities in various forms by future teachers of physical culture, the degree of its creativity. Taking into account the social nature of the content of the educational organization and its belonging to pedagogy, the issues of its effective application in the activities of the future teacher of physical culture were studied.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА

Рузибаева М. Э.

и.о. Доцент Ташкентского экономического и педагогического института

Таянч сўзлар: туризм, спорт-соғломлаштириш туризм, методика, дарс, жисмоний маданият, саломатлик, талаба.

Ключевые слово: туризм, спортивно-оздоровительный туризм, методика, урок, физическая культура, здоровье, студент.

Key words: tourism, sports and health tourism, methodology, lessons, physical education, health, student.

Проблема укрепления здоровья и продолжительности жизни населения всегда была предметом внимания специалистов, общественности, государства. В последнее время отмечается устойчивая тенденция снижения уровня здоровья, физической и функциональной подготовленности студентов. Все повышающая интенсивность учебного процесса в вузах. Решение этой проблемы в наше время приобрело особую актуальность, поскольку сложившаяся в последние годы социально-экономическая ситуация привела к существенному ухудшению показателей здоровья всех групп и категорий населения Узбекистана. Наиболее острой и требующей кардинального решения выступает проблема здоровья, физической подготовки и физического развития студенческой молодежи. Педагогами и врачами отмечаются факты отставания и несоответствия показателей физического развития, физической подготовленности и функциональных возможностей значительной части студентов с нормативными показателями рассматриваемого возраста [1. Дворкин, Чернит, Давыдов.]. Процесс обучения студентов в вузе - это последовательное чередование в течение всего периода обучения учебных занятий, экзаменационных сессий и каникул. Физическое воспитание студентов осуществляется преимуще-

ственно в процессе регламентированных учебных занятий по дисциплине «Физическая культура». В другие периоды обучения (в период экзаменационных сессий и на каникулах) студенты не имеют академических занятий по физической культуре. В период экзаменационной сессии в связи с возрастанием психоэмоциональных нагрузок у студентов наблюдаются существенные изменения в функционировании вегетативной нервной системы, в проявлениях ситуативной тревожности, в функционировании нервных центров, координирующих работу сердечно-сосудистой системы и т.д. [2. Беликова, Глухова, Щербатых].

Академические занятия по физической культуре, проводимые в рамках учебного расписания, призваны повысить функциональные возможности, улучшить физическую подготовленность, увеличить адаптационный резерв организма. Внедрение новых средств физической культуры в процесс физического воспитания студентов представляется одним из перспективных направлений совершенствования физического воспитания в вузе, что находит подтверждение в значительном количестве публикаций за последние годы [3. Ануров, Булгакова, Виноградов, Игнатенко]. Следует отметить, что существенное влияние на применение того или иного средства физической культуры оказывает материально-техническое обеспечение регламентированных занятий по физической культуре со студентами вуза. Вместе с тем, следует отметить, что потенциальные возможности туризма в процессе физического воспитания студентов вуза используются недостаточно, в силу того, что научные и научно-методические работы, рассматривающие проблему использования туризма в физическом воспитании студентов, носят фрагментарный характер [4. Евсеев, Рубис, Тарасеня]. Многие вопросы использования туризма в физическом воспитании студентов вуза до сих пор остаются не раскрытыми.

Процесс построения занятий физической культурой со студентами вуза, использования тех или иных средств и методов физической культуры строится на основе примерной учебной программы дисциплины «Физическая культура» для высших учебных заведений. Кафедры физического воспитания имеют определенные возможности для включения в рабочую программу по дисциплине «Физическая культура» тех средств физической культуры, которые соответствуют особенностям региона и материальной базе учебного заведения. Неадекватность программы физического воспитания, отмеченная в работе А.А. Мазенкова [5. Мазенков] (2003), на наш взгляд представляется некорректной. Эффективность той или иной программы занятий определяется не только содержанием, а в

значительно большей мере, парциальными объемами используемых на занятиях средств и методов выполнения физических упражнений.

Основными средствами, которые используются в вузе на занятиях физической культурой со студентами, являются физические упражнения и естественно средовые факторы. Построение и совершенствование процесса физического воспитания студентов вуза, до недавнего времени, строилось на основе подготовки к выполнению нормативов комплекса спортивных испытаний виды и критерии для населения принят Указ Президента Республики Узбекистан «Уровень физической подготовки по возрастным категориям» от 16 июня 2021 г. №5148.

В последнее время в практике физического воспитания студентов вуза используются как уже проверенные практикой (спортивные и подвижные игры, легкая атлетика и т.д.), так и новые средства физической культуры (элементы восточных единоборств, шейпинг и т.д.), которые относятся к новым инновационным подходам.

Анализ диссертационных работ за последнее время свидетельствует о расширении числа средств используемых в физическом воспитании студентов вуза. Преимущественное воздействие тех или иных средств физической культуры тесно связано с длительностью и интенсивностью выполнения упражнения, режимом выполнения упражнения и т.д.

За последнее время выполнено значительное количество диссертационных работ, тематика которых связана со спецификой вуза: технического [6. Верушкин, Давиденко, Колокатова, Хачатуров]; сельскохозяйственного [6. Андрюшенко]; экономического [7. Аллянов, Кириченко]; железнодорожного [8. Максин, Пристав]; фармацевтического [9. Щёкин]; гуманитарного [10. Козлов] и т.д. При этом следует отметить, что эти работы можно разделить на две группы:

Первые работы, в которых рассматриваются вопросы и проблемы совершенствования профессионально-прикладной физической подготовки студентов [11. Байков, Вершинина, Давиденко, Шарыпов]. Необходимость и актуальность подобных работ несомненна, так как появляются новые профессии, изменяются условия труда, происходит изменение среды ареала и т.д. При этом следует отметить, что климатогеографические особенности региона, в котором находится вуз, практически не рассматриваются, как возможные аспекты, которые позволят повысить эффективность физического воспитания студентов вуза; вторая - работы, которые выполнены на примере студентов той или иной специальности, в которых рассматриваются вопросы: «формирования мотивации самообразовательной

деятельности у студентов экономических вузов» [12.Аллянов], «способы повышения эффективности нагрузки и восстановления ... студентов фармацевтического вуза» [13. Щёкин] и т.д. Подобные работы напрямую не связаны со спецификой будущей профессии, в них рассматриваются общие вопросы, которые актуальны для физического воспитания студентов всех специальностей. Поэтому представляется, что в этом случае, не корректно и нет необходимости выделять специфику, направленность вуза, в котором проводились экспериментальные исследования. В практике физического воспитания студентов вуза предпринимаются попытки разработки и совершенствования методики занятий физической культурой с включением в этот процесс силовых упражнений. Физические упражнения, направленно стимулирующие увеличение степени напряжения мышц благодаря повышенным (сравнительно с другими упражнениями) отягощениям, принято называть силовыми упражнениями [14.Матвеев]. Рассмотрим некоторые из них: - атлетизм, атлетическая гимнастика [15. Виноградов, Висневски, Волжанин, Таран). Авторами обоснована и экспериментально подтверждена последовательность применения силовых рекреационных нагрузок различной направленности в течение учебного года, определено влияние данных нагрузок на свойства кратковременной памяти и развитие отдельных двигательных способностей студентов; - пауэрлифтинг [15. Похоруков]; - гиревой спорт [3. Ануров]; - занятия силовой направленности на тренажерах с силовыми добавками [16. Павлюченко, Петров]; - занятий силовым фитнес-тренингом [15.Испулова] и т.д. Следует отметить, что во всех работах: во-первых, описание программы, методики использования упражнений силовой направленности представлено не достаточно. Это касается режимов выполнения силовых упражнений и пауз отдыха между подходами, что оказывает существенное влияние на полученные результаты; во-вторых, отмечается улучшение результатов силовых тестов, т.е. тех показателей, на которые оказывается преимущественное воздействие. Результаты тестов, характеризующие другие стороны физической подготовленности студентов в работах, как правило, не приводятся. Представляется, что указанные выше причины затрудняют внедрение в практику физического воспитания студентов этих научных разработок. Совершенствование процесса физического воспитания студентов на основе включения в занятия физической культурой: - аэробики [17. Булгакова, Дубогрызова, Калинина, Костюнина, Никифорова, Сизова, Стрелецкая, Стрижакова). Аэробика (по К. Куперу, 1979) - динамическое выполнение продолжительных, умеренных по интенсивности аэробных физических

упражнений. Рассматривая эффект занятий аэробикой, авторы отмечают, что в организме студентов происходят изменения, увеличивающие физическую работоспособность и повышающие сопротивляемость организма к вредным факторам. Несмотря на то, что выполнено большое количество работ по изучению аэробики, многие вопросы и сегодня требуют проведения дополнительных исследований и уточнения, так как меняются условия учебы и жизни студентов, среда обитания, появляются новые формы занятий аэробными упражнениями: степ-аэробика, слайд-аэробика, Hi/Lo, фанк, сале и др. Следует отметить, что аэробные циклические упражнения, такие как ходьба, быстрая ходьба, бег на месте, обычный бег, плавание, ходьба на лыжах, езда на велосипеде и т.п., в последнее время, почему-то, очень мало используются в практике физического воспитания, хотя, это одни из наиболее доступных видов физической культуры.

Таким образом, объективно существующая потребность совершенствования физического воспитания студентов с целью повышения их двигательной активности, с одной стороны, доступности и потенциальные рекреативные возможности туризма, с другой стороны, не могут быть эффективно реализованы в связи с отсутствием научно обоснованной методики их использования в процессе академических занятий в вузах.

Литература:

1. Дворкин Л.С., Чермит К.Д., Давыдов О.Ю. Физическое воспитание студентов: Учеб. пособие. – М.: Феникс, 2008. – 704 с.
2. Беликова Е.А. Особенности адаптации студентов с разным вегетативным тонусом: Автореф. дис. . канд. биол. наук. – М.: РУДН, 2008. – 27 с.; Глухова, М.Ю. Оптимизация психофизического состояния студенток средствами оздоровительной гимнастики на занятиях по физической культуре: Автореф. дис. . канд. пед. наук. –СПб: РГПУ им. А.И. Герцена, 2009. – 22 с.; Щербатых Ю.В. Вегетативные проявления экзаменационного стресса: Автореф. дис. докт. биол. наук. СПб. 2001. – 32 с.
3. Ануров, В.Л. Гиревой спорт в физическом воспитании студентов вуза: автореф. дис. . канд. пед. наук. М.: ВНИИФКиС, 2008. – 23 с.; Булгакова, О.В. Организационно-методические условия оптимизации тренировочных нагрузок у студенток, занимающихся оздоровительной аэробикой: автореф. дис. . канд. пед. наук. –МГАФК, 2007. – 27 с.; Виноградов, И.Г. Содержание рекреационных занятий атлетизмом со студентами вузов: Автореф. дис. канд. пед. наук. –СПб., 2008. – 25 с.; Игнатенко Т.С. Содержание физического воспитания в вузе на основе занятий волейболом: Автореф. дис. . канд. пед. наук. – М., 2009. – 23 с.
4. Евсеев Ю.И. Туризм как одно из средств рекреации студентов / Ю.И. Евсеев // Развитие самодетельного туризма как фактора организации свободного времени населения: сб. научн. трудов. М., 1988. – С. 170-173.; Рубис Л.Г. Физическая рекреация молодежи средствами самодетельного туризма: автореф. дис. . канд. пед. наук / СПб, 1995.-24 с.; Тарасеня Т.Ю. Комплекс средств спортивно-оздоровительного туризма в физическом воспитании студентов: Автореф. дис. . канд. пед. наук. –СПб., 2008. – 25 с.

5. Мазенков А.А. Методика комплексного применения статических (изометрических) и динамических упражнений в физическом воспитании студентов: автореф. дис. . канд. пед. наук. - Тюмень, 2003. - 23 с.

6. Верушкин Н.Г. Методы и средства управления физической подготовкой студентов технических вузов: автореф. дис. . канд. пед. наук / 1996.-22 с.; Колокатова Л.Ф. Дидактическая система информационно-поддержки психофизической подготовки студентов технических вузов: Автореф. дис... д-ра пед. наук. -М., 2008. - 50 с.; Хачатуров В.Н. Когнитивный и мотивационный компоненты физической культуры личности студентов технологического вуза: Автореф. дис... канд. пед. наук. -Майкоп, 2005. -22 с.

7. Аллянов Ю.Н. Технология формирования мотивации самообразовательной деятельности у студентов экономических вузов по дисциплине «Физическая культура»: Автореф. дис. . канд. пед. наук.-Смоленск, 2007. - 27 с.; Кириченко С.И. Профессионально-прикладная физическая подготовка студентов экономического факультета: Автореф. дис. . канд. пед. наук.

8. Максин Б.В. Построение образовательного процесса по физическому воспитанию студентов железнодорожных вузов с использованием разнопрофильных циклов обучения: Автореф. дис... канд. пед. наук /- СПб., 2005. - 22 с.;

9. Щёкин А.Ф. Способы повышения эффективности нагрузки и восстановления в физическом воспитании студентов фармацевтического вуза: автореф. дис. . канд. пед. наук. – Волгоград, 2006. - 24 с.

10. Козлов А.В. Альтернативная методика спортивно-ориентированного физического воспитания студентов гуманитарных вузов: Автореф. дис. . канд. пед. наук. -Смоленск, 2006. - 20 с.

11. Байков Е.П. Физическая подготовка студентов к условиям профессиональной деятельности инженера-электромеханика водного транспорта: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Омск, 2001. - 20 с.; Вершинина Е.П. Особенности прикладной физической подготовки по специальности «Референт»: Автореф. дис. . канд. пед. наук.- Майкоп, 2003. - 23 с.; Давиденко А.И. Организация и содержание профессионально прикладной физической подготовки студентов технических вузов: Автореф. дис. канд. пед. наук. -Краснодар, 2005. -23 с.

12. Аллянов Ю.Н. Технология формирования мотивации самообразовательной деятельности у студентов экономических вузов по дисциплине «Физическая культура»: Автореф. дис... канд. пед. наук.-Смоленск, 2007. - 27 с.

13. Щёкин А.Ф. Способы повышения эффективности нагрузки и восстановления в физическом воспитании студентов фармацевтического вуза: Автореф. дис. . канд. пед. наук. -Волгоград, 2006. - 24 с.

14. Матвеев Л.П. О некоторых проблемах теории и практики физической культуры // Теория и практика физической культуры. 1982. -№ 7. - С. 5-8.

15. Виноградов И.Г. Содержание рекреационных занятий атлетизмом со студентами вузов: автореф. дис. канд. пед. наук. -СПб., 2008. - 25 с.; Похорокув О.Ю. Технология формирования физической культуры студентов технического вуза: на примере пауэрлифтинга: Автореф. дис... канд. пед. наук. - Сургут , 2005. - 21 с.

16. Павличенко А.В. Упражнения силовой направленности в образовательном процессе студентов: Автореф. дис. . канд. пед. наук. -СПб.: СПбГАФК, 2007. - 23 с.

17. Булгакова О.В. Организационно-методические условия оптимизации тренировочных нагрузок у студенток, занимающихся оздоровительной аэробикой: Автореф. дис. . канд. пед. наук. -Малаховка: МГАФК, 2007. - 27 с.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада туризм ресурсларидан фойдаланган ҳолда жисмоний маданият бўйича ўқув машғулотларини ташкил этиш методологияси, шу жумладан туристик саёҳатлар “блок”ини тузиш, пиёда юришдан олдин тайёргарлик жараёнида тоғга чиқиш билан боғлиқ машқларни талабаларнинг индивидуал жисмоний даражасини ҳисобга олган ҳолда тизимли кетма-кетлиги, жисмоний тарбия дастурини амалга ошириш жараёнида анъанавий ёндашув ва жисмоний тайёргарлик даражасини оширишнинг аниқ таъсирини таъминлайдиган жиҳатлар таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ

В статье излагается методика построения академических занятий по физической культуре с применением средств туризма, включающая «блочное» проведение туристских походов, рациональную последовательность выполнения упражнений, связанных с восхождением в процессе пред походной подготовки, учет индивидуального уровня физической подготовленности студентов при использовании дополнительного отягощения, обеспечивает выраженный эффект повышения уровня физической подготовленности студентов вузов по сравнению с традиционным подходом к реализации программы по физическому воспитанию.

SUMMARY

The article outlines the methodology for constructing academic classes in physical culture using tourism resources, including “block” carrying out tourist hikes, a rational sequence of exercises associated with climbing in the process of pre-hiking preparation, taking into account the individual level of physical fitness of students when using additional weights, which ensures a pronounced the effect of increasing the level of physical fitness of university students compared to the traditional approach to the implementation of a physical education program.

THE ADVANTAGE OF DEVELOPING THE SKILLS IN ACCORDANCE WITH TECHNICAL METHODS (in the example of volleyball)

Kdyrova M.A.

*Candidate of pedagogical sciences, associate professor, Academy of the
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan*

Tayanch so'zlar: sakrash, sakrash chidamliligi, sakrash qobiliyati, texnik va taktik usullar, portlash kuchi, sakrash fazalari.

Ключевые слова: прыжки, прыжковая выносливость, прыгучесть, технико-тактические приемы, взрывная сила, фазы прыжка.

Key words: jumping, jumping endurance, jumping ability, technical and tactical methods, explosive power, jumping phases.

Jumping is part of vital movement skills and plays an important role in a person's lifestyle. Jumping skills are formed in children during various action games. The fact that this skill is necessary for life is explained by cases of emergency situations that may arise (jumping from a ditch to avoid an animal attack or jumping to a high place, etc.). If the logical essence and practical importance of the skill of jumping are interpreted more deeply and widely, then jumping is not only a vitally necessary action that is performed in the course of a person's life, in military service or in emergency situations, but also in a number of sports (sports games, athletics, gymnastics, etc.) is a crucial movement skill. This skill depends on the nature of the technical methods used in each jumping sport, even in one sport, for example, in volleyball - shots, hitting zones, blocking, passing the ball, serving the ball and so on. According to the students of the tactical situation, the coordination, biomechanical and aerodynamic aspects differ sharply.

It is explained by the structural structure of jumping skills, or the phases of «flying» in a vertical or diagonal-arc direction from a base position to a non-base position on the basis of running and jumping with one or two legs, and landing again on the base position. The longer it takes to «take off» from the starting position and land back to the starting position, the greater the height or length

of the jump. Most coaches attribute jump height or jump length to the explosive power of the legs. However, they do not pay attention to the inertial-reactive force factor that causes such results of the jump due to the aerodynamic movement of the body, trunk and arms, or in other words, the dynamic-active arcing movement of the body, trunk and arms. It is this inertial-reactive force, along with the explosive power of the legs, that provides the height or length of the jump.

It is known that the ability to jump high or long is considered a feat. Jumping means the ability to jump to the maximum height or length due to the active arc-like inertial movement of the body and arms, from a place or running, bending the legs at an optimal angle, that is, lowering the overall center of gravity of the body, and jumping with one or two legs. The ability to repeat this jumping ability many times while maintaining a coordinated «copy» for a long time is called jumping endurance.

Jumping skills, agility and jumping endurance have been studied in many studies as the fundamental factors that ensure the effectiveness of most game techniques (hitting, blocking, passing, serving) performed in volleyball. found their solution, the methods and means of their formation are disclosed in appropriate textbooks and training manuals. At the same time, these qualities of movement have not been studied on the basis of a differentiated approach based on the features of the volleyball player's game specialization (role), hitting methods, zones, technical and tactical methods such as blocking and throwing the ball.

Each mentioned game skill (technical-tactical skill) in turn consists of several methods, depending on the zone of their execution, jump coordination, biomechanics and aerodynamics differ sharply from each other. In particular, the phases, aerodynamics and coordination of the 4-zone shot are expressed in the following copy: the second tempo player takes the initial preparation position around the intersection of the attack and side lines; after determining the direction of the ball, the height and the distance, the distance of the ball from the net and the antenna, he runs sharply for 2-3 steps and stumbles in 4 steps, the knees are optimally bent and the center of gravity is down is lowered and then, along with breaking, «jumps (flies) by sharply moving the body and arms left behind in an arc-like direction upwards»; at the maximum point of the jump, the body and the kicking hand are partially bent back, and the ball is hit by moving them sharply forward (relative to the ball); the next phase ends with landing and maintaining balance.

Hitting from 3 zones is performed by the first pace striker. In this case, the interval and time of running (1-2 steps), walking, jumping and other phases are reduced; during the jump, the legs are partially bent from the knee joint, sharply

written with explosive force, and the jump phase is performed (during the jump, the amplitude of the sudden movement of the body and arms from the back up is small compared to that of the second tempo player); at the maximum point of the jump, the back bending of the body and the kicking arm is equal to a very small amplitude, but the movement performed for the kick is very sharp in inertial-reactive terms; in the final phase, landing and balancing skills are performed.

Phases and aerodynamic (inertial-reactive) movements of the body and arms are relatively short when striking in zone 2.

The coordination of movements of the body, body and hands also changes when hitting the ball passed to the 4, 3 and 2 zones by turning it towards the sidelines.

It is known that since 1998, due to a fundamental change in the rules of the competition, the number of attacking shots from defensive zones has increased from 9.6% to 35%. Copy of such attacks from defensive zones, jumping phases and their coordination content have a completely different character. In particular, when hitting from the defensive zones, running, crossing, bending of the legs from the knees and quick writing, arching movements of the body, body and hands are more intense. The jump is performed not in a vertical direction, but in a diagonal-arc-shaped direction. It is customary for the tackle to start behind the line of scrimmage and the landing phase to end between midfield and the line of scrimmage. Due to the fact that the ability to return offensive shots from defensive zones in a completely new coordinated copy with a group barrier is extremely limited, the effectiveness of such shots is increasing.

Another noteworthy aspect of the topic under discussion is the aggressive running technique performed to jump vertically (in the 2,3 zones) or diagonally-arc direction (in the defensive zones), even to receive the ball directed by the opponent. The technique of quick lateral movements (lateral runs) along the right or left sides also has elements of jumping and crossing to a certain extent. M.A. Godik says that running technique includes several phases; the athlete first jumps with one leg (for example, with the left leg), moves one arm (right arm) forward with a partial bend at the elbow joint, and swings the other arm (left arm) back sharply instead, it moves from the support position to the «flying» phase according to aerodynamic laws (unsupported position), then lands on the other leg (the right leg) and this cycle is repeated as many times as necessary. The greater the explosive power of the legs, the longer the «flying» phase, and therefore the longer the point of landing and landing (with the other leg). The faster these phases and the take-off-landing cycle are repeated, the shorter the set distance can be covered.

Lateral running typical of volleyball (jumping or crawling with half-bent legs) is performed by jumping or crawling with sharp up-and-down movements of arms bent at chest height.

When running up for a jump, the break-take-off-landing phases differ from each other in terms of intervals: the first step is larger, the second is smaller, the third or the landing (before the phase of the jump) depends on the hitting method and the hitting zone. will depend.

Visual observation of volleyball training, analysis of scientific and educational literature shows that the types, phases, jumping zones, body, body , the mutual coordination characteristics of the head, legs and arms are not deeply important. However, it is noticeable that the technical and tactical method (hitting from different zones, blocking, passing the ball, throwing the ball) does not correspond to the purpose and tactics of the jump coordination. That's why even a volleyball player with excellent skill will not be effective in attacking or blocking. Therefore, in today's competitive volleyball practice, especially in the initial stages of training, it is necessary to pay attention to the extremely relevant issues discussed above, the phases of jumping, coordination, aerodynamics (body , body, head and hand movement) and thereby developing and implementing sets of exercises designed to develop agility and jumping endurance is of great importance.

It should be noted separately that the formation of jumping methods, agility and endurance of jumping from an early age, adapting to the type of technical and tactical skills performed by jumping and its characteristics, with the help of specialized exercises, will lead to a beneficial result. Phases of jumping - initial preparatory state, running (2-4 steps), starting to jump and bending the legs at the optimal angle from the knee joint, jumping with the help of active movements of the body and hands, jumping («flying»), kicker one of the most important conditions of the training process is to move the arm back and imitate a sharp swinging attack, landing and balancing in an organic sequence. In this process, the use of the recommended templates in a didactic manner creates an opportunity to form jumping and jumping endurance in accordance with the content of technical methods.

Literature:

1. Abatova N.G The cluster-modular method as a modern trend of improvement in the structure of a lesson in physical education for students with different levels of physical fitness. . // Халқаро илмий-амалий анжумани «2020 йилда ўтказиладиган XXXII ёзги олимпия ва XVI паралимпия ўйинларига спортчиларни тайёрлашнинг долзарб муаммолари», Чирчик, 2020, 587.
2. Abatova N.G., The effectiveness of increasing young volleyball players' hand strength and shuttle speed using game exercises. // Халқаро илмий-амалий анжумани «2020 йилда ўтказиладиган XXXII ёзги олимпия ва XVI паралимпия ўйинларига спортчиларни тайёрлашнинг долзарб муаммолари», Чирчик, 2020, 397-bet.

3. Беляев А.В., Буликина Л.В. Прыжковая подготовка волейболистов в подготовительном периоде на основе анализа их соревновательной деятельности. // Теория и практика физической культуры. 2004, №3, С.37-38.

4. Kdirova M.A., Level of professional and pedagogical training of volleyball coaches. //Халқаро илмий-амалий анжумани «2020 йилда ўтказиладиган XXXII ёзги олимпия ва XVI паралимпия ўйинларига спортчиларни тайёрлашнинг долзарб муаммолари», Чирчик, 2020, 470-bet

5. Кдырова, М. А., & Назарова, Г. О. (2016). Профессионально-педагогическая подготовка тренеров и возможности её совершенствования с использованием обучающих тестов. Актуальные проблемы физической культуры и спорта (pp. 165-170).

6. Кдырова, М. А., & Абатова, Г. Н. (2021). Прессо-депрессорная разминка как эффективное средство настройки психофункциональной готовности спортсменов к соревнованиям. Academic Research in Educational Sciences, 2.

7. Kdyrova M.A Professionally pedagogical preparation of couches and its improvement with the use of educational tests. Interhational scientific journal “MODERN SCIENCE AND RESEARCH” ISSN:2181-3906 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7797338>

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада техник усулларга мувофиқ машғултларни ривожлантиришнинг афзалликлари волейбол мисолида ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье на примере волейбола изучены преимущества развития тренировок по техническим методам.

SUMMARY

This article uses the example of volleyball to study the benefits of developing training using technical methods.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 1/3

Нөкис — 2024

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: +998 61 224-23-00, +998 61 224-01-34

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednaik@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 01.03.2024. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №